ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

שלמה מעדעלסאָן

ווי אַזוי לעבן פֿוילישע יידן אין די געטאָס 1

לייבוש לעהרער

טעאָריעס וועגן נעגאַטיוויטעט באַציונגען פֿון יידן צו יידן 28

שמואל קעניג

וועגן פֿאַרשן דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע 47

ל. בערז

אַריטמעטישע לערנביכער אין ייִדיש, 1699—1831 59

אַלעקסאַנדער הערץ

די פֿוילישע שול אין ניו־יאָרק 80

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

יאַנ־פֿעב, 1942 באַנד XIX, נומ׳ 1

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

רעפעראטן און רעצענזיעס

יעקב שאצקי

רפאל מאהלער, דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע 99

נ. גאלדבערג

פאמיליע־פראבלעמען 110

נ. גאלדבערג

די יידישע באפעלקערונג פון קליוולענד 116

נ. גאלדבערג

געבורטן ־ קאנטראל 118

מ. ווינבערג

דענטיסטיק בײַ יידן אין די אלטע צײַטן 120

נ. גאלדבערג

געמישטע חתונות אין בודאפעשט 122

מאטעריאלן און נאטיצן

דעקלאראציע פון דער 16טער יאריקער קאנפערענץ פון ייווא 124

מ. ווינבערג

ראזע סימכאוויטש 125

סטעפאן צווײג צום ייווא אין 1938 126

דאקטוירים־פליטים אין די פאראייניקטע שטאטן אין 1941 127

ח. ליבערמאן

דער מחבר פון „יידישן פאר־פסח" 130

תשר"קס א רעצענזיע אויף י. ל. כהנס „יידישע פאלקסלידער" 134

מ. ווינבערג

צום ארטיקל פון א. הערץ וועגן די פוילישע שולן 135

אין ייווא 136

פון דער רעדאקציע 137

ח. ליבערמאן

הוספה צו י. בלאך, „א פאשקעוויל אויף דער סטאמבולער יידישער קהילה", ייווא־בלעטער, XVIII, 1, 49—68 138

תיקון־טעות 138

אנגעקומען אין רעדאקציע 138

ענגלישע קיצורים 144

דאס ווײַסנשאפטלעכע אחריות פאר
די ארבעטן וואס ווערן פובליקירט
דורכן ייווא טראגן די מחברים

דער אלגעמיינער אינהאלט פון „ייווא־בלעטער", באנד XVIII, איז צו באקומען אין ביורא פון ייווא. עקזעמפלארן ווערן אַרויסגעשיקט פרײַ לויט פארלאנג.

ווי אזוי לעבן פוילישע יידן אין די געטאָס

פון שלמה מענדעלסאָן

איר וועט מיר דערלויבן צו מאַכן אַ באַמערקונג וועגן דער עצם טעמע. איך לאָז אין גאַנצן אַרויס פון באַריכט די געטאָס אויף די טעריטאָריעס וואָס די דייטשע אַרמיי האָט פאַרנומען אין גאַנג פון דער רוסיש־דייטשער מלחמה. די ידיעות וואָס זיינען צו אונדז דערגאַנגען וועגן יענע טעריטאָריעס זיינען ניט גענוג דורכגעקאָנטראָלירט. איך וועל דעריבער נעמען אין אַכט נאָר דעם טייל פוילן וואָס איז געווען אונטער דער ממשלה פון די דייטשן ביזן 22טן יוני 1941.

עס איז ניט לייכט זיך צו שאַפן אַ בילד וועגן דעם, ווי אַזוי עס זעט פאַקטיש אויס דאָס יידישע לעבן אין געטאָ, און דאָס צוליב דריי טעמים:

1) קנאַפקייט פון מאַטעריאַל. אין די ערשטע חדשים פון דער אָקופּאַציע האָט מען פאַר גאָר גרויסע סומעס נאָך אַרויסגעלאָזן פון פוילן; זומער 1940 איז פאַרוועדט געוואָרן אַרויסצופאָרן פון דער גענעראַל־גובערניע. די נאַציסטישע צענזור, פונקט ווי דער גאַנצער רעזשים, איז אומברחמנותדיק. עס איז זייער שווער אַפילו אויף אַ פאַרשטעלטן אופן צו געבן אין בריוו פון פריוואָטע מענטשן מער אייניצלהייטן ווי דער נאַצי־צענזאָר וואָלט געוואָלט דערלאָזן. אַפילו אויסלענדער, בירגער פון נייטראַלע לענדער — ניט־יידן — וועלן ניט אַריינגעלאָזן אויפן שטח פון דער גענעראַל־גובערניע. די געציילטע קאַרעספאָנדענטן וועלכע האָבן זיך אַריינבאַקומען אין אַ שטאָט, וווּ עס וווינען יידן אין געטאָ, האָבן געזען נאָר דאָס וואָס מען האָט זיי געוואָלט ווייזן. דאָס אמתע לעבן האָבן זיי ניט געזען.

דער וויכטיקסטער קוואַל פון אינפאָרמאַציע איז די צייטונג וואָס וועלט אַרויסגעגעבן אין קראָקע, Gazeta Żydowska. די צייטונג איז ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק אַרויסגעגאַנגען דריי מאָל אַ וואָך, אַרעמע פּיר אָדער זעקס זייטלעך. עס איז געלעגן אויף איר דער שטעמפּל פון אַכזריותדיקער צענזור. דאָך זיינען געווען אַ סך אינפאָרמאַציעס וואָס, ווען מען שטעלט זיי צונויף, קען מען באַקומען אַ שטיקל בילד וועגן דעם לעבן פון יידן אין נאַצי־פוילן. אַוודאי דאַרף מען לייענען ניט נאָר די כראָניק, אַרטיקלען און אַפילו אַנאָנסן, נאָר מען מוז זיך אַריינפילן אויך צווישן די שורות.

דער צווייטער קוואַל זיינען פריוואָטע בריוו. עפּעס וואָס לאָזט זיך פאַרט אַרויסבאַקומען פון זיי.

דער דריטער קוואַל זיינען באַריכטן פון דער אונטערערדישער באַוועגונג. אין דעם דאָזיקן רעפּעראַט זיינען אויסגענוצט געוואָרן נאָר די טיילן פון די באַריכטן, וועלכע לאָזן זיך שוין איצט פאַרעפנטלעכן.

2) מען שרײַבט אַ סך אין דער פּרעסע וועגן געטאָ. יעדער טאָג ברענגט איובֿ־בשׂורות. עס איז באמת ניטאָ אַזאַ גרויזאַמקייט, וואָס מיר זאָלן ניט גלייבן, אַז די נאַציס קענען זי באַגיין. דעריבער ווערט ניט אַלץ גענוי קאָנ־טראָלירט. אָבער מיר דוכט זיך, אַז יעדע איבערטרײַבונג איז אַ פֿאַרשוועכונג פֿון דער שוידערלעכסטער טראַגעדיע וואָס אונדזער פֿאָלק לעבט איבער. דע־ריבער האָב איך ניט אַרײַנגענומען אַ סך פֿאַקטן וואָס זײַנען אין דער טעג־לעכער פּרעסע געווען.

3) די דריטע שוועריקייט איז אַ ריין פּסיכאָלאָגישע. מיר אַלע זײַנען צו חרפּהדיק רויִק און זאַט, אַז מיר זאָלן זײַן אין שטאַנד אין דער פֿולער מאָס זיך אַרײַנצולעבן אין געטאָ און אַזוי לעבעדיק זען דאָס בילד, אַז מיר זאָלן זיך אָנהייבן פֿיזיש שטיקן מיט דער ענגשאַפֿט פֿון געטאָ, אַז אונדזערע הענט זאָלן דערפֿילן דעם ברי פֿון דער געלער לאַטע.

נעמענדיק אין אַכט די דאָזיקע שוועריקייטן און פֿילנדיק דאָס גרויסע אַחריות פֿון אַרײַנברענגען הײַנט אויף אַ קורצער ווײַלע אין דעם דאָזיקן זאַל דעם וווּנדערלעכן געמיש פֿון פּײַן און הערא̇יִזם, וואָס רופֿט זיך געטאָ, וועל איך פּרווון דערציילן אין פּשוטע ווערטער דאָס וואָס איך האָב געקענט צו־נויפֿנעמען וועגן דעם, ווי אַזוי לעבן ייִדן אין געטאָ.

דאָס שאַפֿן פֿון געטאָ

דער ערשטער פּרווו אײַנצופֿירן די געטאָ איז געמאַכט געוואָרן מצד דער דײַטשער מאַכט דעם 28טן אָקטאָבער 1939.

אין דעם דאָזיקן טאָג האָט זיך אין בנין פֿון דער וואַרשעווער ייִדישער קהילה אויף גזשיבאָווסקע 26 באַוויזן אַ געסטאַפּאָ־לייטענאַנט, באַלייט פֿון 30 געהילפֿן. דאָס איז געווען פֿרײַטיק 4 אַ זייגער בײַ טאָג. אין זיצונג־זאַל האָבן זיך געפֿונען נאָר 17 מיטגלידער פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג. דער לייטענאַנט האָט פֿאַראָרדנט, אַז אין משך פֿון אַ האַלבער שעה זאָלן זײַן אַלע 24 מיטגלידער פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג צוזאַמען מיט זייערע פֿאַרטרעטער; ער האָט געסטראַשעט מיט דער העכסטער שטראָף פֿאַר אַלעמען, אויב עמעצער וועט פֿעלן. דערנאָך איז ער אַרײַן אין אַ באַזונדער צימער מיט דעם פֿאָר־זיצער פֿון דער קהילה אינזש׳ טשערניאַקאָוו און אים געמאָלדן, אַז עס האַנדלט זיך וועגן דעם, אַז די קהילה אַליין זאָל מעלדן און אין משך פֿון דרײַ טעג דורכפֿירן דאָס איבערציִען זיך אין געטאָ. אין אַ האַלבער שעה אַרום איז ער ווײַטער געקומען, אויסגעשטעלט די 48 פּאָרווײַז צו צוויי אין אַ ריי, זיי געמאָלדן די פֿאַראָרדענונג וועגן געטאָ און גלײַכצײַטיק מודיע געווען, אַז די 24 פֿאַרטרעטער נעמט ער מיט פֿאַר משכּנות און מען וועט זיי דערשיסן, אויב די פֿאַראָרדענונג וועט ניט אויסגעפֿירט ווערן. ער האָט אויך געסטראַ־שעט, אַז די 24 פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער וועלן טיילן דעם זעלבן גורל אין דרײַ טעג אַרום, אויב אַלץ וועט ניט ווערן דורכגעפֿירט.

נאָך זײַן אַוועקגיין האָבן די קהילה־פֿירער באַשלאָסן שבת 8 אין דער פֿרי אָנצוהייבן די באַראַטונג, וואָס צו טאָן. איך וויל ניט צונעמען די צייט מיט אַלע פּרטים פֿון דער דאָזיקער היסטאָרישער זיצונג, וועלכע איז געווען פֿול מיט אומגעהײַערן דראַמאַטיזם. זי האָט געדויערט קנאַפּע צוועלף שעה. די 24 מענטשן האָבן געפֿילט די גרויסע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר אונדזער דור און פֿאַרן קומענדיקן דור. די זיצונג האָט זיך געוואָקלט צווישן דעצידירטקייט אויף ווידערשטאַנד און צווישן דעם באַווּוסטזײַן, אַז דאָס אַוועקגעבן די אייגענע לעבנס וועט ניט ראַטעווען פֿון דער מוראדיקער פּײַן פֿון גאַטאָ. דער פֿאַרשלאָג פֿון פֿאַרשטייער פֿון די אַרבעטער, אַז מען זאָל זיך אָפּזאָגן אויסצופֿירן דעם באַפֿעל און נעמען אויף זיך אַלע קאָנסעקווענצן, איז אונטערגעהאַלטן געוואָרן פֿון פֿאַרשטייער פֿון האָנטווערקער־פֿאַראײַן. די אַנדערע מיטגלידער האָבן אײַנגעפֿונען, אַז דער דאָזיקער ווידערשטאַנד קען זייער טײַער קאָסטן דער יידישער באַפֿעלקערונג. מען האָט זיך געאײַניקט אויף שיקן אַ דעלעגאַציע צו דער מיליטערישער מאַכט.

איך נעם זיך ניט אונטער צו שילדערן, וואָס עס איז פֿאַרגעקומען בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג, ווען די דאָזיקע ידיעה איז דערגאַנגען צו איר. אויפֿן הויף פֿון דער קהילה האָבן זיך צונויפֿגעקליבן טויזנטער יידן. זיי האָבן געווארט אויף אַנווײַזונגען, אויף אַ טרייסטווארט. אַ דאַנק די חילוקי־דעות צווישן דער מיליטערישער מאַכט און דער געסטאַפּאָ איז געלונגען די גזרה לכתחילה אָפּצושלעפּן אויף עטלעכע טעג און שפּעטער כמעט אויף אַ גאַנץ יאָר. אַ מאָל וועט נאָך דער דאָזיקער שבת און זונטאָג באַשריבן און באַזונגען ווערן. טעג פֿון שרעקלעכע ליידן, און טעג, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן אויסצוהאָמערן דער ווידערשטאַנד פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

אויף אַן אמת האָבן זיך די נאַציס געמוטמעט דורכפֿירן די גאַטאָס מיט אַ יאָר שפּעטער, נאָך דעם ווי ס'זײַנען דורכגעפֿאַלן די פּרווון צו שאַפֿן דעם לובלינער „רעזערוואַט", אַ מין גיגאַנטישן קאָנצענטראַציע־לאָגער. אין דער ערשטער העלפֿט אָקטאָבער האָט מען אין וואַרשע פֿאַרוועלט יידן אַרויפֿצוקומען אויפֿן אַדאָלף־היטלער־פּלאַץ (פּילסודסקי־פּלאַץ) און דורכצוגיין דורך „זיגעס־שטראַסע" (אויאַזדאָווער אַלעעס) בײַ אַ שטראָף פֿון טויזנט גילדן אָדער אַרעסט ביז 3 חדשים. אין דער אָנדערער העלפֿט אָקטאָבער 1940 איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין וואַרשע די ווײַטערדיקע פֿאַראָרדענונג:

אויפֿן סמך פֿון אַ פֿאַראָרדענונג פֿון קריגזשטאַף דאָרף מען, כּדי אויס־צומײַדן די סכּנה פֿון עפּידעמיע, תּיכף שאַפֿן אויפֿן שטח פֿון וואַרשעווער ראיאָן אָפּגעשלאָסענע יידישע קוואַרטאַלן [וויַטער ווערן אויסגערעכנט די גרענעצן פֿון וואַרשעווער געטא[1]]. פּאָליאַקן וואָס וווינען אין יידישע

---

[1] דער שטח וואָס די דײַטשן האָבן באַשטימט פֿאַר דער יידישער געטאָ איז עטלעכע מאָל אײַנגעענגט געוואָרן. דער פּלאַן פֿונעם יידישן קוואָרטל וואָס די „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" האָט אָפּגעדרוקט אין איר נומער 12 פֿון 31טן אויגוסט

קוואַרטאַלן, ווי אויך ייִדן וואָס וווינען מחוץ דעם ייִדישן קוואַרטאַל מוזן פֿאַרלאָזן די דירות ביזן 31טן אָקטאָבער 1940. פּאָליאַקן וואָס ציִען זיך אַרויס ביז דעם טערמין האָבן רעכט אויסצוקלײַבן דירות. ייִדן גיט וווינונגען דער Judenrat. נאָכן 31טן אָקטאָבער וועט פֿאָרקומען אַ צוואַנג־עוואַקואַציע.

דער טערמין פֿון איבערציִען זיך אין וואַרשעווער געטאָ איז שפּעטער פֿאַרלענגערט געוואָרן ביזן 15טן נאָוועמבער 1940. אין יענעם מאָמענט האָבן געמוזט פֿאַרלאָזן זייערע היימען 140 טויזנט ייִדן, וועלכע האָבן געוווינט מחוץ די גרענעצן פֿון געטאָ. אויך משומדים האָבן זיך געמוזט איבערציִען. אין גאַנצן האָט זיך די אַריבערפֿאָר־אַקציע פֿאַרענדיקט צום 20טן מאַרץ 1941.

די געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט ניט קיין הויכע, אָבער דיקע מויערן. אַרום די מויערן געפֿינען זיך גריבער אָנגעפֿילט מיט שטעכיקן דראָט אָדער וואַסער. די טויערן פֿון געטאָ ווערן פֿון איין זײַט געהיט פֿון אַ ייִדישן פּאָ־ליציאַנט און פֿון דער צווייטער זײַט — פֿון אַ דײַטשן. די פֿאַראָרדענונגען בנוגע אַרײַנגיין אָדער אַרויסגיין פֿון געטאָ זײַנען כסדר פֿאַרשאַרפֿט געוואָרן. פֿון אָנהייב איז בלויז געווען געלטשטראָף, שפּעטער — אַרעסט, נאָך שפּעטער — קאָנצענטראַציע־לאַגער. איצט זײַנען שוין פֿאַראַן שטעט, ווו פֿאַר פֿאַר־לאָזן די געטאָ באַקומט מען טויטשטראָף.

די דײַטשע פּאָליציי האָט איצט אַ באַפֿעל אָן וואָרענונג צו שיסן אויף יעדן פּאָליאַק וועלכער וועט צוגיין ווייניקער פֿון 50 מעטער צו די געטאָ־מויערן. אַרום די געטאָ־מויערן אין וואַרשע, לובלין און אַנדערע שטעט האָט מען פֿאַרלייגט עלעקטריזירטע דראָטן. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די ערשטע אַכט ייִדן, צווישן זיי זעקס פֿרויען, וועלכע זײַנען, לויט דער פֿאַראָרדענונג פֿון גענעראַל־גובערנאַטאָר פֿראַנק, דערשאָסן געוואָרן פֿאַר פֿאַרלאָזן די געטאָ אין וואַרשע אָן אַ דערלויבעניש: יוסף פּײַקוס, מאָטל פֿישבוים, שׂרה פּאַשטיין, רבֿקה קלינגערמאַן, לידיאַ גאַנס, פֿייגע מאַרגולעס, דבֿורה ראָזנבערג און חנה זײַדנוואָרם. געהייליקט זאָל זײַן זייער אָנדענק.

עס איז אויך באַשטימט געוואָרן טויטשטראָף פֿאַר פּאָליאַקן וועלכע באַ־האַלטן בײַ זיך ייִדן.

1940 דערגייט אויף דרום ביז כמיעלנע, אויף מיזרח ביז מאַרשאַלקאָווסקע, און דורכן זאַקסישן גאָרטן ווערט פֿון די ייִדנס טובֿה וועגן דורכגעלייגט אַ נײַע גאַס. די פֿאַראָרדענונג פֿון 16טן אָקטאָבער 1940, געדרוקט אין Warschauer Zeitung פֿון 18טן אָקטאָבער, טיילט שוין אויס אַ סך אַ קלענערן שטח, און דעם 21טן אָקטאָבער ווערט ווײַטער אַראָפּגעשניטן אַ שטח בײַ דער מערבֿדיקער גרענעץ פֿון געטאָ.

אַ פּלאַן פֿון געטאָ לויט די פֿאַראָרדענונגען פֿון 16טן און 21טן אָקטאָבער, און אויך אַ פֿולע רשימה פֿון די גאַסן וואָס זײַנען אין איר אַרײַן, איז געווען גע־דרוקט אין די „ייִוואָ־בלעטער" XVI, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1940) זז' 200-201.

נאָך פֿריִער ווי אין וואַרשע איז אײַנגעפֿירט געוואָרן אַ געטאָ אין לאָדזש, לויוויטש און עטלעכע קליינע שטעטלעך. וועגן דעם אינעווייניקסטן לעבן אין לאָדזשער געטאָ ווייסן מיר ניט קיין סך. נאָך וואַרשע זײַנען געקומען געטאָס אין אַ ריי שטעט. אין איצטיקן מאָמענט ווייסן מיר אויף זיכער וועגן די ווײַטערדיקע גרעסערע שטעט: וואַרשע, אָטוואָצק (אַ קהילה פֿון קנאַפּע 6000 ייִדן — דאָ איז די געטאָ געטיילט אין דרײַ טיילן, אין באַזונדערע דיס־טריקטן פֿון שטאָט, און איין געטאָ קען זיך מיט דער צווייטער קאָמוניקירן נאָר טעלעפֿאָניש); קראָקע (איצט געבליבן בלויז 12,000 פֿון די אַמאָליקע 60 טויזנט); לובלין (געווען פֿאַר דער מלחמה אַן ערך 40 טויזנט ייִדן, הײַנט, לויט פֿאַרשיידענע ידיעות, דערגייט די צאָל ביז 70 טויזנט; די דאָזיקע געטאָ איז די שרעקלעכסטע אין פּרט פֿון היגיענע, פּראָפּאָרציאָנעל די קלענסטע אין שטח און די שוידערלעכסטע לויט דער סאַדיסטישער פּראַקטיק וואָס ס׳ווענדט אָן די נאַצימאַכט); ראַדאָמסק (מיט אַ באַפֿעלקערונג פֿון איבער 8000); חוץ דעם ווייסן מיר וועגן אַ גאַנצער ריי געטאָס אין קלענערע שטעט. צוזאַמען זײַנען פֿאַראַן זיכערע ידיעות וועגן 26 שטעט, ווו די געטאָס זײַנען אײַנגעפֿירט גע־וואָרן. עס קען זײַן, אַז דאָס שעפּט ניט אויס אַלץ. עס לייגט זיך זייער אויפֿן שׂכל, אַז ס׳זײַנען פֿאַראַן אַ סך געטאָס וואָס זײַנען אַזוי אַרומגעצוימט, אַז זייער פֿאַרשטיקטע שטים דערגייט ניט צו אונדז.

מיר קענען ניט פֿעסטשטעלן פּינקטלעך, וויפֿל ייִדן זײַנען פֿאַרשפּאַרט גע־וואָרן, אָבער אויפֿן סמך פֿון די געגעבענע זיכערע ידיעות מעג מען האַלטן, אַז בײַם הײַנטיקן טאָג זײַנען, חוץ די טעריטאָריעס וואָס זײַנען צוגענומען געוואָרן בײַם סאָוועטן־פֿאַרבאַנד נאָכן 22טן יוני 1941, פֿאַרשטופּט געוואָרן אין געטאָס קנאַפּע אָנדערטהאַלבן מיליאָן ייִדן; חוץ דעם ווייסן מיר (למשל פֿון דער פֿאַראָרדענונג פֿונעם וואַרשעווער גובערנאַטאָר פֿישער פֿון 17טן יוני 1940), אַז אין ערטער ווו ס׳איז ניטאָ קיין פֿאָרמעלע געטאָ איז אויך ייִדן פֿאַרווערט אָן אַ ספּעציעלער שריפֿטלעכער דערלויבעניש צו פֿאַרלאָזן די גמינע, אין וועלכער זיי וווינען. אין גאַנצן זײַנען לויט דער נאַצישער שאַ־צונג צום 1טן יולי 1940 אויף דער טעריטאָריע פֿון דער גענעראַל־גובערניע געווען 1,700,000 ייִדן.[2]

געדיכטקייט פֿון דער באַפֿעלקערונג

עס איז אין ערגעץ ניטאָ קיין פּינקטלעכע סטאַטיסטיק וועגן דעם, ווי געדיכט עס איז צונויפֿגעפּרעסט די ייִדישע מאַסע אין נאַצי־פּוילן. אָבער פֿאָרט רײַסן זיך דורך עטלעכע ציפֿער וועלכע פֿאַרגליווערן דאָס בלוט אין אונדזערע אָדערן. אין וואַרשעווער געטאָ געפֿינט זיך איצט אַ האַלבער מי־ליאָן ייִדן, און אפֿשר נאָך אַ פּאָר צענדלינג טויזנט מער (לכתחילה זײַנען דאָרט געווען בלויז 360 טויזנט, איצט האָט זיך אַ דאַנק די גירושים פֿון אַ

[2] זע דעם אָקערשט דערמאָנטן נומער „ייִוואָ־בלעטער" זז׳ 202-203.

ריי שטעט די באַפעלקערונג פֿאַרגרעסערט). דער וואַרשעווער קהילה־ראַט האָט אָנגענומען אַ באַשלוס, אַז אין אַ קליינעם צימער מיט אין פֿענצטער מוזן ווויינען מינימום 3½ פּערזאָן. דער דאָזיקער באַשלוס איז פֿלאָקאָטירט געווען אין די גאַסן. פֿון אַ ריי אינפֿאָרמאַציעס וועלכע זײַנען אָנגעקומען ניט אויף אַ דירעקטן וועג באַקומט זיך, אַז די ענגשאַפֿט אין וואַרשע דערגייט שוין ביז 10־12 מענטשן אויף איין צימער. טויזנטער מענטשן שלאָפֿן אויף די טרעפּ, אין די הויפֿן, ניט געקוקט אויפֿן קאַלטן וועטער. נאָך ערגער זײַנען די אינפֿאָרמאַציעס וועגן לאָדזש, וווּ פֿאַר בערך 200 טויזנט יידן איז אָפּגעגעבן געווארן זייער אַ קליינער שטח, און דאָס אין דעם אָרעמסטן טייל שטאָט — באַלוט.[3]

דעם 18טן יולי 1940 האָט דער ס״א־לייטער אין וואַרשע, קאָמענדאַנט לײַסט, פֿאַראָרדנט, אַז יידן איז פֿאַרוווערט אַרײַנצוגיין אין עפֿנטלעכע פּאַרקן אָדער גערטנער. דער דאָזיקער פֿאַרבאָט איז ניט חל אויף גאַסן און קוואַרטאַלן וואָס געפֿינען זיך אין געגנטן באַדערטע דורך קלעפּיקע קראַנקייטן. די יידישע געטאָס זײַנען באַרויבט געווארן פֿון אַלע גערטנער, פֿון יעדן ביסל גרינס. אַ ספּעציעלע אינסטיטוציע בײַ די יודענראַטן האָט אָנגעהויבן זאַרגן דערפֿאַר, אַז מען זאָל אויף די הייף פֿלאַנצן ביימער, אויף די באַלקאָנען פֿאַר־פֿלאַנצן גרינס.

אין פֿאַרשיידענע דײַטשע אילוסטרירטע אויסגאָבעס זײַנען געווען ביל־דער פֿון לובלין, וווּ הונדערטער מענטשן, צווישן זיי פֿרויען, זקנים און קינ־דער, שלאָפֿן אין אַ רעגנדיקן אָוונט אויף דער גאַס אָדער אויף די שטיגן פֿון די בתי־מדרשים וועלכע זײַנען פֿאַרוואַנדלט געווארן אין היימען פֿאַר די אומגליקלעכע. די נאַצישע שרײַבער גיבן צו צו די דאָזיקע בילדער צינישע, פֿאַרנאָגראַפֿישע צושריפֿטן. ווי עס זעט אויס אין די קלענערע שטעט, קען מען זיך פֿאָרשטעלן.

געזונט־צושטאַנד

די פּאָליטיק פֿון די נאַצים באַשטייט אין דער ערשטער ריי אין פֿיזישער אויסראָטונג. הונגער, עפּידעמיעס און קעלט זײַנען די דרײַ מאָרד־אינסטרו־מענטן. ווי עס איז צו זען פֿון דער פֿאַראָרדענונג וועגן אײַנפֿירן די געטא, וועלכע איך האָב פֿריִער ציטירט, איז דער מאָטיוו וואָס די דײַטשע מאַכט האָט אָנגעגעבן: עפּידעמיעס. אין יענעם מאָמענט, וועו די געטאָ איז אײַנגעפֿירט געווארן, איז נאָך די שוועדישע פֿון קראַנקייטן ניט געווען אַזוי שאַרף. פֿונקט פֿאַרקערט — דורך דער געטאָ האָבן זיך פֿאַרשטאַרקט עפּידעמישע קראַנקייטן. מיר האָבן אין ערגעץ ניט קיין ציפֿער וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון דער טיפֿוס־עפּידעמיע. מיר ווייסן נאָר, אַז זי בושעווועט אָן אויפֿהער, אומאָפּהענגיק

[3] „בערך 200,000 יִדן״ ווײַזט אָן פֿאַר לאָדזש די Frankfurter Zeitung פֿון 8 טן אויגוסט 1941.

פֿון דער צייט פֿון יאָר. און קיין ווונדער נישט — אויסגעמאָגערטע, אויסגעהונגערטע אָרגאַניזמען, גיהנומשע ווויך־באַדינגונגען זײַנען דער בעסטער באָדן פֿאַר טיפֿוס. עס רײַסן זיך דורך ידיעות אויך וועגן אַן אומגעהײַערער פֿאַרשטאַרקונג פֿון דער טובערקולאָז־מגפּה. אַ באַוונדער קאַפּיטל איז דיפֿטעריט בײַ קינדער. אַ לאַנגע צייט האָט די נאַצימאַכט בכלל נישט געוואָלט געבן דעם סערום פֿאַר אײַנשפּריצונגען קעגן דיפֿטעריט. די באַמיונגען פֿון „אָזע״[1] צו שיקן גרעסערע טראַנספּאָרטן סערום האָבן נישט געבראַכט קיין רעזולטאַטן, ווײַל די נאַצי־מושלים האָבן נישט דערלויבט אַזעלכע לוקסוס־טראַנספּאָרטן פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג.

מען דאַרף אויך נעמען אין אַכט, אַז כּמעט אַלע יידישע שפּיטעלער אין די געטאָשטעט זײַנען צוגענומען געוואָרן פֿון די נאַציס. איין אילוסטראַציע בלויז: דער יידישער שפּיטאָל אין וואַרשע (אויף טשיסטע) האָט פֿאַר דער מלחמה געהאַט 1,490 בעטן, דאָרט זײַנען געווען באַשעפֿטיקט 147 דאָקטוירים, 59 מעדיצין־סטודענטן ווי גענעהילפֿן, 119 קראַנקן־שוועסטער, 13 באַקטעריאָלאָגן און 6 אַפּטייקערס. חוץ דעם זײַנען געווען טעטיק דרײַ קאַראַנטינען מיט 1,800 בעטן. דער דאָזיקער שפּיטאָל וואָס איז אויפֿגעבויט געוואָרן דורך אַן אומגעהײַערער אַנשטרענגונג פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט און איז לעצטנס, פֿאַר דער מלחמה, אויסגעהאַלטן געוואָרן פֿון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג, איז צוגעראַבעוועט געוואָרן פֿון די דײַטשע אָקופּאַנטן. פֿאַר דער האַלבמיליאָניקער יידישער באַפֿעלקערונג אין וואַרשע האָט מען צוגעווואָרפֿן אַ קליין, שלעכט אָרגאַניזירט און פֿרימיטיוו אויסגעשטאַט שפּיטעלעכל וואָס האָט קוים 180 בעטן. נאָך ערגער איז די לאַגע אין אַנדערע שטעט, ווו אַנשטאַט שפּיטעלער איז פֿאַראַן די אַלטע אינסטיטוציע — אַ הקדש. היילן שווער קראַנקע אין די אַנגעפֿאַקטע צימערן און צימערלעך איז אוממעגלעך. דעריבער איז קיין ווונדער ניט, וואָס כּמעט דער אייניציקער אויסגאַנג פֿון יעדער קראַנקייט איז — טויט.

האָט טאָקע דער מלאך־המוות אַן אויסערגעווייניטלעכן שניט. אָט זײַנען די ציפֿער פֿון שטאַרביקייט, געזונטן פֿון די באַריכטן פֿון די קהילות וועגן דער צאָל לוויות. דערווײַל זײַנען פֿאַראַן ידיעות נאָר פֿון וואַרשע און לובלין. אָבער דערפֿון קען מען אָפּלערנען פֿאַר אַלע געטאָס. אין חודש מײַ 1941 זײַנען אין וואַרשעווער געטאָ געשטאָרבן 3,881 מענטשן, אין יוני איז שוין די צאָל לוויות דערגאַנגען ביז 4,290. אין די שפּעטערדיקע חדשים האָט זיך די צאָל געהויבן. פֿאַר דער מלחמה פֿלעגט די שטאַרביקייט בײַ דער וואַרשעווער יידישער באַפֿעלקערונג (בײַ אַ צאָל פֿון 370 טויזנט) העכסטנס דערגיין ביז 400 אַ חודש. דאָס הייסט, אַז דער טויט נעמט צו 15 אָדער 20 מאָל אַזוי פֿיל ווי פֿאַר דער מלחמה. באַזונדער גרויס איז די שטאַרביקייט

---

[1] געזעלשאַפֿט צו פֿאַרהיטן דאָס געזונט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג; אין פּוילן באַוווסט אונטערן נאָמען „טאָז״.

צווישן קינדער. אין דעם אייגציקן יידישן קינדער־שפּיטאָל וואָס איז גע־
בליבן אין וואַרשע (פֿאַר דער מלחמה זײַנען דאָרטן געווען 220 בעטן) איז
אין געוויסע חדשים די שטאַרביקייט דערגאַנגען ביז 70 פּראָצענט פֿון די
קראַנקע. דעם דאָזיקן קינדערמאָרד פֿון די נאַציס וועלן מיר קיין מאָל נישט
פֿאַרגעסן! אין די חדשים יולי, אויגוסט און העלפֿט סעפּטעמבער 1941 האָבן
די נאַציס כּמעט נישט געגעבן קיין מעדיקאַמענטן פֿאַרן געטאָ, טענהנדיק, אַז
„יידן זײַנען אימון צו קלעפּיקע קראַנקייטן".

באַשפּרייזונג

פֿונקט ווי אין גאַנץ דײַטשלאַנד, איז אין אָקופּירטן פּוילן אײַנגעשטעלט
אַ שפּײַזנאָרמע פֿאַר דער באַפֿעלקערונג. אָלע פּראָדוקטן ווערן געגעבן נאָר
אויף קאָרטלעך. ס׳איז שוואָר אויסצוגעפֿינען פּינקטלעך, וויפֿל שפּײַז מען
האָט דורך דער צײַט געגעבן. די נאָרמע בײַט זיך כּסדר, כּמעט יעדע צוויי
וואָכן. פֿאַראָן וואָכן, ווען מען גיט גאָרנישט. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז די
נאָרמע ווערט כּסדר רעדוצירט, און דאָס אין צוויי ריכטונגען — ערשטנס
ווערט פֿאַרקלענערט דער סכום, צווייטנס ווערט פֿאַרקלענערט די צאָל פּרא־
דוקטן. אָבער דער פּרינציפּ וואָס איז אײַנגעשטעלט אומאָפּהענגיק דערפֿון,
וויפֿל און וואָס מען גיט, שאַפֿט אַ בילד. פֿאָליאַקן באַקומען אַ העלפֿט פֿון
דײַטשן, יידן האָבן באַקומען אַ גרויסע צײַט צוויי דריטל פֿון פֿאָליאַקן, און
איצט בלויז אַ העלפֿט. און אָלע אויסגאָבעס פֿון דער פּוילישער אונטערערדי־
שער באַוועגונג רייַדן וועגן אָבסאָלוטן הונגער אין אַרבעטער־שטובן, עס טראָגט
זיך אַ בקשה נאָך פּשוט טרוקן ברויט. קען מען שוין האָבן אַ בילד,
ווי אָזוי עס זעען אויס די שפּײַזפּאָרציעס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.
עס איז דעריבער נישט קיין וווּנדער, ווען פֿון צענדלינגער, אויב נישט פֿון
הונדערטער, פּריוואָטע בריוו הערט זיך אַ לײַדנשאַפֿטלעכער רוף נאָך ברויט.

לאָמיר נעמען פֿאַר אַ בײַשפּיל — ווילנע. תּיכף נאָכן פֿאַרנעמען די
דאָזיקע שטאָט, סוף יוני 1941, האָבן די נאַציס אײַנגעשטעלט אַ נאָרמע (אין
דער ערשטער צײַט פֿון דער אָקופּאַציע גיבן זיי שטענדיק אַ ביסל מער): פֿאַר
פֿאָליאַקן 375 גראַם פֿלייש, 200 גראַם פּוטער און 2 קילאָ מיט 800 גראַם
ברויט אַ וואָך. מען דאַרף נעמען אין אַכט, אַז דאָס זײַנען ניט קיין צוגאָבן
צו אַנדערע מאכלים, נאָר דאָס איז אַלץ. יידן האָבן באַקומען אַ העלפֿט דער־
פֿון. אין די געגנטן, וואָס זײַנען שוין פֿון לאַנג אָקופּירט, גיט מען וויניקער.[5]

איין זאַך ווייסן מיר אויף זיכער: אַז זינט אויגוסט חודש 1941 באַקומט
ניט די יידישע באַפֿעלקערונג אין געטאָ ניט קיין פּוטער און ניט קיין פֿלייש.
אויף באַקומען מילך מוז מען האָבן אַ באַשטעטיקונג פֿון דאָקטאָר, אַז מען איז
קראַנק אויף טובערקולאָז: דעמאָלט באַקומט אַ דערוואַקסענער איין גלאָז מילך
אַ טאָג און אַ קינד אַנדערטהאַלבן.

---

[5] 1 קילאָ(גראַם) = 1000 גראַם = 2.2 פֿונט.

פֿון אָקטאָבער 1941 איז פֿאַראַן אַ זיכערע ידיעה: אַ פּאָליאַק באַקומט 500 קאַלאָריעס עסנוואַרג טעגלעך — ווײַט אונטער יעדן אָנגענומענעם מינימום — אַ ייִד נאָך אַ סך ווינציקער. ווען מען זאָל דאָס איבעררעכענען אויף די פּרײַזן ביזן אויסבראָך פֿון דער מלחמה, וועט אויסקומען, אַז אַ פּאָליאַק האָט באַקומען שפּײַז פֿאַר 40 גראָשן אַ טאָג און אַ ייִד — פֿאַר 15 גראָשן אַ טאָג. דערמאָנט זיך, אַז אַ קילאָ שוואַרץ ברויט האָט יעמאָלט געקאָסט 20 גראָשן, אַ קילאָ פּוטער 3 גילדן, אַ קילאָ צוקער 1 גילדן.

אַוודאי קען מען אַ טייל פּראָדוקטן באַקומען אויף דער „שוואַרצער בערזע", אָבער די פּרײַזן זײַנען אַזעלכע, אַז מען דאַרף אַוועקגעבן געהאַלט פֿאַר פֿולע דרײַ אָדער פֿיר טעג אַרבעט פֿאַר איין קילאָ ברויט, און פֿאַר אַ קילאָ פֿלייש — אַן ערך 15 טעג אַרבעט.

דעריבער שפּילט אַזאַ אומגעהײַערע ראָלע פֿון איין זײַט די הילפֿסאַרבעט וועלכע ווערט אָנגעפֿירט דורך די יודענראַטן בײַ אַן אָנזעעוודיקער אונטערשטיצונג פֿון „דזשוינט" און די געזונטשוץ־אַרבעט וואָס ווערט אָנגעפֿירט דורך דעם „טאָז". לויט די באַריכטן געניסן פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע קיכן אַן ערך 260 טויזנט דערוואַקסענע, דאָס הייסט זיי באַקומען אַ מיטאָג וואָס באַשטייט פֿון זופּ מיט ברויט. חוץ דעם האָבן, לויט אַ באַריכט פֿון „טאָז", אין סעפּטעמבער 1941, 331,535 קינדער איין מאָל אַ טאָג באַקומען עסן. פֿון טשענסטאָכאָוו האָבן זיך דורכגעריסן ידיעות, אַז אין יוני 1940 האָט די דאָרטיקע קהילה אַרויסגעגעבן 124 טויזנט אומזיסטע מיטאָגן און 13 טויזנט געצאָלטע, אין יולי — 148 טויזנט אומזיסטע און 14 טויזנט געצאָלטע. אין קראָקע האָבן אין נאָוועמבער 1939 געגעסן אין די פֿאָלקסקיכן 10,000 ייִדן. פֿון טאָמאַשאָוו־מאַזאָוויעצק הערן מיר, אַז אין אויגוסט 1940 האָט די קהילה אַרויסגעגעבן טעגלעך 2,300 מיטאָגן. דאָס זײַנען אַלץ פֿאַרשטייט זיך נאָר קליינטשינקע פֿראַגמענטן פֿון דער גרויסער הילפֿסאַרבעט. מען דאַרף זיך ניט אײַנריידן, אַז די דאָזיקע אַרבעט איז דער עיקר אַ רעזולטאַט פֿון די אָנשטרענגונגען פֿון די אַמעריקאַנער ייִדן. אַכציק פּראָצענט פֿון דער הילפֿסטעטיקייט ווערט אויסגעטראָגן פֿון דער פֿאַרפּײַניקטער ייִדישער באַפֿעלקערונג אַליין. אַ פֿאַקט, פֿאַר וועלכן מיר דאַרפֿן מיט יראַת־הכּבֿוד בייגן דעם קאָפּ.

מיר ווייסן נישט, אין וואָס פֿאַר אַ מאָס עס האָבן געלינדערט די נויט די שפּײַזפּעקלעך וועלכע זײַנען געשיקט געוואָרן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. ס'איז אָבער אַבסאָלוט זיכער, אַז זיי האָבן געבראַכט אַ ביסל טרייסט און געהויבן דעם מוט.

ביז מיט אַ קורצער צײַט צוריק פֿלעגן פּוילישע פּויערים אָדער אַרבעטער בגנבֿה צושטעלן אַ ביסל פּראָדוקטן אין געטאָ פֿאַר ביליקע פּרײַזן. די נאַציס האָבן מיט רציחה געקוקט דערויף, אָבער ווײַזט אויס, אַז עס איז נישט לײַכט געוועזן אויפֿצודעקן די „פֿאַרברעכער". אַזוי שרײַבט דאָס נאַציסטישע

בלעטל וואָס גייט אַרויס אין טשענסטאַכאָוו, Gazeta Częstochowska, דעם 3טן יולי 1941:

עס מערן זיך כסדר פֿאַלן, ווען פּוילישע פּויערים, געטריבן פֿון גע־פֿערלעכע סימפּאַטיעס צום ייִדן־געזינדל, שמוגלען אַרײַן פּראָדוקטן און פֿאַרקויפֿן דאָס אַפֿילו צו ביליקערע פּרײַזן ווי צו די אייגענע ברידער־פּאָליאַקן. מיר וואָרענען, אַז קעגן די דאָזיקע פּאַרשוינען וועט מען מוזן אָנגעמען שאַרפֿע מיטלען.

ווײַזט אויס, אַז דער דאָזיקער אַפּעל האָט נישט געהאָלפֿן, ווײַל אין נומער 2 פֿון בולעטין וואָס ס׳גיט אַרויס דער פּוילישער קאָנסולאַט אין ניו־יאָרק (פֿון 9טן יאַנואַר 1942) ווערט שוין דערציילט וועגן ספּעציעלע תקנות, לויט וועלכע עס קומט טויטשטראָף פֿאַר צושטעלן שפּײַז אין געטאָ. אויף דעם סמך זײַנען שוין אין לאָדזש פֿאַראורטיילט געוואָרן צום טויט די צוויי ברי־דער באַראַנסקי פֿון דעם שטעטל וולוין.

איך מיין, אַז עס איז איבעריק צו געבן וועלכע עס איז באַצייכענונגען אָדער פֿאָרמולירונגען. וואָס באַטײַטן אָרעמע, אויסגעלאָשענע ווערטער?

פֿון וואָס לעבן ייִדן

ביסלעכווײַז הייבט אָן קלאָר צו ווערן מיט וואָס עס באַשעפֿטיקט זיך די ייִדישע באַפֿעלקערונג, וואָס זי טוט און פֿון וואַנען לעבט זי פֿאָרט. אַוודאי איז דאָס לעבן שרעקלעך, אָבער פֿאָרט לעבן דאָך מענטשן. ווען מיר זאָגן „עס הייבט אָן קלאָר צו ווערן״, מיינען מיר פֿון דעם מאָמענט אָן, ווען די רעכטלאָזע לאַגע האָט זיך אָנגעהויבן אַזוי צו זאָגן סטאַביליזירן.

לכתחילה איז געווען אַ פּעריאָד פֿון פֿולער הפֿקרות. דאָס מענטשלעכע לעבן איז ניט ווערט געווען קיין פּרוטה. קיינער וואָס איז אַרויס פֿון שטוב האָט ניט געוווּסט, צי ער וועט צוריקקומען. מען האָט געכאַפּט צו דער אַרבעט, דאָרט ווידער בײַ דער אַרבעט האָט מען מוראדיק געשלאָגן און גע־פּײַניקט, געהאַלטן אָפֿט אייניקע טעג און ניט געגעבן צו עסן. נאַצי־יונגען האָבן זיך געמאַכט אַ ספּאָרט פֿון שלאָגן ייִדן, אַפֿילו פֿרויען, וועלכע זיי האָבן געטראָפֿן אין גאַס. פֿלעגן טאַקע צענדלינגער טויזנטער מענטשן זיצן גאַנצע וואָכן אין דער היים און מורא האָבן דעם קאָפּ אַרויסצושטעקן. מען האָט מענטשן פֿאַרשלעפּט, און קיינער ווייס ביז הײַנטיקן טאָג ניט, ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען. שווער צו געבן ציפֿער, אָבער זיכער זײַנען טויזנטער אויף אַזאַ אופֿן אומגעקומען. צו דעם קומען צו די נאַכט־רעוויזיעס וועלכע זײַנען געווען פֿאַרבונדן מיט כסדרדיקן רויב. מען האָט דירות אויסגע־ליידיקט, אַפֿילו קיין קיכבענקל ניט בראַקירט, און געלאָזט בלויז די נאַקעטע ווענט מיט צעבלוטיקטע און באַליידיקטע בעלי־בתים. דאָס קאַפּיטל פֿון ייִדישן לעבן איז נאָך ניט באַשריבן געוואָרן, די מאַטעריאַלן ניט געזאַמלט. דעריבער איז שווער צו געבן דעם סך־הכל פֿון די דאָזיקע העכער הונדערט טעג פֿון פֿולער הפֿקרות.

דער נאָך קומט אַ צווייטער פּעריאָד. די אַבסאָלוטע שוצלאָזיקייט, רעכט־לאָזיקייט און הפקרות ווערט אויף אַ דײַטש פּינקטלעכן אופֿן רעגלאָמענטירט. יעדער רויב און מאָרד באַקומט דעקונג אין אַ פֿאַראַרדענונג אָדער מישטיינס געזאָגט געזעץ. עס גייט אין פֿולקומער עקאָנאָמישער פֿאַרניכטונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. אָלע פֿאַרמעגנס ווערן אויפֿן סמך פֿון פֿאַראַרדענונ־גען פֿשוט צוגעוויבט. סחורות ווערן קאָנפֿיסקירט.[6]

לאָמיר איצט זען, ווי אַזוי עס לעבן דרײַ הויפּטשיכטן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

1) דער יידישער האַנדל איז צעשטערט. די געטאָ האָט אים אָפּגעשניטן פֿונעם ניט־יידישן קאָנסומענט. דער יידישער קאָנסומענט איז אַבסאָלוט פֿאַראַרעמט, און דער עיקר — דער קרעמער איז געבליבן אין גאַנצן אָן סחורה. עס זײַנען איבערגעבליבן בלויז שפּורן פֿונעם יידישן האַנדל אין געטאָלט פֿון אַ רײַ קליינע שפּײַזקראָמען, ווו מען באַקומט די אַרעמע פּאָרציעס אויף די שפּײַזקאָרטעס. די דאָזיקע קראָמען זײַנען אָפֿילו ניט אָפֿן אַ גאַנצן טאָג. און אַ צווייט געביט איז געבליבן — דער האַנדל אויפֿן גאַס, אין די טויערן, מיט אַלטע מלבושים, אַלטע שיך און בכלל וואָס בײַ יעדערן איז נאָך געבליבן אין זײַן ווירטשאָפֿט. עס איז נאָך אויך געבליבן די „שוואַרצע בערזע" אויף שפּײַזפּראָדוקטן.

2) אינטעליגענץ. די אייניקע פֿון דער פּראָפּעסיאָנעלער אינטעליגענץ, וועלכע זײַנען פֿאַרוואַרפֿן מיט אַרבעט (אָבער ניט מיט פֿאַרדינסטן) זײַנען די יידישע דאָקטוירים. דער אָנפֿירער פֿון געזונטאָמט אין דער געגנראַל־גובער־ניע ד״ר וואָלבאָום האָט אין דער ערשטער העלפֿט מאַרץ 1940 פֿאַראַרדנט, אַז יידן מעגן זיך היילן נאָר בײַ יידישע דאָקטוירים; יידישע דאָקטוירים איז פֿאַרווערט געווען צו היילן ניט־יידן, ניט־יידישע דאָקטוירים טאָרן ניט קורירן קיין יידישע קראַנקע. די פֿאַראַרדענונג איז מאַטיווירט געוואָרן דערמיט, אַז קלעפּיק קראַנקייטן זײַנען דער עיקר פֿאַרשפּרייט צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג. וויַיטער איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז יידן זײַנען שטאָנדהאַפֿטי־קער קעגן עפּידעמישע קראַנקייטן, קודם־כל קעגן פֿלעקפֿיבער און טיפֿוס. די פֿרײַערדיקע פּוילישע מאַכט האָט גאָרניט געטאָן, כדי צו פֿאַרהיטן פֿאַליאַקן פֿון די יידישע עפּידעמיע־פֿאַרשפּרייטער; די איצטיקע פֿאַראַרדענונג איז אויסן די טובֿה פֿון דער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג.

---

[6] אַ פֿאַראַרדענונג פֿון 24טן יאָנואַר 1940 האָט מחייב געווען אונטער געלט און טורמע־שטראָף אײַנצומעלדן בײַ דער מאַכט יידיש פֿאַרמעגן: באַנקקאָנטעס אין לאַנד און אויסלאַנד, אַרײַנגערעכנט חובות, ירושות, אַקציעס, ווערטפּאַפּירן, אומבאַוועגלעך אייגנס, היפּאָטעקן, סחורה, מראָנספּאָרט־מיטלען (אויטאָ, פֿערד־און־וואָגן), געלט, צירונג, גאָלד, זילבער, פּוגנערלעך, אוירינגלעך, זייגערלעך, טעבל, בילדער, שטוב־אײַנריכטונג, מלבושים און זאָכן פֿון פֿערזענלעכן באַנוץ.

אַ סך ייִדישע דאָקטוירים טוען אַ גרויסע געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט. זיי זײַנען זיך פּשוט מקריבֿ, כּדי צו ראַטעווען דאָס געזונט און לעבן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

אַדוואָקאַטן זײַנען אין גאַנצן דעקלאַסירט. זיי האָבן ניט קיין רעכט אַרויסצוטרעטן ניט אין פּוילישע און ניט אין דײַטשישע געריכטן. עס איז פֿאַר זיי געבליבן נאָר דאָס אָרעמע געביט פֿון ייִדישע געריכטן בײַם יודענ־ראַט. הערשט טאַקע צווישן זיי הונגער און נויט.

ניט בעסער איז די לאַגע צווישן די אינזשענירן. נאָר אַ קליינער טייל איז באַשעפֿטיקט בײַ אויסטריקענען זומפּן, אַרבעטן אין די וועלדער אאַז״וו. וועגן אַנדערע מענטשן פֿון גײַסטיקע פֿאַכן איז דאָך גאָר ניטאָ וואָס צו ריידן.

3) מלאָכה און אַרבעט. די איינציקע עלעמענטן וועלכע זײַנען נאָך ווי עס איז באַשעפֿטיקט זײַנען אַרבעטער און האַנטווערקער. דרײַ אופֿנים קו־מען דאָ אין באַטראַכט.

אין אָקטאָבער 1939 איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַ רעגיסטראַציע פֿון דער גאַנצער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין עלטער פֿון 14 ביז 60 יאָר. אַלע האָבן געדאַרפֿט גענומען ווערן אויף צוואַנגאַרבעט. אין דער פֿאַראָרדענונג פֿון גענעראַל־גובערנאַטאָר פֿראַנק פֿון אָקטאָבער 1939 איז געשטאַנען: „...פֿאַר די ייִדן־תּושבֿים ווערט באַלד אײַנגעפֿירט אַרבעטצוואַנג. צוליב דעם ווערן ייִדן צונויפֿגענומען אין צוואַנגאַרבעט־באַטאַליאָנען״. די אויספֿיר־באַשטימונגען וועט אַרויסגעבן דער העכערער פֿירער פֿון דער ס״ס און פֿון דער פּאָליציי; ער קען באַשטימען געביטן אויף מיזרח פֿון דער ווײַסל, ווו די פֿאַראָרדענונג ווערט ניט דורכגעפֿירט.

דער דאָזיקער טײַוולאָנישער פּלאַן איז אין דער פֿולער מאָס ניט מקוים געוואָרן. דאָך איז צוואַנגאַרבעט געבליבן. עס איז שווער צו זאָגן אויף זיכער, וויפֿל ייִדן אין גאַנץ פּוילן האָבן אָפּגעקנעכט אין די אַלע אַרבעט־לאַגערן. אַ פּאָר ציפֿער זײַנען דאָך פֿאַראַן. די יודענראַטן האָבן געמוזט אַלע טאָג צושטעלן אַ געוויסע צאָל אַרבעטער.

אָט ווייסן מיר, אַז אָנהייב אויגוסט 1940 האָבן אין לובלינער דיסטריקט געאַרבעט בײַם רעגולירן די טײַכן און אויסטריקענען די זומפּן העכער צען טויזנט ייִדן. זיי זײַנען געווען צעטיילט אין 29 אַרבעט־לאַגערן. מיט זיי האָבן געאַרבעט 1,500 פּוילישע קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער, און אַלע האָבן זיך געפֿונען אונטער דער אויפֿזיכט פֿון אַ נאַציסטישער קאָמאַנדע. מען פֿלעגט מוזן שטיין 12 ביז 15 שעה אַ טאָג ביז דער קני אין בלאָטע און שפּעטער נאָך דורכמאַכן צעווילדעוועטע גימנאַסטיק. די וואַרשעווער קהילה האָט געמוזט צושטעלן 8,000 אַרבעטער אַ טאָג פֿאַר די לאַגערן, אין די אַרבעט־לאַגערן אַרום ביאַלע־פּאָדלאַסקע האָבן געהאָרעוועט 3,500 ייִדן. אין געגנט פֿון סאַנץ, אין ליפּיע, איז זומער 1940 געווען אַ גרויסער ייִדישער אַרבעט־לאַגער. ייִדן האָבן געבויט אַ וועג פֿון זבישיץ קיין ראָזשנעווע. דאָ זײַנען געווען באַשעפֿ־

טיקט אַ 600 יידן פֿון טאַרנע, סאַנק, ריישע און שכנישע ערטער. געאַרבעט האָט מען צען שעה אַ טאָג פֿאַר קאַרגער אויסהאַלטונג און אַ גילדן אַ טאָג שכירות. די אויפֿזעער זײַנען געווען דײַטשן, פֿאַכלײַט זײַנען געווען דײַטשן און פּאָליאַקן; אַנגעזונטע די אַרבעט האָט אַ דײַטשע בויפֿירמע. פֿון טאַרנע זײַנען געשיקט געוואָרן יידישע אַרבעטער נאָך אין צוויי לאַגערן. אין דעמביץ האָבן געאַרבעט 500 יידן פֿון טאַרנע. אין יעדלאַנקע, 32 קילאָמעטער פֿון ראָדעם, האָבן ראָדעמער יידן אין 1940 אויסגעטריקנט זומפֿן. אין לוי־ווישט האָט די קהילה 1940 געמוזט צושטעלן 500 יידן צו צוואַנגאַרבעט בײַם רעגולירן די בזורע. בענדין האָט צוגעשטעלט טעגלעך 300 יידן צו עפֿנט־לעכע אַרבעטן אין האַרבסט 1940. אין דער זעלבער צײַט האָט מען אין גאַנץ זאַגלעמביער געגנט דורכגעפֿירט אַן אַלגעמיינע רעגיסטראַציע פֿון אַלע גע־זונטע מאַנסבילן־יידן מיטן ציל אַרויסצושיקן זיי אויף אַרבעט אין אייבער־שלעזיע.

די קראַקעווער יידישע קהילה האָט זומער 1940 צוגעשטעלט בערך 3,000 אַרבעטער אַלע טאָג. אין דער זעלבער צײַט האָט די קהילה דורכגעפֿירט צוואַנגדינסט פֿאַר מיידלעך פֿון 18 ביז 25 יאָר; מען האָט זיי געשיקט דער הויפּט אויף פֿעלדאַרבעט. די פֿאַראַרדענונג וועגן צוואַנגאַרבעט איז געווען חל אויף אַלע יידן, מאַנסבילן און פֿרויען, פֿון 16 ביז 60 יאָר; פֿאַר געלט האָט מען געקענט שיקן אַ פֿאַרבײַטער.

אַזוי ווי דער מענטשן־מאַטעריאַל פֿלעגט געביטן ווערן, קען מען אויס־רעכענען, אַז הונדערטער טויזנטער יידן האָבן דורכגעמאַכט די פּײַן וואָס רופֿט זיך אַרבעט־לאַגערן. אין טייל ערטער האָבן די אַרבעטער באַקומען 4 גילדן אַ טאָג. אָבער זיי האָבן אויך געדאַרפֿט פֿון די דײַטשע אונטערנעמער קריגן שפּײַז; און זומער 1941 זײַנען די לאַגערן טיילווײַז ליקווידירט געוואָרן, ווײַל די אונטערנעמער האָבן ניט געקענט פֿראָווײַאַנטירן די אַרבעטער. וועגן דעם לעבן אין די לאַגערן זאָגט עדות דער פֿאַקט, וואָס די וואַרשעווער קהילה איז געווען געצוווּנגען צו מאַכן אַ וועגדונג צו דער דײַטשער מאַכט וועגן אײַנ־צאָמען די רעכט פֿון די וועכטער לגבי די אַרבעטער. ניט געקוקט דערויף וואָס די באַדינגונגען זײַנען געווען אַזעלכע שרעקלעכע און די שכירות אַזעלכע נישטיקע, האָבן זיך טויזנטער יידן פֿאַרשריבן און געוואַרט אין דער ריי גע־שיקט צו ווערן אין די דאָזיקע לאַגערן.

דער צווייטער מין אַרבעט איז אין די וואַרשטאַטן, ווו מען פֿירט אויס די באַשטעלונגען וואָס די קהילה באַקומט פֿון דײַטשן „אַרבייטסאַמט". דאָרט זײַנען די שכירות, דאָס עסן און די באַהאַנדלונג פֿאַרשטייט זיך אַ סך בעסער. דער יידישער האַנטווערקער־פֿאַרבאַנד איז דורך אַ פֿאַראַרדענונג פֿון דער מאַכט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צוואַנג־אַרגאַניזאַציע; דער אָפּצאָל איז 2 גילדן אַ חודש, מיט אַ צוגאָב פֿון 50 גראָשן אַ חודש פֿאַר איטלעכן באַשעפֿטיקטן אַר־בעטער. שווער צו זאָגן, וויפֿל בעל־מלאָכות און אַרבעטער עס האָבן אַר־

בעט, אָבער אַ פּאָר ידיעות אין „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" גיבן אַ שטיקל בילד. דאָס שטעטל בערזשין בײַ לאָדזש איז באַרימט ווי אַ שנײַדער־צענטער. דאָרט האָט מען פֿאַר דער מלחמה געאַרבעט הויזן וועלכע זײַנען עקספּאָרטירט געוואָרן אַפֿילו קיין ענגלאַנד. אַ נאָטיץ אין „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" מעלדט, אַז אַלע שנײַדערס אין בערזשין זײַנען פֿול באַשעפֿטיקט און מען זוכט נאָך אַרבעטער. אין אַ נאָטיץ פֿון 10טן מײַ 1941 דערציילט די „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ", אַז „די אַרבעט־אָפּטיילונג בײַ דער וואַרשעווער קהילה זוכט 200 אַרבעטער — גע־צאָלטע — צו אַרבעטן אויפֿן שטח פֿון וואַרשע". אַן אַנדער נאָטיץ אין דעם זעלבן חודש דערציילט:

דער פֿירער פֿון דײַטשן „אַרבייטסאַמט" אין וואַרשע האָט געמאָלדן, אַז ער זוכט עטלעכע טויזנט ייִדישע אַרבעטער. ער פֿאַרזיכערט לוין לויטן טאַריף, גוט עסן און געהעריקע באַהאַנדלונג.

אין חודש יוני, דעם 27טן, מעלדט די „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" פֿון קראָקע:

אַלע האַנטווערקער פֿון בויבראַנזשעס, מוליאַרעס, גאַזאַרבעטער, עלעק־טראָטעכניקער, בלעכערס, שלאָסערס, סטאָליאַרעס זײַנען באַשעפֿטיקט. דער סעזאָן פֿאַר שנײַדערס, נייטאָרינס, היטל־מאַכערס האָט זיך אָנגעהויבן. מען זעט פֿאָרויס, אַז עס וועלן פֿאַרפֿעלן אַרבעטער.

אין אַנדערע נומערן זײַנען פֿאַראַן ידיעות וועגן לאָדזש, אַז עס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע קיין וואַרשע, כּדי צו רע־גיסטרירן אַרבעטער פֿון אַ ריי פֿאַכן. אין לויוויטש האָט די קהילה 1940 געמוזט צושטעלן די דײַטשן 80 קוואַליפֿיצירטע שנײַדערס, שוסטערס אאַז"וו. אין אָטוואָצק זײַנען אָנהייב 1941 געווען פֿאַררעגיסטרירט אין אַרבעט־באַטאַליאָן 4,000 ייִדן. ניט אַלע האָבן אָבער געקענט אַרבעטן, ווײַל צווישן דער אָטוואָצקער באַפֿעלקערונג זײַנען פֿאַראַן היפּש שווינדזיכטיקע. איבער דעם איז די גאַנצע משׂא געפֿאַלן אויף אַ לפֿי־ערך קליינער צאָל.

מען דאַרף אָבער דאָ דערמאָנען און אונטערשטרײַכן: די נאַצימאַכט האָט, ניט געקוקט אויפֿן אומגעהײַערן דוחק אין פּראָדוקטן און דעם געוואַלדיקן יקרות, פֿאַרבאָטן צו הייבן די פּרײַזן פֿאַר אַרבעט לגבי פֿאַר דער מלחמה. בנוגע ייִדישע אַרבעטמענטשן איז אײַנגעשטעלט געוואָרן אַ נאָרמע וואָס איז אַ סך קלענער ווי פֿאַר פּוילישע אַרבעטער, ווײַל „ייִדן דאַרפֿן באַקומען ווייני־קער ווי פּאָליאַקן". אויף אַזאַ אופֿן קען מען האָבן אַ בילד, ווי גרויס עס זײַנען די פֿאַרדינסטן פֿון די וועלכע אַרבעטן. אָבער זיי בלײַבן דער פּסי־כאָלאָגיש געזינטערער קערן פֿון דעם ייִשובֿ, זיי שאַפֿן דעם באַזיס פֿון דעם אַזוי גערופֿענעם נאַציאָנאַלן פֿאַרמעג פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. לעצטנס זײַנען אײַנגעפֿירט געוואָרן אַרבעט־קאַרטעס, וואָס אָן זיי וועט קיינער ניט קענען אַרבעטן. דערווײַל האָט מען ייִדן אַזעלכע קאַרטעס ניט געגעבן. מיר טאָרן אויך אויף קיין איין מינוט ניט פֿאַרגעסן דעם פּסיכישן צושטאַנד פֿון

די אַרבעטער, וואָס זיי ווייסן, אַז זיי גיבן אַוועק זייער שווייס און הענט אויף צו באַשטאַטן דעם ערגסטן שׂונא.

זומער 1940 האָט די וואַרשעווער קהילה געעפֿנט קורסן פֿאַר שלאָסערס, פֿאַר בוי־אַרבעטער און עלעקטראָמאָנטערן.

אַ באַריכט פֿון „אָרט"־פֿאַרשטייער אין וואַרשע, אינזש' י. יאַשונסקי גיט איבער, אַז דעם 15טן אויגוסט 1940 האָט די קהילה באַקומען פֿון דעם הויפּט־קאָמיסאַר איבער וואַרשע די דערלויבעניש צו עפֿענען נײַע פֿאַכקורסן, און אַזוי אַרום איז געשאַפֿן געוואָרן דער לעגאַלער באַזיס פֿאַר דער ווײַטערדיקער אָנט־וויקלונג פֿון דער פֿאַך־אויסבילדונג.

אין דעצעמבער 1940 איז צווישן דער קהילה מיטן „אָרט" געשלאָסן געוואָרן אַן אָפּמאַך, לויט וועלכן דער „אָרט" נעמט איבער אויף זיך די גאַנצע פֿינאַנ־צירונג פֿון די קורסן, ווי צאָלן געהאַלט די לערערס און די אינסטרוקטאָרן און אָלע אַנדערע הוצאות. די קהילה פֿון איר זײַט דאַרף צושטעלן לאָקאָלן און די נייטיקע אַרבעט־מכשירים. דעם 3טן סעפּטעמבער 1940 זײַנען געעפֿנט געוואָרן 9 פֿרויען־קורסן אין די לאָקאָלן פֿון „אָרט" אויף זשאַביע 9 און קורסן פֿאַר שלאָ־סערס און עלעקטראָטעכניק אויף סטאָווקי 36. דעם 5טן סעפּטעמבער האָט מען געעפֿנט די קורסן פֿאַר שלאָסערס אויף גזשיבאָווסקע 26. סך־הכל זײַנען אין סעפּטעמבער געעפֿנט געוואָרן 18 פֿאַרשיידענע קורסן און אין אָקטאָבער 8 קורסן. ביז דעם 3טן נאָוועמבער 1940 האָבן זיך שוין געהאַט פֿאַרשריבן 3,699 קאַנדידאַטן אויף פֿאַרשיידענע פֿאַכקורסן. מען האָט געמוזט עפֿענען נײַע קורסן, אָבער עס איז שווער געווען צו געפֿינען די פּאַסיקע לאָקאָלן, און דער עיקר — די נייטיקע מכשירים און מאַשינען.

עס פֿונקציאָנירן אויך אַ ריי פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון — קאָלעקטיווע וואַרשטאַטן. די וואַרשעווער קהילה למשל האָט אַ שנײַדער־וואַרשטאַט מיט 900 אַרבעטער, שוסטער־וואַרשטאַטן מיט 500 אַרבעטער און אַ זאַקן־קאָאָפּע־ראַטיוו מיט 200 אַרבעטער. דער יידישער האַנטווערקער־פֿאַראײַן האָט אַ זאַקן־קאָאָפּעראַטיוו, אין וועלכן עס זײַנען באַשעפֿטיקט 3000 אַרבעטער. די זעלבע ידיעות זײַנען פֿאַראַן פֿון קראָקע, וווּ ס'אַרבעטן אין די קאָאָפּעראַטיוועס שנײַדער־וואַרשטאַטן 150 מענטשן. אין קעלצער קאַמאַשן־מאַכער־קאָאָפּעראַ־טיוו אַרבעטן 60 מענטשן. אין פֿאַביאַניץ בײַ לאָדזש אַרבעטן העכער 1,000 אַרבעטער אין נײַ־וואַרשטאַטן.

מיר ווייסן נית פּינקטלעך, וויפֿל מען פֿאַרדינט אין די קאָאָפּעראַטיוון. יעדן פֿאַלס זײַנען די פֿאַרדינסטן דאָ אַ סך מענטשלעכער ווי אין די אַנדערע אַרבעט־אינסטיטוציעס. די „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" דערציילט אין אויגוסט חודש 1941, אַז די אַרבעטער אין די קאָאָפּעראַטיוון באַקומען טעגלעך 2 זופּ פֿאַר 70 גראַשן, איין מאָל אַ וואָך אַ האַלבן קילאָ ברויט פֿאַר 35 גראַשן; און פֿאַראַן אַזעלכע וואָס דערפֿירן זייערע פֿאַרדינסטן ביז 100־180 גילדן אַ וואָך.

די ערשטע פֿיל־ווינציק פּרטימדיקע אינפֿאָרמאַציע וועגן לאָדזש (וואָס די נאַציס האָבן איר אַ נאָמען געגעבן ליצמאַנשטאָט) געפֿינען מיר אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „פֿראַנקפֿורטער צייטונג" פֿון 8טן אויגוסט 1941:

די טעקסטיל־אינדוסטריע איז דער צום מערסטן וויכטיקער, אָבער בשום־אופֿן ניט דער אייניציקער ווירטשאַפֿטלעכער פֿאַקטאָר אין ליצמאַנשטאָט. א גרויסער פֿאַקטאָר זײַנען אויך הײַנט יידן. זיי זײַנען צונויפֿגענומען אויפֿן אָפּגעשלאָסענעם שטח פֿון דער גטא, וואָס זי איז פֿעסט ארומגערינגלט דורך א צוים פֿון 2.4 קילאָמעטער די לענג. אין גטא גפֿינען זיך אויך טעקסטיל־פֿאַבריקן. יידן האָבן חיונה פֿון אויסארבעטן די פֿאַרשיידנסטע מינים סחורה. דער יודענראַט שיקט איבער די אויסארבעטונגען צו דער שטאָטישער גטא־פֿאַרוואַלטונג. צווישן די בערך 200 טויזנט יידן וואָס לעבן אין גטא געפֿינען זיך בלויז שנײַדערס 7,000 און 1,000 סטאָליאַרעס, וואָס זיי ווערן צוגעצויגן צו נוציקער ארבעט. טיילווײַז ארבעטן יידן אויך אויף דער אויטאָסטראַדע.

עס זײַנען צוריק אויפֿגעשטעלט געווארן די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קיבוצים אין גראָכאָוו, טשענסטאָכאָוו און בעגדין. אויך זײַנען אין פֿאַרשיידענע ערטער געגרינדעט געווארן נײַע קיבוצים.

לויט די אויסרעכענונגען פֿון זומער 1941 באַטרעפֿט די באַשפּײַזונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין וואַרשע 12,600,000 גילדן אַ חודש. פֿדי צו קענען דעקן אַזאַ סומע מוזן זײַן באַשעפֿטיקט 63,000 אַרבעטער מיט אַ דורכשניטלעכן פֿאַרדינסט פֿון אַכט גילדן אַ טאָג. פֿאַקטיש זײַנען די אַרבעטער וואָס זײַנען אין יענעם מאָמענט געווען באַשעפֿטיקט העכסטנס געווען בכוח מיט זייערע פֿאַרדינסטן צו דעקן 20 אָדער 25 פּראָצענט פֿון דעם בודזשעט.

ש ו ל ן

איינע פֿון די וויכטיקסטע פּראָבלעמען איז די פֿראַגע פֿון דערציען דעם יונגן דור. דער ענין שולן איז דעריבער פֿון ערשטן מאָמענט פֿון דער אָקופּאַציע געווען אַ ברענענדיקער פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג. אין די ערשטע חדשים פֿון מוראדיקן כאָאָס, ווען עס האָט נאָך פֿאַרמעל עקסיסטירט אַ פּוילישע שולמאַכט, האָט דאָס יידישע שולוועזן געפֿרווט אַ קורצע צייט פֿונקציאָנירן. דאָס איז אַ פּרעכטיק קאַפּיטל פֿון מוט און געטריישאַפֿט, ווי אַזוי די לערערשאַפֿט האָט געפֿרווט אויפֿהאַלטן די יידישע שולן. ניט אַלץ קען נאָך איצט דערציילט ווערן.

שפּעטער האָט די נאַצימאַכט געשלאָסן אַלע שולן אין פּוילן סײַ פֿאַר דער פּוילישער, סײַ פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג. חדשים לאַנג האָבן הונדערטער טויזנטער קינדער זיך ארומגעוואַלגערט אויף דער גאַס און זײַנען געווען אויסגעשטעלט אויף דער שרעקלעכסטער דעמאָראַליזאַציע. די פּוילישע פֿאַלקשולן האָבן צוריק אָנגעהויבן פֿונקציאָנירן אין די ערשטע חדשים 1941.

גימנאַזיעס און אוניווערסיטעטן זײַנען אַלע ליקווידירט געוואָרן, מיט דער מאָטיווירונג, אַז אַ פּויערים־פֿאָלק דאַרף ניט האָבן מער בילדונג ווי אַ פֿאָלק־שול.

די ייִדישע שולן זײַנען געבליבן געשלאָסן אונטערן אויסרייד פֿון עפּי־דעמיעס. איך האָב זיכערע ידיעות וועגן דעם, ווי אַזוי די לערערס פֿון די ייִדיש־וועלטלעכע שולן האָבן אָן איבעררײַס געפֿירט די אַרבעט מיט די קינ־דער. עס איז מעגלעך, אַז אויך אַנדערע טיפּן שולן האָבן אויף אַן ענלעכן אופֿן געפֿירט די אַרבעט, אָבער קיין ידיעות וועגן דעם האָב איך ניט. דעם 31טן אויגוסט 1940 איז אַרויס אַ פֿאַראָרדענונג „וועגן ייִדישן שולוועזן אין דער גענעראַל־גובערניע". די פֿאַראָרדענונג לייענט זיך אַזוי:

דער יודענראַט וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אין יעדער גמינע איז די אינסטיטוציע פֿאַרן ייִדישן שולוועזן. דער דאָזיקער ראַט איז מחויב צו זאָרגן וועגן שולוועזן פֿאַר ייִדן. צו דעם צוועק דאַרף ער גרינדן און אויסהאַלטן די נייטיקע צאָל פֿאָלקשולן; ער קען אויך חוץ דעם גרינדן פֿאַכיקע און פּראָפֿעסיאָנעלע שולן. חוץ דעם דאַרף דער יודענראַט זאָרגן וועגן אויסבילדן און פֿאַרפֿולקומען די לערערס פֿון די שולן וואָס ער האַלט אויס. די שולן וואָס דער יודענראַט האַלט אויס זײַנען פּריוואַטע. ייִדן מעגן באַזוכן בלויז שולן וואָס ווערן אויסגעהאַלטן דורכן יודענראַט. צו באַזוכן אָט די שולן איז מען מחויב אין הסכּם מיט די אַלגעמיינע פּוילישע שול־תּקנות.

אויף אויסצוהאַלטן די ייִדישע שולאַנשטאַלטן קאָן דער אָנפֿירער פֿון דעם אָפּטייל וויסנשאַפֿט, דערציִונג און פֿאָלקסבילדונג אין הסכּם מיטן אָנפֿירער פֿון דעם נאמנות־אָפּטייל [7] פֿאַר דער גענעראַל־גובערניע איבערלאָזן דעם יודענראַט אויף אויסצופֿירן זײַנע אויפֿגאַבעס דעם קאָנפֿיסקירטן ייִדישן פֿאַרמעג וואָס האָט געדינט אויף צו פֿירן די ייִדישע שולאַנשטאַלטן איידער די איצטיקע פֿאַראָרדענונג איז אַרײַן אין קראַפֿט.

דאָס ייִדישע שולוועזן איז אונטערגעוואָרפֿן דער השגחה פֿון דער דײַטשער שולמאַכט. אויף דער פֿאַראָרדענונג פֿונעם דיסטריקטשעף קענען קלענערע גמינעס, וואָס איטלעכע פֿאַר זיך איז ניט בכּוח צו פֿירן אַ שול, צוזאַמענאַרבעטן אין ענינים פֿון שולוועזן.

מען האָט נאָך אַלץ ניט געקענט עפֿענען קיין שולן, ווײַל מען האָט גע־דאַרפֿט וואַרטן אויף די אויספֿיר־תּקנות. זיי זײַנען ערשט אַרויסגעגעבן גע־וואָרן פֿרילינג 1941. לויט געוויסע ידיעות זײַנען זומערצײַט געעפֿנט געוואָרן אַ ריי שולן אונטער דעם נאָמען פֿון יודענראַט. די דײַטשע מאַכט האָט פֿאַר־ווערט צו באַנוצן סײַ פּויליש, סײַ דײַטש ווי אַ לימודים־שפּראַך. אַלע עקסיס־טירנדיקע שולן ווערן געפֿירט אין דער ייִדישער שפּראַך. די שולן נעמען

[7] Wydział Powierniczy.

דערווײַל אַרום אַ קליינעם פּראָצענט קינדער, ניט דערפֿאַר ווײַל עס האָט אויסגעפֿעלט געלט אויף שׂכירות פֿאַר די לערערס; דער גרעסטער טייל לע־ רערס האָט קיין שום געלט־תּנאים ניט געשטעלט. עס האָבן אויסגעפֿעלט שול־ לאָקאַלן.

אַן אינטערעסאַנטער לענגערער באַריכט ווועגן דער יידישער שולאַרבעט איז פֿאַראַן פֿון ראָדעם, פֿון מאַרץ 1941. די שול־קאָמיסיע בײַם יודענראַט איז אַרגאַניזירט געוואָרן נאָך אין סעפּטעמבער 1940. ס׳האָבן געפֿעלט שוללאָקאַלן און געלטמיטלען. אין סעפּטעמבער האָט מען געמאַכט אַ רעגיסטראַציע פֿון לערערס. אין אָקטאָבער האָט מען גערופֿן צו פֿאַררעגיסטרירן אַלע קינדער אין שולעלטער. געמאָלדן האָבן זיך נאָר 2,000 קינדער, ווײַל די עלטערן האָבן אויך געמוזט אײַנצאָלן אַ געוויסע סומע געלט אויף די שולן; די שאַטיקע צאָל שולקינדער איז 4,000. די ערשטע שול איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין קהילה־ לאָקאַל, אין דער פֿרײַערדיקער תּלמוד־תּורה. מען ריכט זיך אַלע טאָג אויף דער דערלויבעניש אָנצוהייבן. מען וועט לערנען אין 3 משמורים, פֿון 8 פֿרי ביז 5:30 פֿאַר נאָכט. די הוצאות וועלן געדעקט ווערן דורך אַ מינימאַלן שׂכר־ לימוד. מער פֿאַרמעגלעכע וועלן צאָלן מער, און דעם עודף וועט מען פֿאַר־ ניצן אויף באַשפּײַזן די קינדער. דאָס לערנען מוז פֿאָרקומען דורכויס אין ייִדיש.

די שוועריקייטן בײַם באַקומען לערנביכער זײַנען באַזײַטיקט געוואָרן דורך דעם וואָס דער היגער באַפֿולמעכטיקטער פֿונעם דיסטריקטשעף האָט דערלויבט אײַנצוקויפֿן ייִדישע ביכער און צו פֿאַרקויפֿן זיי אין אַ באַ־ שטימטן אײַנגעשטעלטן אָרט. אין אויסנאָמיק שווערע פֿאַלן האָט מען באַשלאָסן צו באַנוצן זיך מיט אַ מולטיפּליקאַטאָר. אין אַ צוזאַמענארבעט פֿון דער שול־קאָמיסיע און דער שול־אָפּטיילונג זײַנען אײַנגעשטעלט גע־ וואָרן די ריכטליניעס פֿון דער דערציונג. די דערציונג דאַרף זײַן אין נאַציאָנאַל־ייִדישן גײַסט.

בײַ דער געלעגנהייט זאָל נאָך אָמאָל דערמאָנט ווערן די הימל־שרײַענדיקע פּײַן פֿון די קינדער אין געטאָ. בלויז אין וואַרשע בלאָנקען זיך אין די גאַסן צען טויזנט קינדער פֿון פּראָווינצשטעט, וועלכע האָבן פֿאַרלוירן זייערע על־ טערן. זיי וואַנדערן אַרום און שטייען לאַנג איבער די מיסטקאַסטנס, אפֿשר וועלן זיי געפֿינען אַ ביסל שפּײַז. די העלדישע אָנשטרענגונגען צו באַזאָרגן די קינדער, וואָס ווערן געמאַכט מצד די געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס, זײַ־ נען ניט אין שטאַנד אויסצושעפֿן דעם ים פֿון פּײַן.

אָרגאַניזאַציע פֿון ייִדישן לעבן

אין אַלע שטעט, וווּ עס איז דאָ אַ ייִדישע באַפֿעלקערונג, פֿונקציאָנירן יודענראַטן; אַ מאָל באַגעגנט מען דעם נאָמען: Aeltestenrat. די ערשטע פֿאַראָרדענונג וועגן זיי איז אַרויס דעם 28טן נאָוועמבער 1939, די אויספֿיר־ תּקנות דעם 7טן יוני 1940. די יודענראַטן זײַנען די אָפּיציעלע רעפּרעזע־

טאַנצן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. מיט זיי פֿאַרהאַנדלט די נאַצימאַכט, דורך זיי ווערן געגעבן דער יידישער באַפֿעלקערונג די בלוטיקע פֿאַראָרדענונגען. די יודענראַטן זײַנען נאָמינירט פֿון אָקופּאַנט. וועגן סאַנץ, איז פֿאַראַן אַ ידיעה אין דער פּרעסע, אַז זומער 1940 זײַנען דאָרטן פֿאַראָרדנט געוואָרן „וואַלן" פֿון קהילה־ראַט. עס איז אַרײַנגעטראָגן געוואָרן נאָר איין ליסטע, און זי איז דורכן קאָמיסאַר אָנגענומען געוואָרן. אין סעפּטעמבער 1940 זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן קהילה־וואַלן אין קעלץ.

די יודענראַטן האָבן באַקומען זייער ברייטע פֿונקציעס. זיי איז איבערגעגעבן געוואָרן צו אַרגאַניזירן די באַשפּײַזונג, צו שאַפֿן אַרבעט־וואָרשטאַטן, און די השגחה און עקזעקוטיוו־מאַכט לגבי דער יידישער באַפֿעלקערונג. ווער עס איז יאָ אַ יִד און ווער ניט וועלט באַשטימט בערך לויט די נירנבערגער גזעזצן.[8] דער יודענראַט האָט רעכט צו באַשטײַערן יידן. בײַ אים פֿונקציאָנירט אויך אַ געריכט פֿאַר געלט־ענינים צווישן יידן. אין קראָקע האָבן די נאַצים געהייסן, אַז איבער די נײַע ברייטע פֿונקציעס זאָל די קהילה ניט הייסן מער „יידישע רעליגיעזע קהילה", נאָר פּשוט: „יידישע קהילה"; די רעליגיעזע פֿונקציעס האָט מען בײַ דער קהילה אַגב צוגענומען, ווײַל שחיטה האָט מען פֿאַרוועלט און אַלע בתי־תּפֿילות האָט מען אין קראָקע פֿאַרמאַכט.

ניט אומעטום געפֿינען זיך אין די יודענראַטן די בעסטע עלעמענטן; אָבער דאָס זײַנען בלויז געציילטע אויסנאַמען.

די אָקופּאַציע־מאַכט זוכט צוצונעמען דאָס לעצטע. דעם 20טן דעצעמבער 1939 האָט דער גענעראַל־גובערנאַטאָר פֿראַנק אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדענונג וועגן שטיצע פֿאַר מיליטעריש אינוואַליդן; יידן זײַנען בפֿירוש אויסגעשלאָסן פֿון דער דאָזיקער שטיצע. אויפֿן סמך פֿון אַ פֿאַראָרדענונג פֿון 7טן מאַרץ 1940 דאַרפֿן אויך יידישע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פֿאַרשריבן ווערן אין דער קראַנקן־קאַסע, אָבער זיי קענען געניסן נאָר פֿון מעדיצינישער הילף; זיי זײַנען ניט באַרעכטיקט צו געלטשטיצע בעת דער קראַנקייט און אויך ניט צו אינוואַלידן־רענטע. אויף דעם הינטערגרונט ווערט נאָך אימפּאָזאַנטער די זעלבסטהילף, וואָס איר ציל איז: ניט צו דערלאָזן צום פֿיזישן און גײַסטיקן אונטערגאַנג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

נאָך אין ערשטן האַלבן יאָר פֿון דער אָקופּאַציע (אפֿשר נאָך אין 1939) האָט זיך אין וואַרשע געשאַפֿן אַ קאָאַרדיניר־קאָמיסיע פֿון די עקסיסטירנדיקע הילף־אָרגאַניזאַציעס: צענטראַלער קאָמיטעט צו העלפֿן יידן אין וואַרשע, צענטאָס, טאָז, פֿאַראייניקטער קאָמיטעט פֿאַר די ענינים פֿון יידישער מלאָכה, יידישער רעטונג־קאָמיטעט, יידישע געזעלשאַפֿט פֿאַר שוץ פֿאַר דער יוגנט, געזעלשאַפֿט קינדערפֿרײַנד, טראָפּן מילך א״אָנד. הילף האָט מען געגעבן קודם־כל די פּליטים און היימלאָזע. זומער 1940 האָט זיך די קאָאַרדיניר־

[8] פּרטים וועגן דעם אין דער פֿאַראָרדענונג פֿון 24טן יולי 1940.

קאַמיסיע רעאַרגאַניזירט און זיך פֿאַרוואַנדלט אין דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף מיט אָפּטיילונגען פֿאַר: פּינאַנצן, זאַמלען מלבושים, תיכפֿדיקע הילף, ריינקייט, דירות פֿאַר היימלאָזע. אָחוץ דעם אַרבעטן הויז־קאַמיטעטן, מיט וועלכע די זעלבסטהילף איז פֿאַרבונדן. זומער 1940 האָט מען אין וואַר־שע אָנגעציילט 2,200 הויז־קאַמיטעטן, אין וועלכע ס׳האָבן געאַרבעט צען טויזנט מענטשן. אויף דער פּראָווינץ זענען, מיט דער דערלויבעניש פֿון דער מאַכט, באַשטימט געוואָרן דעלעגאַטן פֿון דער זעלבסטהילף אין איטלעכן דיס־טריקט.

דעם 27טן יוני 1940 איז אַרויס אַ פֿאַראָרדענונג פֿון געזעראַל־גובערנא־טאָר וועגן נעמען אַן איינמאָליקן אַלגעמיינעם אָפּצאָל פֿון דער באַפֿעלקערונג לטובֿת סאָציאַלער שוץ — אָבער ניט פֿאַר יידן, נאָר פֿאַר דער פּוילישער באַ־פֿעלקערונג און אַ טייל פֿאַר דער ווינטערהילף. נאָך לאַנגע באַמיִונגען איז מיט אַ יאָר שפּעטער גערָאטן אויסצופּועלן, אַז אויך יידן זאָלן באַקומען אַ חלק.

די יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף איז באַזירט א) אויף די סומעס וואָס זי באַקומט פֿון יודענראַט, און ב) אויף פֿרײַוויליקע באַשטײַערונגען.

אי דער פֿאַרנעם פֿון דער אַרבעט, אי די ריזיקע אויפֿטוען באַווײַזן, אַז די אַרעסטאַנטן אין געטאָ ווײַזן אַרויס ממש אַ פֿאַנטאַסטיש אַחריות פֿאַרן קאַלעקטיוו און גיבן אַוועק טאָקע דעם לעצטן פֿאָדעם. ווי אַן אילוסטראַציע זאָלן דינען די ווײַטערדיקע פֿאַקטן: די יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף האָט פּראָקלאַמירט אַ „לעפֿל־אַקציע״. דאָס הייסט: אירע שלוחים גייען פֿון שטוב צו שטוב און נעמען אַ לעפֿל מעל, גרויפֿן אָדער גרינוואַרג. עס ווערט איבער־געגעבן, אַז ס׳איז ניט געווען קיין אייניקיקע שטוב, ווי אָרעם און הונגעריק מען זאָל ניט זײַן, אַז מען זאָל ניט געבן כאָטש עפּעס. אַ צווייטער בײַשפּיל: איבער דעם וואָס עס איז כמעט אוממעגלעך צו באַקומען קוילן (אַ טאָן קוילן קאָסט 1,000 גילדן), האָט די סאָציאַלע זעלבסטהילף זיך געווענדט צו דער באַפֿעלקערונג, אַז אין יעדן הויז זאָל ווערן געהייצט איין צימער און דאָרט זאָלן זיך געפֿינען אַלע קינדער פֿון דעם בנין. די דערוואַקסענע זאָלן צווישן זיך צעטיילן די צײַט, פֿאַר יעדערן אַ שעה אָדער צוויי שעה אין טאָג, זיך אַנ־צוואַרעמען. פֿון פּריוואַטע בריוו ווערן מיר געווויר, ווי אַזוי מען טיילט זיך דאָרט מיט יעדן שטיקל אָרט אויף צו שלאָפֿן. דאָס איז ניט גוטסקייט אָדער פֿילאַנטראָפּיע, דאָס איז אַ מעכטיקער, שטאָלענער ווילן פֿון אַ קאָמ־פּאַקטער מאַסע אויסצוהאַלטן, איבערצודויערן, ניט לאָזן זיך פֿאַרניכטן. מיר ווערן פּשוט אויפֿגעטרייסלט פֿון דער דאָזיקער גבֿורה.

די סאָציאַלע זעלבסטהילף, הגם זי איז אונטערגעוואָרפֿן דעם יודענראַט און דער פֿאַרזיצער פֿון יודענראַט טראָגט דאָס אַחריות פֿאַר אירע טעטיקייטן, איז אַן אויטאָנאָמע אינסטיטוציע. לויט דער פֿאַראָרדענונג פֿון סעפּטעמבער 1940 געפֿינט זיך איר צענטראַלע אין קראָקע.

סוף 1939 האָט סאָסנאָוצער קהילה באַקומען פֿון דער דײַטשער מאַכט די פֿאַראַרדענונג צו אַרגאַניזירן די ייִדישע קהילות אין ראַיאָן. 1940 איז געשאַפֿן געוואָרן די „צענטראַלע פֿון ייִדישע קהילות אין אייבערשלעזיע".

עס איז אינטערעסאַנט זיך צוצוקוקן צום בודזשעט פֿון אַ קהילה־ראַט. מיר האָבן מאַטעריאַלן וועגן דער וואַרשעווער קהילה. אין נאָרמאַלע צײַטן האָט דער בודזשעט פֿון דער וואַרשעווער קהילה זיך געוואָקלט צווישן 3 און 4 מיליאָן גילדן אַ יאָר. אין די ערשטע זעקס חדשים פֿון 1940 האָבן די הוצאות פֿון וואַרשעווער יודענראַט באַטראַפֿן 4,300,000 גילדן, דערין 1,425,000 גילדן דער אַרבעט־באַטאַליאָן (די קהילה האָט געצאָלט 25 פּראָצענט פֿון די אַרבעטער־שׂכירות), שפּיטעלער 1,350,000 גילדן, אויף אויסצופֿירן פֿאַראַרדענונגען פֿון דער מאַכט (רעגיסטראַציע, מויערן פֿון געטאָ אאַז"וו) 415,000 גילדן, סאָציאַלע שוץ 325,000 גילדן אאַז"וו. הכנסות פֿאַר די ערשטע זעקס חדשים פֿון 1940: קהילה־שטײַער, נדבֿות, אָפּצאָל פֿאַר דעם אַרבעט־באַטאַליאָן (די רײַכע קענען זיך אויסקויפֿן) — 1,900,000 גילדן, פֿאַר קרקע אויפֿן בית־עולם 800,000 גילדן. אויף אַזאַ אופֿן האָט די קהילה פֿאַר 6 חדשים געהאַט אַ דעפֿיציט פֿון 1,600,000 גילדן.

אין די פֿאַרמלחמהדיקע בודזשעטן האָט די קהילה אויסגעגעבן 34 פּראָצענט אויף שולן, אין דעם בודזשעט וואָס מיר באַהאַנדלען האָט אַזאַ פּאָזיציע בכלל ניט פֿיגורירט.

דער וואַרשעווער קהילה־פֿאַרזיצער האָט צוגעשטעלט דעם דײַטשן קאָמיסאַר אַ פּראָיעקט פֿון קהילה־בודזשעט פֿאַרן האַלבן יאָר פֿון 1טן אַפּריל ביזן 30טן סעפּטעמבער 1941, וואָס זעט פֿאָרויס: הוצאות 24,451,800 גילדן, הכנסות 16,979,100 גילדן. עס איז ליידער ניטאָ קיין אויפֿקלערונג, פֿון וואָס פֿאַר אַ פּאָזיציעס דער דאָזיקער בודזשעט באַשטייט.

די פֿונקציעס פֿון יודענראַט זײַנען אויסערגעווײַנטלעך פֿאַרצווײַגטע. זיי נעמען למשל שוין אַרײַן אומעטום די פּאָסט. וועגן דעם פֿאַרנעמס פֿון דער אַרבעט קענען עדות זאָגן די ציפֿער וועגן דער צאָל באַאַמטע. די וואַרשעווער קהילה האָט איצט אַן ערך 5,000 באַאַמטע, די לובלינער קהילה 600 אאַז"וו.

אויפֿן שטח פֿון וואַרשעווער געטאָ איז טעטיק אַ ייִדישע פּאָליציי. זי באַשטייט פֿון טויזנט פּאָליציאַנטן, ניט באַוואָפֿנטע. זיי דאַרפֿן היטן די אַרבעטער־דענונג און אויספֿירן די אָפּט רוצחישע פֿאַראַרדענונגען פֿון דער דײַטשער מאַכט. איז דעריבער קיין וווּנדער ניט, וואָס בײַ דער ייִדישער באָפֿעלקערונג איז טייל מאָל דאָ אַ פֿאַרביטערטע באַציונג צו די פּאָליציאַנטן.

ידיעות וועגן אַ ייִדישער פּאָליציי זײַנען פֿאַראַן אויך פֿון אַ צאָל אַנדערע פֿונקטן.

נאָכן אָנהייב פֿון דער סאָוועטיש־דײַטשער מלחמה זײַנען אין וואַרשע־ווער געטאָ געגרינדעט געוואָרן אָפּטיילן פֿאַר לופֿטשוץ; קיין פּרטים וועגן דעם האָבן מיר ניט.

גירושים און פּליטים

דער שטראָם פֿון גירושים פֿון באַזונדערע שטעט האָט ניט אויפֿגעהערט ביז הײַנט. מיר האָבן ניט קיין ידיעות פֿון אַלע שטעט, פֿון וועלכע ייִדן זײַ־נען אַרויסגעטריבן געוואָרן. פֿאַראַן ידיעות פֿון קרוב 30 שטעט, פֿון וועלכע ייִדן זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן דורך ספּעציעלע פֿאַראָרדענונגען. צוויי גירושים זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן אויף הורט. אויגוסט 1940 האָט די קראָקעווער קהילה געמוזט פּובליקירן אַ פֿאַראָרדענונג, אַז ייִדן טאָרן ניט וווינען אויף די באַנליניעס ריישע—פּרעמיסלע, קאַלוואַריע—זאַקאָפּאַנע, כאַ־בעווקע—סאַנץ, יאַסלע—נײַ־זאַגוזש, פּשעוואָרסק—דינאָוו, סאַנץ—קריניץ, דזשי־קעוו (טאַרנאָבזשעג)—פּשעוואָרסק, סוכאַ—נײַמאַרק, קראָקע—דולעווע. דער פֿאַרבאָט איז חל אויף העכער 70 ייִשובֿים. אין דער ערשטער העלפֿט 1941 זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן אַלע ייִדן פֿון וואַרשעווער ראַיאָן, וואָס ליגן מערבֿ פֿון דער ווײַסל; די דאָזיקע גזרה האָט מיט איין מאָל געטראָפֿן אַ פּאָר צענדלינג טויזנט ייִדן, לויט אַנדערע אויסרעכענונגען ביז זיבעציק טויזנט. דער אַכזריותדיקסטער גירוש וואָס מען ווייסט איז געווען פֿון סוואַלק, דער גרעסטער פֿון קראָקע, פֿון וואַנען מען האָט אַרויסגעטריבן ביזן 27טן אַפּריל 1941 50,000 ייִדן.[9]

עס איז זייער שווער פֿעסטצושטעלן פּינקטלעך די אַלגעמיינע צאָל ייִדן וואָס זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן פֿון זייערע היימען. גענוג צו דערמאָנען, אַז אין משך פֿון דער אַנדערער העלפֿט 1941 זײַנען בלויז קיין וואַרשע אי־בערגעפֿירט געוואָרן 70,000 פֿון די פֿאַרטריבענע (עס קען זײַן, אַז אין דעם גייען אויך אַרײַן טשעכישע און עסטרײַכישע ייִדן). אַלע גירושים זײַנען דורכ־געפֿירט געוואָרן מיט אַן אומגעהײַערער שנעלקייט. מען האָט געגעבן צײַט צו פֿאַרלאָזן די שטאָט פֿון צוויי וואָכן ביז זעקס שעה.

אויף אַזאַ אופֿן האָט די ייִדישע באַפֿעלקערונג אין פּוילן אַן אינעוויי־ניקסטע פּליטים־פּראָבלעם וואָס רירט אָן הונדערטער טויזנטער. פֿאַרזאָרגן די פּליטים איז כמעט ווי אוממעגלעך. אין אַ שטאָט ווי פּעטריקאָוו אַ שטיי־גער, וווּ ס'זײַנען פֿאַרן אויסבראָך פֿון דער מלחמה געווען 11,217 ייִדן, האָט מען דעם 1טן יוני 1940 אָנגעציילט 10,535 אָרטיקע און 3,625 פּליטים. נאָר אַ קליינעם טייל האָט מען געקענט אײַנאָרדענען אין פּריוואַטע דירות; די אַנדערע האָבן גענעכטיקט אין צוויי בתּי־מדרשים און אין אַ ספּאָרטלאָקאַל.

---

[9] בעתן גירוש איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַן אַנקעטע צווישן קראָקעווער ייִדן. צווישן די 25,523 דערוואַקסענע וואָס זײַנען צום 1טן יוני 1940 געווען עקאָ־נאָמיש אַקטיוו האָט מען פֿאַררעגיסטרירט: בעלי־מלאָכות 10,338 (צום גרעסטן טייל אין טעקסטיל און קאָנפֿעקציע, ווײַטער בײַ מעטאַל, אין דער שפּײַזבראַנזשע און בײַ בוי). קרוב 30 פּראָצענט זײַנען געווען באַשעפֿטיקט בײַ האַנדל, 22 פּראָצענט אין פֿרײַע פּראָפֿעסיעס, 7 בײַ ניט־קוואַליפֿיצירטער אַרבעט.

אין קאָסאָוו־לאָצקי זײַנען זומער 1940 געווען 2,000 יידן, פֿון זיי 1,300 תושבֿים און 700 פליטים. פֿאַראַן שטעט, ווו פליטים זײַנען מער ווי תושבֿים (טאַרנע, סקערניעוויץ אאַז״וו). די דאָזיקע גירושים זײַנען אַ נײַער פֿרוי אויסצוואַרצלען און צו צעשטויבן די יידישע באַפֿעלקערונג.

קאָמוניקאַציע

דעם 26טן יאַנואַר 1940 האָט דער געזעראַל־גובערנאַטאָר פֿראַנק פּובליקירט אַ פֿאַראָרדענונג, אַז יידן איז פֿאַרבאָטן צו באַנוצן באַנען. דאָס האָט ניט קיין שײַכות צו רײַזעס, אויף וועלכע עס איז דאָ אַ שריפֿטלעכע פֿאַראָרדענונג פֿון דער מאַכט. פֿאַר עובֿר זײַן קומט געלטשטראָף און טורמע. דעם 15טן מאַרץ 1941 איז אַרײַן אין קראַפֿט אַ צווייטע פֿאַראָרדענונג פֿון געזעראַל־גובערנאַטאָר, וואָס שטעלט אײַן אָוועג באַשטימונגען: אַן אַ ספּעציעלער בפֿירושער דערלויבעניש טאָרן זיך יידן ניט באַנוצן מיט באַנליניעס און אַלע אַנדערע יבשה־קאָמוניקאַציעס וואָס דינען פֿאַרן עפֿנטלעכן פּאַסאַזשירן־פֿאַרקער; מיט קיין שום עפֿנטלעכע קאָמוניקאַציע־מיטלען אויפֿן וואַסער, אָהוץ פֿראָמען. וואָס שייך אָרטיקע קאָמוניקאַציע־מיטלען, ווי טראַמווייען, אָמניבוסן, טאַקסיס, דראָזשקעס און שליטלעך פֿון פֿריוואַטע אונטערנעמער, וועט וועגן דעם באַשטימען דער אָרטיקער קרײַזהויפּטמאַן (סטאָראָסטע). דער קרײַזהויפּטמאַן דאַרף עס אויך אָרויסגעבן די דערלויבענישן אויף ניצן עפֿנטלעכע קאָמוניקאַציע־מיטלען.

אין פּעטריקאָוו האָט מען זומער 1940 דערלויבט 10 דראָזשקעס וואָס זײַנען געווען באַצייכנט מיט אַ מגן־דוד. פֿון 21טן אויגוסט 1940 זײַנען אין וואַרשע אײַנגעפֿירט געוואָרן ספּעציעלע יידישע וואַגאָנען אין די עלעקטרישע טראַמווייען און עלעקטרישע אונטערשטאָטישע באַנען. אין קראָקע איז יידן פֿון 3טן אַפּריל 1941 געווען פֿאַרווערט צו ניצן די שטאָטישע באַנען און אויטאָבוסן ווי אויך פֿריוואַטע טאַקסיס.

ווען מען זאָל דאָס פֿאַרבינדן מיט די שטרענגע פֿאַראָרדענונגען וועגן ניט פֿאַרלאָזן ווויניקשטעט, באַקומט זיך ערשט דאָס בילד, ווי ווײַט די יידישע באַפֿעלקערונג איז געוואָרן צוגעשמידט צום אָרט.

אין די פּוילישע ראַיאָנען איז דער גאַנץ־פֿאַרקער דערלויבט ביז 11 אין אָוונט, אין געטאָ צום אַנהייב ביז 9 און לעצטנס נאָר ביז 7 פֿאַר נאַכט. אין טייל געטאָס איז אַפֿילו פֿאַרווערט צו ניצן נאָך 7 עלעקטריע אָדער גאַז. אין אַ ריי גאַסן פֿון וואַרשע האָט מען אויסגעהאַקט דורכגענג פֿון איין הויז צום צווייטן און אויף אָזאַ אופֿן געשאַפֿן אַ מעגלעכקייט צו קאָמוניקירן זיך.

לאָמיר אויף אַ מינוט אַ קוק טאָן אויף אַ וואַרשעווער גאַס. אָט ווי עס לייענט זיך אין אייניעם פֿון די לעצטע בריוו פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג:

צו דעם קומט נאָך צו דאָס שוידערלעכע איזדיעקעווען זיך פֿון די זשאַנדאַרמעריע־וואַכן. די דאָזיקע וואַכן זײַנען אויסגעשטעלט אויף די

ראָגן פֿון די גרענעצגאַסן. פֿאַרבײַ די דאָזיקע וואַכן מוזן ייִדן פֿאַרבײַגיין מיט אָפּגעדעקטע קעפּ. אַזוי למשל ווען מען גייט פֿון גזשיבאָוו צו קאַר־מעליצקע, מוז מען גיין געוויסע שטרעקעס דורך אײַזנגאַס און כלאָדנע מיט אַן אַראָפּגענומענעם היטל. מען מוז אַראָפּנעמען דאָס היטל בײַ דער אײַזנגאַס און דורכגיין מיט אַן אָפּגעדעקטן קאָפּ די כלאָדנע גאַס, און אויף דער אײַזנגאַס ווידער עס אָנטאָן. דאָס זעלבע חזרט זיך איבער בײַ לעש און אײַזנגאַס, מחמת די אײַזנגאַס איז די אַרטעריע וואָס פֿאַר־אייניקט דעם גזשיבאָווער קוואַרטאַל מיט לעש, קאַרמעליצקע און זאַמענ־האָף־גאַס.

דורך דער דאָזיקער גאַס שטראָמען צענדלינגער טויזנטער מענטשן נישט בלויז אויף די טראָטואַרן, נאָר אויך אין מיטן גאַס. דאָס בילד פֿון טויזנטער ייִדן וואָס לויפֿן מיט אָפּגעדעקטע קעפּ פֿון כלאָדנע, אָדער וואָס וואַרטן צונויפֿגעשטיקט אויפֿן סיגנאַל, אַז מען מעג דורכגיין, — דאָס דאָזיקע בילד מאַכט פֿאַרגליווערן דאָס בלוט אין די אָדערן.

אָדער אין אַ פּריוואַטן בריוו לייענט זיך אַזוי:

אַלע טאָג גיי איך צו מײַנע אַלטע טאַטע־מאַמע, ווײַל מײַן קומען דערהאַלט זיי בײַ דער נשמה. אָבער וואָסער קרבן דאָס איז פֿון מײַן זײַט. שטעל דיר פֿאָר — דער וועג פֿון סמאָטשע ביז פּאַנסקע דויערט הײַנט אַ פּאָר שעה, בעת נאָרמאַל פֿלעגט דער גאַנג דויערן 20 מינוט, אָדער מיטן טראַמווײַ 5 מינוט. הײַנט גייט מען אַזוי צונויפֿגעשטיקט אין דער מאַסע, אַז מען מוז דערויף פּטרן אויף אַהין און צוריק אַ 4 שעה צײַט. איך קום תּמיד אַהיים אַן אָפּגעגאָסענע מיט שווייס.

רשעותן

דער שחיטה־פֿאַרבאָט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 26טן אָקטאָבער 1939. דער נאַצישער תּלין שרײַבט אַזוי:

יעדער מין פּײַניקן בעלי־חיים איז פֿאַרבאָטן. איך פֿאַרווער דעריבער פֿון תּיכּף אָן שחיטה, ד״ה דאָס פּײַניקנדיקע טייטן בהמות דורך פּאַמע־לעכן אָפּצאַפּן דאָס בלוט מיטן ציל צו קענען עסן כּשר פֿלייש. שטראָפֿן: טורמע ניט ווייניקער ווי אַ יאָר.

אין 1940, דעם 3טן אָקטאָבער, דעם ערשטן טאָג ראש־השנה האָט די ייִדישע קהילה אין קראָקע אַרויסגעגעבן אַן אויפֿרוף, אין וועלכן עס ווערט געזאָגט:

לויט אַ באַפֿעל פֿון דער מאַכט דאַרפֿן אַלע ייִדן און ייִדישע פֿרויען אָן אויסנאַם דעם 4טן אַקטאָבער (צווייטער טאָג ראש־השנה) און דעם 12טן אָקטאָבער (יום־כּיפּור) אַרבעטן נאָרמאַל. אַלע ייִדישע געוועלבער מוזן די טעג זײַן אָפֿן און טעטיק.

שפּעטער האָט די מאַכט אין אַ בריוו צום יודענראַט געגעבן אַ ווײַטער־דיקע אויסטײַטשונג: ייִדן וואָס זײַנען באַשעפֿטיקט אין דײַטשע אינסטיטוציעס

און אונטערנעמונגען דאַרפֿן אין די יִידישע יום־טובֿים אַרבעטן נאָרמאַל. יִידישע געוועלבער קענען זיין פֿאַרמאַכט אַחוץ יענע וואָס דינען צו באַזאָרגן די באַפֿעלקערונג מיט אַרטיקלען פֿון ערשטן באַדאַרף. יִידן מעגן דאָוונען בציבור אין פּריוואַטע דירות, דערבײַ דאַרף מען אָבער אויסמײַדן גרעסערע צונויפֿקומען און נישט דאָוונען צו הויך. אַנהייב נאָוועמבער 1940 האָט די דײַטשע מאַכט גלאַזט וויסן די יִידישע קהילה אין וואַרשע, אַז צוליב עפּידעמיע דאַרפֿן יִידן ניט דאָוונען בציבור; פֿאַר עובֿר זײַן וועלן באַשטראָפֿט ווערן אי די אַרגאַניזאַטאָרן אי די מתפּללים.

מיט וואָס זיי קענען נאָר זוכן די נאַציס צו באַלייִדיקן יִידן. בײַם באַגעגענען אַ מונדירטן דײַטש דאַרף אַ יִיד „אויף אַן אָנזיכטיקן און קלאָרן אופֿן מאַכן פּלאַץ, און אויב נייטיק אַראָפּגיין פֿון טראָטוואַר". אין די פּוילישע שטאָטיילן פֿון וואַרשע זײַנען געווען פֿונאַנדערגעקלעפּט פּלאַקאַטן אין פּוילישׂ: „יִידן — לײַז — פֿלעקטיפֿוס". דאָס לעצטע איז אַגבֿ אַ טייל פֿון דער ברייטער און סיסטעמאַטישער אַנטי־יִידישער קאַמפּאַניע וואָס די אָקופּאַציע־מאַכט פֿירט צווישן דער פּוילישער באַפֿעלקערונג.

יִידישע קולטור־אַרבעט

אויפֿן פֿאַן פֿון די דאָזיקע פֿאַקטן קלינגט ווי אַ לעגענדע דער דראַנג צו אַ קולטורעל אויסלעבן זיך פֿון די יִידישע מאַסן. מיר האָבן ניט קיין סך איינצלהייטן וועגן דעם. אָבער ווי לײַכטטורעמס שײַנען אַרויס עטלעכע פֿרטים. צום 105טן געבוירן־טאָג פֿון מענדעלע מוכר ספֿרים זײַנען בלויז אין וואַרשעווער געטאָ פֿאַרגעקומען צענדלינגער צוזאַמענקומען, וווּ די דאָזיקע איז באַצייכנט געווארן. צו פֿרצעס 25סטן יאָרצײַט פּסח 1940 זײַנען הונדערטער יִידישע יוגנטלעכע אַרבעטער געקומען צום אוהל פֿון דעם גרויסן מאָנער און באַײַסטערער. נאָך לאַנגע באַמיִונגען זײַנען געפֿונט געוואָרן 24 יִידישע ביבליאָטעקן און 18 בוכהאַנדלונגען. טויזנטער יוגנטלעכע און דערוואַקסענע האָבן אויסגעאַפּט די ביכער. עס האָבן אויסגעפֿעלט עקזעמפּלאַרן. די פֿראַוויניץ האָט פֿאַרוואַרפֿן מיט בקשות צו שיקן ביכער, אָבער די דײַטשע מאַכט עס פֿאַרווערט. אין וואַרשע זײַנען טעטיק 4 יִידישע טעאַטערס וואָס זײַנען כּמעט אַלע מאָל געפֿאַקט. אין טייל ווערט געשפּילט אָפּערעטע, רעווי, אין אָנדערע — ערנצטע דראַמאַטישע זאַכן. אָזוי איז דראַמאַטיזירט געוואָרן די „קליאַטשע", ס׳זײַנען געשטעלט געוואָרן לייוויקס „שמאַטעס" און איצט גרייט מען „מאַטקע גנבֿ". ס׳זײַנען געווען אָונטן צו ערן יהודה הלוין, ח. נ. ביאַליקן, ד״ר נתן בירנבוימען. מען האָט אַרגאַניזירט 2 קינדערכאָרן און יוגנטכאָרן, פֿאַרשיידענע קורסן. געווען אָפּילו פּלענער וועגן אַרויסגעבן אַן אומלעגאַלן ליטעראַרישן זשורנאַל. דאָס זײַנען בלויז ברעקלעך וואָס זײַנען צו אונדז דערגאַנגען. אָבער זיי זאָגן עדות, אַז דער גײַסט, דער לעבנס־ווילן פֿון דער יִידישער מאַסע איז אין פּוילן ניט דערדריקט געוואָרן.

אונטערערדישע אַרבעט

כּמעט פֿון דער ערשטער מינוט פֿון דער אָקופּאַציע איז טעטיק די סאָציאַ־ליסטישע אונטערערדישע באַוועגונג. לויט דעם לעצטן בריוו האָט זי זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל:

1. שטאַרקן די ווידערשטאַנד־ און אויסדויער־קראַפֿט פֿון די יידישע מאַסן לגבי די אומדערהערטע אכזריותדיקע פֿאַרפֿאָלגונגען וואָס האָבן ניט קיין גלייכן אין דער געשיכטע פֿון דער מענטשהייט. דערבײַ ווירקט בײַ טיילן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג ווי אַ שוצמיטל קעגן פּסיכאָלאָגישן צוזאַמענברעך דער פֿאַקט, וואָס דער היטלעריזם פֿירט דורך זײַן פֿאַרטיליקונג־ארבעט אויך אויף דער פּוילישער גאַס און וואָס ער באַמיט זיך פֿיזיש און מאָראַליש אויסצורעטן אומעטום די באַפֿעלקערונג פֿון דער דורך אים באַהערשטער אייראָפּע.

2. אינפֿאָרמירן די יידישע באַפֿעלקערונג וועגן ווידערשטאַנד און קאַמף מיטן אָקופּאַנט סײַ מחוץ די גרענעצן פֿון דער יידישער געטאָ אין פּוילן, סײַ בכלל אין אַלע פֿאַרנומענע לענדער.

3. אײַנפֿלאַנצן אַ פֿעסטן גלויבן, אַז די יידישע מאַסן קענען ווערן פֿאַרפֿאָלגט, אָבער אַז די מערהייט וועט אויסהאַלטן און וועט דערלעבן צו זען די ענדגילטיקע מפּלה פֿון שׂונא.

די דאָזיקע אויפֿגאַבעס ווערן אויסגעפֿירט מיט אַ לעגענדאַרישן מסירת־נפֿש. קנאַפּע 60 שטעט זײַנען צווישן זיך פֿאַרבונדן אונטער אַ צענטראַלער אָנפֿירונג. עס גייען אַרום פֿון שטאָט צו שטאָט אינסטרוקטאָרן, אײַנשטעלנדיק זייער לעבן. עס גייען אַרויס סיסטעמאַטיש צווי וועכנטלעכע זשורנאַלן פֿאַר דערוואַקסענע און באַזונדערע אונטערערדישע זשורנאַלן פֿאַר יוגנטלעכע. עס ווערן יעדן טאָג אַרײַנגעגאָסן אין די הערצער פֿון דער יידישער מאַסע ווער־טער פֿון טרייסט און דערמוטיקונג. עס ווערט געגרייט און געשטאַרקט אַן אַרגאַניזירטער כּוח פֿאַר דער שעה פֿון נצחון.

קיינער קען ניט דורכגיין די געטאָ־מויער, אָבער די יידישע און פּוילישע אַרבעטער האָבן דורכגעבויערט אַן אונטערערדישע פֿאַרבינדונג און זיך גע־געבן די האַנט. צוזאַמען שלײַפֿט מען דאָס געווער קעגן שׂונא.

דאָס פּוילישע פֿאָלק קאָרטשעט זיך אין ווייען. אַוודאי ווערט אין אָזאַ צעטומלטער, געפֿאָלענער צײַט אויסגענוצט דער אָפּפֿאָל פֿון דער פּוילישער געזעלשאַפֿט ווי אַ כּוליגאַנישע האַנט קעגן יידן. אָבער דער רוקנביין פֿון פּוילישן פֿאָלק, די אַרבעטער און פּויערים, גרויסע טיילן פֿון דער אינטעליגענץ, וועלכע האָבן שוין אָזוי פֿיל קרבנות געגעבן דעם בלוטדאָרשטיקן אָקופּאַנט, ווערן פֿון טאָג צו טאָג אַלץ מער דורכגעדרונגען מיט דעם באַווּסטזײַן פֿון גורל־געבונדנקייט מיט דער יידישער באַפֿעלקערונג. דאָס באַווּסטזײַן די צענד־לינגער אונטערערדישע אויסגאַבעס אין פּוילן מיט אויפֿרופֿן און אַרטיקלען קעגן געטאָ.

ווי איר זעט, האָבן מיר פֿאַר זיך דעם אומגעהיערן פֿענאָמען פֿון אַ נאַציאָנאַלן ווידערשטאַנד, וואָס די געשיכטע האָט נאָך אַזוינס ניט געזען, און פֿון אַן אונטערערדישער באַוועגונג, וועמענס הערקונפֿט ס׳שייַנט אַרויס ווי אַ זון אין אונדזערע פֿינצטערע טעג. ווער האָט דאָס געגעבן אַ רעכט שוין קדיש צו זאָגן נאָך די יידן אויף יענער זייַט ים? זיי אין די געטאָס, אין זייער פּיין און אין זייער דערהויבנקייט, זייַנען אונדזער שטאָלץ און אונדזער האָפֿענונג. עס וועט די פֿעלקער־שחיטה זיך ענדיקן. דאָס בייזע געשפּענסט פֿון דער וועלט וועט פֿאַרטריבן ווערן. און דעמאָלט, ווען די געטאָ־מויערן וועלן אויפֿגעריסן ווערן, וועלן מיר דערזען די אויסגעבלייכטע, אויסגעצערטע פּנימער פֿון די געטאָ־אייַנוווינער. אָבער זייערע אויגן וועלן גלאָנצן מיט אויסלייטערונג און דערהייבונג. אַ טעות איז צו מיינען, אַז דעמאָלט וועט דער אַמעריקאַנער יישוב זייַן דער גבֿיר און זיי די אַרעמע־לייט. ניט אמת. זיי וועלן זייַן די גרויסע גייסטיקע מיליאָנערן, און מיר דאָ וועלן מיט געבוי־גענע קעפּ אויסבעטן אַ זכיה מיט זיי צוזאַמען אויפֿצובויען זייער לעבן אויף זייער ערד, אין זייערע היימען.

[דער רעפֿעראַט, געלייענט אויף דער 16טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יידאָ, ניו־יאָרק, דעם 11טן יאַנואַר 1942, איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿונעם פֿונט אין באַזונדערע אויס־גאָבעס אין יידיש און אין ענגלישער איבערזעצונג. — אין דעם טעקסט וואָס ווערט דאָ געדרוקט האָט דער מחבר אַרײַנגעטראָגן עטלעכע תּיקונים לגבי די באַזונדערע אויסגאָבעס.]

טעאָריעס וועגן נעגאַטיוו באַציונגען פֿון יִדן צו יִדן

פֿון לייבוש לעהרער

א.

עס איז לחלוטין ניט קיין אויסטערלישע זאַך צו הערן, ווי מענטשן האָבן תּרעומות אויפֿן אייגענעם פֿאָלק אָדער ווײַזן אַן אויף זײַנע חסרונות. דאָס ווערט געטאָן אי אין אייגענעם קרײַז בעל־פֿה, אי אין דער עפֿנטלעכקייט און בכתב. אין קריטישע צײַטן, ווען אמתע אָדער אויסגעדוכטע פֿעלערן לאָזן זיך שטאַרקער פֿילן, איז נאַטירלעך, אַז אַזאַ טענדענץ צו זוכן און אונטערשטרײַכן חסרונות זאָל ווערן אָפּטער און שטאַרקער.

מהאי טעמא איז אַזאַ טענדענץ מער פֿאַרשפּרייט בײַ אונטערדריקטע פֿעלקער, אָדער בכלל בײַ מינאָריטעטן, דאָרט ווו קריטישע מאָמענטן זײַנען אָפּטער און די אייגענע פֿיזישע כּוחות זײַ בײַצוקומען — שוואַכער. זייער א בולטן בײַשפּיל פֿון אַזאַ גרופּע זײַנען די היגע נעגער, ספּעציעל אין דרום. מען קען זיך לײַכט פֿאָרשטעלן, אַז דערפֿון זאָלן אַרויסקומען קרענקלעכע באַציונגען צו אייגענע. וועג מען באָקענט זיך נעענטער מיט דעם ענין זעט מען טאָקע, אויף ווי ווײַט די סאָציאָלע תּנאים פֿונעם לעבן פֿון די היגע נעגער שפּיגלען זיך אָפ אין מאָדנע פּסיכישע מאַניפֿעסטאַציעס.

איין שרײַבער דערקלערט:

„עס איז אַזוי אײַנגעוואָרצלט אינעם נעגער די הויכע אָפּשאַטונג פֿונעם בעסערן קלאַס ווײַסע אַז לאַנג, לאַנג האָבן א סך שוואַרצע ניט געקענט גלייבן, אַז א נעגער קען זײַן אַזוי פֿעיִק ווי א ווײַסער פֿון זעלביקן פֿאַך, ניט געקוקט אויף דיפּלאָמען און פּאַטענטן. און עס וועט ניט זײַן אומישרדיק צו די שוואַרצע צו זאָגן, אַז בײַ א סך פֿון זיי איז עפּעס פֿון דעם געפֿיל נאָך אלץ געבליבן. פֿאַראַן א סך עלטערע נעגער וואָס האָבן דאָס געפֿיל פֿון זייערע ווײַסע שכנים, אַז נעגער וואָס רופֿן זיך „מיסטער" און „מיסעס", וואָס רעדן ערווים ווערטער מיט קולטיווירטע אקצענטן און האָבן דינסטן אין זייערע היימען — אזעלכע מאכן אן אנשטעל".[1]

אַזעלכע פּסיכישע מאַניפֿעסטאַציעס לאָזן זיך אָפּט גיכער און פּשוטער דערקענען אין קליינע סצענעס פֿון אינדיווידועלן לעבן. איז אָט האָבן מיר א באַשרײַבונג פֿון אַזאַ סצענע צווישן צוויי נעגער־קינדער.

„א קליין יינגל האָט דערציילט זײַן חבֿר, אַז זײַן מוטער וויים פֿון א הון וואָס האָט געלייגט א גאָלדן איי. דער חבֿר איז שטאַרק מסופּק און זאָגט, אַז אזא קונץ איז אוממעגלעך.

— אָבער מײַן טאַטע האָט דערציילט מײַן מאַמען, אַז דאָס איז פֿאַרגעקומען.

---

[1] R. R. Moton, *What the Negro Thinks*, 1929, pp. 39, 214-15.

— מיך אַרט ניט, וואָס דײַן טאַטע האָט געזאָגט — האָט דער צווייטער געענטפֿערט — דאָס קען פּשוט ניט זײַן. ווער האָט דען דײַן טאַטן דערציילט אָט די משונהדיקע מעשׂה? — האָט דער חבֿר געפֿרעגט.

— זײַן [ווײַסער] בעל־הבית (his bossman), — איז גלײַך געקומען דער ענטפֿער.

— אַזוי, פֿאַר וואָס זשע האָסטו עס באַלד ניט געזאָגט, — האָט פֿאַרענ־דיקט דאָס סקעפּטישע ייִנגל״.[2]

דער זעלביקער שרײַבער האָט באַמערקט בײַ אַ סך נעגערשע קאַלעדזש־סטודענטן, אַז ווען זיי זײַנען אַרײַן אין אַ קאַלעדזש, ווו עס זײַנען געווען לערערס פֿון ביידע ראַסעס, האָבן זיי באַטראַכט אַלע ווײַסע לערערס העכער פֿון די שוואַרצע.

די דאָזיקע פֿאַקטן ווערן אַ סך בולטער אַרויסגעבראַכט אין אַ וויסנשאַפֿט־לעכער פֿאָרשונג. דער שרײַבער געפֿינט אויס, אַז

„אַ קליינע גרופּע ווײַסע ייִנגלעך אין אַ געמישטער שול אין ניו־יאָרק ווײַזט אַרויס בערך אַזוי פֿיל פֿאָראורטייל ווי די ייִנגלעך אין די שולן פֿון בלויז ווײַסע. די נעגער־ייִנגלעך אין אַ געמישטער שול ווײַזן, אַז זיי האָבן טיילווײַז אָנגע־נומען דעם סטאַנדאַרט פֿון דער ווײַסער [מאַיאָריטעט־] גרופּע״.

דאָס לעצטע האָט אַ שײַכות צו אַ ספּעציעלער אַנקעטע, ווו מען האָט די קינדער געוויזן פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון ווײַסע און שוואַרצע און מען האָט זיי גע־בעטן זיך אַרויסצוזאָגן, מיט וועלכע זיי וואָלטן גיכער געוואָלט שווימען צו־זאַמען, פֿאַרברענגען, אַאַז״וו. עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז נעגער־ייִנגלעך ווײַזן אָן, אין אַזאַ פֿאַל, גיכער אויף ווײַסע.

אַ ווײַטערדיקער אויספֿיר פֿון דער זעלביקער פֿאָרשונג איז נאָך וויכטי־קער:

„עס איז אויסגעפֿונען געוואָרן, אַז יונגע קינדער זײַנען ניט פֿרײַ פֿון פֿאָראורטייל. באַרירונג מיט „גוטע״ נעגער איז ניט קיין זיכערע רפֿואה. לעבן ווי שכנים, גיין צוזאַמען אין שול איז . . . ניט גענוג. ווי די רעזולטאַטן ווײַזן, איז אַ קנאַפּע נפֿקא־מינא צווישן קינדער פֿון צפֿון און פֿון דרום. עס זעט אויס, אַז באַציִונגען צו נעגער ווערן איצט דער עיקר באַשטימט ניט פֿון באַרי־רונג מיט נעגער, נאָר פֿון די הערשנדיקע באַציִונגען צו נעגער״.[3]

ווען מיר באַקענען זיך מיט די דאָזיקע פֿאַקטן, דערפֿילן מיר זיכער דעם הויך פֿון אַ גאַנץ היימישער אַטמאָספֿער. בלויז אין איין פּונקט איז בײַ אונדז דורכויס אַנדערש. קיינער זאָגט ניט אויף אונדז, אַפֿילו ניט מיר אַליין, אַז מיר זײַנען אינטעלעקטועל נידעריקער ווי אונדזערע ניט־ייִדישע שכנים. אָבער די איבעריקע מאָמענטן וואָס ווערן פֿריִער דערמאָנט וועגן נעגער שפּילן זיך אָפּ גענוג שאַרף און בולט צווישן אונדז.

---

[2] T. S. Jackson, "Racial Inferiority among Negro Children," *The Crisis*, 1940 (47), pp. 241, 266.

[3] Eugene I. Horowitz, "The Developments of Attitudes toward the Negro," *Archives of Psychology*, Jan. 1936, no. 194, pp. 34-5.

איך וועל דאָ ניט באַרירן אַזעלכע פּאַטאָלאָגישע פֿאַלן ווי די משומדים־אַנטיסעמיטן, וואָס מיר האָבן תּמיד געהאַט. אַזעלכע מענטשן ווי טיבעריוס אַלעקסאַנדער, אַנטאָניוס מאַגאַריטאַ, פֿעפֿערקאָרן, וויקטאָר פֿאָן קאַרבען, אָשר טעמקין, לייזער ברוך אַשכּנזי (פּוילוס מאיר), אַנאַטאָלי גריגאָריעוויטש גאַס־מאַן — די ייִדישע געשיכטע איז פֿול מיט זיי אין אַלע יאָרהונדערטער און ניט זיי זײַנען די מאָס פֿון נאָרמאַלע נעגאַטיווע באַציִונגען צו ייִדן מצד ייִדן. אַקטיווע רשעות צו ייִדן פֿון ייִדן, בפֿרט פֿון אַזעלכע וואָס האָבן פֿאָרמעל און געזעלשאַפֿטלעך זיך עפֿנטלעך אָפּגעזאָגט פֿון אָנגעהעריקייט צום ייִדישן פֿאָלק, אַזעלכע קענען פֿאַרשטאַנען ווערן בלויז מיט דער הילף פֿון אַ קלינישער שטודיע. דאָס דאָזיקע זייער אינטערעסאַנטע קאַפּיטל איז איבער פֿול מיט די פֿאַר־שיידנסטע קרענקלעכע צעדרייענישן אין דער פּערזענלעכקייט, וואָס בלויז אַן אויסשעפּנדיקע ביאָגראַפֿיע פֿון יעדן פֿון זיי קען דערקלערן. איך וועל זיך דאָ ניט אינטערעסירן מיט קיין רויע סאַדיסטישע מאַניפֿעסטאַציעס, נאָר מיט די געוויינטלעכע נעגאַטיווע באַציִונגען, די שטענדיקע חסרונות־זוכעניש וואָס ייִדן ווײַזן אַרויס אַזוי אָפֿט, בעת זיי רעדן וועגן ייִדן.

אַז אַזאַ טענדענץ איז פֿאַראַן, און גראָד זייער שטאַרק פֿאַרשפּרייט, דאָס קען דוכט זיך קיינער ניט לייקענען. טייל מאָל דריקט זיך דאָס אויס אין דער פֿאָרם פֿון איבער־סענסיטיווקייט, נערוועזן אומגעדולד, ספּעציעל ווען מיר גע־פֿינען זיך צוזאַמען מיט גויים, און איינער פֿון אונדז פֿירט זיך ניט אויף לויטן אָנגענומענעם סטאַנדאַרט. קורט לעווין[4] דערציילט אַזאַ עפּיזאָד:

„אַ ייִדישע פֿרוי וואָס האָט געגעסן אין אַ פֿײַנעם רעסטאָראַן מיט ניט־ייִדישע פֿרײַנד, איז געווען זייער דענערווירט פֿון עטלעכע אַנדערע געסט וואָס זײַנען געווען רוישיק און קענטיק אַ ביסל בגילופֿנדיק. צוליב אַזאַ אָדער אַן אַנדער סיבה האָט זיך איר אויסגעוויזן, אַז יענע געסט זײַנען ייִדן. איר פֿרײַנד האָט געמאַכט אַ באַמערקונג וואָס האָט קלאָר אָנגעוויזן, אַז זיי זײַנען ניט קיין ייִדן. די פֿרוי האָט זיך געפֿילט שטאַרק פֿאַרלײַכטערט, און פֿון דעמאָלט אָן האָט די רוישיקייט זי מער אַמוזירט ווי דענערווירט".

וואָלט דער צופֿאַל ניט אַרויסגעבראַכט, אַז די אַנדערע געסט זײַנען ניט קיין ייִדן, וואָלט זי זיכער אַוועק מיטן גענעראַליזירטן אײַנדרוק וועגן ייִדישער אומטאַקטישקייט אָדער שלעכטע מאַנירן.

אַן אַנדערש מאָל, ווען עס זאַמלען זיך אָן אַזעלכע אמתע אָדער פֿאַלשע אײַנדרוקן וועגן די האַנדלונגען פֿון איינצלנע ייִדן, פֿאַלט אַ ייִד אַרײַן אין אַן אויסבראָך פֿון פֿאַרצווייפֿלונג. לודוויג לויסאָן באַמערקט וועגן זײַן פֿרײַנד דעם כירורג:

„אָבער וואָס ער האָט ענדלעך געזאָגט, ריכטיקער, אויסגעשריגן, איז גע־ווען מאָדנע ניט לויט דער געוויינטלעכער שפּיל פֿון זײַן אומגעוויינטלעך קרעפֿ־טיקן און ערלעכן מוח: „איך האָב פֿײַנט ייִדן, איך האָב פֿײַנט זיך אַליין".

---

[4] Kurt Lewin, "Self-Hatred among Jews," *Contemporary Jewish Record*, June 1941.

דורך די דאָזיקע דיבורים — איז לוסאַן מוסיף — קען מען טיף אַרײַנדרינגען אין דער לאָגע פֿון יעדער מינאָריטעט־גרופּע פֿון יעדער ציוויליזאַציע, און מער נאָך פֿון דער שטענדיקער און קלאָסישער מינאָריטעט־גרופּע, פֿון יידן אין גלות".[5]

עס קען זיך אויך אויסדריקן אויף אַן אומבאַוווּסטזיניקן אופֿן, אַזוי אַז דער ייד וואָס טראָגט אין זיך אַווידערווילן צו יידן קען גאָרניט חושד זײַן, אַז ער האָט דאָס אין זיך. אָט איז אַן אויטאָביאָגראַפֿישער דאָקומענט, וווּ אַ ייד גיט איבער געווּסע פֿאַקטן פֿון זײַן קינדהייט. ער דערציילט:

„די ערשטע זעקס יאָר פֿון מײַן עלעמענטאַר־שול האָב איך געלערנט אין א סקול אין א קליין שטעטל. געווען אַרום 400 קינדער אין דער סקול, און 394 זײַנען געווען גויישע. פֿיר קינדער פֿון אונדזער הויז און צוויי ברידער פֿון דער אנדערער יידישער פֿאַמיליע זײַנען געווען די נאָנצע יידישע רעפּרעזענטאַציע. בעת איך בין געווען צווישן די קליינע קינדער אין די עלעמענטאַר־שולן, געדענק איך ניט, אז מען זאָל האָבן דיסקרימינירט קעגן מיר... איך האָב צוגעצויגן די פֿרײַנדשאַפֿט פֿון מײַנע צוויי בעסטע פֿרײַנד, א יענקי און א שוועד. מײַן לעבן אין דער קינדהייט צווישן ניט־יידן איז געווען גאָנץ פֿרידלעך, אויף וויפֿל עס איז געווען פֿרײַ פֿון פֿאַרפֿאַלגונגען. מאָדנע ווי עס האָט זיך דעמאָלט מיר געפֿעלט אויסצוזײַן, די איינציקע געשלעגן, וואָס זיי האָבן איך זיך באַטייליקט מיט עכטן פּעם און שׂינאה, זײַנען געווען די, ווו איך האָב זיך געשטעלט קעגן דעם יידישן יינגל פֿון דער אנדערער פֿאַמיליע. ער האָט מיר אויסגעוויזן צו זײַן שעדלעך...".[6]

דאָס וועלט דערציילט גאָר צוליב אַן אַנדער צוועק און אַן שום חשד וועגן דער באַציונג צו יידן, וואָס וואַרפֿט זיך אַזוי שטאַרק אין די אויגן.

אין די עטלעכע פֿאַלן זעט מען קלאָר, אַז דאָס רעדט זיך וועגן יידן וואָס לעבן ניט אין דער געדיכטענישׂ פֿון דער יידישער סביבה. אָבער די לאָגע בײַ אונדזערע סאָרטן יידן איז זיכער ניט בעסער. אין דער אמתן האָנדלט זיך דאָ וועגן אַן ענין וואָס איז אונדז אַזוי גוט באַקאַנט, אַז עס איז אפֿשר ניט נייטיק צו ברענגען ראַיות. איך וועל דאָס טאָן בלויז כדי צו וועקן אונדזער זכרון, מען זאָל קענען טראַכטן וועגן דעם אויף מער אַ קאָנצענטרירטן אופֿן.

אַזעלכע וועלטער און וועלטלעך ווי יידלע, יידליק, יידישע טבֿע, און עפּיטעטן וועגן יידן וואָס זײַנען בײַסיק און פֿאַרניכטנדיק, אַפֿילו אַזעלכע וואָס עס איז ניט שיין אַרויסצוזאָגן אין געזעלשאַפֿט, דאָס אַלץ איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אונדזער לשון. אַ סך יידישע שפּריכווערטער, די עכטסטע פֿאַרם פֿון פֿאָלקשאַפֿונג, צייכענען זיך אויס מיט זייער גיפֿטיקייט קעגן יידן. שוין די גמרא לאָזט אונדז וויסן, אז „רובּ גנבי ישׂראל", אָבער אַ פֿאָלקווערטל מאַכט עס אַ ביסל שפּיציקער: „מען טאָר אַ יידן ניט חושד זײַן, ווען ער איז גע[illegible]יס

---

[5] Ludwig Lewisohn, *Israel*, p. 20.

[6] Everett V. Stonequist, *The Marginal Man*, pp. 123-4.

אַ גנבֿ״.[7] אין אַן אײַליקן איבערבליק איבער ייִדישע שפּריכווערטער געפֿין איך אין איין קליינער זאַמלונג[8] אַכט וועגן ייִדישע חסרונות:

דער גוי איז טרייף, זײַן גראָשן איז כּשר.
יעדער ייִד האָט זײַן שגעון.
משה רבינו האָט מיט ייִדן אויך ניט געקענט אויסקומען.
מיט ייִדן איז גוט קוגל צו עסן, נאָר ניט פֿון איין טעלער.
בעסער אין גוייִשע הענט איידער אין ייִדישע מײַלער.
ייִדן זײַנען גרויסע פֿילאַנטראָפּן, פֿאַר אַ גוט מאָרגן גיבן זיי אַ גוט יאָר.
מיט אַ ייִדן איז נאָר גוט אין שול אַרײַן צו גיין.
אַ ייִדישע עין־הרע איז ערגער פֿון אַ גוייִשן כּישוף.

און אָט איז אַ צענדלינג גענומען פֿון איגנאַץ בערנשטיינס זאַמלונג:[9]

אַז מען פֿאַרטשעפּעט אַ ייִדן אַ העקעלע, וויל ער, מען זאָל אים אָפּמאַכן אַ גאַנצן קאַפֿטן.
אַ ייִד איידער ער באָרגט זיך גייט ער אַרום און זאָרגט זיך, און קומט דער זמן פּרעון, פֿײַפֿט ער יענעם אָן.
דעם ייִדן שאַט ניט אַזוי דער אייגענער דלות ווי דעם אַנדערנס עשירות.
דער ייִד האָט נאָר געלט — צו פֿאַרלירן, און צײַט — קראַנק צו זײַן.
דער ייִד שלאָגט און שרײַט געוואַלד.
דער ייִד שלאָגט זיך — מיט דער דעה, און שיסט — מיט דער ראיה.
„נעשׂה ונשמע״ — אַ ייִד זאָגט אַלץ צו.
פֿון ייִדישע רייד קען מען זיך ניט אָפּוואַשן מיט צען וואַסערן.
פֿאַר אַ ייִדן איז אַלץ צו ווייניק.

דאָס זײַנען בלויז שפּריכווערטער. אַ זאַמלונג פֿון ייִדישע וויצן וועגן ייִדישע חסרונות וואָלט מסתּמא אַ סך שאַרפֿער אַרויסגעבראַכט די נעגאַטיווע באַצִיונגען וואָס ייִדן האָבן צו ייִדן.

ייִדישע חסרונות זײַנען גרויס אין צאָל, אַזוי וואַרפֿט אונדז אין פּנים אַרײַן די אַרומיקע וועלט. אָבער אויך מיר שטייען ניט אָפּ פֿון דעם און האַלטן דאָס אונטער צווישן זיך אַליין. ווער ווייס עס ניט, אַז בײַ ייִדן איז געשעפֿט דער עיקר פֿון לעבן? ווער ווייס עס ניט, אַז ייִדן זײַנען בטבֿע עגאָיִסטן, האָבן נאָר אין זינען זיך אַליין? אין „פֿישקע דער קרומער״ זאָגט מענדעלע, אַ שרײַבער וואָס איז אַזוי אינטים פֿאַרבונדן מיט אונדזער לעבן:

„געשעפֿט — דאָס בעסטע איינציקע מיטל רייִדנדיק צו מאַכן אַ ייִדן. אַ ייִד בשעת דער גסיסה אַפֿילו, קוים דערהערט ער נאָר עפּעס געשעפֿט, ווערט ער לעבעדיק און דער מלאך־המות אַפֿילו קען דענסטמאָל צו אים ניט צוטרעטן״.[10]

און אין „ספֿר הבהמות״ לאָזט ער אונדז וויסן, אַז „לעכצט אַ ייִד נאָך כּבֿוד, מוז ער דערווײַל מאַכן צו נישט אַנדערע״. דער אופֿן, אויף וועלכן מיר נעמען איבער די סטאַנדאַרטן פֿון אַנדערע קולטורן און בויען דערויף טייל מאָל

---

[7] בײַ אונדז ייִדן, וואַנווילד, 1923.
[8] ק. הורוויטש, פֿון פֿאָלקסמויל, טאָראָנטאָ, 1940.
[9] איגנאַץ בערנשטיין, ייִדישע שפּריכווערטער, וואַרשע 1908.
[10] י. קוצענאָגי, קליין־מענדעלע, ניו־יאָרק, 1931.

אונדזערע באַשולדיקונגען קעגן יידן, ווײַזט זיך אַרויס באַזונדער בולט אין אַן אַנדער באַמערקונג מענדעלעס אין „דאָס קלײנע מענטשעלע". ער זאָגט:

„דער טאָג פֿון געבוירן איז בײַ יידן ניט קיין יום־טובֿ. יאָרצײַט פֿון יום־המיתה — דאָס נעדענקט א יוד, אָבער יאָרצײַט פֿון געבורטסטאָג — צו ווָאס?"

פֿאַרשטייט זיך, אַז מען קען נאָך געניג פֿירן וויכוחים, צי איז טאַקע בעסער, אַז דער „יום־הולדת" זאָל ווערן דער געדענקטאָג און אַ פֿײַערלעכע געלעגנהייט, און ניט דער „יום־המיתה". בכלל־אופֿן האָבן מיר דאָ צוויי אײַנפֿירן פֿון צוויי פֿאַרשיידענע קולטורן. אָבער מענדעלע נעמט איבער אַן שום טענות ומענות דעם אײַנפֿיר פֿון די אַרומיקע פֿעלקער און האָלט אונדזערן פֿאַר אַ חסרון, און ער דריקט דאָס אויס מיט זײַן כאַראַקטעריסטישער שטעכיקייט.

באַזונדער כאַראַקטעריסטיש איז דער טיף אײַנגעוואָרצלטער גלויבן בײַ יידן אַז מיר האָבן אַזעלכע און אַזעלכע חסרונות. אַפֿילו אינטעליגענטע יידן וואָס ווייסן וועגן דער ספּנה פֿון אומבאַרעכטיקטע געזעלשאַפֿטיזאַציעס, וואָס אין זייער דענקען בכלל היטן זיי זיך פֿאַר אָט דעם פּסיכאָלאָגישן אבֿן־נגף, וועלן אָבער מיט ציין און נעגל באַשטיין אויף זייערע געזעלשאַפֿטיזירטע מיינונגען וועגן יידן.

מיט א קורצער צײַט צוריק איז מיר אויסגעקומען דורכצופֿירן אַן אַרבעט וואָס באַווײַזט, אַז די טענות פֿון יידישע געשעפֿטסלײַט קעגן יידישע קונים זײַנען פֿול מיט פֿאַראורטיילן און גוזמאות. ווען איך האָב די סוחרים, וואָס אין זייערע אייגענע געשעפֿטן איז די פּסיכאָלאָגישע אַרבעט דורכגעפֿירט געווָארן, באַקאָנט מיט די אָנגעזאַמלטע פֿאַקטן, האָבן אַלע אין איין קול געענטפֿערט: „בײַ אײַך איז וויסנשאַפֿט, סטאַטיסטיק, בײַ אונדז זײַנען די אמתע פֿאַקטן וואָס מיר זעען יעדן טאָג".

אָנומלטן זײַנען מיר געזעסן, עטלעכע יידישע וויסנשאַפֿטלער, און ס'איז אויסגעקומען צו רעדן וועגן דער האָנדלונג פֿון א יידישן אַרבעטער וואָס איז אונדז זייער ניט געפֿעלן געווָארן. האָט זיך איינער אָנגערופֿן: „בײַ א גויישן אַרבעטער וואָלט זיך אַזעלכס קיין מאָל ניט געטראָפֿן". דער אָנדערער האָט גלײַך מסכּים געווען. וויכטיקער איז נאָך די וויסנשאַפֿטלעכע באַמערקונג וואָס דער ערשטער האָט געמאַכט, בעת ער האָט א קוק געטאָן אויף מיר: „איך ווייס פֿון אײַערע טעאָריעס, אָבער אין האָרצן ווייסט איר דאָך אַליין אויך דעם אמת". ער האָט זיך אַפֿילו ניט געקענט פֿאַרשטעלן, אַז איך מיין טאַקע וואָס איך זאָג וועגן דער טענדענץ רק צו זוכן חסרונות בײַ יידן.

און נאָך א קליינער עפּיזאָד. עס טרעפֿט מיך א פֿרײַנד און פֿרעגט מיך, צי איך האָב געזען די נײַס אין דער צײַטונג, אַז א יידישער אַדוואָקאַט פֿאַרטיידיקט אַרעסטירטע מיטגלידער פֿון קלו־קלאָקס־קלאַן. ער רעדט און רופֿט גלײַך אויס: „בײַ קיין אומה־ולשון וואָלט דאָס ניט מעגלעך געווען". איך האָב אים דערמאָנט וועגן דעם ענגלישן לאָרד האָ־האָ וואָס שיצט זיך אונטער היט־לערס פֿליגל און פֿאַרשפֿרייט שׂינאה צו זײַן אייגן פֿאָלק אין אַזא גורלדיקער צײַט. איך האָב אים דערמאָנט, אַז דער נאָמען פֿאַר א נאַציאָנאַלן פֿאַרעטער איז איצט

קוויסלינג, אַ זון פֿונעם שטילן, לאָיאַלן, הויך קולטורעלן אײַנגעזעסענעם נאָר־וועגישן פֿאָלק. אָבער עס האָט ווייניק וואָס געהאָלפֿן. דער „בײַ קיין אומה ולשון" האָט זיך ניט געוואָלט אונטערגעבן.

אָט די פֿראַזע הערט זיך לעצטנס זייער אָפֿט צווישן ייִדישע שרײַבער, און בכלל בײַ דער היימיש־ייִדישער אינטעליגענץ. ווי נאָר עמעצער איז מיט עפּעס ניט צופֿרידן אין אונדזער סבֿיבֿה, וועט איר באַלד הערן: „בײַ קיין אומה ולשון וואָלט אַזעלכס ניט מעגלעך געווען". גאַנץ אָפֿט ווערט דאָס געזאָגט אין פֿאַלן, ווען די מינדסטע פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער לאַגע, די מינדסטע שׂכל־דיקע אײַנזעעניש וואָלט גלײַך באַוויזן די אומבאַרעכטיקטקייט פֿון אַזאַ שטרענגן מישפּט.

עס איז איבעריק ווײַטער צו ברענגען ראַיות וועגן אַ דערשײַנונג וואָס איז אונדז אַלעמען אַזוי גוט באַקאָנט. עס איז אויך שוין אַ סך מאָל אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין דער שײַכותדיקער ליטעראַטור, און פֿאַרשיידענע ייִדישע דענקער האָבן דאָס פּרובירט דערקלערן. אָט דאָס איז בעצם דער עיקר. ווי אַזוי זאָלן מיר דאָס פֿאַרשטיין? פֿאַר וואָס זאָלן ייִדן אַרויסווײַזן אַזאַ גרייטקייט אָנצונע־מען, אַז די חסרונות וואָס מען שרײַבט צו אונדזער פֿאָלק — אויך אַזעלכע וואָס קיינער האָט ניט ווי געהעריק באַוויזן, אַז מיר באַזיצן זיי — זײַנען טאַקע ייִדישע שטריכן? פֿאַר וואָס זאָלן ייִדן מיט אַזאַ באַזונדער לײַכטקייט גענעראַליזירן געוויסע ווידערוויליקע אייגנשאַפֿטן וואָס ייִדישע יחידים ווײַזן אַרויס? אָט דאָס איז די הויפּטפּראָבלעם וואָס וועט מיך אינטערעסירן אין דער דאָזיקער אַרבעט.

אין דער ליטעראַטור וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט דער דאָזיקער פֿראַגע האָב איך געפֿונען אַכט פֿאַרשיידענע טעאָריעס וואָס פּרוּוון דערקלערן די ייִדישע חסרונות־זוכעניש בײַ ייִדן. עס וועט נייטיק זײַן צו ברענגען די אַלע טעאָריעס און זען, אויף וויפֿל זיי דערקלערן טאַקע דאָס וואָס אונדז איז אַזוי שווער צו פֿאַרשטיין. איך וועל אָנהייבן מיט דעם אָפּגעריסענעם און אויסגעוואָרצלטן ייִדן אָטאָ ווייניגער, ניט דערפֿאַר ווײַל מיר גייט אַזוי שטאַרק אים צו רעכענען צווישן ייִדן, נאָר פּשוט דערפֿאַר ווײַל ער שליסט אײַן זײַן ייִדישקייט אין זײַן טעאָריע גופֿא, וואָס דאָס באַפֿאַרבט זי מיט אַ געוויסער פּיקאַנטקייט.

ב.

אָטאָ ווייניגער האַלט, אַז ייִדן, ריכטיקער די ייִדישע קולטור־אידעע, שטעלט מיט זיך פֿאָר אַ גאַנץ באַזונדערן וועלטבליק, וואָס איז אַזוי ווײַט אַנדערש און נידעריקער פֿון דער אַרישער אידעע, אַז צווישן די צוויי קען קיין מאָל קיין שלום ניט זײַן. ייִדישקייט איז אַ צעשטערנדיקע קראַפֿט אין דער וועלט, ווײַל זי צייכנט זיך אויס מיט פֿונדאַמענטאַלע חסרונות, פֿון וועלכע זי קען זיך קיין מאָל ניט באַפֿרײַען.[11]

---

[11] Otto Weininger, *Geschlecht und Charakter*, 1909.

איך ציטיר פֿון דער דײַטשער אויסגאַבע. אַ ייִדישע איבערזעצונג פֿונעם בוך, געמאַכט פֿון עלים באָרנשטיין, איז אַרויס 1929 בײַ יאַטשקאָווסקין אין וואַרשע.

אין וואָס באַשטייען די דאָזיקע חסרונות? ווי אַן אילוסטראַציע וועט זײַן גענוג אויסצורעכענען עטלעכע פֿון זיי, און אויף אַזאַ אופֿן וועלן מיר צוקומען צו די פּונקטן וואָס האָבן אַ דירעקטע שײַכות צו דער דאָזיקער אַרבעט. איך ברענג דאָס ווײַטערדיקע כּמעט מיט ווייניגערס אייגענע ווערטער.

1. ייִדן רײַסן זיך תּמיד צו באַוועגלעך אייגנס, זיי האָבן ניט קיין חוש פֿאַר גרונטבאַזיץ, זיי האָבן ניט גענוג אינדיווידואַליטעט, ניט גענוג פּערזענלעכקייט, וואָס איז פֿאַרבונדן מיט אַ באַדערפֿעניש נאָך מער וואָרצלדיקע פֿאָרמען פֿון אייגנס.
2. ייִדן האָבן ניט קיין פֿאַרשטענדעניש פֿאַר מלוכיש לעבן. ייִדן פֿעלט דער קאַנטישער „פֿערנונפֿט", וואָס בלויז מענטשן וואָס באַזיצן אים האָבן אַ באַדערפֿעניש פֿאַר אָט דעם „צוועק פֿון אַלע צוועקן", פֿאַר דער מלוכה.
3. ייִדן זײַנען אומסאָציאַל. אַפֿילו ווען זיי קומען זיך צונויף, איז עס ניט מיטן געפֿיל פֿון זעלבשטענדיקע וועזנס וואָס לעבן אונטערן צייכן פֿון אַן איבעראינדיווידועלער אידעע. דעריבער קען ניט זײַן אַזאַ זאַך ווי אַ ייִדישער „דזשענטלמען". ייִדן האָבן ניט דאָס געפֿיל פֿון חשיבֿות צו זיך אָדער אַנדערע.
4. דאָס דערקלערט די אַזוי גערופֿענע ייִדישע חוצפּה. ניט האָבנדיק קיין באַוווּסטזײַן פֿון אייגענעם ווערט און וועלנדיק שטײַגן אַלץ הע־כער, בלײַבט פֿאַר זיי דער גאַנג פֿון דערנידעריקן אַנדערע.
5. בעת דער אַריער האָט אַ פֿאַרלאַנג צו וויסן זײַן ייִחוס־בריוו, האָט דער ייִד בכלל ניט קיין פּיעטעט פֿאַר אַזעלכע זאַכן. אים פֿעלט דער שטאָלץ מיט זײַן אָפּשטאַם.
6. מען קען ניט זאָגן, אַז דער ייִד איז אוממאָראַליש. עס פֿעלט אים אין גאַנצן דער חוש פֿאַר מאָראַל. ער איז אַמאָראַליש. עס פֿעלן אים די באַגריפֿן פֿון מלאך און טײַוול, די פּערסאָניפֿיקאַציעס פֿון גוטס און שלעכטס.
7. ייִדן זײַנען תּמיד סענסועל, תּאַווהדיק. בלויז ייִדן זײַנען עכטע שדכנים, און בײַ קיינעם פֿאַרנעמט ניט חתונה־מעקלערײַ אַזאַ ברייטן פּלאַץ ווי בײַ ייִדן. בײַ קיין פֿאָלק קומען ניט פֿאָר אַזוי ווייניק חתונות אויס ליבע ווי בײַ ייִדן. דאָס איז נאָך אַ ראַיה פֿאַר דער נשמהלאָזיקייט פֿונעם אַבסאָלוטן ייִדן.
8. ייִדן באַטראַכטן מענטשן ניט ווי אייגנווערטיקע יחידים, נאָר ווי געהעריקע צו אַ באַשטימטער קלאַסיפֿיקאַציע. אַפֿילו אַזעלכע לאָ־זונגען ווי „קויפֿט נאָר בײַ קריסטן" זײַנען ייִדיש, פּונקט ווי דער באַגריף „גוי" וואָס באַזירט זיך ניט אויפֿן איינצלנעם מענטשן, נאָר אויף אַ קלאַס.

זאָל דאָס זײַן גענוג. די אויסגערעכנטע, און אַלע אַנדערע ייִדישע חסרונות שטאַמען, לויט ווייניגערן, פֿון איין עיקרדיקן קוואַל: ייִדן פֿאַרמאָגן ניט קיין כאַראַקטער, פּערזענלעכקייט, דאָס מיט וואָס די אַריער צייכענען זיך אויס. אָבער פֿאַר וואָס זאָלן ייִדן דאָס אויפֿוואַרפֿן זיך אַליין? מיר ווייסן דאָך, ווי ווייניק מענטשן באַמערקן אייגענע חסרונות; פֿאַר וואָס זאָל בײַ ייִדן אַנדערש זײַן?

דערויף ענטפֿערט ווייניגער, אַז גראָד דאָס לאָזט זיך לײַכט דערקלערן. וואָרעם די עכטע אַריער זײַנען ניט קיין אַנטיסעמיטן, זיי קענען אַפֿילו זײַן

פֿילאָסאָפֿיע. אָזאָ איז למשל געווען עמיל זאָלאַ. פֿאַרקערט, בײַם אַגרעסיוון אַנטיסעמיט קען מען באַמערקן ייִדישע אייגנשאַפֿטן, אַפֿילו אין זײַן פֿיזיאָ־נאָמיע קען זיך עס אַ מאָל אויסדריקן, כאָטש זײַן בלוט קען זײַן ריין אַריש.

אַן אויסצוג פֿון ווייניגערס פֿילאָסאָפֿיע און פסיכאָלאָגיע וועט קלאָר אַרויסבערענגען זײַן שטעלונג. אָט וואָס ער זאָגט:

„...פֿונקט ווי מען האָט ליב בײַ אַנדערע נאָר דאָס וואָס מען וויל האָבן אין זיך אַליין און מען האָט עס ניט, אזוי האָט מען פֿײַנט בײַ אַנדערע דאָס וואָס מען וויל קיין מאָל ניט זײַן און מען איז עס שטענדיק טיילווײַז.

„מען האַסט ניט דאָס וואָס מען האָט ניט קיין שום ענלעכקייט דערצו, נאָר וואָס דער אַנדער מענטש מאַכט אונדז ערשט אויפֿמערקזאַם, וואָסערע מיאוסע און נעמיינע שטריכן מיר האָבן.

„אזוי דערקלערט זיך, וואָס אלע שארפֿסטע אַנטיסעמיטן קען מען געפֿינען בײַ ייִדן. וואָרעם בלויז די גאַנץ ייִדישע ייִדן, אויך די פֿולסטע אַרישע אַריער, זײַנען ניט אַנטיסעמיטיש געשטימט...

„אָבער דאָס בלײַבט ניט ווייניקער זיכער: ווער עס האַסט נאָר דעם ייִדישן מהות, האַסט אים קודם־כּל אין זיך. וועג ער רודפֿט דאָס אין אַנדערע, איז דאָס בלויז זײַן באַמיִונג זיך צו באַפֿרײַען פֿון דאָס ייִדישע אויף אזא מין אופֿן. ער וויל זיך אָפּשיידן דערפֿון דורך דעם וואָס ער לאָקאַליזירט עס אין זײַן שכן, און אזוי קען אים אויף א רגע זיך אויסדוכטן, אז ער איז פֿרײַ דערפֿון...

„דער אַנטיסעמיטיזם פֿונעם ייִדן שטעלט צו, אויף אזא אופֿן, דעם באַווײַז, אז קיינער וואָס קען ייִדן פֿילט ניט אין זיי עפּעס וואָס מען קען ליב האָבן, אָפֿילו דער ייִד פֿילט עס אויך ניט. דער אַנטיסעמיטיזם פֿונעם אַריער ניט אונדז א בליק וואָס איז ניט ווייניקער וויכטיק, אז מען דאַרף ניט פֿאַרמישן ייִדישקייט מיט ייִדן. עס זײַנען פֿאַראַן אַריער וואָס זײַנען ייִדישער ווי ייִדן, און עס זײַנען באמת פֿאַראַן ייִדן וואָס זײַנען אַרישער ווי געוויסע אַריער.

„...אפֿשר איז דער וועלט־היסטאָרישער באַטײַט און דאָס אומגעהײַערע פֿאַרדינסט פֿון ייִדישקייט ניט קיין אַנדער זאַך ווי תּמיד צו ברענגען צום באַוווסטזײַן פֿון אַריער זײַן אייגענעם איך, ער זאָל אים מאַנען פֿון זיך אַליין. אָט דאָס האָט דער אַריער דעם ייִדן צו פֿאַרדאַנקען. דורך אים ווייס ער פֿון וואָס ער דאַרף זיך היטן, פֿון ייִדישקייט ווי א מעגלעכקייט אין זיך אַליין...

„דאָס וועט נעוונ קלאָר מאַכן וואָס מען דאַרף, נאָך מײַן אָפּשאַצונג, פֿאַרשטיין אונטער ייִדישקייט: ניט קיין פֿאַלק, ניט קיין ראַסע, ניט קיין אמונה, און ניט קיין ליטעראַטור. וועג איך רעד וועגן ייִדן, מיין איך ניט דעם יחיד און ניט דעם כּלל, נאָר דעם מענטש בכלל, אויף וויפֿל ער האָט א חלק אין דער פֿלאַטאַ־נישער אידעע פֿון ייִדישקייט, און עס גייט מיר בלויז אין דערגרונטעווען דעם זינען פֿון אָט דער אידעע".

עד כּאָן אָטאָ ווייניגער. ער איז, ווי מיר דוכט זיך, א געטרײַ קינד פֿון דער דײַטשישער ראַמאַנטיש־פֿילאָזאָפֿירנדיקער טראַדיציע, מיט די ברייט־צוגיקע אַבסטראַקציעס, מיט די צעשוומעטע טערמינען וואָס פֿאַרדעקן, ריין מעכאַניש, די לאָגישע סתּירות פֿונעם גדעאַנק. ווייניגערס טעאָריע, אַז די פֿולסטע אָן עכטסטע ייִדן דריקן ניט אויס קיין נעגאַטיוועס באַציונגען צו ייִדן און די אַנדערע סאָרטן ייִדן טוען עס יאָ, איז אַבסאָלוט פֿאַלש. מיר געפֿינען אָן א צאָל בײַשפּילן פֿונקט אין דער פֿאַרקערטער ריכטונג.

בכלל־אופֿן איז די טעאָריע קלאָר. יידן זײַנען אָפֿט קענען יידן, ווײַל אין לייכט פֿונעם אָרומיקן העכערן אָרישן סטאַנדאָרט באַמערקן זיי שאַרפֿער די געפֿאָלנקייט פֿון דער יידישקייט וואָס אין זיי. זייער אַנטיסעמיטיזם איז אַן אויסדרוק פֿון האָס צו זיך אַליין.

סוף־כּל־סוף פֿאַלט דער דאָזיקער בליק צונויף מיט די מיינונגען פֿון אייגענע און געטריַע יידן, איך מיין יענע וואָס באַצייכענען אַזעלכע געפֿילן בײַ יידן ווי „זעלבסטהאָס". אַזא באַצייכענונג איז דוכט זיך מיר אַ פֿאַלשער קוק און פֿירט צו געדאַנקען וואָס פֿאַרפֿלאַנטערן זיך אין אַ נעץ פֿון סתּירות און שוואַך געשטיצט טע סבֿרות.

וועלן מיר איצט אַריבערגיין צו די טעאָריעס פֿון נעענטערע, היימישע יידישע דענקער וואָס לייגן ניט פֿון ווייניגערס פּסיכישע חולאַתן און קענען זיך דערהייבן צו אַ העכערער מדרגה אָביעקטיווקייט.

מיט יאָרן צוריק האָט די דאָזיקע פֿראַגע אויפֿגענומען אַחד־העם אין זײַן עסיי „חצי נחמה".[13] ער ווײַזט אָן, אַז אונדזערע נעגאַטיווע באַציונגען צו יידן שטאַמען פֿשוט פֿון איבערנעמען די באַשולדיקונגען פֿון אַנטיסעמיטן. די שוואָכקייט וואָס מענטשן האָבן צו געפֿינען אין אייגענע פֿעלער וויקט אויך אונדז, מיר זאָלן אומבאַרעכטיקטערהייט באַשטעטיקן דאָס וואָס שונאים זאָגן וועגן אונדז. אָט זײַנען אַחד־העמס ווערטער:

„אָבער ווי איך האָב געזאָגט, מענטשן זײַנען ניט זייער לאָגיש, און מיר קענען ניט פֿאַדערן קיין שטרענגע לאָגיק אָפֿילו פֿון דורכשניטלעכע יידן. זיי הערן דעם אַלגעמיין אָננעמען מישפּט; זיי זען, אַז דאָס איז באמת ריכטיק וועגן אַ סך יידן, און דאָס איז גענוג, אַז זיי אַליין זאָלן אָננעמען דעם דאָזיקן אורטייל. אזוי גייען איבער פֿון האָנט צו האָנט די „יידישע כאַראַקטער־שטריכן" ווי ערלעכע מטבעות וואָס ווערנדיק אָנגענומען אין דער דרויסנדיקער וועלט, ווערן זיי פֿאַרשפּרייט אויך צווישן יידן. אָבער עס איז פֿאַראן דער אונטערשייד, וואָס די דרויסנדיקע וועלט רעכנט אויס אונדזערע חסרונות איינס בײַ איינס מיט אָפּשפּאָטנדיקער און טריומפֿירנדיקער שׂימחה, בעת מיר חזרן איבער די לעקציע וואָרט בײַ וואָרט אינעם שטילן קול פֿון פֿאַרדריסלעכער זעלבסט־פֿאַרגעבונג. פֿאַר זיי (צו באַרגן א תּלמודישן פֿאַרגלײַך) זײַנען מיר אַן ערדענע פֿלי וואָס מען קען ניט רייניקן נאָר מען מוז צעברעכן, פֿאַר זיך אַליין זײַנען מיר א מעטאַלענע פֿלי וואָס מען קען רייניקן מיט וואַסער און פֿײַער".

כדי אונדז צו וואַרענען קעגן די מעגלעכע רעזולטאַטן פֿון אַזא דערשײַנונג, דערקלערט אַחד־העם:

„די איבערצײַגונג אין דער אייגענער שולד רופֿט טייל מאָל ארויס אינעם יחיד דעם חסרון, וואָס ער גלייבט, אַז דאָס נאָנצע פֿאָלק איז מיט אים אַנגעשטעקט, כאָטש ווי א יחיד איז ער אין גאָנצן פֿרײַ פֿון אַזא נייגונג. למשל א פֿאָלק וואָס האָט ארויסגעבראכט אַזעלכע מענטשן ווי דעם רמבם מוז האָבן צווישן זיך אָפֿילו הײַנט מענטשן מיט סיסטעם, אַרדענונג און מעטאָד, וואָס זײַנען בפוח צו באַאײַנפֿלוסן די נעזעלשאַפֿט, מיט וועלכער זיי לעבן, מיט זייער אייגענער טבֿע, און דורכדרינגען זייערע מיטארבעטער אין דער זעלביקער

[13] אחד העם, חצי נחמה, על פרשת הדרכים, חלק ראשון, ברלין, תרס"ד, 133.

ריכטונג. אבער עס איז אן אנגענומענער געדאנק, אז ווידערווילן צו ארדענונג און מעטאד איז א יידישע אייגנשאפט, און מיר אליין האבן דעם דאזיקן געדאנק אנגענומען, כאטש עס איז לחלוטין ניט קלאר, צי דער דאזיקער שטריך וואס איז באמת פארשפרייט ביי א סך יידן געהערט צו יידן ווי אזעלכע, אדער שטאמט, ווי עס לייגט זיך גיכער אויפן שכל, פון חדר־דערציונג. די פון אונדז וואס האבן ליב ארדענונג הייבן ממילא אן צו גלייבן, אז מען קען ניט גיין קעגן דעם נאציאנאלן כאראקטער און האבן קיין פוח ניט זיך צו בייטן. אויב זיי זיינען ווארעמע יידן, פרוון זיי באמת צו באהערשן אין זיך זייערע „אנטי־יידישע" געפילן פאר ארדענונג און לערנען אויפצופירן זיך אויף אן אמת יידישן אופן.

„מיר נייטיקן זיך דעריבער אין מיטלען אויף צו באפריען זיך פון אנגענומענע פאראורטיילן וועגן די כאראקטער־שטריכן און דעם מארגן וועט פון יידן. מיר דארפן פטור ווערן פון אט דעם האס צו זיך אליין, פון דעם געדאנק אז מיר זיינען טאקע ערגער פון דער גאנצער וועלט. אנדערש קענען מיר מיט דער צייט ווערן באמת דאס וואס מיר שטעלן זיך איצט פאר אז מיר זיינען".

אן ענלעכן געדאנק, אז יידן חזרן איבער מיט הספמה דאס וואס פיינטלעכע גויים זאגן וועגן אונדז, דריקט אויך אויס הערצל אין זיין הקדמה צו „יידישע שער מלוכה".[13] ער זאגט דארט:

„אויף קיין פאלק האט מען ניט פארשפרייט אזוי פיל חסרונות ווי אויף יידן, און מיר זיינען אזוי דערשלאגן און אזוי נייסטיק אפגעשוואכט צוליב די יסורים פון אונדזער אפשטאם אז מיר אליין חזרן איבער די פעלערן און גלייבן אין דעם פונקט ווי זיי".

מיר אליין איז אויסגעקומען אויף אן אנדער ארט אויסצודריקן דעם זעלבן געדאנק, מיטן צוגאב וואס איך האב אנגעוויזן אויף צען יידישע חסרונות, ווי זיי ווערן ארויסגעבראכט אין יידישע שפריכווערטער. מאדנע איז, וואס אלע צען זיינען גאנץ פאפולער אויך אין דער גויישער אנטיסעמיטישער ליטעראטור.[14]

מען קען בשום אופן ניט לייקענען, אז אין אט דער טעאריע איז פארן א שטיק אמת. דאך איז שווער צו פארשטיין, פאר וואס זאל גראד ביי אונדזער פאלק דאס זיין שארפער און אנזעעוודיקער ווי ביי אנדערע אונטערדריקטע פעלקער. והשנית איז ניט אזוי לייכט צו פארשטיין אט דעם פראצעס פון איבערנעמען גופא. מיר, וואס מיר האבן זיך אזוי העלדיש געווערט און ניט געוואלט אננעמען גויישע מינהגים, פאר וואס זאלן מיר גראד זייערע אנטיסעמיטישע „מינהגים" יא איבערנעמען?

א שטיקל ענטפער אויף דעם, כאטש אויף אן אומדירעקטן אופן, גיט אונדז יחזקאל קויפמאן אין זיין עסיי „חורבן הנפש".[15] סיי אין דער דאזיקער עסיי, סיי אין אנדערע ארבעטן זיינע ווי קויפמאן באווייזן די פאלשקייט פון די באַ־

---

[13] יחזקאל קויפמאן, חורבן הנפש, מאזנים, חוברת ד', כרך א', טבת, תרצ"ד.

[14] לייבוש לעהרער, יידישקייט און אנדערע פראבלעמען, ניו־יארק, 1940, ז' 159.

[15] זע הערה 13.

שולדיקונגען וואָס מיר מאַכן קעגן זיך אַליין, די באַשולדיקונג פֿונעם „אַנטיסעמיטיזם מתּוך ליבע", ווי ער רופֿט דאָס אָן. זײַן פֿונדאַמענטאַלע הנחה איז:

„די קראַנקייט פֿונעם אַנטיסעמיטיזם מתּוך ליבע האָט אויפֿגעבליט צוויישן אונדז אין דער השׂפֿלה־עפּאָכע, און פֿון דעמאָלט אָן האָט ער זיך פֿאַרשפּרייט צוויישן אונדז און פֿרעסט אונדז פֿון אַלע זײַטן . . .

„דעם יידישן אַנטיסעמיטיזם האָבן מיר געירשנט פֿונעם השׂפֿלה־דור. דאָס איז די שוואַרע זינד פֿון דער השׂפֿלה. זי האָט אונטערגעשריבן דעם באַשולדיקונגס־אקט פֿונעם אַנטיסעמיטיזם און האָט אַנגעהויבן צו פֿרייַדיקן צוויישן יידן, זיי זאָלן תּשובֿה טאָן, פּדי זיי זאָלן אויסנעמען בײַ די גויים. א כאַראַקטעריסטיק וואָס האָט קיין גלײַכן ניט איז דער אויסדרוק פֿון י"נ: ער גיט דעם משׂפּיל א באַוונדער סימן וואָס טיילט אים אויס פֿון די „אַנדערע יידישע ברידער": „דער משׂפּיל איז מודה דעם אמת".

די משׂפּילים, זאָגט ער ווײַטער, „האָבן ניט געפֿילט, אַז דער אַנטיסעמיטיזם שער ליגן טרעפֿט קודם־כל דאָס יידישע פֿאַלק גופֿא. זיי האָבן ניט געפֿילט, אַז ניט דעם גלות האָבן זיי פֿײַנט, נאָר דאָס פֿאַלק. זיי האָבן ניט געפֿילט, אַז זיי פֿאַרסמען אונדזער נשמה אין אונדזער בלוט".

וואָרעם דער פֿונדאַמענט פֿון אָט דעם „אַנטיסעמיטיזם מתּוך ליבע" איז דאָך די הנחה אַז דאָס יידישע לעבן אין גלות איז אַן אוממאַראַליש לעבן. עס איז אוממאַראַליש אי נאַציאָנאַל, אי סאָציאַל. נאַציאָנאַל — שוין דערמיט אַליין וואָס מיר לעבן אין דער פֿרעמד, ניט אין אייגענעם לאַנד. סאָציאַל — צוליב די אַזוי גערופֿענע זינדיקע יידישע פֿרנסות. דער פֿאַרברעכערישער אינפֿלוס פֿון אַזאַ בליק אויפֿן גלות־לעבן אַדער אויף די יידישע פֿרנסות איז קלאָר. קויפֿמאַן ברענגט בײַשפּילן פֿון יידן־פֿײַנטלעכע אויסדרוקן פֿון העב־רעישע שרײַבער — בעצם וואָרעמע יידן — וואָס דערוועקן אַן אמתן שוידער.

ווי מיר זעען, וויל קויפֿמאַן אַנטפּלעקן דעם סאָמע קוואַל פֿון יידישער שׂינאה צו יידן. מען קען ניט אַפּלייקענען, אַז אין די משׂפּילישע שטראַפֿרייד איז געלעגן אַ היפּש ביסל ביטול און שׂינאה צום טראַדיציאָנעלן יידישן לעבן. דאָך דוכט זיך מיר, אַז ער איז שטאַרק מגזם. בכלל־אופֿן וואָלטן די משׂפּילים קיין מאָל ניט אַרויסגעקומען אין דער עפֿנטלעכקייט מיט אַזעלכע אַנטי־יידישע שטימונגען, ווען זיי וואָלטן ניט געפֿילט, אַז בײַ אונדז מעג מען, אַז עס איז פֿאַראַן בײַ אונדז אַ צוגעגרייטער באָדן פֿאַר אַזאַ נוסח, אַ באָדן, וואָס אַ סך דורות פֿאַר זיי האָבן אים גאָנץ גרינטלעך באַאַרבעט, ווי דאָס לאָזט זיך אויפֿווײַזן.

א ווײַטערדיקע הוספֿה צו קויפֿמאַנס געדאַנקען־גאַנג מאַכט א. גאָלאָמב.[16] ער איז מספּים מיט קויפֿמאַנען אין דער גאַנצער אַרגומענטאַציע, אָבער ער ווילל זיך ניט באַנוגענען מיטן באַגריף „השׂכלה" ווי אַ דערקלערונג וואָס דרינגט אַריין אין סאָמע תּוך פֿונעם ענין. ער האַלט, אַז די נעגאַטיוויזם באַציונגען צו

[16] א. גאָלאָמב, וועגן שׂינאה צו יידן בײַ יידן, יוואָ־בלעטער, מײַ־יוני, 1941, ב׳ XVII, נומ׳ 3.

אונדזער פֿאָלק זײַנען אַן אַלגעמיין געפֿיל בײַם מאָדערנעם ייִדן. ווי אַזוי איז עס אויפֿגעקומען? אויף דעם ענטפֿערט גאָלאָמב אָט וואָס:

„ייִדישקייט איז קיין מאָל ניט געווען קיין גרינג פּעקל. די נאַטור פֿון יעדער באַשעפֿעניש און אויך פֿון מענטשן איז זיך צו באַפֿרײַען, גרינגער צו מאַכן. דאָס איז דער בראשיתדיקער מקור פֿון דעם פֿון־ייִדישקייט־דראַנג. כּדי אים אײַנצוצאַמען האָט די טראַדיציע געשאַפֿן אַ מאָראַלישן קעגן־כּוח: דעם „אַתּה בחרתּנו"־געפֿיל, דעם „שלא עשׂני גוי", מיט אַלע זײַנע פֿאָרמען. און דער מיטל איז געווען ווירקעוודיק, שטאַרק. בשותּפֿות מיטן רבונו של עולם איז שוין דעם ייִדן געווען גרינגער צו שלעפּן דאָס ייִדן־פּעקל. איז כּל־זמן גאָט איז ייִדישקייט און ייִדישקייט איז גאָט, איז ייִדן גרינג גובֿר צו זײַן דעם פֿון־ייִדישקייט־דראַנג. איז אָבער גאָט אָפּגעטיילט פֿון ייִדישקייט, אָדער גאָט איז בכלל אַוועק, דעמאָלט ווערט ייִדישקייט אַ יאָך ניט צו דערשלעפּן. דערפֿון שטאַמען אַרויס ווי תּולדות אַלע טעאָריעס, אַלע „אַנטיסעמיטישע" קאָנצעפּ־ציעס און אַרויסזאָגונגען. איבער הויפּט ווערן זיי שטאַרק, ווען מען וויל אַנטלויפֿן און ס'איז ניטאָ וווּהין. צי איז דער „אַנטיסעמיטיזם" אַ קראַנקייט בלויז פֿון דער אַקטיווער ייִדישער אינטעליגענץ און פֿון די שרײַבערס? ניין, די אַנטפּלעקונגען פֿון אָט דער קראַנקייט דאַרף מען זוכן לגמרי ניט בלויז אין דער ייִדישער ליטעראַטור, נײַערט אין די טוּונגען און פֿירונגען פֿון אַ סך ברייטערע ייִדישע קרײַזן".

בקיצור, שולדיק אין דעם איז, לויט גאָלאָמבן, די אָפּגעשוואַכטקייט פֿונעם טראַדיציאָנעלן ייִדישן לעבן. איך קען בלויז צוגעבן, אַז אויך דאָס זעט מיר ניט אויס צו זײַן אַ דערקלערונג וואָס רירט אָן די אַלע קאָמפּליצירטע מאַני־פֿעסטאַציעס פֿון דער ייִדישער שׂינאה צו ייִדן. מען קען אַזעלכע שטימונגען געפֿינען לרובֿ אַפֿילו אין דער צײַט, ווען בײַ ייִדן זײַנען נאָך ישׂראל, די תּורה און דער רבונו של עולם געווען אַן איינס ניט צו צעטיילן.

אַ דערקלערונג פֿון אַ ביסל אַן אַנדער סאָרט איז די פֿון האָרעס קאַלען אין זײַן בוך Judaism at Bay, און וואָס ער ברענגט אויף אַ מער קאָנצענטרירטן אופֿן אין אַ באַזונדער אַרטיקל.[17] דער הויפּטקוואַל פֿונעם אַנטיסעמיטיזם בכלל, האַלט קאַלען, איז די ראָלע וואָס ייִדן שפּילן אין דער קריסטוס־דראַמע, לויטן גלויבן פֿון די קריסטלעכע פֿעלקער. לויט דעם דאָזיקן גלויבן זײַנען ייִדן די אויסוואָרפֿן פֿון דער וועלט, ווײַל זיי גלייבן ניט אינעם איינציקן אמתן משיח וואָס האָט זיך מקריבֿ געווען, כּדי צו רייניקן אונדז אַלעמען פֿונעם ערשטן חטא. דאָס שטעלט אונדז אַוועק אין דער לאַגע פֿון אַ מין אייביקן צערודערער פֿונעם מאָראַלן אײַנשטעל פֿונעם אוניווערס. דאָס קען מען אונדז באין אופֿן ניט מוחל זײַן. די שײַכות צווישן דעם און דעם ייִדישן קעגנגעפֿיל צו ייִדן דערקלערט קאַלען אַזוי:

„כאָטש אין געוויסע טיילן פֿון דער קריסטלעכער וועלט איז [די באַציִונג] אײַנגעהאַלטן דורך דער באַרירונג מיט די נאַטור־וויסנשאַפֿטן און סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, מיט דער „העכערער קריטיק" און מיט דער דעמאָקראַטישער

[17] Horace M. Kallen, "Judaism as Disaster," *Jewish Education*, September 1941, vol. 13, no. 2.

לעבנס־פֿילאָסאָפֿיע, אָבער דער ערשטער געמיט־צושטאַנד פֿאַרבלײַבט. עס איז שווער, אויב ניט אוממעגלעך, פֿאַר אַ מענטשן, וואָס מען האָט אים אין דער קינדהייט אַרײַנגעקלאַפּט אין קאָפּ, אַז ייִדן זײַנען גאָטמערדער, קריסטוס־מערדער, אַן אויסוואָרף־פֿאָלק, אַז ער זאָל טראַכטן פֿונעם וואָרט „ייִד" אָן אומבאַקוועמלעכקייט און ווידערווילן... אַזוי אַז די ערגסטע באַליידיקונג וואָס דער בראַווער מאַרטין נימעלער האָט געקענט וואַרפֿן די נאַציס איז געווען אָנצוווײַזן, אַז זיי זײַנען ווי די ייִדן וואָס „האָבן געבראַכט גאָטס משיח אויף אַ קרייץ". דאָס ייִדישע פֿאָלק, האָט נימעלער דערקלערט, טראָגט די קללה, ווײַל עס האָט אים אָפּגעוואָרפֿן און זיך אים קעגנגעשטעלט ביזן טויט...

אָבער די באַציִונגען וואָס דער אַנטיסעמיטיזם שאַפֿט און האַלט אויף רופֿן זיך אָפּ אויף ייִדן. דעם ניט־ייִדס דעפֿיניציע פֿון וואָרט „ייִד" ווערט אַן אומבאַוווסטזיניקער טייל פֿונעם ייִדנס דעפֿיניציע. ווי מען זאָל דאָס ניט אָפּוואַרפֿן און לייקענען באַוווסטזיניק, איז פֿאַראַן אַ טענדענץ זיך אײַנצולעבן מיטן אַרויפֿגעצוווּנגענעם סטאַטוס, און דאָס פֿירט אומבאַוווסטזיניק צו אַ צווייטן סאָרט אַנטיסעמיטיזם. דאָס איז דער אַנטיסעמיטיזם פֿון ייִדן קעגן ייִדן. וויסנדיק אָדער ניט וויסנדיק פֿילן אַזוי פֿיל ייִדן, אַז זייער ייִדישקייט איז אַן אומגליק און די איינקייט פֿון ייִדישקייט איז אַן איינקייט פֿון אומגליק. יעדע גרופּע, יעדע סעקטע, יעדע פּאַרטיי באַשולדיקט די אַנדערע פֿאַר איר לאַגע. קעגן דער צענטריפּעטאַלער קראַפֿט פֿונעם אַנטיסעמיטיזם פֿון דרויסן שטעלט זיך בײַ ייִדן אַ צענטריפֿוגאַלע ריכטונג וואָס דריקט אויס די אָפּשטויסונגען פֿון די אַנטיסעמיטיזמען אינעווייניק".

אין תּוך זעט דאָס אויס ווי אַחד־העמס טעאָריע: מיר נעמען איבער די פֿאָראורטיילן און דעם מישפּט קעגן אונדז פֿון די פֿײַנטלעכע שכנים. דאָך איז די נפֿקא־מינה זייער אַ גרויסע. לויט אַחד־העמען נעמען מיר איבער גענעראַ־ליזירטע איינצלנע גלויבנס אין אונדזערע חסרונות. לויט קאַלענען שטעקן מיר זיך אָן מיטן געפֿיל, אַז מיר זײַנען בכלל אַן אויסוואָרף־פֿאָלק. בײַ אַחד־העמען לעבן מיר אין דער ביטערקייט פֿון פֿאַלשע פֿאָראורטיילן קעגן זיך. בײַ קאַלענען פֿירט דאָס צו אַ רײַסן זיך אַוועק פֿון פֿאָלק, צו אַן אַנטלויפֿן וווּהין די אויגן טראָגן.

מען קען גלײַך זען, אַז קאַלען האָט אין זינען אַ גאַנץ באַשטימטן סאָרט ייִדן, בכל־אופֿן ניט דעם וואָס לעבט אין דער געדיכטעניש פֿון דער ייִדישער סבֿיבֿה. שוין דאָס אַליין שוואַכט אָפּ זײַן געדאַנק ווי אַ דערקלערונג פֿון די נעגאַטיווע באַציִונגען וואָס אַלע סאָרטן ייִדן ווײַזן גענוג אָפֿט אַרויס טאַקע צו אַלע סאָרטן ייִדן.

אַ דערקלערונג וואָס פֿירט אונדז אַוועק אין דער ספֿערע פֿון מעטאַפֿיזישע אַבסטראַקציעס האָט אונדז איבערגעלאָזן טעאָדאָר לעסינג, דער טיפֿער ייִדישער דענקער, וואָס אַ נאַצישע קויל האָט אים אומגעבראַכט אין די צײַטיקסטע יאָרן פֿון זײַן אַרבעט. זײַן בוך וועגן דעם ענין[18] ווערט צעטיילט אויף צוויי חלקים. אין דער ערשטער טייל גיט אונדז לעסינג זײַנע אַלגעמיינע פֿילאָסאָפֿיש־פּסי־כאָלאָגישע הנחות, ווי אַזוי עס קען קומען צו דעם וואָס רופֿט זיך „ייִדישער

[18] Theodor Lessing, *Der Juedische Selbsthass*, 1930.

זעלבסטהאס". אין דער צווייטער באשרייבונג ער דאס לעבן פון זעקס פערזענלעכקייטן פון יידישן אפשטאם, וואס האבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער שינאה צו יידן. די דאזיקע זעקס זינען: פאול רעיזי, אטא וויינינגער, ארטור טרעביטש, מאקס שטיינער, וואלטער קאללי און מאקסימיליאן הארדען.

לויט לעסינגן קומט אויס, אז אונדזערע איבערלעבענישן קענען אין אלגעמיין צעטיילט ווערן אויף צוויי סארטן. פאראן אזעלכע, ווו מיר פילן זיך פולשטענדיק צוזאמענגעגאסן מיטן גאנצן וועלטגעשען. אין יענע מאמענטן שפירן מיר לחלוטין ניט די געשפאלטנקייט צווישן אן „איך" פון איין זייט און א דרויסנדיקער וועלט פון דער אנדערער. דאס זינען די רעליגיעז־עסטעטישע איבערלעבענישן. די דאזיקע זינען א מער אלגעמיינער אספעקט פון אונדזער לעבעדיקן זיין. דורך די רעליגיעזע איבערלעבענישן ווערן מיר גענוגן צום אבסאלוט, און זיי זינען אן אויסדרוק פונעם ווילנדיקן „איך", דער וואס קוקט אויף דער וועלט פונעם שטאנדפונקט פון „עס זאל זיין", און ניט פון „אזוי איז עס", וואס שטאמט פונעם וויסנדיקן „איך".

אט דער וויסנדיקער „איך" איז פארבונדן מיטן צווייטן סארט איבערלעבענישן. אין זיי פילן מיר שוין די טאפלקייט פון אן אינעווייניקסטער און א דרויסנדיקער וועלט. די זינען ניט רעליגיעז־עסטעטיש, נאר לאגיש־עטיש. אט דער סארט פסיכישע דערפארונג איז כאראקטעריסטיש פארן יידישן מענטשן. בייאים וועגט ארבער דאס גייסטיק באוווסטזיניקע לעבן איבער דעם עסטעטיש־רעליגיעזן, אבער אויך דא לייגט ער דעם טראפ אויף דעם עטיש־וילנדיקן, ניט אויפן לאגיש־דענקענדיקן.

אט די טאפלקייט אין דער פסיכיק פון דער יידישער פערזענלעכקייט עפנט דעם וועג פאר שטענדיק אנאליזירן די אייגענע האנדלונגען. דערצו קומט נאך די שטענדיקע אומזיכערקייט פון אונדזער לעבן, וואס צווינגט אונדז תמיד צו שטיין אויף דער וואך. ממילא פארלירן מיר די אומפארמיטלטקייט, מיר וועלן איבערגעשפיצט, וואס דאס ברענגט ארויס א נייגונג צו איראניע. וועלן מיר קוקן אויף אונדזער לעבן מיט אזעלכע פסיכישע אינסטרומענטן, איז קיין חידוש ניט, וואס מיר זינען גרייט רק צו זען דאס אומגעווענטשטענע אין אונדז, מיר שטרייכן אונטער חסרונות און אנטוויקלען בייזיך א האס צו זיך אליין.

עס איז באמת שווער צו באשטעטיקן אדער אפצולייקענען אזעלכע הנחות, ספעציעל אין דער פארם, אין וועלכער לעסינג דריקט זיי אויס. עס איז ניט לייכט צו זאגן, וואס זיי מיינען אין טערמינען פון קאנקרעטע לעבעדיקע באציונגען. עס איז ניט קלאר, פאר וואס יידן זאלן זיין אזוי און ניט אנדערש. עס איז נאך שווערער אנצונעמען, אז יידן זינען טאקע אזעלכע וויי לעסינג וויל זיי זען אן ווייטערדיקע מער זיכערע גבית־עדות. די ראיות פון זעקס אפגעפרעמדטע, אויסגעווארצלטע יידן — אפילו וען לעסינגס פסיכאלאגישער אנאליז וועגן זיי זאל זיין א ריכטיקער — דארף פאר אונדז בשום־אופן ניט גילטן ווי א מוסטער פון יידן בכלל.

אויך די פּסיכאָאַנאַליטישע שול האָט געלאָזט הערן איר קול און זיך אונטערגענומען צו דערקלערן די נעגאַטיוויע באַציונגען פֿון יידן צו יידן. איך האָב דאָ אין זינען אַן אַרטיקל וועגן דעם ענין פֿון ד״ר הערשל מייער.[19]

מייער הייבט אָן מיט דער פּסיכאָאַנאַליטישער הנחה, אַז די גאַנצע וועלט־קולטור, ספּעציעל רעליגיע, צייכנט זיך אויס מיט צוויי היפּוכדיקע טענדענצן: צו פּינקען אַנדערע, אַדער סאַדיזם, און צו פּינקען זיך אַליין, אַדער מאַזאָכיזם. דאָס דריקט זיך אויך אויס אינעם געפֿיל פֿון שולדיקייט וואָס מיר טראָגן אין זיך און דער נייטיקייט אָנצוווענדן שטראָפֿמיטלען קעגן אַנדערע אַדער קעגן זיך.

אויף יידן, ווי מיר ווייסן, האָט מען אַרויפֿגעוואָרפֿן אַלע חטאים שבעולם. דאָס גייט באמת אַזוי ווײַט, אַז די עצם דעפֿיניציע פֿון זינען אַ יידּ הייסט זינען שולדיק אין עפּעס. עס איז נאַטירלעך, אַז בײַ יידן זאָל זיך דערוועקן אַ נקמה־געפֿיל, אַ פֿאַרלאַנג צו שטילן די אייגענע פּינען דורך טון שלעכטס דעם קעגנער, אָבער אַזוי ווי בײַ יידן איז דאָס ניט מעגלעך, ווערט ממילא די נקמה געווענדט קעגן זיך אַליין. די דאָזיקע טענדענץ ווערט נעווראָטיש שטאַרק פֿאַרגרעסערט, אַזוי אַז יידן לעבן איבער אַן אינעוויניקסטע אומרויקייט, ווען זיי געפֿינען זיך בכלל אין דער געזעלשאַפֿט פֿון גויים.

אין אַלגעמיין ווײַזן יידן אַרויס צוויי אופּנים פֿון אָפּרופֿן זיך אויף דער דאָזיקער סיטואַציע. בײַ טייל, אַדער אין טייל מאָמענט, ווירקט דאָס מגזם צו זינען דעם אייגענעם וועלט. יידן זינען דעמאָלט די בעסטע, די איידלסטע, די פֿעיקסטע צווישן די פֿעלקער. עס דריקט זיך אָבער אויך אויס אין דער מאַזאָכיסטישער פֿאָרם: זיך באַשולדיקן אין אַלץ, מודה זינען, אַז אַלע חטאים וואָס וועלן אונדז צוגעשריבן זינען טאַקע אמת.

דאָס צווייטע, די מאַזאָכיסטישע טענדענץ וואָס איז היינט אַזוי שטאַרק, נעמט זיך אויף פֿון אַנדערע סיבות. אין אַלע צייטן איז בײַ אונדז געווען שטאַרק אַנטוויקלט דאָס וואָס מייער רופֿט דער „יהוה־משה־סופֿערגאַנג״, ד״ה, אין פּשוטע ווערטער, די אַלטע יידישע מאָראַל און דאָס געוויסן וואָס האָט זיי אַזוי זאָרגפֿול געהיטן. דאָס אַליין איז עלול צו האַלטן וואַך די מאַזאָכיסטישע טענדענצן און זיי פֿירן צו נעוראָטישע עקסטרעמען. אָבער די יידישע טראַדיציע האָט דאָס קאָנטראָלירט, זי האָט אונדז געגעבן דאָס געפֿיל פֿון האַרמאָניע מיט אַ העכסטער אוניווערסאַלער אייניקייט. האָט דאָס ממילא צוריקגעהאַלטן דעם שטיגנדיקן גאַנג פֿונעם שולדגעפֿיל.

אָבער היינטיקע יידן רעסן זיך אַוועק פֿון דער טראַדיציע, פֿאַרלירן זיי שוין דערמיט די שוץ וואָס די טראַדיציע האָט אונדז געגעבן. און אַזוי ווי קיין נקמה אין שׂונא איז ניט מעגלעך, שאַפֿט זיך דאָס וואָס פֿרויד רופֿט „זיך אידענטיפֿיצירן מיט דער פֿערזאָן פֿון שׂונא״. מיר זענען אים הייסט עס אין זיך אַליין און שטילן אונדזערע נקמה־געפֿילן אויפֿן אייגנציק פֿאַרביבענעם אופֿן — דורך פּינקען זיך אַליין.

---

[19] Hershel Meyer, "Self-Hatred among Jews," *Jewish Frontier*, October 1940.

דאָס דריקט זיך אויס אין דעם וואָס טייל פון אונדז פֿירן זיך אויף ווי אַ בלינדער פּאַסאַזשיר, שרעקן זיך פֿאַר יעדן שאָרך און פֿאַרגראָבן זיך אין אייגענעם ווינקל. אַנדערע מינימיזירן זיך און נעמען אָן, אַז אין יידישקייט איז באמת ניטאָ פֿאַר וואָס זיך אײַנצושטעלן, אַדער זיי ווערן גאָר שׂונאים פון יידן. דאָס דערקלערט, פֿאַר וואָס דײַטש־יידישע פּליטים זאָגן אָפּט, אַז אין דער צוקונפֿט וועלן זיי שוין וויסן זיך ניט צו וואַרפֿן אין די אויגן. דאָס איז די אײַנציקע לעקציע וואָס זיי האָבן געלערנט פון די געשעענישן. וואַרעם אַזוי ווי זיי קענען ניט אַריבערטראָגן דעם אַטאָק פונעם שולדגעפֿיל און קענען זיך ניט באַפֿרײַען דערפון, הייבן זיי אויף דעם שׂונא, וואָס ער איז איצט זייער נײַער אידעאַל, און זיי צעשטערן זיך אַליין. דאָס איז אָבער ניט קיין נאַטיר־לעכער אָפֿרוף, פֿאַרענדיקט מייער, ווײַל אין תּוך איז עס דאָך בלויז אַ פסעוודאָ־צופֿאַסונג וואָס שטאַמט פון אומזיכערקייט. אַזאַ דרך מוז זיך דעריבער פֿאָר־ענדיקן מיט אַ דורכפֿאַל.

ווען מיר נעמען אַוועק די ספּעציעלע פסיכאָאַנאַליטישע טערמינאָלאָגיע, איז לײַכט צו זען אין מייערס השערות אַ שטאַרקע ענלעכקייט צו די געדאַנקען וואָס אַ גאַלאַמב האָט אַרויסגעזאָגט. ממילא קען מען אויך דאָ אַנווענדן די טענה וואָס איך האָב פֿריער געבראַכט. אָבער פסיכאָאַנאַליז לײַדט אין דעם פֿאַל אויך פון אַנדערע חסרונות. עס איז לחלוטין ניט באַווײַזן געווארן, אַז מען קען געפֿינען בײַ אַלע פֿעלקער אַזעלכע קלאָרע סאַדיסטישע און מאַזאָכיסטישע טענ־דענצן. דאָס זײַנען בכלל אויסטײַטשונגען און אַרײַנטײַטשונגען, ניט קיין זי־כערע פֿאַקטן. צווייטנס, פסיכאָאַנאַליטישע טערמינען קענען באַנוצט ווערן גלײַטשיק אַלגעמיין, און מען קען זיי דעמאָלט ניט דעפֿינירן מיט געהעריקער פּרעציזקייט. דריטנס טאָר מען ניט מיט אַזאַ לײַכטקייט אַריבערטראָגן מא־ניפֿעסטאַציעס פון אַ יחיד אין שײַכות צו זיך אויף דער שײַכות וואָס ער האָט צו אַ כלל. א יוד קען פֿײַנט האָבן יידן און דאָך ניט האָבן די מינדסטע שׂינאה צו זיך.

קורט לעווין[20] שטיצט זיך אויף די פֿונדאַמענטאַלע הנחות פון זײַן אַלגע־מיינער פסיכאָאַנאַליז, און דאָס גיט אים אַ גוטע געלעגנהייט צו דערקלערן די דערשײַנונגען וואָס אינטערעסירן אונדז דאָ.

יעדער מענטש, האָלט לעווין, וואָס איז אַ מיטגליד פון אַ גרופּע, ווערט תּמיד באַווירקט פון צוויי סאָרטן כּוחות. איין כּוח ציט אים אַריין און האָלט אים אין דער גרופּע. דער אַנדערער שטויסט אים אַף און טרײַבט אים אַרויס. די קוואַלן, פון וואַנען די כּוחות צײַען זייער יניקה, קענען זײַן פֿאַרשיידן. עס קען זײַן, אַז די מענטשן פון דער גרופּע געפֿעלן אים, אַדער דער ציל פון דער גרופּע אַפּעלירט צו אים, אַדער איר אידעאַלאָגיע איז אים נאָענט צום האַרצן, אַדער ווען ניט די גרופּע קומט אים אויס צו זײַן אַליין, און דאָס וואָלט ער ניט געוואָלט. פונקט אַזוי קען עס אויך זײַן מיט די כּוחות וואָס טרײַבן אים

[20] זע הערה 4.

אַוועק. מעגלעך, אַז די גרופּע פֿאַרמאָגט עפּעס אַזוינס וואָס איז פֿאַר אים אָפּשטויסיק, אָדער אפֿשר ווערט ער מער צוגעצויגן צו אַן אַנדער גרופּע.

ווי באַלד די איבערוואָג איז אויף דער זײַט פֿון די אַוועקטרײַבנדיקע, אָדער נעגאַטיווע כּוחות, וועט אַזאַ מענטש נאַטירלעך אַוועק פֿון דער גרופּע, אויב עס מישט זיך ניט אַרײַן עפּעס אַן אַנדער פֿאַקטאָר וואָס האַלט אים צו. ווען די באַדינגונגען דערלויבן, וועט דעריבער אַ גרופּע פֿאַרמאָגן בלויז אַזעלכע מיט־גלידער, וואָס בײַ זיי זײַנען די פּאָזיטיווע כּוחות שטאַרקער פֿון די נעגאַטיווע. ווען אָבער די איבערוואָג איז אויף דער נעגאַטיווער זײַט, למשל בײַ אַ ייִדן אין שײַכות צו דער ייִדישער גרופּע, דעמאָלט וועט ער זיך אַוועקרוקן אַזוי ווײַט פֿון ייִדישן לעבן, אויף וויפֿל די שכנישע מאַיאָריטעט וואָס איז ניט להוט אים צו האָבן בײַ זיך וועט דאָס אים דערלויבן. אויף אָט דער גרענעץ וועט ער בלײַבן אין אַ שטענדיקן צושטאַנד פֿון אַ דורכגעפֿאַלענעם. דאָס, ווי מיר ווייסן פֿון פּסיכאָלאָגיע און פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע, פֿירט צו אַן אַלגעמיינעם צושטאַנד פֿון הויכער שפּאַנונג מיט אַ טענדענץ צו זײַן אַגרעסיוו.

על־פּי שכל וואָלט אַזאַ אַגרעסיווקייט זיך געדאַרפֿט קערן קעגן דער מאַיאָ־ריטעט, און די מורא פֿאַר דעם שטערט טאַקע די מינאָריטעט־מיטגלידער צו פֿאַרלאָזן די גרופּע. אָבער די מאַיאָריטעט האָט אין די אויגן פֿון די דורכגע־פֿאַלענע אַ העכערן סטאַטוס. אַחוץ דעם קען מען גלאַט ניט טראַכטן וועגן אויסלאָזן דעם כּעס אויף איר, מחמת זי איז צו שטאַרק. עס זײַנען פֿאַראַן עקספּע־רימענטאַלע ראַיות, אַז אין אַזעלכע פֿאַלן גיט זיך אַ קער די אָנפֿאַלערישקייט פֿון מענטשן קעגן דער אייגענער גרופּע, אָדער קעגן זיך אַליין.

צו דעם קומט צו נאָך אַ פֿאַקט. די סאָציאָלאָגיע לערנט אונדז, אַז די נידע־ריקערע שיכטן פֿון אַ געזעלשאַפֿט נעמען תּמיד איבער די מאָדעס, ווערטן און אידעאַלן פֿון די העכערע שיכטן. אין אונדזער פֿאַל וועט עס מיינען, אַז די מינאָ־ריטעט פֿאַרמאָגט ווייניק דרך־ארץ פֿאַר איר אייגענעם לעבנספֿיר שוין דערפֿאַר אַליין ווײַל די מאַיאָריטעט קוקט אויף אים פֿון אויבן אַראָפּ. ממילא קומט אויס, אַז וואָס מער ייִדן אָדער ייִדישע קולטור־אויסדרוקן זײַנען טיפּיש ייִדיש, אַלץ ווייניקער וועלן זיי זײַן צום האַרצן אַזעלכע ייִדן וואָס פֿאַרמאָגן אַן איבער־וואָג פֿון נעגאַטיווע כּוחות.

וועגן דער דאָזיקער טעאָריע קען מען זאָגן, אַז לעווינס „כּוחות" פֿאַרמאָגן אין זיך צו פֿיל פֿון פֿיזישער קוואַנטיטאַטיווקייט און צו ווייניק קוואַליטאַטיווע אייגנשאַפֿטן וואָס שפּילן אַזאַ דעצידירנדיקע ראָלע אין ייִדישן לעבן. ער איז אויך אין גאַנצן אומגערעכט, ווען זײַן טעאָריע ברענגט צום אויספֿיר, אַז בלויז דערווײַטערטע ייִדן צייכענען זיך אויס מיט נעגאַטיווע באַציִונגען צום אייגע־נעם פֿאָלק.

אַגב, לעווין דערמאָנט אויך אין זײַן אַרטיקל אַ דערקלערונג — כאָטש עס ווערט ניט אָנגעגעבן, ווער עס האָט זי געמאַכט — אַז אַזעלכע באַציִונגען בײַ ייִדן קעגן ייִדן שטאַמען פֿון אַ טיף אײַנגעוואָרצלטן אינסטינקט: דאָס איז דער

פֿאַרלאַנג אומצוברענגען זיך אַליין. אַזאַ טעאָריע איז זיך מסתמא סומך אויף דעם וואָס פֿרויד רופֿט „טויטאינסטינקט". לעווין לייקנט דאָס. ער האַלט אַז, ראשית, אויב דאָס וואָלט אמת געווען, וואָלט מען אַן ענלעכע דערשיינונג גע־ דאַרפֿט געפֿינען בײַ אַלע פֿעלקער. צווייטנס, אויב דאָס וואָלט געווען פֿאַר־ בונדן מיט אַן אַלגעמיינעם אינסטינקט, וואָלט די גראַדאַציע פֿון אַזעלכע געפֿילן געדאַרפֿט אָפּהענגען פֿון דער פערזענלעכקייט פֿונעם איינצלנעם יידן. וואָרעם דער כּוח פֿונעם אינסטינקטיוון לעבן וועלט דאָך באַשטימט פֿונעם פסיכישן צונויפֿשטעלן פֿונעם יחיד. אין דער אמתן זעען מיר אָבער, אַז דאָס הענגט גאָר אָפּ פֿונעם יידנס פּלאַץ אין דער יידישער געזעלשאַפֿט און פֿון זײַן שטעלונג צו יידישקייט.

וועגן די דאָזיקע טעאָריעס קען מען זאָגן, אַז דאָס רובֿ פֿון זיי האַלטן אין זיך זייער וויכטיקע אמתן. זיי פֿאַרמאָגן אָבער צוויי פֿונדאַמענטאַלע חסרונות. ראשית מאַכן טייל פֿון זיי דעם אײַנדרוק, אַז דער גאַנצער ענין פֿון יידישער נעגאַטיווקייט צו יידן איז אַ פּראָדוקט פֿון די לעצטע צײַטן. שנית מישן זיי צונויף אַלע פֿאַרמען פֿון נעגאַטיווע באַציונגען פֿון אַלע סאָרטן יידן, אַזוי ווי עס וואָלט קיין עיקרדיקער חילוק ניט געווען צווישן זיי. אָבער אַזאַ צונויפֿ־ מישונג איז בפֿירוש ניט באַרעכטיקט.

[דאָס איז דער ערשטער טייל פֿון אַ רעפֿעראַט וואָס איז געלייענט געוואָרן אויף דער 16טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יוזא, ניו־יאָרק, דעם 10טן יאַנואַר 1942.]

וועגן פֿאָרשן דאָס ייִדישע לעבן אין אַמעריקע

פֿון ד״ר שמואל קעניג

דער סאָציאַל־פֿאָרשער און ספּעציעל דער סאָציאָלאָג טרעפֿט אָן גוואַל־דיקע שוועריקייטן, ווען ער פֿלײַסט זיך צו פֿאָרשטיין סאָציאַלע פּראָצעסן און פֿע־נאָמענען פֿון דער געזעלשאַפֿט בכלל. ער האָט צו טון מיט ווערטן און מיט גע־פֿילן, מיט מינהגים און אײַנפֿירן וואָס זײַנען זײַנע פּונקט אַזוי ווי דער געזעל־שאַפֿטס וואָס ער פֿאָרשט; ער איז דאָך אַ טייל פֿון דעם פֿאָרשאָביעקט. אויב דאָס איז ריכטיק וועגן דעם שטודיום פֿון פֿענאָמענען פֿון דער געזעלשאַפֿט אין אַלגעמיין, איז על אַחת כּמה וכּמה וועגן דעם שטודיום פֿון באַזונדערע קיבוצים.

אין אַ דעמאָקראַטיע ווי די פֿאַראייניקטע שטאַטן ווערט נאָך שווערער צו שטודירן אָביעקטיוו די פֿאָרשיידענע קיבוצים, מחמת מען קען זײַן זיכער, אַז דער קיבוץ וועט קוקן אויף דעם בילד וואָס וועט זיך באַקומען ווי אויף אַ באַליי־דיקונג, ווי אויף דעם אמתן סימן פֿון אַ פֿאָראורטייל. די פֿאָרשיידענע עטנישע גרופּעס האָבן זיך אַזוי צוגעוווינט צו תּהילות ותּשבחות אין די באַריכטן פֿון אויספֿאָרשערס, אַז טאָמער גיט מען זיי ניט קיין שבֿח פֿאַר זייערע אויפֿטוען, מעג מען זיך באַלד ריכטן אויף פּראָטעסטן. ממילא זײַנען שטודיעס פֿון דעם מין גאַנץ אָפֿט ניט מער ווי אַן איבערציילונג פֿון די אויפֿטוען פֿון דעם אָדער יענעם קיבוץ, מיט אַ רשימה פֿון אירע גרויסע לײַט פֿאַר אַ צוגאָב.

מען מוז זאָגן, אַז צוגיין צו ייִדישע פּראָבלעמען אויף אַן אָביעקטיוון ניוואָ איז אפֿשר נאָך שווערער. בײַ אונדז ייִדן איז מען היפּש שפּירעוודיק — און ס׳איז גרינג צו פֿאָרשטיין פֿאַר וואָס — צו יעטווידער מין אַנאַליז וואָס איז אויסן צו ווײַזן אונדז אַזוי ווי מיר זײַנען. „למה יאמרו הגוים״ איז נאָך אַלץ דאָס ערשטע וואָס קומט אַ סך ייִדן אויפֿן זינען, ווען ס׳שטעלט זיך די פֿראַגע וועגן אַנטפּלעקן דאָס לעבן פֿון ייִדן פֿאַר דער ניט־ייִדישער וועלט; און דאָס איז קיין חידוש ניט, בפֿרט אין דער איצטיקער קריזיסצײַט אין אונדזער לעבן. אויב דער ייִדישער פֿאָרשער פֿון ייִדישן לעבן קוקט אַפֿילו מיט אָפֿענע אויגן, איז אויב ער שרײַבט אין ענגליש, וועט ער שפּירן אויף זיך דעם חיובֿ צו באַווײַזן זײַן קיבוץ אין דער שענסטער שײַן וואָס נאָר מעגלעך. צוריק גערעדט ווידער, אַ דאַנק דעם וואָס בײַ ייִדן איז מסתּמא פֿאַראַן אַ גרעסערער גראַד אומווילן צום אייגענעם קיבוץ, איז פֿאַראַן די סכּנה, אַז אַ ייִדישער פֿאָרשער וועט אַרײַנפֿאַלן אינעם צווייטן עקסטרעם.

צי מוז דאָס אַזוי זײַן?

מען מעג זאָגן, אַז ניט געקוקט אויף די גוואַלדיק גרויסע מניעות זײַנען די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן אַוועק אַ היפּש ביסל אין דער ריכטונג צו אָביעקטי־

ווער אָבסערוואַציע. די אָביעקטיווקייט וואָס זיי דערגרייכן, וואָס זיי זײַנען בכלל ביכולת צו דערגרייכן וועט זיך אפשר קיין מאָל ניט קענען גלײַכן צו דער אָביעקטיווקייט פֿון די נאַטור־וויסנשאַפֿטן — הגם די נאַטור־וויסנשאַפֿטן זײַנען אויך צו קיין אַבסאָלוטער אָביעקטיווקייט ניט צוגעקומען — נאָר זיי ווערן אַלץ מער בטוח בײַ זיך, אַז זיי וועלן קענען דערגרייכן די מאַקסימאַלע אָביעק־טיווקייט וואָס ס׳לאָזט זיך, און אַז דאָס וועט זיי געבן די מעגלעכקייט צו פֿאָר־מולירן באַשטימטע פּרינציפּן און אַפֿילו געזעצן אויף פֿאָרויסצוזאָגן געשעענישן אין דער געזעלשאַפֿט. ביז אַ געוויסער מדרגה — אמת, נאָר ביז אַ קליינער מדרגה — איז שוין דאָס דערגרייכט געוואָרן אויך.

דער סאָציאַל־פֿאָרשער וואָס איז ווערט דעם נאָמען פֿאַרשטייט שוין איצ־טער, אַז ער מוז שטרעבן זיך צו באַפֿרײַען ווי ווײַט מעגלעך פֿון זײַנע פֿאָרויסיקע מיינונגען. דער אמת מעג וויי טאָן, נאָר ס׳איז ניטאָ קיין אַנדער וועג צו פֿאַר־שטיין און דערנאָך צו פֿאַרענטפֿערן אַ פּראָבלעם — הגם דאָס פֿאַרענטפֿערן געהער שוין אפֿשר ניט צום וויסנשאַפֿטלער. סוביעקטיווקייט איז גוט, ווען מען וויל זיך פּאַטשן אין בײַכל; אָבער נאָר די האַרבע פֿאַקטן קענען געבן צו פֿאַרשטיין די פּראָבלעם און ווײַזן, ווי אַזוי זיך מיט איר אַן עצה צו געבן. חוץ דעם גיט דער אמת אַ בילד פֿול מיט סימפּאַטיע, ווײַל ער גייט קיין מאָל ניט אַרויס מיט קיין טענות און באַשולדיקט קיין מאָל ניט.

כאָטש די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן זײַנען נאָך יונג און אומצײַטיק, אויב מען זאָל זיי פֿאַרגלײַכן מיט פֿיזיק אָדער נאַטור־וויסנשאַפֿט, האָבן זיי ניט נאָר אָנגעקליבן אַן אָנזעעוודיקן סכום פֿאַקטן, נאָר אויך אַנטוויקלט אַ ריי מעטאָדן און טעכניקעס פֿון פֿאָרשן פֿענאָמענען פֿון דער געזעלשאַפֿט. יעטווידער פֿעלד האָט אַנטוויקלט מעטאָדן וואָס לאָזן זיך דאָ אָנווענדן צום בעסטן. ס׳האָבן זיך אויך אויסגעאַרבעט מעטאָדן פֿון שטודירן קולטורעלע אָדער עטנישע קיבוצים, און זיי אינטערעסירן אונדז דאָ ספּעציעל, וואָרעם מיר ייִדן פֿון אַמעריקע זײַנען דאָך אויך אַן עטנישער קיבוץ. דער אויספֿאָרשער פֿון ייִדישן לעבן דאַרף הייסט עס אָנווענדן די מעטאָדן וואָס זײַנען אַנטוויקלט געוואָרן אויף דעם פֿעלד.

וועגן ייִדן אין אַמעריקע האָט מען ניט נאָר מער געשריבן און דיסקו־טירט, נאָר אויך מער גענעראַליזירט ווי וועגן וועלכן עס איז אַנדער עטנישן קיבוץ. דער יסוד פֿאַר יעדער געזונטער גענעראַליזאַציע איז אָבער אַ סכום קאָנקרעטע פֿאַקטן, אָבער גראָד דאָס פֿעלט אונדז. דער מאַטעריאַל וואָס איז יאָ פֿאַראַן איז דער עיקר אַ זשורנאַליסטישער, אַ ליטעראַרישער אָדער אַ פֿילאָ־סאָפֿישער. דאָס וואָס מיר פֿאַרמאָגן הײַנט זײַנען אײַנדרוקן פֿון מענטשן וואָס „ווייסן״ די „פֿאַקטן״, ווײַל זיי האָבן זיך „צוגעקוקט״, ווײַל זיי האָבן געלעבט אין די שטעט, האָבן געהאַט אַן „אינטימען״ קאָנטאַקט מיט די אײַנוווינערס, און דעריבער „פֿאַרשטייען״ זיי. דער אמת איז, אַז זייער אָבסערוואַציע איז בדרך־כלל שטאַרק באַגרענעצט און זייער פֿאַרשטיין האָט דאָס רובֿ גאָר אַ קנאַפּע ווערדע. אויב מען לעבט אין אַ געוויסער שטאָט,

מאַכט דאָס נאָך ניט פֿאַר קיין עקספּערט אויפֿן לעבן פֿון דער דאָזיקער שטאָט. ווינציק מענטשן קענען אַבסאָלווירן, און נאָך אַ קלענערע צאָל ווייסן וואָס צו אַבסאָלווירן אָדער דעם באַטייט פֿון דעם וואָס זיי האָבן געזען און געהערט. אַ מענטש קען אָפּלעבן זײַן גאַנצן לעבן אין אַ פּיצעלע שטעטל און פֿאַרט בלײַבן אין גאַנצן בלינד צו דעם וואָס עס קומט פֿאַר אַרום אים. אויב אייגער עסט אויף אַ געוויסן סכום שפּײַז, ווערט ער נאָך ניט פֿון דעם אַן עקספּערט אויף די כעמישע עלעמענטן פֿון דער שפּײַז. דאָס אייגענע איז מיט לעבן צווישן מענטשן; מען קען זײַן אין אַ קלײַנער שטאָט אַ לאַנגע צײַט און פֿאַרט ניט כאָפּן די יסודות, אויף וועלכע דער שטייגער לעבן אין דעם ישובֿ איז געבויט. אָבער אַ היפּשער טייל פֿון אונדזערע גענעראַליזאַציעס בנוגע דעם יידישן לעבן שטיצט זיך אויף דעם מין אַבסערוואַציע. אַוודאי זײַנען געווען אויספֿאַרשונגען און סוירווייען אויך, אָבער זיי זײַנען געמאַכט געוואָרן דער עיקר מיטן מיין צו רעפֿאָרמירן די אָדער יענע אינסטיטוציע אין אַ באַשטימטער שטאָט; מען האָט געהאַט אין אויג אַ פּראַקטישן ציל און זיך ניט אַרײַנגעטאָן טיפֿער אין דעם מהות פֿון דעם וואָס מען האָט אַבסערווירט.

ס׳איז קלאָר, אַז בכדי צו פֿאַרשטיין דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע, בכדי משׂיג צו זײַן סטרוקטור, זײַנע טענדענצן, זײַן גורל, דאַרף מען קודם־כל אָנקלײַבן אַ סכום פֿאַקטן. אָבער שטודירן דאָס יידישע לעבן אין אַלע זײַנע פֿאַרצווײַגונגען איבער די גאַנצע פֿאַראייניקטע שטאָטן איז זייער שווער, און אפֿשר אין גאַנצן אוממעגלעך. דער בעסטער צוגאַנג איז דעריבער דורך אייניציקע יישובֿים. וועלן לינד האָט געוואָלט אָפּמאָלן דאָס לעבן אין אַמעריקע, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ שטאָט אין שטאָט אינדיאַנא, וואָס ער האָט געמיינט, אַז זי איז רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר די מיטלמעסיקע אַמעריקאַנער שטאָטישע יישובֿים. וועלן טאָמאָס און זנאַניעצקי האָבן געוואָלט פֿאַרשן מענטשלעכע מאַטיוואַציע, האָבן זיי אויסגעקליבן דעם פֿילישן פּויער אין אירלאַנד און זײַן אַרײַנפֿאַסונג אין אַמעריקע.

ניט דאַ איז דאָס אַרט זיך אַרײַנצולאָזן אין די סיבות, נאָר דאָס לעבן פֿון יידן איבער די גאַנצע פֿאַראייניקטע שטאָטן איז מסתּמא מער אייגהייטלעך אַיידער בײַ וועלכן עס איז אַנדער עטנישן קיבוץ. ס׳דאַרף דעריבער ניט זײַן צו שווער אָפּצוקלײַבן עטלעכע שטעט וואָס זאָלן זײַן רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַרן יידישן לעבן איבערן גאַנצן לאַנד. פֿאַרשטייט זיך, אַז בײַם אָפּקלײַבן דאַרף מען זײַן זייער גענוי און אַז מען דאַרף זיך פֿרײַער גוט אַרײַנטירן אין די סאַציאַלע, עקאָנאָמישע און אַפֿילו געאָגראַפֿישע שטריכן סײַ פֿון דעם גאַנצן ישובֿ, סײַ פֿון די יידן אין אים.

וועגן דעם באַגריף רעפּרעזענטאַטיוו דאַרף מען אפֿשר זאָגן אַ פּאָר ווערטער. וועלן מיר גייען אויסקלײַבן אַ ישובֿ וואָס זאָל זײַן רעפּרעזענטאַטיוו, איז ניטאָ קיין אַנדער ברירה ווי בויען אויף דעם וואָס מיר ווייסן שוין פֿון פֿרי׳ער וועגן דעם יידישן סאַציאַלן און עקאָנאָמישן לעבן. עפּעס

ווייסן מיר דאָך וועגן דעם פֿאַרנעם און דעם כאַראַקטער פֿון יידישע עקאָנא־
מישע און סאָציאַלע טעטיקייטן, וועגן דעם סאָציע־עקאָנאָמישן צוזאַמענ־
שטעל פֿון יידישע קהילות פֿון אַ געוויסער גרייס און אין באַשטימטע געגנטן.
קענען מיר הייסט עס מיט אַ געוויסן גראַד זיכערקייט קלאַסיפֿיצירן יידי־
שע קהילות לויט זייער טיפּ און דערנאָך מאַכן דעם געהעריקן אָפּקלײַב.
אויפֿן זעלביקן באַזיס קען מען צעטיילן אַ מעטראָפּאָליטאַלע שטאָט אין עטלע־
כע רעפֿרעזענטאַטיווע שטאָטטיילן, וואָרעם שטודירן אַ שטאָט ווי ניו־יאָרק
אָדער שיקאָגאָ גאָנצערהייט איז ניט פֿאַר אונדזערע כּוונות. די שטעט אָדער
שטאָטטיילן וואָס וועלן אויף דעם אופֿן אָפּגעקלײַבן ווערן דאַרפֿן דערנאָך אינ־
טענסיוו אויסגעפֿאָרשט ווערן, נעמענדיק אין אַכט יעטווידער פֿאַזע פֿון לעבן.
נאָר וועגן מיר וועלן האָבן די אויספֿירן פֿון אַ צאָל אָזעלכע שטודיעס, וועלן מיר
האָבן אַ פֿאַרלאָזעכן באַזיס צו מאַכן באַרעכטיקטע גענעראַליזאַציעס וועגן דעם
אַמעריקאַנער יידישן לעבן גאָנצערהייט.

יידן, האָבן מיר פֿאַרמוטירט, זײַנען אַן עטנישער קיבוץ, דאָס הייסט זיי
זײַנען כאַראַקטעריזירט דורך אַן אייגענער קולטור וואָס איז כּולל אין זיך אַ
שותפֿישע סאָציאַלע ירושה, שותפֿישע גלייבונגען, געפֿילן, טראַדיציעס אאַז״וו.
יידן שטייען דעריבער פֿאַר ענלעכע פּראָבלעמען ווי אַנדערע עטנישע קיבוצים
סײַ בײַם אַרײַנפֿאָסן זיך אין דער אַמעריקאַנער סבֿיבֿה, סײַ אין זייער שטרע־
בונג אויפֿצוהאַלטן זיך ווי אַ קיבוץ. יידן פֿאַרמאָגן טאָקע גענוסע ספּעציעלע
שטריכן, אָבער אין אַ גרויסער מאָס איז אונדזער פֿאַל ניט קיין אייגנציקער,
און דעריבער קענען מיר אָפּלערנען פֿון אַנדערע אויך.

בײַם צופֿאָסן זיך צו דער אַמעריקאַנער סבֿיבֿה אָבסאָרבירן יידן נײַע
קולטור־עלעמענטן און מישן זיי אויס מיט זייערע אייגענע. דער פּראָצעס
פֿאָדערט אַן איבעראַריענטירונג. דער קאָנטאָקט מיט דער נײַער קולטור
רײַסט אײַן אין אַ סך ערטער די אייגענע קולטור וואָס האָלט אויך אין אָנט־
וויקלען זיך ווײַטער. דאָס ברענגט צו שוועריקייטן אין אַרײַנפֿאָסן זיך, צו
דעזאָרגאַניזאַציע, צו קאָנפֿליקטן און שפּאַנונגען אין דעם קיבוץ גופֿא און
אויך צווישן דעם קיבוץ און דער קולטור פֿון דער מערהייט.

וואָס זשע זײַנען מיר אויסן מיט סאָציאַלע פֿאַרשונגען פֿון יידן אין אָמע־
ריקע?

פֿריער פֿון אַלץ דאַרפֿן מיר באַקומען אַן איבערבליק איבערן היגטער־
גרונט: וואָס פֿאַר אַ קולטור־פֿורעמס האָבן יידן געבראַכט מיט זיך ווען זיי
זײַנען אַהער געקומען. ס׳איז פֿאַראַן ענוג מאַטעריאַל צו באַשטימען דעם
פֿאַרשיידענעם קולטור־פֿורעם וואָס די מערהײַ־יידן און מיזרח־יידן האָבן אַהער
געבראַכט. געווייניגטלעך וועט מען זיך דאַרפֿן זען באַפֿרײַען פֿונעם ראָמאַנ־
טיזם און פֿון דער בענקשאַפֿט, מיט וועלכער אַ גרויסער טייל פֿון דער לי־
טעראַטור איז דורכגעדרונגען. אַן דעם דאָזיקן בילד פֿון אַ מאָל וועלן מיר
ניט קענען פֿאַרשטיין ווי ס׳גאָהער צו זײַן אונדזער לעבן הײַנט.

דאָ קומען מיר צו צו אונדזער עיקר־אויפֿגאַבע: אָפּמאָלן דאָס אַמעריקאַנער ייִדישע לעבן. ווי ס׳איז שוין באַמערקט געוואָרן, קען דאָס צום בעסטן דערגרייכט ווערן דורך אָפּקלײַבן עטלעכע רעפּרעזענטאַטיווע ייִדישע קהילות פֿאַר אַן אינטענסיווער אויספֿאָרשונג.

אין יעדערער פֿון די קהילות וועלן מיר קודם דאַרפֿן אויסגעפֿינען איר ג ר י י ס. אין גאָר אַ קלײנער קהילה קען מען מאַכן אַ ציילונג ממש; אין אַנדערע ערטער מוז מען זיך פֿאַרלאָזן, זאָל זײַן אויף דערוויילע, אויף דער פֿאַראַנענער שאַצונג. דערנאָך וועלן מיר, לויט די מיטגלידער־רשימות פֿון אייגער אָדער פֿון עטלעכע גרויסע אַרגאַניזאַציעס אין שטאָט, צונויפֿשטעלן אַ רשימה ייִדישע משפחות. די דאָזיקע רשימה דאַרף מען פֿאַרגלײַכן מיטן שטאָטישן אַדרעסן־בוך, באַנוצנדיק דערבײַ די הילף פֿון באַהאָוונטע אַרטיקע מענטשן. אויף דעם סמך, פֿאַרגלײַכנדיק איין מאָל און נאָך אַ מאָל, קען מען קומען צו אַ גאַנץ פֿאַרלאָזלעכער שאַצונג פֿון דער צאָל ייִדן אין דער קהילה.

דער וויטערדיקער טריט וועט זײַן צונויפֿצושטעלן אַ פּרטימדיקן פֿ ר ע ג ־ ב ו י ג ן. ער דאַרף זײַן אַזוי פֿאַרמולירט, אַז ער זאָל געבן די ידיעות וואָס קענען געמאַכט ווערן פּמותדיק, אַ שטייגער: פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג, געמישטע חתונות, די שפּראַך וואָס ווערט גערעדט אין דער היים, צוגעהעריקייט צו סינאַגאָגע, צוגעהעריקייט צו אַרגאַניזאַציעס וכדומה. צום אַלגעמיינעם פֿרעגבויגן דאַרף מען מוסיף זײַן ספּעציעלע פֿרעגבויגנס וואָס זאָלן העלפֿן אַרויסבאַקומען די שטעלונגען צווישן ייִדן און ניט־ייִדן (סאָציאַלער מהלך), שטעלונגען און נטיות בײַ דער יוגנט, דעם גראַד האָלטן זיך בײַ רעליגיעזע גלייבונגען אאַז״ו. די פֿראָגעס דאַרפֿן זײַן אַזוי אַרויסגעבראַכט, אַז דער רעיון זאָל זײַן אין גאַנצן קלאָר; ס׳דאַרפֿן זײַן פּשוטע און קלאָרע ווערטער, אַזוי אַז אַפֿילו אַ קנאַפּ אינטעליגענטער מענטש זאָל דאָס קענען תּופֿס זײַן. מען דאַרף זען, אַז די פֿראָגעס זאָלן ניט אַרויסרופֿן קיין חשד, קיין אומווילן, קיין אַנטאָגאָניזם. ווײַטער דאַרף מען די פֿראָגעס ווי ווײַט עס לאָזט זיך נאָר שטעלן אַזוי, אַז מען זאָל קענען ענטפֿערן מיט אַ ״יאָ״ אָדער ״ניין״, אָדער מיט אַן אָנדער אייגציקן וואָרט צי מיט אַ קורצינקן זאַץ, אָדער מיט אַ ציפֿער. דער פֿרעגבויגן דאַרף לכתּחילה שטרעבן אַרײַנצובאַקומען נאָר אָביעקטיווע און כּמותדיקע ידיעות וואָס לאָזן זיך טאַבולירן. מען דאַרף ניט אַרײַננעמען קיין פֿראָגעס, וואָס דעם ענטפֿער אויף זיי וואָלט מען גרינג געקענט באַקומען פֿון באַריכטן און פּראָטאָקאָלן. מיט איין וואָרט, די ידיעות דאַרפֿן זײַן אַזוי־נע, וואָס אויף אַן אָנדער אופֿן ווי דורך פֿרעגבויגנס קען מען זיי ניט באַקומען.

אויף איבערצוקאָנטראָלירן און אויף צו באַקומען צוגאַב־ידיעות קען מען ניצן שטאָטישע אַדרעסן־ביכער (וועגן דער פּראָפֿעסיאָנעלער גלידערונג), די שטײַער־רשימות (צו זען דאָס אייגנס אין הײַזער און נחלאות), אָקטן פֿון פֿאַליצייַ אָדער פֿון דעטעקטיוו־ביורָ (וועגן פֿאַרברעכערישקייט און געזעץ־ברעכונג), די אָקטן פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזיכערונג (וועגן אַרעמקייט און קיצבה) און די ליסטעס פֿון W.P.A. (וועגן אַרבעטסלאָזיקייט).

ביז אַ געוויסן פּונקט דאַרף מען אין אַזאַ שטודיע אָנקומען צו דעם וואָס מען רופֿט מעטאָד פֿון מוסטערונג. די פּראָבלעם פֿון מוסטערונג איז איינע פֿון די שווערסטע אין די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן. מוסטערן מיינט אָפּקלײַבן מערניט אַ קליינעם חלק פֿון אַ גאַנצן סכום, וואָס אַנדערש רופֿט מען אים די „גאַנצהייט"; אַ מוסטער איז הייסט עס אַ קווערשניט דורך אַ גאַנצן אַגרע־גאַט, דאָס גאַנצע „בזעיר אַנפּין". אין אידעאַל איז פֿאַרשטייט זיך אַ פֿול־קומע ציילונג בעסער איידער אַ מוסטערונג, נאָר דאָס רובֿ קען מען ניט אָדער ס'לוינט זיך ניט איבערציילן אַלצדינג. דעריבער ניצט מען אַזוי ברייט די מוסטערונג, און ווען מען פֿירט זי דורך ווי ס'געהער צו זײַן, קען מען דערויף בויען פּונקט אַזוי ווי מען וואָלט אַנאַליזירט די גאַנצע „גאַנצהייט".

די טעכניק פֿון מוסטערן איז לפֿי־ערך אַ פּשוטע. פֿאַראַן פֿאַרשיידענע אופֿנים, נאָר צוויי זײַנען צום מערסטן פֿאַרשפּרייט: (א) אָפּקלײַבן אויף טראַף ממש און (ב) אָפּקלײַבן אין רעגולערע אָפּשטאַנדן. דעם ערשטן אופֿן ניצט מען בדרך־כּלל ווען דער פֿולער פֿאַרנעם פֿון דער גאַנצהייט איז באַוווּסט. יעמאָלט מאַכט מען אַ מין לאָטעריע: מען שרײַבט אָן יעטווידער פֿאַל, לאָמיר זאָגן, אויף אַ קוויטל, מען לייגט אַרײַן אַלע קוויטלעך אין אַ כּלי, מען מישט דאָס גוט אויס, און די אינדיווידועלע איינסן וואָס מען ציט אַרויס ווערן אַרײַנ־גענומען אין דער מוסטערונג. בײַם צווייטן אופֿן האָט מען צו טאָן מיט איינסן וואָס זײַנען אויסגעשטעלט אין אַ געוויסן סדר, לאָמיר זאָגן נאָכן אַלף־בית, און מען קלײַבט אָפּ די פֿאַלן אין רעגולערע אָפּשטאַנדן, לאָמיר זאָגן יעטווי־דער פֿינפֿטן אָדער צענטן אָדער צוואַנציקסטן פֿאַל. וואָס פֿאַר אַ פּראָצעדור מען זאָל ניט ניצן, איז זי אַלץ געבויט אויפֿן מאַטעמאַטישן געזעץ פֿון שאַנס אָדער פֿון משמעותדיקייט, וואָס קומט צום אויסדרוק, ווען מען גיט אַ שנעל אַ גלײַך אויסבאַלאַנסירטע מטבע אָדער ווען מען ציט פֿון אַ כּלי קאָלירטע סימעטרישע קוילן פֿון אַן אידענטישער גרייס. איז ווען מען איז זיך נוהג אויף איינעם פֿון די באַשריבענע אופֿנים מעג מען דעריבער משער זײַן, אַז יעטווידער איינס אין דער אויסגעפֿאָרשטער גאַנצהייט האָט דעם זעלביקן שאַנס אַרײַנצופֿאַלן אין דעם מוסטער, און אַז די מסקנות וואָס וועלן זיך סומך זײַן אויף דער מוסטערונג וועלן זײַן פּונקט אַזוי פֿאַרלאָזלעך ווי ווען מען וואָלט אויסגעפֿאָרשט אַלע פֿאַלן.

וועגן די פּראָצעסן פֿון דעם יחידס יאָ אַרײַנפּאַסן זיך און ניט אַרײַנפּאַסן זיך קענען מיר געווויר ווערן דורכן מעטאָד פֿון לעבנס־געשיכטעס. פֿון דער אַלגעמיינער צאָל פֿאַלן דאַרף מען אָפּקלײַבן אַ מוסטער, און פֿון די דאָזיקע יחידים דאַרף מען זען צו באַקומען פּרטימדיקע לעבנס־געשיכטעס. טאָמאַס און זנאַניעצקי, וואָס זיי האָבן זיך גאָר ברייט באַנוצט מיט דעם דאָזיקן מעטאָד, האַלטן, אַז די לעבנס־געשיכטע איז דער שלימותדיקסטער טיפּ סאָציאָלאָגי־שער מאַטעריאַל, מחמת ער אַנטפּלעקט מער איידער וועלכער עס איז אַנדער מעטאָד דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿונעם יחיד. די ידיעות ווערן דאָ גע־מאָסטן איכותדיק, ניט כּמותדיק. היות דער אַנטראָפּאָלאָג גייט מיטן גאַנג,

אַז דער יחיד איז דער טרעגער פֿון זײַן קולטור, קומט אויס, אַז אַ פּרטימדיקער גוט פֿאַרקיילעכטער לעבנס־באַריכט קען אונדז גאָר היפש העלפֿן צו פֿאַר־שטיין די פּראָבלעמען און שפּאַנונג־סיטואַציעס פֿון דער געגעבענער סביבה. איינער פֿון די מיטלען צו באַקומען לעבנס־געשיכטעס איז אַ לענגערער אינ־טערוויו, וווּ מען גיט צו דעם סוביעקט חשק צו דערציילן וואָס ער האָט איבער־געלעבט און מען העלפֿט אים אונטער וואָס וויכטיקער. דאָס רופֿט זיך „מע־טאָד פֿון פֿרײַער אַסאָציאַציע" להיפוך צום מעטאָד פֿון פֿרעגן און ענטפֿערן.

אויב מען קען דאָס נאָר באַקומען, זײַנען זייער אָנגענעהם טאָגביכער און בריוו וויי אַ צוגאָב צו די עצם לעבנס־געשיכטעס. טאָמאַס און זנאַניעצקי האָבן אויפֿגעבויט זייער מאָנומענטאַלע פֿאָרשונג אויף 150,000 בריוו וואָס פּוילישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע האָבן געשריבן אַהיים צו זייערע קרובֿים און פֿאַר־קערט. פֿון די דאָזיקע בריוו האָבן די ביידע פֿאָרשערס באַקומען אַן אײַנ־בליק אין סאָלידאַרישקייט פֿון משפּחות און יחידים, אין פֿערזענלעכע איבער־לעבונגען, אין פֿרוווען צוצופּאַסן זיך צו נײַע לעבנס־סיטואַציעס, אין אינטימע רעאַקציעס אויף אַ נײַער סביבה, אין אינעוויניקסטע געפֿילן, אין עמאָציא־נעלע רעאַקציעס אאַז״וו, וואָס בײַ מער פֿאָרמעלע דאָקומענטן און אינטערוויוען בלײַבן זיי דאָס רובֿ אויסן. בריוו וואָס ווערן געשריבן צו צײַטונגען קענען אויך זײַן אַ וויכטיקער מקור פֿון אינפֿאָרמאַציע.

אויפֿקלײַבן געהעריקע לעבנס־געשיכטעס פֿון דעם אָנגעווויזענעם טיפּ פֿאַדערט צײַט. אָרײַנבאַקומען זיי קענען נאָר גוט געשולטע מענטשן, און אויף צו אינטערפֿרעטירן זיי דאָרף מען האָבן נאָך מער געשולטע. מען דאָרף שטאַרק אָכטונג געבן, אַז ווי וויַט מעגלעך זאָלן די אָפּגעקלײַבענע סוביעקטן רעפּרע־זענטירן ביידע געשלעכטן, אַלע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע קלאַסן, פֿאַרשיידענע עלטער־גרופּעס און מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע געבוירן־ערטער. מען וואָלט געדאָרפֿט שטרעבן צו באַקומען לעבנס־געשיכטעס פֿון גאַנצע משפּחות, מען זאָל זען די צווישנדיקע באַציונגען פֿון יעטווידער משפּחה־מיטגליד צו אַלע אַנדערע מיטגלידער פֿונעם הויזגעזינד.

סאָציאַלאָגיע, ווי די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן בכלל, פֿלײַסט זיך צו דערקענען די סאָציאַלע רעאַליטעט. רעאַליטעט קען מען אָנרופֿן נאָר די גאַנצע סאָציאַלע קאָנסטעלאַציע, די קולטורעלע סביבה. דער עיקר דורך לעבנס־געשיכטעס, זאָגן טאָמאָס און זנאַניעצקי,[1] קענען מיר „לייענען די פֿאַקטישע מענטשלעכע איבערלעבונגען און שטעלונגען, וואָס זיי זײַנען די פֿולע, לעבעדיקע און אַק־טיווע סאָציאַלע רעאַליטעט, אונטער דער פֿאָרמעלער אָרגאַניזאַציע פֿון די סאָציאַלע אינסטיטוציעס אָדער הינטער די סטאַטיסטיש טאַבולירטע מאַסן־פֿענאָמענען, וואָס, וועז מען נעמט זיי פֿאָר זיך, זײַנען זיי מערניט סימפּטאָמען פֿון אומבאַקאַנטע סיבותדיקע פּראָצעסן און קענען דינען נאָר ווי אַ דערוויי־

[1] *The Polish Peasant in Europe and America*, p. 1834.

ליקער סמך פֿאַר סאָציאָלאָגישע היפּאָטעזן.״[2] די ביידע מחברים גייען אַזוי ווײַט, אַז זיי האַלטן, אַז סאָציאַל־פֿאָרשערס זײַנען געצוווּנגען אָנצוקומען צו אַנדערע מיני מאַטעריאַלן נאָר מחמת דעם וואָס ס׳איז לעת־עתּה פּראַקטיש שווער צו באַקומען אַ גענוג גרויסע צאָל פֿון אַזעלכע באַריכטן אויף צו דעקן אין גאַנצן אַלע סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען.

מיר דאַרפֿן אויך האָבן די געשיכטע פֿון דעם ייִשובֿ אָדער פֿון דער קהילה, די עוואָלוציע און דעם וווּקס פֿון אָרגאַניזירטן לעבן. אויב דער ייִשובֿ איז נאָך ניט קיין אַלטער, קענען מיר אַ מאָל צוקומען דורך אינטערוויוען צו די ערשטע וואָס האָבן זיך דאָ באַזעצט; לכל־הדעות איז גוט צו זען זיך מיט גוט אינפֿאָרמירטע עלטערע אײַנוווינערס. ווי אַ צוגאָב צו זייערע רייד דאַרף מען דורכשטודירן אַקטן, דאָקומענטן, אָרטיקע צײַטונגען וכדומה. ניט־ייִדישע אינ־סטיטוציעס קענען אָפֿט מאָל האָבן וויכטיקן מאַטעריאַל וועגן דער ייִדישער קהילה.

וועגן דעם איצטיקן לעבן און די אָרגאַניזירטע טעטיקייטן פֿון דער קהילה קען מען זיך צום בעסטן דערוויסן דורך דער אַזוי גערופֿענער באַטייליקטער אָבסערוואַציע (participant observation), דאָס הייסט דורך דעם וואָס דער אויספֿאָרשער לעבט אין דעם קיבוץ און נעמט אַן אָנטייל אין זײַן לעבן. אויף צו פֿאַרשטיין די געפֿאָרשטע סיטואַציע דאַרף זיך דער אויספֿאָרשער אויף אַ ווײַלע אידענטיפֿיצירן מיטן לעבן און מיט די טעטיקייטן פֿון דער גרופּע; דורך אינטימען אָנטייל ווערן אָפּגעמעקט סאָציאַלע און גײַסטיקע דיסטאַנצן. ראָבערט ס. און העלען מ. לינד, וואָס אין זייער באַרימטער שטודיע Middletown האָבן זיי דער הויפּט געניצט דעם מעטאָד, שרײַבן וועגן דעם אָט וואָס:[3]

„זיי [די פֿעלדאַרבעטערס] האָבן, וווּ ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן, אָנטייל גענומען אין לעבן פֿון דער שטאָט, געשלאָסן פֿרײַנדשאַפֿטן און גענומען אויף זיך לאָקאַלע בינדונגען און התחײַבֿותן ווי ס׳וואָלט געטאָן יעדער אַנדער אײַנ־וווינער פֿון מידלטאַון. אויף אַזאַ אופֿן איז דערגרייכט געוואָרן אַ גרויסע מאָס ספּאָנטאַנקייט . . . מיטגלידער פֿון אונדזער שטאַב האָבן געקענט איין אָוונט עסן דינער מיטן הויפּט פֿון אַ גרויסער פֿאַבריק־אונטערנעמונג און אויף מאָרגן מיט אַן אַרבעטער־פֿירער אָדער אַ טאָג־אַרבעטער. וואָך אײַן וואָך אויס זײַנען זיי געגאַנגען אין קלויסטערס, אויף שול־פֿאַרזאַמלונגען און אין קלאַסן, אויף זיצונגען פֿון געריכט, אויף פּאָליטישע אַסיפֿות, אויף אַרבעטער־מיטינגען, אויף לאָנטשן פֿון פּאָליטישע קלובן, אויף מיסיאָנערישע מיטינגען, אויף לעק־ציעס, יאָריקע דינערס, קאָרטן־געזעלשאַפֿטן און אַזוי ווײַטער. צום סוף פֿונעם פּעריאָד האָבן זיי געהאַט אַ צוטריט צו אַזאַ מין אינפֿאָרמאַציע וואָס וואָלט לכתּחילה געווען אין גאַנצן אומצוטריטלעך״.

זאָרגעוודיקע אינפֿאָרמאַציע מיינט מער ווי נאָר פּינקטלעך באַמערקן און פֿאַרגעדענקען סיטואַציעס. מען דאַרף נאָך אַרײַנדרינגען הינטער די זאַכן וואָס מען זעט און אויסגעפֿינען דעם גראַד און דעם כאַראַקטער פֿון די שײַכותן

---

[2] דאָרט, זז׳ 1832־1833.

[3] Robert S. and Helen M. Lynd, *Middletown*, p. 506.

צווישן די אָבסערווירטע סיטואַציעס. אָזאָ מין אָבסערווירן גיט די מעגלעכקייט תופֿס צו זײַן די באַצוגנעגן צווישן די יחידישע מיטגלידער און דעם גאַנצן קיבוץ. אויף צו דערגיין צו דער מדרגה דאַרף זיך דער אָבסערוואַטאָר, ווי ווײַט ער קען נאָר, באַפרײַען פֿון זײַן פֿאַרויסיקן פֿאַרטיקן צוגאַנג, וואָס דאָס איז אָוודאי אַ שווערע הלכה; איבער הויפּט ווען מען פֿאַרשט זײַן אייגענעם קיבוץ. מען דאַרף לכתחילה שלום מאַכן מיט דעם, אַז לחלוטין אויסשלײסן דעם פֿערזענלעכן עלעמענט איז כמעט ווי אוממעגלעך. אַפֿילו אין די פֿיזיקאַלישע און ביאָלאָגישע וויסנשאַפֿטן ווערט דאָס, ווי איך האָב שוין מרמז געווען, קיין מאָל ניט דערגרייכט אויף הונדערט פּראָצענט. בערטראַנד ראַסעל באַמערקט, אַרומריידנדיק דעם ענין אָביעקטיווקייט, אַז אַפֿילו פֿאַרשערס פֿון בעלי־חיים האָבן אַ נטיה צו דערקלערן דאָס לעבן פֿון בעלי־חיים אויפֿן שניט פֿון זייערע אייגענע איבערלעבונגען, פֿון זייער אייגענער קולטור, פֿון זייערע אייגענע פֿאַראורטיילן:

„ארום און ארום קען מען זאָגן, אַז אלע בעלי־חיים וואָס מען האָט זאַרגעווידיק אָבסערווירט האָבן זיך אויפֿגעפֿירט אַזוי, אַז זיי האָבן באַשטעטיקט די פֿילאָסאָפֿיע, אין וועלכער דער אָבסערוואָטאָר האָט געגלייבט אויבער ער האָט אָנגעהויבן זײַנע אכטנעבונגען. מער ווי דאָס, זיי האָבן אלע אַרויסבאַווײַזן די נאַציאָנאלע שטריכן פֿון די אָבסערוואָטאָרס. בעלי־חיים וואָס אמעריקאנער האָבן געפֿאָרשט האלטן אין איין וואַרפֿן זיך און בושעווען, אַרויסווײַזנדיק אַן אומגלייבלעכן סכום אײַלעניש און רירעוודיקייט. ... בעלי־חיים וואָס דײַטשן האָבן אָבסערווירט זיצן רויק און טראַכטן...“[4]

אָבער אויב מען קען ניט דערגרייכן קיין פֿולקומע אָביעקטיווקייט, קען אָבער דער וויסנשאַפֿטלער יאָ דערגיין צו אַ היפּשער מדרגה אָביעקטיווקייט. נאָר אלעמען איז וויכטיק די אָביעקטיווע שטעלונג מער אידער פֿולקומע אָביעקטיווקייט. וויסנשאַפֿטלעכער גיסט, וויסנשאַפֿטלעכער צוגאַנג — אָט וואָס עס פֿאַדערט זיך. דער פֿאָרשער דאַרף דעריבער ווערן אַ מבֿין אויף זיך אַליין און אויסגעפֿינען אין זיך יענע פֿאַראורטיילן וואָס קענען זיך אים אַוועקשטעלן וויי שטערונגען אויפֿן וועג פֿון אומפֿאַרטיִישער אָבסערוואַציע. ער דאַרף כסדר אָבסערווירן זיך אַליין, כסדר אַנאַליזירן זיך אַליין, כסדר קריטיקירן זיך אַליין — דאָס איז פֿאַר אים די בעסטע סגולה סוף־כל־סוף גובֿר צו זײַן זײַנע אייגענע פֿאַראורטיילן. דער בעסטער מעטאָד בײַצוקומען פֿאַרויסיקע מיינונגען איז אפֿשר, אַז אויף דער צײַט פֿון דער פֿאָרשונג זאָל זיך דער פֿאָרשער באַפֿרײַען פֿון רעפֿאָרמאַטאָרישע כוונות. כּל־זמן די פֿאָרשונג גייט, דאַרף ער ניט זוכן קיין ענטפֿער אויף געזעלשאַפֿטלעכע פּראָבלעמען, ער דאַרף אַליין ניט זײַן קיין צד. זײַן אײַנציקער ציל בשעת־מעשׂה דאַרף זײַן צו דערקענען און פֿאַרשטיין די פֿאַקטן. נאָר דעם ווי די פּראָבלעם אין אלע פֿאַרצווײַגונגען וועט זײַן אַנאַליזירט און פֿאַרשטאַנען — אָט יעמאָלט מעג קומען צוריק דער פֿאָרשונג צו טאָן אויפֿן סמך פֿון דער דערגרייכטער דערקענטעניש.

---

[4] Bertrand Russell, *Philosophy*, pp. 29-30.

ווינציק ייִדישע אינסטיטוציעס אָדער אָרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע האָבן געמאַכט ערנצטע פּרוּוון צוצוגיין צו פֿאָרשונגען פֿון דעם מין, ווי איך האָב דאָ אָנגעמערקט. די סיבות לאָמיר דאָ ניט דיסקוטירן. נאָר איך מיין, אַז אַזאַ אינסטיטוציע ווי דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, וואָס האָט זיך אין ווילנע געהאַט אַוועקגעשטעלט ווי אַן ערשטקלאַסיקע פֿאָרש־אינסטיטוציע, איז אויסגעצייכנט צוגעפּאַסט צו נעמען אויף זיך אַזאַ עובֿדא. דאָס וואָלט באמת געדאַרפֿט זײַן איינע פֿון די הויפּט־אויפֿגאַבעס פֿונעם ייִוואָ, בפֿרט נאָך ווען זײַן צענטער איז אין אַמעריקע. וואָס שייך צו דעם ייִשובֿ וואָס מען זאָל אויסקלײַבן, איז בײַ מיר גאָר קיין קשיה ניט, אַז אָנהייבן דאַרפֿן מיר אָט דאָ גופֿא, אין ניו־יאָרק, אין דער שטאָט וואָס איז בײַ הײַנטיקן טאָג דאָס האַרץ און דער נערוון־צענטער פֿונעם וועלט־ייִדנטום. נעמענדיק דאָס אין אַכט האָב איך, אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער אָנפֿירונג פֿונעם אינסטיטוט, צו־געשטעלט דעם ייִוואָ אַ קאָנקרעטן פּלאַן פֿון אַזאַ פֿאָרשונג.

די ייִדישע קהילה פֿון ניו־יאָרק

ראָשי־פּרקים פֿון אַ פֿאָרשפּראָיעקט

די ערשטע אויפֿגאַבע פֿון דער פֿאָרשונג וועט דאַרפֿן זײַן צו געבן אַן אָביעקטיוו בילד פֿון די פֿאַרשיידענע פֿאַזעס פֿון סאָציאַלן און קולטורעלן לעבן פֿון ייִדן אין ניו־יאָרק. מען וועט דאַרפֿן אויסגעפֿינען די שינויים וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען, די אַרײַנפּאַסונג אין דער אַמעריקאַנער סבֿיבֿה און די ריכטונגען, אין וועלכע דאָס לעבן פֿון דער דאָזיקער קהילה גייט ווײַזט אויס אַוועק.

אין אַ שטודיע פֿון אַזאַ פֿאַרנעם און פֿון אַזאַ קאָמפּליצירטקייט קען מען זיך ניט באַנוגענען נאָר מיט איין מעטאָד. אין פֿאַרשיידענע פֿאַזעס, בײַ פֿאַר־שיידענע אינסטיטוציעס דאַרף מען אָנווענדן פֿאַרשיידענע מעטאָדן, אַניט וועט מען ניט דערגרייכן דעם ציל וואָס מען שטעלט זיך.

פֿון אָנהייב אָן איז קלאָר, אַז אין אַ שטאָט ווי ניו־יאָרק וועלן די פֿאָרשערס בלית־ברירה מוזן אָנקומען צו מוסטערונג. מען וועט דאַרפֿן זען צו באַקומען אַ מוסטער וואָס זאָל זײַן רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר די פֿאַרשיידענע עקאָנאָמישע, סאָציאַלע און קולטורעלע שיכטן פֿון ייִדן אין די פֿינף טיילן שטאָט (boroughs). בנוגע אינסטיטוציעס איז דאָס אייגענע. דאָס מיינט, אַז אויספֿאָרשן וועלן מיר נאָר אַ באַשטימטע צאָל יחידים און אָרגאַניזאַציעס; אָבער מיר וועלן זיי אָפּ־קלײַבן אַזוי, אַז די אָפּגעקליבענע זאָלן רעפּרעזענטירן דעם כּלל.

דאָס ערשטע וואָס מען דאַרף פֿאָרשן איז, רעכן איך, די היים — דאָס אָרט, ווו די דראַמע פֿון משפּחה־לעבן מיט אַלע אירע קאָנפֿליקטן שפּילט זיך פֿאַקטיש אָפּ. מען דאַרף באַקומען אַן אײַנבליק אינעם לעבן אי פֿון די עלטערן אי פֿון די קינדער, און דאָס וועט מען צום בעסטן קענען דערגרייכן דורך פֿרעגבויגנס און דורך לעבנס־געשיכטעס. די ביידע מעטאָדן דערגאַנצן זיך איינע די אַנדערע, וואָרעם דער ערשטער איז אויסן קודם־כּל צו מעסטן

די רעזולטאַטן כמותדיק און דער צווייטער — אָפּצושאַצן זיי איכותדיק. דאָס וואָס ס׳וועט זיך דערבײַ באַקומען וועט אונדז העלפֿן פֿאַרשטיין אי די פֿראַבלעמען פֿון דער משפחה, אי די פֿראַבלעמען פֿונעם יחיד.

אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס דריקן אויס די צופֿאַסונג פֿון דעם קיבוץ צו דער סביבה און די מיטלען וואָס ער נעמט אָן אויף אויפֿצוהאַלטן זיך אַליין און זײַן קולטור־אייגנס. דאָ איז צום בעסטן דער מעטאָד פֿון באַטיילקטער אָבסערוואַציס. די אויספֿאָרשערס דאַרפֿן דערבײַ האַלטן אָן אויג אויך אויפֿן יחיד, ספּעציעל אויפֿן אָנפֿירער פֿון דער אָרגאַניזאַציע. זײַן קוק אויף זאַכן קען אונדז געבן בעסער צו פֿאַרשטיין דאָס וואָס די אויספֿאָרשערס האָבן אָבסערווירט. וויכטער טאָר מען בשום־אופֿן ניט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט מאַטעריאַלן פֿון דער אָרגאַניזאַציע, געדרוקטע צי ניט־געדרוקטע, אַ שטייגער פּנקסים, פּראָטאָקאָלן־ביכער, בולעטינען.

היות מען קען דעם הינט פֿאַרשטיין נאָר וועט מען ווייס, וואָס ס׳איז פֿריִער געווען, וועט די פֿאַרשונג זיך מוזן אָריענטון אי אין דעם נעכטן, אי אין דעם אַ ביסל ווײַטערן עבֿר. מען וועט דאַרפֿן דורכפֿאָרשן באַריכטן פֿון אָרגאַניזאַציעס, דאָקומענטן, און דער עיקר די יידישע און אַפֿילו די ניט־יידישע פּרעסע. די דאָזיקע מקורים דאַרף מען דערגאַנצן דורך אינטערוויוען מיט אַלטע תושבֿים. אויף אַזאַ אופֿן וועט זיך אַנטפּלעקן פֿאַר אונדזערע אויגן, ווי אַזוי דאָס יידישע קהלשע לעבן האָט זיך צעוואַקסן.

די געשיכטע וואָלט געדאַרפֿט צעטיילט ווערן אין דרײַ הויפּט־פּעריאָדן, בערך 1880—1900, 1901—1921 און 1922— ; אין יעדער פּעריאָד וועלן מיר פֿרוון אויסזוכן די שינויים וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען. דאָס וועט אונדז העלפֿן אויסמאַלן אַ דינאַמיש בילד, אַ בילד פֿון וואַקסן, פֿון איבעראַנדערשרונג און צופֿאַסונג. אין דער אונטערשטער שורה וועט דער עיקר זײַן דאָס הינטיקע לעבן, און ממילא וועט מען די הויפּטוואָג לייגן אויף „פֿעלדאַרבעט״. אָבער אָנהייבן קען מען, אויב מען זאָל וועלן, מיט דער היסטאָרישער רעקאָנסטרוקציע.

דער קורצער פּלאַן וואָס איך גיב דאָ ווײַטער איז, הייסט עס, אינגעטיילט אין דרײַ פּעריאָדן; קאָנצענטרירן וועט מען זיך אויפֿן דריטן פּעריאָד. מען דאַרף זיך רעכענען דערמיט, אַז איך ברענג דאָ מערניט ראַשי־פּרקים אויף צו געבן אַ השׂגה וועגן דער ריכטונג און די יסודות פֿון דער פֿאַרשונג וואָס איך לייג פֿאַר.

I. די אָנהייבן (1880—1900):

1. דאָס אָנקומען און באַזעצן זיך
2. דער ערשטער אָנהייב פֿון יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן
3. דער אויפֿקום און די אָנטוויקלונג פֿון יידישע געגנטן און דיסטריקטן
4. אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס
5. דאָס סאַציאַלע, קולטורעלע און רעליגיעזע לעבן.

II. דער מיטלסטער פּעריאָד (1900—1921):

1. ווער זײַנען געווען די אימיגראַנטן פֿון דעם פּעריאָד
2. די וואַקסנדיקע קאָמפּליצירטקייט פֿונעם ייִדישן קיבוץ
3. ווי אַזוי דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן איז געוואַקסן און האָט זיך געביטן
4. די היים: קאָנפֿליקטן צווישן עלטערן און קינדער
5. דאָס סאָציאַלע, קולטורעלע און רעליגיעזע לעבן.

III. די איצטיקע צײַט (1922—):

1. היים און משפּחה:
   א. היים און משפּחה־לעבן
   ב. באַציִונגען צווישן עלטערן און קינדער
   ג. קאָנפֿליקטן און שפּאַנונגען.
2. דער יחיד:
   א. די ווירקונג פֿון דער הערשנדיקער קולטור אויפֿן יחיד
   ב. די יוגנט און אירע פּראָבלעמען
   ג. דערציִונג און בילדונג.
3. רעליגיע:
   א. שינויים אין גלייבונגען און אין אָפּהיטן פֿרומקייט
   ב. די שול (קלויז, סינאַגאָגע): איר אָרט אין לעבן פֿון יחיד און פֿון קיבוץ.
4. דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן:
   א. פֿראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס אד״גל
   ב. סאָציאַלע, קולטורעלע און פֿאַרווײַלנדיקע אָרגאַניזאַציעס
   ג. אַנדערע קהלשע טעטיקייטן.
5. דאָס גײַסטיקע לעבן:
   א. שפּראַך, ליטעראַטור, קונסט
   ב. דאָס אָרט פֿון דער יוגנט אין גײַסטיקן לעבן.
6. טענדענצן אין ייִדישן לעבן:
   א. סאָציאַלע
   ב. קולטורעלע.

[געלייענט ווי אַ רעפֿעראַט אויף דער 16טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, ניו־יאָרק, דעם 10טן יאַנואַר 1942. — געדרוקט מיט שינויים.]

אַריטמעטישע לערנביכער אין ייִדיש,
1831—1699

פֿון ל. בערז

א.

אַלטע ייִדישע לערנביכער פֿון אַריטמעטיק פֿאַרמאָגן פֿאַרשטייט זיך בלויז אַ קולטור־היסטאָרישן אינטערעס. מען קען זיי ניט ניצן ניט ווי מאַטעריאַלן פֿאַר דער אַלגעמיינער געשיכטע פֿון מאַטעמאַטיק, ניט אַפֿילו פֿאַר דער געשיכטע פֿון מאַטעמאַטיק בײַ ייִדן. זיי שטאַמען פֿון אַ צײַט, בעת ייִדן האָבן שוין אויפֿגעהערט צו שפּילן אַן אַקטיווע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון מאַטעמאַטישע וויסנשאַפֿטן. ס'איז גוט באַוווסט דער היפּשער אָנטייל פֿון ייִדן אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער אַראַבישער מאַטעמאַטיק און אויך בײַם איבערגעבן דאָס גריכיש־אינדיש־אַראַבישע וויסן צו דער קריסטלעכער אייראָפּע. נאָך אין 16טן י״ה האָבן ייִדן גענומען אַן אָנטייל אין אַלגעמיין וויסנשאַפֿטלעכן לעבן אין איטאַליע. אליהו מזרחים אַריטמעטישער בוך „ספֿר המספּר״[1] (אַרויסגעגעבן פֿון זײַנע תּלמידים נאָך זײַן טויט, קאָנסטאַנטינאָפּאָל 1534) איז נאָך אַרויס אין אַ (פֿאַרקירצטער) לאַטײַנישער איבערזעצונג (באַזל, 1456). אָבער אין דער צווייטער העלפֿט 17טן און אינעם 18טן י״ה — דווקא אין אַ צײַט, בעת די מאַטעמאַטיק האָט איבערגעלעבט אַזאַ שטורעמדיקע און טריומפֿאַלע אַנטוויקלונג — האָבן ייִדן אין איר זיך מער ניט באַטייליקט.

אויב איינציקע ייִדישע געלערנטע האָבן נאָך יאָ געשריבן מאַטעמאַטישע ביכער, זײַנען סײַ זייער וויסן סײַ זייערע ווערק געווען אין גאַנצן אַנאַכראָניסטיש, אָפּגעריסן פֿון דעם אַלגעמיינעם שטראָם וויסנשאַפֿטלעכע אַנטוויקלונג. אַ בולטער משל איז דעם ווילנער גאונס געאָמעטריע.[2] יוסף שלמה דלמדיגו [דעלמעדיגאָ], וואָס מען קען אים פֿאַררעכענען פֿאַרן לעצטן פֿאַרטרעטער פֿון דער ייִדישער מאַטעמאַטישער פֿאָרשונג,[3] האָט אַליין איבערגעלאָזן אַ

---

[1] אַן אַנאַליז פֿון אליהו מזרחים בוך האָט געגעבן ווערטהיימער, זע:
G. Wertheimer, *Die Arithmetik des Eliah Misrachi*, 2. Aufl., Braunschweig, 1896.

[2] פֿאַרגלײַך:
E. Fink, "Elijah Wilna und sein elementar-geometrisches Compendium", *Festschrift, Jubiläum des 50-jährigen Bestehens der Unterrichtsanstalten der israelitischen Religionsgemeinschaft Frankfurt a. M.*, Frankfurt a. M., 1903.

[3] דעלמעדיגאָס מאַטעמאַטיש ווערק „ספֿר עלים״ שטייט נאָכן אינהאַלט נאָך מער ווייניקער אויפֿן ניוואָ פֿון זײַן צײַט, הגם ער אַליין האָט שוין ניט געהאַט קיין שום השפּעה אויף דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פֿון מאַטעמאַטיק. פֿאַרגלײַך:
S. Heilbronn, *Die mathematischen und naturwissenschaftlichen Anschauungen des Joseph Salomo del Medigo.*

גבית־עדות וועגן דער דעקאדענץ פון מאטעמאטיק בײַ יידן, אין זײַן בריוו צו זײַן וויסנשאפטלעכן קאָרעספאנדענט, דעם קאראזימער נתן פון טראק.[8a]

מאטעמאטישע ביכער אין יידיש האבן אוודאי ניט געהאט קיין שום וויסנשאפטלעכע פרעטענזיעס. זייער ציל (מיט איין אויסנאם) איז געווען בלויז א פראקטישער — אויסלערנען דעם לייענער רעכענען, אין אזא פארנעם ווי דאס האט געפאדערט דאס טאג־טעגלעכע לעבן.

די מחברים פון יידישע רעכנביכער האבן זיך באנוצט דער עיקר מיט קריסטלעכע מקורים, קודם־כל מיט דײַטשישע. ריין וויסנשאפטלעכע ביכער האבן קיין מאל ניט געהאט קיין דירעקטע השפעה אויף עלעמענטארע לערנביכער. די מחברים פון יידישע רעכנביכער האבן אוודאי ניט געהאט אפילו קיין צוטריט צו וויסנשאפטלעכע ווערק וואס זײַנען יעמאלט ארויסגעגאנגען. זייערע מקורים זײַנען געווען פון צוויי מינים. דער ערשטער מקור זײַנען געווען די רעכנביכער אן א צאל, וואס זייערע מחברים זײַנען געווען די א״ג „שרײַב־ און רעכן־מײַסטערס״ און וואס זײַנען געווען זייער פארשפרייט אומעטום און דער עיקר אין דײַטשלאנד.• די דאזיקע רעכנביכער זײַנען געווען באשטימט פאר סאמע עלעמענטארן לימוד. דער פארנעם זייערער איז געווען ניט גרויס. דער אינהאלט האט ארומגענומען דאס עלעמענטארע רעכענען, ברוכצאלן, דאס רעכענען מיט מטבעות, מאס און וואג (גאר א וויכטיקע זאך אין א צײַט, בעת געלט־ און מאס־סיסטעמען זײַנען געווען פארשיידן אין יעדער ארט), דעם כלל פון דרײַ און קאמערץ־רעכענען.

די דאזיקע „פאליטישע אריטמעטיק״, ווי מען האט עס גערופן, איז באשטאנען פון א ריי „רעכענונגען״: זיבער־רעכענונג, מישונג־רעכענונג, שותפות־רעכענונג אאז״ו. די זעלביקע פשוטע רעכן־אפעראציע (ס׳האט זיך בדרך־כלל גערעדט בלויז ווען אנוועגן דעם כלל פון דרײַ) האט אפט געהאט פארשיידענע נעמען, אויב ס׳האט זיך למשל אין מאל גערעדט וועגן זיבער און אן אנדערש מאל וועגן ווײַן. דער תלמיד האט זיך געדארפט אויסלערנען ווי אזוי צו רעכענען. וועגן פארשטיין האט מען ניט געדאגהט. דערווײַזן און דערקלערונגען זײַנען כמעט קיין מאל ניט געווען — אנשטאט דעם האט מען געהייסן אײַנזכרון ריין מעכאנישע כללים (א מאל אין גראמען), וואס מען האט זיי געמוזט פארגעדענקען. אן א לערער וואלט מען שווער געקענט זיך לערנען פון אט די ביכלעך, אדער אפילו פשוט פארשטיין זיי.

א צווייטער מקור, פון וועלכן אונדזערע מחברים האבן געקענט שעפן, זײַנען געווען די מאטעמאטישע לערנביכער וואס זײַנען געווען באשטימט פאר סטודענטן און ספעציאליסטן (ארכיטעקטן, ארטילעריסטן אד״גל). די דאזיקע

[8a] פארעפנטלעכט און איבערגעזעצט פון אברהם גייגער, „מלא חפנים״, בערלין 1840, פ״גל ד׳ 15 פון דײַטשן טעקסט.

• דאס ערשטע געדרוקטע דײַטשע רעכנבוך איז ארויס אין 1482. באזונדער פופולער איז געווען דאס ביכל פון אדאם ריזע, וואס איז ארויס אין א סך אויפלאגעס. „אדאם ריזע״ איז געווארן אין דײַטש א שם־דבר.

ביכער האָבן אָפֿט פֿאַרמאָגט אַן ענציקלאָפּעדישן כאַראַקטער און האָבן פּאָפּולאַ־ריזירט פֿאַרן ברייטערן עולם דאָס וואָס פֿאַך־מאַטעמאַטיקערס האָבן געשאַפֿן. אַ טיפּישער משל איז כריסטיאַן פֿאָן וואָלפֿס[5] Anfangsgründe der gesamten mathematischen Wissenschaften (אין 4 בענד, ערשטע אויפֿלאַגע 1710) אָדער קעסטנערס Anfangsgründe der Mathematik (ערשטע אויפֿלאַגע 1758). די ווירקונג פֿון אָט די ביידע מקורים אויף די ייִדישע רעכנביכער וואַרפֿט זיך אין די אויגן.

ווי אַזוי איז אָבער מיט דער ייִדישער מאַטעמאַטישער טראַדיציע?

ב.

ס׳איז ניטאָ וואָס צו ספֿקן, אַז אַזאַ טראַדיציע איז אַ מאָל געווען. ניט נאָר ווי אַ טראַדיציע פֿון מאַטעמאַטישן פֿאָרשן, נאָר אויך ווי אַ טראַדיציע פֿון רעכע־נען און לערנען רעכענען. גינטער, אַן אויטאָריטאַטיווער היסטאָריקער פֿון מאַטעמאַטיק, דערציילט, אַז בעתן אייראָפּעיִשן מיטל־עלטער און אָנהייב נײַע צײַט האָבן ייִדן געהאַט אַ רעפּוטאַציע פֿון גרויסע רעכנקינסטלערס. ער מיינט, אַז ניט געקוקט אויף קלויסטערשע פֿאַרבאָטן האָבן זיך קריסטן געלערנט בײַ ייִדן רעכענען. אַפֿילו פֿון סוף 16טן י״ה ציטירט ער אַ פּעדאַגאָגיש ווערק, וווּ אַ יונגן מאַן ווערט געגעבן די עצה: „פֿאַרנעם זיך גאָר פֿלײַסיק מיט אַריטמעטיק און זע, אַז קיין איין סוחר און קיין איין ייִד אין גאַנץ פֿראַנקפֿורט, אין גאַנץ האַמבורג און אין גאַנץ אַמסטערדאַם זאָל דיך ניט באַזיגן אין רעכענען.״[6]

דער העכערער ניוואָ פֿון רעכן־קענטענישן בײַ ייִדן[7] דערקלערט זיך אַוודאי אין אַ גרויסער מאָס מיט די באַדערפֿענישן פֿון האַנדל. אמת, שטיינשנײַדער האָט שאַרף פּראָטעסטירט קעגן דער מיינונג, אַז די באַשעפֿטיקונג מיט מיסחר, דער עיקר מיט געלטהאַנדל, האָט געשפּילט אַ ראָלע בײַ דער אַנטוויקלונג פֿון מאַטעמאַטיק צווישן ייִדן. „ייִדן, שרײַבט ער,[8] האָבן זיך פֿאַרנומען דער הויפּט מיט אַסטראָנאָמיע, אַסטראָלאָגיע, געאָמעטריע און אַלגעברע — אמת, אויך מיט אַריטמעטיק. וווּ און בײַ וואָס פֿאַר אַ פֿאָלק האָבן סוחרים און פּראָצענטניקעס

---

[5] דער באַקאָנטער דײַטשער פֿילאָסאָף וואָלף האָט ניט געהאַט קיין שום ווערדע ווי אַ מאַטעמאַטיקער. זײַנע לערנביכער זײַנען אָבער געווען זייער פּאָפּולער און האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג.

[6] S. Günther, *Geschichte des mathematischen Unterrichts im deutschen Mittelalter* (*Monumenta Germ. Päd., Bd. III*), Berlin, 1887, p. 293.

[7] מען מוז געדענקען, אַז די אַלגעמיינע פֿאַרשפּרייטונג פֿון רעכן־קענטענישן איז אַ היפּש שפּעטע דערשײַנונג. נאָך אין 15טן י״ה איז דאָס רעכענען מיט ברוכצאָלן און דער כּלל פֿון דרײַ געווען דער העכסטער שטאַפּל פֿון מאַטעמאַטישן וויסן, וואָס מען האָט זיך געריכט צו געפֿינען בײַ אַ סטודענט אין דײַטשע אוניווערסיטעטן. אַגב האָט אַ מחבר פֿון אַ רעכנ־בוך פֿאַר רוסיש־ייִדישע סוחרים, וואָס איז אַרויס אין דער צײַט פֿון אַלעקסאַנדער דעם 1טן, געהאַלטן פֿאַר מיגלעך, אַז זײַנע לייענערס זאָלן ניט קענען קיין חיבור. (זע אונטן, זײַט 79).

[8] אין ערשטן קאַפּיטל פֿון דער סעריע:
Die Mathematik bei den Juden, Bibl. Math., 1893, No. 3, p. 68.

זיך פֿאַרנומען מיט די שווערסטע פּראָבלעמען פֿון מאַטעמאַטיק!?״ אָבער שוין אָפּגערעדט דערפֿון, וואָס דער צוזאַמענהאַנג צווישן דער אַנטוויקלונג פֿון האַנדל און דער אַנטוויקלונג פֿון מאַטעמאַטיק איז אַ פֿאַקט ניט אָפּצולייקענען, אינטע־רעסירט אונדז דאָ ניט די אַנטוויקלונג פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער מאַטעמאַטיק, נאָר די פֿאַרשפּרייטונג פֿון מאַטעמאַטישע קענטענישן, דער עיקר פֿון דער קונסט פֿון רעכענען.

ס׳איז אָבער אויך געווען אַן אַנדער סיבה וואָס האָט געהעכערט דעם ניוואָ פֿון מאַטעמאַטישע קענטענישן בײַ אייראָפּעיִשע ייִדן — דאָס איז געווען זייער שטענדיקער קאָנטאַקט מיט דער אַראַבישער וועלט. אויף וויפֿל איך ווייס, זײַנען ניט פֿאַראַן קיין ייִדישע טעקסטן וואָס זאָלן עדות זאָגן וועגן קאָמפּוטאַטיס־טישן (רעכענען מיט רוימישע ציפֿער) אָדער אַבאַקיסטישן (רעכענען אויף אַ רעכנברעט — אַבאַקוס) רעכענען. על־כל־פּנים האָבן ייִדן אין אייראָפּע פֿריִער און גיכער איידער קריסטן אויפֿגענומען די צוויי וויכטיקסטע מתּנות פֿון דער אַראַבישער (ריכטיקער: אינדישער) מאַטעמאַטיק: די פּאָזיציע־צאָל־סיסטעם (מיטן נול) און דאָס רעכענען מיט דער פּען. אַגב, — פּאָזיציע־צאָל־סיסטעם האָט ניט געמוזט מיינען באַנוצן גראָד די אַראַבישע (אינדישע) ציפֿער. נאָך אַבֿרהם אבֿן עזרא (אין 12טן י״ה) האָט באַנוצט אַ פּאָזיציע־סיסטעם מיט העברעיִשע אותיות (בב — 22, אאַז״וו). אליהו מזרחי באַנוצט אויך, הגם ניט קאָנסעקווענט, אַ העברעיִשע פּאָזיציע־סיסטעם. דאָס זעלביקע געפֿינען מיר אין אַ העברעיִשן רעכנבוך[9] וואָס איז אַרויס אין ווענעציע, 1627. העברעיִשע אותיות־צאָלן זײַנען געווען מער אָנגענומען איידער די אַראַבישע. דאָס זעט מען שוין דערפֿון, וואָס אין רעכנביכער, ווו די לעצטע ווערן באַנוצט, ווערן זיי פֿאַרטײַטשט דורך די ערשטע.[10]

בעת ייִדן זײַנען געווען בעסערע רעכענער איידער ניט־ייִדן האָבן זיי זיך געלערנט רעכענען און מאַטעמאַטיק בכלל, קודם־כל פֿון ייִדישע מקורים. ס׳איז זיכער אויך געווען אַ ייִדישע טראַדיציע שבעל־פּה פֿון לערנען רעכענען. צי האָט זיך די דאָזיקע טראַדיציע אײַנגעהאַלטן — אין אַ באַשיידענער מאָס פֿאַרשטייט זיך — נאָך דעם ווי ייִדן האָבן שוין פֿאַרלאָרן זייער „פּריוויליגירטע״ לאַגע וואָס שייך רעכענען? פֿון די ייִדישע רעכנביכער וואָס מיר וועלן דאָ אַרומריידן קען מען עס דירעקט ניט זען, דווקא דערפֿאַר וואָס די אַמאָליקע „ייִדישע״ מעטאָדן זײַנען שוין געוואָרן אַלגעמיין אָנגענומען. אומדירעקטע דערווײַזן זײַנען אָבער יאָ פֿאַראַן. נאָך אין 19טן י״ה זײַנען אַרויס ייִדישע אַריטמעטישע ביכער אונטערן נאָמען פֿון אליהו מזרחי. ניט נאָר אין איידלי־צעס בוך (1775), נאָר אויך אין ביכער פֿון 19טן י״ה געפֿינען מיר די 9־פּרוּוו (וועגן איר אין קאַפּיטל ג), וואָס איז פֿאַרשווונדן געוואָרן פֿון ניט־ייִדישע אַריט־

---

[9] ספֿר עובֿר לסוחר.

[10] למשל אין העברעיִשן ביכל „ברית אַבֿרהם״, פּראָג 1609, און אין ייִדישן ביכל „ידיעת החשבון״, 1699.

מעטיק־ביכער נאָך סוף 18טן י״ה.[11] דער דאָזיקער אַרכאַיִזם דערקלערט זיך מסתּמא מיט דער טראַדיציע. די 9־פּרוּוו איז געווען געהייליקט, ווײַל מיט איר האָבן זיך באַנוצט די קאָריפֿייען פֿון דער ייִדישער מאַטעמאַטיק.[12]

אַריטמעטישע ביכער אין ייִדיש האָבן ניט אַרויסגערופֿן קיין אינטערעס מצד ביבליאָגראַפֿן. ס׳איז דעריבער מיגלעך, אַז וועגן אַ סך ביכער ווייס מען גאָרניט. אַחוץ די ביכער וואָס מיר וועלן אַרומריידן דערמאָנט שטיינשנײַדער[13] אַ ייִדישע אַריטמעטיק „חכמות המספּר״ פֿון משה אײַזנשטאָט בן חיים, דירנ־פֿורט, 1714, און אַן אַנאָנימען אַריטמעטישן מאַנוסקריפּט אונטערן זעלביקן נאָ־מען, וואָס איז ניט עלטער פֿאַרן 17טן י״ה.

ג.

דאָס ערשטע אַריטמעטישע ביכל אין ייִדיש איז, ווי עס ווײַזט אויס, אַריה ליב סג״לס „ספֿר ידיעת החשבון״, געדרוקט אין אַמסטערדאַם 1699. וועגן דעם מחבר איז אונדז גאָרנישט ניט באַוווּסט. דאָס ביכל האַלט 36 זײַטן פֿון קליינעם פֿאָרמאַט (16°) און איז גאַנץ ציכטיק און קלאָר געדרוקט. די שריפֿט איז דאָס אַ״ג ווײַבערטײַטש (מעשייט). אויפֿן שער־בלאַט איז אָנגעוויזן, אַז ס׳איז איבערגעזעצט פֿון העברעיִש; מען קען אָבער ניט דעם אָריגינאַל.[14] סײַ לויטן אינהאַלט, סײַ לויט דער פֿאָרם און סײַ נאָכן אויסזען איז דאָס ביכל אַ ייִדישע גלײַכעניש צו די עלעמענטאַרע רעכנביכלעך פֿון די „שרײַב־ און רעכן־מײַסטערס״. קיין שום דערווײַזן ווערן ניט געגעבן, דערקלערונגען זײַ־נען זייער זעלטן. „ידיעת החשבון״ האַלט אָבער זייער גוט אויס דעם פֿאַר־גלײַך מיט די ניט־ייִדישע, דער עיקר דײַטשע, פֿאַרטרעטערס פֿון זײַן מין. די שפּראַך איז קלאָר און ניט צו באַריידעוודיק. די כּללים זײַנען טאַקע ריין מעכאַנישע, אָבער פֿאָרט גאַנץ פֿאַרשטענדלעך פֿאָרמולירט. די משלים זײַנען געלונגען צוגעקליבן. ס׳איז אויך כּדאַי צו באַמערקן, אַז דעם הויפּט אינהאַלט פֿון ביכל מאַכן אויס רעכן־כּללים ממש. „קאָמערץ־רעכענען״ פֿאַר־נעמט לפֿי־ערך ווייניק אָרט. דאָס ביכל מאַכט דעם אײַנדרוק צו זײַן געשריבן

---

[11] Günther, *loc. cit.*, p. 110.

[12] אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה איז אין פּוילן און ליטע אַ סך מאָל איבערגע־דרוקט געוואָרן אַן אַריטמעטיק־ביכל אונטערן טראַדיציאָנעלן נאָמען „מלאכת מחשבת״ (וואַרשע 1854, ווילנע 1864, וואַרשע 1870). די דאָזיקע ביכלעך זײַנען געווען אויסגע־רעכנט אויפֿן סאַמע פּרימיטיוון לייענער. אַלע אויסגאַבעס הייבן זיך אָן מיט די ווערטער: „מײַן ליבער פֿרײַנד, איך וועל דיר אָנהייבן לערנען ציפֿער...״ אַלע אויסגאַבעס האָבן אין זיך די 9־פּרוּוו בײַם כּפֿלען (זע הערה 17). די נעמען פֿון די קאַפּיטלעך (למשל: „שער הכּפֿל ובלשונם מולטיפּליצירן״) ווײַזן אַ צוזאַמענהאַנג מיט ייִדישע רעכנביכער פֿון 18טן און אָנהייב 19טן י״ה וואָס זײַנען אַרויס אויף דער דײַטשער שפּראַך־טעריטאָריע. די וויל־נער אויסגאַבע גיט אָן ווי אַ מחבר אליהו מזרחי.

[13] M. Steinschneider, "Die Mathematik bei den Juden, 1551—1840", *Monatsschrift für Gesch. und Wiss. des Judenthums*, 1905, p. 598.

[14] שטיינשנײַדער, דצ״וו ז׳ 589.

ניט אַזוי פֿאַר לערנען קינדער, ווי פֿאַר מענטשן, וואָס אין גרונט קענען זיי שוין רעכענען, נאָר זיי נייטיקן זיך אין אַ האַנטביכל.

„ידיעת החשבון" איז פֿאַרטייטשט אויף קורצע קאָפּיטלען (למשל השער הרביעי הנקרא שער הכפל ובלשון לטיין מולטיפליציערען), די קאָפּיטלען אויף פֿאַראַגראָפֿן. די טערמינאָלאָגיע איז די דייטשע פֿון יענער צייט. כּפלען ווערט אָנגעזאָגט טאָפּלען (אויף דייטש איז דאָס דאָזיקע וואָרט אין דעם זינען ניט געווען אָלגעמיין אָנגענומען). לאָמיר איבערגעבן דעם אינהאַלט פֿון אונדזער ביכל.

ס׳הייבט זיך אָן מיטן א״ג נומערירן, ד״ה מיטן שרייבן און לייענען צאָלן:[15] „צו קענען דיא ציפֿערן וואש זי בטייטין: איקליכר ציפֿער בטייט אין צאָל · וואָ פֿיל אלש גשריבן שטיט· בלשון אלף־בית·

ט.	ח.	ז.	ו.	ה.	ד.	ג.	ב.	א
9.	8.	7.	6.	5.	4.	3.	2.	1

עש שטיט דרום פֿון לינקן הנט צוי רעכטין· וויילן זיא אזו גשריבן (בכתב הגוים)."

נאָך דעם ווערט ארײַנגעפֿירט נול („אין נולי דאש איז אזו (0)"). אָנשטאָט מיליאָן ווערט געזאָגט טויזנט מאָל טויזנט.[16]

חיבור („בלשון לטיין אדדיערען"). די טעכניק פֿון חיבור איז פֿאַרשטענדלעך די זעלביקע ווי הײַנט. דער מין פֿון דער אָפּעראַציע ווערט דערקלערט אויף אַ משל (פֿ״גל אונטן בײַ חיסור). דאָ ווי אין די איבעריקע קאָפּיטלען ווערן דורכגערעכנט עטלעכע משלים. ווי אַ פֿרוווו צום חיבור — פֿרוווו האָט מען יעמאָלט, ווען קיין זיכערקייט בײַם רעכענען איז אין אַלגעמיין ניט געווען, געהאַלטן פֿאַר זייער וויכטיק — ווערט אָנגעגעבן די 9־פֿרוווו. דער רעשט וואָס באַקומט זיך בײַם טיילן די ציפֿער־סומע פֿון בײַדע חיבור־צאָלן אויף 9 מוז זײַן גלײַך דעם רעשט וואָס מען באַקומט בײַם טיילן אויף 9 די ציפֿער־סומע פֿון דער סומע.[17] עס ווערט ניט אָנגעוויזן, אַז אין דער רעכענונג קאָן זײַן

---

[15] נומערירן איז פֿאַרעכנט געוואָרן פֿאַר אַן אַקט („ספּעציע") צו גלײַך מיט חיבור, חיסור אאַ״וו. נאָך פֿרייַער האָט מען אויך טאָפּלען, האַלבירן, פֿאָטענצירן און ראַדיצירן צוגערעכנט צו די אַקטן. דער אויסדרוק „4 אַקטן" איז געוואָרן אַלגעמיין אָנגענומען ערשט היפּש שפּעט.

[16] דאָס וואָרט מיליאָן טרעפֿט זיך אין אַ דייטשן רעכנביכל צום ערשטן מאָל אין 1526, זע Tropfke, *Geschichte der Elementarmathematik*, 2. Aufl., 1921, Bd. I, p. 6.

[17] די 9־פֿרוווו (שטאָמט פֿון אינדיע) איז געווען זייער פֿאָפּולער און האָט זיך לאַנג געהאַלטן אין די לערנביכער. אַחוץ איר האָט מען אויך באַנוצט פֿרוווו מיט אַנדערע צאָלן (7, 8, 11). די דאָזיקע פֿרוווו באַזירן זיך אויף דעם, וואָס די רעשט (בײַם טיילן אויף אַ געגעבענער צאָל) פֿון אַ סומע (פֿראָדוקט) פֿון צוויי צאָלן איז גלײַך דער רעשט פֿון דער סומע (פֿראָדוקט) פֿון די רעשטן פֿון בײַדע צאָלן. די 9־פֿרוווו איז ספּעציעל באַקוועם, ווײַל בײַם טיילן אויף 9 האָט אַ צאָל די זעלביקע רעשט ווי די סומע פֿון אירע ציפֿער. די זעלבע אייגנשאַפֿטן האָט יעדע צאָל 1—n אין n־אַדישער דערקענטעניש בײַ אַבֿרהם אבן עזרא, בעת ער האָט געשריבן אין אַרײַנפֿיר צו זײַן ספֿר המספּר, אַז אַלע רעכענונגען ווערן גע־

אַ טעות און די 9־פּרוּוו קען דאָך שטימען.[18] אַגבֿ האָט מען די 9־רעשטן פֿאַר־שטייט זיך באַשטימט ניט דורך טיילן (די ווערטער „רעשט" און „טיילן" ווערן גאָרניט געניצט), נאָר דורך אויסמעקן די נײַנען. בײַ דער צאָל 72345 האָט מען למשל גערעכנט אַזוי: 7 און 2 איז 9, אויסגעמעקט, 3 און 4 איז 7 און 5 איז 12, אויסגעמעקט 9, בלײַבט 3.

דער צווייטער קאַפּיטל ברענגט אויך דעם חיבור פֿון מטבעות (למשל: פֿעניג, גראָשן, רײַכסטאָלער).

ח י ס ו ר.

„סובטראהירען איז אין אב ציאונג אין סומה פֿון דער אנדרן. למשל ראובֿן האָט געלענט [געליִען] פֿון שמעון דרייא הונדערט אונ' פֿינף אונ' פֿונפֿציג רייכש טאליר. אונ האט דרויף בצאלט צווייא הונדערט אונ' פֿיר אונ' דרייסיג רייכש טאליר. וויא פֿיל איז ער נאך חייבֿ צו בצאלן. רעכין אזו..."

די טעכניק פֿון חיסור איז די הײַנטיקע. ס'ווערט באַנוצט דער טערמין באָרגן (למשל פֿון צענערס, בעת די איינערצאָל אין דער געמינערטער צאָל איז גרעסער פֿאַר דער איינערצאָל אין מינערער). די פּרוּוו פֿאַרן חיסור איז חיבור. ס'ווערט אויך געוויזן חיסור אין מטבעות. די דוגמאות זײַנען צוגעקליבן אַזוי, מען זאָל זען, אַז מיט די זעלביקע צאָלן קען מען באַקומען פֿאַרשיידענע רע־זולטאַטן, אויב מען רעכנט אין פֿאַרשיידענע געלטסיסטעמען.

כ פ ל. דער קאַפּיטל הייבט זיך אָן מיט אַ כפֿל־טאַבעלע ניט אין דער פֿאָרם פֿון אַ קוואַדראַט, נאָר אין 9 באַזונדערע טאַבעלעס, וואָס יעדערע פֿון זיי האַלט מיט איין שורה ווייניקער. די טעכניק פֿון כפֿלען איז די הײַנטיקע. ווי אַ פּרוּוו ווערט ווידער געלערנט די 9־פּרוּוו (9־רעשט פֿון פּראָדוקט פֿון די 9־רעשטן פֿון די פֿאַקטאָרן מוז זײַן גלײַך דעם 9־רעשט פֿון פּראָדוקט). אַ רעכענונג מיטן פּרוּוו זעט הייסט עס אויס אַזוי (וועגן אויסמעקן זע הערה 20):

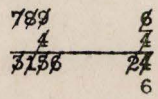

עס קומען אַ סך פֿראג שטיקן אין מולטיפּליציערען, וואָס באַשטייען פֿון געלט־איבעררעכענונגען און פֿון איין ניט־קאָמערציעלער אויפֿגאַבע (די איינ־ציקע אין ביכל):

„ווען איינר פֿראגט דאש לעבין פֿון איינם מענשין איז גמייניגליך (70) יאר... וויא פֿיל שעות זיינען אין דיא (70) יאר."

פּרוּוט דורך 9, ווײַל 9 איז די לעצטע איינציפֿערדיקע צאָל. אין זעלביקן אָרט פּרוּוט אבֿן עזרא „דערווײַזן" (ווי נאָך אים האָט עס געטאָן אליהו מזרחי), אַז ס'קענען ניט זײַן מער ווי 9 ציפֿער. זײַן דערווײַז באַזירט זיך אויף דעם וואָס יעדער צווייציפֿערדיקע צאָל 9a (a אַ גאַנצע צאָל קלענער פֿון 10) האָט די ציפֿערסומע 9. אויך די דאָזיקע אייגנשאַפֿט פֿאַר־מאָגט יעדע צאָל (n—1) אין אַן n־אַדישער צאָלסיסטעם.

[18] אויב דער פֿעלער טיילט זיך אויף 9. דאָס האָט שוין געוווּסט אליהו מזרחי.

ח י ל ו ק („דיפֿידירען"). די טערמינען זײַנען: טיילנדיר, טיילער, טייל. צום ערשטן קומטווידער אַ טאַבעלע פֿון טיילן (די פֿאַרקערטע כפֿל־טאַבעלע). טיילן ווערט דורכגעפֿירט לויט זייער אַן אומבאַקוועמער סיסטעם וואָס האָט זיך אָבער זייער לאַנג געהאַלטן, הגם מען האָט אויך געווויסט פֿון אַ באַקוועמערן אופֿן צו טיילן, אין תוך דעם זעלביקן ווי דעם היינטיקן.[19] דעם טיילער האָט מען געשריבן אונטער דער געטיילטער, פֿון לינקס. נאָכן באַרעכענען דעם ערשטן ציפֿער פֿון טיילווערט האָט מען אין קאָפּ אַראָפּגענומען דעם טיילפֿאַדוקט פֿון דער געטיילטער און געשריבן די רעשט איבערן טיילער. נאָך דעם האָט מען נאָך אַ מאָל געשריבן דעם טיילער אונטער דער געטיילטער, מיט איין אָרט מער אויף רעכטס אאַז"ו. די „באַנוצטע" ציפֿער פֿלעגט מען אויסמעקן. בײַ מערצפֿערדיקע טיילערס אָדער רעשטן האָט מען גענומזן שרײַבן יעדע ציפֿער מיט איין שורה נידעריקער אָדער העכער.[20] די איינציקע טריט בײַ חילוק האָבן הייסט עס אויסגעזען אַזוי:

(2345 : 2)

(I) 2345 1 (II) 2345 11
2 22

1 1
(III) 2345 117 (IV) 2345 1172
222 2222

1 1
(V) 2345 1172 1/2
2222

פֿאַרן חילוק ווערן אַנגענעבן צוויי פֿרוון: כפֿלען דעם טיילווערט מיטן טיילער און די 9־פֿרוו (9־רעשט פֿון פֿראַדוקט פֿון די 9־רעשטן פֿון טיילער און טיילווערט מוז זײַן גלײַך דעם 9־רעשט פֿון טיילער: אויב ס׳איז פֿאַראַן אַ רעשט, ווערט די פֿרוו געביטן). אָט איז אַ משל פֿון אַ לענגערן חילוק:

(1078095 : 123 = 8765)

111
278
1907
21491
1078095 } 8765
123333
1222
11

---

[19] מאַדערנע חילוק־טעכניק קען מען געפֿינען אין אַ דײַטשן רעכנביכל צום ערשטן מאָל אין 1527, אין אַן איטאַליענישן אין 1491 (טראַפּפֿקע, דצ״ו, ד׳ 28).

[20] דאָס אויסמעקן אַ ציפֿער און אויפֿשרײַבן אײַבער איר אָן אַנדערע האָבן אײַנגעפֿירט אַראָבער, בעת זיי האָבן אײַבערגענומען אינדיש רעכן־מעטאָדן. די הינדוס האָבן גערעכנט אויף זאַמד: ס׳איז געווען גרינג אָפּצוווישן אַ ציפֿער און אויפֿשרײַבן אויף איר אָרט אָן אַנדערע. די הינדוס האָבן שטאַרק קולטיווירט קאָפּרעכענען. זיי איז געווען גרינג דורכצופֿירן קאָמפּליצירטע טיילרעכענונגען אין קאָפּ. צום סוף פֿון אַן אינדישער רעכענונג פֿלעגן אַלע צווישן־רעכענונגען פֿאַרשווינדן — ס׳פֿלעגט בלײַבן בלויז דער רעזולטאַט. דערפֿאַר האָבן די הינדוס אויך אײַנגעפֿירט פֿרוון. בײַם בײַטן די שרײַבטעכניק האָט זיך אַ

כּלל פֿון דרײַ. „שער הערך המשולש הנקרא בלשון לטיין רעגולי דעטרי... חשבון הערך איז טייטש — צו חשבנין וויא פֿיל זיין שאצונג איז דעם נאך ווי עש גילט אין קויף אדר פֿר קויף. . . למשל אין אמה סמוט [=סאמעט] קאשט צווייא רייכש טאלער. וויא פֿיל גילט (36) אמות".

די רעכענונג ווערט געמאַכט ריין מעכאַניש:

„די סחורה גזעצט אדר אנדר דער גלייכין וואש גערעכנט ווירט. אין דער לינקין זייט' אונ' דען ערך דהיינו דאש געלט' אין דער מיטן' אונ' דיא פֿראג אלי מאל אויף דער רעכטין זייטין . . ."

נאָך דעם ווערט דאָס רעכטע געפֿלט אויף דאָס מיטעלע און געטיילט אויף דאָס לינקע.

דער כּלל פֿון דרײַ האָט אין אַלע ביכער פֿון דעם מין פֿאַרנומען אַ צענטראַלן אָרט. דאָ ווערן אויף אים געבראַכט גאַנצע 17 דוגמאות.

ווי לשש פראקטיקע („מעשה החשבון הקצר הנקרא וועלשי פֿראקטיקא"). אונטערן נאָמען וועלשע פֿראַקטיקע האָט מען פֿאַראייניקט אַ ריי כּללים אויף אָפּקירצן רעכענונגען (די „פֿראַקטיקע" האָט זיך פֿאַרשפרייט אין דײַטשלאַנד אין 17טן י"ה). די כּללים דוכטן זיך אונדז אויס צו זײַן ביז גאָר טריוויאַל, למשל: אין כּלל פֿון דרײַ קען מען טיילן ביידע זײַטיקע צאָלן אויף דער זעלביקער צאָל. יעמאַלט אָבער, בעת רעכן־סימבאָליק איז געווען ווייניק אַנטוויקלט און נאָך ווייניקער פֿאַרשפרייט, זײַנען אַזוינע כּללים געווען אַן אמתע הילף, דער עיקר בעת מען פֿלעגט דורכפֿירן אַלע רעכענונגען מעכאַניש, ניט טראַכטנדיק וועגן זייער זינען. אין אונדזער ביכל ווערט די פֿראַקטיקע דערקלערט אויף אַ ריי דוגמאות.

גשמעלצן וכו' („פֿיין רעכנונג אין כסף נאך דער פֿראקטיקא נאך") אין דעם קאַפּיטל ווערט געלערנט, ווי אַזוי צו באַרעכענען געשמעלצן און מישונגען אד"ג. למשל די אויפֿגאַבע, וויפֿל מאַרק פֿין (ד"ה ריין) זילבער זײַנען פֿאַראַן אין 120 מאַרק 9־לויטיקן זילבער, ווערט פֿאַרענטפֿערט אַזוי (איין מאַרק האָט געהאַלטן 16 לויט):

		לימ׳ג	מרק
		9	120
חצי	8	60	
רביעית	4	30	
שמינית	2	15	
חצי שמינית	1	7 - 8	
		67 - 8	

דער ענטפֿער איז: 67 מאַרק און 8 לויט. מיר וואָלטן געריכנט:

$$\frac{120 \cdot 9}{16} = 67\ 1/2 = 67\ 8/16$$

באַקוועמער אינדישער חילוק־מעטאָד פֿאַרוואַנדלט אין אן אומבאַקוועמען, וואָס מיר האָבן אים אויבן באַשריבן.

אָבער דער מחבר פֿון „ידיעת החשבון", און אַוודאי זײַן לײַענער, וואָלטן געהאָלטן, אַז זייער מעטאָד איז גרינגער, וויל ס'וועלט אויסגעמיטן אַזאָ שווערע זאַך ווי חילוק.

ב ר ו כ צ א ל ן („שערי התשברת"). בײַם רעכענען מיט געבראָכענע צאָלן וועלן ווידער געלערנט די „5 ספּעציעס". פֿאַר אַ ברוכצאָל וועלט פֿאַר־רעכנט בלויז אַזאָ צאָל, וווּ דער טיילווײַזער איז גרעסער פֿאַרן צייַלער. בײַם נומערירן וועלט געלערנט דאָס קירצן (אין ביכלי: קלענערן; גראָד זייער אַ גוטער אויסדרוק וואָס וואָלט זיך אַרײַנגעפּאַסט אין אונדזער נאָמענקלאָטור). צו דעם ציל וועלן געגעבן טיילעוודיקייט־סימנים פֿאַר די צאָלן 2—9. עס וועלן אָנגענומען צוויי מעטאָדן אויף צו געפֿינען דעם גרעסטן שותפֿישן טיילער פֿון 2 צאָלן (דער דאָזיקער באַגריף וועלט ניט דערקלערט): דער א״ג אָלגאָריטם פֿון אייקלידס, ד״ה דער סאָמע באַקוועמער מעטאָד — טיילן די גרעסערע צאָל אויף דער קלענערער, די קלענערע אויף דעם רעשט, דעם רעשט אויפֿן צווייטן רעשט אאז״ו — און אַ מעטאָד וואָס איז ענלעך צו אייקלידס אַלגאָריטם, מערניט חילוק וועלט פֿאַרביטן דורך חיסור. מען גייט הייסט עס ווידער אַרום און אַרום, אַבי ניט טיילן!

חיבור און חיסור וועלן געלערנט אַזוי ווי הײַנט. בײַם טראַנספֿאָרמירן ברוכצאָלן צום שותפֿישן טיילווײַזער הייסט דער מחבר איבערכפֿלען אַלע טיילווײַזערס. בײַם כפֿלען וועלט ספּעציעל דערקלערט (ווי אין אַלע ביכער פֿון יענער צײַט), פֿאַר וואָס בײַם כפֿלען אויף אַ ברוכצאָל באַקומט מען אַ קלענערע צאָל. בײַם חילוק הייסט דער מחבר זײַן זייער געוואָרנט, — מען קען זיך לײַכט טועה זײַן.

„רעגולא דע טרי אין גבראכנין". אַזאָ קאָפּיטל איז טאַקע נייטיק געווען, ווײַל מען האָט אַלץ געלערנט מעכאַניש. עס וועלן ספּעציעל אַרומגערעדט 7 מיגלעכע פֿאַלן: דורכויס געבראָכענע צאָלן, אַ ברוכצאָל אין מיטן, גאַנצע צאָלן רעכטס און לינקס, אאז״ו.

כ ל ל פֿ ו ן פֿ י נ ף („שער ערך מחומש ובלשון לטיין רעגולי קווינקווע"). אונטער דעם דאָזיקן נאָמען האָט מען פֿאַרשטאַנען די אויפֿגאַבע צו געפֿינען דעם 6טן גליד אין דער פֿראָפּאָרציע a:b:c=A:B:x. אַזוינע אויפֿגאַבע גאַנץ פֿלעגן פֿאַרקומען דער עיקר בײַם פֿראָצענט־רעכענען. אין אונדזער ביכל וועלט געגעבן בלויז איין משל: וויפֿל רוחים ברענגען 740 רײַכסטאָלער אין 8 יאָר, אויב 100 רײַכס־טאָלער ברענגען אין איין יאָר 6 ר״ט. די אויפֿגאַבע וועלט באַהאַנדלט אויף צוויי „מאַניערן". איין מאָל וועלט גערעכנט לויט דער דערבײַקער סכעמע:

רוחים
ר״ם 100 — 6 — 740 ר״ם
יאָר 1 — — 8 יאָר

5920
6

ר״ם 355 1/5

דער צווייטער מעטאָד באַשטייט אין נוצן צווי מאָל דעם כּלל פֿון דרײַ:

100 ... 6 ... 740,
1 ... 44 2/5 ... 8.

צום סוף ביכל געפֿינען זיך געלט- און וואָג-טאַבעלעס — דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די ניט-יידישע רעכנביכער פֿון אָט דעם מין אויך. „איין נאָך ריכט פֿון אליר לייא געלט. אויך וויא אין דען פֿאר נעמשטן שטעט בוך גהלטין וירט״: אונטער דעם דאָזיקן קעפּל ווערן געגעבן געלט-טאַבעלעס פֿאַר די ווײַטערדיקע שטעט און לענדער:

„אמשטרדם, בערלין, ברעסלויא, דעני מארקשי מינץ, המבורג אונ׳ ליבק, וויאן אונ׳ זאלץ בורג, ליניבורג אונ׳ ברונשוויג, פּולין, פּרעגיר מינץ, פֿרנקפֿורט אם מייאן, פֿרנקן לנדשי מינץ, קאבלענץ אונ׳ טריאר, קעלין, קעליר בראבאנט אנטווערפּין, שטראם בורג.״

אָלע געלטער ווערן אויסגעדריקט אין רײַכסטאָלער, פֿעניג און גוטע גראָשן. נאָך דעם קומען טאַבעלעס פֿון פּשוטע וואָג פֿאַר 32 שטעט און לענדער (צווישן זיי: אונגרן, וויען, טורין, לנדון, צירך, שווידן), גאָלד- און זילבער-וואָג און אַפּטייקוואָג.

ד.

אין יאָר 1775 איז אין פּראָג אַרויס משה זרח אײדליצעס „מלאכת מחשבת״, ד״ה אַרויס איז נאָר דער ערשטער טייל, „מלאכת החשבון״. אײדליץ (1720? — 1786) איז אין משך פֿון 40 יאָר געווען אין פּראָג אַ לערער. אָחוץ „מלאכת מחשבת״ האָט ער נאָך אַרויסגעגעבן אַ בוך דרשות. זײַן אַריטמעטיק איז דוכט זיך געווען זייער פּאָפּולער. אייניציקע עקזעמפּלאַרן האָט מען נאָך אין 20טן י״ה געקענט גיפֿינען אין יידישע ביכערקאָמען.[21] וועגן דער פערזענלעכקייט פֿון אײדליצן גיבן אַ בילד די הקדמות און דאָס נאָכוואָרט צו „מלאכת מחשבת״; פֿ״גל דעם אַרטיקל פֿון פּראָפֿ׳ י. גינזבורג אין זאַמלבוך „פֿאַר יידיש״, ניו-יאָרק, 1930 (משה זרח אײדליץ, ז׳ 17).

דער טעקסט פֿון בוך איז אַ פּאַראַלעלער: די רעכטע זײַט אויף העברעיש (רש״י-שריפֿט), די לינקע זײַט אויף יידיש (ווײַבערטײַטש). טיפּאָגראַפֿיש שטייט עס גאָר אויף אַ נידעריקן ניוואָ — די שריפֿט איז שלעכט, דער זאַץ זייער ניט אָפּגעהיט, די בײַגעלייגטע פֿיגורן זײַנען אָזוי שלעכט געמאַכט, אַז קוים וואָס מען קען זיי פֿאַרשטיין. קיין טיילונג אויף קאַפּיטלען איז ניטאָ (פּאַראַגראַפֿן זײַנען יאָ פֿאַראַן). איבער דער לינקער (יידישער) זײַט איז אָנגעגעבן דער אינהאַלט. אָרום אַ העלפֿט בוך איז געשריבן אין פֿאָרם פֿון

---

[21] Jewish Encyclopedia גיט אָן, אַז אײדליצעס בוך איז עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן. איך האָב ניט געזען די דאָזיקע אויפלאַגעס.

שאלות און תשובות. צום העברעיִשן טעקסט זיִנגען פֿאַראַן אַ ריי הערות, מיט פֿאַרשיידענע צוגאַבן צום טעקסט. די הערות ברענגען זייער אַ געניוע אַנווי־זונג וועגן פֿינגער־רעכענונג.

אַט איז אַ מוסטער פֿון איידליצעס שפּראַך און אַרטאַגראַפֿיע:

„שאלה א וואש איזט דיא רעכין קונשט אין וואש באשטיט זולכי קונשט: תשובה די רעכין קונשט איז איין וויישן שאפֿט צו רעכנין אויף דש אליר לייכטשטי דש היישט וועג מן מיר גיבט צווייא צאהלן אדר מער אונ' פֿר לאנגט דא דורך איין נייאה צאהל דורך איין בדינג אונד וואש עש מאג זיין' זאלכי אין אליר גרנגשטי צו פֿינדן" אאז"וו.

לויטן אינהאַלט שטייט איידליצעס בוך צ ו י ש ן די עלעמענטאַרע רעכנביכלעך פֿון די רעכן־מייסטערס און די וויסנשאַפֿטלעכע לערנביכער. דער באַהאַנדלטער מאַטעריאַל (אמת, מיר האָבן פֿאַר זיך בלויז דעם אָנהייב פֿון אַ גרעסערן ווערק וואָס האָט באַהאַנדלען אויך אַלגעברע, געאָמעטריע און קאַלענדאַר־וויסן) איז ניט אַ סך גרעסער פֿון דעם טראַדיציאָנעלן שטאָף פֿון אַן עלעמענטאַרן רעכנביכל. חוץ די פֿיר אָקטן (איידליץ רעדט אָפֿט אויך וועגן פֿינף „שפּעציס"), ברוכצאָלן, כלל פֿון דרײ און קאָמערץ־רעכענען, באַהאַנדלט ער נאָך קוואַדראַט־ און קוביק־ווּאָרצלען, פּראָפּאָרציעס און פּראָגרעסיעס, אָבער דער אופֿן פֿון באַהאַנדלען איז בײַ איידליצן גאָר אַן אַנדערער.

ס׳איז גאָר אַ גרויסע סברא, אַז איידליץ האָט געקענט וואָלפֿגאַנג לערנביכער, מסתּמא די „אַנפֿאַנגס־גרינדע דער געזאַמטען מאַטעמאַטישען וויסנשאַפֿטען", אָדער צום וויניקסטן דעם ערשטן אַריטמעטישן טייל, „אַנפֿאַנגסגרינדע דער רעכענקונסט" (וואָלפֿגאַנג בוך באַהאַנדלט אויך אַלגעברע, געאָמעטריע, טריגאָנאָ־מעטריע, דיפֿערענציאַל־ און אינטעגראַל־רעכענונג, אַרכיטעקטור, אַרטילעריע־ וויסן, פֿאַרטיפֿיקאַציע און פֿערספּעקטיוו). די „אַנפֿאַנגסגרינדע" האָבן בכלל געהאַט אַ גרויסע פּעדאַגאָגישע וויכטקונג. וואָלף האָט צום ערשטן מאָל אַרויס־געשטעלט די מעטאָדישע פֿאָדערונגען, אַז דער תּלמיד מוז זיך ניט נאָר אויסלערנען וויִ אַזוי צו רעכענען, נאָר אויך פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס מען רעכנט אַזוי, און אַז דעריבער מוז מען ניט נאָר אָנגעבן כּללים און טעאָרע־מען, נאָר זיי אויך דערקלערן און דערווײַזן. וואָלפֿס וויכטונג פֿילט זיך אויף אַ סך זײַטן פֿון איידליצעס בוך. דאָס שטענדיקע פֿאַררופֿן זיך אויף די „אויסגעפֿינערס פֿון דער רעכנקונסט" טרעפֿט זיך סײַ בײַ וואָלפֿן סײַ בײַ איידליצן.

איידליץ האָט מסתּמא איבערגענומען בײַ וואָלפֿן די באַמערקונג, אַז די דעצי־מאָל סיסטעם נעמט זיך דערפֿון וואָס מענטשן האָבן 10 פֿינגער, און אויך דעם „דערווײַז", אַז אין דער רעכנקונסט זיִנגען מיגלעך בלויז 4 אָפּעראַציעס (אַ צאָל קען מען אָדער פֿאַרגרעסערן אָדער פֿאַרקלענערן; פֿאַרגרעסערן קען מען זי בלויז דורך חיבור אָדער כּפל, פֿאַרקלענערן בלויז דורך חיסור אָדער חילוק. פֿאַר־שטייט זיך, אַז דער טעזיס האָט ניט קיין זינען און דער כּלומרשטער „דערווײַז" באַווּעגט זיך אין אַ פֿאַרכשופֿטער ראָד).

אָבער איידלַיך איז געווען מער ווי בלויז אַ קאַמפּילאַטאָר פֿון וואָלפֿן. וואָס שייך וויסנשאַפֿטלעכקייט, שטייט ער אויף אַ נידעריקערן ניוואָ: דידאַקטיש און מעטאָדיש איז זיין בוך אָפֿט בעסער. אַז איידלַיך האָט ניט אַריבערגענומען פֿון וואָלפֿן די בערג דעפֿיניציעס, אַקסיאָמען און טעאָרעמען איז גיכער אַ מעלה אידער אַ חסרון. זיין סטיל איז פֿאַלקסטימלעכער, לעבעדיקער און פֿאַרשטענדלעכער — אמת, אַ ביסל צו באַריידעוודיק. וואָלפֿס פֿאַדערונג: מאַכן דעם תּלמיד פֿאַרשטיין, האָט איידלַיך אויסגעפֿירט אפֿשר בעסער פֿאַר וואָלפֿן. עטלעכע מאָל, סײַ אין דער הקדמה, סײַ אין טעקסט, פֿאַרזיכערט ער דעם לייענער, אַז יענער וועט געדענקען וואָס ער האָט געלערנט, וויל ס׳איז פֿאַראַן דער „טעם און באַווײַז דערויף״. זײַנע דערוויזן זײַנען לפּי־ערך פֿולקום און קלאָר, און דאָס איז ניט געווען קיין לײַכטע זאַך. איידלַיך ניצט ניט קיין שום סימבאָלִיק — ניט קיין אותיות־רעכענען, ניט קיין אָפּעראַציע־צייכנס, ווי + אָדער —. ער האָט דעריבער אַלץ געדאַרפֿט דערקלערן און באַשרײַבן מיט ווערטער. אין אַ סך ערטער זײַנען אויך פֿאַראַן ריין דידאַקטישע אָנווײַזונגען (למשל: ברוכצאָלן מוז מען שרײַבן פּינקטלעך, אַניט קען מען זיך לײַכט טועה זײַן). בכלל פֿילט זיך אין בוך אַ לערערש גענישאַפֿט. פֿאַר זײַן 40יאָריקער לערער־טעטיקייט האָט איידלַיך מסתּמא געלערנט ניט נאָר גמרא, נאָר אויך רעכענען.

נומעריר פֿאַרעכנט איידלַיך צו די אָקטן („שפּעציי״). אין זײַן לײַדנשאַפֿט אַלץ צו דערקלערן רעדט ער גענוי אָרום, פֿאַר וואָס בײַם אָנרופֿן אַ צאָל הייבט מען אָן פֿון די גרעסטע איינהייטן און פֿאַר וואָס מען שרײַבט צאָלן פֿון לינקס אויף רעכטס (וויל אַלע פֿעלקער חוץ יידן שרײַבן פֿון לינקס אויף רעכטס).

בײַם חיבור און חיסור לערנט איידלַיך גלײַכצײַטיק צו אָפּעריר מיט אַבסטראַקטע צאָלן און מיט מטבעות — אַ גוטע דידאַקטישע המצאה. די 9־פֿרוו וועט אָנגעוויזן און דערויזן: דער דערוויז איז קורץ און גאָנץ געלונגען. איידלַיך וויזט אָבער אויך אָן, אַז די 9־פֿרוו איז ניט זיכער. ווי אַ זיכערע פֿרוו גיט ער אָן די פֿאַרקערטע אָפּעראַציע. פֿאַרן חיבור און חיסור גיט איידלַיך אָן אַ טאַבעלע (זע פֿיג׳ 1), שפּעטער וועט אויך געגעבן די כּפּל־טאַבעלע (אין דער פֿאָרם פֿון אַ דרײַעק). איידלַיך הייסט באָנוצן דעם דאָזיקן העלפֿמיטל אַזוי לאַנג, ביז די כּפּל־טאַבעלע זיצט פֿעסט אין קאָפּ.

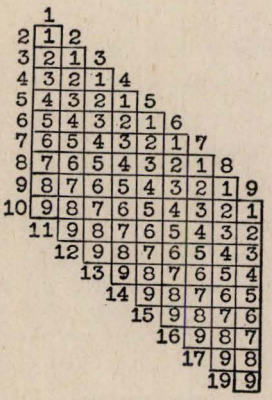

פֿיג׳ 1

בײַם כּפֿלען דערוויזט איידלין דעם קאָמוטאַטיוון געזעץ: ab=ba. זײַן „דערוויזן" איז באַשײַמפּערלעך געאָמעטריש — די צאָלן ווערן פֿאַרגעשטעלט דורך קעסטלעך וואָס פֿורעמען אַ פּירעק. אַ פֿיגור (זע פֿיג׳ 2) אילוסטרירט דעם דערוויזן.

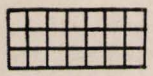

3·7 = 7·3

פֿיג׳ 2

ס׳איז וויכטיק, אַז איידלין האָט ניט נאָר אַליין פֿאַרשטאַנען, אַז דאָ פֿאַדערט זיך אַ דערוויזן, נאָר ער וויל, דער לייענער זאָל דאָס אויך פֿאַרשטיין.

„איך וויים וואול אלז פֿיל ליים מיינן ווערין דז דיזה בווייז איבריק איזט, אונדז מיינן עש איזט גנוג, ווען זיא עש בייא עטלֿיכה צאהלֿין פֿרובירן טוהן. אונד פֿינדן אלז זולכש אלש איינש ארוים קומט. אלז עש שוהן גנוגין בווייז איזט. דש מן די צאהלֿין פֿרטוישן מאג. איך מוז אייך אבר בריכטין אלז דיזוש קיין פֿרוב איזט, זונדרין נור איין פֿר זוך' ... אזוא גיהט זולכי בווייז בייא צאהלֿין אין דר וועלט אן' ... איר מושט דיזוש וואול פֿר שטיהן אונד אייך איין פֿאסטין. דאמיט איך ניכט ברויך קינפֿטיק אום צו חזרן."

צו חילוק דערקלערט איידלין, אַז בדרך־כלל רעכנט מען אויסשטרייכן־דיק צאָלן און שרייבנדיק די רעשטן אויבן. דאָס איז דער מעטאָד וואָס מיר האָבן באַשריבן פֿריער. איידלין דערקלערט אים אָבער ניט, ווייל ער האָלט אים פֿאַר ניט באַקוועם. ער באַשרייבט אַנשטאָט דעם אַ מעטאָד פֿון חילוק, וואָס מיט אים „רעכנין אלי דיא מאטעמאטקוס אונד לאנד מעסטר", און וואָס איז כּמעט אין גאַנצן מאַדערן. אַ רעכענונג זעט אויס אַזוי:

8	7552547	944068
	72::48:	
	35: 67	
	32: 64	
	32 (3)	
	0	

די פֿונקטן הייסט איידלין מאַכן, כּדי מען זאָל ניט האָבן קיין טעות.[22]

ווי געזאָגט, איז טיילן בײַ איידליצן אַ פֿרוי וואָס אויף כּפֿלען. ער ווײַזט אויך אַן די 9־פֿרוי און נאָך אַ פֿרוי וואָס באַשטייט אין כּפֿלען איין פֿאַקטאָר אויף אַן אַבי וואָסער צאָל a, און נאָך דעם אויפֿן צווייטן פֿאַקטאָר. מען מוז באַקומען דעם פֿראָדוקט מאָל a.[23]

---

[22] בײַם באַהאַנדלען חילוק האָט איידלין אַריבערגעשטיגן וואָלפֿן. וואָלף רעדט צו ערשט אַרום די אומבאַקוועמע חילוק־טעכניק (די זעלביקע וויַ אין „ידיעת החשבון". נאָך דעם לערנט ער אַ „חילוק אָן דעם איין ־ מאָל ־ איינס". צו ערשט ווערן (דורך חיבור) אויפֿגעשריבן די פֿראָדוקטן פֿון טיילער מיט אַלע צאָלן, נאָך דעם ווערט געטיילט, אַזוי ווי איידלין טוט.

[23] די דאָזיקע פֿרוי באַזירט זיך אויפֿן אַסאָציאַטיוון געזעץ: (ab)c=a(bc). איידלין פֿרוי אים באַווייזן אין אַ מער קאָמפּליצירטער פֿאָרם: (ab)c=(ac)b. זײַן דערוויזן איז אָבער ניט שלימותדיק.

איידליץ ווײַזט אויף, אַז כּפֿלען און טיילן גרויסע צאָלן פֿאָדערט אַ סך אַרבעט.

...„דערא וועגן האבן דיא רעכן מיינשטר איין גאנץ ביכליין פֿון 12 ביגן מיט לויטר טאבעלין פֿון צאהלין גמאכט אונ' ווערט (לאגאריטהימוס) גנענט דא דורך ווען מן צו מולטפּלצירן אדר צו דיפֿדרין האט. נאר דורך אדירן אונ' סובטרירן גמאכט ווערדן קאן: אונד בווייל אבר זולכש ביכליין גאנעץ זעלט־זאם צו בקומין איזט' אלזוא ווילי איך אייך עטליכה גאַנטץ קליינע טעבֿליך צו מאכן לערנין דא דורך איר אלי דיא רעכנונג פֿון מולטפּלצירן און דיפֿדרין. דורך אדירן אונ' סובטרירן פֿר ריכטן קאנט".

1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
2	4	6	8	0 1	2 1	4 1	6 1	8 1	0
3	6	9	2 1	5 1	8 1	1 2	4 2	7 2	0
4	8	2 1	6 1	0 2	4 2	8 2	2 3	6 3	0
5	0 1	5 1	0 2	5 2	0 3	5 3	0 4	5 4	0
6	2 1	8 1	4 2	0 3	6 3	2 4	8 4	4 5	0
7	4 1	1 2	8 2	5 3	2 4	9 4	6 5	3 6	0
8	6 1	4 2	2 3	0 4	8 4	6 5	4 6	2 7	0
9	8 1	7 2	6 3	5 4	4 5	3 6	2 7	1 8	0

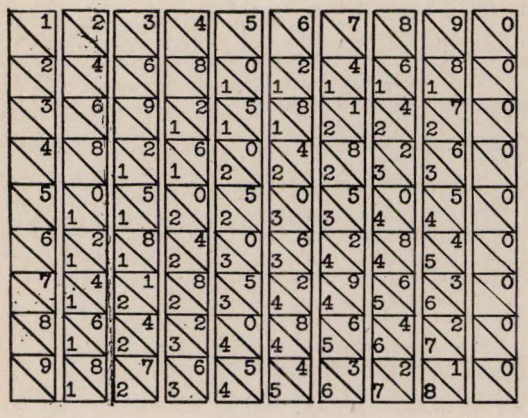

פֿיג' 3

די טאַבעלעס, וועגן וועלכע איידליץ רעדט, האָבן אָבער גאָר ניט קיין שײַכות צו לאָגאַריטמען, כאָטש זייער אויסגעפֿינער איז געווען נעפּער (Napier), איינער פֿון די אויסגעפֿינערס פֿון לאָגאַריטמען. נעפּערס רעכן־שטעקלעך זײַנען געוויזן אין פֿיג' 3.

אויב מען האָט געוואָלט למשל איבערכּפֿלען 793 אויף 254, האָט מען זיי צוזאַמענגעלייגט אַזוי ווי אין פֿיג' 4 און אַראָפּגעלייענט פֿון דער 2טער, 5טער און 4טער שורה די טיילפּראָדוקטן. אַנאַלאָגיש האָט מען נעפּערס שטעקלעך באַנוצט בײַם טיילן.[24]

לאָמיר גלײַך דערמאָנען, אַז איידליץ פֿירט שפּעטער אַרײַן נאָך צוויי טאַבעלעס (בײַ נעפּערן זײַנען זיי ניטאָ[25]), וואָס גיבן די קוואַדראַטן און קובן פֿון די צאָלן 0 ביז 9; ער ווײַזט, ווי אַזוי מען קען זיי באַנוצן בײַם אַרויסציִען קוואַדראַט־ און קוביק־וואָרצלען.

7	9	3
4 1	8 1	6
1 2	7 2	9
8 2	6 3	2 1
5 3	5 4	5 1
2 4	4 5	8 1
9 4	3 6	1 2
6 5	2 7	4 2
3 6	1 8	7 2

פֿיג' 4

איידליץ גיט גענויע טעכנישע אָנווײַזונגען, ווי אַזוי צו מאַכן די רעכן־שטעקלעך. ער הייסט זיי מאַכן פֿירקאַנטיק, מיט טאַבעלעס אויף אַלע פֿיר זײַטן, כּדי מען זאָל קענען צוזאַמענשטעלן צאָלן וואָס האַלטן איין ציפֿער מער ווי איין מאָל.

אויפֿן רעכענען מיט ברוכצאָלן איז זיך ניט כּדאַי אָפּצושטעלן. דער גרעסטער שותּפֿישער טיילער ווערט גע־

[24] נעפּערס רעכן־שטעקלעך זײַנען ניט געווען קיין צו אָפֿטער גאַסט אין די רעכנביכער. זע Karpinski, *The History of Arithmetics*, 1925, p. 110.

[25] זיי זײַנען אָבער ניט איידליצעס אויסגעפֿינס. זיי זײַנען פֿאַראַן למשל אין Tacquet, *Arithmeticae Theoria et Praxis*, Amsterdam, 1714.

פֿונען דורכן אַלגאָריטם פֿון אייקליד. קיין כּללים אויף צו געפֿינען דעם קלענסטן שותפֿישן טיילווײַזער פֿון עטלעכע ברוכצאָלן ווערן ניט אָנגעוויזן.

קוואַדראַט־ און קוביק־וואָרצלען ווערן אַרויסגעצויגן פּונקט ווי מען טוט עס הײַנט. דער צייכן √ ווערט פֿאַרשטייט זיך ניט באַנוצט. העכערע וואָרצלען (√̄ הייסט קוואַדראַט־קוואַדראַט־וואָרצל) לערנט איידליץ אַרויסצִיען דורך קאָמבינירן קוביק־ און קוואַדראַט־וואָרצלען. ער האָט דוכט זיך ניט באַמערקט, אַז אויף אַזאַ אופֿן קען מען אַרויסצִיען בלויז וואָרצלען פֿון דער מדרגה 2^n3^m (n, m גאַנץ). ס׳ווערט אויך געלערנט אַרויסצִיען וואָרצלען פֿון ברוכ־צאָלן און פֿון צאָלן וואָס זײַנען ניט קיין פֿולע קובן צי קוואַדראַטן.

דער דערווײַז פֿון דעם מעטאָד אויף אַרויסצִיען וואָרצלען שטיצט זיך, ווי מען ווייס, אויף ניוטאָנס בינאָמיאַל־פֿאָרמל פֿאַר די עקספּאָנענטן 2 און 3. אַזוי ווי איידליץ באַנוצט ניט קיין שום פֿאָרמאַליזם, מוז זײַן דערווײַז זײַן שווער און לאַנג. און דאָך האָט ער געמאַכט די זאַך גאַנץ פֿאַרשטענדלעך. כּדי נאָך קלאָרער צו מאַכן דעם ענין באַנוצט ער, פֿאַר קוואַדראַט־וואָרצלען, אַ ציי־כענונג (זע פֿיג׳ 5) וואָס אילוסטרירט די אַנטוויקלונג פֿון אַ טרינאָם־קוואַדראַט אין דער פֿאָרם:

$$(a+b+c)^2 = a^2+2ab+b^2+2(a+b)c+c^2$$

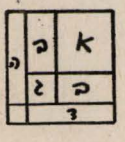

פֿיג׳ 5

צו דערקלערן קוביק־וואָרצלען וואָלט מען געדאַרפֿט האָבן אַ דרײַגעמעס־טיקן מאָדעל. איידליץ באַשרײַבט אים זייער אויספֿירלעך און לייגט פֿאָר דעם לייענער צו מאַכן אים פֿון זייף צי פֿון וואַקס. אָנצייכענען, זאָגט ער, קען מען דאָס ניט, „בווייל דער פּאפּיר ניכט מעהר האט אושר [= אויסער, חוץ] איין לענג און איין ברייט״.[26] ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז איידליצן איז גאָר ניט אײַנגעפֿאַלן אָנצוצייכענען די דרײַגעמעסטיקע פֿיגור אין פּערספּעקטיוו.[27]

נאָך די וואָרצלען קומען פּראָפּאָרציעס און פּראָגרעסיעס. די ערשטע, וואָס אין יעמאָלטיקע לערנביכער פֿלעגן זיי דאָס רוב פֿאַרנעמען אַ סך אָרט, פּטרט איידליץ אָפּ אויף איין זײַט. ער גיט די דעפֿיניציעס פֿון אַן אַריטמעטישער און געאָמעטרישער פּראָגרעסיע.

$$a_1+a_2+ \dots +a_n$$

ווי

$$a_n = a_1 d^{n-1} \qquad \text{אָדער} \qquad a_n = a_1 + d(n-1)$$

(די פֿאָרמלען באַנוצט ער פֿאַרשטייט זיך ניט!), ער באַשיידט עטלעכע אויפֿ־

[26] איידליצעס געאָמעטרישע טערמינאָלאָגיע איז זייער אומגעלומפּערט. ער ניצט אויס־דרוקן ווי „פֿירעקיגער פּלאַטץ״ און „לאַנגער קוואַדראַט״.

[27] ער וואָלט געקענט זען אַזאַ צייכענונג אין דער דערמאָנטער אַריטמעטיק פֿונעם יעזויִט טאַקע.

גאַבעס (למשל: a_n און a_m זײַנען געגעבן; געפֿינען a_1 און d) און גיט אָן — אין ווערטער — די פֿאָרמלען פֿאַר דער סומע פֿון גלידער פֿון אַ פּראָגרעסיע:

$$S_n = \frac{a_n - a_1}{d - 1} \qquad \text{און} \qquad S_n = (a_1 + a_n)\frac{n}{2}$$

באַריכות ווערט אַרומגערעדט דאָס אַרויסציִען דעם אַ״ג פּראָגרעסיע־וואָרצל, ד״ה באַשטימען אין אַן אַריטמעטישער פּראָגרעסיע n, אויב d און S_n זײַנען געגעבן, a_1 איז 1 אַ d איז אַ גאַנצע צאָל. די צאָלן S_n וואָס מען קען באַקומען אויף אַזאַ אופֿן האָבן שוין די גריכן אָנגערופֿן „פּאָליגאָנאַלע צאָלן״, ווײַל S_n פּונקטן קען מען אויסשטעלן אין דער פֿאָרם פֿון אַ רעגלמעסיקן $(d+2)$־עק וואָס היט אויף זײַן פֿאָרם, אויב מען לייגט צו נאָך a_{n+1} פּונקטן. (זע פֿיג׳ 6, ווו d איז 1 און 2). איידליץ דערקלערט דעם דאָזיקן געאָמעטרישן

$d=1$

$1+2+3+ \ldots$;

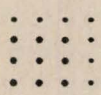

$d=2$

$1+3+5+ \ldots$

פֿיג׳ 6

טײַטש, ניצט אָבער אַזוינע מטושטשע ווערטער, אַז מען קען בשום אופֿן ניט פֿאַרשטיין דעם זינען. זײַן אויפֿגאַבע באַשיידט ער דורך באַשטימען a_n. עס רעדט זיך הייסט עס וועגן באַשיידן אַ קוואַדראַטישע גלײַכונג. איידליץ דערווײַזט (אין ווערטער)

די פֿאָרמל

$$a_n = \sqrt{2S_n d - (d-1) + (d/2)^2} - d/2$$

נאָך די פּראָגרעסיעס ווערן באַהאַנדלט רעגולאַ דע טרי, רעגולאַ דע טרי קאנווערטאַ (באַשטימען דעם מיטלסטן גליד פֿון אַ פּראָפּאָרציע), רעגולאַ קווינקווע (אָנגעווענדט בלויז אויף פּראָצענט־רעכענונג), די וועלשע פּראַקטיקע, און איבער הויפּט רעגולאַ דע טרי מיט ברוכצאָל.

דער מיט איז געענדיקט דער „טעאָרעטישער״ טייל. דער רעשט פֿון בוך איז אָפּגעגעבן צו קאָמערץ־רעכענען. בײַ זילבער־רעכענונג ווערן באַהאַנדלט גאַנץ באַריכותדיק פּשוטע מישונג־אויפֿגאַבעס. בײַ שותפֿות־רעכענונג רעדט איידליץ אַרום סײַ פּשוטע אויפֿגאַבעס אויף פּראָפּאָרציאָנעלע טיילן, סײַ אויפֿגאַבעס (אָן אַ פּראַקטישן ווערט), וואָס מיר וואָלטן זיי אויסגעדריקט דורך אַ האָמאָגענער סיסטעם לינעאַרע גלײַכונגען. איידליץ ווײַזט בפֿירוש אָן, אַז די באַשיידן פֿון אַזוינע אויפֿגאַבעס זײַנען ניט פֿולקום באַשטימט — מען קען זיי כפֿלען אויף איין און דער זעלביקער צאָל.

באַריכות ווערט אַרומגערעדט די אַ״ג רעגולאַ פֿאַלזי. דער דאָזיקער מעטאָד אויף באַשיידן אַן אויפֿגאַבע באַשטייט אין אָננעמען אַבי וואָסער צאָל ווי אַ באַשייד און באַשטימען דעם אמתן באַשייד לויטן פֿעלער. כדי צו דערקלערן

בקיצור איידליצעס מעטאָד, לאָמיר באַנוצן מאָדערנע באַצייכענונגען. עס גייט וועגן באַשיידן אַ גלײַכונג $f(x)=A$. מען נעמט אָן צוויי אַבי וואָסערע „באַ־שיידן" $x=a$ און $x=b$. אויב $f(a)=A$ אָדער $f(b)=A$ איז די אויפֿגאַבע באַשיידט. אַניט שרײַבט מען

$$x = \frac{[A - f(b)]\, a - [A - f(a)]\, b}{f(a) - f(b)}.$$

פֿאַרשטענדלעך, אַז אין אַלגעמיין איז דער ענטפֿער ריכטיק נאָר אויב $f(x)$ איז אַ לינעאַרע פֿונקציע. די רעגולאַ פֿאַלזי האָט געשפּילט אַ גרויסע היסטאָרישע ראָלע — זי איז אַן עלטער־באָבע פֿון מאָדערנע מעכטיקע מעטאָדן פֿון סוקצעסיווער אַפּראָקסימאַציע. אָבער וועגן דער אויבן דערמאָנטער פֿאָרם אירער זאָגט איידליץ מיט רעכט, אַז זי איז אומנייטיק: אַ מאָל גיט זי אַ פֿאַלשן ענטפֿער, און אַלע מאָל קען מען זיך באַגיין אָן איר. ער גיט אויך דוגמאות פֿון אויפֿגאַבעס, וווּ די רעגולאַ פֿאַלזי גיט פֿאַלשע רעזולטאַטן (אין איין פֿאַל גייט וועגן אַ קובישער גלײַכונג) און ווײַזט אָן, ווי אַזוי די רעגולאַ פֿאַלזי מוז אין אַזוינע פֿאַלן געביטן ווערן. נאָך מער: ער דערקלערט, הגם אין אַן אומגע־לומפּערטער פֿאָרם, אַז די רעגולאַ פֿאַלזי קען מען אָנווענדן בלויז פֿאַר לינעאַרע גלײַכונגען (פֿאַרשטייט זיך ניט ניצנדיק אָט דעם טערמין).

צום סוף ווערן נאָך באַשיידט אַרום 10 שווערערע אויפֿגאַבעס, פֿאַראייניקט אונטער די נעמען רעגולאַ קאָס,[28] רעגולאַ לוקרי (צינז־צינזן) „רעגולאַ אַוגמענטי און רעגולאַ פרגיוס.[29] בײַ טייל אויפֿגאַבעס גייט אין תּוך וועגן באַשיידן אַן אונטערבאַשטימטע סיסטעם לינעאַרע גלײַכונגען. איידליץ ווײַזט אָן, ווי אַזוי צו געפֿינען איין באַשייד. ער זאָגט אָבער ניט, אַז ס'זײַנען פֿאַראַן אַנדערע באַ־שיידן אויך. בכלל איז דער טייל פֿון בוך ווייניקער אויסגעאַרבעט און ווייניקער געראָטן.

ה.

מיר ווילן איצט מעלדן בקיצור וועגן נאָך פֿיר אַריטמעטישע ביכער אין ייִדיש, וואָס דרײַ פֿון זיי זײַנען שוין אַרויס אָנהייב 19טן י"ה.

אויפֿן שוועל פֿון יאָרהונדערט (1799) איז אין אַמסטערדאַם אַרויס אַ בוך מיט אַזאַ טיטל:

„אנפֿאנגסגרינדע דר אריטמאטיק / צום גברויך דר יוגנד דר יידישן נא־טציאחן / אינזאנדערהייט פֿיר דיאיעניגן דיא דיזע וויסנשאפֿט גרינדליך צו ערלערנן זוכטן / פֿרפֿאסט אונד הרויסגעגעבן / פֿאן / פֿייבש סגל הורוויץ /

---

[28] די ערשטע איטאַליענישע אַלגאָריטמיסטן האָבן באַצייכנט די אומבאַקאָנטע גרייס מיט cosa. דערפֿון האָבן זיך אין דײַטשלאַנד גענומען די ווערטער „קאָסיסטן" און „רעגולאַ קאָס". דעם אמתן באַטײַט פֿון וואָרט „קאָס" האָט מען באַלד פֿאַרגעסן.

[29] די דאָזיקע כללים ווערן אין טעקסט ניט דערמאָנט. זיי געפֿינען זיך בלויז איבערן טעקסט.

נעגנווערטיגער לעהרמייסטער דר יונגן העררן דע לימא / אין אמסטרדם / ערשטער אבשניט ערשטן טהיילס / וועלכעם די טעאהרי דר צאהלנרעכנונג ענטהעלט".

דאָס בוך האָלט 124 זײַטן, איז זייער שיין געדרוקט (אין רש"י־שריפֿט); די שפּראַך איז ריין דײַטש. מיר נעמען דאָס פֿון דעסט וועגן אַרײַן אין אונ־דזער איבערבליק, ווײַל ס'איז געווענדט אין גאַנצן צו דער יידישער סביבֿה. דאָס ווערק איז געהיילטן „דעם העכסט פֿרעהרונגס ווערטהן אונד זעהר בריהמטן העררן אלי' נאַרדן דע לימא, מיינעם פֿרינציפּאיילען אונד העררן", — די מליצהדיקע דעדיקאַציע פֿאַרנעמט אַ גאַנצע זײַט. דער מחבר האָט, ווי ער דערציילט אַליין אין דער הקדמה, באַקומען אַ סיסטעמאַטישע בילדונג אין אַ בערלינער גימנאַזיע. זײַן בוך איז ניט געווען באַשטימט פֿאַר בריטן עולם, ווי למשל אייזליצעס „מלאכת מחשבת". הורוויץ האָט גרויסע פּרעטענזיעס אויף וויסנשאַפֿטלעכקייט, און זײַן בוך האָט מסתמא ניט געהאַט קיין גרויסע פֿאַרשפּרייטונג. אויב מען זאָל ניט לייגן קיין אַכט אויף דער באַריידוודיקער און מליצהדיקער שפּראַך, איז דאָס בוך אין תוך זייער מאָדערן. עס האָלט גוט אויס אַ פֿאַרגלײַך מיט דורכשניטלעכע מאַטעמאַטישע לערנביכער פֿון יענער צײַט.

אין ערשטן קאַפּיטל ווערן געגעבן דעפֿיניציעס און באַווײַזן הויפּט־אייגנ־שאַפֿטן פֿון צאָלן — סײַ גאַנצע, סײַ געבראָכענע. זייער באַריכות ווערט אַרומ־געריידט לייבניצעס דיאַדישע צאָלן־סיסטעם, ווו די ריי

1 2 3 4 5 . . .

ווערט געשריבן:

1 10 11 100 101 . . .

ס'ווערט אויך באַמערקט, אַז ס'זײַנען מיגלעך נאָך אַנדערע צאָלן־סיסטעמען, ווי אַ משל ווערט דערמאָנט די טרי אַדישע סיסטעם, ווו די זעלביקע נא־טירלעכע ריי צאָלן ווערט געשריבן

1 2 10 11 12 100 . . .

בײַם דערקלערן די אָפּעראַציעס ווערן באַנוצט די הײַנטיקע סימבאָלן +, — אאַז"וו. ס'ווערט אויך אומעטום באַנוצט אותיות־רעכענונג. הורוויץ דערקלערט אויך פֿינגער־רעכענונג, דעם „חילוק אנע איין־מאל־איינס" און די פֿיר אָקטן אין דער דיאַדישער צאָלן־סיסטעם.

דער צווייטער קאַפּיטל באַהאַנדלט ברוכצאָלן. אין לעצטן פֿאַראַגראַף ווערן דערקלערט אומענדלעכע ברוכצאָלן.

דאָס דריטע קאַפּיטל פֿאַרנעמט זיך מיט די עלעמענטן פֿון צאָלן־טעא־ריע: פֿשוטע צאָלן, גרעסטער שותפֿישער טיילער (1—9, 11, 25, 125), פֿולשטענדיקע צאָלן אד"גל. אין דער הקדמה שרײַבט דער מחבר:

„דאס דריטע קאפּיטל קאן ווירקליך נייע נענעגעט ווערדן. צוואהר האט מיר דר אקלידוס [=אייקלידן] קיינע גרינגע דינסטע דאצו גלייסטעט[!]."

דאָס איז אָן אומבאַרעכטיקטע פּרעטענזיע, אָבער דער קאַפּיטל איז טאַקע אַ גאַנץ גוט אָנגעשריבענער אַרײַנפֿיר אין דער עלעמענטאַרסטער צאָלן־טעאָריע.

אין פֿערטן קאַפּיטל ווערט געלערנט אַרויסצוציען קוואַדראַט־ און קוביק־ווּאָרצלען. אויך ווערט געגעבן אַן אַלגעמיינע דעפֿיניציע פֿון דער פֿאַטענץ. צום סוף גיט הורוויץ אַ גאַנץ שכלדיקע דערקלערונג, פֿאַר יענער צייט, פֿון איראַציאַנאַלע צאָלן. אין פֿינפֿטן (לעצטן) קאַפּיטל ווערן באַהאַנדלט פֿראַפֿאָרציעס (זייער באַריכותדיק) און פֿראַגרעסיעס (זייער קורץ). ס׳ווערט סומירט אַן אומענדלעכע געאָמעטרישע ריי. דאָס בוך ענדיקט זיך מיט אַ דערקלערונג פֿון לאָגאַריטמען. זיי ווערן דערקלערט — ווי ס׳איז יעמאָלט געווען אָנגענומען — דורך פֿראַגרעסיעס. אייקלערס דעפֿיניציע פֿון לאָגאַריטם (פֿאַרקערטע פֿונקציע פֿון דער עקספֿאָנענציאַל־פֿונקציע) איז הורוויצן מסתמא ניט געווען באַקאַנט. ער באַהאַנדלט אָבּ בלויז בריגס לאָגאַריטמען. די צוגעזאָגטע ווייטערדיקע טיילן זײַנען ניט אַרויס.

אין 1809 איז אין לעמבערג אַרויס אַ מאַטעמאַטיש לערנבוך מיט אַ העברעיש־ייִדישן פֿאַראַלעל־טעקסט, „ספֿר מלאכת מחשבת או מלאכת המספר, הכינו וגם הקרו הגאון רבן של כל בני הגולה מוהרר אליה מזרחי זלל״הר.״ לייִדער האָב איך נאָר געקענט זען אַן עקזעמפּלאָר וואָס האָלט מערניט דאָס שער־בלאַט און אַ בײַלאָגע (43 זײַטן) — אַ קורס פֿון שאַכשפּיל. דער ייִדישער טעקסט איז געדרוקט אין ווייבערטײַטש; די שפּראַך איז זייער דײַטשמעריש. פֿון שער־בלאַט דערוויסט מען זיך, אַז דאָס ביכל האָט געהאָט אין זיך: א. דרכי החשבון בשלמות ובשרים הנקרא (אריטמעטיק). ב. דרכי החשבון במדידה ובתכונה הנקרא (יעאָמעטריא, אסטראָנאָמיע).[30] ג. הוצאות השרשים . . . הנקרא (קוואדראט און קוביק וואורצל־ציהונג).

עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט צו וויסן, צי דער אַריטמעטישער טייל פֿון בוך האָט טאַקע אַ שײַכות צו אַליהו מזרחיס ווערק און צי ס׳איז פֿאַראַן אַ צוזאַמענהאַנג צווישן דעם לעמבערגער בוך און די „מלאכת מחשבת״ פֿון ווילנע און וואַרשע, וואָס מיר האָבן אויבן דערמאָנט (אין הערה 12).

1831 איז אין לעמבערג אַרויס:

„מלאכת מחשבת אדער רעכענוב׳כלײַן, ווי׳ס מאַן דיא בעסטען אונד ניטצלי׳כסטען רעכנונגס־ארטען אויף אייניג לייכטע ווייזע אונטערי׳כטן אוך זעלבער ערלערנען קאַן פֿאַן משה שמואל נייַמאַן, צווייטע פֿאַרמעהרטע אונד פֿאַרבעסערטע אויפֿלאַגע״ (די ערשטע אויפֿלאַגע האָב איך ניט געזען).

דער מחבר (1769—1831) איז געווען זייער אַ פֿראַדוקטיווער שריפּט־שטעלער, אַ פֿאַרפֿאַסער פֿון פֿאַרשיידנסטע ווערק — פֿון העברעיש דראַמעס און דײַטשע רמבם־איבערזעצונגען ביז אַ טראַקטאַט ווגען דער שעדלעכקייט פֿון אַנאַניזם. אין דער הקדמה שרײַבט ער:

„. . . ביכער איבער די רעכנקונסט גיבט עס פֿילע אונד גוטע . . . דעמאונגעאכטעט נאך איין גראסער טהיל מבני עמנו אין איינעם דייטלי׳כן קורצן אונד דאך פֿלקאמענעם אונטעריכט צו דיזער זא נאטוענדיגן ווי׳סענשאפֿט

---

[30] דער אויסדרוק חשבון המדידה מאַכט גלייבן, אַז דאָס בוך האָט אויך באַהאַנדלט טריגאָנאָמעטריע.

מאנגעל ליידעט; אינדעם אללע יענע איבער דיזע קונסט געשריבענע ביכער, טהיילס צו אלטדייטש, אין איינעם ווייטלייפֿיגן אונד אונפֿארשטענדליכן שטילע, טהיילס ווידער אין איינעם האכדייטש, עבענפֿאלס נאך איינעם גראסען טהייל מבני עמנו אונפֿארשטענדליך זינד...״

דאָס „רעכענביכליין״ האַלט 71 זײַטן, געדרוקט אין ווײַבערטײַטש. די שפּראַך איז ניט קיין צו „הויך״ דײַטש, אָן העברעיִזמען. דער אינהאַלט נעמט אַרום דאָס רעכענען מיט גאַנצע צאָלן און ברוכצאָלן, דעם כּלל פֿון דרײַ, די רעגולאַ קווינקווע און שותפֿות־רעכענונג. די דערקלערונגען זײַנען קלאָר און פֿאַרשטענד־לעך, די באַצייכענונגען כּמעט אַלע מאָדערן. ס׳זײַנען אויך פֿאַראַן פֿיל דוגמאות.

צום סוף לאָמיר נאָך דערמאָנען אַ ייִדישן „רעכנקנעכט״. „גולדן גאָלד רעחנונג״ איז אַרויס אין מאָהילעוו (אָן אַ דאַטע) „תחת הממשלה אדוננו . . . אלכסנדר פּאוולאוויטש סאמאי דערזיטץ ווסיא ראסיא . . .״ (ד״ה צווישן 1801 און 1825) און ברענגט טאַבעלעס אויף איבעררעכענען רײַכסטאָלער אין רוסישע רובל. דאָס ביכל איז באַשטימט פֿאַר סוחרים וואָס האַנדלען אויפֿן לײַפּ־ציקער יריד, האַלט 61 זײַטן און איז געדרוקט אויף בלוי פּאַפּיר. חוץ די טאַ־בעלעס איז פֿאַראַן אַ הקדמה אין העברעיִש און (בקיצור) אין ייִדיש, ווו ס׳ווערט דערקלערט ווי אַזוי צו באַנוצן די טאַבעלעס:

„...וועט איר אייח פֿון דעם ביחיל מיט איין שטיקיל קרייד גרינג ארויש שרייבין קענין מיט צופֿערין אויב איר קענט חאטשי חיבור רעחינין. אָדער ווען ניט חאטשי מיט רינגעליח און שטריחעליך צונאנד רעחנין און קלאר וויסין...״

צום סוף געפֿינט זיך אַ קורצע (אויף איין זײַט) העברעיִשע דערקלערונג פֿון פּראָצענט־רעכענונג.

די פּוילישע שול אין ניו־יאָרק

פֿון אלעקסאַנדער הערץ

1.

די שול איז אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע, בילדונג און דערציונג זײַ־
נען פֿון די וויכטיקסטע פֿונקציעס פֿון סאַציאַלן לעבן. דעריבער קען מען נישט
רעדן וועגן אַ געוויסער שול, אַבסטראַהירט פֿון איר קאָנקרעטן סאַציאַלן פֿונ־
דאָמענט, ד״ה — נישט לייגנדיק קיין אָכט דערויף, וואָס פֿאַר אַ ראָלע זי שפּילט
אין דעם קאָמפּלעקס באַדינגונגען און פֿונקציעס פֿון אַ געוויסן קיבוץ. דעם
כאַראָקטער און די טעטיקייט פֿון דער פּוילישער שול אין די פֿאַראייניקטע
שטאַטן קען מען פֿאַרשטיין נאָר ווען מען נעמט זי ווי אַ טייל פֿון דעם גאַנצן
לעבן פֿון די פּוילישע אימיגראַנטן אין דעם לאַנד. וואָרעם די שול איז אייניער
פֿון די אינטעגראַלע טיילן פֿון דעם דאָזיקן לעבן, זי פֿאַרנעמט דאָרט אַ בא־
שטימט אָרט, פֿירט אויס באַשטימטע אויפֿגאָבעס. די געשיכטע פֿון דער שול
איז אַ פּועל־יוצא פֿון דער גאַנצער געשיכטע פֿון דער פּוילישער אימיגראַציע
אין אַמעריקע.

לאָמיר אָנהייבן פֿון אַ פּאָר באַמערקונגען וועגן דער געשיכטע פֿון דער
פּוילישער שול אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. די פּוילישע עמיגראַציע קיין
אַמעריקע, — בפֿרט אין דער צייט פֿון איר גרעסטער אינטענסיווקייט מיט
אַ יאָר פֿערציק צוריק, — איז געווען בפֿירוש אַן עמיגראַציע פֿון פּויערים
צולייב חיונה. די אימיגראַנטן האָבן אַריבערגעבראַכט מיט זיך אין לאַנד
אַרײַן די אַמאָליקע פֿאָרמען און אינסטיטוציעס פֿון דאָרפֿישן לעבן, און זיי האָבן
זיי נאָר ביסלעכווײַז צוגעפּאַסט צו די געביטענע באַדינגונגען. דאָס זײַנען גע־
וען טיפּישע דערשײַנונגען וואָס זײַנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַלע מיגראַציע־
פּראָצעסן פֿון דעם מין. די מענטשן, אויסגעוואַקסענע אין אַ געזעלשאַפֿט וואָס
איז געווען אויפֿגעבויט אויף שכניש־משפּחהדיקע באַציונגען, האָבן זיך געפֿליסט
ווײַטער אויפֿצוהאַלטן אויף דער אַמעריקאַנער ערד אַזעלכע באַציונגען, סײַ
אין פֿאָרם און סײַ אין אינהאַלט, וואָס זײַנען זיי געווען נאָענט און גוט באַקאַנט
פֿון פֿריִער. אויף דעם אופֿן האָט מען געשטרעבט צו פֿאַרהיטן דעם קיבוץ
פֿון פֿונאַנדערפֿאַלן; דורך שאַפֿן אַ סבֿיבֿה וואָס זאָל זײַן ענלעך צו דער היימי־
שער האָט מען זיך געפֿליסט צו פֿאַרלייכטערן זיך דאָס לעבן אין דער אַזוי
פֿרעמדער און אויסטערלישער אַמעריקאַנער וועלט.

מען דאַרף ספּעציעל נעמען אין באַטראַכט דעם סאַציאַלן צוזאַמענשטעל
פֿון דער עמיגראַציע. די פּויערים־מאַסע וואָס איז געקומען קיין אַמעריקע
איז געשטאַנען, קען מען זאָגן, אויפֿן ברעג פֿון פּוילישן קולטור־לעבן. ס׳זײַנען
איר געווען פֿרעמד די גייַסטיקע אינהאַלטן וואָס האָבן געשאַפֿן דאָס פּוילישע
קולטור־לעבן. איר איז נישט געווען באַקאַנט נישט די פּוילישע ליטעראַ־

טור, נישט די קונסט און נישט די וויסנשאַפֿט; זי האָט וויניק וואָס געווּוסט וועגן דער געשיכטע פֿון אייגענעם פֿאָלק. דאָס אַלץ האָט דאָך געהערט צו דער לעבנס־ספֿערע פֿון דער שליאַכטע, פֿון די פּריצים. די לאַנגיאָריקע אָפּ־געריסנקייט פֿון פּוילן און פֿון די שינויים וואָס זיבנען דאָרטן פֿאָרגעקומען האָט פֿאַרשטייט זיך נישט געקענט די פּוילישע מאַסע אין אַמעריקע דערנענטערן צו דעם וואָס ס׳איז איר נאָך פֿריער געווען פֿרעמד.

דער ערשטער שטאַפּל פֿון פּוילישן לעבן אין אַמעריקע איז געווען אַ פּרווו אַריבערצוטראָגן די אַלטע שכנישׂ־משפּחהדיקע באַציונגען און די לייב־קנעכטיש־פֿעאָדאַלע טראַדיציעס אין דער אַמעריקאַנער שטאָט אַרײַן.

צווישן די אינסטיטוציעס וואָס מען האָט מיטגעבראַכט פֿון פּוילן איז אויך געווען די שול. געווען איז דאָס אַ פֿאַלקשולכל, פֿיל־ווינציק לויטן מוסטער פֿון די דעמאָלטיקע דאָרפֿשולכלעך אין פּוילן. אין אַמעריקע האָט די דאָזיקע שול געהאַט מערניט ווי די פֿונקציע פֿון אויפֿהאַלטן. זי האָט געדאַרפֿט אַקעגנווירקן קעגן די פֿרעמדע השפּעות וואָס האָבן אַרײַנגעדרונגען אין דער אימיגראַנטישער סביבֿה, זי האָט געדאַרפֿט שטיין אויף דער וואַך פֿון די אַלטע טראַדיציעס. די רעליגיעזע טראַדיציעס האָבן דאָ געהאַט אַ ספּעציפֿישע ווערדע.

דאָס „פֿאַלק״־שולכל אין דעמאָלטיקן פּוילן, — דאָרט וווּ ס׳האָט עקסיסטירט — איז געווען אין גאַנצן בײַם קאָטוילישן קלער אין די הענט. די פּויערים־מאַסע האָט זיך גײַסטיק אויסגעלעבט אין תּפֿילות און קלויסטער־געזאַנג, אין גוואַלדיקער ארײַנגעטאָנקייט אין אמונה־זאַכן. דער קלער האָט געהאַלטן וואַך איבער דעם פּויערס גאָטספֿארכטיקייט. דעם קלערס באַציונג צום „פֿאַלק״ איז געווען בפֿירוש אַן אָפּוטרופּסישע, און דאָס האָט זיך אַריבערגעטראָגן כּמעט אויף אַלע זײַטן פֿון פּויערישן לעבן. די גלחים האָבן דאָך כּמעט ביז די סאָמע לעצטע צײַטן געשפּילט אין פּוילן די ראָלע פֿון עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און גזעלשאַפֿטלעכע פֿירער פֿון דאָרפֿישן קיבוץ. פּוילישקייט איז, חוץ דעם, געווען געבונדן מיט קאָטוילישער רעליגיע, און דורך אונטערהאַלטן פּוילישׂ־קייט האָט מען אויך אויפֿגעהיט קאָטוילישקייט. אין דער אמאָליקער גאַליציע, וווּ די שול איז אַ לאַנגע צײַט געווען אין גאַנצן בײַ די גלחים אין די הענט, איז דאָס לערנען די פּוילישע שפּראַך באַטראַכט געווארן ווי אַ מיטל פֿון רעלי־גיעזער דערציונג.

די דאָזיקע טענדענצן האָבן געפֿונען זייער אָפּשפּיגלונג אין דער פּוילישער שול אין אַמעריקע. אין אַ געוויסער מאָס זיבנען זיי דאָ אַפֿילו פֿאָרשטאַרקט גע־ווארן. אינעם הו־האַ פֿון גרויסשטאָטישן לעבן, אין אַ סביבֿה פֿון פֿאָרשיי־דענערלייַ רעליגיעס, וואָס איז עלול אָפּצורײַסן פֿון דעם אייגענעם שורש, האָט די קאָטוילישקייט זיך נאָך שטאַרקער צונויפֿגעקניפּט מיט פּוילישקייט און זי איז געווארן איינער פֿון די וויכטיקסטע מיטלען אויפֿצוהיטן די אַלטע טראַדי־ציעס און די באַזונדערקייט פֿון קיבוץ. נאָך מער: זי איז געווארן דער הויפּט־תמצית פֿון דער טראַדיציע גופֿא. דער פֿאָליאַק־קאָטוילִיק איז אַן אַנדערער ווי

דער אַמעריקאַנער ניט־קאַנפֿאָרמיסט, דער דײַטש דער לוטעראַנער, צי דער „אײַריש", וואָס כאָטש ער איז אַ קאַטוילִיק, רעדט ער אָבער אויף אַ נישט־קאַטוילישער שפּראַך.

אָט אַזוי האָט זיך די פּוילישע שול פֿון ערשטן מאָמענט אָן געפֿונען אונטער דער שליטה פֿון קאַטוילישן קלער. די שול האָט געדאַרפֿט פֿאַרהיטן פֿאַר די ניוועלירנדיקע השפּעות פֿון דער עפֿנטלעכער שול, וואָס איז פֿראָטעסטאַנטיש אָדער אומרעליגיעז; זי האָט געדאַרפֿט שטאַרקן די קאַטוילישע פֿרומקייט. קלאָר, אַז די פּוילישע שפּראַך איז דאָ געווען נאָר אַ מיטל, דער ציל איז געווען דער קלויסטער. אַזוי האָבן אויף דער שפּראַך געקוקט די גלחים און די מאַנכן וואָס האָבן אָרגאַניזירט די פֿאַראַפֿיע־שולן (Parochial Schools). אָבער דאָס האָט גוט באַפֿרידיקט די באַדערפֿענישן פֿון דעם כלל אימיגראַנטן. זיי זײַנען געווען צופֿרידן, וואָס זייערע קינדער לערנען זיך אין שול אויף פּויליש, וואָס זיי קענען זיך צונויפֿרעדן מיט די עלטערן, וואָס זיי טוען תּפילה פֿון פּוילישע געבעטביכער, און וואָס זיי טוען תּפילה בכלל. זייער וויכטיק איז אויך דאָס וואָס די עלטערן האָבן דורך די דאָזיקע שולן געפֿונען אַ וועג אויפֿצוהאַלטן זייער אויטאָריטעט. אַמעריקע צערײַסט די פֿאַמיליע־טראַדיציעס פֿון אייראָפּעיִשן פּויער, וואָס בײַ אים זײַנען טאַטע־מאַמע דער העכסטער אויטאָריטעט. אַ וויכטיקער פֿאַקטאָר פֿון מינערן דעם אויטאָריטעט פֿון פֿאָטער און אייניקער פֿון די קוואַלן פֿון פֿונאַנדערפֿאַל פֿון דער אימיגראַנטישער פֿאַמיליע איז טאַקע געווען דער פֿאַקט וואָס די קינדער האָבן — אַ דאַנק דער אָפּיציעלער שול — איבערגענומען די ענגלישע שפּראַך; די עלטערן האָבן קיין ענגליש נישט גענקענט און האָבן זיך טייל מאָל פֿשוט נישט געקענט צונויפֿרעדן מיט די קינדער. די פֿאַראַפֿיע־שול האָט נישט בלויז דערגאַנצט די אָפּיציעלע שול, וואָס מען האָט זי געהאַלטן פֿאַר שעדלעך, נאָר איז געווען וויפֿל ניט איז אַ קעגנמיטל קעגן אירע השפּעות.

דער דאָזיקער טיפּ שול עקסיסטירט ביז הײַנטיקן טאָג. אין ניו־יאָרק זײַנען פֿאַראַן כמעט בײַ אַלע פּוילישע פֿאַראַפֿיעס פּוילישע שולכלעך וואָס גיבן עלעמענטאַרע קענטשאַפֿט פֿון דער פּוילישער שפּראַך. זייער אויפֿגאַבע איז צו דערציען גוטע קאַטויליקן. דאָס לערנען לײַגט אין די הענט פֿון גלחים און פֿון די קאַטוילישע אַרדנס. ס׳זײַנען אויך פֿאַראַן פֿראָפֿעסיאָנעלע לערערס, און עטלעכע פֿון די אַרדן־שוועסטער האָבן זיך אָפֿילו געלערנט אין לערערסעמינאַרן אין פּוילן. אויך די פֿאַראַפֿיע פֿון פּוילישן נאַציאָנאַלן קלויסטער (Polski Kościół Narodowy) האָט אַזאַ שולכל פֿאַר די קינדער פֿון די פֿאַראַפֿיע־מיטגלידער.

אין ניו־יאָרק געפֿינען זיך 6 רוימיש־קאַטוילישע פֿאַראַפֿיע־שולן און איין שול פֿון נאַציאָנאַל־קאַטוילישן קלויסטער; אַ צווייטע נאַציאָנאַל־קאַטוילישע שול האָלט איצט בײַם אַרגאַניזירט ווערן. ס׳האָט זיך מיר נישט אײַנגעגעבן צו דערגיין די פּינקטלעכע צאָל תּלמידים אין די דאָזיקע שולן. כ׳רעכן אָבער, אַז זי מאַכט אויס בערך 600.

אָחוץ די דאָזיקע פּאַראַפֿיע־שולן מיט אַ רעליגיעזער אײַנשטעלונג עקסיס־טירט אויך אַ געוויסע צאָל וועלטלעכע שולן, וווּ דאָס לערנען די פּוילישע שפּראַך איז נישט צוליב רעליגיעזע צוועקן. די דאָזיקע שולן זײַנען אַ צווייטע פֿאָרם פֿון פּוילישער דערציונג אין אַמעריקע.

זיי זײַנען אויפֿגעקומען שפּעטער ווי די פּאַראַפֿיע־שולן. דער טיפּ שול איז פֿאַרבונדן מיט דער נײַער עמיגראַציע־כוואַליע וואָס האָט אַ שטאָם געטון קיין אַמעריקע נאָכן יאָר 1905. די דאָזיקע כוואַליע איז לויט איר צאָל געווען אַ סך קנאַפּער פֿון די פֿריִער געקומענע מאַסן פּויערישע עמיגראַנטן. זי איז גיכער געווען איינע פֿון די ריטשקעלעך פֿון דער שפּעטערדיקער עמיגראַציע, וווּ די פּויערים האָבן נאָך אײַן אַריבערגעוויגן. אָבער דאָס איז געווען אַ ריטשקעלע זייער אַ וויכטיקס. ס׳איז באַשטאַנען פֿון פּוילישע אינדוסטריעלע אַרבעטערס, וואָס אַן אָנזעעוודיקע טייל פֿון זיי זײַנען געווען סאָציאַליסטן, מיט־גלידער פֿון די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען וואָס זײַנען געווען גע־צוווּנגען צו פֿאַרלאָזן פּוילן איבער פּאָליטישע טעמים.

זיי האָבן אַרײַנגעבראַנגט אין דער עמיגראַציע גאָר אַ נײַעם אידעיִשן טאָן. קולטורעלן לויט זייער פּאָליטישער און קולטורעלער אויסבילדונג, זײַנען זיי געווען לחלוטין אָנדערש ווי די רעשט פֿון פּוילישן קיבוץ, וואָס האָט נאָך גע־לעבט מיט די אַלטע שכנישׂ־משפּחהשע טראַדיציעס. אָנדערש איז אויך געווען זייער באַציִונג צום קלאָר און צו דער רעליגיעזער דערציונג. אָפּט מאָל זײַנען זיי געווען דורכגעדרונגען מיט קריגעריש פֿרײַדענקערישע אידעעס. און גע־ווים האָבן זיי ניט געוואָלט, אַז די גלחים זאָלן זאָגן אַ דעה אין געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט. דווקא דאָס דאָזיקע מישן זיך האָט זיי פֿאַרדראָסן צום מערסטן; מיר וועלן זיך קיין עצה ניט געבן אָן די גלחים? וועט פֿרעגט עס מבֿינות בײַ זיי? — ס׳זײַנען נאָך בײַ די דאָזיקע אימיגראַנטן געווען לעבעדיק די לאָזונגען פֿון דער רעוואָלוציע פֿון 1905; שטאַרק איז נאָך בײַ זיי געווען אַנטוויקלט דאָס געפֿיל פֿון מרידה און די שטרעבונג צו זעלבשטענדיקייט.

זייער אויפֿטו טאַקע, ווי אויך פֿון דער גרופּע פּראַגרעסיוו אינטעליגענץ, וואָס איז דעמאָלט מיט זיי געקומען, איז געווען דאָס וואָס ס׳זײַנען געשאַפֿן גע־וואָרן די וועלטלעכע פּוילישע שולן אין אַמעריקע. די דאָזיקע שולן האָבן אַנ־געטראָפֿן אויף אַ גוטן באָדן, ווײַל אויך צווישן די אימיגראַנטן פֿון פּויערישן אָפּ־שטאַם האָט זיך דעמאָלט שוין באָוויזן אַ חשק צו באַפֿרײַען זיך פֿון דער גלחישער אָפּוטרופּסות. מיר וועלן דאָ נישט אַנאַליזירן די דאָזיקע שטרעבונגען וואָס זײַ־נען געווען צווישן די ערשטע אָנזאָגן פֿון קולטורעלע און געזעלשאַפֿטלעכע שינויים אונטער דער השפּעה פֿון די נײַע אַמעריקאַנער באַדינגונגען. מיר וועלן בלויז דערמאָנען, אַז דער אַלטער דאָרפֿישער קיבוץ האָט זיך אָנגעהויבן צע־פֿאַלן. ער האָט אָנגעהויבן ביסלעכווײַז זיך צו נײַע אַמעריקאַניזירן, און דאָס האָט געשאַפֿן אַ צוגעפּאַסטן באָדן פֿאַר דער טעטיקייט פֿון נײַע מענטשן.

די דאָזיקע וועלטלעכע שול האָט זיך אײַנגעשאַפֿט אַ גוטן שם, בפֿרט אין די מיזרחדיקע שטאָטן. זי האָט נישט אַרויסגעשטויסן די פּאַראַפֿיע־שול, זי איז

אָבער געווארן אירס אַן ערנצטער קאַנקורענט. זי איז אויך אַוועק וויבט פֿון אַמאָליקן טיפ פֿאָלקשולכל. איר שטרעבונג איז: ווערן אַ דערגאַנצונג־שול צו דער אָפּיציעלער אַמעריקאַנער שול. דעריבער זינען אירע מעטאָדן פֿון לערנען פֿילישע שפּראַך און די אַרגאַניזאַציע פֿון דער שול גופֿא צוגעפּאַסט צו די מעטאָדן און צו דער אַרגאַניזאַציע פֿון דער אַמעריקאַנער שול. אין דער זעלבער צייט געפֿינט זיך אָבער די דאָזיקע שול אונטער דער שטאַרקער השפּעה פֿון מוסטערן וואָס זינען געוואָרן פֿון פֿילן גופֿא. אַגב האָט די פֿילישע רעגירונג און דער „וועלטפֿאַרבאַנד פֿון פּאָליאַקן אין אויסלאַנד" אויסגעהאַלטן פֿאַר דער מלחמה אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אינסטרוקטאָרן, מערסטן טייל פֿוילישע בירגערס, וואָס זינען דערצויגן און געשולט געוואָרן אין פֿוילן. די טעטיקייט פֿון די דאָזיקע אינסטרוקטאָרן האָט אַרומגענומען כמעט בלויז די וועלטלעכע שולן, ווייל די פֿאַראַפֿיע־שולן האָבן צו זיי ניט געהאָט צו פֿיל צוטרוי און האָבן נאָר אין זעלטענע פֿאַלן אַרײַנגעלאָזט צו זיך אינסטרוקטאָרן.

די וועלטלעכע שול שטעלט זיך אויך בפּירוש ציל פֿון אויפֿהאָלטן, אָבער נישט בנוגע רעליגיע, נאָר בנוגע נאַציאָנאַלער שפּראַך, קולטור און פֿאַרבינדונג מיטן אַמאָליקן פֿאָטערלאַנד.

אַזוי ווי די אַמעריקאַניזירונג גייט פֿאָרויס אַן אָפּהאַלט, האָט די וועלטלעכע שול היפּש רעווידירט אירע תחילתדיקע ציל. איר אַמביציע איז הײַנט: דערציען פֿוילישע אַמעריקאַנער וואָס זאָלן דינען ווי אַ מין בריק צווישן פֿוילן און אַמעריקע דורך דעם וואָס זיי קענען די שפּראַך פֿון זייערע אָבות און וויסן זייער אָפּשטאַם. די דאָזיקע אַמביציעס ווערן אָבער וואָס אַ מאָל באַשיידענער. דער פֿאָרוואָלטער פֿון איין שול אזא האָט געזאָגט צום שרײַבער פֿון די דאָזיקע שורות, אַז סוף־כל־סוף גייט עס דערין, דאָס קינד זאָל זיך אויסלערנען לייענען פֿויליש און פֿאַרשטיין וואָס ער לייענט. ער רעדט זיך נישט אײַן, אַז מען קען דערגרייכן מער ווי פּאָסיוו שפּראַך־קענטעניש. ער וויל נאָר, אַז בײַ דעם יונגן דור זאָל אויפֿגעהאַלטן ווערן עפּעס אַ פֿאַרבינדונג מיט פֿוילן, אַז די יוגנט זאָל וויסן וואָס נישט איז ווענן איר אַמאָליקן פֿאָטערלאַנד. יעדן פֿאַל קען נישט זײַן קיין רייד ווענן דעם, אַז די שול זאָל אָפּהאַלטן דעם פּראָצעס פֿון אַמעריקאַניזירונג. דער דאָזיקער בליק שפּיגלט אָפּ זייער פּינקטלעך דעם איצטיקן מצב אין די וועלטלעכע שולן. אין גרונט איז דאָס אייגענע אין די פֿאַראַפֿיע־שולן אויך. דאָס וואָס די פֿאַראַפֿיע־שול זעט אירע ציל אין דער רעליגיעזער דערציונג און דאָס לערנען פֿויליש באַהאַנדלט זי בלויז ווי אַ מיטל ברענגט דערצו, אַז די פֿאַרבינדונג מיט פֿוילישקייט ווערט נאָך שמעלער. פֿאַר דעם קינד אין אָזא שול איז פֿוילישקייט אויפֿן צווייטן אָרט נאָך קאַטוילישקייט. איז אָזוי ווי עס וואָקסט כסדר די גלײַכגילטיקייט צו קלויסטערשע ענינים, מוז דערפֿון אַרויסקומען אַ גלײַכגילטיקייט צו פֿוילישע ענינים אויך. אויך דאַרף מען דערבײַ געדענקען, אַז דער קאַטוילישער קלויסטער אין ניו־יאָרק איז אין גאַנצן אונטער דער ממשלה פֿון אירלענדישן קלער וועלכער איז נישט פֿרײַנדלעך געשטימט צו פֿרעמדשפּראַכיקע נאַציאָנאַלע גרופּעס. דערפֿון נעמט זיך,

וואָס די פּוילישע שפּראַך וועלט סיסטעמאַטיש אַרויסגעשטויסן פֿון די קאַטוי־לישע אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק. די פּוילישע שול וועלט דאָ טאַלערירט נאָר אויף דערוויסל.

אָט דאָס זיצנען אַ פּאָר אַלגעמיינע, אַרטיפֿירנדיקע באַמערקונגען אין שייכות מיט די פּוילישע שולן אין אַמעריקע. זייער סאַציאַלע פֿונקציע וועט אונדז אויף אַן אמת ערשט קלאָר ווערן, ווען מיר וועלן אַריבערגיין צו אַ פּרטימדיקן אַנאַליז. ווי אַ יסוד וועלן מיר נעמען די וועלטלעכע שולן וואָס זיצנען טעטיק אין ניו־יאָרק (צוזאַמען מיט ברוקלין). פֿאָר אונדזער ענין זיצנען זיי אינטערעסאַנטער אייבער די פּאַראַפֿיע־שולן, ווייל פּוילישקייט איז ביי זיי נישט קיין מיטל, נאָר אַ ציל.

2.

דרי אַזעלכע שולן זיצנען דאָ אין ניו־יאָרק, אויב מיר זאָלן אַדורכלאָזן די נישט־לאַנג געפֿונטע שול אין גלענקאָוו (Glencove) און די נישט־פֿולע שול אין פֿאַסייק, ניו־דזשוירזי. די דרי שולן, וואָס מיר רעדן דאָ וועגן זיי, עקסיס־טירן פֿון לאַנגע יאָרן. זיי גרייסן זיך דערמיט וואָס זיי האָבן אויסגעאַדעוועט טויזנטער יוגנטלעכע. און באמת, די עלטסטע פֿון זיי איז שוין אַלט עטלעכע און צוואַנציק יאָר; אַלע דרי זיצנען געשאַפֿן געוואָרן דורך פּאַליטישע עמיגראַנטן וואָס זיצנען אַהער געקומען נאָכן יאָר 1905.

געווען צייטן, ווען די צאָל פּוילישע שולן אין ניו־יאָרק איז געווען אַ היפש ביסל גרעסער, פֿאַרבייבן זיצנען אַבער נאָר די דרי. די לעצטע יאָרן זיצנען אויך געמאַכט געוואָרן פֿרוווּן צו גרינדן נייע שולן, אָבער ס׳איז נישט געראָטן און די נייע שולן האָבן נישט געהאַט קיין אַריכת־ימים. דער צושטראָם פֿון מלחמה־פּליטים האָט לעצטנס אויף ס׳נייַ אויפֿגעלעבט די דאָזיקע טענדענצן, ס׳איז אָבער שווער פֿאַרויסצוזען, צי דערפֿון וועט עפּעס אַרויסקומען.

די פֿאַרוואַלטערס פֿון די דרי שולן קלאָגן זיך, אַז די צאָל תּלמידים האָלט אין איין פֿאַלן. אייניע פֿון די שולן, וואָס זי האָט ביזן יאָר 1930 געהאַט אין דורכשניט אַרום 600 תּלמידים, האָט איצט עפּעס מער ווי 100. דאָס איז אַ טיפּישע דערשיינונג סיי אין די וועלטלעכע, סיי אין די פֿאַראַפֿיעלע שולן. בפּרט די לעצטע 10—15 יאָר איז די צאָל פֿאַרשריבונגען גאָר שטאַרק געפֿאַלן; דאָ גייט וועגן די קינדער פֿון דעם דור וואָס איז שוין געבוירן געוואָרן אין אַמעריקע. דאָס יאָר 1940 האָט אַריינגעברענגט אַ קלייניע בעסערונג, אַ פּנים ווייל די גע־פֿילן פֿון בינדונג צו פּוילן זיצנען געוואָרן אינטענסיווער און ווייל די נייע פּליטים לאָזן זיך שפּירן. דאָס איז אָבער אַ קלייניע בעסערונג, און אויף וויפֿל עס לאָזט זיך אָפּשאַצן, נאָר אַ קאָניונקטוראַלע.

אַרום און אַרום גייען אין די דרי צוגאָבשולן עפּעס מער ווי 300 תּלמידים. אין די פּאַראַפֿיע־שולן, ווי איך האָב געזאָגט, איז די צאָל אַ גרעסערע. ווי עס זאָל נישט זיין — די צאָל קינדער וואָס לערנען פּויליש אין ניו־יאָרק שטייגט נישט אַריבער טויזנט. דערבייַ דאַרף מען געדענקען, אַז פּאַליאַקן אין ניו־

יאָרק, ווי בכלל אין די מיזרחדיקע שטאַטן, האָבן מער „פּראָגרעסיווע" סימפּאַ־טיעס, וואָס דאָס קומט צום אויסדרוק אין אַ נעגאַטיווער באַציִונג צו דער גלחישער אַפּוטרופּסות. די קינדער וואָס גייען אין די פּוילישע וועלטלעכע שולן קומען כמעט אין גאַנצן פֿון אַזעלכע היימען.

די צאָל פּאָליאַקן אין ניו־יאָרק ווערט גערעכנט פֿון בערך 150 ביז 250 טויזנט. ווען מיר זאָלן נעמען אין באַטראַכט די צאָל מיטגלידער פֿון פֿאַרשיי־דענע פּוילישע אָרגאַניזאַציעס, קוקט אויס די צאָל פֿון 150 טויזנט צו זײַן נעענטער צום אמת.

פֿאַר דעם לערנען אין די שולן ווערט געצאָלט; אין דורכשניט באַטרעפֿט דער שׂכר־לימוד 50 סענט אַ חודש. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס דעקט נישט אַלע הוצאות און מען מוז אָנקומען צו סובווענצן פֿון געזעלשאַפֿטן, הכנסות פֿון באַ־זאַרן אד"גל. בכלל איז די מאַטעריעלע סיטואַציע פֿון די שולן אַ שווערע, און טייל פֿון זיי האָבן גרויסע פֿאַרדרייענישן. נאָר אין איין שול האָט דער פֿאַר־וואַלטער געזאָגט, אַז ער האָט אַן אויסגעגלײַכטן בודזשעט; דאָס האָט ער צו פֿאַרדאַנקען אַן אַלטער און שטאַרקער אָרגאַניזאַציע וואָס גיט אַכטונג אויף זײַן שול.

איינע פֿון די שולן געפֿינט זיך אין לאָקאַל פֿון אַ באַקאַנטער הײַסקול אין ניו־יאָרק, אַ צווייטע (אין סאַוטה־ברוקלין) — אין אַ שיינעם בנין פֿון אַ פּאָב־ליק־סקול. ביידע האָבן הייסט עס גוטע לאָקאַלן. די דריטע שול, אין גרינ־פּאָינט, האָט געפֿונען אַ מקום־מיקלט אין אָרטיקן פּוילישן „פֿאָלקסהויז", אַ לאָקאַל וואָס איז נישט אין גאַנצן צוגעפּאַסט פֿאַר אַ מאָדערנער שול.

אין צוויי שולן קומען פֿאָר די לעקציעס אין די אָוונט־שעהן, פֿון 7 ביז 9, צוויי אָדער דרײַ מאָל אַ וואָך; אין דער דריטער לערנט מען אין די שבתים נאָך מיטאָג. מיט אַנדערע ווערטער: די קינדער קומען אין דער פּוילישער שול מידע, נאָך לאַנגע שעהן אַרבעט אין דער נאָרמאַלער שול; אָפֿט מאָל האָבן זיי טאַקע דאָס געפֿיל, אַז בעצם נעמט מען בײַ זיי צו די צײַט וואָס זיי וואָלטן געקענט אויסנוצן אויף בעסערס; דאָס פֿאַרשטאַרקט נישט די צוציִעוודיקייט פֿון דער שול און ברענגט אויך צו דעם, אַז אַ סך קינדער לאָזן אָפֿט דורך.

אַלע דרײַ שולן זײַנען אײַנגעשלאָסן אין אַ ברייטערער שול־אָרגאַניזאַציע וואָס רופֿט זיך „צענטראַלע פֿון פּוילישע צוגאָבשולן אין אַמעריקע". געווען אַ צײַט, מיט אַ 15־20 יאָר צוריק, ווען די צענטראַלע האָט אַרומגענומען אַרום 200 שולן אין גאַנצן לאַנד. וויפֿל נעמט זי הײַנט אַרום? — דאָס האָט מען מיר נישט געקענט זאָגן אויף זיכער. פֿון דעם אַלעם און פֿון נאָך פֿאַקטן מעג מען דרינגען, אַז די פֿאַרבינדונג צווישן די שולן איז אַ לויזע און גאַנץ צופֿעליקע. די צענטראַלע האָט אַ פֿאַרוואַלטונג וואָס ווערט געקליבן אַלע 2 יאָר. אַ חוץ די אָרגאַניזאַציאָנעלע צוזאַמענפֿאָרן זײַנען נאָך פֿאָרגעקומען עטלעכע קאָנפֿע־רענצן וועגן פּעדאַגאָגיש־דידאַקטישע פֿראַגעס. די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער צענ־טראַלע פֿאַרנעמט זיך מיט פּראָפּאַגירן פּוילישע שולן, זי גיט אָנווײַזונגען, אינ־פֿאָרמירט די לערערס וועגן פֿרײַע פּאָסטנס אאַז"וו. אין אַלגעמיין זײַנען דאָס

גאַנץ שמאָלע פֿונקציעס; עס זעט זיך נישט קיין רירעוודיקע טעטיקייט און נישט קיין אַרגאַניזאַציאָנאַלע געשלאָסנקייט.

פֿאַר דער מלחמה, האָט מען מיר אויפֿגעקלערט, איז די סיטואַציע געווען אַ ביסל אַנדערש. די דידאַקטישע און אַדמיניסטראַטיווע אַנפֿירונג פֿון די שולן איז געלעגן אין די הענט פֿון די אינסטרוקטאָרן פֿון פּוילן. הײַנט צו טאָג זײַנען אָבער קיין אינסטרוקטאָרן ניטאָ, און אַן זיי ווײַזט די אַרגאַניזאַציע נישט אַרויס קיין גרויס בריהשקייט.

פּראַקטיש האָט יעדע שול פֿולע אויטאָנאָמיע. יורידיש איז דער בעל־הבית פֿון יעדער שול אַן אייגענע לאָקאָלע אַרגאַניזאַציע וואָס טיילט אויס אַ פּאָר־וואָלטונג און באַשטימט דעם דירעקטאָר פֿון דער שול. די שול־פֿאַרוואָלטונג פֿאַרנעמט זיך מיט אַדמיניסטראַציע און בעל־הביתישקייט. די השפּעה פֿון דירעקטאָר איז אַ גרויסע און זי באַגרענעצט זיך נישט בלויז מיט דידאַקטיש־דערציִערישע ענינים.

אַ גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פֿון די שולן האָבן געשפּילט די אינסטרוקטאָרן, וואָס מיר האָבן פֿריִער וועגן זיי שוין געredט. דאָס זײַנען געווען קוואַליפֿיצירטע לערערס פֿון פּוילן, באַקאַנט מיט די אַרטיקע באַדינגונגען; געצאָלט האָבן זיי באַקומען פֿון דער פּוילישער רעגירונג אָדער פֿון „וועלט־פֿאַרבאַנד פֿון פּאָליאַקן אין אויסלאַנד״. זיי האָבן אויסגעארבעט און דורכגעפֿירט די שולפּראָגראַמען. דאָס וואָס מען האָט אין יאָר 1939 געמוזט ליק־ווידירן די אינסטרוקטאָרן האָט געהאָט אַ פֿאַטאָלע ווירקונג אויף די שולן און אויף זייער אַרבעט. די שול־דירעקטאָרן האָבן, בדרך כלל, נישט קיין געהעריקע פּעדאַגאָגישע קוואַליפֿיקאַציעס, זיי אַרבעטן אַזוי גוט ווי זיי קענען; די מלחמה האָט בײַ זיי צוגענומען דעם פֿאַכמאַן וואָס אויף אַ דיסקרעטן אופֿן צוגעהאָלפֿן נישט בלויז בײַם לערנען און דערציִען, נאָר אויך אין אַדמיניסטראַטיווע ענינים. די אָפּשוואַכונג פֿון קאָנטאַקט צווישן די שולן לאָזט זיך אויך דערקלערן מיט דעם וואָס די אינסטרוקטאָרן זײַנען מער ניטאָ.

די לערן־פּראָגראַם וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אין די דאָזיקע שולן (אין אַ געוויסער מאָס וועלכע זי אויך געניצט אין די פֿאַראַפֿיע־שולן) איז געשאַפֿן געוואָרן פֿון די דאָזיקע אינסטרוקטאָרן. די לערן־פּראָגראַם נעמט ווי אַן אויסגאַנגפּונקט די באַדינגונגען פֿון אַמעריקאַנער לעבן, צו זיי ווערט צוגעפּאַסט דאָס לערנען די פּוילישע שפּראַך און די לערע וועגן פּוילן. ס׳האָט זיך באַלד פֿון אָנהייב אַוועקגעשטעלט אַז פּרינציפּיעלע פֿראַגע: אין משך פֿון די לעצטע 10־15 יאָר איז פֿאַרגעקומען אַ טיפֿער איבערבייט אין דעם סאָרט קינדער וואָס גייען אין די דאָזיקע שולן. הײַנט זײַנען דאָס קינדער וואָס זײַנען כּמעט אַלע געבוירן געוואָרן שוין אין אַמעריקע, אָפּט מאָל אויך פֿון עלטערן שוין הי געבוי־רענע. די קינדער וואָס קומען אין דער שול אַרײַן איז אָדער זיי קענען נישט קיין פּוילִיש, אָדער מען געפֿינט בײַ זיי נאָר שיריים פֿון עפּעס אַ צעקאָליעטשע־טער שפּראַך. זייער קליין איז די צאָל פּוילישע היימען, ווו מען זאָרגט וועגן אַ גוטן פּוליש בײַ די קינדער. ס׳איז טשיקאַווע, אַז גראָד זײַנען דאָס קינדער,

וואָס אין דער זעלבער צײַט קענען זיי זייער גוט ענגליש און מערסטן טייל דערגייען זיי אַפֿילו ביז די העכערע שטאַפּלען אין די אַמעריקאַנער שולן. אַנדערש געזאָגט: דאָס זײַנען קינדער פֿון אינטעליגענטערע משפּחות. אָבער פֿאַר דער גרעסטער טייל קינדער איז פּויליש שיִער ניט אַ פֿרעמדע שפּראַך און זיי לערנען דאָס מעשׂה פֿרעמדע שפּראַך.

דער דאָזיקער פֿאַקט איז אין די פּראָגראַמען ווייניק גענומען געוואָרן אין באַטראַכט. סוף־כּל־סוף האָבן די צונויפֿשטעלערס געהאַט אין זינען קינדער, וואָס פּויליש איז זייער מוטערשפּראַך, אַפֿילו ווען צעקאַליעטשעט און נישט גע־נוג באַהערשט. דערפֿון האָבן זיך גענומען גוואַלדיקע שווערקייטן, ווען ס׳איז געקומען צו רעאַליזירן די פּראָגראַמען. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פֿאָ־דערונגען זײַנען ווײַט פֿון די פֿאַקטישע שפּראַך־קענטענישן; אַז די קינדער וואָס האַלטן שוין אין סקול שטאַרק ווײַט מוזן אין דער פּוילישער שול אָנהייבן פֿון אָנהייב אָן. צום לערנען די התחלות זײַנען די פּראָגראַמען נישט געווען צו־געפּאַסט. דערפֿאַר האָט דער לערער אין דער פּראַקטיק געמוזט אָפּערירן מיט די פּראָגראַמען זייער פֿרײַ און צופּאַסן די מעטאָדן און דעם פֿאַרנעם צו דעם אינדיווידועלן מאַטעריאַל. אַ סך האָט דאָ געהאַט צו זאָגן די צוגרייטונג, פֿעי־קייטן און אינטעליגענץ פֿון לערער. די צופֿעליקייט פֿון לערער־פּערסאָנאַל — וועגן דעם וועט נאָך קומען צו רייד שפּעטער — איז אויך איינער פֿון די פֿאַק־טאָרן וואָס רופֿן זיך אָפּ נעגאַטיוו אויף די רעזולטאַטן פֿון דער שולאַרבעט.

דאָס ערגסטע איז אָבער מיט לערנביכער. די צאָל לערנביכער וואָס זײַנען אָנגעשריבן און אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אַמעריקע איז אַ מינימאַלע; אַחוץ דעם זײַנען זיי מערסטנס צוגעפּאַסט צו די באַדערפֿענישן פֿון די פּאַראַפֿיע־שולן, ווו מען ווײַזט אַרויס אַ גרעסערע איניציאַטיוו. אָבער אויך די דאָזיקע ביכער זײַנען געמאַכט לויטן מוסטער פֿון די לערנביכער וואָס ווערן געניצט אין פּוילן. טייל פֿון זיי זײַנען נאָך דערצו שטאַרק פֿאַרעלטערט; מען קען דאָ טרעפֿן אַזעלכע טעקסטן, וואָס זײַנען אין פּוילן שוין אַרויס פֿון נוץ מיט אַ פּאָר צענדלינג יאָר צוריק. מערסטנס אָבער ווערן געניצט טעקסטביכער אימפּאָרטירטע פֿון פּוילן.

ס׳איז קלאָר, אַז די דאָזיקע ביכער זײַנען נישט צוגעפּאַסט צו די באַדערפֿע־נישן פֿון פּוילישן קינד אין אַמעריקע. זיי דערציילן וועגן אַ וועלט וואָס איז אין גאַנצן אַנדערש פֿון דער וואָס דאָס קינד קען; זיי ניצן אַ שפּראַך וואָס דאָס פּויליש־אַמעריקאַנישע קינד פֿאַרשטייט לחלוטין נישט. עטלעכע פֿון די לע־רערס האָבן דעריבער צונויפֿגעשטעלט אייגענע לערנביכער און ניצן דאָס מימעאָגראַפֿירטערהייט. די „במקומס״ פֿון דעם מין, וואָס ס׳האָט זיך מיר אײַנ־געגעבן צו זען זײַנען ס׳רובֿ זייער נעבעכדיקע, און זייער ציל איז צו העלפֿן ריין ווערבאַל באַהערשן די יסודות פֿון דער פּוילישער שפּראַך.

די דאָזיקע „במקומס״ זײַנען אָבער הײַנט צו טאָג ספּעציעל וויכטיק, ווײַל ס׳האָט זיך איבערגעריסן דער צושטראָם פֿון נײַע לערנביכער פֿון פּוילן. זינט העכער 2 יאָר איז נישט אָנגעקומען קיין איין נײַער טראַנספּאָרט ביכער. די פֿריִערדיקע זאַפּאַסן זײַנען שוין פֿאַקטיש אויסגעשעפּט. פֿאַרשטייט זיך, אַז מען

וואָלט געדאַרפֿט אַ טראַכט טון וועגן אַרויסגעבן נײַע פּוילִיש־אַמעריקאַנער לערנביכער. איינע אַ קלויסטער־שוועסטער האָט געמאַכט אַזאַ עלעמענטאַר־ביכל, פֿאַרשטייט זיך צוגעפּאַסט פֿאַר די פּאַראַפֿיע־שולן. אין די וועלטלעכע שולן רעדט מען אַ סך וועגן דער נייטיקייט אָנצושרײַבן און אַרויסצוגעבן אַזאַ ביכל, אָבער דערווײַל איז אַ פּנים דערויף קיין געלט ניטאָ.

דער יסוד פֿון שולפּראָגראַם איז דאָס לערנען פּוילִיש. אין דער פּראַקטיק, ווי כ׳האָב שוין געזאָגט, איז עס פֿאַר דער מערהייט קינדער אַ פֿרעמדלעכע שפּראַך; צו דעם מוז ווערן צוגעפּאַסט דער לערן־מעטאָד. דער קורס נעמט אַרום זיבן מדרגות (קלאַסן) אַנאַלאָגיש צו די זיבן מדרגות פֿון דער עלעמענ־טאַר־שול אין פּוילן. אָבער דאָס איז גיכער אַ טעאָרעטישע פֿאַרטיילונג, ווײַל די מדרגות, ווי כ׳האָב געהאַט אַ געלעגנהייט צו זען, זײַנען נישט צוגעפּאַסט צו די אמתע שפּראַך־קענטענישן פֿון די קינדער. זיי זײַנען גיכער אַ קאָמבי־נאַציע וואָס נעמט אין באַטראַכט דעם ניוואָ פֿון קינד אין דער אַמעריקאַנער שול, זײַן עלטער, אינטעליגענץ און באַקאָנטשאַפֿט מיט דער פּוילישער שפּראַך. דער צוקלײַב איז אָפֿט אַ צופֿעליקער.

דער ציל פֿון לערנען איז, אַז דאָס קינד זאָל באַקומען אין דער שול אַזאַ קענטעניש פֿון דער שפּראַך, אַז עס זאָל קענען פֿאַרשטיין און שרײַבן פּוילִיש און אַרויסזאָגן זיך אין פּוילִיש בעל־פּה אָדער בכתבֿ. די רעזולטאַטן זײַנען פֿאַר־שיידענע; דערבײַ האָט, פֿאַרשטייט זיך, אַ סך צו זאָגן די פֿאַמיליע.

אַ חוץ פּוילִיש לערנט מען נאָך אַ ביסל פּוילישע געשיכטע און געאָגראַ־פֿיע און מען גיט געוויסע ידיעות וועגן ליטעראַטור און וועגן הײַנטיקן פּוילן. אין פּרינציפּ דאַרף די פּראָגראַם זיך אויסגלײַכן מיט דער 7קלאַסיקער עלע־מענטאַר־שול אין פּוילן, פֿאַקטיש אָבער באַקומט דאָס קינד אַ סך ווייניקער. איבער הויפּט זעט מען צו דערוועקן אַ פֿאַראינטערעסירונג פֿאַר פּוילן, פֿאַר איר קולטור; אַנטוויקלען בײַם קינד ס׳געפֿיל פֿון פֿאַרבינדונג מיטן פֿאָטערלאַנד פֿון זײַנע אָבֿות. אָבער פֿאַרשיידענע פֿאַקטאָרן, וואָס מיר האָבן זיי פֿרִיער אַרומגערעדט און וואָס מאַכן די פּוילישע שול ווייניקער צוצִיעוודיק איידער די אַמעריקאַנער, זײַנען אַ היפּשע מניעה בײַם דערגרייכן דעם דאָזיקן ציל.

דאָ קומען מיר צו צו די דערצִיערישע אויפֿגאַבעס פֿון דער שול. אין דעם פּרט איז דער ענין בײַ די וועלטלעכע פּוילישע שולן גאַנץ אויסגעקריסטאַלי־זירט: זיי ווילן דערצִיען גוטע פּוילישע אַמעריקאַנער. זיי שטייען הייסט עס מיט ביידע פֿיס אויף דעם באַזיס פֿון „אַמעריקאַנישקייט״ און ווילן גאָרנישט קעגנווירקן קעגן דעם פּראָצעס פֿון אַמעריקאַניזאַציע. דער אַמעריקאַנער פּאַט־ריאָטיזם ווערט שטאַרק אונטערגעשטראָכן. אָבער אין דער זעלבער צײַט פֿלײַסט מען זיך דערוועקן בײַם קינד דעם באַוווסטזײַן פֿון זײַן אָפּשטאַם, פֿון זײַן פֿאַרבינדונג מיט פּוילן, אַדורכברעכן בײַ אים דאָס געפֿיל פֿון מינערקייט וואָס נעמט זיך פֿון דעם וואָס די „עכטע״ אַמעריקאַנער קוקן פֿון אויבן אַראָפּ אויף די פּוילישע אימיגראַנטן. דער ברייטערער אויסקוק איז אַריבערצוואַרפֿן

אַ בריק צווישן פוילן און אַמעריקע, אַזוי אַז דער יונגער דור פוילישע אַמע־
ריקאַנער זאָל אַריינטראָגן אין אַמעריקאַנער לעבן געוויסע פוילישע ווערטן.

די דאָזיקע ציילן פון דער פוילישער שול זענען באמת וויכטיקע און זיי
פֿאַרדינען, אַז מען זאָל זיי נעמען ערנסט. די שול אַנטוויקלט בײַ די קינדער
זייער שטאַרק, וואָס זיי שטאַמען פון פאַליאַקן, זי זעט אַרויסצוהייבן פֿאַר זיי
די פוילישע קולטורעלע און פאַליטישע אויפֿטון. דערמיט פירט זי אויס אַ
וויכטיקע דערציערישע אויפֿגאַבע נישט בלויז לגבי פוילן, נאָר אויך לגבי
אַמעריקע. אַ דאַנק אַזאַ צוגאַנג דערפֿילט דאָס פוילישע קינד, אַז עס שטאַמט
נישט אַרויס פון אַן „ערגער״ פאַלק, אַז עס ברענגט אַרײַן עפּעס ווערטיקס אי־
נעם אַמעריקאַנער לעבן. דער קולט פֿאַר קאַשטשושקע און פולאַסקי שפּילט דאָ
אַ באַזונדערע ראָלע. דורך דעם באַפֿרײַט זיך דאָס קינד פון דער אײַנשטעלונג
פון וויקלדיקייט און דערנענטערט זיך צו אַ פולער באַטייליקונג אין אַמערי־
קאַנער לעבן. ס׳קען קלינגען אַ ביסל פּאַראַדאָקסיש, אָבער דאָך איז די דער־
גאַנצונג־שול אַ פֿאַקטאָר וואָס אײַלט צו דעם פּראָצעס פון אַמעריקאַניזירן זיך.
אָבער אין דער זעלבער צײַט איז עס אַ פּראָצעס וואָס איז נוציק אויך פֿאַר דער
פוילישער קולטור. דער פוילישער אַמעריקאַנער וואָס איז דורכגעגאַנגען די
פוילישע שול, כאָטש ער רעדט שוואַך פויליש און פֿילט זיך ווי אַן אַמעריקאַנער,
קען ווערן אַ בעסערער אַמבאַסאַדאָר פון פוילן אײדער זײַן פֿאָטער וואָס איז
אײַנגעצאַמט אין די מויערן פון פוילישער וויקלדיקייט. אָבער כדי דער ציל
זאָל אויף אַן אמת דערגרייכט ווערן, וואָלט די פוילישע שול געדאַרפֿט האָבן
אַ סך בעסערע לערערס, מכשירים און אַנדערע העלפֿמיטלען.

די דאָזיקע ציילן מאַכן אונדז פֿאַרשטענדלעך פֿאַר וואָס די שולפֿראָגראַם
לייגט אַזוי פֿיל וואָג אויף דער קינסטלערישער דערציונג. די שול זעט אײַנ־
צופּלאַנצן בײַם קינד געוויסע ווערטן פון דער קינסטלערישער פוילישער קול־
טור. דאָס באַגרענעצט זיך לרובֿ צום זינגען פוילישע לידער און צו פוילישע
טענץ. די דאָזיקע לימודים זענען זייער באַליבט בײַ די קינדער, זיי זענען די
הויפּט־אַטראַקציע פון דער שול. אײַנער פון די לערערס האָט מיר געזאָגט, אַז
אויף דעם האַלט זיך בעצם די שול. צום באַדויערן פֿילט זיך דאָ אויך אין דער
פּראַקטיק דער דוחק אין קוואַליפֿיצירטע לערערס און אין געהעריקע העלפֿ־
מיטלען, בפֿרט געזאַנגביכלעך. פוילישע טענץ ווערן געלערנט אין באַלעט־
סטיל פון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. די לידער האָבן אָפֿט מאָל אַ קנאַפּע
שייכות צו אמתער פוילישער פֿאַלקשאַפֿונג. אין פֿאַרגלײַך מיט דער עלעמע־
טאַר־שול אין פוילן איז די קינסטלערישע דערציונג אין דער דערגאַנצונג־שול
אין אַמעריקע זייער אַ נעבעכדיקע.

ווי כ׳האָב שוין דערמאָנט, האָבן די קינדער זייער ליב די דאָזיקע לעק־
ציעס. אי ס׳איז פֿאַר זיי אַ פֿאַרווייַלונג, אי זיי האָבן דאָ אַ מעגלעכקייט אַרויס־
צוווײַזן זיך, אי זיי האָבן דאָ עפּעס אָזוינס וואָס ס׳איז אין דער אַמעריקאַנער שול
נישטאָ. די עלטערן האַלטן אויך זייער פון די דאָזיקע לעקציעס. פֿאַר דער
מערהייט פון זיי באַווײַזט זיך אין די דאָזיקע טענץ און לידער צום בעסטן די

„פּוילישקייט" וואָס איז זיי געבליבן אין זכרון פֿון דער אַלטער היים. יעדע שול פֿלעגט זיך דעריבער דורך טאַנץ און געזאַנג צוצוציען גרויס און קליין. די שול־יום־טובֿים וואָס ווערן אָרגאַניזירט סוף שוליאָר זיצנען טאַקע אין אַ גרויסער מאָס אויסגעפֿילט מיט טענץ און געזאַנג. אייניע פֿון די שולן איז אַפֿילו געווארן באַרימט אין דעם פּרט, און איר אַנסאַמבל טרעט אויף נישט בלויז אויף פּוילישע, נאָר אויך אויף אַלגעמיין אַמעריקאַנער פֿייערונגען פֿון איר ראַיאָן אין ברוקלין. בעסער צי ערגער, די דאָזיקע שול פֿירט אויס אַזוי אָרום אַ פּראָפּאַגאַנדיסטישע פֿונקציע לטובֿת פּוילן.

3.

אַ שול מיינט קודם־כל לערערס און תלמידים. ווײַטער זיצנען דאָס די עלטערן, וואָס דאָס מיינט: די באַציונג פֿון דער גאַנצער געזעלשאַפֿטלעכער סביבֿה, ווו די דאָזיקע שול איז טעטיק און פֿירט אויס געוויסע פֿונקציעס. ס'איז פּדאי וועגן די דאָזיקע עלעמענטן צו רעדן באַזונדער.

לאָמיר אָנהייבן פֿון די לערערס. וועגן דער ראָלע פֿון די אינסטרוקטאָרן האָבן מיר שוין גערעדט. זיי זיצנען אָבער געווען בלויז אַ צוליאָג צום לערער־פּערסאָנאָל ממש. בײַ די לערערס גופֿא וואַרפֿט זיך אין די אויגן די צופֿעליקייט; פֿאַכלײַט מיט אַ ספּעציעלער אויסבילדונג, אַזעלכע ווי ס'זיצנען געווען אין פּוילן, איז דאָ פֿאַראַן זייער ווייניק. ס'רובֿ זיצנען אַמאַטאָרן.

מיר ווייסן שוין, אַז די פּויליש־אַמעריקאַנער שול שטאַמט אָרויס פֿון דעם פֿאַלקשולכל וואָס האָט עקסיסטירט אין פּוילן מיט אַ 40־50 יאָר צוריק, ווען די גרויסע עמיגראַנטן־מאַסע איז אַוועק פֿון דער אַלטער היים. אַ לערער אין אַזאַ שולכל אין פּוילן איז בדרך־כּלל געווען אַ מענטש וואָס האָט געקאָנט לייענען און שרײַבן און איז געווען גרייט פֿאַר אַ קנאַפּן אָפּצאָל אויסצולערנען אַנדערע די דאָזיקע איידעלע מלאָכה. אַ מאָל איז דאָס געווען דער אָרגאַניסט פֿון קלויס־טער, טייל מאָל עפּעס אַ צופֿעליקער „פּעדאַגאָג", אָפֿט מאָל אַ יונגער גלח. לער־רער־סעמינאַרן זיצנען נאָך דעמאָלט געווען אין די וויקעלעך. דער דאָזיקער טיפּ לערערס האָט זיך אויך אַריבערגעטראָגן קיין אַמעריקע. דאָ זיצנען אָבער נאָך צוגעקומען נײַע שווערייקייטן איבער דעם וואָס צווישן דער מונישער אימיגראַנטן־מאַסע איז נישט געווען קיין אינטעליגענץ. דער צום מערסטן גע־לערנטער עלעמענט צווישן די אימיגראַנטן זיצנען געווען די גלחים, און זיי האָבן באַלד אַריינגענומען די שולן אין זייערע הענט אַרײַן, שאַפֿנדיק די פּאַראַפֿיע־שולן. די וועלטלעכע שול, נישט האָבנדיק די שטיצע פֿון די גלחים, האָט זיך געפֿונען גאָר אין אַ שווערער סיטואַציע.

די אימיגראַנטן פֿון נאָך 1905, ווי מיר ווייסן, האָבן געהאַט אַ דעצידירנ־דיקע השפּעה אויף דעם אויפֿקומען פֿון די וועלטלעכע שולן. צווישן זיי איז שוין יאָ געווען אַ ביסל אינטעליגענץ, און זי איז געשטאַנען אויף אַ הויכן אי־דעשן ניוואָ. אויך זיצנען געקומען אַ סך אינטעליגענטע אַרבעטערס, הויך

אידעאַליסטישע, וואָס האָבן זיך געריסן צו שולאַרבעט. אָבער נישט די אונ נישט יענע האָבן נישט געהאַט קיין פּעדאַגאָגישע קוואַליפֿיקאַציעס; זיי האָבן געהאַט אַ סך ענטוזיאַזם און גוטן ווילן, אָבער ווי לערערס האָבן זיי נישט אַלע מאל געקענט זיך אַן עצה געבן מיט זייערע פּעדאַגאָגישע אויפֿגאָבעס. פֿאַרט האָבן זיי אַ סך אויפֿגעטון.

אָבער פֿון דעם דאָזיקן דור ערשטע פּיאָנירן איז אַ טייל שוין אויסגעשטאָרבן, אַ טייל אַלט געוואָרן, אַ סך פֿון זיי האָבן זיך אומגעקערט קיין פּוילן. ערגער איז געווען מיט די יורשים און פֿאַרטרעטערס. אַ טראַדיציע פֿון אַ געוויסער אָמאָטאָרישקייט איז פֿאַרבליבן ביזן היינטיקן טאָג.

צווישן די לערערס פֿון די צוגאָבשולן אין ניו־יאָרק זיינען פֿאַראַן ווייניק אַזעלכע, וואָס האָבן אַ פּעדאַגאָגישע אויסבילדונג, און נאָך ווייניקער מענטשן וואָס קוקן אויף לערערי ווי אויף זייער שטענדיק פֿאָך. סך־הכל עטלעכע לערערס פֿון צווישן די וואָס לערנען אין די דרי דערמאָנטע ניו־יאָרקער שולן האָט געענדיקט לערער־סעמינאַרן אין פּוילן, און נאָר וועגן אַ פּאָר קען מען זאָגן, אַז זיי זיינען פּראָפֿעסיאָנעלע לערערס. דערבי דעקט זיך נישט די צווייטע גרופּע מיט דער ערשטער, ווייל נישט אַלע „פּראָפֿעסיאָנעלע" לערערס האָבן די געהעריקע צוגרייטונג. דאָס רובֿ לערערס קוקן אויף זייער אַרבעט ווי אויף אַ בייזאָך, אָדער ווי אויף אַ פֿאַרבייגייענדיקער אַרבעט, פּלי־זמן ס'איז נישטאָ קיין בעסערס.

אין אַ גרויסער מאָס איז דאָס אַ פּועל־יוצא פֿון די אַרבעט־באַדינגונגען אין די דאָזיקע שולן. קיין איין שול קען נישט פֿאַרזיכערן דעם לערער פֿולע חיונה. די שולאַרבעט פֿאַרנעמט אַרום 5־7 שעה אַ וואָך, און ווען אַ לערער איז אָנגעשטעלט אין עטלעכע שולן, גיט עס אים נאָך אַלץ נישט גענוג אויף אויפֿצוהאַלטן זיך. די אַרבעט ווערט זייער שלעכט באַלוינט. פֿאַר אָנפֿירן און לערנען אין אַ קלאָס באַקומט אַ לערער זעלטן ווען עור באַקומט נאָך געצאָלט פֿאַר באַזונדערע לעקציעס (ווי למשל געזאָנג), דערגייט ער אַלץ זעלטן ווען ביז 50 דאָלאָר. די גרעסטע מערהייט לערערס האָט אַ סך וווייניקער. פֿאַר די זומער־חדשים ווערט נישט געצאָלט. ווי באָלד אָזוי, קענען די אַרבעט אויספֿירן נאָר אידעאַליסטישע מענטשן אָדער אַזעלכע וואָס קענען זיך ניט צושלאָגן צו קיין בעסערס. פֿאַקטיש איז לערערי נאָר אַן אַרבעט אויף דערווייל, אָדער אַ צוגאָב צו אַנדערע פֿרנסות. אַן אַבסאָלוועטע פֿון דער העכערער האַנדלשול איז וואַרשע, אין אַמעריקע אַ באַנק־באַאַמטער, פֿאַרדינט זיך צו ווי אַ לערער, און דערבי געפֿינט עור אויך אַ מאַאַלישע באַפֿרידיקונג אין דער אַרבעט. אַנדערע, באַהעביקע און גוטע סיטויִרטע מענטשן, אַרבעטן אין די שולן איבער אידעאַליסטישע אָדער פֿילאַנטראָפּישע טעמים. נאָך אַנדערע וואַרפֿן אַוועק די לערערי ווי נאָר זיי באַקומען עפּעס „בעסערס". לעצטנס האָבן געקריגן אַרבעט אין די שולן אַ פּאָר מלחמה־פֿליטים.

דער בילדונג־ניוואָ פֿון די לערערס איז זייער אַ פֿאַרשיידענער. כ׳האָב אָנגעטראָפֿן עטלעכע וואָס האָבן געענדיקט פּוילישע לערער־סעמינאַרן, איינע איז אַן אַבסאָלווענטין פֿון העכערן אינסטיטוט פֿאַר פֿיזישער דערציִונג אין וואַר־שע; כ׳האָב אָבער אויך געטראָפֿן מענטשן מיט עלעמענטאַרער בילדונג, וואָס זייער קענטשאַפֿט אין פּוילישער אָרטאָגראַפֿיע, גראַמאַטיק און געשיכטע רופֿט אַרויס אַ ספֿק. זיי זײַנען אַ לעבעדיקע איבערבלײַבעניש פֿון די אַמאָליקע דאָרפֿשולכלעך אונטער דער אָנפֿירונג פֿון די קלויסטערשע אָרגאַניסטן.

די דאָזיקע צופֿעליקייט פֿון לערער־קאָלעקטיוו גיט, פֿאַרשטייט זיך, נע־גאַטיווע רעזולטאַטן. דאָס איז איינע פֿון די סיבות פֿון דער קנאַפּער צוציִעוו־דיקייט פֿון דער שול פֿאַר די פּוילישׁ־אַמעריקאַנער קינדער, וואָס זיי פֿאַרגלײַכן דאָך כּסדר דעם פּוילישן לערער צום אַמעריקאַנישן. אמת, ס׳זײַנען פֿאַראַן אַ פּאָר פּוילישע לערערס זייער פֿעיִקע, וואָס אַרבעטן מיט ליבשאַפֿט. זיי ציִען טאַקע צו די קינדער, אָבער אַזוינע זײַנען גיכער אַ יוצא מן הכּלל.

דאָס פֿעלן פֿון פֿאַכמענישע קוואַליפֿיקאַציעס, אַ דילעטאַנטישקייט, דאָס כּסדרדיקע בײַטן זיך פֿון די לערערס און די נידעריקע באַלוינונג — דאָס אַלץ מוז זיך אָפּרופֿן אויף דער אַטמאָספֿער אין דער שול און אויף די רעזולטאַטן פֿון דער אַרבעט. די מאַטעריעלע מאָמענטן ברענגען אָפֿט מאָל אַרײַן אַ צערייצט־קייט אין די באַציִונגען צווישן די לערערס און דער אָנפֿירונג. די לערערס האָבן אַ פֿאַראיין, און ס׳האָבן זיך שוין געטראָפֿן קאָנפֿליקטן צווישן דער לערער־אָרגאַניזאַציע און די אַפּוטרופּסישע אָרגאַניזאַציעס און פֿאַרוואַלטונגען.

ס׳איז דעריבער קיין חידוש נישט, וואָס די צוגאָבשול ציט ווינציק צו די קינ־דער פֿון די פּוילישע אַמעריקאַנער. זי אימפּאָנירט גאַנץ קנאַפּ, זי קען זיך נישט פֿאַרגלײַכן צו דער אַמעריקאַנער שול. זי נעמט צו בײַם קינד די צײַט, ווען עס וואָלט גערן זײַן צו שפּילן זיך. די קינדער קומען אין שול מידע, און ס׳איז שווער צו האַלטן זיי פֿאַראינטערעסירט. די לעקציעס געדויערן 2 שעה אָן איבעררײַס, און בײַם סוף הערן די תּלמידים בכלל אויף צו רעאַגירן אויף דעם לערנען. באַקלאָגט מען זיך טאַקע אויף דער צעפֿלויגנקייט פֿון די תּלמידים, אויף זייער קנאַפּער פֿאַראינטערעסירונג. ווען מען זאָל בעסער אַוועקשטעלן די אַרבעט און באַקומען לערערס פֿון אַ העכערן ניוואָ, וואָלט מען אַ סך געקענט פֿאַרריכטן.

דאָס קינד גייט אין שול, ווײַל די עלטערן ווילן אַזוי. דאָס קינד קוקט דערויף ווי אויף אַ צוואַנג און בונטעוועט זיך. אַדורכלאָזן איז אַן אָפֿטע זאַך. מען דאַרף דערבײַ געדענקען, אַז דאָס אַמעריקאַנער קינד איז צוגעוווינט צו פֿרײַקייט און אַז בײַ אים אַנטוויקלט זיך אַ סך פֿריִער דאָס געפֿיל פֿון זעלב־שטענדיקייט, איידער בײַ אַן אײַראָפּעיִשן קינד.

גרויסע שוועריקייטן פֿאַרשאַפֿט די פֿראַגע וועגן שפּראַך, וואָס וועגן דעם האָבן מיר שוין פֿריִער גערעדט. די קינדער פֿאַרשטייען נישט גוט די לעק־ציעס און פֿאַרלירן געשווינד דעם חשק.

צווישן זיך רעדן זיי נאָר ענגליש. ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אַפֿילו די טייל פּוילִיש־אַמעריקאַנער יוגנט וואָס קען גוט פּוילִיש רעדט אויך צווישן זיך נאָר ענגליש. פּוילִיש גיט זיי פֿאָרט נישט די מעגלעכקייט פֿון פֿרײַ אַרויס־רעדן זיך, ווי מען קען דאָס טון אין אַ שפּראַך, אין וועלכער מען איז אין גאַנצן היימיש. אַפֿילו די עלטערן וואָס זײַנען געבוירן געוואָרן אין פּוילן, וואָס קול־טיווירן פּוילִיש און רעדן פּוילִיש צווישן זיך, רעדן מיט די קינדער ענגליש. קינדער זײַנען שוין נישט פֿון הײַנט אַ ביז גאָר וויכטיקער פֿאַקטאָר אין דער אַנגליזירונג פֿון עלטערן דור.

אָבער פֿון דעסט וועגן גיט דאָס גיין אין דער צוגאָבשול דעם קינד פֿאָרט אַ געוויסע קאַנטשאַפֿט פֿון דער פּוילִישער שפּראַך. די פּאָר יאָר אין דער שול גייען ניט פֿאַרבײַ אָן אַ סימן. אין געוויסע פֿאַלן זײַנען אַפֿילו דערגרייכט גע־וואָרן אָנזעעוודיקע רעזולטאַטן. כמעט איטלעך קינד קען נאָכן ענדיקן די שול פֿרײַ לייענען און פֿאַרשטיין פּוילִיש, אַ היפּשער טייל שאַפֿט זיך אַפֿילו אײַן אַן אַקטיווע קאַנטשאַפֿט פֿון דער שפּראַך. די שול זעט אויך צו פֿאַרשטאַרקן פּוילִיש בײַ די גראַדוירטע, זי גיט זיי צו חשק אַרײַנצוטרעטן אין פּוילִישע יוגנט־אָרגאַ־ניזאַציעס, צו לייענען פּוילִישע ביכער און צײַטונגען.

אינטערעסאַנט איז דער פּרווו פֿון איינער פֿון די ניו־יאָרקער שולן צו שאַפֿן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע פֿון אירע געוועזענע תּלמידים. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע אַנטוויקלט זיך גאַנץ גוט; מען אָרדנט אײַן שמועסן, רעפֿעראַטן, יום־טובֿים; זי גיט אויך אַרויס אַ העקטאָגראַפֿיש צײַטונגל Promyk („שטראַלכל״), געשריבן דורכן יונגוואַרג אַליין. ס׳טרעפֿן זיך דאָרטן אויך ענגלישע אַרטיקלען, און די יונגע רעדאַקטאָרן האָבן מיר געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז אויף ענגליש איז סײַ לײַכטער צו שרײַבן, סײַ מען דערגרייכט צו אַ ברייטערן קרײַז לייענערס. די רעדאַקטאָרן אַליין קענען גוט רעדן פּוילִיש, אָבער צווישן זיך רעדן זיי ענגליש, און אין ענגליש דיסקוטירן זיי אויף זייערע רעדאַקציע־זיצונגען. צוליב דעם גאַסט האָבן זיי געפֿירט די זיצונג אויף פּוילִיש, אָבער צווישן זיך האָבן זיי גע־רעדט ענגליש.

ס׳איז זייער טשיקאַווע צו וויסן, ווי לאַנג עס האַלטן אָן די פֿאַראינטערע־סירונגען מיט פּוילן נאָכן פֿאַרענדיקן די שול. מאַכן גענעראַליזאַציעס איז שווער; מען דאַרף געדענקען, אַז אין די שולן גייען קינדער פֿון פֿאַמיליעס, אין וועלכע די פּוילִישקייט־טראַדיציעס זײַנען נאָך גאַנץ לעבעדיק. אין דער היים קענען נאָך די קינדער אָנטרעפֿן פּוילִישע ביכער, פּוילִישע צײַטונגען, פֿאַרשיי־דענע אַרויסווײַזן פֿון אַ קולטורעלער פֿאַרבונדנקייט מיט פּוילן. טייל מאָל איז דער דאָזיקער פֿאַרבונד זייער שטאַרק. כ׳האָב אָנגעטראָפֿן קינדער פֿון עלטערן געבוירענע אין אַמעריקע, וואָס האָבן אין גאַנצן גוט גערעדט פּוילִיש און זיך אינטערעסירט מיט פּוילן. אין אַלגעמיין האָבן די לעצטע פּאָליטישע געשעענישן אַרויסגערופֿן דאָ אַ לעבעדיקן אָפּקלאַנג. אין 1939 האָט דער חורבן פֿון פּוילן געשאַפֿן אַ געדריקטע שטימונג; איטאַליענישע און דײַטשע קינדער האָבן אָפּגעחוזקט פֿון די פּוילִישע; אָבער דאָס האָט אין געוויסע פֿאַלן דערוועקט

דווקא פֿונקן פֿון צוגעבונדנקייט צו דער פֿאַראַנגענהייט. די שפּעטערדיקע געשעענישן האָבן שטאַרק אויפֿגעלעבט די פֿאַראינטערעסירונגען מיט פּוילן, און דאָס האָט זיך טייל מאָל אויסגעדריקט אין גרייסן זיך מיטן אָפּשטאַם. דאָס וואָס פּוילן האָלט זיך אַזוי העלדיש, וואָס די פּוילישע פֿלי׳ערס האָבן זיך קונה־שם געווען, וואָס אַמעריקע האָט סימפּאַטיע פֿאַר דער אומגליקלעכער אַלטער היים — די אַלע זאַכן זיינען געווארן פֿאַקטאָרן פֿון פֿאַרטיפֿן און אַקטיווירן די באַציונג צו פּוילן און פּוילישקייט. אין עטלעכע פּוילישע שולן האָט זיך אָפּילו פֿאַרגרעסערט דער צושטראָם פֿון נייע תּלמידים; אָבער מיר גייט דאָ נישט אַזוי אין ווּוקס פֿון דער צאָל ווי אין ווּוקס פֿון די אַלגעמיינע פֿאַראינטערעסירונגען.

צי דערגרייכט די פּוילישע שול, אַז אירע תּלמידים זאָלן זיך אָנהייבן ערנצטער אינטערעסירן מיט פּוילישע קולטור־שאַפֿונגען, מיט פּוילישער ליטעראַטור? דער אינדרוק איז גיכער אויף ניין. די תּלמידים, מיט וועלכע איך האָב גערעדט, האָבן מיר מערסטנס געזאָגט, אַז זיי לייענען נישט קיין פּוילישע ביכער; דאָס האָבן מיר אָפּילו געזאָגט די רעדאַקטאָרן פֿון דעם צייטונגל וואָס איך האָב דערמאָנט. איין תּירוץ איז: ניטאָ קיין צייט; אָבער דערבי האָבן זיי מודה געווען, אַז ענגלישע ביכער לייענען זיי יאָ. איינע פֿון די מניעות איז אָן שום ספֿק דאָס וואָס זיי באַהערשן ניט געניג פּויליש און די קנאַפּע צוצייוודיקייט פֿון די פּוילישע ביכער וואָס זיי קענען באַקומען. די ניו־יאָרקער ביבליאָטעקן האָבן אין אַלגעמיין וויניק נייע ווערק פֿון דער פּוילישער ליטעראַטור, און דאָס וואָס זיי האָבן יאָ איז גיכער צוגעפּאַסט צו די פֿאַראינטערעסירונגען פֿון אַלטן דור פּוילישע אימיגראַנטן. אָבער טייל מאָל האָב איך אויך געהערט פֿון יוגנט־לעכע, אַז זיי זיינען באַקאַנט מיט אַ שפּאָר ביסל פּוילישע ווערק אין ענגלישער איבערזעצונג. צום באַדויערן איז די פּוילישע ליטעראַטור שוואַך פֿאַרטראָטן צווישן די אַמעריקאַנער איבערזעצונגען.

אַ באַזונדער פֿראַגע איז די באַציונג פֿון די עלטערן צו די צוגאָבשולן. די פֿראַגע געהער אָבער צו אַ סך אַ ברייטערער פֿראַגע — די באַציונג פֿון דער פּויליש־אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט צו דער פּוילישער שול. אַ סך פֿון דער דאָזיקער פֿראַגע האָבן מיר שוין באַלויכטן. איצט וועט זיין אויפֿן אָרט אָרומצורעדן די רעשט און צו מאַכן געוויסע אַלגעמיינע אויספֿירן.

4.

מיר האָבן שוין געזאָגט, אַז די ערשטע פּוילישע שולכלעך אין אַמעריקע, אינגעשטעלט לויטן מוסטער פֿון אַלטן פֿאַלקשולכל אין פּוילן, האָבן לכתּחילה געווירקט ווי אַ קאָנסערווירנדיקער פֿאַקטאָר אין אימיגראַנטישןווינקעלע פֿון די גרויסע אַמעריקאַנער שטעט.

אָבער די צייט האָט מיטגעבראַכט גרויסע שינויים. קודם־כל האָט זיך אָנגעהויבן צעפֿאַלן די פּוילישע „געטא״ גופּא, — דער טיפּישער פּראָדוקט פֿון די אימיגראַציע־באַדינגונגען אין דעם נייעם לאַנד. וואָס שייך ניו־יאָרק געפֿינט זיך דאָ די פּוילישע „געטא״ שוין אין דער לעצטער סטאַדיע פֿון צעפֿאַ־

לונג. פון אמאליקן קאמפאקטן פוילישן קיבוץ אויף דער איסטסיד פון מאנ־
העטן זיינען איבערגעבליבן בלויז שיריים אין דער געגנט פון ס״ט־מארקס־
פלאץ. די פרייערדיקע פוילישע איינווויינערס פון דער געגנט, ווי וויט ס׳האט
זיך פארבעסערט זייער סאציאלער מעמד, זיינען זיך פונאנדערגעפארן איבער
אנדערע ראיאנען. ענלעך איז די לאגע אין סאוטה־ברוקלין. בלויז אין גרינ־
פאינט איז נאך פארבליבן א גרעסערע קאמפאקטע פוילישע גרופע, ווו מען הערט
נאך הייַנט אויף דער גאס רעדן א צעקאליעטשעטן פויליש. ווי עס זאל נישט
זיין — אמאליקע פוילישע דיסטריקטן גייען אויס.

צוזאמען דערמיט איז אויך אפגעשוואכט געווארן די קאנסערווייר־פונקציע
פון דער פוילישער שול. אז דער געשלאסענער פוילישער שטח איז זיך פון זיך
אליין פונאנדערגעפאלן, האט זיך דאס געמוזט אפרופן אויף דער פרעקווענץ אין
די שולן. אז מען ווויינט ערגעץ אויף דער וועסטסיד „אפטאון״, איז שווער
צו שיקן דאס קינד אין א שול אויף ס״ט־מארקס־פלאץ. פון דעסט וועגן איז
נאך פארבליבן עפעס א פארבינד־פאדעם מיט פוילן, מיט די טראדיציעס פון
א מאל, ס׳איז נאך דא א חשק דאס אלץ אויפצוהאלטן. געוויסע קאנסערווייר־
פונקציעס האט די שול פארט אויפגענומען.

אין אנבליק פון די אמעריקאניזיר־פראצעסן וואס קומען פאר אין דער
פויליש־אמעריקאנער סביבה איז זייער טשיקאווע איר באגריף וועגן „פויליש־
קייט״. מען קען זאגן, אז אין לעבן פון די פוילישע אמעריקאנער טיילן זיך
בפירוש אויס צוויי ספערעס ווירקלעכקייט — אן אמעריקאנישע און א פוילישע.
די דאזיקע צוויי ספערעס זיינען שטארק פון זיך אומאפהענגיק און זיי קערן זיך
אן איינע מיט דער אנדערער זייער אין א שוואכער מאס.

די אמעריקאנער ספערע איז א פועל־יוצא פון וואס א בריטערן און טי־
פערן ארייַנוואקסן אין אלגעמיין אמעריקאנער לעבן. זי נעמט ארום די פרא־
פעסיאנעלע, פאליטישע, אפט מאל אויך שכנישע באציונגען, די צוגעהעריקייט
צו פארשיידענע קלובן, געזעלשאפטן, יוניאנס. דאס איז די לעבנס־ספערע,
וווּ מען רעדט ענגליש און מען טראכט אמעריקאניש.

די צווייטע לעבנס־ספערע איז א פועל־יוצא פון אנטייל אין פוילישן קיבוץ.
זי איז נאך געקניפט מיט די איבערבליבן פון די אמאליקע משפחהדיק־שכנישע
באציונגען פון דארפישן קיבוץ. דאס נעמט ארום: די היים און דאס אייגענע
פאמיליע־לעבן בכלל, קלויסטער און פארפיע, געוויסע הילף־געזעלשאפטן,
געוויסע פארבינדונגען מיט דער אמאליקער היים. אין דער דאזיקער לעבנס־
ספערע רעדט מען פויליש און מען טראכט פויליש.

מען קען אזוי ארום רעדן דא וועגן א געוויסער צעצווייטקייט, וואס דאס
איז אגב טיפיש פאר אלע אימיגראנטישע גרופעס אין אמעריקע. אין איין
לעבנס־ספערע איז מען אן אמעריקאנער, א דעמאקראט אדער רעפובליקאנער;
מען אינטערעסירט זיך מיט אלץ, מיט וואס די גרויסע מערהייט אמעריקאנער
אינטערעסירן זיך; מען האט די זעלבע מיינונגען ווי א מ״ר א׳ברייַן, דזשאנס

אָדער מיללער; די זעלבע דאגות וואָס יענער; מיט די זעלבע מיטלען וואָס זיי זוכט מען זיך אַן עצה צו געבן אין די דאגות אאַז״וו. אָבער ווען מען טרעט אַריבער די שוועל פֿון דער היים, פֿון קלויסטער צי פֿון „פֿאָלקסהויז״, ווערט מען אַן אַנדע־רער מענטש. דאָ זײַנען פֿאַרבליבן די רעשטלעך פֿון אַמאָליקן פּוילישן דאָרף, אויך שטאַרק געביטענע, אָבער אין זייער עיקר דויערדיקע.

די פּוילישע שול געהער אין גאַנצן צו דער דאָזיקער „פּוילישער״ לעבנס־ספֿערע. די באַציִונג צו דער דאָזיקער שול איז אין גאַנצן אַן אַנדערע, ווי צו דער אַמעריקאַנער, — אַ מער משפּחהדיקע, פּונקט ווי צו די אַנדערע ענינים וואָס זײַנען „פּויליש״.

אין דעם זינען האַלט נאָך אויף די פּוילישע שול אירע קאָנסערווירנדיקע פֿונקציעס עד־היום. זי איז איינע פֿון די עלעמענטן פֿון דער אַלטער משפּחהדיק־שכנותדיקער סבֿיבֿה וואָס האַלט ווײַטער אָן אין דער נײַער וועלט. אַ מאָל פֿלעגט מען זאָגן, אַז מען שיקט די קינדער אין דער פּוילישער שול, כּדי מען זאָל זיך קענען מיט זיי צונויפֿרעדן. הײַנט האָט דער מאָטיוו אָן שום ספֿק פֿאַר־לוירן זײַן ווערדע. אין ניו־יאָרק זײַנען שוין אַ זעלטנקייט אַזעלכע עלטערן וואָס זאָלן זיך נישט קענען צונויפֿרעדן מיט זייערע קינדער אין ענגליש. ס׳איז אַ שלעכט ענגליש, אָבער גענוג אויף צו פֿאַרשטיין זיך. אָבער פֿאַר געוויסע על־טערן איז די נייטיקייט צו רעדן מיט די קינדער פּויליש אַ זאַך וואָס רירט אָן געוויסע יסודות פֿון פֿאַמיליע־לעבן. פּויליש איז די היימשפּראַך, און אין דער היים דאַרף מען רעדן פּויליש. ס׳פּאַסט, אַז ס׳קינד זאָל קענען אַ געוויסע צאָל פּוילישע אידיאָמאַטישע אויסדריקן, אַז ס׳זאָל קענען אויפֿזינגען אַ פּויליש לידל.

דאָס דאָזיקע „פּאַסטן״ טראָגט נישט קיין פֿאַרגליווערט קאָנווענציאָנעלן כאַראַקטער, פֿאַרקערט — ס׳איז אַן אויפֿריכטיק און לעבעדיק געפֿיל מיט אַ קלאָרן אינהאַלט. עס איז כּולל אין זיך אַ געוויסן טיפּ אָדער אידעאַל פֿון פֿאַמיליע־לעבן, וואָס ווערט שטאַרק אָפּגעהיטן אַנטקעגן די ניוועלירנדיקע ווירקונגען פֿון אַמעריקע. אָט אָ די ווירקונגען גראָבן אונטער דעם יסוד פֿון דער טראַדיציאָ־נעלער פֿאַמיליע. ס׳קומט אויס צו הערן אַ מיינונג, אַז קינדער וואָס קענען פּוי־ליש און נוצן עס אין דער היים פֿאָלגן מער די עלטערן. דאָס איז אפֿשר דער וואָגיקסטער מאָטיוו פֿאַר שיקן די קינדער אין דער פּוילישער שול, און דאָס איז די וויכטיקסטע געזעלשאַפֿטלעכע פֿונקציע וואָס דער עלטערער דור זעט אין דער פּוילישער שול.

דער מאָטיוו ווירקט אויף אַ צווייטן — אויף דעם בפֿירוש פּאַטריאָטישן מאָטיוו. ער קומט צום אויסדרוק בײַ די יעניקע וואָס שטרײַכן כּסדר אונטער זייער פֿאַרבינדונג מיטן עבֿר און אַקצענטירן זייערע סענטימענטן פֿאַר פּוילן. דאָס וואָס זיי האָבן אויסגעקליבן אַ וועלטלעכע און נישט קיין פּאַראַפֿישע שול שטרײַכט נאָך מער אונטער דעם דאָזיקן מאָטיוו. זיי ווילן, אַז די קינדער זאָלן אין זיך אויפֿהאַלטן עפּעס פֿון פּוילישקייט; אין קאַטוילישקייט גייט זיי

נישט. אבער אויך בײַ די דאזיקע מענטשן איז דער „פאמיליע״־מאטיוו שטארק פארפלאכטן מיטן פאטריאטישן; אפט מאל זעט מען, אז דער צווייטער איז א פועל־יוצא פון ערשטן. די פאמיליע איז דער יסוד פון פוילישקייט — אזעלכע מיינונגען הערט מען נישט זעלטן.

אבער אין ניו־יארק גייט אן א דעפיניטיווער פונאנדערפאל פון די אלטע פוילישע בינדונגען, און אין רעזולטאט דערפון זעען מיר, אז די „אמעריקאנער״ ספערע דרינגט ארײַן אלץ מער אין דער „פוילישער״ ארײַן. דער טיפ פון דער פאמיליע אין דער פוילישׂ־אמעריקאנער סביבה פורעמט זיך איבער, ער ווערט וואס אמאל ענלעכער צום אלגעמיין אמעריקאנער טיפ. א טאג־טעגלעכע זאך זײַנען געמישטע חתונות. מען בײַט איבער די פאמיליע־נעמען, מען נעמט איבער אין גאנצן דעם אמעריקאנער לעבנסטיל. דער אינטערעס פאר דער פוילישער שול ווערט ממילא שוואכער. אירע סאציאלע פונקציעס ווערן כסדר שמעלער און ארעמער, וואס דאס קומט צום אויסדרוק אין דער פארקלענערטער צאל תלמידים און אין דער שלעכטונג פון גאנצע שולן.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

ד״ר רפֿאל מאַהלער. דער קאַמף צווישן השכּלה און חסידות אין גאַליציע אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 19טן יאַרהונדערט. ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ. יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט. ניו־יאָרק, 1942. 254 זז׳.

דאָס דאָזיקע ווערק געהער צו יענע מאַנאָגראַפֿיעס צו דער געשיכטע פֿון ייִדן בכלל און אין פּוילן בפֿרט, וואָס סתּם מיט מבֿינות־זאָגערײַ קען מען ניט און מען טאָר זיי ניט אָפּפֿטרן.

אין דעם בוך ווערן פֿאַרמולירט פּראָבלעמען, באַפֿעסטיקט מיט אזא וואָגיקן סכום אַלטע און נײַ אויפֿגעדרעקטע היסטאָרישע פֿאַקטן, אז דער גאַנצער ענין השכּלה און חסידות אין גאַליציע (ריכטיקער: אין מיזרח־גאַליציע) ווערט אַוועקגעשטעלט אויב ניט אויף נײַע, איז אָבער אויף בעסערע און פֿעסטערע יסודות.

דאָס בוך איז אײַנגעטיילט אין פֿינף קאַפּיטלען. אין דעם ערשטן ווערן אַנאַליזירט די סאָציאַלע און פּאָליטישע יסודות פֿון חסידות אין גאַליציע; אין צווייטן — די השכּלה; אין דריטן — די עסטרײַכישע מלוכה־פּאָליטיק לגבי חסידות אין דער צײַט פֿון רעאַקציע (1815—1848); אין פֿערטן — די צענזור אויף ייִדישע ספֿרים בכלל און אויף חסידישע בפֿרט; און אין לעצטן קאַפּיטל רעדט זיך וועגן יוסף פּערלס קאַמף קעגן חסידות אין ליכט פֿון אָפּיציעלע דאָקומענטן.

בעצם איז דאָס א בוך וועגן מיזרח־גאַליציע. די השכּלה אין מערב־גאַליציע איז ווינציק באַקאַנט, אָבער עס איז שווער אײַנצושטימען מיט די פֿאַרשערס פֿון השכּלה, אז עס איז בעצם ניט געווען קיין השכּלה אין מערב־גאַליציע. עס איז דווקא יאָ געווען, נאָר זי דריקט זיך אוים נאָר אין אַנדערע פֿאָרמען, שוין צוליב דעם וואָס פֿון קראַקע האָט מען מער עמיגרירט, ווי למשל פֿון לעמבערג און אויך צוליב סיבות וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט דער אייגנאַרטיקער פּאָליטישער געשיכטע פֿון דער קראַקעווער ,,רעפובליק״ אין די יאָרן 1815—1846.

אין דעם ערשטן קאַפּיטל קומט דער מחבר צום אויספֿיר, אז חסידות איז געווען א פֿלעבעדיקע באַוועגונג, אָבער וואָס שטאַרקער די דאָזיקע באַוועגונג איז געוואַקסן און וואָס מער זי האָט אײַנגעשלונגען א סך עלעמענטן פֿון ,,העכערע״ קלאַסן (א שטייגער סוחרים), אַלץ מער איז חסידות געוואָרן אויס ,,אמאָליקע פֿאָלקס־רעליגיע״ און האָט זיך בהדרגה פֿאַרוואַנדלט אין ,,דער הערשנדיקער רעליגיע פֿון דער גרויסער מערהייט פֿון ייִדישן פֿאָלק״ (ז׳ 38). בנוגע מיזרח־גאַליציע וואָלט דאָס געווען ריכטיק אויב עס וואָלט זיך געלאָזט פֿעסטשטעלן, אז די אזוי גערופֿענע טעאָריע פֿון חסידות, וואָס דער מחבר אנא־

ליזירט אויף אזא אויסנעצייכנטן אופן, איז א ריין לאקאלע דערשיינונג. די פראגע איז פון קארדינאלער, מעטאדאלאגישער וויכטיקייט: צי איז די חסידישע תורה וואס די רביים אין גאליציע האבן פארשפרייט א פראדוקט פון גאליציע גופא? צי קען מען רעכענען א גאליצישן חסידות אין זינען פון א סאציאלער פילאסאפיע, ווי מיר רעכענען למשל וועגן חב"ד? פאליטישע און עקאנאמישע סיבות האבן נעקענט גורם זיין א געווישן, אנדערשדיקן לעבנס־נוסח, אבער עס איז שווער אריינצושטימען, אז לויט די פארמולירונגען אויס־גערדיקט אין די תורות פון די רביים איז פארן א ספעציפישער גאליצישער חסידיזם.

א צווייטע וויכטיקע פראגע איז: וואס האט באווויגן די מתנגדישע קליין־בירגערס און שפעטער אפילו די רייכע זיך צו באהעפטן מיט דער חסידישער באוועגונג? צי איז דאס געווען א דראנג אפצושוואכן דעם אימפעט פון דער באוועגונג, אפטעמפן א ביסל אירע דעמאקראטישע שארפן, ווי דאס איז געווען מיט א סך אנדערע געזעלשאפטלעכע באוועגונגען? די דאזיקע פראגעס ווערן אין דעם קאפיטל ניט באלויכטן.

מאהלער פארמולירט די חסידישע אפאזיציע צו בילדונג, ווי א מורא פאר קולטורעלער אסימילאציע (ז' 22). עס איז א גרויסער ספק, צי די באנרייפן קולטור און אסימילאציע, ווי מיר באנעמען דאס היינט, זיינען געווען צוטריט־לעך פאר די חסידים. זיי האבן אין אלגעמיין באטראכט בילדונג ווי א ספנה פאר רעליגיע. אין דעם פרט האבן זיך די חסידים צונויפגעטראפן מיט די רעאקציאנערע עסטרייכישע באאמטע וואס האבן אויך געהאלטן אז בילדונג איז שעדלעך פאר יידן. ערנסט גענומען קארטום שרייבט אין זיין בוך איבער גאליציע, אז בילדונג האט געמאכט יידן גלייכגילטיק צו ענינים פון רעליגיע, און „דאס איז געפערלעך". ער רופט אן די משפילים „מארשאלישע הערמא־פראדיטן", און הגם ער איז ניט קיין גרויסער אוהבֿ־ישׂראל און זיין זארג פאר דער יידישער רעליגיע איז ניט מער ווי צביעות, דאך קען מען ניט פארלייקענען דעם פאקט, אז חסידות האט געהאט גרויסע אנהענגערס טאקע צווישן אזעלכע קארטומס (און זייער צאל איז געווען גרוים), וואס האבן דאס אויסגענוצט פאר פאליטישע צוועקן. אן אידענטישע סיטואציע איז אנג געווען אין קאנגרעס־פוילן, ווען מען האט געהאלטן אין פארמולירן די מעטאדן פון וועלטלעכער בילדונג פאר יידן.

מאהלער ציטירט מיזעסעס ווערטער פון „תכונת הרבנים", אז די גאנצע חכמה לאזט זיך ניט אויס מיט וואלטערן און מיראבאן, — ווערטער, וואס מיט צען יאר פאר אים האט זיי אין וואַרשע געשריבן אברהם שטערן, און שפעטער (אין 1834) יעקב טונענהאלד. די פראבלעם פון ניט איבערראציאנאליזירן די יידישע רעליגיע איז געווען אזא קארדינאלע און קאמפליצירטע, אז זי איז נעווארן דער צענטער פון די טעארעטישע חקירות ניט נאר אין גאליציע, נאר אומעטום, וווּ ס'איז דעבאטירט נעווארן די פראבלעם פון א נייטראליזירנדיקער מחיצה צווישן בילדונג און רעליגיע (למשל אין שד"ם בריוו פון 1840).

בנוגע דער השפּלה אין גאַליציע קומט דער מחבר צום אויספֿיר, אז דאָס איז געווען קודם־כּל א באַווענונג פֿון פֿאַרמעגלעכע סוחרים. נאָך וויסבערג האָט ריכטיק באַמערקט, אז די השפּלה־ליטעראַטור האָט אין דער אינדוסטריעלער ארעמער גאַליציע וואָס איז געווען בלויז אן אגראַרלאַנד ניט געקענט געפֿינען קיין פֿרוכטפֿערדיקן באָדן. השפּלה איז לויט אים געווען „א לוקסוס־געווייקס, צוטריטלעך נאָר פֿאַר די רייכע און פֿיל ארומרייזנדיקע וואָס האָבן חוץ יידישער בילדונג, פֿאַרמאָגט אויך אן אנדער בילדונג.“ [1]

אָבער פֿאַר וואָס דאָס איז אזוי געווען דערקלערט וויסבערג ניט. מאהלער האָט ריכטיק פֿאַרמולירט די פֿראַבלעם פֿון די וואָס מיר רופֿן אן משפּילים. די דאָזיקע סוחרים האָבן געהאט א וועלטבאַנעם וואָס האָט אָפּגעשפּיגלט זייער סאָציאַלן מעמד. פֿון אלע קלאַסן אין דער יידישער גאַליציע האָבן זיי צוםווינציקסטן געליטן, ווייל זיי זיינען געווען פֿאַרמעגלעך. די פּערספּעריע פֿון משפּילישע אינטעליגענטן וואָס האָט זיך אַרום זיי געשאַפֿן, אָט די אַרעמע מחברים פֿון שלעכטע לויב־שירים אויף לשון־קודש און דייטש, האָט געשאַפֿן די סאָציאל־אינטעלעקטועלע אטמאָספֿער וואָס אין נייטיק געווען פֿאַר די שפּיצן פֿון די משפּילישע סוחרים און מיליטער־ליוווראַנטן. די דאָזיקע אינטעליגענטן (די „ראַזנאַטשינצעס“ פֿון דער השפּלה, צו ניצן א טערמין פֿון דער נעשיכטע פֿון דער רוסישער אינטעליגענץ) זיינען מיט דער צייט אַוועק וויטער פֿון זייערע ברויטגעבערס. בעת דער פֿאַבריקאַנט אַדער קעניגלעך־און קייזערלעכער האָף־ליפֿעראַנט איז אין 1848 געבליבן אויף דער שוואַרץ־גאַלער זייט פֿון דער באַריקאַדע, איז דער נעכטיקער ישיבה־בחור, שפּעטער משפּיל — געווען אויף יענער זייט באַריקאַדע, און א סך משפּילישע, דערפֿירט צום אומ־פֿאַרמיידלעכן פּועל־יוצא פֿון דער דאָזיקער אידעאָלאָגיע, געפֿינט זיך אין דער ראַדיקאַלער פּובליציסטיק פֿון וויינער זשורנאַליסטן פֿון יענער תקופֿה, וואָס שטאַמען פֿון גאַליציע.

אז די משפּילים האָבן ניט געפֿילט די נאַציאָנאַלע אונטערדריקונג קען נאָך באַקרעפֿטיקט ווערן מיט יהודה לייב נעוואַכאָוויטשעס אפּאָלאָגעטישער שריפֿט וואָס איז ארויס אין 1803 אויף רוסיש און אין 1804 אין שקלאָוו אויף העברעיש. דער מחבר באַמערקט אפֿילו ניט די טראַגישע עקאָנאָמישע און רעכטלאָזע לאָגע פֿון יידן. אפֿשר איז דאָס געווען דערפֿאַר, וואָס ער האָט נע־וויינט אין פּעטערבורג. אָבער די גאַליציש משפּילים האָבן געוווינט אין דעם סאָמע צענטער פֿון יידישן לעבן און דאָך איז זייער שטעלונג געווען די זעלביקע.

בנוגע דער קולטור־פֿראַגעס פֿון דער השפּלה האלט דער מחבר, אז די משפּילים זיינען געווען גרויסע אָנהענגערס פֿון העברעיש און פֿון דער לאָנד־שפּראַך. דערבייַ ווערט אָבער ניט קלאָר פֿאַרמולירט, וואָס זיי האָבן פֿאַר־שטאַנען אונטערן וואָרט לאַנדשפּראַך. ווי לעגאַליסטן און ממילא צענטרא־ליסטן האָבן די משפּילים נעהאלטן פֿון ד י ט ש. לאַנדשפּראַך און מלוכה־

[1] Die neuhebräische Aufklärungs-Literatur in Galizien. 1898, 76.

שפּראך זײַנען פֿאר זיי סינאָנימען, וועגן פּוילישׁ האָבן זיי בכלל ניט געטראַכט. דאָס וואָס שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט האָט געשריבן אין 1822, בעת ער פֿירט דורך א פּאָראַלעל צווישן העברעיש און ייִדיש: „לשון יהודית־דייטש בארץ פּולניא למה? או לשון הקודש או לשון פּולניא" (בכורי העתים, תקפ״ה, ז׳ 11; מאהלער, 52) איז ניט מער ווי מליצה. מען קען זאָגן, אז ביז יוסף כהן צדק, וואָס ער האָט אין „המבשׂר" (1862) אויפֿגעהויבן די פֿראָגע פֿון פּוילישׁ אין דעם לערנפּלאַן פֿון יידישע שולן אין גאַליציע, איז דער ענין ניט אָנגערירט געוואָרן. דער פּאַקט גופֿא, וואָס די גאַליצישע משׂפּילים זײַנען געווען פֿראָדײַטש, מאַכט זיי אָבער ניט פֿאַר גערמאַניזאַטאָרס. די פֿראָבלעם פֿון דער דײַטשער שפּראַך אין גאַליציע מיינט עפּעס אַנדערש אין פּאָקטישן באַנוץ מצד די העכערע קלאַסן און לחלוטין עפּעס אַנדערש, ווען די דאָזיקע פֿראָגע ווערט טעאָרעטיש באַרירט אין די אָפּיציעלע עקספּאָזעען פֿון דער עסטרײַכישער ביוראָקראַטיע. אין יענער צײַט איז פּוילישׁ אין גאַליציע געווען אויף אזא מדרגה ווי א קולטורשפּראַך (און ניט גערמאַניזאַטאָרישע טענדענצן פֿון אויבן האָבן גורם געווען דעם דאָזיקן צושטאַנד) אז עס איז געוואָרן אוממעגלעך אָנצופֿילן א חודש־זשורנאל מיט אָריגינעלע פּוילישע אַרבעטן. די גאַליצישׁ־פּוילישע אַריסטאָקראַטיע איז געווען אזוי פֿאַרדײַטשט, אז איר פּוילישׁ איז אן אָביעקט פֿון פֿאַרשיידענע אַנעקדאָטן אין דער מיטצײַט־לערישער מעמואַריסטיק. וואָלט אין גאַליציע געווען א קולטורעלע פּוילישע אַריסטאָקראַטיע, ווי דאָס איז געווען אין קאָנגרעס־פּוילן, ליטע, וואָלין און אפֿילו פּוזין, וואָלטן די משׂפּילים זיכער מער זיך אינטערעסירט מיט פּוילישׁ. אָבער וועגן אזא זשורנאל ווי Pamiętnik Lwowski, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין אין 1816 אונטער דער רעדאַקציע פֿון אדאם כלענדאָווסקי (Chłędowski), בעט, אז מען זאָל צושיקן אַרבעטן געשריבן אויף דײַטש, און פֿילט אַן דעם זשורנאל מיט איבערזעצונגען פֿון דײַטש — האָבן מיר אין דעם דאָזיקן זשורנאל א מין פּוילישע גלײַכענישׂ צום העברעישן „בכורי העתים".

די זעלבע סיטואַציע איז געווען מיט די רוטענער (אוקראַינער). די סאַמע שפּראַך־באַווסטזיניקע גרופּע זייערע איז געווען אין פֿרעמיסלע. זיי האָבן געמוזט אַרויסגעבן זייערע ווערק צו פֿאַרטיידיקן רוטענישׁ אויף... פּוילישׁ; די דאָזיקע שפּראַך האָבן זיי געקענט א דאנק זייער נאָענטשאַפֿט צו די קלײַנערע פֿריצים וואָס זײַנען געווען דאָס רוב פּאָליאַקן. אזוי למשל האָט מאַגיל־ניצקי אַרויסגעגעבן זײַן ווייסנשאַפֿטלעכן טראַקטאַט וועגן דער רוטענישער שפּראַך אויף פּוילישׁ.[2] ווען עס האָבן זיך אָבער פֿאַרשאַרפֿט די פּוילישׁ־רוטענישע באַציונגען (אַרום 1840), האָבן די רוטענער ניט געוואָלט אָנטאָן דעם נחת־רוח די פּאָליאַקן, וואָס האָבן געהאַלטן, אז די רוטענער זײַנען פּאָליאַקן, וויל זיי שרײַבן די מער וואַגיקע ווערק אויף פּוילישׁ — האָבן זיי אָנגעהויבן

[2] Rozprawa o języku ruskim. Lwów, 1829.

צו שרייַבן אויף... דייַטש. שאַשקעוויטש, דער ערשטער פּראָמינענטער רוטע־נישער „משׂכּיל", האָט אַפֿילו פֿאָרמולירט:

Deutsch ist die provisorische Nationalsprache der Ruthenen.

דער פֿאַקט גופֿא, וואָס אונדזערע משׂכּילים (אַפֿילו אין מערבֿ־גאַליציע) האָבן זיך צו יענער צייַט ניט אָנגעשטויסן אויף טענות פֿון גערמאַניזאַציע מצד דער פּוילישער געזעלשאַפֿט, ווי דאָס איז שוין געווען דער פֿאַל אין קאָנגרעס־פּוילן, באַווייַזט, אַז די פּוילישע קולטור־ספֿערע האָט זיך געהאַלטן פֿאַר צו שוואַך, זי זאָל קענען צוציִען ייִדן, אָבער גענוג שטאַרק צו טאָן דאָס מיט די רוטענער. מיר האָבן אין יענער צייַט אַ כאַראַקטעריסטישן פֿענאָמען אין גאַליציע: ייִדישע סימפּאַטיקערס פֿון פּוילישע פּאַטריאָטישע באַוועגונגען דריקן אויס זייערע סימפּאַטיעס און אידענטיפֿיצירן זיך אַפֿילו מיט זיי... אויף דייַטש. בכלל האָבן די משׂכּילים ניט געהאַט קיין געפֿיל פֿאַר שפּראַכן ווי נאַציאָנאַלע קאַטעגאָריעס — טאַקע דערפֿאַר, ווייַל זיי זייַנען געווען קאָסמאָ־פּאָליטן, לעגאַליסטן, און ווייַל זייער לעצטער חלום איז געווען (אין אַ סך פֿאַלן האָבן זיי דאָס טאַקע דורכגעפֿירט) צו באַזעצן זיך אין ווין. אַן ענלעכע סיטואַציע איז געווען אין ביימען לגבי טשעכיש, אין דער שטאַרק פּוילישער ליטע לגבי פּויליש, אַפּשיטאַ נאָך לגבי אַזעלכע פֿאָלקסשפּראַכן ווי אוקראַיִניש, ליטוויש אָדער קראָאַטיש און סלאָוואַקיש אין אונגאַרן פֿון יענער תקופֿה.

דאָס איז זייער וויכטיק, ווייַל די שפּראַכן־פֿראַגע בייַ די משׂכּילים איז זייער וויכטיק פֿאַר אונדז אויף צו פֿאַרשטיין זיי גופֿא און די סבֿיבֿה, אין וועל־כער עס איז זיי אויסגעקומען צו זייַן טעטיק.

מאַהלער ציטירט גאָטלאָבערס זאַץ, אַז עס איז דער פֿאַרלאַנג פֿון דעם רובֿ ייִדן „די אייראָפּעיִשע זיטנלערע אונד קריסטליכע מאָראַל אָנצונעמען" און קאָמענטירט, אַז דאָס איז „הכנעה און חניפֿה לגבי דער הערשנדיקער רעליגיע." דאָס איז אָבער ניט ריכטיק. פֿאַרגלייַך די אויסטייַטשונג פֿון „קריסטלעכע מאָראַל" אין לעסינגס „די יודען", אין די אַרטיקלען פֿון פֿרענקל אין Sulamith און בכלל אין דער השׂכּלה־פּובליציסטיק. די משׂכּילים האָבן באַנוצט „אייראָפּעיִש" און „קריסטלעך" אָפֿט מאָל ווי סינאָנימען. ווען די פּוילישע פּאָעטעסע דעאָטימאַ (Deotyma) למשׂל רעדט אין אירע מעמואַרן וועגן אַ ייִדן וואָס איז געקליידט אייראָפּעיִש און רעדט אַן אייראָפּעיִשע שפּראַך, זאָגט זי אויף אים, אַז ער „פֿאַרמאָגט קריסטלעכע מאָראַל".

צו דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם גאַליצישן משׂכּיל פֿון דעם ניט־לומדישן טיפּ, וועגן וועלכן ס'איז אין בוך פֿאַראַן זייער ווינציק, איז כּדאַי אָנצוווייַזן, אַז אין דער Gazeta Lwowska (וואָס איז געווען דער פּוילישער אָפֿיציאָז פֿון דער עסטרייַכישער מלוכה־פֿאַרוואַלטונג אין גאַליציע) זייַנען פֿאַראַן אַ סך אינטע־סאַנטע אַרטיקלען, צוגעשיקט פֿון די „פּראָגרעסיווע" ייִדן. דאָס לאָזט זיך פֿעסטשטעלן לויט דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון סטאַנישעווסקי, אויב די צייַטונג גופֿא איז ניט בנימצא אין אַמעריקע. שוין די טעמאַטיק פֿון זייערע אַרטיק־לען, ווי אויך פֿון די חיבורים געשריבן אויף דייַטש, באַווייַזט די גייַסטיקע אָפּ־

הענגיקייט פֿון די בערלינער חיבורים. עס איז דאָ מער אַפּאָלאָגיע אין די דייַטשע שריפֿטן ווי אין די העברעיִשע, און אין תּוך גענומען איז דאָס פֿאַר־שטענדלעך: דער לייענער־עולם האָט געשאַפֿן דעם אונטערשייד.

איינער פֿון זיי, אַבֿרהם נאָטקיס, האָט פֿאַרפֿלייצט גאַליציע מיט זייַנע געלעגנהייט־שירים צו הויכע באַאמטע, דאָקטוירים א״אַנד. זיי זייַנען פֿאַר־צייכנט אין דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון פֿלוגבלעטער, טיילווייַז בייַ עסטרייַכער (Estreicher) פֿולשטענדיק אין Druki ulotne Biblioteki Jagiellońskiej, III, 369 א״וו. וועגן צוויי ניט־לומדישע משׂכּילים זייַנען אַפֿילו פֿאַראַן ביאָ־גראַפֿיעס, איינע איז וועגן דעם דאָקטאָר בייַזער (1807—1880), וואָס איז אין 1848 געווען אויסגעוויילט ווי אַ דעמאָקראַטישער דעפּוטאַט אין עסטרייַכישן פּאַרלאַמענט.[2a] דער צווייטער איז ד״ר ראַפּאָפּאָרט, וואָס ווערט דערמאָנט אויך בייַ מאַהלערן.[2b]

עס פֿעלט אין בוך אַ בילד פֿון דעם ייִדישן באַזוך אין די אַלגעמיינע שולן, אַ וויכטיקער סימן אין יענער תּקופֿה פֿאַר דער פּראַקטישער אָנווענדונג פֿון דער השׂכּלה־אידעאָלאָגיע. עס איז ביז גאָר כאַראַקטעריסטיש, וואָס גראָד אין גאַ־ליציע, ווו להיפּוך צו רוסלאַנד פֿון דער זעלביקער צייַט האָבן ייִדן געקענט אומגעשטערט באַזוכן מיטלשולן און הויכשולן, איז דער באַזוך געווען גאָר אַ קליינער, בעת אין ווין געפֿינען מיר דווקא אַ שפּאָר ביסל ייִדישע סטודענטן פֿון גאַליציע. אין בראָד האָבן ייִדישע קינדער באַזוכט די אַלגעמיינע שולן שוין אין 1798. אין לעמבערגער אוניווערסיטעט זייַנען אין 1829 געווען אויף 320 סטודענטן־יוריסטן — נאָר 4 ייִדן און אין 1833 — נאָר 3. אין 1848 האָט דער ווינער אוניווערסיטעט געהאַט זעקס מאָל מער סטודענטן־ייִדן פֿון גאַליציע איידער לעמבערג.

אויך אין די יובילייַ־געשיכטעס פֿון גאַליצישע גימנאַזיעס, דאָס רובֿ דייַ־טשישע, געפֿינט זיך מאַטעריאַל וועגן דעם ענין. די דאָזיקע אַרבעט פֿאַרדינט דורכגעפֿירט צו ווערן ווי אַ צושטייַער צו דער געשיכטע פֿון פּראַקטישער השׂכּלה אין גאַליציע.

אין דעם פּרעכטיק קאָנסטרויִרטן קאַפּיטל וועגן די משׂכּילים זייַנען פֿאַראַן נאָך אַ רייע פֿראַגעס וואָס זייַנען ניט באַרירט געוואָרן.

עס איז למשל אין גאַנצן ניט קאָנטיק די נאַציאָנאַלע געאָגראַפֿיע פֿון דעם קאַמף צווישן חסידים און מְשׂכּילים. פֿאַר וואָס זייַנען די פּראָבלעמען דאָ גאָר אַנדערע ווי אין דער ביימישער השׂכּלה? די עקאָנאָמישע יסודות פֿון דער השׂכּלה וואָס מאַהלער באַשרייַבט זייַנען ניט קיין עסטרייַכישע, נאָר גאַליצישע. ווו איז דאָס בילד פֿון דער שטעלונג פֿון דער פּוילישער געזעלשאַפֿט סייַ צו דער השׂכּלה און סייַ צו חסידות? אַזאַ שטעלונג איז געווען, און מיר וואָלטן גע־

[2a] *Johann Beiser.* Das Leben und das Wirken des Med. Dr. Beiser. Lemberg, 1881.

[2b] *S. Kunasiewicz.* Dr. M. Rappoport, jego stanowisko w społeczeństwie żydowskiem i w kraju. Lwów, 1878. XVI+90 pp.

קענט ציטירן צענדלינגער שטעלן פֿון דער פּוילישער פּובליציסטיק און מעמואַ־ריסטיק וועגן די דאָזיקע ענינים.

אין דער תקופֿה וואָס מאַהלער באַשרייַבט ד״ה ביזן יאָר 1848, האָט מיזרח־גאַליציע געהאַט איבער צען פֿאַרשיידענע פּוילישע נאַציאָנאַלע פֿאַר־שווערונגען, קאָנספּיראַטיווע קרייַזל־באַוועגונגען; זיי האָבן באַקומען זייער לעצטגילטיקן אויסדרוק אין די באַרימטע פּראָצעסן, וואָס אייראָפּע איז געווען אין זיי ניט ווינציקער פֿאַראינטערעסירט ווי גאַליציע גופֿא. עס איז געווען אַ קאָנספּיראַטיווע ריכטונג וואָס יוזעף זאַליווסקי האָט אָנגעהויבן אין 1833, עס זייַנען געווען אַפֿילו פֿריערדיקע פֿון סוף 18טן י״ה אין שייַכות מיט דער עסטרייַכיש־טערקישער מלחמה. עס איז אויך געווען אַן אינטעלעקטועלע באַ־וועגונג, וואָס איר הויפּט־פֿאַרטרעטער און שפּעטער קרבן איז געווען קאָנסטאַנטי סלאָטווינסקי (Słotwiński). אַ סך משׂכּילישע משפּחות נעמען אָנטייל אין דער דאָזיקער באַוועגונג, ווי למשל די משפּחה באָדעק, די איגעלס א״אַנד. מיט בעזאַנסאָן, פּאַריז און אַוויניאָן, ווו עס האָבן זיך גרופּירט פּוילישע פּאָלי־טישע עמיגראַנטן, שטייען לעמבערגער „פּראָגרעסיווע״ ייִדן אין אַ קאָנטאַקט. מאיר מינץ פֿירט אָן מיט לעלעוועלן אַ לאַנגע דייַטשע קאָרעספּאָנדענץ אין אַ פּוילישן גייַסט. צווישן די גאַליצישע משׂכּילים איז ניט באַקאָנט דער־ווייַל קיין איין פֿאַקט וועגן מסרן פּוילישע רעוואָלוציאָנערן. קאַראָל באָרקאָוו־סקי שרייַבט וועגן דער פֿאַרשווערונג פֿון 1833, אַז די לעמבערגער און בראָדער ייִדן האָבן געשטיצט די קאָנספּיראַטאָרס מיט אַ ברייטער האַנט. עס קען זייַן, אַז דאָס איז געטאָן געוואָרן מער אויס שׂינאה צו רוסלאַנד, אָבער דאָס פֿאַרענט־פֿערט נאָך ניט די פֿעסטגעשטעלטע ייִדישע שייַכות צום פּוילישן אויפֿשטאַנד פֿון 1831, צו די פּראָצעסן פֿון 1834—1837, 1842, 1846 אאַז״וו.[3]

די „היפּערבאָלישע באַציִונג פֿון די משׂכּילים צו דער עסטרייַכישער רעגי־רונג״, ווי דער מחבר פֿאָרמולירט עס, דאַרף ניט גענומען ווערן אַזוי ערנצט, ווי דאָס טוט ד״ר מאַהלער. די לידער, אָדעס און שבֿח־אַדרעסן זייַנען אַ קנאַפּער היס־טאָרישער מאַטעריאַל און סומך זייַן זיך דערויף קען מען ניט. די זעלביקע משׂכּילישע האַנט וואָס האָט געשריבן קעגן אַ רעוואָלוציע האָט שפּעטער גע־קענט שרייַבן פֿאַר און פֿאַרקערט (בייַשפּילן: די צוויי אָדעס פֿון פֿייַלכענפֿעלד און פֿון וואַלדענבערג, ביידע וואַרשעווער משׂכּילים, די ליטעראַרישע פּראָדוקטן פֿון די ווילנער משׂכּילים אאַז״וו).

אין תּוך גענומען האָט די עסטרייַכישע רעגירונג ניט געקוקט אויף ייִדן ווי אויף געטרייַע טרעגערס פֿון עסטרייַכישע אינטערעסן אין גאַליציע. עס איז גענוג צו לייענען די ראַפּאָרטן פֿון גובערנאַטאָר מאַרגעליק פֿון 1783, פֿון גראַף בריגידאָ פֿון 1791, אָדער פֿון וואַרמסער פֿון 1806, וועלכער

---

[3] *K. Borkowski.* Pamiętnik historyczny. Lipsk, 1862, 38; Prace historyczne. Lwów, 1929, 430; *K. Opałek.* Z dziejów Ossolineum. 1934; *Sapieha.* Pamiętniki; *J. Krajewski.* Tajne związki polityczne w Galicyi. 1903; *Heltman.* Emigracja polska, p. 300, etc.

שרייבט: מען קען זיך ריכטן, אז יידן וועלן ניט פֿארשטערן די עפֿנטלעכע רו, אבער מען דארף פֿאָרט זען, אז פּאָליציי זאָל זיי, די יידן, שטארק היטן.[4]

בנוגע דער פֿראגע פֿון פּראָדוקטיוויזאציע פֿון די גאַליציש יידן וואָלט נעווען פּדאי מער אויפֿצוקלערן די שטעלונג צו ערדארבעט, וואָס די משפּילים האבן געהאט. עס איז נענוג אנטקעגנצושטעלן די משפּילישע טעאָריעס אנטקעגן דער ווירקלעכקייט פֿון יענער צייט, פּדי ארויסצוזען, וויפֿל גוזמא ס'האָט נעשטעקט אין די טענות, אז יידן זיינען לופֿטמענטשן. אוודאי זיינען נעווען א סך יידן אָן וועלכער עס איז מלאכה אדער פרנסה בכלל. אבער עס האָט ניט אויסגעזען אזוי ווי די משפּילים האבן געשריבן.

שולטעס (Schultes) דערציילט אין זיינע זייער וויכטיקע בריוו, אז יידן זיינען דער אייניציקער אינדוסטריעלער עלעמענט אין גאַליציע. זיי פֿארגעמען זיך מיט שניידערײ, שוסטערײ, טאפּיצירערײ; זיי זיינען גראָפֿיקערס, גלעזערס, גאָלדשמידן אאז"ו.[5] א צווייטער עדות פֿאָן בער (von Behr) שרייבט (אין 1834), אז יידן אין גאַליציע זיינען א נוציקער עלעמענט, וויל א סך פֿון זיי זיינען בעלי־מלאָכות. זיי זיינען, באמערקט ער, „א סך קאָנסטרוקטיוער פֿון די רייטשישע יידן." ענלעכעס קען מען לייענען אין די רייזע־באשרייבונגען פֿון טעאָדאָר מונט (Mundt), וואָס זיינען ארויס אין 1840, און אין אנדערע מקורים.

אויך בנוגע ערדארבעט איז באקאַנט, אז אין 1822 זיינען אין גאַליציע נעווען 836 לאנדווירטשאפֿטלעכע יישובים, פֿון וועלכע 451 זיינען אויסגעהאלטן געוואָרן פֿון קהילות.[6]

דער משפּילישער קאמף קענן פֿילאנטראָפּיע, וועגן וועלכן דער מחבר דערמאָנט, האָט באקומען זיין אויסדרוק אין דער לעמבערגער פּרעסע אין 1837. דעמאָלט האָט אפֿגעברענט א טייל פֿון דער יידישער געטא, און ווען מען האָט אננעהויבן קלייבן נדבות פֿאר די נישרפֿים, האבן די רייכע יידן אזוי ווינציק נענעבן אין פֿארגלייך מיט דעם וואָס רייכע ניט־יידן האבן נענעבן, אז דאָס האָט ארויסגערופֿן א ביטערן אטאק. אבער אין דער זעלבער צייט, ווען עס האָט זיך נעהאנדלט וועגן אויפֿבויען א „טעמפּל", האבן 180 לעמבערגער יידן מנדב נעווען קנאפּע זעקס און האלב טויזנט פֿלאָרינען, פֿאר יענע צייטן א קאָלאָסאלע סומע.[7] די משפּילים האבן געהאלטן פֿילאנטראָפּיע פֿאר שעדלעך, ניט דערפֿאר ווייל זיי זיינען נעווען „פּראָגרעסיוו", נאָר ווייל זיי האבן בטבע ניט נענעבן קיין צדקה, האבן זיי דאָס אונטערגעשפּארט מיט א טעאָריע. ווי דער ערשטער דור וואָס האָט זיך צוגעכאפּט צום גאָלד (קיין נעירשנטע פֿארמענגט האָט די יידישע גאַליציע פֿון יענער צייט נאָך ניט נעקענט, ווי דאָס האָט שוין טועם נעווען דער צווייטער דור פֿון דער יידישער פּלוטאָקראַטיע אין ווין), האבן

[4] Biblioteka Warszawska, 1912, II, 259 pp.
[5] Lettres sur la Galitzie ou la Pologne Autrichienne, 1809.
[6] Oesterreichisches Archiv 1831, 67.
[7] Jahrbuch der Israeliten 1844, 74.

זיך די משפּילים נעקלאַמערט פֿאַרן געלט; און אויב די העברעישע און שפּעטער די ייִדישע מחברים האָבן זיי געמאַכט א שם פֿון בריוטהארציקע נדבנים, איז דאָס נעווען ניט מער ווי א קבצנישע השגה פֿון משפּילישן מחבר.

אין אַלגעמיין איז מאַהלערס אָפּשאַצונג פֿון די משפּילים א ריכטיקע, ווייל א גוט באַלאַנסירטע, להיפוך צו די פֿרייערדיקע פֿאַרשערס אַדער סתם שרייבערס וועגן השפּלה אין נאַליציע, ווָאס זיי האָבן אַדער געלויבט אָן א מאָס, אַדער אַראָפּגעריסן אָן א מאָס.

אין דריטן קאַפּיטל ווערט באַרירט די פּאָליטיק פֿון דער עסטרייַכישער רעגירונג לגבי חסידות אין גאַליציע אין דער תקופֿה פֿון רעאַקציע (1815—1848). דער מחבר מיינט, אז די ערשטע זרים פֿון דער עסטרייַכישער רעגירונג קענן די חסידים זייַנען אונטערגענומען געווָארן אין 1814. מיר דוכט, אז דאָס איז געשען נאָך פֿרייַער. אין די יאָרן 1796—1809, ווען לובלין האָט געהערט צו עסטרייַך, איז שוין דער ענין חסידות נעווען אָן אָביעקט פֿון עסטרייַכישער אינטערוועניע. דער ענין איז לייַדער ניט אויסגעפֿאָרשט געווָארן. אָבער אין א פּראָצעס וואָס איז פֿאָרגעקומען אין עלקיש (אויף פּויליש Olkusz) סוף 1817, אין וועלכן א מתנגד דאָט אָנגעקלאָגט א חסיד פֿאַר שלאָגן אים אין שטיבל, האָט איינער פֿון די עדות פֿעסטגעשטעלט, אז חסידות האָט נעמומען בלַיַען „אין אונזערע מקומות נאָך פֿון די עסטרייַכישע צייַטן, אָבער דעמאָלט האָט מען ניט דערלאָזט, אז עס זאָל זיך איינווָארצלען א דאָנק א שטרענגן דעקרעט ווָאס פֿאַרווערט, אז ייִדן זאָלן לאָזן איבערנעכטיקן בייַ זיך א חסיד.“ וועגן וואָס פֿאַר א דעקרעט עס רעדט זיך דָא איז שווער פֿעסטצושטעלן אָן די אַרכיוון. על־פּל־פּנים איז פֿון דעם טעקסט קלאָר, אז די עסטרייַכישע רעגירונג האָט זיך אינטערעסירט מיט חסידות פֿרייַער פֿאַר 1814.[8]

די זייער אינטערעסאַנטע פּרטים פֿון די אויספֿאָרשונגען וועגן חסידים, וואָס די עסטרייַכישע רעגירונג האָט דורכגעפֿירט, באַווייַזן, ווי אייגהייַטלעך ס'איז געווען דער קוק אויף חסידות אין פֿאַרשייַדענע אָפּיציעלע קרייַזן. עס מאַכט אָן אַיַנדרוק, ווי מען וואָלט געליייענט באַריכטן פֿון די וואָלינער גובערנאַטאָרס אַדער פֿון די ווארשעווער ביוראָקראַטן. נם איז דָא אָן אונטערשייד אין דער טעכניק פֿון אויספֿאָרשן, אָבער דער גייַסט איז דער זעלבער. אין דעם פּרט ברענגט דאָס דאָזיקע קאַפּיטל א שלל ווייכטיקע פּרטים וואָס זיַנען פֿון דעם מחבר קאַנסטרויִרט געווָארן אין זייער א גוט, סאָליד געבויט בילד.

אין פֿערטן קאַפּיטל גיט אונדז דער מחבר א צושטייַער צו דער געשיכטע פֿון דער עסטרייַכישער צענזור אויף חסידישע, ייִדישע און קבלה־ספֿרים. עס איז א גרויסער שאָד, וואָס דער מחבר האָט ניט אריַנגענומען אין דעם קאַפּיטל די אַלגעמיינע באַציונג פֿון דער עסטרייַכישער צענזור צו ניט־קאַטוילישע ביכער. דאָס וואָלט זיך געלאָזט מאַכן אָן גרויסע פֿאַרשאַרבעטן א דאָנק די פֿונדאַמענטאַלע ארבעטן פֿון גלאַסי (Glossy). יעמאָלט וואָלטן מיר געזען,

[8] Izraelita 1894, 40.

אַז די באַציִונג צו פּיעטיסטישע פֿילאָסאָפֿן איז ניט געווען בעסער, ווי צו די ייִדישע מקובלים און חסידישע מחברים. עס וואָלט אויך געווען כּדאַי צו קאָנפֿראָנטירן די ייִדישע ווערק וואָס זיַינען געווען פֿאַרבאָטן אין עסטרייַך, מיט די וואָס מען האָט ניט דערלאָזט פֿון אויסלאַנד קיין רוסלאַנד. אַזאַ קאָנפֿראָנ־טאַציע וואָלט אַרויסגעבראַכט דעם אינטערעסאַנטן פֿאַקט וועגן דער כּמעט אידענטישער באַציִונג פֿון ביידע צענזורן צו אַ געוויסן סאָרט ביכער, הגם אין אַלגעמיין איז די עסטרייַכישע צענזור געווען מילדער פֿון דער רוסישער.[9]

אַז משׂכּילים האָבן אָנגעגעבן די מאַכט־אָרגאַנען רשימות פֿון ביכער וואָס זיי האַלטן פֿאַר שעדלעך איז גוט באַקאָנט אויך פֿון אַנדערע מקומות. אין ווילנע האָט אַ משׂכּיל דערלאַנגט טשאַרטאָריסקין אַזאַ רשימה אין 1822; אין 1831 און 1834 האָט עס געטאָן דער צענזאָר וואָלף טוגענדהאָלד; אין 1833 האָבן דרייַ „אַנטיחסידים" פֿאָרגעלייגט דעם מיניסטער בלודאָוון, אַז זיי נעמען זיך אונטער „אויסראָטן אַלע חסידישע ביכער."[10] אויב די דאָזיקע ראַפּאָרטן, ווי למשל פֿון עלי מאָשקאָווסקי פֿון דזשיאַלאָשיץ (קאָנגרעס־פּוילן) א"אַנד. האָבן ניט געהאַט קיין ווירקונג, איז דאָס דערפֿאַר וואָס זיי האָבן גערעדט וועגן דעם ענין „פּרינציפּיעל", בעת די רעגירונג האָט געפֿאָדערט דעטאַלירטע אָנווייַזונ־גען. אין גאַליציע האָט מען דאָס צוגעשטעלט, און דערפֿאַר זיַינען דאָרטן די רדיפֿות געווען מער קאָנקרעט.

אין לעצטן קאַפּיטל שילדערט דער מחבר אויפֿן סמך פֿון נייַע אַרכיוו־מאַטעריאַלן פּערלס קאַמף קעגן חסידות. צו באַקעמפֿן חסידות דורך אַרייַנ־געשיקטע מעמאָראַנדומס איז צו יענער צייַט געווען אַן אָנגענומענע דערשייַנונג. מען האָט אויך באַקעמפֿט די ייִדישע הלבשה דורך אַזאַ מעטאָד. עס האָט אָבער ניט קיין זינען דאָס אָנרופֿן „מסירות", ווי ד"ר מאַהלער טוט דאָס. אַ מסירה איז בדרך־כּלל אַנאָנים, און אויב זי איז ניט אַנאָנים, איז זי אויסן אַ פּערזענ־לעכן נוצן. די משׂכּילים האָבן געפֿירט אַ פּרינציפּיעלן קאַמף, — צי אַ גע־רעכטן אָדער אומגערעכטן איז ניט כּדאַי צו מישפּטן, ווייַל דער קאַמף איז געווען דעטערמינירט פֿון די סאָציאַל־עקאָנאָמישע און ממילא פּאָליטישע אומשטאַנדן פֿון דער צייַט. מאַהלער איז גערעכט, ווען ער שרייַבט, אַז די דאָקומענטן, ד"ה פּערלס מעמאָראַנדומס, כאַראַקטעריזירן די פּאָליטישע אידעאָלאָגיע און פּראַקטיק און, וואָס ס'איז דער סאַמע עיקר, מען טאָר זיי ניט שאַצן מיט „אַ מאָראַלישער מאָס פֿון כּולו זכּאי אָדער כּולו חייב." עס איז אָבער וויכטיק, אַז ווען ניט פּערלס געזעלשאַפֿטלעכע חשיבֿות, וואָלט זיַין קאַמף אַזעלכע רע־זולטאַטן ניט געבראַכט.

---

[9] Список книгам запрещенным для публики Комитетом Ценсуры иностранной, 1838—1852.

פֿאַראַן אין דער פּאָבליק לייַברערי אין ניו־יאָרק.

[10] Русская Старина, 1903, VI; Archiwum Czartoryskich, 2116.

א דאַנק דעם דאָזיקן קאַפּיטל ווערט די געשטאַלט יוסף פּערל א סך פּלאַס־טישער, ווײַל אַלזײַטיק געשילדערט. צום ערשטן מאָל האָט אונדזער היס־טאָריאָגראַפֿיע באַקומען ניט קיין פּאַנעגיריק אָדער פּאַשקעוויל, נאָר א פֿול־בלוטיקע כאַראַקטעריסטיק פֿון א משׂכּיל. עס איז אָבער א גרויסער שאָד, וואָס ביאָגראַפֿיש האָט דער מחבר ניט ארומגענומען דעם גאַנצן מענטשן. דאָס וואָס פּערל איז געווען א מיטגליד פֿון דעם באַרימטן Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן פֿון היינען אין בערלין אין 1819, איז פֿון גרויס וויכטיקייט פֿאַר דער ביאָגראַפֿיע זײַנער.[11] פּערל ווערט דערמאָנט אין א פּוילישער בראָשור פֿון 1820 ווי איינער פֿון די געציילטע פּראָ־מינענטע פּוילישע ייִדן. אויך זײַן קאָרעספּאָנדענץ מיטן רוסישן סענאַ־טאָר טיילס וואָלט געקענט אויסגענוצט ווערן. ווען שמואל גאָלדענבערג, דער אַרויסגעבער פֿון „כרם חמד", האָט אין 1839 פֿאָרגעשלאָגן משה שטיינשנײַ־דערן א שטעלע פֿון א לערער פֿון תּלמוד און פֿון העברעיִש אין דער טאַרנאָפּאָלער שול מיט א תּנאי, ער זאָל האַלטן אין טעמפּל דרשות, האָט ער אונטערגעשטראָכן די חשיבֿות פֿון פּריידיקן אין א טעמפּל, ווו עס האָבן פֿאַר אים געפּריידיקט צוויי גײַסטיקע גדולים: שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט און יוסף פּערל.[12]

ווענן פּערלס טויט איז פֿאַראַן א מיטצײַטלערישער באַריכט פֿון אַן ענגלישן מיסיאָנער, וועלכער שרײַבט, אַז ער האָט געזען חסידים טאַנצן אין די גאַסן.

צום סוף פֿון בוך קומען א רייע אַרכיוו־דאָקומענטן וואָס באַפֿעסטיקן מאַהלערס אויספֿירן.

עטלעכע תּיקונים צום טעקסט:

ז' 43: ייִדל נאַטאַנסאָן איז געשטאָרבן אין 1832; ווי אַזוי קען ער פֿיגורירן מיט זײַן פֿירמע אין 1840?

ז' 80: יעקֿבֿ טוגענדהאָלד איז געווען א ווארשעווער צענזאָר, ניט קיין ווילנער.

ז' 130: סאַכער, דער פּרעזידענט פֿון דער לעמבערגער פּאָליציי, האָט אָנ־געשריבן זייער אינטערעסאַנטע מעמואַרן וואָס זײַנען אַרויס אַנאָנים אין פּראָג אין 1863 א"נ: Polnische Revolutionen.

פֿאַר דעם אויפֿשטײַג פֿון די טאַרנאָפּאָלער משׂכּילים, א סך פֿון זיי תּבֿואה־סוחרים און ליווערַאַנטן, איז כּדאַי אָנצוווײַזן, אַז זיי האָבן אין 1812 געפֿירט גרויסע מיסחרים מיט רוסלאַנד און אין דער זעלבער צײַט געווען שטאַרק פּראָ־נאַפּאָלעאָניסטיש.[13]

ווענן דעם אומצוטרוי צום ייִדישן לערער פֿון האָמבורגישן שניט דערציילט דער עסטרײַכישער באַאַמטער באַלדאַטשי (Baldacci) אין זײַן וויכטיקן ראַ־פּאָרט פֿון 1802, אַז דער יאָזעפֿינישער פּאַטענט איז באַטראַכט געוואָרן ווי א

---

[11] A. Strodtmann. Heines Leben. 1867, I, 257.

[12] *A. Marx.* Zunz's Letters to Steinschneider. 1934.
זייער אַ וויכטיקער מקור פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער טאַרנאָפּאָלער השׂכּלה.

[13] Щукинский Сборник 8, 231-232.

קוואל פון הכנסה פאר יעדישע לערערס וואס פלענן ארויסנעבן ציינענישן יערן איינעם וואס איז נעווען בפוח צו באצאלן.[14]

די עלטסטע שילדערונג פון חסידיזם אין דער גאליציישער ליטעראטור איז, אויף וויפל עס איז מיר באקאנט, די ארבעט פון מ. גארטענבערג [א יידן?]:

Sitten der galizischen Juden. Mnemosyne, 1837.

דער עלטסטער „לאיאליסטישער" דאקומענט איז:

Gebett der Juden während des Krieges Östreichs mit Frankreich. Lemberg, 1788.

פאר דעם עפיזאד וועגן סאדגערער רבין איז ניט אויסגענוצט געוואָרן דער נייער ארכיוו־מאטעריאל וואס איז פאראן אין געסענם ארטיקל אין Еврейская Летопись I, 138—148.

אין לעצטן סך־הפל: א וואָגיק בוך, א וויכטיק צושטייער צו דער געשיכטע פון יידן אין גאליציע, מיט א סך נייע מאטעריאלן, אָבער מיט נאָך מער נייע סינטעטישע דערגרייכונגען.

ד"ר יעקב שאצקי

פאמיליע־פראבלעמען

1. Joseph K. Folsom. *Youth, Family and Education.* American Council on Education, Washington, D. C., 1941, XV+299 pp.
2. Sidney E. Goldstein, *Meaning of Marriage and Foundations of the Family,* Bloch Publishing Co., New York, 1940. VIII+95 pp.
3. Stanley R. Brav, *Jewish Family Solidarity.* Nogales Press, Vicksburg, 1940. 130 pp.

1. אנטוויקלונג פון דער מאדערנער אינדוסטריע, פון דער גרויסער שטאָט און פון די דעמאקראטישע אינסטיטוציעס האָט געפֿירט צו נעוויסע שינויים אין פאמיליע־לעבן. די פאמיליע איז ביז מיט א לפֿי־ערך קורצער צייט צוריק נעווען, זיך צו באנוצן מיט פערדינאנד טעניעסעס אויסדרוק, אן אמתער קיבוץ (Gemeinschaft): מאן און ווייב, עלטערן און קינדער האָבן געלעבט, געארבעט און פארבראכט צוזאמען; די היים איז נעווען אי דער צענטער פון זייערע עקאנאמישע טעטיקייטן, אי זייער שול, שפילפלאץ, שפיטאל אאז"ו. פארקערט, אין דער אינדוסטריעלער און אורבאניזירטער נעזעלשאפט איז דער ארבעטפלאץ דאס רוב וויַיט פון דער היים. די קינדער לערנען אין עפֿנטלעכע שולן, די פרייַע צייט פארברענגט מען אין קינא, אין קלוב און אויף די שטאָטישע שפילפלעצער. די מיטגלידער פון דער פאמיליע זענען זיך נישט אזוי אפֿט ווי א מאל, די צאל קאנטאקטן צווישן זיי איז רעדוצירט געוואָרן. און אין א דעמאקראטישער, אינדיווידואליסטישער, סעקולאריזירטער און דינאמישער נעזעלשאפט איז דער אויטאריטעט איבער די מיטגלידער פון דער פאמיליע

[14] Biblioteka Warszawska, 1903, 3, 1.

נאָר פֿון אַן אַנדער כאַראַקטער ווי אין א געוועלשאפֿט, אין וועלכער מען רעכנט זיך זייער ווייניק מיט די אינטערעסן און פֿעיִקייטן פֿון יחיד און וווּ רעליגיע און טראַדיציעס שפּילן א גרויסע ראָלע.

פֿון דער אַנדער זײַט ווידער קאָנען איצט די מיטגלידער פֿון דער פֿאַמיליע בעסער לעבן און פֿאַרברענגען צוזאַמען ווי מיט דורות צוריק. דער אַרבעטס־טאָג איז פֿאַרקירצט געוואָרן. די פֿרוי און מוטער איז איצט ניט אַזוי פֿאַר־נומען ווי אין די אַמאָליקע יאָרן. די צאָל קינדער איז קלענער. מיט איין וואָרט, מיר האָבן איצט מער צײַט און מינדעסטנס צו באַפֿרידיקן אונדזערע פּסיכאָלאָגיש־סאָציאָלאָגישע פֿאָרלאָנגען און אינטערעסן ווי אונדזערע אָבות־אָבותינו האָבן געהאַט. פֿאַראַן דעריבער אַזוינע וואָס האַלטן, אַז מע דאַרף און מע קאָן מאַכן געוויסע אויסבעסערונגען אין דעם מאָדערנעם פֿאַמיליע־לעבן. פֿדי די היים זאָל קאָנען בעסער אויספֿירן אירע פֿונקציעס, דאַרף מען די מיט־גלידער פֿון דער פֿאַמיליע צוגרייטן פֿאַר דעם פֿאַמיליע־לעבן. דאָס מיינט פֿשוט נערעדט: מע דאַרף זיי לערנען, וויַ אַזוי צו לעבן צוזאַמען, ווי אַזוי צו דערציִען קינדער, ווי אַזוי פֿירן א היים, און א סך אַנדערע זאַכן וואָס האָבן א שײַכות צו דעם פֿאַמיליע־לעבן.

פֿראָפֿעסאָר פֿאָלסאָם האָט לעצטנס אויסגעפֿאָרשט, וואָס עס ווערט געטאָן אויף דעם געביט. זײַן בוך איז צוגעגרייט געוואָרן פֿאַר דער אמעריקאַנער יוגנט־קאָמיסיע פֿון דעם American Council on Education. ער באַטראַכט צום ערשטן, ווי אַזוי די שול נרייט צו די קינדער צום פֿאַמיליע־לעבן, דערנאָך ניט ער איבער, וואָס עס ווערט געטאָן פֿאַר די דערוואַקסענע און עלטערן. פֿון דער טאָגהיים (crèche) און אַפֿילו פֿון קינדערגאָרטן קאָן מען זיך, פֿאַר־שטייט זיך, אויף קיין סך ניט ריכטן. זיי העלפֿן אָבער אין דער עמאָציאָנע־לער אַנטוויקלונג פֿון קינד, וואָרעם דאָ הייבט עס אָן זיך צוגעווויינען צו לעבן בחבֿרותא מיט מענטשן. וויכטיק איז אויך דאָס וואָס אין א צאָל פֿאַלן אר־בעטן לערערס און עלטערן האָנט אין האַנט. די טאָגהיים ווערט אָפֿט מאָל באַנוצט ווי א מין לאַבאָראַטאָריע פֿאַר מיטל־ און הויך־שול־סטודענטן וואָס נעמען א קורס אין „פֿאַמיליע־וויסנשאַפֿט".

מער ווערט געטאָן אין די עלעמענטאַרע שולן, ספּעציעל אין די העכערע קלאַסן. די קינדער געפֿינען למשל אויס וועגן די היימען און הײַזער, אין וועלכע זיי און אַנדערע לעבן, און אויך וועגן די באַציִונגען צווישן עלטערן און קינדער. ס'וואָרן אָרומגערעדט נעוויסע פֿאַמיליע־סיטואַציעס. דער לימוד פֿון ליטעראַטור, געשיכטע, סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן און ביאָלאָגיע באַרײַכערט זייערע ידיעות וועגן דער פֿאַמיליע. א רעכט ביסל איז אָבער אָפּהענגיק אין דער שטעלונג, דעם אינטערעס און די פֿעיִקייטן פֿון לערער.

אין א צאָל מיטלשולן וואָרן נעגעבן ספּעציעלע קורסן וועגן דער פֿא־מיליע. אין דעם שטאָט וואַשינגטאָן, למשל, קאָן קיין מיידל נישט נרא־דויִרן פֿון מיטלשול, סײַדן זי האָט נענומען א קורס אין home economics, וואָס דאָס איז פּולל אינפֿאָרמאַציע וועגן דעם ווי אַזוי צו פֿירן א היים,

ווי אזוי צו דערציען א קינד און אויך וועגן שפּיז, קליידער און באצוגנגען צווישן די מיטגלידער פון דער פאמיליע. אין ראטשעסטער, ניו־יארק, ווערט נענעבן א ספּעציעלער קורס אין „היים־עקאנאמיק" פאר יונגלעך. דערצו נאך ווערט געלערנט וועגן דער פאמיליע אין די קלאסן פון ביאלאגיע, היגיענע, סאציאלע וויסנשאפטן און ליטעראטור. דער מחבר האלט אבער, אז ניט מער ווי אין א צען פּראצענט פון די אמעריקאנער מיטלשולן ווערט געלערנט וועגן פאמיליע.

א סך מער ווערט געלייגט אכט אויף דעם ענין אין די קאלעדזשן און אוניווערסיטעטן. אין עטלעכע העכערע שולן זיינען אײַנגעפֿירט געוואָרן אזוינע קורסן אויף דער איניציאטיוו פון די סטודענטן. אין זעכציק פּראצענט פון די העכערע שולן וואָס געפֿינען זיך אין שטאט ניו־יארק ווערן געגעבן פאַרשיידענע קורסן וועגן פאמיליע. אין געוויסע קאלעדזשן זיינען פאראן ספּעציעלע פּראָפֿעסאָרן פאר אזוינע קורסן. עס זיינען אבער אויך פאראן לערן־אנשטאלטן, ווו פּראָפֿעסאָרן פון ביאלאגיע, סאציאלאגיע, פסיכאלאגיע און מעדיצין גיבן צו עטלעכע אזוינע לעקציעס, יעדער איינער פון זיין שטאנדפונקט.

אחוץ דער פּעדעראלער רעגירונג און די שול־פאַרוואלטונגען פון די שטאטן און די מוניציפּאליטעטן זיינען פאראינטערעסירט אין דער ארבעט אויך פאר־שיידענע ארגאניזאציעס. זיי גיבן קורסן און לעקציעס פאר דערוואקסענע, און ספּעציעל פאר עלטערן, וועגן פאַרשיידענע אספּעקטן פון דער פאמיליע. צו די רעליגיעזע און סאציאלע אינסטיטוציעס קומען נאך צו אזוינע ארגאניזאציעס ווי די פּעדעראציע פאר געבורטן־קאנטראל, די אסאציאציע פאר סאציאלער היגיענע, דער פאַרבאנד פון עלטערן און לערערס, דער פאראיין פאר פּראָגרעסיווער דער־צונג, די Home Economics Association און א סך אנדערע. זיי גיבן אהוים זשורנאלן און ביכער, דרוקן ביבליאָגראפיעס, האבן ספּעציעלע ביבליאטעקן, האלטן אפּ קאנפערענצן, גיבן עצות און אינפֿאָרמאציע און אראנזשירן קאנסול־טאציעס. פאראן אויך ארגאניזאציעס וואס גיבן קורסן פאר די וואס ווילן זיך ספּעציאליזירן אין פאמיליע־פראגעס. אין די פינף קאפיטלען וועגן די פאַרשיידענע ארגאניזאציעס ווערן איבערגענעבן א סך פרטים וועגן זייערע צילן און דערגרייכונגען. דער מחבר האט זיי קלאסיפיצירט לויט זייערע טעטי־קייטן. ער גיט אויך א רשימה פון ארגאניזאציעס וואס האבן קינאמאטאגרא־פישע בילדער וועגן פאמיליע־לעבן און א קלאסיפיצירטע ביבליאָגראפיע פון הונדערטער ארטיקלען און ביכער וואס זיינען אפּגעדרוקט געוואָרן דער עיקר אין די 1930ער יאָרן. ס'ווערן פאַרגעלייגט געוויסע אויסבעסערונגען אין דעם לימוד וועגן פאמיליע אין די שולן און קורסן. ער האלט, אז די ארבעט וואלט גע־דארפט זיין מער קאָאָרדינירט.

דער אלגעמיינער אײַנדרוק איז, אז די שולן און די ספּעציעלע ארגאניזא־ציעס גרייכן ניט מער ווי צו א קליינעם פּראצענט פון דער באפֿעלקערונג. עס וואלט פּדאי געווען אויסצוגעפֿינען, אויף ווי ווייט יידן זיינען פאראינטערעסירט און אקטיוו אין דער באוועגונג.

2. פּראָפֿעסאָר נאָלדשטיין פֿון Jewish Institute of Religion **באטראכט** פֿאַרשיידענע אספּעקטן פֿון פֿאַמיליע־לעבן. זײַן צוגאַנג צו דער פֿראַגע איז א רעליגיעז־וויסנשאפֿטלעכער. דאָס מיינט, אז ער וויל מאַכן שלום צווישן אמונה און וויסנשאַפֿט; שטיצנדיק זיך אויף די אויספֿאָרשונגען פֿון פּראָפֿעסאָר לאָו־מערבאַך, זאָגט ער א שטייגער, אז געבורטן־קאָנטראָל איז ניט קענן דעם ייִדישן דין פֿון „פּרו ורבו". גלײַכצײַטיק באטאָנט ער אָבער, אז די פֿאַמיליע דאַרף באטראכט ווערן ניט נאָר פֿון א ביאָלאָגישן, פּסיכאָלאָגישן, עקאָנאָמישן און יורידישן שטאַנדפּונקט, נאָר אויך פֿון א רעליגיעזן. די באַציִונגען צווישן די מיטגלידער פֿון דער פֿאַמיליע זײַנען באזירט אויף עטישע און מאָראַלע פּרינ־ציפּן וואָס די רעליגיע האָט פֿאַרהייליקט. דאָס קאָן מען זען פֿון די אויסדרוקן „קדושין", „הרי את מקודשת" און אַנדערע.

זײַן בוך באַשטייט דער עיקר פֿון פּראַקטישע אָנווײַזונגען אוּן עצות פֿאַר די וואָס האָבן שוין חתונה געהאַט אָדער האָבן בדעה חתונה צו האָבן. גייענ־דיק מיט דעם גאַנג, אז די פֿאַמיליע איז א נייטיקע זאַך, וויל ער, אז מענטשן זאָלן פֿירן א צופֿרידן אוּן גליקלעך פֿאַמיליע־לעבן. אוּן היות די פֿאַמיליע מאַכט איצט דורך א קריזיס, דאַרף מען זען געפֿינען אַן אויסוועג. פֿדי דאָס צו דערגרייכן, דאַרפֿן מיר וויסן, וואָס די מאָדערנע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן אוּן די רעליגיע האָבן צו זאָגן וועגן דעם. ער וויל דעריבער, אז מענטשן זאָלן זיך צוגרייטן צום פֿאַמיליע־לעבן, פּונקט ווי זיי גרייטן זיך צו צו א געוויסער פֿרײַער פּראָפֿעסיע צי מלאָכה; זיי דאַרפֿן זיך אַן עצה האַלטן מיט עקספּערטן איבער דער פֿאַמיליע, פּונקט ווי זיי גייען צו א דאָקטאָר אָדער אַדוואָקאַט.

ווי אזוי קאָן דאָס געטאָן ווערן? מען דאַרף לערנען מענטשן, ווי אזוי צו פֿירן א היים. מע דאַרף זיי געבן א קורס אין אנאַטאָמיע, פֿיזיאָלאָגיע אוּן היגיענע פֿון מענטשלעכן קערפּער. זיי דאַרפֿן וויסן זייערע פֿאַראַנטוואָרטלעכ־קייטן. אויך איז ווויכטיק, זיי זאָלן וויסן, וואָס עס פֿירט צו צעשטערטע היימען אוּן צו א גליקלעכן פֿאַמיליע־לעבן. מאָן אוּן ווײַב דאַרפֿן זען צו האָבן שותּפֿי־שע אינטערעסן אוּן דאַרפֿן זיך פֿאַרשטיין. עס דאַרפֿן נישט זײַן צווישן זיי קיין סודות, זי דאַרף וויסן למשל, וויפֿל ער פֿאַרדינט, אוּן ער דאַרף וויסן אירע הוצאות. זיי דאַרפֿן זײַן געטרײַ אוּן איבערגעגעבן. די פֿאַמיליע דאַרף זײַן ארגאַניזירט אויף דעמאָקראַטישע יסודות. מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן אין דער רעליגיעזער זײַט פֿון פֿאַמיליע־לעבן.

דער מחבר האַלט, אז דער איצטיקער דור לייגט צופֿיל וואָג אויף דעם עקאָנאָמישן פֿאַקטאָר. א רעכט ביסל מענטשן האַלטן זיך צוריק פֿון חתונה האָבן אָדער לייגן עס אָפּ, מחמת דעם וואָס זיי פֿאַרדינען ניט גענוג אָדער האָבן נאָך ניט אָפּגעשפּאָרט א געוויסע סומע געלט. עס איז בעסער, זאָגט ער, אז זיי זאָלן חתונה האָבן אפֿילו ווען זיי קאָנען נאָך ניט אײַנאַרדענען א היים אײַדער מענטשן וואָס האָבן זיך ליב זאָלן לעבן באזונדער. עס איז ניט קיין חטא און חרפּה, אויב די פֿרוי פֿאַרדינט. אויב נייטיק וואָלטן אויך די עלטערן זיי נע־

דארפט נעבן פינאנציעלע הילף. ער דערמאנט אנג־אורחא אין דעם מינהג צו נעבן נדן. מיט איין וואָרט, געלט דארף ניט זיין קיין מניעה.

ער באטראכט אויך די פראגע פון גטן און נעמישטע חתונות. מיר וואלטן אפשר געהאט ווייניקער נעגטע, ווען מאן און ווייב וואלטן זיך לכתחילה מישב נעווען מיט אן עקספערט אין פאמיליע־פראגעס. אין ערנסטן פאל אבער איז בעסער א גט איידער צו לעבן מיט א פערזאן, אין וועלכער מען איז ניט פאר־אינטערעסירט. וואס שייך נעמישטע חתונות, סספקט ער, צי אזוינע פארפעל־קער קאנען אויסקומען. דערצו נאך דארף מען זיך רעכענען מיט די קינדער און מיט די עלטערן און קרובים פון ביידע צדדים, שוין ניט רייכטדיק ווען דעם נאציאנאלן קיבוץ.

איינער פון גאלדשטיינס ארגומענטן פאר געבורטן־קאנטראל איז דאס ווען נעוויסע לענדער האבן צו פיל מענטשן. דאס פירט צו הונגער, מגפות, ארבעטסלאזיקייט און מלחמות. נאר צי האט ניט די מענטשהייט געליטן פון די אלע זאכן אפילו מיט הונדערטער יארן צוריק, ווען די באפעלקערונג איז נעווען א סך קלענער ווי איצט? עפעס זעט זיך ניט, אז געבורטן־קאנטראל זאל זיין א סגולה קענן נעזעלשאפטלעכע קאטאסטראפעס.

3. די עקסיסטענץ פון א גרופע איז אין א גרויסער מאס נעוועגדט אין דער סאלידאריטעט פון אירע מיטגלידער. אן ארגאניזאציע פונקציאנירט בדרך־כלל בעסער, ווען אירע מיטגלידער זיינען לאיאל און איבערגענעבן ווי ווען יעדער איינער דאגהט זיך ווענן זיינע אייגענע אינטערעסן. דער צוועק פון דער אסא־ציאציע באשטימט אבער זייער אפט די סאלידאריטעט וואס זי פארלאנגט פון אירע מיטגלידער. א געהיימע פאליטישע ארגאניזאציע למשל שטעלט גרעסערע פאדערונגען ווי א לענאלע פארטיי.

פאמיליע־מיטגלידער זיינען מער איבערגענעבן אייגע צו די אנדערע ווי צו אנדערע מענטשן. מע קאן ניט געפינען קיין אינטימערע און פריינדלעכערע באציונגען ווי צווישן מאן און ווייב, עלטערן און קינדער, ברידער און שוועס־טער. א פאמיליע קאן ניט אויספירן אירע נארמאלע פונקציעס אן אט די באַ־ציונגען.

פאראן אזוינע וואס האלטן, אז מיטגלידער פון יידישע פאמיליעס זיינען מער צוגעבונדן און איבערגענעבן אייגע צו די אנדערע ווי ניט־יידישע. מען זאגט, אז יידישע עלטערן למשל ברענגען גרעסערע קרבנות פאר זייערע קינ־דער ווי אנדערע טאטע־מאמע. וואס זאגן די פאקטן?

ס. ר. בראוו האט געוואלט אויספארשן די סאלידאריטעט פון יידישע און קריסטלעכע פאמיליעס. ער האט פאר דעם צווועק צעטיילט אן אנקעטע צווישן אייניווינערס פון וויסקבורג, מיסיסיפי. די וויסקבורגער באפעלקערונג איז אין יאר 1930 באשטאנען פון א 23,000 נפשות; זי האט געהאט ארום 360 יידן בעת דער אויספארשונג. 130 חתונה־געהאטע יידישע מענער און פרויען, 92.8 פראצענט פון אלע חתונה־געהאטע ווייסקבורגער יידן, און 149 פראטעס־

טאַנטישע און קאַטוילישע, ניט מער ווי עטלעכע פּראָצענט פֿון דער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג, האָבן געענטפֿערט. דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון די ייִדן וואָס בראַוו האָט אויסגעפֿאָרשט איז געווען העכער ווי פֿון די ניט־ייִדן. אַ קלע־נערער פּראָצענט פֿון דעם ייִדישן קיבוץ האָט געהאַט אַ מיטל־ צי הויך־שול־ביל־דונג ווי פֿון די אַנדערע און די דורכשניטלעכע הכנסה פֿון די ייִדן איז געווען קלענער ווי פֿון דער פּראָטעסטאַנטיש־קאַטוילישער גרופּע. פֿון דעם איז צו זען, אַז עס זײַנען געווען געוויסע אונטערשיידן צווישן די צוויי קיבוצים.

די צוואַנציק פֿראַגעס פֿון דער אַנקעטע קאָנען אײַנגעטיילט ווערן אין פֿיר גרופּעס. דאָס ערשטע איז געווען אויסצוגעפֿינען די פֿרעקווענץ פֿון די קאָנ־טאַקטן צווישן די פֿאַמיליע־מיטגלידער וואָס וווינען אין וויקסבורג. צווייטנס: אויף ווי ווײַט באַנוצט מען זיך מיט אויסנווייניקסטע סימנים צי אויסדרוקן פֿון ליבע (קוש, מתּנה). דריטנס: צי האָט מען געגעבן מאַטעריעלע הילף און עצות צו קרובֿים. פֿערטנס: צי האַלט מען זיך גרויס מיט די דערגרייכונגען פֿון געוויסע מיטגלידער פֿון דער משפּחה און צי פֿאַרשטאָרבענע קרובֿים האָבן אַ געוויסע השפּעה.

וואָס זײַנען דעם מחברס אויספֿירן? ער האַלט, אַז די רעזולטאַטן פֿון דער אַנקעטע באַווײַזן, אַז בײַ ייִדן איז פֿאַראַן מער פֿאַמיליע־סאָלידאַריטעט און לאָ־יאַליטעט ווי בײַ פּראָטעסטאַנטן און קאַטויליקן. אויך איז פֿאַראַן, זאָגט ער, אַ חילוק צווישן ייִדן און ניט־ייִדן וואָס שייך די באַציִונגען צווישן מאַן און ווײַב, עלטערן און קינדער און ווײַטערע קרובֿים. ער באַמערקט, אַז די באַציִונגען צווישן די מיטגלידער פֿון דער ייִדישער משפּחה זײַנען מיט דורות צוריק מסתּמא געווען פֿרײַנדלעכערע און אינטימערע ווי אין 20טן יאָרהונדערט. און ער האַלט, אַז עס איז בלי־ספֿק פֿאַראַן אַ חילוק צווישן דער פֿאַמיליע־סאָלידאַריטעט פֿון די וויקסבורגער, ניו־יאָרקער, פֿילאַדעלפֿיער צי שיקאַגער ייִדן.

עס איז באמת שווער צו זען, ווי אַזוי מען קאָן בכלל מאַכן אויספֿירן אויפֿן סמך פֿון דער אַנקעטע און אירע רעזולטאַטן. קודם־כּל זײַנען די פֿראַגעס ניט ריכטיק פֿאָרמולירט געוואָרן. בראַוו האָט למשל געפֿרעגט בײַ זײַנע סוביעקטן, צי זיי האָבן געגעבן פֿינאַנציעלע הילף זייערע קרובֿים. זאָלן מיר זאָגן, אַז איי־נער גיט אַ פּאָזיטיוון ענטפֿער און אַ צווייטער אַ נעגאַטיוון. צי קאָן מען פֿון דעם דרינגען, אַז דער געבער איז מער איבערגעגעבן? זיכער ניט, ווײַל עס קאָן זײַן, אַז דער אַנדערער האָט ניט געהאָלפֿן זײַנע קרובֿים מחמת דעם, וואָס זיי האָבן זיך געקאָנט אַן עצה געבן אָן אים. דאָס זעלבע איז אויך ריכטיק בנוגע די אַנדערע פֿראַגעס. אַ יתום למשל קאָן זיך ניט ריכטן אויף קיין שום מתּנה פֿון זײַנע עלטערן. און אַנשטאָט צו פֿרעגן, ווי אַזוי מען פֿילט זיך אויב מען זעט ניט די עלטערן, ברידער, שוועסטער און אַנדערע אַלע טאָג, איין מאָל אַ וואָך צי זעלטענער, וואָלט אפֿשר בעסער געווען ווען ער פֿרעגט, ווי אָפֿט מען זעט זיך און מען רופֿט אָפּ איינע די אַנדערע, ווי אָפֿט מען עסט און מען פֿאַר־ברענגט צוזאַמען וכדומה.

און עס איז בכלל אַ ספֿק, צי די רעזולטאַטן ווײַזן, אַז עס איז פֿאַראַן אַ חילוק צווישן ייִדן און אַנדערע. 41 פּראָצענט פֿון די ייִדישע מענער און פֿרויען, אין פֿאַרגלײַך מיט 38 פּראָצענט פֿון די אַנדערע, האָבן געזאָגט, אַז זיי פֿאַרברענגען אָפֿט („אָפֿט" איז ניט דעפֿינירט געוואָרן) צוזאַמען געזעלשאַפֿט־לעך (ספּאָרט, פֿאַרווײַלונגען וכדומה). 28 פּראָצענט פֿון די ייִדישע מענער און פֿרויען, אין פֿאַרגלײַך מיט 30 פּראָצענט פֿון די אַנדערע, האָבן געזאָגט, אַז זיי גייען אָפֿט צוזאַמען אויף קאָנצערטן, קונסט־אויסשטעלונגען, לעקציעס אאַז"וו. צי קאָן מען אויפֿן סמך פֿון די ענטפֿערס זאָגן, אַז די ייִדישע פּאָרלעך זײַנען זיך מער איבערגעגעבן איידער די אַנדערע? צי איז דאָס גיין אויף אַ קאָנצערט מיט ווײַב, קינד און עלטערן אַ בעסערער אויסדרוק פֿון פֿאַמיליע־סאָלידאַריטעט ווי דאָס גיין מיט זיי אויף אַ בייזבאָלשפּיל?

מיט איין וואָרט: מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ קליינער גרופּע, און במילא איז אַ ספֿק, צי מען קאָן זי באַטראַכטן ווי אַ מוסטער. עס זײַנען געווען געוויסע סאָציאַל־עקאָנאָמישע אונטערשיידן צווישן ייִדן און די אַנדערע, אַזוי אַז זיי זײַנען ניט זייער פֿאַרגלײַכלעך. די פֿראַגעס זײַנען ניט גוט פֿאָרמולירט גע־וואָרן. די קוואַנטיטאַטיווע אונטערשיידן צווישן די צוויי גרופּעס זײַנען קליין. די רעזולטאַטן זײַנען ניט ווי געהעריק אַנאַליזירט געוואָרן.

נ. גאָלדבערג

די ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון קליוולענד

1. Howard Whipple Green, *Jewish Families in Greater Cleveland.* Cleveland Health Council, 1939. 123 pp.
2. *Digest of "Jewish Families in Greater Cleveland,* 1937." Jewish Community Council, Cleveland. 12 pp.

מיר ווייסן נאָך אַזוי ווייניק וועגן אַמעריקאַנער ייִדן, אַז עס איז גוט, וואָס צוויי קליוולענדער אָרגאַניזאַציעס, די ייִדישע צדקה־פֿעדעראַציע און דער „קאָ־מיוניטי קאַונסיל", האָבן געזען אויסצוגעפֿינען געוויסע פּרטים וועגן דער ייִדי־שער באַפֿעלקערונג פֿון זייער שטאָט. זיי האָבן זיך באַנוצט פֿאַר דעם צוועק מיט רייסטערס פֿון רעליגיעזע, פֿראַטערנאַלע, פֿילאַנטראָפּישע, געזעלשאַפֿטלעכע, ציוניסטישע און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, צו וועלכע קליוולענדער ייִדן האָבן אין 1937 באַלאַנגט. ווײַטער האָבן זיי גענומען אין אַכט די רשימות פֿון קינדער וואָס זײַנען ניט געקומען אין די עפֿנטלעכע שולן מיטוואָך, דעם 15טן סעפּטעמבער 1937, יום־כּיפּור, און זײַנען אָבער יאָ געקומען דינסטאָג דעם 14טן און דאָנערשטאָג דעם 16טן.

פֿון דער אויספֿאָרשונג קומט אויס, אַז אין קייאַהאָגאַ קאַונטי, וואָס זי איז כּולל קליוולענד, אירע פֿאָרשטעט און דערבײַיקע שטעטלעך, האָבן אין 1937 געלעבט 24,663 ייִדישע פֿאַמיליעס, אָדער 91,073 נפֿשות. אין קליוולענד

גופֿא זײַנען געווען 64,127 יִידן אִדער 17,193 יִידישע פֿאַמיליעס. קליוולענד הַיִטס האָט געהאַט 15,239 יִידן, איסט קליוולענד 3,867, שייקער הַיִטס 3,616, לייקוווּד 737 יִידן, די איבעריקע האָבן געווינט אין די אַנדערע שטעטלעך.

עס איז פֿראַי צו פֿאַרגלַיכן די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג מיט די שאַצונגען וואָס ד״ר לינפֿילד האָט געמאַכט.[1] בײַ אים קומט אויס, אַז קליוולענד גופֿא האָט אין 1937 נאָר געהאַט 90,000 יִידן, קליוולענד הַיִטס ניט מער ווי 10,150 און לייקוווּד בלויז 555 יִידן. ער גיט אָן, אין אַנדערע ווערטער, אַז אין קליוולענד זײַנען געווען מיט פֿערציק פּראָצענט מער יִידן, אין קליוולענד הַיִטס מיט 33,4 פּראָצענט וויניקער, און אין לייקוווּד מיט א 25 פּראָצענט וויניקער יִידן ווי לויט דעם חשבון פֿון ה. גרין. פֿון דעם דאָזיקן ווידערַאַנאַנד זעען מיר, ווי ווײַט די יִידישע דעמאָגראַפֿיע איז נאָך הינטערשטעליק.

אין קליוולענד, פֿונקט ווי אין אַנדערע שטעט, איז די יִידישע באַפֿעלקערונג קאָנצענטרירט אין עטלעכע קוואַרטאַלן. אַרום 82 פּראָצענט פֿון זיי האָבן געווינט אין דרײַ דיסטריקטן: 105טע גאַס, מאָונט פּלעזענט־קינסמאַן און סוּ־פּיריאָר.

קליוולענדער יִידן ווינען דער עיקר אין צוויי־פֿאַמיליע־הײַזער אִדער אין אַפּאַרטמענט־בנינים. אַרום 14 פּראָצענט יִידישע פֿאַמיליעס האָבן געווינט אין צוויי־פֿאַמיליע־הײַזער אין פֿאַרגלַיַך מיט א 30 פּראָצענט פֿון אַלע פֿאַמי־ליעס. 26 פּראָצענט פֿון די יִידישע און ניט מער ווי 13 פּראָצענט פֿון אַלע פֿאַמיליעס האָבן געווינט אין אַפּאַרטמענט־הײַזער.

אין דעם רעספּאַרט געפֿינען זיך א סך פּרטים וועגן די אַרגאַניזאַציעס פֿון די קליוולענדער יִידן. א 37 פּראָצענט פֿון די פֿאַמיליעס האָבן באַלאָנגט נאָר צו איין אַרגאַניזאַציע, 17 פּראָצענט צו צוויי, 10 פּראָצענט צו דרײַ, 6 פּראָצענט צו פֿיר, 11 פּראָצענט צו פֿינף און מער, און 19 פּראָצענט האָבן ניט באַלאָנגט צו קיין שום אַרגאַניזאַציע.

פֿאַראַן טאַבעלעס און מאַפּעס וועגן די פֿאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס. עס וואָלט אויך אָנגענעבן, וויפֿל מיטגלידער יעדער איינע פֿון די 146 אַרגאַניזאַציעס פֿאַרמאָגט. די ניט־יִידישע אַרגאַניזאַציעס, צו וועלכע יִידן באַלאָנגען, ווערן אָבער ניט דערמאָנט.

מיר האָבן אויך די צאָל יִידישע קינדער אין די עפֿנטלעכע שולן, עלעמענ־טאַרע און מיטלע.

דאָס אַלץ איז בלפּי־ספֿק זייער וויכטיק צו וויסן. עס וואָלט אָבער נעווען נאָך בעסער, ווען דער מחבר וואָלט אונדז נעגעבן לכל־הפּחות עטלעכע דער־קלערונגען. עס איז וויכטיק צו וויסן למשל, פֿאַר וואָס אין איין יִידישן קוואַר־טאַל זײַנען פֿאַראַן 3.6 מענטשן פּער פֿאַמיליע און אין א צווייטן 4.3. צי איז דאָס צוליב דעם וואָס אין איינעם ווינען עלטערע מענטשן און אין צווייטן מיטל־יִאָריקע? צי האָט עס אפֿשר נאָר צו טאָן מיט דעם וואָס אין איינעם

[1] זע יחזקאל־בלעטער XVII, 3 (מײַ־יוני 1941), זז׳ 262—264.

זײַנען פֿאראן מער אמעריקאנער געבוירענע און אין צווייטן מער אימיגראנטן און אַרטאַדאָקסישע פֿאמיליעס? אויך וואָלטן מיר געוואָלט ווישן, פֿאר וואָס 15.3 פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין קליוולענד הײַסט, וווּ עס זײַנען פֿאראן 3.6 מענטשן פּער פֿאמיליע, באַזונדער די דאָרטיקע עלטערע און מיטלשולן, בעת ניט מער ווי 12.3 פּראָצענט פֿון די וואָס ווינען אין דער סופּיריאָר־געגנט פֿון קליוולענד, וווּ עס זײַנען אויך פֿאראן 3.6 מענטשן פּער פֿאמיליע, באַזונדער אוניע שולן. אַנשטאָט דערקלערונגען גיט אונדז דער מחבר דעטאַלירטע טאַבעלעס און מאַפּעס וואָס פֿארנעמען 114 פֿון די 123 זײַטן. אָבער עס איז ניטאָ אַפֿילו קיין רמז אויף דער סאָציאל־עקאָנאָמישער גלידערונג, עלטער, געבוירן־אָרט און אנדערע וויכטיקע זאַכן וואָס זײַנען נוגע קליווילענדער יידן.

געבורטן־קאָנטראָל

R. G. Stix and F. W. Notestein, *Controlled Fertility.* The Williams and Wilkins Co., Baltimore, 1940. 201 pp.

די אמעריקאַנער יידישע באַפֿעלקערונג פֿארגרעסערט זיך איצט ניט אַזוי ווי אין אָנהייב 20טן יאָרהונדערט. דאָס איז מחמת דעם וואָס די יידישע אימיגראַציע איז אַפּגעשטעלט געוואָרן. א צווייטע סיבה איז דאָס וואָס דער איצטיקער דור אײַלט זיך ניט חתונה האָבן. דריטנס האָבן וויניקער מענטשן חתונה געהאַט אין די יאָרן פֿון דער עקאָנאָמישער דעפּרעסיע ווי אין די גוטע צײַטן. די יידישע פֿאמיליע איז איצט קלענער ווי מיט יאָרן צוריק.

אויף ווי ווײַט יידן באַנוצן זיך מיט מעטאָדן פֿון געבורטן־קאָנטראָל קאָן מען זען פֿון דער אויספֿארשונג וואָס סטיקס און נאוטסטין האָבן געמאַכט. זיי האָבן געוואָלט אויסגעפֿינען, צי פֿרויען וואָס האָבן באַזונדט די ניו־יאָרקער קליניק פֿאר געבורטן־קאָנטראָל האָבן געגנוצט אַזוינע מיטלען אויידער זיי זײַנען געקומען אין קליניק און אויך אויף ווי ווײַט זיי האָבן געטאָן דאָס וואָס די דאָקטוירים האָבן זיי געעצהט צו טאָן.

די גרופּע וואָס זיי האָבן אויסגעפֿארשט איז באַשטאַנען פֿון 991 בראָנקסער פֿרויען וואָס האָבן געהאַט באַזונדט די קליניק צווישן דעם ערשטן יאַנואַר 1931 און דעם 30טן יוני 1932. געווען זײַנען דאָס 663 יידישע פֿרויען, 165 קאַטוילישע און 163 פּראָטעסטאַנטישע און אנדערע. דאָס מיינט, אז אַרום צוויי דריטל (66.9 פּראָצענט) פֿון דער גרופּע זײַנען געווען יידישע פֿרויען, הגם ניט מער ווי א 40 פּראָצענט פֿון דער בראָנקסער באַפֿעלקערונג זײַנען יידן. מע קאָן אָבער פֿון דעם נאָך ניט דריגנען, אז א גרעסערער פּראָצענט יידישע פֿרויען באַזונדט די קליניק מחמת דעם וואָס מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט א לפּי־ערך קלענער גרופּע.

וויכטיק איז אָבער דאָס, וואָס פֿון יידישע פֿרויען האָט זיך א גרעסערער פּראָצענט באַנוצט מיט געוויסע געבורטן־קאָנטראָל־מיטלען אַפֿילו אויידער זיי

זײַנען געקומען אין קלויניק. דאָס איז ריכטיק בנוגע יידישע פֿרויען אי פֿון אַרבעטער־פֿאַמיליעס אי פֿון „ווײַסע־קאָלנער"־פֿאַמיליעס; אין ביידע פֿאַלן איז די געבורטן־ראַטע פֿון יידישע פֿרויען נעוואָרן קלענער ווי פֿון די אַנדערע. יידישע פֿרויען פֿון אַרבעטער־פֿאַמיליעס האָבן געהאַט וויניקער קינדער ווי אַפֿילו קאָטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע פֿרויען פֿון „ווײַסע־קאָלנער"־פֿאַמיליעס. בכן קען מען ניט זאָגן, אַז דער חילוק אין דער געבורטן־ראַטע קאָן צוגעשריבן ווערן צו דעם בעסערן סאָציאל־עקאָנאָמישן מעמד פֿון יידישע פֿרויען. אויך קאָן מען ניט זאָגן, אַז דער חילוק נעמט זיך פֿון גרעסערער אורבאַניזירטקייט, וואָרעם אַלע 991 פֿרויען האָבן געווווינט אין בראָנקס.

א קלענערער פּראָצענט פֿון די יידישע פֿרויען ווי פֿון די פּראָטעסטאַנטישע האָבן געטאָן דאָס וואָס די דאָקטוירים האָבן זיי געהייסן. די מחברים האַלטן, אַז דאָס איז צוליב דעם וואָס אין דער פּראָטעסטאַנטישער גרופּע זײַנען געווען מער יינגערע פֿרויען ווי אין דער יידישער. דער חילוק צווישן די קאַטוילישע און יידישע פֿרויען איז אין דעם פֿאַל געווען זייער א קליינער.

לויט די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג קומט אויס, אַז עס איז געווען א געוויסער חילוק אין די מעטאָדן, מיט וועלכע יידישע און אַנדערע פֿרויען האָבן זיך באַנוצט איידער זיי זײַנען געקומען אין קלויניק. א גרעסערער פּראָצענט יידישע פֿרויען האָבן געזאָגט, אַז זייערע מענער האָבן זיך געהאַט באַנוצט מיט קאָנדאָם אָדער קאָיטוס אינטעראופּטוס. אינטערעסאַנט איז אויך דער פֿאַקט, וואָס יידישע פֿרויען האָבן בעסער מצליח געווען מיט די מיטלען. די מיטלען, מיט וועלכע די דאָקטוירים האָבן געעצהט זיך צו באַנוצן, האָבן אויך געבראַכט בעסערע רעזולטאַטן ביי די יידישע פֿרויען.[1]

פֿאַר וואָס איז עס אַזוי? די מחברים האַלטן, אַז די קאַטוילישן זײַנען ניט אַזעלכע מוצלחים מחמת דעם וואָס זיי ווייסן, אַז זיי באַגייען אַן עבֿירה; זייער נעווייסן איז ניט ריין, און במילא טוען זיי ניט די פֿאַרהיטונג בשלימות. וואָלט דאָס אָבער געווען די אייניציקע דערקלערונג, איז שווער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס די פּראָטעסטאַנטן וואָס באַנוצן זיך מיט די זעלבע מיטלען ווי יידן פֿאַלן אויך דורך אָפֿטער ווי יידן. און צי לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז אין מאַמענט פֿון נוצן קאָנטראַצעפּטיוע מיטלען זאָלן מענטשן טראַכטן וועגן דעם, אַז דער קלויסטער איז קענן געבורטן־קאָנטראָל? די מחברים האַלטן אויך, אַז עס האָט צו טאָן מיט דער בילדונג און די היגיענישע געווווינטשאַפֿטן פֿון דער פֿרוי. צי קאָן מען אָבער זאָגן, אַז יידישע פֿרויען האָבן א העכערע בילדונג און האַלטן זיך רייניער ווי קאַטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע?

דער נאָנצער ענין וואָלט דעריבער געדאַרפֿט אויסגעפֿאָרשט ווערן. מיר וואָלטן באַדאַרפֿט אויסגעפֿינען, אויף ווי ווייט די אַלע השערות און סברות —

---

[1] פֿוירל און אַנדערע פֿאָרשערס האָבן נאָך פֿריִער געהאַט אָנגעוויזן, אַז יידישע פֿרויען באַנוצן זיך מיט אַנדערע קאָנטראַצעפּטיוע מיטלען ווי אַנדערע און זײַנען מער מצליח. פֿ״גל יידאָ־בלעטער XVII, (1941), 1, ד׳ 41 און 2, זד׳ 264—265.

בילדונג, היגיענע, סאציאל־עקאנאמישער מעמד, נאציאנאליטעט און רעליגיעזער אפשטאם וכדומה — זיינען באמת ריכטיק. מיר וואלטן אויך באדארפט אויסגעפינען, צי עס איז פארען א חילוק צווישן ארטאדאקסישע און אנדערע יידישע פאמיליעס. מיר וואלטן באדארפט פאר דעם צוועק אויסנוצן די מאטעריאלן וואס זיינען שוין פארען; די ארגאניזאציעס און יחידים וואס האבן דורכגעפירט די אויספארשונג וואלטן אפשר מספים געווען, מיר זאלן דערגאנצן זייער אנאליז.

נ. גאלדבערג

דענטיסטיק ביי יידן אין די אלטע צייטן

Milton B. Asbell, "Practice of Dentistry among the Ancient Hebrews: a Contribution to the History of Dentistry," *Journal of American Dental Association,* 28 (July 1941), pp. 1098—1108.

דער שרייבער הייבט אן זיין אויסגעצייכנטן ארטיקל מיט אנווייזן די היסטארישע אנטוויקלונג פון מעדיצין, ארייננעמענדיק אויך דענטיסטיק, וועלכע הייבט זיך אן ארום יאר 1215 פ״ק. ,,ווי ער דריקט זיך אוים: ,,אין דער צייט פון יציאת מצרים — ווי עס ווערט בכלל אנגענומען, איז דאס געווען אין דער צייט פון מערענפטאה, 1215—1225 פ״ק — זיינען אריינגעשטעלט געוואָרן געוויסע רעליגיעזע און פאליטישע תקנות וואס זיינען ארייננגענומען געוואָרן אויך אין קאדעקס פון יידן און געבליבן אויף א לאנגער צייט. אבער ערשט אין דער צייט פון די נביאים האט זיך די מעדיצינישע פראקטיק אריינגעפונדען ווען ביי יידן. אט די פוהנישע מעדיצין האט זיך שטארק באפעסטיקט, ווייל די פארצייטיקע יידן האבן געהאלטן, אז קראנקייט און געזונט שטאמען פון געטלעכן שורש יהוה, דער רופא פון ישראל (דברים — לב, 39).״

א גרויסע סגולה ביי יידן איז געווען, אז דער נביא זאל צוליב זיין האנט.

ס׳שטייט געשריבן, אז ר׳ יהודה הנשיא האט געהאט א גוואלדיק שטארקן צאנווייטאג, האט זיך באווויזן צו אים אליהו הנביא און אים אויסגעקוירט מיט ארויפלייגן זיין פינגער אויפן אנגעווייטאגטן צאן.

מען דארף האבן אין זינען, שרייבט דער מחבר, דעם אינפלוס פון דעמאנאלאגיע, למשל אין דעם פאקט וואס יידן האבן געגלייבט, אז ציין נעמען פויל פון ווערעם. ביטערע קרייטעכצער פלעגן באנוצט ווערן אפצוהאלטן רוחות (דעמאנען) פון ארייננגיין אין מויל. אהער איז אויך שייך די פראקטיק פון אנרייבן די אסלעם מיט זאפט פון טייטלען ווי א סגולה קעגן בייזע רוחות און פון ניצן די אייער פון א גראז־היישעריק ווי א רפואה פאר צאנווייטאג, אדער דעם צאן פון א פוסק ווי א מיטל צום שלאף.

דערנאך גייט אן אפהאנדלונג ווענן העלענישטישן און פערסישן אינפלוס, און דער מחבר דערגייט ביז דער צייט פון תלמוד, ווען ,,מעדיצין איז געווען אן

אינטעגראַלער טייל פֿון רעליגיע בײַ יידן און מעדיצינישע פֿראגעס (אַרײַנרעכענענדיק, פֿאַרשטייט זיך, דענטיסטיק) ווערן באַהאַנדלט נאָר אויף אזוי פֿיל ווי זיי זײַנען נוגע אָדער מאַכן קלאָרער דעם הייליקן געזעץ".

כאָטש מעדיצין און דענטיסטיק האָבן געהאַט ענגע באַציִונגען, געפֿינען מיר פֿון דעסט ווענן א געווײַסן אונטערשייד צווישן די דאָקטוירים וועלכע האָבן באַהאַנדלט צאָנקראַנקייטן און די בעלי־מלאָכות וואָס האָבן געמאַכט די פֿאַרצײַטיקע קינסטלעכע ציין. דער שרײַבער ברענגט א ראיה פֿון תּלמוד (שבת סד ע"ב און סה ע"א) אַז יידן האָבן יאָ פֿראָדוצירט דענטיסטישע געצײַג. ער ציטירט אויך אַן ארטיקל, וועלכער אויס זייער א וויכטיקן, פֿון דער רײַטשישער ליטעראַטור בנוגע דעם ענין.[1]

פֿרויען אין די אלטע צײַטן האָבן זיך באַנוצט ניט נאָר מיט קינסטלעכע ציין, נאָר אויך מיט נאָזבענדער, אויערינגלעך, אַרעמבענדער און האַלזקייטלעך. פֿון דעם פֿאַקט וואָס יידישע פֿרויען האָבן זיך ניט באַנוצט מיט שלייערס דרינגט דער מחבר, אז זייער נאָכפֿרעג אויף דענטיסטישע פֿאַרבײַטערס (פֿראָסטעזעס אָדער פֿראָסטעזן, ווי מען רופֿט זיי), למשל קינסטלעכע ציין, זײַנען געווען מער צוליב קאָסמעטישע ווי פֿיזיאָלאָגישע סיבות. דער תּלמוד, זאָגט ער ווײַטער, דיסקוטירט די פֿראָגע, צי „מע מעג טראָגן א שן זהב (גאָלדענער צאָן) אום שבת, ווײַל א פֿרוי, קען זײַן, ווערט אַרויסגענומען דעם גאָלדענעם צאָן צו ווײַזן א פֿרײַנדין און דערווײַל אים טראָגן. בײַ א זילבערנעם צאָן איז קיין שאלה ניט געווען, ווײַל אזא צאָן שיידט זיך ניט נענוג אונטער פֿון די אַנדערע ציין." פֿון דעם איז צו זען, אז אין דער תּלמודישער תּקופֿה זײַנען געווען קינסטלעכע ציין וועלכע מען האָט געקענט אַרויסנעמען פֿון מויל.

צי יידן האָבן אַליין זיך אויסגעלערנט די קונסט אָדער זי בײַ עמעצן אי־בערגענומען וויים מען ניט. בראון מיינט, אז מערסטע, אויב ניט אַלע יידישע פֿראָסטעטישע מעטאָדן זײַנען געקומען דירעקט פֿון די רוימער. ווײַנבערגער האָט אַרויסגעזאָגט א געדאַנק, אז דער אײַנפֿלוס איז געקומען פֿון די עטרוסקער, וועמענס דענטיסטישע קונסט ס'איז געווען פֿיל מער אַנטוויקלט. די היסטאָריקערס וואָס שטודירן די פֿראָגע האַלטן, אז די קינסטלעכע ציין זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿון גאָלד, זילבער, האָלץ און העלפֿאַנדביין. דער אויטאָר ציטירט דעם רמבם מיינונג, אז די ציין זײַנען געווען בלויז קריינדלעך, און ברענגט פֿון בראונען: „דער שן זהב איז גיכער ווי אלע דער ערשטער אויפֿווײַז פֿון דער עקסיסטענץ פֿון א גאָלדן צאָנקרייַנדל."[2]

די ווײַטערדיקע קאָפּיטלען זײַנען: מויל־פּאַטאָלאָגיע און היגיענע; מויל־היגיענע; עטיק און יוריספּרודענץ, און צום סוף ציין־כירורגיע. די אונטערשטע שורה בײַם מחבר איז אזא: „איך האָב געפֿרגווט ווײַזן, אז די פֿאַרצײַטיקע

[1] Sudhoff, Karl. *Geschichte der Zahnheilkunde.* Leipzig, J. A. Barth, 1926.

[2] Brown, L. P. "Antiquities of Dental Prosthesis" (Part 1) D. *Cosmos,* 76:828, Aug. 1934.

ייִדן האָבן אין זייער מעדיצינישער פּראַקטיק אויך דיאַגנאָסטיצירט און באַ־האַנדלט דענטיסטישע קראַנקייטן; אַז דער אַזוי גערופֿענער אַלגעמיינער דאָק־טאָר איז אויך געווען אַ דענטיסט; אַז דענטיסטישע פֿאַרבייַטערס זייַנען ניט געווען אומבאַוווּסט; און אַז געוויסע טיפּן צאָנקרוינען און בריקן־אַרבעט פֿלעגן פּראָדוצירט ווערן פֿון געוויסע טעכנישע אַרבעטערס. זיי האָבן אָבער ניט אַנטוויקלט קיין באַזונדערע סיסטעם פֿון צאָנהיילונג. ס'איז געווען אַ מע־טאָד געגרינדעט אויף אַ בשכנותדיקער ציוויליזאַציע וועלכע האָט געהאַט אין זיך אי ראַציאָנאַליזם אי עמפּיריזם, אָבער זי איז אויך ניט געווען אין גאַנצן פֿרייַ פֿון אייַנגלייבענישן און דעמאָנאָלאָגיע. און ווען די צייַט וועט קומען צו שרייַבן אַ פֿולקומע געשיכטע פֿון דענטיסטיק, קען דאָס קאַפּיטל וואָס האָט צו טאָן מיט ייִדן (פֿאַרצייַטיקע, פּונקט ווי מיטל־עלטערישע) ניט אויסגעלאָזן ווערן פֿונעם היסטאָריקער."

דער אַרטיקל איז אַן אויסגעצייכנטער, אינטערעסאַנט ניט נאָר פֿאַר דענ־טיסטן און היסטאָריקערס־ספּעציאַליסטן, נאָר פֿאַר יעדער איינעם וואָס איז פֿאַראינטערעסירט אין דער געשיכטע פֿון קולטור.

מ. וו ייַ נ ב ע ר ג (פּיטסבורג)

געמישטע חתונות אין בודאַפּעשט

R. Pearl and C. Franklin, "Jewish and Christian Intermarriages in Budapest," *Bulletin of the History of Medicine,* March, 1940, pp. 497—508.

די מחברים גיבן איבער עטלעכע וויכטיקע פֿאַקטן וועגן די געמישטע חתונות וואָס זייַנען פֿאָרגעקומען אין בודאַפּעשט, אונגערן, אין די יאָרן 1897—1935. קודם־כּל ווערן מיר געווויר, אַז דער פּראָצענט פֿון אַזוינע זיוווּגים איז אין משך פֿון דער צייַט שטאַרק פֿאַרגרעסערט געוואָרן. ניט מער ווי 9.84 פּראָצענט פֿון די ייִדישע מענער און פֿרויען וואָס האָבן חתונה געהאַט אין יאָר 1897 האָבן זיך מתחתּן געווען מיט קריסטן, לגבי 29.74 פּראָצענט אין יאָר 1935. עס זייַנען אָבער געווען יאָרן, ווען דער פּראָצענט איז געווען גרעסער. דאָס מיינט אויך, פֿאַרשטייט זיך, אַז דער פּראָצענט קריסטן וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט ייִדן איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן. אין 1897 האָבן ניט מער ווי 2.91 פּראָצענט פֿון די קריסטן זיך מתחתּן געווען מיט ייִדן, בעת אין 1935 האָבן שוין 7.58 פּראָצענט חתונה געהאַט מיט ייִדישע מענער אָדער פֿרויען.

אַ צווייטער וויכטיקער פֿאַקט איז דאָס, וואָס אַ גרעסערער פּראָצענט ייִדישע מענער האָבן חתונה געהאַט מיט קריסטלעכע פֿרויען, איידער ייִדישע פֿרויען מיט קאַטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע מענער. אין די יאָרן פֿון 1930 ביז 1935 האָבן דורכשניטלעך 19.08 פֿון איטלעכע הונדערט ייִדישע מענער זיך מתחתּן געווען מיט ניט־ייִדישע פֿרויען, לגבי 16.52 פּראָצענט ייִדישע פֿרויען וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט קריסטן.

דריטנס, סײַ דער פּראָצענט יידישע מענער וואָס האָבן ניט חתונה געהאַט מיט יידישע פֿרויען און סײַ דער פּראָצענט יידישע פֿרויען וואָס האָבן זיך מתחתן געווען מיט קריסטן האָט זיך פֿאַרגרעסערט. די פֿאַרגרעסערונג איז געווען פֿון 5.51 פּראָצענט א יאָר אין די יאָרן פֿון 1897 און 1898 ביז 19.08 פּראָצענט א יאָר אין דעם פּעריאָד 1930—1935 בײַ יידישע מענער, און פֿון 5.19 פּראָצענט אויף 16.52 בײַ יידישע פֿרויען.

פֿאַר וואָס האָבן מער יידישע מענער חתונה געהאַט מיט קריסטלעכע פֿרויען ווי יידישע פֿרויען מיט קריסטן? אין די אָפּיציעלע רעפֿאָרטן ווערט קיין שום וואָרט ניט דערמאָנט ווײַל דאָס, און אונדזערע מחברים האָבן ניט קיין באַשטימטע דערקלערונג. עס איז א סברא, זאָגן זיי, אז א קריסטלעכע פֿרוי איז גיכער נוטה חתונה צו האָבן מיט א רײַכן יידן ווי א קריסט מיט א רײַכער יידישער פֿרוי. עס איז אָבער שווער צו זאָגן, אויף ווי ווײַט דער עקאָנאָמישער מאָמענט שפּילט אין דעם פֿאַל א וויכטיקע ראָלע, ווײַל מיר האָבן דאָ אויך צו טאָן מיט אַנדערע פֿאַקטאָרן.

פֿון דעם איז צו זען, אז ציפֿער גופֿא זאָגן אונדז נאָך ניט אַלץ, ווײַל מיר ווילן ניט נאָר ווײַסן, נאָר אויך פֿאַרשטיין די טענדענצן פֿון מענטשן אין געוויסע סיטואַציעס; ווײַל מיר ווילן ווײַסן ניט נאָר די באַציונגען בין אָדם לחברו, נאָר אויך די מאָטיוון. פֿדי בעסער צו פֿאַרשטיין די טענדענצן, באַציונגען און מאָטיוון פֿון מענטשן, דאַרף מען אין געוויסע פֿאַלן זיך באַנוצן אויך מיט אַנדערע מעטאָדן און אויספֿאָרש־מיטלען.

אויך איז קשה פֿאַר וואָס געמישטע חתונות האָבן זיך אין די יאָרן פֿון 1930 ביז 1935 פֿאַרגרעסערט. דאָס איז דאָך געווען די צײַט, ווען דער היטלעריזם האָט זיך פֿאַרשפּרייט און די אַנטיסעמיטישע באַוועגונג אין אונגערן איז פֿאַרגרעסערט און פֿאַרשטאַרקט געוואָרן. צי האָט די אַנטי־יידישע באַוועגונג ניט געהאַט קיין השפּעה און זי האָט ניט צוריקגעהאַלטן קריסטן פֿון חתונה צו האָבן מיט יידן? עס קאָן אָבער זײַן, אז דער פּראָצענט געמישטע זיווגען וואָלט אפֿשר געווען נאָך גרעסער, ווען די אַנטיסעמיטישע באַוועגונג וואָלט געווען קלענער.

ס'וואָלט געווען וויכטיק און אינטערעסאַנט צו וויסן, צי א גרעסערער פּראָצענט יידן האָבן חתונה געהאַט מיט קאַטוליקן צי מיט פּראָטעסטאַנטן. אויך וואָלט זיך געלוינט אויסצוגעפֿינען, צי אין דעם פּרט איז געווען א חילוק צווישן יידישע מענער און פֿרויען.

און אויף ווי ווײַט זײַנען יידן וואָס האָבן זיך מתחתן געווען מיט קריסטן פֿאַרבליבן יידן? און צי זײַנען זייערע קינדער געווען פֿאַררעכנט ווי יידן? אין די אָפּיציעלע רעפֿאָרטן וועגן געמישטע זיווגען ווערן אַזוינע ענינים, פֿאַרשטייט זיך, ניט באַרירט, און במילא קאָן מען ניט געפֿינען קיין שום ענטפֿער אויף אַזוינע פֿראַגעס אין דעם אַרטיקל.

נ. גאָלדבערג

מאטעריאלן און נאטיצן

דעקלאראציע פון דער 16טער יאריקער קאנפערענץ פון יידן

אנגענומען דעם 11טן יאנואר 1942

I

די 16טע יאריקע קאנפערענץ פון יידן קומט זיך צונויף אין א צייט, ווען די פאראיניקטע שטאטן שטייען אין א גראנגל אויף לעבן און טויט מיט די וועלט־פאראדאקסן און האבן אפן פראקלאמירט זייער ציל: ארויסצורייסן מיטן וואורצל דעם דייטשן היטלעריזם, דעם איטאליענישן פאשיזם און דעם יאפאנישן אימפעריאליזם. ווי אן ארגאניזאציע און ווי יחידים טוען מיר א נדר צו טאן אלץ וואס אין אונדזערע כוחות, כדי מיטצוהעלפן דעם דאזיקן הייליקן קאמף.

דער טיוול'שער כוח וואס האט זיך געהאט פארמאסטן מיטן להרוג, להשמיד ולאבד פרי'ער אויפן יידישן פאלק און דערנאך אויף דער גאנצער מענטשלעכער קולטור האט ענדלעך געפונען שטארקערע פון זיך. פון טאג צו טאג וואקסט די זיכערקייט פון דער געפינניקטער וועלט, אז די פיינעניקערס וועלן באקומען זייער פארדינטע שטראף און אויף די חורבות פון טירענ־ וועט אויפגעבויט ווערן א בעסערע ארדענונג ווי פריער, אן ארדענונג פון פרייהייט, פון עקאנא־ מישער באוואונטקייט און פון יושר.

אין איינעם דערמיט וואקסט אויך אונדזער זיכערקייט, אז פאלן יידישן פאלק אומעטום קומען אן גליקלעכערע צייטן, אז די קייטן, אין וועלכע דער שונא האט אינגעשמידט אונדזערע בריידער אויף יענער זייט ים, וועלן צעריסן ווערן און אז אין דער באפרייטער וועלט וועט אויך דאס יידישע פאלק קענען אומגע־ צאמט פונאנדערוויקלען זיינע רייכע כוחות און ארויפגיין אויפן וועג פון אל־ זייטיקן קולטורעלן אויפשטיג.

II

מיט 16 חדשים צוריק האט דער אמעריקאנער אפטייל פון יידישן וויסנ־ שאפטלעכן אינסטיטוט איבערגענומען די פונקציעס פון א צענטער פון יידן ביז וואנען דער שטורעם אין איראפע וועט אריבער, און מיט 12 חדשים צוריק האט די 15טע יאריקע קאנפערענץ אונדזערע באשטעטיקט דעם באשלוס. מיט פרייד קאנסטאטירן מיר איצטער, אז פארן פארגאנגענעם יאר האט די טעטיקייט פון אינסטיטוט היפש פראגרעסירט, און אז סיי אויפן פעלד פון פארלעגרישער טעטיקייט, סיי אין דער אספיראנטור און אין דער דירעקטער פארשרישער ארבעט האט דער יידן צו פארצייכענען ממשותדיקע אויפטון. מיט פרייד פארצייכענען מיר די וואקסנדיקע אונטערשטיצונג פון דער יידישער געזעל־ שאפטלעכקייט אין אמעריקע, און מיר זיינען זיכער, אז וואס מער די טעטיקייט פון אינסטיטוט וועט זיך פונאנדערוואקסן, אלץ מער וועט וואקסן די דאזיקע אונטערשטיצונג.

III

מיט טיפן צער און אין בריידערלעכער צוגעבונדנקייט טראכטן מיר וועגן די טויזנטער מיטארבעטערס און טוערס פון אינסטיטוט אין איראפע, וואס זי איז איצט פארוואנדלט געוואלן אין א ביטערער תפיסה, און מיר פילן דאס אחריות וואס ליגט אויף אונדז אין אמעריקע, די איינציקע פרייע געבליבענע מיטגלידער פון דער יידן־משפחה. מיר זאגן צו טאן אונדזער חוב דורך פאר־ טאפלטער ארבעט און מיר דריקן אויס אונדזער טיפן גלויבן, אז נאכן נצחון איבער די כוחות פון פינצטערניש וועלן מיר אין איינעם מיט אונדזערע בריידער אויף יענער זייט ים בויען די יידישע וויסנשאפט אין אלע יידישע יישובים.

ראָזע סימכאָוויטש

סוף 1941 איז אין וואַרשעווער געטאָ געשטאָרבן ראָזע סימכאָוויטש. זי איז אַלט געוואָרן עטלעכע און פֿופֿציק יאָר.

בײַ אַ כלל־טויער איז מען קודם פֿאַראינטערעסירט אין געזעלשאַפֿטלעכן „רעקאָרד". אָט איז ער: אין יענער וועלט־מלחמה האָט סימכאָוויטש געאַרבעט אין וויַן אין אַ העלף־אינסטי־טוציע פֿאַר ייִדישע קינדער־פליטים. 1919 איז זי אין וילנע געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון ייִדישע פֿרעבל־קורסן. 1921—1923 האָט מען זי אַוועקגעשטעלט בײַ דער אַנפֿירונג פֿון ייִדישן לערער־סעמינאַר אין וילנע, די העכסטע אינסטיטוציע פֿון די ייִדיש־וועלטלעכע שולן; זי האָט עס מיטגעהאָלפֿן באַשאַפֿן יענעם גײַסט פֿון סעמינאַר, וואָס לעבט נאָך איצט, נאָך אַזוי פֿיל יאָרן, אין אַלע זײַנע אַמאָליקע תּלמידים און לערערס. אין דער זעלביקער צײַט איז זי געווען אַ מיטגרעדאַקטאָר פֿון די פּעדאַגאָגישע זשורנאַלן פֿון דער צענטראַלער ייִדישער שול־אָרגאַניזאַציע און האָט אַליין געדרוקט אין זיי אַרטיקלען. שפּעטער האָט זי אַ צײַט געאַרבעט אין פֿאַלעס־טינע־אַמט אין בערלין, דערנאָך איז זי עטלעכע יאָר געווען אַ שול־אינספּעקטאָר בײַ דער צישא. פֿון 1928 אָן ערך האָט זי זיך אָפּגעגעבן אין וואַרשע מיט פֿריוואָטע לעקציעס פֿון שפּראַכן (זאָל בלײַבן פֿאַרצייכנט, אַז צווישן אַנדערע האָט אָן אַטאַשע פֿון דער ייִאָפֿאַנישער לעגאַציע געלערנט בײַ איר ייִדיש). אין 1937 האָט זי אין פּאַריז אויפֿן אינטערנאַציאָנאַלן פּעדאַגאָגישן קאָנגרעס געמאַכט אַ טיפֿן רושם מיט איר רעפֿעראַט וועגן דער ייִדיש־וועלטלעכער שולסיסטעם אין פּוילן. — מיטן ייִוואָ איז זי פֿאַרבונדן פֿון סאָמע אָנהייב, און אויף דער קאָנפֿערענץ פֿון 1929, וועלן מיר האָבן געשאַפֿן די סיסטעם פֿון סעקציעס, איז זי אויסגעקליבן געוואָרן אין דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע. אין 1935 האָט זי אויף אונדזער צוזאַמענפֿאָר גלײַיענט אַ רעפֿעראַט וועגן דער מאָראַלישקייט פֿון ייִדישע שולקינדער אין וילנע. אין שפּעטערדיקע יאָרן האָט זי געפֿירט אַ פּעדאַגאָגיש־פּסיכאָלאָגישן סעמינאַר בײַ דער וואַרשעווער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ. אין דער ערשטער העלפֿט 1940 האָט דער ייִוואָ אין וילנע געמאַכט אָנשטרענגונגען אַראָפּצוברענגען זי פֿון אונטער די נאַציס אין דער אומאָפּהענגיקער ליטע אַרײַן, אָבער ס׳איז ניט געראָטן, און זי איז געבליבן אין וואַרשעווער געטאָ. לעצטנס איז זי געווען פֿאַרוואַלטערין פֿונעם אָפּטייל פֿאַר הפֿקר־קינדער בײַם וואַרשעווער „צענטאָס".

דאָס וואָלט געווען אַ נישקשהדיקער „רעקאָרד" פֿאַר אַ מיטלמעסיקייט, נאָר — לאָמיר מודה זײַן — ער איז וויסטאָגדיק קליין פֿאַר אַ מענטשן פֿון ראָזע סימכאָוויטשעס מאָס. אי לויט אירע בריליאַנטע פֿעיִקייטן און לויט איר האַלטונג, אי לויט די באַדינגונגען, אין וועלכע זי איז געוואַקסן, און לויט איר אויסבילדונג איז זי געווען פֿרעדעסטינירט פֿאַר גאָר אַן אַנדער לעבנסוועג. אין איר משפּחה איז געווען געקניפּט סלוצקער און פּינסקער ייִחוס מיט לעמבער־גער ייִחוס, און דאָס האָט געמיינט אַ פֿאַרקניפּונג פֿון „מיזרח" און „מערב" פֿון די ייִנגסטע יאָרן. די שטוב איז געווען אַ פֿאַרמעגלעכע, מיט אַן אויסגעבאַלאַנסירטער אַטמאָספֿער פֿון לומדות און בילדונג. וען זי איז אַוועק קיין שוויץ שטודירן, איז זי געווען אין גאַנצן זעכצן יאָר אַלט, אָבער זי האָט שוין פֿאַרמאָגט גוטע קענטענישן אין העברעיִש (איר ברודער איז געווען דער העברעיִשער שרײַבער שמחוני) און די פּראַקטיק פֿון אַרעסט צוליב אָנטייל אין אַ בונדישן קרײַזל. צוריקגעקומען איז זי, נאָך יענער וועלט־מלחמה, אין אונדזער מיזרח־ייִדישער סבֿיבֿה אַרײַן רײַך אין סיסטעמאַטישן וויסן, נאָר יאָרן שטודיום אין זשענעווער אוניווערסיטעט און אין זשאָן זשאַק רוסאָ־אינסטיטוט, הייַמיש אין פֿראַנצייזיש און דײַטש און מיט אַ פֿעסטער בינדונג צו ייִדיש. פֿאַר וואָס זשע האָט זי ניט פֿאַרנומען קיין צענטראַלן פּלאַץ אַזוי ווי מען האָט זיך געקאָנט ריכטן?

אין פֿלוג זײַנען געווען דרויסנדיקע שטערונגען. פֿון סעמינאַר האָט זי געמוזט אַוועק־גיין איבער שוועריקייטן מיט פּוילישער בירגערשאַפֿט. צו פֿריוואָטע לעקציעס האָט זי זיך

געמוזט נעמען, ווייל זי האָט געדאַרפט זאָרגן פאַר משפחה און די ארעמע געזעלשאַפטלעכקייט אונדזערע האָט דאָס ניט געקענט דעקן. אָבער אין איר פסדרדיקער רעזיגנאַציע האָט געשטעקט נאָך עפּעס אַנדערש, עפּעס טיפֿערס. ארבעט אין אַן אינסטיטוציע איז ניט נאָר דערהייבונג, ס׳איז אויך קאַנצעלאַרישע רוטין, צונויפֿטרעף מיט מגושמדיקער טאָג־טעגלעכקייט. פאַר דעם האָט סימכאָוויטשן קיין פּוח ניט געקלעקט. און אויך אַחריות איז ניט געווען פאַר אירע כוחות. עס איז געווען אַן אינבראָך אין איר, וואָס האָט איר שווער געמאַכט צו שטעלן אויף זיך און צו פסקענען. איר אָוועקגיין אויף אַ טעכנישער ארבעט קיין בערלין, אירע פּריוואַטע לעקציעס — דאָס וואָקסט אַלץ פֿונעם זעלבּיקן מקור. איין צייט איז זי גאָר אַוועק אין אַ וויי־קעלע: זי האָט אָנגענומען אַ קליינע שטעלע אין דער היים פאַר הפקר־קינדער בייַם „צענטאָס״ אין אָטוואָצק. מיר האָבן איר עטלעכע מאָל פֿאַרגעליגט זיך באַזוכן אין וויליע און נעמען אַקטיוירן די ארבעט פֿון דער פּסיכפּעדסעקצייע אין פּוילן, נאָר זי האָט דאָס ניט געוואָלט, ווייל זי האָט ניט געהאַט גענוג צוטרוי צו זיך. שרייבן ארטיקלען פאַר די ייוואָ־אויסגאַבעס פֿלעגט זי זיך אָפּזאָגן: זי איז ניט גענוג צוגעגרייט, זי האָט שוין עטלעכע יאָר ניט געלייענט וי ס׳געהער צו זיין. געבן אַן עצה וועגן אַ פֿלאַן, וועגן יענעמס אַן ארבעט איז זי תּמיד געווען גרייט, אָבער זי פֿלעגט כּמעט וויּ אויסגעמען אַ תּנאַי, מען זאָל איר ניט פאָלגן. אַלע פּאָר זאַצן פֿלעגט זי אָנהייבן מיט „איך מיין...״ און דערבייַ זיך אַ ביסל שולדיק צעשמייכלען. מיט די יאָרן איז דער עלעמענט פֿון פֿאַרלוירנקייט אין איר שמייכל געוואָרן אַלץ בולטער, איר רייכערן אַלץ שטאַרקער און נערוועזער, אירע באַדערפֿענישן אין לעבן און אירע פאָדערונגען צו מענטשן אַלץ קלענער. איר אומפּראַקטישקייט, איר אומרעאַליסטישקייט אין ענינים פֿון אָרגאַניזאַציע האָבן אַ מאָל געקאָנט דערטרייבן ביז פאַרצווייפֿלונג.

אָבער די אינעווייניקסטע שיין וואָס האָט אָרויסגעשיינט פֿון איר איז אַלץ געבליבן די זעלביקע, און ממילא האָט איר פּערזענלעכקייט באַצוווּנגען אַלעמען. סוף־כּל־סוף איז פאָר איר געווען כּאַראַקטעריסטיש ניט נאָר וואָס זי האָט געטאָן, נאָר דאָס וואָס זי איז. ג ע ו ע ן.

וועט עס האָט זי באַגעגנט כּאָטש איין מאָל אין לעבן, דער וועט זי ניט פאָרגעסן. וועט עס האָט געהאַט די זכיה צו קענען זי נעענטער, דער וועט אויף אייביק בליבן אונטערן כּישוף פֿון איר צניעותדיקער שייגקייט, פֿון איר אינגעהאַלטן פאָרשנדיקן בליק, פֿון איר שמעזודיקן און פאָרט אַ קאָפּ איראָנישן שמייכל, פֿון איר מאָנסבילשער חכמה און איר פֿרויִשן חן.

דער לעצטער אָקאָרד פֿון איר לעבן, וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען דורך אַ פּריוואַטן בריוו פֿון אָנהייב דעצעמבער 1941, פאָסט זיך אַזוי וויּנדערלעך אַרײַן אין דער גאַנצער קאָמפּאָזיציע. איר געהאַלט ביי דער ארבעט אין „צענטאָס״ האָט ניט געקלעקט אויף עסן צו זאָס. מען האָט איר פאָרגעלייגט צוגאָב־עסן צו די פּאָרציעס וואָס מען גיט אויף קאָרטלעך. זי האָט זיך אָפּגעזאָגט מיט דער מאָטיווירונג, אַז עס זיינען פאָראַן אָנדערע וואָס נייטיקן זיך מער פֿון איר. אין אַ קורצער צייט אָרום איז זי אויסגעאָנגען.

מ. ו.

סטעפּאַן צווייג צום ייוואָ אין 1938

פֿון אַ בריוו וואָס סטעפּאַן צווייג האָט אָנהייב 1938 געשריבן פֿון לאָנדאָן צום ייוואָ אין ווילנע (זע „ידיעות פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט״, נומ׳ 73־74):

...איך אַליין בין צום באַדויערן ניט בכוח צו לייענען קיין ייִדיש, און איך וויל אייך אָפּן מודה זיין, אַז איך האָב, אַזוי ווי דאָס רובּ דייטשע ייִדן, אַ לאַנגע צייט מיט אַ געוויסן גלייכגילט ניט דערשאָצט דעם קיום, די ווירקונג און די פֿאַרשפּרייטקייט פֿון ייִדיש. ערשט די לעצטע יאָרן אויף מיינע נסיעות מעבר־לים, קיין צפֿון־אַמעריקע און קיין דרום־אַמעריקע, האָב איך זיך דערווּסט, ווי אָן אַ שיעור גרויס ס׳איז דער באַהעפֿט־פּוח פֿון ייִדיש, אפֿשר אַפֿילו דער שטאַרקסטער באַהעפֿט־פּוח לעבן די בשותפֿותדיקע ליידן. און ס׳קומט אויס ביי מיר ווי אַ שוועריע פֿעלער — אָבער אַ פֿעלער וואָס לאָזט זיך נאָך פֿאַרריכטן — וואָס ייִדן דערשאַצן ניט די דאָזיקע שפּראַך, העלפֿן איר ניט און העכערן ניט איר ג׳יסטיקע ספּעציפֿישקייט. נאָר אַ

חשובֿן אויפֿטו פֿון אײַער אינסטיטוט זע איך אײַן אין דעם וואָס איר פֿעסטיקט אויך וויסנ־ שאַפֿטלעך די יידישע שפּראַך און מאַכט זי מסוגל פֿאַר אויפֿבויען אַ יידיש־גײַסטיקע קולטור, בשעת וען פֿרײַער איז זי זעווען מערניט ווי אַ שפּראַך פֿון פּראַקטישן לעבן און נאָך דעם האָבן זי עטלעכע גרויסע דיכטער געמאַכט פֿאַר אַ שפּראַך פֿון פּאָעזיע. איך קען אײַך און אײַער אינסטיטוציע גאָרניט ווינטשן צענוג הצלחה און הילף, און איך בעט אײַך, גלייבט מיר, אַז איך שעם זיך אַ ביסל, וואָס הגם איך פֿאַרשטיי יידיש, אָבער באַהערשן באַהערש איך דאָס ניט; נאָר איך פֿאַרהאָף, אַז אין קומעדיקן דור וועט שוין זײַן אַרײַנגעדרונגען די דערקענטעניש, אַז יידיש איז די בעסטע סגולה צונויפֿצוהאַלטן יידן איבער די מלוכות אַריבער.

איך באַגריס אײַך אויפֿריכטיק.

אײַער זייער איבערגעבענער

סטעפֿאַן צווײַג.

דאָקטוירים־פּליטים אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין 1941

אין דעם Journal of the American Medical Association ב׳ 117, נומ׳ 22 פֿון 29טן נאָוועמבער 1941 איז געוואָרן אָפּגעדרוקט אַ גרעסערער באַריכט פֿון ד״ר ד. עדסאַל און ד״ר פּוטנאַם וועגן דער פּראָבלעם פֿון אײַנאַרדענען די פּליטים־ דאָקטוירים. היות דער ענין איז זייער אַ וויכטיקער אויך פֿונעם שטאַנדפּונקט פֿון אַ קענטיקן שיכט יידישע אינטעליגענץ, גיבן מיר דאָ, מיט דער פֿרײַנדלעכער דערלויבעניש פֿונעם „דושורנאַל״, גרעסערע אויסצוגן פֿונעם באַריכט, ווי ווײַט מיגלעך אין די מחברימס אייגענע ווערטער. — רעד׳.

די אַמעריקאַנער מעדיצינישע אַסאָציאַציע (A.M.A.) האָט אין 1939 אָנטקגעזעצט אַ נאַציאָנאַלע קאָמיסיע אײַנצואָרדענען אויסלענדישע דאָקטוירים מיט די ווײַטערדיקע דרײַ צילן:

1. אָפּצושאַצן בנוגע אײַנגעוואַנדערטע דאָקטוירים־יחידים, אויף ווי־פֿל זיי זײַנען צוגע־ פּאַסט צו פּראַקטיצירן מעדיצין אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.
2. צו העלפֿן די וואָס וועלן זײַן ראָוי בײַם צוגרייטן זיך צו די עקזאַמענס און צו די אַמעריקאַנער מעדיצינישע פֿאַדערונגען.
3. צו שטיצן זייער באַוצען זיך אין אָזוינע טיילן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ווו מען נייטיקט זיך אין מעדיצינישער טעטיקייט.

אָט איז די צאָל דאָקטוירים פֿון אייראָפּע, וואָס זײַנען אַרײַן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן זינט היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, לויט דער סטאַטיסטיק פֿונעם אַרבעט־דעפּאַרטעמענט:

יאָר	סך־הכל	בתוכם יודן
1933	187	41
1934	353	163
1935	304	137
1936	462	273
1937	533	310
1938	738	475
1939	1,384	1,126
1940	1,095	832
	5,056	3,357
1941 (שאַצונג)	500	
	5,556	

בערך אַזאַ צאָל, אַרום 5,000, גראַדוירן אַלע יאָר פֿון די אַמעריקאַנער דאָקטוירים־שולן.

דער גרעסטער טייל געקומענע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין ניו־יאָרק: בײַ 1,500 פּראָק־ טיקירן און בײַ 1,500 זיצן דאָ אָן אַ ליצענץ.

די נאַציאָנאַלע קאָמיסיע פֿון דער אַמ״א, און אויך לאָקאַלע קאָמיסיעס אין די שטאַטן, האָבן ניט קיין דעה; זיי גיבן נאָר עצות און העלפֿן אויס די פּליטים וואָס האָבן זיך פֿאַרעגיסטרירט

בײַ זיי. די 2,100 דאָקטוירים־פּליטים, וועגן וועלכע די אַסאָציאַציע האָט מער פּרטימדיקע ידיעות, טיילן זיך לויט זייער בירגערשאַפֿט אַזוי: פֿון דײַטשלאַנד 48%, פֿון עסטרײַך 24%, פֿון פּוילן 10%, פֿון טשעכאָסלאָוואַקײַ און אונגערן צו 4%, פֿון אַלע אַנדערע לענדער 10%. אויב מען זאָל זיי צעטיילן נאָך די אוניווערסיטעטן נאָך, ווו זיי האָבן דורכגעמאַכט זייער שטודיום, ווײַזט זיך אַרויס, אַז 44% פֿון די 2,100 האָבן געענדיקט אין דײַטשלאַנד און 35% אין עסטרײַך, די רעשט אין טשעכאָסלאָוואַקײַ (5%), שווייץ (4%) אאַז״וו.

די מניעות אײַנצואָרדענען דאָ די געקומענע דאָקטוירים זײַנען גאַנץ האַרבע. אַ מאָל האָט מען אין אַמעריקע געהאַלטן, אַז דער דיפּלאָם פֿון אַ גוטן אייראָפּעִישן אוניווערסיטעט איז די בעסטע רעקאָמענדאַציע; נאָך אין 1929 האָט אַן אויטאָריטעטע מעדיצינישע קערפּערשאַפֿט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן געשריבן מיט צופֿרידנקייט, אַז די אַמעריקאַנער אויסבילדונג פֿאַר דאָקטוירים קען זיך שוין גלײַכן צו דער אייראָפּעִישער. הײַנט איז מען נוטה איבערצובייגן דעם שטעקן אויף דער צווייטער זײַט און מען מאַכט אַוועק מיט דער האַנט די אייראָפּעִישע אוניווערסיטעטן אַפֿילו פֿון פֿאַר היטלערס צײַטן. געזעץ־געבערס און אַנדערע בויען אויף באַריערן און ווילן ניט צולאָזן אַזוינע אימיגראַנטן וואָס וואָלטן געקענט העלפֿן הייבן דעם געזונט־צושטאַנד אין לאַנד.

די פּליטים־קאָמיסיע פֿון דער אַמ״אַ האָט זיך געפֿלײַסט ווי ווײַט מיגלעך צו פֿאַרגרינגערן די סיטואַציע. זי האָט זיך גערעכנט דערבײַ מיט די אינטערעסן פֿון גאַנצן לאַנד; מיט די אינטערעסן פֿון די געקומענע יחידים־דאָקטוירים; מיט די אַמעריקאַנער דאָקטוירים, וואָס מען דאַרף זיי באַוואָרענען פֿאַר אומלײַטישער קאָנקורענץ; און מיט די אינטערעסן פֿון אַ סך דאָרפֿישע געגנטן, ווו ס׳איז פֿאַראַן אַ בפֿירושער דוחק אין מעדיצינישער הילף.

היות די תּקנות אין שטאַט ניו־יאָרק[1] פֿאָדערן לכל־הפּחות איין יאָר אַרבעט ווי אַן אינטערן אין אַ שפּיטאָל ווי אַ תּנאַי קודם למעשׂה צו קריגן אַ ליצענץ, האָט די אַמ״אַ־קאָמיסיע פֿאַרזאָרגט פֿאַר 700 דאָקטוירים־פּליטים אַרבעט אין שפּיטאָלן איבערן לאַנד;[2] נאָר עטלעכע און צוואַנציק פֿון זיי האָבן אַרויסגערופֿן וועלכע עס איז טענות. אַרום פֿינף הונדערט דאָקטוי־רים, מענער און פֿרויען, האָט מען אַוועקגעשטעלט בײַ אַלגעמיינער מעדיצינישער פּראַקטיק; נאָר פֿינף האָט מען באַדאַרפֿט איבערבאַזעצן, און מיט טענות איז מען געקומען נאָר אַנטקעגן דרײַ. דאָס איז די בעסטע ראַיה, אַז די פּליטים פּאַסן זיך גיך אַרײַן. כל־זמן זיי שטייען נאָך ניט אין גאַנצן אויף די פֿיס, באַקומען זיי הילף פֿונעם „נעשאָנעל רעפֿיודזשי סוירוויס״, פֿון די קווייקערס און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס.

די קאָמיסיע האַלט, אַז די פֿאָדערונג פֿון „אינטערנשאַפֿט״ וואָלט מען געדאַרפֿט שטעלן נאָר צו יִנגערע דאָקטוירים; בײַ די וואָס זײַנען איבער 40 וואָלט מען געקענט דערויף מוותר זײַן רעכענענדיק זיך דערמיט, אַז זיי האָבן שוין אָפּגעהאַט גענוג פּראַקטיק. עקזאַמענס אָבער, מיינט די קאָמיסיע, דאַרף האַלטן איטלעכער דאָקטאָר־פּליט אָן אַן אויסנאַם.

ניט לאַנג צוריק האָט די אַמ״אַ־קאָמיסיע אַרויסגעשיקט אַ סעקרעטאַר אויסצוגעפֿינען, אויף ווי ווײַט די דאָקטוירים־אימיגראַנטן האָבן זיך אַרײַנגעפּאַסט אין זייער סבֿיבֿה. ער האָט אינטערוויוִירט אַ פֿערציק דאָקטוירים און אויסגעפֿונען, אַז בדרך־כּלל איז זייער פּאָזיציע אַ גוטע: זיי האָבן חיונה באַשיידן, אָבער בכּבֿוד. צום בעסטן אַסימילירן זיי זיך[3] אין די דערפֿער, ווינציקער אין די שטעטלעך, נאָך ווינציקער אין די גרויסע שטעט. די פֿרויען, און נאָך מער די קינדער, שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין צונויפֿברענגען דעם דאָקטאָר מיט דער נײַער סבֿיבֿה. טאָמער איז פֿאַראַן אַ קעגנשטעל קעגן דעם נײַ געקומענעם, איז דאָס גיכער צוליב

---

[1] ניט אין אַלע שטאַטן זײַנען די תּקנות די זעלביקע, און אינעם רובֿ שטאַטן זײַנען זיי שטרענגערע ווי אין ניו־יאָרק. פֿ״גל אויך דאָס אַרטיקל פֿון ל. וווּלמאַן אין „ייִוואָ־בלעטער״ XVI, 1 (סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1940), זז׳ 1—8.

[2] אַ סך אַנדערע האָבן געפֿונען אַן אָרט אין אַ שפּיטאָל אָן דער אַמ״אַ.

[3] דער באַריכט ניצט אָפֿט דעם אויסדרוק אַסימילאַציע, און פֿונעם קאָנטעקסט דאַרף מען דרינגען, אַז די מחברים מיינען טאַקע ניט נאָר אַרײַנפּאַסן זיך, נאָר טאַקע צוגלײַכן זיך צו דער סבֿיבֿה.

דער קאָנקורענץ פֿון די פֿרײַערדיקע דאָקטוירים וויִ איבער די פֿאָראורטיילן פֿונעם עולם, הגם עס זײַנען געווען פֿאַלן אין דאָרפֿישע געגנטן, ווען מען האָט באַשולדיקט דעם דאָקטאָר־אימיגראַנט אין שפּיאָנאַזש און אַפֿילו אין אַרײַנטאָן אַ פּאַמעלעך ווירקנדיקן סם אין די פֿילן.

צווישן די דאָקטוירים־פּליטים איז פֿאָראַן אַ גרויסע צאָל, מער ווי אַ העלפֿט, ספּעציאַליסטן; מערגיץ 46.5% פֿון די 2,100 פֿאָררעגיסטרירטע האָבן אָנגעווײַזן, אַז זיי האָבן זיך אין אייראָפּע פֿאָרנומען מיט אַלגעמיינער פּראַקטיק. דאָ אין אַמעריקע האָבן אָבער „אַלגעמיינע דאָקטוירים" אַ סך מער שאַנסן זיך אײַנצוארדענען; דעריבער האָט מען אָנגעגומען מיטלען איבערצובילדן אַ טייל, זיי זאָלן קענען צו ניץ קומען וויִ „אַלגעמיינע דאָקטוירים" אין קלענערע ישובֿים.

די באַדערפֿענישן אין דאָקטוירים אין אַמעריקע איז, אַראָפּגערעכנט די גאָר גרויסע שטעט, באמת זייער אַ שארפֿע. אין דער גרעסטער טייל שטאָטן איז די פֿראָפֿאָרציע פֿון דאָקטוירים צו דער אַלגעמיינער צאָל באַפֿעלקערונג פֿאַר די לעצטע 35 יאָר שטאַרק געפֿאַלן, ד״ה די באַפֿעלקערונג איז געוואַקסן אַ סך גיכער איידער די צאָל דאָקטוירים אין אים. אָט זײַנען עטלעכע רעזיסקע ציפֿער:

שטאָט	איין וויפֿל דאָקטאָר אויף אײַנוווינערס 1906	אויף וויפֿל דאָקטאָר איז געפֿאַלן די פֿראָפֿאָרציע 1940	
קאַלאַראַדאָ	371	544	— 47
אַלאַבאַמאַ	910	1388	— 53
אינדיאַנאַ	535	840	— 57
אײַדאַהאָ	709	1153	— 62
סאָוטה דאַקאָטאַ	815	1360	— 67
נאָרטה דאַקאָטאַ	793	1360	— 72
אַרקאַנסאָ	587	1112	— 90
נעוואַדאָ	296	604	—104
אָקלאַהאָמאַ	509	1079	—112
קענטאָקי	592	1532	—159

אין 4 פֿון די דאָזיקע שטאָטן איז אין דער צײַט פֿון 1906 ביז 1940 געפֿאַלן אַפֿילו די אַבסאָלוטע צאָל דאָקטוירים, כאָטש די באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַר דער צײַט אין אָט די שטאָטן פֿאַרגרעסערט:

שטאָט	צאָל דאָקטוירים 1906	1940
אַלאַבאַמאַ	2,117	2,075
אינדיאַנאַ	4,908	4,132
אַרקאַנסאָ	2,322	1,829
קענטאָקי	3,761	1,893

אַנטקעגן שטייען בלויז 14 שטאָטן, וווּ די פֿראָפֿאָרציע דאָקטוירים צו דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַרגרעסערט: ניו־יאָרק (פֿאַרגרעסערונג אויף 26%), מינעסאָטאַ (21%), פֿלאָרידע (20%), מערילענד (18%), ניו־דושוירזי (14%), וואַשינגטאָן (12%), נאָרטה־קאַראָלינאַ, דעלאַווער, לויזיאַנאַ (צו 8%), קאַנעטיקוט, ווייסקאָונסין, יוטאַ (צו 7%), ווירדזשיניאַ (6%), סאָוטה־קאַראָלינאַ (2%).

די צאָלן וויזען בפֿירוש, אַז אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן איז געווען אַ דוחק אין דאָקטוירים נאָך איידער עס איז פֿראָקלאַמירט געוואָרן דער נאַציאָנאַלער נויטצושטאַנד און מען האָט אַנגעהויבן נעמען דאָקטוירים אין דער ארמיי אַרײַן. געוויסע פֿעדעראַלע אינסטיטוציעס האָבן אויסגערעכנט, שרײַבט דער באַריכט, אַז אין משך פֿון אַ זעקס חדשים אָדער אַ יאָר וועלן פֿאַלן אויף 10% די צאָל דאָקטוירים וואָס זײַנען פֿרײַ פֿאַר ציווילע באַדערפֿענישן; און דאָס איז געווען אַ חשבון נאָך אײַדער ס׳האָט אויסגעבראָכן די מלחמה ממש.

די פֿאַדערונגען פֿון דער ארמיי און פֿון פֿלאָט אויף דאָקטוירים זײַנען אַזעלכע גרויסע, אַז פֿאַרשײדענע מיליטערישע אַמטן האָבן פֿאַרלאַנגט פֿון די מדיצין־שולן, זיי זאָלן קומעדיקן יאָר אָנגעמען מער סטודענטן. די דאָקטוירים־אימיגראַנטן וואָס זײַנען נאָך ניט קיין בירגערס קענען ניט ארײַנקומען וויִ אָפּיצירן אין דער ארמיי; די אייגענע באַגרענעצונגען זײַנען פֿאַראַן

אין רויטן קרייץ, און אויך די ענגלישע רעגירונג וואָס האָט ניט לאַנג צוריק געזוכט דאָ טויזנט דאָקטוירים פֿאַר ציווילע און מיליטערישע באַדערפֿענישן האָט זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען פּליטים וואָס האָבן נאָך ניט קיין אַמעריקאַנער בירגערשאַפֿט. דאָס האָט געבראַכט צו אַ מאָדנער סיטואַציע, וואָס די New York Medical Week כאַראַקטעריזירט אַזוי:

„בײַ הײַנטיקן טאָג זײַנען פֿאַראַן העכער 2,500 דאָקטוירים־פּליטים בײַ אונדז אין שטאַט. זיי פֿאַרמאָגן די קוואַליפֿיקאַציעס, און אַ סך פֿון זיי האָבן אויך דעם פֿאַרלאַנג, היפּש מיטצו־העלפֿן בײַם דורכפֿירן די פֿאַרטיידיקונג־פּראָגראַם.

ביז איצטער האָט די רעגירונג זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דאָס דינסט פֿון די דאָזיקע מענטשן. ווען די פּאָליטיק זאָל אָנהאַלטן, וועט אויסקומען אַזוי, אַז דער געבוירענער אַמע־ריקאַנער דאָקטאָר וואָס דינט זײַן לאַנד אַזוי ווי יעדער גוטער בירגער דאַרף טאָן וועט פֿאַרלירן זײַן פּראַקטיק צו אויסלענדישע קאָלעגן, וואָס זיי זאָגט מען אָפּ אין דער געלעגנהייט צו טאָן דאָס זעלביקע דינסט. די אויסנוצונג פֿון לאָיאַלע פּליטים וואָלט געהאָלפֿן צו באַשיצן געבוי־רענע אַמעריקאַנער קעגן אָנווערן אויף תּמיד זייער פּראַקטיק ווי אַ רעזולטאַט פֿון מילי־טער־דינסט. ס׳וואָלט אויך גרינגער געמאַכט צו אַסימילירן די פּליטים־דאָקטוירים אין אַמעריקאַ־נער לעבן און זייערע אַפּליקאַציעס פֿאַר בירגערשאַפֿט וואָלטן באַקומען אי אַ גײַסטיקע אי אַ יורידישע גילטיקייט.״

אין דעם זינען פֿון די דאָזיקע באַטראַכטונגען זײַנען פֿאָרמולירט די רעקאָמענדאַציעס פֿון דער קאָמיסיע: מען דאַרף ספּעציעל שטרעבן צו באַזעצן דאָקטוירים־פּליטים אין דאָרפֿישע געגנטן; אַלע פּליטים דאַרפֿן האַלטן עקזאַמען, און ייִנגערע (ביז 40) דאַרפֿן אויך דורכגיין אַן אינטערן־יאָר אין אַ שפּיטאָל; ערשטע פּאַפּירן דאַרפֿן זײַן גענוג אויף אָנצוהייבן מעדיצינישע טעטיקייט; טייל דאָקטוירים־פּליטים וואָלט מען אויך געדאַרפֿט דערלאָזן צו דינסט אין דער אַרמיי און אין פֿלאָט.

דער מחבר פֿון „ייִדישן פֿאַר־פּסח״

„דער ייִדישער פֿאַר־פּסח״ איז איצט כּמעט ווי פֿאַרגעסן, אָבער ווען ער איז אַרויס מיט אַ יאָר זעכציק צוריק האָט ער געהאַט טויזנטער לייענערס,[1] ער איז עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן און מען האָט אים פֿאַררעכנט צווישן די וויכטיקסטע ווערק פֿון דער ייִדישער ליטע־ראַטור.[2] עס איז כּדאַי צו דערמאָנען וועגן דעם און צונויפֿצונעמען געוויסע פֿאַקטן וועגן דעם ווערק און דעם מחבר משה־אַהרון שאַצקעס.

דער „ייִדישער פֿאַר־פּסח״ איז געדרוקט געוואָרן צום ערשטן מאָל אין 1881 אין וואַרשע. דער נוסח פֿונעם שער איז געווען:

> דער יודישער פאר־פסח אדער מנהג ישראל א ספור נפלא פון דעם ארט לעבען פון אונזערע יודען, אונ ביותר אין דער ליטא, וויא אזוי עס פאסירט זיך אין דער צייט פון פורים ביז פסח, אינטערעסנע סצענעס . . . קריטעש בעטראכט אלע מנהגים, אונ אלע פאראדקעס, בעשריבען איז דאס אלעס א ביסעל סאטירעש . . . ממני המרמ״ז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב.

וואָס מיינט דאָס וואָרט המרמ״ז קען מען זיך אָנשטויסן פֿון דעם רוסישן אונטערטעקסט אויפֿן שער, אין וועלכן עס ווערט געזאָגט, אַז דאָס ווערק האָט פֿאַרפֿאַסט מ. זעליקאָוויטש, פֿאַרשטייען מיר שוין אַז דער רמ״ז איז אַ ראָשי־תּיבֿות פֿון ר׳ מ. זעליקאָוויטש. דערבײַ איז נאָך צוגעגעבן, אַז דער מחבר איז אַ ייִד פֿון דרום־רוסלאַנד („תּושבֿ מארץ הנגבֿ״).

כאָטש אַלצדינג זעט דאָ אויס קלאָר, איז וועגן דער מחברשאַפֿט לאַנג ניט געווען קיין זיכערקייט. נאָך אין 1902 שרײַבט שײַנעאַנו אין זײַן באַוווּסטער פֿראַנצייזישער אַרבעט

---

[1] „׳דער אידישער פֿאַר־פּסח׳ שנדפס במהדורות רבות ונקרא בחבה בפי אלפי קוראים״... שרײַבט שפֿטי׳ בן אמתי אין זײַן נעקראָלאָג אויף שאַצקעסן אין דער שיקאַגער „הפסגה״, 6טער יאָרגאַנג, 1899, נומ׳ 50. די לעצטע אויסגאַבע איז פֿון „מאָרגן־זשורנאַל״, נ״י 1901.

[2] יעקבֿ דינעזאָהן, „די ייִדישע שפּראַכע און אירע שרײַבער״, הויזפֿרײַנד | (1888).

Leo Wiener, The History of the Yiddish Literature in the XIX Century, N.Y., 1899, p. 175: „. . . "the Jewish Ante-Passover' must be counted among the classics of the period under discussion."

וועגן יִידיש, אַז „דער יִידישער פֿאָר־פּסח" איז פֿון לינעצקין, און אַ. לאַנדוי מוז אים פֿאַררִיכטן, אַז אויפֿן שער שטייט מ. זעליקאָוויטש, „נאָר אַלע וויסן אָן, אַז דער מחבר איז מ. שאַצקעס."[3] שפּעטער, וען ס׳איז שוין געבליבן בהסכם, אַז טאַקע שאַצקעס, איז מען וועגן דעם באַטייט פֿון „מ. זעליקאָוויטש" נאָך אויך ניט דורכגעקומען. טייל האָבן געהאַלטן, אַז דאָס איז פּשוט שאַצקעסעס אַ פּסעוודאָנים,[4] כאָטש שאַצקעס איז געווען אַ ליטוואַק, ניט קיין „תּושבֿ מארץ נגב."[5] אַנדערע וידער, וואָס האָבן יאָ באַמערקט דעם וידערראַנאַנד, האָבן געפּסקנט, אַז איינער זעליקאָוויטש האָט דורך אַ שוינדל אַרויפֿגעשטעלט זײַן נאָמען אויפֿן ווערק.[6] בײַידע השערות זײַנען ניט קיין ריכטיקע: זעליקאָוויטש איז געווען אַ לעבעדיקער מענטש, און ער איז ניט באַאַנגנגען קיין פּשוטן פֿלאַגיאַט אויך. אָט וואָס ס׳איז געווען אין דער אמתן.

משה־אַהרון שאַצקעס איז צום אַנהייב 80ער יאָרן שוין געווען אַ באַרימטער העברעִישער שרײַבער. זײַן הויפּטווערק, דער „ספֿר המפּתּח", האָט בשעתּו געמאַכט אַ גרויסן רעש הן אין די משפּילישע הן אין די ארטאַדאָקסישע קרײַזן, מען פֿלעגט אים שוין רופֿן סתּם דער בעל־המפּתּח, אַזוי ווי מען רופֿט אַ מאָל אַ רבֿ אויפֿן נאָמען פֿון זײַנעם אַ פּאָפּולערן ספֿר. ער איז אָבער געווען פֿון יענע משׂכּילים וואָס האָבן אויך ליב געהאַט יִידיש. האָט ער אַנגעשריבן אַ ווערק אונטערן נאָמען „דער ליטווישער פֿאָר־פּסח" (דאָס איז געווען דער אַריגינעלער נאָמען, ווי מיר וועלן באַלד זען) און פֿלעגט עס אָפֿט לייענען פֿאַר זײַנע גוטע פֿרײַנד.[7] אַזוי אַרום איז דאָס ווערק באַוווּסט געוואָרן אין מאַנוסקריפּט צווישן די קיִיעווער משׂכּילים. דרוקן עס אָבער אין יִידיש אויף זײַן נאָמען איז פֿאַרט ניט אַגעשטאַנען דעם גרויסן העברעִישן מחבר; און אַרויסגעבן עס אַנאָנים איז משמעות געווען אַ סך אַ גרעסערע פֿינאַנציעלע ריזיקע.

האָט זיך אונטערגעוואָרפֿן אַ יִיד משה זעליקאָוויטש, אַן אַדעסער תּושבֿ, וועלכער האָט וויזוּ אויס געהאַט די אַמביציע צו גילטן פֿאַר אַ מחבר און איז אַליין ניט געווען בכוח עפּעס אָנצושרײַבן, איז ער געפֿאַלן אויף אַ המצאה, אַז ער וועט דרוקן פֿרעמדע זאַכן אויף זײַן נאָמען. ווי באַלד אַזוי, איז ער שוין ניט געווען איבערקלײַבעריש: זאָל זײַן העברעִיש, זאָל זײַן יִידיש, אַבי דער נאָמען מחבר. נאָך מיט יאָרן פֿרײַער האָט ער, וויזוּ אויס אויפֿן זעל־ביקן שטייגער, אַרויסגעגעבן אויף זײַן נאָמען אַ העברעִישן ספֿר.[8] אים האָט עס שאַצקעס, אין בײַזײַן פֿון זײַן גוטן פֿרײַנד י. י. ווײַסבערג, איבערגעגעבן דעם כּתבֿ־יד מיטן אָפּמאַך, אַז זעליקאָוויטש מעג עס אַרויסגעבן אונטער זײַן אייגענעם נאָמען.

---

[3] זע ח. גינינגער אין די „יִוואַ־בלעטער" XIII (1938), ז׳ 299.

[4] מ. פּינעס, געשיכטע פֿון דער יִידישער ליטעראַטור I, ז׳ 233; ז. רייזען, לעקסיקאָן; טויזנט יאָר פּינסק, נ״י 1941, ז׳ 353.

[5] ז. רייזען אין לעקסיקאָן און „טויזנט יאָר פּינסק", ז׳ 351 וויזוּ אָן, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין פּינסק־קאַרלין און האָט דאָרט געלעבט אַ סך יאָרן. הלל מאַלאַכאָווסקי ברענגט (כתבי הלל בן זאבֿ מלאכובֿסקי II, נ״י ח״ש, ז׳ 30), אַז זײַן געבוירן־אָרט איז געווען זשעטל. אַזוי צי אַזוי, איז ער געווען אַן אמתער ליטוואַק. אין די 70ער יאָרן (ניט אין די 80ער, ווי אַנדערע מיינען), איז ער אַוועק קיין קיִעוו; זע זײַנע בריוו צו א. ד. דובנאָוויצן אין דער שיקאַגער „התּחיה", ערשטער יאָרגאַנג, 1900, 2 און דאָרט, נומ׳ 7 אין ווײַסבערגס קאָרעספּאָנדענץ.

[6] „... כי אמר איש אחד מתושבי אודיסה לקרוא שמו עליו ולהעביר שם ה׳ שאצקעס מנחלתו אולם ערמתו לא עמדה לו... ואם כי על שער הספר לא נזכר שם ה׳ שאצקעס בכ״ז כל קוראיו יודעים כי אך לו למר מא״ש הם חייבים תודה והכרת טובה בעד ענג רוחם ועדן נפשם למקרא דברי הספר הזה..." שפּטי׳ בן אמתי אין דעם אויבן ציטירטן נעקראָלאָג.

[7] י. י. ווײַסבערג אין „התּחיה" 1900, נומ׳ 7: „... כי לא ה׳ דבר אשר לא הראה אותי המנוח בכתּ״י ... כי כן אהב להשמיע דבריו תמיד באזני כל איש הרוצה והיכל לשמוע, בטרם מסרם לדפוס, אם כי לא על מנת לקבל דעתם ורק לראות ולשמוע עד כמה יפעלו חדושיו על לב השומע, ולבבו הי׳ סמוך ובטוח כי בל״ס ייטבו דבריו בעיני כל, כי האמין בעצמו עד מאד כי כל היוצא מפיו הוא אמת לאמתו והוא לא הסתיר מחשבה זו בלבו כי כל יודעיו ומכיריו מקרוב שמעו מפיו כדברים האלה תמיד, ומרגלא בפומי׳ לאמר: „הדבר הזה ראוי להאמר מפי הגר״א מווילנא" והשומעים עפ״י רוב הניעו ראשם לו, כנהוג, וע״ז חזקה אמונתו כי כן הוא באמת."

[8] ילקוט הרועים... מאתי רמ״ז... אדעסא 1869. ווילאַם צייטלין אין זײַן „קריט ספֿר" פֿאַרצייכנט דאָס צווישן די אַנאָנימע חיבורים, און אויך שמואל ווינער אין זײַן „קהלת משה" וויַיס ניט צו דעשיפֿרירן דעם פּסעוודאָנים.

וועגן דעם, אויף וואָסערע תּנאים דער משׂא־ומתּן איז געמאַכט געוואָרן, זײַנען פֿאַראַן דרײַ ווערסיעס. ווײַסבערג שרײַבט, אַז זעליקאָוויטש האָט עפּעס באַצאָלט דערפֿאַר;[9] אַן אַנדערער גיט איבער, אין נאָמען פֿון שאַצקעסעס אַ גוטן פֿרײַנד א. ד. דובזעוויץ, אַז ער האָט גוט באַצאָלט;[10] אַ דריטער, וואָס ער שטעלט זיך פֿאָר ווי שאַצקעסעס אַ נאָענטער חבֿר, זאָגט, אַז שאַצקעס האָט דעם כתבֿ־יד פּשוט אַוועקגעשאָנקען.[11] אַזוי צי אַזוי האָט זעליקאָוויטש גע־האַנדלט אַ מציאה, וואָרעם דאָס ווערק איז פֿאַרקויפֿט געוואָרן אין טויזנטער עקזעמפּלאַרן.

דער משׂא־ומתּן איז געמאַכט געוואָרן אַ יאָר צי צוויי איידער „דער ייִדישער פֿאַר־פּסח" איז געדרוקט געוואָרן. זעליקאָוויטש האָט געבראַכט דעם מאַנוסקריפּט קיין אַדעס, האָט אים איבערגעשריבן מיט זײַן האַנט און אָנגעהויבן אָפֿטער פֿאַרלייענען פֿאַר פֿרײַנד און באַקאָנטע ווי זײַנס אַ ווערק, בכדי צוצוגרייטן דעם עולם, אַז ווען ער וועט דאָס אָפּדרוקן זאָל מען שוין וויסן, אַז דאָס איז זײַנס. פֿאַרן דרוקן האָט ער דאָס איבערגעגעבן אַ באַוווּסטן ייִדישן שרײַבער אין אַדעס[12] וועלכער האָט געמאַכט געוויסע תּקונים און אַרויסגעוואָרפֿן אַנדערע ערטער וועלכע זײַנען ניט געווען פּאַסיק צום דרוק און האָט אויך איבערגעמאַכט דעם טיטל פֿון „ליטווישן פֿאַר־פּסח" אויף „ייִדישער פֿאַר־פּסח" צוליב אַ פּשוטן טעם: ווי באַלד אַז זעליקאָ־וויטש איז דער מחבר, ווי קומט ער צו וויסן דעם לעבן פֿון ייִדן אין דער ליטע?[13] די שפּראַך איז אָבער געבליבן די ליטווישע, נאָר אין אויסלייג זײַנען דאָ שינויים, אַ שטייגער אַנשטאָט „צונג — צינג, „גערופֿן" — גערי־פֿן, „קוגל" — קיגל א״אַנד. אַזוי ווי דאָס איז אָבער ניט אויסגעהאַלטן אין דעם גאַנצן בוך, איז צו גלייבן, אַז דאָס האָט דער בחור הזעצער פֿון זיך געמאַכט אָדער זעליקאָוויטש בשעתן איבערשרײַבן פֿון שאַצקעסעס מאַנוסקריפּט.

ווען דאָס ווערק איז אַרויס אין יאָר 1881, האָט דער ברייטער עולם טאַקע ניט געוווּסט,

---

[9] „התּחיה" 1900, נומ׳ 7:

....כי לא בערמה עשה אותו האיש בהעבירו שם שאצקעס מן הס׳ הנ״ל [געמיינט דעם „ייִדישן פֿאַר־פּסח"] ורק מעשה שהיה כך היה, ולמה זה אכחד שם האיש ההוא הוא זעליקאוויץ (את שמו העצמי לא אזכור עוד), הוא האיש אשר הוציא על שמו את הס׳ „ילקוט הרועים" ...והדבר ידוע כי לא הוא היה מחברו של הס׳ ההוא, וזה האיש זעליקאוויץ נקרה נקרה לקיוב ובמותב תלתא הוינן אני והוא והמנוח, ויציע לפניו המנוח כי יקבל על עצמו להוציא את הספר הזה לא משמו כי לחרפה נחשב בעיניו לחתום שמו על ספר זשארגאני, וזעליקאוויץ שלם לו בעד כת״י דבר מועט והמנוח מסר לו ספרו בעין יפה, והוא הביאו לאודיסה ושם נעשו בו תקונים ע״י אחד הסופרים המובהקים, כי היו שם דברים שאינם ראויים לבא בדפוס, והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח" ל„יודישער פאר פסח" .....

[10] „התּחיה" 1900, נומ׳ 11:

...וכפי שסח לי הרה״ח מהרא״ד דובזעוויץ נ״י היה אמנם את לב הר׳ משה זעליקאוויטש (רמ״ז) שקנה את הס׳ הזה בכסף מלא מיד הר׳ שאצקעס, להכחיד כלה את שם המחבר האמתי ואי לזאת החליף את השם „דער ליטווישער פאר פסח" בהשם „דער אידישער" לבל ירננו אחריו: מה ליושב הדרום ה׳ זעליקאוויץ לדעת מנהגי יושבי ליטא?...

[11] „התּחיה" 1900, נומ׳ 26:

...הנה כרע כאח התהלכתי עם ידידי ורעי הרה״ח שאצקעס ז״ל כעשרים שנה בפינסק ובשבתנו יחד בקיוב,.... וכמעט שלא היה מאמר אחד שכתב אז שאצקעס ז״ל שלא הראהו לי ולא ידעתי ממנו גם המחברת הסטירית „דער אידישער פאַר פסח" שחבר הר׳ שאצקעס ז״ל בשפת זשארגאן קראתי אותה בכתבו אותה וראיתי בכל יום מה שהוסיף עליה, אבל נתנה במתנה לר״מ זעליקאוויץ מאדעססא, כי בימים ההם בושו עוד הסופרים העברים המפורסמים לחבר חבורים בשפת זשארגאן, וזעליקאוויץ קרא שמו עלי׳ בשקר...

[12] ווער איז דער „אחד הסופרים המובהקים" וואָס ווײַסבערג דערמאָנט: לינעצקי? זאַ־מאָשטשין? אויב דער ערשטער, וואָלט דאָס אפֿשר געקענט געבן צו פֿאַרשטיין, פֿון וואַנען עס איז געוואַקסן שײַנעאַנוס סבֿרא.

[13] ווײַסבערג באַמערקט אָבער גאַנץ ריכטיק אין דער דערמאָנטער קאָרעספּאָנדענץ:

...והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח" ל„יודישער פאר פסח" ואמנם בתקונו זה הוא קלקל, כי המחבר תאר לפנינו את הליטווישען פאר פסח, את אשר ראה בעיניו, ומהו משמעותו של השם „יודישער פאר פסח", הכי יש „פאר פסח" שאינו דער יודישער...

אַז דער מחבר איז דער „בעל־המפֿתח״.[14] ערשט שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן די ידיעה — דורך די קיִעווער קרײַזן וועלכע האָבן דאָס ווערק געזען אין מאַנוסקריפּט — ווער עס איז דער מחבר. שאַצקעס אַליין, זעענדיק ווי דאָס ווערק האָט אויסגענומען, האָט שוין ווײַזט אויס חרטה געקראָגן אויף דער מעשׂה, דערצו נאָך האָבן שוין שרײַבערס מיט אַ נאָמען אויך אָנגעהויבן דרוקן ווערק אין ייִדיש, און ווען עס איז אין יאָר 1888 אַרויס דער ערשטער באַנד שלום־עליכמס „פֿאָלקס־ביבליאָטעק״, אין וועלכן שאַצקעס האָט אָפּגעדרוקט זײַנע „בילדער פֿון דער ליטע״, האָט ער בײַם וועג געגעבן אַ קאַפּוליער אָנצוהערעניש וועגן דעם „ייִדישן פֿאַר־פּסח״ און האָט זיך אונטערגעשריבן „ממני דער אמתער פֿאַרפֿאַסער פֿונעם ייִדישן פֿאַר־פּסח״.

אין דעם זעלבן יאָר 1888 איז אויך אַרויס דער ערשטער באַנד פֿון ספּעקטאָרס „הויזפֿרײַנד״, און דאָרטן האָט דינעזאָן אין זײַן אַרטיקל „די יודישע שפּראַכע און איהרע שרײַבער״ גערעדט אָן ספֿקות וועגן דעם, אַז „דער בעריהמטער און בעוואוסטער מחבר פֿון דעם ׳המפֿתח׳ ... האָט אויך אין דער פֿאָלקס־שפּראַכע זיך בעריהמט געמאַכט מיט זײַן אויסגעצייכענטעס ווערק: ׳דער יודישער ערבֿ [!] פּסח׳.״ דערויף איז אַרויס מיט אַ בריוו אין „הצפֿירה״[15] פּלטיאל זאַמאָשטשין.

כּלומרשט נעמט ער זיך אָן פֿאַרן כּבֿוד פֿון זײַן לאַנדסמאַן ה׳ רמ״ז, וואָס דינעזאָן האָט אים באַעוולט דורך צושרײַבן די מחברשאַפֿט פֿונעם ווּנדערלעכן „ייִדישן פֿאַר־פּסח״ שאַצ־קעסן. ער אַליין, זאַמאָשטשין, און אַ סך אַנדערע גוטע פֿרײַנד, ווייסן, אַז דער מחבר פֿונעם ספֿר איז רמ״ז, וואָרעם ווען דער ספֿר איז נאָך געווען אין כּתבֿ־יד פֿלעגט רמ״ז דאָס לייענען פֿאַר זיי, און געשריבן איז דאָס געווען מיט זײַן אייגענער האַנט, און געווען איז דאָס נאָך אין 1880, מיט אַ יאָר איידער דאָס בוך איז אָפּגעדרוקט געוואָרן. רמ״ז האָט דאָס ווערק זייער ליב געהאַט, און אַפֿילו שוין נאָך דעם ווי ס׳איז געווען אָפּגעדרוקט האָט ער זיך דערמיט אומ־געטראָגן. מערניט וואָס דען — ער איז אַ גרויסער עניו, האָט ער ניט אַוועקגעשטעלט זײַן נאָמען אויפֿן שער־בלאַט. אָבער איצטער, ווען דינעזאָן האָט אָפּגעטאָן אַזאַ זאַך און צוגענומען בײַ רמ״זן זײַן כּבֿוד, מוז ער, זאַמאָשטשין, מגלה זײַן דעם סוד: רמ״ז, געדרוקט מיט גרעסערע אותיות אויפֿן שער, מיינט ר׳ משה זעליקאָוויטש, און „ארץ נגבֿ״ קען דאָך מיינען נאָר אַדעס, ניט קיִעוו, ווו ה׳ שאַצקעס ווינט, וואָס ליגט אויפֿן צפֿון. אין זײַן פֿריִערדיקן ספֿר, „ילקוט הרועים׳, האָט זיך זעליקאָוויטש פֿון גרויס עניוות אויך אָנגערופֿן נאָר מיט ראָשי־תּיבֿות. געוויס וועט זעליקאָוויטש, ווען מען גזלט איצט צו בײַ אים זײַן ליב קינד, אויך ניט אַרויסגיין מאָנען און וועט פֿאַרשווײַגן; נאָר ער, זאַמאָשטשין, אַליין אַ געבוירענער אַן אַדעסער, קען ניט צוקוקן רויִק, אַז מען זאָל בײַ זײַן שטאָט צונעמען דעם כּבֿוד.

נאָר דאָ קומט דער שפּיץ, ווו הינטער די ערנצטע ווערטער פֿון אַ פֿרײַנדלעכן אָנשטעל קוקט אַרויס ליצנות פֿון אַ וווילן יונג:

אפֿשר האָט טאַקע זעליקאָוויטש ניט געשריבן דעם ספֿר אַליין, נאָר אים אָפּגעקויפֿט בײַ שאַצקעסן פֿאַר געלט. אָבער ווער עס קויפֿט עפּעס אָפּ, צו דעם געהער עס. ווען יעקבֿ האָט אָפּגעקויפֿט די בכורה, איז זי געוואָרן זײַנע. ווען אַ ייִד גיט צו שרײַבן אַ ספֿר־תּורה, וואָס דאָס איז אַ גרויסע מיצווה, באַצאָלט ער דעם סופֿר, און די ספֿר־תּורה איז זײַנע; אַזוי מעג אויך זעליקאָוויטש האַלטן, אַז ווען ער האָט באַצאָלט פֿאַרן „ייִדישן פֿאַר־פּסח״ און דאָס איבער־געשריבן, איז דאָס זײַנס.[16]

---

[14] אין די קאַטאַלאָגן פֿון יענע יאָרן פֿלעגן די מוכרי־ספֿרים אָדער גאָרניט אָנווײַזן דעם נאָמען פֿון מחבר פֿון „ייִדישן פֿאַר־פּסח״, אָדער צושרײַבן דאָס וואָרט פּלאי.

[15] 1888, נומ׳ 122.

[16] ... אנכי לא אערב את הסופר רמ״ז כי מלבו הוציא מלין ויכתב על הספר בדיו. מי יודע אולי (כאשר שמענו דבת רבים) לא הרה ולא הגה מלב דברי הספר כ״א קנהו מאת ה׳ שאצקעס, בכל זאת לא יוכל ה׳ דינענסאהן לחטוא בשפתיו לאמר כי הספר הוא לה׳ שאצקעס הלא כל העושר והכבוד אשר לאיש איש, לא ידיו יצרו כ״א קנין כספו הוא ועתה אם ה׳ רמ״ז שלם במיטב כספו לה׳ שאצקעס, הלא לו לבדו הוא ואין לבעליו הראשונים חלק אתו. ... כן גם חכמת ה׳ רמ״ז אשר שלם להסופר המהיר פעלו לא תמחה, ולו גם לא ידע ספר, יאמר

אויף אַזאַ אופֿן איז דער תּוך פֿונעם ענין קלאָר געוואָרן נאָך אין 1888; אָבער ערשט אין 1899, וען שאַצקעס איז געשטאָרבן, האָט מען אַרויסגעבראַכט די פֿאַקטן מיטן פֿולן מויל.

פֿון שלמות וועגן לאָמיר דערמאָנען נאָך וועגן אַ פּלאַגיאַט פֿון שאַצקעסעס ווערק. אין דער העברעישער צײַטשריפֿט „הצופֿה לבית ישׂראל", וועלכע איז אַרויס 1887 אין לאָנדאָן, האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ העברעיש איבערזעצונג פֿון דעם „יידישן פֿאַר־פסח". עס איז אָבער דאָרט קיין זכר ניטאָ, אַז דאָס איז אַן איבערזעצונג, עס שטייט דאָרטן: ארבעה שבועות בין פורים לפסח בליטא, ספור מאת המו"ל; די אַרויסגעבערס (מו"ל = מוציאים לאור) זײַנען געווען מ. ד. גאלדמאנן און ח. א. באש. די צײַטשריפֿט האָט ניט מאריך ימים געווען, און די איבערזעצונג איז געבליבן ניט פֿאַרענדיקט.

ח. לִיבערמאַן

תּשר"קס אַ רעצענזיע אויף י. ל. כהנס „יידישע פֿאָלקסלידער"

עס ווערט איצט דרײַסיק יאָר זינט ס'איז אַרויס י. ל. כהנס קלאַסישע זאַמלונג „יידישע פֿאָלקסלידער". כּדי צו כאַראַקטעריזירן דעם אָפּקלאַנג וואָס דאָס דאָזיקע ווערק האָט געפֿונען באַלד בײַם אָנהייב, דרוקן מיר דאָ איבער די רעצענזיע וואָס האָט זיך באַווירן דעם 4טן יולי 1912 אין „יידישער טאָגעבלאַט", ניו־יאָרק, אין דער אָפּטיילונג „טינט און פֿעדער". דער מחבר פֿון דער רעצענזיע איז געווען תּשר"ק (ישׂראל־יוסף זעווין).

מיר גיבן דעם טעקסט אין אונדזער אויסלייג, נאָר די שפֿראַך פֿון אָריגינאַל איז געטרײַ אָפּגעהיט:

דער נאָמען י. ל. כהן איז פֿילײַכט ניט „פֿאָלקלעריסט" בײַ יידן. דער נאָמען איז ביז איצט געווען אָפֿילו אומבאַקאַנט צו דעם גרעסטן טייל פֿון אונדזערע ליטעראַטן, און דאָך איז מ"ר כהן ניט אַן אָנפֿאַנגער אין אונדזער ליטעראַטור, ווי מען קען זען פֿון זײַן גרויסע זאַמלונג און פֿון זײַן אויסגעצייכנטע אײַנלייטונג צו די צוויי פֿראַכטפֿולע יידישע פֿאָלקסלידער וועלכע זײַנען איצט פֿאַר אונדזערע אויגן.

מ"ר כהן דערמאָנט אונדז זייער פֿיל אָן דעם פֿאַרשטאָרבענעם א. בערנשטיין פֿון וואַרשע, דער זאַמלער פֿון יידישע שפּריכווערטער און רעדנסאָרטן. עס איז אונדז באַשערט, אַז אונדזערע צוויי גרויסע אוצרות, די שפּריכווערטער און די פֿאָלקסלידער, זאָלן געזאַמלט ווערן ניט פֿון פֿראָפֿעסיאָנעלע שרײַבער, איך מיין שרײַבער וואָס לעבן פֿון זייער פֿעדער, נאָר פֿון וואָלהאַבנדע סוחרים, מענטשן, וואָס זייער חינוה איז באַזאָרגט פֿון אַנדערע קוּנסלן. זיי קענען אַרבעטן אין דער ליטעראַטור ל ש מ ה און זיך נעמען צײַט צו מאַכן זייערע ווערק פֿאָלקסמעסיק אין אַלע פּרטים. מ"ר כהן זאָגט אין זײַן הקדמה, אַז ער האָט די לידער צוזאַמענגעקליבן אין דעם משך פֿון פֿ י ל יאָרן, און מיר קענען באַגרײַפֿן, וואָס דאָס מיינט.

עס איז גאָנץ מעגלעך, אַז מ"ר כהן האָט די אַרבעט פֿון זאַמלען די פֿאָלקסלידער אָנגעפֿאַנגען נאָך אַ צײַט פֿריער, אײדער עס איז אַרויס די זאַמלונג פֿון גינזבורג און מאַרעק (פּעטערבורג, 1901). אָבער אַזוי ווי אַ קריטיקער דאַרף זיך רעכענען נאָר מיט דעם וואָס ער האָט פֿאַר די אויגן, דאַרפֿן מיר אָפּגעבן די בכורה צו די הערן גינזבורג און מאַרעק, אַז זיי האָבן אַרויסגעגעבן די ערשטע זאַמלונג פֿון יידישע פֿאָלקסלידער. בײַ דער איצטיקער צײַט איז דאָ נאָך אַ זאַמלונג מיט פֿאַרשיידענע וואַריאַציאָנען פֿון נח פֿרילוצקי, פֿון וואַרשע, און נאָך אַ זאַמלונג פֿון 50 יידישע פֿאָלקסלידער מיט נאָטן און מיט אַן ענגלישער איבערזעצונג פֿון דעם באַוווסטן מוזיקער פּלאָטאָן ברונאָף. מ"ר כהנס זאַמלונג איז אָבער די פֿאָלקאָמענסטע. עס איז אויך צוזאַמענגעשטעלט אין אַ שיינער אָרדענונג, מיט אַ היפּשער צאָל וואַריאַציאָנען, מיט די פֿאַרשיידענע נוסחאות פֿון יעדע ליד. און די מעלאָדיען זײַנען ניט באַאַרבעט, ניט מאָדער־ניזירט, נאָר איבערגעגעבן גלײַך „פֿון פֿאָלק מויל".

וואָס איז אַזוינס אַ פֿאָלקסלידּ? וואָס פֿאַר אַן אייגנשאַפֿטן דאַרף אַ ליד האָבן אום צו געראָטן ווערן פֿאָלקסלידּ? און ווער זײַנען עס געווען די מחברים פֿון די לידער וואָס זײַנען באַקאַנט געוואָרן אַלס פֿאָלקסלידער?

אָט דיזע פֿראָגן זוכט מ"ר כהן צו פֿאַרענטפֿערן אין זײַן הקדמה צו דער זאַמלונג.

צו ערשט ברענגט ער די ערקלערונג פֿון אַ געוויסן ה' יולי ענגעל, אַז פֿאָלקסלידער זײַנען געוויס אַזעלכע לידער וואָס זײַנען איבערגעגאַנגען צום פֿאָלק פֿון אומבאַקאַנטע מחברים פֿון

בצדק ובמשפט, כי הוא כתב לו את ספר 'דער יודישער פאר פסח' ועם סופרים מהירים יכתב שמו ביום שידבר נכבדות בעירנו אדעסא וכבודו אתימר גם אני יליד אדעסא.
זאַמאָשטשינס בריוו איז דאַטירט: 20טער מײַ 1888.

אַלטע, לאַנג פֿאַרגעסענע צײַטן, אָדער זיי זײַנען געשריבן טאַקע איצט פֿאַר אונדזערע אויגן, נאָר זיי האָבן זיך ווײַט פֿאַרברייטעט צווישן פֿאָלק צוליב זייער פֿאָלקס־כאַראַקטער (נוסח).

מ״ר כּהן גלייבט אָבער, אַז דער הויפּטפֿאַקטאָר וואָס מאַכט פּאָפּולער אַלע מינים לידער און פֿאַרברייטעט זיי צווישן פֿאָלק איז די מעלאָדיע. און דאַרום זײַנען צווישן פֿאָלק פֿאַר־ברייטעט געוואָרן אַ סך לידער וואָס זײַנען גאָר ניט פֿאָלקסטימלעך. דאָס איז ווײַל זיי האָבן אַ מעלאָדיע.

„בײַם פּשוטן עולם, זאָגט אונדזער זאַמלער פֿון די פֿאָלקסלידער, שפּילט די מעלאָדיע אָדער דער ניגון פֿון אַ ליד זייער אַ וויכטיקע ראָלע, און טייל מאָל נאָך מער ווי דאָס ליד גופֿא. פֿאַראַן צווישן פֿאָלק אַזעלכע וואָס כאַפּן אויף נאָר די מעלאָדיע פֿון אַ ליד, האָבן ליב אין דער שטיל זיך אונטערצוברומען עפּעס אַ ניגון אָדער אַ „גילגול פֿון אַ ניגון״, ווי פּרץ דריקט זיך אויס. אַ ליד וואָס ווערט באַשאַפֿן מיט דער באַגלייטונג פֿון אַ מעלאָדיע, מעג עס זײַן אַפֿילו אַ מאָדערנע קונסטליד, האָט אַלזאָ די מעגלעכקייט אין אַ גאַנץ קורצער צײַט צו ווערן פּאָפּולער און פֿאַר־שפּרייט, זאָגאַר צווישן אַזעלכע שיכטן פֿון פֿאָלק, ווו מען הייבט גאָר ניט אָן צו פֿאַרשטיין זײַן אינהאַלט.... אַן עכטעס פֿאָלקסליד קען ניט געלעזן, רעציטירט אָדער דעקלאַמירט ווערן; עס מוז נאָר געזונגען ווערן, ווײַל עס איז צוזאַמענגעוואָקסן מיט דער מעלאָדיע, ווי גוף און נשמה, וואָס קענען איינס אָן דאָס אַנדערע נישט עקסיסטירן״.

פֿון וואַנען שטאַמען די לידער?

מ״ר כּהנס מיינונג איז, אַז די דאָזיקע לידער שטאַמען „פֿון איינצלנע אומבאַקאָנטע דיכ־טער, אָדער פֿאָלקסזינגער, וועלכע האָבן נישט בדעה דורך זייערע שאַפֿונגען צו מאַכן זיך אַ נאָמען, באַקאָנט צו ווערן פֿאַר דער וועלט; קיינער ווייס נישט פֿון זיי און קיינער פֿרעגט זיך אויף זיי נישט נאָך.... דער אומבאַקאָנטער פֿאָלקסדיכטער — איז איינער פֿון דער מאַסע מיט אַ פּאָעטיש באַגאַבטער נאַטור, אָבער נישט קיין דיכטער פֿון באַרוף, און מען דאַרף אים נישט פֿאַרבײַטן אויף דעם פּראָפֿעסיאָנעלן בדחן אָדער מאַרשאַליק, דעם פֿריילעך־מאַכער אויף חתונות און בריתן, וועמענס לידער באַשטייען דאָס רובֿ פֿון אָפּגעדראָשענע פּשטלעך, געשמאַק־לאָזע וויצן און גראַמען וואָס פֿאַרשווינדן גלײַך מיט דעם פֿריילעכן חתונה־עולם און האָבן בײַם פֿאָלק קיין קיום נישט״.

און אָט דאָ זײַנען מיר מיט מ״ר כּהן גאָרניט אײַנפֿאַרשטאַנען. דער בדחן, נאָך אונדזער מיינונג, איז גראַדע דער הויפּט־פּראָדוצירער און דער הויפּט־פֿאַקטאָר פֿון די ייִדישע פֿאָלקס־לידער. „די אָפּגעדראָשענע פּשטלעך און געשמאַקלאָזע וויצן״ זײַנען בלויז אַ טייל פֿון דעם בדחנס פּראָגראַם. דער בדחן פֿלעגט זינגען אַלערליי לידער וואָס ער האָט פֿאַרפֿאַסט אַליין. דער שרײַבער פֿון דיזע צײַלן האָט געהערט אַ בדחן אין אַ קליין שטעטל מיט 28 יאָר צוריק זינגען זײַנע אייגענע פֿאַרפֿאַסטע לידער, און אַ פּאָר זײַנען אין דעם געגנט פּאָפּולער געוואָרן. איינע, געדענקט זיך דעם שרײַבער, איז געווען אַ ליד פֿון אַ מלמד וואָס האָט פֿאַרזייט אַ גאָרטן און זײַן ציג האָט פֿון זײַן מאָנאַטן־לאַנגע פּראַצע געמאַכט אַ תּל אין איין טאָג. דאָס ליד, ווי עס געדענקט זיך דעם שרײַבער, איז געווען העכסט פֿאָלקסטימלעך. און באַלד נאָך דער חתונה האָט ער געהערט, ווי מיידלעך האָבן דאָס פּרובירט זיך אײַנלערנען. מען קען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז אַ סך פֿון די פֿאָלקסלידער זײַנען געשריבן געוואָרן פֿון מענטשן וואָס זײַנען געשטאַנען גאַנץ הויך איבער דער מאַסע. זיי האָבן די לידער פֿאַרפֿאַסט אונטער אַ געוויסן אימפּולס, דאָס געזונגען, פֿרײַנד האָבן עס איבערגעזונגען, די לידער זײַנען געוואָרן פּאָפּולער אַזוי ווי די תּחינות, און גראַדע ווי די תּחינות האָט קיינער נישט געוווּסט, ווער זייער פֿאָטער איז געווען. אָט למשל האָט אַבֿרהם־בער גאָטלאָבער געשריבן פֿאָלקסלידער און אַליין פֿאַרפֿאַסט מוזיק צו דעם. אַ פּאָר האָט דאָס „טאַגעבלאַט״ געדרוקט מיט אומגעפֿער צען יאָר צוריק. איינע, אַן אומגעדרוקטע, מיט נאָטן, געפֿינט זיך בײַם שרײַבער פֿון דיזע צײַלן, און עס איז גאָר קיין צווייפֿל, דאָס פֿילע אַנדערע זײַנען פּאָפּולער געוואָרן בײַם פֿאָלק, נישט וויסנדיק, ווער זייער טאַטע איז געווען. עס איז אויך צו גלייבן, אַז פֿילע אַנדערע גרויסע משׂכּילים האָבן געשריבן לידער פֿאַרן פֿאָלק און ניט געגעבן זייערע נעמען אויף זיי.

עס פֿרייט אונדז זייער צו גראַטולירן מ״ר כּהן פֿאַר זײַן העכסט געלונגענע אַרבעט און אים ווינטשן, אַז ער זאָל לאָזן הערן פֿון זיך אָפֿטער.

צום אַרטיקל פֿון פּראָפֿ׳ אַלעקסאַנדער הערץ וועגן די פּוילישע שולן

צו פּראָפֿ׳ הערצעס אַרטיקל וואָס איז געדרוקט אין הײַנטיקן נומער וואָלט איך וועלן מאַכן עטלעכע באַמערקונגען.

(1) ס׳איז אַ שאָד, וואָס דער מחבר האָט ניט געהאַט קיין געלעגנהייט צונויפֿצונעמען פּרטימדיקע אינפֿאָרמאַציע וועגן די פּאַראַפֿיאַלע שולן אויך. דאָס בילד וואָלט יעמאָלט אויסגעזען אַנדערש, און מיר וואָלטן אויך געווען בעסער באַוואָפֿנט אָפּצושאַצן די ווירקונג פֿון

די דאָזיקע קלויסטערשע אינסטיטוציעס בײַם אויפֿהאַלטן פֿוילישקייט. וואָרעם מען קען דאָך פֿרעגן אַ קשיה: אמת טאָקע, אַז די פֿאַראַפֿיאַלע שולן זײַנען אויסן קודם־כל קאָטוילישקייט; נאָר אפֿשר דערגרייכן זיי מער אין פֿרט פֿון אײַנפֿלאַנצן פֿוילישקייט, און אַפֿילו קענטניש פֿון פֿויליש, אויף זייער אומדירעקטן וועג?

(2) מיר דוכט, אַז געוויסע באַגריפֿן זײַנען אין דעם אַרטיקל ניט גענוג קלאָר דעפֿינירט. אַ שטייגער דער טערמין אַמעריקאַניזירונג קען ניט אָנגענומען ווערן פֿאַר אײַנגעשטעלט־איי־טײַטשיק, און אויך די אינטערעסאַנטע צעטיילונג אויף צוויי לעבנס־ספֿערעס, וואָס דער מחבר גיט, לאָזט זיך, דוכט זיך, דורכפֿירן נאָר טעאָרעטיש; אין דער לעבנס־פּראַקטיק פֿונעם קאָנ־קרעטן יחיד מישן זיך די ביידע ספֿערעס גאַנץ אָפֿט אויס, און דווקא די דאָזיקע גרענעצפֿאַלן זײַנען אָפֿט די וויכטיקסטע פֿאַר דערקענען סאָציאָלע און פּסיכישע רעאָליטעטן. וויײַטער בין איך מסופּק אין דעם, אויף וויפֿל עס איז פּינקטלעך (און ממילא, אויף וויפֿל עס איז טעאָרעטיש פֿרוכפּערדיק) צו רעכענען פֿויליש וי אַ פֿרעמדע שפּראַך פֿאַר פֿוילישע קינדער אין ניו־יאָרק, אַפֿילו ווען זיי קענען די שפּראַך שוואַכלעך. עס איז געווען אַרײַנצוזעצן, לאָמיר זאָגן, עטלעכע א י ט א ל י ע נ י ש ע קינדער פֿון ניו־יאָרק אין אייגער פֿון די פֿוילישע שולן וואָס פֿראָפּ׳ הערץ באַשרײַבט, כּדי אָנצוטאָפֿן דעם אונטערשייד. דאָ וואָלט זיך געבעטן מער אַ פֿרעציזע טערמינאָלאָגיע.

מיט די דאָזיקע פֿאַר באַמערקונגען מיין איך אויף אַ האָר ניט צו מינערן דאָס חשיבות פֿונעם אַרטיקל, און ס׳איז באמת גוט, וואָס מיר האָבן אַ מיגלעכקייט צו דרוקן עס אין די „ייִוואָ־בלעטער״. אַחוץ וואָס מיר וועלן דאָ געווויר זייער אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל וועגן אַן אָזויכטיקן אימיגראַנטישן קיבוץ, גיט אונדז ה׳ הערץ אויך אַ שאָנס צוצוגלײַכן די פֿוילישע וועלטלעכע שולן צו די וועלטלעכע י י ד י ש ע שולן אין ניו־יאָרק. געווײַנטלעך קען דאָ גיין נאָר וועגן צוגלײַכן, ניט וועגן מאָכן אַנאַלאָגיעס: אי די קולטור־ירושה און די אַלטהיימישע קולטורעלע געווינטשאָפֿטן זײַנען בײַ פּאָליאַקן אָנדערע ווי בײַ אונדז, אי זייער סאָציאַל־קולטורעלער מצב דאָ אין לאָנד איז אַן אַנדערער.

מ. ווײַנרײַך

אין ייִוואָ

די פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִוואָ האָט אָנגענומען אַ באַשלוס וועגן אַרויסגעבן אַ צווייחדשימדיקן זשורנאַל־בולעטין וואָס זאָל אָפּשפּיגלען דאָס לעבן פֿון ייִוואָ, פֿאַרבײַטנדיק דערמיט די „ידיעות״, און אויך געבן אַ בילד וועגן ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט בכלל, אין אַלע לענדער און אין אַלע שפּראַכן. ס׳וועלן שוין געמאַכט טריט צו פֿאַרווירקלעכן דעם באַשלוס.

שלמה מענדעלסאָנס רעפֿעראַט וועגן פֿויליש ייִדן אין די צעטאָס (זע אין הײַנטיקן נומער) איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ טעפּאַראַטן אָפּדרוק אין ייִדיש אין 3,000 עקזעמפּלאַרן און אין אַן ענגלישער איבערזעצונג אין 5,000 עקזעמפּלאַרן; אין ביידע בראָשורן זײַנען צוגעגעבן בילדער. צו 2,000 עקזעמפּלאַרן אין יעדער שפּראַך האָט אָפּגענומען דער ייִדישער אַרבעטער־קאָמיטעט. דער ייִוואָ האָט פֿונאַנדערגעשיקט עטלעכע טויזנט עקזעמפּלאַרן פֿון דער ענגלישער אויסגאַבע צו וויסנשאַפֿטלעכע, כּלל־טוערס, ביבליאָטעקן, אוניווערסיטעטן אאַז״ו איבער גאַנץ אַמעריקע.

דער ערשטער באַנד פֿון דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע (פֿון די אָנהייבן ביז 1900) איז אַוועק אין זאָק. די אַרבעט אויפֿן צווייטן באַנד (1900—1918) איז אין פֿולן גאַנג, און צום דריטן באַנד (1918—1939) ווערן שוין אויך געגרייט די מאַטעריאַלן. די אויסגאַבע ווערט רעדאַקטירט פֿון א. טשעריקאָווער און ס׳באַטיילקן זיך אין איר אַ גרעסערע צאָל מיטאַרבעטערס.

אַ נײַער באַנד פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ, אונטער דער רעדאַקציע פֿון מ. ווײַנרײַך, גייט אַוועק אין זאָק סוף מײַ. דאָס וועט זײַן דער זעקסטער באַנד אין דער סעריע; די ערשטע

דרײַ בענד זײַנען אַרויס 1926—1929, דער פֿערטער („אַרכיוו צו דער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער און דראַמע") 1930, דער פֿינפֿטער („ייִדישער פֿאָלקלאָר") אין 1938.

אין משך פֿון 1942 וועט אַרויסגיין אין דער ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ דאָס בוך פֿון אליהו טשעריקאָווער: ייִדן אין דער פֿראַנצייזישער און אין דער רוסישער רעוואָלוציע.

בקרובֿ גייט אַרויס אין דער סעריע „אָרגאַניזאַציע פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט" אַ פֿולע ביבליאָגראַפֿיע פֿון אַלע ביכער, בראָשורן, אַרטיקלען אאַז"וו, וואָס דער ייִוואָ האָט פּובליקירט אין די יאָרן 1925—1941. די רשימה וועט האַלטן בײַ 200 זײַטן.

בקרובֿ גייט אַרויס אין דער סעריע „אָרגאַניזאַציע פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט" אַ בראָשור: די יסודות און דער שטודירפּלאַן פֿון דער אַספּיראַנטור א"נ פֿון ד"ר צמח שאַבאַד און פֿון דער פּראָאַספּיראַנטור א"נ פֿון ברוך כהן־ווירגילי אויפֿן לערניאָר 1942/1943.

אין משך פֿון 1942 וועט אַרויסגיין אין דער ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ דאָס בוך פֿון יעקבֿ שאַצקי: ייִדישע שול־פּאָליטיק אין קיניגרײַך פּוילן אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י"ה.

דער ייִוואָ שרײַבט אויס אַ קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון אַ ייִדישן אימיגראַנט: פֿאַר וואָס בין איך אַוועק פֿון דער אַלטער היים און וואָס האָב איך געפֿונען אין אַמעריקע. פּרטים אין אַ ספּעציעלן קאָמוניקאַט.

אין ווינדזאָר, קאַנאַדע, איז סוף 1941 אין עלטער פֿון 55 יאָר געשטאָרבן זונדל באָגין, אַן איבערגעגעבענער שול־און קולטור־טוער און אַ געטרײַער פֿרײַנד פֿון ייִוואָ.

פֿון דער רעדאַקציע

די מיטאַרבֿעטערס פֿון דעם נומער:

שלמה מענדעלסאָן איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִוואָ.

לייבוש לעהרער איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ און איר וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר.

שמואל קעניג איז אַ ד"ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון יעיל־אוניווערסיטעט, אינסטרוקטאָר פֿון סאָציאָלאָגיע אין ברוקלין קאַלעדזש.

ליפּמאַן בערז האָט געענדיקט די שטאָטישע גימנאַזיע מיט דער ייִדישער לערנשפּראַך אין ריגע און איז אַ דאָקטאָר פֿון מאַטעמאַטיק פֿון פּראָגער אוניווערסיטעט. זינט האַרבסט 1940 איז ער אין אַמעריקע.

אַלעקסאַנדער הערץ איז געווען פּראָפֿעסאָר פֿון סאָציאָלאָגיע אין וואַרשע און האָט אָנגעשריבן אַ צאָל סאָציאָלאָגישע אַרבעטן אין פּויליש. זינט האַרבסט 1940 איז ער אין ניו־יאָרק.

יעקבֿ שאַצקי איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ניסן גאָלדבערג איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די „ייִוואָ־בלעטער".

מאַקס ה. ווײַנבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

חיים ליבערמאַן איז דער ביבליאָטעקער פֿון דער ביבליאָטעק פֿון ליובאַוויטשער רבין, האָט זיך שוין עטלעכע מאָל געדרוקט אין די „ייִוואָ־בלעטער". אין אַמעריקע זינט פֿרילינג 1940.

מאַקס ווײַנרײַך איז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייִוואָ.

אין די נאָענטסטע נומערן „ייִוואָ־בלעטער“

וועלן אַרײַנגיין צווישן אַנדערע: י. באָכראָך: צו דער געשיכטע פֿון ייִדישן ייִשובֿ אין בײַלײַסטאָקער געגנט (17טן—19טן י״ה); ד. בריידזשער: אַן אויספֿאָרשונג וועגן דעם וואָקאָבולאָר פֿון ייִדישע אַנהייבביכלעך; י. גוטמאַן: ייִדן און די הוסיטישע רעוואָלוציע אין טשעכיע; י. גוטמאַן: דאָס באַשטימען די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט אין אייראָפּע צווישן די צוויי וועלט־מלחמות; י. דאָוויסאָן: געאָרג בראַנדעסעס ייִדישקייט; דזש. דאַלאַרד: פֿרויד און די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן; מ. ווישניאַק: די פֿראַקטיק פֿון באַפֿעלקערונג־אויסבייט 1919—1939; י. ליפֿשיץ: אַ דיפֿלאָמאַטישער קאַמף צווישן אַמעריקע און רוסלאַנד וועגן ייִדן; י. ליפֿשיץ: ענגלישׂ־אַמעריקאַנער רײַזנדערס פֿון אַנהייב 19טן י״ה וועגן מיזרח־אייראָפּעיִשע ייִדן; ב. לעווין: די קאַמי־סאַרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס; י. מאַנטשניק: אַלטע ייִדישע שולן אין פּוילן; פּ. קאָן: צו דער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער אין ווילנער געגנט 1902—1905; י. קיסמאַן: די ייִדישע עמיגראַציע פֿון רומעניע; י. שאַצקי: פּורים־שפּילן און לצים אין אַמסטערדאַמער גטאָ; י. שאַצקי: יעקבֿ דעסויערס „ייִדיש־דײַטשער“ טעאַטער; ח. שויס: מײַן שטעטלע גאָרזד; י. שטיינבוים: ייִדיש־וואָקאָבולאָר אין דער אָנאָגשול; ל. שילדקרעט: אַרנאָלד ווײַס און זײַן קאַמף קעגן ייִדישער עמיגראַציע קיין ענגלאַנד.

הוספֿה צו ד״ר י. בלאָכס אַרטיקל „אַ פֿאַשקעוויל אויף דער סטאַמבולער ייִדישער קהיליה“, ייִוואָ־בלעטער XVIII, 1, זז׳ 49—68.

אין די „ייִוואָ־בלעטער“ באַנד XVIII האָט ד״ר יהושע בלאָך רעפֿראָדוצירט אַ פֿאַשקעוויל אויף די פּוילישע ייִדן אין סטאַמבול א״ט „מוסר לבֿני עולה“.

עס איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז אין דער צײַטונג „קול מבשׂר“ פֿון יאָר 1872 איז געדרוקט געווען אַ באַשרײַבונג פֿון דעם לעבן פֿון די פּוילישע ייִדן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וואָס איז אין דער אמתן ניט געווען קיין קאָרעספּאָנדענץ פֿון דאָרטן, נאָר פּשוט איבערגעדרוקט טאָקע פֿון דעם זעלביקן „מוסר לבֿני עולה“ מיט לײַכטע שינויים אין דער שפּראַך און אויסלייג. די באַשרײַבונג איז געמאַכט אין 2 המשכים אין גג׳ 29—30 און אונטערשריבן מל״ע, אָבער דאָס איז ניט דער נאָמען פֿון דעם שרײַבער, נאָר דער ראַשי־תּיבֿות „מוסר לבֿני עולה“.

ח. ליבערמאַן

תּיקון־טעות צום אַרטיקל פֿון ר. קענעדי, ייִוואָ־בלעטער XVIII, 2, זז׳ 185:

שורה 3 פֿון אויבן דאַרף נאָך די ווערטער: „דערגאַנגען ביז״ אַרײַנקומען: אַדער אַריבער־געשטיגן.

תּיקון־טעות צו דער נאָטיץ: „אַ נאַצי דערציילט וועגן די געטאָס“, ייִוואָ־בלעטער XVIII, 2, ז׳ 259:

דער דערמאָנטער נומער Frankfurter Zeitung איז פֿון 8טן יוני 1941 (ניט 1940!), און דער גאַנצער באַריכט איז אויך שייך צו פֿרילינג 1941 (ניט 1940!).

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

שלמה מענדעלסאָן, ווי אַזוי לעבן פּוילישע ייִדן אין די געטאָס. ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ. ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע. ניו־יאָרק, 1942. 30 זז׳.

Recent Yiddish Books added to the Chicago Public Library, ניײַע ייִדישע ביכער 1940, 31 pp.

פּראָפֿ׳ מ. לאַזערסאָן, דער קאַמף פֿון דעמאָקראַטיע פֿאַר מענטשלעכע רעכט. ייִדיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַרבאַנד, פֿאַרלאָג „פֿאַרבאַנד“, ניו־יאָרק, 1942. 71 זז׳.

ווי צו וועלן אַ סיטיזען פֿון די יונייטעד סטייטס. לעצטע עדישאָן, לאַנדאָ בוק קאָמפּאַני, ניו־יאָרק, 1941. 11 זז׳ ייִדיש. 11 זז׳ ענגליש.

ז. טיגעל, אַמעריקאַנער פֿרײַנד פֿון פּוילישע ייִדן — וואָס שטעלט די אַרגאַניזאַציע מיט זיך פֿאָר? 4 זז׳. [מימעאָגראַפֿירט]

אונדזער קאָלאָניע. אַרויסגעגעבן דורך דער ייִדישער שול אין מעקסיקע. יאָנואַר 1942. 50 זז׳.

די ייִדן־געזעץ־געבונג אין נאַצי־פּוילן. (לויט מאַטעריאַלן געזאַמלטע אין די אַרכיוון פֿון ייִדישן וועלטקאָנגרעס). 10 זז׳. [מימעאָגראַפֿירט]

רעכט פֿאָר ייִדן אין נײַעם פּוילן. דעקלאַראַציע פֿון דער פּוילישער רעגירונג, איבער־געגעבן צום ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט דורך יאָן סטאַנטשיק, פּוילישער אַרבעטס־מיניסטער. ייִדישער אַרבעטער־קאָמיטעט, ניו־יאָרק, 1942. 16 זז׳.

ש. אַדלער. אַ טעקסט־דרײַוועך דערציילט. פֿאַרלאָג „ייִדיש לעבן״. ניו־יאָרק, 1940. 96 זז׳.

נ. ב. מינקאָוו (אין צוזאַמענאַרבעט מיט יודאַ א. יאָפֿע). ליטעראַטור בײַ ייִדן, אַלט־ייִדישע ליטעראַטור. סעפֿאַראַטער אָפּדרוק פֿון דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע, ב׳ ייִדן ג. [1941]

ייִדישע קולטור. יאָנואַר 1942.

די צוקונפֿט. יאָנואַר 1942.

פֿאַקטן און מיינונגען. חודש־בולעטין פֿונעם פֿאָרשונגס־קאָמיטעט בײַם ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט. נומ׳ 1, 2, דעצעמבער 1941. יאָנואַר 1942.

פּוילישער ייִד. לאַנדסמאַנשאַפֿטן־נומער. פֿעברואַר 1942.

די נאַצי־אייראָפּע. אַ שטודיע פֿון אינסטיטוט פֿאָר ייִדישע ענינים. אַ מתּנה דער אינטער־אַמעריקאַנער ייִדישער קאָנפֿערענץ, 23, 24, 25 נאָוועמבער, 1941. באָלטימאָר. [מימעאָגראַפֿירט]

שילער־אַרבעטן אויף ייִדישער ליטעראַטור. אַרבעטער־רינג — י. ל. פּרץ־מיטשוול. טאָראָנטאָ, קאַנאַדע. 36 זז׳.

פֿאָרויס. אָרגאַן פֿון דער געזעלשאַפֿט פֿאָר קולטור און הילף. יאָנואַר 1942. מעק־סיקע, ד. פֿ.

המגדל. גליון ד. פֿעברואַר 1942.

פֿאַרבאַנד שטימע. ייִדיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַרבאַנד, יאָנואַר 1942.

S. Mendelsohn, *The Polish Jews Behind the Nazi Ghetto Walls.* Yiddish Scientific Institute, New York, 1942. 31 pp.

The American Jewish Year Book. 5702. Vol. 43. Edited by Harry Schneiderman for the American Jewish Committee. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1942-5702. XLI + 884 pp.

The Situation in Rumania. World Jewish Congress, New York City, January 1942. 4 pp. [מימעאָגראַפֿירט]

Christopher Easton, *Disintegration of the Family Group and Relief.* [8 pp.]

Samuel S. Solender and Irving R. Stone, *A Guidance Program in a Group Work Agency. A Report of the First Year.* September 1941. 17 pp. + appendix. [מימעאָגראַפֿירט]

Tientsin Jewish School Annual. June 1941, no. 5. 55 pp. [מימעאָגראַפֿירט]

Inventory of the County Archives of Pennsylvania. No. 36: *Lancaster County.* Prepared by the Pennsylvania Historical Records Survey, Division of Professional and Service Projects, Work Projects Administration. Lancaster, Pa., The Board of County Commissioners, February 1941. 294 pp.

The Jewish Veteran. December 1941.

The Polish Review. Polish Information Center, New York. November 24, 1941.

Herman Hailperin, "Nicolas de Lyra and Rashi: the Minor Prophets." New York, 1941. Reprinted from the *Rashi Anniversary Volume* of the American Academy for Jewish Research.

Jewish Education. January 1942. Vol. 13, no. 3.

Samuel Koenig, "Ethnic Groups in Connecticut Industry." Reprinted from *Social Forces,* October 1941.

Jewish Quarterly Review. January 1942.

Carnegie Endowment for International Peace, *Year Book,* 1941. Washington, D. C., 1941. XII + 210 pp.

Bulletin of the New York Public Library. January 1942.

Horace M. Kallen, *The New Education and the Future of Peace.* American Association for Jewish Education, New York, 1941.

Yiddish Proverbs. Selected and translated by Joseph A. Weingarten. New York, 1941. 60 pp.

Rabbi Benjamin Fleischer, *From Dan to Megiddo.* Vol. I. *An Outline of Jewish Military History throughout the Ages. Presented Biographically.* Shulsinger Bros., New York, 1941. 184 pp.

Psychological Bulletin. December 1941.

Raphael Mahler, *Jewish Emancipation. A Selection of Documents.* Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee. Pamphlet Series, Jews and the Post-War World, no. 1, New York, 1941. 72 pp.

The Jewish Culture — and what it means to the American manufacturer in the marketing of his products. New York, 1941. 32 pp.

Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace. New York, December 1941.

David Phillipson, *My Life as an American Jew. An Autobiography.* Cincinnati, John G. Kidd and Sons, 1941. 526 pp.

Rashi Anniversary Volume. Texts and Studies, vol. I. American Academy for Jewish Research, New York, 1941. 248 pp.

Jewish Social Studies. January 1942.

Isacque Graeber and Steuart Henderson Britt, *Jews in a Gentile World: the Problem of Anti-Semitism.* New York, 1942. The Macmillan Co. X + 436 pp.

Peter Bricklayer, *Holland's House: A Nation Building a Home.* Printed by Joh. Enshede en Zonen, Haarlem, Holland, 1939. 123 pp.

Rudolph Löwenthal, *The Jews in China, an Annotated Bibliography.* Reprinted from the *Chinese Social and Political Science Review,* Peking, 261 pp.

Proceedings of the Fifth Annual Session of the Rebekah Assembly of Idaho. 1941. 128 pp.

Canadian Jewish Year Book, 1941-1942. Canadian Jewish Publication Society, Montreal, 1941. 352 pp.

Medical Leaves. Vol. IV, 1942. Dr. Hershel Meyer, editor. Chicago, Ill. 223 pp.

Isaac Unterman, *Jewish Youth in America.* The Federal Press, Philadelphia, Pa., 1941. 156 pp.

Commission to Study the Organization of Peace. *Second Report. The Transitional Period.* February 1942, New York. 24 pp.

Jewish Occupational Bulletin. January-February 1942. Jewish Occupational Council, New York.

J. Edward Todd, *Social Norms and the Behavior of College Students.* Teachers College, Columbia University, Contributions to Education, no. 833. Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, New York, 1941. XI + 190 pp.

Broadcast to Canada and the United States of America in Series "Britain Speaks." By the Chief Rabbi (Dr. J. H. Hertz), September 20th, 1941. London, Office of the Chief Rabbi, 1941. 7 pp.

"The Great Synagogue Will Rise Again". Order of Service at the National Day of Intercession and Prayer, September 7, 1941 in the Ruins of the Great Synagogue, Aldgate, London with Sermon of the Chief Rabbi (Dr. J. H. Hertz). Office of the Chief Rabbi, London, 1941. 16 pp.

Comment on the Eight-Point Declaration of President Roosevelt and Prime Minister Churchill, August 14, 1941. *With Study Questions and Suggested References.* Commission to Study the Organization of Peace, New York, December 1941. 20 pp.

Karl Reuning, *Joy and Freude. A Comparative Study of the Linguistic Field of Pleasurable Emotions in English and German.* Swarthmore, Pa., 1941. IX + 141 pp.

Dr. Antonin Basch, *Germany's Economic Conquest of Czechoslovakia.* Czechoslovak National Council of America, Chicago, Ill. 29 pp.

Dr. Edvard Benes, *Nazi Barbarism in Czechoslovakia.* Czechoslovak National Council of America, Chicago, Ill. 31 pp.

German Cultural Oppression in Czechoslovakia. Czechoslovak National Council of America, Chicago, Ill. 32 pp.

Mon. Dr. Jan Sramek, *Christianity and the Present War.* Czechoslovak National Council of America, Chicago, Ill, 4 pp.

Otakar Odlozilik, "Twilight or Dawn for the Small Nations." Reprinted from the *Journal of Central European Affairs.*

Milic Kybal, *The Nazi Rule in Czechoslovakia.* Czechoslovak National Council of America.

Clarence A. Manning, "Karl Capek." Reprinted from *The South Atlantic Quarterly,* July 1941.

American OSE Review. January-February 1942, nos. 1-2. American Committee for Protection of the Health of the Jews—OSE. New York City.

J. O. Kinnaman, *Diggers for Facts: The Bible in the Light of Archæology.* Destiny Publishers, Havenhill, Mass. 1940. XII + 239 pp.

Institute of Jewish Affairs, *Organization and Plans.* January 1942. New York.

The Jewish Labor Committee in 1941. New York, 1942.

Mark Vishniak, "Antisemitism in Tsarist Russia". Reprint from *Essays on Antisemitism,* pp. 79—110.

Bulletin of the New York Public Library. February 1942.

Canadian Jewish Congress. *Constitution, Resolutions and Presidential Address by Samuel Bronfman, adopted at Fifth General Session, January* 10, 11, 12*th* 1942. 39 pp. (צוזאַמען מיט אַנדערע מאַטעריאַלן פֿון קאַנאַדער יידישן קאָנגרעס.)

"The Warsaw Ghetto," *Jewish Affairs,* December 1941. Institute of Jewish Affairs, New York. 11 pp.

The Jewish Bulletin. February 1942. London.

Ten Years of Japanese Burrowing in the Netherlands East Indies. Official Report of the Netherlands East Indies Government on Japanese Subversive Activities in the Archipelago during the Last Decade. Netherlands Information Bureau, New York. 132 pp.

Louis Finkelstein, "The Transmission of Early Rabbinic Tradition." Offprint from *HUCA,* vol. XVI, Cincinnati, 1941.

Henry O. Severance, *Handbook of the Learned and Scientific Societies and Institutions of Latin America.* Second printing. Washington, D. C. Privately published, 1940. 123 pp.

Ludwig Lewisohn, *Renegade.* The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1942. 303 pp.

Dzień Robotnika Polskiego w Okupowanej Warszawie. American Friends of Polish Democracy, New York, 1941. 28 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, א. טשעריקאָווער, י. לעהרער, י. לעש־
טשינסקי, ש. ניגער, י. שאַצקי. רעדאַקטאָר: מ. ווינריך.

family, religion, social life, economic life; the Jews as a unit in American life, their place in the community, relationship with non-Jews, antisemitism. Many research methods combined will achieve the final results, and most important of all are participant observation, sampling and the life-history technique. In conclusion, the author presents an outline of a study of Jewish life in New York City.

ARITHMETIC BOOKS IN YIDDISH, 1699—1831

By **L. Bers**

(Pp. 59—79)

Though the Jews were not very active in mathematical study by the seventeenth century, some did write mathematical books. The Yiddish books which the author analyzes were somewhat anachronistic and removed from the current stage of research. Their purpose was mainly to teach their readers to do as much arithmetic as was necessary in daily life. The authors largely used German arithmetics as sources, both elementary and secondary. The writer analyzes several books of the period and their various methods in dealing with addition, substraction, multiplication, division, fractions and roots.

THE POLISH SCHOOL IN NEW YORK

By **Alexander Hertz**

(Pp. 80—98)

The author presents a picture of the Polish secular schools in New York. They are modeled upon the pre-World War I elementary schools in Poland and their aim is to bridge the gap between Poland and America by giving the pupils some knowledge of the Polish language and of the country of their fathers. Most of the children now attending the schools were born here, know little Polish and would rather play than go to school. The most successful part of the school curriculum is devoted to Polish folk songs and dances. The author stresses the point that the present decline of the schools is largely due to the disintegration of large, compact Polish centers, along with the inadequate training of their teachers and their poor compensation.

ABSTRACTS

THE POLISH JEWS BEHIND THE NAZI GHETTO WALLS

By **S. Mendelsohn**

(Pp. 1—27)

Drawing his material from Nazi controlled newspapers, private correspondence and reports of the underground movement, the author presents a picture of the life of the Polish Jews in the ghettos. This paper was also published separately in an English translation.

THEORIES ABOUT NEGATIVE ATTITUDES OF JEWS TOWARDS JEWS

By **Leibush Lehrer**

(Pp. 28—46)

The author shows that the negative attitude of Jews towards Jews is quite widespread. This attitude is evidenced in oversensitivity and nervous impatience; it finds expression in proverbs and folk-sayings. The writer discusses the explanations of this attitude as presented by: Otto Weininger, Achad-Haam, Theodore Herzl, J. Kaufman, A. Golomb, Theodore Lessing, Dr. Hershel Meyer and Kurt Lewin. He finds it is incorrect to assume that this negative attitude is of recent date, and emphasizes the point that, though uniform at the surface, this attitude springs from different sources.

METHODS OF STUDYING JEWISH LIFE IN AMERICA

By **S. Koenig**

(Pp. 47—58)

The author outlines a plan for a comprehensive study of Jewish life in this country, based on the representative method. The selected community is to be subjected to an intensive investigation involving every phase of life. Only the final results of several such studies would yield a substantial body of facts which would make possible sound generalizations regarding American Jewish life as a whole. We must first obtain an objective view of the original culture pattern of the immigrants. The study should then encompass the following phases: characteristics of Jewish life in America, the changes which the culture has undergone in family, religion, education, organizational life, economic life; internal group conflicts; effects of these changes on the individual,

TABLE OF CONTENTS (Continued)

N. GOLDBERG

H. W. Green, *Jewish Families in Greater Cleveland; Digest of "Jewish Families in Greater Cleveland,* 1937" .....

N. GOLDBERG

R. G. Stix and F. W. Notestein, *Controlled Fertility* .....

M. WEINBERG

M. B. Asbell, "Practice of Dentistry among the Ancient Hebrews: a Contribution to the History of Dentistry" .....

N. GOLDBERG

R. Pearl and C. Franklin, "Jewish and Christian Intermarriages in Budapest" .....

MISCELLANEA

Declaration of the 16th Annual Conference of the Yivo .....

M. W.

Rosa Symchowicz (Obituary) .....

A Letter from Stefan Zweig to the Yivo in 1938 .....

Refugee Physicians in the United States in 1941 .....

H. LIBERMAN

The Author of the *Jewish Ante-Passover* .....

A Review by Tashrak on J. L. Cahan's *Yidishe Folkslider* .....

M. WEINREICH

Addenda to A. Hertz, "The Polish School in New York" .....

At the Yivo .....

Editorial Notes .....

H. LIBERMAN

Addendum to J. Bloch, "A Pasquin on the Jewish Community of Constantinople", *Yivo Bleter,* XVIII, 1, 49—68 .....

Corrigenda .....

Books Received .....

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

ol. XIX JANUARY-FEBRUARY, 1942 No. 1

TABLE OF CONTENTS

MENDELSOHN
The Polish Jews behind the Nazi Ghetto Walls 1

BUSH LEHRER
Theories about Negative Attitudes of Jews towards Jews 28

KOENIG
Methods of Studying Jewish Life in America 47

BERS
Arithmetic Books in Yiddish, 1699—1831 59

EXANDER HERTZ
The Polish School in New York 80

VIEWS

SHATZKY
R. Mahler, *Der Kampf tswishn Haskole un Khasides in Galitzie* 99

GOLDBERG
J. K. Folsom, *Youth, Family and Education;* S. E. Goldstein, *Meaning of Marriage and Foundations of the Family;* S. R. Brav, *Jewish Family Solidarity* 110

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....144

YIVO BLETER—January-February, 1942—Vol. XIX, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the

SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, INC.
AMERICAN BRANCH

425 Lafayette Street, New York, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן

יסנשאפטלעכן אינסטיטוט

ינהאלט פון נומער

דיזשור

ייִדישע עמיגראַציע פֿון אייראָפּע בעת דער איצטיקער מלחמה 145

ר יוסף קיסמאַן

די ייִדישע עמיגראַציע פֿון רומעניע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה 157

לעווין

די קאָמיסאַרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס 192

ר יעקבֿ שאַצקי

פּורים־שפּילן און לצים אין אַמסטערדאַמער געטאָ 212

שפּיזמאַן

ייִדן אין זאַגלעמביע בעת דער איצטיקער מלחמה 221

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

אַרץ־אַפּריל, 1942 באַנד XIX, נומ׳ 2

(המשך פון אינהאלט)

יעקב לעשטשינסקי
צו דער פראגע וועגן דעם סאציאלן פנים פון אמעריקאנער יידנטום 52

ו. זשירמונסקי
דער יידישער שפראכאטלאס פון סאוועטן־פארבאנד 43

רעפעראטן און רעצענזיעס:

מ. ווינרייך
יידן אין א ניט־יידישער וועלט 60

לייבוש לעהרער
זשעסטיקולאציע בײ יידן און איטאליענער 50

מ. קאסאווער
סאלא ו. בארנס ביבליאגראפיע פון יידישע סאציאלע וויסנשאפטן 54

נ. גאלדבערג
דער נאטירלעכער צווואקס בײ דער ארץ־ישראלדיקער באפעלקערונג 71

נ. גאלדבערג
די דולוטער יידישע קהילה 73

מאטעריאלן און נאטיצן:

ז. שײקאווסקי
מאטעריאלן וועגן דער יידישער עמיגראציע קיין אמעריקע 75
אין יוואָ: טעמעס וואס זײנען באהאנדלט געווארן אין יוואָ 1942/1941 79
א קאנקורס אויף אויטאביאגראפיעס פון אימיגראנטן 81
פון רעדאקציע 83
אנגעקומען אין רעדאקציע 83
ענגלישע קיצורים 88

דאס ווייסנשאפטלעכע אחריות פאר
די ארבעטן וואס ווערן פובליקירט
דורכן יוואָ טראגן די מחברים

יִידישע עמיגראַציע פֿון איראָפּע בעת דער איצטיקער מלחמה

פֿון א. דיזשור

ווי אומגעריכט דאָס זאָל ניט אויסקומען, נאָר ס׳איז אַ פֿאַקט: ניט קוקנדיק דערויף וואָס גאַנץ איראָפּע איז שוין געשטאַנען אין פֿלאַמען און אַלע לענדער פֿון דער מערבֿדיקער האַלבקויל האָבן זיך נאָך מער ווי פֿרייַער אָפּגעגרענעצט און אָפּגעצוימט פֿון יעדער מיגלעכער פֿרידלעכער אינוואַזיע פֿון אייראָפּעישע אימיגראַנטן בכלל און פֿון יִידישע בפרט, איז די יִידישע עמיגראַציע אַנגעגאַנגען אין די יאָרן 1940—1941 אין אַ גאַנץ היפּשער מאָס און גייט נאָך אַן עד־היום.

אין משך פֿון 1940 זײַנען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אַליין אַנגעקומען 783 שיפֿן וואָס האָבן געבראַכט 35,500 יִידישע עמיגראַנטן, און אין 1941 זײַנען נאָך אַלץ אָנגעקומען 706 שיפֿן מיט מער ווי 25,000 יִידישע עמיגראַנטן.[1] די אַלעמיינע צאָל יִידישע עמיגראַנטן פֿאָר די ערשטע צוויי מלחמה־יאָרן באַטרעפֿט איבער 90,000; דהיינו, 54,500 אין 1940 און אי ב ע ר 36,000 אין 1941.

אָבער ווי אַזוי האָבן זיך די אַלע צענדליגער טויזנטער יִידן אַרויסגעריסן פֿון איראָפּע אין סאָמע ברען פֿון דער וועלט־מלחמה? מען האָט זיך געקליגט און געפֿונען די סאָמע פֿאַנטאַסטישע וועגן.

טויזנטער פּויליש יִידן וואָס זײַנען סוף 1939 אַנטלאָפֿן פֿון וואַרשע קיין ווילנע, אַ ביסל אויך קיין קאָווּנע און ריגע, האָבן אין 1940־41 פֿון דאָרטן עמיגרירט דורך גאַנץ רוסלאַנד און סיביר (בערך 6,000 מיל אַיזנבאַן) קיין יאַפּאַן, פֿון דאָרט דורך סיאַטל אַדער סאַן־פֿראַנציסקאָ (4,500 מיל מיטן ים) אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַדער דורכן פּאַנאַמאַ־קאַנאַל (איבער 8,000 מיל) אין די צענטראַל־ אַדער דרום־אַמעריקאַנער לענדער.

פֿון יאַפּאַן קיין ארץ־ישׂראל איז מען אויך געפֿאָרן דורך סינגאַפּור—באַמביי —באַסרא—באַגדאַד—ירושלים (7,000 מיל), אַדער באַמביי—אַדען—פּאָרט סאַיד —חיפֿה (קנאַפּע 8,000 מיל).

דער „קירצסטער" וועג פֿון מערב־איראָפּע קיין ארץ־ישׂראל איז געווען איבער ליסבאָן—לאָרענצאָ מאַרקעס אין מאָזאַמביק, פּאָרטוגעזיש מיזרח־אַפֿריקע (7,000 מיל), און פֿון דאָרט אַדער מיט דער שיף איבער זאַנזיבאַר—אַדען (2,300 מיל) מיטן רויטן ים קיין פּאָרט סאַיד (1,850 מיל), אַדער מיטן אַטלאַנטישן פֿאַן פֿון דיורבען (דרום־אַפֿריקע), קיין קאַירא—אַלעקסאַנדריע—תּל־אָביב

[1] יאָרבאָריכטן פֿון „היאַס" פֿאַר די יאָרן 1940־41.

(3,500 מײַל), ד״ה בסך־הכּל אַ קײַמא־לן פֿון 10 ביז 12 טויזנט מײַל! די דאָ־זיקע נסיעה פֿלעגן דורכמאַכן יונגיטשקע חלוצים און חלוצות.

עמיגראַנטן פֿון אייראָפּע קיין אויסטראַליע האָבן געמוזט פֿאָרן פֿריִער פֿון ליסבאָן קיין גיבראַלטאַר, פֿון דאָרט אונטער אַ מיליטערישן קאָנוואָי קיין ענג־לאַנד (1,500 מײַל), און ערשט פֿון ענגלאַנד איבער קייפּטאָון, דרום־אַפֿריקע (6,200 מײַל), קיין מעלבורן אָדער סידניי (6,800—7,000 מײַל), ד״ה בסך־הכּל 14,500 מײַל!

פֿון די סקאַנדינאַווישע לענדער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט מען איין צײַט געקענט פֿאָרן בלויז דורכן פֿינישן פּאָרט פּעטסאַמאָ, פֿאַרבײַפֿאָרנדיק איס־לאַנד (איבער 6,000 מײַל). אַן אַנדער וועג פֿון שוועדן איז געלעגן דורך געטע־באָרג—באַראַנקווילאַ, קאָלומביע (5,500 מײַל), און ערשט פֿון דאָרט קיין קובאַ, מעקסיקע אָדער די פֿאַראייניקטע שטאַטן. עטלעכע הונדערט חלוצים זײַנען געפֿאָרן פֿון שוועדן און דענעמאַרק קיין ארץ־ישׂראל איבער ריגע—אַדעס—קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

געווען ייִדישע עמיגראַנטן און עמיגראַנטינס וואָס זײַנען געפֿאָרן פֿון פֿראַנקרײַך קיין שאַנכײַ דורכשנײַדנדיק דעם אַטלאַנטיק, גאַנץ אַמעריקע אין דער ברייט און דעם פּאַציפֿיק, ד״ה בערך 12,000 מײַל, 9 טויזנט מיטן ים און 3,000 מיט דער יבשה.

עמיגרירט האָט מען אויך אויף קירצערע, אָבער אויך היפּש קאָמפּליצירטע וועגן. מען איז געפֿאָרן פֿון פֿראַנקרײַך קיין צפֿון־אַמעריקע דורך דער פֿראַנ־צייזישער קאָלאָניע מאַרטיניק אין וועסט־אינדיע, און פֿון דאָרט דורך טריני־דאַד קיין מײַאַמי און ניו־יאָרק.

ייִדישע עמיגראַנטן וואָס זײַנען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פֿון אַ טאָרפּעדיר־טער איטאַליענישער שיף זײַנען אינטערנירט געוואָרן אויפֿן אינדזל ראָדאָס.

ייִדישע עמיגראַנטן זײַנען געבליבן שטעקן פֿיר חדשים לאַנג אינעם סוב־טראָפּישן קלימאַט פֿון דאַקאַר אויף דער פֿראַנצייזישער שיף „אַלסינאַ״.

צוועלף הונדערט ייִדישע עמיגראַנטן האָבן זיך געלאָזט אויף קידוש־השם אויף אַ שפּאַנישער 6,000־טאָניקער פֿראַכטשיף, די טרויעריק באַרימטע „נאַוועמאַר״, אין סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען וואָס דערמאָנען אין קאָלומבוסעס צײַטן...

און געווען נאָך ערגערס. אַלעמען זײַנען באַקאַנט די נעמען פֿון די שיפֿן, אויף וועלכע עס זײַנען טראַגיש אומגעקומען הונדערטער אומלעגאַלע עמי־גראַנטן קיין ארץ־ישׂראל, אָבער זייער ווינציק מענטשן ווייסן וועגן די האָלענ־דישע, גריכישע, פּאָרטוגעזישע, פּאַנאַמער און אַנדערע שיפֿן וואָס האָבן גע־פֿירט מיט זיך ייִדישע עמיגראַנטן און וואָס זײַנען טאָרפּעדירט געוואָרן אויף פֿאַרשיידענע ימען. געווען אַפֿילו שיפֿן וואָס האָבן אַזוי צו זאָגן „אָנטייל גע־נומען״ אין גרויסע ים־קאַמפֿן, ווי למשל דאָס קליינע שיפֿל „דאָראַ״ אונטערן פּאַנאַמישן פֿלאָג בשעת דער ענגליש־פֿראַנצייזישער שלאַכט בײַ אָראַן אין יולי

1940, די פּאָרטוגעזישע שיף „גאַנדאַ" וואָס איז טאָרפּעדירט געוואָרן זומער 1941 אוֹן אַ סך אַנדערע.

אמת, בשעת דער וועלט־מלחמה פֿון 1914—18 האָבן יִידישע עמיגראַנטן פֿון רוסלאַנד דורכגעשלאָגן אַ וועג דורך סיביר, מאַנדזשוריי (כאַרבין), יאָפּאַן קיין סאַן־פֿראַנציסקאָ. אָבער דאָס איז געווען דער אויסציקער עקזאָטישער וועג פֿון דער דעמאָלטיקער יִידישער עמיגראַציע. אַנטקעגן הײַנט זעט דאָס אויס ווי אַ קינדערשפּיל.

*

לאָמיר טאָקע פֿאַרגלײַכן די יִידישע עמיגראַציע במשך פֿון די ערשטע צוויי יאָר פֿון דער ערשטער אוֹן דער איצטיקער וועלט־מלחמה.

קודם־כּל וואַרפֿט זיך אין די אויגן, אַז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן יִידן געוואַנדערט באַגלײַך מיט אַלע אַנדערע פֿעלקער. אין די יאָרן 1915־16 איז דער פֿראָצענט יִידן צווישן די אימיגראַנטן למשל אין די פֿאַרײניקטע שטאָטן געווען אַפֿילו קלענער ווי פֿריִער: 8% אין 1915 אוֹן 5% אין 1916. פֿאַרקערט האָבן אין משך פֿון די ערשטע צוויי יאָר פֿון דער הײַנטיקער מלחמה יִידן אויסגעמאַכט די העלפֿט פֿון דער אַלגעמיינער צאָל אימיגראַנטן אין די פֿאַרײניקטע שטאָטן: 52% אין 1940 אוֹן 46% אין 1941.

דאָס זעט מען בולט פֿון דער ווײַטערדיקער פֿאַרגלײַכיקער טאַבעלע:[2]

טאַבעלע 1

אַלגעמיינע אוֹן יִידישע אײַנוואַנדערונג אין די פֿאַרײניקטע שטאָטן אין די יאָרן 1915־1916 אוֹן 1940־1941

פֿערזאָד	אַלגעמיינע אײַנוואַנדערונג	%	יִידישע אײַנוואַנדערונג	%
1915	326,700	100	26,497	8.1
1916	298,826	100	15,108	5.1
1940	70,756	100	36,945	52.2
1941	51,776	100	23,737	45.8

דאָס מיינט, אַז די יִידישע עמיגראַציע אין פֿאַרגלײַך מיט דער אַלגעמיינער איז אין דער איצטיקער מלחמה בערך 8 ביז 10 מאָל שטאַרקער ווי בשעת דער פֿריִערדיקער מלחמה.

ניט בלויז אין דער עמיגראַציע פֿון דײַטשלאַנד האָבן יִידן אויסגעמאַכט 92,3% אין יאָר 1940 (פֿון 21,520 עמיגראַנטן אין די פֿאַרײניקטע שטאָטן זײַנען 19,880 געווען יִידן), נאָר אויך אין דער עמיגראַציע פֿון אַנדערע איראָ־

---

[2] צוזאַמענגעשטעלט לויט:
Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor, Washington, 1915, 1916, 1940; *Annual Report of the Attorney General of the U. S. for the Fiscal Year Ended June* 30, 1941, Washington, 1942.

פּעיזשע לענדער האָבן יידן דערגרייכט די זעלביקע פּראָפּאָרציע. די סיבה איז אַ פּשוטע: פֿון אַלע מערבֿ־אייראָפּעיזשע לענדער וואָס זיבנען איינס נאָכן אַנדערן אָקופּירט געוואָרן דורך דײַטשלאַנד האָבן יידן די ערשטע געמוזט אַנטלויפֿן אָדער זיבנען די ערשטע פֿאַרטריבן געוואָרן. דער אַנטייל פֿון יידן אין דער עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין משך פֿון די יאָרן 1940 און 1941 פֿון די וויכטיקסטע מערבֿ־אייראָפּעיזשע לענדער האָט אויסגעזען אַזוי:

טאַבעלע 2

די באַטייליקונג פֿון יידן אין דער אימיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון די לענדער וואָס דײַטשלאַנד האָט אָקופּירט

לאַנד	1940			1941		
	אַלגעמיינע צאָל אימיגראַנטן	דערפֿון יידן	% %	אַלגעמיינע צאָל אימיגראַנטן	דערפֿון יידן	% %
פֿראַנקרײַך	2,575	1,607	62.4	4,028	3,730	92.6
האָלאַנד	2,097	1,432	68.3	823	444	53.8
בעלגיע	1,713	1,382	80.7	1,816	1,273	70.0
לוקסעמבורג	147	136	92.5	—	—	—

אַן ערך די זעלביקע פּראָפּאָרציע גילט אויך פֿאַר אַנדערע אימיגראַציע־לענדער — חוץ די בעלגישע און האָלענדישע קאָלאָניעס (קאָנגאָ, קוראַסאַאָ א״אַנד), וווּ די ניט־יידישע אינוואַנדערונג שטיגט שטאַרק אַריבער די יידישע.

אָבער נאָך אינטערעסאַנטער און באַלערנדיקער איז צו פֿאַרגלייכן די צאָל יידישע עמיגראַנטן לויט זייערע אָפּשטאַמלענדער פֿאַר די צוויי פּעריאָדן.

דער הויפּטשטראָם פֿון דער יידישער עמיגראַציע בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ווי באַקאַנט געגאַנגען פֿון מיזרח־אייראָפּע (רוסלאַנד) און בלויז אין זייער אַ קליינער מאָס פֿון מערבֿ־ און מיטל־אייראָפּע (דײַטשלאַנד, עסטרײַך, ענגלאַנד און פֿראַנקרײַך). אַזוי למשל זיבנען פֿון די קנאַפּע 22,000 יידישע עמיגראַנטן פֿון אייראָפּע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין יאָר 1915 בלויז 6,000 געווען פֿון מערבֿ־אייראָפּע (2,088 פֿון דײַטשלאַנד, 2,129 פֿון עסטרײַך, 913 פֿון פֿראַנקרײַך אאַז״ו), אַנטקעגן דעם זיבנען כמעט 16,000 געווען פֿון מיזרח־אייראָפּע (פֿון רוסלאַנד אַליין 14,496). פֿון די איבער 15,000 יידישע עמיגראַנטן וואָס זיבנען אַריין אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין 1916 זיבנען בלויז 7,500 געווען פֿון אייראָפּע; די אַנדערע העלפֿט איז אַריבנגעקומען פֿון קאַנאַדע, קובאַ, מעקסיקע אאַז״ו. דערבײַ זיבנען פֿון מיזרח־אייראָפּע אַריבנגעקומען איבער 3,000 נפֿשות (פֿון זיי 2,138 פֿון רוסלאַנד).

גאַנץ אַנדערש זעט אויס די יידישע עמיגראַציע אין די ערשטע צוויי יאָר פֿון דער איצטיקער מלחמה. דאָ גייט אויך דער הויפּטשטראָם פֿון אייראָפּע: פֿון די קנאַפּע 37,000 יידישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין

1940 זײַנען כּמעט 34,000 געקומען פֿון אייראָפּע, און פֿון 23,700 יִידישע אימיגראַנטן אין 1941 זײַנען 16,700 געווען פֿון אייראָפּע. אָבער ווען מען קוקט זיך אײַן אין דער טאַבעלע 3 באַמערקט מען, אַז פֿון מיזרח־ און מיטל־אייראָפּע (פּוילן, אונגערן, טשעכאָסלאָוואקיי א״אַנד) זײַנען אַרײַנגעקומען בסך־הכּל 3,700 אין 1940 און איבער 1,000 נפֿשות אין 1941, דער רובּ יִידישע עמיגראַנטן איז געווען פֿון מערבֿ־אייראָפּע: איבער 30,000 אין 1940 און 15,600 אין 1941. דערפֿון זײַנען פֿון דײַטשלאַנד און עסטרײַך אַליין געווען כּמעט 20,000 אין 1940 און קנאַפּע 4,000 אין 1941. אָבער אַפֿילו די וואָס האָבן אָנגעוויזן פֿאַר זייער לעצטן וווינאָרט ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, האָלאַנד, בעלגיע אאַז״וו זײַנען פֿאַקטיש געווען דײַטשע פּליטים פֿון די יאָרן 1933—1939.

טאַבעלע 3

פֿון וואָנען איז געגאַנגען די יִידישע עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין די יאָרן 1915־1916 און 1940־1941

אָפּשטאַמלאַנד	1915	1916	1940	1941
I. אייראָפּע סך־הכּל	21,759	7,464	33,819	16,679
דערפֿון מערבֿ־אייראָפּע	5,884	4,434	30,126	15,610
דײַטשלאַנד־עסטרײַך	2,088	577	19,880	3,793
ענגלאַנד	2,129	1,909	4,099	4,691
פֿראַנקרײַך	913	1,472	1,607	2,730
האָלאַנד	53	98	1,432	444
בעלגיע	332	51	1,382	1,273
אַנדערע (שווייץ, איטאַליע א״אַ)	369	327	1,726	2,679
מיזרח־ און מיטל־אייראָפּע	15,875	3,030	3,693	1,069
רוסלאַנד	14,496	2,138	17	—
פּוילן, ליטע, לעטלאַנד	—	—	1,094	315
אַנדערע (רומעניע, אונגערן)	1,379	892	2,582	754
II. אַמעריקע סך־הכּל	4,006	6,899	2,003	5,887
קאַנאַדע	3,404	6,450	968	1,394
צענטראַל־אַמעריקע	124	133	797	3,005
דרום־אַמעריקע	478	316	238	1,488
III. אַזיע סך־הכּל	379	333	1,027	762
וויטער מיזרח	35	73	179	762
ארץ־ישׂראל	—	—	757	
אַנדערע	344	260	91	
IV. אַפֿריקע סך־הכּל	319	370	62	409
V. אויסטראַליע	34	42	34	
סך־הכּל	26,497	15,108	36,945	23,737

דער דאָזיקער אונטערשייד אינעם מקור פֿון דער יידישער עמיגראַציע אַ מאָל און הײַנט דערקלערט זיך גאַנץ פּשוט: די עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד האָט אויפֿגעהערט זינט דער רעוואָלוציע פֿון 1917. די עמיגראַציע פֿון פּוילן זינט דער דײַטשער אָקופּאַציע אין אָקטאָבער 1939. ווי דער גאָולײַטער פֿון וואַרשע האָט דערקלערט די פֿאַרשטייערס פֿון דער וואַרשעווער יידישער עמיגראַציע־געזעלשאַפֿט אָנהייב 1940, זײַנען די דײַטשן ניט פֿאַראינטערעסירט אין דער יידישער עמיגראַציע פֿון פּוילן אָזוי לאַנג ווי אַן אמתע מאַסן־אויסוואַנדערונג איז ניט מעגלעך; און אָפֿילו אַן עמיגראַציע פֿון 20 אָדער 25 טויזנט יידן אַ יאָר שפּילט ניט קיין ראָלע פֿאַר אַ דרײַמיליאָניקער יידישער באַפֿעלקערונג. דער־פֿאַר טאָקע האָט די דײַטשע אָקופּאַציע־מאַכט נאָך אין דער ערשטער העלפֿט 1940 הערמעטיש פֿאַרשלאָסן די גרענעצן פֿון אָקופּירטן פּוילן פֿאַר דער יידי־שער עמיגראַציע. די קנאַפּע 1,000 פּוילישע יידן וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין די יאָרן 1940־41 זײַנען געקומען ניט דירעקט פֿון פּוילן, נאָר זיי האָבן זיך געראַטעוועט דורך סיביר און יאַפּאַן פֿון ליטע און לעטלאַנד, אָדער דורך שפּאַניע און פּאָרטוגאַל פֿון פֿראַנקרײַך.

דערפֿאַר אָבער האָבן די דײַטשן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געקענט כּדי אין סאָמע ברען פֿון דער וועלט־מלחמה צו טרײַבן פֿאָרויס די יידישע עמיגראַציע פֿון דײַטשלאַנד און עסטרײַך.

דאָ רייד איך ניט פֿאַרשטייט זיך וועגן די אַכזריותדיקע מאַסן־דעפּאָרטא־ציעס פֿון מערב־דײַטשלאַנד קיין פֿראַנקרײַך סוף 1940 (7,000 נפֿשות אין לאָגער גורס), ניט וועגן דעם פֿולקומען גירוש פֿון אַלע יידן פֿון לוקסעמבורג במשך פֿון 1940־41, ניט וועגן דער מאַסן־דעפּאָרטאַציע פֿון איבער 20,000 יידן פֿון בערלין, ווין, קעלן, פֿראַנקפֿורט א״אַנד קיין פּוילן אין אָקטאָבער 1941.

אַחוץ די אַלע דירעקטע רדיפֿות האָבן די דײַטשן אויסגענוצט יעדע מינדסטע געלעגנהייט דורך זייערע שיפֿאָגענטן און אַנדערע אָגענטן, אין לאַנד און אין אויסלאַנד, צו ״סטימולירן״ די יידישע עמיגראַציע ניט געקוקט אויף דעם וואָס די וועלט־מלחמה איז געווען אין פֿולן גאַנג.

ס׳איז כאָראַקטעריסטיש למשל, אַז ווען די דײַטשע פֿלי־קאָמפּאַניע ״לופֿט־האַנזאַ״ האָט אין סעפּטעמבער 1940 געעפֿנט אַ נײַע לופֿטליניע בערלין—ליסבאָן דורך מאַרסעל—מאַדריד, זײַנען די ערשטע פּאַסאַזשירן אינעם ערשטן אָפּאַ־פּלאַן געווען יידישע עמיגראַנטן. אמת, מען האָט זיי אין וועג (48 שעה) ניט געגעבן צו עסן הגם זיי האָבן דערפֿאַר באַצאָלט, מיטן תירוץ, אַז אַריער טאָרן ניט באַדינען קיין יידן; אָבער דאָך זײַנען די יידישע עמיגראַנטן פֿון דײַטשלאַנד פֿאַרבליבן שטענדיקע קליענטן פֿון דער ליניע און האָבן זי אפֿשר געמאַכט רענטאַבל.

ווי דאָס זאָל ניט זײַן איז אַ פֿאַקט, אַז די יידישע עמיגראַציע פֿון דײַטש־לאַנד איבערן ים אַריבער אין די מלחמה־יאָרן 1940־41 איז געווען שטאַרקער ווי אין די יאָרן 1933־34.

*

אָבער ניט בלויז לויט די אָפּשטאַמלעַנדער האָט זיך די יִידישע עמיגראַציע בשעת דער איצטיקער מלחמה געביטן לגבי דער פֿריִערדיקער, נאָר אויך אין פֿרט פֿון דער ר י כ ט ו נ ג, אין וועלכער די דאָזיקע עמיגראַציע איז געגאַנגען. אין די יאָרן 1915־16, ווי בשעת דער גאַנצער תקופֿה פֿון דער יִידישער עמיגראַציע ביז יענער וועלט־מלחמה, האָבן יִידן געוואַנדערט כּמעט אויסשלִיסלעך אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אין די יאָרן 1940־41 אָבער פֿאַרנעמט די עמיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל, צענטראַל־ און דרום־אַמעריקע, אַפֿריקע און אויסטראַליע אאַז״ו אַ גאַנץ בכּבֿודיק אָרט.

טאַבעלע 4

וווהין איז געגאַנגען די יִידישע עמיגראַציע
אין די יאָרן 1915־1916 און 1940־1941

יאָרן	פֿאַראייניקטע שטאַטן	ארץ־ישׂראל	דרום־אַמעריקע	אַנדערע לענדער	סך־הכּל	סך־הכּל לויט פּעריאָדן
1915	26,497	—	[3] 606	[4] 65	27,168	—
1916	15,108	—	[3] 324	[4] 136	15,568	42,736
1940	36,945	4,524	8,100	4,500	54,069	—
1941	23,737	4,133	5,214	3,000	36,084	90,153

וועגן דער אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וועט אונדז נאָך אויסקומען צו רעדן בפֿרטיות. מיר ווילן איצט אין אַ פּאָר וועלטער כאַראַקטעריזירן די יִידישע אימיגראַציע אין די אַנדערע לענדער. געווויס האָבן מיר דאָ צו טאָן מיט ניט שלִימותדיקע און אָפּט מאָל מיט ניט געזונע פֿאַרלאָזלעכע ידיעות. אָבער מען קען פֿאָרט מאַכן עטלעכע אויספֿירן אויפֿן סמך פֿונעם פֿאַראַנענעם מאַטעריאַל.

די אימיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל איז במשך פֿון די צוויי מלחמה־יאָרן געווען די נידעריקסטע זינט 1928; אין יאָר 1941 איז זי געווען כּמעט פֿיר מאָל קלענער ווי אין 1939, דהיינו:

אין 1939 — 16,405 יִידישע אימיגראַנטן
„ 1940 — 4,547 „ „
„ 1941 — 4,133 „ „

אויך לויט די אָפּשטאַמלעַנדער פֿון די יִידישע אימיגראַנטן האָט זיך דער כאַראַקטער פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער אינוואַנדערונג שטאַרק געביטן אונטער דער ווירקונג פֿון די מלחמה־אומשטאַנדן. אַזוי למשל האָבן יִידן פֿון דינטשלאַנד אין 1940 באַטראַפֿן בסך־הכּל 17.4% (אַנטקעגן 58% אין 1939), דערפֿאַר אָבער זינען פֿון דער נאָענטער און אין אַנהייב מלחמה נאָך נייטראַלער רומעניע געקומען 20.67%, פֿון פוילן 19.31%, פֿון טשעכאָסלאָוואַקיי 10.8%, פֿון ליטע 4.6% אאַז״ו. מיר האָבן שוין פֿריִער אָנגעוויזן אויף וואָסערע משונהדיקע ארומיקע וועגן די עמיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל איז געגאַנגען. די גלִידערונג

[3] אימיגרירט קיין אַרגענטינע.
[4] אימיגרירט קיין קאַנאַדע.

פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע אינוואַנדערערס לויט אָפּשטאַמלענדער פֿאַרן יאָר 1941 איז נאָך ניט אָנגעקומען.[5]

די אימיגראַציע קיין דרום־אַמעריקע איז אויך שטאַרק געפֿאַלן אין פֿאַר־גלייך מיט די יאָרן פֿאַר דער מלחמה, ווי ס׳איז צו זען פֿון דער וויטערדיקער טאַבעלע:

טאַבעלע 5

די יידישע אימיגראַציע אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער פֿאַר די לעצטע דרײַ יאָר

לאַנד	1939	1940	1941
אַרגענטינע	4,300	1,850	1,464
בראַזיל	4,600	2,416	1,600
אורוגוויי	2,200	500	300
טשילע	5,200	1,137	500
באָליוויע	5,000	1,223	200
עקוואַדאָר	1,300	300	400
קאָלומביע	500	200	300
אַנדערע (פּאַראַגוויי, פּערו, וועניזועלע)	1,000	474	450
סך־הכל	24,100	8,100	5,214

וועגן דעם מקור פֿון די צאָלן אין דער טאַבעלע 5 וויל איך באַמערקן, אַז זיי שטאַמען ניט אַלע פֿון אָפּיציעלע מקורים, נאָר טייל זיינען פֿון ידיעות פֿון די יידישע אימיגראַציע־געזעלשאַפֿטן אין די שייכדיקע לענדער. אויב מיר געטרויען מער די דאָזיקע ציפֿער, איז דאָס דערפֿאַר וואָס אין אַ סך פֿון די לענדער איז די אָפּיציעלע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק נאָך ניט אַוועקגעשטעלט אויף דער געהעריקער הייך און קען בײַם בעסטן וויליַן ניט אָפּשפּיגלען ריכטיק דאָס בילד פֿון דער יידישער אינוואַנדערונג.

אַזוי למשל באַטרעפֿט לויט דער אָפּיציעלער ארגענטינער סטאַטיסטיק די יידישע אימיגראַציע אין דעם לאַנד אין יאָר 1941 בסך־הכל 680 נפֿשות. דאָס נעמט זיך דערפֿון וואָס מען רעכנט פֿאַר עמיגראַנטן בלויז פֿאַסאַזשירן פֿון צווייטן און דריטן קלאַס. מיר ווייסן אָבער זייער גוט, אַז די 484 יידן וואָס זיינען ארײַנגעקומען מיטן ערשטן קלאַס זיינען אויך ניט געווען קיין טוריסטן, נאָר פֿאַרמעגלעכערע פּליטים פֿון דײַטשלאַנד וואָס זיינען גענומען זיך באַזעצן. חוץ דעם האָט די אָפּיציעלע סטאַטיסטיק ניט גענומען אין באַטראַכט די בערך 300 יידישע אימיגראַנטן וואָס זיינען ארײַנגעקומען קיין ארגענטינע פֿון די שכנותדיקע דרום־אַמעריקאַנער לענדער.

---

[5] מען דאַרף האָבן אין זינען, אַז די צאָלן 4,547 (פֿאַר 1940) און 4,133 (פֿאַר 1941) זיינען גענומען פֿון אָפּיציעלע מקורים. זע:
American Jewish Yearbook, Vol. 43 (1941-1942).
וועג מען זאָל אָננעמען פֿאַר ריכטיק די ידיעות (ניט־אָפּיציעלע פֿאַרשטייט זיך) וועגן דער ניט־פֿאַרזעגיסטרירטער אימיגראַציע, וועט די צאָל ארײַנגעקומענע קיין ארץ־ישׂראל פֿאַר די צוויי יאָר אויסוואַקסן אויף 24,000. ממילא דאַרף מען אויך העכערן אויף 24,000 די אַלגעמיינע צאָל פֿון איבער 90,000, וואָס איז אָנגעוויזן אין אָנהייב פֿון אונדזער אַרטיקל.

ענלעכע באַמערקונגען קען מען מאַכן אויך בנוגע דער אימיגראַציע־סטאַ־טיסטיק פֿון בראַזיל. אַנדערע לענדער ווידער, ווי טשילע אָדער באָליוויע, האָבן געזוכט מגזם צו זײַן די צאָל יִדישע אימיגראַנטן, כּדי צו באַרעכטיקן פֿאַר דער געזעלשאַפֿטלעכער מיינונג די דראַסטישע באַגרענעצונגען פֿון דער אימי־גראַציע, וואָס זיי האָבן אײַנגעפֿירט.

צו דער גרופּע „אַנדערע" אין טאַבעלע 4 געהערן קודם־כּל די לענדער פֿון צענטראַל־אַמעריקע: קובאַ, מעקסיקע און סאַן־דאָמינגאָ; אַ היפּשן פּלאַץ פֿאַרנעמט נאָך אַלץ קאַנאַדע, ניט קוקנדיק דערויף וואָס זי איז אין דער מלחמה פֿון ערשטן טאָג אָן. חוץ די דאָזיקע פֿיר לענדער בלײַבן נאָך אַלץ פֿאַרשיידענע לענדער: אויסטראַליע מיט נײַ־זילאַנד, די פֿיליפּינען, דער ווײַטער מיזרח (שאַנ־כײַ, כאַרבין, בורמאַ), אַפֿריקע (ניט אַזוי דרום־, ווי מיזרח־ און מיטל־אַפֿריקע: מאָזאַמביק, קעניע, בעלגיש־קאָנגאָ), קוראַסאַאָ (האָלענדיש) און גאָר לעצטנס טרינידאַד און דזשאַמייקאַ, די בריטישע אינדזלען אין צענטראַל־אַמעריקע.

די צאָל יִדישע אימיגראַנטן אין די אַלע לענדער קען מען בלויז שאַצן אויפֿן סמך פֿון קאָנקרעטע ידיעות וועגן איינציקע גרופּעס אימיגראַנטן.

מערניט וועגן קאַנאַדע האָבן מיר פּינקטלעכע ידיעות פֿאַרן ערשטן מלחמה־יאָר 1939־40. עס זײַנען אַרײַנגעקומען אין משך פֿון דעם יאָר 1,623 יִדישע עמיגראַנטן, ד״ה 10% פֿון דער אַלגעמיינער צאָל אײַנגעוואַנדערטע (16,205). פֿון דער דאָזיקער צאָל דאַרף מען אָבער אַרונטערנעמען די 193 פּערזאָן וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ווײַל דאָס זײַנען זיכער ניט קיין אימיגראַנטן קיין קאַנאַדע, נאָר צײַטווײַליקע באַזוכערס וואָס ווילן דאָ וואַרטן אויף דער וויזע אין די שטאַטן.

אויף יעדער 100 יִדישע אימיגראַנטן זײַנען 27 געווען פֿון דײַטשלאַנד־עסט־רײַך, 21 פֿון פּוילן, 16 פֿון טשעכאָסלאָוואַקײַ, 4 פֿון ענגלאַנד, 4 פֿון רומעניע אאַז״וו. ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז דער פּראָפֿעסיאָנעלער באַשטאַנד פֿון די אײַנגעוואַנדערטע יִדן איז געווען אַ סך אַ גינציקערער ווי בײַ די ניט־יִדישע אימיגראַנטן. אַזוי למשל האָט דער פּראָצענט פֿאַרמערס בײַ יִדן באַטראָפֿן 33,4% און בײַ ניט־יִדן בלויז 29,6%; „פֿאַרשיידענע פֿאַכן" און „אָנפֿאַכיקע" בײַ יִדן 36,4%, בײַ ניט־יִדן 47,6%. וועגן יאָר 1940־41 האָבן מיר נאָך ניט קיין פּינקטלעכע ידיעות. מיר ווייסן בלויז, אַז אין משך פֿון יאָר 1941 זײַנען אַרײַנגעלאָזן געוואָרן לויט דער בקשה פֿון דער פּוילישער און טשעכישער רעגי־רונג אין לאָנדאָן איינציקע גרופּעס פּוילישע און טשעכאָסלאָוואַקישע יִדן, דהײַנו פֿון ליסבאָן איבער 300, פֿון ווײַטן מיזרח 150 און פֿון ענגלאַנד 100—150, בסך־הכּל ביז 600 יִדישע אימיגראַנטן פֿאַר דעם יאָר.

וואָס שייך די צענטראַל־אַמעריקאַנער לענדער, דאַרף מען פֿון זיי אויסטיילן סאַן־דאָמינגאָ, ווו עס ווערט געמאַכט זייער אַן ערנצטער עקספּערימענט פֿון יִדי־שער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער קאָלאָניזאַציע. פֿון די בערך 700 יִדישע אימי־גראַנטן וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אין לאַנד אין די ערשטע צוויי מלחמה־יאָרן

האָט זיך מער ווי די העלפֿט באַזעצט אין דער קאַאַניע סאָסוּ. די איבעריקע געפֿינען זיך אין דער הויפּטשטאָט סיודאַד טרוכיליאָ. היות ווי די דאָזיקע אינטוואַנדערונג איז געגאַנגען אונטערן קאָנטראָל פֿון דער געזעלשאַפֿט „דאָר־סאָ", [6] וועלכע האָט נאָך אין אייראָפּע (שווייץ, האָלאַנד, לוקסעמבורג, פֿאָרטוגאַל) דורכגעפֿירט אַ גאַנץ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין די יאָרן 1940־41, טראָגט די אינ־טואַנדערונג אַ מער סטאַביל כאַראַקטער.

ס׳איז נאָטירלעך נאָך צו פֿרי צו מאַכן וואָסערע ניט איז אויספֿירן פֿון אָט אַ דעם נייסטן יידישן קאָלאָניזאַציע־פֿרווו. אָבער דאָס וואָס קיין סאַן־דאָמינגאָ איז מען געפֿאָרן ניט סתם „וויל מ׳גיט וויזעס", נאָר מיט אַ באַשטימטן קאָלאָני־זאַציע־צוועק, האָט זיך געוויזן גוט אָפּגערופֿן אויף דער סטאַביל־קייט פֿון דער קליינער פּיאָניר־באַפֿעלקערונג.

גאַנץ אַנדערש זעט אויס די היפּש גרעסערע אינטוואַנדערונג קיין קובאַ און מעקסיקע. דאָ האָנדלט זיך כּמעט אויסשליסלעך וועגן דורכוואַנדערערס.

אַזוי למשל זײַנען צום אָנהייב 1940 אין קובאַ געווען בערך 3,200 יידישע פּליטים פֿון איראָפּע. ביז מיטן 1941 האָבן פֿון דער צאָל אויסגעוואַנדערט איבער 2,800 נפֿשות (דער עיקר אין די שטאַטן אַרגענטינע). דאָס אייגענע זענען מיר אויך אין מעקסיקע.

טאַבעלע 6

די יידישע אינטוואַנדערונג אין פֿאַרשיידענע לענדער אין די יאָרן 1940־41

לאַנד	1940	1941	סך־הכל
קאַנאַדע	1,600	600	2,200
קובאַ	800	1,000	1,800
מעקסיקע	200	400	600
סאַן־דאָמינגאָ	300	400	700
אַנדערע לענדער	1,600	600	2,200
סך־הכל	4,500	3,000	7,500

באַזונדער בולט טרעט אַרויס דער טראַנזיטאַרישער כאַראַקטער פֿון דער יידישער וואַנדערונג אויפֿן ווייטן מיזרח. לויט דער אינפֿאָרמאַציע פֿון דער יידישער קהילה אין קאַבע האָבן אין משך פֿון יאָר 1940 אינגעוואַנדערט קיין יאַפּאַן 1971 יידישע פּליטים פֿון פוילן, דייטשלאַנד, ליטע און לעטלאַנד, און אין זעלביקן יאָר האָבן ווידער אויסגעוואַנדערט 1812 פּערזאָנען. אין יאָר 1941 כּמעט דאָס זעלביקע בילד: 2491 אינגעוואַנדערטע און 1517 אויסגעוואַנדערטע יידן. ס׳איז אפֿשר כּדאַי צו ברענגען עטלעכע פּרטים וועגן דער דאָזיקער טיפּי־שער דורכוואַנדער־באַוועגונג:

---

[6] Dominican Republic Settlement Association.

טאַבעלע 7

עס האָבן אײַנגעוואַנדערט קיין יאַפּאַן 1940־41:

יאָר	פּוילישע יידן	דײַטשע יידן	אַנדערע	סך־הכל
1940	269	1,608	94	1,971
1941	1,775	490	226	2,491
סך־הכל	2,044	2,098	320	4,462

עס האָבן אויסגעוואַנדערט פֿון יאַפּאַן 1940־41:

יאָר	פּוילישע יידן	דײַטשע יידן	אַנדערע	סך־הכל
1940	203	1,516	93	1,812
1941	824	532	161	1,517
סך־הכל	1,027	2,048	254	3,329

לויט די אימיגראַציע־לענדער פֿאַרטיילט זיך די דאָזיקע ספּעציעל אינטערעסאַנטע גרופּע מלחמה־געלײַטענע יידישע עמיגראַנטן פֿון ווײַטן מיזרח אַזוי:

טאַבעלע 8

די יידישע עמיגראַציע פֿונעם ווײַטן מיזרח 1940־41

אימיגראַציע־לאַנד	1940	1941	סך־הכל
פֿאַראײניקטע שטאַטן און קאַנאַדע	1,126	906	2,032
דרום־אַמעריקע	380	154	534
צענטראַל־אַמעריקע	188	93	281
ארץ־ישׂראל	37	70	107
ווײַטער מיזרח (שאַנכיי, כאַרבין)	41	221	262
אַנדערע (פֿיליפּינען, אויסטראַליע, בורמאַ א״אַנד)	40	73	113
סך־הכל	1,812	1,517	3,329

*

איצט קענען מיר אונטערציען דעם ערשטן סך־הכל פֿון די פֿאַקטן און ציפֿער וואָס מיר האָבן געבראַכט ביז אַהער:

אין משך פֿון די ערשטע צוויי יאָר פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די יידישע עמיגראַציע ווײַטער באַווײַזן די אַלגעמיינע טענדענצן וואָס בשעת דעם גאַנצן פֿאַר־מלחמה־פּעריאָד. די יידישע עמיגראַציע איז דעמאָלט געגאַנגען דער עיקר פֿון מיזרח־אייראָפּע (רוסלאַנד) און דערהויפּט קיין אַמעריקע (פֿאַראײניקטע שטאַטן).

אויך הײַנט איז די יידישע עמיגראַציע בשעת די ערשטע צוויי מלחמה־יאָרן געגאַנגען בהסכם מיט די טענדענצן אין דעם גאַנצן פֿאַר־מלחמה־פּעריאָד וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1933 מיטן גירוש דײַטשלאַנד: דער אָנטייל פֿון יידן אין דער אַלגעמיינער עמיגראַציע וועלט אַלץ שטאַרקער מחמת די שטענדיק וואַקסנדיקע רדיפֿות אויף יידן אין דײַטשלאַנד און אין גאַנץ מיטל־

אייראָפּע. די עמיגראַציע פֿון מיזרח־אייראָפּע שטעלט זיך כּמעט אין גאַנצן אָפּ, און דער הויפּט־רעזערוואַר פֿון דער ייִדישער אויסוואַנדערונג ווערט צענטראַל־און מערבֿ־אייראָפּע.

די עמיגראַציע בשעת דער איצטיקער מלחמה גייט ניט בלויז אין די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן ווי אַ מאָל, ניט נאָר קיין ארץ־ישראל, צענטראַל־ און דרום־אַמעריקע, נאָר אויך אין אַ גרויסער צאָל אַנדערע לענדער אויף אַלע פֿינף קאָנ־טינענטן, אַזוי אַז די ייִדישע צעשפּרייטונג דערגרייכט אַ מדרגה וואָס האָט ניט קיין גלײַכן צו זיך אין דער גאַנצער ייִדישער געשיכטע.

[אַ צווייטער אַרטיקל וועט באַהאַנדלען די דעמאָגראַפֿישע און סאָציאַלע סטרוקטור פֿון דער ייִדישער עמיגראַציע אין די ערשטע צוויי יאָר פֿון דער איצטיקער מלחמה און וועט אויך אין דעם פּרט געבן אַ פֿאַרגלײַך מיט די ערשטע צוויי יאָר פֿון יענער וועלט־מלחמה. — רעד׳.]

די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

פֿון ד״ר יוסף קיסמאַן

1

עקאָנאָמישע און רעכטלעכע לאַגע פֿון יידן אין רומעניע

דער אָנטייל פֿון רומענישן יידנטום אין דער יידישער עמיגראַציע פֿון מיזרח־איראָפּע איז תמיד געווען אַ סך אַ גרעסערער ווי עס וואָלט אויסגעקומען לויט זײַן פּראָפּאָרציע לגבי די יידישע ישובֿים פֿון די אַנדערע מיזרח־אייראָפּעישע לענדער. אָבער ניט די עקאָנאָמישע תנאים פֿון יידישן לעבן אין רומעניע האָבן דערצו געבראַכט, נאָר די פּאָליטישע סיטואַציע.

רומעניע האָט טאַקע געהערט צו די אָפּגעשטאָנענסטע לענדער פֿון אייראָפּע; די גרויסע פּריצים (באָיאָרן) וואָס האָבן ביזן בערלינער קאָנגרעס פֿון 1878 געווען־לטיקט איבער די פּויערישע מאַסן אין דעם טערקישן סולטאַנס נאָמען, האָבן נאָך 1878 געהאַלטן די פּויערים אין קנעכטשאַפֿט און פֿינצטערניש שוין אין אייגענעם נאָמען און לטובֿת די אייגענע אינטערעסן. נאָך אין דער צייט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די גרעסערע העלפֿט פֿון רומענישער אָקערערד געפֿונען אין די הענט פֿון אַ הונדערט ״באָיאָרן״, וואָס האָט באַטראַפֿן ניט מער ווי אַ האַלבן פּראָצענט פֿון אַלע ערדבאַזיצערס אין רומעניע, בשעת די גאַנצע פּויערישע מאַסע, העכער 90 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, האָט פֿאַרמאָגט ניט מער ווי קאַרגע 40 פּראָצענט פֿון דער אָקערערד. אָבער במשך פֿון דער גאַנצער צייט וואָס די רומענישע ווירטשאַפֿט האָט געשטעלט אירע פֿאַמע־לעכע טריט אויפֿן וועג צום מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם, האָט דער יידישער האַנדל אויסגעפֿירט זייער אַ וויכטיקע שליחות אין עקאָנאָמישן לעבן פֿון לאַנד און די יידישע מלאָכה האָט באַפֿרידיקט ביז גאָר נייטיקע באַדערפֿענישן פֿון דער שטאַטישער און דאָרפֿישער באַפֿעלקערונג.

לויט דער פֿאַלקסצייל־ונג פֿון 1899 (און דער צוגאָב־אויספֿאָרשונג פֿון 1901—1902 בנוגע אינדוסטריע און מיסחר) [1] האָט די יידישע באַפֿעלקערונג אין רומעניע באַטראַפֿן 4,55 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג (269 טויזנט יידן בײַ אַן אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 5 מיליאָן 912 טויזנט נפֿשות). אין די דרײַ וויכטיקסטע ווירטשאַפֿטצווייגן פֿון לאַנד — אַחוץ לאַנדווירטשאַפֿט — האָבן יידן געהאַט אָט וועלכן אָנטייל:

[1] Anuarul Statistic al României, Bucureşti, 1904. — Ancheta Industrială din 1901-2, Bucureşti, 1904. — Arthur Ruppin, "Die jüdischen Handwerker in Rumänien," *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden,* Heft 7, Berlin, Juli 1905. — Arthur Ruppin, "Die Juden in Rumänien," *Ztschr. f. Dem. u. Stat. der Juden,* Heft 6, Juni 1907.

אין מיסחר: פֿון 107,332 רעגיסטרירטע סוחרים זײנען געווען ייִדן — 22,590 (21.1%);

אין מלאָכה: פֿון 97,755 בעלי־מלאָכות, פֿאַרשריבענע אין די צעכן, זײנען געווען ייִדן: 19,181 (19.62%);

אין אינדוסטריע: צווישן 625 בעלי־בתים פֿון אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען זײנען געווען ייִדן 122 (19.5%); פֿון דער אלגעמיינער צאָל 39,121 אַרבעטערס און אָנגעשטעלטע — זײנען געווען ייִדן: 2,092 (5.3%).

אין אַלע דרײ צווײגן איז בכן דער אָנטייל פֿון ייִדן געווען עטלעכע מאָל העכער ווי זייער פּראָצענט לגבי דער באַפֿעלקערונג. אָפֿילו אין דער קאַטעגאָריע „אַרבעטערס און אָנגעשטעלטע", ווו מען האָט ייִדן אַרײַנגעלאָזט נאָר מיט גרויסע שוועריקייטן, איז זייער אָנטייל פֿון דעסט וועגן אויך געווען העכער ווי דער אָנטייל אין דער באַפֿעלקערונג.

אויב מען זאָל נעמען נאָר די געגנט פֿון מאָלדעווע, ווו עס האָט געלעבט מער ווי 75 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער ייִדישער באַפֿעלקערונג, וועט דער אָנטייל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין דער פֿאַלקסווירטשאַפֿט זײַן אַ דאָמינירנדיקער. אַזוי למשל זײנען פֿון 2,509 רעגיסטרירטע סוחרים אין דער שטאָט יאַסי געווען 2,244 „פֿרעמדע", דאָס מיינט ייִדן; אַלע 25 פֿירמעס פֿון תּבֿואה־מיסחר אין ראַיאָן פֿון יאַסי האָבן געהערט צו ייִדן (עס דאַרף דערבײַ באַמערקט ווערן, אַז דער גאָר גרויסער תּבֿואה־עקספּאָרט פֿון יענער געגנט איז געווען אין די הענט פֿון ניט־ייִדישע פֿירמעס אין דער פּאָרטשטאָט בראַילע). אין דעם זעלבן ראַיאָן האָבן זיך געפֿונען 75 אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, פֿון וועלכע 30 האָבן געהערט צו ייִדן.

דערבײַ דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז די ציפֿער פֿון דער פֿאַלקסציילונג גיבן נאָר די רעגיסטרירטע סוחרים און בעלי־מלאָכות. אָבער אין רומעניע האָט מען זיך שטענדיק ווי ווײַט מיגלעך אויסגעהיט פֿון רעגיסטראַציעס: די קריסטן איבער פֿיסקאַלישע טעמים, ייִדן נאָך חוץ דעם איבער אַדמיניסטראַטיווע רדיפֿות. האָבנדיק אין זינען אויך די ניט־פֿאַרעגיסטרירטע, קען מען רויק אָננעמען די ציפֿער פֿון 30 טויזנט ייִדן אין יעדערער פֿון די ביידע גרופּעס, מיסחר און מלאָכה. מיט די משפּחה־מיטגלידער מאַכן אויס די ביידע גרופּעס לפּחות 200 טויזנט נפֿשות, און דאָס מיינט, אַז 80% פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג האָבן געלעבט פֿון מיסחר און מלאָכה.

דער גרויסער ייִדישער אָנטייל אין די ביידע צווײגן מיינט חלילה ניט, אַז דער רוב רומענישע ייִדן זײנען געווען רײַך. הינטער די גרויסע פּראָצענט־ציפֿער באַהאַלט זיך אָפֿט אַ גרויסער דלות, ספּעציעל ווען עס טרעפֿט זיך אַ שלעכטע געראָטענישע אין דער אַגראַרישער רומעניע. דאָך אָבער מוז מען פֿעסטשטעלן, אַז די עקאָנאָמישע לאָגע פֿון ייִדן אין רומעניע איז געווען אַ צופֿרידנשטעלנדיקע אין פֿאַרגלײַך, אַ שטייגער, מיט גאַליציע. און די שאָנסן פֿאַר ייִדן זײנען בײַ דער שוואַכער קאָנקורענץ קעגן די ייִדישע שטאָטישע פּראָפֿעסיעס געווען זייער גוטע.

פֿונקט דעם היפּוך דאַרף מען זאָגן וועגן די פּאָליטישע באַדינגונגען, אונטער וועלכע ס׳האָט געלעבט די יידישע באָפֿעלקערונג.

וועגן דער רעכטלעכער לאָגע פֿון יידן אין רומעניע איז שוין אָנגעשריבן געוואָרן אַ גאַנצע ליטעראַטור.[2] דאָ קענען מיר נאָר קורץ אָנווײַזן אויף דעם סאַמע כאַראַקטעריסטישן שטריך, מיט וועלכן עס טיילט זיך אויס די „יידישע פֿראָגע״ אין רומעניע: ווי באַווּסט, זײַנען יידן אין רומעניע באַטראַכט און באַהאַנדלט געוואָרן ווי „פֿרעמדע״ וואָס שטייען ניט אונטער דער שוץ פֿון וועלכער ס׳איז מלוכה, הגם זיי דאַרפֿן אויספֿירן אַלע פֿליכטן פֿון בירגערס אין לאַנד.

אין אָט דעם צושטאַנד פֿון לאַנדפֿרעמדקייט זײַנען יידן אַרײַנגעפֿאַלן ערשט נאָך דעם בערלינער טראַקטאַט, אין וועלכן רומעניע האָט געמוסן אויף זיך צו געבן יידן פֿולע בירגערלעכע און פּאָליטישע גלײַך־באַרעכטיקונג (אַרטיקל 44). ביז 1878 זײַנען יידן אין די ביידע פֿירשטנשאַפֿטן מאָלדעווע און וואַלאַכיע, פֿון וועלכע ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן די רומענישע מלוכה, באַטראַכט געוואָרן ווי תושבֿים, ניט געקוקט אויף די שווערע רדיפֿות און אויך מאַסן־הריגות, וועלכע זיי האָבן אַריבערגעטראָגן אין משך פֿון הונדערטער יאָרן אי פֿון אייגענע האַרן אי פֿון פֿרעמדע אַרמייען.[3] מיר קענען דאָ ניט איבערגעבן באַריכות די קונציקע שטיק, מיט וועלכע ס׳האָט זיך באַנוצט די רומענישע רעגירונג, כדי צו פֿאַרוואַנדלען דעם אַרטיקל 44 אין זײַן היפּוך.[4] די אונטערשטע שורה: יידן זײַנען

---

[2] פֿון דער גרויסער ליטעראַטור וועגן דער פֿראַגע וויזן מיר דאָ אָן נאָר אויף עטלעכע שריפֿטן וואָס ברענגען רײַכן אינפֿאָרמיר־מאַטעריאַל:

Dr. E. Schwarzfeld, *Din Istoria Evreilor.* Impopularea, re-împopularea si întemeierea târgurilor si a târguşoarelor in Moldova. Bucureşti, Editura Uniunii Evreilor Români, 1914. — Edmond Sinceros [E. Schwarzfeld], *Les Juifs en Roumanie depuis le traité de Berlin* (1878) *jusqu'à ce jour.* Londres, 1901. — Dr. E. Schwarzfeld, "The Jews from Roumania from the Earliest Times to the Present Day;" "The Situation of the Jews in Roumania since the Treaty of Berlin (1878). *American Jewish Yearbook,* 5662 (Sept. 1901 — Oct. 1902).

פֿון אַנטי־יידישע שריפֿטן, וואָס האַלטן זיך לפּנים אויף דער הייך פֿון ויסנשאַפֿטלעכער אָביעקטיווקייט, דערמאָנען מיר:

Verax [Radu Rosetti], *La Roumanie et les Juifs.* Bucarest, 1903. — N. Petresco Commène; *Etude sur la condition des Israélites en Roumanie.* Paris, 1905.

[3] וועגן מאָלדעווע און וואַלאַכיי האָבן זיך פֿאַראייניקט אונטערן פֿירשט קוזאַ און 1858 געשלאָסן אין פּאַריז די ערשטע קאָנווענץ מיט ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, עסטרײַך, פּרײַסן, סאַרדיניע און טערקיי, איז אָנערקענט געוואָרן בירגערלעכע גלײַך־באַרעכטיקונג פֿון קריסטן און יידן, און מערניט די פֿאָלגיטישע גלײַך־באַרעכטיקונג פֿון יידן איז איבערגעלאָזט געוואָרן פֿאַר שפּעטערדיקע „לעגיסלאַטיווע דיספּאָזיציעס״.

[4] דער בערלינער טראַקטאַט איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן דעם 13טן יולי 1878. שוין דעם 4טן אויגוסט 1878 — די טינט פֿון דער רומענישער חתימה אויף דעם טראַקטאַט איז נאָך ניט געוואָרן טרוקן — האָט אָנגעהויבן דער פּרינץ (שפּעטער: קיניג) קאַראָל פֿון רומעניע צו שטורמען מיט בריוו צו זײַן פֿאָטער אַנטאָן פֿאָן האָהענצאָלערן קיין בערלין, מען זאָל בעפֿינען אַן עצה, ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען פֿון דער התחייבֿות וועגן גלײַך־באַרעכטיקונג

דערקלערט געווארן פאר „פרעמדע" וואס קענען דערגרייכן די בירגערשאפט נאר אינדיווידועל, דורך א געזעץ־געבערישן אקט (ד"ה מיט א באשלוס פונעם פארלאמענט און מיט דער סאנקציע פונעם קיניג). די וויכטיקסטע לעבנסרעכט פאר דער באפעלקערונג זיינען פארזיכערט געווארן אין דער געזעץ־געבונג ווי פריוולעגיעס פאר די בירגערס פון לאנד, און במילא זיינען יידן געבליבן מחוץ דעם געזעץ, אויף הפקר — „שוצלאזע פרעמדע",[5] ווי זיי זיינען אנגערופן געווארן אפיציעל.

אט איז א רשימה פון די וויכטיקסטע באגרענעצונגען קעגן יידן ווי „פרעמדע":[6] יידן טארן ניט באזיצן קיין ערד אין דערפער (שטעטלעך ביז 5,000 אינוווינערס ווערן פארערכנט פאר דערפער). זיי ווערן ניט צוגעלאזט אין מלוכישן אדער שטאטישן דינסט, ניט ווי אלבעטערס ניט ווי באמטע, אבער אויך ניט ווי בעלי־מלאכות צו עפנטלעכע ארבעטן. זיי ווערן ניט צוגעלאזט צו אדוואקאטור און א ריי אנדערע פראפעסיעס. זיי טארן ניט האנדלען מיט טאבאק און א ריי אנדערע פראדוקטן פון מלוכישן מאנאפאל. אין האנדלגעזעלשאפטן מוז לכל־הפחות איין דריט־חלק פונעם קאפיטאל זיך געפינען אין די הענט פון רומענישע בירגערס. אין אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען מעגן „פרעמדע" זיינען נאר איין דריט־חלק פון דער גאנצער צאל ארבעטער און אנגעשטעלטע. (אזוי ווי אין דער אינדוסטריע האט מען תמיד געמוזט ארויסנעמען א גרויסע צאל אויסלענדישע בירגערס פאר ספעציאליסטן, איז פאר די אייגענע „פרעמדע", פאר יידן, במילא קיין פלאץ ניט געווען). אין עפנטלעכע

פאר יידן. ניט קיין אנדערער ווי דער קיניג קארל דער ערשטער פון רומעניע אליין האט פארעפנטלעכט די דאזיקע קארעספאנדענץ מיט זיין פאטער און איבערגעלאזט פאר דער געשיכטע אפיציעלע דאקומענטן פון דעם צינישן שווינדל, וואס ס'איז באגאנגען די רומענישע רעגירונג לגבי איירופע אין דער פראגע פון יידישע רעכט. זע:

"Aus dem Leben König Karls von Rumänien." Stuttgart, 1894—1900.

א פארקירצטע אויסגאבע איז ארויסגעגאנגען אויף ענגליש:

Reminiscences of the King of Roumania, edited from the original, with an introduction by Sidney Whitman. London & New York. Harper & Brothers, 1899.

אז דער קיניג מעג, מעגן זיינע מיניסטארן אוודאי. מיט דרעי יאר שפעטער, נאכן אפשליסן דעם בערלינער טראקטאט, שרייבט דער רומענישער מיניסטער פאר אינווויניקסטע ענינים, ק. א. ראזעטי (C. A. Rosetti) אין דער אפיציעלער רעגירונג־צייטונג Românul: „איצטער מעגן מיר שוין מודה זיין, אז די יידן־פראגע האבן מיר פארענטפערט להכעיס דעם ווילן פון די אייראפעיזשע מלוכות און בפירוש אנטקעגן דעם גיסט פונעם בערלינער טראקטאט" (ציטירט פון שוארצפעלדן *Les Juifs en Roumanie*, זע הערה 2).

[5] Străini fără protecţia.

[6] א קורצן, אבער קלארן איבערבליק איבער דער יידישער לאגע אין רומעניע געפינען מיר אין „באריכט פון דער יידישער סאציאל־דעמאקראטישער גרופע לומינא, פארגעלייגט דעם אינטערנאציאנאלן סאציאליסטישן ארבעטער־ און געווערקשאפטס־קאנגרעס, לאנדאן 1896", וואס איז אפגעדרוקט ווי א הוספה צום ארטיקל פון יוסף קיסמאן אין היסטארישע שריפטן פון ייווא III, ווילנע, 1933, זז' 478—483.

שפּיטאָלן נעמט מען אַרײַן „פֿרעמדע" פֿאַציענטן פֿאַר געלט און נאָר אין פֿאַל פֿון סכנה, על־כּל־פּנים אָבער ניט מער ווי 10 פּראָצענט פֿון דער צאָל פֿאַציענטן־רומענער. אין די עפֿנטלעכע שולן נעמט מען אַרײַן קינדער פֿון פֿרעמדע נאָר ווען ס'איז פֿאַראַן איבעריק אָרט, על־כּל־פּנים ניט מער ווי 20 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער צאָל קינדער, און דערצו פֿאַר אַ הויכן שכר־לימוד. „פֿרעמדע" האָבן אויך ניט קיין וווינרעכט אין לאַנד, ניט אין שטעט און ניט אין דערפֿער; מען טאָלערירט זיי בלויז. לויט אַ ספּעציעלן געזעץ (עקספּולזאַרע־געזעץ) קען די רעגירונג אַרויסשיקן פֿון לאַנד יעטווידן „פֿרעמדן", אַן שום פּסק־דין פֿונעם גערעכט. דאָס ווינען אין דערפֿער (בתוכם אין שטעטלעך ביז 5,000 אײַנ־ווינערס) איז באַזונדער שאַרף באַגרענעצט: אַ יִד, ווי אַ „פֿרעמדער", מוז אַרויס־נעמען אַ ספּעציעלע ווויז־באַווילקונג פֿון דער קאָמונאַלער פֿאַרוואַלטונג, וועלכע דאַרף באַשטעטיקט ווערן פֿונעם פּרעפֿעקט (פֿאַרשטייער פֿון דער רעגירונג איבערן דיסטריקט) און קען צוריקגעצויגן ווערן יעדעה טאָג אָן אַ מאָטיווירונג.

די רשימה איז ווײַט ניט קיין פֿולע. מיר קענען זאָגן קורץ: אין יענער צײַט איז ניט פֿאַראַן קיין איין געביט פֿון לעבן, אויף וועלכן עס זאָל זיך ניט געפֿינען אַ וואַנט קעגן יידן. ווען די אַלע געזעצן וואָלטן דורכגעפֿירט געווארן מיט דער גאַנצער שטרענגקייט, וואָלטן יידן קיין איין טאָג ניט געקענט לעבן אין רומעניע. אָבער אַזוי ווי די ווירטשאַפֿט פֿון לאַנד האָט זיך געגייטיקט אין יידן, איז די מלוכה־אַדמיניסטראַציע „מיליד" געווען צו זיי. נאָר פֿון צײַט צו צײַט האָט זי אַרויסגענומען פֿון רעזערוו די שווערסטע אַנטי־יידישע געזעצן און זיי אַנגע־וענדט מיט דער גאַנצער אַכזריות, אויב דאָס האָבן נאָר געפֿאַדערט די אינטערעסן פֿון דער פֿאַרטיי וואָס איז גראָד געווען בײַם מלוכה־רודער.

2

די ערשטע וואַנדערשטראָמען פֿון רומענישע יידן

די ערשטע יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע איז פֿאַרבונדן מיטן בילבול אויף יידן אין 1871 אין דער שטאָט איסמאַיל (דרום־בעסאַראַביע; האָט יעמאָלט געהערט צו דער פֿירשטנשאַפֿט מאָלדעווע), דאָס מיינט נאָך פֿאַרן בערלינער קאָנגרעס. אויף יידן אין דער שטאָט איז געמאַכט געווארן אַ בילבול, אַז זיי האָבן געגנבעט גאָלדענע כלים פֿון דער פֿראַוואַסלאַווענער צערקווע און פֿאַר־אומרייניקט די הייליקייטן. דאָס האָט געבראַכט צו פּאָגראָמען אין איסמאַיל, קאַהול און ווילקאָוו. די אומשולדיקע יידן זענען פֿאַרמישפּט געווארן, די שול־דיקע פּאָגראָמשטשיקעס האָט מען באַפֿרייט. אויף דער גאַנצער וועלט האָט זיך יעמאָלט געקאָכט מיטן בילבול איסמאַיל.[7]

---

[7] *Procesul de la Ismail înainte Jurătiloru din Buzêu.* Publicat decâtre Societatea Româna pentru ameliorarea situaţiunei Israeliţilor. Bucureşti, 1872. — *The Jews in Roumania.* Their Recent Persecutions. Measures for Their Protection. Board of Delegates of American Israelites, New York, 5632 (1872). — *Debatte über die Lage und Behandlung der Juden Rumäniens und Serbiens in der*

אין יענער צייט הערן מיר עס פון די ערשטע דרייסיק פאַמיליעס וואָס האָבן פאַרלאָזט דאָס לאַנד און זיך אַוועקגעלאָזט קיין אַמעריקע. דעמאָלט איז אויך דער אַמעריקאַנישׂ־יידישער כּלל־טוער בענדזשאַמין פֿרענקלין פּיישאָטאָ[8] אַרויס־ געטראָטן מיט אַ פּראָיעקט פון פֿלאַניר־טער יידישער מאַסן־עמיגראַציע פון רומעניע.

פּיישאָטאָ איז געשיקט געוואָרן פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן ווי דער אַמעריקאַנער געזאַנדטער־קאָנסול אין די פֿאַראייניקטע פּירשטנשאַפֿטן מאָלדע־ וע און וואַלאַכיע, נאָר איידער זיי זײַנען אַנערקענט געווען ווי די זעלב־ שטענדיקע רומענישע מלוכה. אַמעריקע האָט ניט געהאַט קיין באַזונדערע אינטערעסן אין רומעניע, און דער יידישער קאָנסול איז אַרויסגעשיקט געוואָרן ספּעציעל מיט דער מיסיע צו העלפֿן די דאָרטיקע יידן. אָבּ איז דאָס געלט פֿאַרן שאַפֿן אַ קאָנסולאַט אין רומעניע צוגעשטעלט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלן פֿאַנד פֿונעם אַרדן „בני ברית".

בײַ דער פֿײַערלעכער געזעגענונג אין ווײַסן הויז פֿאַר פּיישאָטאָס אַרויס־ פֿאָרן האָט פּרעזידענט יוליסעס גראַנט מיט וואָרעמע ווערטער אויסגעדריקט זײַן מיטגעפֿיל מיט די יידן פון רומעניע און די גרייטקייט פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן זיי צו העלפֿן:

„. . . די באַריכטן וועגן די ליידן פון די רומענישע יידן טרייסלען טיף אויף אונדזערע געפֿילן פון מענטשלעכקייט. דאָס וואָס ס'וועט אונדז איבערגעבן פון רומעניע, איז אַ קייט פון עוולות און ווילדקייטן אָן אַ שיעור. אויב עס זאָל זיך אַפּילו אַרויסווײַזן, אַז אייניקע ידיעות זײַנען איבערגעטריבן, זײַנען אַבער על־כּל־פּנים פֿאַראַן גענוג אמתע פֿאַקטן וואָס ווײַזן, אַז ס'איז דער חובֿ פון אַלע ציווילײזירטע נאַציעס צו קומען צו הילף אָט דעם אומגליקלעכן פֿאָלק. מען מוז איבערצײַגן דעם פּרינץ קאַראָל, זײַנע מיניסטאָרן און די וואַרטזאָגערס אין עפֿנטלעכן לעבן, אַז די צוקונפֿט פון זייער נאַציע קאָן ניט געבויט ווערן אויף אַנטי־יידישע געוועלטן און רדיפֿות, נאָר פונקט פֿאַרקערט . . . ניט מיט כּיעזשע וועלט און ניט מיט שפּאַנישע גירושים קאָן האָפֿן אַ נאַציע אין אונדזער צײַט צו פֿראָגרעסירן . . . די פֿאַראייניקטע שטאַטן וואָס מאַכן ניט קיין רעליגיעזע און

Unterhaussitzung des englischen Parlamentes am 19. *April* 1872. London, 1872.

די לעצטע בראָשור גיט איבער אַן אינטערעסאַנטע רעדע פון סער פֿרענסיס גאָלדסמיטה און אַן ענטפֿער פון דער רעגירונג, זייער אַ וואַרעמען פֿאַר יידן.

[8] Benjamin Franklin Peixotto.

די קאָנפֿידענציעלע קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז אָנגענאַנגען צווישן דעם סטייט־דעפּאַרט־ מענט און דעם קאָנסול פּיישאָטאָ, איז טיילווײַז פֿאַרעפֿנטלעכט אין:

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Washington, D. C., 1872.

זע: *Persécutions contre les Israélites Roumains, Octobre—Décembre* 1876. Paris 1877.

דאָס ביכל גיט איבער אַ רשימה פון 167 יידישע פֿאַמיליעס (817 נפֿשות), וואָס זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן פון רומעניע, און 103 גבֿית־עדותן.

ראַסנדיקע אונטערשיידן. צווישן די בירגערס פֿון לאַנד גלייבן, אַז די מענטשלעכע ציוויליזאַציע וועט דורכפֿירן אָט דעם שטאַנדפונקט איבער דער גאַנצער וועלט."

פֿרעזידענט גראַנט האָט מיטגעגעבן דעם נייעם געזאַנדטן אַ רעקאָמענדירן־בריוו צו די אַמעריקאַנער אויסלענדישע פֿאַרטרעטערס, אין וועלכן עס ווערט צוגעגעבן, אַז „פּיישאָטאָ נעמט אָן די וויכטיקע, הגם ניט באַצאָלטע פֿאַזיציע ניט אין פֿערזענלעכן אינטערעס, נאָר ווי אַ מיסיע פֿאַר דעם פֿאָלק, וואָס ער רעפּרעזענטירט."[9]

פּיישאָטאָ איז אויפֿגענומען געוואָרן אין בוקאַרעשט מיט אַ גרויסער פֿייער־לעכער צערעמאָניע. די רומענישע רעגירונג איז געווען שטאַרק צופֿרידן, וואָס די גרויסע אַמעריקע האָט איר געשיקט אַ דיפּלאָמאַטישן פֿאַרשטייער. ער איז אַרומגעפֿאָרן איבערן לאַנד. ער איז אויך בייגעווען בײַם בילבול־פּראָצעס אין איסמאַיל. אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס ער האָט געזען און געהערט האָט ער זיך געשאָפֿן די מיינונג, אַז פֿאַר יידן אין רומעניע איז פֿאָראַן נאָר איין תּרופֿה: עמיגראַציע קיין אַמעריקע.[10] דעם 9טן אויגוסט 1872 האָט פּיישאָטאָ אַרײַנ־געשיקט אַן אָפּיציעלן אַנפֿרעג צו דער רומענישער רעגירונג, צי זי וועט העלפֿן דורכפֿירן אַ פּלאַן פֿון יידישער מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקא און צי וועלן די „געזעץ־געבערישע קערפּערשאַפֿטן" (פּאַרלאַמענט) שטיצן די יידישע עמיגראַ־ציע. אַ צאָל פֿילאַנטראָפּן אין אַמעריקע, שרײַבט ער, „ווילן העלפֿן יידן עמי־גרירן אין יענעם גליקלעכן לאַנד, אין וועלכן אַ נידעריקער מצב פֿון קולטור און דערציונג איז בלויז אַ מאַטיוו נאָך מערער צו העלפֿן און צו שטיצן." נאָך דעם זעלבן טאָג איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ זיצונג פֿונעם מיניסטאָרן־קאָבינעט, וואָס האָט באַשלאָסן, אַז אַזוי ווי די רעגירונג האָט ניט קיין רעכט אָנצונעמען באַשלוסן פֿאַר די געזעץ־געבערישע קערפּערשאַפֿטן, ווערן דערווײַל באַווילקט פֿאַר יידישע

---

[9] די רעדע און דער בריוו זײַנען איבערגעגעבן אין:
"Story of the Roumanian Mission. Benjamin Franklin Peixotto." *The Menorah*, July 1886, 1; 1887, p. 250.

שפּעטער איבערגעדרוקט אין:
Publications of the American Jewish Historical Society, v. 24 (1906), pp. 12-13. — *Jewish Tribune*, September 9, 1927.

זע אויך:
Doctor Junius, *Die Leiden der rumänischen Juden und Vorschläge zur Abhülfe ihrer Nothlage*. Leipzig, 1885. — Dr. Adolphe Stern, *Din viaţa unui Evreu-Roman*. Bucureşti, 1915, p. 89.

[10] אַדאָלף שטערן, דצ"ו, ז' 133.
עס האָבן זיך דעמאָלט באַלד געגומען פֿאַרשפּרייטן קלאַנגען וועגן אַ יידישער קאָלאָניזאַציע אין אַמעריקע אין גרויסן פֿאַרנעם. Augsburgische Zeitung האָט אַפֿילו געבראַכט אַ מעל־דונג פֿון ניו־יאָרק, אַז עס ווערן געפֿירט פֿאַרהאַנדלונגען צו קויפֿן אין אַמעריקע אַ שטח פֿון 250 טויזנט אַקער ערד פֿאַר 40 טויזנט יידן אין רומעניע, וואָס דאַרפֿן אין גיכן אָנקומען, און אַז נאָך מאַסן יידישע עמיגראַנטן וועלן קומען, ווי באַלד די ערשטע וועלן זיך נאָר האָבן איינגעאָרדנט. זע: L'Univers Israélite, Paris, 15 Décembre 1872.

עמיגראַנטן . . . פֿרײַע פּאַספּאָרטן. באַלד אויפֿן אָרט איז דער דאָזיקער באַשלוס סאַנקציאָנירט געוואָרן פֿונעם פּרינץ און פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין Monitorul Official ווי אַ דעקרעט פֿון דער רעגירונג. אַזאַ אײַלעניש איז נאָך ניט געהערט געוואָרן אין רומעניע, בפֿרט אין אַ ייִדישן ענין. די אײַלעניש האָט געמיינט: ייִדן ווילן פֿאָרן — מהיכא־תּיתא.

דעם 29טן און 30טן אָקטאָבער 1872 איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין בריסל אַ קאָנפֿערענץ פֿון ייִדישע כּלל־טוערס וועגן פּיישאָטאָס פּלענער. ס׳האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פֿון ייִדישע אָרגאַניזאַציעס פֿון אַמעריקע, ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד, בעלגיע, האָלאַנד, עסטרײַך. דער באַוווסטער ייִדי־שער טוער און פֿראַנצייזישער פּאָליטיקער קרעמיע האָט געפֿירט דעם פֿאָר־זיץ; סער פֿרענסיס גאָלדסמיטה, אַ מיטגליד פֿון ענגלישן פּאַרלאַמענט, איז געווען איינער פֿון די וויצע־פֿאָרזיצערס. די באַראַטונגען זײַנען געווען געהיימע. אין באַריכט, וואָס איז שפּעטער פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין דער פּרעסע, ווערט איבערגעגעבן, אַז דער פֿאָרשלאָג וועגן עמיגראַציע, וועלכער „ווערט באַטראַכט פֿון די רומענישע ייִדן ווי אַ פֿעלער,״ איז אײַנשטימיק אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן. עס ווערט דערבײַ געזאָגט, אַז „אויב עס וואָלט דורכגעפֿירט געוואָרן אַן עמיגראַ־ציע־פּלאַן, וואָלט דאָס אַרויסגערופֿן דעם אײַנדרוק, אַז ייִדן דריקן אויס אומצו־טרוי צו די קריסטלעכע רומענער וואָס זײַנען זייערע ברידער און מיט וועלכע זיי דאַרפֿן אַרבעטן צוזאַמען אין אינטערעס פֿון זייער לאַנד...״ פֿאַרקערט איז צוגעגרייט געוואָרן אַ פּעטיציע צו דער רומענישער רעגירונג, אין נאָמען פֿון ייִדן אין רומעניע, מיט דער פֿאָדערונג פֿאַר בירגעררעכט.

ס׳איז פֿאַרשטענדלעך, אַז מיט דעם קאַטעגאָרישן באַשלוס קעגן פּיישאָטאָס עמיגראַציע־פּלענער האָט די קאָנפֿערענץ געוואָלט אונטערשטרײַכן דעם פּרינ־ציפּ פֿון וווין־ און בירגער־רעכט פֿון ייִדן ווי תּושבֿים פֿון רומעניע. אין דער פּראַקטיק האָבן אָבער ייִדישע כּלל־טוערס סײַ אין אַמעריקע סײַ אין אַנדערע לענדער אָנערקענט די נויטווענדיקייט צו העלפֿן דער ייִדישער עמיגראַציע פֿון רומעניע. באַלד נאָך דער קאָנפֿערענץ (דעצעמבער 1872) אין בריסל הערן מיר, אַז אין אַמעריקע איז געגרינדעט געוואָרן אַ געזעלשאַפֿט צו העלפֿן דער ייִדישער עמיגראַציע פֿון רומעניע און אַז זי האָט זיך געשטעלט אין אַ פֿאַרבינ־דונג מיט ענלעכע געזעלשאַפֿטן אין ווין, בערלין און האַמבורג. פֿונעם אַמע־ריקאַנער קאָמיטעט הערן מיר עטלעכע חדשים שפּעטער, אַז „די עמיגראַציע פֿון רומעניע איז געווען אַ דורכפֿאַל״ און אַז „בערך 90 פּראָצענט פֿון די אַרי־בערגעקומענע 150 עמיגראַנטן פֿון רומעניע זײַנען אָן אַ גראָשן געלט און קומען אָן צו קיצבֿה.״ •

• פֿון די ניט־פֿאַרעפֿנטלעכטע מאַטעריאַלן פֿון פּאַריזער „אַליאַנס״ קען מען זען, אַז די ייִדישע פֿירערס אין מערבֿ־אייראָפּע, ספּעציעל אין דײַטשלאַנד, האָבן יעמאָלט געמאַכט פּאָליטישע שריט צו באַקעמפֿן די ייִדן־פּאָליטיק פֿון דער רומענישער רעגירונג. גראָד אין 1872 האָט רומעניע געזוכט צו באַקומען אַ הלוואה אין אויסלאַנד. די פֿירערס פֿון דער דײַטשער אָפּטיילונג פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל״, בראָש מיט פּראָפֿ׳ מ. לאַצאַ־

די ערשטע גרויסע עמיגראַציע־כוואַליע פֿון רומעניע איז געקומען נאָכן געזעץ קעגן „אַמבולאַנטן האַנדל" אין 1884. דאָס געזעץ האָט פֿאַרווערט דעם גייער־האַנדל (פּעדלערי) אין די שטעט; אין די דערפֿער איז דער האַנדל דערלאָזט געוואָרן אין אַ באַגרענעצטער מאָס און נאָר מיט אַ ספּעציעלער דערלויבעניש — און ייִדן האָט מען, געווייניקער, אַזאַ דערלויבעניש ניט געגעבן. דורך דער גזירה איז פֿלוצעם אין גאַנצן אָפּגעשטעלט געוואָרן דער ייִדישער וואַנדערער־האַנדל, און אַן ערך 5,000 ייִדישע מדינה־גייערס מיט זייערע פֿאַמיליעס — בייַ צוואַנציק טויזנט נפֿשות — האָבן פֿאַרלוירן זייער חיונה. טויזנטער ייִדן האָבן יעמאָלט געזומען דעם וואַנדערשטעקן אין האַנט און האָבן פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד צו פֿוס, מיט דער האָפֿענונג צו דערגרייכן אַמעריקע; אַנדערע טויזנטער זייַנען אַוועק מיט דער אייזנבאַן און מיט דונעי־שיפֿן. ציפֿער וועגן דער עמיגראַציע ברענגען מיר וויַיטער אונטן. דאָ ווילן מיר נאָר זאָגן, אַז פֿון יעמאָלט אָן איז עמיגראַציע געוואָרן אַ מאַסן־דערשיינונג בייַ די ייִדן פֿון רומעניע.

3

„ייִציאת רומעניע"

אין 1899 האָט זיך אָנגעהויבן אָן עמיגראַציע־שטראָם וואָס האָט ניט קיין גלייַכן אין דער געשיכטע פֿון ייִדישער אויסוואַנדערונג פֿון אַנדערע לענדער. עס האָט זיך יעמאָלט געקענט שאַפֿן דער אייַנדרוק, אַז די גאַנצע ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון רומעניע האָט זיך פֿלוצעם אַ הייב געטאָן פֿון אָרט. מען האָט עס טאַקע אָנגערופֿן „ייִציאת רומעניע" (רומעניש: Exodul).

1899 און 1900 זייַנען געווען שלעכטע גערעטנישן. אין לאַנד האָט געהערשט אַ שוועריקייט. רומעניש ייִדן האָבן ניט איין מאָל איבערגעלעבט עקאָנאָמישע קריזיסן און זייַנען פֿון דעסט וועגן ניט געלאָפֿן אין דער וועלט אַרייַן, אַדמיניסטראַטיוו רעפּרעסיעס זייַנען אַוודאי קיין נייַס ניט געווען פֿאַר רומענישע ייִדן. אין די 90ער יאָרן האָבן אָבער די רעפּרעסיעס קעגן אָנגע־

רוס, האָבן צונויפֿגערופֿן אין בערלין אַ באַראַטונג און צעשיקט אַ קאָנפֿידענציעלן העקטאָגראַפֿירטן צירקולאַר־בריוו צו די פֿינאַנציסטן אין ווין, אַמסטערדאַם, פֿראַנקפֿורט, האַמבורג, פּאַריז און לאָנדאָן, וואָס איז געווען געחתמעט אויך פֿון באַקאַנטן באַנקיר יוליוס בלייכרעדער, אַז עס וואָלט געווען „אַ שפּאַט און אַ שאַנד" צו געבן אין אַזאַ צייַט צעלט דער רומענישער רעגירונג; און מען בעט דעריבער די אַדרעסאַטן זיך אָפּצוהאַלטן פֿון לייַען רומעניע געלט. די הלוואה איז משמעות יעמאָלט דורכגעפֿאַלן, ווייל אין פֿעברואַר 1874 הערן מיר פֿון אַ נייַעם רומענישן פֿרווו צו קריגן אַ הלוואה, און ווידער באַשליסט די בערלינער אָפּטיילונג פֿון „אַליאַנס" אַנהייבן אַן אַקציע, ווי אין 1872, קעגן דער הלוואה. שפּעטער, אַנהייב 1878, ערקלערט דער בערלינער טראַקטאַט, האָבן זיך די זעלביקע ייִדישע טוערס אין בערלין געוועגדט מיט אַ פּעטיציע צו ביסמאַרקן, אַז ער זאָל זיך אינטשטעלן פֿאַר די רעכט פֿון די רומענישע ייִדן, און האָבן באַקומען פֿון אים אַ פֿאַזיטיוון צוזאָג.

זע: אַרכיוו פֿון „אַליאַנס" (פּאַריז), דאָסיע פֿון פּראָפּ׳ לאַצאַרוס 1868—1884, טעקע 61: קאָפּיע פֿון בערלינער צירקולאַר־בריוו פֿון 1872; בריוו פֿון פּראָפּ׳ לאַצאַרוסן צו דער „אַליאַנס" פֿון 6טן פֿעברואַר 1874; זייַן בריוו פֿון 13טן מאַרץ 1878 מיט אַ קאָפּיע פֿון ביסמאַרקס ענטפֿער, געחתמעט פֿון שטאַט־סעקרעטאַר בילאָוו. — רעדאַקציע.

נומען גאָר אַן אַנדערן כאַראַקטער ווי פֿריִער, און די רעפּרעסיעס צוזאַמען מיט דעם עקאָנאָמישן קריזיס האָבן יעמאָלט ממש חרוב̄ געמאַכט דאָס ייִדישע לעבן.

מען האָט פּלוצעם גענומען אָנווענדן די אַלטע גזירות קעגן ייִדן מיט אַ באַזונדער אַכזריות. אין פּאַרלאַמענט זײַנען געהאַלטן געוואָרן בלוטיקע העצרעדעס, אַנטיסעמיטישע דעפּוטאַטן האָבן אַרײַנגעטראָגן אָנפֿרעגן וועגן דער „ייִדישער סכּנה״, פֿאָדערנדיק נײַע באַגרענעצונגען. אין אָט דער אַטמאָספֿער האָט מען גענומען באַהאַנדלען אַ געזעץ וועגן אויף ס׳נײַ אָרגאַניזירן די בעל־מלאָכישע צעכן און פֿאַר ייִדן איז געשטאַנען די סכּנה, אַז מען וועט זיי אין גאַנצן אַרויסוואַרפֿן פֿון דער מלאָכה, אַזוי ווי פֿריִער פֿון גייער־האַנדל.[11]

די אַנטיסעמיטישע אָנפֿאַלן אין פּאַרלאַמענט האָבן געהאַט זייער השפּעה אויף אַלע צווײַגן פֿון דער מלוכה־פֿאַרוואַלטונג. גרויסע און קליינע באַאַמטע האָבן זיך גענומען רודפֿן ייִדן מיט אַלע כּוחות, אַזוי איז צו די אַלע גזירות צוגעקומען די פֿולקומע אומזיכערקייט מיטן מאָרגעדיקן טאָג.

מאַסן ייִדן זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון לאַנד. אָנגעהויבן האָט מען מיט סאָציאַליסטן נאָך אין יאָר 1881, דערנאָך האָט מען זיך גענומען צו ייִדישע שרײַבערס און געזעלשאַפֿטלעכע טוערס, צום סוף האָט מען געכאַפּט גלאַט ייִדן און זיי אַרויסגעשיקט פֿון לאַנד ווי „אומגעוווּנטשענע פֿרעמדע״.

די אַרויסגעשיקטע פֿלעגט מען אָן פֿיל צערעמאָניעס אַריבערשטעלן אויף יענער זײַט גרענעץ. ס׳רוב̄ האָבן די שכנותדיקע לענדער אַרײַנגעלאָזט די אַרויסגעטריבענע רומענישע ייִדן, טייל מאָל האָט זיך אָבער אויך געטראָפֿן, אַז די גרענעצוואַך האָט זיי ניט געוואָלט אַרײַנלאָזן. אין אַזעלכע פֿאַלן פֿלעגן זיך רומענישע זשאַנדאַרן געבן פֿאַרשיידענע עצות: אָדער זיי פֿלעגן די ייִדן פֿירן פֿון גרענעץ צו גרענעץ, אָדער זיי פֿלעגן צווינגען די אַרויסגעשיקטע ייִדן, אײַנצושטעלן דאָס לעבן און צו גנב̄ענען די גרענעץ בײַ נאַכט. עס האָט אָבער אויך געטראָפֿן ניט איין מאָל, אַז ייִדן זײַנען אומגעקומען בײַם גנב̄ענען די גרענעץ. אין 1891 איז אויף אָט דעם אופֿן באַגאַנגען געוואָרן אַ מאַסן־הריגה. מען האָט פֿופֿציק ייִדן אַרויפֿגעזעצט אויף אַ פּליטע אויפֿן טײַך דונײַ און זיי געלאָזט שווימען אויפֿן וואַסער. די פּליטע האָט זיך באַלד אָנגעשלאָגן אין אַ שטיין און איז צעריסן געוואָרן, זײַנען אַלע פֿופֿציק ייִדן דערטרונקען געוואָרן. דער באַוווּסטער פֿירער פֿון דער קאָנסערוואַטיווער פּאַרטיי אין רומעניע, פּעטרע קאַרפּ, האָט אויף אַן אָפֿענער זיצונג פֿון דער דעפּוטאַטן־קאַמער, בשעת אַ

---

[11] איבער דעם טומל וואָס האָט זיך אויפֿגעהויבן אין דער וועלטפּרעסע האָט מען די גזרה אַ ביסל ווייכער געמאַכט. אין נײַעם געזעץ וועגן אָרגאַניזירן די בעל־מלאָכישע צעכן איז טאַקע אַרײַן אַ באַשטימונג (אַרטיקל 4), אַז פֿרעמדע וואָס ווילן זיך פֿאַרשרײַבן אין אַ צעך מוזן פֿריִער דערווײַזן, אַז אין זייער היימלאַנד ווערן רומענישע בירגערס צוגענומען אין די צעכן. אין די אויספֿיר־באַשטימונגען איז פֿאַראַן אַ פּונקט 6, אַז פֿרעמדע וואָס זײַנען ניט קיין בירגערס פֿון אַן אַנדער מלוכה זײַנען פֿרײַ פֿון צושטעלן דעם באַווײַז וואָס אַרטיקל 4 פֿון געזעץ פֿאָדערט. אָבער אַזוי ווי אַן אויספֿיר־באַשטימונג קען ניט בטל מאַכן אַ געזעץ, איז דאָס געבליבן איינע פֿון די חומרות וואָס מען האָט געהאַלטן אין רעזערוו קעגן ייִדן.

שטורעמדיקער דעבאַטע דעם 16טן פֿעברואַר 1893 אָפֿן באַשולדיקט די אַנטי־סעמיטן אין מאַסן־מערדערײַען וואָס זיי באַגייען קעגן די אַרויסגעשיקטע יידן.[12]

די שווערסטע פּלאָג איז אָבער געווען דאָס יאָגעניש פֿון די דערפֿער (וואָס דאָס האָט געמיינט, ווי שוין דערמאָנט, אויך די שטעטלעך אונטער 5,000 אײַנוווי־נערס). העכער צוואַנציק פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין לאַנד, דאַרף מען האָבן אין זינען, האָבן יעמאָלט געווויינט אין ישובֿים פֿון דעם טיפּ. אַ מאַסן־גירוש איז פֿאַרגעקומען אין יענער צײַט אין דיסטריקט באַקאַו (Bacău). פֿון אַ פּעטיציע וואָס איז געמאַכט געוואָרן פֿון 300 יידישע פֿאַמיליעס (אַן ערך 1,200 נפֿשות) צום מיניסטער פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים,[13] איז צו זען, אַז אַלע זײַנען זיי געווען אײַנגעזעסענע פֿאַמיליעס אין יענעם דיסטריקט — פֿון העכער 50 יאָר, און לכל־הפחות 15 יאָר, האָבן די אַלע יידן געווווינט אין יענעם געגנט. כּמעט אַלע מענער האָבן געדינט אין רומענישן מיליטער אַדער געהאַט זין אין מיליטער גראַד וועגן ס׳איז געקומען דער אַרויסשיק־באַפֿעל.[14]

צו דעם אַלעם זײַנען נאָך צוגעקומען כּוליגאַנישע עקסצעסן אין שטעט און שטעטלעך. דעם 31טן מײַ 1899 איז פֿאַרגעקומען אַ פֿאַרגראָם אין יאַס, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן פֿונעם פֿרעפֿעקט פֿון דעם דיסטריקט, אַ באַוווסטן אַנטיסעמיטישן פֿירער מיטן נאָמען קאַנאַנאַו.[15] צו מאָרגנס האָט דער פֿרע־

---

[12] קאָרפּ איז דעמאָלט געווען מיניסטער, און זײַן באַשולדיקונג קעגן די אַנטיסעמיטישע מיטגלידער פֿונעם פֿרײַרדיקן רעגירונגס־קאָבינעט איז געווען אַן אָפּיציעלע באַשטעטיקונג פֿון די פֿאַרברעכנס, וועגן וועלכע ס׳איז פֿיל גערעדט און געשריבן געוואָרן אין אויסלאַנד און וואָס די פֿרײַרדיקע רעגירונג פֿלעגט קאַטעגאָריש אָפּלייקענען וויִ „בילבולים״.

[13] אָפּגעדרוקט אין אַ בראָשור וואָס איז דערלאַנגט געוואָרן דעם פּרעזאַרמעניש קאָנגרעס אין בריסל אין 1902. אין דעם זעלביקן בערלינער טראַקטאַט, אין וועלכן רומעניע האָט איבערגענומען דאָס התחייבות צו געבן גלײַך־באַרעכטיקונג פֿאַר יידן, האָט טערקיי זיך מתחייב געווען צו געבן גלײַכע רעכט איר אַרמענישער באַפֿעלקערונג און טערקיי האָט געהאַלטן וואָרט אַקוראַט אַזוי ווי רומעניע... האָט אַ יידישער קאָמיטעט אין ווין געוואָלט אַרויפֿבערענגען אויף דער טאָג־אָרדענונג פֿון אַ קאָנגרעס וועגן דער אַרמענישער פֿראַגע אין טערקיי אויך די יידישע פֿראַגע אין רומעניע. דער קאָנגרעס האָט אָבער ניט געוואָלט פֿאַר־בינדן די ביידע פֿראַגעס. זע:

Die Judenfrage in Rumänien. Eine Aktensammlung, vorgelegt dem Brüsseler Congress Pro Armenia vom 17.-18. Juli 1902. Verlag der Österreichischen Wochenschrift Wien, 1902.

[14] איינעם אַ יונגן־מאַן וואָס מען האָט אַרויסגעשיקט פֿונעם שטעטל באַלד נאָך דער חתונה, האָט מען אויף זײַן פֿאַרלאַנג אַרויסגעגעבן אַן אָפּיציעלן דאָקומענט, אַז ער האָט אָפּ־געלעבט אַלע זײַנע יאָרן אין שטעטל און האָט זיך זייער גוט אויפֿגעפֿירט, אַזוי אַז מען קען צו אים קיין טענות ניט האָבן. אָבער אַזוי ווי ער האָט חתונה געהאַט און „ס׳איז פֿאַראַן אַ ספֿנה, אַז ער וועט האָבן קינדער און די צאָל יידן וועט זיך פֿאַרמערן אין אונדזער געמיינדע, מוזן מיר אים אַרויסשיקן.״ — אָט דער כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד איז אויסגעגעבן געוואָרן פֿון פֿיל יידישע צײַטונגען און זשורנאַלן אין אויסלאַנד, צווישן אַנדערע פֿון:

L'Univers Israélite Nr. 49, Paris, 24 Août 1900.

[15] Canănău.

פֿעקט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל צו די יידישע קרעמערס, אַז זיי זאָלן אויפֿ־ראַמען די חרובֿע קלייטן און ווײַטער אָנגיין מיטן מיסחר, ווײַל עס וועט שוין זײַן רויק אין שטאָט. יידן האָבן זיך אָבער ווײַט ניט באַרויקט און — ניט נאָר די יאַסער יידן אַליין. די תּבֿואה אויף די פֿעלדער איז געלעגן אַ פֿאָר־ברענטע פֿון דער זון. פֿאָר די פּויערים האָט זיך געגרייט אַ יאָר פֿון הונגער. אויף וואָס האָבן זיך שוין יידן געדאַרפֿט ריכטן? פֿונעם פּאָגראָם אין יאַס איז געפֿאָלן אַ בלוטיקע שײַן אויפֿן גאַנצן יידישן ישובֿ אין רומעניע, און די יידישע מאַסע האָט זיך פֿלוצעם דערלאַנגט אַ ריר.

4

פֿוסגייערס, דער אַוואַנגאַרד פֿון „יציאת רומעניע"

איין חלק פֿון דער עמיגראַנטן־מאַסע האָט בײַם אָנהייב פֿון דער מאַסן־עמיגראַציע אַרויפֿגעלייגט זײַן חותם אויף דער גאַנצער באַוועגונג; דאָס זײַנען געווען די פֿוסגייערס. אין שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אַרגאַניזירט גרופּעס עמיגראַנטן מיטן באַשלוס צו וואַנדערן צו פֿוס ביז קיין האַמבורג און פֿון דאָרטן פֿאָרן קיין אַמעריקע.

די פֿוסגייערס פֿון 1899 זײַנען געווען פֿון אַן אַנדער מין ווי די פֿריִערדיקע עמיגראַנטן. קודם־כּל איז דער מענטשן־מאַטעריאַל באַשטאַנען ניט פֿון אַרעמע, אויסגעמאַטערטע מדינה־גייערס, נײַערט פֿון יונגע געזונטע מענטשן, דאָס רובֿ אַרבעטערס און בעלי־מלאָכות און אַ קלענערע צאָל האַנדלס־אַנגעשטעלטע. שוין דער אופֿן, ווי אַזוי עס זײַנען צוזאַמענגעשטעלט און אַרגאַניזירט געווארן די גרופּעס, זאָגט עדות וועגן דעם אידעאַליזם און דער יוגנטלעכער ראָמאַנטיק, מיט וועלכע די באַוועגונג איז געווען דורכגענומען.

עס האָט געדומען וואָכן און חדשים ביז ס'איז צוזאַמענגעשטעלט געווארן אַזאַ וואַנדער־גרופּע. מען האָט אַלץ אויספֿאָרקויפֿט, צוזאַמענגעלייגט אַ גראָשן צו אַ גראָשן, געלערנט זיך מאָרשירן גרויסע מהלכים און פֿאַרפֿעסטיקט די ברודער־שאַפֿט צווישן זיך. טײַל גרופּעס האָבן זיך פֿאָרן אַוועקגיין אויפֿגעקליבן אין שולן און אָפּגעגעבן אַ הייליקע שבֿועה זיך צו טיילן מיטן לעצטן ביסן ברויט אין וועג און אויך שפּעטער נאָכן אָנקומען קיין אַמעריקע. אַנדערע גרופּעס זײַנען אויך געווען אָנגעטאָן אין באַזונדערע מונדירן. דאָס האָבן די שנײַדערס צווישן זיי אויפֿגענייט מונדירן פֿאָר אַלע וואַנדער־ברידער. אָט ווי עס באַשרײַבט דעם הוּלך פֿון איין גרופּע דאָס ווינער ציוניסטישע וואָכנבלאַט Die Welt:

„זיי טראָגן לאַנגע „סאַנדאַלן" [פּויערישע שיך וואָס ווערן געמאַכט אין דער רומענישער הויז־אינדוסטריע, מען רופֿט זיי „פּאָסטאַלעס"], אויף די פֿלייצעס טראָגן זיי רעגנצלעך און לאַגלען מיט וואַסער. זיי גייען מיט שטעקנס אין די הענט, און איטלעכע גרופּע פֿירט מיט זיך עטלעכע געצעלטן און לאַמטערנס."

די ערשטע וואָס האָבן אויסגעטראָטן דעם וועג זײַנען געווען יונגע־לײַט פֿונעם שטעטל בערלאַד (מאָלדעווע).[16] אַ יונגער־מאַן מיטן נאָמען גינסבערג האָט

[16] Bărlad.

אַ גרופּע פֿוסגייערס פֿון רומעניע בײַם פּאַרקאַן פֿון אַ בית־עולם

(געזומען פֿון Die Welt, ווין, נומ׳ 28, 1900)

אַרגאַניזירט די גרופּע פֿון 94 מאַן. זי האָט זיך אַ נאָמען געגעבן „די וועגגייערס פֿון בערלאַד". [17] דאָס איז געווען נאָך פֿאַרן פּאָגראָם אין יאַס. בערלאַד איז געווארן אַ שם־דבר פֿאַר גאַנץ רומעניע. איבערן גאַנצן לאַנד האָבן יונגע־לײַט זיך געגרייט נאָכצוטאָן דעם בערלאַדער בײַשפּיל. נאָכן יאַסער פּאָגראָם האָבן פֿוסגייער־גרופּעס פֿון צענדלינגער שטעט און שטעטלעך זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן, און אויך מיידלעך האָבן אָנגעהויבן זיך אַרגאַניזירן אין באַזונדערע גרופּעס.

די פֿוסגייערס האָבן זיך אויך געשאַפֿן אַן אייגענע „פּרעסע". איטלעכע גרופּע האָט געהאַט די אַמביציע, אַרויסצוגעבן אַן אייגענע צײַטונג. דאָ האָט מען געדרוקט אַן אויפֿרוף וועגן הילף, פֿאַרשיידענע קורצע אַרטיקלען, אין וועלכע די „גייערס" האָבן זיך געזעגנט מיט זייער אַלטער היים, און ניט זעלטן לידער אויך. צענדלינגער אַזעלכע צײַטונגען זײַנען דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען — אָבער משמעות ניט מער ווי צו אַיין נומער פֿון יעדער צײַטונג. צום באַדויערן זײַנען די בלעטלעך ניט געקליבן געווארן. מעגלעך, אַז אייניציקע אויסגאַבעס געפֿינען זיך אין דער בוקארעשטער אַקאַדעמיע, אפֿשר אויך בײַ געוועזענע „פֿוס־גייערס" וועלכע מען באַגעגנט אין פֿאַרשיידענע שטעט פֿון אַמעריקע. אויף וויפֿל מיר דערוויסן זיך פֿון רומעניש־ייִדישע שריפֿטן, זײַנען די דאָזיקע אַלע בלעטלעך געווען אויף רומעניש. דאָס ווײַזט, אַז זיי זײַנען געשריבן געווארן ניט דירעקט פֿון די וואַנדערערס, נאָר פֿון שטאָטישע אינטעליגענטן. די פֿוס־גייערס אַליין, ספּעציעל די וואַנדערערס פֿון מאָלדעווע, האָבן געווויס ניט געקענט שרײַבן קיין רומעניש.

אין דער רומעניש־ייִדישער פּרעסע פֿון יענער צײַט און אין פֿאַרשיידענע שפּעטערדיקע פּובליקאַציעס באַגעגנען מיר ציטאַטן פֿון דער פֿוסגייער־„פּרעסע", פֿון וועלכע ס'קלינגט אָפט אַרויס אַ טאָן פֿון לאַיאַלער אונטערטעניקייט; דאָס איז אפֿשר געווען די השפּעה פֿון די מחברים־אינטעליגענטן, וואָס זײַנען געווען די זין פֿון די פּני־העיר, אַדער געשטאָנען אונטער זייער ווירקונג, און האָבן געהאַלטן, אַז מיט מלכות טאָר מען ניט אײַנרײַסן. אַגב האָבן דאָך די שפּעטערע שרײַבערס ציטירט נאָר דאָס, וואָס ס'האָט זיי בעסער געפּאַסט. מיר באַגעגענען אָבער צווישן די דאָזיקע ציטאַטן אויך עטלעכע, וואָס פּאַסן זיך מער אַרײַן אין דער שטימונג וואָס מיר ריכטן זיך צו געפֿינען בײַם וואַנדערנדיקן אַרבעטער־עולם. ווי אַ בײַשפּיל ווילן מיר דאָ איבערגעבן צוויי ציטאַטן.

קודם אַ לידל, אַ „וויגלידל", [18] פֿונעם בלעטל די בערלאַדער פֿוסגייערס (אין מײַן פֿרײַער איבערזעצונג פֿון רומעניש):

— וואָהין איז אַוועק דער טאַטעשי, מאַמע?
— אַוועק נאָך ברויט, אַוועק נאָך געלט!
היי, שלאָף שוין, שלאָף, מײַן קינד!

---

[17] Drumeţii din Bărlad.

[18] Adolphe Stern, *Insemnări din viaţa mea*, vol. II, Bucureşti, 1931, p. 157.

פֿינצטער איז אין שטוב אוּן קאַלט,
אַזוי וויט איז נאָך ביז מאָרגן.

— אַוועק איז אַמעריקע וויט
אוּן אין אַנדערע לענדער,
זוכן אַרבעט, אַרבעט . . .

שווײַגט דאָס קינד אוּן נזראָכט מיט קינדערשן שׂכל.
אוּן שפּעטער ווידער פֿרעגט דאָס קינד:
— אַוועק איז ער אוּן קומען וועט ער מאָרגן?
נײַן, מאַמע? טאָ, פֿאַר וואָס אַזוי ווײַט איז ער אַוועק?
דאָ, מאַמע, אָט דאָ בײַ אונדז,
נישטאָ קיין ברויט פֿאַר אונדז?!

אוּן אָט עטלעכע שורות פֿון אַ הילפֿרוף וואָס איז געדרוקט געווען אין בלעטל פֿון דער גרופּע מיידלעך פֿוסגייערינס „בת עמי".[19] דער אַרטיקל טראָגט דאָס קעפּל: „מיר — רחמנות אוּן מיטגעפֿילן?!" אוּן הייבט זיך אָן מיט אַזוינע שורות:

„מיר זײַנען געווען אוּן מיר זײַנען אַרבעטאָרינס. דאָס גאַנצע לעבן אונדזערס פֿון די יונגסטע קינדעריאָרן אַן אַרבעטן מיר. נעכט גאַנצע, לאַנגע ווינטערנעכט פֿלעגן מיר פֿאַרברענגען אין דרײַען געבויגן, מיט דער נאָדל אין האַנט. מיט שווערער האַרוואַניע האָבן מיר זיך פֿאַרדינט דאָס שטיקל ברויט. אוּן איצטער — אַ ציטער גייט אונדז דורכן לײַב, ווען מיר דאַרפֿן בײַ אײַך בעטן רחמנות אוּן מיטגעפֿילן . . ."

וויפֿל זײַנען געווען אַזעלכע פֿוסגייער־גרופּעס, וויפֿל באַטרעפֿט די גאַנצע מאַסע וואָס האָט אַרגאַניזירט אָט די פֿוס־וואַנדערונג — דאָס ווייסן מיר ניט. קיינער האָט זיי ניט רעגיסטרירט, ניט געצײַלט. אָט זײַנען די נעמען פֿון עטלעכע גרופּעס, וועגן וועלכע עס ווערט ספּעציעל גערעדט אין דער רומענישער יידישער אוּן אין דער אויסלענדישער פּרעסע: די פֿרײַער דערמאָנטע „בערלאַדער וועגגייערס", בוקארעשטער פֿוס־וואַנדערערס",[20] „בעלי־מלאָכות פֿוס־וואַנדערערס פֿון בוקארעשט",[21] „מאָלער־ און פֿאַרבער־אַרבעטערס פֿון בוקארעשט",[22] „סטודענטן, אַרבעטערס אוּן האַנדלס־אַנגעשטעלטע פֿון גאַלאַץ",[23] „לכּ אחד" פֿון גאַלאַץ, אַ גרופּע „וואַנדערנדיקער יידן",[24] אַ גרופּע „פֿיקס"[25] (דער נאָמען באַטײַט אַ פּנים, אַז עס ווערן ניט אַרײַנגענומען מער מיטגלידער ווי אַ געוויסע פֿיקסירטע צאָל), אַ גרופּע „יציאת רומעניע". פֿון מיידלשע גרופּעס ווערט דערמאָנט איינע מיטן נאָמען „בת עמי" אוּן נאָך עטלעכע אַנדערע אָן באַזונדערע נעמען. די צאָל אין די איינציקע גרופּעס איז געווען זייער אַ פֿאַרשיי־

---

[19] Curierul Israelit, Bucureşti, 1940.
[20] Pietonii din Bucureşti.
[21] Grupul de Emigrare pe jos a Meseriaşilor din Bucureşti.
[22] Grupul lucrătorilor zugravi si vopsitori din Bucureşti.
[23] Studenţi, Muncitori si Funcţionari comerciali din Galaţi.
[24] Evreul Rătăcitor.
[25] Grupul Fix.

דענע. זעלטן ווען אַ גרופּע האָט געהאַט ווייניקער ווי הונדערט מיטגלידער, מיר הערן אָבער אויך פֿון גרופּעס פֿון צוויי און דרײַ הונדערט. אין ווינער צײַטונגען ווערט איין מאָל אַפֿילו געמאָלדן, אַז אַהין איז אָנגעקומען אַ גרופּע פֿון 500 מאַן, אָבער דאָס איז געוויס אַ טעות, ווײַל אין דער רומעניש־ייִדישער פּרעסע הערן מיר ניט וועגן אַזאַ שטאַרקער גרופּע. אַ פּנים זײַנען עס געווען צוויי אָדער מער גרופּעס וואָס האָבן זיך פֿאַראייניקט אויפֿן וועג. עס איז כמעט ניט געווען קיין איין שטאָט און שטעטל, פֿון וועלכע עס זײַנען ניט אַרויסגעגאַנגען אָרגאַניזירטע גרופּעס. די גרעסערע שטעט ווי בוקאַרעשט, יאַס, גאַלאַץ, בראַיִלע און אַנדערע האָבן געהאַט יעדע צו עטלעכע גרופּעס.

עס וואָלט געווען אַ פֿעלער צו שאַצן די צאָל פֿוסגייערס נאָך דעם רושם וואָס זיי האָבן געמאַכט אין דער רומענישער און אין דער אויסלענדישער עפֿנטלעכ־קייט. לויט די ניכטערע באַריכטן פֿון לעבעדיקע עדות זײַנען עס פֿאָרט געווען ניט מער ווי עטלעכע טויזנט מענטשן אַרום און אַרום, און ניט אַלע האָבן דורכ־געפֿירט די פֿוס־וואַנדערונג טאַקע ביזן סוף. אָבער פֿון דעם וואָס מיר האָבן געזאָגט ביז אַהער איז קלאָר, אַז ניט נאָך דער צאָל דאַרף מען אָפּשאַצן די דאָזיקע באַוועגונג.

אין יעדער ייִדישער קהילה, וווהין עס זײַנען דערגאַנגען די פֿוסגייער־גרופּעס, איז די שטאָט געווען אויפֿגערודערט. מען האָט געטיילט ברויט און די בעסטע מאכלים, געמאַכט געלעגערס אין די בתּי־מדרשים. וועגן דער ערשטער פֿוסגייער־גרופּע, די בערלאַדער, ווערט איבערגעגעבן, אַז ווען זיי האָבן דער־גרייכט די שטאָט יאַס, האָט זיי פּאָליציי אָפּגעשטעלט און ניט אַרײַנגעלאָזט אין שטאָט אַרײַן. האָבן זיי זיך געמאַכט אַ לאַגער אין דרויסן, אויפֿן פֿרײַען פֿעלד, און שטאָט, מאַנסבילן, פֿרויען און קינדער, איז אַרויסגעקומען צו זיי. דעם גאַנצן טאָג איז אָנגעגאַנגען די וואַנדערשאַפֿט פֿון הונדערטער, אפֿשר טויזנטער ייִדן, כּדי זיך צו זען מיט די פֿוסגייערס, זיי צו געבן קליינע מתּנות און וואַרעמע ברכות אויפֿן וועג. אויך מיט אַנדערע פֿוסגייער־גרופּעס האָט זיך די רעגירונג אַזוי נוהג געווען, אַז זי האָט זיי געשטערט אַרײַנצוקומען אין די שטעט. אָבער יעדער מאָל איז דער ענטפֿער פֿון די שטאָטישע ייִדן געווען דער זעלביקער: זיי האָבן באַגעגנט די וואַנדערער בײַם ברעג שטאָט, און דער דעמאָנסטראַ־טיווער כאַראַקטער פֿון דער פֿוס־וואַנדערונג איז אַזוי אַרום נאָך שטאַר־קער געקומען צום אויסדרוק.

אַ סורפּריז פֿאַר דער רעגירונג איז געווען די באַציִונג פֿון דער פּויערישער באַפֿעלקערונג צו די פֿוס־וואַנדערערס. אויף די שטויביקע וועגן האָט די פּויע־רישע באַפֿעלקערונג — אַליין אַן עלנטע, אומצופֿרידענע און פֿאַרקנעכטע — אָפּגעוואַרט די פֿוסגייערס, זיי אַנטקעגנגעטראָגן פֿריש וואַסער, ברויט, מילך, און זיך געזעגנט מיט זיי מיט טרערן אין די אויגן. ניטאָ דערויף קיין געשרי־בענע דאָקומענטן, אָבער אין אַלע ייִדישע קרײַזן אין רומעניע האָט מען גערעדט וועגן דעם ביז די לעצטע יאָרן, אַז עס זײַנען געווען פֿאַלן, ווען די דאָרפֿישע באַ־פֿעלקערונג איז אַנטקעגנגעגאַנגען די פֿוסגייערס אין אַ פֿײַערלעכער פּראָצעסיע,

מיטן גלח און מיט די איקאָנעס פֿון צערקווע בראָש, און זיך געבעטן בײַ זיי, זיי זאָלן ניט אַוועקגיין, עס וועלן קומען בעסערע צײַטן . . . די איבערגלייבישע רישע פֿויערים האָבן זיך שטאַרק געשראָקן פֿאַר דער יידישער „יציאת רומעניע".

5

דאָס „אייראָפּעישע געוויסן" וואָכט אויף

מאָסן יידישע עמיגראַנטן האָבן געשטראָמט איבער די גרענעצן אַן איבעררײַס. צו פֿוס, מיט דער באַן אין משא־וואַגאָנעס, אין פֿראַכטשיפֿן אויפֿן דונײַ, האָבן זיי זיך געצויגן אין די טויזנטער קיין ווין. די באַוועגונג האָט פֿאַראינטערעסירט די אינטערנאַציאָנאַלע פּרעסע. וואָס ווײַטער די עמיגראַנטן־מאָסן האָבן זיך געצויגן פֿון מיזרח קיין מערבֿ, אַלץ מער האָט די אייראָפּעישע עפֿנטלעכקייט אויפֿגעהויבן די שטים פֿון פּראָטעסט. איינע פֿון די ערשטע צײַטונגען וואָס האָט זיך אָפּגערופֿן איז געווען די ווינער Neue Freie Presse, דערנאָך Berliner Tageblatt און אַנדערע בערלינער צײַטונגען, שפּעטער Frankfurter Zeitung באַלד האָט זיך אויך די פּאַריזער פּרעסע געמומען צו רומעניע (Aurore, Siècle און אַנדערע), און ענדלעך די לאָנדאָנער פּרעסע מיטן Times בראָש. דער טאָן פֿון די פּרעסע־אַטאַקן קעגן רומעניע איז געווען אַ פֿאַרשיידענער, דער אינהאַלט איז אָבער אומעטום געווען דער אייגענער: די צײַטונגען האָבן אויפֿגעהויבן די פֿראַגע פֿונעם בערלינער טראַקטאַט און אָנגעוויזן, אַז רומעניע האָט געגאַרט די גאַנצע וועלט. זיי האָבן געפֿאָדערט פֿון די רעגירונגען, אַז זיי זאָלן צווינגען רומעניע אויסצופֿירן איר התחייבות און צו געבן יידן גלײַך־בארעכטיקונג. עס האָט ניט לאַנג געדויערט, איז די פֿראָגע אויפֿגעהויבן געווארן אויך אין די אייראָפּעישע פֿאָרלאָמענטן.

אין די בוקאָרעשטער הויכע פֿעניצטער האָט מען זיך תּחילת באַצויגן גלײַכגילטיק צו די ערשטע פּראָטעסטן. אָבער וען די פֿראַנצייזישע פּרעסע האָט אויך אָנגעהויבן צו אַטאַקירן רומעניע, איז די זאַך געווארן ערנצט. רומעניע האָט זיך שטענדיק געגרייסט מיט איר צוגעהעריקייט צו דער לאַטײַנישער ראַסע, די „גרויסע לאַטײַנישע שוועסטער" פֿראַנקרײַך האָט שטענדיק געהאַלטן איר באַשיצערישע האַנט איבער רומעניע. בעת ניט קיין אַנדערער ווי Le Temps אַליין איז אַרויס מיט אַ שאַרפֿן אַרטיקל (10טן יולי 1900), האָט מען זיך אין בוקאָרעשט אויף אַן אמת איבערגעשראָקן. גראָד אין יענער צײַט האָט רומעניע געפֿירט פֿאַרהאַנדלונגען וועגן אַ מלוכה־הלוואה אין אויסלאַנד. די מלוכה־קאַסע איז לײַדיק געווען מחמת דעם שווערן קריזיס, אַן אויסלענדישע הלוואה איז געוען דאָס אייניציקע וואָס האָט געקענט אויסהיטן פֿון באַנקראָט, און פֿון פּראַקטיק האָט די רעגירונג געווווסט, אַז ספּעציעל די דײַטשע צײַטונגען אין יידישע הענט האָבן דאָס ערשטע וואָרט אין דער פֿינאַנצוועלט, צו וועלכער מען דאַרף אָנקומען נאָך געלט.

האָט די רומענישע רעגירונג אָנגעהויבן אַ קעגנאַקציע קעגן די „ביללבוליים". אין אירע הפּחשות צו פֿאַרשיידענע צײַטונגען האָט די רעגירונג

געלייקנט שטיין און ביין: ניטאָ קיין פּאָליציייִשע רדיפֿות אויף ייִדן אין רומע־ניע, ניטאָ קיין דיסקרימינאַציע קעגן ייִדן אין רומעניע. אין דער הכּחשה צום Temps האָט די רעגירונג נאָך צוגעגעבן, אַז געוויסע מיטלען מוז מען פֿאַרט אַננעמען קעגן „פֿרעמדע״ אין די אינטערעסן פֿון דער היימישער באַפֿעלקערונג. וואָס ס׳איז שייך די ייִדישע מאַסן־עמיגראַציע פֿון רומעניע, האָט די רעגירונג זיך פֿאַרענטפֿערט מיט עקאָנאָמישע סיבות, ווייל אין לאַנד הערשט אַ מוראדיקער קריזיס.

אַבער מיט די אַלע הכּחשות האָט די רומענישע רעגירונג ניט געהאָט קיין מזל, אַחוץ אין די אַנטיסעמיטישע צייטונגען וועלכע האָבן דעמאָלט ניט געהאָט קיין באַזונדערע וועדנדע. ספּעציעל Temps האָט געבראַכט אַ שאַרפֿן ענטפֿער אויף דער הכּחשה וועלכע דער רומענישער אַמבאַסאַדאָר אין פּאַריז האָט צוגע־שיקט דער צייטונג, אַ שאַרפֿערן ענטפֿער נאָך ווי דער אַרטיקל גופֿא איז געווען.[26]

אין דער אייגענער צייט האָט די רעגירונג אָנגעהויבן באַטראַכטן מיטלען, ווי אַזוי צו פֿאַרבעסערן די שטימונג אין אויסלאַנד, אַפֿילו פֿאַרן פּרייז פֿון לפּנים בייטן איר באַציונג צו ייִדן אין לאַנד.

אין דער רומענישער פּרעסע האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אַרטיקלען מיט באַדויערן איבער דער ייִדישער מאַסן־עמיגראַציע, וואָס זי איז אַרויסגערופֿן געוואָרן אויסשליסלעך דורך דעם עקאָנאָמישן קריזיס, אין וועלכן די רעגירונג איז דאָך ניט שולדיק. La Roumanie, דער אָפֿיציעלער אָרגאַן פֿון דער רע־גירונג אויף פֿראַנצייזיש ספּעציעל פֿאַר דער אינפֿארמאַציע פֿון אויסלאַנד, האָט מיט טרויער אין טאָן פֿעסטגעשטעלט, אַז

„די עמיגראַציע נעמט אָן אַלץ גרעסערע פּראָפּאָרציעס, באַאומרוויקנדיקע ביז אַ גאַווייסן גראַד. . . . די עמיגראַציע נעמט אונדז אַוועק דעם איזראַע־ליטישן אַרבעטער־קלאַס, וועלכער איז אונדז נוצלעך, פּשוט ניט צו פֿאַר־בייטן, ווייל רומענער ווילן זיך ניט פֿאַרנעמען מיט בעל־מלאָכישע פֿאַכן . . .״[27]

אין רעגירונג־קרייזן האָט מען אַבער באַלד געשפּירט, אַז דערקלערונגען פֿון דער רומענישער זייט אַליין זיינען נאָך ווינציק. כדי צו ווירקן אויף דער עפֿנט־לעכער מיינונג פֿון דער וועלט, האָט מען זיך גענייטיקט אין לאַלע דערקלע־רונגען פֿון ייִדן גופֿא. מען האָט אָנגעהויבן פֿאַדערן פֿון ייִדן, זיי זאָלן אונטער־שרייבן דעקלאַראַציעס, אַז נאָר די עקאָנאָמישע נויט האָט אַרויסגערופֿן די ייִדישע מאַסן־עמיגראַציע. מען האָט זיך אויך געמוטמעט צו די עמיגראַנטן גופֿא. הונדערטער עמיגראַנטן וואָס האָבן זיך געפֿונען אין וועג, ספּעציעל „פֿוס־גייערס״, האָט די פּאָליציי אַרעסטירט, געשלאָגן און געפּייניקט אין די פּאָלי־צייִשע קעלערס. אָבער די עמיגראַנטן זיינען געבליבן פֿאַרעקשנט, און מען האָט ניט געהערט פֿון קיין דעקלאַראַציעס וואָס זיי זאָלן האָבן אונטערגעשריבן.

---

[26] די פּאָלעמיק איז איבערגעגעבן אין:
L'Univers Israélite, Nr. 43, Paris, 13 Juillet 1900.

[27] איבערגעגעבן אין:
Bernard Lazare, *Les Juifs en Roumanie*, Edition des Cahiers, Paris, 1902.

אין יענער צייט האָט דער בוקאַרעשטער פֿאַראיין פֿון יידישע בעלי־מלאָכות [28] אַרויסגעגעבן אַ מאַניפֿעסט אין דער עמיגראַציע־פֿראַגע, וועלכער פֿאַרדינט, אַז ער זאָל דאָ כאָטש טיילווײַז איבערגעגעבן ווערן:

„. . . מען האָט געשאַפֿן געוויסע קעגן אונדז אָן אַ צאָל — פֿלומרשט געוויסע קעגן פֿרעמדע, אָבער אָנגעוועדט ווערן זיי קיין אונדז. מיר, וואָס מיר זײַנען געבוירן געווארן דאָ אין לאַנד, ווערן באַהאַנדלט ווי שוצ־לאָזע פֿרעמדע, ווי אַ קלאָס מענטשן וועלכע יעדערער מעג עקספּלואָטירן וויפֿל זײַן הארץ גלוסט נאָר. און ווען מיר דערלויבן זיך צו פֿראָטעסטירן, ענטפֿערט מען מיט אַ 23טן נאָוועמבער אָן אַ 16טן מײַ [פֿאַגראָמען פֿון דער לעצטער צײַט]. ווען עס גייט ווען שטיצערן, זײַנען מיר רומענער, ווען עס גייט אָבער ווען פֿרײַהייט פֿון פֿאַרזאַמלונגען, זײַנען מיר פֿרעמדע . . . שבת, דעם 23טן מערץ, האָט אונדז פּאָליציי אַרויסגעטריבן פֿון דער באַאַן הירש־שול בשעת אונדזערע אָוונט־תּפֿילות. מיר זײַנען געווען געצוווּנגען אין־בערצוריסן די תּפֿילות און צו פֿאַרלאָזן די שול, באַלייט פֿון די מיאוסע רייד וועלכע ס'האָט זיך דערלויבט דער פּאָליציי־קאָמיסאַר קעגן אונדזער רעליגיע . . .

אַלע האָבן מורא, אַז מיר וועלן עמיגרירן. זיי האָבן מורא, אַז זיי וועלן באַלד ניט האָבן קיינעם צו עקספּלואָטירן. אונדז קלעקט שוין אָבער אָט די „ליבע", מיר האָבן שוין גהאַט גענוג און מער ווי גענוג דערנידע־ריקונגען. מיר ווילן לעבן ווי מענטשן, און אויב דאָס איז ניט מיגלעך דאָ אין לאַנד, וועלן מיר לעבן ערגעץ אַנדערש.

ניט קיין פֿרײַהייט און ניט קיין ברויט?

מיר ווילן ביידע, אי פֿרײַהייט אי ברויט! אָט וואָס ס'איז די אמתע סיבה פֿון דער עמיגראַציע פֿון די איזראַעליטן וואָס זײַנען געבוירן געווארן אין רומעניע." [29]

אין יוני 1900 האָט די אַנטיסעמיטישע פּרעסע פֿון רומעניע געמאַלדן, אַז ניט קיין אַנדערער ווי דער הויפּט־ראַבינער פֿון רומעניע, ד"ר בעק, האָט אונטער־געשריבן אַזאַ דעקלאַראַציע אין שײַכות מיט דער עמיגראַציע־פֿראַגע, אַז דאָס וועט אין גאַנצן צו נישט מאַכן די אויסלענדישע פּרעסע־קאַמפּאַניע קעגן דער רומענישער רעגירונג. דער אינהאַלט פֿון דער דעקלאַראַציע, לויט ווי די בוקא־רעשטער אַנטיסעמיטישע צײַטונגען האָבן אים איבערגעגעבן, איז געווען אַזאַ:

„יעדן פֿון רומעניע האָבן ניט קיין שום מאַטיוו זיך צו קלאָגן — ניט אויפֿן רומענישן פֿאָלק, ניט אויף דער רומענישער רעגירונג. די פֿראָגע פֿון עמיגראַציע איז פֿונאַנדערגעבלאָזן געווארן פֿון עטלעכע אַנגעלאָפּענע יידן־וואַגאָבונדן. אָט די אומפֿאַראַנטוואַרטלעכע יידן נוצן אויס די עם־האַרצות פֿון זייערע גלויבנס־גענאָסן און רעדן זיי אײַן, אַז צוליב דעם קריזיס וועלן זיי בלײַבן אָן פּרנסה." [30]

---

[28] Asociaţia Meseriaşilor Evrei din Capitala.

[29] זע די בראָשור וואָס איז דערמאָנט אין הערה 13.

[30] די דעקלאַראַציע איז געווען געדרוקט אין דער בוקאַרעשטער *Apărarea Naţională* און אין אַנדערע אַנטיסעמיטישע צײַטונגען. מיר ציטירן לויט:

Die Welt, Wien, Nr. 24, 15. Juli 1900.

אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע גיט איבער ד"ר אַדאָלף שטערן (זע הערה 9), וואָס איז לאַנגע

דער הויפט־ראבינער ד״ר בעק האט געלייקנט, אז ער זאל האבן אונטערגע־
שריבן אזא דעקלאראציע. ער האט דערציילט, אז דער דעמאלטיקער קולטוס־
מיניסטער איסטראטע — איינער פון די וויכטיקסטע פירערס פון דער אנטי־
סעמיטישער ליגע — האט אים געפרופן צו זיך, זיי האבן אפגעהאלטן א לענגערע
קאנפערענץ וועגן פראגעס פון יידישן קולטוס, און צו לעצט האט אים דער מי־
ניסטער צוגעזאגט צו שאפן א סעמינאר פאר יידישע ראבינערס.

באלד נאך דעם דאזיקן געשעעניש זיינען דרei יידישע יונגע־לייט, וואס האבן
ארויסגעגעבן פראטעסטן קעגן דעם ראבינער — ד״ר זארעסקו און ס. רוקח פון
בוקארעשט און דער סטודענט פריפטו פון יאס — ארויסגעשיקט געוואָרן פון
לאנד ווי ,,אומגעווינטשטענע פרעמדע״.

דערווייל האבן די הלוואה־פאראהאנדלונגען פון דער רעגירונג אין אויסלאנד
געהאלטן שמאל. די מאסן־עמיגראציע איז געוואקסן און האט זיך באלד אנגע־
הויבן פילן אין דער עקאנאמיק פון לאנד. די ווערטן פון שטאטישן הויזבאזיץ
זיינען אין משך פון א גאנץ קורצער צייט געפאלן אויף מער ווי א דריטל. אין
די היפאטעקן פון שטאטישן הויזבאזיץ האבן גראד די רייכע באיארן געהאט
אינוועסטירט זייערע קאפיטאלן, און די פאפירן האבן געמומען פאלן אין א קא־
טאסטראפאלן טעמפ.

די אלע שווערקייטן פאר דער רעגירונג האבן זיך געענדיקט דערמיט, אז
דער מיניסטאר־קאבינעט, בראש מיטן פרעמיער־מיניסטער קאנטאקוזינא, איז
געפאלן און זיין ארט האט פארנומען דער באווסטער פירער פון דער קאנסער־
וואטיווער פארטיי פעטרע קארפ, א מענטש מיט הויכער בילדונג און גרויס אנזען
אין אויסלאנד, וועלכער האט געהאט א שם פון א גרויסן יידנפרײנד. דער נייער
פרעמיער האט באלד ארויסגעגעבן א באפעל צו אלע פרעפעקטן, זיי זאלן ניט
שטערן יידן צו ווינען אין די דערפער. אויך יידישע מדינה־גייערס האבן
אנגעהויבן צוריק האנדלען אין די גאסן. די פאליציי האט ניט בלויז ניט גע־
שטערט, נאר אפילו אויפגעמונטערט יידן אין די ארעמע יידישע קוואַרטאלן, זיי
זאלן זיך נעמען צום מיסחר, ווייל מען וועט שוין לאזן. בכלל האט זיך די
שטימונג אין לאנד אין גאנצן געביטן. קארפ האט פארזיכערט אין דער רומעני־
שער און אין דער אויסלענדישער פרעסע, אז ער וועט אין יעטווידער פרט פאר־
בעסערן די לאגע פון יידן, נאר איין זאך זאל מען פון אים ניט פאדערן: בירגער־
רעכט פאר יידן! דאס, האט דער פרעמיער געזאגט, וועט קיין רומענישער
פארלאמענט ניט דערלאזן.

יאָרן געוען דער פרעזידענט פון דער ,,אוניע פון די היימישע יידן [אין רומעניע]״, אז אין 1900 האט די Neue Freie Presse אין וויין אפגעדרוקט א שאפן פעליעטאן קעגן דער רומע־ נישער יידן־פאליטיק; ער ציטירט פון דארטן דעם זאץ: ,,מיר זיינען עדות פון א סיטואציע וואס איז אומווערדיק פאר א פולבארעכטיקטן מיטגליד פון דער איראפעישער פעלקער־משפחה.״ דערצו גיט ד״ר שטערן צו פון זיך: ,,געווייס א גוט באצאלט ארטיקל!״ מיט 21 יאר שפעטער, וען רומענישע יידן האבן שוין אויפן פאפיר געהאט פולע רעכט, האט ער פון דעסט וועגן געהאלטן פאר נייטיק צוצוגעבן די דאזיקע מה־יפיתדיקע באמערקונג.

ניט געקוקט אָבער אויף אַלע פֿרײַנדלעכע פֿאַרזיכערונגען, איז די מאַסן־עמיגראַציע אָנגעגאַנגען ווײַטער. אַגב האָט קאַרפּס קאָבינעט געלעבט נאָר עטלעכע חדשים צײַט.

6

אַרגאַניזירטע הילף פֿאַר דער יידישער עמיגראַציע

וועגן הילף מצד די גרויסע יידישע פֿילאַנטראָפּישע אַרגאַניזאַציעס אין אייראָפּע פֿאַר די יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע ביזן סוף 90ער יאָרן וויסן מיר ווייניק. פֿאַראַן נאָר קורצע ידיעות, אַז אָנהייב די 70ער יאָרן האָט די פֿאַריזער „אַליאַנס" אַריבערגעשיקט קיין אַמעריקע אַ גרופּע פֿון 78 רומענישע יידן. אויך געפֿינען מיר, אַז אָנהייב די 80ער יאָרן האָט אין רומעניע עקסיסטירט אַ „צענטראַלער קאָמיטעט צו פֿאַרלײַכטערן די יידישע אויסוואַנדערונג פֿון רומעניע"[31] — מסתמא אַ מין אָפּטיילונג פֿון „אַליאַנס"; אָבער קיין פּרטים זײַנען אונדז ניט באַקאַנט און קיין גרויסע זאַכן זײַנען משמעות ניט אויפֿגעטאָן געווארן. אָנדערש איז געווען איצט, בעת דער „יציאת רומעניע" וואָס די פֿוסגייערס האָבן אָנגעהויבן.

אויף יענער זײַט גרענעץ האָבן די פֿוסגייערס געהאַט אַ סך הילף פֿון די יידישע קהילות אויפֿן וועג. די קהילות אין בוקאָווינע און טראַנסילוואַניע (דעמאָלט איז דאָס געווען עסטרײַך־אונגארן) האָבן אויפֿגענומען די עמיגראַנטן מיט ווארעמער גאַסטפֿרײַנדשאַפֿט און זיי באַזארגט מיט קוואַרטירן, מיט שפּײַז און מיט באַנביליעטן קיין ווין. די קהילות פֿון ווין און פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן זײַנען געווארן צענטערס פֿון איבערוואַנדערונג. פֿון דאָנען פֿלעגט מען די עמיגראַנטן שיקן ווײַטער קיין האַמבורג און ראָטערדאַם, און פֿון דאָרט קיין אַמעריקע. אין אָט דער ארבעט האָבן זיך באַטייליקט די פֿאַריזער „אַליאַנס", די „יקא" און די „מאַנטעפֿיארע"־געזעלשאַפֿט אין ראָטערדאַם.

דערווײַל האָבן זיך אויף דער מאַסן־עמיגראַציע אָנגעפֿרוקט ספּנות פֿון אַלע זײַטן. די עסטרײַכישע און אונגעריש גרענעצאַמטן האָבן אָנגעהויבן מאַכן שווערישקייטן בײַם אַריבערגיין די גרענעץ; מען האָט פֿון די עמיגראַנטן געפֿאַדערט, זיי זאָלן ווײַזן ניט בלויז פּאַספּאָרטן, נאָר אויך געלט אָדער באַצאָלטע באַנביליעטן ביז אויף יענער זײַט מלוכה־גרענעץ. אין ווין האָט זיך די באַפֿעלקערונג באַצויגן גאַנץ פֿרײַנדלעך צו די עמיגראַנטן, אָבער אין קריסטלעך־סאָציאַלן שטאָטראַט איז געשטעלט געווארן אַ דרינגלעכע פֿאָדערונג צו דעם דעמאָלטיקן בירגערמײַסטער לוֹעגער,[32] ער זאָל זען, אַז די אומגעבעטענע געסט זאָלן ווי צום גיכסטן פֿאַרלאָזן די שטאָט. מאַסן עמיגראַנטן זײַנען צוריקגעשיקט געווארן, ניט בלויז פֿון סאָמע גרענעץ, נאָר פֿון בודאָפּעשט, פֿון ווין און אָפֿילו פֿון האַלאַנד. דערצו נאָך האָבן די גרויסע יידישע קהילות אויסגעשעפּט זייערע געלטמיטלען, און פֿון רומעניע האָבן געשטראָמט אַלץ נײַע עמיגראַנטן.

---

[31] זע למשל:

Centralcommitee zur Erleichterung der Auswanderung der Israeliten aus Rumänien. Zweite Generalversammlung, 4.-5. September 1883, Galatz.

[32] Lueger.

אין יוני 1900, ד״ה העכער אַ יאָר צייט נאָך דעם ווי די רומענישע עמיגראַ־ציע האָט אָנגענומען אַזאַ מאָסן־כאַראַקטער, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ קאָנפּע־רענץ פֿון יידישע אַרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס אין פּאַריז, צו באַטראַכטן הילפֿספּלענער פֿאַר דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע. לויט ווי מיר לייענען אין דעם בולעטין פֿון דער „אַליאַנס״,[33] האָבן זיך אין דער קאָנפֿערענץ באַטייליקט, חוץ דער „אַליאַנס״, אויך די ווינער „אַליאַנץ״, עטלעכע גרעסערע יידישע קהילות פֿון דײַטשלאַנד, די יידישע קהילה פֿון בריסל, די „אָנגלאָ־דזשוּיש אַסאָסיייישן״ פֿון לאָנדאָן און די „בני־ברית״.

ערב דער פּאַריזער קאָנפֿערענץ, אין מײַ 1900, האָט די „אַליאַנס״ אַרויס־געשיקט אַ ספּעציעלן דעלעגאַט קיין רומעניע, וועלכער האָט באַזוכט 72 שטעט און שטעטלעך. דאָס איז געווען מ. אָסטרוק, דער לערער פֿון אַ שול אין רושטשוק, בולגאַריע. די באַריכטן וואָס דער דעלעגאַט האָט אַרײַנגעשיקט, זײַנען אויפֿ־רודערנדיקע דאָקומענטן פֿון דעם צושטאַנד פֿון הונגער און פֿאַרצווייפֿלונג און דערשלאָגנקייט, אין וועלכן עס האָט זיך יעמאָלט געפֿונען דער יידישער קיבוץ אין רומעניע. אײנער פֿון די דאָזיקע באַריכטן — די שילדערונג פֿון אַ לאָגער, וואָס היימלאָז יידישע עמיגראַנטן האָבן זיך געמאַכט אויף אַ פֿאַרלאָזענעם בית־עולם אין גאַלאַץ — לייענט זיך ווי אַ באַשרײַבונג פֿון אַ פֿאַרטריבענער יידי־שער קהילה אין מיטל־עלטער.[34] לויט דער מיינונג פֿונעם „אַליאַנס״־דעלעגאַט זײַנען לכל־הפּחות הונדערט טויזנט יידן פֿון רומעניע (40 פּראָצענט פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג) אויסגעשטעלט אויף דער סכנה פֿון פֿיזישן אונטערגאַנג, אויב מען וועט זיי ניט תיכף קומען צו הילף.

איבערנעמען די קאָלאָניזאַציע עמיגראַציע־באַוועגונג אויף זייערע פּלייצעס איז די פֿילאַנטראָפּישע אַרגאַניזאַציעס קענטיק ניט געווען צום האַרצן. צוליב דעם האָבן זיי טאָקע באַשלאָסן אָפּשטעלן אַדער לכל־הפּחות פֿאַרלענגערן די עמיגראַציע: „מען קען ניט פֿאַראיבל האָבן אויף די אומגליקלעכע, וועלכע געזאָגט אינעם באַריכט פֿון דער „אַליאַנס״, אָבער מען טאָר ניט צוגעבן חשק צו עמיגראַ־ציע, וואָרעם ס׳איז פֿאַראַן אַ סכנה, אַז זי וועט זיך פֿאַרוואַנדלען אין אַ קאַטאַס־טראָפֿע.״[35]

ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן אָפּצוקלײַבן פֿון צווישן די עמיגראַנטן וואָס גע־פֿינען זיך שוין אין וועג דעם פּאַסיקן מענטשן־מאַטעריאַל פֿאַר אַמעריקע, די געזונטע און שטאַרקע מיט בעל־מלאָכישע פֿאַכן, און זיי „פֿאַרגרינגערן״ דאָס אָוועקפֿאָרן קיין אַמעריקע.[36]

---

[33] *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, deuxième série, Paris, Nr. 25, 1er et 2d semestre 1900.

[34] Narcisse Leven, *Cinquante ans d'Histoire*, Paris 1920, Tome II, p. 438.

[35] אין דעם בולעטין פֿון „אַליאַנס״ (זע הערה 33).

[36] דאָס האָט געמיינט: באַצאָלן אַ חלק, און אַפֿט מאָל טאָקע די גאַנצע רײַזע־הוצאות. פֿון די בערלאָדער פֿוסגייערס דערוויסן מיר זיך למשל, אַז מען האָט באַצאָלט פֿאַר זיי די שיפֿס־קאָרטעס און יעדער איינעם נאָך געגעבן צו 25 דאָלאָר מזומן. דאָס זײַנען אָבער געווען די

„אָפּקלײַבן" האָט געמיינט: צוריקשיקן די „ניט־פּאַסיקע" עמיגראַנטן קיין רומעניע. מען קאָן זיך אויסמאָלן די אַנטוישונג און פֿאַרצווייפֿלונג פֿון די אומגליקלעכע, וועמען מען האָט זיי פֿלוצעם געלאָזט וויסן, אַז זיי דאַרפֿן פֿאָרן צוריק אין רומענישן גהינום אַרײַן.

פֿון די טראַגעדיעס וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט ווילן מיר דאָ איבערגעבן נאָר איינע, לויט באַריכטן פֿון ווינער צײַטונגען: אַ יונג מיידל האָט געמאַכט אַ פּרווו פֿון זעלבסטמאָרד, וועמען מען האָט איר אָנגעזאָגט די בשׂורה, אַז זי דאַרף צוריקפֿאָרן קיין רומעניע. אין שפּיטאָל האָט זי פֿאַר רעפּאָרטערס דערציילט איר געשיכטע: זי האָט געווינט מיט אירע עלטערן אין אַ דאָרף, ניט ווײַט פֿון פּלאָיעשט. האָט מען פּלוצעם אַרויסגעטריבן די פֿאַמיליע פֿון דאָרף, די מוטער איז פֿאַר ווייטאָג אויפֿן אָרט געשטאָרבן, דער פֿאָטער איז אַראָפּ פֿון זינען און געפֿינט זיך אין אַ משוגעים־הויז אין רומעניע און אָט שיקט מען זי צוריק . . .

בײַ דער גרענעץ האָבן די צוריקוואַנדערערס געהאַט נײַע שווערע איבער־לעבונגען: די רומענישע גרענעץ־באַאַמטע האָבן זיי געמאַכט שווערי־קייטן בײַם צוריק אַרײַנקומען אין לאַנד. די פּאָליציי האָט געטענהט, אַז אונגעריש (טראַנסילוואַניש) יידן גנבֿענען זיך אַרײַן צווישן די עמיגראַנטן, כּדי זיך אַרײַנצוכאַפּן אומלעגאַל קיין רומעניע. יענע אָבער, וואָס האָבן געקענט ווײַזן מיט פּעסער, אַז זיי זײַנען רומענישע, האָבן דערמיט ניט פֿאַרריכט די מערכה, ווײַל אין די פּעסער איז געווען באַוואָרנט, אַז דער „שוצלאָזער פֿרעמדער" האָט ניט קיין רעכט זיך אומצוקערן אין לאַנד אַרײַן.

אַ גרויסע צאָל פֿון די צוריקגעשיקטע עמיגראַנטן האָבן באין־אופֿן ניט גע־וואָלט צוריקפֿאָרן און זײַנען פֿאַרבליבן אין פֿאַרשיידענע מערב־אייראָפּעישע שטעט. טויזנטער אָבער האָבן זיך אומגעקערט אויף די הוצאות פֿון דער „אָליאַנס" און אויך אויף די הוצאות פֿון דער רומענישער רעגירונג וועלכע האָט געמוזט נאָכגעבן דעם פֿאַרלאַנג פֿון אויסלאַנד און אַהיימנעמען „אירע" יידן, ווי באַלד זיי זײַנען ניט אַרײַנגעלאָזט געווארן אין אַנדערע לענדער.

די „אָליאַנס" האָט באַלד נאָך דער קאָנפֿערענץ אַרגאַניזירט אַ ברייטע העלפֿאַרבעט אין רומעניע, פֿאַר וועלכער ס'איז אַסיגנירט געווארן אַ דערוויילעדי־קע סומע פֿון אַ האַלבן מיליאָן פֿראַנק. עס זײַנען אײַנגעאָרדנט געווארן קיכן פֿאַר אַרעמע־לײַט, ס'איז אַרגאַניזירט געווארן אומזיסטע ברויט־פֿאַרטיילונג צוזאַמען מיט אַרטיקע העלף־געזעלשאַפֿטן וועלכע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט אָט דער טעטי־קייט שוין פֿון פֿריִער.

„אָליאַנס" און „יקא" האָבן אין גרויסע העלפֿאַקציעס שטענדיק געאַרבעט צוזאַמען. „די מעכטיקע שטיצע פֿון דער „יקא" האָט מיגלעך געמאַכט דורכצו־פֿירן די באַשלוסן פֿון דער פֿאַריזער קאָנפֿערענץ," גיט איבער נאַרסיס לעווין, דער פֿרעזידענט פֿון „אָליאַנס".[37]

ערשטע, און זיי האָבן אַרויסגערופֿן אַלגעמיינע סימפּאַטיע צו זיך. צי די שפּעטערדיקע עמיגראַנטן האָבן אויך געהאַט אַזוי פֿיל מזל וייסן מיר ניט.

[37] נאַרסיס לעווין (זע הערה 34), ז' 442.

די פּאַריזער קאָנפֿערענץ האָט אַרויסגעשטעלט דעם פּרינציפּ, אַז נאָר יענע עמיגראַנטן זאָלן געשטיצט ווערן, וואָס געפֿינען זיך שוין אין וועג. אָבער גאַנצע צוויי יאָר צײַט האָט אָט דער פּרינציפּ ניט געקענט אָפּגעהיט ווערן. ערשט אין יאָרבאַריכט פֿאַר 1903 מעלדט די „ייִקאַ״:[38] „אומזיסטיקע עקספּעדיציעס זײַנען לחלוטין אָפּגעשטעלט געוואָרן בײַם סוף פֿונעם יאָר 1902.״ דערפֿאַר איז אָבער מיט גרויס ענערגיע אָפּגעהיט געוואָרן, פֿון אָנהייב אָן, אַ צווייטער פּרינ־ציפּ: דער אָפּקלײַב פֿון פּאַסיקן מענטשן־מאַטעריאַל, ספּעציעל אין פּרט פֿון גע־זונט־צושטאַנד. „עס ווערן ניט צוגעלאָזט צו דער עמיגראַציע מענטשן, אויף וועלכע ס׳פֿאַלט דער מינדסטער חשד פֿון קראַנקייט, אַפֿילו פֿון אַ געוועזענער קראַנקייט״ — זאָגט דער באַריכט פֿון „ייִקאַ״ פֿאַרן יאָר 1904; „קיין איין מענטש ווערט ניט מער געשיקט אומזיסט, ווערט ווײַטער געזאָגט, אונדזער אַרבעט איז ניט מער קיין פֿילאַנטראָפּישע, נאָר אַן אַרבעט פֿון אַסיסטענץ.״

מיט דער פֿינאַנציעלער שטיצע פֿאַר דער עמיגראַציע פֿון רומעניע האָבן די גרויסע ייִדישע אָרגאַניזאַציעס פֿון אויסלאַנד במילא אויך איבערגענומען די פֿאַרטרעטערשאַפֿט (אויב ניט אַפּוטרופּסות) איבער די רומענישע ייִדן אין דער גרויסער פּאָליטישער פֿראַגע וועלכע איז געווען פֿאַרבונדן מיט דער עמי־גראַציע — אין דער פֿראַגע פֿון דער ייִדישער רעכטלאָזיקייט. אָט די פּאָלי־טישע זײַט פֿון דעם ענין איז געפֿאַלן אין גאַנצן אויף דער „אַליאַנס״ וועלכע איז באַלד געשטאַנען פֿאַר דער וועלט אין דער ראָלע פֿון אַ באַשולדיקערין קעגן רומעניע פֿאַר איר עובֿר זײַן אויפֿן אַרטיקל 44 פֿון בערלינער טראַקטאַט. קיינער קאָן ניט וויסן, וועלכן חלק עס האָט געהאַט די „אַליאַנס״ אין דער אינטערנאַ־ציאָנאַלער פּרעסע־קאַמפּאַניע וואָס איז דעמאָלט געפֿירט געוואָרן קעגן רומע־ניע און אין די שאַרפֿע אַרויסטרעטונגען, וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין אייראָ־פּעיִשע פּאַרלאַמענטן. אין רומענישע רעגירונג־קרײַזן אָבער איז די „אַליאַנס״ באַשולדיקט געוואָרן אין אָנפֿירן אַ מין ייִדישן קאָמפּלאָט קעגן רומעניע, און גאָר אין גיכן איז די רעגירונג געפֿאַלן אויף דער המצאה צו באַשולדיקן די „אַליאַנס״ טאַקע אין דער גאַנצער ייִדישער מאַסן־עמיגראַציע אַליין. דאָס איז געוואָרן אַ נײַער תּירוץ פֿאַר דער וועלט, פֿאַר וואָס ייִדן אַנטלויפֿן פֿון רומעניע. אין אָט דעם זינען האָט געשריבן די רעגירונגס־פּרעסע, צוזאַמען מיט דער היימישער אַנטי־סעמיטישער פּרעסע און אין אָט דעם זינען איז אויך געפֿירט געוואָרן אַן אינטענ־סיווע פּראָפּאַגאַנדע אין אויסלאַנד.[39]

---

[38] *Jewish Colonization Association.* Rapport de l'Administration Centrale pour l'année 1903. Paris 1904.

[39] די רעכטלעכע (ריכטיקער: רעכטלאָזע) לאַגע פֿון ייִדן אין רומעניע איז אָבער געווען אַזאַ קלאָרע, אַז אַפֿילו די ייִדן־פֿײַנטלעכע פּאַמפֿלעטן דעקן אויף פֿאַרן אָביעקטיוון לייענער דעם גאַנצן אמת. פֿון יענער „ליטעראַטור״ דערמאָנען מיר דאָ איין דײַטשע שריפֿט:

Paul Dehn. *Diplomatie und Hochfinanz in der rumänischen Judenfrage.* Berlin, 1901.

אַרום דער „אַליאַנס" האָט זיך געשאַפֿן אין רומעניע אַ לעגענדע וועלכע האָט אָנגעהאַלטן לאַנגע יאָרן און איז יעטווידער מאָל אויף ס'נייַ אויפֿגעוואַרעמט געוואָרן פֿון דער אָנטיסעמיטישער פּרעסע, ביז אַ נייַע מער מאָדערנע לעגענדע האָט פֿאַר־נומען איר אָרט, שוין גאָר אין די לעצטע יאָרן — די לעגענדע פֿון די „זקני ציון".

מיט איין שאַרפֿן כּלי־זיין האָט די „אַליאַנס" זיך ניט געוואָלט באַנוצן אין איר קאַמפּאַניע קעגן דער רומענישער רעגירונג: מיט אַ פֿינאַנציעלער באַיקאָט־אַקציע. די „אַליאַנס" האָט געהאַט זייער גוטע פֿאַרבינדונגען אין הויכע פֿינאַנ־קרייזן, און רומעניע איז געשטאַנען אין פֿאַרהאַנדלונגען וועגן אַן אויסלענדישער הלוואה. די פּראַגע האָט אַזוי צו זאָגן „געשוועבט אין דער לופֿט" סײַ אין ייִדישע, סײַ אין רומענישע קרייזן. אויף אַ קאָנפֿערענץ פֿון דער ווינער „אַליאַנץ" איז געשטעלט געוואָרן אַ פֿאַרלאַנג צום פֿאַרזיצער, ריטער פֿאָן גוטמאַן, אַ באַוווסטן פֿינאַנצמאַן, אַז ער זאָל פּועלן אין די אייראָפּעישע פֿינאַנצקרייזן, אַז די רומענישע הלוואה־אָפּערטעס זאָלן אָפּגעווארפֿן ווערן. טעאַדאָר הערצל האָט יעמאָלט באַ־מערקט, אַז ער גלייבט ניט אין דער סאָלידאַריטעט פֿון דער ייִדישער פֿינאַנץ מיטן ייִדישן פֿאָלק; אויב עס וועט זיך יאָ באַווייזן אַזאַ סאָלידאַריטעט, וועט מען זי אָפּקויפֿן מיט „איין אַכטל פּראָצענט" פֿאַר געבאָרגטן געלט. אַ פּנים די דאָזיקע וועלטער האָבן אַרויסגערופֿן אומצופֿרידנקייט, ווייל שפּעטער האָט הערצל וואַכנשריפֿט „די וועלט" געבראַכט אַ פּירוש, אַז „הערצל וועלטע דאַרפֿן פֿאַרשטאַנען ווערן ווי אַ סאַרקאַסטישע באַמערקונג; באמת אַבער איז פֿאַראַן אַ סכנה, אַז אין רומעניע זאָל פֿאַרגאָסן ווערן ייִדיש בלוט, אויב מען וואָלט זיך געפּרווט גיין אויף אַזעלכע וועגן." נאָך מיט חדשים שפּעטער האָט די פּראַגע אַרויסגערופֿן שאַרפֿע וויכוחים אין ייִדישע קרייזן.[40]

אין אַ באַווסטן רומענישן זשורנאַל[41] באַגעגענען מיר אין דער זעלביקער צייט אַ כאַראַקטעריסטישן אַרטיקל פֿונעם בוקארעשטער אוניווערסיטעט־פּראָ־פֿעסאָר מ. מאַטרו וועגן דעם, ווי טייַער עס האָט שוין אָפּגעקאָסט רומעניע איר „ייִדן־פֿאָליטיק": אָנגעהויבן האָט מען באָלד נאָך דער אומאָפּהענגיקייט־מלחמה, ווען רומעניע האָט געמוזט אָפּקויפֿן די אַקציעס פֿון דער רומענישער אייזנבאַן, אין וועלכער ס'איז געווען אינוועסטירט דייטשער קאַפּיטאַל, כדי אויף דעם אופֿן צו געווינען ביסמאַרקס שוויגזדיקע צושטימונג צום עובֿר זיין אויפֿן בערלינער טראַקטאַט.

„די אויסלענדישע רעגירונגען וועלן זיין גאָנץ צופֿרידן, וואָס מיר האָבן זיך אונדזערע ייִדן, מיט בירגערלעכע רעכט צי אָן רעכט. יעטווידער מאָל וועט קומען אָן אַנדערער ביסמאַרק און פֿאַרלאַנגען עפּעס אַנדערש, און מיר וועלן יעדער מאָל מוזן נאָכגעבן, ווייל מיר זיצנען באַשלאָסן בײַ זיך צו

---

[40] זע די פּאָלעמיק אין אַט דער פֿראַגע אין:
Die Welt, IV, Nr. 21, Wien, 25. Mai 1900. — *Dr. Blochs Österreichische Wochenschrift*, XVIII, Nr. 4, Wien, 25. Januar 1901.

[41] *Noua Revista Română*, Bucureşti, 1900.

האַלטן ייִדן ווי סעמיטישע שקלאַפֿן, אַזוי ווי מיר האָבן געהאַלטן מיט יאָרן צוריק די ציגײַנערישע שקלאַפֿן . . .״ [42]

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז די דעמאָלטיקע הלוואה־פֿאַרהאַנדלונגען פֿון דער רומענישער רעגירונג זײַנען דורכגעפֿאַלן. ערשט מיט אַ יאָר שפּעטער האָט רומעניע באַקומען אַזאַ הלוואה.

7

די אינטערוועניץ פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין רומעניע

„עס האָט זיך אונדז אײַנגעגעבן אויסצומײַדן אַן איבערגעפּאַקטקייט אין די פּאָרטן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן,״ שטעלט פֿעסט דער באַריכט פֿון דער „ייִקאַ״ נאָך אין ערשטן יאָר פֿון דער טעטיקייט. ניט אומזיסט האָבן די אָרגאַ־ניזאַציעס וועלכע האָבן געשטיצט די רומענישע עמיגראַנטן זיך געשראָקן פֿאַר „אַן איבערגעפּאַקטקייט אין די פּאָרטן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן״: אין יאָר 1899 זײַנען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אָנגעקומען צוויי מאָל אַזוי פֿיל ייִדישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע ווי מיט אַ יאָר פֿריִער, אין יאָר 1900 שוין אַכט מאָל אַזוי פֿיל און אין די קומעדיקע יאָרן נאָך מערער. האָט מען אויך אין אַמערי־קאַנער רעגירונגס־קרײַזן אָנגעהויבן אָפּגעבן אַ באַזונדערן אינטערעס דער עמיגראַציע פֿון רומעניע. אַ סך עמיגראַנטן זײַנען צוריק געשיקט געוואָרן איבער פֿאַרשיידענע מאָטיוון. ענדלעך האָט דער סטייט־דעפּאַרטמענט פֿון די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן באַשלאָסן אַרויסצושיקן אַ ספּעציעלן דעלעגאַט קיין רומעניע, ראָבערט וואַטשאָרן, [43] מיט דער מיסיע,

„אויסצופֿאָרשן די סיבות פֿון דער עמיגראַציע, פֿעסטצושטעלן די צאָל און דעם כאַראַקטער פֿון די וואָס האָבן בדעה צו עמיגרירן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אויסצופֿאָרשן די טרויעריקע לעבנס־באַדינגונגען פֿון די פֿאָלקס־מאַסן אין יענעם לאַנד בכלל, די באַדינגונגען וואָס דערפֿירן דערצו, אַז די באַפֿעלקערונג זאָל פֿאַרלאָזן איר פֿאָטערלאַנד.״

דער דעלעגאַט האָט באַקומען דאָס שליחות דעם 28טן יולי 1900 און פֿאַרבראַכט אין רומעניע העכער דרײַ חדשים צײַט. דער באַריכט וועלכן ער האָט אָפּגעגעבן אין וואַשינגטאָן איז אַ פֿרײַנדלעכער צו ייִדן, הגם עס געפֿינען זיך דאָרט עטלעכע פֿאַלשע פֿעסטשטעלונגען וועגן די דירעקטע סיבות פֿון דער מאַסן־עמיגראַציע. וואַטשאָרן אָנערקענט די טרויעריקע לאַגע פֿון ייִדן אין רו־מעניע, ער באַשטעטיקט, אַז רומעניע איז עובֿר אויפֿן בערלינער טראַקטאַט, און דערקלערט די פּאַסיווקייט פֿון די אייראָפּעיִשע מלוכות מיט דער באַזונדע־

---

[42] אַגבֿ זײַנען דעמאָלט אויך עטלעכע אַנדערע רומענישע פּאָליטיקערס אַרויסגעטראָטן פֿאַר ייִדן. — דאָ ווילן מיר אויך באַמערקן, אַז אויב אין משך פֿון דער גאַנצער צײַט הערט זיך ניט די שטים פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, נעמט זיך דאָס דערפֿון, וואָס די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי איז נאָך פֿריִער, פֿאַר „יציאת רומעניע״, צעבראָכן געוואָרן דורך פּאָלי־צייִישע רדיפֿות, און נאָך דעם קאָנגרעס וואָס זי האָט אָפּגעהאַלטן 1897 אין בוקאַרעשט איז זי אויפֿגעריסן געוואָרן דורך אינעווייניקסטן פֿאַרראַט. זע: יוסף קיסמאַן, אַ קאַפּיטל געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע, היסטאָרישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ III, ווילנע, 1933.

[43] Robert Watchorn.

רער געאָגראַפֿישער לאַגע פֿון רומעניע, וועלכע ברענגט דערצו, אַז קיינער וויל זיך ניט אײַנרײַסן מיט איר. אויך ווערן אָנגערופֿן דראַסטישע פֿאַלן פֿון אָפֿיציעלן אַנטיסעמיטיזם, ספּעציעל די אַנטיסעמיטישע העצאַרבעט אין די שולן, אין אָפֿיציעלע שולביכער אאַז״וו.

וואָס שייך דער מאַסן־עמיגראַציע גופֿא, געפֿינט דער באַריכט, אַז זי איז אַרויסגערופֿן געוואָרן . . . דורך אויסלענדישער אַגיטאַציע. אַגענטן זײַנען אומגעפֿאָרן, דערציילט ער, און האָבן געטיילט באַראָן הירש־געלטער, רופֿנדיק ייִדן צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. אויך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע ווערט באַשולדיקט.

דער באַריכט קומט צום אויספֿיר, אַז בשעת פֿריִער איז די באַוועגונג אָרגאַניזירט געוואָרן מיטן צוועק צו טראַנספֿערירן די אָרעמע באַפֿעלקערונג פֿון רומעניע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, זײַנען די מענטשן וואָס גרייטן זיך איצטער צו עמיגרירן זייער אַ גוטער אימיגראַנטן־מאַטעריאַל און זיי וועלן זיך גוט אַרײַנפּאַסן אין אַמעריקע. נאָך פֿאַרהאַנדלונגען מיטן ייִדישן קאָמיטעט, שרײַבט וואַטשאָרן, איז ער געקומען צו דער איבערצײַגונג, אַז פֿון איצט אָן וועלן עמיגרירן קיין אַמעריקע נאָר ייִדן פֿון „העכערע קלאַסן״ . . .

דעם 11טן אויגוסט 1902 האָט דער שטאַט־סעקרעטאַר דזשאָן היי [44] אַדרעסירט אַ צירקולאַר־נאָטע צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿון דעם בערלינער טראַקטאַט, אין וועלכער ס׳פֿילט זיך ניט די ווירקונג פֿון די טענדענציעזע באַמערקונגען אין וואַטשאָרנס באַריכט. די צירקולאַר־נאָטע פֿון דער אַמעריקאַנער רעגירונג איז איינער פֿון די וויכטיקסטע און אינטערעסאַנטסטע דאָקומענטן אין דעם קאַמף פֿאַר ייִדישע רעכט אין רומעניע, איז כדאַי דאָ איבערצוגעבן אַ קיצור:

די פֿאַראייניקטע שטאַטן געהערן ניט צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿונעם בערלינער טראַקטאַט, אָבער אַמעריקע איז אַ לאַנד פֿון אימיגראַציע. דער אַרטיקל 44 פֿון בערלינער טראַקטאַט האָט געזאָלט אַ סוף מאַכן צו די רדיפֿות אויף רומענישע ייִדן. אָבער דער טראַקטאַט ווערט ניט אָפּגעהיט בנוגע ייִדן. אַנדערע לענדער, אַפֿילו ווען עס הערשט בײַ זיי ניט קיין אַנטיסעמיטישער גײַסט, נעמען ניט אויף קיין ייִדן פֿון רומעניע; בלײַבט פֿאַר זיי אַמעריקע דאָס איינציקע לאַנד פֿון אימיגראַציע. די פֿאַראייניקטע שטאַטן גיבן אַ מקום־מיקלט פֿאַר גערודפֿטע מענטשן פֿון אַלע לענדער, אָבער דאָס נעמט בײַ זיי באין אופֿן ניט אַוועק די פֿרײַהייט, אָפּצוועגן און צו מישפּטן די אַקטן פֿון באַדריקונג און דעם באַדריקער אין שײַן פֿון די ווירקונגען אויף אַמעריקע, וואָס זי באַקומט אַרײַן אימיגראַנטן אַרויסגעשטויסענע פֿון זייער אייגענעם לאַנד, טאָפּלט פּויפּעריזירטע דורך מאָראַלישער און פֿיזישער באַדריקונג.

---

[44] John Hay.

זע: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States.* Washington, D. C., 1902, p. 42

און אויך די קאָנפֿידענציעלע קאָרעספּאָנדענץ צווישן דעם סטייט־דעפּאַרטמענט און דעם אַמבאַסאַדאָר פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין גריכנלאַנד וועגן דער לאַגע פֿון ייִדן אין רומעניע, דאָרט, זז׳ 910—915.

איבער אַט די מאַטיוון, אַבער אויך אין נאַמען פֿון מענטשלעכקייט, אַפּעלירט אַמעריקע צו די פּרינציפּן וואָס זײַנען אויסגעדריקט אין בערלינער טראַקטאַט און פֿאַדערט פֿון די סיגנאַטאַר־מלוכות, אַז זיי זאָלן צווינגען רומעניע, מיט מיטלען וואָס זיי וועלן האַלטן פֿאַר פּאַסיקע, אויסצופֿאַלגן די באַשטימונגען פֿון בערלינער טראַקטאַט לגבי יידן.

די צירקולאַר־נאָטע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט ניט געהאַט קיין פּעולה. קיין איינע פֿון די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿון בערלינער טראַקטאַט האָט זיך ניט געוואָלט אָנגענעמען פֿאַר יידן אין רומעניע.

אין אַמעריקע האָט מען די פֿראָגע ניט פֿאַרגעסן. מיט יאָרן שפּעטער, אין 1913, איז זי ווידער אויפֿגעהויבן געוואָרן אין קאָנגרעס. עס זײַנען געהאַלטן געוואָרן שאַרפֿע רעדעס קעגן רומעניע. ס׳איז אויך פֿאָרגעקומען אַן עפֿנטלעכער פֿאַרלאַמענטאַרישער פֿאָרהער.[45] ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע, אין וועלכער די רעגירונג איז אויפֿגעפֿאָדערט געוואָרן אָנצופֿרעגן בײַ די סיגנאַטאַר־מלוכות, צי האָט רומעניע שוין דערפֿילט אירע התחייבותן פֿון בערלינער טראַקטאַט לגבי יידן. איינער אַן אַמעריקאַנער פּאָליטיקער הענרי גרין האָט געוואָלט רופֿן קיין בערלין אויפֿן 23טן יאַנואַר 1914 אַן אינטערנאַציאָנאַל מאַניפֿעסטאַציע פֿאַר רעכט פֿון יידן אין רומעניע. „ייִקאָ", „אַליאַנס" און דער „הילפֿספֿעריין דער דויטשען יודען" האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנטיילצונעמען. גרין האָט פֿרײַער געפֿרוווט פּועלן בײַ די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס, דערנאָך האָט ער געמאַכט אַנשטרענגונגען צו אָרגאַניזירן אַ קאָנפֿערענץ מיטן אָנטייל פֿון בלויז ניט־ייִדישע אָרגאַניזאַציעס; אָבער ס׳איז אים ניט גערָאטן, און די קאָנפֿערענץ איז ניט פֿאַרגעקומען. באַלד נאָך דעם האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה.[46]

ניט די צירקולאַר־נאָטע פֿון סטייט־דעפּאַרטמענט און ניט די אויפֿקלערקאַמפּאַניע אין אַמעריקע האָבן ניט געהאָט קיין ווירקונג אויף דער אָנטי־ייִדישער פּאָליטיק אין רומעניע. ממילא איז אויך די מאַסן־עמיגראַציע געגאַנגען ווײַטער. ביז 1906 האָט אָנגעהאַלטן די אָרגאַניזירטע העלפֿאַקציע פֿון דער „ייִקאָ"; אין באַריכט פֿאַר 1907 גיט די „ייִקאָ" צו ווײַסן, אַז דעם 31טן דעצעמבער 1906 איז יעטווידער הילף פֿאַר דער עמיגראַציע אָפּגעשטעלט געוואָרן. אָבער ערשט אין 1909 איז די צאָל עמיגראַנטן געפֿאַלן אויף אַזוי פֿיל, אַז מען קען זי האַלטן פֿאַר „נארמאַל".

---

[45] די רעדעס, וואָס זײַנען געהאַלטן געוואָרן אין קאָנגרעס און בײַם פּאַרלאַמענטאַרישן פֿאָרהער, זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין באַזונדערע בראָשורן:

I. Hampton Moore, *Speech in the House of Representatives,* June 24, 1913. —Walter M. Chandler, *Speech in the House of Representatives,* Oct. 10, 1913. — *Hearings before the Committee on Foreign Affairs. House of Representatives,* Sixty third Congress, Second Session on H. J. Res. 138 and H. Res. 183. Dec. 10, 19 and 22, 1913.

[46] *Dr. Blochs Österreichische Wochenschrift,* 23. I. 1914.

8

פֿאַרנעם פֿון דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע

די ערשטע ידיעה פֿון רומעניש־יידישע קוואַלן וועגן עמיגראַציע איז פֿון יענע „30 יידישע פֿאַמיליעס" וואָס האָבן זיך אַוועקגעלאָזט קיין אַמעריקע נאָכן בילבול איסמאַיל פֿון יאָר 1871. ס׳איז שווער צו גלייבן, אַז רומענישע יידן זאָלן יעמאָלט ערשט האָבן „אַנטדעקט אַמעריקע", ס׳איז אַבער קיין ספֿק ניט, אַז פֿון יעמאָלט אָן איז אַנגעגאַנגען אַ שטענדיקע עמיגראַציע. אַבער קאָנקרעטע ציפֿער באַווײַזן זיך ערשט שפּעט אין די אַכציקער יאָרן. מיר דערוויסן זיך, אַז 1886 און 1887 האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע בערך 7,000 יידן.[1] דאָס איז געווען יעמאָלט, ווען ס׳איז אַנגענומען געוואָרן אין רומעניע דאָס געזעץ וועגן גייער־האַנדל.

פֿון 1876 ביז 1894 האָט די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע באַטראָפֿן העכער 45 טויזנט נפֿשות. צו דעם סך־הכּל קומען מיר אויף אַזאַ אופֿן: ביי דער פֿאָלקסצײַלונג פֿון 1876 האָט די יידישע באַפֿעלקערונג פֿון לאַנד באַטראָפֿן 218,304 נפֿשות, ביי דער פֿאָלקסצײַלונג פֿון 1894 — 243,255 נפֿשות. אַזוי ווי דער נאַטירלעכער צוואָקס (עודף פֿון געבוירענע איבער געשטאָרבענע) אין משך פֿון אָט דעם פֿעריאָד האָט באַטראָפֿן 70,804 נפֿשות, האָט די צאָל יידן אין 1894 באַדאַרפֿט דערגרייכן 288,812 (אַנשטאָט 243,255). דער דעפֿיציט באַטרעפֿט אַזוי אַרום 45,557. ס׳איז קיין ספֿק ניט, אַז דער דאָזיקער דעפֿיציט איז אַרויסגעוואָרן דורך עמיגראַציע.

מיר האָבן כּמעט ניט קיין ציפֿער וועגן דער פֿאַרטיילונג פֿון יידישע עמיגראַנטן איבער פֿאַרשיידענע לענדער. לאָמיר כאָטש צונויפֿנעמען דאָס ביסל מאַטעריאַל וואָס איז פֿאַראַן.

אויף די יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע האָבן די פֿאַראייניקטע שטאַטן געווירקט מיט ניט קיין קלענערע צוציקראַפֿט ווי אויף יידן פֿון אַנדערע לענדער. פֿאַראַן אַבער געוויסע סיבות וואָס האָבן געהאָט אַ קעגנווירקונג און געוויזן דער רומענישער עמיגראַציע אויך אַנדערע־לענדער. ראשית האָט די עמיגראַציע אין רומעניע געהאָט אַ מער אימפּולסיוון כאַראַקטער: רומענישע יידן האָבן ניט גלאָט עמיגרירט, נאָר זיי האָבן זיך אויפֿגעהויבן מאַסנווײַז און זיך געלאָזט לויפֿן אין דער וועלט אַרײַן. די צאָל עמיגראַנטן אָן אַ באַשטימטן וואַנדערציל איז מחמת דעם אין רומעניע בלי ספֿק געווען אַ סך אַ גרעסערע ווי אין אַנדערע לענדער, און במילא האָט אויך די צאָל עמיגראַנטן וואָס האָבן ניט געקענט דערגרייכן די ווײַטע אַמעריקע געמוזט זײַן אַ גרעסערע.

צווייטנס האָט אויף דער עמיגראַציע פֿון רומעניע געהאָט אַ באַזונדערע ווירקונג די שכנותשאַפֿט מיט טערקײַ און מיטן נאָענטן מיזרח בכלל. מיר מיינען דאָ ניט בלויז די געאָגראַפֿישע, נאָר אויך די היסטאָרישע נאָענטקייט. רומענישע יידן האָבן גאָנץ גוט געדענקט, אַז ביז ניט לאַנג צוריק האָט רומעניע געהערט

[1] דאָס איז אַ שאַציקע ציפֿער, וואָס זי ווערט פּסדר אַנגעגעבן אין רומעניע, צו„אַנד ביי ד״ר שוואַרצפֿעלדן אין זײַן אַרטיקל אין „אַמעריקען דזשוויש יערבוק".

צו טערקײַ און אַז דעמאָלט זײַנען געווען בעסערע צײַטן פֿאַר ייִדן. די רומענישע רעגירונג אַליין האָט געזאָרגט דערפֿאַר, אַז ייִדן זאָלן דאָס ניט פֿאַרגעסן. בײַ די אָפֿטע אַרויסשיקונגען פֿון ייִדן ווי „פֿרעמדע" („עקספּולזאַרע"), האָט זיך ניט זעלטן געטראָפֿן, אַז פּאָליציי האָט אַריבערגעשמוגלט אירע קרבנות איבער דער דרומדיקער גרענעץ פֿון לאַנד, קיין בולגאַריע, און זיי געהייסן „אַהיימגיין" קיין טערקײַ ווי „דעם סולטאַנס אונטערטאַנען". טערקײַ האָט אַלע יאָרן געהאַט עפּעס אַ צוציקראַפֿט פֿאַר די ייִדישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע.

אַ דריטער מאָמענט, וואָס ער האָט אויך געשפּילט אַ גאַנץ וויכטיקע ראָלע, איז געווען דער פֿאַקט, וואָס די גרויסע ייִדישע העלף־געזעלשאַפֿטן האָבן דעם רומע־נישן עמיגראַנטן־מאַטעריאַל געהאַלטן פֿאַר אַ ספּעציעל גוט צוגעפּאַסטן צו ערד־אַרבעט און האָבן צוליב דעם געשטרעבט צו שטעלן דער עמיגראַציע ווי ווײַט מיגלעך קאָלאָניזאַטאָרישע צילן און זי צו דיריגירן אין אַגראַרישע לענדער.

איבער די אַלע טעמים האַלטן מיר פֿאַר באַרעכטיקט די השערה (כאָטש קיין סטאַטיסטיק וועגן דעם איז ניטאָ), אַז די צאָל ייִדישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע וואָס האָט אויסגעוואַנדערט אין לענדער חוץ די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז פּראָפּאָרציאָנעל אַ גרעסערע ווי בײַ דער ייִדישער עמיגראַציע פֿון די אַנדערע מיזרח־אייראָפּעיִשע לענדער.

צוויי פּרווון פֿון קאָלאָניזאַציע זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿון רומענישע ייִדן סוף די 90ער יאָרן: איינער אין אַנאַטאָליע און אַ צווייטער אויפֿן אינדזל קיפּראָס. ביידע עקספּעדיציעס האָבן זיך געענדיקט מיט אַ פֿולקומען דורכ־פֿאַל; אָבער ווי טרויעריקע עפּיזאָדן אין דער געשיכטע פֿון ייִדישע קאָלאָניזיר־עקספּערימענטן זײַנען זיי זיכער ווערט, מען זאָל זיך מיט זיי באַקענען.[48]

אַ גרויסער טייל פֿון דער ייִדישער עמיגראַציע איז געגאַנגען קיין קאַנאַ־דע. די וואָס זײַנען באַקאָנט מיטן ייִדישן קיבוץ פֿון קאַנאַדע ווייסן, אַז רומע־נישע ייִדן זײַנען אַ גאַנץ קענטלעכער חלק פֿון דער קאַנאַדער ייִדישער באַפֿעל־קערונג. כמעט אין יעדער שטאָט פֿון לאַנד, ביזן עקסטן מערב, טרעפֿט מען היפּשע „קאָלאָניעס" פֿון רומענישע ייִדן. על־פּי־רוב זײַנען זיי (אָדער זייערע עלטערן) געקומען אין לאַנד בײַם אָנהייב 20טן יאָרהונדערט. אין באַריכט פֿון דער „ייִקאַ" פֿאַרן יאָר 1907 ווערט איבערגעגעבן, אַז פֿון די 28,685 עמיגראַנטן וואָס זײַנען פֿון איר געשטיצט געוואָרן דירעקט און אומדירעקט אין דער צײַט ווען זי האָט געפֿירט די העלפֿאַקציע אין רומעניע (1901 ביז 1906), האָבן 4,304 אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע. טויזנטער עמיגראַנטן האָבן אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע נאָך ביזן יאָר 1901 און אויך שפּעטער, נאָך 1906, און אַפֿילו במשך פֿון דער העלפֿאַקציע פֿון „ייִקאַ" איז אַ גרויסע צאָל עמיגראַנטן אַוועק קיין קאַנאַדע אָן דער שטיצע פֿון „ייִקאַ". קיין פּינקטלעכע ציפֿער זײַנען צום באַדויערן ניט פֿאַראַן. אויך נאַרסיס לעווען, דער געוועזענער פּרעזידענט פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט" וועלכע האָט אַזוי אַקטיוו מיטגעאַרבעט אין דער

---

[48] זע די מאַטעריאַלן וועגן דער עמיגראַציע פֿון רומעניע אין אַ ווײַטערדיקן נומער „ייִוואָ־בלעטער".

העלפֿאַקציע פֿאַר דער רומענישער עמיגראַציע, ברענגט ניט קיין ציפֿער־מאַטע־ריאַלן וועגן קאַנאַדע, הגם ער שטרײַכט באַזונדער אונטער, אַז אין דער גרויסער עמיגראַציע וואָס איז אָנגעגאַנגען קיין קאַנאַדע אין דער צײַט פֿון 1900 ביז 1912 האָבן רומענישע יִידן אַ גאַנץ היפּשן חלק.[49]

אין דעם דערמאָנטן באַריכט פֿון „יִקאַ" ווערט אויך איבערגעגעבן די צאָל פֿון 600 יִידן וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע. דאָס ווײַזט אויס צו זײַן די גאַנצע צאָל עמיגראַנטן קיין אַרגענטינע, ווײַל אָן דער הילף פֿון „יִקאַ" איז זיכער קיינער אַהין ניט אַוועק.

אין פֿאַרשיידענע באַריכטן פֿון דער פּרעסע באַגעגנט מען אויך די נעמען פֿון גאַנץ ווײַטע לענדער ווי אַ וואַנדערציל פֿון יִידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע: טראַנסוואַל, קאָנגאָ, אויסטראַליע, נײַ־זילאַנד. עס ווערט אַפֿילו געמאָלדן וועגן אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן זיך געשאַפֿן מיטן צוועק דורכצופֿירן די עמיגראַציע אין יענע לענדער אַרײַן. יעדערער וואָס איז צוגעטרעטן צו אַזאַ אָרגאַניזאַציע, האָט געמוזט אײַנצאָלן אַ גרעסערע סומע געלט; דאָס רובֿ מיטגלידער זײַנען געווען פֿאַרמעגלעכע מענטשן. ס'איז זיכער, אַז נאָר אַ גאַנץ מינימאַלע צאָל עמיגראַנטן זײַנען געפֿאָרן אין יענע מרחקים. דער פֿריִער דער־מאָנטער באַריכט פֿון „יִקאַ" גיט איבער אַ צאָל פֿון 27 יִידן וועלכע האָבן עמי־גרירט קיין אויסטראַליע אין דער צײַט פֿון 1901 ביז 1906.

אַ גרעסערן פֿאַרנעם האָט געהאַט די עמיגראַציע אין פֿאַרשיידענע גרויסע שטעט פֿון איראָפּע. כּמעט אין יעדער גרעסערער שטאָט פֿון עסטרײַך, דײַטשלאַנד און פֿראַנקרײַך האָבן זיך אָפּגעשטעלט רומענישע עמיגראַנטן וואָס האָבן ניט געהאַט אויף קיין הוצאות צו פֿאָרן ווײַטער. אַנדערע האָבן זיך שוין לכתחילה געשטעלט פֿאַר אַ ציל פּאַריז און לאָנדאָן. פּאַריז האָט געהאַט אַ צוצי־קראַפֿט ספּעציעל פֿאַר די אינטעליגענטערע עמיגראַנטן, ווײַל דאָס קולטור־לעבן אין רומעניע איז פֿון תּמיד אָן שטאַרק געווען פֿאַרבונדן מיט פּאַריז. די עמי־גראַציע קיין לאָנדאָן האָט געהאַט מער אַ מאַסנדיקן כאַראַקטער און זי האָט אַרויס־גערופֿן אומצופֿרידנקייט בײַ דער רעגירונג און ניט ווייניק אומרויִקייט אויך אין די ענגליש־יִידישע קרײַזן.

9

די רומעניש־יִידישע עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן

וואָס ס'איז נוגע דער יִידישער עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, קאָן מען זי נאָכפֿאָלגן אַ סך גרינגער און זיכערער ווי די עמיגראַציע אין אַנדערע לענדער פֿון דער וועלט. מען פֿאַרשפּאָרט דאָס בלאָנדזשעניש דורך פּרעסע־באַריכטן, ווײַל ס'זײַנען פֿאַראַן אָפֿיציעלע אַמעריקאַנער אימיגראַציע־ציפֿער פֿאַר דער צײַט פֿון 1899 אָן. די ציפֿער וועלכע מיר ברענגען ווײַטער

[49] *Jewish Colonization Association.* Rapport de l'Administration Centrale pour l'année 1907. Paris, 1908.

אונטן פֿאַר דער צײַט פֿון 1881 ביז 1899 זײַנען געזומען פֿון די שאַצונגען אין דעם באַקאַנטן ווערק פֿון סעמיוע׳ל דזשאַזעף.[50]

טאַבעלע 1

די צאָל יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע, וועלכע זײַנען אָנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דער צײַט פֿון 1881 ביז 1914

יאָר	צאָל עמיגראַנטן	יאָר	צאָל עמיגראַנטן	יאָר	צאָל עמיגראַנטן	יאָר	צאָל עמיגראַנטן
1881	30	1891	854	1901	6,827	1911	2,188
1882	65	1892	740	1902	6,589	1912	1,512
1883	77	1893	555	1903	8,562	1913	1,640
1884	238	1894	616	1904	6,446	1914	2,646
1885	803	1895	518	1905	3,854		
1886	518	1896	744	1906	3,872		
1887	2,063	1897	516	1907	3,605		
1888	1,653	1898	720	1908	4,455		
1889	1,058	1899	1,343	1909	1,390		
1890	462	1900	6,183	1910	1,701		
1890—1881	6,967	1900—1891	12,789	1910—1901	47,301	1914—1911	7,986

1881 ביז 1914 — 75,043

פֿאַר די גאַנצע 34 יאָר פֿון 1881 ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן, ווי עס ווײַזט די טאַבעלע 1, אימיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן 75,043 יידן פֿון רומעניע, ד״ה קרוב 30% פֿון דער דאָרטיקער יידישער באַפֿעלקערונג (269 טויזנט נפֿשות לויט דער פֿאָלקסצײַלונג פֿון 1899).

טאַבעלע 2 ווײַזט, אַז די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע האָט געהאַט דעם גרעסטן צוואָקס אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע לענדער פֿון יידישער מאַסן־עמיגראַציע. אין דער דאָזיקער טאַבעלע נעמען מיר אָן מיט 100 די גאַנצע צאָל אימיגראַנטן פֿאַר די דערמאָנטע דרײַ צענדלינג יאָר און מיר רעכענען אויס, וואָס פֿאַר אַ פּראָצענט פֿון דער דאָזיקער גאַנצער צאָל אימיגראַנטן איז אַריינגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין יעטווידער צענדלינג יאָרן באַזונדער.

טאַבעלע 2

די צאָל יידישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון 1881 ביז 1910, לויט צענדלינגער יאָרן, אין פּראָצענטן צו דער גאַנצער צאָל אימיגראַנטן פֿון דעם לאַנד

צענדלינג יאָרן	פֿון רוסלאַנד	פֿון עסטרײַך־אונגערן	פֿון רומעניע
1890—1881	12.1%	15.9%	10.4%
1900—1891	25.0%	29.8%	19.1%
1910—1901	62.9%	54.3%	70.5%
	100.0%	100.0%	100.0%

[50] Samuel Joseph; *Jewish Immigration to the United States from* 1881 *to* 1910. New York, 1904.

אין ערשטן צענדליִנג יאָרן פֿונעם באַטראַכטן פּעריאָד איז נאָך די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע פּראָפּאָרציאָנעל קלענער ווי די עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד און עסטרייך־אונגערן (10,4% לגבי 12,1% און 15,9% פֿון דער עמיגראַנטן־מאַסע פֿאַר אַלע דריי צענדליִנג יאָרן). אין צווייטן צענדליִנג יאָרן איז דער חילוק אין פּראָפּאָרציאָנעלן וווקס פֿון דער עמיגראַציע צווישן רומעניע און די אַנדערע לענדער אויך ניט קיין גרויסער און רומעניע איז נאָך אַלץ הינטערשטעליק. פֿאַר דער צייט פֿון 1901 ביז 1910 באַטרעפֿט אַבער דער פּראָצענט אַריבערגעקומענע עמיגראַנטן פֿון רומעניע שוין 70,5%, און פֿון רוסלאַנד 62,9%, פֿון עסטרייך־אונגערן — אַפֿילו נאָר 54%.

די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע איז הייסט עס אין ערשטן צענדליִנג יאָרן פֿונעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט געוואָקסן גיכער איידער פֿון וועלכן עס איז אַנדער לאַנד מיט יידישער מאַסן־עמיגראַציע.

כדי בעסער אָפּצושאַצן די עמיגראַציע פֿון אַ געוויסן פֿאַלק, מוז מען זי פֿריִער פֿאַר אַלץ פֿאַרגלייכן מיט דער עמיגראַציע־באַוועגונג פֿון אַנדערע פֿעלקער אין דעם זעלביקן לאַנד. וואָס פֿאַר אַ חלק באַטרעפֿט די יידישע עמיגראַציע אין דער אַלגעמיינער עמיגראַציע פֿון רומעניע?

טאַבעלע 3

אַנטייל פֿון יידן אין דער אַלגעמיינער צאָל עמיגראַנטן פֿון רומעניע

יאָר	צאָל יידישע עמיגראַנטן		צאָל ניט־יידישע עמיגראַנטן		צוזאַמען (100%)
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%	
1899	1,343	83.6	263	16.4	1,606
1900	6,183	95.7	276	4.3	6,459
1901	6,827	95.4	328	4.6	7,155
1902	6,589	91.6	607	8.4	7,196
1903	8,562	91.9	748	8.1	9,310
1904	6,446	91.0	641	9.0	7,087
1905	3,854	86.8	583	13.2	4,437
1906	3,872	86.5	604	13.5	4,476
1907	3,605	82.2	779	17.8	4,384
1908	4,455	85.2	773	14.8	5,228
1909	1,390	87.4	200	12.6	1,590
1910	1,701	79.3	444	20.7	2,145
1911	2,188	86.7	334	13.3	2,522
1912	1,512	75.7	485	24.3	1,997
1913	1,640	76.1	515	23.9	2,155
1914	2,646	65.6	1,386	34.4	4,032
פֿון 1899 ביז 1914	62,813	87.5	8,966	12.5	71,779

פֿון די 71,779 עמיגראַנטן פֿון רומעניע, וואָס זיינען אַריבערגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן במשך פֿון 1899 ביז 1914, זיינען געווען 62,813 (87,5%) יידן און מערניט 8,966 (12,5%) ניט־יידן. דער נידעריקסטער פּונקט וועלכן

דער יִידישער חלק האָט דערגרייכט (אין יאָר 1914) איז נאָך אַלץ העכער 65%. מען דאַרף געדענקען, אַז דער אָנטייל פון יידן אין דער באַפֿעלקערונג פון לאַנד האָט דעמאָלט באַטראָפֿן 4,5%. מיט אַנדערע ווערטער: פון יעדע טויזנט אינוווינערס אין רומעניע זײַנען געווען יידן 45, ניט־יידן 955; פון יעדע טויזנט עמיגראַנטן פון רומעניע זײַנען געווען יידן 875, ניט־יידן 125.

אויך אין רוסלאַנד און אין עסטרײַך־אונגערן איז דער אָנטייל פון יידן אין דער אַלגעמיינער עמיגראַנטן־מאַסע געווען אַ סך אַ גרעסערער, ווי עס וואָלט אויסגעקומען לויט זייער פּראָצענט אין לאַנד, אָבער ווײַט ניט אַזוי גרויס, ווי אין רומעניע. דערויף זאָגט עדות די ווײַטערדיקע טאַבעלע.

טאַבעלע 4

פון יעדע 1000 עמיגראַנטן אין די יאָרן 1900—1910 זײַנען געווען יידן

לאַנד	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
עסטרײַך־אונגערן	147	115	75	91	114	63	56	56	91	50	51
רוסלאַנד	408	442	353	350	534	500	581	444	459	325	321
רומעניע	957	954	916	919	910	868	865	822	852	874	793

און איצט לאָמיר באַטראַכטן די יידישע עמיגראַציע־ציפֿער פון רומעניע פֿאַר די אייניציקע יאָרן אין זייער פּראָפּאָרץ צו דער יידישער באַפֿעלקערונג־צאָל („עמיגרירן־מדרגה״) לויט דער אָפֿיציעלער סטאַטיסטיק, אָנגעהויבן פון 1899. כדי נאָך קלאָרער צו מאַכן דאָס בילד, וועלן מיר ווײַטער מאַכן אַ פֿאַרגלײַך מיט רוסלאַנד און עסטרײַך־אונגערן.

טאַבעלע 5[51]

פון יעדע 10,000 יידישע אינווווינערס האָבן עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן

	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	דורכ־שניט לעצ
פון רוסלאַנד	47	71	72	72	91	149	177	240	220	138	75	115	122
„ עסטרײַך־אונגערן	53	82	63	62	90	97	84	72	91	74	41	63	73
„ רומעניע	51	238	262	253	329	246	148	149	138	171	53	65	175

אין יאָר 1899 גלײַכט זיך אויס די יידישע עמיגריר־מדרגה פון רומעניע מיט דער עמיגריר־מדרגה פון רוסלאַנד און עסטרײַך־אונגערן. פון יעדע צען

---

[51] די ציפֿער פֿאַר עסטרײַך־אונגערן און רומעניע אין אָט דער טאַבעלע זײַנען גענומען פון ס. דושאַזעפּס ווערק (זע הערה 50), פֿאַר רוסלאַנד פון ד״ר ל. הערש: „די יודישע עמיגראַציע״, פֿאַרלאַג „די וועלט״, ווילנע 1914. ס. דושאַזעפּס אויסרעכענונגען פֿאַר רוסלאַנד זײַנען אַ ביסל גרעסערע (1900: 72; 1901: 74; 1902: 74; 1903: 93; 1904: 152; 1906: 246; 1907: 226; 1908: 141; 1909: 77; 1910: 117. — יאָריקער דורכשניט: 125).

טויזנט יידן וואָס האָבן געווינט אין די דרײַ לעצטע האָבן אין יענעם יאָר עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן: פֿון רוסלאַנד — 47, פֿון עסטרײַך־אונגערן — 53, פֿון רומעניע — 51. מיט עלף יאָר שפּעטער, אין יאָר 1909, פֿאַלט די רומענישע עמיגריר־מדרגה צוריק כּמעט ביז דער זעלביקער הייך: 53 (אין דעם זעלביקן יאָר: רוסלאַנד — 75; עסטרײַך־אונגערן — 41). וואָס האָט זיך אָבער אָפּגעטאָן צווישן די יאָרן 1900 ביז 1908? די טאַבעלע ווײַזט אונדז פֿאַר רומעניע אַ שפּאַנונג פֿון 138 (אין יאָר 1907) ביז 329 (אין יאָר 1903).

בײַ רוסלענדער יידן איז די העכסטע עמיגריר־מדרגה געווען, ווי מען קען זיך גרינג אָנשטויסן, אין די יאָרן 1904—1907, און דעם שפּיץ האָט זי דער־גרייכט מיט 240 (אין 1906). רומענישע יידן זײַנען אָבער נאָך שטאַרקער געגאַנגען קיין אַמעריקע. דער רומענישער הויכפּונקט איז געווען אין 1903 — 329. אין דורכשניט, פֿאַר דער גאַנצער צײַט פֿון צוועלף יאָר, האָבן פֿון יעדע צען טויזנט יידן אין די דרײַ מלוכות, עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן: פֿון עסטרײַך־אונגערן — 73, פֿון רוסלאַנד — 122, פֿון רומעניע — 175.

יידן פֿון רומעניע האָבן די העכסטע עמיגריר־מדרגה צווישן אַלע יידישע קיבוצים.

*

פֿון זינט דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַ קאַפּיטל געשיכטע פֿונעם רומענישן פֿאָלק, אַ נײַ קאַפּיטל געשיכטע אויך פֿאַר יידן אין דער אַלטער רומעניע און אין די פֿראָווינצן וואָס זײַנען אָפּגעריסן געוואָרן פֿון רוס־לאַנד און עסטרײַך־אונגערן און זײַנען פֿאַראייניקט געוואָרן מיט רומעניע. מיר האָבן דעריבער אונדזערע באַטראַכטונגען דערפֿירט נאָר ביז יענער מלחמה.

אין משך פֿון דעם באַטראַכטן פֿעריאָד האָבן עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אַליין נאָענט צו 30 פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון רו־מעניע. אין דער זעלבער צײַט האָבן טויזנטער יידן געשטראָמט איבער די גרע־נצן אין אַנדערע לענדער.

פֿון אַ מלוכה, אין וועלכער יידן האָבן געהאָט אַ גאַנץ אַנזיכטיקן חלק אין מיסחר, אינדוסטריע און מלאָכה (אַרום 20 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער צאָל באַווויינערס וואָס זײַנען פֿאַרנומען אין אָט די ווירטשאַפֿטצווײַגן), פֿון אַ מלוכה וואָס האָט געהאַלטן בײַם סאָמע אָנהייב פֿון דער קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג און אין וועלכער יידן האָבן געהאָט די בעסטע אַנטוויקלונגס־מיגלעכקייטן פֿאַר דער צוקונפֿט, האָט אויסגעוואַנדערט העכער אַ דריטל פֿון דער יידישער באַפֿעל־קערונג אין פֿערטהאַלבן צענדליג יאָר. מיר האָבן געזען, אַז די מאַסן וואָס האָבן געוואַנדערט פֿון רומעניע זײַנען ניט געווען קיין לומפּנטשן, זיי זײַנען אין אַ גאַנץ גרויסער מאָס געווען געלערנטע פֿאַכאַרבעטערס וועלכע וואָלטן גע־קענט האָבן אַ בריית אַרבעטספּלאַץ פֿאַר זיך אין לאַנד. געטריבן האָט זיי דער פּאָליטישער רעזשים, אַ רעזשים וואָס האָט סוף־כּל־סוף אויך דאָס גאַנצע לאַנד אַרײַנגעפֿירט אין אָפּגרונט.

די קאָמיסאַרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בועגאָס־אײַרעס

פֿון ב. ל ע ו י ן (בועגאָס־אײַרעס)

עס איז שוין עטלעכע מאָל אויסגעקומען אָנצווויזן, אַז ניט געקוקט אויף אַלע באַמיִונגען, וועלכע זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿון יאָר 1610 ביזן יאָר 1754,[1] איז אין בועגאָס־אײַרעס ניט אײַנגעשטעלט געוואָרן קיין טריבונאַל פֿון דער אינקוויזיציע. מיטן פֿאַרפֿאַלגן די אָפּטריניקע פֿון „אונדזער הייליקער אמונה" האָבן זיך דאָ פֿאַרנומען די קאָמיסאָרן, די פֿאַרטרעטערס פֿון טריבונאַל אין לימאַ, פּערו.

דער טריבונאַל פֿון דער „הייליקער אינקוויזיציע" איז אײַנגעפֿירט געוואָרן אין פּערואָנער וויצעקיניגטום, פֿון וועלכן אַרגענטינע איז געווען אַ באַשטאַנדטייל, דעם 29סטן יאָנואָר 1570. דער עדיקט פֿון קיניג פֿעליפּע וועגן דעם ענין איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 25סטן יאָנואָר 1569, און דער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן פֿון קיניגלעכן ראָט אין יאָר 1568.[2] פֿאָרן אײַנשטעלן דעם טריבונאַל האָבן די ביסקופֿן פֿון די „אינדיעס" זיך אָפּגעגעבן מיט פֿאַרפֿאַלגן די אָפּטריניקע פֿון קאַטוילישן גלויבן און זיי האָבן געטראָגן דעם טיטל „גענעראַל־לעכע אינקוויזיטאָרן".[3] נאָר דעם ווי דער טריבונאַל איז אײַנגעפֿירט געוואָרן האָבן די „גענעראַל־לעכע אינקוויזיטאָרן" זיך באַשעפֿטיקט בלויז מיט „פֿאַרברעכנס" קעגן קאַטוילישן גלויבן באַגאַנגענע דורך אינדיאַנער, און זײַנען געווען רעפּרעזענטירט אין טריבונאַל.

דאָס פּערואָנער וויצעקיניגטום איז געווען אומגעהײַער גרויס. עס האָט זיך געצויגן — ביז די רעפֿאָרמען פֿון קאַרלאָס דעם 3טן אין דער צוויי־טער העלפֿט 18טן יאָרהונדערט — פֿון די אָנטיליען ביז פֿײַערלאַנד. דער אינקוויזיציע־טריבונאַל האָט, פֿאַרשטייט זיך, פֿון זײַן זיצארט לימאַ ניט געקאָנט וויי ס׳געהער צו זײַן דורכפֿירן זײַן אַרבעט. דעריבער איז אין 1610 אײַנגעשטעלט געוואָרן נאָך אַ טריבונאַל אין פּאַרט קאַרטאַכענאַ, אין דער הײַנטיקער קאָלאָמביע, און אין אַלע וויכטיקע שטעט איז די מיסיע פֿון אָפּרעכענען זיך מיט די אָפּיקורסים אי־בערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פֿון קאָמיסאָרן וועלכע האָבן דורכגעפֿירט אַ טיי־

---

[1] וועגן דעם ענין און בכלל וועגן דער אינקוויזיציע אין לאַ פּלאַטאַ איז דאָס בעסטע ווערק:
José Toribio Medina, *El Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición en las provincias del Plata.* Santiago de Chile, 1889. [געדרוקט אין 250 עקזעמפּלאַרן].

[2] Roberto Levillier, *Don Francisco de Toledo. Colección de publicaciones históricas de la Biblioteca del Congreso Argentino,* Buenos Aires, 1935, I, pp. 126—28.

[3] Inquisidores Ordinarios.

[4] וועגן דעם בריי־טער אין מײַן בוך:
El Judio en la Epoca Colonial. Colegio Libre de Estudios Superiores, Buenos Aires, 1939.

פֿונקציעס פֿון טריבונאַל, די מער עלעמענטאַרע — די פֿונקציעס וועלכע האָבן ניט געהאַט צו טאָן מיטן אַרויסגעבן פּסק־דינים, סײַ דעפֿיניטיווע, סײַ וועגן אונ־טערוואַרפֿן דעם קרבן אונטער אַ פּרווו פֿון עינוי.

דאָס פֿאָרשן די געשיכטע פֿון שפּאַניש־אַמעריקע אין די קאָלאָניאַלע צײַטן פֿאָדערט זייער פֿיל אַרבעט, ווײַל די ביוראָקראַטישע פֿאָרמען און פֿאָרמלען האָבן דאָ געבליט. וועגן דער מינדסטער זאַך, וועגן אַ חתונה־דערלויבעניש פֿאַר אַן אָפֿיציר פֿון דער אַרמיי למשל, פֿלעגט מען דאָ פֿירן יאָרן לאַנג אַ קאָ־רעספּאָנדענץ וואָס פֿלעגט דורכגיין אַלע מאַכטאָרגאַנען פֿון די קאָלאָניעס און פֿון דער מעטראָפּאָליע, און ס'איז קלאָר, אַז עס האָבן זיך אָנגעקליבן גאַנצע הויפֿנס פּאַפּירן, בײַכיקע אַקטן וועגן יעדער ענין; אויך וועגן דער „בלוטריינקייט", דעם אַמאָליקן אַריער־פּאַראַגראַף. טאַקע אַ דאַנק די אַזוי פּרטימדיקע אַקטן וואָס מאַכן טויט מיד, ווען מען טרעפֿט זיך ניט אָן אין זיי אויף דעם ענין וואָס אינטע־רעסירט, האָבן זיך ביז איצט דערהיט אַזוי פֿיל אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן דעם לעבן אין די קאָלאָניעס. אַזאַ פּרטימדיקער דאָקומענט פֿון אָנהייב 18טן י"ה, אינפֿאָרמירט אונדז וועגן די אויפֿגאַבעס, אַטריבוטן און יוריסדיקציע פֿון די קאָמיסאַרן פֿון דער „הייליקער אינקוויזיציע". דער דאָקומענט וועלכער טראָגט דעם נאָמען „אינסטרוקציעס" איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן דורכן סעקרעטאַר פֿון טריבונאַל אין לימאַ, מיגעל ראָמאַן דע אַלעסטיאַ,[5] און איז אַ מע־טאָדישער צונויפֿנעם פֿון אַלע פֿאַראָרדענונגען צו די אינקוויזיציע־קאָמיסאַרן. ער האַלט 78 קאַפּיטלען, וואָס מיר וועלן זיי דאָ איבערגעבן אין אַ סינטעטישער פֿאָרם.

די אינסטרוקציעס פֿאַר די אינקוויזיציע־קאָמיסאַרן.

די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿון די קאָמיסאַרן איז געווען אָפּצונעמען דערקלערונגען פֿון די עדות (קאַפּ' 1). די עדות, ריכטיקער געזאָגט, די דענונציאַנטן (קאַפּ' 2), האָבן באַדאַרפֿט ענטפֿערן, צי בעתן „פֿאַרברעכן" זײַנען בײַגעווען אויך אַנדערע פּערזאָנען; אויב ניט, איז צי דאָס וואָס זיי דענונצײַרן ווייסן זיי פֿון זען אָדער הערן.

די עדות וואָס זײַנען גערופֿן געוואָרן ווי אַ פּועל־יוצא פֿון דער מסירה האָט דער קאָמיסאַר ניט געטאָרט אויפֿקלערן וועגן וואָס עס גייט (קאַפּ' 3). אויב זיי האָבן זיך יאָ געגעבן חשבון און אַליין געמאַכט אַ דערקלערונג, האָט דער נאָטאַריוס אַלץ פֿאַרנאָטירט. ווען דער עדות האָט פֿון זיך אַליין ניט צופֿרידנ־געשטעלט דעם קאָמיסאַר און ניט אויסגעזאָגט אַלץ וואָס דער דענונציאַנט האָט

---

[5] דאָס איינציקע וואָס איך ווייס וועגן אים איז דאָס וואָס עס ווערט איבערגעגעבן אין:
Manuel de Mendiburu, *Diccionario Histórico-biográfico del Perú*, VIII.

[6] "Instruccion y orden/ Que comunmente han de guardar los Comisarios y Notarios del Santo Oficio de la Inquisicion del Perú, cerca de procesar en las causas de Fé, y criminales de Ministros en que fueren reos, y contra el honor del oficio, ó informaciones de limpieza, con la forma de publicar Edictos generales de Fé y particulares; en conformidad de lo que está mandado por Cédulas Reales, Instrucciones y Cartas acordadas de los señores del Consejo de Su Magestad de la Santa General Inquisicion, Recopilado por D. Miguel Roman de Aulestia, Secretario del Secreto mas antiguo de dicha Inquisicion."

אָנגעגעבן, אַז ער קען באַשטעטיקן, האָט מען אים שטרענג אויסגעפֿאָרשט, ניט אַנדערש ווי אַ דעם נאָמען פֿון דענונציאַנט און פֿון באַשולדיקטן.

אויב עמעצער וואָס איז דענונציירט געוואָרן איז זיך געקומען אַליין באַשולדיקן און האָט, לויט דער אינפֿאָרמאַציע וואָס דער קאָמיסאַר האָט פֿאַרמאָגט, ניט אויסגעזאָגט „דאָס גאַנצע פֿאַרברעכן אַדער אַפֿילו פֿאַרברעכנס" (קאַפּ׳ 6), וואָס ער איז באַאָנגעקלאָגט, האָט מען נאָכן אויסהערן אים אויפֿגעפֿאַדערט צו זאָגן דעם גאַנצן אמת, ווייל נאָר אונטער דעם באַדינג האָט ער געקענט געניסן פֿון די פֿריוויליגיעס פֿאַר בעלי־תשובֿות. ער האָט אויך באַפֿאַרפֿט דענונציירן אַפֿילו וואָס האָבן זיך פֿאַרשולדיקט פֿאַר דער אינקוויזיציע, און אויך דערקלערן, פֿאַר וואָס ער האָט ערשט דעם געגעבענעם טאָג זיך געשטעלט פֿאַרן „הייליקן גע־ריכט" און ניט פֿריִער.

אין די אינסטרוקציעס וועלכע שטרענג אָנגעוויזן די קאָמיסאָרן (קאַפּ׳ 7), זיי זאָלן זיך ניט פֿאַרנעמען מיט אויספֿאָרשן די דענונציירטע ווי פֿאַרברעכערס. דאָס דאָזיקע האָט געהערט אויסשליסלעך צום טריבונאַל, ווייל — ווי עס זאָגט זיך טעקסטועל — „די מינדסטע קלייניקייט קען זיין די סיבה פֿון פֿאַרליכן אַ גאַנצן פּראָצעס."

די עדות וועלכע האָבן געדאַרפֿט באַשטעטיקן די רייד פֿון דענונציאַנט האָט מען גערופֿן דורכן הויפּט־מיליציע־שרף[7] פֿון דער אינקוויזיציע (קאַפּ׳ 9) אייני־ציקווען און געהיים, כדי איינער זאָל ניט וויסן פֿון דעם צווייטן. מען האָט זיי אויך ניט אויסגעזאָגט דעם נאָמען פֿון דער פּערזאָן וואָס האָט זיך פֿאַררופֿן אויף זיי און ווער ס׳איז דענונציירט געוואָרן (קאַפּ׳ 15).

אויב אַן עדות איז געווען אַ קרובֿ, דינער אַדער נאָענטער פֿרײַנד פֿון דע־נונציירטן, האָט אים דער אינקוויזיציע־קאָמיסאָר ניט געפֿרעגט אויף קיין פֿאַרהער (קאַפּ׳ 18), ווייל דער הייליקער טריבונאַל האָט משער געווען, אַז זיין גבֿית־עדות קען זיין לטובֿת דעם באַשולדיקטן.

פֿיר טעג נאָכן אָפּנעמען די גבֿית־עדות האָט דער אינקוויזיציע־קאָמיסאָר געהייסן רופֿן צווויי גלחים, אומבאַדינגט „אַלטקריסטן",[8] און אויב עס זײַ־נען ניט געווען קיין גלחים, איז צווויי זקנים, בחורים פֿון גוטע מידות אאַז״ו, וועלכע האָבן אָפּגעגעבן אַ שבֿועה צו האַלטן דעם סוד (קאַפּ׳ 22). נאָך דער שבֿועה האָט דער נאָטאַריוס פֿאַרגעלייענט די באַשולדיקונג וועלכע איז אויף ס׳נײַ באַשטעטיקט געוואָרן.

---

[7] Alguacie mayor.

[8] נאָכן גירוש זײַנען אין שפּאַניע פֿאַרבליבן בלויז געשמדטע יידן. הגם די געזעצן האָבן שטרענג פֿאַרווערט די פֿריש געשמדטע, זייערע קינדער און אייניקלעך צו פֿאַרן אין די קאָלאָניעס, האָבן זיי זיך פֿאַרט אַהין אַרײַנבאַקומען. פֿונקט ווי אין דער מעראָפּאָליע, איז דאָ אײַנגע־שטעלט געוואָרן אַ גרעניץ צווישן די וועלכע האָבן פֿון דור־דורות געשטאַמט פֿון קריסטן („אַלטקריסטן") און אַזוינע וואָס זײַנען געקומען פֿון יידישן שטאַם („נײַקריסטן"). בײַם באַקומען עפֿנטלעכע פּאָסטנס בײַ דער רעגירונג און אין די מוניציפּאַליטעטן, ווי אויך בײַם אַרײַנטרעטן אין מיליטער און אין די גלחים־סעמינאַרן האָט מען געמוזט באַווײַזן בלוטרײַנקייט, ד״ה, חוץ אַנדערע זאַכן, אַז מען שטאַמט ניט אָפּ פֿון יידן. די קאָנסטיטוציעס פֿון אַלע שפּאַניש־אַמעריקאַנער אוניווערסיטעטן האָבן אויך געהאַט אין זיך דעם פֿונקט ווען בלוטרײַנקייט.

אין בײַזײַן פֿון די צוויי אָנגעוויזענע פּערזאָנען האָט מען דורכגעפֿירט די באַשטעטיקונג, געדרוקט ad perpetuam rei memoriam פֿון די אָפּגעגעבענע דערקלערונגען פֿאַרן קאָמיסאַר (קאַפּ׳ 23).

נאָכן אָפּנעמען די מסירות, אויספֿאָרשן אַלע עדות און באַשטעטיקן די דעקלאַראַציע ad perpetuam rei memoriam איז דער גאַנצער מאַטעריאַל אין בערגעשיקט געווארן קיין לימאַ. דער קאָמיסאַר האָט פֿאַר זיך ניט געטארט איבערלאָזן קיין שום קאָפּיע (קאַפּ׳ 26). דאָס איבערשיקן איז דורכגעפֿירט געווארן מיט דער גרעסטער געוואָרנטקייט.

אויב עמעצער האָט זיך אַליין דענונציִירט פֿאַרן קאָמיסאַר, איז פֿינקטלעך פֿאַרשריבן דער טאָג און די שעה, ווען דאָס איז געשען (קאַפּ׳ 32), כדי צו האָבן אַ באַווײַז, צי ער האָט עס ניט געטאָן פֿון מורא, אַז אַנדערע זאָלן אים ניט אויסגעבן.

ווען די אינקוויזיציע פֿון לימאַ האָט אויפֿגעגעבן די קאָמיסאַרן אויסצופֿאָרשן עדות פֿון דער פֿאַרטיידיקונג פֿון „פֿאַרברעכערס וועלכע האָבן זיך געפֿונען אַרעסטירט אין הייליקן טריבונאַל אַדער שוין פֿראָצעסירטע״ (קאַפּ׳ 33), האָט מען דאָס דורכגעפֿירט לויט אַ ספּעציעלן פֿאָרמולאַר וואָס זי האָט ספּעציעל צוגעשיקט יעטווידער מאָל.

עס איז ספּעציעל געצויגן געוואָרן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די קאָמיסאַרן אויפֿן פֿאַקט, אַז קרימינעלע פֿאַרברעכערס וועלכע ס׳קומט זיי גרויסע שטראָפֿן האָבן אַ טבֿע צו דענונציִירן זיך פֿאַר דער אינקוויזיציע (קאַפּ׳ 36), כדי מען זאָל זיי פֿירן אין הויז פֿון קאָמיסאַר, און בשעת־מעשׂה אָנטלויפֿן זיי. דעריבער, זאָגן די אינסטרוקציעס, זאָל דער קאָמיסאַר אין אַזעלכע פֿאַלן גיין אין תּפֿיסה און דאָרטן אין אַן אָפּגעזונדערט אָרט אויספֿאָרשן דעם בעל־דבֿר, דערנאָך באַשטעטיקן די אויספֿאָרשונג און זי איבערשיקן צום טריבונאַל, וועגדיק זיך איינצוטיק צום ציווילן ריכטער, ער זאָל אָפּלייגן די טויטשטראָף ביז דער טריבונאַל וועט זיך אַרויסזאָגן וועגן דעם ענין.

אַזוי ווי געוויסע פערזאָנען „באַווירקטע מער דורך שׂינאה ווי דורך פֿרומקייט״ (קאַפּ׳ 37) פֿלעגן דענונציִירן אַנדערע, אַז זיי שטאַמען אָפּ פֿון באַשטראָפֿטע דורך דער אינקוויזיציע און דעריבער איז זיי פֿאַרבאָטן „אָנצוטאָן זיך אין זײַדנס, רײַטן אויף פֿערד און טראָגן געווער״ (קאַפּ׳ 37), איז רעקאָמענדירט געוואָרן די קאָמיסאַרן, זיי זאָלן אָננעמען די דאָזיקע באַשולדיקונגען בלויז קעגן קינדער און אייניקלעך פֿון פֿאַרברענטע און קעגן אַזעלכע פערזאָנען, וועלכע האָבן תּשובה געטאָן.[9] פֿאַר דער אינקוויזיציע.

די קאָמיסאַרן האָבן אויף דער אייגענער אַחריות געמעגט דורכפֿירן אַרעסטן אין אַזוינע דרײַ פֿאַלן: 1) ווען עס איז געווען אין גאַנצן קלאָר, אַז עס גייט וועגן אַן ענין וואָס אויף אים איז חלילה די יוריסדיקציע פֿון טריבונאַל פֿון דער אינקווי־

[9] דאָס מיינט אַזעלכע פערזאָנען וואָס זײַנען צום ערשטן מאָל געקאָפּט געוואָרן דורך דער אינקוויזיציע און האָבן זיך מודה געווען אין די „פֿאַרברעכנס״ וואָס מען האָט זיי אויפֿגעוואָרפֿן. מען פֿלעגט בײַ זיי קאָנפֿיסקירן דאָס פֿאַרמעגן, געבן זיי שמיץ און צוטיילן טורמעשטראָפֿן.

זיציע; 2) וועז עס זײַנען פֿאַראַנען גענוג באַווײַזן; 3) אוז וועז עס איז דאָ די סכנה, אַז דער בעל־דבֿר וועט אַנטלויפֿן. איידער דער קאָמיסאַר האָט דורכגע־פֿירט דעם אַרעסט, האָט ער זיך באַדאַרפֿט באַראַטן וועגן דעם ענין מיטן ביסקופֿ פֿון דער שטאָט (קאָפּ׳ 38) אוז מיט די קוואַלִיפֿיצירערס.[10] דער אַרעסטירטער איז אײַנגעזעצט געוואָרן אין דער שטאָט־תּפֿיסה אין גאַנצן איזאָלירט פֿון דער דרויסנדיקער וועלט. בײַם אָפּנעמען בײַ אים דאָס פֿאַרמעגן, פֿאַדערן די אינ־סטרוקציעס, זאָלן די קאָמיסאַרן וואַכן, אַז עס זאָל גאָרניט ווערן באַהאַלטן אַדער צוגעגעבֿעט, אוז וועגן אַלעם זאָל וואָס גיכער געגעבן ווערן אַ באַריכט צום טריבונאַל.

בײַ די אַרעסטן וועלכע זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן אויף דער פֿאַראַרדענונג פֿון „הייליקן טריבונאַל״ האָט דער קאָמיסאַר באַדאַרפֿט פֿינקטלעך אויספֿאָלגן די ספּעציעלע אינסטרוקציעס פֿון דאָרטן. וועז דער אַרעסט איז ניט געווען קיין געהיימער, האָט דער קאָמיסאַר אַראָפּגענומען פֿון פֿאַרמעגן פֿון אַרעסטירטן די סומע וואָס מען האָט געדאַרפֿט אויף איבערצושיקן אים קיין לימאַ אוז אויף אויסהאַלטן אים אין דער געהיימער תּפֿיסה פֿון דער אינקוויזיציע (קאָפּ׳ 39). וועז די פֿאַראַרדענונג האָט זיך געלייענט: „מיט קאָנפֿיסקאַציע פֿון פֿאַרמעגן״, האָבן אַלע גיטער באַדאַרפֿט פֿינקטלעך פֿאַרשריבן ווערן, אוז אַ טייל דערפֿון פֿלעגט גיין אויף אויסהאַלטן דעם אַרעסטירטן. וועז דער אַרעסטירטער איז געווען אַרעם, האָט ער זיך, בעת מען האָט אים געפֿירט קיין לימאַ, אויפֿגעהאַלטן פֿון בעטלען.

די אינסטרוקציע האָט אַ ספּעציעלן פֿונקט (קאָפּ׳ 40), אַז אין די שטעט, ווו עס זײַנען ניטאָ קיין ספּעציעלע תּפֿיסות פֿון דער אינקוויזיציע, ד״ה אומעטום מחוץ לימאַ, זאָלן די אַרעסטירטע גוט באַווּאַכט ווערן אוז זיי זאָלן געהאַלטן ווערן אָפּגעזונדערט פֿון אַלע. אוז כדי קיינער זאָל זיך מיט זיי ניט קענען פֿאַרשטענ־דיקן, זאָל דאָס עסן זיי געגעבן ווערן דורך אַ פֿונקציאָנאַר פֿון דער אינקוויזיציע. בעתן פֿירן קיין לימאַ זאָל אויך שטרענג אָפּגעהיט ווערן די פֿולע איזאָלאַציע, אוז די אַרעסטירטע זאָלן זײַן געשמידט אין קייטן אויף די הענט אוז פֿיס.

אויף צו זײַן אַ פֿונקציאָנאַר פֿון דער אינקוויזיציע האָט מען ניט אַנדערש געמוזט באַווײַזן „בלוטריינקייט״. די אויספֿאָרשונג וועגן דער „בלוטריינקייט״ האָט מען, פֿונקט ווי אַלע אַנדערע אַרבעטן פֿון דער אינקוויזיציע, דורכגעפֿירט בסוד (קאָפּ׳ 41 אוז 42). וועגן בייַדע באָבעס אוז זיידעס פֿון קאַנדידאַט האָבן געמוזט עדות זאָגן צום ווינציקסטן 12 פֿערזאָן, ניט אַנדערש „אַלטקריסטן״. אויב די אַנגעגעבענע צאָל עדות האָט ניט אויף קיין צופֿרידנשטעלקן אופֿן אויפֿ־געקלערט דעם ענין, האָט מען אויסגעפֿאָרשט מער, ביז די זאַך איז אין גאַנצן קלאָר געווארן. אוז אויב וועגן איינעם פֿון די זיידעס אַדער באָבעס איז ניט געווען געוויס מאַטעריאַל, האָט מען געמאַכט אַן אויספֿאָרשונג וועגן זייער בײַ־נאָמען (קאָפּ׳ 45), כדי צו זען, פֿון וואַנען זיי שטאַמען אוז צו וועלכן סאָרט

[10] אין טעקסט: Calificadores. דאָס מיינט געלערנטע גלחים וועלכע האָבן זיך באַדאַרפֿט אַרויסזאָגן וועגן דער טעאָרעטישער לעגאַלקייט פֿון אַרעסט.

מענטשן דער בײַנאָמען געהער. דעם גאַנצן מאַטעריאַל פֿון דער אויספֿאָרשונג האָט דער נאָטאַריוס אויפֿן באַפֿעל פֿון קאָמיסאַר איבערגעשיקט קיין לימאַ און ער האָט ניט געטאָרט איבערלאָזן פֿאַר זיך קיין שום קאָפּיע (קאַפּ׳ 46). דער ענין „בלוטריינקייט״ פֿון קאַנדידאַט אויפֿן פּאָסטן פֿון אינקוויזיציע־באַאַמטן פֿלעגט דעפֿיניטיוו באַשלאָסן ווערן אין לימאַ.

די עדות צו די אויספֿאָרשונגען וועגן „בלוטריינקייט״ האָט מען גערופֿן אין דער זעלביקער פֿאָרם ווי די וועגן „פֿאַרברעכנס קעגן דער אמונה״, ד״ה אין געהיים, דורכן הויפּט־מיליציע־שעף פֿון דער אינקוויזיציע (קאַפּ׳ 47). און אויב איינער פֿון זיי האָט זיך געוואָלט אויסדרייען פֿון אָפּגעבן די שבֿועה, האָט מען אים דאָס ניט דערלויבט.

עס איז אָנגעוויזן געוואָרן די קאָמיסאַרן, אַז אין די אויספֿאָרשונגען וועגן „בלוטריינקייט״ זאָלן זיי זיך האַלטן אין די גרענעצן וואָס זײַנען אָנגעצייכנט דורכן טריבונאַל, אַז זיי זאָלן ניט איבערגעבן קיין שום אַנדערע יוסטיצן די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג (קאַפּ׳ 48), „ווײַל דאָס וואָלט באַטײַט ניט אָפּצוהיטן די געהיימקייט וואָס איז אַזוי נייטיק אין די ענינים וועלכע געהערן צום הייליקן טריבונאַל.״

פֿון די אינסטרוקציעס קען מען דרינגען (קאַפּ׳ 51 און 52), אַז די קאָמי־סאַרן פֿון די ערטער, ווו עס האָבן זיך געפֿונען ביסקופּן, דאָס מיינט שטעט מיט אַ גרעסערער באַפֿעלקערונג און זיצאָרט פֿון גובערנאַטאָרן (ווי דאָס איז געווען בוענאָס־אײַרעס), זײַנען געווען מער חשובֿ ווי די אַנדערע פֿאָרשטייערס פֿון די טריבונאַלן. אָבער אויך זיי האָבן ניט געטאָרט פֿאַרפֿירן קיין פּראָצעסן און אויספֿאָרשונגען קעגן זייערע קאָלעגן (קאַפּ׳ 52). אַזוינס איז בכלל געווען פֿאַרווערט.

די קאָמיסאַרן, מיליציע־שעפֿן, נאָטאַריוסן און פֿאַמיליאַרן פֿון דער אינקווי־זיציע האָבן גענאָסן פֿון אירע ספּעציעלע פּריווילעגיעס. דאָס האָט קודם־כּל געמיינט, אַז זיי האָבן זיך געפֿונען אונטער דער שוץ פֿון דעם קיניג און קיינער האָט זיך ניט געטאָרט אַרײַנמישן אין זייערע געשעפֿטן.[11] אַ גאַנצע ריי שטײַערן האָבן זיי ניט באַדאַרפֿט צאָלן. מען האָט זיי אויך ניט געטאָרט אַרעסטירן פֿאַר אַ פּשוטן פֿאַרברעכן (קאַפּ׳ 53). נאָר אין פֿאַלן פֿון רעוואָלט קעגן קיניג און ענלעכע שווערע חטאים האָט געקענט אינטערווענירן די ציווילע מאַכט.

פֿאַר פֿאַסטצײַט האָבן די קאָמיסאַרן דורכן מיליציע־שעף (און ווען דער פּאָסטן איז ניט געווען פֿאַרנומען — דורכן עלטסטן פֿאַמיליאַר פּערזענלעך) גע־מאָלדן (קאַפּ׳ 54) דעם קאָרעכידאָר,[12] דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג און די מוניצי־

---

[11] וועגן דעם קען מען זען בפֿרטיות אין:
Recopilación de Leyes de Judias, I.
און אין דעם פֿרִיער דערמאָנטן בוך פֿון מעדינאַ (הערה 1).

[12] אין שפּאַניש Corregidor, אַ מין שטאָט־גובערנאַטאָר אָדער רעגירונגס־קאָמיסאַר פֿאַר די שטאָט־ענינים, וועלכער איז געווען אונטערגעוואָרפֿן דעם גובערנאַטאָר פֿון דער פּראָווינץ. ניט פֿאַרמישן מיט די קאָרעכידאָרן וועלכע זײַנען געווען פֿאַרוואַלטערס מיט דיסטריקטן באַוווינטע דורך אינדיאַנער. די ראָלע פֿון די לעצטע איז געווען גאָר אַן אַנדערע.

פֿאַלע הויפּט־באַאַמטע,[13] אַז זיי האָבן אַ פֿאַראַרדענונג פֿון טריבונאַל דורכצולייענען דעם צווייטן און פֿערטן זונטאָג פֿון פֿאַסטצייט די „אַלגעמיינע עדיקטן פֿון גלויבן און חרם". [14] די מעלדונג ווערט זיי געגעבן, כדי זיי זאָלן אין די דערמאָנטע טעג קומען אין קאָמיסאַרס ווויונונג און באַלייטן אין קלויסטער אַריין. דאָס דאָזיקע האָט אַרויסגערופֿן פֿיל בייז בלוט אין בוענאָס־אײַרעס און אַנדערש ווו, ווי מיר וועלן דאָס שפּעטער זען. אָבער די אינקווויזיציע איז באַשטאַנען אויף דער פֿאַמפּע, כדי אונטערצושטרײכן איר וויכטיקייט.

אין ערשטן זונטאָג פֿון פֿאַסטצייט נאָך מיטאָג האָבן זיך אין דער ווויונונג פֿון קאָמיסאַר אויפֿגעקלײבן אַלע אַנגעשטעלטע פֿון דער אינקווויזיציע. פֿון דאַנען זײַנען זיי אַרויסגעריטן אויף פֿערד אַנגעטאָן אין זייער אָפּיציעלער הלבשה[15] מיטן קאָמיסאַר בראָש, באַלייט פֿון בייַדע זײַטן דורכן נאַטאַריוס און מיליציע־שעף וועלכער האָט געהאַלטן אין דער האַנט דעם סימבאָלישן שטעקן פֿון דער אינקווויזיציע.

די גאַנצע פּראָצעסיע איז געריטן איבער די באַלעבטסטע גאַסן פֿון שטאָט און די פֿאַמיליאַרן האָבן מיט טרומייטן, פויקן און קעסלפּויקן קאַנצענטרירט אַרום זיך אַן עולם (קאַפּ׳ 55), פֿאַר וועלכן דער פּרעגאַן (אויסרופֿער) האָט אויסגעשריען דאָס וואָס דער נאָטאַריוס האָט אים דיקטירט, דהיינו, אַז אַלע אײַנוווינערס פֿון שטאָט און פֿון זעקס לעגוועס[16] אַרום, עלטער פֿון 10 יאָר, מוזן בײַזײַן בעתן לייענען די אַלגעמיינע „עדיקטן פֿון גלויבן" פֿון „הייליקן טריבונאַל", דעם צווייטן זונטאָג פֿון פֿאַסטצייט און דעם חרם־עדיקט דעם פֿערטן זונטאָג.

נאָך דער צערעמאָניע מיטן אויסרופֿן האָט דער קאָמיסאַר באַשטימט צוויי גלחים וועלכע זאָלן האַלטן אַ דרשה פֿאַר די גלייביקע וועגן דעם אינהאַלט פֿון די עדיקטן „און די פֿלייכט וואָס זיי האָבן צו מסרן דאָס וואָס זיי האָבן זיך דער־ווּוסט, געזען, אַדער געהערט וועגן פּערזאָנען, וועגן וועלכע עס רעדט זיך אין זיי, ניט מאַכנדיק קיין שום אויסנאַם פֿאַר דער אייגענער פֿרוי, מאַן, עלטערן אַדער אַנדערע נאָענטע קרובֿים און פֿרײַנד, און אויך דאָס, אַז זיי נעמען אויף זיך אַ גרויסע שולד, אויב זיי וועלן די זאַכן אין דער גרעסטער געהיימקייט ניט מעלדן דעם קאָמיסאַר" (קאַפּ׳ 57).

אינעם טאָג פֿון לייענען די „עדיקטן פֿון גלויבן" האָבן זיך געדאַרפֿט אויפֿקלײַבן אין דער ווויונונג פֿון קאָמיסאַר אַלע אָנגעשטעלטע פֿון דער אינקווויזיציע, דער קאָרעכידאָר און די מוניציפּאַלע הויפּט־באַאַמטע, כדי אים רײַטנדיק צו באַלייטן אין קלויסטער אַריין, ווו ער איז אויפֿגענומען געוואָרן מיט געהיילטקט וואָסער דורך די גלחים, וועלכע האָבן אים צוגעפֿירט צום פֿאַראַדנעם אָרט

[13] Alcaldes Ordinarios.

[14] Anatema.

[15] די הלבשה איז געווען ענלעך צו דער גלחישער. די פֿאַמיליאַרן האָבן זיך געדאַרפֿט אויפֿטשעפּעט זייער צייכן, אַ רויטן קרייץ פֿון זײַד אַרומגעלייַמעוועט מיט גאָלד. דער מיליציע־שעף האָט געטראָגן דעם שטעקן וואָס ווערט דערמאָנט אין טעקסט (La vara). צי דער אָפּיציעלער שטאַנדאַרד פֿון דער אינקווויזיציע איז אויך געטראָגן געוואָרן איז מיר ניט באַווּוסט.

[16] אַ לעגוע (legua) איז 0.32 מיל = 0.51 קילאָמעטער.

(קאַפּ׳ 58), אַ ספּעציעל אויסגעבעטן צוליב דער חגא. די דאָזיקע צערעמאָניעס, פֿון וועלכע מיר ברענגען דאָ בלויז אַ טייל, האָבן אַרויסגערופֿן פֿיל צוזאַמענ־שטויסן צווישן די קאָמיסאַרן פֿון איין זײַט און די גלחים, דער ציווילער און מו־ניציפּאַל־מאַכט פֿון דער אַנדערער.

די עדיקטן האָט פֿאַרגעלייענט אין קלויסטער דער נאָטאַריוס פֿון דער אינקוויזיציע (קאַפּ׳ 59), און אויב ער איז קראַנק געווארן, האָט דער קאָמיסאַר באַשטימט אַן אַנדער פערזאָן וואָס ער האָט געהאַלטן פֿאַר פּאַסיק.

דאָס פֿאַרלייענען די ספּעציעלע עדיקטן וועגן אָפּגעבן אָדער פֿאַרבאָט אויף ביכער און אַנדערע זאַכן איז פֿאַרגעקומען אין ערשטן חגא־טאָג נאָכן באַקומען זיי (קאַפּ׳ 62). דער קאָמיסאַר איז ניט געווען מחויב בייצוזײַן אין די פֿאַלן, עס האָט זיי פֿאַרגעלייענט דער נאָטאַריוס.

די קאַנדידאַטן אויף פּאַסטנס פֿון אינקוויזיציע־פֿונקציאָנאַרן האָט אין זײַן יוריסדיקציע פֿאַרגעלייגט דער קאָמיסאַר. די „בלויטריינקייט״ האָט באַדאַרפֿט באַווײַזן וועלן ניט נאָר מצד דעם קאַנדידאַט, נאָר אויך מצד זײַן פֿרוי (קאַפּ׳ 63).

די פֿונקציאָנאַרן פֿון דער אינקוויזיציע זײַנען געווען מחויב, אונטער דער ספּנה פֿון פֿאַרלירן די פּאַסטנס (מיט וועלכע עס זײַנען געווען פֿאַרבונדן גרויסע פֿריווילעגיעס, אַזוי אַז אַלע האָבן זיך צו זיי געריסן), צו מעלדן, אויב זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז עמעצער וואָס דינט דער אינקוויזיציע גיט אויס אירע סודות.

אויב די פֿונקציאָנאַרן פֿון דער אינקוויזיציע זײַנען געווען בחורים אָדער אַלמנס (דער קאָמיסאַר איז שטענדיק געווען אַ גלח), און זיי האָבן זיך געקליבן חתונה צו האָבן, האָבן זיי געדאַרפֿט וועגן דעם מעלדן דעם טריבונאַל, כדי עס זאָל דורכגעפֿירט ווערן די אויספֿאָרשונג וועגן דער „בלויטריינקייט״ פֿון דער כלה; אַן דעם האָבן זיי ניט באַקומען קיין דערלויבעניש חתונה צו האָבן. אויב זיי האָבן אָנדערש געהאַנדלט, האָט מען בכּלי זיי אָפּגענומען די פּאַסטנס און אַרויפֿגע־לייגט אַ געלטשטראָף לויט דעם אײַנזען פֿון טריבונאַל (קאַפּ׳ 68).

די קאָמיסאַרן פֿון „הייליקן טריבונאַל״ האָבן ניט באַדאַרפֿט באַצאָלן פֿאַר איבערשיקן זייערע באַריכטן קיין לימאַ (קאַפּ׳ 72). עס איז זיי אָבער פֿאַר־ווערט געווען צו באַנוצן זיך מיט דער דאָזיקער פֿריווילעגיע פֿאַר צוועקן וואָס האָבן ניט קיין שייכות מיט דער אינקוויזיציע.

אויף פֿיל שטעלן וואָס זײַנען שוין ציטירט געווארן וועלן שטרענג געפֿאָ־דערט, אַז די גאַנצע טעטיקייט פֿון דער אינקוויזיציע זאָל דורכגעפֿירט ווערן אין געהיים. דער פֿונקט 74 פֿון די אינסטרוקציעס שטעלט זיך אָפּ אויף דעם ספּעציעל און לייגט אַרויף אויף די קאָמיסאַרן און נאָטאַריוסן פֿון דער אינקווי־זיציע דעם חובֿ צו האַלטן שטרענג בסוד אַלע אויספֿאָרשונגען וואָס זיי פֿירן דורך. דער קאָמיסאַר האָט געמוזט אײַנאַרדענען זײַן ביוראָ אין אַ געהיימען צימער (קאַפּ׳ 75), צו וועלכן בלויז ער און דער נאָטאַריוס האָבן געהאַט אַ צוטריט. אַלע מאַטעריאַלן האָט ער אין פֿאַל פֿון אַוועקפֿאָרן אָדער פֿאַרן טויט געדאַרפֿט איבער־געבן דעם נאָטאַריוס וועלכער האָט זיי אויף שטרענג געמוזט האַלטן בסוד, אַרײַנגערעכנט די אינסטרוקציעס וואָס ווערן דאָ איבערגעגעבן.

אַזוי ווי די ביסקופן זײַנען געווען פֿאַרטראָטן אין „הייליקן טריבונאַל״ ווען עס זײַנען פּראָצעסירט געוואָרן אײַנוווינערס פֿון זייערע דיעצעזעס, האָט דער קאָמיסאַר באַדאַרפֿט זיך ווענדן צו זיי, זיי זאָלן באַפֿולמעכטיקן עמעצן, אַז ער זאָל זיי פֿאַרטרעטן אין לימאַ, ווײַל זיי פּערזענלעך האָבן דאָך ניט געקענט פֿאַר־לאָזן זייערע רעזידענץ־ערטער (קאַפּ׳ 76).

די קאָמיסאַרן האָבן באַדאַרפֿט וויסן, וועלכע פּערזאָנען האָבן פֿאַר זיך אַליין באַשטימט געלטשטראָפֿן לטובֿת דער „הייליקער אינקוויזיציע״ פֿאַר באַגיין געוויסע חטאים (שפּילן אין קאָרטן און דאָס גלײַכן), און נאָכן דורכפֿירן אַן אויספֿאָרשונג וועגן דעם, אַז דער נדר איז ניט געהאַלטן געוואָרן, איבערשיקן דעם גאַנצן מאַטעריאַל צום טריבונאַל, כדי ער זאָל באַשטימען וואָס צו טאָן מיט זיי (קאַפּ׳ 77). אויך ווערן אין דעם זעלביקן קאַפּיטל אויפֿגעפֿאָדערט די קאָמי־סאַרן, זיי זאָלן מיט דער גרעסטער התמדה און גיכקייט דורכפֿירן די ענינים וואָס דער טריבונאַל וועט זיי אויפֿגעבן, און אויך די וואָס זיי וועלן באַהאַנדלען אין רעזולטאַט פֿון מסירות.

אין לעצטן קאַפּיטל (78) פֿון די אינסטרוקציעס ווערט אויפֿגעקלערט די קאָמיסאַרן, אַז עס געהער ניט צו זיי דאָס פֿאַרפֿאָלגן אינדיאַנער פֿאַר חטאים קעגן גלויבן. דאָס דאָזיקע געהער צום קלויסטער.[17]

קאָנפֿליקטן צווישן דער אינקוויזיציע און דער ציווילער מאַכט

פֿון די אינסטרוקציעס איז גרינג צו זען, אַז די אינסטיטוציע פֿון קאָמיסאַרן פֿון דער אינקוויזיציע האָט זיך געהאַט איר באַשטימטע פֿונקציע. צי האָט זי זי טאַקע אויסגעפֿירט? די אַרגענטינער היסטאָריקערס האַלטן, אַז בנוגע זייער לאַנד — ניט. לויט מײַן מיינונג — יאָ. איך וועל דאָס באַלד דאָקומענטאַל באַווײַזן.

עס איז נייטיק אָנצומערקן, אַז עס איז בכלל פֿאַראַן די טענדענץ צו באַגאַ־טעליזירן דעם ענין אינקוויזיציע אין אַרגענטינע. די דאָזיקע טענדענץ — ווען עס קומען ניט אַרײַן קיין פֿאַקטאָרן פֿון פּאָליטישן כאַראַקטער — איז אַ רע־זולטאַט פֿון דעם, וואָס די טעטיקייט פֿון „הייליקן טריבונאַל״ אין ריאָ דע לאַ פּלאַטאַ איז נאָך ניט גענוג אויסגעפֿאָרשט געוואָרן. קיין שום פֿאַרעפֿנטלעכטע אַרבעט[18] — אַרײַנגערעכנט די פֿון מחבר פֿון די שורות — איז ניט אויסשעפּיק און דעפֿיניטיוו. ס׳מוז אָנגעוויזן ווערן, אַז אין דער אַרגענטינער היסטאָרישער ליטעראַטור זײַנען נאָך אַפֿילו ניט דערמאָנט געוואָרן די „אינסטרוקציעס״ וואָס

---

[17] זע הערה 4.

[18] די וויכטיקסטע אַרבעט וועגן דער אינקוויזיציע אין ריאָ דע לאַ פּלאַטאַ איז דאָס שוין ציטירטע בוך פֿון טשילענער פֿאָרשער כאָסע טאָריביאָ מעדינאַ. אַלע ווערק אין אַלע שפּראַכן, אין וועלכע עס ווערט געשריבן וועגן דעם „הייליקן טריבונאַל״ אין די שפּאַנישע קאָלאָניעס, שטיצן זיך דער עיקר אויף אים. דערגאַנצונגען צו מעדינאַס מאַטעריאַל מיט עטלעכע דאָקו־מענטן פֿון די שפּאַנישע אַרכיוון בײַ:

José Torre Revello, "La Inquisición en Rio de la Plata," *Humanidades*, XX.

און בײַ ב. לעווין (*El judio . . .*) מיט עטלעכע דאָקומענטן פֿון אַרגענטינער אַרכיוון.

זײַנען אַזוי וויכטיק פֿאַרן שטודיום פֿון דער אינקוויזיציע אין די ראַיאָנען, ווו דער „הייליקער טריבונאַל" איז געווען פֿאַרטראָטן דורך די קאָמיסאַרן.

גאָר גרויס איז דער ווידערשטאַנד (וועלכער נעמט זיך, חוץ פֿון די שוין דערמאָנטע סיבות, אויך פֿון דער אײַנגעשמועסטער אינדעפֿערענץ אין רעליגיעזע פֿראַגעס), בעת מען פּרוווט דערווײַזן, אַז אין בוענאָס־אײַרעס האָט דער „הייליקער טריבונאַל" מיט דער זעלביקער התמדה ווי אומעטום דורכגעפֿירט זײַן אַרבעט. איך שטעל מיר פֿאָר, ווי שווער עס וועט מיר אָנקומען צו איבערצײַגן דעם שפּאַנישן לייענער, אַז אין בוענאָס־אײַרעס זײַנען פֿאָרגעקומען גאַנצע פּראָצעסיעס פֿון דער אינקוויזיציע. און דאָך איז דאָס אַ פֿאַקט; אַ פֿאַקט, וואָס דרינגט אַרויס קלאָר און בולט פֿון די אַקטן פֿון בוענאָס־אײַרעסער שטאָטראַט אין די קאָלאָניאַלע צײַטן [19]

ס'איז שוין פֿריִער אָנגעמערקט געוואָרן, אַז די פּאָמפּע בעתן לייענען די „אַלגעמיינע עדיקטן פֿון גלויבן" האָט אַרויסגערופֿן פֿיל צוזאַמענשטויסן צווישן דער ציווילער מאַכט און דער אינקוויזיציע. טאַקע אין בוענאָס־אײַרעס איז פֿאָרגעקומען אַ שאַרפֿער קאָנפֿליקט אויף דעם באָדן; ער האָט זיך געצויגן פֿון מאַרץ 1716 ביז נאָוועמבער 1744.

פֿאַרן ייִדישן לייענער איז ניט אינטערעסאַנט צו האָבן דעם גאַנצן אינהאַלט פֿון די דאָקומענטן וואָס זײַנען שייך צו דעם דאָזיקן קאָנפֿליקט. וואָס ס'איז יאָ וויכטיק צו זאָגן איז, אַז דורך אים ווערט אַבסאָלוט זיכער, אַז די „אינסטרוקציעס" זײַנען חל געווען אויף בוענאָס־אײַרעס און אַז די טרויעריקע אינקוויזיציע־פּראָצעסיעס זײַנען דאָ פֿאָרגעקומען; עס איז אויך געלייענט געוואָרן דער שוידערלעכער עדיקט פֿון מסירות. [20]

שבֿועות פֿון אינקוויזיציע־פֿונקציאָנאַרן

ביז איצט האָב איך זיך ניט אָנגעטראָפֿן אויף קיין אָריגינעלן טעקסט פֿון די שבֿועות, וואָס עס האָבן אָפּגעגעבן די פֿונקציאָנאַרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס. דער פֿאַקט אַליין אָבער שטייט מחוץ יעטווידער ספֿק, און אין די אינסטרוקציעס ווערט ער בפֿרטיות איבערגעגעבן. מיט אַן אָריגינעלן טעקסט פֿון אַ שבֿועה פֿון אַן אינקוויזיציע־פֿונקציאָנאַר (נאָטאַריוס) איז מיר געלונגען זיך צו באַקענען אין מאָנטעווידעאָ. [21] אין אים רעדט זיך וועגן אָפּהיטן די אונדז באַקאָנטע „אינסטרוקציעס". דאָס איז נאָך אַ באַווײַז פֿאַר דער אויסערגעוויינטלעכער וויכטיקייט פֿון דעם דאָזיקן דאָקומענט. אָן די אינסטרוקציעס קאָן ניט זײַן קיין רייד וועגן שטודירן די טעטיקייט פֿון דער אינקוויזיציע

---

[19] Archivo general de la Nación. Acuerdos del extinguido Cabildo de Buenos Aires.

באַשלוסן פֿון 13טן מאַרץ 1716 ביזן 27טן נאָוועמבער 1744.

[20] דער דאָזיקער עדיקט ווערט דערמאָנט דורך גרעצן און דובנאָוון. זײַן טעקסט — צום ערשטן מאָל אין ייִדיש — פֿיגורירט אין מײַן אַרבעט, די יודן אין אורוגווײַ אין די קאָלאָניאַלע צײַטן, וואָס דאַרף זײַן געדרוקט אין צווייטן באַנד „אַרגענטינער ייִוואָ־שריפֿטן".

[21] *Revista del Archivo General Administrativo*, Montevideo, 1887, IV, pp. 316—318.

אין דרום־אַמעריקע, וויבאַלד מיטן אויסנאַם פֿון לימאַ, קאַרטאַכענאַ און מעקסיקע (שטאַט) זײַנען אין ערגעץ ניט געווען קיין טריבונאַלן און די אינקוויזיציע האָט זיך דעריבער באַנוצט מיט די קאַמיסאַרן, פֿאַר וועלכע די „אינסטרוקציעס" זײַנען צונויפֿגעשטעלט געוואָרן.

בײַלאָגע 1

פֿון דעם דאָקומענט וואָס איך ברענג דאָ, אָפּהיטנדיק אין דער איבערזעצונג וויפֿל ס׳לאָזט זיך דעם אָרכאַיִשן נוסח, וועט דער לייענער אַרויסזען, אַז די „אינסטרוקציעס" זײַנען חלק געווען אומעטום: אין דעם אינווענטאַר וואָס דער אינקווי־זיציע־קאַמיסאַר קאַסאַכוס גיט איבער דעם נײַעם קאַמיסאַר אויף דער שטאָט קא־ריענטעס, פֿיגורירן די דאָזיקע אינסטרוקציעס אויפֿן ערשטן אָרט.

פּראָטאָקאָל וועגן איבערגעבן דעם אַרכיוו פֿון דער אינקוויזיציע אין קאַריענטעס

„אין קאַריענטעס, דעם 20טן יאַנואַר 1759. דער זייער ערנוועדטער פּאַטער טאָמאַס אַרנאַו פֿון דער געזעלשאַפֿט פֿון יעזוסן [יעזוּיטן־אָרדן], רעקטאָר פֿון דער דאָזיקער הייליקער שול [22] און קאַמיסאַר פֿון „הייליקן דינסט" פֿון דער אינקוויזיציע האָט דערקלערט, אַז אים איז אָנגעקומען אַ מודעה פֿון הייליקן טריבונאַל פֿון דער אינקוויזיציע, וועמענס רעזידענץ־אָרט ס׳איז די שטאָט פֿון די קיניגן פֿון לימאַ. און ער פֿאָלגט אויס דאָס שליחות וואָס איז אים אביערגעגעבן געוואָרן און די אָנדערע טריט וועלכע געהערן צו דער דאָזיקער זאַך. זײַן ערנ־ווערטע פּאָטעריישקייט באַפֿעלט מיר, דעם בײַזײַענדיקן נאָטאַריוס פֿון הייליקן דינסט, אַז איך זאָל דאָס צו וויסן טון דעם הער לערער [23] דאָן כאָסאָכוס פֿראַנסיסקאָ דע קאַסאַכוס וועלכער האָט פֿאַרנומען דעם פּאָסטן פֿון קאַמיסאַר, כדי ער זאָל פֿרײַלאָזן און צו דער זעלביקער צײַט מיר אביערגעבן דעם אַרכיוו, אין וועלכן עס געפֿינען זיך אַלע אויספֿאַרשונגען און אָנדערע מאַטע־ריאַלן וואָס געהערן צו דעם דאָזיקן הייליקן טריבונאַל, וויבאַלד אויך אָנדערע פּאַפּירן און אַלע סאָרטן פּאַפּירן פֿון דעם כאַראַקטער, מאַכנדיק פֿון זיי אַן אינווענטאַר, סײַ פֿון די וואָס וועלן ערשט אויפֿגענומען און אויך פֿון די וואָס זײַנען שוין אָפּגעשלאָסן. אַזוי האָט באַפֿוילן און ג־חתמעט זײַן ס. ר. וואָס כ׳באַשטעטיק.

טאָמאָס אַרנאַו

אויף דער פֿאַראָדענונג פֿון זײַן ערנוועדטער פּאָטעריישקייט

איגנאַסיאָ דע סאָטאָ

נאָטאַריוס פֿון הייליקן דינסט

אין קאַריענטעס, דעם 22טן יאַנואַר 1759, בין איך דער נאָטאַריוס פֿון דער הייליקער אינקוויזיציע געקומען אין דעם דאָזיקן הויז פֿון דער וויניגער פֿון דעם לערער דאָן כאָסאָכוס פֿראַנסיסקאָ דע קאַסאַכוס. און אין בײַזײַן פֿון זײַן לויכטיקייט האָב איך געלייענט און צו וויסן געטאָן דעם דאָקומענט וואָס שטייט פֿון אויבן. און האָבנדיק פֿאַרשטאַנען האָט ער גזעאָגט, אַז ער וואַרפֿט זיך אים אונטער. בכן איז מען צוגעטראָטן צו מאַכן דעם אינווענטאַר פֿון די פּאַפּירן וואָס געהערן צום הייליקן טריבונאַל פֿון דער הייליקער אינקוויזיציע. און וויאַ רעזולטאַט האָט זײַן לויכטיקייט אונטערגעשריבן, וואָס דאָס באַשטעטיק איך.

לערער כאָסאָף דע קאָסאָכוס

פֿאַר מיר

איגנאַסיאָ דע סאָטאָ

נאָטאַריוס פֿון הייליקן דינסט

---

[22] די קולטיסטערס וואָס האָבן געהערט צו די יעזוּיטן האָבן זיך געוופֿן שולעס (colegios). מען האָט אין זיי טאָקע געלערנט אויך. די ראָלע פֿון די יעזוּיטן אין דער געשיכטע פֿון בילדונג אין שפּאַניש־אַמעריקע איז גאָר גרויס.

[23] אַ גלח פֿון העכערן ראַנג; אויפֿזעער איבער דער שול.

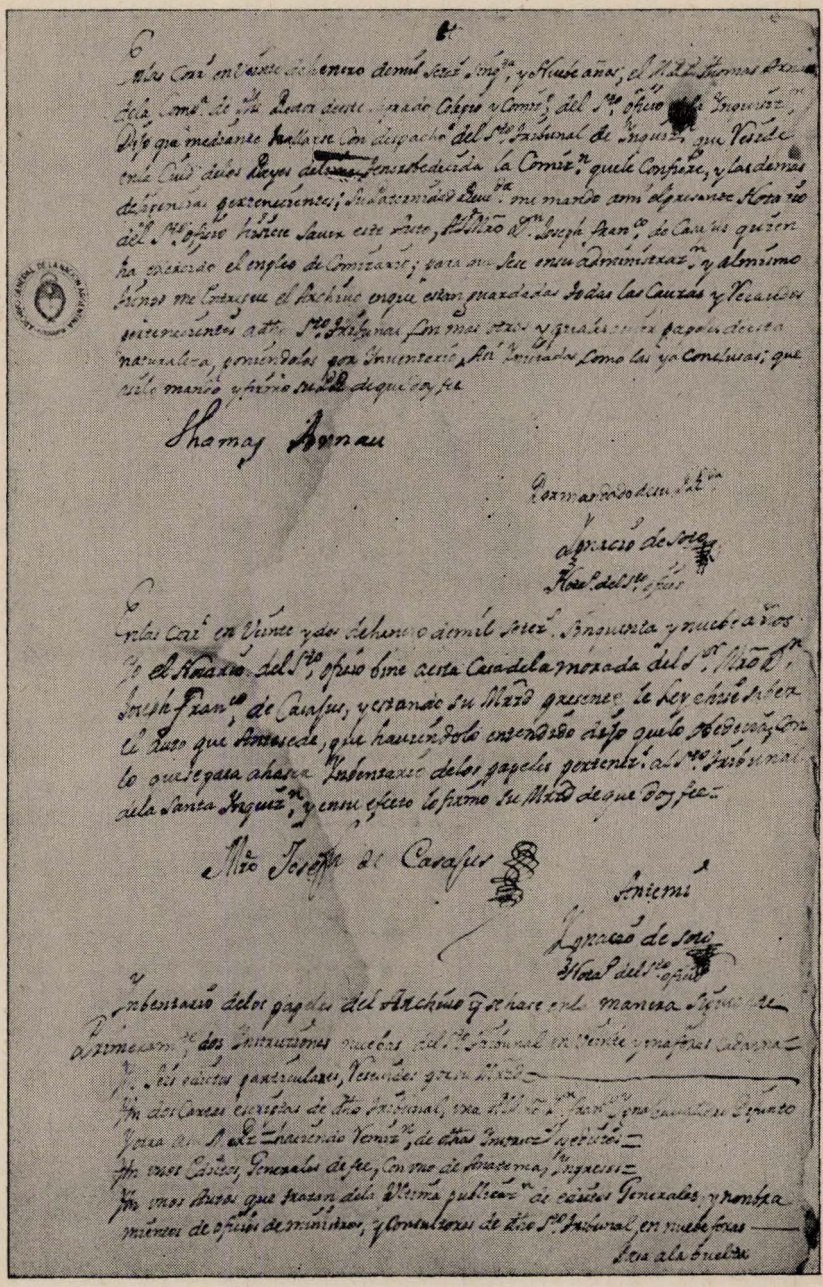

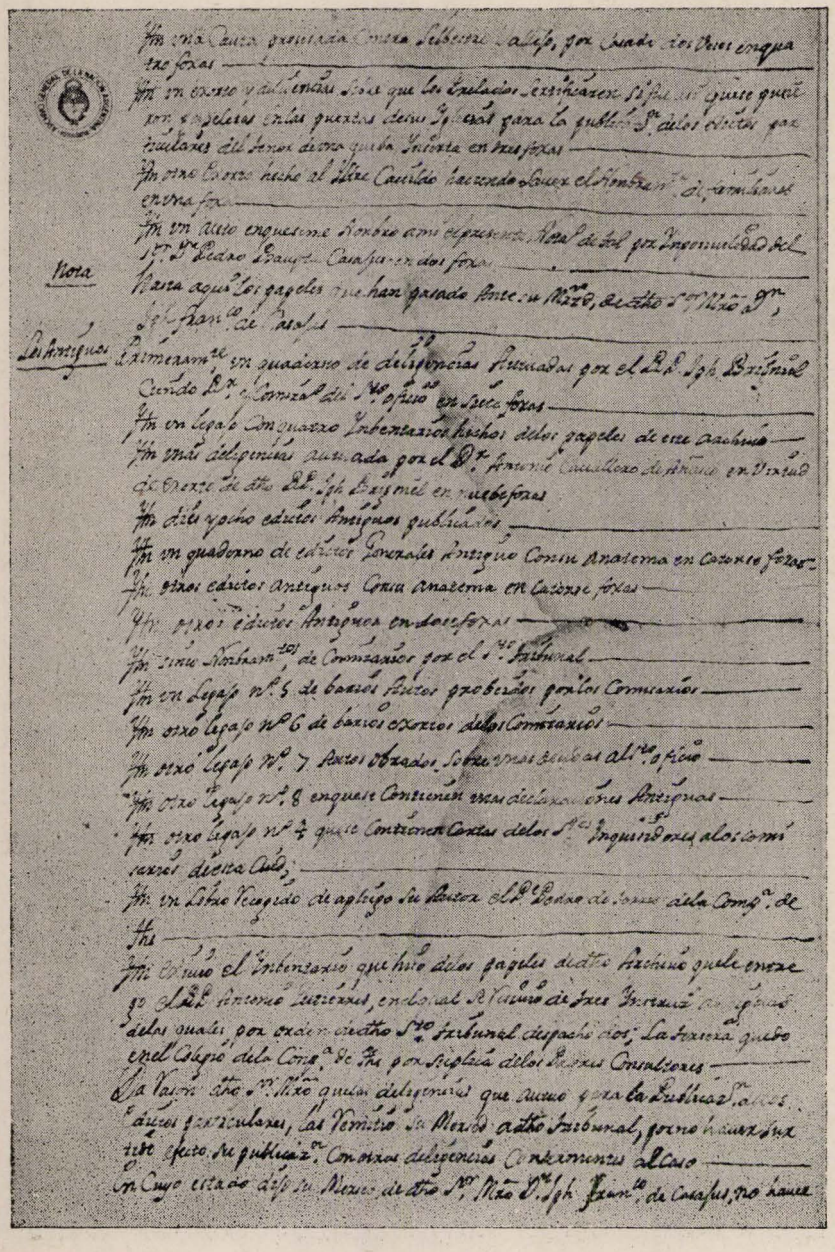

Fjn esta Causa proseguida Contra Silberio Calejo, por cuadernos Pares enqua
tro foxas —
Fjn en excrso y deligencias sobre que los Exclados Certificazen S.S.pa. no quiso qual
quier q. pelease enlas quentas dezen S.S. cesó para la publicn. d'alos edictos por
ezulares del Tenor dezro queda Jnserta en tres foxas —
Fjn otro Escrso hecho al Alzde Cauldão hazendo Saber el Sentenzn. q. zimbarás
enesta foxa —
Fjn un Auto enquese me Rendão amis exprezentes Reza de dcho por Jmpetrabilidad del
Nota 1.er D.r Pedro Dauyz Casafranca en dos foxas —
Para aqui los pagales que han quedado Ante mi Mão, de dcho S.r Mão D.r Jph.
Dilixencias Jnz.te de Casas —
Jnz.te Examinamz.e un quaderno de deligencias Prozesadas por el Alz.de Jph. Brizuela
Cuendo D.r Comizd.o del S.to Ofizio en Diez foxas —
Fjn un Legajo Con quarzo Jnbentarios hechos dellos pagales de este Archivo —
Fjn otras deligencias Prozesadas por el D.r Antonio Caballero de Arana en Virtud
de Orden de dcho Alz.de Jph. Brizuela en nueve foxas
Fjn diez y ocho edictos Antiguos publicados —
Fjn un quaderno de edictos Generales Antiguos Contra Anatema en Cozenta foxas
Fjn otros edictos Antiguos Contra Anatema en Cuzenta foxas —
Fjn quatro edictos Antiguos en dos foxas —
Fjn zinco Notifican.s de Comizarios por el S.to Tribunal —
Fjn un Legajo N.o 5 de Bozes Reztos pronunzeados por los Comizarios —
Fjn otro Legajo N.o 6 de Bozes Reztos dellos Comizarios —
Fjn otro Legajo N.o 7 Autos Obrados Sobre varias Causas al.s q. fizo —
Fjn otro Legajo N.o 8 enquese Contienen varias declaraziones Antiguas —
Fjn otro Legajo N.o 9 que Contiene Cartas delos S.s Jnquisidores alos Comi
zarios dicha Cuba;
Fjn un Libro Reziguado de aplauso su Autor el D.r Pedro de Jauregui dela Comp.a de
Jhs —
Fjn Otro el Jnbentario que hizo dellos pagales dcho Archivo quele entre
go el Alz.de Antonio Luzierri, en dos cal. de Valano de Jnz.te Jnventario de q. queda
dellos quales por orden dcho S.to Tribunal dispacho dos; La Jnzerta quedo
en el Colegio dela Comp.a de Jhs por Sizplicn dellos Jnz.tes Consultores —
La Razon dcho S.r Mão quias deligencias que zitan q. para la Publicaz.n de los
Edictos generales, las Permito su Merzed dcho Tribunal, pero no hauz Jnz
tes efecto su publicaz.n Con otras deligencias Conzernientes al Caso —
En Cuyo estado dijo su Merzed dcho S.r Mão D.r Jph. Jnz.te de Casas, no hauz

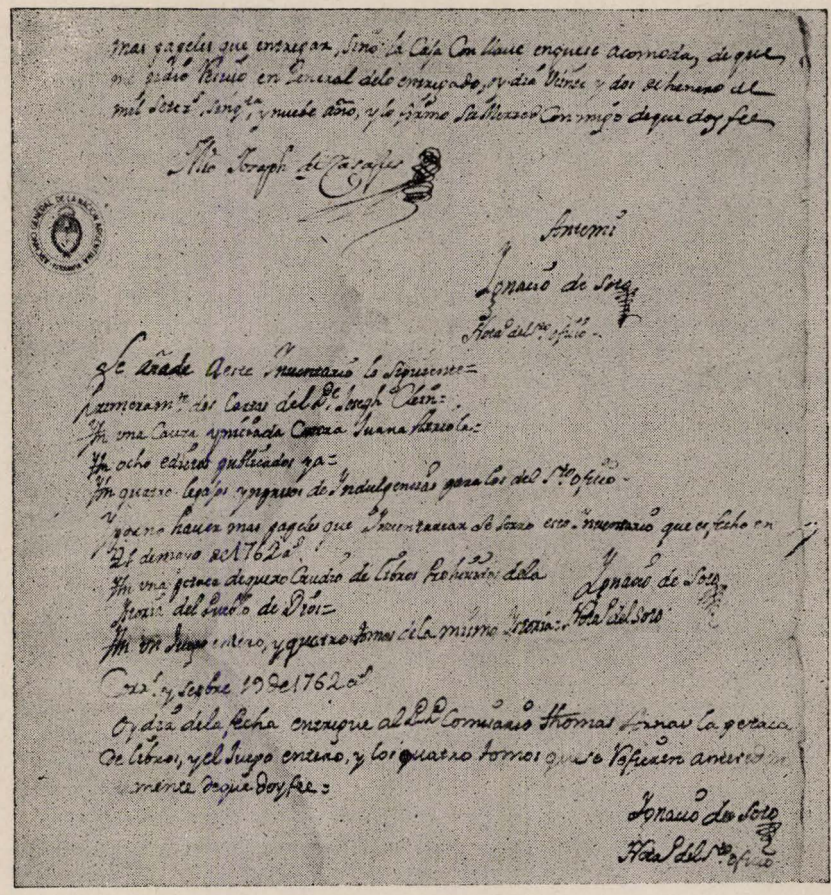

אינווענטאַר פֿון די פּאַפּירן פֿון אַרכיוו וועלכער ווערט געמאַכט אויף אַזאַ אופֿן:

ערשטנס, צוויי עקזעמפּלאַרן פֿון נײַע אינסטרוקציעס פֿון הייליקן טריבונאַל פֿון 21 בלעטער [24] יעדע איינע. אויך [25] זעקס פּריוואַטע עדיקטן, וואָס זײַן לויכטיקייט האָט באַקומען. אויך צוויי בריוו פֿון דעם דאָזיקן טריבונאַל, איינער צום פֿאַרשטאָרבענעם לערער דאָן פֿראַנ־סיסקאָ איגנאַסיאָ קאַוואַזשעראָ און איינער צו זײַן לויכטיקייט, ווו עס ווערט געמאָלדן דאָס איבערשיקן די דאָזיקע אינסטרוקציעס און עדיקטן. אויך עטלעכע אַלגעמיינע עדיקטן פֿון גלויבן און איינער פֿון חרם, וועלכע זײַנען אַרײַנגעקומען. אויך עטלעכע פֿאַראָרדענונגען וואָס זײַנען נוגע דער לעצטער פֿאַרעפֿנטלעכונג פֿון די אַלגעמיינע עדיקטן און וועגן דער באַשטימונג אויף פּאָסטנס פֿון מיניסטאָרן [26] און קוואַליפֿיצירערס פֿון דעם דאָזיקן הייליקן טריבונאַל אין 9 בלעטער. [נײַע זײַט] אויך אַ פּראָצעס פֿאַרפֿירט קעגן סילוועסטרע וואַזשעכאָ, פֿאַר

[24] Fojas.

[25] אין אָריגינאַל: item.

[26] פֿונקציאָנאַרן.

חתונה האָבן צוויי מאָל, אין פֿיר בלעטער. אויך די אויפֿפֿאָדערונג און די טריט וואָס זײַנען אונטערגענומען געוואָרן כדי די פּרעלאַטן[27] זאָלן באַשטעטיקן, צי זיי האָבן אויפֿגעהאָנגען צעטלען אויף די טירן פֿון זייערע קלויסטערס פֿאַרן פֿאָרלייענען די פּריוואַטע עדיקטן פֿון גלויבן, לויטן טעקסט פֿון איינעם וואָס ווערט ציטירט, אין צוויי בלעטער. אויך אַ ווענדונג צום ערנווערטן קאַבילדאָ,[28] אין וועלכן עס ווערט אים צוויסן געטאָן די באַשטימונג פֿון פֿאַמיליאַרן, אין איין בלאַט. אויך אַ דאָקומענט, אין וועלכן איך, דער בײַזײַענדיקער נאָטאַ־ריוס, ווער באַשטימט ווי אַזעלכער, צוליב דעם ווײַל דאָן פּעדראָ באַוטיסטאַ קאַסאַכוס געפֿינט זיך אין אַ צושטאַנד, וואָס מאַכט אים אוממיגלעך אויסצופֿירן די דאָזיקע פֿונקציע, אין צוויי בלעטער.

הערה.[29] ביז דאָ [פֿיגורירן] די פּאַפּירן וועלכע זײַנען דורכגעגאַנגען דורך דער האַנט פֿון זײַן לויכטיקייט, דעם דאָזיקן הער לערער דאָן כאָסעף פֿראַנסיסקאָ קאַסאַכוס.

די אַלטע: ערשטנס אַ העפֿט וואָס האַלט אין זיך אַלץ וואָס עס האָט דורכגעפֿירט דער ערנווערטער פֿאָטער כאָסעף בריגניעל זײַענדיק פּריאָר און קאָמיסאַר פֿון הייליקן דינסט, אין זיבן בלעטער. אויך אַן אַקטן־טעקע מיט די אינווענטאַרן וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿון די פּאַפּירן פֿון דעם דאָזיקן אַרכיוו. אויך טריט וואָס זײַנען אונטערגענומען געוואָרן דורכן דאָקטאָר אַנטאָניאָ קאַוואַזשעראָ דע אַניאַסקאָ, ווי אַ קאָנסעקווענץ פֿון אַן אויפֿפֿאָדערונג פֿון דעם דערמאָנטן ערנווערטן פֿאָטער כאָסעף בריגניעל, אין נײַן בלעטער. אויך אַכצן שוין פֿאָרגע־לייענטע עדיקטן. אויך אַלטע אַלגעמיינע עדיקטן פֿון גלויבן און פֿון חרם, אין פֿערצן בלעטער. אויך אַנדערע אַלטע עדיקטן [פֿון גלויבן] און פֿון חרם, אין פֿערצן בלעטער. אויך אַנדערע אַלטע עדיקטן, אין צוועלף בלעטער. אויך פֿינף באַשטימונגען אויפֿן פּאָסטן פֿון קאָמיסאַר דורכן הייליקן טריבונאַל. אויך איין אַקטן־טעקע נ׳ 5 מיט פֿאַרשיידענע באַשטימונגען פֿון די קאָמיסאַרן. אויך אַן אַנדערע אַקטן־טעקע נ׳ 6 מיט פֿאַרשיידענע אויפֿפֿאָדערונגען פֿון די קאָמיסאַרן. אויך אַן אַנדערע אַקטן־טעקע נ׳ 7 וועגן עטלעכע חובֿות וואָס מען קומט דעם הייליקן טריבונאַל. אויך אַן אַנדערע אַקטן־טעקע נ׳ 8 וועלכע האַלט אין זיך עטלעכע אַלטע דערקלערונגען. אויך אַן אַנדערע אַקטן־טעקע נ׳ 9 וועלכע האַלט אין זיך בריוו פֿון די הערן אינקוויזיטאָרן צו די [אינקוויזיטאָרן] פֿון דער דאָזיקער אויד׳.[30] אויך אַ קאָנפֿיסקירט בוך פֿון איין בויגן, וועמענס מחבר עס איז דער פֿאָטער פּעדראָ טאָרעס פֿון דער געזעלשאַפֿט פֿון יעזוסן.

אויך האָט ער [דער קאָמיסאַר קאַסאַכוס, וואָס האָט פֿאַרלאָזן זײַן פּאָסטן] באַוויזן דעם אינווענ־טאַר וואָס ער האָט געמאַכט פֿון די פּאַפּירן פֿון דעם דאָזיקן אַרכיוו, וועלכן עס האָט אים איבערגעגעבן דער ערנווערטער פֿאָטער אַנטאָניאָ גוטיערעס. אין אים האָט ער באַקומען דרײַ אַלטע אינסטרוקציעס אַרויסגעשיקטע אויפֿן באַפֿעל פֿון דעם דאָזיקן הייליקן טריבונאַל. איין עקזעמפּלאַר פֿון די אינסטרוקציעס איז פֿאַרבליבן אין דער שול[31] פֿון דער געזעלשאַפֿט פֿון יעזוסן אויף דער בקשה פֿון די פֿאָטערס קוואַליפֿיצירערס.

עס אינפֿאָרמירט דער דערמאָנטער לערער, אַז דעם באַריכט וועגן די טריט וואָס ער האָט אונטערגענומען בײַם פּובליקירן די פּריוואַטע עדיקטן האָט ער איבערגעשיקט דעם דערמאָנטן טריבונאַל, ווײַל זיי האָבן ניט געבראַכט קיין רעזולטאַטן.

---

[27] Prelados.

[28] Cabildo — קאָלאָניאַלע שטאָט־פֿאַרוואַלטונג וועלכע האָט געהאַט באַשטים־ און אויספֿיר־רעכט, אויסגעקליבן דורך די תּושבֿים (recinos), וואָס זיי זײַנען געווען די אַריסטאָ־קראַטיע. די צאָל „תּושבֿים״ איז שטענדיק געווען זייער אַ קליינע אין פֿאַרגלײַך מיט די אײַנווינערס (moradores), דעם המון.

[29] Nota.

[30] ס׳איז מיר ניט באַוווּסט אויף זיכער, וואָס דאָס וואָרט וויל זאָגן. עס קען זײַן, אַז דאָס איז אַ קירצונג פֿון וואָרט „אוידיענציע״, הויכער טריבונאַל, וועלכער האָט אויך אויסגעפֿירט רעגירונגס־פֿונקציעס, אַ מין צווישנרינג צווישן וויצעקיניג און די גובערנאַטאָרן. בוענאָס־אײַרעס האָט געהערט צו דער אוידיענציע פֿון טשאַרקאַס אין דער שטאָט לאַ פּלאַטאַ, הײַנט סוקרע.

[31] קלויסטער פֿון יעזויטן־אָרדן.

אין דעם צושטאַנד האָט זיך לויכטיקייט דער דערמאָנטער הער לערער דאָן כאַסעף פֿראַנסיסקאָ דע קאַסאַכוס דערקלערט, אַז אַזוי ווי עס זײַנען שוין ניטאָ קיין פּאַפּירן איבערצוגעבן, נאָר בלויז די קאַסע מיטן שליסל, וווּ זיי געפֿינען זיך, זאָל איך אים אויסשטעלן אַ קבלה אויף דאָס איבערגעגעבענע. אין דעם הײַנטיקן טאָג, דעם 22טן יאַנואַר טויזנט זיבנהונדערט נײַן און פֿופֿציק. און עס האָט דאָס אונטערגעשריבן זײַן לויכטיקייט צוזאַמען מיט מיר, וואָס דאָס באַשטעטיק איך.

לערער כאַסעף דע קאַסאַכוס

פֿאַר מיר

איגנאַסיאָ דע סאָטאָ

נאָטאַריוס פֿון הייליקן דינסט

ס׳ווערט צוגעגעבן צו דעם דאָזיקן אינווענטאַר אָט וואָס:

ערשטנס צוויי בריוו פֿון פּאָטער כאַסעף קליין. אויך אַ פּראָצעס פֿאַרפֿירט קעגן כוואַנ אַריאַלאַ. אויך אַכט פֿאַרגעלייגטע עדיקטן. אויך פֿיר אַקטן־טעקעס מיט אָפּגעדרוקטע אינדולגענצן [22] פֿאַר די [אָנגעשטעלטע] פֿון הייליקן דינסט.

און צוליב דעם וואָס עס זײַנען ניט געווען מער קיין פּאַפּירן איז אָפּגעשלאָסן געווארן דער דאָזיקער אינווענטאַר וואָס איז געמאַכט געווארן דעם 21טן מײַ 1762.

אויך אַ רעגיסטר פֿון רויע לעדער מיט פֿאַרווערטע ביכער די געשיכטע פֿון גאָטס פֿאָלק.

איגנאַסיאָ דע סאָטאָ

אויך איין קאָמפּלעט און פֿיר אײַנציקע בענד פֿון דער זעלביקער געשיכטע.

נאָטאַריוס דעל סאָטאָ

קאַריבנטעס 19טער סעפּטעמבער 1762

הײַנט אין טאָג פֿון דער [אָנגעוויזענער] דאָטע האָב איך איבערגעגעבן דעם ערנווערטן פֿאָטער קאָמיסאַר טאָמאַס אַרנאַו דאָס רעגיסטר מיט ביכער, דעם גאַנצן קאָמפּלעט און די פֿיר בענד, וועגן וועלכע עס רעדט זיך פֿריִער, וואָס דאָס באַשטעטיק איך.

איגנאַסיאָ דע סאָטאָ

נאָטאַריוס פֿון הייליקן דינסט

[דער דאָקומענט וואָס מיר גיבן דאָ אין פֿאַקסימיליע געפֿינט זיך אין אַרגענטינער נאַציאָנאַלן אַרכיוו, גוט אויפֿגעהיט. דער פֿאָרמאַט 21.5X30.8 — דאָס פּאַפּיר האָט ספּעציעלע וואַסער־צייכנס.]

ביילאָגע 2

לויט די פּראָטאָקאָלן פֿון בוענאָס־אײַרעסער קאָבילדאָ, [33] מיט אַ צוגאָב פֿון אַנדערע מקורים, האָב איך צונויפֿגעשטעלט די רשימות אָנגעשטעלטע פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס, וואָס ווערן דאָ צום ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכט. אײַדער די רשימות ווערן איבערגעגעבן, דאַרף איך אָנווײַזן, וויפֿל און וואָסערע אָנגעשטעלטע עס האָט געהאַט דער אינקוויזיציע־קאָמיסאַריאַט אין דער הײַנטיקער אַרגענטינער הויפּטשטאָט. פֿון די רשימות ווערט דאָס ניט זײַן קלאָר, וויפֿל ניט וועגן אָלע אָנגעשטעלטע זײַנען פֿאָרן דאָקומענטן. געווײַסע פֿונקציעס (קוואַליפֿיצירערס, רעצענזאָרן) [34] ווערן ניט דערמאָנט אין פֿאַרלויף פֿון הונדערטער יאָרן, ווײַל ווי עס זעט אויס, זײַנען זיי ניט געווען מחויב צוצושטעלן זייערע נאָמינאַציעס, ווי דאָס האָבן געמוזט טון אָנדערע.

---

[32] דאָס זײַנען די באַרימטע שטיינער, מיט וועלכע מען פֿלעגט אויסקויפֿן חטאים.

[33] זע הערה 28.

[34] וועגן קוואַליפֿיצירער זע הערה 8. רעצענזאָרן — די וואָס האָבן איבערגענומען דאָס פֿאַרמעגן פֿון די אַרעסטירטע.

עס האָבן זיך אויפֿגעהיט ביז איצט בלויז פֿיר פֿולע רשימות אינקוויזיציע־אָנגעשטעלטע אין בוענאָס־אײַרעס: איינע פֿון 1610; די צווייטע פֿון 1617; די דריטע פֿון 1625 און די פֿערטע פֿון 1803, ד״ה פֿון דעמאָלט ווען די אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס האָט ערשט אָנגעהויבן איר טעטיקייט און פֿון דעמאָלט ווען זי האָט שוין געהאַלטן בײַם פֿאַרשוווּנדן ווערן. מיר וועלן אָנהייבן מיט די דאָזיקע פֿיר רשימות, דערנאָך וועלן מיר איבערגעבן די אַנדערע, אין וועלכע עס וועלן אויך אַרײַנגיין, אין כראָנאָלאָגישן סדר, אַלע נעמען פֿון די קאָמיסאַרן און די נאָטאַריוסן.

אינקוויזיציע־אָנגעשטעלטע אין בוענאָס־אײַרעס אין יאָר 1610

קאָמיסאַר: פֿראַנסיסקאָ דע טרעכאָ. אַלגואַסיל:[35] סימאָן דע וואַלדעז. אַסעסאָר: דיעגאָ פֿערנאַנדעז דע אַנדראַדע. סעקרעטאַרן: מאַנועל דע פֿריאַס,[36] מיגעל דע ריוואַדעניירא, כואַן כיל דע סאַמבראַנאָ, מאַטעאָ דע גראַדאָ און וויקטאָר קאַסקאָ.

אינקוויזיציע־אָנגעשטעלטע אין בוענאָס־אײַרעס אין יאָר 1617

קאָמיסאַר: פֿראַנסיסקאָ דע טרעכאָ. דעפּאָזיטן־האַלטער און סעקרעטאַר: בערנאַרדאָ דע לעאָן. נאָטאַריוס: בערנאַרדאָ דע לעאָן. פֿאַמיליאַר: לויִס דע נאַוואַרעטע.

אינקוויזיציע־אָנגעשטעלטע אין בוענאָס־אײַרעס אין יאָר 1625

דערוויַיליקער קאָמיסאַר:[37] ביסקופּ קאַראַנזאַ. דעפּאָזיטן־האַלטער [און נאָטאַריוס]: בערנאַרדאָ דע לעאָן. אַלגואַסיל: כואַן דע טאַפּיאַ דע וואַרגאַס. רעצעפּטאָר: כואַן דע ראָבלעס. מיניסטאָרן:[38] פּעדראָ דע לעדעסמאַ, אַלאָנסאָ אַגרעדאַ דע ווערגאַראַ, דיעגאָ פּאַעס דע קלאַוויכאָ און לויִס דע סאַלסעדאָ.

אינקוויזיציע־אָנגעשטעלטע אין בוענאָס־אײַרעס אין יאָר 1803[39]

געוויינטלעכער קאָמיסאַר: קאַזשעטאַנאָ כאָסע מאַריאַ דע ראָאָ. אויסעראָרדנטלעכער קאָמיסאַר: ד״ר פֿאַביאַן אַלדאַאָ אי אַראַגאָן. אַלגואַסיל: כואַן כאָסע לעסיקאַ. נאָטאַריוס: דאָמינגאָ קאַוויעדעס. פֿאַמיליאַרן: לויִס גואַרדעאַזאַבאַל, כואַן איגנאַסיאָ עסקוררא, פֿראַנסיסקאָ כאַוויער דע ריגלאָס און מאַנועל לעסיקאַ. קוואַליפֿיצירערס און באַראָטערס: ערנווערטער פֿאָטער לערער, פֿראַי איסידאָראָ סעלעסטינאָ גערא פֿון פּריידיקער־אָרדן,[40] ערנווערטער פֿאָטער פֿראַי כוליאַן פּערדריעל פֿון דעם זעלביקן אָרדן, ערנווערטער פֿאָטער, כובילירטער לעקטאָר[41] פֿראַי קאַזשעטאַנאָ ראָדריגעז, פֿון פֿראַנציסקאַנער אָרדן, ערנווערטער פֿאָטער לערער פֿראַי כואַן ראָסאַ דע וועגאַ, פֿון מערסעדאַריער־אָרדן, ד״ר כאָסע דע ריינאַ.

---

[35] מיליציע־שעף פֿון דער אינקוויזיציע.

[36] דער דאָזיקער פֿריאַס איז געווען איינער פֿון די גרעסטע צוררי־היהודים אין דער קאָלאָניאַלער אַרגענטינע. דער מעמאָריאַל וואָס ער האָט צוגעשטעלט דער אינקוויזיציע אין שפּאַניע וועגן די בוענאָס־אײַרעסער מאַראַנען (פּאָרטוגעזן) איז פֿאַרעפֿנטלעכט אין מײַן אַרבעט אין „אַרגענטינער ייִוואָ־שריפֿטן״, I, מאַרץ 1941.

[37] ניט קיין גאַנצע דרײַ מאָנאַטן האָט ער פֿאַרנומען די שטעלע: פֿון 30טן יולי 1625 ביזן 20טן אָקטאָבער פֿון זעלביקן יאָר.

[38] דאָס מיינט צו זאָגן באַאַמטע.

[39] די דאָזיקע רשימה שטאַמט ניט פֿון די פּראָטאָקאָלן (Acuerdos) פֿון בוענאָס־אײַרעסער קאַבילדאָ. זי איז פֿאַרעפֿנטלעכט אינעם וועגווײַזער פֿאַר פֿרעמדע פֿון דער בוענאָס־אײַרעסער וויצעקיניגשאַפֿט פֿון יאָר 1803:

Guia de Forasteros del Virreinato de Buenos Aires de 1803. Biblioteca de la Junta de Historia y Numismatica, v. IV.

אין דער דאָזיקער רשימה פֿיגורירן צוויי קאָמיסאַרן. עס איז דאָס איינציקע מאָל וואָס כ׳האָב מיך אָנגעטראָפֿן אויף אַזאַ פֿאַקט. כ׳קען ניט זאָגן אויף זיכער, צו וואָס מען האָט באַשטימט צוויי; כ׳גלייב, אַז צוליב דער ברייט פֿאַרצווײַגטער רעוואָלוציאָנערער פּראָפּאַגאַנדע אין יענע צײַטן.

[40] Orden de Predicadores.

[41] Lector Jubilado.

קאָמיסאַרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס

נאָמען פֿון קאָמיסאַר	איבערגענומען די פֿונקציע	אַראָפּ פֿון דער פֿונקציע
1. פֿראַנסיסקאָ דע טרעכאָ [42]	— — — 1607 [43]	— — — — — —
2. ביסקופּ פּעדראָ קאָראַנזאָ (דערוויַליקער קאָמיסאַר)	30טן יולי 1625	20טן אָקטאָבער 1625
3. אַנטאָניאָ ראָסיזשאָ	20טן אָקטאָבער 1625	— — — — — —
4. וואַלענטין עסקאָבאַר בעסערראַ	— — — 1673	— — — — — —
5. סעבאַסטיאַן קרעספּאָ פֿלאָרעס	23טן דעצעמבער 1690	— — — 1696
6. קלעמענטע ראָדריגעז קאַריזשאָ	4טן יוני 1696	— — — — — —
7. כואַן גערערא דע עסקאַלאַנא	— — — 1702 [44]	— — — — — —
8. כאָסעף דע אָרוסטע	11טן יאַנואַר 1725	17טן אָקטאָבער 1725
9. כאָסעף אַנטאָניאָ מעלענדעז	7טן פֿעברואַר 1726	— — — — — —
10. פֿראַנסיסקאָ דע לאָס ריאָס	— — — 1739	— — — — — —
11. קאַרלאָס דע סאַן מאַרטין (דערוויַליקער קאָמיסאַר)	17טן יולי 1761	— — — — — —
12. כואַן קאַזשעטאַנאָ פֿערנאַנדעז דע אַגוירראָ [45]	—— יולי ——	— — — — — —
13. כואַן באַלטאַסאַר מאַסיעל [46]	— — — 1771	11טן יאַנואַר 1787
14. אַנטאָניאָ ראָדריגעז דע וידאָ [47]	22טן פֿעברואַר 1788	— — — — — —
15. קאַזשעטאַנאָ כאָסע מאַריאַ דע ראָאָ	— — — 1803	— — — — — —

נאָטאַריוסן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס

נאָמען פֿון נאָטאַריוס	איבערגענומען די פֿונקציע
1. בערנאַרדאָ דע לעאָן	— — — 1617 [48]
2. כואַן דע וועראַסאַ	— — — 1625 [49]
3. כוליאָ דע רעלוס אי הוערטאַ	— — — 1673 [50]
4. קלעמענטע ראָדריגעז	23טן דעצעמבער 1690
5. מאַטיאָס סאַלאַנא	— — — 1716 [51]
6. אַלעכאַנדראָ דעל וואַזשע אי קיראָגא	22טן יאַנואַר 1735
7. טאָמאָס סעקאָ	— — — 1739 [52]
8. כואַן דע דעניז	— — — 1739 [53]
9. כאָסעף באַסיליאָ קאַרוועראַ	— — — 1742 [54]
10. דאָמינגאָ קאַוויעדעס	— — — 1803 [55]

[42] ביז טרעכאַן האָט דער ביסקופּ לאָזשאַלאַ (Loyola) זיך פֿאַרנומען מיט די אינקוויזיציע־ענינים.

[43] זע וועגן דער דאָזיקער דאַטע די שוין ציטירטע ביכער פֿון מעדינאַ און טאָרע רעוועלאַ.

[44] ער ווערט דערמאָנט צום ערשטן מאָל אינעם פּראָטאָקאָל פֿון קאַבילדאָ פֿון 15טן מאַרץ.

[45] דעם דאָקומענט וועגן דער עקסיסטענץ פֿון דעם דאָזיקן קאָמיסאַר האָב איך אויסגעפֿונען. ער פֿיגורירט אין דער הוספּה צו מיַין שפּאַנישן בוך (זע הערה 4).

[46] עס איז אוממיגלעך פֿינקטלעך פֿעסטצושטעלן די דאַטע, ווען דער דאָזיקער גייסטלעכער, וואָס ער איז בארימט אין דער אַרגענטינער געשיכטע (ער איז געווען אַ ליבעראַל פֿאַר זיַין צייט), איז באַשטימט געוואָרן פֿאַרן אינקוויזיציע־קאָמיסאַר. איך גיב אָן דאָס יאָר אויפֿן סמך פֿון בריוו פֿון בוענאָס־אײַרעסער קאַבילדאָ פֿון 24טן יאַנואַר 1787, פֿאַרעפֿנטלעכט בי:

Juan Maria Gutierrez, *Origen de la Enseñanza Superior*, p. 695.

[47] דער דאָזיקער קאָמיסאַר האָט פֿאַרטראָטן מאַסיליו, בעת ער איז דעפּאַרטירט געוואָרן קיין מאַנטעווידעאָ. [וויטערדיקע הערות צו דער זײַט — אויף זײַט 210]

אַלגואַסילן

נאָמען פֿון אַלגואַסיל	איבערגענומען די פֿונקציע	אַראָפּ פֿון דער פֿונקציע
1. סימאָן דע וואַלדעז	1טן מערץ 1610	— — — — — —
2. כוואַן דע טאַפּיא דע וואַרגאַס	30טן יולי 1625 [56]	— — — — — —
3. כוואַן פֿראַנסיסקאָ באַסורקאָ	— — — 1739	— — — — — —
4. פֿראַנסיסקאָ ראָדריגעז דע וידאַ	1טן מאַרץ 1746	— — — — — —
5. פֿערנאַנדאָ בראַוואָ דע לאָ רועדאַ	21טן יאַנואַר 1760	— — — — — —
6. מאַנועל אַלפֿאָנסאָ סאַנכינעס	18טן מאַרץ 1774	— — — — — —
7. מאַנועל אַנטאָניאָ וואַרנעס	— — — 1786 [57]	— — — — — —
8. כוואַן כאָסעף לעסיקאַ	8טן נאָוועמבער 1786 [58]	— — — — — —

פֿאַמיליאַרן

נאָמען פֿון פֿאַמיליאַר	איבערגענומען די פֿונקציע
1. דיעגאָ מאַרין נעגראָן	1טן מאַרץ 1610
2. כוואַן כיל דע סאַמבראַנאָ	" " "
3. מאַטעאָ דע גראַדאָ	" " "
4. ווינסטאָר קאַסקאָ	" " "
5. לוים דע נאַוואַרעטע	14טן אויגוסט 1617
6. פּעדראָ דע לעדעסמאַ	30טן יולי 1625
7. אַלאָנסאָ אַגרעדאַ דע ווערגאַראַ	" " "
8. דיעגאָ פּאַעס דע קלאַוויכאָ	" " "
9. לוים דע סאַלסעדאָ	" " " [59]
10. פּעדראָ גוטיערעס	16טן פֿעברואַר 1628 [60]
11. פּעדראָ דע ראָכאַס אי אַסעוועדאָ	" " " [61]
12. פֿראַנסיסקאָ דע סעספּעדעס	30טן אַפּריל 1633
13. פּעדראָ עסטעבאַן דאַווילאַ	30טן יאַנואַר 1634
14. אַנטאָניאָ בערוויס	23טן דעצעמבער 1690
15. מיגעל דע רעוויזשאָ	10טן אויגוסט 1700
16. פֿראַנסיסקאָ דיאַס עספּינאָסאַ דע לאָס מאָנטעראָס	" " "
17. ניקאָלאַס דע לאָ קינטאַנאַ	31טן אָקטאָבער 1731

[48] אין פּראָטאָקאָל פֿון קאַבילדאָ פֿון 14טן אויגוסט ווערט ער דערמאָנט צום ערשטן מאָל.
[49] ער ווערט דערמאָנט צום ערשטן מאָל דעם 20טן אויגוסט.
[50] דערמאָנט צום ערשטן מאָל דעם 15טן מאַרץ.
[51] דערמאָנט צום ערשטן מאָל דעם 13טן מאַרץ.
[52] דערמאָנט צום ערשטן מאָל דעם 5טן מיי.
[53] דערמאָנט צום ערשטן מאָל דעם 16טן מיי.
[54] דערמאָנט צום ערשטן מאָל דעם 7טן נאָוועמבער.
[55] די דאָזיקע ידיעה שטאַמט פֿון וועגוויזער (זע הערה 39).
[56] זיין נאָמען באַווייזט זיך צום ערשטן מאָל אין פּראָטאָקאָל פֿון קאַבילדאָ דעם 15טן מיי.
[57] זיין באַשטימונג דאַרף שטאַמען פֿון פֿרייער.
[58] אין 1803 איז לעסיקאָ נאָך אַלץ געווען מיליציע־שעף פֿון דער אינקוויזיציע.
[59] זיין באַשטימונג איז זיכער אַ פֿרייערדיקע, אָבער געמאָלדן דעם קאַבילדאָ האָט ער דעם אָנגעוויזענעם טאָג.
[60] אויך זיין באַשטימונג איז אַ פֿרייערדיקע. דאָס איז די דאַטע, ווען ער האָט געמאָלדן דעם קאַבילדאָ.
[61] דאָס אייגענע.

[המשך פֿון דער רשימה פֿאַמיליאַרן]

נאָמען פֿון פֿאַמיליאַר	איבערגענומען די פֿונקציע
18. כוּאַן אַנטאָניאָ דע אַלקיסאַלעטע	5טן מײַ 1739
19. גאַספּאַר דע בוסטאַמענטע	〃 〃 〃
20. פֿעליקס אַנטאָניאָ דע סאַראַוויאַ	15טן יולי 1739
21. מאַריאָנאָ דע גאַלאַן	16טן נאָוועמבער 1739
22. כוּאַן גוטיערעס פּאַס	9טן אַפּריל 1740
23. מאַנועל כעראָנימאָ רויז	11טן פֿעברואַר 1741
24. גרעגאָריאָ דע אָטאַלאָראַ	7טן נאָוועמבער 1742
25. כוּאַן דע עגיאַ	21טן יוני 1749
26. פֿרודענסיאָ סאַוואַלעטאַ	21טן מײַ 1760
27. פֿעליפּע סאַנטיאַגאָ דעל פּאָסאָ	15טן יולי 1768
28. מאַנועל אַנטאָניאָ וואַרגעס	8טן סעפּטעמבער 1786
29. כוּאַן כאָסעף דע לעסיקאַ	〃 〃 〃
30. פֿראַנסיסקאָ כאַויער דע ריגלאָס	11טן 〃 〃
31. כוּאַן איגנאַסיאָ עסקוראַ	21טן פֿעברואַר 1791
32. מאַנועל דע לעסיקאָ	28טן נאָוועמבער 1791
33. לויס גאַרדעאַזאַבאַל	— — — 1803 [62]

[62] די ידיעה וועגן דעם פֿאַמיליאַר שטאַמט פֿון וועגוויזער (זע הערה 39).

פּורים־שפּילן און לצים אין אַמסטערדאַמער געטאָ*

פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקי

די ספֿרדים און די אַשכּנזים האָבן מיטגעבראַכט קיין האָלאַנד די טראַדיציע פֿון פּורים־פֿאַרווײַלונגען לויט די נוסחאות ווי זיי זײַנען דאָס געווען געוווינט צו פּראַווען אין זייערע פֿריערדיקע מקומות. די פֿרײַהייט וואָס ייִדן האָבן גענאָסן אין האָלאַנד האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען די פּורים־ספּעקטאַקלען צו דער מדרגה פֿון פֿריילעכע, קאָלירפֿולע קאַרנאַוואַלן, וואָס האָבן בדרך־כּלל געדויערט אַ גאַנצע וואָך. אַזעלכע צעהוליעטע פּורים־פֿאַרווײַלונגען זײַנען אפֿשר געווען אָנגענומען אין איטאַליע. אין מיזרח־אייראָפּע זײַנען זיי געווען אַ סך באַשיידענער, ווײַל באַגרענעצט נאָר צו דער ייִדישער סבֿיבֿה. אין אַמסטערדאַם גופֿא איז בעצם קיין פֿאָרמעלע געטאָ ניט געווען, און עס איז דערפֿאַר ניט קיין חידוש וואָס די פּורים־קאַרנאַוואַלן פֿלעגן זיך פֿאַרשפּרייטן איבער דער גאַנצער שטאָט און אַרויסרופֿן אַ באַוווּנדערונג בײַ ניט־ייִדן אויך. אויסלענדער וואָס זײַנען געווען צו גאַסט אין אַמסטערדאַם האָבן ניט איין מאָל אין זייערע באַריכטן דערמאָנט די מאַסקע־פּאַראַדן און מאַסקעבעלער פֿון אַמסטערדאַמער ייִדן. אויסלענדישע ייִדן וואָס פֿלעגן קומען אין דער דאָזיקער באַרימטער שטאָט פֿלעגן מיט צער און ווייטאָג איבערגעבן וועגן דער פֿאַרשײַטקייט פֿון די האָ־לענדישע ייִדן, וואָס זײַנען קאַרג אויף צדקה, אָבער ניט אויף מאַסקאַראַדן.[1]

די ספֿרדים האָבן געבראַכט מיט זיך פֿון קאַסטיליע און אַראַגאָן אַזוינע שפּילן וואָס מען האָט אויפֿגעפֿירט אויף העברעיִש, נאָר די ראָלע פֿון אסתר פֿלעגט געשפּילט ווערן אויף שפּאַניש.[2] אין האָלאַנד האָבן די ספֿרדים אויפֿגעפֿירט פּורים־שפּילן אין גאַנצן אויף שפּאַניש. די טעקסטן פֿון די דאָזיקע שפּילן זײַנען געווען פֿאַרשיידן, אָנהייבנדיק פֿון אַ באַאַרבעטונג פֿון לאָפּע דע וועגאַס La hermosa Ester און ענדיקנדיק מיט פֿאָלקסטימלעכע באַאַרבעטונגען באַזירט אויף פֿאַרשיידענע טעקסטן מיט אַרײַנגעפֿלאָכטענע אַקטועלע אינטערמעדיעס.[3]

---

* דאָס איז דער דריטער פֿון אַ סעריע אַרטיקלען וועגן ייִדישן טעאַטער אין האָלאַנד. דער ערשטער איז געווען געדרוקט „אין „ייִוואָ־בלעטער״ XVI (1940), נומ׳ 2, זז׳ 135—149, דער צווייטער אין „ייִוואָ־בלעטער״ XVII (1941), נומ׳ 2, זז׳ 146—156. — רעד׳.

[1] חיים יוסף דוד אַזולאַי (חידא), דער באַרימטער ביבליאָגראַף און משולח פֿון ארץ־ישׂראל (1724—1807), וואָס איז געווען אין אַמסטערדאַם אין 1754 און 1778, שרײַבט אין זײַן טאָגבוך „מעגל טובֿ״, אַז ער האָט געזאָגט די אַמסטערדאַמער ייִדן: „פֿאַר וואָס זאָלט איר ניט עפֿענען אײַער פֿאַרשלאָסן האַרץ? און אויב איר וועט זאָגן, אַז די צײַט איז [איצט] אַ שלעכטע פֿאַר אײַך, טאָ פֿאַר וואָס זאָלט איר ניט אָפּשפּאָרן דאָס געלט פֿון קאָמעדיעס און ענלעכע תּענוגים?״ פֿ״גל אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער און דראַמע, I, ז׳ 35. וועגן אַזולאַי זע: ייִדן אין פֿראַנקרײַך, ייִוואָ, ניו־יאָרק, 1942, ב. I, זז׳ 78—108.

[2] לקוטות הרמב״ן, מגלה 17א. סאַלאָניק, 1780.

[3] J. van Praag, *La Comedia espagnole aux Pays-Bas.* Amsterdam, 1922, 55.

אַזאַ טעקסט איז דערשינען אין דער שטאָט לייידן[4] אין 1699 אונטערן נאָמען Comedia famosa de Aman y Mordechay (42 זיצטן) וואָס ווערט, אָן שום ראַיות, צוגעשריבן דעם דראַמאַטורג אַנטאָניאָ הענריקעז גאָמעז (1602—1662).[5] אַרויסגעגעבן די קאָמעדיע האָט יצחק אַבֿרהם הכהן דע לאַראַ.[6] דאָס אינטערעסאַנטסטע אין איר זיצנען די אינטערמעדיעס, אין וועלכע עס פֿיגורירן אַ ריי רעאַליסטיש געשילדערטע געשטאַלטן פֿון דער ספֿרדישער געטאָ, אַ שטייגער אַפֿאַשטעטן־בעקער וואָס זינגט פֿאַרשיידענע קופּלעטן.

אַ צווייטע פּורים־קאָמעדיע איז געווען וועגן יעקבֿ און עשׂו אונטערן נאָמען Comedia famosa dos successos de Jahacob e Essaw, געדרוקט אין דער שטאָט דעלפֿט, אויך אין 1699. אויפֿן שער־בלאַט פֿון דער דאָזיקער פּיעסע וועלן אַנגעוויזן, אַז זי איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פֿון אַ „בארימטן מחבר" און געדרוקט אויפֿן חשבון פֿון אַבֿרהם ראַמירעז און יצחק קאַסטעלאַ.[7]

די דאָזיקע פּיעסן פֿון דעם פּורים־רעפּערטואָר זיצנען אויפֿגעפֿירט געוואָרן אין דער שיינער ספֿרדישער סינאַגאָגע פֿון אַמסטערדאַם און מסתּמא אויך אין אַנדערע ספֿרדישע קהילות פֿון האָלאַנד.

די פֿרומע ספֿרדים האָבן געקוקט מיט גרויס פֿאַרדראָס אויף די אויפֿפֿירונגען פֿון פּורים־שפּילן אין די סינאַגאָגעס. אין די תקנות פֿון 1639 לייענען מיר, אַז שפּילן טעאַטער אין דער סינאַגאָגע איז פֿאַרוועדט.[8] אָבער שפּילן בכלל איז ניט געאַסרט געוואָרן. אַרויסגעשטויסן פֿון דער סינאַגאָגע, האָט דער פּורים־טעאַטער געפֿונען אַ פּלאַץ אין די פּריוואָטע הייזער פֿון די ספֿרדים, אין אַכסניות און אַפּילו אין ספּעציעל פֿאַר דעם צווועק געדונגענע טעאַטער־בנינים. דער פֿאַקט גופֿא, וואָס סוף 17טן י״ה ווערן אָפּגעדרוקט די צוויי פּורים־פּיעסעס, באַווייזט, אַז מען האָט געוואָלט צוטריטלעך מאַכן די טעקסטן פֿון די שפּילן אַ בריטערן עולם, כדי מען זאָל זיי קענען אויפֿפֿירן אַפּילו יעמאָלט, וועז דער דור פֿראַפֿעסיאָנעלע פּורים־שפּילער, וואָס האָבן געקענט די טעקסטן על־פּי מסורה, וועט אין גאָנצן פֿאַרשווונדן ווערן. דאָס ווערט קלאָר פֿון דעם פֿאַקט, וואָס בעת מיר האָבן י ד י ע ו ת וועגן פּורים־שפּילן אויף שפּאַניש נאָך אין אָנהייב 17טן י״ה זיצנען די געדרוקטע טעקסטן באַקאַנט ערשט פֿון סוף פֿון דעם זעלבן יאָרהונדערט.

חוץ פּורים־פּיעסעס זיצנען אויך דערגאַנגען צו אונדז פּורים־גראַמען, מסתּמא מאַנאַלאָגישע אויפֿפֿירונגען פֿון פּורים־לצים, ווי למשל Coplas de Purim (קופּלאַש די פּורים; אַרויס אָן ערך 1700) אין „ספֿר שׂובע שׂמחות" (1782).

די ספֿרדים האָבן מיט דער ציט פֿאַרביטן שפּאַניש אויף האָלענדיש און דערפֿאַר באַווייזן זיך ביי זיי פּורים־שפּילן, געשריבן אין דער שפּראַך פֿון לאַנד.

---

[4] Leyden.

[5] י. צינבערג, געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור ביי יודן, IV, 392.

[6] Ishaac de Cohen de Lara.

[7] *Catalogue Henriques de Castro.* Amsterdam, 1899, 886.

[8] Silva da Rosa, *Geschiedenis der Portugeesche Joden te Amsterdam.* 1925, 35; *Vrijdagavond,* 1924, No. 6.

אין 1817 האָט אַ געוויסער דע יאָנג [9] (אַגב, אַ מיטגליד פֿון דער „דײַטש־ייִדישער" טרופּע פֿון יעקב דעסויער) אַרויסגעגעבן אַ פּיעסע אונטערן נאָמען Esther en Mordechai of het Purim der Israëlieten. Treuspel. Amsterdam, 1817.

מער ידיעות פֿאַרמאָגן מיר וועגן פּורים־שפּילן בײַ די אַשכּנזים. קודם־כּל האָבן זיי‌ערע פֿאַרווײַלונגען פּורים־צײַט געטראָגן אַ מער פֿרייַלעכן כאַראַקטער. דאָס זײַנען געווען אמתע קאַרנאַוואָלן, וואָס האָבן געדויערט אַ גאַנצע וואָך. אָחוץ מאַסקעבעלעך, טומלדיקע מאַסקאַראַדן איבער די גאַסן, פֿאַרשטעלונגען פֿון גאַנצע פּיעסעס, פֿלעגט אויך אַרויסטרעטן דער פּורים־רבֿ, אַ טעאַטראַלישע געשטאַלט וואָס איז געווען אַזוי גוט באַקאַנט אין מיזרח־איראָפּעיִשע געטאָס. [10]

אין אַמסטערדאַמער געטאָ זײַנען געווען טאַנצהײַזער, ווו יונגווארג פֿלעגט פֿאַרברענגען מוצאי־שבת, טאַנצן און הערן בדחניש לידלעך. גאָר פֿרייַלעך איז דאָרט געווען אין דער וואָך פֿון פּורים. די פֿרומע פֿרנסים האָבן שטאַרק באַקעמפֿט די טאַנצהײַזער מיט די טאַנצמײַסטערס, וואָס זײַנען געווען אַזוי פֿאָפֿער אויף די חתונות און פֿאַרווײַלונגען פֿון דער געטאָ. [11]

וועגן די טאַנצהײַזער פֿון די אַשכּנזים הערן מיר צום ערשטן מאָל אין 1719; עס איז זיכער, אַז נאָך פֿאַר דער דאָטע זײַנען געווען טאַנצהײַזער, אָבער עס פֿעלן אונדז דאָקומענטן. אין יענעם יאָר האָט די „הויכדײַטשע ייִדישע קהילה" אין אַמסטערדאַם אָנגענומען אַ באַשלוס צו פֿאַרבאָטן טאַנצהײַזער. משמעות, אַז דער דאָזיקער פֿאַרבאָט האָט קיין פּעולה ניט געהאַט, ווײַל אין 1737 געפֿינען מיר אין די „תקנות דקהל קודש אשכנזים אשר באמשטרדם" (געדרוקט אין אַמסטערדאַם אין 1737) אַזאַ תקנה:

קיינער זיך דער וועגן זאל בקהלתינו אום איינגי שפּיל הייזר טאנץ קאמיר; וכיוצא בהן אויף צו האלטן. ומכל שכן דז קיינער פֿר קערין זאל אין דער גלייכי הייזר ופּשיטא ניט פֿר ליצן אודר טאנץ מיינשטר שם צו דינהן. ווייַלן גמעלטי הייזר זיין מחטיא הרבים אונ' זיין גורם מכשול גדול בקהלתינו בעו"ה. והעוברים על הנ"ל וועז זעלבגי בעלי בתים בקהלתינו זיין האבין איר חזקת הקהילה פאר לארין. אונ' פּשיטא קיין צדקה דארפין גניסן. ובאם אורחים ווערין עולמית צו קיין חזקת הקהילה קענין גרייכן. נאך פיל ווייניגר איינגי סיוע מן הצדקה קענין בקומן. והן בעל בית או אורחים ותושבים זאל מן צו קיין דבר שבקודשה לאזין קומין מלבד דז מן זיא ווערט מכרז זיין לפרסם קלונם ברבים. (תקנה עב, דף כב).

אין יאָר 1765 איז די דאָזיקע תקנה „אמפליצירט" געוואָרן. אין דעם „טראנסלאט אמפליאציאן על תקנות דקהלתינו", אפראבירט דעם 23טן יולי 1765 (געדרוקט בײַ לייב זוסמנש), ווערט דערמאָנט די אַלטע תקנה, און דערבײַ ווערט דערקלערט, אַז

---

[9] Isr. de Jongh.

[10] J. H. Davids, "Dignitarissen van een Dag." *De Vrijdagavond,* IV, 1928, 773-774.

[11] J. Monasch, "De Dansmeister op te oud Amsterdamsche Gassen," *ibidem,* 1925, II, 379 ff.

קיינר זיך דערוועגן זאל בקהלתינו אום איינינגי שפּיל הייזער טאנץ קאמרש וכיוצא בהן . . . אוף צו האלטן. ומכל שכן דש קיינר פרקעהרן זאל אין דערזו גלייכן הייזר ופּשיטא ניט פר ליצן אודר טאנצר שם צו אגיהרן בעונש הנזכר שם. דש אומטרענט דען וואהרן בגריף פֿון דיא סערמין מן שפּיל הייזר אונ׳ טאנץ קאמרש וכיוצא בהם פיל פּירושים אונ׳ בדענקליכקייטן גמאכט ווערדן.

אויך אין די קאַוועהײַזער פֿלעגן זיך צונויפֿקומען ייִדישע יונגע־לײַט און מיידלעך און דאָרטן פֿאַרברענגען. די קהילה האָט דאָס געהאַלטן פֿאַר אַ זינד. דעריבער בעטן די פּרנסים „בחורים גם בתולות יהי׳ מי שיה׳ פֿאַרבאָטן לא „לבד עש האלטן פון פרעקווענטירן שפּילהייזער און טאנץ קמרש״ [12]

אָבער די פֿאַרבאָטן אויף טענץ און מוזיקאַלישע פֿאַרווײַלונגען האָבן אַ פּנים ניט געהאָלפֿן, און די קהילה האָט קאַפּיטולירט. זי האָט אָבער, ווי דער העכסטער רעליגיעז־אַדמיניסטראַטיווער אויטאָריטעט פֿון דעם ייִדישן קיבוץ, אַכטונג גע־געבן, אַז די דאָזיקע פֿאַרווײַלונגען זאָלן ניט עובֿר זײַן אויף אַ ייִדישן דין אָדער פֿאַרשטערן אַ ניט־ייִדישן יום־טובֿ. אַזוי למשל איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו טאַנצן און געבן פֿאָרשטעלונגען פּורים, אויב דאָס געפֿאַלט אויף אַ זונטיק אָדער אַ קריסטלעכן יום־טובֿ. עס איז אויך פֿאַרבאָטן געוואָרן אין אַזאַ פֿאַל אַרומגיין אין די מאַסקעס איבער די גאַסן פֿון שטאָט און געבן עפֿנטלעכע פֿאָרשטעלונגען (רעזאָלוציע פֿון 1757). די דאָזיקע שטרענגע אַזהרה האָט משמעות אויך קיין ווירקונג ניט געהאַט, ווײַל אין 1767 האָט די אַמסטערדאַמער קהילה אַרויסגע־געבן אַ כרוז אויף ייִדיש, אין וועלכן עס ווערט פֿון דאָס נײַ געפֿאָדערט זיך ניט מאַסקירן און ניט אַרומגיין פֿאַרשטעלט איבער די גאַסן אין אַ פּורים וואָס גע־פֿאַלט אויף זונטיק.

אין 1774 איז אַרויס אַ כרוז, אין וועלכן די קהילה בעט ייִדן ניט מאַסקירן זיך פּורים, אויב פּורים געפֿאַלט אויף שבת. [13]

אַ פֿרומער אַמסטערדאַמער ייִד, שלמה זלמן בול, שרײַבט צום סוף פֿון זײַן ליד אויפֿן קאַלטן ווינטער אין 1784, אַז אויף די גאַסן שפּילן ייִדן אין קאָרטן. אין ליד גופֿא זאָגט ער מוסר, אַז „חרטא מוז דוא מענש האָבן אויף דיין פרונק, קומעדיעס, מוזיעק אונ׳ אלי לושטיקייטן״. [14] די דאָזיקע „לוסטיקייטן״ האָט דאָס פֿאָלק צעטראָגן איבער אַלע גאַסן און געסלעך פֿון אַמסטערדאַם, אַפֿילו אין די גאַסן, ווו די קריסטן האָבן געוווינט. די קהילה איז געווען געצוווּנגען אין אַ באַזונדער כרוז אָנווײַזן אויף די „געפֿאַרן״, וואָס קענען אַרויסקומען פֿון דעם וואָס מען באַווײַזט זיך אין די פֿאַרשטעלטע בגדים צווישן די גויים. עס זײַנען דערפֿאַר אײַנגעשטעלט געוואָרן געוויסע טעריטאָריאַלע גרענעצן, אין וועלכע די קונסט פֿון די פּורים־שפּילער מעג זיך מאַניפֿעסטירן.

---

[12] D. M. Sluys, "De strijd tegen de dans en Speelhuizen in de 18e eeuw," *ibidem*, 1932, 136-138, 152 ff.

איך ציטיר לויט די אָריגינאַלן פֿון די תקנות וואָס געפֿינען זיך אין מײַן באַזיץ.

[13] D. Sluys, "Amsterdamsche Poeriem Ukases uit den ouden tijd," *ibidem*, 1927, No. 51.

[14] י. ריבֿקינד, „אַ קלאָגליד אויפֿן קאַלטן ווינטער פֿון יאָר 1784,״ פּנקס, I, 196.

אין דעם דאָזיקן כרוז, דאַטירט פֿון 1776 וועלט באַשטימט, אַז „גם וועלדן די ארמי לייט אויך די אַן הייזער ארום גיין פֿורים שפּרוך זאגן אדר לידער זינגען ופשיטא אנדערע פערשטעלערס נזהר זיין ניט וועלטער צוגיין אלס בסביבות של בר ישראלים אונר עקספרעסליך געסטיפולירט ניט וועלטער אלש ביז אן די ערסטע האר נאס אוו ביז אן די נייע מארק ולא עד בכלל כדי קיין חילול השם געשעען זאל.“[15]

אַזולַאי דערציילט אונדז אָבער, אַז די „פֿאַרשטעלטע“ פֿלעגן זיך אויך באַווײַזן אויף די ניט־יידישע גאַסן.

אַזולַאי איז געווען אין אַמסטערדאַם פֿורים 1779 און האָט צווישן אַנדערע חשובֿע יידן באַזוכט דעם רבֿ ר׳ שמואל בן אריה לעווענשטאַם (1755—1790).

אין שטאָט איז געווען אַ פֿורימדיקע פֿרייַלעכקייט. דאָס זעלבע האָט מען געפֿילט בײַם רבֿ אין הויז. אַזולַאי שרײַבט, אַז בײַם רבֿ אין שטוב האָט ער געזען שטיין אויפֿן טיש „אַ בנין אַן ערך צוויי אייַלן — אַ מאָדעל פֿון קיניגלעכן הויף, און מרדכי זיצט בײַם טויער אין אַ פּערסישן מלבוש“. ווײַטער האָט מען געזען אַ בילד, ווי אסתר זיצט אויף דער בעט און המן פֿאַלט פֿאַר איר, און „מחוץ דעם דאָזיקן פּאַלאַצל פֿון דער אַנדערער זײַט הענגט המן, אַנגעטאָן אין קאָליר־טע קלײַדער.“ די דאָזיקע סקולפּטור־אַרבעט איז געווען געמאַכט פֿון צוקער.

„דערנאָך, שרײַבט אַזולַאי, זײַנען געקומען כּלי־זמרים, און אין מיטן האָט זיך אַוועקגעשטעלט אייַנער [אחד הריקים] און האָט נאָכגעמאַכט אַ דרשה און אויך געמיינע גראַמען אין העברעיש.“ דאָס איז געווען אַ לץ, וואָס האָט געשפּילט אַ פֿורים־רבֿ.

וען אַזולַאי איז אַרויסגעגאַנגען אין גאַס, איז שוין געווען נאָך האַלבע נאַכט. ער האָט דאַרט געפֿונען „מענער און פֿרויען זינגען, און צווישן זיי אַ קאַפּעליע אַנגעטאָן אין מאַסקעס טאַנצן און הוליען, און נאָך דעם זײַנען ווײַטער געקומען פֿאַרשטעלטע אין מאַסקעס ווי הינקעדיקע און טערקן מכּמה מינים.“

מיט דעם האָט זיך אָבער דער פֿורים־יום־טובֿ ניט פֿאַרענדיקט. אַ וואָך שפּעטער, 23 טעג אין אָדר, פֿאַרנאָטירט אַזולַאי אין זײַן טאָגבוך, אַז „אַ גאַנצע נאַכט האָט מען פֿאַרברענגט אין די גאַסן, פֿרייַלעך און פֿאַרשטעלט אין מאַסקעס, און מען האָט זיך נאָריש געמאַכט אַלץ פֿון פֿורים וועגן.“

דער־בײַ גיט ער צו, אַז יידן האָבן זיך אויפֿגעפֿירט אַזוי ווי די שטאָט וואָלט געווען זייערע. ער באַווונדערט די פֿרײַהייט וואָס יידן האָבן אין אַמסטערדאַם. ער מיינט אַפֿילו, אַז זיי האָבן זיך „געגנומען צו פֿיל פֿרײַהייט.“[16] אַגבֿ, באַמערקט אַזולַאי, זײַנען דאָס געווען די אַשכּנזים און ניט די ספֿרדים.

---

[15] פֿון אַ תּקנה פֿון 1776 (ראָזענטאַליאַנא, אַמסטערדאַם).

[16] ספֿר מעגל טובֿ. ירושלים, תרצ״ב, 138־139; ש. ערנסט, אין אַרכיוו, I, 34־35 (מיט אַ דרוק־טעות אין דער דאַטע: תקכ״ד אַנשטאָט תקכ״ט). זע אויך:

Da Silva Rosa, *De bezoeken van Gacham Azulay aan Nederland.* Amsterdam, 1927.

פֿאַר אונדז איז דאָס עדות זאָגן פֿון אַזולאַין זייער וויכטיק, ווײַל עס באַ־שטעטיקט דאָס וואָס מיר ווייסן פֿון אַנדערע מקורים.

די קהילה האָט אָבער ניט געקענט צופֿרידנשטעלן די פֿרומע מיטגלידער אירע און אָפּשטעלן דאָס מאַסקירן זיך אום פּורים. אין 1788 האָבן די פּרנסים שטרענג געפֿאָדערט דורכצופֿירן דעם פֿאַרבאָט, אָבער ס׳איז זיי ניט געראָטן. אין דעם זינען איז זייער כאַראַקטעריסטיש דער ווײַטערדיקער פֿאַל. ווען עס איז געשטאָרבן דער רבֿ פֿון דער אַשכּנזישער קהילה שאול לעווענשטאַם, האָט די קהילה אַרויסגעגעבן אַ כרוז, אַז מען טאָר ניט „שפּילן היין כּלי זמר אדר קארטן און דאממען ופּשיטא אין קיין קונצרט או קאמעדיעס און אפּערעס צו גיין.״ [17] דאָס באַווײַזט צום בולטסטן, ווי שטאַרק ס׳איז געווען בײַ די אַשכּנזים דער אינטע־רעס פֿאַר מוזיק און טעאַטער.

טייל געשטאַלטן פֿון די פּורים־שפּילן זײַנען געווען זייער פּאָפּולער בײַם ייִדישן עולם. צו זיי געהער די דאָקטאָר־געשטאַלט.

אין „דיסקוהרש״, די פּעריאָדישע שריפֿט וואָס די אַלטע קהילה אין אַמסטערדאַם האָט אַרויסגעגעבן אין די יאָרן 1797—1798, געפֿינען מיר אַ פּאָר שורות פֿון אַ קופּלעט וואָס דער דאָקטאָר האָט געזונגען בעת ער האָט זיך פֿאָר־געשטעלט:

איך בין דער דאקטר עליזיבעט
דום, דום!
איך העליף דיא קראנק, אויז עש בעט
דום, דום! [18]

פּורים־צײַט פֿלעגן אין אַמסטערדאַם אַרויסגיין פֿאַרשיידענע קוראַנטן, ד״ה וויציקע געלעגנהייט־בלעטלעך. אַזאַ „פּורים קוראנטין, די אויש געבן זיין געווארדן על הווינטר שהיה בעונת הרבים בשנת תקמ״ד והכּל ניבול פּה״ — דערמאָנט שלמה זלמן בול אין דער קורצער הקדמה צו זײַן ליד.

אַזעלכע פּורים־בלעטלעך פֿלעגן אַרויסגיין אין דער פֿאָרעם פֿון לידער, איינאַקטערס, רעטענישן און אַפֿילו אונטערן נאָמען פֿון אַלמאַנאַך אָדער סתּם „פּורים בוהך״ (1804). באַזונדער האָט זיך קונה־שם געווען, ווי דער מחבר פֿון אַזעלכע „פּורימיאַדעס״ פֿאַר לייענען און שפּילן, זינגען און דערציילן, אַן אַמסטערדאַמער בדחן און ווינקל־פֿאַרלעגער שלמה דויקלאהר (סוף 18טן י״ה ביז אַן ערך 1815). [19] די דאָזיקע גאַסן־ליטעראַטור האָט אַרויסגעשטויסן די אַלטע פּורים־שפּילער. אַנשטאָט דער מעשה פֿון אסתּר מיט אַחשורושן האָט דער אַמסטערדאַמער פּורים־שפּילער פֿאָרגעשטעלט מגושמדיקע רעאַליסטישע בילדער פֿון האָלענדיש־ייִדישן לעבן וואָס זײַנען געווען נאָענטער דעם צוזעער פֿון „פֿישמאַרק״ אין אַמסטערדאַם, ווו דאָס ביסל אָרעמע ייִדישקייט האָט זיך נאָך געטוליעט.

---

[17] J. Maarsen, *Löwenstam en zijn tijd.* Amsterdam, 1921.

[18] וועגן „דיסקוהרש״ זע מײַן אַרבעט אין זאַמלבוך לכּבֿוד דעם 250יאָריקן יובֿל פֿון דער ייִדישער פּרעסע, ניו־יאָרק, 1937, 20—106.

[19] י. שאַצקי, „די לעצטע שפּראָצונגען פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור אין האָלאַנד,״ יוואָ־בלעטער, X, (1936), 232—265.

אין טעאַטער איז פֿורים־שפּיל נאָך אַלץ געווען אַן ענין. אַזוי למשל האָט יעקב דעסויער, דער גרינדער פֿון דעם „יידיש־טײַטשן" טעאַטער, וועגן וועלכן עס וועט אונדז נאָך אויסקומען רעדן בײַ אַנדער געלעגנהייט באַריכות, אָנגעשריבן אַ פּיעסע א״נ „מרדכי און אסתר אדער די גרעטעטע יודן", צו וועלכער האָט אַפֿילו צוגעפֿאַסט מוזיק „לויט פֿאַרשיידענע קאַמפּאַניסטן".[20] די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן סוף 18טן י״ה. מישפּטנדיק לויטן טיטל (דער טעקסט האָט זיך דערוויַיל ניט אָפּגעזוכט) איז דעסויערס פּיעסע געווען אַ באַארבעטונג פֿון דער פֿורים־שפּיל וואָס איז אַרויס אין אַמסטערדאַם צוויי מאָל, אין 1780 און 1800, א״נ: „ערשטונג דער יודן דורך אסתר אונד מרדכי, טרויאיר שפּיהל אונד פֿרידליכעס ענדע אין פֿינף טייהלן"...[21]

אין די רײַכערע קרײַזן פֿון די אַשכנזים פֿאַרבײַטן ביסלעכווײַז פֿורים־בעלער די פֿורים־שפּילן. אַזעלכע מאַסקעבעלער זײַנען באַקאַנט נאָך אין 1770.[22] אויך בײַ די אַרעמע זײַנען מאַסקאַראַדן אין די טאַגהײַזער פֿורים־צײַט ניט קיין זעלטנקייט. זייער הויפּט־אַטראַקציע איז אַבער דער לץ, וואָס ער הייבט אָן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע אין די פֿאַרווילונגען פֿון דער יידישער מאָסע אין אַמסטערדאַם. נאָך אין 1617 שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ פּראָפּעסיאָנעלן לץ־קונצן־מאַכער אין אַמסטערדאַמער געטא. זײַן נאָמען איז געווען שמעון אָקעס - פּאָקוס (Okes Boques).

יאָהאָנעס באָלטאַזאַר שופּיוס[23] (1610—1661), וואָס ער איז געווען אַ געוויסע צײַט לערער אין אַמסטערדאַם, דערקלערט, אַז „האָקוס־פּאָקוס" איז געווען אין אַמסטערדאַם דאָס זעלבע וואָס Joan Potaye אין ענגלאַנד, ד״ה אַ שם־דבר פֿאַר אַ קונצן־מאַכער.

אויפֿן ספֿרדישן בית־עולם אין אַמסטערדאַם זײַנען באַגראָבן דרײַ קינדער פֿון שמעון אָקעס־פּאָקוס, פֿון וועלכע צוויי זײַנען געשטאָרבן אין 1617 און דאָס דריטע אין 1628. דער דאָזיקער שמעון אָקעס־פּאָקוס איז מסתמא געווען אַ פּראָפֿעסיאָנעלער קונצן־מאַכער און לץ. עס איז ניט זיכער, צי דער דאָזיקער יידישער לץ איז געווען אַ יידישער לץ.[24]

פֿון האָלאַנד האָט זיך פּיאָטער דער גרויסער אַראָפּגעבראַכט אַ לץ, אַ ספֿרדישן יידן, אַ געוויסן אַקאָסטאַ אַדער לאַקאָסטאַ. לויט טיטל מקורים איז לאַקאָסטאַ געווען פֿרײַער אַ מעקלער אין האַמבורג און איז שפּעטער געוואָרן אַ פּראָפֿעסיאָנעלער לץ. אין 1719 האָט מען אים באַשטימט פֿאַר אַ „טיטולאַרן גראַף און קיניג פֿון סאַמאָיעדן". לאַקאָסטאַס עליה אין רוסלאַנד האָט אים געקאָסט דעם גלויבן.

---

[20] *Oud Holland*, 1887, 197.

[21] פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון יוואָ, II, 261—449.

[22] Prins, "Een Hollandsch-joodsch Hervormingsplan," *De Vrijdagavond*, 1925, II, 378.

[23] Schuppius.

[24] E. Levy, *REJ*, 82 (1926), 401-410; S. Seeligman, "Een joodsch Goochelaar in te begin der XVII eeuw te Amsterdam," *De Vrijdagavond*, 1924, 371-372.

די האָלענדישע לצים און קונצן־מאַכערס האָבן געהאַט אַזאַ גוטן נאָמען אין רוסלאַנד, אַז מיר געפֿינען זיי אויף גאַסטראָלן אין די יאָרן 1738, 1756 און 1784. עס איז דערפֿאַר ניט קיין חידוש וואָס דער ספֿרדישער ייִד לאַקאָסטאַ פֿון האָלאַנד האָט נושׂא־חן געווען בײַ פּיאָטער דעם גרויסן.[25]

אין אַמסטערדאַם גופֿא האָבן לצים אָדער שפּיללײַט אויך געהאַט אַ גוטן נאָמען.

אין דער תקנה פֿון 1735 לייענען מיר, אַז מען זאָל נעמען „ליצנים" פֿון דער קהילה און צאָלן זיי שׂכירות פֿאַר אַרויסטרעטן אויף חתונות. זייער בײַזײַן אויף אַ חתונה איז געווען אַן אָנגענומענער כּלל, אַפֿילו אין דער צײַט ווען מען האָט געטרויערט אויפֿן טויט פֿון דעם רבֿ־הכּולל לעווענשטאַם.

אַמסטערדאַמער לצים, מוזיקערס און קונצן־מאַכערס געפֿינען מיר אויף די באַרימטע ירידן אין לײַפּציג. אין די יאָרן 1746—1762 געפֿינען מיר דאָרטן גאַסטראָלאָרן פֿון אַמסטערדאַם. עטלעכע פֿון זיי קומען אַפֿילו מיט זייערע פֿרויען. איינער, עליאַס באַרנעט, איז געווען אַ פֿילזײַטיקער שפּילמאַן: „אַ קונצן־מאַכער, באַלאַנסירער און שוואַרצקינצלער".[26]

דער לעצטער לץ־בדחן אין אַמסטערדאַם האָט געהייסן איציק שלאַק (Sloog). ער האָט נאָך געלעבט אין יאָר 1875. ער האָט געהאַט אַן אייגענע טאַנצשטוב, און דאָרטן פֿלעגט ער משׂמח זײַן דעם ייִדישן עולם.[27]

אויף אַ גראַוויור פֿון אָנהייב 19טן י"ה איז פֿאַראייביקט געוואָרן דער אַמ־סטערדאַמער פּורים־לץ, וועגן וועלכן עס ווערט דאָרטן געזאָגט, אַז ער, דער „געטא נאר פֿלעגט פּורים קודם כּל מאכן גוטע זאכן", ד"ה פֿריילעך מאַכן דעם עולם.[28]

צום סוף איז כּדאַי צו ברענגען אַ רשימה פֿון אַלטע בילדער און האָלצשניטן וואָס געפֿינען זיך אין אַמסטערדאַמער ייִדישע זאַמלונגען און שפּיגלען אָפּ די היסטריאָנישע קולטור פֿון אַמסטערדאַמער געטאָ. די טעאַטראַלישע איקאָנאָ־

---

[25] די וויכטיקסטע ליטעראַטור:

N. F. Flögel, *Geschichte der Hofnarren.* Liegnitz, 1789, 413.
Fr. Nick, *Die Hofnarren.* Stuttgart, 1860, I, 499-500.
Регесты и Надписи, 2, 1507, 1673.
Всеволодский-Гернгросс. Начало цирка в России. 1927.

[26] י. ליפֿשיץ, אַרכיוו, I, 450. שולמן אין היקב, תרנ"ד, 53.

וועגן דעם, אַז די אַמסטערדאַמער קהילה האָט באַשיצט אייגענע לצים, געפֿינען מיר אין די תקנות פֿון 1737, ווו עס ווערט געזאָגט:

„דש דער חתונה בקהלתינו מאכט זאל דער זעלביגר ליצנים אודר שפּיל לייט מוזין נעמין בעלי בתים ומיחדי קהלתינו, ד"ו (אם אפשר איז אלי צו ביקומן) וועלכי אך ניט יותר אלז שכירות האוי זעלין דארפין נעמין."

[27] *De Vrijragavond,* 1927, No. 31.

י. שאַצקי, יוואַ־בלעטער, X, 261.

[28] *De Geillustrerde Joodsche Post,* April 21, 1921.

גראַפֿיע פֿון אַמסטערדאַמער געטאָ איז די רײַכסטע, און זי גיט אַ גוטן באַגריף וועגן די השפּעות פֿון דער „קאָמעדיאַ דעלֿ אַרטע" אויף דער אַנטוויקלונג פֿון פּורים־מאַסקעס און פּורים־טיפּן אין דער ייִדישער סבֿיבֿה.

די רשימה גיב איך אין אַ כראַנאָלאָגישן סדר:

1) Mordechai in Zegepraal omgleidt Haman aan zijne lige galgh gehangen [מרדכי אין טריומף פֿירט המנען צו זײַן תּליה].

אַ גראַוויור לויט Picart פֿון Luyken און Later. שטאַמט פֿון יאָר 1700.

2) Gemaskeerd bal by gelegenheid van het joodsche Purim-feest [מאַסקעבאַלֿ צו דער געלֿעגנהייט פֿון ייִדישן פּורים־יום־טוב]. קינסטלֿער: C. P. Jasoor און Wagenaar. שטאַמט פֿון 1786.

3) לֿעמאַן יוסף (Lehman Joseph), אַ ייִדישער טאַנצמײַסטער פֿון 18טן י״ה. אַ גראַוויור פֿון C. Bogerts לויט אַ בילד פֿון D. Mulder.

4) Bal Masqué in de Zwanenburgerstraat, bij t' lindigen de Purim.

אַ צייכענונג פֿון יאָר 1800.

5) אַ מאַסקעבאַלֿ אין געטאָ פֿון אַמסטערדאַם (רעפּראָדוצירט אין De Vrijdagavond, 1925 נומ׳ 50).

6) אַ צווייט בילד דאָרטן, ז׳ 380.

7) אַ ליטאָגראַפֿיע פֿון 1830 פֿון אַ פּורים־באַלֿ מיט פֿיגורן אין סטילֿ פֿון commedia del arte. מחבר: L. Judeles (געפֿינט זיך אין דער מאַנטעזינאַס־זאַמלונג, אַמסטערדאַם).

8) אַ פּורים־בילד מיט דרײַ פֿיגורן: פּיערראָ, פּאַלישינעלֿ און דער אַלטער אינטריגאַנט. מיט אַן אונטערשריפֿט: פּורים. שטאַמט פֿון דער ערשטער העלֿפֿט 19טן י״ה (אין דער זעלֿביקער זאַמלונג).

9) אַן אַנדער בילד אין דעם זעלֿביקן commedia del arte־סטילֿ. (איז רעפּראָדוצירט אין Vrijdagavond, 1924 נומ׳ 31, ז׳ 75).

יידן אין זאַגלעמביע בעת דער איצטיקער מלחמה

פֿון ל. שפּיזמאַן

עטלעכע ציפֿער

זאַגלעמביע, צוזאַמען מיט דער שכנישער אייבערשלעזיע, האָט ביז דער מלחמה געהאַט דעם העכסטן פּראָצענט אינווינערס וואָס האָבן געצויגן חיונה פֿון אינדוסטריע און בערגערײַ.

לויט דער פֿאָלקסצײַלונג פֿון 1931 האָבן אין בענדין געלעבט פֿון אינדוסטריע און בערגערײַ 57.7% פֿון דער באַפֿעלקערונג, אין סאָסנאָוצע 63.0%, אין דאָמבראָוע 70.4%, אין זאָוויערטשע 71.4%, אין טשעלאָדזש 84.2%. פֿון לאַנדווירטשאַפֿט האָבן אין זאָוויערטשער פּאָוויאַט געלעבט 50.8%, אין בענדינער פּאָוויאַט אַפֿילו נאָר 15.4%, אין דער צײַט וואָס דער דורכשניט לאַנדווירטשאַפֿטלעכע באַפֿעלקערונג איבערן גאַנצן לאַנד איז געווען 77%.

דערבײַ דאַרף מען האָבן אין זינען, אַז 75.2 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער צאָל פֿאַרנומענע אין בערגערײַ און אינדוסטריע האָבן געאַרבעט אין גרויסע אונטערנעמונגען. אין דער פּוילישער קויליק־פּראָדוקציע איז זאַגלעמביע 1938 געווען פֿאַרטראָטן מיט 18 פּראָצענט (שלעזיע 75%, קראָקעווער ראַיאָן 7%).

יידן זײַנען אין זאַגלעמביע געווען לויט דער צײַלונג פֿון 1931 — 63,215 אויף 471,342 אינווינערס, ד״ה 13.6 פּראָצענט. אין די שטעט האָבן יידן באַטראָפֿן 22 פּראָצענט. מערניט ווי 4% יידן (8,881 איז די אַבסאָלוטע צאָל) האָבן געווווינט מחוץ די שטעט. פֿון די גרעסערע שטעט האָבן געהאַט יידישע אינווינערס אין 1931:

שטאָט	יידן	גאַנצע באַפֿעלקערונג
סאָסנאָוצע	20,805	108,959
בענדין	21,625	47,597
זאָוויערטשע	5,677	32,872
דאָמבראָוע	5,150	36,942

וועגן יידן אין זאַגלעמביע ערב דער איצטיקער מלחמה זײַנען געווען צוויי באַריכטן אין דעם ייִוואָ־זשורנאַל ,,יידישע עקאָנאָמיק״: א. קלײַנער, ,,די קלײַן־אינדוסטריע אין סאָסנאָוצע״, מײַ־יוני 1938, זז׳ 266—271, און מ. קלײַנער, ,,די אינדוסטריע אין בענדין״, סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1938, זז׳ 488—490.

אין דער גרויס־אינדוסטריע זײַנען יידן געווען פֿאַרטראָטן נאָר ווי אונטערנעמערס. אָבער ס׳האָט זיך געהאַט אַנטוויקלט אַ היפּשע קלײַן־אינדוסטריע, וווּ יידישע אַרבעטערס האָבן פֿאַרנומען אַ קענטיק אָרט. אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע טיילן פּוילן איז דאָ די עקאָנאָמישע לאָגע פֿון יידן געווען אַ בעסערע, הגם אויך דאָ האָט אַ העלפֿט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין 1938 געמוזט מחמת אָרעמקייט באַפֿרײַט ווערן פֿון קהילה־שטײַערן.

זאַגלעמביע איז פֿאַרנומען געווואָרן פֿון דער דײַטשער אַרמיי באַלד אין די ערשטע טעג פֿון דער מלחמה.

זאַגלעמביע אונטער די נאַצים

דעם 27טן יאַנואַר 1941 האָט די דײַטשע מאַכט פֿאַראָרדנט פֿונאַנדערצוטיילן אייבערשלעזיע אין צוויי באַזונדערע אַדמיניסטראַטיווע איינסן: אייבערשלעזיע און נידערשלעזיע. נידערשלעזיע נעמט אַרום די דיסטריקטן ברעסלע און ליגניץ מיטן צענטער אין ברעסלע. אייבערשלעזיע נעמט אַרום דעם פֿרײַערדיקן פּויליש טיילן פֿון דער זעלביקער געגנט, טיילן פֿון קעלצער וואיעוואדשאפֿט (סאָסנאָוצע, בענדין, דאָמבראָוע) און טיילן פֿון קראָקעווער וואיעוואדשאפֿט (קשאנאָוו, יאָוואָשנע, טשעביניע, אָשפּיצין,[1] ביאלע, זשיווין און וואדאָוויץ). דאָס זיצאָרט פֿון גאָולײַטער פֿון אייבערשלעזיע — פֿריץ בראָכט הייסט ער — איז קאַטאָוויץ.

אייבער- און נידער-שלעזיע צוזאַמען ציילן בערך 7,500,000 אײַנוווינערס, אייבערשלעזיע אַליין — 4,300,000 אײַנוווינערס, אין דעם בײַ 3 מיליאָן אין קאַטאָוויצער דיסטריקט און 1,300,000 אין אָפּעלער דיסטריקט.[2] פֿון די 4,300,000 אײַנוווינערס פֿון אייבערשלעזיע זײַנען 3,200,000 (בײַ 75 פּראָצענט) פּאָליאַקן און איבער 100,000 יידן.

די דײַטשן פֿירן אַ פּאָליטיק פֿון דער שטרענגסטער גערמאַניזירונג. להיפוך צו דער „גענעראַל-גובערניע" איז אין אייבערשלעזיע אין גאַנצן ניט דערלויבט די עקסיסטענץ פֿון פּויליש שולן, אין די שטעט איז אײַנגעפֿירט געוואָרן די דײַטשע קאָמונאַלע געזעץ-געבונג.

אין זײַן רעדע דעם 9טן פֿעברואַר 1941, איבערגעבנדיק דעם אָמט פֿון גאָולײַטער איבער אייבערשלעזיע צו פֿריץ בראָכטן, האָט העס, דער איצטיקער קריגס-געפֿאַנגענער אין ענגלאַנד און היטלערס דעמאָלטיקער פֿאַרטרעטער, פֿאַרזיכערט, אַז אייבערשלעזיע וועט אין גיכן זײַן אין גאַנצן דײַטש. פֿיל פּויליש פּויערים וועלן אַרויסגעטריבן און וועלן געשיקט אין דער „גענעראַל-גובערניע", אַרײַן, און אויף זייער אָרט וועלן אַראָפּגעבראַכט דײַטשע קאָלאָניסטן פֿון בעסאַראַביע און אַנדערע ערטער. ס'וועלן אויך געבראַכט קיין אייבערשלעזיע אַ סך דײַטשע קינדער פֿון מערב-דײַטשלאַנד, וואָס זיי וועלן פֿון דאָרט עוואַקויִרט מחמת די ענגלישע באָמבאַרדירונגען.

איבער דער זעלביקער סיבה וועלן אויסגעבויט מיט אַ גיכן טעמפּ די אינדוסטריע אין אייבערשלעזיע. די דײַטשן האָלטן, אַז אַהער, 900 קילאָמעטער פֿון ענגלאַנד, וועלן די ענגלישע באָמבערס ניט צוקומען. אין 1940 האָבן די דײַטשן פֿון ביידע טיילן שלעזיע אַרויסבאָקומען 100 מיליאָן טאָן קויל. אויך אײַזן באָקומען זיי פֿון דאָנען אין אַ גרויסן סכום (ביז דער מלחמה האָבן די אײַזנגרובן אין דער געגנט פֿון דאָמבראָוע אַרויסגעגעבן בײַ אַ מיליאָן טאָן אײַזן אַ יאָר). אָן אַרטיקל אין דער Deutsche Allgemeine Zeitung וועגן

---

[1] פּוילישׁ Oświęcim.

[2] דער אָפּעלער דיסטריקט (פּוילישׁ Opole, דײַטש Oppeln) נעמט אַרום דעם גרעסטן טייל זאַוויערטשער ראַיאָן, אַ גרויסן טייל טשענסטאָכאָווער ראַיאָן און דעם לובליניצער ראַיאָן אין זײַנע אַלטע גרענעצן.

דער שלעזישער צ י נ ק - פראַדוקציע[3] גיט איבער די מיינונג פון פאַכקרייזן, אַז די צינק-פראַדוקציע פון שלעזיש-זאגלעמביע און פון מערב-דײַטשלאַנד וועט זײַן גענוג צו דעקן די באַדערפענישן פון גרויס-דײַטשלאַנד. ס׳וועט אויך אונטערגעשטראָכן די וויכטיקייט פון דער טעקסטיל- און פאַפיר-אינדוסטריע. די דײַטשן וויל אויך ברייט אויסבויען די איבעראַרבעט-אינדוסטריע פון אַר-טיקע רוישטאָפן.

די וויכטיקייט פון אייבערשלעזיע פאַר דײַטשלאַנד קומט אויך צום אויס-דרוק אין אַ באַפעל וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין מײַ 1941 פון היטלערן בכבֿודו ועצמו, אַז שלעזיע מוז צוריק ווערן אין גאַנצן דײַטש. דער גאַולײַטער בראַכט מאָלט די צוקונפט פון אייבערשלעזיע ווי אַן אינדוסטריע-צענטער וואָס שטעלט צו זײַנע אַרטיקלען פאַר דעם אַגראַרן „הינטערלאַנד" — פאַר דער געגנראַל-גובערניע, וואָס זי דאַרף אין דער נײַער אָרדענונג שפּילן אַ ראָלע פון אַן אָפּנעמער פון דער דײַטשער אינדוסטריע.

יידן אין זאַגלעמביע אונטער די נאַצים

פֿיל-וויניק פאַרלאָזלעכע ידיעות וועגן דער לאַגע פון יידן אין זאַגלעמביע האָבן מיר נאָר פון דער צײַט זינט ס׳האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין קראָקע די אייניקע יידישע צײַטונג אין דער געגנראַל-גובערניע — די Gazeta Żydowska (נומער 1 איז אַרויס דעם 23טן יולי 1940). מיר גיבן אויך אַ צאָל ידיעות פון די ערשטע טעג פון דער נאַצי-אָקופאַציע פון דער דאָקומענטן-זאַמלונג וואָס ס׳האָט אַרויסגעגעבן די פוילישע גלות-רעגירונג אין לאָנדאָן.

דעם 4טן סעפּטעמבער 1939 אַרום 5 פאַר נאַכט זײַנען נאַצים אין סאָסנאָוועץ געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און געהייסן די מענטשן זיך אויפֿקלײַבן אויפֿן מאַרק. שפּעטער האָבן זיי אָפּגעקלײַבן אַ טייל פון די פאַרהאַלטענע — 25 ביז 30 מאַן, די מערהייט יידן — זיי אַרויסגעפֿירט פון המון און דערשאָסן אויפֿן אָרט. די וואָס האָבן נאָך אַרויסגעוויזן סימנים פון לעבן האָט אַ נאַצי-אָפֿיציר דערענדיקט מיט זײַן רעוואָלווער. די טויטע קערפּערס זײַנען געבליבן ליגן אויפֿן מאַרק עטלעכע שעה, אַרומגערינגלט פון אַ גרויסן המון, דערנאָך האָט מען זיי אַרײַנ-געוואָרפֿן אין אַ שותפֿישן קבֿר.[4] די עקזעקוציע איז געווען אַ רעפּרעסיע פאַר דעם וואָס מען האָט געפֿונען 4 דערהרגעטע דײַטשע זעלנערס.

אין סאָסנאָוועץ זײַנען אויך אונטערגעצונדן און פאַרברענט געוואָרן 3 שולן, דערבײַ זײַנען אַרעסטירט געוואָרן 250 יידן.

אין בענדין (די דײַטשן רופֿן עס איצט Bendsburg) האָט מען געהייסן יידן זיך פאַרזאַמלען אין דער סינאַגאָגע און דערנאָך זי אונטערגעצונדן; פֿיל יידן זײַנען דאָרט פאַרברענט געוואָרן. נאָך די וואָס האָבן באַוויזן אַרויסצושפּרינגען פון פֿײַער און אַנטלויפֿן האָבן די נאַצים נאָכגעשאָסן.[5]

---

[3] ציטירט לויט *Dziennik Polski* (לאָנדאָן), נאָוועמבער 22, 1940.
[4] *The German Invasion of Poland*, Report 1326, p. 54.
[5] *The German New Order in Europe.* London, 1941.

אויך אין קאַטאָוויץ איז פֿאַרברענט געוואָרן די סינאַגאָגע. לויט אַן אָפֿיציע־לער דײַטשער ידיעה פֿון 15טן דעצעמבער 1939 זײַנען דערשאָסן געוואָרן 81 ייִדן אין אַ ריי שטעט אונטער דער באַשולדיקונג, אַז זיי האָבן באַהאַלטן געווער. ווער עס קען די פֿאַרהעלטענישן אין יענע מקומות ערבֿ און אין דער מלחמה, דער וועט פֿאַרשטיין, אַז אין דעם רובֿ פֿאַלן איז דאָס געווער אונטערגעוואָרפֿן געוואָרן דורך אַגענטן פֿון געשטאַפּאָ. צווישן די שטעט געפֿינט זיך אויך קאַטאָוויץ, ווו מען האָט דערשאָסן 5 ייִדן.

אַחוץ די אַנטי־ייִדישע פֿאַראָרדענונגען וואָס זײַנען אײַנגעפֿירט געוואָרן אין נאַצי־פּוילן,[6] זײַנען אונדז באַוווּסט עטלעכע פֿאַראָרדענונגען וואָס זײַנען ספּע־ציעל נוגע ייִדן פֿון אייבערשלעזיע: ס׳זײַנען אײַנגעפֿירט געוואָרן ספּעציעלע וואַגאָנען פֿאַר ייִדן אויף דער ליניע דאָמבראָווע—בענדין—סאָסנאָווצע. די ייִדישע וואַגאָנען ווערן באַדינט פֿון 14 ייִדישע קאָנדוקטאָרן און 4 קאָנטראָלערן. עס זײַנען באַשטימט געוואָרן ספּעציעלע שעהען פֿאַר ייִדישע אינטערעסאַנטן אין די מלוכה־אַמטן. ייִדן טאָרן ניט דורכגיין געוויסע גאַסן אין סאָסנאָווצע, אין אויסנאַמפֿאַלן, וואָס דאָס הייסט מיט ספּעציעלע דורכגאַנג־דערלויבענישן, מעגן זיך ייִדן באַווײַזן אויף די דאָזיקע גאַסן פֿון 8 ביז 10 אין דער פֿרי. ייִדן וואָס קו־מען צו פֿאָרן אָדער פֿאָרן אַרויס פֿון סאָסנאָווצע קענען אַרײַן און אַרויסגיין פֿון די וואַגאָנען נאָר בײַם עק מאָדראָווגאַס.[7] אין די ייִדישע טראַמווײַ־וואַגאָנען איז געווען אַ גרויסע פֿרעקווענץ, אין די ערשטע 10 טעג האָבן זיך מיט זיי באַ־נוצט 35,000 פּאַסאַזשירן.[8]

אין קאַטאָוויץ איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אַ פֿאַראָרדענונג פֿון פּאָליציי־פּרעזידענט, אַז ייִדן טאָרן ניט פֿאָרן מיט קיין באַנען און אויטאָבוסן, סײַדן זיי האָבן דערויף אַ ספּעציעלע דערלויבעניש.[9]

אין בענדין און אין סאָסנאָווצע איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ייִדישע מיליץ. איר אויפֿגאַבע איז באַגרענעצט נאָר צו ייִדישע ענינים. אין בענדין טראָגט די מיליץ בלויע היטלען און אָרעמבענדער און אין סאָסנאָווצע — געלע. די מיליץ אין סאָסנאָווצע איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין יוני 1940, אין אויגוסט פֿון זעל־ביקן יאָר האָט זי געציילט 30 מאַן.[10]

ס׳איז ניט קלאָר, צי ס׳עקסיסטירן אין זאַגלעמביע ייִדישע געטאָס ממש. די אָקערשט ציטירטע ידיעה וועגן דעם טעטיקייט־געביט פֿון דער ייִדישער מיליץ אין בענדין און אין סאָסנאָווצע גיט אַ גרונד אָנצונעמען, אַז קיין אָפּגע־צאַמטע און אַרומגעמויערטע געטאָ איז אין די שטעט ניטאָ. די באַוועגונג אויף די ייִדישע גאַסן ווערט ווײַטער רעגולירט דורך פּוילישע פּאָליציאַנטן, להיפּוך צו די שטעט, ווו ס׳עקסיסטירן געטאָס, ווו די גאַסן־באַוועגונג ווערט רעגולירט

---

[6] מער באַריכות וועגן דעם אין מײַנע אַרטיקלען אין „צוקונפֿט״, פֿעברואַר און יולי 1942.

[7] „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ״ נומ׳ 9, יאַנואַר 31, 1941 (ווײַטער וועלן מיר די דאָזיקע צײַטונג ציטירן: ג״זש). — אין דעם פּוילישן טעקסט פֿון דער ג״זש שטייט אויף דײַטש: Modrowgasse.

[8] ג״זש נומ׳ 19, מאַרץ 7, 1941.

[9] ג״זש נומ׳ 2, יאַנואַר 7, 1941.

[10] ג״זש נומ׳ 7, אויגוסט 14, 1940.

דורך דער יִדישער מיליץ. דער פֿאַרבאָט פֿאַר יִדן אין סאָסנאָווצע דורכצוגיין געוויסע גאַסן חוץ אין אויסנאַמפֿאַלן, פֿאַרשטאַרקט די השערה, אַז קיין געטאָ ממש איז דאָרט ניטאָ; ס׳גילטן נאָר באַגרענעצונגען ענלעכע צו די וואָס זײַנען געווען אין וואַרשע, קראָקע און אַנדערע שטעט איידער ס׳איז דאָרט אײַנגעפֿירט געוואָרן די געטאָ.

אַרבעט

אין די חדשים סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1940 איז דורכגעפֿירט געוואָרן אין זאַגלעמביע אַ רעגיסטראַציע פֿון אַלע געזונטע יִדישע מאַנסבילן אין עלטער פֿון 18 ביז 45 יאָר מיטן צוועק צו שיקן זיי אין אַרבעט־לאַגערן קיין מערבֿ־אייבער־שלעזיע. פֿאַר דער אַרבעט איז געצאָלט געוואָרן אַ געוויסער לוין. די צענ־טראַלע פֿון די יִדישע קהילות אין סאָסנאָווצע האָט געהאַט די השגחה איבער די יִדן אין די אַרבעט־לאַגערן. די קהילות האָבן געדאַרפֿט באַזאָרגן די אַרבע־טערס מיט קליידונג און מעדיצינישע הילף, און זייערע פֿאַמיליעס מיט אַ געווי־סער געלטשטיצע. צו יעדער גרופּע פֿון 50 פּערזאָן איז צוגעטיילט געוואָרן אַן אויפֿזעער פֿון דער קהילה.[11]

אַ ידיעה פֿון בענדין זאָגט,[12] אַז 600 פֿאַמיליעס, וועמענס שפּײַזערס האָבן זיך געפֿונען אין אַרבעט־לאַגערן, זײַנען דורך דער קהילה באַפֿרײַט געוואָרן פֿון צאָלן דירה־געלט. דאָמבראָווע שטעלט צו 100 אַרבעטערס טעגלעך.[13] 200 מאַן אַרבעטן טעגלעך ווינטער בײַם רייניקן שניי. די יִדן בײַ עפֿנטלעכע אַר־בעטן באַקומען געצאָלט. פֿריִער האָבן זיי דאָס ניט באַקומען.[14]

אין דעצעמבער 1939 איז לויטן באַפֿעל פֿון דער נאַצימאַכט געשאַפֿן געוואָרן אַ צענטראַלע פֿון יִדישע קהילות אין אייבערשלעזיע מיטן זיצאָרט אין סאָסנאָווצע. ווי אַן אָנפֿירער פֿון דער צענטראַלע איז באַ־שטימט געוואָרן אַ געוויסער מ. מערין — אַ מענטש וואָס איז ביז דער נאַצי־אָקופּאַציע ניט געווען באַקאָנט ווי אַ געזעלשאַפֿטלעכער טוער. יִדישע קהילות זײַנען טעטיק אין 8 ראַיאָנען: ביעלסק, בלאַכאָוו, קשאַנאָוו,[15] דאָמבראָווע, עלקיש,[16] זשיוויץ, טשעשין און זאַוויערטשע. די ראַיאָן־קהילות נעמען אַרום אַלע יִדן אין אַלע פּונקטן אין זייער ראַיאָן. חוץ דעם עקסיסטירן קהילות פֿאַר די 2 שטעט: סאָסנאָווצע און בענדין. ראַיאָן־אינסטרוקטאָרן האַלטן אָן די פֿאַרבינדונג צווישן די ראַיאָן־קהילות. פֿון 1טן פֿעברואַר ביז סוף אַפּריל 1940 האָט אויך עקסיס־טירט בײַם קהילות־פֿאַרבאַנד אַ צענטראַלער עמיגראַציע־אַמט צו רעאַליזירן די דעמאָלטיקע באַגרענעצטע עמיגריר־מיגלעכקייטן; שפּעטער האָט זיך דער עמי־גראַציע־אַמט ליקווידירט. בײַ דער קהילות־צענטראַלע זײַנען טעטיק אַזוינע רעסאָרטן: יורידישער, געזעלשאַפֿטלעכע הילף, געזונט, אַפּראָוויזאַציע, שול, פֿינאַנצן און בודזשעט, אַדמיניסטראַציע, אַרבעט, סטאַטיסטישער אַרכיוו.[17]

---

[11] „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ״ נומ׳ 29, אָקטאָבער 29, 1940 גיט איבער, אַז די ערשטע פּאַרטיע פֿון 500 מאַן איז באַטראַכט געוואָרן פֿון דאָקטוירים און אָפּגעפֿאָרן צום באַשטימונגס־אָרט.

[12] ג״זש נומ׳ 24, מאַרץ 25, 1941.

[13] ג״זש נומ׳ 9, אויגוסט 21, 1940.

[14] ג״זש נומ׳ 13, פֿעברואַר 14, 1941.

[15] פּויליש Chrzanów

[16] פּויליש Olkusz.

[17] ג״זש נומ׳ 29, מאַרץ 25, 1941.

דער „פֿאַרבאַנד״ האָט, ווײַזט אויס, גוט אָרגאַניזירט זײַן אַרבעט. עס זײַנען אָנגעקומען קיין סאָסנאָווצע, הערן מיר, דעלעגאַציעס פֿון די קהילות אין לאָדזש און אַפֿילו פֿון ווין זיך צו באַקאָנען מיטן גאַנג פֿון דער אַרבעט און מיט די אויסגעבויטע אינסטיטוציעס.

אין סאָסנאָווצע זײַנען געעפֿנט געוואָרן קאָלעקטיווע וואַרשטאַטן. אין איין וואַרשטאַט זײַנען באַשעפֿטיקט 300 ייִדישע שוסטערס און אין צווייטן — 500 סטאָלאַרעס.[18] ענלעכע וואַרשטאַטן זײַנען געעפֿנט געוואָרן אין בענדין, ווו פֿאָרשטייערס פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַכן האָבן אויסגעדריקט זייער גרייטקייט צו געבן געצײַג אויף אויסצוריכטן די וואַרשטאַטן.[19] די באַשטעלונגען קומען פֿון דער דײַטשער מאַכט אָדער פֿון דײַטשע פֿירמעס (דערפֿון קען מען פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס די נאַציס שטערן ניט); אַחוץ דעם ווערן פֿאַרריכט אַלטע זאַכן פֿאַר ייִדן און אויך אויסגעאַרבעט נײַע, אויב ס׳איז פֿאַראַן רויוואַרג.

וועגן בויאַרבעט הערן מיר פֿון בענדין, סאָסנאָווצע, דאָמבראָווע, זאַ־וויערטשע. אַ צענטראַלער אַרבעטאַמט בײַם קהילות־פֿאַרבאַנד אין סאָסנאָווצע פֿירט אָן די באַצאָלטע און אומזיסטע בוי־ און לאַנד־ווירטשאַפֿט־לעכע אַרבעטן. דאָמבראָווע מעלדט,[20] אַז ס׳זײַנען אָנגעקומען אַ סך באַשטעלונגען אויף בויאַרבעט; די אַרבעט פֿירט אָן דער אַמט פֿאַר אַפּראָוויזאַציע און ווירט־שאַפֿט בײַ דער קהילה. אין בענדין זײַנען אין יאַנואַר 1941 געווען באַשעפֿטיקט בײַ עפֿנטלעכע אַרבעטן 250 מאַן טעגלעך. דער בויאַמט האָט באַקומען אַרבעט פֿאַר 8,000 רײַכסמאַרק. בײַ דער קהילה איז געשאַפֿן געוואָרן אַן איבערשיכ־טונגס־ראַט.

ווי ווײַט דאָס איז מיגלעך אונטער די אומשטאַנדן, טראַכט מען וועגן לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכער אַרבעט. כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער עקשנות פֿון דער ייִדישער יוגנט איז דער פֿאַל מיט דער פֿאַרם אין שראַדולאַ דאָלנאַ, אַ דערפֿל בײַ בענדין. דאָרט ליגן שוין 40 יאָר אַ סך פֿעלדער אומבאַאַרבעט, פֿאַרוואָרפֿן מיט מיסט און אָפּפֿאַל. מחמת די שלעכטע ריחות פֿלעגן מענטשן אַפֿילו אויס־מײַדן צו שפּאַצירן אין דער געגנט. 61 יונגע־לײַט, 34 בחורים און 27 מיידלעך, האָבן דערקלערט, אַז זיי זײַנען גרייט צו שאַפֿן אַ פֿאַרם אויף דעם דאָזיקן פֿאַר־וואָרלאָזטן באָדן. מען האָט זיי אָפּגעגעבן 75 מאָרג ערד. נאָך לאַנגע אָנשטרענ־גונגען און מי זײַנען געקומען די רעזולטאַטן — די פֿעלדער האָבן זיך באַדעקט מיט פּאָמידאָרן, קרויט, אוגערקעס אד״גל. אַ דאַנק דער פֿאַרם האָבן בענדינער ייִדן געהאַט אַ ביסל מער צו עסן. אויך אין סטזשעמיעשיץ איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן אַ פֿאַרם מיט 20 מאָרג באָדן. אין סאָסנאָווצע האָט דער ספּעציעל גע־שאַפֿענער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער אַמט בײַ דער קהילה אָפּגעקויפֿט באָדן און אים צעטיילט צווישן אַ ריי גרופּן. די ערד־חלקים ווערן פֿון זייערע באַאַרבעטערס גוט אויפֿגעפּאַסט.

---

[18] ג״זש נומ׳ 19, מאַרץ 7, 1941.

[19] ג״זש נומ׳ 24, מאַרץ 25, 1941.

[20] ג״זש נומ׳ 19, מאַרץ 7, 1941.

ס׳איז געווען אַ פּראָיעקט צו עפֿענען אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעכע שול און צו שאַפֿן, אויב מיגלעך, נײַע פֿאַרמס.[21] אויך האָט מען געהאַט בדעה, אויב ס׳וועט זיך לאָזן, צו פֿאַרברייטערן די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע אַרבעטן אין בענדין, סאָס־נאָווצע, קשאַנאָוו, יאַוואָזשנע, וואָס זײַנען אָנגעהויבן געוואָרן אין 1940.[22]

בײַ אָט דער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער אַרבעט איז זייער טעטיק דער „החלוץ״. „אָרט״־טוערס האָבן מיטגעהאָלפֿן.

ווו נאָר ס׳האָט זיך געלאָזן, האָט מען געעפֿנט פֿאַכקורסן. אין סאָס־נאָווצע זײַנען געעפֿנט געוואָרן קורסן פֿאַר עלעקטראָטעכניק, פֿאַר העפֿטערײַ און קאָרסעטן־מאַכערײַ. אין בענדין איז געעפֿנט געוואָרן אַ סטאָלערקורס פֿאַר 30 ייִנגלעך פֿון 15 ביז 18 יאָר. ס׳זײַנען אויך געעפֿנט געוואָרן עלעקטראָמאָנטערן־ און זייגער־מאַכער־קורסן פֿאַר ייִנגלעך און העפֿטערײַ־ און קאָרסעטן־קורסן פֿאַר מיידלעך. אויף די סטאָלערקורסן לערנען צוויי שיכטן צו 5 שעה אַ טאָג חוץ שבת און זונטאָג. אויף וויפֿל ס׳איז דאָ מאַטעריאַל, אַרבעט מען אויס זאַכן פֿון טעגלעכן באַדאַרף. אין דאָמבראָווע איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קורס פֿאַר סטאָ־ליאַרעס. דעם 11טן מאַרץ 1941 זײַנען געעפֿנט געוואָרן שלאָסערקורסן. די תּלמידים זײַנען אין עלטער פֿון 15־16 יאָר. בײַ דער עפֿענונג פֿון די קורסן האָט געהאַלטן אַ רעדע אַ פֿאָרשטייערין פֿון דער צענטראַלע אין סאָסנאָווצע; און ניט געקוקט אויף אַלץ האָט זי געפֿונען אין זיך דעם כּוח צו זאָגן: „מיר קענען מיט האָפֿענונג קוקן אין דער צוקונפֿט אַרײַן. מיט יעדערן טאָג פּראָדוקטיווירן זיך אַלץ מער ייִדן אויף פֿאַרשיידענע געביטן. ס׳וואַקסט אַ דור פֿון אַרבעט און קראַפֿט;״[23]

פֿאַכקורסן (וואָסערע?) זײַנען אויך געעפֿנט געוואָרן אין סטזשעמיעשיץ, אין עלקיש פֿאַר קאָרסעטן־מאַכערינס און אין סלאַווקאָוו פֿאַר מעטאַל־ און צוקער־אויסאַרבעטונגען. ס׳לערנען זיך יוגנטלעכע פֿון 14 ביז 18 יאָר.

סאָציאַלע פֿאַרזאָרגונג

אויף אָנפֿירן די העלף־טעטיקייט איז געשאַפֿן געוואָרן אַ פֿאַראייני־קונג פֿאַר ייִדישער סאָציאַלער הילף (Jüdische Wohlfarts-vereinigung) מיטן צענטער אין סאָסנאָווצע. אירע אויפֿגאַבעס זײַנען דעפֿינירט געוואָרן אַזוי: 1) הילף פֿאַר אָרעמע דורך אָרגאַניזירן פֿאָלקסקיכן, טיילן שפּײַז־אַרטיקלען אד״גל; 2) השגחה איבער קינדער און יוגנטלעכע; 3) פֿי־נאַנצירן אַלע אינסטיטוציעס, וואָס זייער ציל איז איבערשיכטונג; 4) אויס־האַלטן שפּיטעלער, אַמבולאַטאָריעס אד״גל; 5) השגחה איבער פּליטים; 6) ערשטע הילף אין דרינגלעכע פֿאַלן; 7) אויפֿהאַלטן יתומים־הײַזער, מושבֿ־זקנימס אד״גל. די פֿאָנדן ווערן געדעקט דורך באַשטײַערונגען, סובסידיעס פֿון „דזשאָינט״, „טאָז״ און פֿון רויטן קרייץ. די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער „פֿאַראייני־קונג״ באַשטייט פֿון 7 פּערזאָן.[24]

---

[21] דאָרט.

[22] ג״זש נומ׳ 22, מאַרץ 18, 1941.

[23] ג״זש נומ׳ 25, מאַרץ 28, 1941.

[24] ג״זש נומ׳ 6, יאַנואַר 21, 1941.

אויך דער „דזשאָינט" האָט געעפֿנט אין סאָסנאָוצע אַ ביורא וואָס שטייט אין קאָנטאַקט מיט דער „פֿאַראייניקונג".

די „פֿאַראייניקונג" לייגט אַ באַזונדער אַכט אויף דער אַרבעט פֿאַר קינדער, ספּעציעל אויף די וואָס זייערע פֿאָטערס זיצנען אין אַרבעט־לאַגערן. איין מאָל הערן מיר, אַז דער געזונטאַמט האָט פֿונאַנדערגעשיקט פֿישטראָן און עסנוואַרג. דער גאַנג איז, אַז איידער סתּם טיילן צדקה, זאָל מען לייגן מער אַכט אויף שאָפֿן קינדערהיימען. אויסהאַלטן אַ קינד אין אַ קינדערהיים קאָסט 8 מאַרק אַ חודש. די קינדער באַקומען דאָרט צווייַ מאָל אַ טאָג באַשפּיזונג אין אַ היימלעכער סבֿיבֿה.[25]

פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס וואָס מען האָט קלעקט ניט. מיר הערן פֿון סאָסנאָוצע, אַז אין גאַנצן באַקומען 100 אַרעמע קינדער פֿון 4 ביז 12 יאָר מיטאָגן און מעדיצינישע הילף און אַז מען וויל דאָס אויסבריייטערן אויף נאָך 400 קינדער. פֿון דענטיסטישע הילף פֿאַר ניט־פֿאַרמעגלעכע קינדער אונטער 14 יאָר גענישן 225 קינדער, אין דער קינדערהיים זיצנען אײַנגעאָרדנט 117 קינדער אונטער 10 יאָר, 60 מיידלעך און 57 יינגלעך. די קינדער קומען אין צווייַ גרופּעס, פֿאַר און נאָך מיטאָג.[26]

אין בענדין געפֿינען זיך אין יתומים־הויז 83 קינדער. דאָס אויסהאַלטן אַ קינד אַ חודש קאָסט 31.20 מאַרק. נאָך קינדער קריגן עסן אין באַשפּיזונקט פֿון יתומים־הויז.

זומער 1941 האָבן יידישע קינדער אין בענדין דורכגעפֿירט אַן „אַקציע צו העלפֿן קינדער", וואָס קיין ממשותדיקע הילף קען זי פֿאַרשטייט זיך ניט ברענגען, נאָר זי איז רירנדיק אין אירע כוונות און אין איר דורכפֿירונג. ס'האָט זיך געשאָפֿן אַ קאָמיטעט פֿון דער ציוניסטישער יוגנט וואָס האָט אַוועקגעשטעלט הויף־אויפֿזעערס. ביז דעם מאָמענט, ווען די נאָטיץ איז געשריבן געווארן, זיצנען שוין געווען 178 אויפֿזעערס, וואָס 140 פֿון זיי האָבן דורך אייגענע זאַמלונגען אויפֿגעקליבן . . . 469.95 מאַרק. חוץ דעם האָבן 12 מיידלעך מיטגעהאָלפֿן בײַ דער דערציִערישער אַרבעט מיט די קינדער וואָס גענישן פֿונעם באַשפּיזונקט בײַם יתומים־הויז. עטלעכע קינדער האָט מען געקענט אַרויסשיקן אויף זומער־קאָלאָניעס, און אין שטיבלעך דערמיט איז דורכגעפֿירט געווארן אַ קליידער־זאַמלונג.[27]

אין דאַמבראָוע איז געעפֿנט געווארן דעם 17טן דעצעמבער 1940 אַ קינדער־היים פֿאַר די אַרעמסטע. ס'האָלטן זיך דאָרט אויף 50 קינדער, צוויי פֿרעבעלייסטינס פֿירן אָן די אַרבעט. אין מאַדזשעיאָוו איז געעפֿנט געווארן אין דעצעמבער 1940 אַ היים פֿאַר קינדער, וועמענס עלטערן ס'זיצנען אין אַרבעט־לאַגערן. די קינדער האָבן באַקומען שיך און קליידער. אין סלאָווקאָוו ווערן באַשפּיזט 30 קינדער.[28]

דער אָפּטייל פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג אין סאָסנאָוצע האָט געפֿונען אַ מיגלעכקייט צו געבן צוגאָבשפּיזן 100 אַרעמע קינדער און פּראַיעקטירט אויס־

[25] ג"זש נומ' 14, פֿעברואַר 18, 1941.
[26] ג"זש נומ' 16, פֿעברואַר 25, 1941.
[27] ג"זש נומ' 64, יולי 28, 1941.
[28] ג"זש נומ' 19, מאַרץ 7, 1941.

צווברייטערן די אַקציע אויף נאָך 400. איטלעך קינד באַקומט אַ ביסל מילך און אַ מיטאָג פון צוויי געריכטן. אָבער בכדי נהנה צו זיין פון אָט דער פּריווילעגיע מוזן די קינדער פּרינער דורכגיין דורך אַ מעדיצינישן עקזאַמען.[29]

וויפל עס לאָזט זיך קעמפּט מען קעגן קראַנקייטן. אין סאַנאָוועצ האָט זיך די צאָל קראַנקייטן אַזוי פאַרגרעסערט, אַז מען האָט באַקומען אַ דערלויבעניש אַריינצושטעלן 40 נייע בעטן אין יידישן שפּיטאָל. מען האָט אַפּילו געמוזט אַריינשטעלן בעטן אין די צימערן פּונעם פּערסאָנאַל. אויך די מושב־זקנימס, וואָס זיי עקסיסטירן שוין 12 יאָר, האָבן זיך געמוזט פאַרגרעסערן צוליבן צופלוס פון זקנים וואָס זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון פאַרשיידענע פונקטן אין דער דיסטשטער אייבערשלעזיע.

אין דער שפּיץ פון צענטראַלן געזונטאַמט בײַם קהילות־פאַרבאַנד אין סאָס־נאָוועצ שטייט ד״ר ס. מיטעלמאַן. 20 קהילות זיינען באַזאָרגט געוואָרן מיט פּישטראָן פאַר קינדער. אַ צאָל גיסטיק קראַנקע זיינען אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין אָטוואָצק אויפן חשבון פון די זאָגלעמביער קהילות.

אין בענדינער מושב־זקנים האָלטן זיך אויף בײַ 50 אַלטע לײַט. ס׳איז געעפנט געוואָרן אַן אַמבולאַטאָריע, ס׳זיינען געמאַכט געוואָרן אײַנשפּריצונגען קעגן בויכטיפוס. וועגן דעם געזונט־צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג קען מען זיך מאַכן אַ בילד פון דעם פאַקט, אַז די אַמבולאַטאָריע איז אין משך פון אַ קורצער צײַט באַזוכט געוואָרן פון 3,000 פערזאָן.[30] אויך אין דאָמבראָוע איז טעטיק אַן אַמבולאַטאָריע. דאָרט זיינען אויך אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין פּריוואַטע דירות אַ סך אַרויסגעטריבענע פון שלעזיע.

אין יוני־יולי 1941 האָט זיך פאַרשטאַרקט די טיפוס־עפּידעמיע. די עפּידעמיע איז מסתמא אויסגעבראָכן צוליבן פאַרשטאַרקטן צופלוס פון פּליטים פון אָשפּיצין און אַנדערע שטעט. מען האָט געקויפט אַ דעזינפעקטאָר אויף אויס־צורייניקן די מלבושים פון די אַנגעשטעקטע, אָבער דאָס האָט וויניק געהאָלפן. מען האָט אויך געשטעלט פאָקן 588 מענטשן. אײַנשפּריצונגען האָט מען אויך געמאַכט אין אָשפּיצין.

אין בענדין האָט מען אויך דורכגעפּירט אַ מלבושים־זאַמלונג.[31] 459 אָרעמע פאַמיליעס האָבן באַקומען שיך, ווײַט אד״גל. אַ גרויסע צאָל מלבושים איז אָוועק־געשיקט געוואָרן אין די אַרבעט־לאָגערן.

פון 13טן אָקטאָבער 1940 ביזן 31טן יאַנואַר 1941 איז דורכגעפּירט געוואָרן אין זאָגלעמביע אַ יידישע ווינטערהילף־אַקציע וואָס האָט אַריינגעבראַכט 170,000 רײַכסמאַרק. דאָס איז 86% פון די ווינטערהילף־הכנסות פאַרן פּרינערדיקן יאָר: די צאָל געבערס איז דורך דער צײַט געוואָרן קלענער און די צאָל נעמערס גרעסער.

---

[29] דאָרט.

[30] ג״זש נומ׳ 12, פֿעברואַר 11, 1941.

[31] ג״זש נומ׳ 24, מאַרץ 25, 1941.

באַשפּיזונג

וועגן קיכן האָבן מיר אַזוינע אינפֿאָרמאַציעס: אין די ערשטע מלחמה־חדשים פֿון 1939 זײַנען געעפֿנט געוואָרן 25 קיכן און אין די ערשטע חדשים פֿון 1940 נאָך 11 קיכן. ביז סוף 1940 האָבן עקסיסטירט אין מיזרח־אייבערשלעזיע 29 פֿאָלקסקיכן. אין יאַנואַר 1940 זײַנען פֿאַרטיילט געוואָרן 277,000 מיטאָגן, אין יוני 1940 — 525,000. פֿון אויגוסט 1940 ביזן סוף יאָר האָט מען אַרויסגעגעבן צו 386,000 מיטאָגן אַ חודש — אויף מער האָט אַ פּנים ניט געקלעקט. סך־הכּל זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1940 5 מיליאָן מיטאָגן. די הוצאות האָבן באַטראָפֿן 387,000 מאַרק (35% פֿון די הוצאות אויף סאַציאַלער הילף). דורכשניטלעך ווערט אויסגעגעבן אויף אַ מיטאָג 7½ פֿעניג — מען קען זיך אויסמאָלן די מאָלצײַט. אַ סך מיטאָגן ווערן פֿאַרטיילט אין גאַנצן אומזיסט. אַחוץ די דערמאָנטע 29 קיכן, זײַנען אויך טעטיק 3 קיכן פֿאַר אַרבעטלאָזע אינטעליגענץ, האַנטווערקערס א״א. 40% פֿון די מיטאָגן זײַנען אומזיסטע, 35% צו 10 פֿעניג און 25% צו 27 פֿעניג פֿאַר אַ מיטאָג.

אַ ספּעציעלע באַשפּיזונג־צענטראַלע באַמיט זיך מיט אַלע מיטלען צו באַקומען פֿראָדוקטן פֿאַר די קיכן. ווי ווײַט מיגלעך האָט זי געזען אַנצוגרייטן זאַפּאַסן, באַזונדערס פֿון מעל.[32]

אין סאַנאָוועצ האָט די פֿאָלקסקיך אין מאַרץ 1941 אַרויסגעגעבן 7,000 מיטאָגן טעגלעך. דער בודזשעט האָט באַטראָפֿן 12,000 מאַרק אַ חודש. דער פֿערסאָנאַל פֿון דער קיך באַשטייט פֿון 20 פֿערזאָן. אַ סך עסן אומזיסט און די וואָס זײַנען באַשעפֿטיקט בײַ באַצאָלטער אַרבעט צאָלן צו 8 פֿעניג פֿאַר אַ מיטאָג. דרײַ מאָל אַ וואָך באַשטייט דער מיטאָג פֿון זופּ און ברויט און פֿיר מאָל אַ וואָך — בלויז פֿון זופּ. אַ צווייטע קיך גיט אַרויס 250 מיטאָגן אַ טאָג צום פּריז פֿון 50 פֿעניג.

אין בענדין האָבן גענאָסן פֿון דער קיך 580 פֿאַמיליעס, ד״ה 2,219 נפֿשות.[33] ביז איצט זײַנען געוואָרן פֿאַרטיילט 251,947 מיטאָגן. אַ פֿאַרציע, שרײַבט דער באַריכט, קאָסט 7½ פֿעניג (זיך קאָסט עס 10 פֿעניג). אָלץ מער מענטשן האָבן געמוזט אָנקומען צו דער קיך. אָחוץ דעם האָבן 2,070 פֿערזאָן באַקומען שפּיזפֿראָדוקטן. די אַרבעטערס בײַ די עפֿנטלעכע אַרבעטן (250 פֿערזאָן אין יולי 1941) האָבן אויך באַקומען מיטאָגן און ברויט.

אין דאָמבראָוע האָבן גענאָסן פֿון דער קיך איבער 1,000 פֿערזאָן. אין פֿאַרגלײַך מיט בענדין איז עס זייער אַ גרויסע צאָל; צי איז דאָרטן די נויט גרעסער אָדער די מיגלעכקייט צו באַקומען שפּיזפֿראָדוקטן אַ בעסערע?

העלפֿאַקציע

די יידן פֿון זאָגלעמביע, באַזונדער פֿון סאָסנאָוועצ, האָבן אַרגאַניזירט אַן אמת בריידערלעכע העלפֿאַקציע פֿאַר 5,000 יידן פֿון אַשפּיצין, וואָס זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן אין אַפּריל 1941. אויף אַריבערצופּירן פֿון דאָרט די יידן

[32] ג״זש נומ׳ 22, מאַרץ 1941,18.

[33] ג״זש נומ׳ 64, יולי 28, 1941.

און זייער פֿאַרמעגן זײַנען מאָביליזירט געוואָרן איבער 1,000 יידישע אַרבעטערס פֿון גאַנץ זאַגלעמביע. אָלץ וואָס מען האָט יידן געלאָזט פֿון דאָרטן מיטנעמען איז אויף עטלעכע הונדערט פֿורן, צוגעשטעלט דורך דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג און דער פּאָליציי, צוגעפֿירט געוואָרן צו דער באַנסטאַנציע אין בזשעזשיניץ הינטער אַשפּיצין, און דאָרט איז דאָס איבערגעלאָדן געוואָרן אין פֿראַכטוואַגאָנען וואָס זײַנען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין סאָסנאָווצע. דער איבערוואַנדער־קאָמיטעט צו־זאַמען מיט די בלאָק־קאָמענדאַנטן האָבן געאַרבעט זייער אָנגעשטרענגט 7 מעת־לעת אָן איבערריס, חוץ דעם האָבן אויך מיטגעהאָלפֿן די טראַנספּאָרט־פֿירמעס פֿון ביעלסק, טשעשין, קאָטאָוויץ, ברעסלע און סאָסנאָווצע, אַריבערפֿירנדיק די זאַכן פֿון די פּליטים אין משא־אויטאָס און אין מעבל־וועגענער. די אָרדענונג האָט געהאָלטן די יידישע מילין פֿון סאָסנאָווצע. אין משך פֿון עטלעכע טעג זײַנען אָריבערגעפֿירט געוואָרן אָלע אינסטיטוציעס, וואַרשטאַטן, קיכן, מושב־זקנים א״א. די שווער קראַנקע זײַנען אַריבערגעפֿירט געוואָרן קיין סאָסנאָווצע. די לעצטע האָבן פֿאַרלאָזט די שטאָט די יידישע ראָטמענער.

אין סאָסנאָווצע האָט מען די פּליטים זייער וואַרעם אויפֿגענומען. מען האָט דאָרט פֿאַר זיי אײַנגעאָרדנט לאָגערן. אָלע אַרבעט־פֿעיקע מענער אין סאָסנאָווצע זײַנען מאָביליזירט געוואָרן אויסצולאָדן די זאַכן פֿון די פֿאַרטריבענע, ניט גע־קוקט אויפֿן שטאַרקן פֿראָסט.[34]

אָחוץ דער דערציונגס־אַרבעט, וואָס וועגן איר האָבן מיר דערציילט אויבן, וועלט אויך געפֿירט אַן אָנדער מין קולטור־טעטיקייט. אין בעזדין פֿונקציאָנירט אַ סימפֿאָנישער אָרקעסטער פֿון 25 מאַן און אַ כאָר פֿון 30 מאַן. אין משך פֿון אַ קורצער צײַט זײַנען אײַנגעאָרדנט געוואָרן 8 אָרטיסטיש־מוזיקאָלישע אָוונטן וואָס האָבן זייער אויסגענומען.[35]

*
**

מיר האָבן צוגעפֿירט דעם איבערבליק איבערן לעבן פֿון די יידן אין זאַגלעמביע ביז סעפּטעמבער 1941, אויפֿן סמך פֿון די ידיעות פֿון דער „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ״. זינט די נאַציס האָבן אָפּגעשטעלט די דאָזיקע צײַטונג, איז געווען זייער שווער צו באַקומען פֿאַרלאָזלעכע אינפֿאָרמאַציעס וועגן דעם לעבן פֿון יידן אין נאַצי־פוילן. די ידיעות וואָס קומען פֿון דער דײַטשער און אויסלענדישער פּרעסע זײַנען שטענדיק אויבנאויפֿיק און ניט פּרטימדיק, אָפֿט אויך טענדענציעז. וועגן דעם לעבן פֿון יידן אין זאַגלעמביע זײַנען פֿון די דאָזיקע מקורים מער קיין ידיעות ניט געווען. אַז פֿאַר די לעצטע 8 חדשים איז די לאַגע ניט געווען בעסער, מעגן מיר זײַן זיכער. דאָס בינטל פֿאַקטן וואָס מיר האָבן געקענט צונויפֿנעמען איז זייער פֿראַגמענטאַריש, אָבער עס באַשטעטיקט דעם פֿונדאַמענטאַלן פֿאַקט: עס איז היטלערן ניט געראָטן צו צעברעכן די יידן אין פּוילן גײַסטיק; מיט אָלע כּוחות ראַנגלען זיי זיך פֿאַר זייער עקסיסטענץ.

---

[34] ג״וש נומ׳ 31, אַפּריל 18, 1941. [35] ג״וש נומ׳ 24, מאַרץ 25, 1941.

צו דער פּראָגע וועגן דעם סאָציאַלן פּנים פֿון אַמעריקאַנער יידנטום

פֿון יעקבֿ לעשטשינסקי

צו יעקבֿ לעשטשינסקיס אַרבעט: „דאָס סאָציאַלע פּנים פֿון אַמעריקאַנער יידנטום“ (יוואָ־בלעטער XVII, זז׳ 113—129 און 193—210, אַרויס אויך באַזונדער אין דער סעריע „ביבליאָטעק פֿון יוואָ“) האָבן מיר אין יוואָ־בלעטער XVIII געדרוקט באַמערקונגען פֿון צוויי מחברים, ד״ר שמואל קעניג (זז׳ 215—222) און ג. לייזעראָוויטש (זז׳ 222—238). אין דעם איצטיקן אַרטיקל ענטפֿערט יעקבֿ לעשטשינסקי זײַנע אָפּאָנענטן. — רעד׳.

פֿון די אַלע פּראָגעס וועלכע מײַנע קריטיקער האָבן אויפֿגעהויבן ווילט זיך מיר אַרויסהייבן אַ פּאָר צענטראַלע און וואָגיקע און אויף זיי דער עיקר זיך אָפּשטעלן.

פּאָר אָנעלכע וויכטיקע און טאָקע ביז גאָר אינטערעסאַנטע פּראָגעס באַטראַכט איך די ווײַטערדיקע:

1) ווי גרויס איז געווען די צאָל אײַנגעוואַנדערטע יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן ביזן יאָר 1899, וואָס פֿון יעמאָלט אָן האָבן מיר שוין אָפּיציעל ציפֿער וועלכע גיבן די פֿאַרטיילונג פֿון די אימיגראַנטן ניט נאָר לויט לענדער, נאָר אויך לויט פֿעלקער?

2) ווי אַזוי האָט געווירקט די אײַנוואַנדערונג פֿון די ניט־יידישע מיזרח־אייראָפּעישע פֿעלקער, פֿון די סלאַווישע פֿעלקער, אויף דער עקאָנאָמישער לאָגע פֿון די יידישע מאַסן אין אַמעריקע, אויף זייער אינטענסיוון סאָציאַלן שטײַגן אין ערשטן פֿערטל פֿון לויפֿיקן יאָרהונדערט און דורך דעם אויך אויף דעם וווקס פֿון דער יידישער אימיגראַציע אין די דאָזיקע יאָרן?

דאָס זײַנען פּראָבלעמען גאָר וויכטיקע, וואָס פֿאַרדינען די גרעסטע אויפֿמערקזאַמקייט. ס׳איז דעריבער צו באַגריסן דעם אָפּקלאַנג וואָס מײַן אַרטיקל האָט אַרויסגערופֿן. איך וויל האָפֿן, אַז די קריטיק וועט אפֿשר ווײַטער מעורר זײַן ניט נאָר צו אויפֿקלערונגען און אויסטײַטשונגען, נאָר אויך צו נײַע פֿאָרשונגען.

פֿ׳ לייזעראָוויטש ווײַזט אָן, אַז לויט מײַנע ציפֿער האָבן פֿון 1881 ביז 1898 אַרײַנגעוואַנדערט קיין אַמעריקע מיט העכער 300 טויזנט מער ווי ס׳גיט אָן סעמיעל דזשאָזעף און מיט העכער 268 טויזנט מער ווי ס׳גיט אָן דאָס אַמעריקאַנער יידישע יאָרבוך.

האָב איך נאָך אַ מאָל איבערגעלייענט דאָס קאַפּיטל אין בוך פֿון סעמיעל דזשאָזעפֿן, ווו ער מאַטיווירט זײַנע אויסרעכענונגען, און כ׳האָב זיך ערשט דערמאָלט איבערצײַגט, ווי ווייניק מען קאָן אויף זיי בויען. ער אַליין ברענגט, אַז די ידיעות פֿון די יידישע פֿילאַנטראָפּישע געזעלשאַפֿטן זײַנען געזאַמלט געוואָרן טיילווײַז בײַ די שיפֿן און טיילווײַז דורך פֿערזענלעכע פֿעסטשטעלונגען. סע־

מיועל דזשאָזעף, פֿאַרשטייט זיך, איז ניט שולדיק — בדלי׳כא שאני — ער האָט ניט געהאָט קיין בעסערע מקורים, האָט ער געבויט אויף די באַריכטן פֿון די פֿילאַנטראָפישע געזעלשאַפֿטן. אָבער דזשאָזעף ברענגט אין דעם דאָזיקן קאָפּיטל נאָך אַן אינטערעסאַנטערע ידיעה וועלכע מאַכט אונדז שטאַרק צווייפֿלען אויך אין די אָפּיציעלע דאַטעס פֿון דער צייט ביז 1899. דזשאָזעף ברענגט, אַז עטלעכע יאָר נאָך אַנאַנד זיינען די אָפּיציעלע ציפֿער וועגן אַלע אײַנגעוואַנדערטע פֿון רומעניע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן געווען נידעריקער פֿון דער צאָל אײַנגעוואַנדערטע יידן פֿון דאָזיקן לאַנד, וועלכע ס׳האָבן פֿעסטגעשטעלט די יידישע געזעלשאַפֿטן.[1]

צווייפֿל אין די אָפּיציעלע ידיעות זאָגט אַרויס דער דײַטשער Handwörterbuch der Staatswissenschaften. אינעם אַרטיקל וועגן אויסוואַנדערונג שטייט אַזוי:

„לויט דער אַמעריקאַנער אײַנוואַנדערונג־סטאַטיסטיק זיינען געקומען פֿון 1820 ביז 1830 — 7,729 דײַטשן אין די יס־האָפֿנס. לעהער, היבנער און אַנדערע גיבן אָן העכערע צאָלן. פֿון 1831 ביז 1840 גיט אָן די אַמעריקאַנער סטאַטיסטיק 152,454 און פֿון 1841 ביז 1850 — 434,626 דײַטשן. אָבער היבנערס יאַרבוך גיט אָן פֿאַר בריידע צענדלינג יאָרן — 856,022.“[2]

דער חילוק, ווי מיר זעען, איז אַ געוואַלדיקער — כמעט אויף גאַנצע 269 טויזנט.

מען קאָן דערפֿון לערנען אַ קל־וחומר: מאַדאָך די אָפּיציעלע ידיעות פֿון דעמאָלטיקע יאָרן האָבן אַזוי געהונקען, איז עס אַחת כמה וכמה די אינפֿאָרמאַציע פֿון די יידישע פֿילאַנטראָפישע געזעלשאַפֿטן, וואָס זיי הינקען דאָך נאָך עד־היום אין פּרט פֿון סטאַטיסטיק.

אָבער אויף וועלכן סמך האָב איך אָנגענעבן העכערע ציפֿער? אין מיינע שטודיעס איבערן יידישן לעבן בכלל און איבער יידישע וואַנדערונגען בפּרט האָבן זיך מיר שוין לאַנג געווארפֿן אין די אויגן צוויי פֿאַקטן, אויף וועלכע מען האָט בכי אונדז געלייגט גאָר ווייניק אַכט: א) די אויסוואַנדערונג פֿון פּוילישׂ־רוסישע יידן האָט זיך אָנגעהויבן אַ סך פֿרי׳ער ווי אין 1881 און אויך פֿרי׳ער ווי נאָך דעם הונגער אין רוסלאַנד פֿון סוף די 70ער יאָרן. איך האָב אויף דער דאָזיקער טעמע זיך אָפּגעשטעלט אין מיין גרויסער ארבעט אין ערשטן באַנד עקאָנאָמישע שריפֿטן פֿון יי״וואָ און איך וועל זיך ווײַטער נאָך אומקערן צו דער דאָזיקער פֿראַגע. ב) אַז די אויסוואַנדערונג קיין אַמעריקע פֿון פּוילישׂ־רוסישע יידן, ווי אויך פֿון אונגעריש־רומעניש, איז שוין פֿון מיטן 19טן יאָרהונדערט געגאַנגען ניט נאָר דירעקט פֿון זייערע לענדער, נאָר דורך לאַנדאַן, פּאַריז און דײַטשלאַנד. יידן האָבן אײַנגעוואַנדערט קיין ענגלאַנד, קיין דײַטשלאַנד און קיין פֿראַנקרײַך, זיינען פֿאַרבליבן דאָרטן עטלעכע יאָר, האָבן געכאַפּט אַ ביסל דאָס פֿרעמדע לשון און

[1] Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States*, New York, 1914, p. 89.

[2] *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 25 Lieferung, Jena, p. 94.

האָבן שפּעטער אויסגעוואַנדערט אין פֿאַרשיידענע ווינקל מקומות, דער עיקר אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

די דאָזיקע אינוואַנדערער זינען פֿון דער אינוואַנדערונג־סטאַטיסטיק פֿאַרעכנט געוואָרן אין דער ענגלישער, דינטשער און פֿראַנצייזישער רובריק. דערבער קאָן מען זיי ניט געפֿינען אין דער אָפֿיציעלער צאָל אינגעוואַנדערטע פֿון פוילן, רוסלאַנד, אונגערן און רומעניע. און די דאָזיקע אינוואַנדערער זינען געווען אין גאַנץ גרויסע צאָלן. וועגן סוף 19טן יאָרהונדערט האָבן מיר שלאָגענדיקע ראיות. אין זינ ארטיקל וועגן דער יידישער אינגעוואַנדערטער באַפֿעלקערונג אין לאַנדאָן ברענגט געאָרג האַלפּערן אַזוינע אינטערעסאַנטע ידיעות:[3]

„עס האָט באַטראָפֿן די צאָל אינגעוואַנדערטע 'רוסן' און 'פּאָליאַקן' קיין לאַנדאָן 'ניט דורכפֿאָרנדיקע'[4] פֿון 1891 ביז 1900 — 99,455. די צאָל אינווווינערס רוסן און פוילישע אין לאַנדאָן האָט באַטראָפֿן: אין 1891 — 26,742 און אין 1901 — 53,537, הייסט עס א פֿאַרגרעסערונג נאָר אויף — 26,795."

דער מחבר דערקלערט די סיבות וועלכע ברענגען אַ סך יידישע עמיגראַנטן קיין לאַנדאָן, כאָטש זיי קלייבן זיך פֿאָרן ווינטער. די רייזע־הוצאות דורך לאַנדאָן קאָסטן ביליקער. אַנדערע בלייבן, כדי צו פֿאַרדינען אויף הוצאות. געווייס זינען געווען ניט וויניק אַזוינע, וועלכע האָבן געהאַפֿט אויף שטענדיק צו בלייבן אין לאַנדאָן, אָבער זיי זינען געווען געצווונגען שפּעטער זיך ווינטער צו לאָזן אין וועג אַרײַן. מען דאַרף זיך דערמאָנען אין דעם שם וואָס אַמעריקע האָט דעמאָלט געהאַט אין די יידישע שטעט און שטעטלעך פֿון מיזרח־איראָפּע, כדי צו פֿאַרשטיין, אַז ניט אַלע האָט זיך געגלוסט פֿאָרן אינעם דאָזיקן „פֿאַרשאָלטענעם לאַנד". דער עיקר איז אָבער פֿאַר אונדז דאָ פֿעסטצושטעלן, ווהין עס זינען אַהינגעקומען די עטלעכע און זיבעציק טויזנט יידן וועלכע זינען געקומען קיין לאַנדאָן „ניט דורכפֿאָרנדיק", הייסט עס חוץ די אַלע, וועלכע זינען געווען דורכפֿאָרנדיק. געוויס זינען הונדערטער געפֿאָרן צוריק און געוויס זינען הונדערטער געפֿאָרן קיין דרום־אָפֿריקע, קיין אויסטראַליע און אין פֿאַרשיידענע אַנדערע לענדער. אָבער צענער טויזנטער זינען געפֿאָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. און אַרײַנגעפֿאָרן זינען זיי ניט ווי פוילישע אָדער גאָר חלילה ווי גאַליציש יידן, ווייל שוין דעמאָלט האָבן זיך גאַליציאַנער געשעמט מיט גאַליציע, נאָר ווי ענגלישע יידן, סטאַטיסטיש זיכער אין צעטל פֿון אינוואַנדערערס פֿון ענגלאַנד. זיי האָבן אָבער געוויס אויסגעמיטן ניט נאָר אין דער אָפֿיציעלער סטאַטיסטיק ניט אַרײַנצופֿאַלן אין פוילישן צעטל, נאָר געוויס האָבן זיי אויך אויסגעמיטן די יידישע צדקה־חברות. מען האָט אָפֿגעלעבט 5 אָדער 6 יאָר אין לאַנדאָן, מען האָט געכאַפּט די ערשטע עטלעכע הונדערט ענגלישע ווערטער, איז מען בײַם אַראָפֿגיין אין ניו־יאָרקער אָדער פֿילאַדעלפֿיער פּאָרט שוין ניט געווען קיין קליינשטעטלדיקער פּוי־

[3] Georg Halpern, "Die jüdische Einwanderer-Bevölkerung Londons," *Jüdische Statistik*, Berlin, 1903, p. 324.

[4] not en route.

לישער פֿריץ און ניט קיין אומבאַהאָלפֿענער פּוילישער ייִד, נאָר „אַ גאַנצער יאַטעבידאַם".

אָבער מיר מיינען, אַז ניט נאָר פֿון לאָנדאָן און אַנדערע ענגלישע שטעט איז מען געפֿאָרן מיט אַ מאַסקע פֿון אַ מערבֿ־אייראָפּעִישן אָדער לכל־הפּחות פֿון אַ ניט־פּוילישן ייִדן. אויך פֿון דײַטשלאַנד און פּאַריז זײַנען ניט ווייניק ייִדן געפֿאָרן קיין אַמעריקע שוין ניט ווי פּוילישע ייִדן. לויט דער ציילונג פֿון 1900 זײַנען געווען אין דײַטשלאַנד 41,113 ייִדן, געבוירענע אין אויסלאַנד, אין רוסלאַנד, עסטרײַך, רומעניע און אונגערן.[5] אין בערלין האָט מען אָנגעציילט אויסלענ־דישע ייִדן, אויך רוסישע, עסטרײַכישע אאַז"וו:

אין 1890 — 5,077

אין 1900 — 11,651[6]

סעגאַל שרײַבט ווײַטער, אַז פֿיל פֿון די אײַנגעוואַנדערטע „עמיגרירן נאָך אַ קורצן אויפֿהאַלט אין דײַטשלאַנד קיין ענגלאַנד אָדער אַמעריקע."

„קורצער אויפֿהאַלט" — ווער ס'האָט געלעבט אין דײַטשלאַנד ווייסט גאַנץ גוט, אַז דער דאָזיקער „קורצער אויפֿהאַלט" האָט אָפֿט געדויערט יאָרן, און נאָך דעם איז מען שוין געווען ניט קיין „גאַליציאַנער", נאָר אַ „דײַטש".

פֿון דעם אַלעם קאָן מען דרינגען, אַז גאָר גרויסע מאַסן ייִדן פֿון מיזרח־אייראָפּע זײַנען אַרײַנגעקומען קיין אַמעריקע און זײַנען פֿאַררעגיסטרירט גע־וואָרן ניט אין דער סטאַטיסטיק פֿון זייערע אמתע אויסוואַנדערונג־לענדער, נאָר אין דער סטאַטיסטיק פֿון זייערע דורכפֿאָרלענדער.

פֿאַרשטייט זיך, אַז ס'וועט זיך קיין מאָל ניט אײַנגעבן פֿעסטצושטעלן פּינקט־לעך די צאָלן פֿון די דאָזיקע אײַנוואַנדערער. מען קאָן אָבער מאַכן איין בלתי־ספֿקדיקן אויספֿיר: סעמיועל דזשאָזעף און דאָס אַמעריקאַנער ייִדישע יאָרבוך וועלכע האָבן אַבסאָלוט איגנאָרירט דעם דאָזיקן פֿאַקט האָבן געוויס געמאַכט אַ גרויסן טעות. זיי האָבן געבויט אויף אַ פֿאַלשן יסוד. איך וויל זיך ניט אײַנ־שפּאַרן, אַז מײַן שאַצונג איז די ריכטיקסטע. איך האַלט, אַז מען דאַרף די דאָ־זיקע פֿראַגע נאָך פֿאָרשן. און דאָ ווילט זיך מיר אַ ביסל פֿאַרהאַלטן זיך בײַ דער פֿראַגע וועגן דער אויסוואַנדערונג פֿון פּוילישׁ־רוסישע ייִדן ביז דעם פּאָגראָמיאָר 1881.

איך האָב שוין אין מײַן בוך „די אָנהייבן פֿון עמיגראַציע און קאָלאָניזאַציע בײַ ייִדן" די דאָזיקע פֿראַגע אין אַ געוויסער מאָס באַהאַנדלט. איך האָב דאָרטן געבראַכט ראַיות, אַז פּאַראַלעל מיט דער ייִדישער אויסוואַנדערונג פֿון דײַטשלאַנד איז געגאַנגען אַ ייִדישע אויסוואַנדערונג פֿון רוסלאַנד־פּוילן. אין פֿאַרגלײַך מיט דער צאָל ייִדן אין רוסלאַנד־פּוילן איז זי געווען קלענער פֿון דער דײַטש־ייִדישער אויסוואַנדערונג, אָבער פֿאַר זיך איז זי געווען גענוג אָנזיכטיק. דאָרטן האָב איך אויך שוין אָנגעוויזן, אַז אין דער Allgemeine Zeitung des Judentums האָבן

[5] Jakob Segall, *Die beruflichen und sozialen Verhältnisse der Juden in Deutschland*, Berlin, 1921, p. 5.

[6] Felix Theilhaber, *Der Untergang der deutschen Juden*, Berlin, 1921, p. 54.

זיך אין 1847 געדרוקט קאַרעספּאָנדענצן פֿון פּאַריז און לאָנדאָן, אין וועלכע מען האָט געבעטן די וואַנדערונג אַהין, וויבל די קהילות זײַנען ניט בכוח אויסצוהאַלטן און שטיצן אַזעלכע גרויסע מאַסן באַדערפֿטיקע. אין דעם זעלביקן בוך האָב איך געבראַכט ידיעות וועגן דער בהלה־אויסוואַנדערונג פֿון רוסלאַנד אין שײַכות מיט ניקאָלַיס דעם ערשטנס קינדער־כאַפּערײַ.

אין Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums געפֿינען מיר אַ קאַרעספּאָנדענץ פֿון לאָנדאָן, וווּ ס׳ווערט געריידט וועגן „דעם וויסטן טויב־מאַכנדיקן זשאַרגאָן" אינעם יידישן קוואַרטאַל פֿון לאָנדאָן.[7] אין אַ צווייטער קאַרעספּאָנדענץ פֿון זעלביקן זשורנאַל פֿון שפּעטער מיט 4 יאָר וועלט דערצייַלט, אַז

„אַ סך פֿרעמדע יידן, וועלכע האָבן געווינט אויף דער פֿראָווינץ און זײַנען באַקאַנט מיטן נאַמען „רײַזנדערס", האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. עטלעכע רײַכע פֿרעמדע יידן זײַנען אין דער לעצטער צײַט אַוועק קיין אויסטראַליע."[8]

קאָן מען, פֿאַרשטייט זיך, אַנגענעמען, אַז דאָס זײַנען אַלץ געווען ניט קיין פּויליש יידן, נאָר דײַטשע יידן אָדער לכל־הפּחות פּויזענער יידן. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט איז אינטערעסאַנט צו ברענגען אַ ציטאַט פֿון אָבן ספּיר:

„ושו״ב אחד להם [אין סידניי] כה׳ ליב מעיר וורשנאַ בגליל פּאָזן. הפּרנס הראשון בבית־הכנסת הגדולה איש ישר הגביר כה׳ נתן מענדילסאָהן איש וואַרשע."

זעען מיר, אַז אַ וואַרשעווער יוד איז שוין געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון דער גרויסער סינאַגאָגע. וואָלטן דאָרטן ניט געווען קיין פּויליש יידן, חוץ די פּויזענער, וואָלט דאָס אוממיגלעך געווען. די פּויזענער יידן האָבן זיך שוין דעמאָלט געהאַלטן פֿאַר „דײַטשן". וויטער שרײַבט דער זעלבער אָבן ספּיר:

„וסדר התפילה הכול כמנהג לאָנדאָן ופּולין." וועגן מעלבורן שרײַבט ער: „פּה נמצאו כאלף איש יהודים נודעים רובם מענגלאַנד ומעוטם מפּולין." און וויטער: „והשנית [דאָס מיינט: די צווייטע שול] גם היא נאה וקטנה ממנה ורוב באי הבית הזה הם מילדי פּולין." וועגן דעם חזן פֿון דער דאָזיקער שול שרײַבט ער: „החכם השלם מוה׳ משה רינטל הכהן מילדי פּולין והתגדל בלאָנדאָן."

מיר זעען, אַז לאָנדאָן מיט פּוילן חזרט זיך בײַ אים איבער זייער אָפֿט און ס׳באַקומט זיך אַן אײַנדרוק, אַז כּמעט אַלע אויסטראַליער יידן זײַנען געקומען פֿון ענגלאַנד, אָבער אַ גרויסע צאָל פֿון זיי זײַנען געווען פּוילישע יידן, וועלכע האָבן פֿריער אַ צײַט געלעבט אין ענגלאַנד. ס׳איז אָבער קלאָר, אַז דאָס מיינט אַ ל ע נ ג ע ר ע צײַט אין ענגלאַנד, וויבל אַניט וואָלט ער זיי פּשוט אַנגערופֿן פּויליש יידן.[9]

---

[7] *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1851, p. 50.

[8] דאָרט, 1855, ז׳ 143.

[9] אבן ספּיר, יסבב אדמת חם (מסע מצרים) ים סוף, חדרי תימן, מזרח הודו כולו, ארץ החדשה אוסטראליא ותשובתו הרמתה ירושלים עה״ק תובב״א Lyck, 1866. ז׳ קלה.

איך מיין, אַז פֿון די געברַאכטע ציטאַטן קאָן מען מיט פֿולן רעכט לערנען אַ גזירה שווה, אַדער אַפֿילו אַ קל וחומר: מאַדאָך קיין אויסטראַליע האָבן אויס־געוואַנדערט אַ סך פּויליש יידן וועלכע האָבן אַ לענגערע צייט געלעבט אין ענגלאַנד, איז על אַחת כּמה וכּמה, אַז קיין אַמעריקע האָבן זיי אַוודאי אויסגע־וואַנדערט. יידן זײַנען מיטגעריסן געוואָרן מיטן אַלגעמיינעם ענגלישן שטראָם — דער שטראָם איז אָבער געווען קיין אַמעריקע אַ סך שטאַרקער און האָט גע־מוזט האָבן אַ סך אַ גרעסערן אימפּעט, בפֿרט נאָך פֿאַר פּויליש יידן, וואָס זיי זײַנען געווען ניט איבעריקס רײַך אין קאַפּיטאַלן.

אָבן ספּיר האָט באַזוכט אויסטראַליע אין 1862, הייסט עס צוריק מיט 80 יאָר. מיר ווייסן דאָך, אַז די אויסוואַנדערונג קיין ענגלאַנד איז אין דער צווייטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט געווען פֿיל גרעסער ווי אין דער ערשטער העלפֿט; איז אַנצונעמען, אַז אויך דער אָפּשטראָם קיין אַמעריקע איז געווען פֿיל אינטענ־סיווער.

פֿ׳ לייזעראָוויטש רײַסט זיך אין אָפּענער טיר ווען ער פֿלײַסט זיך צו באָוויזן, אַז די יידישע אויסוואַנדערונג פֿון די סאָוויישע לענדער האָט זיך אַנ־געהויבן פֿריִער פֿון דער ניט־יידישער. דאָס איז דאָך אַן אַלף־בית־אמת פֿאַר אַלע וועלכע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט עמיגראַציע־פֿראַגעס, און איך האָב ניט געזאָגט און ניט געקאָנט זאָגן, אַז דאָס איז געווען אַנדערש. איך האָב גערעדט וועגן אַ פּאַרטיקולער יידישער און ניט־יידישער אויסוואַנדערונג פֿון די מיזרח־אייראָפּעישע לענדער, אָבער דאָס האָט ניט געמוזט זײַן פֿון סאָמע אָנהייב. אָנהייבנדיק פֿון די 80ער יאָרן, פֿון דער גאָר גרויסער כוואַליע יידישע אויסוואַנ־דערונג, הייבט זיך אָן פֿאַרפֿעלן אויך אַ ניט־יידישע אויסוואַנדערונג פֿון די מיזרח־אייראָפּעישע לענדער. און ביידע שטראָמען וואַקסן פֿאַרפֿעלן, אָבער דער ניט־יידישער וואַקסט אָפּט אָפּילו אינטענסיווער, ווי אָניאָגנדיק דעם יידישן. אין דעם פּרט זײַנען זייער אינטערעסאַנט די ידיעות וועגן דער אויסוואַנדערונג פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער פֿון גאַליציע, וועלכע קאָנען ביז אַ געוויסער מאָס דינען ווי אַ מוסטער פֿאַר אַנדערע מיזרח־אייראָפּעישע לענדער.

ס׳האָבן אויסגעוואַנדערט פֿון גאַליציע:[10]

	בכלל	פֿון דעם יידן	
		אַבסאָלוט	%
1881—1890	61,421	36,660	59.68
1891—1900	302,826	114,000	37.64
1901—1910	488,416	85,844	17.96
צוזאַמען	852,663	236,504	27.73

הייסט עס ניט־יידן, פֿאַליאָקן און אוקראַינער, האָבן נאָך אין די 80ער יאָרן אויסגעמאַכט צוויי פֿינפֿטל פֿון אַלע אויסוואַנדערערס, און מען קאָן שוין רעדן וועגן אַ פֿאַרפֿעלטער אויסוואַנדערונג. אָבער אין נאָענטסטן צענדליִנג יאָר באַ־

[10] M. Rosenfeld, *Die polnische Judenfrage*, Wien-Berlin, 1918, p. 81.

טרעפֿן שוין ניט־יידן כּמעט צוויי דריטל פֿון אַלע אויסוואַנדערערס פֿון גאַליציע, און אינעם ערשטן צענדליָנג פֿונעם 20טן יאָרהונדערט מאַכן זיי שוין אויס אַרי־בער פֿיר פֿינפֿטל. דער יידישער אַנטייל אין דער אויסוואַנדערונג קומט כּמעט צו צום פֿראַצענט יידן אין גאַליציע.

אָבער דאָ זײַנען מיר שוין צוגעקומען צו דער צווייטער פֿראָבלעם וועגן דער ווירקונג פֿון דער פֿאַראַלעלער אויסוואַנדערונג פֿון ניט־יידן פֿון די לענדער פֿון יידישער אויסוואַנדערונג אויפֿן גורל פֿון יידן אין אַמעריקע און דורך דעם אויפֿן וווקס פֿון דער יידישער אײַנוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

מוזן מיר פֿרײַער מאַכן אָפּ באַמערקונג: ניטאָ אין דער וועלט אָפּ סאָציא־לאָגישע אָדער היסטאָרישע קאָנצעפּציע וועלכע זאָל זיך הונדערט פֿראָצענט דעקן מיט דער ווירקלעכקייט. די ריכטיקייט פֿון אַ קאָנצעפּציע ווערט ניט גע־מאָסטן מיט דער פֿאָטאָגראַפֿישער אָפּשפּיגלונג פֿון דער ווירקלעכקייט, נאָר מיט די הויפּטלינייעס פֿון דער אַנטוויקלונג, מיט די טענדענצן. דער 19טער יאָרהונ־דערט בליַבט דער קאַפּיטאַליסטישער יאָרהונדערט, כאָטש מען קאָן דערווײַזן, אָז אין לענדער מיט אַ מערהייט פֿון דער מענטשהייט האָט נאָך געהערשט דער פֿעאָדאַליזם און אין אַ גרויסער מאָס אָפּילו נאָטוראַלע ווירטשאַפֿט.

מען קאָן געווויס געפֿינען ערטער, וווּ ס׳האָבן זיך באַזעצט דײַטשן אָדער פֿא־ליאָקן אָדער רוטענער און יידן זײַנען אָהינצו ניט געפֿאָרן, ניט נאָכגעפֿאָרן. און די דײַטשן אָדער פֿאַליאָקן האָבן ניט געזוכט קיין יידן, כּדי בײַ זיי צו קויפֿן. אַזוי פֿרימיטיוו דאַרף מען זיך ניט פֿאָרשטעלן מײַן טעזיס, אַז די ניט־יידישע אײַנוואַנדערונג פֿון די מיזרח־אייראָפּעישע לענדער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פֿון די יידישע מאַסן.

קיין סטאַטיסטישע ידיעות פֿאַרמאָגן מיר ניט אויף צו באַווײַזן דאָס וואָס מיר זאָגן. מיר פֿאַרמאָגן אָבער באַווײַזן וועלכע זײַנען אַ סך וויכטיקער וווי ציפֿער. און דאָס זײַנען אוממיטלבאַרע אָבסערוואַציעס.

אין שיקאַגאָ האָב איך זיך באַקאַנט מיט די געשעפֿטן אין פּויליש דיסטריקט און אינעם שוועדישן. און אַלע, מיט וועמען ס׳איז מיר אויסגעקומען צו שמועסן, האָבן אין איין קול געזאָגט, אָז אין פּויליש דיסטריקט זײַנען פֿון 75 ביז 80 פּראָצענט געשעפֿטן אין יידישע הענט. אין שוועדישן דיסטריקט, פֿאַרקערט, האָט קיינער קיין ציפֿער ניט געקאָנט אַנרופֿן, ווײַל אַלע האָבן געזאָגט, אָז דאָרטן זײַנען יידישע געשעפֿטן אָ זעלטענע דערשײַנונג. עטלעכע האָבן זיך אָפּילו אויסגעדריקט, אָז די שוועדן זײַנען גרויסע אַנטיסעמיטן. פֿאַר מיר, פֿאַר אַן אייראָפּעער, האָט דאָס געקלונגען מאָדנע, אָבער ווען מען נעמט אין אַכט די אַרטיקע באַדינגונגען הייבט מען דאָס אָן צו פֿאַרשטיין. אויך עטלעכע יידישע דאָקטוירים האָבן איבערגעגעבן, אַז ס׳טרעפֿט זעלטן, אַז אַ יידישער דאָקטאָר זאָל געפֿונען ווערן אין שוועדישן דיסטריקט, אָבער ס׳איז שוין גאָר קיין חידוש ניט, ווען יידישע דאָקטוירים ווערן געפֿונען צו פֿאַציענטן אין פּויליש דיסטריקט.

ס׳איז גאָר ניט שווער זיך אָנצושטויסן, פֿאַר וואָס אין שוועדישן דיסטריקט זיינען וויניק יידישע געשעפֿטן. די שוועדן ברענגען מיט זיך עלעמענטן וועלכע האָבן אין דער היים געהאַנדלט אַדער זיינען געווען ענגוג קולטורעל און פּסיכיש רירעוודיק אויף פֿאַרנעמען זיך מיט האַנדל, בשעת ווען פּאָליאַקן האָבן כּמעט ניט פֿאַרמאָגט אָזעלכע עלעמענטן אָפּילו נאָר אין דער אַלטער היים. מען האָט דאָך אין פּוילן געמוזט גרינדן קורסן אויף לערנען דאָרפֿישע בחורים די חכמה פֿון מקח־וממכר.

נאָך אינטערעסאַנטער איז די לאָגע אין דעטראָיט, וווּ דער פּוילישער דיסטריקט טראָגט אַ מער בולטן פּויליש־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער און וווּ דער גאַנצער דיסטריקט וועלט איבערגעשניטן דורך אַ גרויסער און לייכטיקער גאַס מיט גרויסע געשעפֿטן וועלכע וואָלטן געקאָנט שטיין אויף בראָדוויי אין ניו־יאָרק. אַלע דאָרטיקע געשעפֿטן זיינען אין יידישע הענט. אַנדערע זאָגן, אַז די יידן מאַכן דאָרטן אויס מער פֿון 90 פּראָצענט פֿון אַלע קרעמערס. די לאָגע איז געוואָלדיק ענלעך צו דעם מצבֿ אין די שטעט אין דער אַלטער פּוילישער היים. אין די זיטיקע געסלעך זיינען אַלע שפּיזקרעמלעך אין פּוילישע הענט. די הויפּטגאַס, וווּ ס׳געפֿינען זיך געשעפֿטן פֿון מעבל, קלייד־דער, ראַדיאָ און גראַמאָפֿאָנען, גאַלאַנטעריי וכדומה, איז כמעט אויסשליסלעך אַ יידישע.

אַבסאָלוט ענלעך צו דעטראָיט איז די לאָגע אין באָפֿאָלא. און די צאָל פֿאַליאַקן אין דער דאָזיקער שטאָט איז אַ סך גרעסער ווי אין דעטראָיט.

אין אַלע דרײַ שטעט זיינען פֿאַראַן ניט וויניקער פֿון 600 טויזנט פּאָליאַקן. איך נעם די מינימאַלע ציפֿער; מען גיט אויך אַן אַריבער 700 טויזנט.

ס׳וואָלט געווויס געווען ביז גאָר וויכטיק צו מאַכן אַן אָנקעטע צווישן די יידישע קרעמערס פֿון די פּוילישע דיסטריקטן און פֿעסטשטעלן זייערע פֿרנסות אײַדער זיי האָבן געפֿונט די קראָמען. אין שמועסן גיט מען איבער, אַז אַלע זיינען דורכגעגאַנגען דעם אַרבעטסאָזש: ווער 3 און ווער 5 יאָר און ווער נאָך מער, ביז מען האָט זיך אַרויפֿגעאַרבעט. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז איבערגעטריבן. אָבער אַז דער פּראָצענט קרעמערס וועלכע זיינען געווען אַרבעטערס אין דער ערשטער צייט פֿון זייער קומען קיין אַמעריקע איז געווויס הויך, איז בלתי ספֿק.

דרינגען דערפֿון, אַז ס׳זיינען ניטאָ קיין פּאָליאַקן וועלכע קויפֿן אין קראָמען פֿון ניט־יידן אַדער ס׳זיינען ניט פֿאַראַן קיין שוועדן וועלכע קויפֿן בײַ יידן, וואָלט געווען אַן אומבאַרעכטיקטער אַרײַנטרײַבונג אין אַ געדאַנק וואָס לייגט זיך אָזוי אויפֿן שכל־הישר פֿון יעדערן וועט ס׳איז נאָר ניט בלײַבנד אויף דעם וואָס ס׳טוט זיך אַרום אים.

אין די צענטראַלע גאַסן פֿון די אויבן דערמאָנטע שטעט זיינען פֿאַראַן צענדליגנער יידישע קראָמען, וווּהין ס׳קומען קונים אָבסאָלוט פֿון אַלע צענדליגנער שטאָמען און פֿעלקער וועלכע באָווינען די דאָזיקע שטעט. דאָס זיינען דאָך אָבער שוין אַ מ ע ר י ק אַ נ ע ר גאַסן — דאָס איז אפֿשר דער פּנים פֿון דער קומעדיקער אַמעריקע אויף אַלע הונדערט פּראָצענט. אָבער דערווײַל זיינען נאָך אומעטום פֿאַראַן נ אַ צ י אַ נ א ל ע דיסטריקטן. און אין די דאָזיקע

נאציאנאלע דיסטריקטן קומט פאר א סאציאל־עקאנאמישע רעוואלוציע. שוין דער צווייטער דור טיילט אויס עלעמענטן פון האנדל און פון ליבעראלע פראפע־סיעס, אבער דער דריטער דור, וועלכער טרעט ארײן אין לעבן אין די נאענטסטע פאר צענדליגינג יארן, וועט שוין האבן גאר, גאר אן אנדער פנים.

אט זײנען א פאר ידיעות וועגן דעם וווקס פון לאיערס און מעדיצין־דאק־טוירים בײ פאליאקן אין שיקאגא. די אינפארמאציע האב איך באקומען בײ אן אנגעזעענעם פוילישן לאיער, א פוילישן כלל־טוער, וועלכן ס'האט מיר רעקא־מענדירט דער פרעזידענט פון פארבאנד פון פוילישע יידן אין שיקאגא. אזוי ווי ס'זײנען פארן פוילישע ארגאניזאציעס פון די דאזיקע ביידע פראפעסיעס, איז אנ־צונעמען, אז ס'איז ניט שווער צו וויסן די צאל פאליאקן וואס פארנעמען זיך מיט די דאזיקע פראפעסיעס. על־כל־פנים, דער טעות קען זײן נאר אויף ווייניקער און ניט אויף מער. לויט דער מיינונג פון דעם דאזיקן פוילישן אדוואקאט זײנען אין שיקאגא געווען לאיערס אין 1915 — פון 25 ביז 30; איצט — פון 225 ביז 230. מעדיצינער זײנען געווען אין 1915 פון 70 ביז 75; אין 1942 פון 300 ביז 310. דער וווקס פון דער ערשטער גרופע איז אן אכטפאכער און פון דער צווייטער א פירפאכער.

פונעם שמועס איז אבער געווארן קלאר, אז מיר האלטן ערשט בײ דער התחלה־סטאדיע פון אויפקום פון א פראפעסיאנעלער אינטעליגענץ בײ די פא־ליאקן אין שיקאגא. ס'איז אויך געווארן קלאר, אז אין דער דאזיקער ערשטער סטאדיע איז יעדער פוילישער דאקטאר אדער לאיער הונדערט פראצענט אפהענ־גיק פון זײן פוילישער סביבה; געווויס וועט קומען א שפעטערדיקע סטאדיע, ווען דער דאזיקער פוילישער דאקטאר אדער לאיער וועט ווערן פארפלאכטן און פאר־בונדן מיט דער אסימילירטער סביבה, אין וועלכער מען וועט שוין ניט מבדיל זײן, צי מען שטאמט פון א פאליאק אדער פון א שוועד.

לאמיר איצטער נאר א טראכט טאן, צי האבן די פוילישע דיסטריקטן פון שיקאגא, דעטראיט און באפאלא געהאלפן דעם עקאנאמישן אויפשטיג פון די ארטיקע יידן, געהאלפן דעם אריבערגיין פון יידן פון פאבריקן אין קראמען און צו ליבעראלע פראפעסיעס. ס'איז געניג נאר צו שטעלן די פראגע, דער תירוץ זאל ממש שפרינגען פאר די אויגן. אזעלכע דערשיינונגען קען מען סטאטיסטיש ניט באווײזן, אבער זיי נייטיקן זיך גארניט אין קיין ראיות. ס'איז קלאר ווי דער טאג, אז ווען די איינוואנדערונג קיין אמעריקע וואלט אין די לעצטע 50 יאר געטראגן דעם זעלביקן נאציאנאלן פנים וואס ביז 1870 אדער ביז 1880 און ס'וואלטן געווען ווייטער געפארן אהערצו נאר ענגלענדער, דײטשן, שווייצער, נארוועגיער און נאך אזעלכע הויך אנטוויקלטע פעלקער, וואלטן די יידישע מאסן וועלכע זײנען געווען געצווונגען די ערשטע צייט צו ארבעטן אין די שוויצפאבריק־לער געווען געבליבן בײ דער ארבעט. על־כל־פנים אין זייער גרעסטער מערהייט. נארדוי האט א מאל ארויסגעזאגט דעם געדאנק, אז א יידישער פראלעטאריער פון מיזרח־איראפע, וועלכער וואנדערט אריבער קיין מערב־איראפע, בלײבט ניט לאנג אין זײן מצב: דער דריטער דור פון איבערגעוואנדערטן זיצט שוין אויף

אַ העכערן סאָציאַלן שטאַפּל. איז דאָס געוויס אַ שטיק אמת. דאָס איז אָבער געווען אמת אין מערב־אייראָפּע, וווהין ס׳האָבן אַריבערגעוואַנדערט הונדערטער טויזנטער ייִדן, אָבער ניט קיין מיליאָנען.

איצט לאָמיר ווײַטער אַ טראַכט טאָן, ווי אַזוי האָבן געווירקט אויף ייִדן אין די שטעט און שטעטלעך פֿון רוסלאַנד און פּוילן די בריוו פֿון אַמעריקע, וועלכע האָבע באַשריבן דעם גיהנום פֿון די שוויצוואַרשטאַטן מיט די 16 און 18 שעה אַרבעט אַ טאָג, און די שפּעטערדיקע בריוו וועלכע האָבן אָנגעהויבן דערציילן, אַז מען האָט שוין אַן אייגענע קראָם און אַ זון האַלט שוין בײַ ווערן אַ דאָקטאָר און אַ טאָכטער לערנט אין הײַסקול און אַזוי ווײַטער. אויף וויפֿל די לאַגע אין אַן אײַנוואַנדערונג־לאַנד איז איינער פֿון די פֿאַקטאָרן וועלכער באַווירקט די אויסוואַנדערונג, האָבן געוויס די בריוו פֿון לעצטן מין מער געוועקט דעם אַפּע־טיט צו פֿאַרלאָזן רוסלאַנד און לויפֿן קיין אַמעריקע, ווי די בריוו פֿון ערשטן סאָרט.

אויך די דאָזיקע טעזיסן קאָן איך ניט דערווײַזן מיט צאָלן. אָבער אויך דעם דאָזיקן אמת האַלט איך פֿאַר אַזוי פֿיל עלעמענטאַר, אַז מען דאַרף דערויף ניט קיין ציפֿער. מעסטן די מדרגה פֿון זײַן ווירקונג אויף דער אויסוואַנדערונג קאָ־נען מיר סײַ ווי ניט.

איך מיין, אַז מיט דעם וואָס איך האָב דאָ געזאָגט האָב איך די עיקר־פֿראַגעס אויסגעשעפּט, און וועגן דקדוקי עניות איז ניט כּדאַי צו דיסקוטירן. מיר וועלן נאָר ווײַזן אַ פּאָר בײַשפּילן, ווי ווײַט עס איז איבעריק צו פֿלעכטן קשיות אַרום אַ וואָרט אָדער אַ פֿראַזע.

איך האָב געבראַכט אַ טאַבעלע וועגן דער פּראָפֿעסיאָנעלער גלידערונג אין 1900 אין באָסטאָן און האָב געמאַכט דערבײַ אַן אָנווײַז אויף אַ בוך וואָס איז אַרויס אין באָסטאָן אין 1903. אין בוך ווערט אויסגענוצט אַן אַנדער מאַטעריאַל, אָבער אַ פּראָפֿעסאָר אַן אָרטיקער מענטש וועלכער האָט געוויס געהאַט די מיג־לעכקייט צו וויסן, צי די רוסן און פּאָליאַקן אין באָסטאָן זײַנען קריסטן אָדער ייִדן, האָט פֿאַררעכנט אַלע רוסן און פּאָליאַקן פֿאַר ייִדן. אויף דעם סמך האָב איך געהאַלטן, אַז בנוגע באָסטאָן האָב איך אויף וועמען זיך אָנצושפּאַרן. איז אויפֿן אָרט פֿון כאַפּן אַ קוק אין ספֿר האָבן ביידע קריטיקער גענומען מאָנען, איך זאָל זיי דערווײַזן, אויף וועלכן סמך איך האָב די פּאָליאַקן און רוסן פֿון באָסטאָן אָנגענומען פֿאַר ייִדן. דערבײַ וואַרפֿט מען מיר צו אַ קשיה, פֿאַר וואָס איך האַלט די באָסטאָנער פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג פֿאַר טיפּיש. איך האָב אָבער גאָר־ניט געזאָגט, אַז די דאָזיקע גלידערונג איז טיפּיש. איך האָב נאָר געבראַכט אַ בײַשפּיל און ניט מער.

איך האָב די פֿראַגע וועגן די ראַיאָנען, פֿון וואַנען מען האָט עמיגרירט פֿון רוסלאַנד, אַפֿילו ניט אָנגערירט. זי קער זיך אַבסאָלוט ניט אָן מיט מײַן אַרבעט. אין קיין שום פּונקט פֿון די געדאַנקען וועלכע איך האָב דאָרטן אַנטוויקלט, רירט מײַן אַרבעט ניט אָן די פֿראַגע וועגן די אויסוואַנדערונג־ראַיאָנען פֿון רוסלאַנד. וואָס האָט אָבער געטראָפֿן? אויסרעכענענדיק די פֿעלקער וועלכע האָבן געוואַנ־דערט פֿון רוסלאַנד האָב איך גאַנץ צופֿעליק אויפֿגעשריבן: „אוקראַיִנער, ווײַסרוסן

און פּאָליאַקן״. קומט פֿ׳ לייזעראָוויטש און טײַטשט אויס, אַז ווי באַלד איך האָב געשטעלט אויפֿן לעצטן אָרט די פּאָליאַקן, מיין איך דאָס מסתּמא, אַז פּאָליאַקן האָבן אויסגעוואַנדערט ווייניקער פֿון אוקראַיִנער און ווײַסרוסן. נעמט ער זיך אונטער אָנצושרײַבן גאַנצע פֿיר זײַטן און באַווײַזן, אַז פּאָליאַקן האָבן אויסגעוואַנדערט מ ע ר פֿון אוקראַיִנער און ווײַסרוסן. דערבײַ מאַכט ער דערקלערונגען, פֿון וועלכע מען קאָן דרינגען, אַז איך זאָל האָבן געזאָגט, אַז ייִדן פֿון אוקראַיִנע באַדינען די אוקראַיִנער אין אַמעריקע און ייִדן פֿון פּוילן באַדינען די פּאָליאַקן אין אַמעריקע און ייִדן פֿון ווײַסרוסלאַנד באַדינען די ווײַסרוסן אין אַמעריקע. פֿאַרשטייט זיך, אַז איך האָב גאָרניט געהאַט אין זינען אַזאַ מין אַבסורד. איך האָב גערעדט בכלל וועגן סלאַווישע פֿעלקער, נאָך מער וועגן פֿעלקער, צווישן וועלכע ייִדן האָבן געלעבט אַ סך הונדערטער יאָרן, און אַז די סלאַווישע פֿעלקער זײַנען צו ייִדן געוווינט. און ס׳איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז אַ ווײַסרוסישער ייִד קאָן זיך פֿאַרשטענדיקן מיט אַ פּאָליאַק ניט ערגער אפֿשר פֿון אַ פּוילישן ייִדן. איך האָב גערעדט וועגן טראַדיציעס און אינערציעס און ניט וועגן קאָנקרעטער צוגעבונדנ־קייט צו חיימען אָדער יאָסלען. איך האָב גערעדט וועגן קולטורעלן מצבֿ פֿון די סלאַווישע פֿעלקער, און ס׳איז מיר גאָרניט אײַנגעפֿאַלן צו מאַכן אַ חילוק צווישן ווײַסרוסישע און פּוילישע ייִדן.

קעניג איז מסכּים מיט מײַנע אויספֿירן, אַז דער אַנטיסעמיטיזם וואַקסט אין אַמעריקע, אָבער אים איז ווייניק, וואָס איך האָב געזאָגט, אַז עס שפּאַרט פֿון די אָפּגעשטאַנענע פֿעלקער פֿון איין זײַט און פֿון די „יענקיס״ פֿון דער צווייטער זײַט. לויט זײַן מיינונג שפּאַרט דער אַנטיסעמיטיזם פֿון אַלע זײַטן. און אינטערעסאַנט איז זײַן אויספֿיר: „אַרום און אַרום זעט אויס לעשטשינסקיס טעזיס צו זײַן זייער פּראָבלעמאַטיש. איך גיי ניט אָפּלייקענען דאָס בילד, וואָס ער האָט אָפּגע־מאָלט...״ טאָ וואָס זשע האָט בעצם געוואָלט פֿ׳ קעניג?

ווי געזאָגט, אויף וויפֿל מײַנע קריטיקער האָבן פֿאַרטשעפּעט ערנצטע פֿראַ־געס האָב איך זיך באַמיט לויט מײַנע כּוחות צו ענטפֿערן.

דער יידישער שפּראַכאַטלאַס פֿון סאָוועטן־פֿאַרבאַנד

פֿון וו. זשירמונסקי

פּראָפֿ׳ וויקטאָר זשירמונסקי פֿון לענינגראַדער אוניווערסיטעט, איינער פֿון די אָנגעזעענסטע געלערנטע אין דאָס־פֿאַרבאַנד, האָט אין באַנד IX פֿון Язык и Мышление אַרויסגעגעבן פֿון דער אַקאַדעמיע פֿון וויסנשאַפֿטן פֿון פֿסס״ר, מאָסקווע 1940, אָפּגעדרוקט אויף זז׳ 135—145 אַ רעצענזיע וועגן מ. ווייגנערס — ל. ווילענקינס „יידישן שפּראַכאַטלאַס פֿון סאָוועטן־פֿאַרבאַנד״ וואָס איז אַרויס אין מינסק 1931. היות די רוסישע לינגוויסטישע ליטעראַטור דערגייט גאָנץ ווינציק צום קרייז לייענערס פֿון די „יוּוּאָ־בלעטער״ און דער שפּראַכאַטלאַס איז בכלל צו ווינציק באַהאַנדלט געוואָרן אין אונדזער ליטעראַטור, ברענגען מיר דאָ פּמעט דאָס גאַנצע דרייט קאַפּיטל פֿון פּראָפֿ׳ זשירמונסקיס אָפּשאַצונג; אין די ערשטע צוויי קאַפּיטלער רעפֿערירט ער מער דעם אינהאַלט און די סיסטעם פֿון אַטלאַס. מיר דערמאָנען דערבײַ, אַז אין די „יוּוּאָ־בלעטער״ 4 (1932), זז׳ 168—179 איז געווען געדרוקט מ. ווײַנרײַכס אַ רעצענזיע וועגן ווייגנערס־ווילענקינס ווערק און אַז אין פֿאַר־בינדונג דערמיט איז אויך אָנגעשריבן ש. בירנבוימס אַרטיקל: „אונגערן אַדער ליטע?״ אין „יוּוּאָ־בלעטער״ 5 (1933), זז׳ 329—332. — רעדאַקציע.

ווען אַ דיאַלעקטאָלאָג אַ גערמאַניסט, אָפֿילו ניט קיין ספּעציאַליסט אין יידיש, קוקט פּשוט אַדורך דעם אַטלאַס, האָט ער שוין אַ מיגלעכקייט צו מאַכן אַ צאָל פֿרינציפּיעלע אויספֿירן, וואָס אין אַ סך פּרטים לייקענען זיי אָפּ די אָנגע־נומענע מיינונגען וועגן דעם אָפּשטאַם פֿון יידישע דיאַלעקטן. ס׳איז געווען אָנגענומען, און אַזוי האָט אויך געהאַלטן דער ערשטער אַרגאַניזאַטאָר פֿון דער אַרבעט פּראָפֿ׳ מ. ווייגער, אַז די דיאַלעקטאָלאָגישע דיפֿערענציאַציע פֿון די יידישע רייד־ענישן אויף דער טעריטאָריע וואָס זיי פֿאָרנעמען הײַנט ווערט אין גרונט באַשטימט דורך די פֿאַרשיידנקייטן צווישן די דײַטשע דיאַלעקטן, וואָס האָבן זיך אויסגעפֿורעמט אין דער מיטל־הויכדײַטשער תקופֿה אין דײַטשלאַנד גופֿא. גייענדיק מיט דעם גאַנג האָט מען מער ווי איין מאָל געפֿרווט לאָקאַליזירן אויף דער דײַטשער דיאַלעקטאָלאָגישער מאַפּע די איינציקע סימנים פֿון הײַנ־טיקע יידישע רייד־ענישן נאָיוו אידענטיפֿיצירנדיק זיי מיט אָנאַלאָגישע סימנים פֿון הײַנטיקע אָדער מיטל־עלטערישע דײַטשע דיאַלעקטן. לְהיפוך צו דעם קומט מען בײַם דורכקוקן דעם יידישן שפּראַכאַטלאַס צו דער איבערצײַגונג, אַז די יידישע רייד־ענישן וואָס זײַנען אויפֿגעקומען דורך אויסמישונג אויף אַ מיטל־עלטערישן דײַטשן באַזיס האָבן אין די סלאַווישע לענדער געהאַט אַ זעלבשטענ־דיקע וויטערדיקע אָנטוויקלונג, וואָס זי האָט באַשטימט זייער קוואַליטאַטיווע פֿאַרזיכדיקייט לְגבי דײַטשע רייד־ענישן. די הײַנטיקע גרענעצן פֿון די יידישע דיאַלעקטן האָבן זיך אויסגעפֿורעמט אין אָפּהענגיקייט פֿון די דאָזיקע פּראָצעסן וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין דער נײַער היים פֿון די איבערוואַנדערערס, אין גבֿול פֿון יענע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע גרענעצן וואָס האָבן באַשטימט די געשיכטע פֿון דער אויסבאַזעצונג און פֿון ווײַטערדיקן לְעבן פֿון יידן אויף די טעריטאָריעס פֿון אַמאָליקן פּוילן און אין די שכנותדיקע לענדער.

די דאָזיקע מסקנא ווערט באַשטעטיקט דורך די ווײַטערדיקע ראַיות:

1. ווערטער און ווערטער־גרופּעס וואָס האָבן דעם זעלביקן קלאַנג האָבן טייל מאָל פֿאַרשיידענע גרענעצן. דאָס איז אַ ראַיה, אַז אַ געוויסע אויסשפּראַך פֿאַרשפּרייט זיך מעשׂה כוואַליע אין גבֿול פֿון אַ געגעבענער טעריטאָריע (די אַזוי גערופֿענע Staffellandschaft). למשל פֿאַרן אַריבערגאַנג פֿון קורצן a צו o (מאַפּעס נג׳ 2—5) האָט די גרונטגרופּע ווערטער (פֿון דײַטש גאַנץ, גלאַט, גאַסט, וואַנט, זאַלץ; פֿון סלאַוויש טאַטע, כאַפּן א״אַנד; פֿון העברעיִש מצה אאַז״וו) איין שותפֿישן גרענעץ וואָס גייט אַדורך בערך אויף דער ליניע שעפּעטיווקע—בעלאָצערקווע—טשערקאַס—קרעמענטשוג—אַדעס; דערבײַ האָבן דער צפֿון און דער דרום־מיזרח a, דער דרום־מערבֿ o (מאַפּע נומ׳ 2). בײַם וואָרט קראַפֿט לאָזט זיך דער גרענעץ פֿון a אַראָפּ מער אויף דרום, דערגייענדיק ערטערווײַז ביז ווייניצע און זוועניגאָראָדקע; דערבײַ איז דאָ דער דרום־מערבֿ אַ געמישטע זאָנע a/o (מאַפּע נומ׳ 3). בײַ די ווערטער באַנק, דאַנק (פֿאַר נק?) איז דער גרענעץ פֿון a נאָך מער אַרויסגערוקט אויף דרום־מערבֿ, בערך ביז דער ליניע פּראָסקוראָוו—ניקאָלאַיעוו; דער דרום־מערבֿדיקער פּאַס (אויפֿן גרענעץ מיט בעסאַראַביע) פֿורעמט אויך אַ געמישטע זאָנע (מאַפּע נומ׳ 4). בײַ די ווערטער לאַנג, שלאַנג (פֿאַר נג?) טרעט דער גרענעץ אָפּ בערך ביז דער ליניע פּראָסקוראָוו—ווייניצע—אומאַן—קיראָוואָ [ליסאַוועטגראַד]—אַדעס; דער דרום־מערבֿ האָט o, נאָר צווישן o און a איז פֿאַראַן ניט קיין גרויסע געמישטע זאָנע a/o (מאַפּע נומ׳ 5).

דאָס וואָס ס׳איז פֿאַראַן אַ געמישטע זאָנע a/o דעקט אויף די דינאַמיק פֿון די מאַפּעס און די סאָציאַלע שיכטונג: מסתמא איז אַזוי, אַז a, געשטיצט פֿון דער ליטעראַרישער אויסשפּראַך, שטופּט אָפּ דעם o. אַן אַנאַלאָגישן פֿאָרויסרוק פֿון צפֿון אויף דרום און אויף דרום־מערבֿ (פֿונעם ליטוויש־ווײַסרוסישן שפּראַכראַיאָן וואָס ווערט געשטיצט דורך דער ליטעראַטור־שפּראַך אין דער מערבֿדיקער אוקראַיִנע אַרײַן) ווײַזט אויך באַשײַמפּערלעך די מאַפּע נומ׳ 7 פֿאַרן קלאַנג e — פֿון פֿאַרשיידענעם אָפּשטאַם — פֿאַר r (אין די ווערטער הערן, ערד, ערשט, פֿערד א״אַנד). דער צפֿון און דער דרום־מיזרח האָבן e ביז דער ליניע אָלעווסק—קיִעוו—פּאָלטאַווע—אַדעס; ווײַטער אויף דרום האָט אַן ענגער פּאַס אַרום קאָראָסטען e/i; דער עקסטער דרום־מערבֿ, אויפֿן גרענעץ מיט בעסאַראַביע, האָט ej. ס׳איז קיין שום ספֿק ניט, אַז די עיקרדיקע היפּוכים פֿון אויסשפּראַך זײַנען (רעכענענדיק פֿון צפֿון אויף דרום) ej||y||i||e. אין אַ ריינער פֿאָרעם, נאָר מיט טיילווײַז געביטענע גרענעצן, טרעטן די דאָזיקע היפּוכים אַרויס אויף מאַפּע נומ׳ 8, אין ווערטער, ווו ס׳קומט ניט קיין r פֿאַרן e (למשל בעזעם, גלעזער, לעבן, קעז א״אַנד). דאָס וואָס ס׳איז אויף מאַפּע נומ׳ 7 פֿאַראַן e באַגלײַך מיט i און y איז אַ ראַיה אויף דער דינאַמיק פֿון דער מאַפּע: e דעקט איבער, אין דער צווייטער און דריטער זאָנע, דעם i און y, אָנרוקנדיק זיך אויף זיי פֿון צפֿון, ווי אַן אייבערשטער שפּראַכיקער שיכט וואָס שטיצט זיך אויף דער נאָרמע פֿון דער ליטעראַטור־שפּראַך.

אויף אַזאַ אופֿן אַנטפּלעקן זיך בײַם פֿאַרגלײַכן די מאַפּעס פֿון יידישן שפּראַכ־אַטלאַס די שפּראַכיקע באַוועגונגען וואָס זײַנען אונדז באַוווסט פֿון דעם געפֿרוו פֿון אַנדערע דיאַלעקטאַלאָגישע אַטלאַסן. די סיבה פֿון די דאָזיקע באַוועגונגען שטעקט אין די עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און קולטורעלע פֿאַרבינדונגען און באַציונגען וואָס האָבן באַשטימט די עקסיסטענץ פֿון יידן אין די טעריטאָריאַלע גרענעצן פֿון זייער נײַער היים. צוזאַמען דערמיט איז די דינאַמיק פֿונעם דיאַ־לעקטאַלאָגישן אַטלאַס אַן ערנצטע התראה קעגן דער טראַדיציאָנעלער סטאַטי־שער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון די יידישע דיאַלעקטן, וואָס אויף צו קריטיקירן זי גיט ל. ווילענקין אָפּ אַ ספּעציעל קאָמפּיטל פֿון זײַן הקדמה. די יידישע דיאַלעקטאַ־לאָגיע דאַרף זיך אָפּזאָגן פֿון דער פֿיקציע פֿון אָפּגעשלאָסענע דיאַלעקטן און דאַרף אָנהייבן פֿון פֿאַרשן איזאָגלאָסן, ד״ה די גרענעצן פֿון אייניקע שפּראַכיקע דערשײַנונגען, ווי זיי באַווײַזן זיך אויף די מאַפּעס. קאָנפֿראָנטירנדיק די דאָזיקע גרענעצן וועט מען קענען באַשטימען די שפּראַכיקע רײַאָנען (Sprachlandschaften) און זייער צווישנאָנאַנדיקע ווירקונג אין די קאָנקרעטע באַדינגונגען פֿונעם היסטאָרישן לעבן פֿון דער געגעבענער טעריטאָריע.

2. קלאָנגען וואָס זײַנען לויט זייער אָפּשטאַם פֿאַרשיידן און אין דער מיטל־הויכדײַטשער שפּראַך האָט מען זיי אונטערגעשיידט זײַנען אין יידיש צונויפֿ־געפֿאַלן און זײַנען אויף ווײַטער אַדורכגעגאַנגען דורך דער נעמלעכער ספּעציפֿיש יידישער אַנטוויקלונג וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דער נײַער דיאַלעקטישער דיפֿע־רענצירונג. לדוגמא קענען מיר ברענגען די אַנטוויקלונג פֿונעם e, וואָס איז פֿרײַער דערמאָנט געווארן. אויף דער מאַפּע נומ׳ 7 איז פֿאַרגעשטעלט די אַנט־וויקלונג פֿאַר r פֿון פֿאַרשיידענע e-קלאַנגען וואָס זײַנען פֿאַרשיידן לויטן אָפּ־שטאַם: הערן (מה״ד oe), שטערן (מה״ד ë), פֿערד (מה״ד ę), ערשט (מה״ד ê). r+e גיט אין די אַלע פֿאַלן ej||y||i||e. די גרענעצן פֿון די דאָזיקע זאָנעס פֿאַר אַלע אויסגערעכנטע פֿאַלן וואָלטן ניט געקאָנט צונויפֿפֿאַלן, וועג אַלע טיפּן e זאָלן ניט געווען צונויפֿפֿאַלן אויפֿן פֿריערדיקן עטאַפּ. דאָס אייגענע איז שייך צו די ביישפּילן וואָס זײַנען פֿאַרגעשטעלט אויף דער מאַפּע נומ׳ 8: פֿאַרגלײַך בעזעם (מה״ד ë), גלעזער (מה״ד ę), קעז (מה״ד ae) א״אַנד. דאָס האָבן זיך אויך אויף אַ פֿריערדיקן עטאַפּ געמוזט צונויפֿגיסן אַלע טיפּן e איידער ס׳האָט געקאָנט געמאַלט זײַן די דיאַלעקטאַלאָגישע דיפֿערענצירונג ej||y||i||e. איבער הויפּט זײַנען אינטערעסאַנט פֿון דעם שטאַנדפּונקט די מאַפּעס נג׳ 19־20 וואָס זאָגן עדות, אַז דער מיטל־הויכדײַטשער דיפֿטאָנג uo איז אין דער צײַט, וועג יידן זײַנען אַרויס פֿון דײַטשלאַנד, שוין געווען אַריבערגעגאַנגען אין u (אַ מיטלדײַטשער פֿענאָמען) און אַז נאָך דעם ווי ער איז צונויפֿגעפֿאַלן מיטן אַלטן u איז אויף דער סלאָווישער טעריטאָריע שוין אויף זיי ביידן חלק געווען די נעמלעכע ספּעציפֿיש יידישע דיאַלעקטישע דיפֿערענצירונג: (פֿון צפֿון אויף דרום) u||y||i||y. די גרענעצן פֿאַר דער דאָזיקער דיפֿערענצירונג בײַ די ווערטער הונט, הונדערט (מה״ד u) און בלוט, מוטער (מה״ד uo) אויף מאַפּע נומ׳ 19 פֿאַלן אין גאַנצן צונויף. דאָס אייגענע איז שייך אויך צום מיטל־הויכ־

דײַטשן דיפֿטאָנג ie וואָס איז צונויפֿגעפֿאַלן מיטן אַלטן i(ü) און האָט, אין איינעם מיט אים, אין אַזוינע וועדטער ווי ליכט (מה״ד ie), קיך (מה״ד i<ü) דורכגעמאַכט אין ייִדיש די דיאַלעקטאַלאָגישע דיפֿערענצירונג e‖i (מאַפּע נומ׳ 24). די דאָזיקע דערשײַנונג גיט די מיגלעכקייט צו שטעלן די פֿראָגע וועגן דער רעלאַטיוער כראָנאָלאָגיע פֿון יענע קלאַנגיקע פּראָצעסן וואָס האָבן געבראַכט צו דער באַשאַפֿונג פֿון די הײַנטיקע ייִדישע דיאַלעקטן: איידער עס איז אין דער נײַער הײַם, אין רעזולטאַט פֿון דער טעריטאָריאַלער דיפֿערענציאַציע, פֿאַרגעקומען די פֿונאַנדערטיילונג, איז פֿריִער, אַ דאַנק דיאַלעקטאַלאָגישער מישונג, פֿאַרגעקומען אַן אויסגלײַכונג פֿון אַ צאָל קלאַנגען.

3. די וועדטער וואָס זײַנען אַנטלײַען פֿון סלאַוויש מאַכן אַדורך אין אַ סך פֿאַלן די נעמלעכע פֿאָנעטישע שינויים וואָס די וועדטער פֿון דײַטש (הגם ניט פֿונקט אין די זעלביקע גרענעצן), און דאָס ברענגט אונדז דערצו, אַז מיר זאָלן די דאָזיקע שינויים צושרײַבן צו אַ שפּעטיקערן עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונג פֿון די ייִדישע דיאַלעקטן שוין אויף דער סלאַווישער טעריטאָריע. פֿאַרגלײַך למשל דעם וואָקאַל u פֿאַר r, וואָס איז פֿאַרעשטעלט ווי e‖(i)y‖u אין די סלאַווישע אַנטלײַונגען מורעשקעס און בוריקעס (מאַפּע נג׳ 17־18) און אין די דײַטשע וועדטער קורץ און דורכגריין (מאַפּע נג׳ 13־14). אייניצטיק, ווײַזט זיך אַרויס, זײַנען אין דער נעמלעכער דיאַלעקטאַלאָגישער אַנטוויקלונג וואָס די דײַטשע וועדטער אַרײַנגעצויגן אויף העברעישע וועדטער, אַ שטייגער: העבר׳ בגד, נפֿש האָבן די זעלבע דיאַלעקטיקע וואָקאַל־וואַריאַנטן ej‖y‖i‖e ווי די דײַטשע בעזעם, גלעזער און אַנדערע וועדטער מיט e (מאַפּע נומ׳ 8); העבר׳ תּורה, כּוחות (מאַפּע נג׳ 48־49) האָבן oj‖e‖ej בהסכם מיט דײַטש הויך א״אַנד (מאַפּע נומ׳ 47). דער דאָזיקער פֿענאָמען דערקלערט זיך מיט דעם וואָס ייִדן פֿלעגן זייער דײַטש־ייִדישע דיאַלעקטיקע אויסשפּראָך אַרײַנטראָגן אין זייער לייענען העברעישע ספֿרים: ריכטיקער געזאָגט, די לעבעדיקע אויס־שפּראָך פֿון העברעיש פֿלעגט אַדורכמאַכן די נעמלעכע קלאַנגיקע שינויים וואָס זײַנען פֿאַרגעקומען אין די דײַטש־ייִדישע דיאַלעקטן; ספּעציעל האָט דערבײַ מיטגעהאָלפֿן דער באַנוץ פֿונעם סעמיטישן אָלף־בית וואָס באַצייכנט ניט קיין וואָקאָלן. שטיצנדיק זיך אויף דער דאָזיקער אַכטגעבונג וואָלט מען געקאָנט צוציען די „אַשכנזישע״ אויסשפּראָך פֿון העברעיש בײַ דײַטשע ייִדן וויִ אַ מאַ־טעריאַל בײַם רעקאָנסטרויִרן די פֿאַנעטישע סיסטעם פֿון „ייִדישטײַטש״.

4. נאָך אַ ראָיה אויף דער זעלבשטענדיקער אַנטוויקלונג פֿון די ייִדישע דיאַלעקטן אין גבֿול פֿון מיזרח־אייראָפּע איז דאָס וואָס אין די ווײַטע געגנטן, וווּ עס ווויִנען ייִדן, האָבן זיך אויפֿגעהיט רעליקטן פֿון אַ מער אַרכאַישער מיטל־הויכדײַטשער אויסשפּראַך, אין דער צײַט וואָס אין דער צענטראַלער זאָנע זײַנען פֿאַרגעקומען די שינויים וואָס זײַנען ספּעציפֿיש פֿאַר די ייִדישע דיאַלעקטן. אַ כאַראַקטעריסטיש בילד ווײַזן אין דעם פּרט די מאַפּעס נג׳ 35—41 וואָס גיבן די אָפּשפּיגלונגען פֿונעם מה״ד לאַנגן û אין די וועדטער מויל (מה״ד mûl), הויט (מה״ד hût), מויז (מה״ד mûs), טרויבן (מה״ד trûben), בויך (מה״ד

(bûch) א״אַנד. דער צפֿון און דער דרום היטן אויף דעם אַלטן u (mul), די מיטלסטע טייל פֿירט אַרײַן ספּעציעל ייִדישע דיפֿטאָנגען oj, uj (mojl, mujl). משמעות האָט לכתחילה די גאַנצע טעריטאָריע געהאַט u, און נאָך דעם איז די תחילתדיקע טעריטאָריאַלע איינהייט צעריסן געוואָרן דורך אַ נײַ־פֿורעמונג וואָס איז פֿאָרגעקומען שוין אין דער נײַער היים און האָט זיך צעשפּרייט פֿון די עקאָ־נאָמיש־פּאָליטישע צענטערס (ווילנע?) צו די ראַנדגעגנטן צו. בײַ הײַנטיקן טאָג פֿאַלן ניט צונויף די גרענעצן פֿאַר די באַזונדערע ווערטער און ווערטער־גרופּעס, זיי ווײַזן דאָס באַוווסטע בילד פֿון אַ כוואַליעדיקער פֿאַרשפּרייטונג. פֿון צענטער צו דער פּעריפֿעריע צו: uj שטופּט אַרויס דעם אַלטן u, און oj ווידער שטופּט אַרויס דעם uj, אַזוי אַז עס שאַפֿן זיך געמישטע זאָנעס. ווי טיפּישע רעליקט־געגנטן וואָס היטן אויף צום פֿעסטסטן די אַלטע פֿאָרמען טרעטן אַרויס צפֿון־ווײַסרוסלאַנד (וויטעבסק—פּאָלאָצק) און דער דרום־מערבֿדיקער פּאַס אוקראַיִנע, וואָס גרענעצט זיך מיט בעסאַראַביע (בערך ביז דער ליניע פּראָסקוראָוו—טולטשין—פּערוואָמײַסק [אָלוויאָפּאָל]—אַדעס).

צפֿון־ווײַסרוסלאַנד היט אויף אַנאַלאָגישע רעליקטן אין הלכות קאָנסאָנאַנ־טיזם אויך. אַהער קען מען צורעכענען אַ שטייגער די אויסשפּראַך ž אַנשטאָט z אין ווערטער מיט אַ מיטל־הויכדײַטשן s (מאַפּעס נג׳ 67־68): בוזעם, בעזעם, זילבער, זינגען א״אַנד. וועדליג ווי זיווערסעס טעאָריע גייט האָט זיך דער מיטל־הויכדײַטשער z אונטערגעשיידט פֿון s (וואָס וואַקסט אַרויס פֿונעם גערמאַ־נישן t פֿאַר וואָקאַלן: אַ שטייגער grôz, wazzer אאַז״וו) דורך אַ שעפּעליאַווער אויסשפּראַך (נאָענט צו אַ צישקלאַנג), און אַ דאַנק דעם האָבן דײַטשע אַנטלײַונ־גען מיט s אַ ž אין סלאַווישע שפּראַכן (פֿ״גל פּויל׳ żołnierz פֿון דײַטש Soldner ׳זעלנער׳, פּויל׳ żegnać פֿון דײַטש segnen א״אַנד). ס׳קען גרײַלעך געמאָלט זײַן, אַז ž אַנשטאָט z אין די ייִדישע ריידענישן פֿון צפֿון־ווײַסרוסלאַנד איז פֿאַרבונדן מיט דער דאָזיקער אַרכאַיִשער אויסשפּראַך. נאָך אין אַ ברייטערן ראַיאָן היט צפֿון־ווײַסרוסלאַנד אויף די אויסשפּראַך (פֿאַר דײַטש איז זי אַר־כאַיִש) פֿון s אַנשטאָט š אין די פֿאַרבינדונגען st, sp, sw און אויך אַנשטאָט אַה״ד sk <מה״ד s+ch (נה״ד sch): פֿ״גל שטאַרבן (מה״ד sterben), שווײַגן (מה״ד swîgen), וואַשן (אַה״ד waskan), פֿלייש (אַה״ד fleisk) א״אַנד (מאַפּע נומ׳ 71). דער דרומדיקער גרענעץ פֿון s דערגייט ביז דער ליניע קרײַסק—באָריסאָוו—האָמלע, דערנאָך גייט אַ געמישטע זאָנע š/s וואָס דערגייט ביז מאָזיר און פּריפּעט און וווּ דער דרומדיקער š, געשטיצט דורך דער ליטעראַ־רישער שפּראַך, שטופּט משמעות אַרויס דעם תחילתדיקן s. אין די מיטל־עלטערישע דײַטשע דיאַלעקטן קומט פֿאָר דער איבערגאַנג פֿון s צו š אין פֿאַרשיידענע צײַטן אין דער פֿרייִקער נײַדײַטשער תקופֿה (XIV—XVI י״ה). אויף אַזאַ אופֿן האָבן די ייִדיש־דײַטשע דיאַלעקטן גאַנץ גוט געקאָנט דערהיטן דעם אַרכאַיִשן s פֿון דער מיטל־הויכדײַטשער שפּראַך, לכל־הפּחות טיילנווײַז. ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אין די ריידענישן וואָס האָבן ניט דעם דײַטשן š האָבן די העברעיִשע ווערטער אין די זעלביקע גרענעצן אויך s אַנשטאָט š: אַ שטייגער כשרן (מאַפּע נומ׳ 71).

מיט דער דיאַלעקטאָלאָגישער אַלטערנאַציע s און š איז פֿאַרבונדן די פֿראַגע וועגן פֿאַרבײַטן č דורך c אין ייִדיש (מאַפּע נומ׳ 69). מען האָט געוואָלט זען אין דעם דאָזיקן פֿענאָמען די השפּעה פֿון דער פֿאָנעטיק פֿונעם סלאַווישן אַרום אויף ייִדיש, און פֿאַר אַ ראַיה ברענגט מען די היפּשע צאָל סלאַווישע אַנטלײַונגען וואָס גייען אַרײַן אין דער גרופּע (אויף מאַפּע נומ׳ 69 וועטשערע, קאָטשערע, קליאַטשע א״אַנד). אָבער אין דער אמתן איז דאָס „צאָקען״ אַ פֿע־נאָמען פֿון די מערבֿ־רוסישע דיאַלעקטן, וואָס באַגעגנט זיך אין ווײַסרוסלאַנד נאָר אויפֿן עקסטן צפֿונדיקן ברעג (אויף צפֿון פֿון פּאָלאָצק און אויף צפֿון־מיזרח פֿון וויטעבסק, פּאַזע צפֿונדיקן גרענעץ פֿון ווסס״ר); אמת, פֿריִער האָט ער געהאַט אַ פּנים אַ ביסל אַ ברייטערע פֿאַרשפּרייטונג; אָבער אַפֿילו יעמאָלט האָט ער גע־דעקט נאָר גאָר אַ קליינעם טייל פֿון דעם גרויסן ראַיאָן, ווו ייִדן זאָגן c אַנשטאָט č. חוץ דעם לייגט זיך אויך פֿון טעאָרעטישן שטאַנדפּונקט קנאַפּ אויפֿן שׂכל, אַז דער אַנדערששפּראַכיקער אַרום זאָל משפּיע זײַן אויף די אַרטיקוליר־געוווינטשאַפֿטן אין דער מוטערשפּראַך.

די פֿראַגע וועגן דעם ייִדישן „צאָקען״ ווערט אויס פֿראַגע ווי נאָר מען קאָנפֿראָנטירט די גרענעצן פֿון דעם דאָזיקן פֿענאָמען (מאַפּע נומ׳ 69) מיט די גרענעצן פֿון דער אויסשפּראַך s אַנשטאָט š (מאַפּע נומ׳ 71): דער צונויפֿפֿאַל איז כמעט אַ פֿולער. ווי באַלד די אויסשפּראַך s קומט אַנשטאָט š, ווערט שוין ממילא č (š+t) פֿאַרביטן דורך c (s+t). אַחוץ די סלאַווישע ווערטער פֿאַר־כאַפּט די אויסשפּראַך פּונקט אַזוי אויך די דײַטשע ווערטער מיט אַ č וואָס וואַקסט פֿון פֿאַרשיידענע מקורים: קוויטשען (quietschen), פּאַטש (Patsch), בײַטש (Peitsche, אַן אַלטע אַנטלײַונג פֿון סלאַוויש אין דײַטש), און אויך נאָך n (מענטש, ווינטשן), ווו t קומט אויף ווי אַן איבערגאַנג־קלאַנג צווישן n און š. אויף אַזאַ אופֿן זעען מיר אויך בײַם „צאָקען״ אין ייִדיש, אַז די סלאַווישע אַנט־לײַונגען פֿורעמען זיך אויס לויט די פֿאָנעטישע געזעצן פֿון די ייִדישע דיאַלעקטן.

5. אַ ראַיה ניט אָפּצופֿרעגן אויף דער זעלבשטענדיקער פֿאָנעטישער אַנט־וויקלונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך אין מיזרח־אייראָפּע איז דער פֿאַקט, וואָס אין ייִדישע ריידענישן זײַנען בנימצא קלאַנגיקע איבערגאַנגען וואָס זײַנען לחלוטין ניטאָ, אָדער זיי באַגעגענען זיך מערניט זייער זעלטן, אין דײַטשע דיאַלעקטן. אַהער זײַנען שייך עטלעכע דערשײַנונגען וואָס זײַנען שוין דערמאָנט געוואָרן פֿריִער, אַ שטייגער דער איבערגאַנג פֿון e צו y (אין די ווערטער בעזעם, הערן א״אַנד, מאַפּעס נג׳ 7־8), דער איבערגאַנג פֿון u אין i, y (אין די ווערטער קורץ,* טונקל, הויט, מוטער א״אַנד, מאַפּעס נג׳ 13—20), דער איבערגאַנג פֿון מה״ד û אין oj, uj (אין די ווערטער מויל, הויט א״אַנד, מאַפּעס נג׳ 35—41) אאַז״וו. לאָמיר נאָך אָנרופֿן די אָפּשפּיגלונגען פֿון די מיטל־הויכדײַטשע ou און ô

---

* דאָס וואָרט קורץ האָט דער מחבר ע״פּ טעות אַרײַנגענומען אין דער קאַטעגאָריע. ווי ער אַליין דערמאָנט פֿריִער אין פּרק 3, איז די אַנטוויקלונג אין דער קאָמבינאַציע u + קאָנסאָ־נאַנט אַן אַנדערע. — רעד׳.

וואָס זײַנען אין ייִדיש צונויפֿגעפֿאַלן אין איין קלאַנג מיט דער דיאַלעקטאַלאָגישער דיפֿערענצירונג oj||ej: אַ שטייגער ברויט, הויך, אויג, לויפֿן אאז״וו (מאַפּעס נג׳ 42—47). אַ דאַנק דעם דאָזיקן פֿאַקט איז מען לכתחילה פֿאַרמישפּט אויף אַ דורכפֿאַל, וועָן מען זוכט נאָוווערהייט אויף דער דײַטשער דיאַלעקטאָלאָגישער מאַפּע אות־באותיקע עקוויוואָלענטן צו די ייִדישע קלאַנגען, וואָרעם דאָס הייסט ניט נעמען אין אַכט די ספּעציפֿישע געזעץ־מעסיקייטן וואָס האָבן באַשטימט די זעלבשטענדיקע אַנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער פֿאָנעטיק.

די אַכטגעבונגען אויפֿן ייִדישן שפּראַכאַטלאַס, וואָס מיר האָבן דאָ געבראַכט, שפּעפֿן בשום־אופֿן ניט אויס דעם גאַנצן סכום פֿראַגעס וואָס דער אַטלאַס הייבט אויף, וועָן מען פֿרווועט דיאַלעקטאָגראַפֿיש אויסטײַטשן די שפּראַכיקע פֿאַקטן וואָס ער האָט אויפֿגעקליבן. אויף ריכטיק צו באַשיידן די אויפֿגעהויבענע פֿראַגעס דאַרף מען צוציען היסטאָרישע ידיעות וואָס זאָלן באַלויכטן די עטאַפּן און די ריכטונג פֿון דער ייִדישער קאָלאָניזאַציע און דעם שפּעטערדיקן גורל פֿון ייִדן אויף די טעריטאָריעס פֿון פּוילן, ליטע, אוקראַינע און ווײַסרוסלאַנד. אין שײַן פֿון די דאָזיקע ידיעות וועלן זיך אויפֿקלערן די גרענעצן פֿון דיאַלעקטאָלאָגישע דערשײַנונגען, די ריכטונג פֿון איזאָלאָסן, זייער פֿאַראײניקונג אין בינטלעך און די גרופּירונגען לויט שפּראַכיקע ראַיאָנען וויִ אויך די דינאַמיק פֿון צווישנאָנאַנדיקע ווירקונגען צווישן די דאָזיקע ראַיאָנען אויף פֿאַרשיידענע עטאַפּן פֿון דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג. אַ ממשותדיקער שטער פֿאַר ווײַטערדיקער אַרבעט איז דער פֿאַקט, וואָס דער רובֿ איזאָלאָסן שנײַדן איבער די אויסגעפֿאָרשטע טעריטאָריע אין דער בריים, פֿון מיזרח אויף מערבֿ, און שטעלן זיך ניט אָפּ בײַ די מערבֿדיקע גרענעצן פֿון דער סאָוועטן־מלוכה, נאָר זיי ציען זיך ווײַטער אין אָן אומבאַוווסטער ריכטונג דורך די טעריטאָריעס וואָס זײַנען באַווויזנט פֿון ייִדן אין לעטלאַנד, ליטע, פּוילן און רומעניע.

מאַרץ 12, 1937.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

יידן אין אַ ניט־יידישער וועלט

Jews in a Gentile World. The Problem of Antisemitism. By Isacque Graeber and Steuart Henderson Britt [and others]. The Macmillan Co. New York, 1942. 436 pp. $4.00.

אַ גרופּע סאָציאָל־פֿאָרשערס, יידן און ניט־יידן, האָבן זיך צונויפֿגענומען אין דעם בוך צו באַהאַנדלען די פֿראָבלעם פֿון יידן אין אַ וועלט וואָס איז ניט־יידיש. ניט יעדע סאָציאָלע פֿראָבלעם לאָזט זיך פֿאַרענטפֿערן דורך דערקענען; פֿאַראַן אפֿשר אומפֿאַרענטפֿערלעכע פֿראָבלעמען; נאָר אַז דערקענען בלײַבט מען דאָך אַוודאי בלינד. דערײַבער נעמט מען דאָס בוך אין האַנט ערשט מיט אַ פֿרײַנדלעכן געפֿיל און מיט גרויס אינטערעס.

דער אינהאַלט שטעלט זיך אויס אַזוי: הקדמה פֿון די רעדאַקטאָרן, דערנאָך אַן אַרײַנפֿיר: אַנטיסעמיטיזם ווי אַן אַרויסרוף דער קריסטלעכער קולטור. נאָך דעם גייען 7 טיילן, אין יעדערן פֿון אײַן ביז פֿיר אַרטיקלען: (1) די פֿראָבלעם פֿון ראַסע; (2) געשיכטע און סאָציאָלאָגיע פֿון אַנטיסעמיטיזם; (3) די פּסיכאָלאָגיע פֿון אַנטיסעמיטיזם; (4) די אַמעריקאַנער סביבֿה; (5) דער ריטם פֿון צוויי וועלטן; (6) דער מיראַזש פֿונעם עקאָנאָמישן יידן; (7) פּערספּעקטיוון.

ניט אַלץ אין דער פּלאַנירונג קומט אויס זייער דורכזיכטיק. „דער ריטם פֿון צוויי וועלטן" איז, פֿאַר מײַן גוסט, צו מליצהדיק אין אַ ווערק פֿון דעם מין, נאָר מען קען זיך אָנשטויסן, אַז דאָס מיינט מען דעם ווידעראַנאַנד יידישקייט — גוויטשקייט. אויב אַזוי, איז פֿאַר וואָס זײַנען די צוויי ערטיקלען: „צוויי־קולטורישקייט, אַ שטודיע אין סאָציאָלער סכיזאָפֿרעניע" און „אַן אַנאַליז פֿון יידישער קולטור" ערשט־נעמען אין דעם פֿרויערדיקן טייל וואָס טראָגט דעם ניכטערן טיטל: „די אַמעריקאַנער סביבֿה"? צי וואָלט מען ניט, פֿאַרקערט, „די פּאָזיציע פֿון יידן אין עקאָנאָמישן לעבן פֿון אַמעריקע" געדאַרפֿט אריבער־טראָגן פֿון 6טן טייל אין 4טן ערשטן? צי וואָלט זיך ניט דאָס ערטיקל „אַנטיסעמיטיזם ווי אַ פּראָדוקט פֿון עקאָנאָמישע מיטאָסן" בעסער ערשטנעפּאָסט אין טייל 2: „געשיכטע און סאָציאָלאָגיע פֿון אַנטיסעמיטיזם"?

וועגן איר נעמט זיך לייענען, שטויסט איר זיך אָן אויף אַ צווייטן חסרון פֿון אַן ארכיטעקטאָנישן כאַראַקטער. טייל ערטיקלען, ווי „דער אָפּשטאָם פֿון דער אַנטיסעמיטישער האַלטונג" (דוש. פֿ. בראָון) און „די מאָטיוואַציע פֿון באַ־צונגען צווישן יידן און ניט־יידן" (עלים פֿרימען) חזרן זיך פֿשוט איבער. מיר איז מער צום הערצן פֿרימענס ערטיקל, ווײַל עס איז געשריבן מיט מער טאָלעראַנץ, דער פּסיכאָאַנאַליטישער צוגאַנג איז בעסער אינקאָרפּאָרירט און

שטאַרצט ניט אַרויס ווי אַן איבערביין; נאָר על־כּל־פּנים וואָלט איינס פֿון די צוויי געקלעקט. נאָך אַ סך מחברים חזרן איבער איינס דאָס אַנדערע בײַם באַהאַנדלען אַזעלכע ענינים ווי געטאָ, אַסימילאַציע, געמישטע חתונות, טראַדי־ציאָנעלער יִדישער לעבנס־שטייגער, נאַציזם אאַז״וו. דער רעדאַקטאָרשער בלײַער וואָלט געמעגט האָבן אַ ביסל ווינציקער אײַנזעעניש.

פֿאַראַן אָבער גענוג פּונקטן, ווו די מחברים גייען זיך ראַדיקאַל פֿונאַנדער. פֿרידריך רופֿט אָן די קולטור פֿון אונדזער צײַט יִדיש־קריסטלעך (זז׳ 12, 15). דזש. קאָהען האַלט (ז׳ 344), אַז די מאָדערנע קולטור איז אין איר מהות ניט העברעיִש, ניט קריסטלעך, ניט העלעניש און מען דאַרף דעריבער, ווען מען רעדט וועגן הײַנטיקן טאָג, ניט מאַכן דעם חילוק פֿון יִדישער ביז ניט־יִדישער קולטור. ווידער דער אַנאָנים וואָס גיט „אַן אַנאַליז פֿון יִדישער קולטור״ (זז׳ 243—263) בויט זײַן גאַנצע שיטה אויפֿן פֿונדאַמענטאַלן חילוק פֿון יִדיש ביז קריסטלעך, און דזשעסי בוירנאַרדס אַרטיקל וועגן צווייקולטורישקייט (זז׳ 264—293) ענדיקט זיך מיט אַן אַפּאָטעאָז פֿון אַ יִדן וואָס האָט אינע־ווייניק אין זיך אָנגענומען קריסטוסן: דורך דעם האָט ער „געפּרוווט ראַטעווען וואָס מען האָט געקאָנט ראַטעווען אי פֿון דער יִדישער אי פֿון דער קריסטלעכער Weltanschauung.“ סתּירות פֿון דעם מין וועט איר געפֿינען לרוב.

אַ פֿאַרשיידנקייט פֿון מיינונגען איז פֿאַרשטייט זיך ניט קיין חסרון, נאָר אַ מעלה: דער לייענער בלײַבט אָנגעשפּיצט און הערט זיך בעסער אײַן אין די ראַיות פֿון די שרײַבערס. געוויינטלעך וואָלט דאָס געווינס פֿאַרן לייענער גע־ווען אַ סך גרעסער, ווען די שרײַבערס וואָלטן געקענט איינער דעם אַנדערנס ראַיות און וואָלטן ד י ס ק ו ט י ר ט צווישן זיך, ניט גערעדט פֿ אַ ר ב ײַ דעם אַנדערן. דאָס האָט זיך אַ פּנים ניט געלאָזט דורכפֿירן.

אָבער ווי אַזוי קען דאָס בכלל געמאָלט זײַן, אַז אין אַזוינע פֿונדאַמענטאַלע זאַכן זאָלן סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס זײַן פֿון אַנאַנד כּרחוק מיזרח ממערב? ווען איר גיט אַ קלער וועגן דעם, דערקענט איר, אַז דער באַנד איז ניט פֿון איין גאָס. פֿאַראַן אין אים צוויי אַרבעטן פֿון אַ פֿאַקטנדיקן כאַראַקטער, געבויט אויף אייגענע פֿאָרשונגען פֿון די מחברים. פֿאַראַן דרײַ אַנדערע, צוויי פֿון זיי וועגן דער פּראָבלעם פֿון אַ יִדישער ראַסע, מיט אַ פּרווו סינטעטיש דורכצו־טראַכטן פֿאַקטן וואָס אַנדערע האָבן פֿעסטגעשטעלט.[1] דאָס רעשט אַרטיקלען זײַנען ניט קיין פֿאָרשונגען, נאָר ב אַ ט ר אַ כ ט ו נ ג ע ן פֿון דעם טיפּ ווי מיר געדענקען פֿון די זאַמלביכער „אויפֿן שיידוועג״, וואָס זײַנען אַרויסגעגאַנגען אין פּאַריז ערב דער מלחמה. דאָרטן איז דער צוגאַנג געווען מער אַ פּאָליטיש־עטיזירנדיקער, דאָ זײַנען די חקירות אָנגעטאָן מער אין לבוש פֿון אַ סאָציאָלאָ־גישער אָדער סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער טערמינאָלאָגיע. אָבער אַלץ האָבן מיר

[1] דאָס דריטע אַרטיקל וואָס איך רעכן אַרײַן אין דער קאַטעגאָריע איז יעקב לעשטשינסקיס. אונדזערע לייענערס האָבן עס געהאַט אין אַ פֿאַרברייטערטער פֿאָרם אין די „יִוואָ־בלעטער״, XVII, נג׳ 2 און 3 אונטערן נאָמען: „דאָס סאָציאַלע פּנים פֿון אַמעריקאַנער יִדנטום״. —אין דעם ענין ראַסע בין איך צו ווינציק באַהאַוונט, איך זאָל קענען אָפּשאַצן די אַרבעטן.

צו טאָן מיט השערות געבויט אויף חקירה, ניט מיט קיין רעזולטאַטן פֿון אַנאַליזירן פֿאַקטן.

חקירה קען אויך ברענגען נוצן, וואָרעם זי קען אונדז העלפֿן קלאָר מאַכן, וואָס אַזוינס דאַרף אויסגעפֿאָרשט ווערן. נאָר ווען איז דאָס גערעדט געוואָרן? קודם דאַרף זיך דער שרײַבער גופֿא אָפּגעבן אַ חשבון, אַז דאָס וואָס ער שרײַבט איז ערב פֿאָרשונג. אַניט וואָס קען אונדז אַרויסקומען פֿון אַזאַ מין פֿאָרמאַליסטישער אַנטקעגנשטעלונג אין דעם „אַנאַליז פֿון דער ייִדישער קולטור" (זז' 243—263): מערב־אייראָפּעיִשע קולטור איז אין תּוך אַסקעטיש, די ייִדישע קולטור איז חושימדיק — גוט עסן, פֿײַנע מלבושים, אַ פֿײַנע היים; די פּראָטעסטאַנטישע קולטורן האַלטן, אַז גשמיותדיקע תּענוגים זײַנען אוממאָראַליש, די ייִדישע קולטור ניט; ייִדן זײַנען אַנאַרכיש; ייִדן האָבן ניט קיין אינטערעס צו מײַסטרעווען מיט מאַשינעריע; בײַ ייִדן איז דער הויפּט־אינטערעס צו פּערזענלעכקייט; אין צענטער פֿון דער קריסטלעכער דאָקטרין שטייט דער פּרינציפּ פֿון מסירת־נפֿש (self-sacrifice), דעם ייִדישן קולטור־פֿורעם איז ער אין גאַנצן פֿרעמד;[2] דער טראַדיציאָנעלער ייִד קוקט קרום אויף עקסטאַז; די ייִדישע קולטור איז גיכער אַפּאָלאָניש אין איר כאַראַקטער, גע־מאָסטן און ניכטער, איידער דיאָניזיש אָדער עקסטאַטיש. פֿאַראַן דוכט זיך מענטשן וואָס האָבן הנאה ווען זיי באַגעגענען אַזעלכע שפּיצן־בליצן אין אַ זשורנאַליסטישן עסיי; קיין וויסנשאַפֿט איז דאָס ניט, וואָרעם ס'איז ניט דער־וויזן און דאָס רוב אַפֿילו ניט דערווײַזלעך.

דער פֿאַרדראָס פֿון לייענען אַזעלכע חקירות ווערט נאָך גרעסער, ווען מען זעט, אַז די מחברים מאַכן ניט אָפּ מיט אונדז וועגן די טערמינען, מיט וועלכע זיי גייען אָפּערירן. דווקא די ווערטער וואָס זײַנען צום מערסטן עובֿר לסוחר זײַנען דאָך צום מערסטן אָפּגעריבענע מטבעות. למשל ריידן כּמעט אַלע מחברים וועגן אַסימילאַציע. פֿרידריך (ז' 14) האַלט, אַז אַסימילאַציע איז אַ פֿלאַכקעפּיקער ענטפֿער, ער וויל, אַז ייִדן זאָלן אָנערקענט ווערן „ווי איינס צווישן פֿאַרשיידענע פֿעלקער"; די אַמעריקאַנער קולטור איז פֿאַר אים אַ „פֿילנאַציאָנאַלע". הערצלער געפֿינט, אַז ייִדן זײַנען גיכער אַן איבער־נאַציע איידער מיטגלידער פֿון אַ נאַציע (ז' 75); אויף אויפֿצוהערן רייצן דעם אַרום וואָלט דער ייִד זיך געדאַרפֿט אַסימילירן ביז לעצט (ז' 98), מערניט דער מחבר איז מסופּק, צי דאָס איז מיגלעך (ז' 99). קענעדי ווידער פּסקנט (ז' 427), אַז אין אַלע פּונקטן חוץ רעליגיע קומט שוין פֿאָר אין אַמעריקע אַן אויטאָמאַטישער, זיכערער פּראָצעס פֿון אַסימילאַציע. בראַון פֿאַר־ענדיקט זײַן אַרטיקל מיט אַ פֿאָדערונג, אַז בכדי צו באַקעמפֿן דעם אַנטיסע־מיטיזם זאָלן ייִדישע און ניט־ייִדישע פֿאַראַנטוואָרטלעכע פֿירערס אַרבעטן אין

---

[2] צו זײַן גערעכט צום מחבר דאַרף מען מוסיף זײַן, אַז ער איז מודה: „אין פּראַקטיק איז מסתּמא פֿאַראַן צווישן ייִדן און ניט־ייִדן אַ גלײַכע צאָל פֿאַלן פֿון מסירת־נפֿש. אָבער — גיט ער צו — דאָס ווערט ניט געפֿאָדערט אָדער אַפֿילו ספּעציעל באַוווּנדערט דורכן ייִדישן עטאָס ווי אַזוינעם"...

איינעם פֿאַר „תּיכפֿדיקער קולטורעלער און סוף־כּל־סופֿיקער ראַסנדיקער אַסימילאַציע" (ז׳ 146). נאָר איר מיינט, אַז עמעצער פֿון די מחברים האָט אונדז אויסגעזאָגט, ווי אַזוי ער פֿאַרשטייט דעם באַגריף אַסימילאַציע? צי מיינט למשל „פֿילאַנאַציאַלע קולטור" די פֿאַראַלעלע עקסיסטענץ פֿון פֿאַרשיידענע קולטורשפֿראַכן אין אַמעריקע אָדער בלויז א געשמעלץ, ווו ניט אַלע שטריכן פֿון יעדערנס קולטור־ירושה זאָלן בטל ווערן? וואָס מיינט א י ב ע ר נ א צ י ע ? דער אייניציקער וואָס פֿרוווט דעפֿינירן איז דוש. קאָהען (ז׳ 348-349), א שרי־בער וואָס איז בכלל פֿעוק אויף שארפֿע פֿארמולירונגען; אָבער די אַלטערנאַטיוו צו אַסימילאַציע איז בני אים ציוניזם, פונקט ווי בני הערצלערן וואָס שרייבט (אות־באות!): „יידישער נאַציאָנאַליזם, דאָס הייסט ציוניזם." וועו די פֿאַלאַרע באַגריפֿן זאָלן טאָקע זיין אַסימילאַציע—ציוניזם, איז ווי אַזוי זאָל מען זיך אַז עצה געבן מיט אַזא פֿערזענלעכקייט ווי לוים ד. בראַנדיים?

אַן אַנדער באַגריף, וואָס כּמעט יעדער מיטאַרבעטער קומט צו אים אוז קיינער אַנאַליזירט ניט, איז ג ע ט א. זאָל ניט זיין קיין טעות: דאָ גייט נ י ט וועגן דער געטא וואָס די נאַצים האָבן אינגעפֿירט אוז גאָנץ זאָלטן וועגן יענעם מיטל־עלטערישן יידישן לעבנספֿאַרע, פֿאַר וועלכן ס'איז א באַליידיקונג צוגעגליכן צו ווערן צו היטלערס געטאָס פונקט ווי מען טיילט בכלל צו צו פֿיל כּבוד היטלערן, וועו מען גלייבט זיין ממשלת־זדון צו די צייטן פֿון מיטל־עלטער. נייו, געטא הייסט בני די מחברים פֿון זאַמלבוך אַן אייגענער יידישער שטייגער לעבן. ניט־געטא־יידן, הערן מיר פֿון בוירנאַרדן (ז׳ 289), זיינען „די וואָס האָבן געהאַט וועלכן עס איז קאַנטאַקט מיט דער ניט־יידישער וועלט." איך וואָלט וועלן זען א יידן פֿאַר די לעצטע צוויי טויזנט יאָר, וואָס האָט ניט געהאַט ק י י ן ש ו ם קאַנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט. אין דעם זעלבן אַרטיקל אויף אַן אַנדער אָרט (ז׳ 264) ווערט געטא אידענטיפֿיצירט מיט pale, וואָס דאָס מיינט מסתמא דעם ת ח ו ם אין צאַרישן רוסלאַנד. אַפֿילו פֿרימען, אפֿשר דער אינטערעסאַנטסטער שרייבער אין גאַנצן בוך, וויים נאָר (ז׳ 176), אַז אין מיטל־עלטער האָט דאָס תורה־לערנען געראַטעוועט יידן פֿון קולטורעלער אַפּאַטיע, נאָר וועו מען זאָל הינט בלייבן דערבי, וואָלטן די פּסיכאָאַנאַליטיקער רעזולטאַטן פֿאַר יידן געווען פֿראַבלעמאַטישע, אוו אפֿשר גאָר טראַגישע. אָזא מין „עטנאַצענטריזם", האָלט ער, וואָלט אַפּגעשניטן יידן פֿונעם אינטעלעקטועלן שטראָם פֿון אונדזער צייט. עס מאַכט אַן אינדרוק וויי די שרייבערס וואָלטן קיין מאָל ניט געהערט, אַז „אין געטא" איז אויפֿגע־קומען א שטייגער א גרויסע סאַציאַליסטישע באַוועגונג, וואָס מען מעג פֿון איר האָלטן אָדער ניט, נאָר דוכט זיך, אַז זי איז לכל־הדעות מער אוניווערסאַל, ווינציקער פֿאַרטיקולאַריסטיש, אייידער די דזשוויש סענטערס דאָ אין לאַנד, אַפֿילו ווען זיי ווערן געפֿירט הונדערט פֿראָצענט אויף ענגליש.

אויב אַזוי, וואָס זשע איז פֿאַרט געטא?

אויב מען קען זיך ניט דערריידן צו אַן אייגהייטלעכן קוק, לאָמיר כאָטש פֿרוווון דורך ביישפּילן צוקומען צו אַן אייגהייטלעכער דעפֿיניציע. איך רעכן,

אַז כמעט אַלע מחברים פֿונעם זאַמלבוך, אין זייער ווײַטקייט פֿון טאָג־טעגלעכן ייִדישן לעבן, וועלן פּסקענען, אַז אַ י ש י ב ה איז אַן אויסדרוק פֿון געטאָ־לעבן. נו, אָבער דער ניו־יאָרקער ישיבה־קאַלעדזש, ווו מען לערנט אויך אַלגעמיינע לימודים? זיכער וועט דאָס אויך נאָך בלײַבן פֿאַר זיי אין גדר פֿון געטאָ. אָבער דער ייִדישער טעאָלאָגישער סעמינאַר, וואָס איז אַ סך ווײַטער פֿון מיזרח־אייראָפּעישער ייִדישקייט; דער היברו יוניאָן קאַלעדזש וואָס איז נאָך ווײַטער פֿון דער טראַדיציע? איך האָב מורא, אַז פֿאַר אַ גרויסן טייל מחברים פֿון דעם בוך וועלן דאָס אויך זײַן האַלבע געטאָ־אינסטיטוציעס, וואָרעם זיי סעפּאַרירן זיך דאָך! אָבער פֿאַרשטייט זיך, אַז קיינער וועט ניט האַלטן פֿאַר קיין אויסדרוק פֿון געטאָ־קולטור אַזאַ אַרבעט ווי פּראָפֿ׳ ל. הערשס אויס־פֿאָרשונג וועגן ייִדישער פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן, וואָס איז געווען גע־דרוקט אין Journal of Criminal Law and Criminology 1936 און 1937: אי ס׳איז סאָציאַלע פֿאָרשונג, אי ס׳איז געדרוקט אין אַ חשובן זשורנאַל אויף אַ חשובער שפּראַך. נאָר ווי אַזוי וועט מען אַרויס פֿון דער קלעם ווען מען וועט געוווייר ווערן, אַז הערשס אַרבעט איז גאָר געווען פּובליקירט פֿריִער אויף יִ ד י ש, אין די עקאָנאָמישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ און אין די „ייִוואָ־בלע־טער״? וואָס טוט מען בכלל מיט אַזאַ פֿענאָמען ווי דער ייִדישער וויסנ־שאַפֿטלעכער אינסטיטוט, אַן אינסטיטוציע אויף ייִדיש וואָס מאַכט פֿאָרשונג פֿון ייִדן פֿאַר אַ טייל פֿון די אַלגעמיינע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן? די רעדאַק־טאָרן פֿונעם זאַמלבוך האָבן אָ פּ ג ע ר אַ מ ט די פּראָבלעם מיט דעם וואָס זיי האָבן יעקב לעשטשינסקין געמאַכט פֿאַרן וויסנשאַפֿטלעכן סעקרעטאַר פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון Jewish וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. מען וואָלט געמעגט געדענקען, אַז נעמען פֿון אינסטיטוציעס זײַנען ניט הפֿקר. ווען עמעצער וואָלט אַנשטאָט City College געזאָגט Municipal College, וואָלט דאָס קיינעם ניט געאַרט; אָבער הינטער דעם אויסבײַט פֿון Yiddish אויף Jewish שטעקט אַ פּסיכאָלאָגישער מאָטיוו — אַ וויסיקער צי אַן אומוויסיקער איז אַלץ איינס. Yiddish, פֿאַרשטייט איר דאָך, איז „געטאָ״, איז דער היפּוך פֿון וויסנשאַפֿט; טאָ ווי אַזוי קען מען פּרעזענטירן אַן אַרטיקל פֿון אַ מחבר וואָס איז פֿאַרבונדן מיט אַ Yiddish-אינסטיטוט?

נאָר מיט דעם וואָס מען לייקנט אָפּ אַ פֿאַקט הערט ער ניט אויף צו עקסיס־טירן. גראָד דאָ ווײַזט זיך אַרויס, אויף וויפֿל קאָמפּליצירטער עס איז דאָס לעבן איידער סקאַרבאָווע ווערטער־סטערעאָטיפּן.

אַוודאי קען מען אָנרופֿן ג ע ט אָ, אויב מען זאָל וועלן, די געשלאָ־סענע טראַדיציאָנעלע לעבנס־פֿאָרם פֿון ביז דער עמאַנסיפּאַציע, הגם די קולטור־היסטאָרישע פֿאָרשונג האָט גענוג דערוויזן, אַז קיין פֿולע אָפּגעשלאָסנקייט איז קיין מאָל ניט געווען, און ממילא קען מען נעמען געטאָ נאָר ווי אַן אידעאַלן ב אַ ג ר י ף, ניט ווי קיין רעאַליטעט. אפֿשר קען מען זאָגן, אַז אין דעם ייִדישן לעבן אין פֿראַנקפֿורט־מײַן אין 17טן י״ה זײַנען געווען 75 פּראָצענט געטאָ־עלעמענטן, אָדער אין דעם ערך. נאָר ווען ווווירטה האָט אין זײַן אינטע־

רעסאַנטן בוך וועגן געטאָ (שיקאַגאָ 1928) אַרײַנגעקוועטשט אונטער איין היטל אַלע געשלאָסענע יִדישע לעבנס־פֿאָרמען, האָט ער ניט דערזען, אַז צווישן דעם טיפּ פֿראַנקפֿורט־אַמסטערדאַם פֿון איין זײַט און ניו־יאָרק־שיקאַגאָ פֿון דער צווייטער זײַט איז נאָך געווען דער טיפּ ווילנע, וווּ יִדיש לעבן האָט ניט דווקא געמיינט געטאָ־לעבן. וועגן אונדזער צײַט איז דאָך אָפּגערעדט. פֿאַר מײַן געפֿיל איז אַ צוזאַמענפֿאָר פֿון יִדישע לערערס וואָס דיסקוטירט אין יִדיש וועגן דער מעטאָדיק פֿון לערנען אין די יִדישע שולן פֿון פּוילן ווינציקער געטאָ איידער אַ קאָנפֿערענץ פֿון יִדישע סאָנדייסקול־טיטשערס אין ניו־יאָרק, אַלץ איינס צי די דיסקוסיע איז וועגן דער מעטאָדיק פֿון יִדיש אָדער פֿון געאָגראַפֿיע אָדער פֿון נאַטור־וויסנשאַפֿט. אַ יִד אין ווילנע 1938 איז געווען אונטער אַ שטאַרקן פּאָליטישן דרוק; אָבער פּסיכיש האָט אפֿשר מער צו טאָן מיט ספּעציפֿישע יִדישקייט־פּראָבלעמען דער אַמעריקאַנער יִדישער אָלרײַטניק וואָס קלאַפּט נעבעך מיט אַלע כּוחות אין די טירן פֿון אַן אַריסטאָקראַטישן „גויִשן" קלוב אָדער אַפֿילו דאָס אַכט־יאָריקע מיידעלע וואָס האָט איבערגעשראָקן איר „זייער אַמעריקאַניזירטע מוטער" מיט איר מסקנא, אַז „יִדן זײַנען די בעסטע מענטשן" (ז' 279).

מיט אַנדערע ווערטער: נאַטירלעכע געשלאָסנקייט מיינט ניט אָפּ־געשלאָסנקייט. אויב עסטן, אַ פֿאָלק פֿון איין מיליאָן סך־הכּל, האָבן אַן אייגענע שפּראַך און אַן אייגענע ליטעראַטור און אייגענע לעבנס־פֿאָרמען, איז דאָס ניט קיין געטאָ. און אויב אַ שווייצער וואָס איז אומגעפֿאָרן אין דער וועלט באַזעצט זיך צוריק אין ציריך צי אַפֿילו אין ווינטערטור, וועט עמעצער זאָגן אויף אים, אַז ער איז אַוועק „צוריק אין געטאָ"?

איך פֿאַרשטיי, אַז מיט די לעצטע פּאָר פּאַראַגראַפֿן האָב איך מײַן טעזיס ניט דערוויזן. אָבער איך האָב אַוועקגעשטעלט אַ פֿראַגע, וואָס קיינער פֿון די מחברים אין דעם גרויסן זאַמלבוך האָט זי אַפֿילו ניט געזען.

אפֿשר וועט מען מיר דערויף ענטפֿערן, אַז דאָס זאַמלבוך האָט אין זינען נאָר אַמעריקע, און דאָ האָבן די פֿענאָמענען אַן אַנדער פּנים. נאָר דאָס וואָלט קיין תּירוץ ניט געווען. ערשטנס איז פֿאַר אַמעריקע אויך ניט באַרעכטיקט אַזאַ סימפּליפֿיצירנדיקע צעטיילונג אויף צוויי: געטאָ לגבי גרויסע וועלט. צווייטנס וואָלטן טאַקע די מחברים געדאַרפֿט נעמען אין אַכט, אַז אַמעריקאַנער יִדן לעבן ניט אין קיין חלל, אַז ניט נאָר גזרות ווירקן אַריבער איבערן ים, נאָר אויך אינעווייניקסטע פּראָצעסן פֿון אַנטוויקלונג.

אויף וויפֿל עטלעכע מחברים פֿאַרטשעפּען יאָ יִדישע פּראָבלעמען אין אַנדערע לענדער, ווײַזט זיך טייל מאָל אַרויס, אַז זיי זײַנען פּשוט ניט גענוג אינפֿאָר־מירט. בײַ די פּאָגראָמען אין צאַרישן רוסלאַנד (ז' 158) דאַרף מען אַ סך מער טראַכטן וועגן דער אָרגאַניזירנדיקער האַנט פֿון דער רעגירונג און אירע מקורבֿים. דובנאָווס טעאָריע קען מען ניט פֿאָרמולירן אַזוי, אַז פֿאַר אים „זײַנען יִדן אַן אומאָפּהענגיקע פּאָליטישע נאַציע פֿאַר זיך" (ז' 327), און ווען מען שטעלט אַרויס אַ טעזיס (ז' 325): „וווּ נאָר ס'איז געמאַכט געוואָרן אַ פּרוּוו צו באַ־

האַנדלען ייִדן בהסכּם מיטן אָנגענומענעם באַגריף פֿון אַ נאַציאָנאַלער מינאָריטעט, האָט מען דאָס פֿרייִער אָדער שפּעטער [!] געמוזט אַוועקוואַרפֿן — ווי עס ווײַזט גענוג קלאָר די געשיכטע פֿון דרום־מיזרח [!]־אייראָפּע״, וואָלט ניט געשאַט אונטערצושפּאַרן דאָס מיט אַ ביסל פֿאַקטן.

ציוניזם ווערט גראָד דערמאַנט אַ סך מאָל, אָבער קיינער פֿון די שרײַבערס פּרוווט ניט קלאָר מאַכן, וואָס פֿאַר אַ ראָלע ער שפּילט בײַם צובינדן צו ייִדישקייט אָדער — ווי אַנדערע מיינען — בײַם אָפּפֿרעמדן פֿון ייִדישן הײַנט און דאָ. הערצלער גיט זיך אַ זאָג (ז׳ 86), אַז דער ציוניזם פֿאַרשטאַרקט דעם אַנטיסעמיטיזם, נאָר קיין פֿאַקטן איז ער אַ פּנים ניט מחויבֿ צו ברענגען, און זײַנע ראַיות „על־פּי שׂכל״ זײַנען שוואַכע ביז גאָר. בראַון האַלט, אַז דאָס וואָס „אַ סך אָרטאָדאָקסישע ייִדן״ ריידן ייִדיש פֿאַרשטאַרקט דעם אַנטיסע־מיטיזם. פֿאַר וואָס? ווײַל מען זעט, אַז ייִדן זונדערן זיך אָפּ. וואָס זשע איז דערפֿון געדרונגען? צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע עצות קעגן אַנטיסעמיטיזם מוז מען רעקאָמענדירן, מיינט ער, מען זאָל „אַרבעטן קעגן דעם וווּקס פֿון אָר־טאָדאָקסישן יודאַיזם ווי אַ רעליגיע.״ דערבײַ כאַפּט ער זיך, אַז „בײַ אַנדערע ייִדן וועט אפֿשר אויסקומען חוצפּהדיק, וואָס אַזוינע פֿאָרשלאָגן קומען פֿון אייי־נעם וואָס איז ניט קיין ייִד און איז פּערזענלעך ניט רעליגיעז.״ איך גלייב ניט, אַז חוצפּה וואָלט דאָ געווען דאָס ריכטיקע וואָרט: אַ מענטש מיט גוטע כּוונות איז באַרעכטיקט אַרויסצוזאָגן זײַן מיינונג. נאָר אויף וויפֿל זאָל מען זיך רעכע־נען מיט די מיינונגען פֿון אַ מענטשן וואָס אָפּערירט אַ סך מער מיט אַפּריאָרישע באַגריפֿן איידער מיט קענטעניש פֿון פֿאַקטן?

פֿון אַנדערע ניט־ייִדן קען מען מסתּמא הערן אויך אין אַמעריקע — אין דײַטשלאַנד און אין פּוילן האָבן מיר דאָס אַמאָליקע יאָרן געהערט — אַז צו די ייִדן וואָס האַלטן זיך באַזונדער האָט מען גאָרניט; שלעכט איז נאָר מיט יענע וואָס „קריכן אין די געדערעם״. וועלכער סאָרט ייִדן עס טראָגט פֿאַקטיש מער צו צום פֿאַרשטאַרקן אַנטיסעמיטיזם איז שווער צו זאָגן; קיין וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדן אויף אויסצופֿאָרשן דאָס האָט קיינער ניט פֿאָרגעלייגט. ווען עס זאָל האַלטן בײַם אויספֿאָרשן, וואָלט איך וועלן, מען זאָל אויך נעמען אויפֿן פּרוּוו־שטיין דעם טעזיס, אַז בײַ געוויסע תּנאים דערגייט צו אַנטיסעמיטישע אויס־בראָכן א ו מ אָ פּ ה ע נ ג י ק פֿון דעם, ווי אַזוי ייִדן האַלטן זיך. אָט גע־דענקען אַלע די סטודענטישע אומרוען קעגן ייִדן אין די פּוילישע אוניווערסיטעטן ערבֿ דער איצטיקער מלחמה. אין קראָקע זײַנען ייִדישע סטודענטן געווען היפּש פּאָלאָניזירט, און אַוודאי האָבן זיי ניט גערעדט צווישן זיך קיין ייִדיש; אין ווילנער אוניווערסיטעט האָט אַ גרויסער טייל ייִדישע סטודענטן גערעדט ייִדיש צווישן זיך. אָבער די כוליגאַנעס האָבן ניט געמאַכט קיין אונטערשייד פֿון „גוטע״ ייִדן ביז „שלעכטע״. צי וואָלט מען ניט דערפֿון געקאָנט מאַכן דעם אויספֿיר, אַז די פֿראַגע וועגן יאָ אויפֿהאַלטן ייִדישקייט צי ניט אויפֿהאַלטן זאָל מען אָפּוועגן ניט פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אַנטיסעמיטיזם, נאָר לויט דעם, צי דאָס טויג פֿאַר ייִדן גופֿא?

אָט די פֿראַגע האָבן די מחברים פֿון די עסייען אַפֿילו ניט אָנגערירט. זיי זעען אַלע די ייִדישע פּראָבלעם פֿ ו ן ד ר ו י ס ן: וואָס טוט מען בכדי בייזע גויים זאָלן ניט טשעפּען. אַזוי קוקן משמעות אויך די רעדאַקטאָרן, אַניט וואָלטן זיי דאָך ניט צוגעגעבן אויפֿן בוך דאָס אונטערקעפּל: „די פּראָבלעם פֿון אַנטי־סעמיטיזם". טאָמער איז דאָס נאָך געווען ווינציק, האָט דער פֿאַרלאַג אויפֿן אײַנהיל פֿון בוך איבערגעקערט די יוצרות און אַוועקגעשטעלט דאָס דאָזיקע אונטערקעפּל פֿ ו ן א ו י ב ן. נאָר אויבן צי אונטן, עס באַקומט זיך אַ מאָדנע פֿאַרקרימונג פֿון דער פּערספּעקטיוו, ווען די פּראָבלעם פֿון ייִדן אין דער וועלט ווערט רעדוצירט צו אַנטיסעמיטיזם. פֿרימען מעג זיך זײַן גערעכט, אַז דער ייִד פֿון אַ גאַנץ יאָר וויל ניט זײַן קיין טרעגער פֿון אַ מיסיע, ער וויל נאָר, מען זאָל אים לאָזן צו רו (ז' 175). אָבער צי איז פֿיזישע רו אידענטיש מיט פּסי־כישער רו?

דער אַנאָנימער מחבר וואָס אַנאַליזירט די ייִדישע קולטור דעררעדט זיך אַזש ביז אַזוינע רייד (ז' 262): „ווען זיי [ייִדן] וועלן זיך האָבן אויסגעלערנט אָנצונעמען אויפֿריכטיקע און ערלעכע קריטיק ניט פֿילנדיק זיך פּערזענלעך באַליידיקט, ניט פּרוּוונדיק מלמד זכות צו זײַן אָדער זיך צו פֿאַרענטפֿערן, אָן באַשולדיקונגען אין אַנטיסעמיטיזם, אָן נוקם־ונטרדיקייט — ווען זיי וועלן זיך דאָס האָבן אויסגעלערנט, וועלן זיי האָבן געשטעלט דעם ערשטן גרויסן טריט צוצושנײַדן זייער קולטור, זי זאָל פּאַסן צו דער קולטור פֿון זייער בעל־הבית."[3] אַ בייזע צונג וואָלט געקאָנט זאָגן, אַז אין דעם דאָזיקן שפּירן זיך צ ו ג אַ ס ט ב ײַ י ע נ ע ם, אין דעם דאָזיקן וועלן צושנײַדן זײַן אייגענע קולטור צו דער קולטור פֿונעם בעל־הבית שטעקט די אמתע געטאָ־פּסיכאָלאָגיע, וואָרעם וואָס איז נאָך אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער געטאָ ווי מה־יפֿית. אָבער עס גייט דאָך ניט וועגן דורכווערטלען זיך, נאָר וועגן בעסער פֿאַרשטיין. דער אַנאָנים זאָגט ריכטיק, אַז דער אויסגאַנגפּונקט פֿאַר יעדער פּראַקטישער פּראָגראַם וואָלט געדאַרפֿט זײַן די סאָקראַטישע פֿאָדערונג: „דערקען זיך אַליין". נאָר באַלד דערנאָך קומט אַ זאַץ וואָס לייענט זיך אַזוי: „להיפּוך צו דער נאָרמאַלער טענדענץ צו מישפּטן אַלצדינג פֿון שטאַנדפּונקט פֿון זײַן אייגענער קולטור וואָלט דער ייִד זיך געדאַרפֿט אויסלערנען צו מישפּטן זיך אַליין פֿונעם שטאַנד־פּונקט פֿון דער בעל־הבית־קולטור." אָט דאָס הייסט דערקענען זיך אַליין? דאָס איז דאָך דער קלאַסישער אָנהייב פֿון אַ נעוואָז.

פֿאַראַן אין טייל אַרטיקלען באַמערקונגען וואָס ס'איז געוויס כּדאַי דורכ־צוטראַכטן: אַז די באַצייִונג פֿון ניט־ייִדן צו ייִדן ווערט זייער שטאַרק געפֿורעמט דורך דעם וואָס קינדווײַז ווערן זיי דורכגעדרונגען מיט דער פֿאַרשטעלונג וועגן „קריסטוס־מערדערס" (ז' 135; איך וואָלט דאָ וועלן דערמאָנען ר. קענעדיס אַרטיקל אין די „ייִוואָ־בלעטער" XVIII, 2, ז' 185); אַז עס טויג ניט, ווען ייִדישע וואָדעוויל־אַקטיאָרן מאַכן חוזק פֿון ייִדן פֿאַר אַ ניט־ייִדישן עולם (ז' 146); אַז פֿילם און טעאַטער דאַרפֿן אויסמאָלן דעם ייִדן ניט על־פּי „נתן דער בעל־חכמה",

[3] . . . in tailoring their culture to fit that of the host.

נאָר אָן סענטימענטן, רעאַליסטיש (ז׳ 170); אַז די ווירקונג פֿון היטלעריזם אויף טיף „אַמעריקאַניזירטע״ ייִדישע קינדער איז אויך אַ גרויסע (ז׳ 282). נאָר אַרום און אַרום בלײַבט פֿון די הונדערטער זײַטן דיסקוסיע וועגן אַנטיסעמי־טיזם מערניט איין אײַנדרוק: ס׳איז זייער אַן ערנצטע און זייער אַ פֿאַרפּלאָנ־טערטע סאָציאַלע פּראָבלעם. קיין פֿראַגע ניט, אַז דאָס איז ריכטיק. נאָר ס׳איז ווינציקלעך.

אָבער עס טאָר ניט בלײַבן דער רושם, אַז אין דעם בוך פֿעלן פֿאַקטן אין גאַנצן. כ׳האָב שוין דערמאָנט, אַז עס זײַנען דאָ פֿאַראַן צוויי שטודיעס וואָס גייען גאָר מיט אַן אַנדער גאַנג.

לעאָנאַרד בלום, געהילף־פּראָפֿעסאָר פֿון סאָציאָלאָגיע אין אוניווערסיטעט פֿון קאַליפֿאָרניע, לאָס אַנדזשעלעס, שרײַבט וועגן „די ייִדן פֿון בונאַ״ (זז׳ 190—199). בונאַ איז אַן אויסגעטראַכטער נאָמען פֿאַר אַ מיטעלער שטאָט אין אַמעריקאַנער אינדוסטריעלן מיטל־מערב; די פֿינף טויזנט ייִדן אין שטאָט זײַנען איבער 2% פֿון דער אַלגעמיינער צאָל אײַנוווינערס. די אויספֿאָרשונג איז געבויט אויף אָבסערוואַציעס, אינטערוויוען, ציילונגען אאַז״וו אויפֿן שניט פֿון לינדס Middletown. און כאָטש ס׳איז אַ ביטערער שאָד וואָס מיר באַקומען אַזוי ווינציק מאַטעריאַל (ס׳איז ניט קלאָר, צי דאָ איז אָפּגעדרוקט די ג אַ נ צ ע שטודיע אָדער נאָר אַן אויסצוג) ברענגט דער מחבר אָבער פֿאָרט אַרויס אַ ביסל רעאַליטעט וואָס איז גאָר עפּעס אַנדערש איידער די שטאָלצנדיקע פֿאָרמולי־רונגען פֿון אַנדערע אַרטיקלען. אָט איז דער ייִדישער יונגער־מאַן וואָס האָט קעגן דעם ווילן פֿון זײַנע עלטערן חתונה געהאַט מיט אַ קריסטין און צוליב איר געשמדט זיך אויף פּרעסביטעריאַניזם, נאָר ווען זי איז געשטאָרבן אין אַכט יאָר אַרום, האָט ער שלום געמאַכט מיט די עלטערן, חתונה געהאַט מיט אַ ייִדיש מיידל, צוריק זיך מגייר געווען און געוואָרן אַזוי פֿרום, אַז צום יאָרצײַט זאָגט ער אַפֿילו קדיש נאָך זײַן ערשטער פֿרוי דער קריסטין. אָט איז די אינטעליגענטע, רײַכע, אַקטיווע יונגע ייִדישע פֿרוי וואָס חבֿרט זיך מיט דער „פֿײַנער געזעל־שאַפֿט״, נאָר ווען עס גיט זיך איר אײַן צו קויפֿן אַ הויז אין דעם עקסקלוזיוון גוייִשן ראַיאָן און זי פֿאָרט אַהין אַריבער, ווײַזט זיך אַרויס, אַז „הגם זי איז געווען אָנגעלייגט ווי אַ קאָמפּאַניע איז זי ניט אָנגעלייגט ווי אַ שכנטע.״ דאָ זעען מיר די פּסיכישע אומזיכערקייט אַפֿילו פֿון דריטן דור און דאָס מטושטשע געפֿיל וואָס שווימט אויף ערגעץ ווײַט ווען מען זעט אַ דײַטשן פּליט, אַז אַ נצחון פֿון היטלערן אין אייראָפּע וואָלט געמיינט אַן אומגליק פֿאַר די ייִדן פֿון בונאַ.

אַ צווייטע אַרבעט פֿון אַ פֿאַקטנדיקן כאַראַקטער (זז׳ 200—242) האָט געגעבן שמואל קעניג פֿון ברוקלין קאַלעדזש, וואָס איז פֿון עטלעכע אַרטיקלען באַוווּסט אויך די לייענערס פֿון די „ייִוואָ־בלעטער״. דאָס איז אַן אויסצוג פֿון זײַן אויספֿאָרשונג וועגן דער ייִדישער קהילה אין סטעמפֿאָרד, קאָנעטיקוט, ווו ייִדן באַטרעפֿן 3,279 אויף אַ באַפֿעלקערונג פֿון 56,765 אײַנוווינערס. ס׳ווערט אַנאַליזירט די עקאָנאָמישע סטרוקטור, דאָס סאָציאַלע לעבן פֿון דער קהילה, דאָס

רעליגיעזע לעבן און דער אָנטייל פֿון ייִדן אין אַלגעמיין שטאָטישן לעבן. דאָ זעט מען פֿאַר זיך פֿאַקטן אין די הונדערטער, און ערשט ווען מען טראַכט זיך אַרײַן אין דעם דאָזיקן מאַטעריאַל דערזעט מען פּראָבלעמען וואָס דאַרפֿן אויס־געפֿאָרשט ווערן אין נאָך ייִדישע קהילות אָדער נאָך מיט אַנדערע מעטאָדן.

אַ ביסל לעבנס־מאַטעריאַל, אין דער פֿאָרם פֿון אויטאָביאָגראַפֿישע פֿאַרציי־כענונגען, ניצט אויך דאָס אַרטיקל פֿון בוירנאַרדן, וואָס איז שוין עטלעכע מאָל דערמאָנט געוואָרן; נאָר דאָרטן איז דאָס מער כּלאַחר־יד, מער בתּורת אילוס־טראַציע צו אַן אַרויסגעזאָגטן געדאַנק.

די אונטערשטע שורה:

פֿאָרשונגען וועגן דעם ייִדישן קיבוץ און וועגן דעם ייִדישן יחיד זײַנען גוואַלדיק נייטיק. צווישן דער ניט־ייִדישער אינטעליגענץ זײַנען פֿאַראַן אַזוינע וואָס ווילן פֿאַרשטיין דעם ענין ייִד, און אויב די ראַיעלע וויסנשאַפֿט איגנאָרירט דעם ענין, זוכן זיי אויפֿקלערונג בײַ דער נאַציסטישער כּמו־וויסנשאַפֿטלעכער „ייִדן־קענטעניש". אָבער נאָך וויכטיקער איז קלאָרקייט פֿאַר אונדז גופֿא. ווען ייִדן באַהאַלטן דעם קאָפּ אין זאַמד און שטופּן אָפּ די פּראָבלעמאַטיק פֿון זייער קיום, דערגייט מען צום גראָטעסקן צושטאַנד, אַז אַ פּאָר מאמרים אין Saturday Evening Post — איך רוף בכּיוון אַן מ א מ ר י ם אָט די בע־סערע צי ערגערע, נאָר געוויס פֿלאַכע אַרטיקלען — וואַרפֿן אַרײַן אַ גאַנץ קהל שיִער ניט אין אַ פּאַניק.

אָבער דאָס איצטיקע בוך גיט ווינציקער ווי מיר האָבן זיך געריכט צו געפֿינען. בפֿירוש זײַנען פֿאַראַן בײַ אַ סך מחברים שאַרפֿזיניקע אויפֿבליצן, קלוגע באַמערקונגען, אינטערעסאַנטע אַנאַלאָגיעס, און טאָמער האָב איך דאָס אין מײַן רעצענזיע ניט גענוג אונטערגעשטראָכן, וויל איך דאָס זאָגן איצטער. נאָר אין דער הקדמה האָט מען אונדז מבֿטיח געווען „אַן אָ ב י ע ק ט י וו בילד פֿון ייִדן אין זייערע באַציִונגען מיט דער ניט־ייִדישער וועלט"; דאָס קען מען פֿאַרשטיין סײַדן נאָר אין דעם זינען, אַז מען האָט צוגעלאָזן צום עמוד מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע שטאַנדפּונקטן. דאָס איז געוויס אַ מעלה וואָס איז נ יי ט י ק אויף צוצוקומען נעענטער צום אמת; אָבער זי אַליין איז ניט ג ע נ ו ג. טאָ לאָמיר אָננעמען דאָס בוך פֿאַר אַ גוטן סימן, אַז דער אינטערעס צו ייִדן ווי אַ פֿאָרשאָביעקט נעמט אויפֿוואַכן בײַ אַמעריקאַנער סאָציאַל־פֿאָרשערס, און לאָמיר זאָגן די רעדאַקטאָרן אַ דאַנק פֿאַר דער גרויסער טירחא וואָס זיי האָבן אַרײַנגעלייגט. נאָר דעם ציל — אַרײַנפֿירן די ייִדישע קולטור און די ייִדישע פּערזענלעכקייט אין דער ספֿערע פֿון דער אַמעריקאַנער סאָציאַלער וויסנשאַפֿט — האָט דאָס בוך ניט דערגרייכט. מען דערקענט ניט קיין נײַעם אָביעקט דורך אַ פֿראָנטאַלן אַטאַק, אַריבערטראָגנדיק אויף אים פֿאַרטיקע פֿאָרמלען. צו אַ נײַעם אָביעקט דאַרף מען צוגיין (פֿאַר וואָס ווייסן דאָס די אַנטראָפּאָלאָגן, ווען זיי פֿאָרן אויף אַן עקספּעדיציע צו אַ מעלאַנעזישן שבֿט?) בדחילו ורחימו; מען דאַרף אים דערקענען פֿ ו ן א י נ ע וו יי נ י ק און אינדוק־טיוו. מיר קענען זאָגן מיט שטאָלץ, אַז דאָס איז דער וועג פֿון ייִוואָ. פֿריִער

וואלט מען געדארפט דורכפירן כאטשבי א האלבע מאה פרט־שטודיעס, אי קוואנטיטיקע (איין ענין בני א גרעסערער צאל אינסטיטוציעס אדער פערזאנען) אי לענגשניטיקע (ווי מיגלעך אלע ענינים בני איין אינסטיטוציע אדער פערזאן). פון די דאזיקע פרט־שטודיעס וועלן ארויסדרינגען פרט־פראבלעמען, אזוי ווי עס וואקסן שוין ארויס פראבלעמען פון קעניגס און בלומס ארטיקלען. דערנאך דארף מען דורכקומען וועגן די בעסטע מעטאדן, ווי אזוי צו פארשן אט די פראבלעמען. און ערשט נאכן אויספארשן די פראבלעמען (צווישן זועלכע ס'דארף אויך ארײנגיין אנטיסעמיטיזם, אבער ניט ווי א טעאריע, נאר אין זינע קאנקרעטע אויסדרוק־פארמען אין די באצוונגען צווישן מענטשן) וועלן קענען נעמאלט זינן גענעראליזאציעס וואס זאלן האבן א האפט.

מ. ווינרײַך

זשעסטיקולאציע בײַ יידן און איטאליענער

David Efron, *Gesture and Environment*, with sketches by Stuyvesant Van Veen and a Preface by Franz Boas. Kings Crown Press, New York, 1941.

א יוד, וואס ער דעררעדט ניט מיטן מויל, דערזאגט ער מיט די הענט. מיר האבן קיין מאל ניט געשפארט קיין אראנישע ווערטלעך און וויצן וועגן דער דאזיקער כאראקטעריסטיק אונדזערער. אין אמעריקע האבן מיר געפונען אז אח לצרה, די איטאליענער. אויך זיי האבן א טבע שטארק צו זשעסטיקולירן בעתן רעדן. צי איז דאס אן אינגעבוירענע אייגנשאפט? צי שטאמט דאס פון דער סביבה, אין וועלכער מיר לעבן? זשעסטיקולאציע קען זינן פארבונדן מיט אנאטאמישע אדער פיזיאלאגישע סיבות. זי קען אויך זינן א פועל־יוצא פון אינגעווארצלטע געווינהייטן אין א באשטימטער סביבה. בכל אופן, צי זאלן מיר אננעמען, אז פעלקער אדער ראסן צייכענען זיך אויס מיט געירשנטע זשעסטן בעתן רעדן און זיי קענען זיך קיין מאל ניט ביטזן? צי קען מען פון די דאזיקע באווענונגען דערקענען, צו וואסער פאלק א מענטש געהערט? די וויכטיקייט פון דער דאזיקער פראבלעם איז א סך גרעסער ווי עס קען זיך אין פלוג אויסווייזן.

אין די לעצטע יארן האבן די פאליטישע איבערקערעניש אין דער וועלט געפירט צו דעם, אז עס זאל אלץ העכער געהערט ווערן די שטים פון די אנטראפאסאציאלאגן פון נייצנטן יארהונדערט, ווי גאבינא, לאפוזש, אמאן אד"גל. לויט זייער טעאריע קומט אויס, אז די גאנצע וועלט־געשיכטע דרייט זיך ארום די קאנפליקטן צווישן מענטשלעכע ראסעס. יעדע ראסע איז אזוי ווייט אנדערש פון דער אנדערער, אז קיין שלום צווישן זיי איז ניט מעגלעך. ממילא מוז יעדע קעמפן פאר מאכט און הערשאפט איבער דער אנדערער.

פרי צו באשטימען, צי די דאזיקע טעאריע איז א ריכטיקע, איז נאטירלעך נייטיק אויסצופארשן די סאמאטישע און פסיכישע אונטערשיידן פון דעם וואס

מען רופֿט „ראַסעס". אויף אַזאַ אופֿן וועט מען דערגיין, צי אַזעלכע פֿונדאַ־מענטאַלע אונטערשיידן זײַנען דאָ, און אויב יאָ, צי זיי זײַנען ביאָלאָגיש דע־טערמינירט. אַזעלכע אויספֿאָרשונגען זײַנען געמאַכט געוואָרן אָן אַ שיעור. אָבער ווען מיר נעמען זיך צו גרויסע, קאָמפּליצירטע פּראָבלעמען פֿון דעם מין, זײַנען פֿאַראַן זייער ערנצטע מניעות. ניט בלויז איז צו שווער צו געפֿינען אַ זיכערן מעטאָדאָלאָגישן צוגאַנג, נאָר עס איז אָפֿט אַפֿילו שווער צו פֿאָרמו־לירן די פּראָבלעם מיט וויסנשאַפֿטלעכער פּרעציזקייט. דאָס נעמט זיך דער־פֿון, וואָס מיר זײַנען ניט זיכער, אויף ווי ווײַט שפּראַכלעכע סימבאָלן גיבן אי־בער ווי געהעריק אונדזערע פּסיכישע אייגנשאַפֿטן.

איז גוט צו גיין אויפֿן וועג פֿון פּרט־פֿראַגעס. אַ באַגרענעצט ווינקל לאָזט זיך גיכער קאָנטראָלירן. דאָס האָט געטאָן ד"ר עפֿראָן, און געטאָן האָט ער דאָס אויף אַן אופֿן וואָס פֿאַרמאָגט גרויסע מעלות. ראשית האָט ער זיך פֿאַרנומען מיט קערפּערלעכע באַוועגונגען, אַ זאַך וואָס לאָזט זיך אָביעקטיוו זען און מעסטן. שנית האָט ער זיך פֿאַרזאָרגט מיט עקספּערימענטאַלע באַוואָ־רענישן און האָט אין זיי אַרײַנגעלייגט אַ סך מי און אַרבעט. אין ליכט פֿון זײַן צוגאַנג זעען זיך אַרויס אַזוי קלאָר די טונקעלע פֿאַנטאַסטישע השערות פֿון די דײַטשישע און אַנדערע ראַסע־טעאָרעטיקערס, וואָס „אינטויציע" איז בײַ זיי געוואָרן דער פּוסק־אַחרון אין וויסנשאַפֿטלעכע פּראָבלעמען.

דאָס בוך לאָזט זיך צעטיילן אויף דרײַ חלקים: אַן איבערבליק איבער דער ליטעראַטור, אַ היסטאָרישע באַהאַנדלונג, און אַ באַשרײַבונג פֿון דער דורכגע־פֿירטער אַרבעט צוזאַמען מיט די אויספֿירן, צו וועלכע דער מחבר קומט. אין דער ערשטער טייל ווערן אָנגעגעבן אַ צאָל אַנטראָפּאָלאָגישע און טיפּאָלאָגישע אַרבעטן, דער עיקר דײַטשישע, און דעם שרײַבערס קריטיק. אָבער די דאָזיקע קליינע ביבליאָגראַפֿיע שעפּט בשום־אופֿן ניט אויס דעם ענין. דער שרײַבער לאָזט אונדז טאַקע וויסן, אַז ער וועט פֿאַרעפֿנטלעכן אַ באַזונדער בוך, אַ ביב־ליאָגראַפֿיע איבער זשעסטיקולאַציע, וואָס וועט אַרײַננעמען טויזנט נומערן.

די צווייטע טייל, די היסטאָרישע, וויל פֿעסטשטעלן, וואָס מיר ווייסן וועגן זשעסטיקולאַציע אַפֿילו בײַ אַזעלכע פֿעלקער וואָס ווערן באַטראַכט פֿאַר זייער אײַנגעהאַלטן אין דעם פּרט. ער ווײַזט אָן אויף בילדער פֿון ענגלישע מאָלער, אויף באַשרײַבונגען וועגן די ריידמאַנירן פֿון ענגלישע פּאָליטיקער, און באַ־שליסט, אַז אויך די „קאַלטע" ענגלענדער ווייסן גאַנץ גוט, ווי אַזוי זיך צו באַנוצן מיט די הענט און מיטן קערפּער בכלל בעתן רעדן. ער ווײַזט אויך אָן, אַז די אײַנגעהאַלטנקייט אין זשעסטיקולאַציע קען שטאַמען פֿון עטיקעט־ביכער וואָס האַלטן זשעסטיקולירן פֿאַר אַן אומגעהובלטער געוווינהייט. קיין אויס־פֿירלעכע באַהאַנדלונג פֿונעם ענין איז דאָס ניט, אָבער באַריכות רעדט וועגן דעם דער שרײַבער אין זײַן בוך „ראַסע און זשעסטיקולאַציע", ממילא באַרירט ער דאָ די טעמע אויף אַ בקיצורדיקן אופֿן.

מען קען ניט זאָגן, אַז דעם שרײַבערס אויספֿיר אין דער טייל פֿון בוך איז טאַקע איבערצײַגנדיק. רעדנער אויף פּאָליטישע פּלאַטפֿאָרמען צייכענען

זיך כּמעט אלע מאל אויס מיט גאנץ שארפער באוועגלעכקייט. דאס מוז אבער ניט חל זיין אויף פּשוטע מענטשן פון דעם פּאלק, צו וועלכן זיי געהערן. מען טאר בכלל ניט פארגעסן דעם אונטערשייד, בנוגע קערפערלעכע באוועגונגען, צווישן עפּנטלעכע רעדעם און געווײנטלעכע שמועסן. אגב, ד״ר עפּראָן דערמאנט דא אויך די ליטעראטור, וווּ מיר געפינען מאטעריאלן וועגן די זשעס־טיקולירמאנירן פון מיזרח־יידן. ער דערציילט באקאנטע יידישע וויצן וועגן דעם. ער גיט איבער מינהגים וואס וועלן דערמאנט אין „מחזור ויטרי״, ער ווײזט אן אויף בילדער, וווּ יידישע טיפּן פון פרײַערדיקע דורות וועלן געמאלן. פּאר וואס עס פּאלט אים ניט אײַן צו זוכן וועגן דעם אין דער יידישער ליטע־ראטור קען איך ניט פארשטיין. אזא מאטעריאל ווי למשל בײַ שלום־עליכמען (דערמאנט זיך דעם יונגן־מאן אין „די עצה״) איז דאך באמת שווער צו געפּי־נען.

די דריטע טייל, די עקספּערימענטאלע, איז נאטירלעך דער עיקר. דא פארדינט ד״ר עפּראָן א וואַרעמען קאמפּלימענט פאר אן אויסגעצייכנט שטיקל ארבעט. די פארשונג האט צו טאן מיט יידן און איטאליענער. יעדע גרופּע פון די צוויי וועלט צעטיילט אויף „טראדיציאנעלע״ און „אסימילירטע״, און די ארבעט וועלט דורכגעפירט אזוי, אז די אכטגעבונגען וועלן געמאכט אין פארשיידענע געגנטן פון ניו־יארק און אין פארשיידענע אינסטיטוציעס, וווּ מען געפינט די מער אימיגראנטישע און די מער אמעריקאניזירטע פון ביידע פעלקער.

אין שותפות מיט ד״ר עפּראָנען האט אויך געארבעט דער מאלער סטיי־וועסענט וואָז וויז, ער האט געצייכנט די זשעסטיקולאציעס פון די צוויי סארטן יידן און איטאליענער. ארום און ארום האט ער געמאכט 2,000 צייכענונגען פון 600 מענטשן. אין סך־הכּל האט די פארשונג ארומגענומען 2,810 מענטשן. פון זיי זײַנען 850 געווען „טראדיציאנעלע״ יידן און 700 „טראדיציאנעלע״ איטאליענער, 660 „אסימילירטע״ יידן און 400 „אסימילירטע״ איטאליענער. קיין איינער פון די דאזיקע עקספּערימענט־סוביעקטן האט ניט געווסט, אז עפּעס קומט פאר ארום אים. אזוי אז מען האט אים געקענט זען אין פולער נא־טירלעכקייט.

די ארבעט האט אויך אײַנגעשלאסן אן אנאליז פון 5,000 פּוס קינעמא־טאגראפישע פילמען וואס זײַנען גענומען געווארן אין משך פון צוויי יאר. דא זײַנען אפּגעפּאטאגראפירט געווארן די זשעסטיקולאציעס פון 750 מענטשן פון בויד געשלעכטער. דער דאזיקער מאטעריאל איז ספּעציעל אויסגענוצט געווארן אויף צו מאכן גראפישע רעפּרעזענטאציעס פון פארשיידענע זשעסטי־קולירמעטאדן. אין דער פארשונג איבער פאנטאמימישע זשעסטיקולאציעס האט דער מחבר זיך אויך באנוצט מיט דער הילף פון יידישע און איטאליע־נישע בינע־קינסטלער. די אלע פרטים גיבן אונדז א באגריף וועגן דער אפּ־געהיטקייט און זארגעוודיקייט פון דער ארבעט, מיט וועלכער מיר האבן דא צו טאן.

אין אַרבעטן פֿון דעם מין זײַנען מעטאָדאָלאָגישע מיטלען נאָך וויכטיקער ווי מאַטעריאַלן, און ווי תּמיד ווײַזן זיך דאָ אַרויס שווערקייטן וואָס מען קען אַזוי לײַכט ניט בײַקומען. וואָרעם די צאָל מעגלעכע באַוועגונגען איז גרויס און פֿאַרשיידנאַרטיק. אויף וויפֿל מיר האָבן אין זינען די הענט, קענען זיי זײַן האָריזאָנטאַל און ווערטיקאַל, פֿון דער זײַט און אין פֿראָנט, זיי קענען זיך אָנהייבן פֿון אַקסל און פֿון עלנבויגן, דאָס ווינקל וואָס ווערט געשאַפֿן צווישן אָרעם און קערפּער קען זײַן גרעסער אָדער קלענער. אויך קענען זײַן באַוועגונגען פֿון דער האַנט אָנהייבנדיק פֿונעם געלענק. עס קענען אויך זײַן קליינע באַוועגונגען פֿון די פֿינגער, זיי קענען באמת זײַן אַזוי קליין אַז דער שרײַבער, ווי ער גיט איבער, האָט זיי גאָרניט געקענט ציילן.

עס איז אויך נייטיק צו שאַפֿן באַוועגונג־איינסן וואָס ווערן געמאַכט אין אַ געגעבענער צײַט, כּדי מען זאָל האָבן אַ באַזיס פֿאַר אַ פֿאַרגלײַך. ס'זײַנען אויך פֿאַראַן פֿאַרשיידענע פֿאָרמען פֿון קרומעס וואָס כאַראַקטעריזירן די פֿאַרשיידענע באַוועגונגען.

די, און נאָך אַנדערע שווערקייטן, האָבן געפֿירט צו דעם, אַז דער מחבר האָט זיך געדאַרפֿט באַנוצן מיט עטלעכע מעטאָדן. טייל פֿון זיי צייכענען זיך אויס מיט מער פּרעציזקייט, אַנדערע — מיט ווייניקער; טייל לאָזן זיך סטאַטיסטיש פֿאָרמולירן, אַנדערע — ניט. אָבער בײַ דער גאַנצער אָנשטרענגונג איז פֿאָרט דעם שרײַבער ניט געלונגען צו שאַפֿן געהעריקע סטאַנדאַרט־באַגריפֿן וואָס זאָלן זײַן ניט צו גרויס אין צאָל און גענוג קלאָר אין אינהאַלט, אַז מען זאָל מיט זיי קענען אָפּערירן מיט גענוג זיכערקייט. די גאַנצע אַרבעט פֿון מעסטן זשעסטיקולאַציעס וואַרט נאָך דעריבער אויף אַ ווײַטערדיקער אַנטוויקלונג.

ד״ר עפֿראָן אָפּערירט מיט באַוועגונג־איינסן פּער מינוט, אָבער ער גיט ניט אָן, אויף וואָסער סמך ער האָט די דאָזיקע איינסן אַוועקגעשטעלט. ס'וואָלט אפֿשר מעגלעך געווען אָנצוווענדן אַזאַ פּרינציפּ, לויט וועלכן די איינסן זאָלן ניט אַרויסקומען אַזוי אומגעוויינטלעך קליין, אַז מען זאָל זיי ניט קענען ציילן, ווי דאָס איז פֿאָרגעקומען בײַ עפֿראָנען. אויך וואָלט געווען זייער נוציק, ווען דער שרײַבער באַנוגנט זיך ניט אין זײַנע טאַבעלעס מיט אַלגעמיינע דורכשניטן. ווען מיר ווייסן דעם סטאַטיסטישן פֿאַרנעם, ד״ה די קלענסטע און גרעסטע צאָל באַוועגונגען פּער מינוט אין יעדן פֿאַל, ווען מיר זײַנען אויך באַקאַנט מיטן סטאַנדאַרט־אָפּנייג פֿון יעדער טאַבעלע, וואָלט דאָס באַרײַכערט די צאָל מעגלעכע פֿאַרגלײַכן צווישן די צוויי פֿעלקער.

מיר איז אויך אַ חידוש, וואָס מיר געפֿינען ניט אין בוך קיין שום באַמערקונג וועגן אונטערשיידן צווישן די געשלעכטער. אין די צייכענונגען צום סוף פֿון בוך — ווו עס זײַנען נאָר פֿאַראַן פּנימער — זעט מען אַלץ מענער, ניט קיין פֿרויען. אונדזער אײַנדרוק איז, אַז מענער זשעסטיקולירן מער ווי פֿרויען. פֿאַר וואָס זאָל דער שרײַבער ניט געפֿינען פֿאַר נייטיק כאָטש עפּעס צו זאָגן וועגן דעם? מיר ווייסן ניט, וויפֿל פֿרויען ס'האָבן זיך בכלל גע־

פֿונען צווישן זײַנע סוביעקטן. מיר ווייסן אָבער יאָ, אַז אין די פֿילמען האָבן אויך פֿרויען פֿאַרנומען אַ פּלאַץ. פֿאַר וואָס ד״ר עפֿראָן לאָזט אין גאַנצן אויס דעם דאָזיקן ענין איז שווער צו זאָגן.

עס קען קיין ספֿק ניט זײַן, אַז די אַרבעט פֿאַרמאָגט אַ הויכע מדרגה פֿאַר־לאָזלעכקייט, דער עיקר אויף וויפֿל עס גייט וועגן דער פֿאָרם פֿון די באַוועגונגען און וועגן דער צאָל פֿון די מער אָנזעעוודיקע צווישן זיי. עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז עס זײַנען פֿאַראַן גרויסע אונטערשיידן צווישן די „טראַדיציאָנעלע״ גרופּעס פֿון ביידע פֿעלקער. אָבער די דאָזיקע אונטערשיידן פֿאַר־שווינדן בײַ די „אַסימילירטע״ גרופּעס. דאָס, האַלט דער שרײַבער, האָט גאָרניט וואָס צו טאָן מיט דעם, צי מען איז אַן אימיגראַנט אָדער געבוירן אין אַמעריקע. וואָרעם די סטודענטן פֿון ישיבֿה־קאַלעדזש, געבוירענע אין אַמעריקע, זשעסטיקולירן פֿון דעסט וועגן ווי מיזרח־אייראָפּעיִשע יִדן, בעת יִדישע מיטגלידער פֿון אַן עקסקלוזיוון פֿינפֿטע עוועניו־קלוב זשעסטיקולירן ווי ניט־יִדישע אַמעריקאַנער.

נאָך מער, עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז מענטשן וואָס פֿאַרברענגען גלײַכצײַטיק אין צוויי גרופּעס, וואָס יעדע פֿון זיי איז אַנדערש אין זשעסטיקולירן — אַזעלכע מענטשן אַנטוויקלען בײַ זיך געמישטע זשעסטיקוליר־געוווינהייטן. מיר האָבן דעריבער דאָ צו טאָן מיט אַ סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער דערשײַנונג וואָס ווערט ניט באַשטימט פֿון ביאָלאָגישער ירושה.

אין ליכט פֿון דעם וואָס מיר ווייסן הײַנט וועגן דער ראָלע פֿון סבֿיבֿהדיקע פֿאַקטאָרן אין לעבן פֿון יחידים און גרופּעס דאַרף ניט זײַן שווער מודה צו זײַן, אַז די רעזולטאַטן פֿון דער דאָזיקער פֿאָרשונג זײַנען אין כאַראַקטער אַקוראַט דאָס, אויף וואָס מען וואָלט זיך געקאָנט ריכטן.

ל י י ב ו ש ל ע ה ר ע ר

סאַלאָ וו. באַראָנס ביבליאָגראַפֿיע פֿון יִדישע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן

Salo Wittmayer Baron, *Bibliography of Jewish Social Studies*, 1938-39, Conference on Jewish Relations. New York, 1941. IV + 291 pp. $3.00.

מיט זײַן בוך „ביבליאָגראַפֿיע פֿון יִדישע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, 1938-39״ (איבערגעדרוקט, מיט הוספֿות און אינדעקס, פֿון Jewish Social Studies, ב׳ II, נומ׳ 3-4, 1940) האָט סאַלאָ וו. באַראָן, פּראָפֿעסאָר פֿאַר יִדישער געשיכטע און ליטעראַטור בײַ יִדן אין קאָלומביע־אוניווערסיטעט, אויפֿגעטאָן אַ נײַס אין דער יִדישער ביבליאָגראַפֿיע. דהײַנו, ער האָט אין 4231 נומערן פֿאַרצייכנט כּמעט אַלץ וואָס איז אין די יאָרן 1938-39 אַרויס וועגן יִדן און יִדישע ענינים אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן אין בוכפֿאָרם און אין אַרטיקלען אין וויסנשאַפֿטלעכע זשור־נאַלן.

ענלעכס צו זײַן אַרבעט, אָבער אין אַ סך אַ קלענערן פֿאַרנעם, איז שוין געטאָן געוואָרן פֿאַר אים. די Zeitschrift für Hebräische Bibliographie אַ

שטייגער האָט זינט 1898 געפֿירט אין משך פֿון יאָרן א קליינע אָפּטיילונג א״נ Journallese, ווו עס פֿלעגן, נאָכן א״ב פֿון מחברים, פֿאַרצייכנט ווערן די יודאָ־קאַ־ארטיקלען פֿון די ניט צו פֿיל וויסנשאַפֿטלעכע זשורנאַלן; אין 1899 ווידער האָט שוואַב אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן זיין Répertoire פֿון ארטיקלען אין דער פּעריאָדישער פּרעסע אויף טעמעס פֿון יידישער געשיכטע און ליטעראַטור בײַ יידן (זיינע דרײַ בענד זיינען אָבּ פֿול געווען מיט היפּשע טעותן, און אויך טעכ־ניש זיינען זיי געווען הינטערשטעליק); פֿון א מער באַגרענעצטן כאַראַקטער, ווײַל אויף איין טעמע, זיינען געווען דער Систематический Указатель פֿון דער ליטעראַטור וועגן יידן אין רוסלאַנד (פּעטערבורג, 1892) און מאיר בּאַלאַבאַנס Bibliografia historii Żydów w Polsce (וואַרשע, 1939) — אַן אויסבּרייטערונג פֿון זיינע ענלעכע ביבליאָגראַפֿישע פֿאַרצייכענונגען וועגן דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, וואָס ער האָט, אין די יאָרן 1908—1913, געפֿירט אין Kwartalnik Historyczny און אין Еврейская Старина. א. ז. פֿרוי־דום האָט דאָס געטאָן אין זיין List of Works (ניו־יאָרק, 1913), ווו ער האָט פֿאַרצייכנט די ווערק וועגן יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער, וואָס געפֿינען זיך אין דער ניו־יאָרקער עפֿנטלעכער ביבליאָטעק.

דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט האָט געמאַכט אַן ענלעכע פּראָבע מיט פֿאַרצייכענען ארטיקלען פֿון טעגלעכע צײַטונגען און זשורנאַלן אין זיינע „ביבליאָגראַפֿישע יאָרביכער פֿון יוּוא״, אָבער מער ווי איין באַנד (ווער־שע, 1928) איז ניט אַרויס, א צווייטער איז געבליבן אין מאַטריצן. דאָרט האָבן זיך די צוזאַמענשטעלער באַגרענעצט נאָר מיט מאַטעריאַלן אין יי ד י ש.

די נעקסט פֿון באַראָנס ביבליאָגראַפֿישער אַרבעט באַשטייט סײַ אין דעם פֿ א ר ג ע ם און סײַ אין דער ש י ט ה, לויט וועלכער ער האָט רעגיסטרירט די וויסנשאַפֿטלעכע פּראָדוקציע פֿון און וועגן יידן אין פּמעט א ל ע שפּראַכן. ער האָט דעם גאַנצן קאָמפּלעקס מאַטעריאַלן באַטיטלט מיטן נאָמען „סאַציאַלע וויסנשאַפֿטן״ און דורך אויסברייטערן דעם באַגריף האָט ער, לויט זיינע רייד, אַרײַנגענומען אין אים פּמעט אַלץ וואָס „קאָן נאָר ווערפֿן א געהעריקן שײַן אויף יערע פֿאַזע פֿון סאַציאַל־עקאָנאָמישן, פֿאָליטישן און קולטורעלן לעבן פֿון יידן א מאָל און הײַנט.״ פֿון דעם שטאַנדפּונקט האָבן בעיקר געווינען יענע אָפּ־טיילן, וואָס אין יידישע ביבליאָגראַפֿיעס זיינען זיי בדרך־כּלל געווען פֿאַרשטופּט אָדער האָבן אין גאַנצן געפֿעלט, ווײַל זיי האָבן זיך ניט „אַרײַנגעפּאַסט״ אין די אָנגענומענע ראָמען פֿון דער יודאָוקא־ליטעראַטור. אָזעלכע א שטייגער זיינען די אָפּטיילן: יידן־פּראָבלעמען, ציוניזם און אַנטיציוניזם, סאַציאַליזם און אַרבעטער־באַוועגונג בײַ יידן, וואַנדערונגען און פּליטים־פּראָבלעמען, יידישע דעמאָגראַפֿיע א״אָנד.

אין דער אמתן ווערן נאָר אָט די אָפּטיילן פֿאַרגרעסערט דורך דעם, וואָס צוויי אָנדערע הויפּטאָפּטיילן, — יידישע געשיכטע אין אַלגעמיין און יידישע געשיכטע לויט לענדער — האָבן א באַזונדערע סובגרופּע וואָס איז באַצייכנט מיט ה ײַ נ ט צ ײַ ט י ק (contemporary) און וואָס איר אָנהייבפּונקט איז

דאָס יאָר 1914. אָט די סובאָפּטיילונגען נעמען אין זיך ארטיקלען אויך פֿון ניט־וויסנשאַפֿטלעכע זשורנאַלן. אויף אזא אופֿן קומט אויס, אַז א היפּשער טייל פֿון די ביבליאָגראַפֿישע מאַטעריאַלן איז מער פֿאַרבונדן מיטן באַגריף ס א צ י א ל ע ווי מיט ו י ס נ ש א פֿ ט. דאָס איז גראָד א מעלה, ווײַל דאָס חשיבֿות פֿון דעם מאַטעריאַל פֿאַלט ניט צוליב דעם וואָס ער טראָגט א פּוב־ליציסטישן כאַראַקטער.

די הויפּט־אָפּטיילונגען פֿון בוך זײַנען: ענציקלאָפּעדיעס, ביבליאָטעק־באַדי־נונג און טיפּאָגראַפֿיע; ביאָגראַפֿיע (נאָר תקופֿות נאָך); יידישע רעליגיע; יידיש־קייט און אַנדערע רעליגיעס; יידיש געזעץ; יידישע פֿילאָסאָפֿיע; קבלה און חסידות; יידן אין דער וויסנשאַפֿט; פֿאָלקלאָר און טאָג־טעגלעך לעבן; יידישע ארכעאָלאָגיע; מוזיק און קונסט בײַ יידן; שפּראַכן (העברעיש, יידיש, לאַדינא א״אנד); ליטעראַטור בײַ יידן; יידן און יידישקייט אין דער אַלגעמיינער ליטע־ראַטור; אַנטראָפּאָלאָגיע און ראַסן־פֿראַבלעמען; אַנטיסעמיטיזם; אַפּאָלאָגעטיק און פֿאַרטיידיקונג פֿון יידישע רעכט; די יידן־פֿראָגע; ציוניזם און אַנטיציוניזם; סאָציאָליזם און ארבעטער־באַוועגונגען בײַ יידן; קהילה־אָרגאַניזירונג; יידישע דערציונג; דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן; יידישע וואָנדערונגען און פֿליטים־פֿראַבלעמען; באַפֿעלקערונג און יידישע דעמאָגראַפֿיע; יידישע געשיכטע (אין אָט די לענדער: ארץ־ישׂראל; פֿאַראייניקטע שטאַטן; קאַנאַדע; לאַטײַן־אַמעריקע; ענגלישע אימפּעריע; פֿראַנקרײַך; דײַטשלאַנד; עסטרײַך; טשעכאָסלאָוואַקיי און אונגארן; איטאַליע; סאָוועט־רוסלאַנד; פּוילן; באַלקאַן־לענדער; אַנדערע אייראָ־פּעישע לענדער; אַפֿריקע; אזיע). לסוף קומען הוספֿות און תיקונים צו די אויבן דערמאָנטע אָפּטיילן און א פֿרטימדיקער אינדעקס.

די ביבליאָגראַפֿישע רשימה האָט בארגן געוואָלט מאַכן וואָס פֿולער, האָט ער דעריבער ניט אַלע מאָל אָפּגעהיט די גרענעציאָרן וואָס ער האָט אײַנגע־שטעלט. טייל מאָל ווארן, לויט זייער וויכטיקייט, פֿאַרצייכנט ביכער וואָס זײַנען ארויס אין 1937, און פֿון רעצענזיעס ווידער ווארן ארײַנגענומען אויך אזוינע וואָס זײַנען געדרוקט אין 1940. די רשימה ווערט אויך גרעסער דערמיט, וואָס א וויסנשאַפֿטלעך זאַמלבוך איז איין מאָל פֿאַרצייכנט ווי א פֿאַרזיכדיקע אויסגאַבע און זײַנע באַזונדערע ארטיקלען זײַנען רעגיסטרירט אונטער זייערע געהעריקע אָפּטיילן. אין ביידע פֿאַלן איז דאָס בײַ א ביב־ליאָגראַפֿישן בוך א היפּשע מעלה.

א גרויסע מעלה איז אויך דאָס, וואָס בארגן ניט כּמעט אַן אומעטום א קורצע כאַראַקטעריסטיק אדער אינהאַלט פֿון דעם פֿאַרצייכנטן מאַטעריאַל, אדער ער ברענגט ארויס וויכטיקע איינצלהייטן אין פֿאַלן ווען דער נאָמען אַליין איז ניט גענוג. איבער הויפּט איז דאָס וויכטיק בײַ ארטיקלען וואָס זײַנען ביב־ליאָגראַפֿירט געווארן פֿון צײַטשריפֿטן וואָס טראָגן דורכוים אַן אַלגעמיינעם כאַראַקטער אדער דאָס „יידישע״ אין זיי ווערט פֿאַרלוירן אין דעם ניט־יידישן אינהאַלט אדער נאָמען. דאָ איז כּדאי אָנצוווײַזן, אַז פֿראָפֿ׳ בארגן האָט זיך, ווי ווײַט מיגלעך, באָמיט צו פֿאַרצייכענען אזוינע ארטיקלען אין אויסגאַבעס,

ווו אפֿילו א ספּעציאַליסט אויף זײַן געביט וואָלט ניט אײַנגעפֿאַלן דאָס צו זוכן.

מיט דעם אופֿן ווי באראָן פֿרעזענטירט דעם פֿאַרצייכנטן מאַטעריאַל, קען מען ניט אַלע מאָל אײַנשטימען. גראָד דער ווילן צו קאָנצענטרירן אַלץ אין איין אָרט איז א חסרון דאָרט, ווו דער אונטערשייד איז גרויס אין צײַט און שטח. דאָס זעט מען למשל אין דעם אָפּטייל יודישער פֿאָלקלאָר און טאָג־טעגלעך לעבן (בעצם: מינהגים). דאָ איז ארײַנגענומען אַלץ: מינהגים, קולטור־געשיכטע, פֿאָלקסלידער, הומאָר און אפֿילו א לימעראַריש־קינסטלעריש באַארבעטונג (ח. נ. ביאַליק „ויהי היום", לעגענדעם וועגן דוד המלך און שלמה המלך אין דענבים ענגלישער איבערזעצונג). אויב אזוי וואָלט שוין באראָן געדאַרפֿט פֿאַרשפּאַרן די אפּשיק־סיסטעם און פֿאַרצייכענען דאָ די געהעריקע מאַטעריאַלן וואָס זײַנען רעגיסטרירט אין אַנדערע אָפּטייל.

דאָס זעלבע קאָן מען זאָגן וועגן דעם אָפּטייל אנטישמיטיזם, וואָס ער איז, בעיקר אין זײַן היסטאָרישן טייל, ניט ווי געהעריק פֿאַרגעשטעלט. מען קען א שטייגער ניט ארײַנענעמען אין דעם סובאָפּטייל „הײַנטצײַטיק" אַזעלכע איינסן ווי אַסקאָר גרוזענבערגס „דער ווילנער בלוט־בילבול קעגן דוד בלאָנדעם", וואָס איז פֿאַרגעקומען אין 1900 (נומ' 1764) און נ. מ. גלעבערס (נומ' 1759) „יזדן־העצע' אין לענטשיץ (1790)".

א חסרון פֿון א ביבליאָגראַפֿישן כאַראַקטער איז דער אופֿן, ווי אזוי עס ווערן פֿאַרצייכנט ביכער און אַרטיקלען אין יודיש און העברעיש. פֿון ביכער ווערט נאָר געגעבן דער הויפּטטיטל און פֿון אַרטיקלען־נעמען — זייער ענגלישע אי־בערזעצונג. אויב בײַ שפּראָכן וואָס זײַנען ניט גאָר צוטריטלעך פֿאַרן פּלל פֿאַרשער (א שטייגער שוועדיש, אונגעריש און פּויליש) פֿאַרענטפֿערט דאָס פּראָפֿ' באראָן מיטן צוועק פֿון פראקטישקיט, דאַרף דאָס אבער ניט גילטן פֿאַר די צוויי אויבן דערמאָנטע לשונות. וואָרעם וואָס פֿאַר א פּנים קען האָבן די וויסנשאַפֿטלעכע ארבעט פֿון געלערנטן וואָס קען ניט קיין יודיש און העברעיש? דאָס בעסטע אין דעם פֿאַל וואָלט געווען זיך צו האַלטן בײַ דער סיסטעם פֿון „קרית ספֿר", וו אַלע איינסן קומען אין זייערע אָריגינעלע שפּראַכן.

די דאָזיקע עטלעכע אַלגעמיינע באַמערקונגען מינערן לחלוטין ניט דעם גרויסן ווערט פֿון דעם בוך, וואָס איז גאָר ניט אפּצושאַצן. גרויס בקיאות איז דער כאַראַקטעריסטישער שטריך פֿון אָט דעם ביבליאָגראַפֿישן ווערק, וואָס צו אים האָט זיך געפֿאַדערט א טיפֿע ליבשאַפֿט צו יודישער ביבליאָגראַפֿיע און ועלפֿולם — א ברייטע ערודיציע. אויך טעכניש איז עס שוין ארויסגעגעבן.

ערשט וועט מען קוקט ווי גהעריק דורך אַלע 4231 נומערן וואָס באראָן האָט פֿאַרצייכנט, דערזעט מען, ווי גרויס עס איז געווען די לימעראַריש־ווייסנ־שאַפֿטלעכע פּראָדוקציע בײַ יזדן גראָד אין אַזעלכע שווערע גורל־יאָרן אין זייער געשיכטע, וועט אַן אויסבראָך פֿון דעם ווילדסטן אנטיסעמיטיזם האָט ארויסגערופֿן א ספּעציפֿיש אנטי־יודישע לימעראַטור. עס איז געגנוג א קוק

צו טאן אין די אפטיילן אנטיסעמיטיזם, יודן אין דיטשלאנד און דאס עקאנאמישע לעבן, פרי צו דערזען דעם שטראם שינאה, האס און בארבאריזם, וואס האבן זיך אויסגעגאסן אויפן פאפיר וואס איז פידוע „גערולדיק ביז גאר". דא פארלירט שוין די רשימה איר ביבליאגראפישע „טרוקנקייט" און זי ווערט ווייטאגדיק אקטועל.

די וויכטיקייט פון אט דער ביבליאגראפיע קומט ארויס נאך בולטער ווען מען דערמאנט זיך, אז דער גרעסטער טייל פון די יידישע יישובים וואס האבן ארויסגעגעבן אזא גרויסע פראדוקציע איז שוין איצט חרוב און אז דאס בוך איז ניט מער ווי א זכר פון אן עפאכע וואס איז אזוי אכזריותדיק אפגעשניטן געווארן פאר אונדזערע אויגן. ווי פון זיך אליין וואקסט דערביבער ארויס די היסטארישע וויכטיקייט פון אט דער „ביבליאגראפיע פון יידישע סאציאלע וויסנשאפטן", וואס פראפ' באראן האט צוגעטראגן דער יידישער עפנטלעכקייט.

צו איר וועט מוזן אנקומען יעדערער וואס גיט זיך אפ מיט יידישע פראבלעמען פון א מאל און הינט, וויל דער צונויפגעזאמלטער מאטעריאל געהער צו א לע תקופות פון יידישן לעבן, כאטש געשריבן געווארן איז ער אין די יארן 1938-39.

פאר זיין בוך וועט פראפ' באראן האבן דעם טיפסטן דאנק פון יעדערן, וואס פארנעמט זיך מיט דעם ענין וואס הייסט: יידן.

לסוף וויל איך צוגעבן א צאל הוספות און עטלעכע תיקונים:

1. איזנער, אברהם־אבא. תולדות הגאון ר' דוד לידא ותולדות יוצאי חלציו . . . נאספו ונלקטו מספרים, מדברי ימים, מספריות וארכיונים שונים . . . ברסלוי, הוצאת המחבר, תרצ"ח, 88 עמ'.

2. אלמאנאד פון יידישן ליטעראטן און זשורנאליסטן־פאראיין אין ווילנע. ערשטער זאמלבוך. אונטער דער רעדאקציע פון משה שאלית. אייגענער פארלאג. ווילנע, 1938. 160 זיטן.

3. אקסענפעלד, י[שראל]. דאס שטערנטיכל, ראמאן. — נאך צוויי האזן. נאוועלע. פארלאג „עמעס", מאסקווע, 1938. 236 זי' (זע דארט: מ. ווינער — אריינפיר, זי' 5—31 און א. מארגולים — צייט און מענטשן פון „דאס שטערנטיכל", זי' 32—45).

4. גלבר, נ. מ. משה זאקס, אחד מאבות הרעיון של ההתישבות החקלאית בא"י. הדפסה מיוחדת מהירחון „סיני". ירושלים, תרצ"ח. 16 עמ'.

5. דושמאנ, ל. שאלעם אלייכעם אין קאמף פאר אווטאר־רעכט (פון ארכיוו־מאטעריאלן), שטערן, מינסק, נומ' 12, 1938, זי' 84—88.

6. הארנזאהן, דוד. זכרונות פון א בעל תשובה. געשריבען פון בעל־תשובה אליין, ווי ער איז אריינגעצויגען געווארן צו די מיסיאנערן . . . ערשטע העלפט. ארויסגעגעבן פון בעל תשובה אין ירושלים, אויגוסט 1934. 160 זי'. [דאס בוך איז אין דער אמתן ארויס ערשט אין יאר 1938!]

7. וואַראַבייטשיק, א. וועגן מענדעלעס ניט פובליקירטער דער־ציילונג [„רב פֿייטל"]. שטערן, מינסק, נומ' 12, 1938, זז' 64—68.

8. ווילנער אלמאנאך אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. י. גראַדזענסקי. ווילנע, פֿאַרלאַג „אַוונט־קוריער", 1939. 366 שפּאַלטן.

9. יודיצקי, א. יידישע רעוואָלוציאָנערע קרייזלעך אויפֿ דאַרעמ אינ די 70־ער אונ 80־ער יאָרן (לויט אַרכיוו־מאַטעריאַלן). שטערן, אויבן דערמאָנטער נומער, זז' 69—83.

10. יוסף [פּסעוודאָנים פֿון יוסף ראזען]. פּועלי־ציון און דער ציוניסטישער קאָנגרעס. פֿאַרלאַג „דרך הפּועל" — אַרגאַן פֿון לינקע פּועלי־ציון אין ארץ־ישׂראל. תּל־אביב, 1938. 50 זז'.

11. יידיש פֿאַר אַלע. חודשדיקער זשורנאַל פֿון דער פֿילאַלאַ־גישער סעקציע פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ) אונטער דער רעדאַקציע פֿון נח פֿרילוצקי. ווילנע, 1938, נומ' 1—10; 1939, נומ' 1—4 (11—14). [מער ניט ארויס.]

12. פּהן־ווירגילי, ב. זאַמלבוך צו זיין ביאָגראַפֿיע און כאַראַק־טעריסטיק. יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט. ווילנע, 1938. 137 (5) זײַטן [קליינער פֿאָרמאַט].

13 לייוויק, ה. לייוויק וועגן ארץ־ישׂראל. ארויסג. קולטור־קאָ־מיסיע בײַם צענטראַלן פּראָפּ' ראָט פֿאַרלאַג א"נ נחמן סירקין. וואַרשע, 1938. 22 זז'.

14. מאַרגולים, א. דער קאָמפּ פֿון די יידישע מאַסן קעגן דער קאָהאַלשער אַרדענונג (צו דער פֿאַרשונג פֿון מענדעלע מויכער ספֿאָרימס דראָמע „די טאַקסע"). שטערן, מינסק, נומ' 11, 1938, זז' 59—85.

15. ———, ——. איציק סאַמסאָנקין, דער „עמעס־זוכער" (לויט אַרכיוו־דאָקומענטן). סאָוועטישע ליטעראַטור, נומ' 6, יוני 1939, זז' [80] — 89. [צו דער געשיכטע פֿון קאָמפּ מיטן קהל אין דוברָאוונע, מאָהלעווער גובערניע, אין צווייטן פֿערטל 19טן י"ה.]

16. מיזיל, נחמן. אַברהם גאָלדפֿאַדען <1840—1908>, ניו־יאָרק. קאָאָפּעראַטיווער פֿאָלקספֿאַרלאַג פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן. 1938. 43 זז'.

17. ניישטאַדט, מ[לך]. כאָאַס — ביי וועמען? וועלט־פֿאַריי־ניקונג פּועלי ציון (צ. ס.) = התאחדות. תּל־אביב, 1939. 16 זז'.

18. עהרליך, ה[ענריק]. צי איז דער ציוניזם אַ באַפֿרייענדע דעמא־קראַטישע באַוועגונג? <אַן ענטפֿער פּראָפּ' ש. דובנאָווען>. צוקונפֿט, אקטאָבער 1938, זז' 566—572.

19. קאַצנעלנבויגין, יצחק מאיר. ספר חבל הכסף... זה ספר תולדות משפּחת קאַצנעלנבויגין מיום הוסדה עד עתה... ניו יארק, תרצ"ז. 59 עמ', 16 ז' (ענגליש).

20. ראָפּאַלקעס, נ. י. דר. ארץ־ישׂראל און איר ווירטשאַפֿט־

לעבע לאגע [דער איצטיקער קריזיס און די נאענטע פערספעקטיוון]. צוקונפט, מערץ 1938, זז׳ 145—150.

21. רבינוביץ, מיכל. בדיחות של פסח. הדפסה מיוחדת . . . במספר 25 טפסים מ„העולם״, גליון פסח תרצ״ח. ירושלים, 16 עמ׳ [אלבאם־פארמאט].

22. ———, ———. שמונה אגרות משלום עליכם למיכל רבינוביץ, עם מבואות ובאורים. הוצאת „דרום״, ירושלים, תרצ״ט [21 עמ׳].

23. רשימה פון די פעריאדישע אויסגאבעם וואס קומען אן אין דער ביבליאגראפישער צענטראלע פון יידא 1935—1937. ווילנע, 1938. 41 זז׳.

[ארויס ווי נומ׳ 17 פון דער סעריע „ארגאניזאציע פון דער יידישער וויסנ־שאפט״ און אן די הוספות פון 1937 געדרוקט אין „יידאָ־בלעטער״, 1937, ב׳ XI, נומ׳ 5].

24. שוארטץ, יוסף הכהן. ספר זכרון למשה. כולל תולדות ומאורעות שונים חדושי תורה . . . מאת . . . מו״ה משה סופר . . . ארארעא, דפוס ב. ז. רובינשטיין, תרצ״ח. 16, 160 עמ׳.

25. Fraser, Geoffrey and Natanson, Thadée. *Léon Blum, Man and Statesman.* J. B. Lippincott Co., Philadelphia—New York, 1938. 330 pp.

26. Kieft, Pieter. *Heinrich Heine in westeuropäischer Beurteilung.* Seine Kritiker in Frankreich und Holland. Zutphen, 1938. 4, 126, 3 pp.

27. Lowenthal, Marvin. *The Jews of Germany; a History of Sixteen Centuries.* London, Lindsay Drummond Ltd., 1939. 3, V—XI, 1, 473 pp.

28. Simon, St[anisław]. *Żydzi inowrocławscy za czasów Księstwa Warszawskiego* [1807—1815]. Inowrocław, Gmina wyzn. żydowska, (1939). 69 pp.

29. Генс, Юлий. Каталог библиотеки и собрания Юлия Генса. Ч. I. Библиография, книговедение, справочники. Таллин, 1939. [16], 160 стр., 200 стр. илл.

צו נומ׳ 126 דארף מען צוגעבן: פראנק, הערמאן. צוגאב־באַ־מערקונגען און תיקונים (צו זיין בוך „אידישע טיפאגראפיע און בוך־אויסארבע־טונג קונסט), זז׳ [159]—174].

צו נומ׳ 3413: די רעצענזיע פון שמעון מרפוס, אין „קרית ספר״, XIV, א׳, עמ׳ 47—52.

נומ׳ 2536: דער נאמען דארף פארריכט ווערן. אנשטאט Jaszynski דארף זיין: Jaszuński (דאס זעלבע אויך אין אינדעקס!).

נומ׳ 2728: דער נאמען איז Klinov, און ניט Kleinow, ווי עס איז ניט ריכטיק איבערגעטראגן פון העברעישן י. קלינוב — א באקאנטער זשורנאליסט אין ארץ־ישראל.

אין אינדעקס דארף אנשטאט Aešcoly, Aaron Zvi זיין: Aaron Zeeb.

מ. קאסאווער

דער נאַטירלעכער צוואַקס בײַ דער ארץ־ישׂראלדיקער באַפֿעלקערונג

Rita Hinden, "The Fertility and Mortality of the Population of Palestine," *Sociological Review,* vol. 32, pp. 29—49.

דער סאַציאל־עקאָנאָמישער און אינטערנאַציאָנאַלער באַטײַט פֿון דעם וווקס פֿון א פֿאָלק איז אונדז מער אַדער ווייניקער באַקאַנט. אין די גרענעצן פֿון יעדערן לאַנד קאָנען אין א געוויסן מאָמענט פֿון זײַן סאַציאָלער און טעכנישער אַנטוויקלונג לעבן א באַשטימטע צאָל מענטשן. ווען די געדיכטקייט פֿון אײַנ־ווינערס פֿער קוואַדראַטמײל פֿאַרגרעסערט זיך, ווערן דאָרט די לעבנס־באַדינגונגען ערגער, די קאָנקורענץ גרעסער און דער קאָמף פֿאַר עקסיסטענץ בהדרגה שאַרפֿער. עס קאָן פֿאַסירן למשל, אַז עס זאָל ניט זײַן גענוג עסנווארג און אַרבעט פֿאַר אַלעמען. און ווען עס איז פֿאַראַן פֿלאַץ נאָר אויף צו שטיין און ניט אויף זיך צו זעצן און קאָנען אויסצוען די פֿיס, נעמען מענטשן זוכן אַז אויסוועג. א מאָל אַטאָקירן זיי די שכנותדיקע לענדער; א מאָל פֿירט עס צו שינויים אין אינעווייניקסטן לעבן פֿון דעם קאָלעקטיוו.

א באַפֿעלקערונג פֿאַרגרעסערט זיך, ווען עס איז פֿאַראַן אַן עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן. דאָס איז אין א גרויסער מאָס אָפּהענגיק אין דער געשלעכט־ און עלטער־גלידערונג. אין א לאַנד מיט א גרויסער פּראָפּאָרציע פֿרויען וועלן בדרך־כלל געבוירן ווערן מער קינדער ווי דאָרט ווו זייער רעלא־טיווע צאָל איז קלענער. דער עלטער פֿון די פֿרויען איז אויך א וויכטיקער פֿאַקטאָר. וואָס יונגער די פֿרויען־באַפֿעלקערונג איז, אַלץ גרעסער איז דער אויסקוק, אַז זיי וועלן האָבן קינדער. מען דאַרף זיך אויך רעכענען מיט דעם עקאָנאָמישן מצב, לעבנס־שטייגער, בילדונג, סאַציאָלע ווערטן און פֿאַרלאַנג צו האָבן קינדער.

א באַפֿעלקערונג פֿאַרגרעסערט זיך אויך מחמת אימיגראַציע. ווען מי־לײַען מענטשן וואָלטן אין די לעצטע הונדערט יאָר ניט אײַנגעוואַנדערט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וואָלטן פֿון די דרײַ מיליאָן מענטשן אין 1790 דא איצט אַוודאי ניט געווען קיין 133,000,000. אוז ווען ניט אימיגראַציע, וואָלט די צאָל יידן אין ארץ־ישׂראל אין די יאָרן צוויש די צוויי מלחמות זיך ניט פֿאַר־גרעסערט פֿון אַן ערך 85,000 ביז 500,000.

ד״ר הינדען, א מיטגליד פֿון דעם פֿאַרש־דעפּאַרטעמענט בײַ דער יידישער אגענטור, האָט אַנאַליזירט דעם נאַטירלעכן צוואַקס פֿון דער יידישער און אַרא־בישער באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל. זי האָט אויסגערעכנט, אַז די אמתע געבורטן־ראַטע פֿער טויזנט איז 10.9 בײַ יידן און 21.4 בײַ די אַראַבער. די יידישע געבורטן־ראַטע, ווי עס איז צו זען, איז א סך קלענער, א העלפֿט, ווי די אַראַבישע, אַבער א רעכט ביסל גרעסער ווי בײַ די מערב־אייראָפּעער און אמע־ריקאַנער.

די אַראַבער האָבן איצט, אויף ווי וויט מען וויים, די העכסטע געבורטן־ראַטע אין דער וועלט. זייער שטאַרביקייט ווידער איז זינט די 1920ער יאָרן פּסדר געפֿאַלן. עס איז א סבֿרה, אַז די אַראַבער האָבן עס צו פֿאַרדאַנקען יידן.

יזדן האבן אויסגעטריקנט א סך זומפן און האבן ענערגיש און מיט הצלחה אנגע־
פירט א קאמף קעגן קראנקייטן. די מעדיצינישע פארזארגונג איז משך דער
צייט א סך פארגרעסערט און פארבעסערט געוואָרן. די ארץ־ישראל־רעגירונג
האט אויפגעפּענט א צאל שפיטאלן און קליניקעס וואס ווערן איז א גרויסער
מאס אויסגעהאלטן פון די מלוכה־שטיצערן וואס יזדן צאלן. און לעבנדיק
בשכנות מיט יזדן האבן די ארבעבער מסתמא א היפש ביסל געלערנט פון זיי
וועגן דער וויכטיקייט פון מעדיצינישער באהאנדלונג און פארזארגונג אזוי גוט
ווי וועגן היגיענע און סאניטארייע. מען וואלט דעריבער געקאנט זאגן, אז
דאס וואס די ארץ־ישראלדיקע ארבעבער האבן איצט דעם גרעסטן עודף פון גע־
בורטן איבער טויטפאלן איז אין א גרויסער מאס א דאנק יזדן.

דער נאטירלעכער צוואקס בני ארץ־ישראלדיקע יזדן איז איצט קלענער
ווי בני די דארטיקע ארבעבר, אבער גרעסער ווי אין אמעריקע און מערב־
אייראפע. דאס איז משמעות מחמת דער אינטענזאנדערונג פון א גרויסער צאל
יונגע מענטשן. די לאנגלעביקייט פון ארץ־ישראלדיקע יזדן איז אבער גרעסער
ווי פון ארבעבר. א דארטיקער יזד קאן זיך ריכטן צו לעבן 58.6 און אן ארע־
בער נאר 41.7 יאר. אן ענלעכער חילוק איז פארהאן צווישן דער אריכת־ימים
פון יזדישע און ארבישע פרויען. דאס נעמט זיך דער עיקר פון דעם וואס די
שטארביקייט פון יזדישע עלטערע איז קלענער. קלענער איז אויך די שטאר־
ביקייט־ראטע פון די דערוואקסענע, הגם די רעלאטיווע צאל טויטפאלן צווישן
די ארבעבר איז אין די לעצטע יארן געפאלן. זיענדיק „אנגעשטעקט" מיט די
מערב־אייראפעישע וועלטן, האבן די ארץ־ישראלדיקע יזדן קלענערע פאמיליעס
ווי די ארבעבר.

ד"ר הינדעס האט אויסגערעכנט די צאל יזדן און ארבעבר, וואס מען קאן
זיך ריכטן צו זען אין ארץ־ישראל אין 1988 (פופציק יאר נאך איר פארשונג),
אויב די געבורטקייט און שטארביקייט וועט זיין די זעלביקע אין די יארן 1938
—1988 ווי אין 1931 און עס וועט ניט זיין קיין שום אימיגראציע. קומט
אויס, אז צום סוף פון דעם דערמאנטן פערזאָד קען מען זיך ריכטן אויף אן ערך
707,000 יזדן און 2,409,000 ארבעבר, אדער א באפעלקערונג פון 3,116,000,
ניט ארײַנגערעכענעדיק די קריסטן. אין 1988 וועלן די דארטיקע יזדן באטרעפן
נאר 22.7 פראצענט פון דער יזדיש־ארבישער באפעלקערונג אין פארגלייך מיט
33 פראצענט אין 1938. די רעלאטיווע צאל יזדן וועט פאלן צוליב דעם חילוק
אין דעם נאטירלעכן צוואקס פון די צוויי עטנישע גרופעס.

די פיל־קאמיסיע פון 1937 האט אין איר רעפארט (ז' 282) געשאצט, אז
די יזדיש־ארבישע באפעלקערונג וועט אין עטלעכע צענדלינג יאר ארום זיין
א רעכט ביסל גרעסער ווי ד"ר הינדעס חשבונט אויס. די קאמיסיע־עקספערטן
האבן אויסגערעכנט, אז אין 1970, אויב עס וועט ניט זיין קיין שום אינטענזא־
דערונג, וועלן דארט זיין 757,000 יזדן און 1,821,000 ארבעבר. יזדן וועלן
יעמאלט באטרעפן 29.4 פראצענט פון דער יזדיש־ארבישער באפעלקערונג.
היות ווי עס ווערן ניט אנגענעבן אלע פרטים וועגן די חשבונות, איז שווער צו

זאגן, פֿאַר וואָס פֿילם עקספּערטן האָבן פֿאַרויסגעזען א סך א גרעסערע יידישע באַפֿעלקערונג, אַבסאָלוט און רעלאַטיוו, ווי ד״ר הינדען פֿון דער יידישער אַגענטור.

וואָס איז דער עקאָנאָמיש־פּאָליטישער באַטייט פֿון אַזוינע צאָלן אין שטייכות מיטן אויסקוק אויף א יידישער היים אין ארץ־ישׂראל? מען וואָלט גע־קאָנט זאגן, פּאָליטיש גערעדט, אַז אויב יידן זענען בכוח צו שאַפֿן א מערהייט אין ארץ־ישׂראל, דאַרף מען עס טאָן וואָס גיכער. וואָס ווייטער וועט עס אָנקומען אַלץ שוועכער, וואָרעם די פֿראָפּאָרציע האָלט זיך אין איבערוקן ניט לטובת יידן.

נ. גאָלדבערג

די דולוטער יידישע קהילה

J. M. Papo, "A Study of the Jewish Community of Duluth," *The Jewish Social Service Quarterly,* December 1941, pp. 219—231.

די ליטעראַטור וועגן אמעריקאַנער יידן האָט זיך אין די לעצטע יאָרן פֿאַר־גרעסערט. מיט דער הילף פֿון דער „קאַנפֿערענס אַן דזשוויש רילייזנס״ איז אויסגעפֿאָרשט געוואָרן די פֿראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג פֿון יידן אין עטלעכע שטעט. אויך אין ד״ר קעניגס אַרבעט וועגן די עטנישע מינאָריטעטן אין קאָנע־טיקוט זענען פֿאַראַן פֿרטים וועגן דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פֿון די דאָר־טיקע יידן. מיט א קורצער צייט צוריק איז אויך אַרויס זיין אַרבעט וועגן דער יידישער קהילה אין ס ט ע מ פֿ א ר ד, ענגעלמאַנס וועגן „מ ע ד ו ר־ב י א״, טייל־אַרס וועגן פּ י ט ס ב ו ר ג, און נאָך פֿרויער מאַנדעלבוימס „א ו ר ב א נ א״.

צי האָבן זיך אָבער די מאַטעריאַלן אויך פֿאַרבעסערט? דער אינדרוק איז, אַז מען גייט אויף אויסגעטראַטענע וועגן און אַז מען האָט נאָך ניט אויס־געפֿאָרשט גאָר א סך וויכטיקע פֿראָבלעמען און אַספּעקטן פֿון יידישן לעבן אין אמעריקע. ווי האָלט עס למשל מיט דער פֿראָפֿעסיאָנעלער און סאָציאַלער מאָביליטעט פֿון יידן? וואָס איז די דינאַמיק פֿון דעם יידישן לעבן אין אמע־ריקע? אויך פֿעלן אונדז ידיעות וועגן די קאָנפֿליקטן פֿון יידן ווי אַזוינע, וועגן זייער אַסימילאַציע, געמישטע חתונות, און וועגן א סך אַנדערע זאָכן.

ד״ר קעניגס פֿראָיעקט (יוווא־בלעטער, יאַנואַר־פֿעברואַר 1942) איז אין גע־וויסע פֿרטים בעסער ווי די אָפּגעדרוקטע פֿאַרשונגען. ער האָט אָבער אויסגעלאָזן פֿון זיין פּלאַן די דעמאָגראַפֿיע פֿון ניו־יאָרקער יידן. עס איז בלתי־סטּק זייער וויכטיק צו ווייסן די עלטער־ און געשלעכט־גלידערונג פֿון א באַפֿעלקערונג, געבורטיקייט און שטאַרביקייט, פֿראָצענט חתונה־געהאָט, קראַנקייטן וכדומה. ער האָט אויך ניט דערמאָנט די עקאָנאָמישע סטרוקטור, פּאָליטישע אָרגא־ניזאַציעס, אַנטייל אין עפֿנטלעכן לעבן, קאָנטאַקטן מיט דער ניט־יידישער וועלט וכדומה.

די אויספֿאָרשונג פֿון דולוט, מינעסאָטא, באַלאַנגט צו דעם טראַדיציאָנעלן טיפּ פֿאָרשונגען וועגן קהילות. עס וועלט איבערגעגעבן די צאָל יידן און וויפֿל

פון זיי זענען אריבערגעקומענע (36%). די דולוטער יידן האבן קליינע פאמיליעס. עס קומט אויס, אז די צאל קינדער פער פאמיליע איז נאר 1.7, מיט אנדערע ווערטער — אויב די געבורטן־ראטע וועט אנהאלטן, וועט די צאל יידן א רעכט ביסל פארקלענערט ווערן אין משך פון די קומעדיקע יארן. ענג פארבונדן מיט דעם איז די עלטער־גלידערונג פון דער יידישער באפעלקערונג. 71 פראצענט זענען געווען אין עלטער פון 21 יאר און מער, בעת אין דער אלגעמיינער דולוטער באפעלקערונג אין 1930 האט אט די עלטער־גרופע אויסגעמאכט בלויז 62.3 פראצענט. די רעלאטיווע צאל קינדער איז בײ יידן קלענער ווי בײ ניט־יידן, און דעריבער איז פאראן אזא חילוק אין דער עלטער־גלידערונג פון די צוויי גרופעס.

די עקאנאמישע סטרוקטור פון יידן איז אויך אנדערש. 39 פון יעדע הונדערט זענען עקאנאמיש אקטיוו. איבער א דריטל, 34.6 פראצענט, האבן געשעפטן, 10 פראצענט זענען אין די פרײַע פראפעסיעס, אז ערך 38 פראצענט זענען קוואליפיצירטע ארבעטערס, און די איבעריקע זענען ניט קיין קוואליפיצירטע בעלי־מלאכות.

דולוטער יידן האבן א צאל אנשטאלטן. די צדקה־פערעראציע האט 1941 אויפגעקליבן 50,727 דאלאר, אדער 19 דאלאר פער יידישן אינווויינער. וויניקער ווי 2 פראצענט מנדבים האבן געגעבן 44 פראצענט פון דער סומע.

ניט יעטווידער יידיש קינד קריגט א יידישע דערציונג. א 55 פראצענט קינדער לערנען אין תלמוד־תורה און אין דער רעליגיעזער שול פון טעמפל.

עס זענען פארגעקומען שינויים אין דער אפשטאם־גלידערונג פון די דולוטער יידן. מיט א פופציק יאר צוריק האבן דאָרט געלעבט דער עיקר דײַטשע און אונגעריש יידן. איצט זענען מיזרח־אירופעישע יידן די מערהייט. א דאנק דעם האט זיך געביטן די מיטגלידערשאפט פון טעמפל. ניט וויניקער ווי 83 פראצענט פון די טעמפל־מיטגלידער זענען איצט מיזרח־אירופעישע יידן און זייערע קינדער. עס פאסירט, אז א צאל פון זיי גייען ראש־השנה און יום־כיפור אין דער ארטאדאקסישער שול און ניט אין טעמפל. דאס ווײַזט, אז עס קומען פאר געוויסע קאנפליקטן אין זייער אינעווייניקסטן לעבן; מען האט זיי נאך אבער ניט אויסגעפארשט.

די דולוטער, פונקט ווי אנדערע יידן, האבן נאך ניט קיין באשטימטע דערצונגס־פראגראם פאר זייערע יונגטלעבע. מען באלאנגט צו געוויסע ארגאניזאציעס, מען קומט זיך צוזאמען, און מיט דעם ענדיקט זיך עס.

יידישע צײַטונגען האבן א צירקולאציע פון בלויז 87. דאס מיינט, אז נאר איינער פון דרײַסיק לייענט א יידישע צײַטונג.

ווי וויכטיק אזוינע פארשונגען זאלן ניט זײַן, וואלט מען זיך אבער באדארפט נעמען שטודירן די פראבלעמען גרונטיקער. מיר וואלטן באדארפט אויספארשן די פראצעסן און דינאמיק, און ניט בלויז א סכום אויבנאויפיקע פאקטן. מיר ווילן דאך, נאך אלעמען, פ א ר ש ט ײ ן דאס יידישע לעבן.

נ. נ א ל ד ב ע ר ג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

מאַטעריאַלן וועגן דער ייִדישער עמיגראַציע קיין אַמעריקע אין 1881-1882

מיר ברענגען דאָ אַ פּאָר דאָקומענטן וועגן דער ייִדישער עמיגראַציע קיין אַמעריקע בעת די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד אין 1881-82. אַלע אָריגינאַלן געפֿינען זיך אין באַזיץ פֿון ייִוואָ.

I. אַ מודעה פֿון שאַרל נעטער צו די בראָדער פּליטים

שאַרל נעטער איז געווען דער שליח פֿון פּאַריזער „אַליאַנס איזראַעליט" קיין בראָד, די עסטרײַכישע שטאָט אויפֿן רוסלענדער גרענעץ, ווו עס זײַנען זיך צונויפֿגעקומען באַלד נאָכן אויסבראָך פֿון די פּאָגראָמען טויזנטער ייִדישע פּליטים פֿון רוסלאַנד. מיר דרוקן דאָ איבער אַ דײַטשמערישע מודעה (1 זײַטל, געדרוקט) וואָס שאַרל נעטער האָט אַרויסגעלאָזט דעם 14טן נאָוועמבער 1881 צו די בראָדער פּליטים וואָס זײַנען געפֿאָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. זי גיט אונדז אַ קלאָר בילד וועגן די באַדינגונגען, אין וועלכע די עמיגראַנטן האָבן געלעבט אויפֿן וועג קיין ניו־יאָרק:

צור בעאכטונג.

איין יעדער, דער צור בעפֿערדערונג נאך אמעריקא אויפֿגענאממען ווארדען איזט, האט זיך מיט איינעם בראָדזאק, ענטהאלטענד 3 לייב בראָד, אונד מיט איינער פֿלאשע געפֿיללט מיט טרינקוואססער, צו פֿערזעהען. די פֿלאשע קאנן אויף שטאציאנען, ווא לענגערער אויפֿענטהאלט איזט, וויעדער מיט פֿרישעס וואססער געפֿיללט ווערדען. פֿערנער ווירד עמפּפֿאהלען, עטוואס בראנטוויין, קעזע אונד זאנסטיגע צוזאגענדע עסס־מאטעריאָליען מיטצונעהמען, דא אויף דער גאנצען רייזע ביז צור איינשיפֿפֿונג פֿאם קאמיטע קיינע שפּייזען אונד קיינע געטרענקע פֿעראברייכט ווערדען.

דיא בעקעסטיגונג דער אונטער דעם שוטצע דער „אליאנס איזראעליט אוניווער־סעללע" נאך אמעריקא רייזענדען פּאססאזיערע בעגיננט ערסט אויף דעם זעעדאמפּפֿער. אין האמבורג פֿינדעט איין אויפֿענטהאלט פֿאן דריטהאלב טאגען שטאטט, אין איינעם אויסוואנדערהויזע, וואָ פֿיר לאָזיע אונד בעקעסטיגונג אנדערטהאלב מארק פּער טאג, דאהער אים גאנצען יע 3 מארק 75 פּפֿענניגע פֿיר פּערזאנען איבער 10 יאהרע, אונד יע 1 מארק 88 פּפֿענניגע פֿיר קינדער אונטער 10 יאהרע פֿאן דען רייזענדען אויס אייגענער טאשע צו ענטריכטען איזט.

דא אויף דעם שיפֿפֿע נור לעערע בעטטשטעללען געליעפֿערט ווערדען, זא האבען זיך דיא פּאססאזיערע אין האמבורג איינע מאטראטצע אונד קאפּפֿפּאלסטער פֿאן זעעגראס זאוויא בלעכגעשיערר צום עססען, טרינקען אונד וואשען צו קויפֿען, וואס אונגעפֿעהר 7 מארק קאסטעט. פֿערנער געברויכט מאנן אויף דעם שיפֿפֿע איינע וואָללענע דעקקע, דיא אבער שאן היער אין בראדי אנגעשאפֿפֿט ווערדען מוסס, אים זיך דאמיט שאן אויף דעם וועגע נאך האמבורג פֿאר קעלטע שיטצען צו קעננען.

מיט איינעם יעדען טראנספּארט געהט איין באגלייטער פֿאן בראדי ביז האמבורג, דער אללע פֿאהרקארטען פֿיר דיא אייזענבאהן בייא זיך בעהעלט, אונד האבען איהם זעמטליכע מיטרייזענדע אונטערוועגס פֿאָללען געהאָרזאַם צו לייסטען, אהנע אירגענד וועלכע אנשפּריכע אויף אונטערשטיטצונג, זייא עס מיט געלד אדער לעבענסמיטטעלן, ערהעבען צו דירפֿען.

דעריעניגע, דער דיעזען אנפֿאדערונגען ניכט געניגען קאנן אדער ניכט געניגען ווילל, פֿערליערט דאס אנרעכט אויף דיא איהם געגעבענע שיפֿפֿס־קאַרטע.

אין נעוויארק האבען דיא פּאססאזיערע פֿאם קאמיטע דורכאויס קיינע אונטער־שטיטצונג צו ערווארטען.

בראדי, דען 14. נאוועמבער 1881.

Charles Netter

Druck v. P. Werbers Wittwe, Brody.

II. רעקלאַמע־צעטלען פון שיפֿאָגענטן

אין די פֿאַראַנענע זכרונות וועגן די 80ער יאָרן וועלט אָפּט דערציילט, אַז שיפֿאָגענטן האָבן צעטיילט צווישן די רוסיש־יידישע פּליטים רעקלאַמע־צעטלען בכדי צו מאַכן בעסערע געשעפֿטן; אַזאַ רעקלאַמע האָט צוגעגעבן חשק צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. מיר ברענגען דאָ אַ פֿאָטאָגראַפֿיע פון ביידע זײַטן פון אַזאַ רעקלאַמע־צעטל. אויב מיר האָבן ניט קיין טעות, וועלט אַזאַ צעטל רעפּראָדוצירט צום ערשטן מאָל (די גרייס פון אָריגינאַל איז $4\frac{3}{4} \times 3\frac{1}{2}$ אינטש).

ק. הענרי שטראוסס
קענינלך בעלגישער קאָנסטאַנטינאָפּלער קאָנסולאַרישער אין
אנטווערפּן. 53. קיפּדאָרפּ.
רעגעלמאַסיגע פּאַסאַנשיר־בעפֿעדערונג סיט
פֿאַסטדאַמפּפֿשיפֿען
נאַך
נאָרד־אונד זיד־אמעריקא.
בילליגסט געשטעלטען פּאַרפֿריהט אונד בעקוֹאָרונג אללער פּאַרטכיילן נכערן
דיך דיאיקינגען פּערזאָנען. דיא דיך אַן סיך הערען.

די צעטלען זײַנען צעטיילט געוואָרן דורך דעם שיפֿאָגענט סטראָוס פון אַנטווערפּן (בעלגיע), וועגן וועמען מיר פֿאַרמאָגן אַ פּאָר ידיעות. ער איז געבוירן געוואָרן אין בריסל 1844 און איז געווען אַ חשובֿע בעלגישע פּערזענלעכקייט, די בעלגישע רעגירונג האָט אים אין 1868 געוואָלט באַשטימען פֿאַר איר קאָנסול אין יאָפֿאָ. סטראָוס האָט נאָך אין 1869 זיך פֿאַרנומען מיטן איבערשיקן אונגעריש און רוסיש־פּוילישע יידן קיין אַמעריקע. אין 1881־82 האָט די „אַליאַנס איזראַעליט" דורך אים געקויפֿט שיפֿקאָרטעס פֿאַר די ברעדער פּליטים קיין ניו־יאָרק.

III. צוויי בריוו פון וועג קיין ניו־יאָרק

וועגן דעם, וי אַזוי עס האָט זיך געלעבט די עמיגרַאַנטן אויף די שיפֿן אויפֿן וועג קיין ניו־יאָרק, באַקומען מיר גאָר אַ קלאָר בילד פון 2 בריוו, געשריבן פון ליווערפּול, וווּ די שיפֿן האָבן זיך אָפּגעשטעלט. איין בריוו איז אַדרעסירט צו ד"ר שאַפֿיר [Schaffer] פון קאָמיטעט פון דער „אַליאַנס איזראַעליט" אין בראָד, דער אַנדערער איז פון אַן עמיגרַאַנט צו זײַן פֿאָטער אין בראָד. מיר דרוקן ביידע בריוו מיט דער אָרטאָגראַפֿיע פון די אָריגינאַלן. די אָפּשטעל־צייכנס האָבן מיר צוגעשטעלט; אין די אָריגינאַלן זײַנען קיין שום אָפּשטעל־צייכנס ניטאָ.

1טען נאוועמבער ליווערפּאל [1881].

הער דאקטיר שייפֿער נר"י,

מיר זאגן גיבליבין אין אנווערפּין פון דער פּראָטיץ. מיר האבין ניט געקאנט פֿאהרין, ווארים סע איז זייער שלעכט גיווען דער וועטער אין דע דאמפֿשיף איז גיווען שלעכטע, זיינין מיר אוועק גירייזט מיטוואך, דאש איז 25 טין אקטאב[ער]. אין אנטווערפּין איז גיווען דאנקין השי"ת גיט גיזינט, נאר אבער ארויש פֿארין פֿין אנטווערפּין אין הייל אין דעש גלייכין אין ליווערפּאל באגייט מיט אונז אזוי מיט פֿיא. טאמער בייט מען איין בעשיל [=ביסל] היישע וואשיר, גיט מען אינז אין האלז אין אכין. קערץ דער ציילין אייך, אז דער גאנצער מיא וואש דער אַליאַנש [=אַליאַנס] בייא מיט [=באַמיט] זעך איז אלעש פֿין אנווענדין אן פֿאר פֿאלין. מע ריפֿט אונז דא דאמער קערעל, שוויין. מיר האבין זיך גיקלאגט דעם אהענט [=אַגענט] שטערען, ער איז נאך ערגער פֿין זייער קעלנער. מיר טיט זייער באנק, וואש דאש געלט פֿין דעם אליאנש וועלט אים זיסט פֿאר פֿאלין. מיר קימען שוין דאש איבער. מיר פֿאהרין מארגין פֿריא אוועק קיין נעוויארק. בלייב[ט] גיזונט אין גלייקליך מיט גאנץ חברים כל ישראל [העברעיִשער נאָמען פון אַליאַנס], לאז הש"י אייך העלפֿין, וי אהין איר וועט זיך קערין זאלט איר מצליח זיין. זאב דוד בראהן מיאליסאוועטגראד.

דען 25/10 טען 1881 jar ליווארפּאיל.

לכבוד אהיבי אבי להנגיד רב נתן עליו ראבינשטיין. זייט וויסין, אז איך בין געסטער אוועגדס נאך ליווארפּאיל גיקאמען אינד מיר וועלין מארגין אפּראיזין נאך

ניאירק מיט דער שיף. בייט אייך, איר זאלט זיך זייען מיט דען הער שאפֿיר אינד איבערגעבין, דאס דער הער שטראאס [שיפֿאַגענט פֿון אַנטווערפּן] האנדעלט מיט אינז ערגער וויא מיט שאַף [שאָף]. מען גיבט אינז קיין עססין אין קאיין טרינקען. דיא אלה טעלעגראמעס וואס מען האט גישיקט ווארין פֿאלש. דער הער שטראאס האַט איבערגי־קויפֿט דעם שארלאטאן וויטאשקין, אין דער שארלאטאין האט אינז פֿארקויפֿט פֿאר איין ביפֿשטעקס אין פֿאר איין גלאס קאַפֿע אין דער פֿאר וואס עהר פֿארט אין ערשטין קלאַסע. איר זאל אלעס איבערגעבין. דער הער שאפֿיר האט אינז גיבעטין, אז מיר זאלין אלעס שרייבין, וויא עס גייט אין וויא זא וועט דער הער שטראאס וועט [!] מיט אינז האנדלען. ליבער פֿאטער, ווען איר וועט דארפֿין פֿארין, זאלט איר מיט נעמען חארצ [=עסנוואַרג], איר זאלט זיך ניט פֿארלאזין אויף דעם הער שטראאס אין אויף דיא שטעט וואס איר וועט פֿארין. עס איז אלעס טאייער און ניט ציבעקאמען. אקלאל איר זאלט זיך ניט פֿערלאסין אויף קיין ניסים פֿון דעם יאם, אין דעם הער שאפֿיר זאלט איר אלעס איבערגעבין אין זאלט זיך גאר ניט סטעסניאיען [שעמען], ווארען דעם הער שאפֿיר האט אין גיבייטין, אז מיר זאלין אלעסס שרייבין. האבין מיר גידיינקט, אז עס וועט זיין בעססער, אין דעם סאף איז — וואס וואייטער איז אלעס ערגער. אקלאל עס איז שלעכט, מעקען שטארבין פֿאר הינגער. פֿאמיר [=פֿון מיר] שלמה ראבינשטיין.

בייט צי גריסין אלע גיטע פֿראיינד. זיי למ״ה מיט נעמען דעם הער שינבארג, ער וועט דיר גיט ציניצקימען אויף דעם וועג. בייט אים צי גריסין פֿין מיר. צי גריסין דער ליבער מיטער אין דיא קינדער.

IV. אַ דערקלערונג פֿון ליסאַוועטגראַדער עמיגראַנטן

דעם 18טן אָקטאָבער 1881 האָט אַ גרופּע ייִדישע פּליטים פֿון ליסאַוועטגראַד צוגעשיקט אַזאַ דערקלערונג צו דער „אַליאַנס איזראַעליט״, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם דע־מאָלטיקן דראַנג פֿון ייִדן אין רוסלאַנד צו פֿאָרן קיין אַמעריקע (דער טעקסט איז אין רוסיש, נאָר פֿון אויבן שטייט מיט לאַטייַנישע אותיות Declaration):

דעקלאַראַציע

מיר געחתמעטע ייִדן פֿון דער שטאָט ליסאַוועטגראַד, דערנידעריקטע, באַליידיקטע און באַראַ־בעוועטע, אָנערקענענדיק די גאַנצע הייליקייט און נייטיקייט פֿון דער מיסיע וואָס דער Universalle Alliance Israélite [!] האָט אויף זיך גענומען, דהייַנו:

1. אַרויסנעמען אַלע ייִדן פֿון די סלאַווישע לענדער בכלל און פֿון רוסלאַנד בפֿרט, ווייַל צווישן דער דאָזיקער פֿעלקערשאַפֿט, וואָס זי איז צום מערסטן אָפּגעשטאַנען און צום ווינ־ציקסטן פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקערשאַפֿטן האָט זי זיך דערווייַטערט פֿונעם פּרימיטיוון, גראָבן, ווילדן, אומגעצאַמטן און רויבערישן מענטש, איז דאָס לעבן און דאָס פֿאַרמעגן זייערס ניט נאָר ניט גאַראַנטירט, נאָר עס געפֿינט זיך שטענדיק אין סכּנה.

2. אַריבערפֿירן זיי אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון צפֿון־אַמעריקע, אַ לאַנד וואָס איז מער ווי אַלע ציוויליזירט, וואָס גיט מער גאַראַנטיעס פֿאַר דער פֿרייַהייט פֿון פּערזענלעכקייט, פֿון געוויסן און פֿון אומבאַרירלעכקייט פֿון אייגנס און וואָס אָנערקענט פֿאַר יעטווידער אייַנ־וווינער אַלע בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט, — זאָגן מיר צו פֿייַערלעך צו ווענדן אַלע אונדזערע רעיונות, אונדזער גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט, כּוחות און מיטלען אויף דעם, אַז לויט אונדזערע כּוחות און מיגלעכקייטן זאָלן מיר מיטהעלפֿן דער גרויסער הייליקער זאַך, אין וועלכער די אַליאַנס איז איצטער אין גאַנצן אַרייַנגעטאָן. מיר שווערן צו דינען דער זאַך וואָס דאַרף בייַטן צום בעסערן די לאַגע פֿון אַלע ייִדן, וואָס דאַרף דינען צו פֿאַראייניקן זיי, צו מאַכן זיי בלייִען און צו דערהייבן זיי — מיר שווערן צו דינען דער זאַך פֿון עמיגראַציע. קיין איין ייִד דאַרף ניט בלייַבן אין דעם דאָזיקן פֿאַרשאָלטענעם לאַנד וואָס איז באַזעצט פֿון ווילדע, רויבערישע און בלוט־דאָרשטיקע חיות! מיר וועלן זיך האַלטן פֿאַר גליקלעך, אויב ס׳וועט אונדז געראָטן מיטצוהעלפֿן, אַז כאָטשבי ניט קיין גרויסע צאָל ייִדן זאָל אַריבערפֿאָרן.

בראַד, 18טער אָקטאָבער, 1881.

די ערשטע עמיגראַנטן פֿון ליסאַוועטגראַד:

מ. פּסחאָוו, מ. ווישניעווסקי, יוסף לוקאָווסקי, ד. דעראַנקאָווסקי, וואָלף גאָמבערג, ב. מענ . . . [?], ג. גאָלדענבערג, יעקבֿ גלאַסבערג, יעקבֿ באָראָוויק, בנ. גרינבערג, ד. זלאָ־

טאָפאָלסקי, פסח אַלכאָווי, פּ. באָראָוויק, מ. בראָגין, ד. שפּאָליאַנסקי, ד. בראָן, פּ. בראָן, ג. בראָן, מ. בראָן, צ. זאַטולאָווסקי, א. גלאַסבערג, ב. גאָמבערג, אי. ראָזענבערג, אַ. לעווענזאָן, א. פֿריימאַן, יא. בראָן.

ד. בראָון וואָס פֿיגורירט צווישן די שריבער פֿון דער דעקלאַראַציע איז זיכער זאַב דוד בראָהן מיאליסאָווסקיגראד וואָס האָט געשריבן דעם בריוו פֿון ליווערפּול דעם 1טן נאָוועמבער 1881. (זע דאָקומענט III).

Aus Rußland.

V. אַן אַנטיסעמיטישע דיסטשע קאַריקאַטור אויף די רוסיש־יידישע עמיגראַנטן

מיר ברענגען דאָ אַן אַנטיסעמיטישע קאַריקאַטור וואָס איז אַרויס אין בערלין קעגן די רוסיש־יידישע עמיגראַנטן בעת די פּאָגראָמען אין 1881. די קאַריקאַטור שטעלט פֿאָר אַ יידן מיט אַ זעקל אויף דער פּלייצע און אַן אויפֿשריפֿט Nach Jerusalem. די קאַריקאַטור, געדרוקט אויף אַ פּאָסטקאַרטל מיט אַן אייבערשורה: Neu-Meseritz, den (נייַ־מעזעריץ איז אַ שטעטל ניט ווייט פֿון פּויזן) איז צוגעשיקט געוואָרן אין דעצעמבער 1881 פֿון בערלין צו דעם באָקאַנטן פֿראַנצייזיש־יידישן היסטאָריקער אירידאָר לעב, סעקרעטאַר פֿון אַליאַנס. דער קאָרעספּאָנדענט (A. Boetzel) שרייבט, אַז עס זייַנען פֿאָראַנען 3 וואָריאַנטן פֿון דער קאַריקאַטור.

מיר גיבן דאָ די קאַריקאַטור פֿאַרקלענערטערהייט, אין אָריגינאַל פֿאָרנעמט דאָס בילד די גאַנצע לענג פֿון פּאָסטקאַרטל און אַ העלפֿט פֿון דער בריייט.

VI. שאָרל נעטער און דער פּלאַן פֿון אַ יידישער קאָלאָניזאַציע אין סאַן־דאָמינגאָ

אין Jewish Social Studies פֿון יאָנואַר־פֿעברואַר 1942 איז געדרוקט אַן אָרבעט פֿון מ. ווישניצערן וועגן די פּלענער צו קאָלאָניזירן די אָנטילאָפּענע רוסישע יידן (1881־82) אין סאַן־דאָמינגאָ. לויט דער אָרבעט קומט אויס, אַז שאָרל נעטער פֿון אַליאַנס איזאָלירט איז נוטה געווען צו רעאַליזירן דעם פּראָיעקט. אין אונדזער באַזיץ געפֿינט זיך אַ בריוו פֿון שאָרל נעטער צו אַלאַטיני אין מאָרסעל, געשריבן דעם 13טן אַפּריל 1882. שאָרל נעטער שרייבט, אַז ער האָט באַקומען שלעכטע גרוסן וועגן די רוסישע יידן אין אַמעריקע, דעריבער האָט ער ניט אָנגענומען דעם פּראָיעקט וועגן באַזעצן רוסישע יידן אין סאַן־דאָמינגאָ; געוואָלט לופֿערן וואָס איז אָרויס מיטן פּלאַן וועגן סאַן־דאָמינגאָ האָט די רוסישע יידן ניט געקענט. אין דעם בריוו שרייבט ש. נעטער:

. . . J'ai été un moment en négociations avec le général Luperon, Ministre de St. Dominique qui ne connaissant pas ces malheureux leur a offert un asyle de la part de son gouvernement. Les plaintes venues d'Amérique ont été telles que je n'ai osé accepter les bonnes offres.

אין אַ ריי בריוו פֿון שאָרל נעטער וואָס געפֿינען זיך אין אונדזער באַזיץ פֿאָלט דער גרינדער פֿון „אַליאַנס איזראַעליט" שטאַרק אַן אויף די רוסיש־יידישע עמיגראַנטן און ער כאַראַקטעריזירט זיי ווי שוינדלערס און שנאָרערס.

ז. שיקאָווסקי

אין ייִוואָ

טעמעס וואָס זײַנען באַהאַנדלט געוואָרן אין ייִוואָ 1942/1941

אין משך פֿון אַקאַדעמישן יאָר 1942/1941 זײַנען אין ייִוואָ געלייענט געוואָרן די ווײַטער־דיקע רעפֿעראַטן און ציקלען לעקציעס:

I. אויף דער 16טער יאָריקער קאָנפֿערענץ:

דעם 9טן יאַנואַר 1942: (1) א. טשעריקאָווער: דער אויפֿבוי פֿון ייִדישן מאַסן־לעבן אין אַמעריקע. (2) מ. ווײַנרײַך: די ייִדישע שפּראַך פֿאַר די לעצטע 70 יאָר. (3) ש. ניגער: אַמעריקע אין דער ייִדישער ליטעראַטור. (4) י. לעשטשינסקי: די ראָלע פֿון אַמעריקע אין דער נײַסטער ייִדישער געשיכטע.

דעם 10טן יאַנואַר: (5) ש. קעניג: צו דער מעטאָדאָלאָגיע פֿון פֿאָרשן דאָס ייִדישע לעבן אין אַמעריקע. (6) ל. לעהרער: טעאָריעס וועגן נעגאַטיווע באַציִונגען פֿון ייִדן צו ייִדן. (7) י. א. יאָפֿע: דער פּאַרטיציפּ מיט גע־אָדער אָן גע־. (8) ר. יאַקאָבסאָן: לשון כּנען, די שפּראַך פֿון די טשעכישע ייִדן ביזן 13טן י״ה. (9) ס. ליפּצין: דער אָפּרוף אויף היינעס ייִדישקייט אין ענגלאַנד און אַמעריקע. (10) ש. נאָבל: די טײַטשווערטער פֿון חומש. (11) י. ברוצקוס: די רעליגיע פֿון די כּוזרים. (12) מ. לאָזערסאָן: מיעוטים־שוץ אין קאָנ־סטיטוציעס און אין פּראַקטיק. (13) י. ליפֿשיץ: דער אָנהייב פֿון דער ייִדישער מאַסן־אימיגראַציע קיין אַמעריקע. (14) ר. גלאַנץ: די דײַטש־ייִדישע אײַנוואַנדערונג קיין אַמעריקע. (15) י. קיסמאַן: די ייִדישע אויסוואַנדערונג פֿון רומעניע. (16) ה. בעז: ייִדישע געשיכטע ווי אַ פֿאַקטאָר פֿון נאַציאָנאַלער דערציִונג. (17) ז. וו. בריקמאַן: ייִדישע ענינים אין אַמערי־קאַנער פּעדאַגאָגישע לערנביכער. (18) מ. קליגסבערג: אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער ייִדישער יוגנט אין פּוילן. (19) י. שטיינבוים: מעטאָדישע פּראָבלעמען בײַם ייִדיש־לימוד אין אַמעריקע.

דעם 11טן יאַנואַר: (20) א. מענעס: די ראָלע פֿון גלות בבֿל אין דער ייִדישער געשיכטע. (21) ש. מענדעלסאָן: ווי אַזוי לעבן ייִדן אין די נאַצישע געטאָס.

II. אויף די וויסנשאַפֿטלעכע זיצונגען:

דעם 22טן אָקטאָבער 1941: (22) מ. ווײַנרײַך: דאָס ווערטערבוך פֿון דער ייִדישער קולטורשפּראַך. דעם 26טן נאָוועמבער: (23) מ. לאָזערסאָן: דער קריזיס אין דער מאָדערנער סאָציאָלאָגיע. דעם 28טן יאַנואַר 1942: (24) מ. ווײַנרײַך: די אינעווייניקסטע אַנטוויקלונג פֿון די עלעמענטן אין ייִדיש. דעם 29טן אַפּריל: (25) ז. שײַקאָווסקי: שואַדיט, די שפּראַך פֿון אַ ייִדישן ייִשובֿ אין דרום־פֿראַנקרײַך. אויפֿן 26טן מײַ איז באַשטימט: (26) פֿ. האַלע: די קאַווקאַזער באַרגייִדן.

III. אויף די גלעזלעך טיי:

דעם 18טן אָקטאָבער 1941: (27) ש. מענדעלסאָן (אַרײַנפֿיר־וואָרט): דאָס סאָוועטישע ייִדנטום און ייִדן איבער דער וועלט. דעם 12טן נאָוועמבער: (28) מ. באָריישאָ (אַרײַנפֿיר־וואָרט): די ייִדישע ליטעראַטור אויף מאָרגן נאָך דער מלחמה. דעם 10טן דעצעמבער: (29) א. מענעס (אַרײַנפֿיר־וואָרט): ייִדישע טראַדיציעס און זייער אָנווענדונג אין דער הײַנטיקער צײַט. דעם 11טן פֿעברואַר 1942: (30) ל. לעהרער (אַרײַנפֿיר־וואָרט): צי זײַנען ייִדן פּסיכיש גרייט צו נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. דעם 11טן מאַרץ: (31) י. לעשטשינסקי (אַרײַנפֿיר־וואָרט): די אַנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע. דעם 8טן אַפּריל: (32) ב. צבֿיון (אַרײַנפֿיר־וואָרט): טענות צו דער ייִדישער קולטורשפּראַך. אויפֿן 13טן מײַ איז באַשטימט: (33) מ. ווײַנרײַך (אַרײַנפֿיר־וואָרט): דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען ווי אַ מיטל צו פֿאַר־ענטפֿערן די פּראָבלעם פֿון מינאָריטעטן.

IV. אין היסטאָריקער־קרײַז:

דעם 25טן אָקטאָבער 1941: (34) ז. שײַקאָווסקי: די יידישע אַרכיוון און ביבליאָטעקן אין פֿראַנקרײַך און זייער גורל. דעם 8טן נאָוועמבער: (35) י. ברוצקוס: גרעבוארס טעאָריע וועגן די פּוזרים. (36) ר. מאַהלער: אָפּשאַצונג פֿון י. קלויזנער, תולדות הקהלה העברית בוילנה. דעם 22טן נאָוועמבער: (37)) ר. גלאָנץ: מקורים צו דער געשיכטע פֿון דער דײַטש־יידישער אײַנוואַנדערונג אין אַמעריקע. דעם 6טן דעצעמבער: (38) י. סטאָר: יידן אויפֿן אינדזל קרעטע אונטער דער וועגעציאַנער ממשלה. (39) ש. שאַצקי: פֿאַרשונגען פֿון דער יידישער געשיכטע אין מעקסיקע. דעם 24טן יאַנואַר 1942: (40) מ. וויטניצער: דער היס־טאָרישער הינטערגרונט פֿון דעם קאָלאָניזאַציע־פּראָיעקט אין סאָן־דאָמינגאָ. דעם 7טן פֿעב־רואַר: (41) ר. מאַהלער: יידישע עמיגראַציע פֿון גאַליציע קיין אַמעריקע. (42) ז. שײַקאָווסקי: די בראָדער עמיגראַציע קיין אַמעריקע אין ליכט פֿון די „אַליאַנס״־אַרכיוון. דעם 21טן פֿעברואַר: (43) מ. שטאַרקמאַן: פּרץ הירשבײַנס ׳בבלי ווי אַ מקור צו פֿאַרשן די געשיכטע פֿון דער יידישער אימיגראַציע קיין אַמעריקע. דעם 7טן מאַרץ: (44) י. שאַצקי: עמיגרא־ציאָניסטישע שטימונגען אין דער איראָפּעישער יידישער פּובליציסטיק אין 19טן י״ה. דעם 21טן מאַרץ: (45) א. מענעס: יידישע נעמען ווי אַ מקור פֿאַר פֿאַרשונגען. דעם 18טן אַפּריל: (46) י. ליפֿשיץ: אַמעריקאַנער יידישע געשיכטע־פֿאַרשונג. אויפֿן 2טן מײַ איז באַשטימט: (47) ר. מאַהלער: ענן, דער גרינדער פֿון קאָראַזמיזם.

V. אין פּסיכאָאַנאַליטישן־פּעדאַגאָגישן קרײַז:

דעם 22טן נאָוועמבער 1941: (48) ל. לעהרער: אַ פּסיכאָאַנאַליטישע אויסטײַטשונג פֿון יידישער שׂינאה צו יידן. דעם 6טן דעצעמבער: (49) דיסקוסיע: דער פּסיכאָאַנאַליטישער באַ־געם פֿון יידישער שׂינאה צו יידן. דעם 21טן פֿעברואַר 1942: (50) מ. קליגסבערג: מעטאָדישע פּראָבלעמען בײַם פֿאַרשן אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון יוגנטלעכע. דעם 21טן מאַרץ: (51) ר. גינז־בורג: יחיד און כלל ווי אַ דערציִערישע פּראָבלעם. דעם 14טן אַפּריל (שותּפֿישע זיצונג מיטן היסטאָריקער־קרײַז): (52) י. פֿײַן: אַ פּראָיעקט פֿון אַ סאָציאַלאָגישער אויספֿאָרשונג פֿון אַ יידישער קהילה. אויפֿן 2טן מײַ איז באַשטימט: (53) נ. נאָלדבערג: אַנאַליז פֿונעם לייענען יידיש און העברעיִש אין אַמעריקאַנער שטאָטישע ביבליאָטעקן.

VI. אין פֿילאָאַגישן קרײַז:

דעם 19טן נאָוועמבער 1941: (54) י. א. יאָפֿע: באַמערקונגען צום יידישן אויסלייג. דעם 21טן יאַנואַר 1942: (55) י. מאַרק: אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער אָפּטקייט פֿון העב־רעיִזמען. (56) י. א. יאָפֿע: באַמערקונגען צום יידישן אויסלייג.

VII. אין דער אַספּיראַנטור:

די לימודים אין דער אַספּיראַנטור האָבן זיך אָנגעהויבן דעם 25טן סעפּטעמבער 1941. אַחוץ דער אינדיווידועלער אַרבעט פֿון יעדער אַספּיראַנט און פּראָאַספּיראַנט זײַנען געפֿירט געוואָרן סיסטעמאַטיש די וויכטערדיקע קלאַסן:

(54—104) י. מאַרק: יידיש א. אין מײַ און יוני 1942 דאַרפֿן אין דער גרופּע נאָך צוקומען (105—119) 15 קלאַסן.

(120—146) י. מאַרק: יידיש ב. אין מײַ און יוני 1942 דאַרפֿן אין דער גרופּע נאָך צוקומען (147—154) 8 קלאַסן.

(155—183) י. מאַרק: יידיש ג. אין מײַ און יוני 1942 דאַרפֿן אין דער גרופּע נאָך צו־קומען (184—191) 8 קלאַסן.

(192—218) מ. קאַסאָווער: העברעיִש א. אין מײַ און יוני דאַרפֿן אין דער גרופּע נאָך צו־קומען (219—226) 8 קלאַסן.

(227—244) מ. קאַסאָווער: העברעיִש ב. אין מײַ און יוני דאַרפֿן אין דער גרופּע נאָך צוקומען (245—252) 8 קלאַסן.

(255—253) ר. מאַהלער: געשיכטע פֿון דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פֿון ייִדן ביזן סוף 18טן י״ה.

(256—258) א. מענעס: די אַנטוויקלונג פֿון דער תּנך־פֿאָרשונג פֿאַר די לעצטע צוואַנ־ציק יאָר.

(259—261) ר. גלאַנץ: דער ייִדישער קיבוץ אין דײַטשלאַנד ערבֿ דער עמאַנסיפּאַציע.

(262—287) מ. ווײַנרײַך: געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור ביז דער השׂכּלה. אין מײַ און יוני דאַרפֿן נאָך זײַן (288—294) 7 לעקציעס פֿון דעם ציקל.

ס׳זײַנען אויך געווען (295—311) 7 באַריכטן פֿון די אַספּיראַנטן וועגן זייערע אַרבעטן.

(312) דער סיום פֿון דער אַספּיראַנטור איז באַשטימט אויפֿן 24טן יוני.

אַ קאָנקורס אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון אימיגראַנטן

דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט (ייִוואָ) שרײַבט אויס אַ קאָנקורס אויף דער בעסטער באַשרײַבונג:

פֿאַר וואָס בין איך אַוועק פֿון דער אַלטער היים
און וואָס האָב איך דערגרייכט אין אַמעריקע.

עס איז שווער צו געפֿינען אין דער גאַנצער ייִדישער געשיכטע אַזאַ איבערקערעניש ווי די מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע פֿאַר די לעצטע 60—70 יאָר. אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אַליין איז אויסגעוואַקסן אַ ייִדישער ייִשובֿ פֿון איבער 5 מיליאָן מענטשן, און אויך אויפֿן לעבן פֿון די אייראָפּעיִשע ייִדן האָט די פֿאַרבינדונג מיט אַמעריקע געהאַט גאָר אַ גרויסע ווירקונג. ייִדישע היסטאָריקערס האָבן וועגן דעם געשריבן, און עס איז אויך פֿאַראַן אַ צאָל מעמואַרן, טייל זייער וויכטיקע. אָבער די גרויסע מאַסע אימיגראַנטן, די וואָס זײַנען אַליין אָפּגעקומען און האָבן מיט זייערע אייגענע הענט אויפֿגעבויט אין דעם נײַעם לאַנד זייער פּערזענלעך לעבן און זייערע קהלשע אינסטיטוציעס — זיי זײַנען גאַנץ ווייניק געקומען צום וואָרט. דאָס איז אַ גרויסער חסרון פֿאַר דער פֿאָרשונג.

דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט וואָס פֿאַרנעמט זיך שוין העכער 16 יאָר מיט פֿאָרשן דאָס ייִדישע לעבן שרײַבט איצט אויס אַ קאָנקורס אויף דער בעסטער באַשרײַבונג אונטערן טיטל: **פֿאַר וואָס בין איך אַוועק פֿון דער אַלטער היים און וואָס האָב איך דערגרייכט אין אַמעריקע.** אָנטייל נעמען קען יעדער דערוואַקסענער ייִד, מאַן אָדער פֿרוי, וואָס איז ניט געבאָרן געוואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אָדער קאַנאַדע. ס׳מאַכט ניט אויס דער גראַד בילדונג, אָפּשטאַם, באַשעפֿטיקונג, פּאַרטייִשע צוגעהעריקייט. אַן אומגעניטקייט אין שרײַבן איז ניט קיין מניעה אָנטייל צו נעמען אין קאָנקורס און צו קריגן אַפֿילו די ערשטע פּרעמיע.

פֿאַר די בעסטע באַשרײַבונגען זײַנען באַשטימט 25 פּרעמיעס: 1טע פּרעמיע — 100 דאָלאַר, 2טע פּרעמיע — 70 דאָלאַר, 3טע פּרעמיע — 40 דאָלאַר, 4טע פּרעמיע — 30 דאָלאַר, 5טע און 6טע פּרעמיע — צו 20 דאָלאַר, 7טע ביז 25טע פּרעמיע — צו איין באַנד פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס. די אַרבעטן דאַרפֿן צוגעשיקט ווערן צום ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט ביזן 1טן סעפּטעמבער 1942.

די באַשרײַבונג דאַרף זײַן פּרטימדיק, פּינקטלעך און אויפֿריכטיק. פּרטימדיק: דער־ציילט יעדע זאַך מיט וואָס מער איינצלהייטן. מיינט ניט, אַז „קליינקייטן״ זײַנען ניט וויכטיק. אַדרבא, דווקא אַלגעמיינע באַטראַכטונגען וועגן דער „שווערער סיטואַציע״, וועגן דער „ביטערער לאַגע״ האָבן אַ קנאַפּע ווערדע. פּינקטלעך: רעדט ניט אַרום און אַרום. וואָס ווינציקער מליצה. אויפֿריכטיק: מען דאַרף ניט דערציילן קיין מעשׂיות וואָס ניט געשטויגן ניט געפֿלויגן אויף צו מאַכן די באַשרײַבונג „אינטערעסאַנטער״. אָבער פֿון דער אַנדער זײַט דאַרף מען אויך ניט באַהאַלטן קיין איבערלעבונגען.

איטלעכע באַשרײַבונג דאַרף האַלטן צום ווינציקסטן 25 זײַטן פֿון אַ העפֿט; נאָר וואָס מער אַלץ בעסער. פֿלײַסט זיך צו שרײַבן וואָס ריינער, ניט געצוקט. שרײַבט בלויז אויף איין זײַט פּאַפּיר.

יעדער שרײַבער איז פֿרײַ אויפֿצושטעלן דעם מאַטעריאַל וויִ ער ווייל. מיר רעכענען אָבער, אַז דאָס גרינגסטע איז צו שרײַבן אין אַ כראַנאָלאָגישן סדר. בײַם אויסקלײַבן דעם מאַטעריאַל איז אויך יעדערער פֿרײַ. פֿון דעסט וועגן רופֿן מיר אָן עטלעכע פונקטן וואָס עס איז כּדאַי צו באַרירן:

דער שרײַבער; עלטערן, ברידער, שוועסטער. באַצײַכנען צווישן די משפּחה־מיטגלידער. וווּ זיך געלערנט. וואָס פֿאַר אַ תּכלית האָבן געהאַט אין זינען די עלטערן. ווען אָנגעהויבן אַרבעטן. וויִ אַזוי זיך אויסגעלערנט אַ פֿאַך. וואָס פֿאַר אַ באַשעפֿטיקונג(ען) געהאַט אין דער אַלטער היים. צי חתונה געהאַט נאָך אין דער אַלטער היים, צי האָט זיך אין שײַכות מיטן חתונה־האָבן געביטן די מאַטעריעלע לאָגע. דאָס גײַסטיקע לעבן אין דער אַלטער היים (רעליגיע, טראַדיציעס, לייענען, אַרגאַניזאַציעס אאַז״וו). וויִ אַזוי באַשלאָסן צו עמיגרירן, וואָס האָט געשטערט און וואָס האָט צוגעהאָלפֿן. הוצאות אויף עמיגרירן און די רײַזע גופֿא. ערשטע אײַנדרוקן פֿון אַמעריקע; וויִ אַזוי זיך אײַנגעאָרדנט, ווער האָט געהאָלפֿן. באַשעפֿטיקונגען פֿון יעמאָלט ביז הײַנט, אַרבעט און אַרבעטלאָזיקייט, סטרײַק. איבערבײַט אין מאַטעריעלן און גײַסטיקן לעבן. אָנטייל אין אַרגאַניזאַציעס. פֿאַרבינדונג מיט דער אַלטער היים, צי געשיקט הילף, צי עמעצן אַריבערגענומען. די קינדער, זייער בילדונג, וואָס טוען זיי איצט. באַצײַכנען צווישן עלטערן און קינדער. צי קענען די קינדער ייִדיש. וואָסערע ציל שטעלט זיך דער שרײַבער פֿאַר די קינדער וואָס זײַנען נאָך ניט זעלבשטענדיק. וואָס טראַכט דער שרײַבער וועגן זײַנע און זײַנע קינדערס דערגרײַכונגען אין אַמעריקע. וואָסער פֿאַסירונג אין לעבן האָט אויף דעם שרײַבער געמאַכט דעם גרעסטן אײַנדרוק.

אויב דער שרײַבער האָט ווען עס איז געפֿירט אַ טאָגבוך, אַדער אויב ער האָט אַנדערע פֿאַרצייכענונגען, בריוו און דאָס גלײַכן, זאָל ער דאָס אויך צושיקן.

מען קען שרײַבן אויף וואָסער שפּראַך מען וויל. אין דער באַשרײַבונג דאַרף מען בלויז אָנווײַזן עלטער און געשלעכט, אָבער ניט דעם פֿאַמיליע־נאָמען און ניט דעם אַדרעס. אונטערשרײַבן דאַרף מען מיט עפּעס אַ פסעודאָנים צי אַ סימן. דעם זעלבן פסעודאָנים אָדער סימן דאַרף מען אָנשרײַבן אויף אַ קאָנווערט, אין דעם קאָנווערט אַרײַנלייגן אַ צעטל מיטן פֿולן נאָמען און אַדרעס און דעם קאָנווערט פֿאַרקלעפּן. די קאָנווערטן וועט מען עפֿענען ערשט נאָך דעם וויִ די פּרעמיע וועלן זײַן באַשטימט.

די נעמען פֿון אַלע פּרעמירטע וועלן פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן אין די יידאָ־אויסגאָבעס און אין די צײַטונגען, סײַדן דער אָנטייל־נעמער וועט ניט וועלן, מען זאָל אויסזאָגן זײַן נאָמען.

דער יידאָ פֿאַרזיכערט, אַז אַלע צוגעשיקטע מאַטעריאַלן וועלן געהאַלטן ווערן בסוד. צו דעם מאַטעריאַל וועלן האָבן אַ צוטריט נאָר געציילטע פֿאַרשערס. אויב דער יידאָ וועט באַשליסן צו פֿובליקירן אַן אַרבעט, וועט ער דאָס טאָן נאָר מיטן הסכם פֿונעם שרײַבער.

*

ס׳האָט זיך געגרינדעט אַ קאָמיטעט פֿרײַנד פֿון יידאָ אײַנצושאַפֿן פֿאַרן יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אַן אייגענע היים אין ניו־יאָרק.

די ביבליאָטעק פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט איז אין משך פֿון די לעצטע חדשים שטאַרק באַרײַכערט געוואָרן דורך מתּנות און קניות. צווישן די צוגעקומענע ביכער געפֿינען זיך דער „אוצר ישׂראל״, Jüdisches Lexikon, אַ פֿולער גאַנג פֿון Zeitschrift für hebräische Bibliographie, אַ פֿולער גאַנג פֿון Freie jüdische Lehrer-stimme (ווין), אַ סך סאָוועטישע זשורנאַלן און ביכער אאַז״וו.

ס׳איז אַרויס פֿון דרוק אין דער סעריע „ביבליאָטעק פֿון יידאָ״ די אַרבעט פֿון פּראָפֿ׳ מאָרק וויִשניצער: דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען וויִ אַ מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעמען פֿון מינאָריטעטן. דאָס בוך האָלט 96 זײַטן.

פֿון שלמה מענדעלסאָנס רעפֿעראַט וועגן פּוילישע יידן אין די געטאָס זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן נאָך 1000 עקזעמפּלאָרן. אין דעם דאָזיקן באַזונדערן אָפּדרוק זײַנען שוין אַרײַנגעטראָגן די שינויים וואָס דער מחבר האָט געמאַכט אין די יידאָ־בלעטער XIX, 1 לגבי דעם ערשטן סעפּאַראַט.

דער יוּוואָ האָט אָפּגעדרוקט אין די צייטונגען אַן אויפֿרוף, מען זאָל אים אַרײַנשיקן פּריוואָטע בריוו, וואָס זיי זײַנען אַ ווי־כטיקער מאַטעריאַל פֿאַר היסטאָרישער פֿאָרשונג. דער אָפֿרוף איז זייער אַ גוטער, עס קומען אַרײַן אי אייניקע אינטערעסאַנטע בריוו אי גאַנצע קאָלעקציעס.

פֿון דער רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

אליהו דזשור איז לאַנגע יאָרן געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון דער העלפֿאַרבעט פֿאַר ייִדישע עמיגראַנטן אין בערלין, פּאַריז און ליסבאָן. לעצטנס פֿירט ער דאָס ביורָאָ פֿון היצעם אין ניו־יאָרק. שטודירט יורי, סאָציאָלאָגיע און פֿאָליטישע ווישנשאַפֿטן אין ציריך, פּעטערבורג, קיִעוו, בערלין. אין בוכפֿאָרם האָט ער פּובליקירט: די מאַדערנע פֿעלקער־וואַנדערונג, מיט אַ הקדמה פֿון פּראָפֿ׳ ל. הערש.

יוסף קיסמאָן איז אַ ד״ר יורי פֿון וויינער אוניווערסיטעט, געווען אַדוואָקאַט און געזעל־שאַפֿטלעכער טוער אין טשערנאָוויץ. זײַנט 1938 ווויינט ער אין ניו־יאָרק. ער איז דער סעק־רעטאַר פֿונעם פֿאַרש־קאָמיטעט פֿונעם ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט.

באַלעסלאָו לעווין שטאַמט פֿון פּוילן, די לעצטע יאָרן ווויינט ער אין אַרגענטינע. ער האָט זיך ספּעציאַליזירט אויף דער געשיכטע פֿון ייִדן אין דרום־אַמעריקע אין דער קאָלאָניאַלער צייט, און עטלעכע אַרבעטן זײַנען, אין ייִדיש און אין שפּאַניש, ווערן דערמאָנט אין די הערות צום אַרטיקל.

יעקבֿ שאַצקי איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ.

לייב שפּיזמאַן איז אַ פּובליציסט און כלל־טוער פֿון וואַרשע, אין אַמעריקע זינט 1941. אַחוץ אַ גרויסער צאָל אַרטיקלען אין פּעריאָדישע אויסגאַבעס האָט ער אויך אָפּגעדרוקט אַ צאָל אַרבעטן אין בוכפֿאָרם.

יעקבֿ לעשטשינסקי איז אַ מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון יִוואָ און איר ווויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר.

ווי־קטאָר זשירמונסקי (זע ז׳ 243).

מ. ווינריַיך איז דער ווויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון יִוואָ.

לייבוש לעהרער איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ און איר ווויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר.

מרדכי קאָסאָווער איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די „יִוואָ־בלעטער״.

ניסן גאָלדבערג איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די „יִוואָ־בלעטער״.

ז. שטיקאָווסקי איז אַן אַספּיראַנט פֿון יִוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די „יִוואָ־בלעטער״.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

מאַרק ווישניאַק, דאָס טראַנספּערירן באַפֿעלקערונגען וי אַ מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די פֿראָבלעם פֿון מינאָריטעטן. ביבליאָטעק פֿון יִוואָ, היסטאָרישע סעקציע. ניו־יאָרק, 1942. נבֿיאים. קאַפּיטלעך „נבֿיאים אַחרונים״, בוך איינס: עמוס, הושע, ישעיה, מיכה. מיט דערקלערונגען און אויסטײַטשונגען פֿון חיים שויס. צענטראַלער בילדונגס־קאָמיטעט און פֿילאָדעלפֿיער ראַיאָן 4 פֿון ייִדיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַרבאַנד. ניו־יאָרק, 1942.

ל. האָדעס, צי איז נויטיק אַ ייִדישע אַרמיי? פֿאַרלאַג מעדעם־קלוב, נומ׳ 1, ניו־יאָרק, 1942. 39 זז׳.

פֿרײַע פּוילן. אַרויסגעגעבן דורך די דעלעגאַציעס פֿון די פּוילישע און ייִדישע אַרבעטער־באַוועגונגען אין אַמעריקע. ניו־יאָרק, 1942. ייִדיש 6 זז׳; ענגליש און פּויליש 10 זז׳.

דער מזרחי וועג. ניו־יאָרק, מאַרץ 1942.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאַמענטן אין דער ייִדישער געשיכטע. פֿערטער טייל, העפֿט 5. מאַרץ 1942, „דאָס וואָרט״־ביבליאָטעק.

באַריכט פֿון ניו־יאָרקער אַרבעטער־רינג דיוויזיע בײַם יידישן אַרבעטער קאָמיטעט צו דער קאָנפֿערענץ אין מענהעטן־סענטער, זונטיק, דעם 16טן נאָוועמבער, 1941. 12 זײַ. יידיש, 4 זײַ. ענגליש.

אונדזער שול־טריבונע. רעדאַקטירט פֿון שאול מאַלץ. יאַנואַר 1942. פּעריאָדישע שריפֿט פֿון אָפּסטייט ניו־יאָרק און קאַנאַדע אַרבעטער־רינג שול־רעזשאָן. [מולטיגראַפֿירט]

מאַטעריאַלן פֿאַרצוליענען פֿאַרן יום־טובֿ פּסח. צוזאַמענגעשטעלט פֿון פּ. גינגאָלד. יידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַראַנד, בילדונגס־קאָמיטעט, ניו־יאָרק. [מימעאָגראַפֿירט]

קאָנגרעס־בולעטין. אינפֿאָרמאַציע און קאָמוניקאַטן פֿון הויפּט־ביורא, יידישער וועלט־קאָנגרעס אין ניו־יאָרק. פֿעברואַר 1942. 24 זײַ. [מימעאָגראַפֿירט]

ש. איזבאַן. צוישן הונדערט טויערן. ניו־יאָרק, 1942. 247 זײַ.

די צוקונפֿט, מאַרץ, אַפּריל, 1942.

א. נ. שטענצל. צו דער רויטער אַרמיי. פֿעברואַר 1942. לאָנדאָן. העפֿטל 20. 8 זײַ.

קאָנגרעס־בולעטין. אינפֿאָרמאַציע און קאָמוניקאַטן פֿון יידישן וועלטקאָנגרעס אין ניו־יאָרק. נומער 1, ניו־יאָרק, יאַנואַר 1942. 11 זײַ. [מימעאָגראַפֿירט]

ראובֿן גראַנאָווסקי, יצחק יואל לינעצקי און זײַן דור. ערשטער טייל. אַרויסגעגעבן פֿון פֿאַרלאָג „קאָלעגן", ניו־יאָרק, 1941. 128 זײַ.

יובעלעאום [!]־זשורנאַל לכּבֿוד דעם 70טן געבורטסטאָג פֿון מאָריס אייזענמאַן. ביאָליסטאָקער צענטער און מושבֿ־זקנים. אונטער דער רעדאַקציע פֿון דוד סאָהן. 136 זײַ.

ש. צ. זעצער. די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע. פֿערטער טייל. „דאָס וואָרט"־ביבליאָטעק.

י. דאָברושין, מיכאָלס, דער פֿאַטיאָר. מלוכה־פֿאַרלאָג „דער עמעס", מאָסקווע. פֿאַרטיי־פֿאַרלאָג, ריגע, 1940. 123 זײַ.

א. י. זאַקוסקי, י. ל. פּרץ. בוך־געמיינשאַפֿט בײַ דער יידישער ראַציאָנאַליסטישער געזעל־שאַפֿט, בוענאָס־אײַרעס, 1942. 63 זײַ.

אונדזער שטימע. גאַליציאַנער לאַנדסמאַנשאַפֿטן־זשורנאַל. 1טער יאָרגאַנג, נומער 1, אַפּריל 1942.

קינדער־קלאַנגען. אַרויסגעגעבן פֿון מיטלשול־ און „גרינינקע ביימעלעך"־קלובן. מאָנ־טרעאָל. פֿעברואַר־מאַרץ 1942. [מימעאָגראַפֿירט]

ברוך באַריאַך, עלעמענטאַרע געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור זינט איר אַנטשטייונג ביז שלום־עליכמען. קוריטיבאַ, פּאַראַנאַ, בראַזיל, 1942. ערשטער טייל, 99 זײַ; צווייטער טייל, 93 זײַ.

נחמן מײַזיל, דורות און תּקופֿות אין דער יידישער ליטעראַטור. פֿאַלקס־ביבליאָטעק, שרײַבער־סעקציע בײַם איקוף, ניו־יאָרק, 1942. 94 זײַ.

א. ראַבאָי, דער יידישער קאָובאָי. פֿאַלקס־פֿאַרלאָג, אַלוועלטלעכער יידישער קולטור־פֿאַראַנד, ניו־יאָרק, 1942. 311 זײַ.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע. „דאָס וואָרט"־ביבליאָטעק, אַפּריל 1942.

צבי יהודה ראבינוביטש, חיי יהודי שלם. „אחדות ישראל", בוענאָס־אייַרעס, תש"ב. 158 זײַ.

יקותיאל וויים, תהלים. בוענאָס־אייַרעס. 386 זײַ. [צוגעשיקט פֿון מחבר מיט אַנדערע ווערק זײַנע.]

אברהם רגלסון, שם הבדלה. ועד להוצאת כתבי א. רגלסון, ניו־יאָרק, תש"ב. 101 זײַ.

The Journal of Negro Education, April, 1942.

Free Poland. Joint Declaration by the Representatives-in-Exile of Polish Socialist Party and the General Jewish Workers' Union of Poland. New York, 1942. 7 pp.

1940 *Yearbook of Jewish Social Work. April* 1942. Council of Jewish Federations and Welfare Funds, New York City. [מימעאָגראַפֿירט]

The Jewish Outlook, March, 1942.

Harry Slochower, "Attitudes towards Heine in German Literary Criticism." Reprint from *Jewish Social Studies.*

Fritz Bamberger, *Zunz's Conception of History: A Study of the Philosophic Elements in Early Science of Judaism.* New York, 1941. 25 pp.

Simon Segal, *Poland Fights Back: The Underground Movement in Poland.*

Moses Moskowitz, *The Jewish Situation in the Protectorate of Bohemia-Moravia.* Reprinted from *Jewish Social Studies.* Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee, New York, 1942. Reprint Series, No. 1, 28 pp.

Karl Brown, comp., *A Guide to the Reference Collections of the New York Public Library,* New York, The New York Public Library. 1941. XIV + 416 pp.

Walter Dyson, *Howard University: The Capstone of Negro Education: A History:* 1867—1940. The Graduate School, Washington, D. C. XIV + 551 pp.

The Jewish Quarterly Review. April, 1942.

The Jewish Labor Committee: What it Does and what it Stands for. 1942. 15 pp.

Address by Maurice Wertheim, President of the American Jewish Committee. Delivered at the Thirty-Fifth Annual Meeting of the American Jewish Committee, New York, January 25, 1942. New York, The American Jewish Committee, 1942. 12 pp.

Moses Moskowitz, *Principles, Plans and Proposals of Post-War Reconstruction in Reference to Jewish Questions.* Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee. Memorandum Series, No. 1. 57 pp. [מימעאָגראַפֿירט]

Bulletin of the New York Public Library, April, 1942.

G. W. Allport, J. S. Bruner, E. M. Jandorf, "Personality under Social Catastrophe: Ninety Life-Histories of the Nazi Revolution." Reprinted from *Character and Personality,* September 1941. 22 pp.

Hebrew Union College Annual. Vol. XVI. Cincinnati, 1941. 482 pp. [מיט אַן אינדעקס צו די בענד I—XV]

Pamphlets Relating to the Jews in England during the 17th and 18th Centuries. Sutro Branch, California State Library, San Francisco, October 1939. VI + 141 pp.

Two Pamphlets on the History of the Jews in England (William Arnal, 1736; Francis Goldsmid, 1830). With an introduction by Paul Radin. Sutro Branch, California State Library, San Francisco, April 1940. II + 62 pp. [מימעאָגראַפֿירט]

Abraham A. Neuman, *Cyrus Adler, A Biographical Sketch.* New York, The American Jewish Committee, 1942. VIII + 233 pp.

"Jews in the Far East," *Jewish Affairs,* January 1942.

Dorothy Campbell Tompkins, *Social and Economic Problems Arising out of World War II: A Bibliography.* Publication No. 80, Public Administration Service, Chicago, Ill., 1941. VII + 114 pp.

J. B. Lightman, *The Organization and Philosophies of Jewish Communal Life in America.* Committee on Public Relations of the Jewish Community Council of Metropolitan Houston, Texas. 15 pp.

Solomon Simon, *The Wandering Beggar . . . or the Adventures of Simple Shmerel.* Behrman's Jewish Book House, New York, 1942. VIII + 118 pp.

Schools for Victory. Teachers Union of the City of New York, March, 1942. 31 pp.

Religious Bodies: 1936. Selected Statistics for the United States by Denominations and Geographic Divisions. Prepared under the Supervision of Dr. T. F. Murphy, Bureau of the Census. U. S. Govt. Prntg. Office, Washington, 1941. IV + 185 pp.

Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace. January-February, 1942. Vol. II, No. I and II.

Latin American Journals Dealing with the Social Sciences and Auxiliary Disciplines, 1941. Division of Intellectual Cooperation, Pan American Union, Washington, D. C. 73 pp.

Jewish Youth under the Nazi Iron Heel: *Grim Suffering and Heroic Struggle.* Jewish Socialist Youth Club "Zukunft", New York, 1942. 16 pp.

U. S. Bureau of the Census. *Sixteenth Census of the United States*: 1940. *Population. First Series*: *Number of Inhabitants. U. S. Summary.* Prepared under the supervision of Leon E. Truesdell. U. S. Govt. Prntg. Off., Wash., D. C. VI + 75 pp.

Library of Congress. Division of Documents. Jame B. Childs, *Author Entry for Government Publications.* U. S. Govt. Prntg. Off., Washington, D. C. 1941. 38 pp.

Bulletin of the New York Public Library. March, 1942.

News Bulletin. Institute of International Education, New York. March 1, 1942.

Hadassah Newsletter. March, 1942.

Home Review. Jewish Children's Home, Rochester, New York. February, 1942, vol. 16, No. 2. 4 pp. [מימעאָגראַפירט]

Histadrut. 1942 *Year Book.* Trade Union Division. National Labor Committee for Palestine. 64 pp.

Jacob A. P. M. Andrade, *A Record of the Jews in Jamaica from the English Conquest to the Present Time.* Kingston, Jamaica, 1941. 282 pp.

Peace Research Project of the Graduate Faculty of Political Science Organized under The New School for Social Research. Studies on War and Peace. No. 12: Max Ascoli, *War Aims and America's Aims;* No. 13: Hans Staudinger, *The United States and World Reconstruction;* No. 16: Fernando de Los Rios, *Sovereignty and the Coming Peace;* No. 17: Nino Levi, *Internal Structure and International Order;* No. 19: Jakob Marschak, *The Task of Economic Stabilization.* Reprinted from *Social Research,* September 1941.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינרייך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, ש. ניגער, י. שאַצקי. רעדאַקטאָר: מ. ווינרייך.

THE COMMISSIONERS OF THE INQUISITION IN BUENOS AIRES

By B. LEWIN

(Pp. 192—211)

On the basis of archive materials the author describes the duties, attributes and jurisdiction of the colonial administrators of the Inquisition. Several documents are given in an appendix which also includes lists of the commissioners, lesser officers and their terms of office.

PURIM PLAYS AND CLOWNS IN THE GHETTO OF AMSTERDAM

By J. SHATZKY

(Pp. 212—220)

The author describes the Purim festivals in Amsterdam from the 17th to the early 19th centuries: religious and secular dramatizations of the Purim story, balls, buffoonery, entertainment.

THE JEWS IN THE PROVINCE OF ZAGLEBIE DURING THE PRESENT WAR

By L. SPIZMAN

(Pp. 221—231)

This paper presents a picture of Jewish life in the Zagłębie region of Poland under the Nazis, giving all available information on population, reprisals, occupations, trade schools and courses, relief and educational work.

ON THE SOCIAL PHYSIOGNOMY OF AMERICAN JEWRY

By J. LESTCHINSKY

(Pp. 232—242)

The author answers the critics of his original article (YIVO BLETER, XVII, 1 and 2; discussion, YIVO BLETER, XVIII, 2). He discusses primarily the methods used in arriving at statistics of Jewish immigration and the question of the economic ties between the Jewish immigrants and the Slav immigrants in this country.

THE YIDDISH LANGUAGE ATLAS OF THE SOVIET UNION

By V. ZIRMUNSKIJ

(Pp. 243—249)

This paper is a review on *The Yiddish Language Atlas of the Soviet Union,* written by a prominent linguist of the University of Leningrad. The author proves that the Yiddish dialects did not arise in the Germanic countries but rather in Poland and the neighboring countries, to which the Yiddish-speaking Jews migrated from Germany. The greater part of the paper is devoted to a detailed analysis of dialectal changes.

ABSTRACTS

JEWISH EMIGRATION FROM EUROPE IN THE PRESENT WAR

By I. DIJOUR

(Pp. 145—156)

In analyzing the statistics of Jewish emigration from Europe in 1940-1941, the author points out the differences between this and the emigration during the first World War: Jewish immigration to this country in proportion to the total immigration is much greater now than before; a larger percentage of the emigrants stem from the Western and Central European countries; the emigration now is not limited to the United States as before, but is directed to all five continents. The number of Jewish immigrants to the United States during the two years in question was over 60,000; the number of Jewish immigrants to all countries was over 100,000.

JEWISH EMIGRATION FROM RUMANIA UP TO WORLD WAR I

By J. KISSMAN

(Pp. 157—191)

Jewish emigration from Rumania was a result of political rather than economic or social conditions. The first Jewish migration dates from 1871 and the blood ritual accusation of Ismail. In 1884, when further restrictions against Jews were put into effect, Jewish mass migration from Rumania was given its impetus; by 1899 the emigration assumed such proportions that it was called the *Rumanian Exodus.* Large groups of emigrants crossed the Rumanian border by foot and were therefore called *Fusgeyers* (walkers). In 1900 public opinion was aroused against the treatment of the Jews in Rumania, with a resulting brief change in the Rumanian government. The most prominent Jewish communal and relief organizations joined together to aid the emigrants on their wanderings throughout Europe. Despite the diplomatic intervention of the United States, treatment of the Jews in Rumania did not improve. The emigration continued and was relatively larger than from any other European country. From 1881 to 1914 the United States alone absorbed 75,043 Jewish immigrants, that is, about 30 per cent of the whole Jewish population of Rumania.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

V. ZIRMUNSKIJ

The Yiddish Language Atlas of the Soviet Union 24

REVIEWS:

M. WEINREICH

Isacque Graeber and Steuart Henderson Britt, ed., *Jews in a Gentile World* 25

L. LEHRER

David Efron, *Gesture and Environment* 26

M. KOSOVER

Salo Wittmayer Baron, *Bibliography of Jewish Social Studies* 26

N. GOLDBERG

Rita Hinden, "The Fertility and Mortality of the Population of Palestine", *Sociological Review* 27

J. M. Papo, "A Study of the Jewish Community of Duluth", *The Jewish Social Service Quarterly* 27

MISCELLANEA

Z. SZAJKOWSKI

Material on Jewish Emigration to America 2

At the Yivo 2

Topics of Papers Read at the Yivo, 1941/42 2

A Prize Competition for the Best Autobiographies of Immigrants 2

Editorial Notes 2

Books Received 2

אָקערשט אַרויס פֿון דרוק

מאַרק ווישניאַק

דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען ווי אַ מיטל
צו פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעם פֿון מינאָריטעטן

96 זייַטן — פּרייַז 75 סענט

פֿאַר מיטגלידער פֿון דער געזעלשאַפֿט
„פֿרייַנד פֿון ייִוואָ" — 50 סענט.

באַשטעלן בייַ:

YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE
425 Lafayette Street
New York, New York

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XIX MARCH-APRIL, 1942 No. 2

TABLE OF CONTENTS

DIJOUR
Jewish Emigration from Europe in the Present War 145

KISSMAN
Jewish Emigration from Rumania up to World War I 157

. LEWIN
The Commissioners of the Inquisition in Buenos Aires 192

SHATZKY
Purim Plays and Clowns in the Ghetto of Amsterdam 212

. SPIZMAN
The Jews in the Province of Zagłębie during the Present War 221

LESTCHINSKY
On the Social Physiognomy of American Jewry 232

(Continued on Inside Cover)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....288

YIVO BLETER—MARCH-APRIL, 1942—Vol. XIX, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the

SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH

425 Lafayette Street, New York, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן

ויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פון נומער

עקב לעשטשינסקי

די שטאָטישע באַפעלקערונג אין פּוילן 1921—1931 1

ייבוש לעהרער

היסטאָריש־פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן אין צווישנייִדישע באַציִונגען 29

וסף גוטמאַן

ייִדן אין דער טשעכישער רעוואָלוציע פון 15טן יאָרהונדערט 54

. לעווין

צי איז קאָלומבוס געווען אַ ייִד? 86

עפעראַטן און רעצענזיעס:

. ווײַנרײַך

צו דער כאַראַקטעריסטיק פון דער נאַצישער „ייִדן־קענטעניש" 101

"ר יעקב שאַצקי

אַ. גאָלדפאַדנ. געקליבענע דראַמאַטישע ווערק 109

(המשך פון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

עפטעמבער־אָקטאָבער, 1942 באַנד XX, נומ' 1

ד״ר רודאָלף גלאַנץ
אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון דיטטשע ווערק וועגן אַמעריקע ביז 1800 112

י. לִיפּשיץ
Bernard Horwich, *My First Eighty Years* 115

נ. גאָלדבערג
די יִידישע באַפֿעלקערונג פֿון פּיטסבורג 117

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

י. ל.
דער נאַטירלעכער צוואַקס בײַ יִידן אין ארץ־ישׂראל 122

י. ש.
פּוילישע יִידן רעזשיגראַנטן פֿון אַמעריקע 125

י. ש.
אַהרן טענענבוים, דער ערשטער יִידישער שׂאַדיסט 127

מ. ווו.
ד״ר יאָזעף ברויער 129
אין יִיווא 131
פֿון דער רעדאַקציע 131
תּיקון־טעות צו ב. לעווינס אַרטיקל אין „יִיווא־בלעטער״ XIX נומ׳ 2 132
אַנגעקומען אין רעדאַקציע 132
צוגאַב: די אַספּיראַנטור און פּראָאַספּיראַנטור פֿון יִיווא אויפֿן לערניאָר 1943/1942 .. 137
ענגלישע קיצורים 160

דאָס וויסנשאַפֿטלעכע אַחריות פֿאַר
די אַרבעטן וואָס וועלן פֿובליקירט
דורכן יִיווא טראָגן די מחברים

די שטאָטישע באַפֿעלקערונג אין פּוילן 1921—1931*

פֿון יעקב לעשטשינסקי

1

דער וווקס פֿון דער באַפֿעלקערונג, איר איבערפֿאַרטיילונג לויט ראַיאָנען און פֿעלקער — דאָס זײַנען פֿראָצעסן וועלכע האָבן בכלל אַ דירעקטע שײַכות צו דער לאָגע פֿון ייִדן אין פּוילן. אָבער ייִדן זײַנען אויף העכער דרגי פֿערטל שטאָטמענטשן און די פֿראָצעסן וואָס קומען פֿאָר אינעם שטאָטישן סעקטאָר פֿון דער באַפֿעלקערונג זײַנען נוגע ייִדן אַ סך טיפֿער און ברייטער.

פּוילן האָט נאָך גאָר אַ שוואַכע שטאָטישע באַפֿעלקערונג. אויך דער טעמפּ פֿון דער אורבאַניזירונג איז אין פּוילן זייער אַ פֿאַמעלעכער.

לויט דער צייילונג פֿון 1931 האָט די שטאָטישע באַפֿעלקערונג אין פּוילן באַטראָפֿן סך־הכל 27.2 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. נעמט מען פּוילן אין אירע מלוכישע גרענעצן פֿון 1931, האָט די שטאָטישע באַפֿעלקערונג באַטראָפֿן:

אין 1870	.....	16.0	פּראָצענט	פֿון דער	גאַנצער	באַפֿעלקערונג
„ 1900	.....	19.6	„	„ „	„	„
„ 1921	.....	24.6	„	„ „	„	„
„ 1931	.....	27.2	„	„ „	„	„

פֿאָר 60 יאָר, וואָס מען רעכנט זיי פֿאָר דער עפּאָכע פֿון אינטענסיווער קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג, האָט זיך דער פּראָצענט פֿון דער פּוילישער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אַפֿילו ניט פֿאַרטאָפּלט.

מיר קענען צום באַדויערן ניט פֿאַרגלייכן דירעקט די שטאָטישע באַפֿעלקערונג אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער, ווײַל די דעפֿיניציע פֿון דעם, וואָסער ייִשובֿ ס׳ווערט פֿאַרעכנט פֿאַר אַ שטאָטישן, איז אין באַזונדערע לענדער זייער פֿאַרשיידן. מיר וועלן דעריבער בעסער פֿאַרגלייכן באַשטימטע טיפּן שטעט און דערבײַ אַזעלכע וועלכע גיבן גאָר אַ קלאָרע פֿאַרשטעלונג וועגן דער מדרגה אורבאַניזירטקייט אין פֿאַרשיידענע לענדער. מיר וועלן נעמען שטעט מיט מער פֿון 100 טויזנט אײַנווינער, וואָס ס׳וועט אונדז ווײַזן די אַנטוויקלונג פֿון

---

* אַ קאַפּיטל פֿון אַ גרעסערער אַרבעט וועגן ייִדן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן (1919—1939), וואָס דער מחבר גרייט פֿאַרן אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים. אין אײַנעם פֿון די נאָענטסטע נומערן „ייִוואָ־בלעטער״ וועט זײַן געדרוקט נאָך אַ קאַפּיטל, און יעמאָלט וועט צום סוף אויך געגעבן ווערן די פֿולע ביבליאָגראַפֿיע.

1921 און 1931 זײַנען אין דער פּוילישער רעפּובליק פֿאַרגעקומען פֿאַלקסציילונגען. אויפֿן אַנאַליז פֿון די צוויי ציילונגען איז דאָס אַרטיקל בעיקר געבויט. קיין שפּעטערדיקע מאַטעריאַלן זײַנען ניטאָ. דאָס איז דער טעם, פֿאַר וואָס דאָס אַרטיקל רעדט כסדר בלשון איצטיקע צײַט.

גרויסשטאַטישקייט אין פֿאַרשיידענע לענדער, און שטעט מיט מער פֿון 10 טויזנט אײַנוווינער, וואָס ס׳וועט אונדז דינען ווי אַ מעסטער פֿון שטאַטישקייט בכלל.

דער פֿראָצענט אײַנוווינער האָט באַטראָפֿן:

לענדער	יאָר פֿון ציילונג	אין שטעט מיט מער פֿון 100 טויזנט אײַנוווינער	אין שטעט מיט מער פֿון 10 טויזנט אײַנוווינער
ענגלאַנד	1931	39.8	77.3
דײַטשלאַנד	1933	30.2	49.6
פֿאַראייניקטע שטאַטן	1930	29.6	47.5
פֿראַנקרײַך	1936	16.0	39.4
אונגארן	1930	14.5	42.5
סאָוועטן־פֿאַרבאַנד	1933	12.1	[1] 16.6
פוילן	1931	10.8	20.9

צווישן די געבראַכטע זיבן לענדער פֿאַרנעמט פוילן דאָס לעצטע אָרט הן אין פֿרט פֿון גרויסשטאַטישקייט און הן אין פֿרט פֿון שטאַטישקייט בכלל. מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין ידיעות וועגן סאָוועטן־פֿאַרבאַנד בנוגע שטעט מיט מער פֿון 10 טויזנט אײַנוווינער; אָבער ס׳איז דאָך קלאָר, אַז אויב די שטעט מיט מער פֿון 20 טויזנט אײַנוווינער גיבן 16.6% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג, מוז דער פֿראָצענט שטעט מיט העכער 10 טויזנט אײַנוווינער זײַן גרעסער.

מיר האָבן אין דער טאַבעלע הויך אינדוסטריאַליזירטע לענדער, ווי ענגלאַנד, די פֿאַראייניקטע שטאַטן און דײַטשלאַנד, און אויך לענדער מיט אַ מערהייט אַגראַר־באַפֿעלקערונג, ווי רוסלאַנד און אונגארן; אָבער פוילן שטייט אָפּ פֿון ביידע טיפּן לענדער. די גרויסשטאַטישקייט פֿון פוילן, און דאָס איז דאָס וויכטיקסטע, איז כּמעט פֿיר מאָל קלענער ווי פֿון ענגלאַנד, בערך דרײַ מאָל קלענער ווי פֿון דײַטשלאַנד און פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אָבער זי איז אויך קלענער ווי אין אונגארן און רוסלאַנד.

מיר האָבן ביז איצט געהאַט צו טאָן מיט דער באַפֿעלקערונג פֿון דער פוילישער מלוכה ווי אַ גאַנצהייט. גייט מען אָבער אַריבער צו באַזונדערע פֿעלקער, בלײַבט זיך דאָס בילד גאַנץ שטאַרק.

2

מיר האָבן געזען, אַז אין גרויסע שטעט מיט מער פֿון הונדערט טויזנט אײַנוווינער האָבן אין פוילן געלעבט סך־הכל אַ ביסל מער פֿון 10 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. צעטיילט מען אָבער אײַנוווינער פֿון לאַנד אויף צווויי גרויסע גרופּעס: יידן און ניט־יידן, באַקומען מיר אַזוינע רעזולטאַטן: פֿון אַלע פוילישע יידן האָבן אין 1931 געלעבט אין שטעט מיט מער פֿון 100 טויזנט נפֿשות 27.4%; פֿון ניט־יידן האָבן געלעבט אין די שטעט פֿון דעם דאָזיקן טיפּ נאָר 8.5%, בכן העכער דרײַ מאָל ווייניקער ווי בײַ יידן. ס׳באַקומט זיך, אַז אַפֿילו אינעם אָפּגעשטאַנענעם פוילן זײַנען יידן שוין אַ גרויסשטאַטיש פֿאַקטאָר

[1] שטעט מיט העכער 20 טויזנט אײַנוווינער.

שטייגן אין דעם פּרט ניט קיין סך אָפּ פֿון די אינווווינער פֿון די אַנטוויקלטסטע לענדער.

דער טעמפּ פֿון וווקס פֿון דער גרויסשטאַטישער באַפֿעלקערונג איז אָבער בײַ ניט־יידן אַ ביסל אינטענסיווער ווי בײַ יידן.

דער פּראָצענט נפֿשות אין שטעט מיט מער פֿון 100 טויזנט אינווווינער אין פּוילן האָט באַטראָפֿן:

יאָר	בײַ יידן	בײַ ניט־יידן
1897	16.0	4.4
1921	22.4	6.0
1931	27.4	8.5

אין ערשטן צייטאָפּשניט איז דער טעמפּ פֿון וווקס פֿון דער גרויסשטאַטישער באַפֿעלקערונג געווען בײַ ביידע גרופּעס בערך גלײַך. אין די לעצטע צען יאָר אָבער — פֿון 1921 ביז 1931 — איז שוין דער וווקס פֿון פּראָצענט גרויסשטאַטישע באַפֿעלקערונג בײַ יידן געווען צוויי מאָל שוואָכער ווי בײַ ניט־יידן.

מיר וועלן שפּעטער זען, אַז דער דאָזיקער אינטענסיווער וווקס פֿון גרויסשטאַטישער באַפֿעלקערונג בײַ ניט־יידן איז פֿאַקטיש באַגרענעצט אויף פֿאַלקן, וואָס זיי האָבן ניט נאָר באַזעצט פּמעט אַלע באַמטן־ און מיליטער־שטעלעס, נאָר אויך געהאַט גאָר אַ גרויסן צווואָקס פֿון פּראָפֿעסיאָנעלער אינטעליגענץ און אַנדערע בירגערלעכע עלעמענטן.

אין פּוילן זײַנען געווען אין 1931 שטאַטישע אינווווינער 8,731,047, און דאָס האָט אויסגעמאַכט 27.2% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. שטאַט צו שטאַט איז אָבער ניט גלײַך — פֿאַראַן אַ שטאַט מיט אַ מיליאָן אינווווינער און אַ שטאַט מיט אַ פּאָר טויזנט נפֿשות. טאָ לאָמיר ערשט זען, ווי אַזוי פֿאַרטיילט זיך די יידישע און ניט־יידישע שטאַטישע באַפֿעלקערונג צווישן פֿאַרשיידענע טיפּן שטעט. די אָפֿיציעלע סטאַטיסטיק, אויף וויפֿל זי האָט באַאַרבעט די צייַלונג פֿון 1931, האָט געטיילט די שטעט אין 4 קאַטעגאָריעס: 1) מער פֿון 100 טויזנט אינווווינער; 2) פֿון 50 ביז 100 טויזנט אינווווינער; 3) פֿון 20 ביז 50 טויזנט אינווווינער; 4) וויניקער פֿון 20 טויזנט אינווווינער. וועלן מיר אויך זיך האַלטן בײַ דער דאָזיקער טיילונג.

די פֿאַרטיילונג פֿון דער יידישער און ניט־יידישער באַפֿעלקערונג לויט טיפּן שטעט (אין %) איז אַזאַ:

גרייס פֿון שטאָט	יידן		ניט־יידן	
	1921	1931	1921	1931
איבער 100 טויזנט	29.9	36.3	33.2	40.5
50—100 טויזנט	7.6	7.0	9.5	7.0
20—50 טויזנט	17.5	17.6	14.4	16.3
ביז 20 טויזנט	45.0	39.1	42.9	36.2
צוזאַמען	100.0	100.0	100.0	100.0

נעמען מיר הייסט עס די שטאָטישע באַפֿעלקערונג פֿאַר זיך ווי אַ גאַנצע זאַך, זענען מיר, אַז בײַ ניט־יידן איז דער פּראָצענט מענטשן אין די גאָר גרויסע שטעט — מיט מער פֿון 100 טויזנט אינווויינער — העכער ווי בײַ יידן. אין די נאָר וואָס דערמאָנטע גרויסע שטעט האָבן געלעבט נאָר אַ ביסל מער פֿון 36% פֿון אַלע יידישע שטאָטמענטשן און העכער 40% פֿון אַלע ניט־יידישע שטאָט־מענטשן. בײַ ביידע גרופּעס איז פֿאַר די פֿאַרגאַנגענע צען יאָר דער פּראָצענט אינווויינער אין די גרעסטע שטעט געוואַקסן, און כּמעט אין זעלביקן טעמפּ. אין גאָר קלײנע פונקטן מיט וויניקער פֿון 20,000 נפֿשות לעבט בײַ יידן אַ גרעסערער פּראָצענט פֿון אַלע שטאָטמענטשן ווי בײַ ניט־יידן: אין 1931 בײַ יידן העכער 39% און בײַ ניט־יידן העכער 36% פֿון אַלע שטאָטישע אינווויינער. בײַ ביידע גרופּעס איז דער פּראָצענט אינווויינער פֿון די קלײנע שטעטלעך געפֿאַלן, און ווידער בערך אין דער זעלביקער פּראָפּאָרציע.

וויכטיקער איז אָבער דער פּראָצענט שטאָטישע באַפֿעלקערונג לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג — די מדרגה פֿון אורבאַניזאַציע, פֿון פֿאַרשטאָטיקונג. אין דעם פּרט פֿאַרנעמען יידן דאָס ערשטע אָרט.

פֿון 3,113,933[2] יידן אין 1931 זײַנען געווען שטאָטישע 2,380,075 אָדער 76.4% פֿון אַלע יידן. פֿון 28,801,867[2] ניט־יידן זײַנען געווען שטאָטמענטשן 6,350,972 — סך־הכּל 22.0%, הייסט עס וויניקער דרײַ מיט אַ האַלבן מאָל ווי בײַ יידן.

מען קען אָבער ניט נעמען אַלע ניט־יידן ווי אײַן גרופּע, ווײַל דער חילוק צווישן פּאָלאַקן און אוקראַינער און ווײַסרוסן ווערט זיך קלענער אײַדער צווישן יידן און פּאָלאַקן. מיר וועלן דעריבער מוזן נעמען די נאַציאָנאַליטעטן באַזונדער, און ניט סתּם ניט־יידן.

פֿון הונדערט נפֿשות פֿון יעדער נאַציאָנאַליטעט האָבן געלעבט אין שטאָ־טישע פונקטן:

יאָר	בײַ יידן	בײַ פּאָלאַקן	בײַ דײַטשן	בײַ אוקראַינער און ווײַסרוסן
1921	75.0	22.5	26.6	6.8
1931	76.4	27.0	29.1	7.2

נעמען מיר דאָס יאָר 1931, באַקומען מיר, אַז יידן האָבן געהאַט כּמעט דרײַ מאָל אַ גרעסערע שטאָטישע באַפֿעלקערונג ווי פּאָלאַקן. כּמעט די זעלביקע פּראָפּאָרציע באַקומט זיך לגבי דײַטשן. לגבי אוקראַינער און ווײַסרוסן מאַכט אויס די שטאָטישע באַפֿעלקערונג בײַ יידן צען מאָל אַ העכערן פּראָצענט. פּאָ־לאַקן האָבן אַ שטאָטישע באַפֿעלקערונג פֿיר מאָל אַ גרעסערע פֿון אוקראַינער און ווײַסרוסן. שוין די דאָזיקע מדרגה שטאָטישקייט בײַ באַזונדערע פֿעלקער פֿון דער פּוילישער מלוכה קען דינען ווי אַן אילוסטראַציע צו דער פֿאַרשיידענער

[2] ניט אַרײַנגערעכנט קיין זעלנער.

פּראָפֿעסיאָנעלער און סאָציאַלער גלידערונג בײַ פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן אין לאַנד.

3

גייט מען אַריבער צו דער דינאַמיק, בײַט זיך אַ ביסל דאָס בילד. ס'ווערט קלאָר, אַז די אָפּגעשטאַנענע פֿעלקער אין פּרט פֿון פֿאַרשטאָטיקונג, בפֿרט די פּאָ־ליאַקן, יאָגן אָן די ייִדן, כאָטש ס'איז נאָך גאַנץ ווײַט פֿון דעריאָגן. פֿאַר די גענומענע צען יאָר איז בײַ ייִדן כמעט ווי ניט געווען קיין צוואַקס — סך־הכּל קנאַפּע 2 פּראָצענט. אויך בײַ די אוקראַיִנער און ווײַסרוסן איז דער וווּקס פֿון פּראָצענט שטאָטישע באַפֿעלקערונג געווען ניט גרויס — ער האָט זיך פֿאַרגרע־סערט נאָר אויף 6%. דאָך איז דאָס דרײַ מאָל מער ווי בײַ ייִדן. בײַ די דײַטשן איז די פֿאַרשטאָטיקונג געווען אַ ביסל אינטענסיווער — דער פּראָצענט שטאָ־טישע באַפֿעלקערונג האָט זיך בײַ זיי פֿאַרגרעסערט אויף 10 פּראָצענט. דעם גרעסטן געווינס אין פּרט פֿון פֿאַרשטאָטיקונג האָבן געהאַט די פּאָליאַקן. בײַ זיי איז דער אָנטייל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג געוואָרן גרעסער אויף אַ גאַנץ פֿינפֿטל — צען מאָל אינטענסיווער ווי בײַ ייִדן.

בײַטן דאָס וווינאָרט פֿון דאָרף אויף שטאָט איז אין תּוך ניט קיין מעכאַ־נישער פּראָצעס, כאָטש סטאַטיסטיש ווערט דאָס גערעכנט פֿאַר אַ מעכאַנישער באַפֿעלקערונג־באַוועגונג. דער בײַט פֿון אָרט גייט בדרך־כּלל פּאַראַלעל מיט אַן איבערגאַנג צו נײַע באַשעפֿטיקונגען. די אַנטוויקלונג אָבער פֿון די שטאָ־טישע פּרנסות גייט ניט תּמיד פּאַראַלעל מיטן טעמפּ פֿון צושטראָם פֿון דאָרפֿישע עלעמענטן־פּרעטענדענטן אויף אַ פּלאַץ אין שטאָט. אָט איז אין פּוילן געווען אַ לאַגע, ווען ניט געקוקט אויף דער סטאַבילער אַרבעטלאָזיקייט אין די שטעט האָט זיך פֿון דעסט וועגן ניט פֿאַרקלענערט דער שטענדיקער צושטראָם פֿון דאָרפֿסמענטשן אַהינצו. נאַטירלעך האָט די קאָנקורענץ אין די שטעט אָנגע־נומען די שאַרפֿסטע פֿאָרמען. ייִדן מאַכן אָבער אויס אַ גאַנץ גרויסן פּראָצענט אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג, און זייער הינטערשטעליקייט אין פּרט פֿון וווּקס פֿון שטאָטישער באַפֿעלקערונג איז דער בעסטער באַווײַז, אַז זיי האָבן זיך אַרויסגעוויזן צווישן די שוואַכערע אין קאַמף פֿאַר אַ נײַעם פּלאַץ אין שטאָט. מיר וועלן ווײַטער זיך נאָך אומקערן צו דער דאָזיקער פֿראַגע — איינע פֿון די סאַמע וויכטיקסטע אינעם גורל פֿונעם פּוילישן ייִדנטום. אָבער זאָל שוין דאָ געזאָגט ווערן, אַז דאָרפֿישע עלעמענטן־קאַנדידאַטן אויף שטאָטישע פּרנסות האָבן ייִדן געהאַט די והותר — העכער 700 טויזנט ייִדן האָבן געלעבט אין דאָרף לויט דער ציילונג פֿון 1931, און געלעבט האָבן זיי ניט נאָר אין שווערע עקאָנאָ־מישע באַדינגונגען, נאָר אויך ניט תּמיד אין פֿיזישער זיכערקייט. און אויב דער וווּקס פֿון פּראָצענט שטאָטישער באַפֿעלקערונג איז בײַ אַלע אַרומיקע ניט־ייִדישע פֿעלקער דאָך געווען שטאַרקער ווי בײַ ייִדן, וואָס זיי האָבן זיך געוויס געריסן פֿון דאָרף, מוזן דאָ זײַן גאָר ערנצטע סיבות.

די טאַבעלע 1 (זע ז' 9) גיט אונדז די ייִדישע שטאָטישע באַפֿעלקערונג אין פֿאַרשיידענע ראַיאָנען פֿון פּוילן פֿאַר די ביידע צײַטפּונקטן 1921 און 1931.

פֿאַר צען יאָר האָט זיך די יידישע דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג פֿאַרגרעסערט סך־הכּל אויף קנאַפּע 25 טויזנט נפֿשות — פֿון 709,094 אויף 733,858. דער צוואַקס באַטרעפֿט קוים 3.48% פֿאַר אַלע צען יאָר. די שטאָטישע באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿאַר דער זעלביקער צייט פֿון 2,122,074 אויף 2,380,075, דאָס הייסט אויף 12.1%. דערפֿון איז געדרונגען, אַז אויך בײַ יידן איז געווען אַ גרויסער אָפּפֿלוס פֿון דאָרף אין שטאָט אַרײַן, אָבער אַ קלענערער ווי בײַ אַלע איבעריקע פֿעלקער, בפֿרט ווי בײַ פּאָליאַקן.

ס׳שטעלט זיך די פֿראָגע: וואָסער פֿון די צוויי פֿאַקטאָרן — די צוציקראַפֿט פֿון דער שטאָט אָדער דער מוז צו פֿאַרלאָזן דעם דאָרף — האָט מער געווירקט?

אויף דער דאָזיקער פֿראָגע גיט אונדז אַ תשובֿה דער מאַטעריאַל לויט באַזונדערע נאַציאָנאַלע ראַיאָנען.

די אָפּיציעלע פּוילישע סטאַטיסטיק האָט געטיילט דאָס גאַנצע לאַנד אויף פֿיר ראַיאָנען לויטן געאָגראַפֿישן פּרינציפּ: צענטראַלער ראַיאָן (די וואָיעוואָדשאַפֿטן; וואַרשע שטאָט, וואַרשעווער, לאָדזשער, קעלצער, לובלינער און בײַאַליסטאָקער), מערבֿדיקער ראַיאָן (פּויזענער, פּאָמערעער און שלעזיער וואָיעוואָדשאַפֿט), מיזרחדיקער ראַיאָן (ווילנער, נאָוואַרעדקער, פּאָלעסיער און וואָלינער וואָיעוואָדשאַפֿט) און דרומדיקער ראַיאָן (לעמבערגער, סטאַניסלאָווער, טאַרנאָפּאָלער און קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט); אין איינעם 17 וואָיעוואָדשאַפֿטן.

פֿון שטאַנדפּונקט פֿון פּוילישן נאַציאָנאַליזם איז די דאָזיקע ראַיאָנירונג זייער אַ גוטע. לויט דער שפּראַך האָבן פּאָליאַקן אומעטום אַ מערהייט: אין דרײַ ראַיאָנען אַן אַבסאָלוטע און אין מיזרחדיקן ראַיאָן אַ רעלאַטיוון. לויט רעליגיע האָבן קאַטוויליקן אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין צענטראַלן און אין מערבֿדיקן ראַיאָן, אינעם דרומדיקן ראַיאָן 50.9% און איגעם מיזרחדיקן ראַיאָן 30.3%.

מיר האָבן די דאָזיקע ראַיאָנירונג ניט געקענט אָננעמען און מיר האָבן צעפּרוווט צעטיילן דאָס לאַנד לויט דעם נאַציאָנאַלן פּרינציפּ. אָבער אַזוי ווי די פֿאַלקסציילונג פֿון 1931 האָט ניט געפֿרעגט אויף נאַציאָנאַליטעט, האָבן מיר זיך ווידער געמוזט באַנוצן מיט די ידיעות וואָס זײַנען די נאָענטסטע צו דער וירקלעכקייט — וועגן רעליגיע.

מיר האָבן ראשית אויסגעטיילט אַ פּוילישן ראַיאָן. ער שטעלט זיך צונויף פֿון 9 וואָיעוואָדשאַפֿטן, וווּ פּאָליאַקן מאַכן אויס אַ גרויסע מערהייט לכל־הדעות. דאָס זײַנען די וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿונעם אַפּיציעלן „צענטראַלן ראַיאָן״, — נאָר אָן דער בײַאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפֿט, וווּ אי די פּוילישע שפּראַך אי די קאַטוילישע רעליגיע האָבן אַפֿילו יאָ אַ מערהייט, אָבער מען דאַרף משער זײַן, אַז דאָ זײַנען פֿאַראַן אַ סך וויסרוסישע קאַטויליקן. מיר האָבן אָבער צוגעגעבן די קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט וואָס האָט 89.0% קאַטויליקן און 91.3% פּוילישרעדנדיקע; וויבֿער האָבן מיר צוגעגעבן דעם גאַנצן „מערבֿדיקן ראַיאָן״ וואָס איז בפּירוש אַ פּוילישער. אויף אַזאַ אופֿן האָבן מיר באַקומען אַ פּוילישן ראַיאָן וואָס האָט 84.3% קאַטויליקן און 86.6% פּוילישרעדנדיקע; די ניט־פֿאָליאַקן דאָ זײַנען יידן און דײַטשן.

דער דאָזיקער פּוילישער ראַיאָן שטעלט זיך אָבער צונויף פֿון צוויי טיילן וואָס האָבן אין די לעצטע הונדערט יאָר דורכגעמאַכט גאָר אַ פֿאַרשיידענע אַנטוויקלונג. דער „מערבֿדיקער ראַיאָן״ האָט אין דער צײַט פֿון די צעטיילונגען געהערט צו דײַטשלאַנד און די יידישע באַפֿעלקערונג באַטרעפֿט דאָרטן קוים 0.7%. אין די איבעריקע וואָיעוואָדשאַפֿטן וואָס האָבן אַ מאָל געהערט צו רוסלאַנד (און די קראָקעווער — צו עסטרײַך) באַטרעפֿן יידן 12.5%. עס איז קלאָר, אַז כּדי דאָס בילד פֿון דער יידישער לאַגע זאָל אַרויסקומען קלערער און בולטער, איז בעסער געווען צו צעטיילן דעם פּוילישן ראַיאָן אין סובראַיאָן א און סובראַיאָן ב.

דעם אוקראַיִנישן רַאיִאָן האָבן מיר באַקומען דורך דעם וואָס מיר האָבן פֿונעם „דרומדיקן רַאיִאָן" אַראָפּגענומען די קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט, אַ ריין פּוילישע געגנט, און צוגעגעבן וואָלֿינער וואָיעוואָדשאַפֿט מיט אירע 69.8% פּראָצענטאָוונע און 68.4% אוקראַיִנישׂ־רעדנדע. אויף אַזאַ אופֿן שטעלט זיך דער אוקראַיִנישער רַאיִאָן צונויף פֿון 4 וואָיעוואָדשאַפֿטן (עמ־ בערגער, סטאַניסלאָווער, טאַרנאָפּאָלער און וואָלֿינער) מיט 57.0% פּראָצענטאָוונע און 51.1% אוקראַיִנישׂ־רעדנדע. די ניט־אוקראַיִנער דאָ זײַנען יידן און פּאָליאַקן.

האָרבער איז מיט אויסטיילן דעם וויסרוסישן רַאיִאָן. פּאָלעסיער וואָיעוואָדשאַפֿט איז גע־ וויס וויסרוסיש: זי האָט 77.4% פּראָצענטאָוונע און 69.1% וואָס רעדן וויסרוסיש אָדער דאָס „אָרטיקע" (tutejszy) לשון. נאָוואָרעדקער וואָיעוואָדשאַפֿט האָט 51.3% פּראָצענטאָוונע און 39.1% וויסרוסיש־רעדנדע. מיר פֿאָרעכענען זי אויך פֿאַר וויסרוסיש, הגם לויט דער אַפֿי־ ציעלער סטאַטיסטיק האָבן די פּוילישׂ־רעדנדע אַ מערהייט, ווײַל די פּראָצענטאָוונע זײַנען דאָך על־פֿל־פּנים ניט קיין פּאָליאַקן.

ביאַליסטאָקער און ווילנער וואָיעוואָדשאַפֿט ווײַזן אין דער אַפֿיציעלער סטאַטיסטיק אַ בפֿירושע מערהייט אי פֿאַר דער קאָטוילישער רעליגיע אי פֿאַר דער פּוילישער שפּראַך. אַחוץ וואָס דער וויסרוסישער עלעמענט איז טאָקע דאָ שוואַכער זײַנען אין די דאָזיקע וואָיעוואָדשאַפֿטן געווען אַ סך פֿרעמדע אַסימילירטע עלעמענטן וואָס האָבן אָנגענעבן פּוילישׂ פֿאַר זייער מוטער־ שפּראַך און עס זײַנען בלתּי־ספֿק פֿאַראַן הונדערטער טויזנטער וויסרוסן־קאָטוילישן וועלכע עס איז אוממיגלעך אויסצוטיילן פֿון דער אַלגעמיינער צאָל קאָטוילישן. איבער די אַלע טעמים האָבן מיר דעם וויסרוסישן רַאיִאָן אויך אײַנגעטיילט אין צוויי סובראַיִאָנען: א (פּאָלעסיער און נאָוואָרעדקער וואָיעוואָדשאַפֿט) און ב (ביאַליסטאָקער און ווילנער וואָיעוואָדשאַפֿט). די ניט־ וויסרוסן זײַנען דאָ ווידער יידן און פּאָליאַקן.

בלית־ברירה האָבן מיר די צעטיילונג אויף נאַציאָנאַלע רַאיִאָנען געקענט כּאַראַקטעריזירן דאָ נאָר סכעמאַטיש; מער פּרטים וועגן דעם אין אונדזער גרעסערער אַרבעט.

נעמען מיר דעם צווואָקס פֿון דער יידישער דאַרפֿישער באַפֿעלקערונג פֿאַר די באַטראַכטע צען יאָר, וועט ער אויסמאַכן:

אין פּוילישן רַאיִאָן 2.4%
אין וויסרוסישן רַאיִאָן 9.9%
אין אוקראַיִנישן רַאיִאָן 1.0%

אויב מען ווייסט ניט דאָס לֿעבן פֿון פֿאַרשיידענע טיילן פּוילן, מוזן די דאָזיקע ציפֿער אויסקומען ווי אַ גרויס רעטענישׂ. מען קען דערקלֿערן, פֿאַר וואָס פֿון די דערפֿער פֿון פּוילישן רַאיִאָן גייט אַ גרעסערער אָפּפֿלוס ווי פֿון וויס־ רוסישן דאַרף — דער ערשטער האָט די אינדוסטריע־צענטערס וועלֿכע ציען צו זיך צו איבערוואַנדערער. אָבער יעמאַלט שטעלט זיך די פֿראָגע, פֿאַר וואָס פֿון אוקראַיִנישן רַאיִאָן, וואָס ער איז גאָרניט קיין אינדוסטריע־געגנט, גייט נאָך אַ גרעסערער יידישער אָפּפֿלוס פֿון דאַרף ווי אַפֿילו פֿון פּוילישן רַאיִאָן — כּמעט צוויי מיט אַ האַלֿב מאָל אַן אינטענסיווערער אָפּפֿלוס. ס׳איז שווער אַנ־ צונעמען, אַז פֿון די מיזרח־גאַליציש רַאיִאָנען וועלן צוגעציגן מער יידן אין די אינדוסטריע־צענטערס ווי פֿון וויסרוסישן רַאיִאָן. לֿאָדזש און וואַרשע האָבן אַ סך מער קרובֿישע און לֿאָנדסמאַנשאַפֿטלֿעכע פֿאַרבינדונגען מיט די וויסרוסישע וואָיעוואָדשאַפֿטן ווי מיט די גאַליציש.

די זאַך דערקלערט זיך אָבער גאָר, גאָר פשוט — פֿון גאַליציען דאַרף האָט מען מער געטריבן, איז מען מער געלאָפֿן. מען האָט מיט טעראָר־מיטלען געצוווּנגען ייִדן צו פֿאַרלאָזן די דערפֿער. די פֿאַקטן ווייזן, אַז לויט דער מדרגה פֿון גירושים און טעראָר פֿאַרנעמט דאָס אוקראַיִנישע דאַרף דאָס ערשטע אָרט; אויפֿן צווייטן אָרט גייט דאָס פוילישע דאַרף, און ערשט צו לעצט קומט דאָס ווייס־רוסישע דאַרף, ווו די פֿאַלן פֿון טעראָראַקטן קעגן ייִדן זיינען כּמעט ווי גאָרניט געווען.

אָבער ס׳איז פֿאַראַן נאָך אַ צווייטער פֿאַקטאָר: אין קיין שום טייל פוילן איז די קאָאָפּעראַטיוו באַוועגונג ניט געווען אַזוי ברייט אַנטוויקלט, אַזוי גוט אָרגאַניזירט און אין אַזאַ מאָס אויסגענוצט פֿון דער „נאַציאָנאַלער״ באַוועגונג ווי אין אוקראַיִנישן ראַיאָן. די קאָאָפּעראַטיוו באַוועגונג שמייסט דעם ייִדישן האַנדל מיט צווויי בייטשן: דירעקט דורך דעם וואָס זי נעמט צו פּדיון און אָרגאַניזירט פֿאַקטיש דעם באַיקאָט; אומדירעקט דורך דעם וואָס זי דינט פֿאַר אַ גוטער שול אויסצוהאָדעווען פּריוואַטע קרעמער. ווער ס׳איז אָפּ עטלעכע יאָר אַ משרת אין אַ קאָאָפּעראַטיוו, פֿאַרשטייט שוין גאַנץ גוט די האַנדל־חכמה און קען עפּענען אַן אייגן קלייטל.

לאָמיר איצטער אַריבערגיין צו דער מדרגה פֿאַרשטאָטיקונג בייַ ייִדן אין פֿאַרשיידענע ראַיאָנען פֿון פוילן. דעם גרעסטן פּראָצענט שטאָטישע באַפֿעלקערונג גיט דער פוילישער ראַיאָן. דאָס איז ניט קיין ספּעציפֿיש ייִדישע דערשיינונג. נעמען מיר די גאַנצע באַפֿעלקערונג, באַקומען מיר, אַז די שטאָטישע באַפֿעלקערונג האָט אויסגעמאַכט:

אין פּוילישן ראַיאָן 33.6%
אין אוקראַיִנישן ראַיאָן 19.2%
אין ווייסרוסישן ראַיאָן 17.6%

דער פוילישער ראַיאָן איז בכּן כּמעט צוויי מאָל מער אורבאַניזירט אייַדער דער ווייסרוסישער און מער ווי אַנדערטהאַלבן מאָל מער אייַדער דער אוקראַיִנישער ראַיאָן.

דער קלענסטער צוואַקס פֿון ייִדישער שטאָטישער באַפֿעלקערונג איז געווען אינעם ווייסרוסישן ראַיאָן — דאָס וואָלט געווען נאַטירלעך, ווייל דאָס איז דאָך אין אַלע פּרטים דער אָפּגעשטאָנענסטער ראַיאָן פֿון דער פוילישער מלוכה. מיר וועלן אָבער ווייטער זען, אַז דווקא אין דעם דאָזיקן אָפּגעשטאָנענעם ראַיאָן איז בייַ פֿאַליאָקן געווען אַ גרויסער צוואַקס פֿון שטאָטישער באַפֿעלקערונג.

די שטאָטישע באַפֿעלקערונג בייַ ייִדן האָט באַטראָפֿן אין 1931:

אין פּוילישן ראַיאָן 81.6%
אין אוקראַיִנישן ראַיאָן 70.3%
אין ווייסרוסישן ראַיאָן 68.3%

דער ערשטער ראַיאָן איז דער אַנטוויקלטסטער הן אין אינדוסטריע און הן אין קאָמערץ און גיט דעריבער דעם העכסטן פּראָצענט שטאָטישע באַפֿעלקערונג

מחוזות	1921			1931			
	סך־הכל	שמאמישע		דערמישע	סך־הכל	שמאמישע	
		אבסאלום	%			אבסאלום	%
פוילישער ראיאן א							
וואשינגטאן־שמאק	310,322	310,322	100.	-	552,659	552,659	100.
מארשענער	205,446	165,454	80.3	39,992	219,124	175,040	79.0
לאדושער	326,975	291,770	89.2	36,203	378,495	344,951	91.1
קעלצער	300,489	207,488	69.1	93,001	517,020	226,262	71.4
לובלינער	287,618	173,216	60.2	114,402	314,340	189,565	60.3
קראקעמער	152,920	120,543	78.8	32,377	175,618	143,551	82.7
סך־הכל	1,581,768	1,266,793	80.1	514,975	1,755,256	1,430,008	81.5
פוילישער ראיאן ב							
פוזענער	10,597	9,556	91.9	841	7,211	6,750	93.6
פאמעראנער	2,927	2,587	81.6	540	3,447	2,978	86.4
שלעזיע	16,650	12,121	72.8	4,529	18,938	16,327	86.2
סך־הכל	29,974	24,064	80.3	5,910	29,596	26,055	88.0
פוילישער סך־הכל	1,611,742	1,290,857	80.1	520,885	1,784,852	1,456,063	81.6
וויסרוסישער ראיאן א							
ביאליסטאקער	193,256	146,986	76.1	46,270	197,565	152,075	77.1
ווילנער	93,465	64,683	69.2	28,782	110,796	76,218	68.8
סך־הכל	286,721	211,669	73.8	75,052	308,161	228,293	74.1
וויסרוסישער ראיאן ב							
נאוגארדקער	75,230	58,068	51.9	55,212	82,872	43,675	52.7
פאלעסיער	97,180	61,918	63.7	55,262	113,988	73,132	64.2
סך־הכל	170,410	99,986	58.7	70,474	196,860	116,807	59.3
וויסרוסישער סך־הכל	457,131	311,655	68.2	145,526	505,021	345,100	68.3
אוקראינישער ראיאן							
לעמבערגער	522,815	252,589	72.1	90,226	342,405	257,815	75.3
טאנישלאווער	131,868	94,201	71.4	37,667	139,746	102,812	73.6
מארנאפאלער	129,283	84,424	65.3	44,859	134,117	94,255	70.3
וואלינער	178,279	108,548	60.8	69,931	207,792	124,030	59.7
אוקראינישער סך־הכל	762,245	519,562	68.2	242,683	824,060	578,912	70.3
גאנצע־נער סך־הכל	2,851,118	2,122,074	75.0	709,094	3,113,933	2,380,075	76.4

ייד			גאַנצע שטאָטישע באַפעלקערונג		האָיעהאָדשאַפט
1	1921	% -/+	1931	1921	
פוילישע					
659	310,322	+25.1	1,171,898	936,713	הארשע־שטאָט
040	163,454	+22.3	582,542	476,347	הארשעהער
931	291,770	+26.8	1,104,222	871,148	לאָדזשער
262	207,488	+23.0	749,972	609,921	קעלצער
565	173,216	+20.8	433,732	359,002	לובלינער
551	120,543	+20.6	579,549	480,371	קראָקעהער
008	1,266,793	+23.7	4,621,915	3,733,502	סך־הכל
פוילישע					
750	9,556	+25.6	838,405	667,385	פויזענער
978	2,387	+43.8	348,359	242,255	פאָמערנער
327	12,121	+39.4	418,392	300,221	שלעזיע
055	24,064	+32.7	1,605,156	1,209,861	סך־הכל
063	1,290,857	+26.0	6,227,071	4,943,363	פוילישער סך־הכל
ווייסרוסיש					
075	146,986	+24.5	396,060	318,032	ביאַליסטאָקער
218	64,683	+46.5	261,272	178,317	הילנער
293	211,669	+32.4	657,332	496,349	סך־הכל
ווייסרוסיש					
675	38,068	+22.6	102,642	83,722	נאָהארעדקער
132	61,918	+35.6	148,809	109,765	פאָלעסיער
807	99,986	+29.4	251,451	193,487	סך־הכל
100	311,655	+31.7	908,783	689,836	ווייסרוסישער סך־הכל
אוקראַינ					
815	232,589	+19.3	775,735	650,234	לעמבערגער
812	94,201	+17.8	295,150	250,593	סטאַניסלאָהער
255	84,424	+19.7	271,784	220,340	טאַרנאָפאָלער
030	108,348	+36.5	252,524	185,036	האָלינער
912	519,562	+22.1	1,595,193	1,306,203	אוקראַינישער סך־הכל
075	2,122,074	+25.8	8,731,047	6,939,402	אַלגעמיינער סך־הכל

אוקראַינער און הייסרוסן			פּאָלאַקן			
% -/+	1931	1921	% -/+	1931	1921	%
+61.1	9,960	6,181	+31.1	785,933	597,798	+
+11.1	2,031	1,844	+31.4	394,051	299,969	+
+23.2	4,306	3,494	+33.5	660,925	494,969	+
+16.2	2,431	2,092	+30.1	517,345	397,519	+
+33.9	7,058	5,270	+31.1	234,591	178,983	+
+20.1	4,293	3,576	+20.9	426,528	352,813	+
+33.5	30,079	22,457	+29.9	3,017,373	2,322,051	+
+138.7	2,146	899	+35.7	783,209	576,962	−
+74.6	1,409	807	+58.9	321,994	202,580	+
+803.8	705	78	+50.7	373,101	247,624	+
+158.8	4,260	1,784	+43.9	1,478,304	1,027,166	+
+41.7	34,339	24,241	+34.2	4,495,677	3,349,217	+
+54.2	27,860	18,069	+41.9	209,792	147,876	+
+35.3	19,972	14,760	+64.7	158,950	96,511	+
+45.7	47,832	32,829	+50.6	368,742	244,387	+
−17.0	19,190	23,125	+79.4	38,124	21,255	+
+31.3	37,230	28,364	+95.9	37,540	19,162	+
+ 9.5	56,420	51,489	+87.2	75,664	40,417	+
+23.5	104,252	84,318	+56.0	444,406	284,804	+
+31.6	140,162	106,508	+21.0	371,448	307,092	+
+21.4	99,993	82,398	+24.8	86,762	69,505	+
+18.3	74,267	62,754	+40.5	102,460	72,940	+
+22.6	60,296	49,195	+147.7	63,816	25,761	+
+24.6	374,718	300,855	+31.4	624,486	475,298	+
+25.4	513,309	409,414	+35.4	5,564,569	4,109,319	+

פֿאַרקלענערונג פֿונעם פּראָצענט ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון פּוילן

מאָיעמאָדשאַפֿט	סך־הכל שטאָטישע באַפֿעלק'	ייִדן			פּאָליאַקן			אוקראַ:נער און מיסרוסן		
		1921	1931	+אָדער−	1921	1931	+אָדער−	1921	1931	+אָדער−
פּוילישער ראַיאָן א										
מאַרשע־שטאָט	100.0	33.1	30.1	− 9.1	63.8	66.9	+ 4.9	0.6	0.9	+ 50.0
מאַרשעמער	100.0	34.3	29.7	−13.4	63.0	67.6	+ 7.3	0.4	0.4	− −
לאָדזשער	100.0	33.5	31.2	− 6.9	56.8	59.9	+ 5.5	0.4	0.4	− −
קעלצער	100.0	34.0	30.2	−11.2	65.2	69.0	+ 5.8	0.3	0.3	− −
לובלינער	100.0	48.2	43.7	− 9.3	49.0	54.1	+10.4	1.5	1.6	+ 6.7
קראָקעמער	100.0	25.1	24.8	− 1.2	73.4	73.6	+ 0.3	0.7	0.7	− −
סך־הכל	100.0	33.9	30.9	− 8.8	62.0	65.3	+ 5.3	0.6	0.7	+ 16.6
פּוילישער ראַיאָן ב										
פּויזענער	100.0	1.4	0.8	−42.9	86.5	93.4	+ 8.0	0.2	0.3	+ 50.0
פּאָמערנער	100.0	1.0	0.9	−10.0	83.6	92.4	+10.6	0.4	0.4	− −
שלעזיע	100.0	4.0	3.9	− 2.5	82.5	89.2	+ 8.1	0.1	0.2	+100.0
סך־הכל	100.0	1.9	1.6	−15.8	85.5	92.1	+ 7.7	0.1	0.3	+200.0
פּוילישער סך־הכל	100.0	26.1	23.4	−10.4	67.8	72.2	+ 6.5	0.5	0.5	− −
מיסרוסישער ראַיאָן א										
ביאַליסטאָקער	100.0	46.2	38.4	−16.9	46.5	53.0	+14.0	5.7	7.0	+ 22.8
מילנער	100.0	36.3	29.2	−19.6	54.1	60.8	+12.4	8.3	7.6	− 8.4
סך־הכל	100.0	42.6	34.7	−18.5	49.2	56.1	+14.0	6.6	7.3	+ 10.6
מיסרוסישער ראַיאָן ב										
נאָמאַרעדקער	100.0	45.5	42.6	− 6.4	25.4	37.1	+46.1	27.6	18.7	− 32.2
פּאָלעסיער	100.0	56.4	49.2	−12.8	17.5	25.2	+44.0	25.8	25.0	− 3.1
סך־הכל	100.0	51.5	46.4	− 9.9	20.8	30.1	+44.7	26.5	22.4	− 15.4
מיסרוסישער סך־הכל	100.0	45.2	38.0	−15.9	41.3	48.9	+18.4	12.2	11.5	− 5.8
אוקראַ:נישער ראַיאָן										
לעמבערגער	100.0	35.8	33.2	− 7.3	47.2	47.9	+ 1.5	16.3	18.1	+ 11.0
סטאַניסלאָמער	100.0	37.6	34.8	− 7.4	27.7	29.4	+ 6.2	32.9	33.9	+ 3.0
טאַרנאָפּאָלער	100.0	38.3	34.7	− 9.4	33.1	37.7	+13.9	28.4	27.4	− 3.6
מאָלינער	100.0	58.6	49.1	−16.2	13.9	25.3	+82.0	26.6	23.9	− 10.2
אוקראַ:נישער סך־הכל	100.0	39.8	36.3	− 8.8	36.5	39.1	+ 7.1	23.0	23.5	+ 2.2
אַלגעמיינער סך־הכל	100.0	30.6	27.3	−10.8	59.2	63.7	+ 7.6	6.0	5.9	− 1.7

בכלל און אויך בײַ ייִדן. דער לעצטער ראַיאָן איז דער אָפּגעשטאַנענסטער און גיט ווידער אי בײַ דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אי בײַ ייִדן דעם קלענסטן פּראָ־צענט שטאָטישע מענטשן.

אין איינצלנע וואָיעוואָדשאַפֿטן איז דאָס בילד זייער פֿאַרשיידן. אין צוויי וואָיעוואָדשאַפֿטן, פּויזענער און לאָדזשער, האָבן מער פֿון 90 פּראָצענט ייִדן געלעבט אין די שטעט. דעם קלענסטן פּראָצענט שטאָטישע ייִדן גיבן ווידער צוויי וואָיעוואָדשאַפֿטן: וואָלינער מיט נאָר 59.7% און נאָוואַרעדאָק מיט סך־הכּל 52.7% שטאָטישע ייִדן. אין דער לעצטער וואָיעוואָדשאַפֿט לעבט הייסט עס כּמעט אַ גאַנצע העלפֿט ייִדן אין דאָרף. אין דער אמתן איז די לאַגע אפֿשר ניט אַזוי — אין די דאָזיקע אַמאָליקע רוסישע גובערניעס זײַנען פֿאַררעכנט פֿאַר דערפֿער אַ סך אַזעלכע פּונקטן וועלכע וואָלטן אין אַנדערע וואָיעוואָדשאַפֿטן, אין געוועזענע טיילן פֿון דײַטשלאַנד אָדער עסטרײַך, מסתּמא פֿאַררעכנט געוואָרן פֿאַר שטאָטישע פּונקטן. על־כּל־פּנים איז קלאָר, אַז אין די לעצטע צוויי וואָיע־וואָדשאַפֿטן לעבט אַ גרעסערער פּראָצענט ייִדן אין קליינע פּונקטן.

אין סאַמע תּוך פֿון דער באַהאַנדלטער פֿראַגע פֿירן אונדז אַרײַן די טאַבע־לעס 2 און 3 (זע זז׳ 10־11 און 12).

טאַבעלע 2 גיט אונדז די אַבסאָלוטע צאָלן פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקע־רונג בײַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער אין באַזונדערע ראַיאָנען פֿאַר 1921 און 1931.

די גאַנצע שטאָטישע באַפֿעלקערונג האָט באַטראָפֿן אין 1921 — 6,939,402 און אין 1931 — 8,731,047. מיר האָבן הייסט עס אַן עודף פֿון 1,791,645 נפֿשות אָדער אַ צוואַקס פֿון 25.8 פּראָצענט.

לאָמיר פֿריִער פֿון אַלץ זען, וואָסער פֿאָלק האָט באַקומען דעם גרעסטן חלק פֿון דאָזיקן צוואַקס.

פֿונעם צוואַקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין דער צאָל פֿון 1,791,645 האָבן געהאַט:[3]

פּאָליאַקן	1,455,250 אָדער	81.2%
ייִדן	258,001 „	14.4%
אוקראַיִנער און ווײַסרוסן	103,895 „	5.8%

פּאָליאַקן האָבן געהאַט אין 1921 נאָר 59.2% אין דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג, אָבער פֿונעם צוואַקס פֿאַר צען יאָר האָבן זיי באַקומען העכער 81 פּראָצענט, מער מיט 22 פּונקטן אָדער מער מיט 37 פּראָצענט ווי זיי קומט. ייִדן האָבן געהאַט אין 1921 אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג 30.6%; זיי האָבן באַקומען פֿונעם צוואַקס נאָר 14.4%, הייסט עס מער ווי צוויי מאָל ווייניקער ווי ס׳קומט זיי לויט זייער פּראָפּאָרציע אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. די אוקראַיִנער און ווײַסרוסן האָבן געהאַט אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין

---

[3] די סומע פֿון די דרײַ גרופּעס גיט אַ גרעסערע צאָל פֿון גאַנצן צוואַקס און אויך די פּראָצענטער באַטרעפֿן מער פֿון 100 — דאָס דערקלערט זיך מיט דעם שײַכותדיקן אָנווער בײַ די דײַטשן.

1921 6%, און זיי האָבן פֿונעם צוואָקס באָקומען 5.8%, הייסט עס כּמעט אַזוי פֿיל, ווי ס׳האָט זיי געקומט לויט זייער אָנטייל אין דער שטאָטישער באַפֿעלקע־רונג. ס׳באַקומט זיך, אַז דער גאַנצער געווינס פֿון די פּאַליאַקן איז געגאַנגען אויפֿן חשבון פֿון יידן.

מיר האָבן שוין פֿריִער אָנגעוויזן, אַז קאַנדידאַטן אויף שטאָטישע פּרנסות האָבן יידן געהאַט די־והותר — העכער 700 טויזנט יידן האָבן געלעבט אין דאָרף און אַ פּאָר הונדערט טויזנט פֿון זיי וואָלטן געווינס געווען גליקלעך אַריבערצופֿאָרן אין שטאָט, ווען זיי וואָלטן נאָר געווען געהאַט די קלענסטע האָפֿענונג צו געפֿינען דאָרטן חיונה. ניט 258,001 יידן האָבן באַדאַרפֿט צוקומען אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿאָר די צען יאָר פֿון 1921 ביז 1931, נאָר גאַנצע 548,229. יידן האָבן הייסט עס באַקומען אינעם צוואָקס וויניקער מיט כּמעט 300 טויזנט נפֿשות. פּאַליאַקן האָבן באַדאַרפֿט באַקומען אויף זייער חלק ניט 1,455,250, נאָר 1,070,427, הייסט עס וויניקער מיט 384,823.

פֿאַרשטייט זיך, אַז אין לעבן גייט ניט די אָנטוויקלונג אַזוי מעכאַניש־מאַטעמאַטיש ווי מיר האָבן דאָ אויסגערעכנט. און ס׳גייט ניט אין דעם, אַז יעדע באַפֿעלקערונג־גרופּע זאָל באַקומען פּונקט אָזאַ חלק אין שטאָטישן צוואָקס ווי ס׳קומט איר לויט איר אָנטייל אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. אָבער אויב יידן האָבן באַקומען מער ווי צוויי מאָל וויניקער ווי ס׳וואָלט זיי געקומט לויט זייער אָנטייל אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג, איז דאָס געוויס ניט קיין צופֿאָל.

4

מיר האָבן געזען, אַז די גאַנצע שטאָטישע באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַר־גרעסערט פֿון 1921 ביז 1931 אויף 1,791,645 נפֿשות, אָבער ניט דער דאָזיקער גאַנצער צוואָקס איז געקומען אין רעזולטאַט פֿון איבערוואָנדערונג פֿון דאָרף אין שטאָט. 269,410 דאָרפֿישע מענטשן זיצנען איבער נאָכט געוואָרן שטאָטיש, זיך ניט רירנדיק פֿונעם אָרט, דורך אַן אַדמיניסטראַטיוון אַקט. מען האָט אין אַ גרויסער צאָל שטעט, באַזונדער אין די פּערי־פֿעריע־געגנטן, פֿאַרוואָנדלט פֿויערישע פֿאַרשטעט אין טיילן פֿון די נאָענטע שטעט. שטעט מיט אַ יידישער מערהייט, וויל למשל ביאַליסטאָק, גראָדנע, טייל־ווייז אויך ווילנע, וווּ יידן האָבן געהאַט אַ רעלאַטיוו מערהייט, זיצנען פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּונקטן מיט אַ פֿוילישער מערהייט אָדער מיט אַ שטאַרקערער פֿוילישער מינאָריטעט. געווייס זיצנען געוויסע שטאָטישע פּונקטן, וווּ די פֿאַרשטעט זיצנען באמת געוויסע צייטיק אויף צו ווערן אָרגאַנישע טיילן פֿון די שטעט. דער אמתער צוויק אָבער פֿון דער פֿוילישער רעגירונג איז גאָר גיך קלאָר געוואָרן, ווייל די סאָציאַל־פּאָליטישע רעזולטאַטן פֿון דער אַדמיניסטראַטיווער אָפּעראַציע האָבן אויף זיך לאַנג ניט געלאָזט וואָרטן.

די מעכאַניש באַהעפֿטע פֿאַרשטאָטישע פֿוילישע באַפֿעלקערונג איז גאָר גיך אָרגאַניש צונויפֿגעוואָקסן געוואָרן מיט דער שטאָט און אָריענגעוואָקסן געוואָרן

אין דער שטאָטישער קולטור. און דערמיט גופֿא איז זי געוואָרן צײַטיק פֿאַר קאָנקורענץ אין האַנדל און מלאָכה, גיכער און גרינגער צײַטיק איידער אַ צוגע־וואַנדערטע דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג. און ניט נאָר ווײַל יעדע פֿאָרשטאָטיקע באַפֿעלקערונג לעבט שוין אַ האַלב שטאָטיש לעבן און אָריענטירט זיך אַ סך גיכער אין די נײַע שטאָטישע לעבנס־באַדינגונגען איידער די גאָר רויע ריין דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג. די קינסטלעך געשאַפֿענע פּוילישע מערהייטן אין די שטאָט־ראַטן האָבן פֿאַר דעם דאָזיקן גיכן און גרינגן צײַטיק ווערן צו קאָנקורענץ קעגן די אַלטע תושבֿים פֿון די דאָזיקע שטעט גאָר שטאַרק געזאָרגט. אויפֿן חשבון פֿון צענטער וואָס איז געוויינטלעך געווען געדיכט באַזעצט מיט ייִדן האָט מען גענומען פּוצן און אויסבויען די פּעריפֿעריעס, די באַהעפֿטע פֿאָרשטעט. מען האָט אָפֿט אַריבערגעטראָגן אַהינצו מלוכישע און שטאָטישע אַנשטאַלטן, בילדונגס־אינסטיטוציעס, ווי גימנאַזיעס, ביבליאָטעקן און לייענזאַלן. מען האָט אין די דאָזיקע באַהעפֿטע פֿאָרשטעט אויסגעבויט גאַנצע קוואַרטאַלן מיט נײַע מאָדערנע וווינונגען פֿאַר די פּוילישע באַאַמטע. דאָס האָט געצויגן נאָך זיך אַן איבער־וואַנדערונג אין די שטאָטישע עקגאַסן אויך פֿון דער אַלט אײַנגעזעסענער פּוי־לישער אינטעליגענץ. אָן פֿאַרבאָטן, נאָר דורך שטילע אָדער געהיימע אָפּמאַכן האָט מען ניט צוגעלאָזט קיין ייִדן אין די דאָזיקע נײַע קוואַרטאַלן. די באַהעפֿטע דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג האָט באַקומען פֿאַר זיך די בעסטע קונים — די באַ־אַמטע, דאָס מיליטער, די אינטעליגענץ און אַלע יענע עלעמענטן וועלכע שפּײַזן זיך אַרום די דאָזיקע קרײַזן. דער צענטראַלער טייל שטאָט, פֿאַקטיש דער ייִדישער, איז געוואָרן ווי אַרומגענומען מיט אַ רינג פֿון ריין קריסטלעכע, פֿאַק־טיש פּוילישע גאַסן, וווהין אַ ייִד האָט בשום־אופֿן ניט געקענט אַרײַנדרינגען און ניט נאָר אויף עפֿענען אַ קראָם אָדער אַ וואַרשטאַט, נאָר אַפֿילו פּשוט אויף צו וווינען. די ייִדישע געטאָ איז געבליבן אין צענטער, אָבער זי האָט אויסגעזען פֿאַרלאָזט, קלאָגעדיק און שמוציק. אַפֿילו די באַלײַכטונג איז געווען געוויינט־לעך אין די נײַע פֿאָרשטאָטישע קוואַרטאַלן בעסער ווי אין צענטער שטאָט.

מיר האָבן ביז איצט באַטראַכט די מדרגה פֿאַרשטאָטיקונג בײַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער פֿון פּוילן, דעם וווקס פֿון דער דאָזיקער שטאָטישקייט בײַ באַזונדערע פֿעלקער און אויך די מדרגה פֿאַרשטאָטיקטקייט אין פֿאַרשיידענע ראַיאָנען. לאָמיר איצט זען, ווי ס׳איז געוואָקסן די שטאָטישע באַפֿעלקערונג אין פֿאַרשיי־דענע ראַיאָנען.

טאַבעלע 2 גיט אונדז דעם וווקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין 10 יאָר אין פֿאַרשיידענע ראַיאָנען:

אין גאַנץ פּוילן	25.8%
אין ווײַסרוסישן ראַיאָן	31.7%
אין פּוילישן ראַיאָן	26.0%
אין אוקראַיִנישן ראַיאָן	22.1%

די דאָזיקע ציפֿער זײַנען ווידער אַ מאָל אין פֿלוג אַ גרויסע רעטעניש: דער ווײַסרוסישער ראַיאָן, דער סאַמע אָפּגעשטאַנענער אין קאָמערציעל־אינ־

דוסטריעלן זינען, פֿאַרנעמט דאָס ערשטע אָרט אין וווקס פֿון שטאָטישער באַפֿעלקערונג.

די זאַך וועט גרינג אויפֿגעקלערט ווערן, ווי באַלד מיר וועלן נעמען דעם וווקס פֿון שטאָטישער באַפֿעלקערונג בײַ באַזונדערע פֿעלקער אין גאַנץ פוילן און אין ווײַסרוסישן ראַיאָן פֿון 1921 ביז 1931:

פֿעלקער	אין גאַנץ פוילן	אין ווײַסרוסישן ראַיאָן
בײַ פּאָליאַקן	35.4	56.0
בײַ אוקראַיִנער און ווײַסרוסן	25.4	23.5
בײַ יידן	12.1	10.7

פֿאַרן גאַנצן לאַנד איז די לאַגע „נארמאַל" — יידן גייען אויפֿן לעצטן אָרט. זיי האָבן אַ צוואָקס כּמעט דרײַ מאָל קלענער ווי די פּאָליאַקן און צוויי מאָל קלענער ווי די אוקראַיִנער און ווײַסרוסן. נארמאַל, ווײַל מיר האָבן שוין געזען, אַז אין די פֿאַרגאַנגענע צען יאָר איז דער צושטראָם פֿון דאָרפֿישע עלעמענטן אין די שטעט פֿון פוילן געווען בײַ אַלע פֿעלקער פֿון דער פּוילישער מלוכה שטאַרקער ווי בײַ יידן.

אַ חידוש זײַנען די ציפֿער פֿון דער צווייטער רובריק פֿון דער דאָזיקער טאַבעלע. זיי ווײַזן אונדז קודם, אַז בײַ די ווײַסרוסן איז אין זייער אייגענעם ראַיאָן דער צוקום פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג קלענער ווי אין גאַנצן לאַנד. בײַ יידן חזרט זיך איבער די זעלביקע דערשײַנונג — אין ווײַסרוסישן ראַיאָן, אינעם אָפּגעשטאָנענעם ראַיאָן פֿון פוילן, איז דער וווקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג קלענער ווי אין גאַנצן לאַנד. קומען מיר אָבער צו די פּאָליאַקן, איז בײַ זיי דווקא אינעם דאָזיקן אָפּגעשטאָנענעם ראַיאָן דער צוקום פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג מער ווי מיט אַנדערטהאַלבן מאָל גרעסער ווי אין גאַנץ פוילן, העכער אַ סך ווי אין פּוילישן ראַיאָן וועלכער איז דער סאַמע אינדוסטריאַליזירטער.

דער פֿאַקט, וואָס נאָר די פּאָליאַקן האָבן אינעם דאָזיקן ראַיאָן געהאַט אַזאַ שטאַרקן צוואָקס און ניט די ווײַסרוסן און ניט יידן, באַווײַזט, אַז דאָס איז געווען אַ וווקס פֿון אַ גאָר באַזונדערן סאָרט. וואָרעם אינעם פּוילישן ראַיאָן, ווו דער וווקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג איז מער אַרויסגערופֿן פֿון אָרגאַנישער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג, איז דער צוואָקס פֿון שטאָטישער באַפֿעלקערונג בײַ יידן העכער ווי אין דורכשניט פֿאַרן גאַנצן לאַנד. דאָרטן איז דער יידישער צוואָקס נאָר צוויי מאָל קלענער ווי בײַ פּאָליאַקן, בשעת ווען אין ווײַסרוסישן ראַיאָן איז ער פֿינף מאָל קלענער.

דער וווקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אינעם ווײַסרוסישן ראַיאָן איז געווען אַ פּאָליטישער און דערציִער אַ פּוילישער.

די גאַנצע באַאַמטנשאַפֿט אינעם דאָזיקן ראַיאָן, וואָס ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זי באַשטאַנען כּמעט אויסשליסלעך פֿון גרויסרוסן, איז געווארן אימפּאָרטירט פֿון אַנדערע פּוילישע ראַיאָנען, ווײַל אינעם ווײַסרוסישן ראַיאָן

האָבן די פּאָליאַקן ניט געהאַט פֿון פֿרִיער קיין געשוּלטע באַאַמטע. מען האָט געשיקט קיין ווײַסרוסלאַנד פּאָליאַקן פֿון גאַליציע, פֿון די מערבֿדיקע וואָיוווֹדשאַפֿטן און פֿון צענטראַל־פּוילן.

שנית איז געגאַנגען אַ צוווּאַנדערונג פֿון פּוילישע האַנדל־ און האַנטווערק־לעמענטן פֿון מערבֿ־ און צענטראַל־פּוילן קיין ווײַסרוסלאַנד. די דאָזיקע אי־בערוואַנדערונג איז בשום אופֿן ניט אַרויסגערופֿן געווָארן פֿון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פֿון ווײַסרוסישן ראַיאָן, און שוין אַוודאי ניט דערפֿון וואָס דאָרטן האָבן אויסגעפּלעט לאַנג אײַנגעזעסענע לעמענטן וועלכע וואָלטן געקענט אויספֿילן די באַדערפֿעניש אין נײַע הענדלער און האַנטווערקער, ווען אַזאַ באַדערפֿעניש וואָלט באמת אויפֿגעקומען. בכן קען מען די דאָזיקע איבערוואַנדערונג אויך כאַראַקטעריזירן ווי אַ פּאָליטישע, און זי איז געשטיצט געווָארן ניט נאָר פֿון דער רעגירונג, נאָר אויך פֿון פֿאַרשיידענע פּוילישע געזעלשאַפֿטן וועלכע האָבן זיך אַרגאַניזירט ספּעציעל פֿאַר אַזעלכע שטאָטישע קאָלאָניזיר־צוועקן. באַזונדער אַקטיוו איז געווען די פּויזענער געזעלשאַפֿט וועלכע פֿלעגט געבן לאַנגטערמיניקע קרעדיטן אַזעלכע איבערוואַנדערער און אין עקסטרע פֿאַלן פּשוט סובסידיעס.

די איבערוואַנדערונג פֿון די מערבֿדיקע און צענטראַלע וואָיוווֹדשאַפֿטן אין די פּערִיפֿעריע־געגנטן, קיין ווײַסרוסלאַנד און קיין גאַליציע, איז געווען אייניער פֿון די אַרגאַניזירטע מעטאָדן פֿון דער פּוילישער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק. די הויפּט־אויפֿמערקזאַמקייט איז געלייגט געווָארן אויף קאָלאָניזירן פּאָליאַקן, די אַזוי גערופֿענע „אַסאַדניקעס", אין די גרענעצפּאָסן. אָבער אויך די שטאָטישע איבערוואַנדערונג איז אין אַ גרויסער מאָס געווען אַרגאַניזירט פֿון דער רעגירונג. אין גאַליציע האָט די שטאָטישע איבערוואַנדערונג ניט געקענט אַנ־נעמען אַזעלכע בריייטע מאָסן ווי אין ווײַסרוסלאַנד. ערשטנס איז אין גאַליציע דאָך געווען נאָך פֿון די עסטרײַכישע צײַטן דער רובֿ באַאַמטנשאַפֿט פּויליש, האָט מען ניט באַדאַרפֿט אימפּאָרטירן פֿון אַנדערע ראַיאָנען. אַדרבא, מען האָט אויסגענוצט די גוט געשולטע גאַליצישע פּוילישע באַאַמטע פֿאַר אַסימילירצוועקן אינעם ווײַסרוסישן ראַיאָן. צווייטנס האָבן זיך די צוגעוואַנדערטע פּוי־לישע הענדלער אין גאַליציע אַנגעשטויסן אויף אַ מער באַוווסטזיניקן און עקאָ־נאָמיש בעסער אַרגאַניזירטן און דיסציפּלינירטן אוקראַינישן עלעמענט. דער־מיט דערקלערט זיך, וואָס אין אוקראַינישן ראַיאָן זײַנען שוין די געווינסן פֿון די פּאָליאַקן געווען באַשיידענער.

דער צוווּאַקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון 1921 ביז 1931 האָט אין אוקראַינישן ראַיאָן באַטראָפֿן:

בײַ פּאָליאַקן	31.4%
בײַ אוקראַינער	24.6%
בײַ יידן	11.4%

הייסט עס אויך דאָ, אין גאַליציע און וואָלין, האָבן פּאָליאַקן געהאַט דעם גרעסטן צוווּאַקס אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. זייער צאָל האָט זיך

פֿאַרגרעסערט כּמעט דרײַ מאָל מער ווי בײַ יידן און מיט 30% מער ווי בײַ די אוקראַיִנער, בײַ דער אַרטיקער מערהייט.

מען וואָלט געקענט מיינען, אַז אפֿשר האָנדלט זיך בײַ די פּאָליאַקן אין ווײַסרוסישן ראַיאָן אין קליינע אַבסאָלוטע ציפֿער און די רעלאַטיוועַ צאָלן פֿאַר־גרעסערן קינסטלעך דאָס בילד פֿון זייער ווענק. איז טאַקע כּדאַי צו ברענגען אויך די אַבסאָלוטע צאָלן. פֿון 1921 ביז 1931 זײַנען אין די שטעט פֿון ווײַס־רוסישן ראַיאָן צוגעקומען 218,947 נפֿשות. פֿון דער דאָזיקער צוגעקומענער צאָל זײַנען געווען:

פֿאָלק	אַבסאָלוט	%
פּאָליאַקן	159,602	72.9
יידן	33,445	15.3
ווײַסרוסן	19,934	9.1
פֿאַרשיידענע	5,966	2.7
צוזאַמען	218,947	100.0

אין 1921 האָבן פּאָליאַקן געהאַט נאָר 41.3% פֿון אַלע שטאָטישע אײַנוווי־נער פֿון ווײַסרוסישן ראַיאָן און האָבן באַקומען כּמעט 73% פֿונעם צוווּאָקס. יידן האָבן געהאַט אין 1921 אַ העכערן פּראָצענט אײדער פּאָליאַקן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון דאָזיקן ראַיאָן — 45.2%, אָבער פֿון צוווּאָקס האָבן זיי קוים באַקומען אַ ביסל מער פֿון 15%, הייסט עס דרײַ מאָל ווייניקער פֿון דעם חלק, וואָס ס׳וואָלט זיי געקומט לויט זייער פּראָצענט אין דער שטאָטישער באַפֿעל־קערונג. און מיר האָבן פֿריִער געזען, אַז גראָד אין ווײַסרוסישן ראַיאָן באַטרעפֿט די דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג בײַ יידן גאָר אַ הויכן פּראָצענט — 31.7% פֿון אַלע יידן פֿון דאָזיקן ראַיאָן. די אַבסאָלוטע צאָל דאָרפֿישע יידן אין ווײַסרוסישן ראַיאָן באַטרעפֿט 159,921 נפֿשות. ס׳איז קלאָר, אַז צווישן די דאָזיקע כּמעט 160 טויזנט יידן האָט מען געקענט געפֿינען גענוג קאַנדידאַטן ניט נאָר אויף קראָמען און וואַרשטאַטן אין די שטעט, נאָר אויך אויף באַאַמטישע שטעלעס. אימפּאָרטירן פֿון אַנדערע ראַיאָנען קאַנדידאַטן אויף די אַלע באַשעפֿטיקונגען איז געווויס ניט געווען קיין נויט.

לאָמיר נאָך וואַרפֿן אַ קוק אויפֿן גרעסטן און וויכטיקסטן נאַציאָנאַלן ראַיאָן — אויפֿן פּוילישן.

מיר האָבן דעם דאָזיקן ראַיאָן אין דער טאַבעלע געטיילט אויף צוויי סוב־ראַיאָנען: א (בערך דאָס געווען קאָנגרעס־פּוילן) און ב (פּוזענער, פּאָמער־נער און שלעזישע וואָיעוואָדשאַפֿטן). פֿון 1,456,063 יידן אין די שטעט פֿון גאַנצן פּוילישן ראַיאָן האָבן אין 1931 געלעבט אינעם סובראַיאָן ב נאָר 26,055, הייסט עס סך־הכּל 1.8%. דער הויפּט־אינטערעס פֿון דער יידישער באַפֿעלקע־רונג ליגט דער עיקר אינעם פּוילישן סובראַיאָן א. ס׳איז נאָר כּדאַי פֿעסטצו־שטעלן, אַז פֿון אַ צוווּאָקס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אינעם פּוילישן סובראַיאָן ב אויף 395,295 איז אויפֿן חלק פֿון יידן אַנגעקומען קוים 1,991, הייסט

עס קוים 0.5%. דאָס איז פֿיר מאָל ווייניקער ווי פֿון ס׳וואָלט געקומט יידן לויט זייער פּראָצענט אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿון דעם דאָזיקן פּוילישן סובראַיאָן. דער פּראָצענט יידן אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿון דאָזיקן סובראַיאָן האָט באַטראָפֿן אין יאָר 1921 1.9%. מיר פֿאַרשפֿאָרן צוצוגעבן, אַז יידן האָבן זיך מער ווי געריסן אין דעם דאָזיקן אַנטוויקלטן ראַיאָן. קיין פֿאַרמעלע באַגרענעצונגען זענען ניט געווען. רעכטלעך האָבן יידן געמעגט ניט נאָר זיך באַזעצן אין דאָזיקן אמאָליקן דייטשן ראַיאָן, נאָר אויך קויפֿן הײַזער און עפֿענען געשעפֿטן און גרינדן פֿאַבריקן און פּראָקטיקירן ווי דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן. דער באַיקאָט איז אָבער געווען אַזוי גוט אָרגאַניזירט און אַזוי דיסציפּלינירט דורכגעפֿירט, אַז רעכטלעכע באַגרענעצונגען זענען געווען איבעריק. אין דער פּויזענער וואיעוואדשאַפֿט, וואָס אַ מאָל האָט זי געהאַט אַ היפּשע יידישע באַפֿעלקערונג, איז אַפֿילו די אַבסאָלוטע צאָל יידן געווארן קלענער פֿאַר די צען יאָר וואָס מיר באַטראַכטן דאָ. ס׳זענען געווען יידן אין די שטעט פֿון פּויזענער וואיעוואדשאַפֿט: אין 1921 — 9,556 און אין 1931 שוין נאָר 6,750, הייסט עס אַ פֿאַרקלענערונג אויף 29.4%. פּויזענער וואיעוואדשאַפֿט האָט געהאַט אַ שם אין פּוילן ניט נאָר מיט איר אָרגאַניזירטן אַנטיסעמיטיזם אויפֿן אָרט, נאָר אויך ווי אַ צענטער אין אָרגאַניזירן די אַנטיסעמיטישע באַוועגונג אין גאַנצן לאַנד.

אינעם פּוילישן ראַיאָן א, וווּ ס׳איז קאָנצענטרירט אַ גרויסע און געדיכטע יידישע מאַסע, האָט זיך יידן אײַנגעגעבן אײַנצוהאַלטן אין אַ געוויסער מאָס זייערע פֿאַזיציעס אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג. אין פֿאַרגלײַך מיטן ראַיאָן ב איז די לאַגע אינעם ראַיאָן א געווען אַ גוטע, אָבער פֿאַר זיך האָבן יידן דאָרטן אויך באַקומען פֿונעם צוואָקס פֿון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג צוויי מאָל ווייניקער ווי ס׳האָט זיי געקומט לויט זייער פּראָצענט אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿון דעם דאָזיקן סובראַיאָן.

אינעם פּוילישן סובראַיאָן א איז דער צוואָקס בײַ דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿון 1921 ביז 1931 געווען:

בײַ פּאָליאַקן 29.9%
בײַ יידן 12.9%

די אוקראַיִנער און ווײַסרוסן האָבן מיר דאָ אין גאַנצן אַרויסגעלאָזט פֿון חשבון, מחמת זייער אַבסאָלוטע צאָל אין דעם דאָזיקן ראַיאָן איז זייער קליין.

בײַ די פּאָליאַקן איז בכן דער צוואָקס פֿון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג געווען מער ווי צוויי מאָל גרעסער ווי בײַ יידן.

דער דאָזיקער צוואָקס פֿון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג בײַ יידן אינעם פּוילישן סובראַיאָן א איז פֿון דעסט וועגן דער העכסטער וועלכן יידן האָבן דערגרייכט אין וועלכן ס׳ניט איז ראַיאָן פֿון דער פּוילישער מלוכה. דאָס דערקלערט זיך מיט דעם וואָס אין דעם דאָזיקן ראַיאָן געפֿינען זיך די צוויי גרעסטע שטעט פֿון פּוילן, וואַרשע און לאָדזש. דאָס זײַנען דאָך געווען די צוויי גרעסטע אינדוסטריע- און האַנדל-צענטערס פֿון גאַנצן לאַנד און דערבײַ פֿון אינדוסטריע-

צווישׂגן, אין וועלכע יידן האָבן ביז דער סאָמע לעצטער צייט געהאַט די אייבער־האַנט, ווי טעקסטיל, טריקאָטאַזש, קאָנפֿעקציע וכדומה.

5

מיר האָבן פֿעסטגעשטעלט, אַז אַבסאָלוט אין אַלע ראַיאָנען איז דער ווּקס פֿון דער יידישער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אָפּגעשטאַנען פֿונעם ווּקס בײַ אַלע איבעריקע נאַציאָנאַליטעטן, באַזונדער פֿונעם ווּקס בײַ דער שטאַרקסטער גרופּע, בײַ פּאָלאַקן. צו וואָס זשע פֿירט אָבער דער דאָזיקער פּאָמעלעכער ווּקס פֿון דער יידישער שטאָטישער באַפֿעלקערונג? טאַבעלע 3 (ז׳ 12) אילוסטרירט אין דער בולטסטער פֿאָרם די רעזולטאַטן פֿון דעם פֿראָצעס וועלכן ס׳האָט קאָנסטאַטירט די טאַבעלע 2.

די טאַבעלע 3 פֿאַרנעמט זיך מיט מעסטן די וואָג פֿון יעדער נאַציאָנאַליטעט אין די שטעט פֿון דער פּויליישער מלוכה אין פֿאַרשיידענע ראַיאָנען.

די רובריק וואָס גיט די וואָג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז באַצייכנט פֿון אויבן ביז אַראָפּ, אַבסאָלוט בײַ אַלע וואיעוואדשאַפֿטן אָן איין אויסנאָם, מיט מינוסן. פֿאַרקערט בײַ פּאָלאַקן איז אומעטום פּלוסן. בײַ די אוקראַינער איז אַ פּלוס, בײַ די ווײַסרוסן אַ מינוס.

נעמען מיר גאַנץ פּויל̈ן, זעען מיר, אַז יידן האָבן אויסגעמאַכט אין 1921 העכער 30 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג און אין 1931 נאָר אַ ביסל העכער פֿון 27%. די וואָג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג האָט זיך הייסט עס פֿאַרקלענערט אויף העכער 10%, בעת די וואָג פֿון פּאָלאַקן האָט זיך פֿאַרגרעסערט אויף העכער 7%. בײַ די אוקראַינער און ווײַסרוסן אין איינעם געמומען איז אויך פֿאַראַן אַ מינוס, אָבער גאָר אַ קלײנער פֿון סך־הכל 1.7%.

אָבער נאָך אינטערעסאַנטער איז, וואָס דעם גרעסטן אַנווער האָבן יידן געהאַט אין דעם ראַיאָן, וווּ זיי זײַנען צום שטאַרקסטן, וווּ זיי האָבן באַטראַפֿן כּמעט אַ העלפֿט פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג — אינעם ווײַסרוסישן ראַיאָן. זייער אַנטייל אין דער שטאָט־באַפֿעלקערונג האָט זיך דאָרטן פֿאַרקלענערט אויף אַ גאַנץ זעקסטל, בשעת ווען אין פּויליש ראַיאָן האָט ער זיך פֿאַרקלענערט נאָר אויף אַ צענטל און אין אוקראַינישן ראַיאָן נאָר אויף אַ צוועלפֿטל. די דערקלערונג האָבן מיר געגעבן בשעת מיר האָבן געערעדט וועגן דעם גרויסן אַבסאָלוטן ווּקס פֿון פּאָלאַקן אין די שטעט פֿון ווײַסרוסישן ראַיאָן.

די טאַבעלע 3 איז אָבער פֿאָר אונדז אינטערעסאַנט נאָך פֿון אַ סך אַנדערע שטאַנדפּונקטן. ראשית זעען מיר, אַז וואָס אַנטוויקלטער אַ ראַיאָן, אַלץ קלענער דער פּראָצענט יידן אין די שטעט. דער פּראָצענט יידן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג האָט באַטראָפֿן:

ראַיאָן	אין 1921	אין 1931
אין ווײַסרוסישן ראַיאָן	45.2	38.0
אין אוקראַינישן ראַיאָן	39.8	36.3
אין פּויליש ראַיאָן	26.1	23.4

אויפֿן חשבון פֿון דער ייִדישער ירידה איז געשטיגן כמעט נאָר דער פּראָ־צענט פּאָליאַקן. אַזוי האָט באַטראָפֿן דער פּראָצענט פּאָליאַקן אין די שטעט:

ראַיאָן	אין 1921	אין 1931
אין ווײַסרוסישן ראַיאָן	41.3	48.9
אין אוקראַיִנישן ראַיאָן	36.5	39.1
אין פּוילישן ראַיאָן	67.8	72.2

ס׳מאַכט ממש דעם אײַנדרוק ווי מען וואָלט זיך געביטן מיט די ערטער: אין 1921 האָבן ייִדן געהאַט אין ביידע פּעריפֿעריע־ראַיאָנען אַ העכערן פּראָצענט פֿון די פּאָליאַקן. אין 1931 האָבן די פּאָליאַקן פֿאַרנומען די דאָזיקע פּלעצער.

אין 1921 זײַנען געווען אין פּוילן צוויי וואָיעוואָדשאַפֿטן, אין וועלכע ייִדן האָבן געהאַט מער פֿון אַ העלפֿט פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג — אין 1931 קיין איינע ניט. אין 1921 זײַנען געווען 5 וואָיעוואָדשאַפֿטן, אין וועלכע ייִדן האָבן געהאַט מער ווי 40 פּראָצענט — אין 1931 נאָר 4. אין 1921 זײַנען געווען 13 וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿון 17, אין וועלכע ייִדן האָבן געהאַט מער פֿון אַ דריטל פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג — אין 1931 נאָר 8.

מען דאַרף אָבער געדענקען, אַז אין די פּעריפֿעריע־ראַיאָנען האָט העכער 40% אָפֿט באַטײַט אַ מערהייט, — אַ רעלאַטיווע, אָבער פֿאָרט אַ מערהייט. פֿון 8 פּעריפֿעריע־וואָיעוואָדשאַפֿטן האָבן ייִדן געהאַט אין 1921 אין 4 אַ רעלאַטיווע מערהייט און אין 2 אַן אַבסאָלוטע מערהייט; פּאָליאַקן האָבן געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט נאָר אין איין וואָיעוואָדשאַפֿט פֿון די 8 פּעריפֿעריע־וואָיעוואָדשאַפֿטן און אין נאָך איינער אַ רעלאַטיווע מערהייט. אָבער אין 1931 האָבן שוין פּאָליאַקן געהאַט אין צוויי וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿון די 8 אַן אַבסאָלוטע מערהייט און אין צוויי אַ רעלאַטיווע מערהייט. ניט די אוקראַיִנער און ניט די ווײַסרוסן האָבן ניט געהאַט אין קיין איין וואָיעוואָדשאַפֿט אַפֿילו אַ רעלאַטיווע מערהייט פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג.

ווידער אַ מאָל זעט מען, אַז ניט די אָרטיקע באַפֿעלקערונג פֿאַרנעמט דאָס אָרט פֿון ייִדן, נאָר די צוואַנדערנדיקע פּאָליאַקן.

און אין אמתן, פֿון 4 פּעריפֿעריע־וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿון ווײַסרוסישן ראַיאָן האָבן די ווײַסרוסן נאָר אין איינער געהאַט אַ צוואַקס אינעם פּראָצענט, אָבער אין 3 האָבן זיי געהאַט אַן אָנווער. די אוקראַיִנער האָבן געהאַט אין 2 וואָיעוואָד־שאַפֿטן אַ צוואַקס און אין צוויי אַן אָנווער. דאָס באַווײַזט, אַז צו ביסלעך כאַפּן זיך אויף אויך די אָרטיקע מערהייטן: די אוקראַיִנער פֿריִער, די ווײַסרוסן אַ ביסל שפּעטער, — אָבער אויך זיי שטראָמען אין די שטעט אַרײַן אין אַ גרע־סערער צאָל ווי ייִדן.

ס׳איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער לאַגע, וואָס די לאָקאַלע מערהייטן האָבן אין די שטעט נאָר אַ קליינעם פּראָצענט — די ווײַסרוסן מאַכן אויס אינעם ווײַס־רוסישן ראַיאָן ניט מער פֿון 11.5% און די אוקראַיִנער אינעם אוקראַיִנישן ראַיאָן מאַכן אויס 23.5% פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג.

ווי שטאַרק די דאָזיקע צוויי נאַציאָנאַליטעטן זײַנען נאָך אָפּגעשטאַנען אין פּרט פֿון אורבאַניזירטקייט, ווערט ערשט קלאָר, ווען מיר שטעלן פֿעסט דעם פּראָצענט שטאָטישע באַפֿעלקערונג בײַ באַזונדערע פֿעלקער אין די צוויי פּערי־פֿעריע־ראַיאָנען. פֿון הונדערט נפֿשות פֿון יעדער נאַציאָנאַליטעט אינעם אוק־ראַיִנישן ראַיאָן האָבן געלעבט אין די שטעט:

בײַ ייִדן	70.2
בײַ פּאָליאַקן	23.9
בײַ אוקראַיִנער	7.9

הייסט עס אינעם אוקראַיִנישן ראַיאָן האָבן אוקראַיִנער כּמעט 9 מאָל ווייני־קער שטאָטישע אײַנוווינער ווי ייִדן און 3 מאָל ווייניקער ווי פּאָליאַקן.

נאָך ווייניקער אורבאַניזירט זײַנען די ווײַסרוסן. פֿון הונדערט נפֿשות פֿון יעדער נאַציאָנאַליטעט אין ווײַסרוסישן ראַיאָן האָבן געלעבט אין שטעט:

בײַ ייִדן	68.3
בײַ פּאָליאַקן	18.1
בײַ ווײַסרוסן	5.1

אינעם דאָזיקן ראַיאָן, וואָס ער איז דער אָפּגעשטאַנענסטער, איז בײַ אַלע פֿעלקער דער פּראָצענט שטאָטישע אײַנוווינער קלענער. אָבער דער מהלך צווישן דער לאָקאַלער מערהייט און צווישן די צוויי מינאָריטעטן איז נאָך פֿיל גרעסער ווי אין אוקראַיִנישן ראַיאָן — בײַ ייִדן באַטרעפֿט די שטאָטישע באַפֿעלקערונג 13 מאָל אַ גרעסערן פּראָצענט און בײַ פּאָליאַקן 3 מיט אַ האַלבן מאָל אַ גרעסערן ווי בײַ די ווײַסרוסן.

6

מיר האָבן ביז איצט געמאַכט פֿאַרגלײַכן נאָר צווישן 1921 און 1931. לאָמיר פּרוּוון מאַכן אַ פֿאַרגלײַך מיט אַ פֿריִערדיקן צײַטפּונקט. בנוגע צום פּוילישן ראַיאָן איז דאָס זייער גרינג. נעמט מען אַראָפּ די פּויזענער, פּאָמערנער, שלעזיער און קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט, באַקומען מיר בערך דאָס אַמאָליקע קאָנגרעס־פּוילן. אויף אָפּצושאַצן די רעלאַטיווע צאָלן וועגן דער וואָג אין דער שטאָטי־שער באַפֿעלקערונג איז דאָס גאַנץ גענוג. איז פֿון הונדערט שטאָטישע אײַנ־וווינער אינעם אַמאָליקן קאָנגרעס־פּוילן זײַנען געווען:

פֿאָלק	אין 1897	אין 1931
ייִדן	35.4	31.8
פּאָליאַקן	48.8	64.1

דער פּראָצענט פּאָליאַקן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַר־גרעסערט אויף אַ גאַנץ דריטל, בשעת ווען דער אָנטייל פֿון ייִדן האָט זיך פֿאַר־קלענערט בערך אויף 10%. פּאָליאַקן האָבן אַ סך געוווּנען אויפֿן חשבון פֿון דײַטשן און גרויסרוסן, ניט נאָר אויפֿן חשבון פֿון ייִדן, וועמענס אַבסאָלוטער צוּוואַקס ס'איז געווען אַ סך קלענער פֿונעם פּוילישן צוּוואַקס. וויכטיק איז דאָס,

וואָס פֿרײַער האָבן פֿאַרײַקן ניט אויסגעמאַכט אַפֿילו קיין גאַנצע העלפֿט פֿון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿונעם דאָזיקן ראַיאָן און איצט מאַכן זיי אויס כּמעט צוויי דריטל.

נאָך קאַרדינאַלער זײַנען די שינויים אין אַנדערע טיילן פּוילן. מיר וועלן פֿאַרגלײַכן די רעלאַטיוון צאָלן פֿון אָנטייל אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג אין 1897 און אין 1931 אין צוויי וואָיעוואָדשאַפֿטן, אַ ווײַסרוסישע און אַן אוקראַינישע, וועלכע פֿאַלן בערך צונויף מיט די אַמאַליקע רוסישע גובערניעס. פֿון הונדערט שטאַטישע אײַנוווינער זײַנען געווען:

וואָיעוואָדשאַפֿט	יידן		פּאָליאַקן		ווײַסרוסן אָדער אוקראַינער	
אָדער גובערניע	1897	1931	1897	1931	1897	1931
ווילנער	43.0	29.2	26.6	60.8	7.6	7.6
חאָלמער	50.7	49.1	7.6	25.3	19.7	23.9

דאָס אינטערעסאַנטסטע אין די דאָזיקע פֿאַר ציפֿער איז דער ווינקס פֿון דעם פּוילישן טייל באַפֿעלקערונג — פֿון אַ ביסל העכער אַ פֿערטל אין ווילנער גובערניע אין 1897 האָט זי אַ שפֿרונג געטאָן אויף העכער 60% אין 1931. דאָס זעלבּיקע זעען מיר אין וואָלינער גובערניע (וואָיעוואָדשאַפֿט) — אויך דאָרטן גיט דער אָנטייל פֿון די פּאָליאַקן אַ שטאַרקן שפֿרונג אַרויף: פֿון איין דרײַצנטל אין 1897 אויף העכער אַ פֿערטל אין 1931.

דער אָנטייל פֿון יידן זיך האָט שטאַרק געביטן נאָר אין ווילנער גובערניע (וואָיעוואָדשאַפֿט) — פֿון 43% אין 1897 איז ער אַראָפּגעפֿאַלן אויף 29.2% אין 1931. בײַ די ווײַסרוסן איז דאָ ניט פֿאַרגעקומען קיין שום שינוי, זיי זײַנען געבליבן בײַ זייער גאָר קלײנעם אָנטייל אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג. גאָר אַנדערש איז די לאָגע בײַ די אוקראַינער אין וואָלינער גובערניע (וואָיעוואָדשאַפֿט) — זייער פּראָצענט איז געשטיגן פֿון אַ פֿינפֿטל אין 1897 אויף העכער אַ פֿערטל אין 1931. דאָס איז אָבער אויך גאָנץ ווײַט פֿונעם שטײגן פֿון פּראָצענט פּאָליאַקן.

די אַלע ציפֿער וועלכע מיר האָבן ביז איצט געבראַכט האָבן שוין מער אָדער ווייניקער דאָס בילד קלאָר געמאַכט: די פּאָזיציעס פֿון יידן אין די שטעט פֿון דער פּוילישער מלוכה ווערן שוואַכער אַבסאָלוט אין אַלע ראַיאָנען און סובראַיאָנען. דער הויפּטגעווינער איז די גאָנצע צײַט און אומעטום די פּוילישע באַפֿעלקערונג. זי שפּאָרט אין די שטעט אַרײַן מיט אַ גוואַלדיקער קראַפֿט, געשטיצט פֿון דער אַרגאַניזירטער געזעלשאַפֿטלעכקייט און פֿון די מאַכטאָרגאַנען. בפֿרט גייט דאָס שפּאָרן פֿון די פּאָליאַקן אין די שטעט אַרײַן אין דער פּעריפֿעריע־ראַיאָנען און גאָר באַזונדער אינטענסיוו אין ווײַסרוסישן ראַיאָן, וווּ זיי שטויסן זיך ניט אָן אויף קיין ווידערשטאַנד מצד אַן אַרגאַניזירטער לאָקאַלער מערהייט. די יידישע מינאָריטעט איז, פֿאַרשטייט זיך, צו שוואַך אויף שטעלן אַ ווידערשטאַנד.

ניט געקוקט אָבער אויפֿן גאָנץ שטאַרקן פֿאַלן פֿון פּראָצענט יידן אין דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿון אַלע ראַיאָנען מאַכן דאָך נאָך אַלץ יידן אויס אַ גאַנץ

היפּשן פּראָצענט אין די שטאָטישע פּונקטן, חוץ דעם פּוילישן ראַיאָן ב, דעם געוועזענעם דײַטשן טייל פֿון פּוילן. און ניט געקוקט דערויף וואָס אין די פּערי־פֿעריע־ראַיאָנען איז דער אָנווער פֿון ייִדן גרעסער ווי אין ריין פּוילישן ראַיאָן, באַטרעפֿן נאָך פֿאָרט ייִדן אין די פּעריפֿעריע־ראַיאָנען אַ העכערן פּראָצענט ווי אין פּוילישן ראַיאָן, און אין גאָר אַ סך פּונקטן מאַכן נאָך ייִדן אויס אַ רעלאַטיווע מערהייט.

ייִדן מאַכן אויס אין גאַנץ פּוילן 9.8%. דעם מאַקסימום דערגרייכן זיי אי־נעם פּוילישן סובראַיאָן א, ווו זייער פּראָצענט באַטרעפֿט 12.5; דעם מינימום האָבן זיי אינעם פּוילישן סובראַיאָן ב. פֿון אַלע 16 וואָיעוואָדשאַפֿטן (וואַרשע שטאָט ניט גערעכנט) האָבן ייִדן געהאַט דעם גרעסטן פּראָצענט אין לאָדזשער וואָיעוואָדשאַפֿט (14.4) און דעם קלענסטן אין פּויזענער און פּאָמערנער, ווו דער פּראָצענט ייִדן איז 0.3.

דאָס איז דער חשבון, ווען מען נעמט די גאַנצע באַפֿעלקערונג. נעמט מען נאָר די שטאָטישע באַפֿעלקערונג, בײַט זיך שטאַרק דאָס בילד. אין דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג מאַכן ייִדן אויס 27.2%. דעם העכסטן פּראָצענט פֿאַרמאָגן ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון ווײַסרוסישן ראַיאָן ב, ווו זייער אָנטייל דערגרייכט 46.4%. דעם מינימום פּראָצענט אין דער שטאָטי־שער באַפֿעלקערונג מאַכן ייִדן אויס אינעם פּוילישן סובראַיאָן ב, ווו זייער פּראָ־צענט איז נאָר 1.6. פֿון איינצלנע וואָיעוואָדשאַפֿטן דערגרייכט דער פּראָצענט ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג די העכסטע מדרגה (העכער 49%) אין צוויי וואָיעוואָדשאַפֿטן — אין פּאָלעסיער און וואָלינער, ד״ה אין איין ווײַסרוסי־שער און אין איין אוקראַיִנער וואָיעוואָדשאַפֿט. דער מינימום־אָנטייל פֿון ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג איז אין פּויזענער וואָיעוואָדשאַפֿט — סך־הכל 0.8.

מיר זעען, אַז כאָטש בנוגע דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג איז דער פּראָ־צענט ייִדן דער העכסטער אינעם פּוילישן סובראַיאָן א, און פֿון די וואָיעוואָדשאַפֿטן אין לאָדזשער וואָיעוואָדשאַפֿט, איז לגבי דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג בײַט זיך דאָס בילד: ייִדן מאַכן אויס דעם העכסטן פּראָצענט אין צוויי פּעריפֿעריע־וואָיע־וואָדשאַפֿטן, אין די עקאָנאָמיש אָפּגעשטאַנענסטע.

די וואָיעוואָדשאַפֿטן באַשטייען אָבער פֿון פּאָוויאַטן, און אַן אַנאַליז פֿון די פּאָוויאַטן אין פּרט פֿון אָנטייל פֿון ייִדן דעקט אויף גאַנץ אינטערעסאַנטע שטריכן. פֿאַרשטייט זיך, אַז ס׳איז ניטאָ אין גאַנץ פּוילן קיין איין פּאָוויאַט מיט אַ ייִדישער מערהייט, און בנוגע דער גאַנצער ייִדישער באַפֿעלקערונג לוינט ניט זיך אָפּשטעלן אויף פּאָוויאַטן. בנוגע אָבער דעם אָנטייל פֿון ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג זײַנען שוין פֿאַראַן גאָר אַ סך פּאָוויאַטן מיט אַ ייִדישער אַבסאָלוטער אָדער רעלאַטיווער מערהייט.

מיר וועלן אָנרופֿן נאָר די פּאָוויאַטן וועלכע האָבן אַ ייִדישע מערהייט.

אין די דרײַ וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿון פּוילישן ראַיאָן ב, דאָס הייסט אין די געווע־

זענע דײַטשע טיילן, זײַנען ניטאָ, ווי מען קען זיך אַנשטויסן, קיין פּאָוויאַטן מיט אַ יִידישער מערהייט.

פֿון 24 פּאָוויאַטן אין וואַרשעווער וואָיעוואָדשאַפֿט זײַנען פֿאַראַן צוויי (מינסקער און מאַקעווער), אין וועלכע יִידן האָבן געהאַט אַ מערהייט, אָבער זייער אַ קליינע; אין ערשטן פּאָוויאַט האָבן יִידן געהאַט 49.7% און פּאָליאַקן 49.6%; אין צווייטן פּאָוויאַט האָבן יִידן געהאַט 50.2 לגבי 49.3% פּאָליאַקן. אָבער מער פֿון אַ דריטל פֿון דער גאַנצער שטאַטישער באַפֿעלקערונג האָבן יִידן געהאַט אין 8 פּאָוויאַטן פֿון 24.

אין לאָדזשער וואָיעוואָדשאַפֿט איז ניט געווען קיין אײַן פּאָוויאַט אין 1931 מיט אַ יִידישער אָבסאָלוטער אָדער רעלאַטיווער מערהייט. מער פֿון אַ דריטל האָבן יִידן געהאַט אין 5 פּאָוויאַטן פֿון 12.

אין קעלצער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן יִידן געהאַט אין 1931 אַן אָבסאָלוטע מערהייט אין 3 פּאָוויאַטן (פּינטשעווי, סטאָפּניץ און קאָזשעניץ) פֿון 20, און אַ מערהייט אַן אָנזעעוודיקע; למשל אינעם ערשטן פּאָוויאַט: יִידן 57.4% לגבי נאָר 42.4% פּאָליאַקן. מער פֿון אַ דריטל פֿון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג האָבן יִידן געהאַט אין 10 פּאָוויאַטן פֿון 20.

אין לובלינער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן יִידן געהאַט אַ מערהייט אין 10 פּאָוויאַטן פֿון 18, און דערבײַ אין 9 אַן אָבסאָלוטע מערהייט (ראָדזין, ביללגאָרײַ, וועניגראָוע, טאָמאַשאָוו, גאָרוואָלין, וולאָדעווע, לוקעווע, סאָקאָלאָוו, הרובישויו און כעלעם). אין טיל פֿון די דאָזיקע פּאָוויאַטן איז די מערהייט געווען אַ היפּשע. אין ראָדזינער פּאָוויאַט: יִידן 60.2% און פּאָליאַקן נאָר 39.5%; אין ביללגאָרײַ — יִידן 56.2% און פּאָליאַקן 40.3%. מער פֿון אַ דריטל פֿון דער גאַנצער שטאַטישער באַפֿעלקערונג האָבן יִידן געהאַט אין לובלינער וואָיעוואָדשאַפֿט אין 17 פּאָוויאַטן פֿון 18.

פֿון 18 פּאָוויאַטן אין קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן יִידן געהאַט אַן אָבסאָלוטע מערהייט אין צוויי (בריגל[1] און מעלעץ). מער פֿון אַ דריטל האָבן זיי געהאַט אין 5 פּאָוויאַטן פֿון 18.

פֿון 13 פּאָוויאַטן אין ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן יִידן געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט נאָר אין צוויי (גראָדנער און ביאַסקער). מער אָבער פֿון אַ דריטל פֿון דער גאַנצער שטאַטישער באַפֿעלקערונג פֿון דער דאָזיקער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן יִידן געהאַט אין 9 פּאָוויאַטן פֿון 13.

פֿון 7 פּאָוויאַטן אין ווילנער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן יִידן געהאַט אַן אָבסאָלוטע מערהייט נאָר אין איין פּאָוויאַט (דיסנע), אָבער אַ מערהייט זייער אַן אָנזעעוודיקע: יִידן האָבן געהאַט 54.6% פֿון אַלע שטאַטישע אײַנוווינער, פּאָליאַקן נאָר — 26.0% און ווײַסרוסן 17.7%. די ווײַסרוסן האָבן געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט נאָר אין איין פּאָוויאַט (גרויס־ווילייקע), ווו זיי האָבן געהאַט 45.8%

---

[1] פּויליש Brzesko.

לגבי 34.3% פּאָליאַקן און נאָר 18.9% ייִדן. מער פֿון אַ דריטל פֿון דער גאַנ־צער באַפֿעלקערונג האָבן ייִדן געהאַט אין 2 פּאָוויאַטן פֿון 7 אין ווילנער וואָיע־וואָדשאַפֿט.

פֿון 7 פּאָוויאַטן אין נאָוואַרעדקער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן ייִדן געהאַט אַ מערהייט אין 4 (סלאָנים, נעסוויזש, נאָוואַרעדאָק און באַראַנאָוויטש): אין 1 פּאָוויאַט, אין סלאָנימער, אַן אַבסאָלוטע מערהייט און אין די איבעריקע דרײַ נאָר אַ רעלאַטיווע. אָבער דער רעשט איז געווען צעטיילט צווישן צוויי נאַציאָ־נאַליטעטן אַזוי, אַז איטלעכע פֿון זיי האָט געהאַט אַ סך ווייניקער פֿון ייִדן. למשל אין באַראַנאָוויטשער פּאָוויאַט, ווו ייִדן האָבן געהאַט נאָר 44.0%, האָבן פּאָליאַקן געהאַט סך־הכּל 34.2% און די ווײַסרוסן נאָך ווייניקער — 20.9%.

אין פּאָלעסיער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן ייִדן געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין 3 פּאָוויאַטן (פּינסק, קאָברין און קאָ־סעוו) און אַ רעלאַטיווע מערהייט אין 2 (בריסק און פּרוזשענע) פֿון סך־הכּל 7 פּאָוויאַטן. די ייִדישע מערהייט איז דאָ געווען גאָר אַ שטאַרקע. אין פּינסקער פּאָוויאַט למשל האָבן ייִדן געהאַט 59.9% פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעל־קערונג, פּאָליאַקן נאָר 24.4% און די ווײַסרוסן נאָך ווייניקער — 15.1%. אין פּרוזשענער פּאָוויאַט האָבן ייִדן געהאַט 49.0%, פּאָליאַקן 24.1% און ווײַס־רוסן 26.3%. אין דער דאָזיקער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן פּאָליאַקן ניט געהאַט קיין מערהייט, אַפֿילו ניט קיין רעלאַטיווע, אין קיין איין פּאָוויאַט; אין 6 פּאָ־וויאַטן פֿון 7 האָבן פּאָליאַקן געהאַט ווייניקער פֿון אַ פֿערטל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. די ווײַסרוסן האָבן געהאַט אין איין פּאָוויאַט (סטאָלין) אַן אַבסאָ־לוטע מערהייט — 57.4%, און אין איין פּאָוויאַט (לוניניעץ) אַ רעלאַטיווע מער־הייט — 48.9%.

אין לעמבערגער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן ייִדן געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט נאָר אין 2 פּאָוויאַטן (לינסק[5] און ראַווע־רוסקע) פֿון 26. פּאָליאַקן האָבן געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין 11 פּאָוויאַטן, און די אוקראַיִנער האָבן ניט געהאַט קיין אַבסאָלוטע מערהייט אין קיין שום פּאָוויאַט. נאָך אין 2 פּאָוויאַטן (רודקי און סאָקאָל) האָבן ייִדן געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. פּאָליאַקן האָבן געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט אין 8 פּאָוויאַטן, די אוקראַיִנער נאָר אין 3 פּאָוויאַטן. מער פֿון אַ דריטל אָבער אין דער שטאָ־טישער באַפֿעלקערונג האָבן ייִדן געהאַט אין 15 פּאָוויאַטן פֿון 26. אין אַ גאַנץ גרויסער צאָל פּאָוויאַטן איז די באַפֿעלקערונג אין די שטעט צעטיילט כמעט אויף גלײַך צווישן ייִדן, פּאָליאַקן און אוקראַיִנער. אָבער אין דער מערהייט פּאָוויאַטן טרעפֿן זיך ייִדן דער עיקר נאָר מיט פּאָליאַקן, כאָטש לעמבערגער וואָיעוואָדשאַפֿט רעכנט זיך צום אוקראַיִנישן ראַיאָן.[6]

---

[5] פּויליש Lisko.

[6] אין אַן אַנדער טייל פֿון אונדזער אַרבעט האָבן מיר געוויזן, אַז לעמבערגער וואָיעוואָד־שאַפֿט איז אַזוי צוגעשניטן געוואָרן, אַז זי האָט אין מערב אַרײַנבאַקומען 8 פּאָוויאַטן וואָס האָבן פֿון 79.1 ביז 91.9 פּראָצענט פּאָליאַקן.

סטאַניסלאָווער וואָיעוואָדשאַפֿט איז די איינציקע, ווו אוקראַיִנער פֿאַרנעמען אַ ברייטערן אָרט ניט נאָר פֿון ייִדן, נאָר אויך פֿון פּאָליאַקן. ניט ייִדן און ניט פּאָליאַקן האָבן ניט אין דער דאָזיקער וואָיעוואָדשאַפֿט קיין אַבסאָלוטע מערהייט אין קיין איין פּאָוויאַט. אוקראַיִנער האָבן אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין 1 פּאָוויאַט פֿון 12 (האָראָדענקע). די מערהייט איז פּונקט אַ העלפֿט פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג — 50.0%. אַ רעלאַטיווע מערהייט האָבן ייִדן אין 4 פּאָוויאַטן (קאָסעוו, סטאַניסלאָוו, קאָלאָמיי און סטרי). אוקראַיִנער האָבן אַ רעלאַטיווע מערהייט אין 6 פּאָוויאַטן. פּאָליאַקן האָבן ניט אין קיין איין פּאָוויאַט אַפֿילו קיין רעלאַטיווע מערהייט. אין 6 פֿון 12 פּאָוויאַטן האָבן ייִדן מער פֿון אַ דריטל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. אָבער הן די רעלאַטיווע מערהייט און הן דער מער פֿון אַ דריטל זייַנען פֿון אַזאַ קליינער מדרגה, אַז פֿאַקטיש באַ־קומט זיך אינעם רובֿ פּאָוויאַטן אַ בילאַנס פֿון דריי מער אָדער ווייניקער גלייַכע נאַציאָנאַלע כּוחות.

פֿון 17 פּאָוויאַטן אין טאַרנאָפּאָלער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן ייִדן געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין איינעם (פּאָדהאַיעץ) און אַ רעלאַטיווע מערהייט אין 6 (זאַלעשטשיק, בראָד, סקאַלאַט, פּרעמישלאַן, טאַרנאָפּאָל און זלאָטשעוו). מער פֿון אַ דריטל האָבן ייִדן געהאַט אין 8 פּאָוויאַטן פֿון 17. פּאָליאַקן האָבן געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט אין איינעם פֿון אַלע פּאָוויאַטן, אָבער אין קיין איינעם ניט קיין אַבסאָלוטע מערהייט. אויך אוקראַיִנער האָבן ניט געהאַט אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון טאַרנאָפּאָלער וואָיעוואָדשאַפֿט קיין אַבסאָלוטע מער־הייט אין קיין איין פּאָוויאַט, נאָר אין 4 פּאָוויאַטן האָבן די אוקראַיִנער געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט. לויט דער פֿאַרטיילונג פֿון די נאַציאָנאַלע כּוחות פֿאַר־נעמען הייסט עס ייִדן אין דער דאָזיקער וואָיעוואָדשאַפֿט דאָס ערשטע אָרט.

צום גרעסטן איז די וואָג פֿון ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון וואָלינער וואָיעוואָדשאַפֿט. פֿון 11 פּאָוויאַטן מאַכן אויס ייִדן אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין 5 (לובעוונע, ראָוונע, לויצק, סאַרנע און דובנע). ניט אוקראַיִנער און ניט פּאָליאַקן האָבן ניט קיין אַבסאָלוטע מערהייט אין קיין איין פּאָוויאַט פֿון דער דאָזיקער וואָיעוואָדשאַפֿט. אין איין פּאָוויאַט, אין לובעוונער, האָבן ייִדן 91.3% פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. די ייִדישע אַבסאָלוטע מערהייט אין די איבעריקע 4 פּאָוויאַטן איז אויך אַ וואָגיקע, מחמת דער רעשט ווערט צעטיילט צווישן פּאָליאַקן און אוקראַיִנער. אָבער חוץ די 5 פּאָוויאַטן, אין וועלכע ייִדן האָבן געהאַט אין 1931 אַן אַבסאָלוטע מערהייט, האָבן זיי געהאַט נאָך אין 4 אַ רעלאַטיווע מערהייט. אין איינעם האָבן הייסט עס ייִדן געהאַט אַ מער־הייט אין 9 פּאָוויאַטן פֿון 11. אין די איבעריקע 2 פּאָוויאַטן האָבן אוקראַיִנער אַ רעלאַטיווע מערהייט און אויפֿן צווייטן אָרט גייען ייִדן. פּאָליאַקן האָבן ניט קיין מערהייט אין קיין שום פּאָוויאַט, און מער פֿון אַ דריטל פֿון דער שטאָטי־שער באַפֿעלקערונג האָבן זיי נאָר אין 1 פּאָוויאַט פֿון 11. אויך אוקראַיִנער האָבן מער פֿון אַ דריטל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג נאָר אין 3 פֿון די 11

פּאָוויאַטן. ס׳איז דעריבער קלאָר, אַז דער רעשט וואָס בלײַבט נאָך ייִדן איז צע־טיילט אין רוב פֿאַלן צווישן פּאָליאַקן מיט אוקראַיִנער.

לאָמיר אונטערפֿירן אַ סך־הכּל פֿון אַלע 13 וואָיעוואָדשאַפֿטן (אָן וואַרשע שטאָט און אָן פּויזענער, פּאָמערנער און שלעזיער). מיר באַקומען אַזאַ בילד: פֿון 192 פּאָוויאַטן האָבן ייִדן געהאַט אַ מערהייט אין 53 — 27.6%.

דערפֿון:

אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין 28 — 14.6%.

אַ רעלאַטיווע מערהייט אין 25 — 13.0%.

מער פֿון אַ דריטל אין 103 — 53.6%.

אין באַזונדערע נאַציאָנאַלע ראַיאָנען איז די לאַגע פֿאַרשיידן. אין פּוילישן סובראַיאָן א האָבן ייִדן געהאַט מער פֿון אַ דריטל אין 49 פּאָוויאַטן פֿון 92, הייסט עס אין העכער 53% פֿון אַלע פּאָוויאַטן. פֿון די דאָזיקע 49 פּאָוויאַטן מיט מער פֿון אַ דריטל ייִדן האָבן ייִדן געהאַט אַ מערהייט אין 17, ד״ה אין 18.5% פֿון אַלע פּאָוויאַטן; אין 13 פֿון די 17 פּאָוויאַטן מיט אַ ייִדישער מערהייט האָבן ייִדן אַן אַבסאָלוטע מערהייט.

אין ווײַסרוסישן סובראַיאָן א (ביאַליסטאָקער און ווילנער וואָיעוואָדשאַפֿטן) האָבן ייִדן געהאַט מער פֿון אַ דריטל אין 7 פֿון 20 פּאָוויאַטן. אין 3 פּאָוויאַטן האָבן זיי געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט. אַ סך שטאַרקער איז דער ייִדישער חלק אינעם צווייטן ווײַסרוסישן ראַיאָן (נאָוואַרעדקער און פּאָלעסיער וואָיע־וואָדשאַפֿטן). דאָרטן האָבן ייִדן געהאַט אין 9 פּאָוויאַטן פֿון 14 מער פֿון אַ דריטל, און אין די אַלע 9 האָבן זיי געהאַט אַ מערהייט: אין 4 אַן אַבסאָלוטע און אין 5 אַ רעלאַטיווע.

אין אוקראַיִנישן ראַיאָן האָבן ייִדן געהאַט מער פֿון אַ דריטל אין 38 פּאָוויאַטן פֿון 66, ד״ה אין העכער 57% פֿון אַלע פּאָוויאַטן אין דעם דאָזיקן ראַיאָן. פֿון די דאָזיקע 38 פּאָוויאַטן האָבן ייִדן געהאַט אַ מערהייט אין 24, און פֿון די 24 האָבן זיי געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין 8.

היסטאריש־פסיכאלאגישע פאקטאָרן אין צווישניידישע באציונגען

פון ליבוש לעהרער

א

די פראבלעמען וואס זיבנען פארבונדן מיט די נעגאטיוע באציונגען פון יידן צו יידן * צעטיילן זיך אויף וויכטיק חלקים.

קודם־כל איז וויכטיק צו דערגיין, אויף וויפל די אנגענומענע יידישע חסרונות זיבנען געבויט אויף פאקטישע האנדלונגען וואס מען באמערקט טאקע בײם רובֿ יידן. אויב עס זאל זיך ארויסווײזן, אז געוויסע חסרונות זעט מען טאקע בײ יידן אין רעאלן לעבן, איז נאך א פראגע, צי זיי זיבנען ארגאנישע טיילן פון דער יידישער פסיכיק אדער בלויז רעזולטאטן פון פארבײגייענדיקע לעבנס־תנאים.

צווייטנס האבן מיר א גרופע פראבלעמען וואס זיבנען בלויז טיילווײז פארבונדן מיט די פריערדיקע. ווי קומט עס, מענטשן זאלן אויסרעדן אסור לדבר אויפן אייגענעם פאלק? וואס איז דער היסטארישער הינטערגרונט פון אט די באציונגען בײ יידן? וואס איז דער חילוק צווישן פארשיידענע סארטן יידן און זייערע נעגאטיוע באציונגען צו יידן?

די דאזיקע ארבעט פארנעמט זיך מיט דער צווייטער גרופע פראבלעמען.

אין מײן אקערשט דערמאנטן ארטיקל האב איך געבראכט א ריי טעאריעס וואס פרווון דאס צו דערקלערן.

איך בין מודה, אז אין יעדער פון די דארט אויסגערעכנטע טעאריעס איז פארן א שטיק אמת. זיי מאכן אבער אלע דעם טעות, וואס זיי מישן צונויף די נעגאטיווע באציונגען פון א ל ע יידן, פונעם עקסטרעמסטן נאציאנאליסט ביזן אפגעפרעמדטסטן אויך־יידן. עס קומט אויס, אז עס איז קיין שום נפקא־מינה ניטא צווישן אזא מענטשן ווי דער העברעישער שרײבער שוואדראן וואס רעדט מיט שוימיקער בייזקייט קעגן יידן, טאקע דערפאר ווײל ער איז באמת א וואַרעמער ייד, און אזא אפגעריסענעם אבֿר ווי אטא ווייניגער, וואס אויך אים געפעלן ניט קיין יידן. אויב מיר וויסן באמת דעם ענין פארשטיין מוז דאך זײן עפעס א פרווושטיין וואס זאל ווײזן דעם פונדאמענטאלן חילוק צווישן אזעלכע צווייי.

ניט געראכט זיבנען די וואס מיינען, אז אזעלכע באציונגען פון יידן צו יידן זיבנען אויפגעקומען ערשט אין דער השׂכלה־צײט. ניט ווייניקער וויכטיק איז

---

* זע יוואָ־בלעטער XIX, 1 (יאנואר־פעברואר) 1942, זז׳ 28—46.

אין טייל טעאָריעס דער מעטאָדישער פֿעלער. כדי מען זאָל באמת פֿאַרשטיין וואָס דאָ טוט זיך און באמת עפּעס לערנען דערפֿון, איז נייטיק צו שאַפֿן אַ דער־קלערונג וואָס בויט זיך אויף אַלגעמיינע סאָציאָלאָגישע הנחות און באַנוגנט זיך ניט מיט צופֿעליקע שׂכלדיקע אײַנזעענישן וואָס באַוועגן זיך בלויז אין לאָקאַלע ייִדישע גרענעצן. דעריבער איז נייטיק, איידער איך פֿאַרנעם זיך מיט דער דערקלערונג וואָס איך וויל דאָ פֿאָרלייגן, צו אַנאַליזירן געוויסע אַלגעמיינע סאָ־ציאַלע דערשײַנונגען.

יעדע האַנדלונג פֿון אַ מענטשן, פֿון דער קלענסטער ביז דער גרעסטער, איז קיין מאָל ניט אָפּגעריסן, אָפּגעזונדערט אין זיך אַליין, נאָר זי איז אַ טייל פֿון אַ גאַנצער פּסיכאָפֿיזישער סיסטעם וואָס אָפּערירט אין אַ געגעבענעם מאָמענט. יעדער אָפּרוף איז פֿאַרבונדן מיט אַנדערע אָפּרופֿן פֿון פֿריִער, פֿון איצט, און אַלע צוזאַמען שאַפֿן אַ גרייטקייט פֿאַר דעם וואָס דאַרף פֿאָרקומען באַלד, שפּעטער. די אַלע זײַנען געבונדן דורך שײַכותן וואָס זיי האָבן איינער צום צווייטן, און זיי שטעלן מיט זיך פֿאָר אַ שײַכות־סיסטעם.

אין יעדער שײַכות־סיסטעם זײַנען פֿאַראַן אָן אַ צאָל פּרטים, אָבער אין אַלגעמיין קען מען זיי אַנאַליזירן אויף דרײַ הויפּטטיילן. ראשית איז פֿאַראַן אַ מאָטיוו, אָדער אַ ציל וואָס גיט דער סיסטעם איר טרײַבנדיקע קראַפֿט. שנית, די אופֿנים, אויף וועלכע אַ מענטש רופֿט זיך אָפּ, אַלץ וואָס ער טוט און פֿילט אין זײַן גאַנג אין אַ געגעבענער ריכטונג. דריטנס, די סיטואַציע, די אַרומיקע תּנאים און דאָס גאַנצע געבײַ פֿונעם ווינקל אין דער וועלט, ווו די געשעעניש קומט פֿאָר.

אויף אַזוי ווײַט האָבן מיר צו טאָן מיט פּערזענלעכע שײַכות־סיסטעמען. אין סאָציאַלן לעבן קומט צו נאָך אַ פֿאַקטאָר וואָס בײַט די גאַנצע לאַגע.

אין סאָציאַלע שײַכות־סיסטעמען זײַנען פֿאַראַן עטלעכע מענטשן, אָדער אַ סך מענטשן, יעדער פֿון זיי אַ ביסל אַנדערש אין זײַנע באַציִונגען צו דער בשותּפֿותדיקער אויפֿגאַבע. זיי ווירקן איינער אויפֿן צווייטן, שטויסן זיך צונויף, און דער ענדלעכער אויסגאַנג איז דער רעזולטאַנט פֿון אָן אַ שיעור אײַנ־פֿלוסן און קעגנאײַנפֿלוסן. אָט דער ענדלעכער רעזולטאַנט איז ניט דער וועג פֿון דעם אָדער יענעם יחיד, נאָר פֿון דער צוזאַמענדיקייט פֿון אַ גרופּע, און אַ גרופּע איז ווידער אַן אומגעהײַער קאָמפּליצירטע סיסטעם שײַכותן, אָדער אַ סאָציאַלע שײַכות־סיסטעם.

די גרופּע איז נאַטירלעך דער סאָציאַלער איינס, און סאָציאָלאָגן האָבן אונדז געגעבן אַ גרויסע צאָל קלאַסיפֿיקאַציעס פֿון גרופּעס. קיין ענדגילטיקע קלאַ־סיפֿיקאַטאָרישע סכעמע איז ניטאָ, און קען ניט זײַן, ווײַל דאָס האָט סוף־כּל־סוף צו טאָן מיט מעטאָדאָלאָגיע, און אַן אַנדער סאָציאָלאָגישע פּראָבלעם נייטיקט זיך אָפֿט אין אַן אַנדער מעטאָדאָלאָגישן צוגאַנג. איך וועל זיך דעריבער באַנוגענען דאָ מיט קלאַסיפֿיצירן גרופּעס, אָדער סאָציאַלע שײַכות־סיסטעמען, אויף צוויי פֿונדאַמענטאַלע טיפּן: סענטימענטישע גרופּעס און אידעאָלאָגישע גרופּעס. אין דער ערשטער קומט מען זיך צונויף אויפֿן באָדן פֿון געפֿילן, געוווינהייטן, קולטור־

נאָענטקייט, בשותפֿותדיק מזל אין אַ געגנבענעם מאָמענט אאַז״ו. די צווייטע וועלט פֿאַרבונדן דורך ציל, דורך שטרעבונגען עפּעס צו דערגרייכן אין דער צוקונפֿט, וואָס זיינען באַזירט אויף אַ באַשטימטן באַגעס פֿון וועלט און לעבן.

עס זיינען ניטאָ אין גאַנצן ריינע סענטימענטישע גרופּעס, אָדער ריינע אידעאָלאָגישע גרופּעס. יעדע סענטימענטישע גרופּע האָט אַ טענדענץ אַרויפֿ־צוציען אויף זיך אַן אידעאָלאָגישע הויט. אַפֿילו אַזאַ טיפּישע סענטימענטישע גרופּע ווי אַ פֿאַמיליע רעדט אויך אפֿט אין נאָמען פֿון ייחוס, אין נאָמען פֿון וואָס עס פֿאָסט אָדער פֿאָסט ניט פֿאַר איר, אין נאָמען פֿון ווייטערע ציל־ן וואָס זי שטעלט זיך אין שיכות צו אַ באַשטימטן פּלאַץ אין דער געזעלשאַפֿט, צו דערציען קינדער פֿון אַזאַ און אַזאַ מין אאַז״ו. דאָס זיינען אַלץ אידעאָלאָגישע פֿאַרשטאַרקונגען אין דער לכתחילהדיקער סענטימענטישער גרופּע. פֿאַרקערט, די אידעאָלאָגישע גרופּע, למשל אַ סעקטע אָדער אַ פּאַרטיי, זוכט זיך צו באַפֿעסטיקן מיט קעגנזייטי־קער וואַרעמקייט, געטריישאַפֿט און ענלעכע סענטימענטן.

הייסט עס גרופּעס וואָס זאָלן אין גאַנצן געהערן בלויז צו איין טיפּ אָדער צום צווייטן זיינען מסתמא ניטאָ. עס האַנדלט זיך גיכער וועגן די מאָמענט, אויף וועלכע עס ווערט געלייגט דער טראָפּ, באַוווסטזיניק און אומבאַוווסטזיניק. דאָך וועט ניט זיין שווער אין רובֿ פֿאַלן צו דערקענען דעם כאַראַקטער פֿון אַ גרופּע אין אָנגעוויזענעם זינען. די נפֿקא־מינה צווישן די צוויי איז גרויס און וויכטיק. זאָל דערוויל זיין געגנג, וועט איך וועל אויסרעכענען פֿיר פֿונקטן וואָס ווייזן אַן אויף פֿונדאַמענטאַלע אונטערשיידן צווישן די דאָזיקע צוויי סאָרטן גרופּעס.

1. די אידעאָלאָגישע גרופּע לייגט תמיד דעם טראָפּ אויף די דערגרייכונגען, צו וועלכע זי שטרעבט, דערגרייכונגען אין פּראַקטישן לעבן און אין מענטשלעכן געדאַנק, וואָס וועלן שאַפֿן אַ בעסערע און שענערע צוקונפֿט. דאָס איז אַ ריזיקער טריב־כּוח אין אַלע טעטיקייטן וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַן אידעאָלאָגישער גרופּע.

2. די אידעאָלאָגישע גרופּע איז אַ סך ווייניקער ווי די סענטימענטישע אָפּהענגיק פֿון סתם געווויינהייטן, פֿון לאַנגער נאָענטקייט און פֿון ספּעציפֿישע אַרגאַניזיר־פֿאַרמען. דאָס באַוווסטזיין פֿון די מיטגלידער איז אַזוי שאַרף דורכ־געדרונגען מיטן טריבנדיקן הויפּטמאָטיוו, אַז יעדערער פֿילט אַ שטאַרקערע אַחריות זיך צוצופּאַסן צו די פֿאָדערונגען וואָס דאָס לעבן פֿון דער גרופּע רופֿט אַרויס און זיך אינערלעך צו בייטן, ווען דער גאַנג צום ציל מאַנט דאָס.

3. מיטגלידער פֿון אַ גרופּע זיינען נאָטירלעך ניט גלייך צווישן זיך, אינטעלעקטועל אָדער אין פערזענלעכקייט־שטריכן. אָט די אומגלייכקייט שפּילט אַ קלייגע ראָלע אין דער סענטימענטישער גרופּע, בעת אין דער אידעאָלאָגישער גרופּע איז זי אַ קוואָל פֿון שטענדיקע צרות און שטענדיקע געווינסן. זי סטימו־לירט אייביקע מחלוקתן און טריבט אין דער זעלביקער צייט צו שטענדיקער פֿאָזיטיווער טעטיקייט.

4. ואַחרון אַחרון חבֿיבֿ. יעדע גרופּע האָט דעם טיפּן פֿאַרלאַנג אויפֿצו־האַלטן איר קיום. אין דעם פּרט פֿאַרמאָגט זי אַ כאַראַקטעריסטישע ענלעכקייט צום אייגלענעם ארגאַניזם. אָבער די אידעאַלאָגישע גרופּע איז אַזוי פֿיל מער אָנגעווויזן אויף איר ארגאַניזירטער צוזאַמענדיקייט, אַז דאָס רופֿט אַרויס מער זאָרג פֿאַר איר אָנהאַלט און אויפֿהאַלט און טיפֿערע כּוחות פֿאַר קאַמף און קרבנות, אַזוי אַז אַפֿילו בײַ סענטימענטישע גרופּעס, וועלן מיר ווילן אין קריטישע מאָמענטן וועקן די גרייטקייט צום קאַמף, וועלן מיר צוטראַכטן אָדער אַרויסהייבן אידעאַלאַ־גישע מאָטיוון.

איך האָב אָנגעוויזן, אַז די אומגלייכקייט צווישן מענטשן שפּילט אַ גרעסערע ראָלע אין דער אידעאַלאָגישער גרופּע ווי אין דער סענטימענטישער. די דאָזי־קע אומגלייכקייט דאַרף פֿאַרשטאָנען ווערן אין נאָך אַ זינען. ניט בלויז האָט עס צו טאָן מיט פֿערזענלעכע אינטעלעקטועלע, עמאָציאָנעלע און מאָראַלע אייגן־שאַפֿטן, נאָר אויך אויף וויפֿל דאָס דריקט זיך אויס אין מער דירעקטע באַציונגען צו דער גרופּע און אירע אויפֿגאָבעס. דאָס איז בעצם דער קריטישסטער פונקט, ווו די מענטשן פֿון דער גרופּע ווירקן אייגער אויפֿן צווייטן מיט דער גרעסטער קראַפֿט און שאַפֿן אַ שוואַכערן אָדער אַ שטאַרקערן סאָציאַלן איינס. אויב אַזוי איז אומגעהײַער וויכטיק, מיר זאָלן אויפֿבויען אַ קלאַסיפֿיקאַטאָרישע סכעמע וואָס זאָל אונדז ווײַזן די ראָלעס פֿון מענטשן אין דער אָנטוויקלונג און אין אָנגאָנג פֿון אַ סאָציאַלער שײַכות־סיסטעם.

די ראָלעס פֿון מענטשן אין אַ גרופּע, ספּעציעל ווען זי האָט אין זיך אַן אידעאָ־לאָגישן צעמענטיר־כוח, ווײַזן זיך אַרויס אין דרײַ קאָנצענטריר־פונקטן, ווו עס קומען זיך צונויף די פֿאַרשיידנסטע טענדענצן אין די באַציונגען פֿון אַ יחיד צו דער גרופּע, פֿון וועלכער ער איז אַ טייל.

קודם־כּל האָבן מיר דעם סאָרט מענטש וואָס דריקט אויס דער עיקר די אידעאָלאָגישע דרכים פֿון דער גרופּע, דעם טעאָרעטישן באָגעם, די מאָראַלע אידעאַלן, די אינעווייניקסטע דיסציפּלין וואָס די געשטעלטע מיטלען און צילן פֿאָדערן. לאָמיר דעם דאָזיקן טיפּ רופֿן הויפּטגליד פֿון דער סאָציאַלער שײַכות־סיסטעם. פֿאַראַן צווי ויכטיקע שטריכן וואָס כאַראַקטעריזירן אים גאַנץ באַ־זונדער. ערשטנס: זײַן סטאַנדאַרט אין לעבן באַשטייט פֿון די אידעאַלן און אַבסטראַקטע פרינציפּן וואָס מאָטיווירן דעם קיום פֿון דער געגעבענער גרופּע. צווייטנס: זײַנע קאָנפֿליקטן קענען שטאַמען פֿון די סתּירות צווישן די דאָזיקע אַבסטראַקציעס און דעם קאָנקרעטן לעבן פֿון דער גרופּע, אָבער ער איז ניט געוואָג אינטים פֿאַרבונדן מיט אַנדערע גרופּעס, אַז ער זאָל זיך דאַרפֿן ראַנגלען מיט די סתּירות פֿון טאָפּלער לאָיאַליטעט.

דער צווייטער סאָרט איז דער טיפּישער נאָכפֿאָלגער. כאָטש דער אידעָ־לאָגישער אָפּאָראַט איז געווען דער לכתּחילהדיקער כּוח וואָס האָט אים געבראַכט צו דער גרופּע, איז אָבער זײַן אמתע פֿאַרבונדנקייט דער עיקר מיטן אָנטוויקלטן שולחן־ערוך און מיט דער סימבאָליק וואָס דער קיום פֿון דער גרופּע האָט אַרויס־געבראַכט. ער שעפּט זײַן גיסטיקע יניקה ניט אַזוי ווײַט פֿון די אידעאָלאָגישע

אַבסטראַקציעס ווי פֿונעם פֿירנדיקן הויפּטגליד וואָס איז זײַן מוסטער. ער לעבט שוין יאָ אין דער ספֿערע פֿון געוויסע וועלקונגען פֿון אַנדערע גרופּעס און ער ווערט פֿון דאָרט באַאײַנפֿלוסט, אָפּט אָן באַווּסטזיניקער כוונה. ממילא קומען שוין בײַ אים פֿאַר קאָנפֿליקטן צווישן יענע אײַנפֿלוסן און דעם לעבן פֿון דער אייגענער גרופּע. זײַן סענסיטיווקייט צו די האַנדלונגען פֿון די אַנדערע אין דער גרופּע איז ניט ווי בײַם הויפּטגליד וואָס מעסט אַלץ מיטן סטאַנדאַרט פֿונעם אידעאַל פֿון דער אייגענער גרופּע, נאָר ווי בײַ עלטערן פֿון א פֿאַמיליע וואָס שטראָפֿן זייערע קינדער ווײַל זיי פֿאַרגלײַכן זיי מיט צופֿעליקע בעסערע מוסטערן וואָס זיי זעען אין אַנדערע פֿאַמיליעס, אַדער וואַרפֿן זיי אויף דעם חסרון פֿון צו ווייניק גע־טרײַשאַפֿט צו אייגענע. לאָמיר אַזעלכע מענטשן אין א גרופּע אָנרופֿן מיט־גלידער.

דעם דריטן סאָרט וועלן מיר רופֿן ראַנדגלידער. דאָס זײַנען מענטשן וואָס לעבן באַווּסטזיניק אונטער דער ווירקונג פֿון אַנדערע גרופּעס. יענע גרופּעס האָבן זייער סטאַנדאַרט פֿון שיין און מיאוס, פֿון גערעכט און אומגערעכט. דער ראַנדגליד איז בלויז מיט אייבערשטע, אָפּט אויך מיט טיפֿערע נאָר פֿאַר־דעקטע, פֿעדעם פֿאַרבונדן מיט דער געגעבענער גרופּע; ער מישפט זי לויטן סטאַנדאַרט וואָס ער האָט באַקומען פֿון דער פֿרעמד און איז גרייט צו פסקענען קעגן איר, ווען נאָר עס קומט צו א קאָנפֿליקט צווישן דער געגעבענער גרופּע און יענער וואָס באַהערשט אויף א מער אָנזעעוודיקן אופֿן זײַן גײַסטיק לעבן.

דאָס איז באמת זייער א פֿאַראײַנפֿאַכטע סכעמע פֿון אַן אומגעהײַער קאָמ־פּליצירטער לאַגע. ווארעם ווען מיר רעדן וועגן א גרופּע הענגט זייער פֿיל אָפּ פֿון איר היסטאָרישן דויער, פֿון איר גרייס, פֿון איר פֿרעסטיזש אין דער וועלט, פֿון די גײַסטיקע כוחות, מיט וועלכע איר אידעאַלאָגיע אָפּערירט, פֿון איר כאַראַקטער ווי א מינאָריטעט אָדער א מאַיאָריטעט צווישן אירע שכנים, פֿון איר קולטורעלער און געאָגראַפֿישער אָפּגעזונדערטקייט, פֿון פֿאַרבײַגייענדיקע פֿאַקטאָרן וואָס די צײַט רופֿט אַרויס, פֿון די היסטאָרישע שײַכותן צו איר מצד אַנדערע גרופּעס אאַז״ו. אָבער דאָך קען אויך די דאָזיקע סכעמע אונדז ניצ־לעך זײַן דערמיט וואָס זי ווײַזט אַן אויף דרײַ הויפּטמאָמענטן אינעם כאַראַקטער פֿון די טיילן פֿון יעדער גרופּע און די שטענדיקע שײַכותן צווישן זיי. עס איז קלאָר, אַז דאָס לעבן פֿון יעדער גרופּע איז אָפּהענגיק פֿון דער צאָל הויפּט־גלידער, מיטגלידער און ראַנדגלידער וואָס זי פֿאַרמאָגט, פֿון דער ראָלע וואָס די באַדינגונגען דערלויבן יעדערן פֿון זיי צו שפּילן און פֿון די ווירקונגען וואָס זיי האָבן אײַנע אויף די אַנדערע.

פֿאַראַן נאָך א מאָמענט וואָס איז אומגעהײַער וויכטיק. אינעם נאַטירלעכן קאָמף פֿאַר קיום, וואָס יעדער סאָציאָלער אָרגאַניזם פֿירט אַן, שפּילט א גרויסע ראָלע אי דאָס אַרויסהייבן די אייגענע מעלות, אי דאָס אונטערשטרײַכן די חסרונות, ספּעציעל אין קריטישע מאָמענטן. דאָס ערשטע גיט מוט און פֿאַרשטאַרקט דאָס געפֿיל, אַז דער ציל איז ווערט די מי. דאָס צווייטע דינט ווי א שטענדיקע וואָרע־נונג, זאָגט אַן צו שטיין אויף דער וואַך און זיך היטן פֿאַר מעגלעכע סכנות.

ווען עס קומט אונטערצושטרײַכן די אייגענע חסרונות, וועט דער הויפּטגליד מעסטן די פֿעלערן מיט דער גרויסקייט פֿונעם אידעאַל פֿון דער זעלביקער גרופּע. דערמיט וועקט ער דעם שטאָלץ מיטן אייגענעם גײַסטיקן פֿאַרמעגן, כאָטש זײַן ציל איז אויסצורעכענען עוולות און צו שטראָפֿן. דער מיטגליד וועט אין זײַן חסרונות־זוכעניש זיך שטיצן אויף אַ געמיש פֿון די געבאָטן פֿון אייגענעם אידעאַל און פֿון די אומבאַוווּסטזיניק אַרײַנגעדרונגענע פֿרעמדע ווירקונגען. דאָס וועט זײַן קריטיק געבן דעם כאַראַקטער פֿון באַדויערן, פֿון אַ טיפּישן פֿאַמיליע־עגמת־נפֿש. דער ראַנדגליד וועט אין גאַנצן אָפּערירן מיט אַ פֿרעמדן סטאַנדאַרט, און אין זײַן קול וועט זיך פֿילן דער פֿרעמדער געבייזער וואָס קען ניט מיטפֿילנדיק אָפּשאַצן דאָס אייגענע לעבן. עס איז קלאָר, אַז ווען דאָס אַלץ מישט זיך צונויף אין איין געוועב פֿון זעלבסטקריטיק, איז די ווירקונג אויפֿן לעבן פֿון דער גרופּע אין גאַנצן געווענדט אין דעם וואָסער עלעמענט עס נעמט די אייבערהאַנט: צי דאָס וואָס דערהייבט, צי דאָס וואָס פֿאַרביטערט, צי דאָס וואָס פֿאַרדאַרבט און צעשטערט.

ב

פֿעלקער זײַנען בדרך־כּלל טיפּישע סענטימענטישע גרופּעס. דאָס ווערט קלאָר פֿון די אָנגעגעבענע כאַראַקטער־שטריכן. אָבער ייִדן זײַנען באַקאָנט פֿון די עלטסטע צײַטן ווי אַן אייגנאַרטיקע קאָמבינאַציע פֿון אַ סענטימענטיש־אידעאָ־לאָגישער סיסטעם, ווו אָנגעהעריקייט איז מחייבֿ ניט בלויז די אייגנשאַפֿטן פֿון אַ סענטימענטישער גרופּע, נאָר פֿאַרלאַנגט אויך דורכצופֿירן די פֿאָדערונגען פֿון אַ באַשטימטער אידעאָלאָגיע. לכתּחילה דריקט טאַקע אויס דער יהוה־גלויבן בלויז יענע נאַציאָנאַלע וויזיעס וואָס די סענטימענטן פֿון אַ קיבוץ־לעבן רופֿן אַרויס. יהוה איז פֿריִער געווען ניט קיין איינציקער גאָט, נאָר איינער פֿון אַ סך, כאָטש דער גרעסטער, דער שטאַרקסטער צווישן זיי. אין זײַן אָפּמאַך מיט אַבֿרהמען שפּילט נאָך די סענטימענט־מאָטיווירטע וויזיע די איינציקע ראָלע. עס ווערט צוגעזאָגט, אַז ייִדן וועלן זײַן אַ גרויס פֿאָלק און אַז עס וועט זיי געגעבן ווערן אַ רײַך לאַנד. קיין אידעאָלאָגישע פֿאָדערונגען ווערן ניט אַרויסגעבראַכט. אָבער שוין די אידעע פֿון אַ בונד, פֿון אַן אָפּמאַך, עפֿנט דעם וועג פֿאַר דער מערקווערדיקער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן פֿאָלק ווי אַ סענטימענטיש־אידעאָלאָ־גישע סיסטעם. די טיף אַרײַנגעדרונגענע טראַדיציע, אַז די שײַכות צווישן יהוה און ישׂראל שטאַמט פֿון אַ באַוווּסטזיניק געשלאָסענעם בונד — אַן אידעע וואָס וואַרפֿט זיך אַזוי שטאַרק אין די אויגן אַלע תּנך־פֿאָרשער — האָט געבראַכט דאָס פֿאָלק זיך צו באַטראַכטן אי ווי אַ נאַטירלעך אַנטוויקלטן גורל־פֿאַרבונדענעם קיבוץ, אי ווי אַ פֿרײַוויליק אָרגאַניזירטע סעקטע. דער כּסדרדיקער גאַנג פֿון פֿאָלקישער שותּפֿות אין קריטישע און פֿריידיקע איבערלעבענישן און די אַנטוויק־לונג פֿון דער יהוהיסטישער אידעאָלאָגיע ביז די העכסטע מדרגות פֿון אַלגעמיין מענטשלעכער מאָראַל האָט געשטאַרקט ביידע פֿאָרמען פֿון באַוווּסטזײַן אין ייִדישן פֿאָלק; מער, דער דאָזיקער גאַנג האָט פֿון ביידע פֿאָרמען אויסגעשמידט איין פּסיכישע גאַנצקייט, ווו יעדע פֿון זיי איז שוין ממילא מחייבֿ די צווייטע.

אָבער דער פּאַקט, וואָס יהוהיזם האָט זיך אויסגעדריקט דער עיקר אין בריית פּאַרצווײַגטע רעגולאַציעס און סימבאָלן וואָס באַהערשן דאָס קאָנקרעטע טאָג־טעגלעכע לעבן, האָט צוזאַמענגעוועבט ביידע דערמאָנטע אַספּעקטן אויף אַזאַ אינטימען אופֿן, אַז ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן אַ מין בלוט־פּאַרבינדונג צווישן זיי. זײַנען ייִדן געוואָרן אַן אייגנציק־אַרטיקער אַרגאַנישער איינס צווישן די פּעלקער: מיט דער צײַט איז אַלץ געוואָרן סענטימענט, און אַלץ איז געוואָרן אידעאַלאָגיע אין דער זעלביקער צײַט. דאָס איז, ווי איך פּאַרשטיי, דער זינען פֿונעם גענאַנק וואָס אַ גרויסער קריסטלעכער פּאָרשער פֿון דער אַלטער ייִדישער קולטור דריקט אויס. ער זאָגט: „ייִדישקייט איז איינע פֿון די ווינציקע גרויסע רעליגיעס פֿון דער וועלט וואָס באַזירט זיך ניט אויף אַ פֿילאָסאָפֿיע, ניט אויף עפּעס אַ גרויסן מיטאָס פֿון דער וועלט־באַשאַפֿונג און אויף דער שײַכות צווישן מענטשן און גאָט און דער באַשאַפֿענער וועלט, ניט אויפֿן גלויבן אין עפּעס אַ הימלשן אויסלייזער, נאָר אויף אַ שטייגער לעבן.“[1] אויב מיר זאָלן אַננעמען אַ. מענעסעס אינטערעסאַנטע השערה וועגן דעם אויפֿקום פֿון יהוהיזם בײַ ייִדן, אַז דאָס שטאַמט פֿון אַ סאָציאַלער פֿראָטעסט־באַוועגונג און אויף דער שײַכות צווישן באַוועלטע און אונטערדריקטע,[2] איז נאָך לײַכטער צו פֿאַרשטיין, ווי אַזוי אַזאַ גלויבן זאָל קענען וואָקסן אין נאַציאָנאַלע גרענעצן און זיך אַזוי ענג צוזאַמענגיסן מיטן סענטימענטישן כאַראָקטער, מיט די משפּחה־געפֿילן פֿון פּאָלק.

דאָס דאָזיקע בילד פֿון דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן גײַסטיקן לעבן וואָרפֿט אַן אויפֿקלערנדיק ליכט אויפֿן פּאָקט, וואָס שוין פֿון תּנך אָן ביזן הײַנטיקן טאָג איז תּמיד אויפֿגעשוווימען די מאַטערנדיקע פֿראָגע: וואָס איז אַזוינס ייִדישקייט? די פֿראָגע ווערט נאַטירלעך געשטעלט פֿון דענקער אין צײַט פֿון קאָנפֿליקטן, וואָס קומען פֿאָר, און מוזן פֿאַרקומען, ווען אַזאַ פֿאַרשיידנפֿאַרביק געוועב ווי די ייִדישע קולטור אָפּפֿערירט אין דער פּראָקטישער וועלט צווישן שטערבלעכע מענטשן. אָבער דער וואָס פֿרעגט טוט שוין דערמיט נאָך עפּעס, ער אַנאַליזירט, צעטיילט, הייבט אַרויס דאָס וואָס ער האַלט פֿאָר אַן עיקר און שטופּט אָפּ אין הינטערגרונט דעם טפֿל. נאָר דאָס אַליין צעברעכט די גאַנצקייט און שאַפֿט אַן אייגנזיטיק בילד. שוין אָפּגערעדט פֿון דעם, אַז דאָס וואָס זאָל זיך אַרײַנקריצן אין באַוווסטזיין ווי אַן עיקר אַדער אַ טפֿל איז אָפֿט געוועדט אין אַרומיקע תּנאים אַדער אינעווייניקסטע געשעענישן אין לעבן פֿון פּאָלק, און ניט אין די אַבסטראַקט־דערגרייכטע איבערצײַגונגען פֿון אַ דענקער.

פֿאָר די נבֿיאים איז דער גלויבן אין יהוה און מאָראַלע באַציִונגען אין לעבן געווען דער עיקר פֿון ייִדישקייט, דער יאָך פֿון קולטישער פּראָקטיק איז בלויז געווען אַ מיטל פֿאַרן הויפּטציל. פֿאָר דעם כהן האָט דער עול מלכות השמים זיך אויסגעדריקט אין די קאָנקרעטע געבאָטן פֿון דער תּורה, פֿון מיצוות וואָס זײַנען בײַ אים געווען אַן עיקר. איך האָב דאָ אין זינען דעם נבֿיא און דעם כהן לויט ווי

---

[1] Erwin Goodenough, *Religious Tradition and Myth*, 14.

[2] אַ. מענעס, „אויפֿקום און געשיכטע פֿון ייִדישן גלויבן“, אַלגעמיינע ייִדישע ענציקלאָפּעדיע, ייִדן ב.

אַחד־העם שילדערט די גײַסטיקע ריכטונגען פֿון די דאָזיקע צוויי טיפּן אין זײַן באַרימטן עסיי.

אין דער גמרא וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן גײַסט פֿון די פּרושים (ד״ה פֿונעם כּהן, לויט אַחד־העמס דעפֿיניציע) קומט אָפֿט פֿאָר אַן ענלעכער וויכּוח. אויפֿן פּסוק בנים אַתּם לה׳ אלהיכם (דבֿרים, י״ד, 1) זאָגט רבי יהודה: „ווען איר פֿירט זיך אויף ווי קינדער, ווערט איר גערופֿן קינדער; פֿירט איר זיך ניט אויף ווי קינדער, ווערט איר ניט גערופֿן קינדער. אָבער רבי מאיר זאָגט: „איר ווערט סײַ ווי גערופֿן קינדער, ווי עס שטייט געשריבן: בנים סכלים המה — קינדער נאַרן זײַנען זיי (ירמיה, ד, 22) וכו׳.[3] מיט איין וואָרט, עס איז אומ־מעגלעך צו באַשטימען דעם תּוך פֿון ייִדישקייט ווען מען שטעלט אַוועק אַ באַגריפֿן־מחיצה צווישן די סענטימענט־געבוירענע און די אידעאָלאָגיע־געבוי־רענע פּרטים. דאָס גלײַכסטע איז זיך סומך צו זײַן אויף באַגריפֿן וואָס שטײַגן אַריבער די דאָזיקע שפּאַלטונג. וואָרעם דער כּוח פֿון ייִדישקייט ליגט אין דער צו־נויפֿגעוועבטער גאַנצקייט, וואָס אין איר איז יעדע אידעאָלאָגישע איבערלעבע־ניש אַ כּוח וואָס קרעפֿטיקט דעם פֿאָלקישן סענטימענט, און יעדער אויסדרוק פֿון נאַציאָנאַלער אַחריות פֿירט צו אידעאָלאָגישער דערהייבונג.

די דאָזיקע גײַסטיקע אַטמאָספֿער וואָס דריקט אויס אי די סענטימענט־פֿאַרבינדונג, אי די אידעאָלאָגישע האָט געפֿירט צו דעם, אַז עס זאָלן געשאַפֿן ווערן ספּעציפֿישע פֿורעמס וואָס זײַנען איינציק אין דער ייִדישער קולטור. פֿון איין זײַט איז דאָס פֿאָלק דורכגעגאַנגען שווערע ביטערע צײַטן, פֿון דער אַנדער זײַט איז דער יהוהיסטישער אידעאַל מאָראַליש געוואַקסן, ביז ער האָט אָנגערירט די טיפֿסטע רעגונגען פֿון אַ מענטשלעך האַרץ און אָנגעפֿילט דאָס באַוווּסטזײַן פֿונעם נאַציאָנאַלן קיבוץ מיטן געפֿיל פֿון אוניווערסאַלער אַחריות. דאָס אַלץ האָט אומגעהײַער פֿאַרגרעסערט די נייטיקייט פֿון ביידע טענדענצן, אויף וועלכע איך האָב פֿריִער אָנגעוויזן: דעם שטענדיקן בליק אויף די אייגענע מעלות, אַז מיר זײַנען אַ ממלכת כּהנים, אַ גוי קדוש, און דאָס שטענדיקע באַוווּסטזײַן פֿון די אייגענע עוולות און חסרונות. די צווייטע טענדענץ האָט זיך באַזונדער דער־הויבן צו שפּילן אַ ספּעציעלע ראָלע ווי אַ כאַראַקטעריסטישער ייִדישער קולטור־פֿורעם.

דער אידעאַל איז געשטיגן צו אַזעלכע מדרגות, אַז איבערמענטשלעכקייט איז געוואָרן זײַן אַדעקוואַטסטע כאַראַקטעריסטיק. דער עצם צוגאַנג איז געווען אַזאַ, אַז ערשט אין ליכט פֿון מענטשלעכע שוואַכקייטן, פֿעלערן און באַגרענעצט־קייטן קען מען קריגן אַ השׂגה פֿון גאָטס גרויסקייט און אַלע אַנדערע אַספּעקטן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט אַזאַן אמונה. ממילא איז דאָס שטענדיקע וואָרענען, אויפֿוואַרפֿן, מוסר זאָגן, אַפֿילו שילטן, געווען ניט בלויז אַ מעטאָד צו ברענגען דאָס פֿאָלק צום דרך הישר, נאָר עס איז געוואָרן אַן אָרגאַנישע טייל פֿון דער אידעאָלאָגיע גופֿא, און, צוליב דעם, פֿון דער סענטימענטיש־אידעאָלאָגישער סיסטעם וואָס די ייִדישע קולטור האָט מיט זיך פֿאָרגעשטעלט.

---

[3] קידושין, ל״ו, ע״א.

שוין דער חומש גרייט צו דעם באָדן פֿאַר אָט דעם דרך, וואָס אים איז באַ־שערט געווען צו בלײַבן אַן עכט ייִדישער קולטור־נוסח ביזן הײַנטיקן טאָג. דער מחבר פֿון דבֿרים לייגט אַרײַן אין משהס מויל אַזעלכע ווערטער:

„ניט פֿאַר דײַן גערעכטיקייט און פֿאַר דער רעכטפֿאַרטיקייט פֿון דײַן האַרצן קומסטו אַרבן זייער לאַנד, נײַערט פֿאַר דער שלעכטיקייט פֿון די דאָזיקע פֿעלקער פֿאַרטרײַבט זיי יהוה דײַן גאָט פֿון פֿאַר דיר; און כּדי מקיים צו זײַן דעם צוזאָג וואָס גאָט האָט געשוואָרן צו דײַנע עלטערן, צו אַבֿרהמען, צו יצחקן און צו יעקבֿן. און זאָלסט וויסן זײַן, אַז ניט פֿאַר דײַן גערעכטיקייט גיט דיר יהוה דײַן גאָט דאָס דאָזיקע גוטע לאַנד עס צו אַרבן, וואָרעם אַ האַרטנעקיק פֿאָלק ביסטו.“[4]

ייִדן זײַנען האַרטנעקיג און ווידערשפּעניק פֿון סאַמע אָנהייב אָן, און די טראַדיציע לאָזט ניט דורך קיין געלעגנהייט דאָס צו דערמאָנען. אין דער אמתן זײַנען זיי ניט ווערט דאָס וואָס גאָט טוט פֿאַר זיי, ווײַל זיי זײַנען אַזוי ווײַט הינ־טערשטעליק אין פֿאַרגלײַך מיט דעם וואָס יהוהס אַ פֿאָלק דאַרף זײַן. דאָס איז דער שטענדיקער טאָן און די שטענדיקע טענה צו ייִדן, וואָס אין זיך אַליין איז זי אפֿשר דער כאַראַקטעריסטישסטער און אײַנדרוקפֿולסטער צושטײַער פֿון דער אַלטער ייִדישער קולטור. עס וואָלט דאַכט זיך מיר געווען גאַנץ ריכטיק צו זאָגן — אין ליכט פֿון אַזאַ מין קולטור־אַטמאָספֿער — אַז כּדי צו זײַן אַן עכטער און טיפּישער ייִד, דאַרף מען וואָס מער אונטערשטרײַכן ייִדישע חסרונות און חטאים. זיכער האָט אַזאַ געפֿיל געמוזט אַרײַנדרינגען אין דער פּסיכיק פֿון יעדן געטרײַען ייִדן.

די נבֿיאים, ווי מיר ווייסן, האָבן דאָס דערפֿירט צו די ווײַטסטע מעגלעכקייטן. אין דעם האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט זעקס פֿון זיי: ישעיה, ירמיה, יחזקאל, עמוס, הושע און מיכה. זיי, מיט זייער פֿלאַמענדיקער שפּראַך, מיט זייערע פֿאַנטאַזיע־צינדנדיקע בילדער, מיט זייער הייליקער עקזאַלטאַציע פֿאַרן אידעאַל פֿון פֿאָלק, האָבן אַוועקגעלייגט אַ נײַעם יסוד און אויפֿגעבויט אַ פֿאַרכאַפּנדיקע טראַדיציע פֿון שטראָפֿרייד וואָס ציט זיך דורך אַלע שפּעטערדיקע דורות.

דער חומש לאָזט אונדז וויסן אַז: „ווידערשפּעניקער זײַט איר אַקעגן גאָט פֿון דעם טאָג וואָס איך קען אײַך“ (דבֿרים, ט, 24). אָבער פֿאַר אַזאַ נבֿיא ווי יחזקאל איז דאָס ניט גענוג:

אין דעם טאָג וואָס דו ביסט געבאָרן געוואָרן
האָט מען דײַן נאָפּל ניט אָפּגעשניטן,
און אין וואַסער ביסטו ניט געוואַשן געוואָרן צום רייניקן
און באַזאַלצן ביסטו ניט באַזאַלצט געוואָרן,
און געוויקלט ביסטו ניט געוויקלט געוואָרן.
און ביסט אַוועקגעוואָרפֿן געוואָרן אויפֿן פֿרײַען פֿעלד,
פֿון וועגן דער עקלדיקייט פֿון דײַן לײַב,
אין דעם טאָג וואָס דו ביסט געבאָרן געוואָרן.[5]

דורכן בונד צווישן פֿאָלק און יהוה איז די העסלעכקייט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּראַכט, נאָר דאָס האָט ניט געהאָלפֿן, ווײַל, לויט די רייד פֿונעם נבֿיא: „דו

[4] דבֿרים, ט, 5־6.

[5] יחזקאל, ט״ז, 4־5.

האסט מזנה געווען אויף דיין שם״. די בונד־אידעע, און ממילא דער באגעם, אז טאן שלעכטס הייסט ברעכן דעם בונד צווישן פאלק און גאט, האט אנגעפילט מיט א פארניכטנדיק פיער דעם נביאס שטראפרייד. ירמיה זאגט:

ווי די שאנד פון א גנב, אז ער ווערט געפונען,
אזוי איז צו שאנד דאס הויז פון ישראל.[6]

און עמוס זעט דעם אנקום פון דער שטראף פאר זינד וואס ציט זיך שוין פון דורות:

אזוי האט גאט געזאגט:
יא, פאר דרעי פארברעכן פון יהודה.
יא, פאר פיר, וועל איך עס ניט אפהאלטן.
פאר וואס זיי האבן פאראכט די תורה פון גאט
און זיינע געזעצן ניט געהיט;
און זייערע ליגנס האבן זיי פארפירט,
די וואס זייערע עלטערן זיינען נאכגעגאנגען נאך זיי.[7]

און מיכה מאכט אזא מין סך־הכל פון די באגאנגענע חטאים:

אונטערגעגאנגען איז דער פרומער אין לאנד,
און קיין רעכטפארטיקער צווישן מענטשן איז ניטא;
אלע לויערן זיי אויף בלוט,
איינער דעם אנדערן פאנגען זיי אין נעץ.
אויף שלעכטס טאן זיינען די הענט וואס דארפן גוטס טאן;
דער שרה פארלאנגט, און דער ריכטער איז פאר באצאלט,
און דער גרויסער מאן, ער רעדט די ערריקייט פון זיין זעל.
אזוי האבן זיי עס פארדרייט.
דער בעסטער פון זיי איז ווי א דארן,
דער רעכטפארטיקער ערגער פון א שטעכיקער צאם.[8]

און אזוי כסדר: געצן־דינערי, סאציאלע אומגערעכטיקייט, זנות. קיין אנדער אויסוועג ווי תשובה איז ניטא. ווארעם דא האנדלט זיך וועגן א הייליקן אפמאך, אדער מען האלט אים, אדער מען גייט אונטער. ווי יחזקאל מאכט דאס קלאר:

אזוי ווי איך לעב, זאגט גאט דער האר,
אויב ניט מיט א שטארקער האנט
און מיט אן אויסגעשטרעקטן ארעם
און מיט אויסגעגאסענעם גרימצארן,
וועל איך קיניגן אויף אייך!
און איך וועל אייך ארוסציען פון די פעלקער
און וועל אייך אויסזאמלען פון די לענדער
וואס איר זייט צעשפרייט אין זיי . . .
און איך וועל אייך ברענגען צום מידבר פון די פעלקער
און וועל זיך משפטן מיט אייך פנים אל פנים.
אזוי ווי איך האב זיך געמשפט מיט אייערע עלטערן
אין מדבר פון לאנד מצרים,
אזוי וועל איך זיך משפטן מיט אייך.[9]

---

[6] ירמיה, ב, 26.
[7] עמוס, ב, 4.
[8] מיכה, ז, 2—4.
[9] יחזקאל, כ, 33—36.

דער דאָזיקער דרך איז נאָטירלעך געבויט אויף דער פּילאָסאָפישער הנחה, אַז אַלע אומגלייקן אין אונדזער לעבן זײַנען אַן ענטפּער אויף אונדזערע אייגענע זינד, אַ פּילאָסאָפיע וואָס האָט דורכגעדרונגען דעם יידישן געדאַנק אין אַלע ווי־טערדיקע דורות. ממילא איז קיין חידוש ניט, וואָס די מוסר־טראַדיציע האָט זיך אַזוי טיף אײַנגעוואָרצלט אין יידישן גייסטיקן לעבן, אַז דאָס אונטערשטרײַכן אונדזער געפּאַנקייט, דאָס גענעראַליזירן די עוולות פֿון אײַנצלנע יידן, און אַפּילו איבערטרײַבן זיי, האָט געמוען אין זיך טראָגן דעם אָפּקלאַנג פֿון אַ נאַ־ציאָנאַלן אָקט.

די שפּעטערדיקע זאַמלער פון הלכות, אַגדות און אַנדערע מאַטעריאַלן אין תלמוד און מדרש האָבן, ווײַזט אויס, זיך געשטעלט אַ ציל, וווּ די נעגאַטיווע באַציונגען פֿון יידן צו יידן האָבן זיך ניט אַרײַנגעפּאַסט. פֿון דעסט ווענן געפֿינען מיר אויך דאָרט גאַנץ געוויס סימנים אויף דער אײַנגעוואָרצלטקייט פֿון דער דער־מאָנטער טראַדיציע. אויף דער פֿראָגע, פֿאַר וואָס יידן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט געצאַנדינסט, ענטפֿערט רבי יהודה אין רבֿס נאָמען: „די יידן וואָס האָבן גע־דינט צו דער עבֿודה־זרה האָבן אין דעם ניט געגלייבט. געצאַן־דינער זײַנען זיי געווען נאָר צוליב דעם זיי זאָלן זיך קענען פֿירן אַן אויסגעלאָסן לעבן.“ [10] רבי יוחנן זאָגט, אַז ישׂראל איז געגליכן צו אייבערטן, ווײַל פּונקט ווי פֿון אייבערטן קען מען בלויז אַרויסקריגן זייער בוימל דורך קלאָפּן, אַזוי קערן זיך יידן ניט אום צום גוטן סײַדן דורך יסורים. [11] רבי אלעזר גייט נאָך ווײַטער און זאָגט, אַז אַלע אומגלייקן אויף דער וועלט קומען בלויז צוליב יידן, און ער שטיצט זיך אויף אַ פּסוק אין צפניה (ג, 6, 7): „איך האָב פֿאַרשניטן פֿעלקער, פֿאַרוויסט געווארן זײַנען זייערע ווינקלען . . . האָב איך געטראַכט: וועסט געוויס מורא האָבן פֿאַר מיר, וועסט אַ מוסר נעמען.“ [12] ווידער אַ מאָל: בלויז פֿון אומגלייק קענען יידן עפּעס לערנען.

אַפּילו וועגן דער גוט באַקאַנטער יידישער קלוגשאַפֿט דערלויבן זיך אונדזערע חכמים צו רעדן מיט ביטערער איראָניע. אָט איז אַ דרוש אויפֿן פּסוק הליהוה תגמלו זאת (דברים, ל״ב, 6):

„דאָס איז געגליכן צו אײנעם וואָס שטייט און גרייסט זיך קעגן זײַן פֿאָטער. זאָגט מען אים: גרויסער נאָר . . . דו דאַרפֿסט דאָך אים אפּ־געבן כּבוד . . . אַזוי האָט משה געזאָגט צו די יידן: אויב איר וואָלט ge־דענקט די וווּנדער און גבֿורות וואָס גאָט האָט פֿאַר אײַך געטאָן אין מצרים, וואָלט איר פֿאַרשטאַנען, וויפֿל טובֿות ער איז גרייט צו טאָן פֿאַר אײַך אויף יענער וועלט. אַ געמיין פֿאָלק אין דער פֿאַרגאַנגענהייט און ניט קלוג אין דער צוקונפֿט.“ [13]

אויך וועגן אייניקלנע אומגעווענטשענע אייגנשאַפֿטן האָבן אונדזערע אלטע געלערנטע וואָס צו זאָגן. רב אחא בר אבא זאָגט: „דו קענסט ניט שטעלן אויפֿן כאַראַקטער פֿון דאָזיקן פֿאָלק; אַז מען מאָנט בײַ זיי אויפֿן עגל גיבן זיי, אַז מען

[10] „להתיר להם עריות בפרהסיא“. סנהדרין, ס״ג, ע״ב.
[11] מנחות, נ״ג, ע״ב. [12] יבמות, ס״ג, ע״א.
[13] ספרי, דברים, ש״ח.

מאַנט בײַ זיי אויפֿן מישכן גיבן זיי.״ [14] אין נאָמען פֿון רבי מאירן ווערט געזאָגט: „פֿאַר וואָס האָט מען געגעבן די תורה צו ייִדן? ווײַל זיי זײַנען חוצפּהדיק״, ד״ה כּדי די תורה זאָל זיי מאַכן איידעלער. און רבי שמעון בן לקיש גיט צו אַ פֿאַר־גלײַכונג: „פֿאַראַן דרײַ חוצפּהדיקע אויף דער וועלט: ישׂראל צווישן די פֿעלקער, דער הונט צווישן חיות, און דער האָן צווישן עופֿות.״ [15]

און אָט איז אַ קלײינער אַנעקדאָט אין דער גמרא, וואָס איז זייער כאַראַק־טעריסטיש פֿאַר אונדזער ענין. רבי יוחנן בן מתיא האָט איין מאָל געהייסן זײַן זון, ער זאָל גיין דינגען אַרבעטער. דער זון האָט דאָס געטאָן און אָפּגעמאַכט, אַז אַחוץ זייער לוין זאָלן זיי אויך קריגן עסן. ווען דער זון איז צוריקגעקומען צום פֿאָטער און אים דאָס דערציילט, האָט רבי יוחנן געזאָגט: דו האָסט אָפּגערעדט זיי צו געבן עסן, אָבער ניט געזאָגט, וואָס דו וועסט זיי געבן. איצט אַז דו וועסט פֿאַר זיי מאַכן אַפּיליו אַזעלכע מאָלצײַטן ווי אין שלמה המלכ צײַטן, וועסטו פֿאַר זיי אַלץ ניט יוצא זײַן, ווײַל זיי קומען אַרויס פֿון אַברהם, יצחק און יעקבֿ. איידער זיי הייבן אָן אַרבעטן, גיי און זאָג זיי, אַז מער ווי ברויט מיט אַרבעס קענען זיי בײַ אונדז ניט פֿאָדערן. [16]

ג

דאָס קלאָפּן זיך אין האַרצן „חטאתי״ אויף ניט באַגאַנגענע זינד — די עצם אידעע פֿון אַוועקשטעלן אַ פּיקסירט צעטל חטאים, אויף וואָס מען דאַרף בעטן סליחה ומחילה; די פֿאַרכאַפּנדיקע הנאה, מיט וועלכער יידן הערן אויס די בייזע מוסר־רייד און די שטראָפֿנדיקע התראות פֿונעם מגיד — דאָס אַלץ פּאַסט זיך אויסגעצייכנט אַרײַן אין דער גאַנצער סכעמע פֿון ייִדישן לעבנס־שטייגער. אין מאָדערנע צײַטן האָבן מיר צו אָפּט געהערט פֿון ייִדישע אַרבעט־געבער, אַז ייִדישע אַרבעטער זײַנען די ערגסטע חוצפּהדיקסטע בונטאַרן, און ניט וויניקער האָט מען געהערט פֿון ייִדישע אַרבעטער, אַז דער ייִדישער קאַפּיטאַליסט איז דער ערגסטער עקספּלואַטאַטאָר צווישן אַלע קאַפּיטאַליסטן. בייידע האָבן מסתמא ניט געפֿילט, אַז מיט די דאָזיקע טענות פּאַסן זיי זיך אַרײַן אין אַלטער, פֿרומער און טראַדיציאָנעלער קולטור־סכעמע בײַ ייִדן.

עס איז דעריבער אַ חידוש וואָס אין אַלע באַטראַכטונגען וועגן דעם אַזוי גערופֿענעם „ייִדישן אַנטיסעמיטיזם״ אָדער „זעלבסטהאַס״ ווערט דער דאָזיקער פּונקט אין גאַנצן ניט דערמאָנט. אויף ווי ווײַט איך וויים, האָט בלויז איין שרײַבער זיך אויף דעם אָפּגעשטעלט, כאָטש גאַנץ פֿאַרבײַגייענדיק, ווײַל זײַן אַרטיקל האָט געהאַט אַן אַנדער צוועק. אין זײַן קריטיק איבער דער עקאָנאָמישער אויס־טײַטשונג פֿון אַנטיסעמיטיזם הייבט אָן י. לײַפּשיץ [17] מיטן געדאַנק:

---

[14] ירושלמי, שקלים, כ״א, הלכה א.

[15] ביצה, כ״ה, ע״ב.

[16] בבא מציעא, מ״ט, ע״א.

[17] י. לײַפּשיץ, „האָט מען ייִדן פֿײַנט ווײַל זיי זײַנען אַ העגדלערפֿאָלק?״, צוקונפֿט, מאַרץ 1939.

„ווי עס זעט אויס, איז עס אַן אײַנגעוואָרצלטער שטריך אין דעם ייִדישן כאַראַקטער צו וועלן נעמען אויף זיך די שולד פֿאַר די אייגענע ליידן פֿאַר וועלכע מען איז געוויינטלעך גאָט די נשמה שולדיק.״

ער דערמאָנט די נבֿיאים, די מיטל־עלטערישע און שפּעטערדיקע מוסר־ליטעראַטור, דעם ספֿר החסידים, געוויסע לידער פֿון שלמה אבֿן גבֿירול און ר׳ יהודה הלוי, אַזעלכע ספֿרים ווי „יסוד יוסף״, „עמודי שש״, „לבֿ טובֿ״, קבֿ הישר״, „שׂמחת הנפֿש״, און פֿאַרענדיקט מיט אַ פּראָטעסטשטים קעגן דעם דאָזיקן דרך פֿון אַ רבֿ ערשט נאָכן קעשענעווער פּאָגראָם. ליפֿשיץ שרײַבט:

„נאָך אין אונדזערע טעג, נאָכן קעשענעווער פּאָגראָם, האָט אַ גרוי־סער רבֿ פֿון אַ קליין ליטוויש שטעטל, מילייטשיץ, געדאַרפֿט פּראָטעסטירן קעגן יענע פֿרומע ייִדן וואָס האָבן אינעם פּאָגראָם געוואָלט זען אַ שטראָף פֿאַר אונדזערע זינד. דער מילייטשיצער רבֿ האָט מיט איראָניע גע־פֿרעגט, צי די פּאָגראָמשטשיקעס זײַנען איידעלער, ערלעכער און גאָטס־פֿאָרכטיקער פֿון די פּאָגראָמירטע...״

עס איז אונדז צו גוט באַקאָנט, אויף ווי ווײַט די מוסר־ליטעראַטור האָט נאָך טיפֿער פֿאַרוואָרצלט די פֿילאָסאָפֿיע און די טראַדיציע פֿון דער עוולות־זוכע־ניש בײַם אייגענעם פֿאָלק. ר׳ אליעזר פֿון וואָרמס (12טער י״ה), וואָס די קרייצטרעגער האָבן חרובֿ געמאַכט זײַן הויז, דערהרגעט פֿאַר זײַנע אויגן זײַן פֿרוי און זײַנע דרײַ קינדער, און אים אַליין שווער פֿאַרוווּנדעט, שרײַבט פֿון דעסט וועגן אין זײַן „רוקח״:

„האָט דיר ווער שלעכטס געטאָן, טראַכט ניט וועגן נקמה. דו דאַרפֿסט געדענקען, אַז אַלץ איז דאָך אַן עונש פֿאַר דײַנע זינד, און יענער איז בלויז אַ בלינדער שליח וואָס דערפֿילט גאָטס רצון.״ [18]

דער ספֿרדישער געלערנטער יעקבֿ תּם בן דוד אבֿן יחיא דערציילט, וואָסערע מאָטיוון עס האָבן אים געטריבן צו פֿאַרעפֿנטלעכן אין 1510 דעם „יוסיפֿון״:

„איך האָב מיט מײַנע אייגענע אויגן מיטגעזען דעם ביטערן גירוש. איך האָב געזען, ווי מען האָט מײַנע ברידער געיאָגט מיט גיפֿטיקן צאָרן פֿון לאַנד צו לאַנד, פֿון איין פֿאָלק צום אַנדערן, און אין ערגעץ האָבן זיי קיין רו ניט געפֿונען — בלויז חיהשע שׂנאה און אַכזריותדיקע ווילדע רציחה . . . אַ טויטשרעק האָט אָנגעכאַפּט דאָס פֿאַרוואָגלטע פֿאָלק. קאַלטער ייִאוש האָט זײַן האַרץ דערפֿילט. וואָרעם עס געדענקט ניט דאָס פֿאָלק, וואָס מיט אים האָט אַמאָליקע צײַטן פּאַסירט. עס ווייס ניט, וואָסערע צרות און ליידן עס האָט אַריבערגעטראָגן אין אַמאָליקע דורות און פֿאַר וואָס איז דאָס גרויסע אומגליק געשען. און אָט דאָס ניט־וויסן איז אַ גוואַלדיקער שאָדן בפֿרט אין אונדזערע שווערע טעג. וואָרעם גרויס וואָלט געווען די טרייסט פֿאַר די דערשלאָגענע געמיטער, ווען זיי זאָלן וויסן, אַז זייערע אָבֿות האָבן שווער געליטן בלויז דערפֿאַר ווײַל זיי האָבן זיך אָפּגעווענדט פֿון גאָטס וועג, און ווי נאָר זיי האָבן זייערע הער־צער צוריקגעקערט צו גאָט, האָט ער זײַנע וווּנדער באַוויזן און זיי אויס־געלייזט מיט זײַן שטאַרקער האַנט פֿון פּײַן און נויט.״ [19]

---

[18] ציטירט לויט צינבערגס געשיכטע פֿון ליטעראַטור בײַ ייִדן, באַנד II, 97.

[19] לויט צינבערג, באַנד IV, 266.

יוסף הכהן פֿון 16טן י״ה שרײַבט אין זײַן „עמק הבכא״, ווו ער רעדט וועגן די רציחות פֿון די קרייצטרעגער:

„קלאָגט אויך איר, טעכטער פֿון ישׂראל! טראָגט ניט קיין זײַד און העלע געוואַנטן, צירט אײַך ניט מער אין פּרעכטיקע קליידער, ווײַל פֿאַר אונדזערע זינד איז צעטראָטן די פּראַכט פֿון אונדזער פֿאָלק.״ [20]

די וואָרענונג: „צירט אײַך ניט מער אין פּרעכטיקע קליידער״ ווײַזט, אַז מען קען די מוסר־פֿילאָסאָפֿיע אויסדריקן אין וועלטלעך ראַציאָנאַלע טערמינען. דאָס טוט טאַקע שלמה אבֿן ווירגא, דער מחבר פֿון „שבֿט יהודה״, וואָס האָט געלעבט אין שפּאַניע אין 15טן י״ה. ער ווײַזט אָן דרײַ סיבות פֿאַר ייִדישע צרות. אַלע דרײַ נעמען זיך פֿון ייִדישע חסרונות. ערשטנס אונדזער אויפֿגעבלאָזענע גאווה. מיר ווילן אַלעמען פּלעפֿן מיט גלאַנץ און רײַכקייט. דאָס דערוועקט נאַטירלעך גרויס קינאה בײַם גויִשן המון. צווייטנס אונדזער עשירות, וואָס טייל פֿון אונדז האָבן אָנגעזאַמלט דורך הלוואות און וואָכער. בכלל בײַ ייִדן שפּילט זייער אמונה קיין ראָלע ניט, צאָרנט ער, ווען נאָר עס האַנדלט זיך וועגן פּראַק־טישע נוצן. דריטנס אונדזער אָפּגעזונדערטקייט אין די דינים פֿון עסן און טרינקען. [21] אָט די מיינונגען זײַנען אַ פֿאָרויסלויפֿנדיקע אַנטוויקלונג פֿון אַן אַלטן קולטור־נוסח וואָס פּאַסט זיך אויסגעצייכנט אַרײַן אין הײַנטיקן טאָג, כאָטש עס איז געזאָגט געוואָרן מיט מער ווי פֿיר הונדערט יאָר צוריק.

ד

די טעאָריע און פּראַקטיק פֿון מוסר האָבן דורכגעדרונגען אַלע טיילן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. ייִדן האָבן דעריבער קיין מאָל ניט געפֿילט קיין שום אָפּהאַלט, קיין האָר פֿונעם נאַטירלעכן סאָציאַלן פּחד צו דערקלערן בפֿני כל עם ועדה, אַז מיר זײַנען שלעכט, אַפֿילו אַז מיר זײַנען די ערגסטע, אַז בלויז מיר זײַנען שולדיק אין דעם וואָס מען רודפֿט אונדז. די וועלט האָט זיך ראַדיקאַל געביטן, אונדזערע לעבנס־תּנאים זײַנען גרונטיק אַנדערש געוואָרן, אָבער די אַלטע טראַדיציע האָט אָנגעהאַלטן אָן אַן איבערבראָך.

אָבער די נײַע לאַגע האָט אַזוי טיף פֿאַראַנדערשט די ווירקונג פֿונעם אַלטן דרך אויף אונדזער אינעווייניקסטן גײַסטיקן לעבן, אַז מיר קענען זיך מער ניט באַפֿרידיקן מיט די אַמאָליקע טערמינען אים צו באַצייכענען. מיר רעדן שוין ניט מער וועגן „מוסר״ אָדער „שטראָפֿרייד״, נאָר וועגן „ייִדישן אַנטיסעמיטיזם״, וועגן „שׂינאה צו ייִדן בײַ ייִדן״. אין די דאָזיקע ווערטער קען מען זען דעם אויסדרוק פֿונעם געזונטן ייִדישן פּראָטעסט־געפֿיל קעגן אַמאָליקע העכערע מיט־לען וואָס זײַנען געוואָרן נידעריקע צילן אין זיך אַליין — ווי עס איז אָפֿט די טבֿע פֿון מיטלען, ווען זיי ווערן אָפּגעריסן פֿונעם לכתּחילהדיקן ציל. פֿון דער אַמאָ־ליקער מאָראַלער אויפֿגעברויזטקייט וואָס איז געלעגן אין מוסר, איז איצט גע־וואָרן בײַ אַ סך ייִדן בלויז אויפֿגעברויזטקייט, אָן דעם פֿאָלקיש־מאָראַלן ציל וואָס האָט זי מאָטיווירט.

---

[20] לויט צינבערג, באַנד IV, 107.

[21] לויט צינבערג, IV, 98.

דאָך, וועָן מיר וויל דערקלערן, ניט בלויז פראָטעסטירן, זיינען אזעלכע טערמינען ווי „ייִדישער אַנטיסעמיטיזם" און „ייִדישע שׂינאה צו ייִדן" אי פאַלש, אי פאַרפירעריש. דאָס זיינען אין דער אמתן בלויז מוסר־רייד אַנטקעגן די וואָס מיר האַלטן פאַר זינדיקע. מיר האָבן שטענדיק ארויסגעבן משומדים און סתם אָפּטריניקע וואָס האָבן געהאַלפֿן אונדזערע שׂונאים אין זייערע בילדים און רדיפֿות אויף אונדז. זיי זיינען באמת געווען אַנטיסעמיטן, אָבער עס האָט ניט קיין זינען זיי צו רופֿן ייִדן, וועָן זיי זיינען סאָציאַל און קולטורעל אָפּגעריסן פֿון אונדז און פאַרבונדן מיט אַן אַנדער פאַלק. עס האָט פונקט אַזאָ זינען צו רופֿן זיי ייִדישע אַנטיסעמיטן וויִ צו באַצייכענען דעם וויִלנער גר־צדק וויִ אַ „גויישן פּילאָסעמיט". עס געפֿינען זיך אויך טייל מאָל צווישן אונדז אזעלכע, וואָס זיינדיק אין אונדזער סביבה וויזן זיי דאָך ארויס אַ גרייטקייט צו העלפֿן אין פּיינדלעכע אקטן קעגן אונדז. אָבער דאָס זיינען אייגנלעך פסיכישע אויס־טערלישקייטן וואָס זיינען באַקאַנט יעדער פסיכיאַטרישער קליניק פֿון יעדן פאַלק. מען טאָר צולייב זיי ניט שאַפֿן קיין קאַטעגאָריע פֿון „ייִדישן אַנטיסעמיטיזם".

דער דיטשער טערמין „זעלבסטהאַס" האָט אין מיטע אויגן בלויז אַ רעטאָ־רישן וואָרט, ער איז שארף און שטעכיק, אָבער ער איז פאַלש, וועָן ער מיינט אויסצודריקן אַ פסיכישע רעאַליטעט. מען קען זיכער ניט זאָגן, אַז אזאָ טיפּ ווי דער באָרימטער מגיד ר' אליקום־געצל האָט ארויסגעוויזן „שׂינאה צו ייִדן" אין זיינע בייזע אָנפאַלן אויף ייִדן צולייב זייער זינדיקייט. זיין „איך" איז אין גאַנצן אידענטיפֿיצירט מיט אַ גרויסן אידעאַל וואָס איז עכט ייִדיש, דורך און דורך ייִדיש, און ער שטראָפט ייִדישע מענטשן, ווייל זיי זיינען אין זיינע אויגן צו ווייניק ייִדיש. ער האָט פּיינט אין ייִדן דאָס צו פּיל פֿרעמדע וואָס ער האָט אין זיך ניט. קען עס דאָך זיכער ניט זיין קיין „זעלבסטהאַס".

דער פשוטער ייִד וואָס האָט ליב אויסצורעכענען חסרונות בייַ ייִדן קען אויך ניט באַשולדיקט ווערן אין שׂינאה צו ייִדן. וועָן אַ ייִד קומט אויף אַ פאַרזאַמלונג בייַ צייטנס און ער דאַרף לאַנג וואַרטן ביז אַנדערע קומען אָן, בייזערט ער זיך געווייניטלעך אויף דער „ייִדישער טבע" ניט צו זיין פינקטלעך. אָבער זיכער מיינט ניט דער ייִד זיך אַליין. ער בייזערט זיך בלויז אויף אַנדערע ייִדן אין אַ מאָמענט וועָן ער האָלט זיך שוין פאַר אַ באַפֿריטן פֿון אַ שלעכטער אייגנשאַפֿט. עס האָט פונקט אזאָ זינען דאָס צו רופֿן „זעלבסטהאַס" ווי מען זאָל דאָס זאָגן וועגן עלטערן וואָס באַקלאָגן זיך אויף די שלעכטע אייגנשאַפֿטן פֿון זייערע קינדער.

נאָך וויניקער קען מען אָנוועגן אזאָ באַגריף אויף יענע ייִדן וואָס שטייען בלויז מיט איין פֿוס אויף דער שוועל פֿון אונדזער הויז. יענע רייסן זיך אַלץ מער אַוועק פֿון אונדז, פאַרבינדן אַלץ נעענטער זייער „איך" מיט אַ דרויסנדיקער גרופּע וואָס איז געווארן, אָדער זיי וויל אז זי זאָל ווערן, זייער אייגענע. ממילא איז זייער קוקן קרום אויף אַלע אונדזערע פּירעכטן אַן אויסדרוק פֿון דערווייטערן זייער „איך" פֿון די ייִדישע גרענעצן. זייער „זעלבסט" איז „אַנטיידישט", קען מען דאָך זייערע ביטערע טענות צו אונדז ניט אָנרופֿן „ייִדישער זעלבסט־האַס".

די דאָזיקע געדאַנקען פֿירן צו אַ ווײַטערדיקן פּועל־יוצא. עס איז פֿאַרפֿי־רעריש אָנצורופֿן אַלע אַזעלכע שטעלונגען מצד ייִדן צו ייִדן מיט איין באַשטימט וואָרט. די פֿאַרשיידענע מאָטיווירנדיקע טרײַב־כּוחות וואָס שפּילן אַ הויפּטראָלע אין אַזעלכע פֿאַלן קענען באין־אופֿן ניט רעדוצירט ווערן צו איין עיקר־פּרינציפּ. איך רעכן דעריבער, אַז מען דאַרף רעדן וועגן נעגאַטיווע באַצִיִונגען פֿון ייִדן צו ייִדן, אין מערצאָל, און דערנאָך כאַראַקטעריזירן באַזונדער יעדן טיפּ נעגאַטיווקייט. ערשט דעמאָלט וועלן מיר צוקומען צו די רעאַלע געשעענישן וואָס שפּילן זיך אָפּ פֿאַר אונדזערע אויגן.

לאָמיר זיך דערמאָנען די אַלגעמיינע סאָציאָלאָגישע סכעמע, לויט וועלכער אויך די ייִדישע געזעלשאַפֿט קען צעטיילט ווערן: הויפּטגלידער, מיטגלידער און ראַנדגלידער. דאָס וועט פֿירן צו דרײַ טיפּן נעגאַטיווקייט אין ייִדישע באַצִיִונגען צו ייִדן, און ממילא צו די פֿאַרשיידנסטע קאָמבינאַציעס פֿון ווירקונגען און קעגנ־ווירקונגען, איבערגאַנגען פֿון טיפּ צו טיפּ און קאָנפֿליקטן צווישן זיי, וואָס ווערן געבוירן פֿון די פֿונדאַמענטאַלע דרײַ.

די ריינסטע און אידעאַלסטע פֿאָרם פֿון הויפּטגלידערישער נעגאַטיווקייט איז בלי־ספֿק געווען דאָס פֿלאַמענדיקע פּראָטעסטוואָרט פֿונעם נבֿיא. אָבער געוויסע עיקר־שטריכן פֿון אָט דעם צוגאַנג זײַנען אויך פֿאַרבליבן בײַם איצטיקן, אַפֿילו בײַם מאָדערנסטן, הויפּטגליד. דער הויפּטגליד קאָנצענטרירט זײַן פֿײַער ניט אויף קליינע יחידישע אייגנשאַפֿטן וואָס זײַנען אים ניט ליב, נאָר אויף אַזעלכע וואָס שפּילן אַ גרויסע געזעלשאַפֿטלעכע ראָלע און רופֿן זיך אָפּ אויף דער לאַגע פֿון גאַנצן פֿאָלק. ער פֿאַרמישפּט ניט די אייגנשאַפֿטן, ווײַל זיי זײַנען שלעכט אין די אויגן פֿון אונדזערע שכנים, נאָר ווײַל זיי האָבן אַ דירעקטע שײַכות צו אונ־דזערע נאַציאָנאַלע צרות. ער טרעט אַרויס ניט ווי אַן אָביעקטיווער פֿעסטשטע־לער פֿון אונדזערע חסרונות, נאָר ווי אַ וועגווײַזער, ווי אַ שטרענגער לערער וואָס וואָרנט אונדז וואָס מען דאַרף טאָן צו פֿאַרזיכערן אונדזער ווײַטערדיקן קיום.

אמת, דער פֿאַרצײַטיקער הויפּטגליד האָט אָנגעפֿילט זײַן נעגאַטיווע באַ־צִיִונג מיט אַן אומגעהײַערן פּאָזיטיוון ווערט דערמיט וואָס ער האָט אונדז גע־שטראָפֿט גראָד דערפֿאַר ווײַל מיר זײַנען גלײַך צו אַנדערע פֿעלקער מיט אַ נידע־ריקער מאָראַלער קולטור, ווײַל מיר זײַנען ניט גענוג עכט ייִדיש, ווײַל מיר דערהייבן זיך ניט גענוג צו די אידעאַלע פֿאָדערונגען פֿונעם העכערן פֿאָלקישן גײַסט. דער הײַנטיקער קען אַזאַן אַרגומענט ניט אָנגעבן. וואָרעם ער זעט אונדזער בראָך גראָד אין דעם וואָס מיר זײַנען אין מאַטעריעלע, פֿיזישע און אָרגאַ־ניזאַציאָנעלע פּרטים אַנדערש פֿון אַנדערע פֿעלקער. דאָס שוואַכט אָפּ די ספּעצי־פֿישע מאָראַלע אַפּעליר־קראַפֿט פֿון הײַנטיקן הויפּטגלידערישן מוסר.

אָבער אויך די פֿריִערדיקע אייגנשאַפֿטן זײַנען גענוג אײַנצוזען דעם באַ־זונדערן כאַראַקטער פֿון זײַן בייזער קריטיק. ממילא, ווי ביטער עס זאָל ניט זײַן צו הערן וועגן אונדזער פֿאָלק אַזעלכע ווערטער ווי: אומפֿאָלק, ציגײַנער, הינט, פּאַראַזיטן אאַז״וו פֿון אַזעלכע וואַרעמע ייִדן ווי בערדיטשעווסקי, ברענער, אָדער

א. ד. גאָרדאָן,[22] דאָרף מען דאָס ניט פֿאַרמישן מיט די רייד פֿון נעגאַטיוויזם וואָס ווערט א ציל פֿאַר זיך. איך בין אָבער מודה: די לאָגע איז איצט אזוי אַנדערש, אז אזא צוגאַנג, אפֿילו מיט די בעסטע כוונות, האָט פֿאַרלוירן, מיין איך, יעדן פּאָזיטיוון ווערט, און ס׳איז א ווייטאָג, ווען פֿירנדיקע פֿערזענלעכקייטן זענען ניט אין די שעדלעכקייט דערפֿון און קאָנטראָלירן ניט זייער באַדויערלעכן פֿאַטאָס טיטלענדיק אויף אונדזערע אזוי גערופֿענע חסרונות.

די נעגאַטיוויזם פֿונעם מיטגליד נעמט אָרום די קלענערע טאָג־טעגלעכע אייגנשאַפֿטן, און באַזונדער דעם מאָמענט פֿון צו וויניק זאָרג אייגער פֿאָרן צווייטן. עס שמעקט מער מיט דער נאַטירלעכער סענסיטיוויטעט וואָס מען וויזט אָרויס צו מענטשן פֿון דער אייגענער פֿאַמיליע. דער הויפּטגליד זעט אונדזער טראַגעדיע אין דעם וואָס מיר דערפֿילן ניט די פֿאָדערונגען פֿון א גרויסן נאַציאָנאַלן אידעאַל, אָדער א גרויסן נאַציאָנאַלן פֿלאַן. דער מיטגליד רעדוצירט דאָס אַלץ צו אָנגענומענע מאָנירן און ניט ברידערלעכן אויפֿפֿיר, וווּ זיין פֿאַמיליע־סענסיטיוויטעט פֿירט אים צו זען אונדזער גרעסטע זינד. אט דאָס ליגט בעצם אינעם גאַנצן פֿאָלקאָר אונדזערן, וווּ ס׳ווייזן זיך אָרויס נעגאַטיוויע באַציונגען צו ייִדן. די דאָזיקע נעגאַטיוויטעט צייכנט זיך אויס מיט איר שטעכיקן טאָן, מיט אירע פּרטימדיקע חטאים, אָבער אַלץ אין א ראָם פֿון מילדערן באַדויערן.

גאַנץ אָנדערש זיינען די נעגאַטיוויע באַציונגען צו ייִדן מצד אונדזערע ראָנדגלידער. די ראָנדגלידער זיינען מענטשן וואָס זיינען עקאָנאָמיש, סאָציאַל און קולטורעל פֿאַרבונדן, אָדער אויך פֿאַרבונדן, מיט דרויסנדיקע גרופּעס, און ווען עס קומען אָרויס דיסאָנאַנסן און קאָנפֿליקטן צווישן דעם ייִדישן לעבן און דער דרויסנדיקער סאָציאַלער סיסטעם, זיינען זיי די ערשטע דאָס צו דערשפּירן. די איבערוואָג פֿון דער דרויסנדיקער מאַיאָריטעט אין פּיזישער גבֿורה, אין עקאָנאָמישע נוצן, אין סאָציאַלן פּרעסטיזש און אין אַוועקשטעלן די סטאָנדאָרטן פֿון לעבן ציט זיי צו, אָבער זיי ווערן צוריקגעשטויסן פֿון דער זעלביקער מאַיאָריטעט צוליב זייער מינאָריטעטישער פֿרעמדקייט. די פּאָזיציע פֿון ראָנדגלידער אינעם ייִדישן אָרגאַניזם פֿאַרמאָגט דעריבער אי דעם פּאָזיטיוון מאָמענט פֿון אינגעוואָרצלטע סענטימענטן, אפֿשר אויך פֿון געוויסע באַווּסטזיניקע איבערצייגונגען, אי דעם נעגאַטיוון מאָמענט פֿון צוריקגעשטויסענע פֿון דער מאַיאָריטעט.

צוליב זייער אינטימער צונויפֿגעלעבטקייט מיט די קולטור־פֿורעמס פֿון דער מאַיאָריטעט פֿילן זיי א דערווידער צום ייִדישן שטייגער. ער ווערט אויך אין זייערע אויגן די סיבה פֿון זייער אינעוויניקסטער צעריסנקייט און זייערע סאָציאַלע קאָנפֿליקטן, ווייל ייִדן זיינען דאָך בײַ זיי דער דערונטערדיקער צד, און ווערטן ווערן געמאָסטן מיט די סטאָנדאָרטן פֿון הערשנדיקן צד. אָזוי שאָפֿט זיך אַן אידאָלייזירונג פֿון דער קולטור פֿון דער אָרומיקער מאַיאָריטעט און א פּאָרביטערטקייט קעגן דעם היימישן ייִדישן לעבן. די סאָציאַלע און פּסיכישע וירקלעכקייט, ווי מיר האָבן געזען, דערלאָזט ניט דעם ראָנדגלידּ זיך צו דער־

[22] יחזקאל קויפֿמאַן, „חורבן הנפש״, מאזנים, חוברת ד, כרך א, טבת, תרצ״ד.

ווײַטערן אין גאַנצן פֿון אונדז און זיך צונויפֿגיסן מיט דער מאַיאָריטעט, דערגרייכט ער ביידע אויף אַ סימבאָלישן אופֿן דורך זײַן נעגאַטיווער באַציִונג צו ייִדן. שוין דורכן נעגאַטיוון אויסדרוק פֿילט ער זיך דערווײַטערט פֿון ייִדן, מיט וועלכע ער איז נאָך פֿאַקטיש פֿאַרבונדן. דאָס וואָס דער נעגאַטיווער אויסדרוק איז געבויט אויפֿן סטאַנדאַרט פֿון דער אַרומיקער מאַיאָריטעט גיט אים דאָס געפֿיל, אַז ער איז נעענטער צו איר. אָט אַזוי ווערט די אַנטי־ייִדישע שטעלונג אַ סימבאָליש מיטל צו פֿאַרשטאַרקן אויף דערווײַל זײַן גײַסטיקע רו.

ה

דער פֿאַקט, וואָס זײַן נעגאַטיווקייט דרינגט אַרויס פֿונעם סטאַנדאַרט פֿון דער מאַיאָריטעט, דערקלערט שוין אויך דעם באַזונדערן כאַראַקטער פֿון די טענות צו ייִדן, וואָס דער ראַנדגליד שטעלט אַרויס. זײַנע טענות זײַנען אַ מער אָדער ווייניקער גענויע קאָפּיע פֿון די פֿאָראורטיילן קעגן אונדז, וואָס מיר געפֿינען בײַ אונדזערע שכנים. עס קען בלויז צוקומען אַ געוויסע קוואַליפֿיקאַציע אונטערן פּסיכישן דרוק פֿון זײַן פֿאַקטישער פֿאַרבינדונג מיט ייִדן, וואָס האַלט אָן. אַזאַ קוואַליפֿי־קאַציע קען באַשטיין אין צוגעבן, אַז ס׳זײַנען פֿאָרט פֿאַראַן גוטע ייִדן, אָדער אַז די אידעאַלע ייִדישקייט איז שיין און גוט. דאָס איז די באַקאָנטע קריטיק פֿון ראַנדגלידער אומעטום, און זי דריקט זיך אויס אינעם געדאַנק אַז דער ־יזם איז גוט, נאָר די ־יסטן טויגן ניט.

מען קען לײַכט פֿאַרשטיין, אַז די אַלגעמיינע באַשולדיקונג פֿון אַנטיסעמיטן — אַז מיר ווערן געפֿירט פֿון „זקני ציון״ מיט קאָנספּיראַציעס קעגן דער גוייִשער וועלט, אַז מיר העלפֿן אָרגאַניזירן מלחמות אאַז״וו — זאָלן אונדז ראַנדגלידער ניט אַרויסשטעלן. מיר רעדן דאָך ניט פֿון פֿאַרדאָרבענע בילבול־פֿאַרשפּרייטער, נאָר וועגן אמתע פּסיכישע איבערלעבענישן. אָבער עס איז נייטיק אונטער־צושטרײַכן, אַז דאָס פּאַסט זיך בכלל ניט אַרײַן אין דער סכעמע פֿונעם ראַנדגלידס נעגאַטיוויזם. בײַ אים שטעכט זיך אַרויס מער פֿון אַלץ דער קאָנפֿליקט פֿון לעבנס־שטייגערס, ממילא וואַרפֿן זיך אים מער אין די אויגן פּערזענלעכקייט־אייגנשאַפֿטן, און דאָס פֿאַרנעמט טאַקע דעם אויבנאָן אין זײַן קריטיק.

זייער אַ טרעפֿלעכן און קרעפֿטיקן בײַשפּיל פֿון ראַנדגלידערישער נעגאַ־טיווקייט געפֿינען מיר אין אַ ליד פֿון יוליאַן טוווים. טוווים, ווי באַקאָנט, איז זייער אַ טאַלענטירטער פּוילישער דיכטער פֿון ייִדישן אָפּשטאַם. ער האָט גע־לעבט אין אַ לאַנד, וווּ ייִדישער און ניט־ייִדישער לעבנס־שטייגער גייען זיך שאַרף פֿונאַנדער. אין זײַן ליד „ייִדן״ זעען מיר אי דעם דיכטערס שווערן אײַנדרוק פֿון אונדזער לעבן, אי די מיטפֿילנדיקע קוואַליפֿיקאַציעס וואָס ווײַזן זיך קוים־קוים אַרויס אין געוויסע ווערטער און שורות.[23]

---

[23] Juljan Tuwim. *Czyhanie na Boga, Żydzi.* Warszawa 1929, p. 77.
די ייִדישע איבערזעצונג פֿונעם ליד האָט געמאַכט מ. קליגסבערג.

יִידן...

שוואַרצע, כיטרע, בערדיקע,
מיט מטורפֿע אויגן
אין וועלכע ס׳איז דאָ אייביקע שרעק,
אין וועלכע ס׳איז דאָ ירושה פֿון דורות,
מענטשן
וואָס ווייסן ניט, וואָס ס׳באַטײַט
פֿאָטערלאַנד,
ווײַל זיי לעבן אומעטום,
טראַגישע, נערוועזע מענטשן,
פֿאַרוואָגלט געוואָרענע.

זיי פּלאַפּלען, אייביק פּלאַפּלען זיי,
מאַכנדיק מיט די לאַנגע הענט,
דערציילן זיך עפּעס אימותדיקע זאַכן
און שמייכלען דערבײַ כיטרע,
בסוד האָבן זיי דאָס באַהאַלטנסטע
אַרײַנבאַקומען
פֿון אַ מיליאַרד שוואַרצע, צעקרימטע
אותיותלעך,
די דאָזיקע קראַנקע מטורפֿים,
דער אויסדערוויילטער מענטשנשטאַם!
די געזאַלבטע!

זיי גלעטן די נאַסע בערד
און ווידער אַ מאָל עצהן זיי זיך,
עצהן זיך...

דעם פֿירט מען אַוועק אין אַ זײַט,
יענעם רופֿט מען אָפּ אין אַ ווינקל,
זיי טרייסלען זיך . . . אויגן
צעשראָקענע
וואַרפֿן זיי גיך פֿאָרויס
צי עמעצער הערט ניט...

דורות האָבן אויסגעקריצט בײַ זיי אויף
די פּנימער
דעם ווייטיקדיקן גרימאַס פֿון יסורים,
ווײַל זיי טראָגן אין די נשמות יסורים,
ווײַל זיי טראָגן אין די נשמות זכרונות
וועגן די מויערן פֿון ירושלים,
וועגן עפּעס אַ שוואַרצער לוויה,
וועגן יללות אויף די בית־עלמינס...

. . . עפּעס אַ טײַוולאָנישע תּפֿילה,
עפּעס פֿאַרבאָרגענע פֿאַרברעכנס
(...אונטער די פֿענצטער . . . אין די
פֿרײַטיקס . . . פֿאַרבײַגייער . . .)
. . . גויים וועלן אַרײַנקוקן אין די
פֿענצטער . . . שאַ! שאַ־אַ־אַ!)

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

ווען מיר האָבן אין זינען דאָס בילד פֿון אַ סאָציאַלער שײַכות־סיסטעם ווי איך האָב זי פֿרי׳ער באַשריבן, קענען מיר איצט זען די פּאָזיטיווע און די נעגאַטיווע שטריכן פֿון די דרײַ מענטשנטיילן אין דער סיסטעם.

לאָמיר זיך דערמאָנען, אַז די סיסטעם גופֿא באַשטייט, אַחוץ אַנדערע פּרטים, פֿון דרײַ הויפּטמאָמענטן: מאָטיוון, אָפּרופֿן און סיטואַציעס. דער ספּעציפֿישער כוח פֿונעם הויפּטגליד ליגט אין טרײַבן, אינטענסיווירן און היטן די אידעאַלע פֿאָרם פֿון די מאָטיוון. דער מיטגליד וואַכט איבער די אָפּרופֿן און סימבאָלן. דער ראַנדגליד ברענגט צום באַוווסטזײַן דעם כאַראַקטער פֿון די כוחות פֿון דער סיטואַציע און העלפֿט, דורך פּשרות, האַלטן די סיסטעם נעענטער צו דער ווירק־לעכקייט.

די פֿאָרם פֿון די נעגאַטיווע באַצ׳ונגען צו דער אייגענער גרופּע, רעדנדיק וועגן אַ געדריקטער מינאָריטעט ווי יִידן, איז אַנדערש בײַ יעדן פֿון די דרײַ.

דער הויפּטגלײַד זעט די שולד אין אָפּנייגן פֿון די אידעאָלאָגישע מאַטיוון, אָדער קיום־צילן. דער מיטגלײַד איז בייז אויף שלעכטע אייגנשאַפֿטן, באַזונדער אַזעלכע וואָס מאַכן לויזער די געבונדנקייט פֿון דער סיסטעם, און ער דריקט דאָס אויס מיט דער סענסיטיווקייט פֿון אַן אייגענעם וואָס איז אויסן טובֿת־הכלל. דער ראַנדגלײַד נעמט איבער דעם גאַנג פֿון דרויסנדיקער שינאה צו דער מינאָריטעט־גרופּע, צו וועלכער ער געהער, און באַנוצט עס ווי אַ מיטל אי פֿאַר פֿאַרענטפֿערן זײַנע אייגענע קעגנערישע געפֿילן אי פֿאַר סימבאָליש באַפֿריִען זיך פֿון זײַן געבליבענער צונויפֿגעלעבטקייט מיט דער גרופּע.* די קעגנזײַטיקע ווירקונגען און צוריקווירקונגען פֿון אַלע פֿאַקטאָרן, מאַטיוון, טענדענצן און אינעווייניקסטע באַציונגען פֿון אַ סאָציאַלער שיכות־סיסטעם גיבן איר דאָס כאַראַקטעריסטישע פּנים וואָס דריקט אויס איר מהות און זינען אין אַ באַשטימטן מאָמענט.

ו

דער איבערגאַנג פֿון „מוסר־טראַדיציע" צו „נעגאַטיווע באַציונגען" איז גורם אַ טיפֿן איבערבייט אין אַלע סאָציאַלאָגישע און פּסיכאָלאָגישע שיכותן אי־נעם מעכאַניזם פֿון דעם וואָס מיר רופֿן „דאָס יידישע פּאָלק".

קודם־כל וועגן דעם קוואַנטיטאַטיוון און קוואַליטאַטיוון בייט אין דער דרי־ענדיקער גלידערשאַפֿט בײַ יידן. דער הויפּטגלײַד פֿיגורירט אַלץ וויניקער און וויניקער ווי אַן אידעאָלאָגיש־מאָטיווירטער טרײַב־כּוח. ער האָט מער צו טאָן מיט פּראַקטישע פֿלענער צו נאָרמאַליזירן די יידישע לאַגע. צי ער רעדט אין נאָמען פֿון אַן אייגן לאַנד, אָדער וועגן קעמפֿן פֿאַר גלײַכע רעכט אָדער פֿאַר נאָ־ציאָנאַלע רעכט, אָדער וועגן עקאָנאָמיש איבערשיכטן די יידישע באַפֿעלקערונג, — עס פֿעלט אין דעם יענע גרויסע געלעגנהייט צו אָפּעלירן צו אוניווערסאַל־מענטשלעכע מאָטיוון און דאָך בלײַבן אין די נאַציאָנאַל־הייליקע גרענעצן פֿון דער עכט יידישער קולטור־ספֿערע. די ציל פֿון איצטיקן הויפּטגלײַד — אַפֿילו ווען דאָס איז חיזוק־הדת — דריקן גיכער אויס דעם כאַראַקטער פֿון אַ סענטי־מענטישער גרופּע. וואָרעם אויך דת איז איצט שוין ניט מער קיין אויסדרוק פֿון יהוהיסטישער שליחות אין באַווּסטזײַן פֿון פֿרומע יידן. ניט קיין אידעאָלא־גישער מאָטיוו, נאָר אײַנגעשטעלטער שולחן־ערוך איז דאָ דער עיקר. די דאָזיקע לאַגע, וואָס די צײַט האָט מיט אַזאָן אײַזערנער קראַפֿט אַרויפֿגעצוווּנגען, האָט בלי־ספֿק פֿאַרשמעלערט דאָס פּסיכישע פֿעלד, צו וועלכן דער איצטיקער הויפּטגלײַד האָט אַ צוטריט. עס איז מערקווערדיק, אַז גראָד די וואָס אַפּעלירן דורכויס אין נאָמען פֿון אידעאָלאָגישע מאָטיוון — די בּאָרימטע ייִדישע מיסיע פֿון די רעפֿאָר־מער — זײַנען ווײַט פֿון אינעווייניקסטן לעבן פֿון פֿאָלק, זיי פֿאַרנעמען אַ ראַנד־גלידערישע פֿאָזיציע.

די טיפּישע מיטגלידער זײַנען איצט אַ סך קלענער אין צאָל, און זיי לעבן אין אַ צײַט, וועו די פֿעסט נאָרמירטע און אָנגענומענע קולטור־פֿורעמס זײַנען גע־

---

* דוד ראָדניק, „פֿערזענלעכקייט־פֿראָבלעמען פֿון אונטערזוכאָנסדיקע אינדיאַנער", ייוואָ־בלעטער, באַנד XVIII, נומ׳ 1, 1941.

וואָרן מער צעשוומען. דער באַגריף „פּאָלקסמענטש" — דער כאַראַקטעריס־טישער נאָמען פֿונעם מיטגלידערישן טיפּ — קען שוין ניט מער מיט אַזאַ טרעפֿ־לעכקייט אויסדריקן די פּסיכיק פֿון די נייַע דורות. דאָס פֿאַלן פֿון די געטאָוועט און די שטענדיקע ווירקונגען פֿון דער אַרומיקער וועלט אויף די אינטימסטע פּראָ־צעסן פֿון אינעוויניקסטן יידישן לעבן, האָט זיכער ניט באַרייכערט די גייסטיקע דיעטע וואָס קען זעטיקן די באַדערפֿענישן פֿון דער מיטגלידערישער פּסיכיק. ווי גרויס און וויכטיק עס זאָלן ניט זיין די נייַע שטרעבונגען און באַוועגונגען וואָס זיינען צוגעקומען אין דער נייסטער יידישער געשיכטע, זיינען זיי אָבער ניט בכוח צו פֿאַרנעמען דעם פּלאַץ פֿון דעם וואָס איז פֿאַרשוווונדן, וועט מיר האָבן אין זיינען די ספּעציעלע נויטן פֿון מיטגלידערישן געפֿיל און באַווּסטזיין.

מחמת די אָנגעוויזענע און אַנדערע טעמים געפֿינען מיר זיך איצט אין אַ לאַגע, וועט די ראַנדגלידער זיינען אויסגעוואַקסן אין גרויסע צאָלן, זייער ווירקונג אויף אונדזער לעבן איז געוואָרן טיפֿער און אָנגעוודיקער, און די גרענעצן פֿון זייער „ראַנדיקייט" זיינען געוואָרן בלאַס, ניט צום דערקענען. די וועגן פֿאָרן איבערגאַנג פֿון מיטגלידערישן צום ראַנדגלידערישן באַווּסטזיין זיינען געוואָרן גרויס אין צאָל און בריייט צעשפּנט. דער איבערגאַנג קומט אויך פֿאָר אויף אומבאַמערקטעכע אופֿנים וואָס לאָזן זיך ניט קאָנטראָלירן.

אין אַ יוגנטלעכער ביאָגראַפֿיע וואָס מ. ווייַנרייך ברענגט אין זיין בוך „דער וועג צו אונדזער יוגנט" דערציילט דער שרייבער וועגן זיינע איבערלעבענישן אין די צייטן פֿון די האָלערטשיקעס. ער שרייבט:

„איך דערמאָן זיך: כ'פֿלעג דאָן אָפֿט טראָכטן, פֿאַר וואָס מען טוט דאָס אָן די יידן אָזעלכע צרות. כ'האָב פֿאַרשטאַנען, געדענק איך, אַז דאָס איז דערפֿאַר ווייל די יידן זיינען די שוואַכע, זיי קענען ניט „צוריק־געבן"... און הערנדיק די אַלע מעשׂיות האָב איך זיך אַליין אויך גע־שראָקן און זיך געפֿרעגט: פֿאַר וואָס געהער איך טאָקע צו די שוואַכע? סאָאַ פֿאַרדראָס, וואָס איך קען ניט זיין צווישן די שטאַרקע און ניט דאַרפֿן מורא האָבן פֿאַר קיינעמען..."[25]

דער יונגער מאַן וועט מסתּמא באַלד אינזען, אַז „שוואַכע" און „שטאַרקע" זיינען בלויז רעטאָרישע ווערטער אין דעם פֿאַל. אין דער אמתן מיינט ער, אַז זיינע צרות שטאַמען פֿון געהערן צו אַ מינאָריטעט־גרופּע, דערצו אַזאַ וואָס דער־וועקט שׂינאה בײַ די שכנים.

זיין ענטפֿער וועט נאָטירלעך אָפּהענגיק זיין פֿון געלעגנהייטן אין לעבן. ער קען למשל ווערן אַ ציוניסט און זיך באַפֿרידיקן מיט דער האָפֿענונג צו געהערן אין דער צוקונפֿט צו אַ מאַיאָריטעט־פֿאָלק. ער קען אויך זיך פֿאַרבינדן, אויב דאָס זאָל אים געראָטן, מיט אַ גרופּע פֿון פּויליש פֿאָלק, אָדער מיט אַ יידישער ראַנדגרופּע וואָס שטייט אָזוי נאָענט צום הערשנדיקן פֿאָלק ווי עס איז נאָר מעג־לעך. אָנשטאָט, ווי אין ערשטן פֿאַל, זיך צו באַפֿרידיקן מיט אַ רעאָלער מעגלעכ־קייט אין דער צוקונפֿט, וועט ער זיך אין צווייטן פֿאַל באַפֿרידיקן מיט אַ מער־ווייניקער אויסגעטראָכטער ווירקלעכקייט שוין איצט.

[25] מאָקס ווייַנרייך, דער וועג צו אונדזער יוגנט, ווילנע 1935, ז' 188.

אָבער אויב דאָס צווייטע וועט פֿאַרקומען, איז לייכט פֿאַרויסצוזען, וווהין דאָס קען אים פֿירן אין זײַנע שיכותן צו יידן. אָט איז נאָך אַ יוגנטלעכע ביאָגראַפֿיע, דאָס איצטיקע מאָל פֿון אַ וואַרשעווער סטודענטין. זי איז געקומען אין באַרירונג מיט פֿאַרשיידענע ניט־יידן. דאָס פֿירט זי צו דער באַמערקונג, אַז „דער ערגסטער כאָם איז געווען העפֿלעכער ווי דער דורכשניטלעכער יוד". רעדנדיק ווײַטער וועגן די גויים, קומט זי צו אַ באַשטימטן פֿראַקטישן אויספֿיר:

„זיי פֿלעגן לאָכן פֿון יודן, פֿון דער יודישער קאָפֿאַטע און פֿאות. איך האָב געהאַלטן, אַז אויב דער יוד וואָלט געווען זויבערער אָנגעטאָן און וואָלט זיך ניט געקוקט פֿאָזע די וועלט, וואָלטן מיר ניט געווען קיין אָביעקט פֿון חוזק בײַ העפֿלעכע און פֿרײַנדלעכע מענטשן." [26]

דאָ האָבן מיר שוין אַ קלאָרן בײַשפּיל פֿונעם צוגאַנג צו יידן און פֿון דער כאַראַקטעריסטישער נעגאַטיוויער באַציונג פֿון דער ראַנדגלידעריש־פּסיכיק.

עס איז כדאַי צו פֿאַרצייכענען נאָך עטלעכע פונקטן אין אונדזער איצטיקן אינעווייניקסטן מצב. בײַ אונדז האָבן זיך די לעצטע יאָרן אָנגעקלײַבן צו גרויסע צאָלן אַנטוישטע און פֿאַרביטערטע אין סאָמע האַרץ פֿון אונדזער גײַסטיקן לעבן. די אַמאָליקע מלמדים, מגידים, מחברים, די אַלע האָבן געפֿירט אַ לעבן וואָס ס'איז גאָרניט געווען וואָס מקנא צו זײַן, און דאָך האָט מען ניט געהערט פֿון זיי די גאָל ביטערע טענות וואָס מען הערט הײַנט פֿון זייערע עקוויוואָלענטן: שרײַבער, קינסטלער, לערער אד"ג. עס איז נאַטירלעך, אַז אַ מענטש זאָל זיך באַקלאָגן, ווען זײַן אַרבעט דערגרייכט ניט דאָס, צו וואָס זי צילט. דאָס איז זיכער געווען אַ מאָל פונקט ווי הײַנט, אָבער די הײַנטיקע פֿאַרביטערטע האָלטן אונדז אין איין שטעכן די אויגן מיט די „אומות העולם", און אָט דאָס שטענדיקע פֿאַרגלײַכן זיך מיט אַנדערע — און אַלע מאָל לטובת די אַנדערע — אָט דאָ לײגט דאָס דעמאָראַלײזירנדיקע, דאָס פֿאַרדאַרבנדיקע אין דער איצטיקער פֿאַרביטערטקייט. עס איז אייגנטלעך אַן אומבאַמערקלעכער מאָמענט, ווען אין סאָמע האַרץ פֿון אונדזער לעבן שטויסט זיך צונויף די מיטגלידערישע מיט דער ראַנדגלידעריש־פּסיכיק.

באַזונדער וויכטיק איז דאָס מזל פֿונעם „אַתה־בחרתנו"־גלויבן וואָס האָט אין דער יידישער געשיכטע געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָלע. איך האָב פֿריער אָנגעוויזן אויף צווויי טענדענצן אין לעבן פֿון יעדער גרופּע, וואָס האָבן אַ פּסיכיש הײַלנדיקן וועדט: דאָס אַרויסהייבן די אייגענע מעלות, וואָס דערמוטיקט, ספּעציעל אין קריטישע מאָמענטן; און דאָס אונטערשטרײַכן די אייגענע חסרונות, ווי אַ וואַרענונג, פֿון וואָס מען דאַרף זיך היטן. יידן וואָס האָבן לכתחילה רעפֿרעזענטירט אַן אייגנאַרטיקן צונויפֿגאָס פֿון סאָציאַלן סענטימענט און באַשטימטער אידעאַלאָגיע האָבן אויך די דאָזיקע צווויי מאָמענטן סינטעטיזירט. עס איז אַרויסגעקומען דער באַגריף פֿון אַ „גוי קדוש", וואָס די מוסר־טראַדיציע איז זײַנס אַן אַרגאַנישער אַספּעקט. עס קומט אויס, אַז יהוה האָט אויסגעקליבן דאָס דאָזיקע פֿאָלק, עס זאָל זיך אויסלעבן אין די געבאָטן פֿון דער תורה. אָט די פֿאַרבינדונג

[26] ווײַנרײַך, ז' 241.

איז עפּנטלעך סאנקציאָנירט געוואָרן דורך אַ פּייערלעכן אָפּמאַך. די פּירער פון פּאָלק האבן נאטירלעך געטראָגן דאָס אחריות פּאַרן אָפּמאַך מיט יהוהן, און אַזוי ווי עס זיינען פּאַרגעקומען אָפּנייגן פון די הויכע פּאָדערונגען פון דער תורה, האבן זיי דורך פּראָטעסט און שטראָפּרייד געוואָלט דאָס פּאָלק מחזיר לְמוטב זיין. וואָס מער עס איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן דער מאַמענט פון אויסדערווייטקייט, אין געבראָכטן זינען, אַלץ מער האָט דאָס באַרעכטיקט, לאָגיש און פסיכאָלאָגיש, אַז די מוסר־טראַדיציע זאָל זיך אויפֿנוואָרצלען.

אין דער ניט־ייִדישער וועלט איז מען אָפט אַרויסגעקומען מיט ביטערע אַטאַקן קעגן דעם באַגריף פון ייִדישער אויסדערווייטקייט. יענער צד האָט זיך אין גאַנצן ניט פֿונאַנדערגעקליבן אינעם פּאָקטישן אינהאַלט און אין דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג פון אָט דעם גלויבן בײַ ייִדן. זיי האָבן אים אַוועק־געשטעלט אויף איין ליניע מיט ווילדן שאָוויניזם און פּוסטן ראַסנשטאָלץ וואָס מען באַגעגנט בײַ אַלע פּעלקער. הינט אויב ייִדן זיינען ניט צופֿרידן מיט אַזעלכע געפּילן בײַ אַנדערע פּעלקער, איז דאָך קלאָר, אַז זיי דערפֿאַר דאָס אויסרעדן בײַ זיך אַליין. די צרה איז, וואָס בײַ ייִדן איז דאָס נאָך ערגער ווי בײַ אַנדערע. וואָרעם בײַ יענע קען אַזאַ אויפֿגעבראָכנקייט שאָוויניזם בלויז זיין כאַראַקטעריסטיש פּאַר געווייסע היסטאָרישע מאַמענטן, אַדער פּאַר געווייסע שיכטן באַפֿעלקערונג. בײַ ייִדן אָבער איז אָט די ראַסן־גאווה אַ טיפּישער שטריך אין זייער גאַנצער קולטור פון אַלע צייטן.

אַזוי האָט מען דאָס אויסגעטיטשט בײַ אונדזערע שכנים. אונדזער ראַנד־גלידעריש ספּערע וואָס מעסט אונדז מיט די מאָסן פֿונעם הערשנדיקן אָרום האָט דעם דאָזיקן אויסטיטשט אָנגענומען און באַטראַכט דעם „אַתה בחרתנו" פּאַר אַ גרויסער היסטאָרישער זינד פון אונדזער פּאָלק. אויך אין דער ייִדיש־ייִדישער סביבה איז אַרײַנגעדרונגען דער זעלביקער אויסטיטש. אין דער אמתן, דער אויסדרוק „אַתה בחרתנו", מיט דער גאַנצער ביטערער איראָניע וואָס ליגט אין אים, ווי עפּעס מיט וואָס מיר דאַרפֿן זיך שעמען, איז טאָקע אין דער דאָזיקער סביבה געבוירן געוואָרן. ער איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַן עקזאָקטער ייִדישער עקוויוואָלענט פון ראַסישער מעגאָלאָמאַניע וואָס איז קיין שום עטנישער גרופּע ניט פֿרעמד.

עס וואָלט געווען ניט נאָטירלעך, ווען מען זאָל בײַ פּאָסיקע געלעגנהייטן ניט טרעפֿן בײַ ייִדן אַזעלכע געפּילן, פונקט ווי בײַ אַנדערע פּעלקער. אָבער עס איז בלי־ספֿק אין גאַנצן פּאַלש, ווען מען ווילל דרינגען, אַז דער באַגריף פון ייִדישער אויסדערווייטקייט דריקט דאָס אויס. די דאָזיקע טעמע איז גאַנץ ברייט דורכגעאַרבעט געוואָרן אין דער וויסנשאַפֿטלעכער ייִדישער ליטעראַ־טור, און ניט דאָ איז דער פּלאַץ אויף איר זיך אָפּצושטעלן. איך וועל זיך בלויז באַנוגענען מיט איין באַמערקונג.

נאָציאָנאַלער עגאָצענטריזם איז געווייַנטלעך אַ פסיכישע פונקציע פון אַליין־פֿאַרטיידיקונג אין קריטישע מאַמענטן. ער טראָגט אַן אימפּולסיוון כאַראַקטער און שטראָמט פונעם אַלגעמיינעם פּאָלקישן ווילן צו לעבן. אָבער בײַ ייִדן איז

„אויסדערוויילטקייט״ געווען אַן אויסגערעכנטער פּועל־יוצא פֿון אַ פּראָגראַם אַזוי צו זאָגן. עס איז ממש אַרויפֿגעצוווּנגען געוואָרן פֿון די אידעאָלאָגישע פֿירער פֿון פֿאָלק. עס איז אַ באַגריף וואָס נעמט זיך ניט סתּם פֿון שטאָלץ מיט זיך אַליין, וואָס וויל גלאַט אונטערשטרײַכן דעם אייגענעם ייִחוס, נאָר וואָס איז מחייבֿ אַ באַשטימטן אויפֿפֿיר אין פּערזענלעכן און סאָציאַלן לעבן. יחזקאל דריקט דאָס אויס, ווען ער דערקלערט: „און וואָס אײַך קומט אויפֿן זינען, וועט קיין מאָל ניט זײַן, וואָס איר זאָגט: מיר וועלן זײַן אַזוי ווי די אומות, אַזוי ווי די משפּחות פֿון די לענדער, צו דינען האָלץ און שטיין.״ [27] דאָס איז ניט קיין פֿאָלקישע עמאָציע נאָר אַ פֿאָרמל פֿון אַן אידעאָלאָגישן באַגריף.

ווי עס זאָל ניט זײַן, עס האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ שאַרפֿע קאַמפּאַניע קעגן דעם „אַתּה בחרתּנו״. אָבער אין דער זעלביקער צײַט, ווען מען האָט מיט אַזאַ מאָראַלן צאָרן אָפּגעוואָרפֿן איין זײַט פֿון דער מטבע, דעם „אַתּה בחרתּנו״־גלויבן, האָט מען גאַנץ רויִק איבערגעלאָזן די אַנדערע זײַט — די מוסר־טראַדיציע. עס קומט אויס, אַז עס איז אַ גרויסע עוולה צו זאָגן אויף זיך, אַז מיר זײַנען אויסדערוויילטע פֿון גאָט, אָבער צו זאָגן אַז מיר זײַנען די ערגסטע, אַז מיר אַליין זײַנען שולדיק אין אַלע אונדזערע צרות, דאָס מאַכט ניט אויס. בכל־אופֿן, קעגן דעם האָט מען קיין קאַמפּאַניעס ניט געפֿירט, מען האָט אויך ניט געשאַפֿן קיין טערמין, אַ מין היפּוך פֿון „אַתּה בחרתּנו״, וואָס זאָל דעם דאָזיקן דרך באַצייכענען און וואַרפֿן אויף אים אַן אומחן.

דער היוצא לנו מדבֿרנו איז, אַז פֿון די צוויי פּסיכיש היילנדיקע טענדענצן איז בײַ גאַנץ חשובֿע טיילן פֿון אונדזער פֿאָלק בלויז געבליבן איינער, דער נעגאַ־טיווער. אָבער ווען אַזעלכע צוויי טענדענצן ווערן צעטיילט און די פּאָזיטיווע זײַט ווערט פֿאַרשוווּנדן, דעמאָלט בײַט זיך אין גאַנצן דער פֿונקציאָנעלער ווערט פֿון דער טענדענץ וואָס איז פֿאַרבליבן. זי טראָגט שוין ניט מער קיין כאַראַקטער פֿון מוסר, ווײַל מוסר איז לאָגיש מחייבֿ אַ געוויסע „אויסדערוויילטקייט״, וואָס אין איר נאָמען מוסרט מען. אָן דעם בלײַבט בלויז הוילע נעגאַטיווקייט מיט אַלע דעמאָראַליזירנדיקע קאָנסעקווענצן וואָס קומען אַרויס דערפֿון. דאָס איז איינער פֿון די שטאַרקסטע דיסאינטעגרירנדיקע פֿאַקטאָרן אין גרופּע־לעבן, פּונקט ווי איינזײַטיקער מאַזאָכיזם איז דאָס אין פּערזענלעכן לעבן. אָט דאָס אָפּוואַרפֿן זיך פֿון דער רעכטער זײַט פֿון דער מטבע און לעבן בשלום מיט דער לינקער דערמאָנט דאָס מוראדיקע בילד וואָס עמוס האָט געמאָלט:

אַזוי ווי אַ מענטש אַנטלויפֿט פֿון אַ לייב
און אים באַגעגנט אַ בער,
און ער קומט אין הויז,
און לענט זײַן האַנט אָן דער וואַנט,
און אַ שלאַנג בײַסט אים אײַן. [28]

אָט אַזוי זײַנען פֿון דער מוסר־טראַדיציע געוואָרן נעגאַטיווע באַציִונגען פֿון ייִדן צו ייִדן. ווען מען זאָגט „מוסר״, דאַרף מען ניט מוסיף זײַן „פֿון ייִדן צו

---

[27] יחזקאל, כ, 32. [28] עמוס, ה, 19.

ייִדן״, ווײַל דאָס ליגט שוין אין באַגריף „מוסר״ גופֿא. אָבער „נעגאַטיווע באַ־
ציִונגען״, דאָס איז עפּעס אַנדערש. דאָ איז שוין פֿאַראַן אַ שפּאַלטונג, וואָס די
אַרומיקע לעבנס־תּנאים צווינגען אַרויף, צווישן ייִדן וואָס באַציִען זיך נעגאַטיוו,
אָדער אין מאָמענט ווען זיי באַציִען זיך נעגאַטיוו, און אַנדערע ייִדן, וואָס קעגן
זיי איז די נעגאַטיווקייט געווענדט. אָבער אַלע דרײַ פֿאָרמען פֿון נעגאַטיווקייט
לעבן צוזאַמען, די הויפּטגלידערישע, די מיטגלידערישע און די ראַנדגלידערישע,
ווירקן איינס אויף ס׳אַנדערע, דערגאַנצן איינס דאָס אַנדערע, און שאַפֿן אָפֿט פֿון
קליינע ברעקלעך — איראָניע, סאַרקאַזם, ערנצטע טענות און קלענערע טענה־
לעך — אַן אַטמאָספֿער וואָס איז אָנגעפֿילט מיט עכטער שׂינאה קעגן ייִדישע
אופֿנים פֿון לעבן.

די נבֿיאים האָבן זיכער מגזם געווען, ווען זיי האָבן געמאָלט די ייִדישע
עוולות פֿון זייער צײַט אין אַזעלכע גרויליקע בילדער פֿון עקל און רישעות.
אָבער דעמאָלט זײַנען זייערע שטראָפֿרייד געווען אַ נאַציאָנאַל־צעמענטירנדיקער
כּוח, עס האָט פֿאַרמאָגט אַלע געזונטע עלעמענטן פֿון מוסר. איצט, אין צײַטן
פֿון „נעגאַטיווע באַציִונגען״, איז אַזאַ דרך, אָן די געהעריקע באַוואָרענישן, אַ
דיסאינטעגרירנדיקער פֿאַקטאָר. אין אַזאַ צײַט איז אַפֿילו ניט גענוג, מיין איך, ווען
מען טײַטלט אויף ייִדישע חסרונות מיט אַ וואַרעמען טאָן און מיט פּאַטעטישער גע־
רירטקייט. אַפֿילו גוטע כּוונות וואָס באַפֿאַרבן יעדעס נעגאַטיווע וואָרט זײַנען ניט
גענוג. וואָרעם די פֿאַרשיידענע פֿאָרמען נעגאַטיווקייט מישן זיך אויס און שאַפֿן ניט
נאָר אַ לאַנגן צעטל פֿאַרמיאוסנדיקע חטאים, נאָר דער עיקר אַ נעגאַטיווע אַטמאָ־
ספֿער אין סאַמע האַרצן פֿון אונדזער לעבן, אַן אַטמאָספֿער וואָס נעמט אָפּ דעם מוט
און דערדריקט דאָס געמיט. אין אַזאַ צײַט דאַרפֿן, לכל־הפּחות די וואָס מיינען
אונדזער טובֿה, זײַן געהיט מיט וואָרט און מיינונג, קאָנטראָלירן סבֿרות און
אויספֿאָרשן אָנגעגעבענע „פֿאַקטן״, צי זיי זײַנען בכלל אמת אָדער ניט.

יידן אין דער טשעכישער רעוואָלוציע פֿון 15טן יאָרהונדערט

פֿון יוסף גוטמאַן

„אין יאָר . . . [1419] . . . זײַנען אויפֿגעשטאַנען אין לאַנד בײַמען די אָנהענגערס פֿון א נײַער רעליגיע, זיי האָבן דערהרגעט אַלע ראָטמענער פֿון פּראָג, האָבן צעשטערט אַלע מאָנאַסטירן פֿון די מאָנאָכן און זיי אונטערגעצונדן, און אויך זייערע בילדער האָבן זיי צעהאַקט אויף פּיצלער, — אַזוי אַז די שטאָט פּראָג איז געוואָרן פֿאַרוויסט. אין דעם זעלביקן יאָר איז געשטאַרבן דער קיניג וואַצלאַוו און ס׳האָט אָנגעהויבן רעגירן דער קיניג זיגמונט. דעמאָלט זײַנען אַלע אײַנוווינערס פֿון בײַמען צוזאַמען מיט זייערע פֿירשטן אויפֿגעשטאַנען קעגן אים, און פֿיל מענטשן זײַנען דעמאָלט דערהרגעט געוואָרן. אין א יאָר פֿרום האָבן די קריסטלעכע קיניגן גענומען זיך גרייטן מלחמה צו האַלטן מיט די אָנהענגערס פֿון נײַעם גלויבן, וואָס מען האָט זיי געפֿונען הוסיטן, פֿרי זיי צו פֿאַרטיליקן פֿון דער ערד, זייער נאָמען זאָל מער ניט געדאַכט ווערן. אָבער וועז זיגמונט איז צוזאַמען מיט די אַנדערע אימפּעריש פֿירשטן אַרויס קעגן זיי אין מלחמה, זײַנען זיי צעשלאָגן געוואָרן דורך די הוסיטן, כאָטש דאָס קיניגלעכע חיל איז באַשטאַנען פֿון 100 טויזנט מאַן, און דער גרעסטער טייל פֿון זיי איז אויסגעהרגעט געוואָרן. דער קיניג אַליין האָט געמוזט אַנטלויפֿן צו פֿוס און ער איז קוים אַנטרונען מיטן לעבן. די איבעריקע זײַנען וואָס געשווינדער אַנטלאָפֿן, און צעזייטע און צעשפּרייטע זײַנען זיי געגאַנגען איבער די חיזער און געבעטלט בײַ גוטע מענטשן ברויט אויף צו דערהאַלטן דאָס חיות. אויך אויף שיפֿן [?] האָט מען זיך דעמאָלט געשלאָגן און די הוסיטן האָבן באַהערשט גאַנץ בײַמען וואָס איז זיי געוואָרן אונטערטעניק. א סך פֿון די וואָס זײַנען אַרויס אין מלחמה האָבן זיך שוין געהאָט פֿירגענומען זיך צו לאָזן ווײַלגיין איבער יידן, וועז זיי וועלן נאָר בשלום אהיימקומען. דערפֿאַר האָבן יידן זיך זייער געשראָקן אוז א גרויסער פּחד איז זיי באַפֿאַלן. צווישן זיי האָט זיך אויך געפֿונען דער פֿרומער מהרי״ל...״

אָט אַזוי — אין אַלגעמיין ריכטיק, כאָטש אין געוויסע פּרטים ניט פֿינקטלעך — וועלט געשיכדערט, מיט אַ ניצוץ סימפּאַטיע, אין דער יידישער כראָניק „עמק הבכא״[1] די ערשטע מאָדערנע רעוואָלוציע אויף דעם איראָפּעישן קאָנטינענט.

די אַנטוויקלונג פֿון פּראָדוקציע און דער נצחון פֿון געלטווירטשאַפֿט

אין 13טן און 14טן יאָרהונדערט איז ביימען געווען איינס פֿון די רײַכסטע און עקאָנאָמיש צום מערסטן אַנטוויקלטע לענדער פֿון איראָפּע. עס איז געווען

[1] דאָס וועלט פֿון היסטאָריקער און דאָקטאָר יוסף בן יהושע בן מאיר הכהן וואָס האָט געלעבט אין איטאַליע אין 16טן יאָרהונדערט.

דער צענטער פֿון אַ היפּש אויסגעשפּרייטער מלוכה וואָס האָט נאָך אין 12טן יאָרהונדערט אַרומגענומען — צו מאָל די עסטרײַכישע אַלפּענדער, צו מאָל (דורך פּערסאָנאַלער אוניע) אויך פּויל׳ן און אונגערן. צום אָנהייב 15טן יאָרהונדערט געהערן צו דער טשעכישער מלוכה (די „ביימישע קרוין״) אָבער ביימען אויך מערן, גאָנץ שלעזיע און לוזשיץ. די דאָזיקע מלוכה איז, ווי פֿאַר יענע צייטן, געווען ניט בלויז גרויס, נאָר אויך היפּש צענטראַליזירט.

די צענטראַלע מאַכט האָט זיך אָבער געקענט האַלטן אָנטקעגן די פֿעאָדאַלן, ווײַל אין לאַנד איז געווען נאָך איין סאָציאַלער כּוח: די שטעט. די שטעט זײַנען פֿאַרלייגט געוואָרן דורך די לעצטע פֿרזשעמישלידן אין 13טן יאָרהונדערט און פֿון די לוקסעמבורגער אין 14טן יאָרהונדערט; זיי זײַנען דאָס רובֿ באַזעצט געוואָרן מיט דײַטשע קאָלאָניסטן און האָבן באַקומען גרויסע פֿריווילעגיעס. די געשווינד וואַקסנדיקע עשירות זייערע האָט בײַ זיי געשטאַרקט דעם באַגער צו האָבן אַ חלק אין דער פּאָליטישער מאַכט פֿון דער מלוכה. אויב דער רענעסאַנס־שריפֿט שטעלער ענעאָס סילוויוס, דער שפּעטערדיקער פּויפּס פּיוס II, האָט געקענט שרײַבן וועגן די דײַטשע שטעט, אַז „די שאָלענדישע קיניגן וואָלטן געווען גלײַך־לעך צו ווינען אַזוי ווי ס׳ווינט אַ מיטלמעסיקער נירנבערגער בירגער״, — קען מען דאָס אייגענע זאָגן וועגן פּראָג. אונטער קאַרל IV איז די דאָזיקע שטאָט, ווי דאָס זיצאָרט פֿון קיסר, געוואָרן דער צענטער פֿון דער דײַטשער מלוכה; דאָרטן איז אויפֿגעשטאַנען דער ערשטער מיטל־אייראָפּעישער אוניווערסיטעט. די שטאָט איז געווען פֿול מיט פֿרעכטיקע בנינים, און קאַרל IV האָט צוליב אורבאַניסטישע טעמים געלאָזט אויפֿבויען לויט אַ פּלאַן אַ גאַנצן נייעם שטאָטטייל, די „נייע שטאָט״.

אין די שטעט האָט מען זיך פֿאַרנומען ניט בלויז מיט מיסחר, נאָר ס׳האָט זיך אויך אָנטוויקלט אַן אינדוסטריע. איר דעמאָלטיקע בליצייט האָט ביימען צו פֿאַרדאַנקען בעיקר דער בערגערײַ, וואָס איר צענטער, די שטאָט קוטנאַ האָרא (קוטנבערג) מיט אירע זילבערגרובן, איז געוואָרן די צווייטע שטאָט אין לאַנד. די זילבערגרובן זײַנען געוואָרן דער מקור פֿון אַ ווירטשאַפֿטלעכן וווילזײַן פֿון גאַנצן לאַנד, וואָס האָט מיגלעך געמאַכט אײַנצופֿירן אַ רעגולירטע וואָלוטע, דעם „פּרעגער גראָשן״.

אָבער די דאָזיקע גיכע אַנטוויקלונג פֿון די פּראָדוקטיוע כּוחות האָט אויך געהאַט אַ צווייטע זײַט — זי האָט אויף שריט און טריט צעשטערט די אַלטע פֿעאָדאַלע באַציונגען און געשאַפֿן נײַע סאָציאַלע היפּוכים. לעבן דער פּרימיטיוער און פֿאַרגליווערטער לאַנדווירטשאַפֿט איז אויפֿגעשטאַנען דער אַנטוויקלטער און רירעוודיקער האַנדל און די ערשטע שפּראָצונגען פֿון דער אינדוסטריע, וואָס תּחילת איז זי נאָך אַרגאַניזירט אין די צעכן. בײַ די דעמאָלטיקע פּרימיטיוע באַציונגען האָבן ביידע אַרײַנגעברענגט ריזיקע רווחים, און זיי האָבן רײַך געמאַכט די שטאָטישע פּאַטריציערס. אין די שטעט האָט זיך באַווײַזן אַ רחבֿותדיקער לוקסוס וואָס האָט פֿון איין זײַט אויפֿגערייצט די נידעריקע שיכטן געזעלשאַפֿט, און פֿון דער צווייטער זײַט געטריבן די דאָרפֿישע אַדלעכטן נאָכ־

צוטאָן. די פֿאַרשטאַרקטע אַפּעטיטן פֿון די אַדלעלייט האָבן אָבער געברענגט מיט זיך אַ ספּנה פֿאַר דעם ביזאַהעריקן לעבנס־מצב פֿון די פּויערים, ווײַל מען האָט אָנגעהויבן פֿאַרלאַנגען פֿון זיי אָפּצוגעבן וואָס אַ מאָל אַ גרעסערן חלק. דאָס וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט אַרויסרײַסן ביז אַהער פֿון די אונטערטאַנער און וואָס ס׳האָט פֿריער געקלעקט פֿאַר דער נאַטוראַלער קאָנסומפּציע פֿון די הארן, האָט זיי שוין נישט געקענט באַפֿרידיקן בײַ אַן אומבאַגרענעצטן מאַרק. די אָפּצאָלן אין נאַטור קען מען דאָך נישט בלויז קאָנסומירן, נאָר אויך פֿאַרקויפֿן אין שטאָט און קריגן דערפֿאַר לוקסוס־אַרטיקלען וואָס זײַנען ביז איצט געווען אומבאַקאַנט. אויך קען מען נאַטוראַלע אָפּצאָלן פֿאַרוואַנדלען אין געלטאָפּצאָלן. אַזוי אַרום האָט דאָס געלט וואָס איז געפֿלאָסן פֿון די גרובן אָנגעהויבן צו צעשטערן די געזעלשאַפֿטלעכע באַציונגען. דאָס וואָס ס׳איז נעכטן געווען דערהויבן און הייליק האָט מען הײַנט געקענט קויפֿן און פֿאַרקויפֿן: מען האָט אָנגעהויבן טרײַבן אַ לעבעדיקן האַנדל ניט בלויז מיט בשמים, לוקסוסקלײדער און צירונג — נאָר אויך מיט קלויסטערמטן און מיט אינדולגענצן. די אַלטע ווערטן פֿון דער גאָטישער געזעלשאַפֿט, וואָס אַ מאָל האָט מען זיי ניט באַטראַכט ווי ווערטן צום קויפֿן, האָט מען אָנגעהויבן מעסטן מיט דער מאָס פֿון געלט. מיט דער צײַט האָבן זיי דעריבער אָנגעהויבן פֿאַלן אין ווערט.

די סאָציאַלע היפּוכים אין די שטעט און די שטעלונג פֿון יידן

מיט דער אָנטוויקלונג פֿון דער סחורה־ווירטשאַפֿט האָבן זיך געשטאַרקט די סאָציאַלע היפּוכים אין די שטעט גופֿא. אָנטקעגן דעם רײַכן פּאַטריציער זײַנען געשטאַנען די מאַסן קלײַנע האַנטווערקערס, געזעלן און טאָגאַרבעטער און אין דער בערגערײַ — אַפֿילו אַ מין פּראָלעטאַריאַט. די דאָזיקע היפּוכים האָבן אין ביימען אָנגענומען אויך אַ נאַציאָנאַלע פֿאָרם. די אַלט־אינגעזעסענע פּאַטריציערס זײַנען געווען דײַטשן, די נידעריקערע שיכטן אין די שטעט זײַנען געווען טשעכן. אַזוי אַרום האָבן זיך די סאָציאַלע היפּוכים אויסגעמאָסן אויך אין אַ נאַציאָנאַלן קאָמף. דאָס האָט דערפֿירט דערצו, אַז במשך פֿון דער רעוואָלוציע זײַנען די ביימישע שטעט געווארן ניט נאָר דעמאָקראַטיש, נאָר אויך טשעכיש.

יידן זײַנען געווען אַ וויכטיקער טייל פֿון דער ביימישער באַפֿעלקערונג. אין פּראָג זײַנען זיי געזעסן שוין עטלעכע הונדערט יאָר; צום אָנהייב 15טן יאָר־הונדערט האָבן זיי זיך שוין געפֿונען אין אַ גאַנצער רײַ פּראָווינצער שטעט. אין די בערגערײַ־שטעט, בפֿרט קוטנאַ האָראַ, איז זיי געווען פֿאַרוועהרט צו ווינען, אָבער אין אַ שכנותדיקער שטאָט, אין קאָלין, האָט זיך געפֿונען איינע פֿון די עלטסטע יידישע קהילות.

יידן האָבן געלעבט ניט אין, נאָר אַזוי צו זאָגן אויף דער פּעריפֿעריע פֿון דער מיטל־עלטערישער געזעלשאַפֿט. אָפּגעטיילט אין די געטאָס, זײַנען זיי ניט געווען קיין בירגערס, אָפֿילו ניט אין מיטל־עלטערישן באַטײַט פֿון דעם וואָרט. אָבער דאָך האָט זיך דאָס עקאָנאָמישע לעבן שטאַרק אין זיי געניטיקט, בפֿרט

דעמאָלט, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אויסברייטערן די געלטווירטשאַפֿט, וואָס זיי זײַנען געווען אירע חשובֿסטע פֿאַרטרעטערס. די אַנטוויקלונג פֿון האַנדל און פֿון דער אינדוסטריע, און אויך דער וווקס פֿון די באַדערפֿענישן פֿון די אַדללײַט און פֿון הויף, האָבן געברענגט מיט זיך אַ פֿאַרשטאַרקטן באַדאַרף אין לײַ־קאַפּי־טאַל. פֿאַר קריסטן איז געווען פֿאַרווערט צו באָרגן געלט אויף פּראָצענט, — ווער זשע האָט געקענט צושטעלן די נייטיקע הלוואות, אויב ניט יִדן? די קיניגלעכע מאַכט האָט זיך גענייטיקט אין געלט־מקורים, וואָס זאָלן זײַן אומאָפּהענגיק פֿון די פֿעאָדאַלע שטאַנדן, — און דאָס האָבן יִדן צום בעסטן געקענט באַזאָרגן. דער דײַטשער היסטאָריקער ליפּערט שילדערט טרעפֿיק די לאַגע אַזוי:

„פּונקט אַזוי ווי די פֿירשטן פֿון ביימען האָבן אין די שפּעטערדיקע צײַטן געהאַלטן פֿאַר נייטיק צו שאַפֿן אַן אייגענעם שטאַנד, וואָס זיי זאָלן זיך קענען אויף אים פֿאַרלאָזן און אָנשפּאַרן אַנטקעגן דער ניט־זיכערער היימישער פּריצימשאַפֿט, און זיי האָבן צו דעם צוועק אַריבערגעצויגן דאָס דײַטשע בירגערטום קיין ביימען, — פּונקט אַזוי איז נאָך אין אַ סך פֿרִיערדיקע יאָרהונדערטער, בײַם פֿעלן פֿון אַ געהעריקער פֿינאַנץ־ווירטשאַפֿט, אויפֿגעקומען פֿאַר זיי די נייטיקייט צו געפֿינען מיטלען וואָס זאָלן זיי אַרויסנעמען פֿון אַ פֿאַרלעגנהייט אין די אָפֿטע פֿאַלן, ווען ס׳פֿלעגט מיט אַ מאָל פֿאַרפֿעלן געלט, אַז זיי זאָלן ניט מוזן אָנקומען אין יעדן איינצלנעם פֿאַל באַזונדער צו דער שווערלײַביקער און ניט אָנגע־לייגטער מאַשינעריע פֿון לאַנדטאַג, צו פּועלן בײַ אים די באַוויליקונג פֿאַר אויסערגעוויינטלעכע קאָנטריבוציעס.“[2]

בכן, האָבן די פֿירשטן געקענט צו מאָל רודפֿן יִדן, אָבער ניט אויף שטענ־דיק באַזײַטיקן זיי. די הון וואָס לייגט גאָלדענע אייער קוילעט מען ניט. דער זעלביקער פּרזשעמיסל אָטאָקאַר II וואָס האָט גערופֿן דאָס רובֿ דײַ־טשע קאָלאָניסטן אין לאַנד אַרײַן האָט אויך די יִדן געגעבן ברייטע פּריווי־לעגיעס. די דאָזיקע פּריווילעגיעס זײַנען 1356 איבער אַ נײַס באַשטע־טיקט געוואָרן פֿון קיסר קאַרל IV. יִדן פֿלעגן באָרגן געלט דעם קיסר וואָס פֿלעגט זיי טייל מאָל מוחל זײַן די שטײַערן;[a2] די אַדללײַט, אַ שטייגער דער מעכטיקער דרום־ביימישער משפּחה ראָזשמבערק וואָס האָבן זיך אויסגעבעטן בײַם קיסר דאָס רעכט צו באַזעצן אויף זייערע מאַיאָנטקעס עטלעכע יִדן; די שטעט, למשל בודוויץ און הראַדעץ קראַלאָווע;[b2] און אַ סך פּריוואַטע מענטשן. דער אָנגענומענער וואָכער (פּראָצענט פֿאַר אַ וואָך) איז געווען אַ גראָשן אויף אַ שאָק, ד״ה כמעט 100% אַ יאָר; נאָר עטלעכע מאָל (1385, 1390 אין ביימען; 1411 אין מערן) האָט מען אַרויסגעגעבן אַמנעסטיעס אויף חובֿות און דורך אַ דעקרעט פֿון דער מאַכט פּשוט אָפּגעמעקט אַלע חובֿות וואָס ניט־יִדן האָבן געקומט

---

[2] Julius Lippert. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (1867).

בפֿרטיות זײַנען אַלע מקורים געבראַכט אין דער רשימה צום סוף פֿון אונדזער אַרטיקל.

[2a] Tomek. *Dějepis města Prahy.* II, p. 511.

[2b] Budějovice, Hradec Králové.

יידן. אזוינע „שמיטות" זײנען אין מיטל־עלטער געווען אנגענומען אומעטום; אבער נאך אַ סך ערגער פֿארן יידישן געשעפֿט איז געווען דאס, וואס אויב אַ בעל־חוב איז געווען הינטערשטעליק, האט דער יוד אים געמוזט לאָדן — וועדליג זײן שטאנד — אין די פֿארשיידנסטע שטאטישע, הויפֿישע, לאנדישע און קלויס־טערשע געריכטן. איצט אין 1393 האט קיניג וואצלאוו IV באשטימט, אז אלע פֿראצעסן וועגן חובות צו יידן דארפֿן געפֿירט ווערן דורכויס פֿארן קיניגלעכן געריכט אונטערן פֿארזיץ פֿונעם קיניגלעכן אונטערקאמערמאן, און אז יעדערער, וועמען דער אונטערקאמערמאן וועט ארויסרופֿן און ער וועט ניט קומען, האט ממילא פֿארשפּילט דעם פּראצעס. דער דאזיקער דעקרעט האט געוויס אויך געהאט אַ היפשן חלק אין דער מרידה פֿון די אדלישע יענעם יאָר, ווען מען האט אפֿילו אויף אַ צײט געמוען דעם קיניג אין געפֿענגעניש. נאָך דעם ווי דער קיניג האט שלום געמאכט מיט דער אדלשאפֿט איז מסתמא דער דעקרעט געבליבן אויפֿן פּאפּיר.

די מחברים פֿון צווישן די העכערע קאטוילישע גײסטלעכע וואָרפֿן ניט זעלטן אויס וואצלאוו IV, אז ער איז געווען אַן אוהבֿ־ישׂראל. זיי קלאָגן זיך, אז דער קיניג פּראטעזשירט אומעטום יידן אויפֿן חשבון פֿון קריסטן; אז ער האט זיי געגעבן דאס רעכט ארומצורינגלען די געטאָ מיט מויערן און טורעמס; אז ער האט באפֿרײט פֿון זייערע וועגן קריסטלעכע הײזער בשכנות מיט דער געטאָ, „אזוי אז זיי זײנען אונטער זײן רעגירונג פֿעט געוואָרן און האבן זיך זייער צע־שפּרייט". וואצלאוו, לייענען מיר בײַ אזאָ מחבר, „האט פֿארלאזן די רוימער און זיי האבן אים פֿארלאזן, ער האט געדופֿט די גײסטלעכע, ער איז געווען די דײַטשן אַ שׂונא און אויף די טשעכן אַ קויל־לעך, צו די הערעטיקערס אַ באשיצער און צו די יידן אַ מלך". ס׳איז ניט קיין צופֿאלזאך, וואס פֿאר אַ מחבר פֿון די דאזיקע קלאָגענישן ווײזט זיך ארויס לודאלף פֿון סאגאן, וואס שפּעטער, ווי אַ קראָניקער, געפֿינען מיר אים צווישן די ווידסטע שׂונאים פֿון דער הוסיטישער באוועגונג.

יידן האבן וואס אַן אמת געלעבט אין געטאָ, אבער זיי זײנען ווײַט ניט געווען אזוי הערמעטיש אפֿגעזונדערט פֿון דעם רעשט באפֿעלקערונג, ווי טיפּ האלטן. דאס זעט מען ארויס סײַ פֿון דער גרויסער צאָל טשעכישע ווערטער און דער גוטער באקאנטשאפֿט מיט די פֿארהעלטענישן אין ביימען, וואס מיר געפֿינען אין פּראָגער העברעישע כתבֿ־יידן פֿון 12טן יאָרהונדערט, איבער הויפּט בײַ יצחק אור זרוע (ראמאן יאקאבסאן האט דערויף אָנגעוויזן), סײַ פֿון דער באזונדערער געזעץ־געבונג וואס האט געדארפֿט האמעווען די אנטוויקלונג פֿון די באציונגען צווישן יידן און ניט־יידן. אזוי למשל האט אַ דעקרעט פֿון יאָר 1348, פֿון קארל IV, פֿארווערט יידן צו האלטן קריסטלעכע אמען, צו באנוצן קריסטלעכע הייבאמען, און האט באשטימט אַ באזונדער קלײדונג פֿאר יידן: שפּי־ציקע קאפּעלושן פֿאר מענער און אַ באזונדער פֿריזור פֿאר פֿרויען. מען האט ניט פֿארבאהאלטן, אז דער ציל פֿון דער פֿארארדענונג איז געווען צו פֿארהיטן פֿון אויסגעלאסנקייט בשוגג צווישן יידן און קריסטן.

עס וואָלט אָבער געווען פֿאַלש צו דרינגען וועגן אַן אינטערעסן־סאָלידאַריטעט צווישן יידן און דעם דײַטשן שטאָטישן פּאַטריציאַט, ווי עס מיינט לײַפּערט שרײַבנדיק:

„אין בײַמען איז זייער גורל [פֿון יידן] פֿון אָנפֿאַנג אָן געווען שטאַרק געבונדן מיטן גורל פֿון ד ײַ ט ש ן ב י ר ג ע ר, זיי האָבן זיך דער־הויבן און זײַנען געפֿאָלן צוואַמען מיט אים. פֿאַר דעם ד ײַ ט ש אין בײַמען איז דער יידישער נאָר א מענטש פֿון אַן אַנדער ג ל ו י ב ן, אָבער דער סלאָווישער באַווײַנער האָט אים פֿײַנט געהאַט פֿון אָנפֿאַנג אָן ניט נאָר ווי א בן דת־משה, נאָר קודם־כל ווי א פֿרעמדן, וואָס האָט פֿונקט ווי די ד ײַ ט ש ן געהאַט די העזה דורך אונטערנעמען רישקייט און פֿלײַסיקייט רײַך צו ווערן אין פֿרעמדן לאַנד, בעת ער אַליין אין זײַן „אייגענעם" לאַנד, איז א פֿרעמדער געווען פֿאַרמישפּט צו בלײַבן אַרעם. דאָס איז צום טײל די סיבה פֿון א גרעסערער דערנעענטערונג פֿונעם יִ ד ן צום ד ײַ ט ש ן קריסט.

אָט די „דערנעענטערונג" האָט זיך אָנטפּלעקט אין משך פֿון 14טן יאָרהונדערט אין א ריי פֿאַרפֿאַלן, דער גרעסטער אין יאָר 1389, וואָס די דײַטשע פֿאַטריציערס האָבן אַרויסגערופֿן. מען דאַרף געדענקען, אַז דער יִד איז פֿאַרן דײַטשן פֿאַטריציער געווען ניט בלויז א מענטש פֿון אַן אַנדער גלויבן, נאָר אויך א קאָנקורענט. אָחוץ דעם זײַנען פֿאַרפֿאַלן אויף יידן שוין דעמאָלט געווען א באַליבטער מעטאָד אָפּצוציען פֿון די מושלים די אומצופֿרידנקייט פֿון די נידעריקע שטאָטישע שיכטן. אין פֿראָג א שטייגער איז פֿאַסכע 1389 געווען א פֿאַרפֿאַל, אין וועלכן ס׳זײַנען אויסגעהרגעט געוואָרן, זאָגט מען, 3000 יידן, וואָס דאָס וואָלט באַטראַפֿן כּמעט א צענט חלק פֿון דער יעמאָלטיקער באַפֿעלקערונג פֿון פֿראָג.

וועגן דעם דאָזיקן פֿאַרפֿאַל זײַנען דערפֿאַרגען צו אונדז עטלעכע מיטצײַטישע דאָקומענטן. פֿונעם יידישן צד האָבן מיר ר׳ אַבֿיגדור קאַראָ באַווויסט סליחה (מיר וועלן זיך מיט ר׳ אַבֿיגדור קאַראָן נאָך באַגעגענען שפּעטער, וואָרעם ער האָט געשפּילט א שטיקל ראָלע אין דער הויפּטישער באַוועגונג). פֿון דעם קריסטלעך־אַנטיסעמיטישן צד האָבן מיר א באַשרײַבונג פֿון א פֿאַרשוין וואָס זאָגט אויף זיך אַליין, אַז ער איז געווען דער הויפּט־אַרפֿאַניזאַטאָר פֿונעם פֿאַרפֿאַל. דער חיבור הייסט Passio Judaeorum Pragensium secundum Jesskonem[2c] rusticum quadratum[2d]. פֿון קאַטאָוועס וועגן רופֿט זיך דער מחבר „פֿירקאַנטיקער פּויער" (rusticus quadratus), נאָר אין אַנדער אָרט זאָגט ער אויף זיך, אַז ער איז א גיסטלעכער (pontifex), און זײַן באַהאַוונטקייט אין לאַטײַן און אין טעקסט פֿון דער עוואַנגעליע רעדט געווײַנטלעך פֿאַר דער צווייטער השערה.

[2c] אין אַן אַנדער כתב־יד שטייט ניט Jesskonem, נאָר Johannem.

[2d] אין טשעכיש איז דער דאָקומענט אָפּגעדרוקט בשלימות אונטערן נאָמען Pašije pražských židů בײַ יאַן ווילקאָווסקי, *Próza z doby Karla IV*, פּראָג 1938, זז׳ 94—97.

אָנגעהויבן האָט זיך דער פּאָגראָם פֿון דעם וואָס אַ גײַסטלעכער איז מיטן סאַקראַמענט געגאַנגען פּאַסכעצײַט דורך דער ייִדישער שטאָט און ייִדישע קינ־דער וואָס האָבן זיך געשפּילט אין גאַס האָבן אים געטראָפֿן מיט אַ שטיינדל. ס׳איז געוואָרן אַ צוזאַמענשטויס און עטלעכע ייִדן האָט מען פֿאַרוואַכט. די פּראָגער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג (וואָס זי איז געווען בײַם דײַטשן פּאַטריציאַט אין די הענט) האָט אַײַנגערופֿן אַ פֿאַרזאַמלונג אין ראָטהויז. נאָר „גאָט האָט אַזוי געמאַכט״, דערציילט יעסקאָ און גיט דערבײַ אַזוי ווי אַ פּינטל מיטן אויג, אַז די שטאָטישע שוטרים, אַנשטאָט צו בעטן אויף דער פֿאַרזאַמלונג, האָבן גערופֿן דאָס פֿאָלק, מען זאָל „אויפֿן באַפֿעל פֿון קיניג און פֿון שטאָטראַט צעראַבירן און פֿאַרלענדן ייִדן״. יעסקאָ האָט יעמאָלט געזאָגט, ווי ער אַליין גיט איבער:

„אונדז איז נוציק, אַז אַלע ייִדן זאָלן שטאַרבן פֿאַרן קריסטלעכן פֿאָלק . . . ס׳וועט מיר ניט זײַן גוט אויפֿן האַרצן איידער מײַן שווערד און מײַן גײַסט וועלן זיך ניט אָנשיכּורן מיט ייִדיש בלוט. מײַן גײַסט איז אָנגעברייט און מײַן גוף איז ניט מיד . . .״

דעם דאָזיקן פּאָגראָמשטשיק געפֿינען מיר אויך שפּעטער צווישן די דם־שונאים פֿון דער הוסיטישער רעוואָלוציע. אינעם כּתבֿ־יד פֿון טרזשע־באָן[2e] געפֿינט זיך אַן אַנטיהוסיטישער פּאַשקעוויל, באַוווּסט אונטערן נאָמען Missa Wycklef et Hussitica, וואָס איין קאַפּיטל זײַנס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער: Evangelium secundum Johannem quadratum. די פֿאָרם איז די זעלביקע וואָס אין דער Passio Judaeorum: מיטצײַטישע געשעענישן ווערן איבערגעגעבן אין לבֿוש פֿון אַ דערציילונג פֿונעם נײַעם טעסטאַמענט. ס׳קען דוכט זיך דער מינדסטער ספֿק ניט זײַן, אַז דער אָרגאַניזאַטאָר פֿונעם פּאָגראָם פֿון 1389 איז אידענטיש מיטן שפּעטערדיקן אַנטיהוסיטישן פּאַמפֿלעטיסט.[2f]

אין דער גאַנצער געשיכטע פֿונעם פּאָגראָם וואַרפֿט זיך אין די אויגן די ראָלע פֿון די בעלי־בתּים אין ראָטהויז, די פּאַטריציערס, וואָס „אומאָפֿיציעל״, דורך אַ טעות פֿון די שטאָטישע שוטרים, אָרגאַניזירן זיי דעם פּאָגראָם. דאָס וואָס נאָכן פּאָגראָם האָט דער מאַגיסטראַט געהייסן אָפּגעבן די אָנגעראַבירטע זאַכן אין ראָטהויז גיט מערניט צו נאָך איין שטריך צום בילד. אַגבֿ זײַנען ניט די אָנגעראַבירטע מטלטלין געווען דער עיקר, נאָר די צעריסענע שטרות — ווי באַלד ס׳זײַנען ניט געווען מער די קבלות אויף די חובֿות האָבן ייִדן שוין ניט געקענט מער מאָנען. „איצט מוזן מיר זיך אַרײַנמישן״, האָבן געזאָגט די מענטשן פֿון מאַגיסטראַט נאָך דעם ווי די ייִדישע שטאָט איז געווען אין גאַנצן חרובֿ און טויזנטער בר־מיננס זײַנען געלעגן אין די גאַסן, „כּדי דער קיניג, ווען ער וועט זיך אומקערן, זאָל ניט זאָגן, אַז מיר האָבן קיין זאַך ניט געטאָן״.

אַזוי האָט אויסגעזען אין דער פּראַקטיק ליפּערטס טעזיס וועגן דער „שותּפֿות פֿון אינטערעסן״ צווישן די דײַטשע בירגערס און ייִדן.

[2e] Třeboň.

[2f] Cf. Frant. Mareš, *Český časopis historický*, IX, Praha 1903, p. 202; F. M. Bartoš, *Kalendář česko-židovský* 1915-1916, p. 159.

דערעיקרשט ווערט אַבער ליפּערטס טעאָריע אָפּגעפֿרעגט דורך דעם גורל פֿון יידן בעת דער הוסיטישער באַוועגונג. ליפּערט אַליין, בלײַבנדיק געטרײַ זײַן קאַנצעפּציע, שרײַבט וועגן דעם אַזוי:

„א פּוילער אומבײַט צום שלעכטן איז פֿאַרגעקומען דעמאָלט, וועו דורך די שטורעמס פֿון דער הוסיטישער צײַט איז געבראָכן געוואָרן די מאַכט פֿון קיניגטום, וועו בייַמען האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון די טראַדיציעס פֿון די רומיקע פּרזשעמישלידן . . . און האָט אין אויבנאָן געשטעלט איר סלאַווישקייט. אויך דער דאָזיקער קלאַפּ האָט מיטן זעלביקן אימפּעט געטראָפֿן דאָס דײַטשע בירגערטום, אַזוי אַז אין פּאָליטישן זינען זײַנען דײַטשן און יידן פֿון קרמונים אַז געצוווּנגען געווען צו זײַן צוזאַמען און דער יוד האָט געקענט זוכן זײַן ישועה נאָר אין דײַטשנטום."

די פֿאַקטן רעדן מיט אַן אַנדער לשון. עס איז אַ פֿאַקט, אַז בעת די הוסיטישע מלחמות זײַנען די ביימישע שטעט פֿאַרטשעכישט געוואָרן און אָפּגעריקט געוואָרן פֿון דײַטשן, אָבער ניט פֿון יידן. מיר האָבן ניט קיין שום ידיעה וועגן דעם, אַז יידן זאָלן ערגעץ ווו האָבן פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון אַ הוסיטישער שטאָט, דערפֿאַר זײַנען באַקאַנט פֿיל פֿאַלן פֿון פֿאַרטרײַבן יידן פֿון קאַטוילישע שטעט אין ביימען און פֿון שכנותדיקן אויסלאַנד. די לאַגע פֿון יידן האָט זיך דורך דער דעמאָקראַטישער איבערקערעניש ניט בלויז ניט פֿאַרערגערט, נאָר היפּש פֿאַרבעסערט. אָבער אייַדער מיר גייען אַרײַן אין די פּרטים, ווילן מיר צו ערשט אַ בליק טאָן, ווי אַזוי האָט דער געזעלשאַפֿטלעכער קריזיס געביטן דעם אַלגעמיינעם סאַציאַלן מצב.

דער סאָציאַלער קריזיס

ערב דער רעוואָלוציע האָט זיך געלאָזט שפּירן אין דער גאַנצער געזעלשאַפֿט אַ טיפֿער קריזיס: אַלע קלאַסן זײַנען געווען אומצופֿרידן, און אַלע האָבן געוואָלט פֿאַרפֿעסטיקן זייער אומזיכערע לאַגע דורך אַרײַננעמען אין די הענט אַ גרעסערן טייל פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער מאַכט. די אַדלקײט האָבן געקוקט מיט קינאה אויף דעם לוקסוס פֿון די שטאָטישע פּאַטריציערס און פּרעלאַטן; די ריטערס האָבן זיך געווערט קעגן דער פֿאַראַרמונג; די שטעט האָבן געוואָלט, לויט דער וואָג פֿון זייער ווירטשאַפֿטלעכער מאַכט, אויסקעמפֿן זיך אַ גרעסערע פּאָליטישע ראָלע; די שטאָטישע אַרעמקייט האָט אין די שטעט גופֿא געקעמפֿט פֿאַר גלײַך־בארעכטיקונג; די פּויערים האָבן זיך געבונטעוועט קעגן דער פֿאַרערגערונג פֿון זייער מעמד. די דאָזיקע צעטיילטע כוחות האָבן געקענט ווערן אַ גאַנצקייט רעוואָלוציאָנערע קראַפֿט, ווען זיי געפֿינען אויס אַ בשותפֿותדיקן שׂונא וואָס דריקט אויף אַלע גלײַך.

דער דאָזיקער שׂונא איז געווען דער קאַטוילישער קלויסטער. ער האָט עקספּלואַטירט אַלע קלאַסן; צו אים האָט געהערט אײַן דריטל פֿון דער גאַנצער אַקערערד. ער האָט די פּויערים אויסגעזייגט דורך צינדזן און מעשׂר אָן אַ ברעג. זײַנע רעליגיעזע פֿונקציעס, ווי דאָס קריסטיקן קינדער, די קאָמוניע, די לעצטע זאַלבונג אאז״ו זײַנען געווען זאָכן, וואָס דער מענטש פֿון מיטל־עלטער

האָט זיך אַן זיי ניט געקענט באַגיין. דער קלויסטער האָט געהאָט דערויף אַ מאָנאָפּאָל, און מיטן אויפקום פֿון דער סחורה־ווירטשאַפֿט האָט ער פֿון דעם דאָזיקן מאָנאָפּאָל געמאַכט אַ מיטל פֿון עקספּלואַטאַציע; ער האָט דאָס אַלץ פֿאַר־מיסחרט.[3] אויך די פֿאַראַפֿיעס און ביסקופֿשאַפֿטן זײַנען געווארן טראַקטירט ווי קאָמערציעלע אונטערנעמונגען, זײַנען געווארן פֿאַרקויפֿט און פֿאַרדונגען, אַפֿט מאָל צו גאָר אומקאָמפּעטענטע מענטשן. צווישן די גלחים האָט זיך פֿאַרשפּרייט גאָרניט קיין קריסטלעכער לוקסוס, און זיי האָבן געטרעטן מיט די פֿיס אַלע געבאָטן פֿון רעליגיע און פֿון פּשוטער לײַטישקייט. און ווען די לופֿט איז געווען אַנגעלאָדן מיט געזעלשאַפֿטלעכן שטורעם, האָט זיך עס געמוזט אויסלאָדן — קודם־כל אַנטקעגן קלויסטער.

רעליגיעזע רעפֿאָרמאַציע אָדער סאָציאַלע רעוואָלוציע?

טאַקע דאָס איז געווען נאָך איין מאָטיוו, פֿאַר וואָס די סאָציאַלע באַוועגונג האָט געמוזט אָננעמען די פֿאָרם פֿון אַ רעליגיעזער רעפֿאָרמאַציע. דער מענטש פֿון מיטל־עלטער האָט זיך פֿונקט אַזוי געפֿונען אונטער דער השפּעה פֿון דער מאָטעריעלער סביבה ווי דער מאָדערנער מענטש. ער האָט נאָר די זאַך אָנדערש תּופֿס געווען. זײַן לעבן איז טאַקע געווען געקניפּט און געבונדן מיטן עולם־הזה, אָבער אין געדאַנק האָט ער עס זיך פֿאָרגעשטעלט ווי אַ איבערערדישע, עולם־הבאדיקע זאַך; פֿאַר זײַן געפֿיל און געדאַנק איז דער עולם־הבא געווען וויכטיקער ווי דער עולם־הזה. דאָס ברויט פֿון דער קאָמוניע, וואָס ווערט מיסטיש פֿאַרוואַנדלט אין קריסטוסעס גוף, איז בײַ אים געווען וויכטיקער ווי דאָס טעג־לעכע ברויט. און ווען די געזעלשאַפֿטלעכע כוחות שטויסן צו פֿאָדערן די באַזײַ־טיקונג פֿון קלויסטעריזם פֿאַראַזיטיזם, דעמאָלט פֿאָדערט ער דאָס ניט אין נאָמען פֿון די מאָטעריעלע אינטערעסן פֿון די עקספּלואָטירטע, נאָר לשם ריינקייט פֿון קלויסטער גופֿא; ווען ער פֿאָדערט דעמאָקראַטיע, פֿאָרלאַנגט ער דאָס ניט אין נאָמען פֿון נאָטירלעכע רעכט, נאָר אין נאָמען פֿון גאָט; עס גייט אים אין פֿלוג ניט אַזוי וועגן אַ גלײַכן חלק אין געזעלשאַפֿטלעכן עשירות, נאָר גיכער וועגן אַ גלײַכן צוטריט צו עולם־הבא און צו די הייליקע סאַקראַמענטן. אַלע, און ניט בלויז די גלחים, דאַרפֿן אין אַ גלײַכער מאָס באַקומען בײַ דער קאָמוניע דאָס פֿלייש און בלוט פֿון קריסטוסן; אַלע, און ניט בלויז די גלחים, מוזן האָבן דאָס רעכט צו באַנעמען און צו פֿריידיקן גאָטס וואָרט.

מענטשן נעמען אויף די נײַע געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַרהעלטנישן אין אַלטע אידעאַלאָגישע פֿורעמס. דערפֿאַר טרעפֿן מיר אַזוי אָפֿט אין דער געשיכטע פֿון

---

[3] די מיטצײַטלעריש לידער קלאָגן זיך כסדר, אַז בײַ אַלע געלעגנהייטן, פֿון דער קריסטי־קונג ביזן טויט, מוז מען די גלחים צאָלן שווערע געלטער. ווי למשל דאָס ליד: „וועגן די העגד־לער מיט הייליקייטן", ציטירט בײַ:

Arnošt Kraus. *Husitství v literatuře prvních dvou století svých.* Praha 1917, p. 18.

אָדער אין ליד „הערט מיט קאָפּ", דאָרט.

רעוואָלוציעס היסטאָרישע קאָסטיומען. די פֿראַנצייזישע רעוואָלוציאָנערן פֿלעגן זיך פֿאַרקליידן ווי אַלטע רוימער. די הוסיטן, צי די חילות פֿון קראָמוועלן, האָבן זיך געפֿילט ווי זיי וואָלטן געווען „גאָטס חיל״ פֿון תּנך, אָדער זיי האָבן געפּריי־דיקט, מען זאָל זיך אומקערן צום פּרימיטיוון קריסטלעכן קלויסטער.

דער דאָזיקער פֿאַקט האָט בײַ אַ טייל דערפֿירט צו אַ פֿאַלשער אָפּשאַצונג פֿון דער הוסיטישער רעוואָלוציע. אונדזער טעזיס, אַז די הוסיטישע רעוואָלוציע איז געווען די ערשטע מאָדערנע רעוואָלוציע אויפֿן אייראָפּעיִשן קאָנטינענט, קען אַרויסרופֿן טענות מצד טייל היסטאָריקערס, טשעכישע בתוכם. אַזוי למשל רעדט דער באַרימטער טשעכישער היסטאָריקער פּעקאַרזש וועגן דער „כּלומרש־טער הײַנטצײַטיקייט און פֿאַקטישער מיטל־עלטערישקייט״ פֿון דער הוסיטישער באַוועגונג. פּראָפֿעסאָר יאַקאָבסאָן ווײַזט אָבער אָן מיט רעכט, אַז די פֿאָדערונג פֿון צוריקקער צום קדמון־קריסטנטום דאַרף מען פֿאַרשטיין ניט ווי אַ צוריקקער ממש, נאָר ווי אַ נעגאַציע פֿון דער נעגאַציע אין העגעלשן זינען. דער מיטל־עלטערישער היעראַרכישער קלויסטער איז געווען אַ נעגאַציע פֿון די גלײַכהייט־פּרינציפּן פֿון דער אַלטער קריסטלעכער אמונה; אָבער דורכן באַזײַטיקן אים קען ניט פּשוט צוריקקומען דאָס אַלטע, נאָר ס׳מוז קומען עפּעס נײַס — אַ סינטעז. מען דאַרף פּעקאַרזשעס פֿאָרמל איבערדרייען: כּלומרשטע מיטל־עלטערישקייט — פֿאַקטישע הײַנטצײַטיקייט.[4]

די הוסיטן האָבן געהאַט דעם מיטל־עלטערישן קוק אויף דער וועלט, און איידער וואָס ווען האָבן זיי באַנומען די היפּוכים אין די אַלטע געדאַנקען־פֿורעמס. דאָך האָבן זיי די היפּוכים אַרויסגעפֿירט איבער די גרע־נעצן פֿון דעם מיטל־עלטערישן קוק אויף דער וועלט.

די פֿעאָדאַלע אָרדענונג איז געגרונטפֿעסטיקט אויף דעם געדאַנק פֿון אוי־טאָריטעט. מען מוז האָרכן די מושלים, ווײַל זיי זײַנען אַוועקגעשטעלט פֿון גאָט. די הוסיטן האָבן ניט געלייקנט, אַז די ממשלה שטאַמט בדרך־כּלל פֿון גאָטס גענאָד. זיי האָבן „נאָר״ געהאַלטן, אַז דעם יחיד און דעם פֿאָלק קומט דאָס רעכט צו פּסקענען אין יעדן קאָנקרעטן פֿאַל, צי די מאַכט פֿון דעם אָדער יענעם מושל קומט טאַקע פֿון גאָטס גענאָד. ווען זי לעבט אין טויטזינד, קען זי ניט שטאַמען פֿון גאָטס גענאָד, און דעמאָלט מוז מען זי ניט האָרכן. פֿאָרמעל ווערט ניט אָפּגעשאַפֿט דער פּרינציפּ פֿון אויטאָריטעט, פֿאַקטיש אָבער יאָ, ווײַל יעדער איינער (און סוף־כּל־סוף דאָס גאַנצע פֿאָלק), דאַרף פּסקענען לויט זײַן געוויסן, צי דער אויטאָריטעט איז שולט אָדער ניט.[5]

---

[4] Roman Jakobson. *Slovo a slovesnost,* II, 1, pp. 2-3.

[5] צום בולטסטן קומט אַרויס דער דאָזיקער איבערבײַט אין דער לערע פֿון ענגלישן רעפֿאָרמאַטאָר וויקליף וואָס האַלט, אַז יעדע ממשלה, גײַסטיקע צי וועלטלעכע, איז נאָר אַ פֿעאָד, אַ פּקדון פֿון גאָט. ס׳איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן אַ מער פֿעאָדאַלע לערע: גאָט קומט דאָ אַרויס ווי דער אייבערשטער פֿעאָדאַל פֿון דער גאַנצער געזעלשאַפֿט. און דאָך איז דאָס געווען אַ רעוואָלוציאָנערע לערע, ווײַל וויקליף האָט געלערנט — און די הוסיטן האָבן דאָס פֿון אים איבערגענומען — אַז ווער עס לעבט אין טויטזינד פֿאַרלירט גאָטס גענאָד

און אויב ניט, — איז ניט בלויז וואס מען מעג, נאר מען טאר שוין מער ניט האלטן. נאך אין כתב־יד פון הראדעץ קראלאווע פון דער מיט 16טן י״ה ווערט געברענגט דער פארגלייך — וואס איז אזוי צום הארץ אלע רעוואלוציאנערן — מיט די בינען וואס פארטרייבן די וואסערבינען די לייזידיק־גייערס. אין דער ראדיקאלער הוסיטישער ליטעראטור ווערט אבער שוין געריכט דער קיניגמארד, און דאס פארטיליקן די טויטזינד פון די מושלים דורך רעוואלוציאנערן פוח ווערט א חובה. ווארעם דער פויפס וואס לעבט אין טויטזינד איז מער קיין פויפס ניט, נאר דער אנטיקריסט; א זינדיקער קיניג איז א טיראן. די הוסיטן האבן אין די ערשטע צייטן געפירט צווישן זיך לעבעדיקע וויכוחים, צי ס׳איז דערלויבט צו הרגענען צוליב דער אמונה. רעליגיעזע מלחמות זיינען אבער ניט געווען קיין נייס, אין דער אמתן איז דער וויכוח געגאנגען וועגן דעם, צי נאר פירשטן מעגן פירן מלחמות לשם אמונה, אדער די אונטערטאנער מעגן אויך טון דאס זעלביקע. פאקטיש האט מען דיסקוטירט ניט וועגן רעכט אויף מלחמה, נאר וועגן רעכט אויף רעוואלוציע. פארשטענדלעך, אז די תשובה איז געווען א פאזיטיווע. שפעטער איז דער ראדיקאלער פליגל בכי די הוסיטן זיך צעפאלן אויף צוויי טיילן — א קעמפערישע און א ראדיקאל פאציפיסטישע: קיין איינע פון זיי האט ניט געהאט בדעה צו אנערקענען דעם אויטאריטעט פון א זינדיקן מושל. אבער דער קעמפערישער פליגל (די טאבאריטן) האט געהאלטן פון אקטיוון קעגנשטעל און די פאציפיסטישע סעקטע (די ביימישע ברידער) — פון א פאסיוון, לאמיר זאגן אויפן שניט פון טאלסטאי אדער גאנדי.

די הוסיטן האבן טעארעטיש ניט געהאלטן פון אפשאפן די מאנארכיע, זיי האבן אבער פאקטיש פארטריבן דעם קיניג פון לאנד, און 17 יאר האבן זיי געלעבט אן א מאנארך. אמת, דער מעסיקער פליגל האט געפרווט ארויפזעצן אויפן טראן א ליטווישן פירשט, אבער ער האט קיין מאל ניט באקומען קיין אלגעמיינע אנערקענונג און די גאנצע צייט וואס ער איז געווען אין ביימען איז ער געווען ניט מער ווי א דעקאראטיווע פיגור פון דעם פראגער בירגערטום. די ראדיקאלע טאבאריטן, אויף וויפל מיר ווייסן, האבן וואס אן אמת ניט געשריבן קיין טראקטאטן קעגן דער מאנארכיע גופא, פאקטיש אבער האבן זיי געלעבט אין א רעפובליקאנישער קאנסטיטוציע וואס זיי האבן צוגעגליכן צו דער תקופה פון שופטים בני ישראל.

פונקט ווי זיי האבן טעארעטיש ניט אפגעלייקנט דעם אויטאריטעט פון די מושלים, אזוי האבן זיי אויך אנערקענט טעארעטיש די געטלעכע אנטפלעקונג בנוגע אלע פראגעס פון וועלטבאנעם און וויסנשאפט. נאר וואס דען, זיי האבן „נאר״ אנערקענט פאר יעדן הדיוט דאס רעכט אליין אויסצופרווון, וואס עס שטאמט פון גאט און וואס ס׳איז ניט מער ווי א מענטשלעך אויסגעפינס. מענטשלעכע אויסגעפינסן זיינען ניט מאסגיביק. אזוי ארום האבן זיי פארמעלט אנערקענט

און דעמאלט ווערט בטל דער פעאד. אזא מין מושל דארף מען שוין ניט האלטן. געריכט איז בעצאלד, וואס באמערקט (Geschichte der deutschen Reformation, ז׳ 124), אז די דאזיקע לערע איז דער סאמע תמצית פון דער הוסיטישער באוועגונג.

די העכערקייט פֿון דער געטלעכער אַנטפּלעקונג איבער דעם מענטשלעכן שכל, אָבער אין דער אמתן האָבן זיי דעם מענטשלעכן שכל פֿונעם הדיוט געמאַכט פֿאַר דעם שופֿט איבער פֿראַגעס וואָס זײַנען שייך צו וועלטפֿראָבלעמען. דערמיט איז געמאַכט געוואָרן אַ דעציזירנדיקער דורכברעך וואָס האָט געעפֿנט דעם וועג פֿאַרן ראַציאָנאַליזם.

די הוסיטן האָבן ניט געוואָלט אָפּשאַפֿן דעם קלויסטער, זיי האָבן אים נאָר געוואָלט רעפֿאָרמירן „אין קאָפּ און אין די אבֿרים". אָבער דער קלויסטער איז געווען פֿאַר זיי עפּעס אַנדערש ווי ביז דעמאָלט. זיי האָבן געהאַט אין רעיון ניט דעם קאָנקרעטן היעראַרכיש אָרגאַניזירטן קלויסטער, נאָר אַ קיבוץ פֿון די אַלע וואָס זײַנען ראָוי צו אויסלייזונג, אַ קיבוץ, וווּ ס'זאָל ניט זײַן קיין עיקרדיקער אונטערשייד צווישן אַ גלח און אַ הדיוט. זיי האָבן פֿאָרלייקנט דעם פּרימאַט פֿון פּויפּס, וואָס דאָס איז, לויט זיי, אַ „מענטשלעכער צוטאַכט". זיי האָבן פֿאַרוואָרפֿן די טעאָריע פֿון אָפּאָסטאָלישער המשכדיקייט, וואָס זי אַנערקענט נאָר אַזעלכע ביסקופּן וואָס קענען אויפֿווײַזן אַ כסדרדיקע ירושהדיקייט פֿון הייליקונג פֿון די אָפּאָסטאָלן אָן. זיי האָבן אַליין אויסגעקליבן זייערע ביסקופּן, און דערמיט האָבן זיי איבערגעקערט די היעראַרכישע אָרדענונג פֿון קלויסטער.

און פֿונקט ווי אויף דער ערד — האָבן זיי אויך אָפּגעשאַפֿט די היעראַרכיע אין הימל. די הוסיטן האָבן אָפּגעוואָרפֿן דאָס אַכפּערן די הייליקע ווי אויך די לערע וועגן לייטערבראַנד (purgatorium). דער ראַדיקאַלערער טייל האָט אָפּילו אָפּגעוואָרפֿן די גלחישע מלבושים און צום טייל אָפּילו די קלויסטערס: תּפילה קען מען אָפּריכטן אומעטום. און וואָס וויכטער רעדוצירט זיך דאָס גאָטסדינסט בײַ זיי אַלץ מער צום פּריידיקן גאָטס וואָרט, זינגען רעליגיעזע לידער און דערלאַנגען דעם סאַקראַמענט, די קאָמוניע. דאָס גאָטסדינסט איז געוואָרן טשעכיש. אויך דאָס איז געווען אַ דעמאָקראַטישע דערגרייכונג: יעדער איינער זאָל זיך גלײַך קענען באַטייליקן אין תּפילה־טון. דאָס האָלטן פּריידיקן איז מער ניט געווען די חזקה פֿון די גלחים. בײַ די טאַבאָריטן האָבן געמעגט האָלטן פּריידיקן אויך הדיוטים און אָפּילו פֿרויען — אַ זאַך וואָס איז אין מיטל־עלטער געווען אומדערהערט. דעם סאַקראַמענט, אין ביידע פֿאָרמען, האָבן געקענט באַקומען אי גלחים אי הדיוטים, און בײַ די טאַבאָריטן אָפּילו קלײַנע קינדער. אַלע קענען האָבן אַ גלײַכן חלק אין דער דערלייזונג פֿון דער נשמה.

בכן זעען מיר, אַז אַלע וועגן פֿון דער הוסיטישער מרידה פֿירן צו איין צענטראַלער טענדענץ — צו דעמאָקראַטיע. פֿאַרשטייט זיך, ניט אין גײַסט פֿון דער מאַטעריאַליסטישער נאַטוררעכטיקער באַגרינדונג פֿון די ענציקלאָפּעדיסטן פֿון 18טן י״ה, נאָר מיט אַ רעליגיעזער, קריסטלעכער באַגרינדונג, וואָס נאָר זי איז געווען מיגלעך אין 15טן י״ה.

דער פֿאַרלויף, דער סוף און די פֿרוכטן פֿון דער רעוואָלוציע

לכתחילה האָט די הוסיטישע רעפֿאָרמאַציע געטראָגן דעם חותם פֿון אַן אינטעלעקטועלער באַוועגונג. בראָש פֿון איר זײַנען געשטאַנען די טשעכישע

פּראָפֿעסאָרן פֿון פּראָגער אוניווערסיטעט, וואָס האָבן זיך געפֿונען אונטער דער השפּעה פֿון ווייקליפֿן, און אויך דער רעקטאָר הוס. אָבער דאָך האָט זיך די באַוועגונג פֿון אָנהייב אָן געשטיצט אויף די נידעריקערע, די טשעכישע שיכטן פֿון דער פּראָגער בירגערשאַפֿט. די פֿאַרבינדונג צווישן די צוויי עלעמענטן איז געקומען דורך אַ מין „גיין אין פֿאָלק", ד"ה — בײַ די דעמאָלטיקע פֿאַרהעלטענישן — דורך דער השפּעה פֿון די פֿאָלקספּריידיקערס. הוס גופֿא איז געוואָרן דער פּריידיקער פֿון דעם קלויסטער בעטלעהעם (= בית־לחם), וואָס איז פֿאַרלייגט געוואָרן פֿון די פּראָגער האָנטווערקערס. ער האָט פֿאַראייניקט אין זיך דעם געלערנטן מיטן פּריידיקער, דעם טעאָרעטיקער מיט דעם פּראָפּאַגאַנדיסט.

די רדיפֿות האָבן זיך דעריבער קודם־כל אַ קער געטאָן קעגן אים. ער איז געוואָרן אַרויסגערופֿן צום קלויסטערשן קאָנציל אין קאָנסטאַנץ, אַז ער זאָל זיך אָפּזאָגן עפּנטלעך פֿון זײַן „אָפּיקורסות" — און לסוף האָט מען אים פֿאַרברענט דעם 6טן יולי 1415. דערמיט איז די העגטשקע געוואָרן געוואָרן; דאָס פֿאָלק האָט דערזען, אַז דער קלויסטער קען ניט רעפֿאָרמירט ווערן אויפֿן פֿרידלעכן וועג. די רעפֿאָרמאַטאָרישע באַוועגונג איז אַריבער אין אַ רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. אויף מאָסן־פֿאַרזאַמלונגען אויף בערג זײַנען זיך צונויפֿגעקומען שטאָטלײַט און פּויערים פֿון גאָר ווײַט; דאָ האָט מען אָפּגעריכט מעסעס און מען האָט געהאַלטן פּריידיקן — צו ערשט פֿאַר פֿרידלעכע בירגערס, און שפּעטער שוין פֿאַר באַוואָפֿנטע דעמאָנסטראַנטן. לסוף איז דערגאַנגען אין יאָר 1419 צו אַ רעוואָלוציאָנערן אויפֿשטאַנד אין פּראָגער נײַשטאָט, וואָס דער „עמק הבכא" דערצײַלט וועגן אים, און צום אײַנשטעלן אַ רעוואָלוציאָנערע דיקטאָטור אונטער דער אָנפֿירונג פֿון גלח יאָן פֿון זשעליוו. באַלד דערנאָך האָבן די ראַדיקאַלן אין דרום־בײַמען פֿאַרלייגט די שטאָט טאָבאָר וואָס זיי האָבן אַ נאָמען געגעבן לויטן תנך און האָבן געשאַפֿן אַ שטענדיקע פֿאָלקסאַרמיי פֿון „גאָטס חיל", וואָס איז געווען באַוואָפֿנט מיט פּויערשע מכשירים, אָבער אויך מיט רײַטוועגענער און האַרמאַטן.

קיניג וואַצלאַוו IV, וואָס ער האָט זײַן גאַנץ לעבן געפֿירט אַ קאַמף מיט די גרויסע אַדלײַט און מיטן קלויסטער און זיך געפֿרווט אָנשפּאַרן אויף די ריטערס און אויף די שטעט, האָט זיך געוואָלט צווישן דער רעוואָלוציע און דער רעאַקציע. ווי לאַנג ער האָט געקענט, האָט ער באַשיצט הוסן קעגן די רדיפֿות פֿון קלויסטער; ער האָט צוגעהאַלפֿן די טשעכישע הוסיטישע אוניווערסיטעט־מאַגיסטערס מנצח צו זײַן די דײַטשע קאָטוליקישע פּראָפֿעסאָרן. אָבער אין מאַי מענט, ווען צו די נידעריקע שטאַנדן איז אויך צוגעשטאַנען די פֿאָלקסמאַסע און ס'האָט זיך אָנטפּלעקט אַ סכנה ניט נאָר פֿאַרן קלויסטערשן אויטאָריטעט, נאָר אויך פֿאַר דער וועלטלעכער מאַכט, האָט דער קיניג שוין געמוזט נעמען דעם צד פֿון דער רעאַקציע. ער וואָלט זיכער אַוועק מיט אָט דעם וועג, ווען ער וואָלט ניט געשטאַרבן פֿון צערודערונג צוליבן פּראָגער אויפֿשטאַנד; די קרוין איז

דעמאָלט אַריבער צו זײַן ברודער זיגמונט, דעם דײַטשן קיסר און אונגערישן קיניג.[6]

די הוסיטישע אַדללײַט און די פּראָגער זײַנען נאָך געווען גרייט צו מאַכן אַ קאָמפּראָמיס און אַרײַנצולאָזן זיגמונטן אין לאַנד אַרײַן, ווען דער קלויסטער זאָל מרוצה ווערן אויף אַ פֿרײַער דיסקוסיע איבער די שטרײַטיקע פֿראַגעס. נאָר דער קלויסטער האָט פֿאַרשטאַנען בעסער איידער די הוסיטן, אַז דאָס וואָלט געווען דער דעצידירנדיקער דורכרײַס אין זײַן אויטאָריטעט. ער האָט פּראָ־קלאַמירט אַ קרייצצוג; פֿון אַלע לענדער פֿון אייראָפּע האָט זיך אַ לאָז געטאָן קיין פּראָג אַ פֿאַרביקער צוג פֿון קרייצריטערס. אין דער קלעם האָט פּראָג געמוזט רופֿן צו הילף די טאַבאָריטן, און מיט זייער הילף איז דאָס קרייץ־חיל צעשלאָגן און פֿאַרטריבן געוואָרן, ווי דער „עמק הבכא" דערציילט ניט אָן שאָדנפֿרייד.

שפּעטער זײַנען געווען נאָך פֿיר קרייצצוגן, אַלע האָבן זיך געענדיקט מיט אַ דורכפֿאַל. אָבער די הוסיטן זײַנען אַזוי לאַנג געווען שווה־בשווה צווישן זיך, ווי לאַנג דאָס אינטערווענץ־מיליטער איז געשטאַנען אין לאַנד. די איבעריקע צײַט איז געווען אויסגעפֿילט מיט פּאַרטייִשע קאַמפֿן צווישן די הוסיטישע „זשי־ראָנדיסטן" און „יאַקאָבינער". שוין אין יאָר 1422 איז אין פּראָג אַראָפּגעוואָרפֿן געוואָרן די רעוואָלוציאָנערע דיקטאַטור פֿון גלח יאַן. פֿון דעמאָלט אָן איז פּראָג צוזאַמען מיט די העכערע הוסיטישע אַדללײַט געשטאַנען אין לאַגער פֿון די מעסיקע. די שטאָטישע בונדן מיט זייערע חילות פֿון „ברידער" (מיט טאַבאָר און שפּעטער מיט הראַדעץ קראַלאָווע אין דער שפּיץ) זײַנען געווען דער „באַרג".

די דיפֿערענצירונג אין רעוואָלוציאָנערן לאַגער איז געווען ניט מער ווי נאַטירלעך. די מאַכט פֿון קלויסטער איז אין לאַנד געווען אַראָפּ, איר אייגנס — עקספּראָפּרייִרט. די הוסיטישע אַדללײַט האָבן שוין באַקומען זייער חלק. אויך די שטאָט פּראָג האָט זיך באַרײַכערט דורך קאָנפֿיסקאַציעס און האָט דערגרייכט די פּאָליטישע ראָלע וואָס האָט איר געקומט לויט איר ווירטשאַפֿטלעכער מאַכט. פּראָג איז געוואָרן די אָנערקענטע פֿירערין פֿון לאַנד, „די עלטסטע טאָכטער פֿון דער ביימישער קרוין",[7] זי האָט אַוועקגעריסן פֿאַר זיך אַ סך רעכטן פֿון קיניג.

---

[6] הוס איז געקומען צום קאָנסטאַנצער קאָנציל מיט אַ זיכערבריוו פֿון קיניג זיגמונט. ווען ער האָט פֿאַרן קאָנציל געלייקנט דעם אויטאָריטעט פֿון פּויפּס וואָס לעבט אין טויטזינד, האָט דער קאַרדינאַל וואָס האָט אים פֿאַרהערט געפֿרעגט: „און וואָס איז מיטן קיניג, וואָס לעבט אין טויטזינד?" דערויף האָט הוס געענטפֿערט: „דער קיניג איז אויך מער ניט קיין קיניג צו פֿאַר גאָט, ווען ער געפֿינט זיך אין טויטזינד. דאָס באַווײַזט דאָך דאָס אַראָפּזעצן שאול המלך... דורכן מויל פֿון שמואל הנבֿיא (שמואל א, טו, 23): ווײַל דו האָסט פֿאַראַכט דאָס וואָרט פֿון גאָט, אַזוי האָט ער דיך פֿאַראַכט פֿון צו זײַן אַ מלך". ווען הוס האָט דאָס געזאָגט, האָט מען אַרײַנגערופֿן דעם קיניג זיגמונט, און הוס האָט געמוזט דאָס איבערחזרן פֿאַרן קיניג. מסתּמא האָט דאָס ניט ווינציק גורם געווען דערצו, אַז דער זיכערבריוו זאָל ניט אָפּגעהיט ווערן. זע די שטודיע וועגן דעם כאַראַקטער פֿון פֿאָלקס־סוווערעניטעט אין בוך:
F. M. Bartoš. *Husitství a cizina*, Praha 1931.

[7] „פּראָג ווערט מיט רעכט אָנגערופֿן דער קאָפּ און ראָש פֿון ביימישן קיניגרײַך", — אַזוי זאָגט דער הוסיטישער כתבֿ־יד פֿון בויצן (Bautzen), און כאַראַקטעריסטיש איז, אַז ער

דער פּוריטאַנישער כּעס פֿון די טאַבאָריטן קעגן לוקסוס, פּראַכט און קונסט האָט בײַ די רײַכערע בירגערס ניט געקענט אַרויסרופֿן קיין סימפּאַטיע, און די אייביקע קריגערײַען האָבן רויִנירט די געשעפֿטן און דאָס לאַנד. אַזוי אַרום זײַנען די געמעסיקטע געווען גרייט אויף אַ קאָמפּראָמיס.

אַן אָנדערטהאַלבן צענדלינג יאָר שפּעטער, ווען דער קלויסטערשער קאָנציל איז זיך צונויפֿגעקומען אין באַזל, איז שוין אויך דער קלויסטער נוטה געווען צו אַ קאָמפּראָמיס, אַפֿילו צו אַזאַ ווײַטגייענדיקן קאָמפּראָמיס וואָס איז ניט באַ־קאַנט אין דער געשיכטע פֿון קלויסטער. ניט בלויז וואָס מען האָט אָנערקענט די עקסקאָמוניקירטע ביימישע אַפּיקורסים גלײַכע רעכט צו דיסקוטירן פֿאַר דעם קאָנציל די עיקרים פֿון רעליגיע, נאָר מען האָט זיי אויך געגעבן אַ מיגלעכקייט פֿאַר אַ שלום וואָס וואָלט זיי געגעבן דאָס רעכט צו בלײַבן בײַ זייער רעליגיעזן סימבאָל — דעם בעכער. און נאָך איינס, וואָס דאָס איז ניט ווייניקער וויכטיק: דער קלויסטער האָט אָנערקענט די עקספּראָפּריאַציע פֿון זײַנע אייגנסן אין ביימען, אויב ניט דע יורע, איז דע פֿאַקטאָ.

וואָס האָט דער קלויסטער דערפֿאַר באַקומען? פֿריִער פֿאַר אַלץ האָבן די הוסיטן מוותר געווען אויף עקספּאַנסיע און פּראָפּאַגאַנדע אין אויסלאַנד. דאָס רעדל האָט זיך שוין פֿון לאַנג אַ דריי געטאָן: די קרייצפֿאָרערס האָבן געמוזט מאַכן ויבֿרח גלײַך פֿון דער גרענעץ, און פֿאַרקערט די הוסיטישע חילות זײַנען ווײַט אַרײַנגעדרונגען אין די שכנישע לענדער און האָבן מיטגעפֿירט זייער אַ וויר־קעוודיקע פּראָפּאַגאַנדע. די טאַבאָריטישע „אַפּיקורסישע בריוו" וואָס פֿאָדערן, אַז אַלע קריסטן, אָן אונטערשייד פֿון נאַציע און שטאַנד, זאָלן באַפֿרײַט ווערן פֿון אונ־טער דער שליטה פֿון די גלחים און אַז מען זאָל קאָנפֿיסקירן די קלויסטערשע אייגנסן זײַנען דערגאַנגען אַזש קיין שפּאַניע און ענגלאַנד. אין עטלעכע פֿלאַנדרישע און אין אַ סך דײַטשע שטעט איז דערגאַנגען צו מרידות וואָס זײַנען אָנגעפֿירט געוואָרן דורך הוסיטישע עמיגראַנטן. די צעזייטע און צעשפּרייטע וואַלדענסער און אַנדערע אַפּיקורסים האָבן געזען אין דער הוסיטישער באַוועגונג אַ נײַע האָפֿענונג און פֿירונג. אַפֿילו פֿון דער ווײַטער פֿראַנצייזישער פּראָווינץ דאָפֿינע האָט דער עולם געשיקט געלטגעשאַנקען קיין ביימען און אָנגעהויבן אויפֿן טאַבאָ־ריטישן שטייגער אויסצוקוילענען די מושלים.[8] אין דער געזעלשאַפֿט פֿון דער תקופֿה איז געווען צו פֿיל אויפֿרײַסשטאָף, אַז דער קלויסטער זאָל זיך קענען פֿאַרגינען דעם לוקסוס פֿון נאָך הוסיטישע קריגסצוגן. קאָנצעסיעס לטובֿת דער מעסיקער פּאַרטיי זײַנען געווען דאָס בעסטע מיטל צו איזאָלירן און צו צעשלאָגן די פֿירערס פֿון די ראַדיקאַלן. נאָך דער ליקווידירונג וועט מען דאָך קענען „אויס־טײַטשן" די קאָמפּראָמיסן לויט די געביטענע מאַכט־פֿאַרהעלטענישן.

שטיצט די פּרימאַט־פֿאָדערונג צוו"אַנד דערמיט, וואָס די אָנגענומענע מטבע אין לאַנד איז דער פּרעגער גראָשן. ווער ס'האָט ניט פּראָג איז ניט קיין לעגיטימער קיניג.

[8] פּרטים וועגן דעם בײַ:

F. M. Bartoš. *Husitství a cizina;* Herrmann Haupt. *Raumers Historisches Taschenbuch,* 6. Folge, VII. Jahrgang, pp. 233—304; Bezold. *Geschichte der deutschen Reformation.*

דער פּלאַן האָט זיך אײַנגעגעבן. די קאָאַליציע פֿון די קאַטויליקן מיט די מע־סיקע האָט צעשלאָגן דאָס טאַבאָריטישע חיל אין דער שלאַכט בײַ ליפּאַני (1434). ענדלעך האָט דער לעגיטימער קיניג זיך געקענט אומקערן אין לאַנד.

אָבער די רעזולטאַטן פֿון דער רעוואָלוציע זײַנען פֿאָרט ניט ליקווידירט גע־וואָרן. דער קיניג האָט געמוזט באַצאָלן פֿאַר זײַן צוריקקער דורך גאַראַנטירן געוויסע רעכט. די שטאַנדן האָבן רעזערווירט פֿאַר זיך דאָס רעכט צו אָנערקענען יעדער נײַעם קיניג. נאָך דער קורצער רעגירונג פֿון זיגמונטן און פֿון צוויי האַבס־בורגער האָבן זיי אַפֿילו אויסגעקליבן אַ נאַציאָנאַלן הוסיטישן קיניג. און צווישן די שטאַנדן זײַנען איצט די שטעט און די ריטערס געווען גלײַך באַרעכטיקט מיט די שׂררות די אַדללײַט.

און אין לאַנד — אין ערשטן לאַנד פֿון אייראָפּע — האָט געהערשט אַ נישקשהדיקע רעליגיעזע פֿרײַהייט. עס האָבן דאָ געלעבט, אויסגעגלײַכט אין זייערע רעכט, קאַטוילן, אוטראַקוויסטן, ביימישע ברידער[9] און נאָך דער דײַ־טשער רעפֿאָרמאַציע אויך פּראָטעסטאַנטן. מיט דער צײַט האָט דאָס דערפֿירט צו אַ ווײַטגייענדיקער רעליגיעזער טאָלעראַנץ. בעת אין דײַטשלאַנד האָט נאָך לוטערן געהערשט דער פּרינציפּ „וועמענס רעגירונג, דעמס רעליגיע" (cuius regio, eius religio), האָבן די טשעכישע שטאַנדן אויסגעקעמפֿט געזעצן וואָס האָבן גאַראַנטירט די פֿרײַהייט צו האַלטן זייער רעליגיע ניט בלויז פֿאַר די הויך געבוירענע, נאָר אויך פֿאַר די אונטערטאַנער. נאָך אין אָנהייב 17טן י"ה האָט דער האַבסבורגער רודאָלף II געמוזט דאָס דאָזיקע רעכט בפֿירוש באַ־שטעטיקן.

ערשט די קאַטוילישע קעגנרעפֿאָרמאַציע פֿון דער 30יעריקער מלחמה האָט געמאַכט אַ גיכן סוף צו דער פֿרײַהייט פֿון רעליגיע, צום הוסיטיזם און פּראָ־טעסטאַנטיזם, אָבער דאָס איז אויך געווען דער סוף פֿון דער ביימישער מלוכה און כּמעט ווי די פֿאַרניכטונג פֿון טשעכישן פֿאָלק.

דער גורל פֿון ייִדן אין דער רעוואָלוציע

כּדי מיר זאָלן קענען באַנעמען די באַציִונג פֿון דער רעוואָלוציע צו ייִדן, און פֿון ייִדן צו דער רעוואָלוציע, האָבן מיר געמוזט פֿריִער אַנאַליזירן דעם תּוך פֿון דער הוסיטישער רעוואָלוציע: צי האָט זי געהאַט אַ מיטל־עלטערישן אָדער אַ מאָדערנעם כאַראַקטער, אַ רעליגיעזן אָדער אַ סאָציאַלן. ווען עס וואָלט גע־גאַנגען נאָר אין פֿראַגעס פֿון דער קריסטלעכער רעליגיע, וואָלט דער קאַמף ניט אָנגערירט דעם גורל פֿון ייִדן. פֿאַר ייִדן וואָלט געווען אַלץ איינס, צי קריסטוסעס קערפּער געפֿינט זיך באמת אין דער האָסטיע, צי דער פּויפּסישער פּרימאַט איז טאַקע פֿאָרויסגעזען אין נײַעם טעסטאַמענט, צי די מעסע דאַרף געלייענט ווערן נאָר אין גלחישער קליידונג אד"גל.

---

[9] אין טאַבאָר אַליין האָט מען — לויט דעם גבֿית־עדות פֿון ענעאַס סילוויוסן פֿון מיטן 15טן י"ה — טאָלערירט די פֿאַרשיידנסטע „אַפּיקורסישע סעקטעס".

אָבער ס׳לאָזט זיך אויס, אַז ס׳איז פֿאַר זיי ניט געווען אַלץ אייגנס. די קאַרגע מקורים באַווייזן אין גאַנצן אײַנשטימיק, אַז יידן סײַ אין לאַנד און סײַ אין אויסלאַנד האָבן סימפּאַטיזירט מיט דער הוסיטישער באַוועגונג און האָבן איר אויך געהאָלפֿן, ווי ווײַט זיי האָבן עס געקענט בײַ אַ געוויסער אָפּגעהיטקייט. אויך באַווייזן די מקורים, אַז מען האָט די הוסיטן שטאַרק אויפֿגעוואָרפֿן זייער טאָלעראַנץ לגבי יידן; לסוף באַווייזן זיי, אַז וווּ די קאַטוליש קאָנטעררעוואָלוציע האָט מנצח געווען, האָט זי זיך שווער נוקם געווען אין יידן.

פֿונקט ווי די הוסיטישע רעוואָלוציע האָט געהאָט, זאָל זײַן אין עמבריאָנאַלן צושטאַנד, אַלע וויכטיקסטע שטריכן פֿון אַ מאָדערנער רעוואָלוציע, ווען אַפֿילו אונטער אַ מאָנטש פֿון אַ רעליגיעזער אידעאָלאָגיע, פֿונקט אַזוי געפֿינען מיר אינעם גורל פֿון די דעמאָקראַטיקע יידן — ווידער אַ מאָל אין עמבריאָנאַלן צושטאַנד — די טיפּישע שטריכן פֿון דעם יידישן גורל אין רעוואָלוציעס. כאָטש יידן איז דאָ ניט אָנגעגאַנגען דירעקט דער פּראָקלאָמירטער ציל פֿון דער רעוואָלוציע, האָבן זיי אָבער געפֿילט, אַז יעדער טריט צו אַן אַלגעמיינער עמאַנציפּאַציע מוז פֿאַרגרינגערן זייער מצב אויך. זיי האָבן געזען, אַז די רעוואָלוציאָנערן קעמפֿן קעגן אַ שׂונא, וואָס אויך זיי דריקט ער אונטער צום מיינסטן און קעגן וועלכן זיי אַליין זײַנען אוממעכטיק.

די פּראָפּאַגאַנדע פֿון דער רעאַקציע האָט געפֿונען אַ קוואַל ניט אויסצושעפּן אין דעם פֿאַרהאַלטן זיך פֿון די רעוואָלוציאָנערן צו יידן און אין די יידישע סימפּאַטיעס פֿאַר דער רעוואָלוציע.

די רעוואָלוציאָנערן האָט ניט קיין סך געקאָרט די יידן־פֿראַגע, זיי האָבן געהאָט אַנדערע דאגות. אָבער די לאָגיק פֿון זייער פּראָגראַם האָט זיי געניידט צו באַגיין זיך לטובֿת מיט יידן אויך.

יידן אין דער הוסיטישער טעאָלאָגיע: פֿון וואַנען קומט דער אַנטיקריסט

נאָך דעם וואָס מיר האָבן געזאָגט איז שוין קיין חידוש ניט, וואָס די געביטענע באַציונג פֿון די הוסיטן צו יידן האָט זיך לכתחילה אויסגעפֿאַסן אין אַ טעאָלאָגישן פֿורעם. פֿאַר דער באַציונג צו יידן אין מיטל־עלטער איז געווען מאָגיביק דער פּאַקט, אַז יידן אָנערקענען ניט קריסטוס ווי אַ משיח און וואָס זיי האָבן אים געקרייציקט. אָבער ניט בלויז דאָס: זיי וועלן אים דאָך אויך ניט אָנערקענען, ווען ער וועט צוריקקומען אויף דער ערד כדי צו גרינדן דאָס טויזנטיעריקע מלכות. וואָס מער די מיטל־עלטערישע געזעלשאַפֿט איז געוואָרן צעטרייסלט, אַלץ גרעסער איז געוואָרן די בענקשאַפֿט נאָך אויסלייזונג. די מערסטע אָפּאָזיציאָנעלע קריסטלעכע באַוועגונגען זײַנען משיחיש, זיי גלייבן אין אַ געשווינדן צוריקקומען פֿון קריסטוסן. אַזוי איז אויך געווען די הוסיטישע באַוועגונג, ספּעציעל בײַם אָנהייב. פֿאַרן צוריקקומען פֿון קריסטוסן דארף אָבער קומען דאָס מלכות פֿון אַנטיקריסט, און אין דער דאָזיקער ענדצײַט דארפֿן יידן שפּילן אַ גרויסע ראָלע.

לויט די ביזהוסיטישע פֿאָרשטעלונגען דאַרפֿן יִידן שפּילן אין דער ענד־צײַט אַ ביטערע ראָלע. פֿון צווישן זיי דאַרף אַרויסקומען דער אַנטיקריסט, זיי וועלן שאַפֿן זײַן חיל. אין ביימען איז דער מין פֿאָרשטעלונגען געקומען בולט צום אויסדרוק אין דער אַ״ג וועליסלאַווער ביבל, פֿון מיטן 15טן י״ה. אין דעם דאָזיקן ווערק, ווו די ביבלישע געשיכטעס און לעגענדעס ווערן אילוסטרירט מיט בילדער, געפֿינען מיר אויך אַ גאַנג צייכענונגען וועגן דער ענדצײַט. דאָרט קומט דער אַנטיקריסט צו יִידן, ער דערציילט זיי, אַז ער איז משיח, זיי גלייבן אים, זיי „טרינקען זײַנע ווערטער״, וואָס דאָס ווערט געוויזן אין די אילוסטראַ־ציעס זייער באַשײַמפּערלעך. אויף איין בילד ווערט געוויזן, ווי דער אַנטי־קריסט לאָזט זיך מל זײַן, כּדי צו „באַשטעטיקן זייערע דינים״.

דאָס וואָס די וועליסלאַווער ביבל ווײַזט אין בילדער, דערציילט אַ מיטצײַט־לערישע דײַטשע לעגענדע, וואָס זי איז געווען פֿאַרשפּרייט אין ביימען אויך, בזה הלשון:

Ich pin in meines vaterz namb komen und habt mich nicht empfangen, das ist, ir habt an mich nicht gelawbt. So kumpt ein ander in meinem namb, an den werdet ir gelawbn, und werdet ihn entpfachen. Davon kumpt der Antichrist den Juden und nicht den guten Christen.

„איך בין געקומען אין מײַן פֿאָטערס נאָמען און איר האָט מיך ניט אויפֿגענומען, דאָס הייסט איר האָט אין מיר ניט געגלייבט. וועט קומען אַן אַנדערער אין מײַן נאָמען, און דעם וועט מען גלייבן און אים וועט איר אויפֿנעמען. דערפֿאַר וועט דער אַנטיקריסט קומען צו יִידן און ניט צו גוטע קריסטן.״

אָט דאָס איז די אָפֿיציעלע קאַטוילישע טעאָריע וועגן דער ראָלע פֿון יִידן אין דער ענדצײַט. עס איז איבעריק אויסצומאָלן, ווי אַזוי דאָס האָט פֿאַר־שטאַרקט די שׂינאה צו יִידן אין אַ צײַט, ווען יעדערער האָט אויסגעקוקט דאָס צוריקקומען פֿון קריסטוסן און האָט דעריבער זיך געריכט, אַז אָט־אָט באַווײַזט זיך דער אַנטיקריסט.

אָט די טעאָריע האָבן די הוסיטן רעווידירט. נאָך זייער ענגלישער פֿאָר־גייער וויקליף[10] האָט געהאַט אַ נײַעם שטאַנדפּונקט. אין דער ענדצײַט וועלן יִידן זיך צעפֿאַלן אויף צוויי מחנות; טייל וועלן טאַקע צושטיין צום חיל פֿון אַנטיקריסט, אָבער אַנדערע וועלן אַריבערגיין צום קריסטנטום. און אַזוי ווי מען קען פֿריִער ניט וויסן, ווער וווהין וועט זיך קערן, דאַרף מען זיי געווינען מיט גוטסקייט און געדולדיקייט. סוף־כּל־סוף געהערן יִידן אויך צום מענטשלעכן מין... ריכטיק ווײַזט אָן רות קעסטנבערג,[11] אַז די דאָזיקע שטעלונג איז אַ צווישנדיקע צווישן דער וועליסלאַווער ביבל און צווישן די הוסיטן.

די הוסיטישע טעאָלאָגן האָבן זיך שוין בפֿירוש אַ קער געטאָן. איינער פֿון הוסעס פֿאָרגייערס, דער פֿאָלקספּריידיקער קאָנראַד וואַלדהויזער האָט זיך גע־

[10] Wycliff. *Opus evangelicum.*

[11] *Hussitentum und Judentum.* Prag 1936.

מוזט ווערן קעגן דער טענה, אז צו זײנען פריידיקן קומען יידן אויך. איז דאָך נאָך בעסער, איז געווען זײן ענטפֿער. אין דער ענדצײט וועלן זיך יידן איבערקערן צו קריסטוסעס אמונה. אויב זיי קומען שוין איצט אויף קריסטלעכע פריידיקן, איז עס אַ סימן, אַז קריסטוסעס מלכות דערנענטערט זיך שוין.[12] אַן ענלעכן קוק האָט געהאַט קאָנראַדס פֿרײנד, דער באַרימטער געלערנטער און יוריסט וואָליטער ראַנקווו.[13]

אַ צוויייטער פֿאַרגייער פֿון הוסן, דער געלערנטער טעאָלאָג און דאָקטאָר פֿון פֿאַריזער אוניווערסיטעט מאַטיעי פֿון יאַנאָוו,[14] האָט די דאָזיקע טעאָריע באַגרינדעט וויסנשאַפֿטלעך (אין גײסט פֿון דער סכאָלאַסטיק), און ניט ווילנדיק דעקט ער אויף דערבײ איר שורש.[15] פֿאַר אים איז דער אַנטיקריסט ניט אַזוי ווײט אַ פערזאָן, נאָר גיכער די גאַנצהייט פֿון אַלּ דאָס בייז און פֿון אַלע זינד פֿון קלויסטער. די יחידישע זינדיקע קריסטן זײנען די גלידער פֿון דעם דאָזיקן כולּלדיקן אַנטיקריסט, אָבער אויף וויפֿל עס איז פֿאַראַן אַ פערזענלעכער אַנטיקריסט (Summus Antichristus), דאַרף מען אים זוכן אינעם גבֿול פֿון קריסטנטום. דער אַנטיקריסט איז די לאָגישע קאָנטראַדיקציע פֿון קריסטוס, אָבער די קאָנטראַדיקציעס מוזן געהערן צו דעם זעלביקן מין. דאָס בייז קען זײן פֿולקום נאָר דעמאָלט, ווען עס טרעט אויף אינעם מאַנטל פֿון גוטס. עס זײנען שוין געווען גרויסע שׂונאים פֿון קריסטנטום, למשל די רוימישע קיסרים; אָבער דאָך זײנען זיי ניט געווען די אַנטיקריסטן, ווײל זיי זײנען געקומען פֿון דרויסן, ניט פֿון אינעווייניק. דער אַנטיקריסט קען ניט זײן קיין רוימער, קיין סאַראַצענער און אויך ניט קיין יידּ. אַן ענלעכן שטאַנדפּונקט פֿאַרנעמט אויך די הוסיטישע שריפֿט „די אַנאַטאָמיע פֿונעם אַנטיקריסט", וואָס ווערט צוגעשריבן יאַן הוסעס נאָענטסטן מיטאַרבעטער יאַקאָובעק פֿון סטרזשיבראָ.[16]

ס׳איז ניט שווער זיך משער צו זײן, וואָס די אַלע סכאָלאַסטישע סבֿרות זײנען אויסן. די קעמפֿערישע טאָבאָריטן האָבן טאַקע דערפֿון געמאַכט דעם בפֿירושן אויספֿיר: דער אַנטיקריסט איז דער פויפֿס, פונקט ווי דער קיסר זיגמונט איז די רויטע חיה פֿון אַפּאָקאַליפּסיס. די רעוואָלוציאָנערן האָבן ניט געזוכט דעם שׂונא צווישן יידן — דעם בלײַ־אָפּצייער פֿאַרן פֿאַלקס צאָרן, ווײל זיי האָבן אים אויסגעפֿונען בײַ די הארן פֿון דער וועלט.

יאָן הוס אַליין, פונקט ווי זײנע פֿאַרגייערס, איז געווען שטאַרק אַרײַנגעטאָן אין לייענען די ביבל, און ספּעציעל דעם אַלטן טעסטאָמענט; אַלע זײנע שריפֿטן זײנען פֿול מיט תּנכישע פֿאַרגלײַכן. אָפֿט פֿאַרגלײַכט ער דאָס טשעכישע פֿאָלק מיטן פֿאָלק ישׂראל, און די דיטשן מיט די געצן־דינערישע שבֿטים פֿון ארץ־ישׂראל. אַזוי פֿאַררופֿט ער זיך אויף נחמיהס אַרויסטריט קעגן די חתונות פֿון

[12] Tomek, III, 287.
[13] Vojtěch Rankův = Adalbertus Ranconis.
[14] Matěj z Janova.
[15] *Regulae veteris et novi Testamenti*, III: Tractatus de Antichristo.
[16] Jakoubek ze Stříbra = Jacobellûs de Mies.

יידן מיט געצן־דינערישע פֿרויען, וועלן ער וויזזט אָן, אַז די קינדער פֿון די געמישטע טשעכיש־דײַטשע זיווגגים פֿאַרגעסן די טשעכישע שפּראַך. ס׳וועט אויס, אַז אין זײַן איבערזעצונג פֿון דער ביבל האָט ער זיך באַנוצט ניט בלויז מיטן גריכישן, נאָר אויך מיטן העברעישן טעקסט. אויך בײַ אַנדערע געלעגנהייטן ציטירט ער העברעישע וועלטער, און ער ברענגט העברעישע אותיות צו פֿאַרגלײַכן זיי מיט טשעכישע. אין איין אָרט פֿאַררופֿט ער זיך אויף „רבי משה״ (Rabbi Moyses) האָבנדיק אין זינען משמעות דעם רמבם. אָפֿט מאָל פֿאַררופֿט ער זיך אין זײַנע אויספֿירן אויף דער Postilla פֿון ניקאָלאָוס פֿון לירע, וואָס איז געווען אונטער דער השפּעה פֿון רשיס וועלק. ס׳קוקט דערבײַער אויס צו זײַן ריכטיק די השערה פֿון אַ טייל אַנטיהוסיטישע מקורים, אַז ער האָט זיך געפֿונען אין פֿרײַנדלעכע באַציונגען מיט פֿראָגער יידישע געלערנטע. „דו פֿאַרשאָלטענער יודאַס . . . וואָס דו האָסט זיך מיט די יידן שואַלעצה געווען״ — אַזוי האָבן אים געזידלט די ביסקופֿן פֿון קאָנסטאַנצער קאָנציל, וועלן זיי האָבן אים עקסקאָמוניקירט אײדער זיי האָבן אים געשיקט אויפֿן שײַטער־הויפֿן.

בנוגע דער פֿראָגע, ווי אַזוי יידן וועלן זיך אויפֿפֿירן אין דער ענדצײַט, האָט הוס געגלייבט, אַז יידן וועלן זיך איבערקערן און זיי וועלן פֿירן אַזאַ מוסטערדיק לעבן, אַז דאָס וועט פֿאַרווונדערן דעם הייליקן קלויסטער און ער וועט מוזן נעמען פֿון זיי אַ בײַשפּיל.[17] דער מאַגיסטער סימאָן פֿון טישנאָוו,[18] וואָס שפּעטער איז ער אַוועק פֿון די הוסיטן, האָט געשריבן אַ טראַקטאַט (מסתּמא נאָך אין זײַנע הוסיטישע צײַטן) א״נ: „צי איז די סעקטע פֿון די קריסטן שלימותדיקער ווי די סעקטע פֿון יידן און פֿון סאַראַצענער״. דאָרטן זאָגט ער זיך אַרויס, אַז ביז קריסטוס איז דאָס יידישע געזעץ געווען גענוג גוט. ער פֿרוווט ווײַטער באַווײַזן יידן פֿון תּנך אַרויס, אַז קריסטוס איז געווען דער אמתּער משיח, און אַזוי ווי יידן האָבן אים ניט אָנערקענט, איז געקומען אויף זיי דאָס אומגליק וואָס וועט אָנהאַלטן ביזן סוף פֿון דער וועלט. דער דאָזיקער סוף איז שוין אָבער נאָענט, און דעמאָלט, „ווי אונדזערע לערערס האָבן אונדז אײַנגעטימיק געלערנט״, וועלן יידן אָננעמען די קריסטלעכע אמונה.

ווי מיר זעען, האָבן די הוסיטישע טעאָלאָגן ניט געהאַט בדעה צו אָנערקענען די גלײַך־באַרעכטיקונג פֿון יידן ווי יידן. זיי זײַנען אויך געווען אין שפּאַן פֿון די מיטל־עלטערישע השׂגות. אָבער דאָך זײַנען די יידן אין זייערע אויגן ניט געווען אין גאַנצן פֿאַרפֿאַלענע, נאָר זיי זײַנען ראָוי געווען צו דער אויסלייזונג. ווי פֿאַר דעמאָלט איז דאָס געווען אַ גרויס וואָרט.

יידן אין דער הוסיטישער סאַציאָלאָגיע: וואָכערניקערי

די ראָלע פֿון יידן בעתן קרייציקן קריסטוסן און אין דער ענדצײַט וואָס אָט־אָט דאָרף זי אָנקומען — איז פֿאַרט געווען נאָר די אידעאָלאָגישע באַגרינדונג פֿון דער שׂינאה צו יידן. די ערדישע סיבה איז אָבער געווען קודם־כל דאָס וואָס

[17] Spisy české I, 274.
[18] Šimon z Tišnova.

ייִדן האָבן געלִיען געלט אויף פּראָצענט. אויך וועגן דעם האָבן די הוסיטישע טעאָלאָגן געזאָגט זייער וואָרט. דער שוין דערמאָנטער יאַקאָובעק פֿון סטרזשי־בראָ האָט אָנגעשריבן אַן אָפּהאַנדלונג וועגן וואָכערניקערײַ מיט אַ ספּעציעלן צוגאָב: „וועגן ייִדישער און קריסטלעכער וואָכערניקערײַ". די דאָזיקע שריפֿט וואַרפֿט זיך אין די אויגן צוליב צוויי טעמים: ערשטנס וואָס זי ווענדט זיך מיט איר שאַרף דער הויפּט קעגן קריסטלעכער וואָכערניקערײַ; צווייטנס וואָס אַרויס־גייענדיק פֿון דער הנחה, אַז ייִדן זײַנען ראָוי צו אויסלייזונג, נעמט זי אָן, אַז ס'איז נייטיק אַ ווירטשאַפֿטלעכע אַסימילאַציע פֿון ייִדן, כּדי מיגלעך צו מאַכן אַ גײַסטיקע אַסימילאַציע. עס איז דעריבער כּדאַי איבערצוגעבן דעם געדאַנקען־גאַנג פֿון דער דאָזיקער שריפֿט.

ייִדן, האַלט יאַקאָובעק, לעבן שוין הונדערטער יאָרן צווישן קריסטן, און דאָך טוען זיי ניט תּשובֿה. טייל קריסטן דערלויבן, אַז ייִדן זאָלן וווינען צווישן זיי, ווײַל זיי זײַנען שותּפֿים צו זייערע געשעפֿטן — דאָס טויג ניט. דער ריכטיקער טעם, צוליב וואָס מען דאַרף ייִדן טאָלערירן, איז די האָפֿענונג, אַז זיי וועלן תּשובֿה טון. אָבער ייִדן זײַנען האַרטנעקיק און זיי שטעלן זיך קעגן אָננעמען קריסטנטום שטאַרקער ווי אַלע אַנדערע פֿעלקער. פֿאַר וואָס? ווײַל זיי האָבן אַן אַנדער פּרנסה, אַן אַנדערע פּאָזיציע אין עקאָנאָמישן לעבן.

„ווען ייִדן וואָלטן געאַרבעט ווי די קריסטן בײַם אַקער, אין וואַלד און אויפֿן וואַסער, וואָלטן זיי, ווײַל די צרה מאַכט קליגער, גיכער תּשובֿה געטאָן. ווען זיי וועלן זיך האָבן אָפּגעקערט פֿון זייערע פֿריִערדיקע מלאָכות און פֿון זייער באַזיץ, וואָלט מען זיי געקענט אויפֿנעמען ווי ס'געהער צו זײַן. אויך וואָלטן די קריסטן זיי מער ליב געהאַט, ווײַל זיי וואָלטן צוזאַמען מיט זיי געטראָגן די משׂא פֿון אַרבעט און געדינט דער מלוכה."

יאַקאָובעק לייגט דאָ פֿאָר, ייִדן זאָלן זיך ווירטשאַפֿטלעך אויסגלײַכן מיט דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג. דאָס אַריבערגיין צום קריסטנטום דאַרף זײַן ניט דער פֿאָרבאַדינג, נאָר דער פּועל־יוצא. איבערגעזעצט אויף הײַנטיקן לשון הייסט עס: ווען ייִדן זאָלן זיך באַטייליקן אין דער געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט־פֿאַרטיי־לונג און אין פּראָדוקטיווער אַרבעט, וועלן זיי זיך אײַנגלידערן ווי גלײַך־באַרעכטיקטע אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. דאָס וואָס בײַם טעאָלאָג יאַקאָובעק קומט אויס, אַז קולטור און קריסטנטום איז הײַנו־הך און וואָס ניט קיין קריסט קען ניט אויסגעלייזט ווערן, דאַרף אונדז, בײַ די דעמאָלטיקע פֿאַרהעלטענישן, קיין חידוש ניט זײַן. אין זײַן געדאַנקען־גאַנג ווײַזט זיך אָבער אַרויס אַן אַנדער באַציִונג צו דער ייִדישער פּראָבלעם ווי אין די שריפֿטן פֿון די קאַטוילישע טעאָלאָגן וואָס האָבן ייִדן פֿאַרמישפּט צו אייביקע זינד און אייביקער פֿאַרשאָלטנקייט.

יאַקאָובעק זעט ניט בלויז די ייִדישע, נאָר אויך די קריסטלעכע וואָכער־ניקערײַ.

„פֿיל קריסטן באַטייליקן זיך אָפֿן אָדער באַהאַלטענערהייט אין ייִדי־שער וואָכערניקערײַ, און די דאָזיקע קריסטן זײַנען נאָך ערגער, ווײַל זיי זײַנען אין פּרט פֿון וואָכער נאָך שאַרפֿער איידער ייִדן, און אַלץ כיטרער פֿלײַסן זיך די קריסטלעכע מלווים צו פֿאַרדעקן די וואָכערני־קערײַ."

ניקאָלאַוס פֿון דרעזדן, אַן אַנדער הוסיטישער מאַגיסטער, גייט מיטן זעל־ביקן גאַנג און פֿאָדערט פֿאַר קריסטלעכע וואָכערערס, ווי אַפּיקורסים, טויטשטראָף דורך פֿאַרברענען.

ייִדן אין דער הוסיטישער פּראַקטיק

דער סקעפּטישער לייענער וועט אפֿשר פֿרעגן, צי די דאָזיקע סובטילע אי־בעררוקן אין דער טעאָריע האָבן זיך אַרויסגעוויזן אין דער פּראַקטיק אויך. די מקורים וועגן דעם זײַנען זייער קאַרגע, ווײַל ייִדן איז דאָך ניט געגאַנגען אין אויסשטעלן אויף רדיפֿות זייערע ברידער אין אויסלאַנד, און אויך די הוסיטן האָבן ניט געזען קיין סיבה צוצושטעלן דער קאָנטעררעוואָלוציאָנערער פּראָפּאַ־גאַנדע אַנטיסעמיטישן מאַטעריאַל. אָבער פֿאָרט זײַנען פֿאַראַן גענוג ראַיות אויף אַ רעלאַטיוו בעסערער באַציִונג פֿון די הוסיטן צו ייִדן.

אין פּראָג גופֿא האָבן ייִדן געלעבט במשך פֿון דער גאַנצער צײַט פֿון די הוסיטישע מלחמות. די שטאָט פּראָג וואָס האָט איבערגענומען אַ גאַנצע ריי רעכטן פֿון קיניג האָט אויך איבערגענומען די מאַכט איבער ייִדן: פֿון servi camerae regis זײַנען ייִדן געוואָרן servi camerae Pragensis. פֿרִיער האָט קיניג וואַצלאַוו געהאַט באַשטימט, אַז אויף ייִדן זאָלן האָבן אַ שליטה נאָר די קיניגלעכע ריכטערס; איצט האָט די שטאָט פּראָג איבערגענומען די יוריס־דיקציע איבער ייִדן. ס׳האָט זיך אויפֿגעהיט אַ באַשלוס פֿון שטאָטראַט פֿון יאָר 1428 וועגן באַזעצן דעם ייִד יצחק אין אַ הויז וואָס האָט געהערט צו אַ קריסט. אין 1432 האָט דער שטאָטראַט פֿון אַלטשטאָט, מסתּמא בתּורת צווייטע אינסטאַנץ, אויסגעגלײַכט עטלעכע סיכסוכים וואָס ייִדן האָבן אַליין צווישן זיך וועגן זיי ניט געקענט אַדורכקומען.[19] אין די הוסיטישע שטעט האָט מען דערלויבט ייִדן אַראָפּצונעמען די ייִדישע סימנים וואָס זיי האָבן פֿרִיער געטראָגן. מאַגיסטער יאַקאָובעק פֿון סטרזשיבראָ האָט 1426 געשריבן אין אַ פּאָסטיל: Olim Judaei portabant aliquod signum in capitibus — פֿרִיער האָבן ייִדן געטראָגן עפּעס אַ סימן אויפֿן קאָפּ.

ייִדן האָבן זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין פֿאַרטיידיקן פּראָג קעגן די קרייצצוגן. פֿאַראַן אַ ידיעה, אַז ייִדן האָבן געבויט שאַנצן פֿאַר דעם הוסי־טישן חיל פֿאַר דער שלאַכט בײַ ווישעהראַד. אין משך פֿון דער הוסיטן־הערשאַפֿט איז נאָר איין מאָל דערגאַנגען צו אַנטי־ייִדישע גוואַלד־מעשׂים. דאָס איז געווען אין יאָר 1422, נאָך דעם ווי ס׳איז דערהרגעט געוואָרן דער ראַדיקאַלער גלח יאַן פֿון זשעליוו.[20] די אויפֿגערודערטע מאַסע האָט זיך אַ לאָז געטאָן, צעראַ־בירט די הײַזער פֿון די אַלטשטאָטישע בירגערס און פֿון די געמעסיקטע לערערס פֿון דעם אוניווערסיטעט, און דערבײַ האָט מען זיך אויך אַ קער געטאָן קעגן ייִדן. אָבער דאָס איז געווען אַ יוצא מן הכּלל, ניט דער כּלל, ווי מיר קענען דאָס אַרויס־זען פֿון אַ סך מקורים.

---

[19] Blaschka: *"Die jüdische Gemeinde zu Ausgang des Mittelalters"*. Bondy-Dvorský, Prag 1906.

[20] Jan ze Želiva.

אין דער נײַ געגרינדעטער פּעסטונג פֿון ראַדיקאַלן פּליגל, אין דער שטאָט טאָבאָר, זײַנען, אויף וויפּל מיר ווייסן, קיין יידן ניט געווען. אין דער דאָזיקער שטאָט איז געווען פֿאַרוואָרט אויסצולײַגן געלט אויף פּראָצענט, וואָכערניקערײַ איז געשטאָנען אויפֿן צווייטן אָרט אין דער רשימה זינדיקע מלאָכות, וואָס די טאָבאָריטן האָבן צונויפֿגעשטעלט. אָבער יידן זײַנען יאָ געווען אין אָנדערע שטעט פֿונעם בונד טאָבאָריטישע שטעט. אָזוי למשל אין לאָוני,[21] פֿון וואָנען ס׳האָט זיך אויפֿגעהיטן אַ דאָקומענט פֿון 1424 וועגן אַ הויז וואָס האָט געהערט צו אַ יידן; און אין נאָכאָד, פֿון וואָנען יידן זײַנען פֿאַרטריבן געוואָרן ערשט נאָך דער מפּלה פֿון דער הוסיטישער באַוועגונג.[22]

אין דער גאַנצער הוסיטישער צײַט חזרט זיך כּסדר איבער מצד די קאַטויליקן די טענה, אַז די הוסיטן באַהאַנדלען יידן בעסער ווי די קאַטויליש גלחים. נאָך דער קלויסטערשער קאַנציל פֿון קאַנטאַנץ שרײַבט צום קיניג זיגמונט בזה־הלשון:

„דער קאַטויליש־קלער ווערט שלעכט באַהאַנדלט, געוודפֿט, געטייט, און קיינער ווערט דערפֿאַר ניט באשטראָפֿט. און יידן געניסן פֿון אַ גרעסערער פֿרײַהייט איידער די גלחים.“

דער קאַטויליש־טשעכישער עמיגראַנט אַנדרזשיי פֿון בראָד[23] שרײַבט מיט ביטערניש אויפֿן אַדרעס פֿון די הוסיטן:

„קענן רעכטפֿאַרטיקע קריסטן, קענן מאַנאַכן און מאַנאַשקעס . . . בושעווט איר, בעת ווען צו די יידן, אַפּיקורסים און וואַלדענסער זענט איר פֿאַרגיביק.“

אין אַ געגראַמטן וויפּוח Václav, Havel a Tábor קומט אַ קעגענער אַרויס קעגן די טאָבאָריטן מיט אַזאַ טענה:

„פֿאַר וואָס קערן ניט די טאָבאָריטן זייער מאַכט קעגן יידן אַדער געצונ־דינערס? זיי האָבן נאָך ניט אַריבערגעצויגן קיין איין יוד, ער זאָל טרינקען פֿון בעכער.“

און דער טאָבאָריט, וואָס בכלל האָט ער אַן ענטפֿער אויף יעדער טענה, שווײַגט דאָ אַפֿ.

אין אַ צײַט פֿון פֿאַנאַטישע רעליגיעזע מלחמות, ווען ס׳איז געווען כּמעט אַ דבר בכל יום, אַז מענטשן פֿון איין אמונה זאָל מען צווינגען אַנצונעמען אַן אַנדערע אמונה, איז דאָ נאָר איין אייניציקער אויפֿווײַז, אַז מען האָט יידן געגייט אַנצונעמען דעם בעכער. דאָס איז געשען בעת דאָס פֿאַראייניקטע חיל פֿון די פּראָגער און טאָבאָריטן האָט אין יאָר 1421 געשטורעמט די שטאָט כאָמוטאָוו. די אײַנ־נעמערס האָבן געגעבן יידן אויסצוקלײַבן צווישן שמד און טויט. יידן האָבן אויסגעקליבן דעם טויט. אָבער די כאָמוטאָווער קאַטויליקן האָט מען אַפֿילו די דאָזיקע ברירה אויך ניט געגעבן — זיי זײַנען אַן שום טענה־ומענה אויסגעהרגעט

[21] Louny.

[22] *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart.*

[23] Ondřej z Brodu.

געוואָרן. וועגן ייִדן וואָס זײַנען געווען תּוּשׁבֿים אין די הוסיטישע שטעט ווייסן מיר ניט פֿון קיין איין פֿאַל, אַז מען זאָל זיי האָבן גענייט צו שמד.

אָן שום ספֿק זײַנען פֿאָרגעקומען רעליגיעזע וויכּוחים. איז דאָך די פֿאָדע־רונג וועגן פֿרײַער אַרויסזאָגונג אין רעליגיעזע ענינים געווען דער הויפּט־פֿאַרלאַנג פֿון די הוסיטן. ממילא האָט מען אויך ייִדן ניט געקענט אָפּזאָגן דאָס דאָזיקע רעכט. מכּל־שכּן אַז די הוסיטן גופֿא פֿלעגן זיך זייער אָפֿט פֿאַררופֿן אויפֿן אַלטן טעסטאַמענט; זיי האָבן דאָך געשעפּט פֿון די ייִדישע רעליגיעזע ספֿרים אַ סך פֿון זייערע אַרגומענטן. דאָרטן האָבן זיי געפֿונען ראַיות אויף זייער דערווידער צו בילדער; דאָרטן האָבן זיי געפֿונען אַ מוסטער פֿאַר זייער באַגריף פֿון „גאָטס קעמפֿער" אין די מכּבים. און אויך די טאַבאָרישע קאָנסטיטוציע וואָס איז פֿאַקטיש געווען רעפּובליקאַניש האָט זיך סומך געווען אויף די באַשרײַבונגען פֿון ייִדישן קיבוץ אין ספֿר שופֿטים. „גאָטס געזעץ" וואָס האָט געגאָלטן אין טאַבאָר ווערט באַשריבן פֿון אַ טאַבאָריט ווי דאָס וואָס „ס'האָבן געהייסן משה און די הייליקע נבֿיאים".

צום אינטערעסאַנטסטן איז דער פֿאַקט וואָס ווערט דערמאָנט דורך אַ גאַנצער ריי מחברים,[24] אַז די ביימישע ייִדן האָבן צונויפֿגעשטעלט פֿאַר די הוסיטן רעליגיעזע לידער אין דער לאַנדשפּראַך וועגן אַחדות־הבורא, און די דאָזיקע לי־דער זײַנען געזונגען געוואָרן אין די גאַסן דורך הוסיטן און ייִדן צוזאַמען. ווי דער מחבר פֿון די דאָזיקע לידער ווערט דורך אַלעמען אָנגערופֿן דער פּראָגער רבֿ, מלומד און פּײַטן אַבֿיגדור בן יצחק קאַראָ, דער מחבר פֿון דער באַקאַנטער סליחה וועגן פּראָגער פּאָגראָם פֿון 1389.

דער עלטסטער מקור וועגן אַבֿיגדור קאַראָס השפּעה אויף דעם טשעכישן לעבן פֿון יענער צײַט איז דער העברעיִשער כּתבֿ־יד וואָס ווערט ציטירט אין פּאָלאַקס „הליכות קדם" (ז' 97 א"וו). דער דאָזיקער כּתבֿ־יד ווערט דורך אַ טייל צוגעשריבן דעם מײַנצער רבֿ ר' יעקבֿ בן משה מולן הלוי, באַקאַנט אונטערן נאָמען מהרי"ל. אָבער גיכער קוקט עס אויס, אַז ער שטאַמט פֿון מהרי"לס אַ תּלמיד, ווײַל עס רעדט זיך דאָרטן וועגן מהרי"ל אין דער דריטער פּערזאָן. גייגער מיינט, אַז דאָס ווערק איז געשריבן אין יאָר 1449, ד"ה שוין נאָך דעם מהרי"לס טויט. אין כּתבֿ־יד שטייט אַזוי:

„אין די טעג פֿון מהרי"ל האָט זיך פֿאַרלאָפֿן אַזאַ מאָדנע פּאַסירונג דורך אַבֿיגדור קאַראָ. דער דאָזיקער מאַן האָט געוווינט אין פּראָג, די הויפּטשטאָט פֿון לאַנד פּיהם [ביימען], און ער האָט געפֿונען חן אין די אויגן פֿון קיניג [וואַצלאַוו] וואָס איז געוואָרן מיט אים גוטע פֿרײַנד;

---

[24] זע אַ שטייגער פּאָלאַקס אויסגאַבע הליכות קדם, אַמסטערדאַם, 1846, ז' 97; אַ. גייגערס אַרטיקל אין ליבערמאַנס פֿאָלקס־קאַלענדאַר, 1854; ווײַטער:

Güdemann, p. 155; A. Berliner, pp. 54-55; Samuel Krauss, *Die Wiener Geserah vom Jahre* 1421, Wien 1920, p. 57; Louis Israel Newman, p. 450.

אויך: ד"ר יצחק שיפּערס קולטור־געשיכטע פֿון ייִדן אין פּוילן אין מיטל־עלטער, וואַרשע 1926, זז' 68־69; דער זעלבער: „די עלטסטע שפּורן פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור", ייִדישע וועלט, ווילנע 1928, ז' 125 א"וו.

קאַראָ האָט אים אַזוי פֿיל אָנגעדערציילט, אַז דער קיניג האָט אײַנגעזען, אַז די אמונה אין יעזוסן איז אַ פֿאַלשע. ווען דער דאָזיקער קיניג איז גע־שטאָרבן, איז אויפֿגעשטאַנען אַ גלח מיטן נאָמען הוס וואָס האָט אויך געלעבט אין די טעג פֿון דערמאָנטן אַבֿיגדור קאַראָ; ער האָט צונויפֿגע־זאַמלט אַלע אײַנוווינערס פֿון פּראָג אַרום זיך און ער האָט זיי געלערנט די אמתע לערע וועגן אַחדות־הבורא . . .״

דאָ רעדט זיך נאָר וועגן אַן אומדירעקטער השפּעה פֿון אַבֿיגדור קאַראָ אויף דער הוסיטישער באַוועגונג; ער זאָל האָבן צוגעפֿירט דעם קיניג וואַצלאַוו צום ייִדנטום (וואָס דאָס איז נאָר אַ לעגענדע), דער מחבר לאָזט אָבער אָפֿן די מיג־לעכקייט פֿון אַ ווירקונג אויף דער דעמאָלט אויפֿשטייענדיקער רעפֿאָרם־באַוועגונג, וואָס אין די ערשטע צײַטן האָט דער קיניג זי אויפֿגענומען גוטגינציק.

אַ סך מער באַשטימט זײַנען די ידיעות וואָס ס׳ברענגען שיפּער, גידעמאַן און ניומאַן. בעת דער באַלעגערונג פֿון פּראָג אין יאָר 1420, אין דער צײַט פֿון ערשטן קרייצצוג קעגן ביימען, האָבן, לויט זיי, הוסיטן און ייִדן געזונגען צוזאַמען אויף די גאַסן פֿון דער הויפּטשטאָט די רעליגיעזע קאַמפֿלידער וואָס אַבֿיגדור קאַראָ האָט געהאַט מחבר געווען. עס ווערט אויך געבראַכט דער טעקסט פֿון די דאָזיקע לידער, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער:

„צי דו ביסט אַ ייִד, מחמדאַנער אָדער קריסט — ווייסטו, אַז אַ ניט־גשמיותדיקער גאָט איז דײַן דערלייזער.״

אַזאַ מין טעקסט געפֿינט זיך אָבער ניט אין דער זאַמלונג פֿון הוסיטישע לידער וואָס נעיעדלי האָט צונויפֿגענומען.[25] נאָר ס׳איז אַ באַוווסטע זאַך, אַז די אײַנוווינערס פֿון פּראָג האָבן אין דער צײַט פֿון דער באַלעגערונג געזונגען אויף די גאַסן רעליגיעזע לידער, און זיי האָבן צוגעגלײַכט די אַרמיי פֿון קיסר זיגמונט צום חיל פֿון סנחריבֿן און זיך אַליין — צו די בני ישׂראל. לסוף ווייסן מיר אויך, אַז פּראָגער ייִדן האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פֿאַרטיידיקן די שטאָט קעגן דער אינטערווענטישער אַרמיי דורך בויען באַפֿעסטיקונגען.

שיפּער האַלט, אַז די דערמאָנטע לידער האָבן ניט געהאַט דעם דירעקטן צוועק פֿון פּראָפּאַגאַנדירן די ייִדישע אמונה. אין דעם פּרט זײַנען ייִדן אין מיטל־עלטער געווען זייער אָפּגעהיטן, זיי זײַנען געווען גענוג אָנגעלערנט דורך דער ביטערער פּראַקטיק. לויט דעם מהרי״ל פֿלעגן זיי אַפֿילו אויסגעבן צו דער מאַכט די קריסטן וואָס האָבן זיך מגייר געווען און די משומדים די בעלי־תשובֿות וואָס האָבן זיך צוריק אומגעקערט צו דער אמונה פֿון זייערע אָבֿות. ס׳קען טאַקע זײַן אַ סבֿרא, אַז אין רעוואָלוציאָנערע צײַטן איז די דאָזיקע מורא געוואָרן אָפּגע־שוואַכט. גיכער אָבער קוקט עס אויס צו זײַן נעענטער צום אמת, אַז אין די דאָזיקע לידער איז געקומען צום אויסדרוק דער געדאַנק פֿון אַ געוויסן איינהייט־לעכן פֿראָנט פֿון אַלע וואָס זײַנען געווען פֿאַריאָכט בײַם קאַטוילישן קלויסטער. דוכט זיך, אַז דאָס ציטירטע ליד מיינט צו זאָגן: ייִד, קריסט, צי מחמדאַנער — אַלע זײַנען מיר ברידער, ווײַל אַלע גלייבן מיר אין איין גאָט.

---

[25] Zdeněk Nejedlý. *Dějiny husitského zpěvu v Čechách.*

אַ גרעסערע צאָל טעקסטן פֿון לידער וואָס יִדן און הוסיטן זאָלן האָבן גע־זונגען אין איינעם געפֿינט זיך אין דער אַ״ג ראַמשאַקער קראָניקע. אין דעם דאָ־זיקן ווערק וואָס מאָלט כּלומרשט די טויזנטיעריקע געשיכטע פֿון דער פּראָגער יִדישער קהילה ווערט ציטירט אַן אַלטער קול־קורא פֿון רבנים, ווו עס זאָגט זיך:

„מיר האַלטן פֿאַר נייטיק בײַם איצטיקן מצבֿ ערנצט צו וואָרענען אונדזערע ברידער יִדן, אַז זיי זאָלן זייער שטאַרק אויסמײַדן יעדער מין וויכּוח וועגן אמונה־זאַכן מיט גויים. און מיר פֿאַרלאַנגען פֿון זיי, זיי זאָלן אַזוינע וויכּוחים וואָס גיכער איבעררײַסן. ניט נאָר וואָס פֿון דעם קומט ניט אַרויס קיין שום גוטס, נײַערט עס ווערן אָנגערירט מיינונגען, און דאָס ברענגט צו פֿײַנדלעכע אַרויסטרעטונגען. מיר פֿאַרהאָפֿן, אַז איר וועט צולייגן אַן אויער צו אונדזער וואָרענונג. מיט גרויס צער מוזן מיר זאָגן, אַז טייל אונדזעריקע פֿאַרגעסן זיך אַזוי ווײַט, אַז זיי מישן זיך אין מחלוקתן וואָס דאַרפֿן זיי אין גאַנצן ניט אָנגיין, און וואָס עס איז אין גאַנצן ניט זייער זאַך וועגן דעם צו רעדן; און אַז אַנדערע שטעלן זיך אויף איין צד דורך לידער וואָס רירן אָן יענעמס געפֿילן. די אַלע אַסרן מיר מיטצוזינגען אַזעלכע לידער ווי Lass um den Altar uns sammeln, אָדער Wer Mut hat und die Ein demütig Ja zu allem Schütteln, אָדער Macht nicht fürchtet אאַז״וו. ווער ס׳וועט פֿאָלגן אונדזער וואָרענונג, דעם וועט גרייכן גאָטס גענאָד און ברכה.״

אָבער, לויט מײַן מיינונג, האָט ליבען[26] איבערצײַגנדיק דערוויזן, אַז די ראַמ־שאַקער קראָניקע איז אַ פֿאַלסיפֿיקאַט וואָס איז אויפֿגעקומען אין די 20ער יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט. נאָר פֿון דעסט וועגן קען געמאָלט זײַן, אַז דער מחבר זאָל זיך האָבן באַנוצט מיט אַלטע מקורים, און ס׳קען גראָד געמאָלט זײַן, אַז דער ציטירטער קול־קורא פֿון דער הוסיטן־צײַט זאָל זײַן אויטענטיש. מיר קענען זיך אָבער ניט אונטערנעמען אַרויסצוגעבן וועגן דעם אַ פֿעסטן פּסק.

די הוסיטן געזען מיט יִדישע אויגן

זיכער איז על־כּל־פּנים, אַז אויף וויפֿל די יִדישע כּתבֿים פֿון יענער צײַט האָבן זיך אָפּגערופֿן אויף דער הוסיטישער באַוועגונג, איז קוים וואָס זיי באַהאַלטן זייער סימפּאַטיע צו איר. טייל מחברים האַלטן, אַז די הוסיטן זײַנען ניט קיין נײַע קריסטלעכע שיטה, נאָר אַ נײַע רעליגיע וואָס איז נאָענט צו דער יִדישער. זיי ברענגען אַרויס די ענלעכקייטן פֿון דער הוסיטישער לערע מיט דער יִדי־שער, און פֿריִער פֿאַר אַלץ — די קעגנערשאַפֿט צו בילדער. מיר האָבן נאָך אין אָנהייב פֿון אונדזער אַרטיקל דערמאָנט, אַז דער „עמק הבכא״ באַצייכנט די הוסיטן ווי אָנהענגערס פֿון אַ נײַער רעליגיע.

מער פּרטים דערוויסן מיר זיך פֿון דעם קול־קורא פֿון דעם שוין דער־מאָנטן מהרי״ל פֿון מײַנץ. דער דאָזיקער קול־קורא איז אַרומגעגאַנגען איבער אַלע יִדישע קהילות אין דײַטשלאַנד, אין שײַכות מיט דעם קרייצצוג קעגן די

[26] *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte der Juden in der Tschechoslovakischen Republik* I, p. 331 sq.

הוסיטן אין יאָר 1421. דײַטשע יידן האָבן שוין געווּסט פֿון זייער אַלטער פּראַקטיק, וואָס עס איז טײַטש אַ קרייצצוג. די קריגסלײַט וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין צוג קעגן די טשעכישע אַפּיקורסים האָבן גאָרנישט פֿאַרהויליקט, אַז וועגן זיי וועלן זיך אומקערן נאָכן נצחון, וועלן זיי שוין מאָכן מיט יידן אַ טאָלק. כדי אָפּצוווענדן די סכנה האָט דער מהרי״ל אויסגערופֿן אַ דרײַטאָגיקן תענית. דאָס געבעט פֿון יידן איז דאָס מאָל ניט פֿאַרבליבן ניט־דערהערט. גרויס איז געווען די פֿרייד פֿון יידן, ווען די הוסיטן האָבן געמאַכט אַזאַ תּכלית פֿון דעם אינטערוועניטשן חילל, אַז דעם שארית הפּליטה איז שוין ניט געלעגן אין זינען צו מאָכן אַ פּאָגראָם. אינטערעסאַנט איז, ווי אַזוי דער מהרי״ל באַשרײַבט, אַז אויפֿן בראָג טאָבאָר אין ביימען זינגען פֿאַראַן הוסיטן,

„וואָס גלייבן ניט אין יעזוסן, האַלטן ניט פֿון קיין הייליקע בילדער און קיין צלמים, און האָבן ניט קיין גלחים.״

דער שוין דערמאָנטער צווייטער יידישער כּתב־יד[1] שטאָמט, ווי מען רעכנט, פֿון יאָר 1449 און רעדט וועגן מהרי״ל אין דער דריטער פּערזאָן; זײַן מחבר איז מסתּמא אַ רבּ וואָס האָט אין יענער צײַט באַקומען דעם מהרי״ל׳ס קול־קורא. ער שילדערט דעם הוסיטישן אויפֿשטאַנד אַזוי:

„הום [די אײַנוווינערס פֿון פּראָג] דעם אמתן גלויבן פֿון אַחדות־הבורא. זיי האָבן צעשטערט אַלע קלויסטערס און זייערע בילדער פֿאַרברענט אין פֿײַער. דער גרעסטער טייל אײַנוווינערס פֿון דער פּראָ־ווינץ זײַנען צו זיי צוגעשטאַנען און זיי האָבן באשלאָסן אוועקצוווערפֿן די קריסטלעכע אמונה.״

וויַטער ווערט דערציילט, ווי אַזוי מען האָט פֿאַרברענט אין קאָנסטאַנץ הוסן און דעם מאָגיסטער יעראָנים.

„האָבן אַלע [זין פֿון לאָנד פֿיהם] געזאָגט, אַז אַדער זיי וועלן שטאַרבן אַדער זיי וועלן נקמה נעמען פֿאַרן בלוט פֿון זייערע בריידער, וואָס איז פֿאַרגאָסן געוואָרן, וואָרעם ער [הוס] האָט ניט געפֿריידיקט קיין ליגן, נײַערט האָט געזאָגט דעם אמת.״

מען זעט, אַז אָט די יידישע מחברים האָבן באַגריסט די הוסיטן ניט בלויז ווי שׂונאים פֿון זייערע שׂונאים, נאָר אויך ווי אַ ריכטונג וואָס דערנענטערט זיך פּאָזיטיוו צום אמתן גלויבן. דאָס וואָלט מסתּמא ניט געווען מיגלעך, ספּעציעל אין אַ דאָקומענט וואָס איז געשריבן געוואָרן 1449, דרײַסיק יאָר נאָך דער הוסי־טישער רעוואָלוציע, ווען די הוסיטן וואָלטן אויך אין דער פּראַקטיק זיך ניט פֿאַר־האַלטן פֿרײַנדלעך צו יידן. און ווען מיר נעמען דאָס אין באַטראַכט, וועלן מיר אויך קענען ריכטיק אָפּשאַצן די היפּשע צאָל ידיעות וועגן הילף וואָס די הוסיטן האָבן באַקומען פֿון אויסלענדישע יידן.

די יידישע הילף

ווי מיר ווייסן שוין, האָבן די הוסיטן געפֿירט אין אויסלאַנד זייער אַ פֿאַר־שפּרייטע פּראָפּאַגאַנדע דורך זייערע שלוחים און דורך פֿלוגבלעטער. אַ ביסל

[1] געדרוקט בײַ ג. י. פּאָלאַקן, ז׳ 79 א״ה.

גוזמאדיק מאָלט עס עבערהאַרד ווינדעקע,[28] דער ביאָגראַף פֿון קיניג זיגמונט:

„די הוסיטן האָבן געוווּנען די אַדללייט דורך צוזאָגן זיי גלחישע מאַ־יאָנטקעס, דאָס פּראָסטע פֿאָלק — דורך צוזאָגן, אַז ס'וועט מער ניט זיין קיין פּאַנשטשינע, די יוגנט — מיט דעם וואָס בײַ זיי איז ניטאָ קיין געזעצלעכע חתונה און מען לעבט ווי טעמפּע חיות; און די אָרעמסטע האָבן זיי צוגעזאָגט, אַז אַלע אייגנסן וועלן זיין בשותּפֿותדיקע.“[29]

נאָך אין יאָר 1418 האָט דער עסטרײַכישער הערצאָג אַלברעכט V באַפֿוילן, אַז מען זאָל כאַפּן און אַרויסגעבן דער מאַכט אַלע הוסיטישע שלוחים וואָס באַווײַזן זיך „אין די שטעט און אויפֿן לאַנד ווי גלחים צי ווי הדיוטים“.[30]

אַז קיין ביימען פֿלעגן זיך ראַטעווען „אַפּיקורסים“ און גערודפֿטע פֿון אַלע לענדער איז אַ זאַך, וואָס דערויף זײַנען פֿאַראַן היפּש פֿאַקטן. אַז צווישן די פּליטים זײַנען אויך געווען יידן — דערויף איז אויך דאָ איין דירעקטע ראַיה. דער קיסר זיגמונט האָט געמוזט אַרויסגעבן אַ דעקרעט וואָס פֿאַרווערט אָנצונעמען הוסיטיש געלט. אין שײַכות מיט דעם קלאָגט זיך דער קראָניקער, אַז אַלע שלעכ־טע יידן און קריסטן, סײַ אַדללײַט סײַ געמיינע לײַט, אַנטלויפֿן צו די הוסיטן, און קיין שום פֿירשט קען דאָס ניט שטערן.[31]

אין אַלע שכנותדיקע לענדער באַשולדיקט מען יידן, אַז זיי העלפֿן די הוסיטן.

וועגן בײַערן שרײַבט אַשבאַך:[32]

„אָבער די יידן וואָס האָבן געוווינט אין בײַערן נאָענט פֿון ביימער־וואַלד האָט מען באַשולדיקט, אַז זיי שטעלן צו די הוסיטן געלט און גע־ווער. אין אַ סך געגנטן האָט מען זיי דעריבער מוראדיק גערודפֿט ווי פֿרײַנד פֿון די אַפּיקורסים און ווי זייערע אונטערהעלפֿערס.“

דאָס איז מסתּמא שייך צום יאָר 1422. דערמיט פֿאַרבינדט מען דעם פֿאַקט, וואָס דער פּויפּס מאַרטין V האָט צוריקגעצויגן אַ פּריווילעגיע וואָס איז געווען גוט פֿאַר יידן.

פֿון זאַקסן דערציילט דער מאָנאַך פֿון פּירנע,[33] אַז מען האָט דאָרטן באַשולדיקט יידן, אַז זיי מאַכן יד־אַחת מיט די הוסיטן און אַז זיי האָבן אַ חלק

---

[28] Windecke.

[29] ציטירט בײַ: Arnošt Kraus, ז' 90.

[30] in Steten und auf dem Lande in Priester und in Layen Gestalt.

[31] Et postea fecit proclamare rex [Sigmund], quod nullus reciperet monetam ipsorum [hereticorum], ut non possent habere populum contra fideles, sed omnes mali Christiani et Judaei, tam nobiles quam ignobiles, confugerunt ad eos, ita quod nullus principum potuit ipsis resistere (Contin. Claustroneoburg. V).

זע IX Pertz, 739 צום יאָר 1421.

אויך אַנדרעאַס פֿון רעגנסבורג, אַ קאַטוילישער גלח, זאָגט, אַז די הוסיטן זענען דערפֿאַר געווען אַזוי גרויס אין צאָל, ווײַל שלעכטע מענטשן פֿון אַלע לענדער לויפֿן צו זיי. ציטירט בײַ אַרנאָשט קראַוס, דצ״וו, ז' 86.

[32] Kaiser Sigismund III., p. 51.

[33] Pirnaer Mönch.

ציטירט בײַ: Alphonse Levy. *Geschichte der Juden in Sachsen*.

אין דער אלגעמיינער נויט. „דאס דאזיקע פאלק האלט מיט הוסעס צד און זיי דעוואלווירן דאס געלט", קלאגט א מיטצייטלער.

אין מערץ (וואס זיגמונט האט געהאט פארמשפונט צו זיין איידעם, דעם עסטרייכישן הערצאג אלברעכט V), זיינען יידן געוואהרן פארטריבן אין 1426 פון דער שטאט איגלאווע אונטער דער זעלביקער באשולדיקונג.

נאר דער בארימטסטער פאל פון רדיפות אויף יידן צוליב זייער סימפאטיע צו די הוסיטן איז די ווינער גזרה פון 1421. די דאזיקע גזרה וועלט מאל טיווירט מיט צוויי חטאים פון יידן: ערשטנס די באליבטע געשיכטע וועגן דער פארשוועכונג פון דער האסטיע; צווייטנס אבער — די הילף פון יידן פאר די אפיקורסים.

נאך דעם 9טן יוני 1419 האט דער ווינער טעלאגישער פאקולטעט ארויסגעגעבן אן אויטאריטעטע חוות־דעת, וווּ ער דערקלערט פאר דערווייזן, אז עס עקסיסטירט א געהיימער אפמאך צווישן יידן, הוסיטן און וואלדענסער. הערצאג אלברעכט האט דאס אנגענומען ווי גענוג גרונד פאר רדיפות, ער דערמאנט דאס כסדר אויף ס'נעי אין זיינע שפעטערדיקע געשריפטען, א שטייגער נאך אין אן עדיקט פון 1438. די לכתחילהדיקע יידישע שריפט וועגן דער ווינער גזרה מעדט אויס מיט אלע כוחות צו דערמאנען דעם נאמען פון די הוסיטן און גייט ארום די סיבה פון און דעם תירוץ פאר דער גזרה מיט אזעלכע געוואלטע ווערטער:

„עס האט זיך איין מאל גיטראפן . . . דש דער דופס האט זאלן אין דער מלחמה ציהן . . . דש זעלביגע מאלט ווילן ער זיך נוקם זיין אן די יהודים . . . ווארום ער האט די יהודים איין עלילה צו גיוואלפען וויא זי העטן אן זיין שונא (כלי מלחמה) צו גשיקט . . . "[34]

ס'איז א פראגע, צי איז טאקע געווען אזא זאך ווי יידישע געווער־צושטעלונגען פאר די הוסיטן. שמואל קרויס, דער היסטאריקער פון דער ווינער גזרה, נעמט אין באטראכט זייער זארגעוודיק אלע מאמענטן פאר און קעגן, און ער פסקנט אזוי:[35]

„לכתחילה האט טאקע אויסגעקוקט, אז אוודאי דארפן יידן סימפאטיזירן מיט די הוסיטן, ווארעם די הוסיטישע באוועגונג האט זיך דאך געוואלט אומקערן צו דער אלטער ביבל, כדי צו רעפארמירן דעם קלויסטער וואס איז שוין ארויסגעפאלן כמעט אין געצן־דינערי, באזונדערש דאס אפענע דינסט צו בילדער, אויסראטן מיט פייער און שווערד די אויסגעלאסנקייט פון הויכן און נידעריקן קלער און די שמאך פון פוילן מאנאסטירישן לעבן. אבער אין פאזיטיוון זינען האבן די הוסיטן אויך אנגענומען א דעצידירטן יודאוסטישן גאנג. פון דער יידישער זייט זינען דא באריכטן, אז זיי האבן אין פראג געוונגען הימנען וועגן אחדות־הבורא, וואס עס האט פאר זיי געשאפן אין דער העברעישער און דייטשער שפראך דער דארטיקער רב אביגדור קארא (געשטארבן 1439), וואס זאל אנב האבן געווען שטארק אנגענומען בתים קיניג וואצלאוו."

---

[34] ש. קרויס, היסט' שריפטן יזוא, II.

[35] *Die Wiener Geserah vom Jahre* 1421, p. 57.

אָבער, זאָגט קרויס ווײַטער, דער רעליגיעזער קאַמף איז אַריבערגעגאַנגען אין אַ קאַמף פֿאַר מאַכט, וואָס ייִדן זײַנען אין אים ניט געווען פֿאַראינטערעסירט. ער דערמאָנט דערבײַ, אַז ייִדן זײַנען שטענדיק באַשולדיקט געוואָרן אין יד־אַחת מיטן שׂונא, צי דאָס זײַנען געווען סאַראַצענער, טערקן אָדער שוועדן. לסוף קומט ער צו אַזאַ אויספֿיר:

„צי איז אויסגעשלאָסן, אַז ייִדן האָבן צוגעשטעלט געווער די שׂונאים פֿון הערצאָג? מיר מאַכן דאָ ניט קיין שום אַפּאָלאָגיע, נאָר קוקן מוטיק די פֿאַקטן אין פּנים אַרײַן. לויט אונדזער השערה, איז דאָס וואָס דער הערצאָג האָט געגלייבט, אַז ייִדן שטעלן צו געווער די הוסיטן, ניט געווען אין גאַנצן אויסגעטראַכט, און דערויף באַזירט זיך אויך אין פּאָזיטיוון זינען די באַשולדיקונג פֿון טעאָלאָגישן פֿאַקולטעט. פֿאַקטיש הערן מיר גראָד אין דער צײַט, אַז אין דער הויפּטשטאָט פֿון קריסטנטום, אין רוים, האָבן ייִדן אויך אײַנגעקויפֿט געווער. עס איז דעריבער מסתּמא געשען, אַז דער אָדער יענער ייִד האָט פֿאַרקויפֿט (אָבער ניט צוגעשטעלט) געווער צו די הוסיטן, ווײַל דער ייִד האַנדלט מיט אַלץ וואָס ער האָט און מיט יעדערן וואָס ווענדט זיך צו אים . . . די שולד פֿון עטלעכע קורצזיכטיקע וואָס פֿאַרגעסן אין זייערע פֿליכטן איז דערנאָך גענעראַליזירט און אָן אַ מאָס איבערגעטריבן געוואָרן, ווי דער שטייגער איז אין אויפֿגערודערטע צײַטן, און ספּעציעל קעגן ייִדן, און שוין איז געווען פֿאַרטיק אַ תּירוץ אַ סוף צו מאַכן מיט ייִדן. נאָר דאָס פֿאַרקויפֿן געווער צו די הוסיטן איז מסתּמא געשען אין עסטרײַך. דער פֿאַקט, אַז ייִדן האָבן גענומען געלט פֿון די הוסיטן, ווי איין קראָניקער גיט צו פֿאַרשטיין, אָדער אַז זיי האָבן זיך אַוועקגעלאָזט צו די הוסיטן (געראַטעוועט זיך צו זיי?), ווי דער זעלביקער קראָניקער שרײַבט, — אַגב אַ חטא וואָס אויך „שלעכטע" קריסטן, אַדללײַט און געמיינע לײַט זײַנען באַגאַנגען — האָט זיך פֿאַר־לאָפֿן ניט אין עסטרײַך, נאָר אין ביימען."[36]

מיר מוזן באַדויערן, וואָס די מקורים פֿון יענער צײַט זײַנען אַזוי מאָגער, אַז קיין ענדגילטיקער באַווײַז לאָזט זיך ניט דורכפֿירן. אָבער ווען מיר זאָלן דעם „ווינער פֿאַל" ניט באַטראַכטן איזאָלירט, נאָר קאָנפֿראָנטירן מיט פּאַראַ־לעלע געשעענישן אין אַנדערע לענדער; ווען מיר נעמען אין אַכט די קנאַפּ פֿאַר־באָרגענע סימפּאַטיע פֿון די ייִדישע שרײַבערס פֿון יענער צײַט צו די הוסיטן; ווען מיר וועלן אָפּשאַצן די פּאָזיטיווע ווירקונג פֿון דער הוסיטישער רעוואָלו־ציע אויף דער לאַגע פֿון ייִדן, מוזן מיר קומען צו דער איבערצײַגונג, אַז די ייִדי־שע סימפּאַטיעס פֿאַר דער דאָזיקער באַוועגונג זײַנען באין־אופֿן ניט פֿאַרבליבן בלויז פּלאַטאָנישע.

די דאָזיקע טעמע, וואָס סיסטעמאַטיש איז זי ביז אַהער ניט באַאַרבעט געוואָרן, לאָזט נאָך איבער אָפֿן היפּש פֿראַגעס. אָבער די מאַטעריאַלן וואָס מיר האָבן געבראַכט ווײַזן שוין, אַז דאָ עפֿנט זיך אַ פֿעלד פֿאַר אינטערעסאַנטע פֿאָר־שונגען, אינטערעסאַנט אי פֿון ספּעציעל ייִדישן שטאַנדפּונקט, אי פֿון שטאַנד־פּונקט פֿון דער אַלגעמיינער היסטאָרישער וויסנשאַפֿט.

---

[36] אין דער אמתן גייט וועגן דעם, אַז ייִדן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער, דערונטער אויך פֿון עסטרײַך, האָבן זיך געראַטעוועט קיין ביימען; פֿאַרגלײַך הערה 31.

ליטעראַטור

א) אַלגעמיינס וועגן דער הוסיטישער באַוועגונג:

W. W. Tomek. *Dějepis města Prahy,* Praha 1855.

J. Pekař. *Žižka a jeho doba.* I—III. Praha 1932.

Zdeněk Nejedly. *Dějiny husitského zpěvu v Čechách.* Praha 1913.

Arnošt Kraus. *Husitství v literatuře, zejména německé.* I, *Husitství v literatuře prvních dvou století svých.* Praha 1917.

Zikmund Winter. *Kulturní obraz českých měst.* I. [קאַפּיטל IX וועגן יידן.]

F. M. Bartoš. *Husitství a cizina.* Praha 1931.

Záviš Kalandra. *Lipany.* Praha 1934.

Roman Jakobson. "Úvahy o básnictví doby husitské". *Slovo a slovestnost.* II, 1. Praha 1936.

Herrmann Haupt. "Hussitische Propaganda im Auslande". *Raumers Historisches Taschenbuch,* 6. Folge, VII. Jahrgang, pp. 233—304.

Fr. von Bezold. *Geschichte der deutschen Reformation.*

ב) ספעציעלע ליטעראַטור וועגן דעם גורל פֿון יידן:

ג. י. פֿאַלאַק. הליכות קדם. אַמסטערדאַם 1846.

ד"ר י. שיפּער. קולטור־געשיכטע פֿון יידן אין פוילן בעתן מיטל־עלטער. וואַרשע 1926.

ד"ר י. שיפּער. „די עלטסטע שפּורן פֿון דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור". יידישע וועלט (ווילנע), אַפּריל 1928.

פּראָפֿ' שמואל קרויס. „גזירה ממדינת אושטריך". היסטאָרישע שריפֿטן יוהוא II, ווילנע 1937, זז' 18—25.

Dubnow. *Weltgeschichte des jüdischen Volkes,* V.

Grätz. *History of the Jews,* IV.

Güdemann. *Geschichte des Erziehungswesens und der Kultur der abendländischen Juden während des Mittelalters und der neuen Zeit,* I—III. Wien, 1880—88.

Bondy-Dvorský. *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von* 906 *bis* 1620. Prag 1906.

Nathan Grün. *Sage und Geschichte aus der Vergangenheit der israelitischen Gemeinde in Prag.* Prag 1888.

Dr. Michael Rachmuth. *Zur Wirtschaftsgeschichte der Prager Juden.* Prag 1933.

Guido Kisch. *Die Prager Universität und die Juden* 1348 *bis* 1848. Mährisch-Ostrau 1935.

Johann, Franz von Herrmann, Ritter von Herrmannsdorf. *Geschichte der Israeliten in Böhmen von den ältesten Zeiten bis zum Schluss des Jahres* 1812. Wien und Prag 1819.

Markus Hirsch Friedländer. *Materialien zur Geschichte der Juden in Böhmen.* Brünn 1888.

Die Juden in Prag. Bilder aus ihrer tausendjährigen Geschichte. Festgabe der Loge Praga des Ordens B'nai B'rith zum Gedenktage ihres 25jährigen Bestandes. Prag 1927.

ספעציעל דאָס אַרטיקל:

Dr. Anton Blaschka: "Die jüdische Gemeinde zu Ausgang des Mittelalters".

Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart. Ein deutsch-tschechisches Sammelwerk, herausgegeben von Hugo Gold. Brünn-Prag 1934.

ספּעציעל די אַרטיקלען פֿון קאַמיל לינהאַרט וועגן ייִדן אין לאָוני און פֿון פֿ. קראָופּאַ וועגן ייִדן אין טאַבאָר.

Ruth Kestenberg. "Hussitentum und Judentum". *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der tschechoslowakischen Republik,* VIII. Prag 1936.

Julius Lippert. "Die Stellung der Juden in Böhmen vor und nach der Epoche des Hussitenkrieges". *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen,* V (1867).

A. Stein. *Die Geschichte der Juden in Böhmen.* Brünn 1904.

S. Krauss. *Die Wiener Geserah vom Jahre* 1421. Wien 1920.

A Berliner. *Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter.* Berlin 1900.

Louis Israel Newman. *Jewish Influence on Christian Reform Movements.* New York 1925.

F. M. Bartoš. "Židé v Čechách v době Husově". *Kalendař česko-židovský.* Praha 1915-1916.

František Mareš. "Jessko rusticus quadratus". *Český časopis historický.* Praha IX (1903), p. 202.

Jessko rusticus quadratus. "Passio Judaeorum pragensium, Pašije pražských židů" in: Jan Vilíkovský. *Próza z doby Karla IV.* Praha 1938.

צי איז קאָלומבוס געווען אַ ייִד?

פֿון ב. לעווין

אין שײַכות מיטן 450טן יאָרטאָג פֿון דער אויפֿדעקונג פֿון אַמעריקע דורך קאָלומבוסן האָבן מיר געבעטן דעם מחבר פֿון דעם אַרטיקל צונויפֿצונעמען אין איינעם די ראַיות וואָס מען ברענגט פֿאַר און קעגן קאָלומבוסעס ייִדישן אָפּשטאַם. די פּראָבלעם, ווי מען זעט פֿון דעם אַרטיקל, איז קאָנצענטרירט אַרום עטלעכע טונקעלע פּונקטן, אַ שטייגער:

(1) ווו איז קאָלומבוס געבוירן געוואָרן?

(2) פֿון וואַנען האָט געשטאַמט זײַן משפּחה?

(3) צי איז ער געווען אַ גענוער פּאַטריאָט אָדער ער האָט זיך די אינטערעסן פֿון גענוע ניט שטאַרק גענומען צום האַרצן?

(4) צי האָט קאָלומבוס געקענט שפּאַניש איידער ער איז געקומען קיין שפּאַניע?

(5) צי האָט קאָלומבוס געקענט ייִדישע אותיות?

(6) צי האָט קאָלומבוס געהאַט ייִדישע כאַראַקטער־שטריכן און צי קען מען אין קאָלומבוסעס פּנים דערקענען ייִדישע שטריכן?

ב. לעווין גיט אונדז אַן איבערבליק איבערן הײַנטיקן שטאַנד פֿון דער פֿאָרשונג אין דער פֿראַגע. — רעדאַקציע.

דער ספֿק וועגן קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט

עס איז אַ פֿאַקט, וואָס קיינער קען ניט און פּרוווט אויך ניט אָפּלייקענען, אַז ס׳זײַנען פֿאַראַן פֿיל אומקלאָרע פּונקטן אין קאָלומבוסעס אָפּשטאַם און אַז זײַן געבוירן־אָרט איז נאָך ניט פֿעסטגעשטעלט געוואָרן דעפֿיניטיוו.

אַז עס איז פֿאַראַן סודותדיקייט אין דעם אופֿן, ווי אַזוי קאָלומבוס האָט געלעבט און דורכגעפֿירט זײַנע גרויסע אויפֿטוען, אָנערקענט שוין זײַן זון, איינצײַטיק זײַן ערשטער ביאָגראַף, פֿערנאַנדאָ.[1] אָט וואָס ער שרײַבט:

„אין איינקלאַנג מיטן לאַנד וואָס דער אַדמיראַל[2] האָט זיך אויסגע־קליבן פֿאַר אַ פֿאָטערלאַנד האָט ער צוגעשליפֿן דאָס וואָרט [דעם בײַנאָמען קאָלומבוס אויף קאָלאָן], כּדי עס צוצופּאַסן צום אַמאָליקן [נאָמען] און כּדי אויסצוטיילן די וועלכע שטאַמען אָפּ פֿון אים, פֿון די וואָס זײַנען בלויז זײַטיקע קרובֿים, און אַזוי האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבן קאָלאָן. די אַרויסגעזאָגטע מיינונג מאַכט מיך גלייבן, אַז פּונקט אַזוי ווי דאָס רובֿ זאַכן[3] זײַנע זײַנען אַדורכגעפֿירט געוואָרן מיט אַ געוויסער סודות־דיקייט, איז אויך אין דעם בײַטן דעם נאָמען אין בײַנאָמען פֿאַראַן סודותדיקייט.״

---

[1] Fernando Colón, *Historia del Almirante*. Madrid, 1892 (צוויי בענד).
דער ציטאַט געפֿינט זיך אין ערשטן באַנד, ז׳ 5.

[2] דאָס מיינט קאָלומבוס, ווײַל ער האָט געהאַט דעם טיטל אַדמיראַל פֿון די אינדיעס.

[3] cosas.

דאָס זאָגט קאָלומבוסעס זון וועגן זײַן אומשטערבלעכן פֿאָטער. דער הײַנט־צײַטיקער שפּאַנישער קאָלומבוס־פֿאָרשער, פֿערנאַנדעז דוראָ, אין זײַן בוך „דער נעפּל אַרום קאָלומבוסן" שרײַבט אַזוי:[4]

„דער סוף פֿון אַדמיראַל איז פּונקט ווי זײַן אָנפֿאַנג און זײַן גאַנץ לעבן אײַנגעהילט אין אַ מיסטעריעזער טונקלקייט."

פֿאָרשערס פֿון קאָלומבוסעס לעבן שטויסן זיך אָן אין די שריפֿטן פֿון באַרימטן אויפֿדעקער אויף שטעלעס וואָס מאַכן דעם אײַנדרוק ווי זיי וואָלטן געווען געצילט צו דעזאָריענטירן. כ'וועל דאָ אָנווײַזן בלויז אויף איינער: אַזאַ וואָס ווערט פֿון צײַט צו צײַט ציטירט אין דער ייִדישער פּובליציסטיק אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן אויף אַ טעותדיקן אופֿן.

בײַם אָנהייב פֿון טאָגבוך פֿון זײַן ערשטער רײַזע שרײַבט קאָלומבוס:[5]

„הייסט עס נאָכן האָבן אַרויסגעיאָגט אַלע ייִדן פֿון אַלע אײַערע קי־ניגרײַכן און גיטער, אין דעם זעלביקן חודש יאַנואַר [אונטערגע־שטראָכן דורך מיר — ב. ל.] האָבן אײַערע מאַיעסטעטן מיר באַפֿוילן, אַז כ'זאָל מיט אַ גענוגן פֿלאָט אונטערנעמען די נסיעה צו די דאָזיקע אינדיעס."

וואָס פֿאַר אַ סוד ס'באַהאַלט זיך אונטער קאָלומבוסעס אומפֿאַרשטענדלעכן טעות בנוגע דער דאַטע פֿון אַרויסטרײַבן ייִדן פֿון שפּאַניע איז אוממיגלעך צו דערגיין; אָבער ניט לייגן קיין אַכט אויפֿן פֿאַקט, אַז דער גירוש פֿון שפּאַניע איז געווען ניט אין יאַנואַר טאָר מען ניט: כידוע איז דער דעקרעט וועגן גירוש אַרויס דעם 31טן מאַרץ 1492 און דער לעצטער טערמין צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד איז געווען דער 31טער יולי.

אָבער ניט געקוקט אויפֿן גאַנצן געפּלאָנטער איז כמעט ווי זיכער, אַז קאָלומ־בוס שטאַמט פֿון גענוע. ער אַליין זאָגט דאָס;[6] עס זאָגט דאָס זײַן זון און ביאָגראַף פֿערנאַנדאָ;[7] דער גענוער מאַגיסטראַט אין זײַן בריוו פֿון 7טן דעצעמבער 1502;[8] און פֿאַרשיידענע אַנדערע מקורים.

אַן אויסערגעוויינטלעכן באַטײַט פֿאַר דעם ענין וואָס אינטערעסירט אונדז דאָ האָבן צוויי דאָקומענטן. דער ערשטער, פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער וווּנדערלע־כער זאַמלונג דאָקומענטן Raccolta di documenti e studi...[9] איז אַ נאָטאַ־

[4] Cesáreo Fernández Duro, *Nebulosa de Colón.* Madrid, 1890, p. 170.

[5] M. Fernández de Navarrete, *Colección de Viajes.* Madrid, 1825, I, p. 2.

[6] דצ"וו, II, ז' 254. [7] דצ"וו, I, ז' 24.

[8] פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער ציטירטער קאָלעקציע דאָקומענטן פֿון פֿערנאַנדעז דע נאַוואַרעטע, II, און אין:

Códice Diplomático-Americano de Cristóbal Colón. La Havana, 1867.

קאָלומבוס ווערט באַצייכנט: clarissime amantissimeque concivis און בנוגע זײַן פֿאָטערלאַנד: questa sua originaria patria.

[9] דער פֿולער טעקסט אירער איז:

Raccolta di documenti e studi pubblicati dalla R. Commissione pel quarto centenario della scoperta dell' America. Roma, 1892—1896.

(עלף בענד פֿון גרויסן פֿאָרמאַט.)

דער דאָקומענט, וועגן וועלכן ס'רעדט זיך אין טעקסט, געפֿינט זיך אין דער צווייטער טייל פֿון באַנד I, נומ'

ריעלער אַקט, לויט וועלכן די ברידער כואַן, אַנטאָניאָ און אַלמינעסטאָ קאָלאָמבאָ, זין פֿון אַנטאָניאָ קאָלאָמבאָ, אַ ברודער פֿון דאָמינגאָ (אָדער אין איטאַליעניש: דאָמעניקאָ), דעם פֿאָטער פֿון אויפֿדעקער פֿון אַמעריקע לויט אַלע סימנים, באַשליסן צו שיקן קיין שפּאַניע דעם ערשטן, כואַנען, אויפֿצומאָנען אַ חוב פֿון Cristophorum de Columbo, armiratum regis Ispanie.

ווען עס וואָלטן פֿאַראַנען געווען באַווײַזן, אַז דער חוב איז ווירקלעך אָפּ־גענומען געוואָרן, וואָלט דאָס איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל ליקווידירט די דיסקוסיעס וועגן קאָלומבוסעס אָפּשטאַם. ליידער איז קיין באַווײַז דערפֿאַר ניט פֿאַראַן.

ניט ווינציקער וויכטיק איז דער פּונקט פֿון קאָלומבוסעס צוואה, אין וועלכן ער הייסט אויסצאָלן 20 דוקאַטן די יורשים פֿון Gerónimo del Puerto. טאַקע אַ פּערזאָן מיטן זעלביקן נאָמען האָבן דאָמעניקאָ דע קאָלאָמבאָ און זײַן זון קריסטאָפֿאָר (שפּאַנישער עקוויוואַלענט: קריסטאָבאַל) באַדאַרפֿט באַצאָלן, לויטן פּסק־דין פֿון געריכט פֿון 28טן מאַרץ 1470, די סומע פֿון 35 ליר, וואָס דאָס איז כּמעט דאָס זעלביקע ווי די 20 דוקאַטן.

און אינטערעסאַנט: איינע פֿון די וויכטיקסטע סיבות, פֿאַר וואָס קאָלומבוס איז אַראָפּגעזעצט געוואָרן פֿון זײַן פּאָסטן און זײַן נאָכפֿאָלגער באָבאַדיליאַ (Bobadilla) האָט אים אַרעסטירט און אַ געשמידטן אין קייטן אָפּגעפֿירט קיין שפּאַניע, איז געווען דער חשד, אַז ער האָט קאָנספּירירט מיט זײַנע גענוער לאַנדסלײַט כּדי צו דערקלערן די אינדיעס אומאָפּהענגיק פֿון דער שפּאַנישער קרוין.[10]

אויב אַזוי קען מען זיך שטעלן די פֿראַגע: אין וואָס באַשטייט די גאַנצע רעטעניש? די רעטעניש באַשטייט אין דעם, וואָס ניט געקוקט אויף אַלעם איז ניטאָ קיין דאָקומענטאַלער באַווײַז פֿון אַ דירעקטן פּערזענלעכן אָדער עפּיסטאָלאַרן קאָנטאַקט צווישן קאָלומבוסן — ווי מען רופֿט אים אין ייִדיש לויט דער לאַטײַ־נישער טראַנסקריפּציע — דעם אויפֿדעקער פֿון אַמעריקע, מיט דער פֿאַמיליע פֿון דעם זעלביקן נאָמען, וואָס האָט געוווינט אין גענוע אין 15טן יאָרהונדערט און וועמענס זון ס׳האָט געהייסן קריסטאָפֿאָראָ (אויף לאַטײַן: קריסטאָפֿאָרוס, אויף שפּאַניש: קריסטאָבאַל), הגם אַלע באַווײַזן פֿאַלן זיך וווּנדערלעך צונויף. דאָס וויל, מיט אַנדערע ווערטער, זאָגן: די עלעמענטן, די באַשטאַנדטיילן זײַנען פֿאַראַן, ס׳פֿעלט נאָר דאָס פֿאַראייניקן זיי אויף אַן אָרגאַנישן אופֿן. אַזוי לאַנג ווי אַזאַ אָרגאַנישע פֿאַראייניקונג וועט ניט אויסגעפֿונען ווערן, וועט זײַן פּלאַץ פֿאַר פֿאַרשיידענע היפּאָטעזן.

זאָל קיינער ניט מיינען, אַז ס׳איז נאָר דיקדוקי עניות ווען מיר באַטאָנען, אַז אַלע עלעמענטן זײַנען פֿאַראַן, אָבער ס׳פֿעלט נאָר דער אָרגאַנישער צוזאַמענ־בונד. ווי מיר האָבן שוין אָנגעמערקט, איז באַוווּסט, אַז אין 15טן יאָרהונדערט

[10] Angel Altolaguirre, "Los argumentos aducidos para demostrar que Don Cristóbal Colón nació en Galicia", *Boletín de la Real Sociedad de Geografía*, LXXII.

האָט אין גענוע געוווינט די פֿאַמיליע פֿון וואָלקאַמער קאָלאָמבאָ (אין לאַטײַן — קאָלומבוס. אין שפּאַניש ווערט דער בײַנאָמען אויף ניט קיין גאָר פֿאַרשטענדלעכן אופֿן פֿאַרוואַנדלט אין קאָלאָן, וואָס גיט אויך שטאָף אויף פֿאַרשיידענע היפּאָ־טעזן), און האָט געהאַט דרײַ זין: קריסטאָפֿאָראָ, באַרטאָלאָמעאָ און דזשאַקאָמאָ (שפּאַנישער עקוויוואַלענט — דיעגאָ). טאַקע די פֿאַמיליע פֿון וואָלקאַמער דאָמעניקאָ קאָלאָמבאָ ווערט וויסנשאַפֿטלעך אָנערקענט פֿאַר דער משפּחה פֿונעם אויפֿדעקער פֿון אַמעריקע, ווײַל די כראָנאָלאָגישע דאַטעס פֿאַלן זיך מערקווערדיק צונויף מיט די נעמען פֿון די דרײַ ברידער, און אויך אַנדערע דאָקומענטן באַ־שטעטיקן דאָס. אָבער דער איבעררײַס, דער בלויז, אויף וועלכן מיר האָבן פֿריִער אָנגעוויזן, איז אויך פֿאַראַן. דעם דאָזיקן בלויז פּרווון פֿאַרפֿולן די אָנהענגערס פֿון דער וויסנשאַפֿטלעך אָנגענומענער טעאָריע וועגן קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט (גענוע) מיט דער אויסטײַטשונג, אַז דער אויפֿדעקער פֿון אַמע־ריקע האָט געוואָלט אויסבאַהאַלטן זײַן פּלעבעיִשן אָפּשטאַם וואָס וואָלט אים געשטערט צו פֿאַרנעמען הויכע פּאָסטנס וועלכע זײַנען אים געווען נייטיק פֿאַר זײַן ריזיקאַלישער אונטערנעמונג. אַנדערע ווידער — און דאָ קומען מיר צו צו די השערות וועגן זײַן ייִדישקייט — ווײַזן אָן, אַז דאָס האָט נישט צו טאָן מיט דער מורא פֿאַרן פּלעבעיִשן אָפּשטאַם, נאָר פֿאַרן ייִדישן.

די וועלכע וואַרפֿן אָפּ גענוע ווי קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט פֿאָרמולירן טייל מאָל פֿאַנטאַסטישע טעאָריעס. כדי צו געבן אַ בײַשפּיל פֿון זיי לאָמיך דאָ איבער־געבן איינע וואָס שטאַמט פֿון אַ צפֿון־אַמעריקאַנער היסטאָריקער.

לויט ווי ס׳דערציילן פֿערנאַנדאָ קאָלאָן און דער גײַסטלעכער באַרטאָלאָמע דע לאַס קאַסאַס,[11] קאָלומבוסעס אַן אינטימער פֿרײַנד און איינער פֿון די באַ־רימטסטע שרײַבערס און פּערזענלעכקייטן פֿון דעם פּעריִאָד באַלד נאָך דער אויפֿדעקונג, איז קאָלומבוס געווען אַ מאַטראָס אין דעם קאָרסאַרן־פֿלאָט אָנגעפֿירט דורך קאָלאָמבאָ יוניאָר (אויף שפּאַניש: קאָלאָן על מאָסאָ). בעת אַ שלאַכט צווישן די קאָרסאַרן מיטן ווענעציאַנישן פֿלאָט, אין יאָר 1488,[12] האָט דער שפּע־טערדיקער אַדמיראַל פֿון די אינדיעס זיך געראַטעוועט פֿון זײַן אונטערגייענדיקער שיף אַ דאַנק דעם וואָס ער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער שווימער און ס׳איז אים געראָטן צוצוקומען צום פּאָרטוגעזישן ברעג.[13]

היסטאָרישע ידיעות באַשטעטיקן, אַז די שלאַכט, וועגן וועלכער ס׳ריידן פֿערנאַנדאָ קאָלאָן און לאַס קאַסאַס, איז באמת פֿאָרגעקומען און אין דער שפּיץ פֿון קאָרסאַרן־פֿלאָט איז געשטאַנען דער גריך ניקאָלאָ גריעגאָ (ניקאָלאָ דער

---

[11] וועגן דעם גלח און זײַנע סאָציאַלע טעאָריעס איז פֿאַראַן אַן אינטערעסאַנטע אַרבעט פֿון צפֿון־אַמעריקאַנער היסטאָריקער ל. האַנקע. זי איז אַרויס אין שפּאַניש אין בוענאָס־אײַרעס אין 1935.

[12] כ׳באַנוץ מיך מיטן וואָרט קאָרסאַרן און ניט „פּיראַטן״, ווײַל ס׳איז פֿאַראַנען אַן אונטער־שייד צווישן ביידע באַגריפֿן. קאָרסאַרן פֿלעגן באַפֿאַלן שיפֿן מיט דער דערלויבעניש פֿון זייערע רעגירונגען; פּיראַטן זײַנען געווען פּשוטע ים־רויבערס.

[13] פֿערנאַנדעז דוראָ, דצ״וו, ז׳ 87.

גריך) אדער זשארזש ביסיפאט, אן אנטלאפענער פון קאנסטאנטינאפאל נאכן פאלן (1453) פון דער ביזאנטינישער אימפעריע. דער דאזיקער ניקאלא גריגאג האט געהאט דעם צונאמען קאלאמבא יוניאר (Colón el mozo) און עס האבן אים באלייט צוויי גריכישע מאטראסן וועלכע האבן אויך געהאט דעם צונאמען קאלאמבא. טאקע די צוויי גריכישע מאטראסן, דזשיאוואני און צארצי, האבן זיך געראטעוועט פון זייער אונטערגייענדיקער שיף צושווימענדיק צום פאר־טוגעזישן ברעג.[14]

אויף די אנגעגעבענע פאקטן האט דער צפון־אמעריקאנער היסטאריקער גודריטש[15] באזירט זיין טעאריע וועגן קאלומבוסן דעם גריך. די זאך דערפון איז אבער, אז פון יאר 1485 אדער 1486 האט זיך קאלומבוס געפונען אין שפאניע און האט זיך דעריבער ניט געקענט באטייליקן אין דעם קארסאַרן־פלאט פון גריך ביסיפאט אדער קאלאן יוניאר. עס שטימט יא, אי מיט דער היסטאריי־שער כראנאלאגיע אי מיט די באשרייבונגען פון א טייל קראניקערס, אז ער איז געווען א מאטראס פון פראנצייזישן קארסאַרן־אדמיראל קולאן קאזנאוו (Coulon Cazenave), וועלכער איז באפאלן א ענוער פלאט דעם 13טן אויגוסט 1476.

עס איז א סברא, אז כדי צו פארדעקן דעם פאקט, אז קאלומבוס האט זיך באטייליקט אין אנפאל אויף שיפן פון זיין אייגן פאטערלאנד, האבן זיינע פרייגד אזוי אומקלאר איבערגעגעבן דעם גאנצן ענין, און אנשטאט קולאן קאזנאוו געשריבן קאלאן על מאסא, וואס ער איז אויך געווען א קארסאַרן־אדמיראל.

מיט דעם פאקט, אז קאלומבוס איז ניט געווען קיין ענוער פאטריאט, אז ער איז מיט ענוע, זיין עבוירן־שטאט, נישט געווען צונויפגעבונדן און האט אפילו געקענט קעמפן קעגן איר, אפערירט אויך מאדאריאגא אין זיין נייעם בוך (זע וויטער).

קעגענערס פון דער מעאריע וועגן ענוע ווי קאלומבוסעס עבוירן־ארט

אויב גודריטשעס טעאריע וועגן קאלומבוסן דעם גריכישן קארסאר קען ניט ענומען ווערן ערנסט, מוז מען זיך אבער צוהערן מיט קאפ צו דער מיינונג פון געוועזענעם סעקרעטאר פון דער שפאנישער געאגראפישער געזעלשאפט,[16] ריקארדא בעלטראן אי ראזפידע. בעלטראן אי ראזפידע האלט, אז קאלומבוס האט געלייגט, וועו ער האט פארזיכערט, אז ער איז עבוירן געווארן אין ענוע.[17] לויט דעם ציטירטן מחברס מיינונג האט דער אדמיראל פון די אינדיעס דאס

---

[14] דצ"ו, I, זז' 21—26.

[15] Aaron Goodrich, *A History of the Character and Achievements of the So-Called Cristopher Columbus.* New York, 1874.

כ'קען דאס בוך פון די אפשיקן בייַ דורא און קארביא.

[16] Real Sociedad Geográfica.

[17] Ricardo Beltrán y Rózpide, "Cristóbal Colón ¿Genovés?". *Boletín de la Real Sociedad Geográfica,* LXV, p. 240.

געטאָן אָדער וויל ער האָט געשטאָמט פֿון אַ פּלעבעיִשער פֿאַמיליע, אָדער מחמת אַנדערע סיבות, צווישן וועלכע ער האָלט פֿאַר גאָנץ מיגלעך אויך דעם ייִדישן אָפּשטאַם, הגם קאָטעגאָריש זאָגט ער זיך וועגן דעם ניט אַרויס.

בעלטראַן אי ראַזפּידע באַזירט זיין מיינונג ניט אויף פּסיכאָלאָגישע השערות, נאָר אויפֿן אַנאָליז פֿון היסטאָרישע דאָקומענטן. ער באַווייזט, אַז אין גרינדונג־אָקט פֿון מאַיאָראַט[18] זאָגט קאָלומבוס קלאָר, אַז ירשענען זיין מאַיאָראַט זאָל נאָר אַ לעגאַלער יורש מיטן בײַנאָמען קאָלאָן „פּונקט ווי זײַנע פֿאָרגייערס". פֿון דעם דרינגט ער, אַז קאָלומבוסעס ריכטיקער בײַנאָמען איז געווען קאָלאָן, אַ בײַנאָמען וואָס איז געווען פֿאָרשפּרייט אין יענע צײַטן אין פֿאָרשיידענע שפּאַנישע פּראָווינצן. עס איז ווערט אָנצומערקן, אַז אויך פֿערנאַנדאָ קאָלאָן, אין דעם פֿאָראָגראָף וואָס איז פֿריִער ציטירט געווארן, רעדט וועגן זיין פֿאָטערס אָמאָליקן בײַנאָמען קאָלאָן.

די פּלוגתא קאָלאָמבאָ־קאָלאָן דאַטירט פֿון 16טן יאָרהונדערט. נאָך בעתן פּראָצעס וואָס דער איטאַליענער באַלטאַסאַר קאָלאָמבאָ האָט געפֿירט וועגן דער ירושה פֿון אַדמיראַל פֿון די אינדיעס האָט די פֿרוי פֿראַנסיסקאָ קאָלאָן דער־קלערט, אַז „קאָלאָמבאָ און קאָלאָן איז ניט דער זעלביקער בײַנאָמען, און אַז דער אַדמיראַל דאָן קריסטאָבאָל האָט באַשטימט, אַז ס'זאָלן אים ירשענען די קאָלאָנס און ניט די קאָלאָמבאָס".[19] די זעלביקע גיט אָבער צו, אַז לויט ווי ס'האָט געזאָגט פֿערנאַנדאָ קאָלאָן האָבן נאָך בעתן לעבן פֿון זיין פֿאָטער די בײַנעמען קאָלאָן און קאָלאָמבאָ באַטײַט איינע און די זעלביקע פּערזאָן.

נאָכן אַנווײַזן, אַז קאָלומבוס האָט זיך נאָר באַנוצט מיט דער שפּאַנישער שפּראַך און אַז קיין אַנדערע האָט ער ניט געקענט, קומט בעלטראַן אי ראַזפּידע צום אויספֿיר, אַז ביז הײַנט זײַנען ניט פֿאַראַן קיין פֿולקום זיכערע דאָקומענטאַלע באַווײַזן וועגן קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט. אויך האָלט ער, אַז זיכערע ידיעות און באַגלײַבטע דאָקומענטן וועגן קאָלומבוסן עקסיסטירן נאָר פֿון יענעם טאָג אָן ווען ער האָט באַטראָטן דעם שפּאַנישן באָדן.[20]

די אַרגומענטן פֿון בעלטראַן אי ראַזפּידע, וואָס מיר האָבן ביז איצט איבער־געגעבן, זײַנען גאָנץ וואָגיקע און פֿאַרדינען דיסקוטירט צו ווערן. ער פֿאַרלאָזט אָבער דעם וויסנשאַפֿטלעכן באָדן וועט ער דערקלערט, אַז קאָלומבוס האָט די

---

[18] „... וועלכער זאָל געפֿונען ווערן און זאָל האָבן שטענדיק געפֿונען געווארן פֿון זײַן פֿאָטער און זײַנע פֿאָרגייערס דע קאָלאָן [קורסיוו פֿון מיר. — ב. ל.]. דעם דאָזיקן מאַיאָראַט זאָל אויך קיין שום פֿאַל ניט ירשענען קיין פֿרוי, חוץ אין דעם פֿאַל ווען דאָ אָדער אין דעם עק וועלט וועט זיך ניט געפֿינען קיין מאַן פֿון מײַן אמתדיקער גזע, וועלכער זאָל זיך האָבן געפֿונען און זאָל זיך רופֿן דע קאָלאָן [קורסיוו פֿון מיר. — ב. ל.]." ציטירט פֿון נאַוואַרעטע, דצ"ו, זז' 251, 252.

[19] ריקאַרדאָ בעלטראַן אי ראַזפּידע, דצ"ו, ז' 272.

[20] דאָס זעלבע, ז' 276.

נײַ אויפֿגעדעקטע לענדער געגעבן נעמען פֿון דער שפּאַנישער פּראָווינץ גאַליסיע (Galicia), אָ זאַך וואָס אַלע קענערס פֿון די ענינים פֿרעגן אַפֿ קאָטעגאָריש.[21]

פֿון די קעגענערס פֿון דער ענדער טעאָריע וועגן קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט דאָרף אויך גענומען ווערן ערנצט אין אַכט דער אַרגענטינער היסטאָריקער ראָמולאָ ד. קאַרבּיאַ. הגם ער וואַרפֿט אַפֿ קאָטעגאָריש, אַז קאָלומבוס זאָל האָבן די נײַ אויפֿגעדעקטע לענדער געגעבן נעמען פֿון דער שפּאַנישער פּראָווינץ גאַליסיע, איז ער אָבער אײַנשטימיק אין טײל פֿונקטן מיט בעלטראָן אי ראָזפֿידע. ד״ר קאַרבּיאַ האַלט, אַז אָ טײל דאָקומענטן פֿון דער „ראָקאָלטאָ״ זײַנען קינסט־לעך צונויפֿגעפּאָרט געווארן, כדי צו געבן אָן אײַנהייטלעך כראָנאָלאָגיש בילד וועגן קאָלומבוסעס אָפּשטאַם, און ער קומט צום אויספֿיר, אַז:[22]

„מיט די אינפֿאָרמאַציע־עלעמענטן וואָס מיר באַזיצן הײַנט קען מען ניט אויף קיין דעפֿיניטיוון און קאָטעגאָרישן אופֿן שטעלן דעם טעזיס, אַז קריסטאָבאל קאָלאָן איז געבוירן געווארן אין איטאַליע, כאָטש געווע איז געווען דאָס אָרט פֿון זײַנע ערשטע אקטיוויטעטן וועלכע זײַנען דאָקומענטירט אין דער ראָקאָלטאָ, און כאָטש די קלײַנע צאָל אויטענטישע שריפֿטן זײַנע, וואָס זײַנען צו אונדז דערגאַנגען, באַווײַזן, אַז ער האָט געהאַט א נטיה זיך צו באַנוצן מיט איטאַליענישע אויסדרוקן.״

מען מוז מודה זײַן, אַז די פֿראַגע פֿון דער שפּראַך, מיט וועלכער קאָלומבוס האָט זיך באַנוצט, איז אײַנער פֿון די וויכטיקסטע אַרגומענטן קעגן דער געווער טעאָריע.

אינטערעסאַנט: קאַרבּיאַ (אָ מילליטאַנטער קאַטוליק) וואַרפֿט דעצידירט אַפֿ דעם טעזיס, אַז קאָלומבוס האָט געשטאַמט פֿון יידן. ער האָלט זײַן פֿלעבעזישן אָפּשטאַם פֿאַר דער סיבה פֿון אַלע אומקלאָרקייטן. דער מחבר פֿון די שורות וואַרט אויף דער געלעגנהייט צו שטעלן אים עפּנטלעך די פֿראַגע, פֿאַר וואָס איז איין היפּאָטעז אַזוי איבערצײַגנדיק, אַז ער פֿאַרדינט אַוש קאָטעגאָריש פֿאַרמו־לירט צו ווערן בשעת וועז דעם אָנדערן וויל ער ניט אָננעמען.

די טעאָריע, אַז קאָלומבוס שטאַמט פֿון גאַליסיע און פֿון יידן

די דאָזיקע טעאָריע איז די פֿאַרשפּרייטסטע, זי איז צום ערשטן מאָל פֿאַרמולירט געווארן דורכן אַלטן גאַליסיער היסטאָריקער, סעלסאָ גאַרסיאַ דע לאָ ריעגאַ[23] אין 1898.

גאַרסיאַ דע לאָ ריעגאַס טעאָריע קען סינטעזירט ווערן אין 4 פֿונקטן:

(1) אין דער הויפּטשטאָט פֿון גאַליסיע, פּאָנטעוועדראַ, זײַנען געפֿונען געווארן אָריגינעלע דאָקומענטן פֿון פּעריאָד 1428—1528, אין וועלכע ס׳פֿיגורירט

---

[21] A. Bonilla y San Martín, "La Patria de Colón", *Mitos de la America Precolombina;* R. Menendez Pidal, *La Lengua de Cristóbal Colón,* Buenos Aires, 1942; R. D. Carbia, *La Patria de Cristóbal Colón,* Buenos Aires, 1923.

[22] דצ״ו, ז׳ 61.

[23] Celso García de la Riega.
שפּעטער אַנטוויקלט אין זײַן בוך:
Colón, español. Su origen y patria. Madrid, 1914. 22 + 181 pp.

דער בײַנאָמען קאָלאָן צוזאַמען מיט די ערשטע נעמען קריסטאָבאַל, באַרטאָלאָמע און דאָמינגאָ, און דער בײַנאָמען פֿאָנטעראָסאַ פֿון דעם אויפֿדעקערס מוטער;

(2) קאָלומבוס האָט אָנגערופֿן מיט נעמען פֿון גאַליסיע פֿאַרשיידענע געגנטן וואָס ער האָט אויפֿגעדעקט אין די אַנטיליען;

(3) ער און זײַנע קרובֿים האָבן געהייסן דעם שפּאַנישן נאָמען קאָלאָן און ניט דעם איטאַליענישן קאָלאָמבאָ, ווי מען קען דאָס זען אין גרינדונגאַקט פֿון מאַיאָראַט;

(4) די באַמיִונגען אויסצובאַהאַלטן דעם נאָמען קאָלאָן נעמען זיך פֿון דער מורא אַרויסצוגעבן זײַן ייִדישן אָפּשטאַם. דעם דאָזיקן אָפּשטאַם באַווײַזט גאַרסיאַ דע לאַ ריעגאַ מיט דעם נאָמען פֿון קאָלומבוסעס מוטער פֿאָנטעראָסאַ און מיט זײַן נטיה צו ציטירן פּסוקים פֿון תּנך.

וואָס שייך די דאָקומענטן וועגן גאַליסיע ווי קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט, איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרן דורכן באַקאָנטן שפּאַנישן אַרכיוו־ספּעציאַליסט און היסטאָריקער מאַנועל סעראַנאָ אי סאַנז,[24] אַז פֿון די 13 דאָקומענטן זײַנען 10 געפֿעלשטע. די פֿעלשונג, אָדער ווי ס׳זאָגן דאָס די אָנהענגערס פֿון גאַרסיאַ דע לאַ ריעגאַן, „די קאָרעקטורן, כּדי בעסער צו קענען לייענען געוויסע אויפֿ־שריפֿטן״, איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלער קאָמיסיע אין 1926.[25] ווען אַפֿילו די דאָקומענטן וואָלטן ניט געווען געפֿעלשטע אָדער קאָרעגירטע, וואָלטן זיי נאָר געקענט באַווײַזן, אַז אין דער צײַט ווען דער אַדמיראַל פֿון די אינדיעס האָט געלעבט האָבן זיך געפֿונען אין גאַליסיע פּערזאָנען מיטן בײַנאָמען קאָלאָן. עס רופֿט אָבער אַרויס חשד די מאָדנע אײַנשטימיקייט צווישן די גאַלי־סיער דאָקומענטן, אויסגעפֿונענע אין 20טן יאָרהונדערט אָדער סוף 19טן י״ה, מיט די איטאַליענישע פֿון הונדערטער יאָרן צוריק. צי זאָל דאָס זײַן אַ צופֿאַל?

אָבער ווי געזאָגט, ווען אַפֿילו ס׳זאָל גיין אין אַבסאָלוט אויטענטישע דאָקו־מענטן, וואָלטן זיי גאָר ווייניק באַוויזן אין פֿאַרגלײַך מיט דער רחבֿות פֿון דער ראַקאָלטאַ.

גאַרסיאַ דע לאַ ריעגאַס אַרגומענט וועגן די גאַליסיער נעמען אין די אַנ־טיליען ווערט בפֿירוש אָפּגעפֿרעגט.

דער אַרגומענט וועגן די בײַנעמען קאָלאָמבאָ־קאָלאָן איז דער וואָגיקסטער. אויך בעלטראַן אי ראָזפּידע האָט אויף אים אָנגעוויזן. קיין אַבסאָלוט צופֿרידנ־שטעליקער ענטפֿער איז נאָך ניט פֿאַראַן.

וועגן דעם, אַז קאָלומבוס האָט אויסבאַהאַלטן זײַן אָפּשטאַם, איז קיין פֿראַגע ניטאָ. אָבער צוליב וועלכע סיבות ער האָט דאָס געטאָן איז אוממיגלעך צו זאָגן אַזוי לאַנג ווי ס׳איז פֿאַראַן דער מינדסטער ספֿק וועגן זײַן איטאַליענישן אָפּ־

---

[24] אין זײַן רעצענזיע אויף ריעגאַס בוך אין:
Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, Marzo-Abril 1914, pp. 326—331.

[25] Diego Luis Molinari, "El Momento Histórico de los Grandes Descubrimientos", *Hist. de la Nac. Arg.,* Ed. Ia, vol. II, Buenos Aires, 1937, p. 386.

שטאַם, ווײַל אויב מען האַלט אים פֿאַר אַ גענוער איז די רעטעניש קיין פּראָבלעם ניט. זי ווערט אויפֿגעקלערט תּיכף אויף אַ פֿיל ווינציק צופֿרידנשטעליקן אופֿן מיט זײַן פּלעבעיִשן אָפּשטאַם, וואָס דאָס וואָלט אים געשטערט צו פֿאַרנעמען דעם פּאָסטן פֿון וויצעקיניג, און מען דאַרף ניט אָנקומען מער צו קיין סבֿרות וועגן ייִדישקייט.

מיר האָבן שוין אָנגעמערקט, אַז גאַרסיאַ דע לאַ ריעגאַס טעאָריע איז שטאַרק דעפּרעסטיזשירט געוואָרן דורכן באַווײַז פֿון פֿעלשונג, און אַ קורצע צײַט איז זי אין גאַנצן פֿאַרשווונדן געוואָרן פֿון דער עפֿנטלעכקייט. אָבער זײַנע גע־שוווירענע אָנהענגערס האָבן נאָך זײַן טויט, באַלד ווי די באַשולדיקונג קעגן אים איז פֿאָרמולירט געוואָרן, געפֿונען אַן ענערגישן מליץ־יושר אינעם געוועזענעם גאַליסיער דעפּוטאַט, פּרודענסיאָ אָטעראָ סאַנטשעז. הגם אַליין ניט קיין היסטאָריקער — האָט ער באַוויזן צונויפֿצוזאַמלען נײַע דאָקומענטן און צו פֿאַר־אינטערעסירן די שפּאַנישע אַקאַדעמיע פֿאַר געשיכטע מיט דער גאַנצער זאַך. אָטעראָ סאַנטשעז האָט געהאַלטן זײַנע דאָקומענטן פֿאַר אויטענטיש און האָט פֿול־קום באַרעכטיקט די מיינונגען פֿון גאַרסיאַ דע לאַ ריעגאַ, אָבער אַזוי ווי ער האָט אָנערקענט, אַז זיי זײַנען קאָרעגירט געוואָרן אין עטלעכע ערטער, האָט ער זיך, כּדי אויסצומײַדן דיסקוסיעס, אָפּגעזאָגט פֿון זיי און באַזירט זײַן אַקציע בלויז אויף נײַע ראַיות. די שפּאַנישע אַקאַדעמיע פֿאַר געשיכטע האָט אויף איר זיצונג פֿון 1טן אויגוסט 1917 באַשטימט אַ קאָמיסיע אין באַשטאַנד פֿון די אַקאַ־דעמיקער אַלטאָלאַגירע, באָניליאַ אי סאַן מאַרטין און פּאַז, כּדי אויסצופֿאָרשן די אויטענטישקייט פֿון די נײַע דאָקומענטן. דורך אַ צופֿאַל, צוליבן באַנשטרײַק וואָס איז אויסגעבראָכן אין יענעם מאָמענט, האָט די קאָמיסיע סוף 1917 ניט גע־קענט אַראָפּפֿאָרן קיין פּאָנטעוועדראַ. אַזוי ווי די אַקאַדעמיקערס זײַנען געווען פֿאַרנומען בײַ זייערע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן אין מאַדריד, האָבן זיי זיך גע־ווענדט צו דער גאַליסיער אָרגאַניזאַציע וועלכע האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפֿגאַבע צו באַווײַזן, אַז קאָלומבוס האָט געשטאַמט פֿון יענער שפּאַנישער פּראָווינץ, מיט אַ פֿאָרשלאָג וואָס האָט פֿאָרויסגעזען דרײַ עווענטואַליטעטן: 1) אַז דער ענין זאָל אָפּגעלייגט ווערן אויף אַן אומבאַשטימטן טערמין; 2) אַז די דאָקומענטן — מיט אַלע מיגלעכע גאַראַנטיעס מצד דער אַקאַדעמיע — זאָלן איבערגעשיקט ווערן קיין מאַדריד; און 3) די אַקאַדעמיע זאָל רעזיגנירן פֿון דער גאַנצער זאַך.

דעם 22טן דעצעמבער 1917 האָט דער פֿאָרזיצער פֿון דער פֿריִער דערמאָנ־טער גאַליסיער אָרגאַניזאַציע, אַנטאָניאָ פּאַסאָס, געמאָלדן דער אַקאַדעמיע, אַז די געזעלשאַפֿט איז מסכּים, דער ענין זאָל דערווײַל אָפּגעלייגט ווערן, ביז די קאָמיסיע וועט קענען אַרויספֿאָרן קיין פּאָנטעוועדראַ; דערבײַ האָט ער צוגע־שיקט פֿאָטאָגראַפֿישע קאָפּיעס פֿון די דאָקומענטן און אַנדערע מאַטעריאַלן. אַזוי ווי אין דער צווישנצײַט איז געוואָרן אין גאַנצן אוממיגלעך, אַז די פֿאָרש־קאָמיסיע זאָל קענען אַרויספֿאָרן, האָט דער פּרעזידענט פֿון דער אַקאַדעמיע באַ־שטימט די מיטגלידער פֿון דער קערפּערשאַפֿט וויגנאַן, אורעניאַ און מענענדעז

פּידאָל, זיי זאָלן אויספֿאָרשן די דאָקומענטן, אויב זיי וועלן צוגעשיקט ווערן. דאָס איז אָבער ניט געשען. דעריבער האָט די נציג קאָמיסיע באַשטימט כאָטש אויסצופֿאָרשן די פּאָטאָגראָפֿישע קאָפּיעס, און זי איז געקומען צו אַזוינע אויספֿירן:

„ערשטנס, דער נאָמען קאָלאָן לייענט זיך קלאָר אין עטלעכע פֿון די פּאָטאָגראָפֿישע קאָפּיעס. דאָס באַווייזט, אַז אין 15טן און 16טן יאָרהונדערט איז ער געווען באַקאַנט אין פּאָנטעווערא.

צווייטנס, אין די פּאָטאָגראָפֿישע קאָפּיעס וואָס זענען צום וויכטיקסטן צולייב די דאָטעס אַדער נעמען זעט מען [26] סימנים פֿון אָפּקראַצן און אויסבעסערן, פֿלעקן, אַדער שריפֿט וואָס שטאַמט פֿון אַ שפּעטערער עפּאָכע ווי דער דאָקומענט. דאָס דאָזיקע איז צו באַמערקן אפֿטער אין די פּאָלן וועט ס'האַנדלט זיך אין נאָמען פּאָנטעראָסאַ, ווי ס'האָט געהייסן קאָלומבוסעם מוטער."

די אָקאָדעמיע האָט באַשטעטיקט דעם באַריכט פֿון איר קאָמיסיע און באַשלאָסן זיך צו וועגדן צו די פֿאַראינטערעסירטע, זיי זאָלן איבערשיקן — גיבנדיק זיי אַלע מיגלעכע גראַנטיעס — די אויטענטישע דאָקומענטן. אָבער די פּאָנטעווערער געזעלשאַפֿט האָט דאָס ניט געטאָן באַנוצנדיק זיך מיטן אויסרייד, אַז אַ טייל פֿון די דאָקומענטן באַשטייט אין אויפֿשריפֿטן אויף וועגט, וואָס זיי קען מען, פֿאַרשטייט זיך, ניט איבערשיקן.

די אָקאָדעמיע האָט דעריבער באַשלאָסן צו פֿאַרענדיקן איר אינטערוועגן אין דעם ענין. דער דאָזיקער פֿאָקט איז זייער מאָדנע און באַווייזט, ווי וויניק ערנצט ס'איז געווען געווארן די גאַנצע זאַך.

מיטן באַשלוס פֿון דער אָקאָדעמיע פֿון 14טן מײַ 1918 איז פֿאַרשטענדלעך נאָך ניט אָפּגעפּסקנט געווארן, צי קאָלומבוס איז געבוירן געווארן אין גאַליסיע. אין יאָר 1920 איז אין בוענאָס־אײַרעס אַרויס אַ בוך פֿון ד"ר ראָפֿאַעל קאַלסאַדאַ, [27] אין וועלכן ס'ווערן איבערגעחזרט די מיינונגען פֿון גאַרסיאַ דע לאַ ריגאַ, מיט דעם אונטערשרייד וואָס דער מחבר האָלט, אַז קאָלומבוסן האָט באַווויגן אַרומצורינגלען זיך מיט סודותדיקייט זײַן פּלעבעישער אָפּשטאַם. קאַלסאַדאַ גלייבט, אַז אויך יידישער אָפּשטאַם האָט געקענט ווירקן אויפֿן אַדמיראַל פֿון די אינדיעס, ער זאָל אויסבאַהאַלטן זײַן ענעאָלאָגיע.

אין אַ ביכלע וואָס איז אַרויס אין ניו־יאָרק, אין שפּאַניש, אין 1912, ברענגט אויס ד"ר האַרטאַ אי פֿאַרדאַ, אַז קאָלומבוס (לויט זײַן מיינונג אַ געבוירענער אין שפּאַניע און דעריבער קאָלאָן און ניט קאָלאָמבאָ) האָט געשטאַמט פֿון יידן אי פֿון דער מוטערס אי פֿון פֿאַטערס צד. [28]

---

[26] Prudencio Otero Sanchez, *España, Patria de Colón.* Madrid, 1922, pp. 132—135.

[27] Rafal Calzada, *La Patria de Colón.* Buenos Aires, 1920.

[28] Dr. C. de Horta y Pardo, *La Verdadera Cuna de Cristóbal Colón.* New York, 1912, pp. 58-59.

האָרטאַ אי פּאַרדאָ באַזירט זײַנע טעאָריעס אויף די כאַראַקטעריסטיקעס פֿון קאָלומבוסן, וואָס עס האָבן געגעבן עטלעכע קראָניקערס פֿון דער אויפֿדעקונג־עפּאָכע און עטלעכע היסטאָריקערס פֿון די שפּעטערדיקע צײַטן. פֿון די ציטאַטן וואָס ער ברענגט צונויף באַקומט זיך אַ בילד פֿון קאָלומבוסן מיט די חסרונות און מעלות וואָס ווערן אָנערקענט בײַ ייִדן דורך ליבעראַלע קריסטן. ער האַלט אויך, אַז קאָלומבוסעס פּאָרטרעטן באַווײַזן קלאָר, אַז ער שטאַמט פֿון ייִדן.[29]

כּדי צו באַקרעפֿטיקן זײַן טעאָריע, גיט איבער האָרטאַ אי פּאַרדאָ,[30] אַז אין אויטאָ־דאַ־פֿע פֿון יאָר 1489 אין טאַראַגאָנע האָבן פֿיגורירט ווי געהיימע ייִדן אַנדרעס קאָלאָן, זײַן פֿרוי און שוויגער, און אַז אין פּאָנטעוועדראַ האָט זיך געפֿונען אין 1435 אַן אַבֿרהם און אַן אליעזר פֿאָנטעראָסאַ.

פֿאַרשטענדלעך, אַז איבערצײַגנדיק זײַנען זײַנע אַרגומענטן ניט, ווען מען גיט נאָך צו, אַז עס איז ניט פֿאַראַן קיין איין אויטענטישער קאָלומבוס־פּאָרטרעט. אָבער נאָכטראַכטן וועגן זיי מעג מען דאָך.

קאָלומבוס זאָל האָבן געווען אַן אייניקל פֿון משומד פּאַבלאָ דע סאַנטאַ מאַריאַ

ווען ס׳זאָל זײַן אמת, אַז דער אויפֿדעקער פֿון אַמעריקע איז געווען אַן אייניקל פֿון דעם אַזוי טרויעריק באַרימטן משומד, פּאַבלאָ דע סאַנטאַ מאַריאַ, וואָלט דאָס געווען איינער פֿון די מערקווערדיקסטע היסטאָרישע צופֿאַלן. שטעלט אײַך נאָר פֿאָר: דער געוועזענער רבֿ פֿון בורגאָס שלמה הלוי וועלכער איז נאָך זײַן שמד געוואָרן ביסקופּ פֿון דער דעמאָלטיקער קאַסטיליער הויפּטשטאָט, הויפּטקאַנצלער פֿון קיניגרײַך, דערציִער פֿון קרוינפּרינץ דאָן כואַן און איינער פֿון די שוידער־לעכסטע צוררי־היהודים וואָס די וועלט האָט ווען עס איז געקענט, וואָלט געהאַט אַ חלק אין דער אויפֿדעקונג פֿונעם קאָנטינענט וואָס שפּילט הײַנט אַזאַ ראָלע אין ייִדישן לעבן.

דער באַגרינדער פֿון דער דאָזיקער קוריאָזער טעאָריע איז דער שרײַבער וויסענטע פּאַרעדעס, פֿון דער שפּאַנישער פּראָווינץ עסטרעמאַדורע. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַרטיקלען אין אַן אָרטיקן זשורנאַל,[31] אין וועלכע ער האָט גע־פּרוווט באַווײַזן, שטיצנדיק זיך אויף דעם ענגלישן בוך „אַ רײַזנדער אין שפּאַניע״ און אויפֿן שפּאַנישן געאָגראַפֿישן דיקציאָנאַר פֿון מאַדאָזן (1845—1850), אַז קאָלומבוס איז אַן אייניקל פֿון פּאַבלאָ דע סאַנטאַ מאַריאַ, אַ זון פֿון זײַן טאָכטער וואָס האָט געוווינט אין פּלאַסענסיאַ, וווּ איר ברודער, גאָנזאַלאָ, איז געווען ביסקופּ.

לויט ווי ס׳זאָגט פּאַרעדעס, האָט קאָלומבוסעס פֿאָטער געהייסן מאָנראָי אַלמאַראַז און האָט זיך באַטייליקט אין דער שלאַכט פֿון קאָלאָמערע, פֿון וואָס ס׳שטאַמט דער צונאָמען קאָלאָמאַ; אין קאַטאַלאַניש — קאָלאָם; און אין קאַסטי־ליאַניש (די ליטעראַרישע שפּראַך פֿון לאַנד) — קאָלאָן.

---

[29] דאָרט.

[30] דאָרט.

[31] *Revista de Extremadura,* פֿון די מאָנאַטן יאַנואַר און פֿעברואַר 1903.

פֿאַרעדעסט גאַנצע טעאָריע זאָל זיך נעמען פֿון אַ טעות וואָס עס האָט געמאַכט מאַדאַ, פֿאַרמישנדיק די איטאַליענישע שטאָט Piacenza (וואָס ווערט דערמאָנט דורך פֿערנאַנדאָ קאָלאָנען וויִ אַ פונקט וועלכער ווערט אָנגעגעבן דורך טייל פֿערזאָנען ווי דער געבוירן־אָרט פֿון זײַן פֿאָטער) מיט דער עסטרעמאַדורער שטאָט Placencia; דער עלטערער נאָמען פֿון דער איטאַליענישער שטאָט אין אַ לאַטיניזירטער שרײַבונג איז טאַקע Placentia — כּמעט דאָס אייגענע.

ווי ס׳אינפֿאַרמירט לוּיס אוליאָאַ[32] האָט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק אַ שפּאַנישער גלח אָפּגעפֿרישט די טעאָריע וועגן דעם אייניקל פֿון משומד סאַנטאַ מאַריאַ. ער זאָגט, אַז קאָלומבוסעס אמתער נאָמען איז געווען ענריקע סאַנטשעז דע סאַנטאַ מאַריאַ, און ער שרײַבט, אַז זײַנע ידיעות שטאַמען פֿון די געהיימע אַרכיוון פֿון וואַטיקאַן.

מאַדאַריאַגאַס טעאָריע וועגן קאָלומבוסעס יידישן אָפּשטאַם

מאַדאַריאַגאַס בוך וועגן קאָלומבוסן וואָס איז אַרויס 1940 אין שפּאַניש און ענגליש[33] איז לויט דער מיינונג פֿון מחבר פֿון די שורות ניט קיין וויסנשאַפֿטלעך ווערק, ווײַל פּסיכאָלאָגישע השערות וועלן דאָרטן אַרויסגעשטעלט ווי היסטאָריש פֿעסטגעשטעלטע אמתן.

לאָמיר זען צווויי בײַשפּילן. (כ׳האָלט פֿאַר מײַן חובֿ אָנצומערקן, אַז איך האָב מסתמא בעתן לייענען ס׳בוך מיר פֿאַרשריבן די פֿאַראַקסאַלסטע פֿון זיי. אָבער דאָס בײַט ניט דעם עצם ענין.)

כּדי צו באַווײַזן, אַז קאָלומבוסעס אומגעזעלטע פֿרוי, בעאַטריז ענריקעז, איז געווען אַ ייִדישקע (געשטאַמט פֿון אָנוסים), ציטירט מאַדאַריאַגאַ[34] אַ מיינונג פֿון אַ קראַניקער פֿון יענער צײַט, אַז ייִדישע טעכטער זײַנען ניט געווען מחויב צו בלײַבן בתולות ביז דער חתונה, און דאָס, האָלט ער, איז געווען באַשטעטיקונג פֿון זײַן טעזע.

ווי באַווּסט, איז די פֿראַגע פֿון קאָלומבוסעס אמתן בײַנאָמען אייניקער פֿון די שטיצפּונקטן פֿון די קעגענערס פֿון דער טעזע וועגן געווע ווי זײַן געבוירן־אָרט. סאַלוואַדאָר דע מאַדאַריאַגאַ, נאָכן געבן אַ פּײַנעם איבערבליק איבער דעם ענין, באַנוצט צווישן אַנדערע אַרגומענטן לטובֿת קאָלומבוסעס ייִדישקייט דעם פֿאַקט,

---

[32] די ידיעות האָב איך פֿון:
Ulloa, Luis. *El Pre-descubrimiento Hispano-Catalán de América en 1477.* Paris [1928], pp. 133-134.
און פֿון דער שטודיע פֿון:
Abelardo Merino, "Colón la Leyenda de su Vida", *Boletín de la Real Sociedad Geográfica.* Madrid, 1923, vol. 64.

[33] Salvador de Madariaga, *Vida del Muy Magnífico Señor Don Cristóbal Colón.* Buenos Aires, 1940, 228 pp.
Salvador de Madariaga. *Christopher Columbus. Being the Life of the Very Magnificent Lord Don Cristóbal Colón.* New York, 1940, 524 pp.

[34] דצ״ו, זז׳ 9-10.

וואָס ער האָט זיך אין שפּאַניע גערופֿן קאָלאָן און ניט קאָלאָמבאָ, און ער טײַטשט דאָס אויס בהסכּם מיט זײַן טעאָריע, אַז ייִדן האָבן אַן אײַנגעבוירענע נטיה צו בײַטן זיך די נעמען. די דאָזיקע טעאָריע מאַכט דעם טאַלענטירטן שפּאַנישן שרײַבער פֿאַרגעסן, אַז — ווי ער אַליין זאָגט — האָט גאָר קאָלומבוס, וועמענס עלטערן ס׳זײַנען געווען געצוווּנגען צו עמיגרירן פֿון שפּאַניע צוליב די רדיפֿות, נאָכן אומקערן זיך אין זײַן אַלטן פֿאָטערלאַנד אויך אָנגענומען זײַן אַלטן נאָמען קאָלאָן. אויב דאָס איז אמת, באַווײַזט עס גאָר אַ צוגעבונדנקייט צום נאָ־מען און ניט אַ נטיה אים צו בײַטן, ווי מאַדאַריאַגאַ זאָגט.

מיט די ציטירטע בײַשפּילן מיין איך ניט צו זאָגן, אַז מאַדאַריאַגאַ איז עפּעס אַ ביליקער קאָנפֿעקציאָנירער פֿון טעאָריעס. בשום אופֿן ניט. ער איז אָבער אויך ניט קיין וויסנשאַפֿטלער, ניט געקוקט אויף זײַן גרויסן קולטור־באַגאַזש און זײַן פֿײַנעם חוש פֿאַר סובטילע פּסיכאָלאָגישע אַנאַליזן. ער איז אַן עסעיִסט וועלכער פּרעטענדירט, אַז זײַנע אײַנפֿאַלן זאָלן האָבן די ווערדע פֿון וויסנשאַפֿט־לעכע פֿעסטשטעלונגען. און דערין קען מען נאָך אים ניט נאָכגיין.

מאַדאַריאַגאַ האַלט זיך פֿעסט אין דער וויסנשאַפֿטלעך אָנגענומענער טעאָ־ריע וועגן גענוע ווי קאָלומבוסעס געבוירן־אָרט. אויך באַשטעטיקט ער, אַז דער שפּעטערדיקער אַדמיראַל פֿון די אינדיעס האָט זיך באַטייליקט אין קאָר־סאַרן־פֿלאָט פֿון קולאָן קאַזנאַוו וועלכער האָט געהאַט אין איטאַליע דעם צונאָמען קאָלאָמבאָ און אין שפּאַניע קאָלאָן.[35] ער טײַטשט אויס דעם פֿאַקט פֿון קאָלומ־בוסעס באַטייליקן זיך אין אַ שלאַכט קעגן גענוער שיפֿן מיט דעם, וואָס קריסטאָ־פֿאָראָ קאָלאָמבאָ איז געווען אַ שפּאַנישער מאַראַן, דעריבער איז ער געווען גאָר אַ קליינער פּאַטריאָט פֿון זײַן געבוירן־לאַנד.

ווען מאַדאַריאַגאַ לייגט דעם טראָפּ אויפֿן פֿאַקט, וואָס קאָלומבוס האָט זיך באַנוצט מיט דער שפּאַנישער שפּראַך נאָך איידער ער איז געקומען קיין שפּאַניע, געפֿינט ער זיך אויך אויף אַ פֿעסטן וויסנשאַפֿטלעכן באָדן. ניט קיין קלענערער אויטאָריטעט ווי ראַמאָן מענענדעז פּידאַל שטעלט פֿעסט, אַז קאָלומבוס האָט זיך באַנוצט מיט דער שפּראַך פֿון קאַסטיליע נאָך איידער ער האָט זיך באַזעצט אין יענעם לאַנד.[36] ס׳איז אמת, אַז די דאָזיקע שפּראַך איז געווען פֿאַרשפּרייט אויך אין פּאָרטוגאַל אין יענער צײַט, אָבער דאָך ניט אויף אַזוי פֿיל, אַז אַן איטאַליענער וועלכער האָט זיך באַזעצט אין פּאָרטוגאַל זאָל זיך ניט באַנוצן מיט דער שפּראַך פֿון זײַן געבוירן־לאַנד און פֿון זײַן אַדאָפּטירט פֿאָטערלאַנד, נאָר דווקא מיטן לשון פֿון אַ פֿרעמד פֿאָלק. דער פֿריִער דערמאָנטער מענענדעז פּידאַל און אַנדערע האַלטן, אַז קאָלומבוס (פּונקט ווי בכלל רײַזנדערס) האָט ניט גערעדט און ניט געשריבן אין קיין שום ריינער שפּראַך נאָר אין אַ געמיש פֿון פֿאַרשיידענע שפּראַכן. לויט מאַדאַריאַגאַן איז אָבער די זאַך אַנדערש. ער האַלט, אַז קאָ־לומבוס האָט געקענט די שפּאַנישע שפּראַך איידער ער איז געקומען קיין שפּאַניע,

---

[35] דצ״וו, ז׳ 93.

[36] דצ״וו, זז׳ 37, 78.

ווײַל ער איז געווען אַ מאַראַן. שטעלט זיך אָבער אַ פֿראַגע: אויב קאָלומבוסעס פֿאַמיליע האָט עמיגרירט פֿון שפּאַניע סוף 14טן יאָרהונדערט מחמת די רדיפֿות, פֿאַר וואָס האָט זי זיך ניט צוריק מגייר געווען אין איטאַליע, ווי דאָס האָבן געטאָן אַנדערע אַנוסים? אויב זיי זײַנען געווען פֿרום קריסטלעך, איז דאָך די קאָלומבוס־פֿאַמיליע אין שפּאַניע אויך ניט געווען אויסגעשטעלט אויף קיין סכּנה ביזן סוף 15טן יאָרהונדערט. און אַז קאָלומבוס איז געווען שטאַרק פֿרום קאַטויליש לייקנט קיינער ניט, אויך ניט מאַדאַריאַגאַ.

פֿון דעם וואָס ס׳איז געזאָגט געוואָרן קען מען זען, אַז הגם מאַדאַריאַגאַס בוך צייכנט זיך אויס מיט פֿײַנער פֿאָרם, מיט באַהאַוונטקייט אין עיקרדיקע מקורים און אָפֿט מיט פֿײַנע פּסיכאָלאָגישע אינטערפּרעטאַציעס, איז עס ווײַט פֿון אָפּ־דעקן דעפֿיניטיוו דעם שלייער פֿון קאָלומבוסעס אָפּשטאַם.

ייִדישע רעמיניסצענצן בײַ קאָלומבוסן

עס וואַרפֿט זיך אין די אויגן דער פֿאַקט, וואָס קאָלומבוס ציטירט אַזוי אָפֿט דעם אַלטן טעסטאַמענט און די נבֿיאים בפֿרט. דער אַדמיראַל פֿון די אינדיעס האָט אַפֿילו אָנגעשריבן אַ מערקווערדיק ווערק אונטערן טיטל „דאָס בוך פֿון די נבֿיאות״.[37] ס׳איז אמת, אַז אין דעם דאָזיקן ווערק ציטירט ער כּמעט אַלע ייִדישע נבֿיאים, אַ פֿאַקט וואָס ווערט אומעטום אָנגעוויזן; ס׳איז אָבער אויך אמת, אַז ער ציטירט פּונקט אַזוי ווי די נבֿיאים די קריסטלעכע הייליקע, וואָס דאָס מײַדן טייל שרײַבערס אויס אָנצוווײַזן.

צי קען „דאָס בוך פֿון די נבֿיאות״ דינען ווי אַ ראַיה פֿאַר זײַן ייִדישן אָפּשטאַם וועלכן ער האָט געוואָלט אויסבאַהאַלטן? כ׳גלייב, אַז ניט, ווײַל אין יענער עפּאָכע האָבן קריסטלעכע שרײַבערס בכלל אָפּערירט זייער אַ סך מיט די שריפֿטן פֿון אַלטן טעסטאַמענט,[38] און קאָלומבוס איז אין דעם פּרט ניט געווען קיין יוצא מן הכּלל. חוץ דעם איז זייער שווער צו גלייבן, אַז אַ מענטש וועלכער האָט אָנגעווענדט אַלע מיטלען אויסצובאַהאַלטן זײַן אָפּשטאַם זאָל האָבן אין 1501 אָנגעשריבן אַזוינע ווערטער: „איך זאָג, אַז דער הייליקער גײַסט האָט שליטה אויף קריסטן, ייִדן און מאַוורעטאַנער״,[39] און זאָל אויך האָבן אָפֿן אָנער־קענט, אַז ער האָט אָנגעהאַלטן נאָענטע באַציִונגען מיט ייִדן.

זייער פֿיל חקירות רופֿן אויך אַרויס די אותיות, מיט וועלכע קאָלומבוס פֿלעגט באַלייטן זײַן אונטערשריפֿט:

.S.
.S. A. .S.
X M Y

---

[37] מענענדעז פּידאַל, דצ״וו, ז׳ 9.

[38] *Raccolta di Documenti*, II, 1, pp. 160—175.

[39] דצ״וו, ז׳ 79.

משה בענסאבאט אמזאלאק און מאריס דייוויד,[44] וואס זיי באטראכטן קאלומבוסן פאר א יזד, האלטן, אז דאס זענען געהיימע צייכנס פון די אנוסים. לויס אוליאא ווידער זאגט,[45] אז דאס איז א באווייז, אז ער איז געווען א קאטא־לאנער.

ווי מיר זעען פון די איבערגעגעבענע פאקטן, איז אין איצטיקן מאמענט אוממיגלעך אפצופסקענען קאטעגאריש, צי קאלומבוס האט געשטאמט פון יזדן. די וואס פסקענען יא גייען ארויס פונעם גדר פון ווייסנשאפטלעכקייט.

---

[44] מאדאריאגא, דצ"ו, ז' 626, ביים סאמע סוף.

[45] דצ"ו, זז' 133־134.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

צו דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דער נאַצישער „ייִדן־קענטעניש"

אין דער ביבליאָטעק פֿון אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים אין ניו־יאָרק געפֿינט זיך נומער 3 (אָקטאָבער־דעצעמבער 1941) פֿונעם נאַצי־זשורנאַל *Weltkampf. Die Judenfrage in Geschichte und Gegenwart*. סך־הכּל איין נומער — און פֿאָרט איז כּדאַי זיך צו באַקענען מיט אים, כּדאַי צו וויסן די נעמען פֿון די „וויסנשאַפֿטלערס" וואָס אַרבעטן אין דער אויסגאַבע און די מע־טאָדן פֿון זייער „פֿאָרשונג", כּדי דערפֿון עפּעס אָפּצולערנען.

„וועלטקאַמפּף" איז אַן אויסגאַבע ניט פֿון הײַנט; די ניו־יאָרקער עפֿנט־לעכע ביבליאָטעק פֿאַרמאָגט אַ פֿולן קאָמפּלעקט פֿון 193 העפֿטן זינט 1924, ווען דער זשורנאַל האָט אָנגעהויבן גיין, ביז יאַנואַר 1940, ווען ער האָט אויפֿגעהערט אָנקומען אַהער. יעמאָלט איז דער פּינקטלעכער טיטל געווען: *Der Weltkampf. Monatsschrift fuer die Judenfrage aller Laender.* געגרינדעט דעם זשורנאַל האָט ניט קיין אַנדערער ווי אַלפֿרעד ראָזענבערג, און שוין אַפֿילו נאָך דעם ווי ער האָט איבערגעגעבן די רעדאַקציע (פֿרִיער האַנס הויפּטמאַנען, דערנאָך לודוויג דייערלינגן), איז נאָך זײַן נאָמען ווי אַ גרינדער געשטאַנען אויף יעדער נומער. עס וואָלט געווען אַ פּלאַן צו מאַכן אַ שטודיום פֿון די אַלע יאָרגענג פֿונעם זשורנאַל, כּדי צו זען, ווי אַזוי אַנטיסעמיטיזם איז בהדרגה פֿון שרײַערישן פּאָגראָמרוף און מאַניאַקישן אומזין [1] געוואָרן אַ „וויסנ־שאַפֿט", כאָטש דער פּאָגראָמרוף איז אין דער זעלביקער צײַט געוואָרן אַ פּאָגראָם ממש. נאָר דאָ וועלן מיר זיך אָפּשטעלן נאָר אויף דעם איין נומער, פֿון דעם פּעריִאָד ווען דער זשורנאַל האָט שוין עולה לגדולה געווען און דערמאָנט ניט אין זײַן פֿריִערדיקן גילגול מיט גאָרניט אַחוץ דעם טיטל.

איצט גייט דער Weltkampf אַרויס נאָר איין מאָל אין דרײַ חדשים, אָבער דער פֿאָרמאַט האָט זיך פֿאַרגרעסערט אין צווייען, דער זאַצשפּיגל איז 9×6 צאָל. ס'רופֿט זיך איצט „וויסנשאַפֿטלעכע פֿערטליאָר־שריפֿט פֿונעם אינסטיטוט אויס־צופֿאָרשן די ייִדן־פֿראַגע" אין פֿראַנקפֿורט־מײַן, און דער אינסטיטוט גופֿא איז בלויז אַן אָפּצווײַג (Erste Aussenstelle) פֿון דער Hohe Schule אין פֿראַנק־פֿורט, וואָס איר אָנפֿירער (Leiter) איז אַלפֿרעד ראָזענבערג. דירעקטאָר פֿון דעם דאָזיקן אָפּצווײַג איז ד"ר גרוי; ער האָט נאָך אין די ערשטע יאָרן פֿון היטלערס

---

[1] נאָך אין 1932 איז דאָרטן געדרוקט אַן אַרטיקל, אַז בײַ ייִדן גופֿא זײַנען פֿאַראַן ציווי־ליזירטע — די ספֿרדים, נאָר אַנטקעגן זיי שטייען די אַשכּנזים, „די ייִדישע באָלשעוויקעס"; און ראָוזעוועלט איז דער פּרעזידענט־קאַנדידאַט פֿון די בני־ברית, דאָס הייסט פֿון די אַשכּנזים.

ממשלה אָנגעשריבן אַ שוואַכע, אָבער אַן אַנטיסעמיטישע געשיכטע פֿון רעגנס־בורגער ייִדן אין מיטל־עלטער [2] און איז ממילא באַלד געוואָרן דער גרויסער נאַצי־ספּעציאַליסט אין ייִדישער געשיכטע. ער שרײַבט אונטער ווי רעדאַקטאָר פֿון דעם „וועלטקאַמפּף" אויך; ווי אַ פֿאַרוואַלטונגס־רעדאַקטאָר שרײַבט אונטער ד"ר פּעטער־היינץ זעראַפֿים, דער מחבר פֿון גרויסן בוך Das Judentum im osteuro-päischen Raum (1938); ס'שטייט אָבער צוגעשריבן, אַז איצט איז זעראַפֿים בײַ דער אַרמיי.

דער נומער וואָס ליגט פֿאַר אונדז גייט פֿון ז' 129 ביז 206.

פֿרידריך זענגלע שרײַבט (129—144) וועגן „באַרוך־בערנע ווי אַ קריטיקער פֿון דײַטשלאַנד און פֿון דײַטשער פּאָעזיע". דער אויספֿיר איז פֿאַרשטייט זיך, אַז דער ייִד באַרוך וואָס האָט זיך שפּעטער געשמדט און אָנגענומען דעם נאָמען בערנע געהער ניט צו די זין פֿון דײַטשן פֿאָלק.

ריינהאַרט מויראַך (145—159), דער מחבר פֿון אַ גרויסן בוך Russische Judenpolitik, בערלין 1939, רעדט אַרום „די רוסישע געזעץ־געבונג וועגן ייִדן און איר השפּעה אויף דער ייִדישער פּראָבלעם אין מיזרח־ און מיטל־אייראָפּע". זײַן פּאָליטישער טעזיס איז, אַז ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז מען אין דײַטשלאַנד ניט געווען גערעכט צום צאַריזם אין זײַן קאַמף קעגן ייִדן; אָבער דערצו קומט צו אַ היסטאָרישער טעזיס, אַז די נאָכווירקונגען פֿון דער צאַריס־טישער ייִדן־פּאָליטיק האַלטן נאָך אָן ביז הײַנט: אין דער סאָציאַלער שיכטונג, אין דער פֿאַרטיילונג פֿון דער באַפֿעלקערונג אאַז"וו. דאָס ווערט אויפֿגעוויזן אַ שטייגער דורך פֿאַרגלײַכן דעם גאָר קליינעם פּראָצענט ייִדן אין פֿינלאַנד און עסטלאַנד (וואָס זײַנען געווען מחוץ דעם תּחום) מיטן היפּשן פּראָצענט אין לעטלאַנד (טיילווײַז אין תּחום) און נאָך מער אין ליטע (אין גאַנצן אין תּחום). דער מחבר נוצט אויס אויטענטישע מקורים אין די הויכע צענדלינגער, און ניט נאָר דײַטשע, נאָר אויך רוסישע, ניט נאָר אַנטיסעמיטישע, נאָר אויך פֿון ייִדישע מחברים.

אויף זז' 160—165 ווערט דערוויזן, מיט אַ סך מראה־מקומות אין לאַטײַן, ענגליש, פֿראַנצייזיש, איטאַליעניש און דײַטש, אַז די קייסערינע קאָנסטאַנציע, די פֿרוי פֿון קייסער היינריך VI (רעגירט פֿון יאָר 1190 ביז 1197) איז ניט געווען קיין ייִדישקע; אומזיסט האָט מען געמאַכט אַ בילבול אויף איר. ווײַטער (זז' 165—169) קומט אַ באַשרײַבונג פֿון 12 בריוו פֿון היינריך היינען צו מיט־גלידער פֿון דער פּאַריזער משפּחה ראָטשילד. 11 בריוו זײַנען שוין אַ מאָל גע־ווען פּובליקירט אין 1915, נאָר דער אַרויסגעבער גיט אַ פּינקטלעכע באַשרײַ־בונג, מיט אַלע הדורים; און דערצו ווערט נאָך פּובליקירט אַ צוועלפֿטער בריוו אות־באות.

דערנאָך גייט (זז' 169—174) אַן אַרטיקל וועגן אַן ענין וואָס איז שוין געווען דערמאָנט אין די אַמעריקאַנער טאָגצײַטונגען: „פֿאַר וואָס האָבן ווענדעל

[2] Grau, Wilhelm. *Antisemitismus im späten Mittelalter. Das Ende der Regensburger Judengemeinde,* 1450—1519. Diss. München 1934.

ווילקים דײַטשע אָבות עמיגרירט?" וועז ווילקי איז פֿעברואר 1941 געווען אין ענגלאַנד, האָט ער דורכן ענגלישן ראַדיאָ געלאָזט אָנזאָגן דעם דײַטשן פֿאָלק, אַז ער שטאָמט אַליין פֿון דײַטשלאַנד און אַז זײַנע אָבות האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע מיט 90 יאָר צוריק ווי אַ פּראָטעסט קעגן טיראַניי, ווײַל זיי האָבן געוואָלט לעבן ווי פֿרײַע מענטשן. האָט געבעלעסע פּראָפֿעסאָר־מיניסטעריום אַראָפּגעבראַכט אַ פֿופּציק אויסלענדישע זשורנאַליסטן, אָחוץ אַ גרויסער צאָל דײַטשע, אינעם שטעטל אַשערסלעבן, און דאָרטן האָט זיי דער מחבר פֿון דעם אַרטיקל געוויזן פֿאַרשיידענע קלויסטערשע ביכער, שטאָטיש אָקטן, געריכטאָקטן און דאָס גלײַכן, וואָס פֿון זיי, זאָגט ער, איז געדרונגען נאָר עפּעס אַנדערש. ווילקים עלטער־זיידע, אַ קופּערשמיד און קופּער־העגדלער, האָט 1859 איבערגעלאָזן אַן אַלמנה, זײַן צווייטע פֿרוי, און צוויי זין פֿון דער ערשטער פֿרוי. די אַלמנה האָט פֿאַרקויפֿט איר נחלה מיט אַ הויז צו אַ יידן בערנהאַרד גערזאָן; דורך דעם האָט דער עלטסטער זון, (יאָזעף) ווילהעלם ווילקע, פֿאַרלאָרן זײַן עקסיסטענץ און געמוזט אויסוואַנדערן קיין אַמעריקע; ער איז דאָס וועגדל ווילקים זיידע. איז זעט נאָר די טראַגיק: וועגדל ווילקי, וואָס זײַן זיידע האָט איבער אַ יידן געמוזט פֿאַרלאָזן זײַן נחלה און זײַן חיים, קעמפֿט הײַנט פֿאַר די אינטערעסן פֿון יידנטום און קעגן דעם נאַציאָנאַל־סאָציאַליזם, וואָס זײַן ציל איז צו באַפֿרײַען דעם דײַטשן מענטש פֿון יידנטום. — מיר זײַנען פֿאַרלאָפֿן דעם וועג מיטן מחברם פֿירוש אויף זײַן געשיכטע; וועגן דער געשיכטע גופֿא דאַרף מען זאָגן, אַז זי איז דערציילט געפֿלאַנטערט, אַז די דאָקומענטן זײַנען איבערגעגעבן ניט וואָרט בײַ וואָרט, אַז צווישן די גראָכטע „פֿאַקטן" זײַנען פֿאַראַן סתּירות.

אויף זז' 174—176 לייענען מיר וועגן דער „יידישער לײַטעראַטור אין ראַטן־פֿאַרבאַנד". פֿאַר אַן אויסגאַנגפּונקט נעמט דער מחבר די סטאַטיסטיק וועגן ביכער־פֿראָדוקציע וואָס איז געווען געדרוקט אין „סאָוועטיש" נומ' 8/7, 1938. דער מוסר־השׂכל איז, אַז זינט 1936 האָלט די יידיש־סאָוועטישע לײַטעראַטור אין פֿאַלן און די העגעמאָניע איז אַריבער צו אַמעריקע, וואָס זי איז שוין פֿאַריידישט און וואָרט וואָס וועטער אַלץ מער פֿאַריידישט. עס איז ניט קיין חידוש צו הערן אַזוינס פֿון אַ נאַצי אין נאָוועמבער 1941, וועז ס'האָט זיך שוין געשפּירט, אַז אָט־אָט וואָרט אַמעריקע דער שׂונא נומער איינס. דערבײַ באַמערקט ער ניט, ווי ער באַגראָבט דערמיט אַ צווייטן טעזיס זײַנעם, אַז סאָוועטן־פֿאַרבאַנד און וועלט־יידנטום איז הײַנט־הך. אויך איז טשיקאָוע, ווי אַזוי דער „וויסנשאַפֿטלעכער" מחבר (יאָהאַנעס פּאָל) קען זיך ניט באַפֿרײַען פֿונעם נאַצישן זשאַרגאָן: דערמאָנענדיק וועגן כאריקן וואָס האָט אַ מאָל געקראָגן אַ פּרעמיע פֿאַר יידישער לײַטעראַטור איז ער אים מכבד מיטן צוגאַב „דער יודע איזי כאריק" און פֿאַרגעסט, אַז בײַ אַ יִ ד י ש ן שרײַבער וואָלט מען זיך גענט באַגיין אַז דעם צוגאַב.

אין די רעצענזיעס וועגן אַרומגערעדט אַן איטאַליענישׂ בוך וועגן ציוניזם[3]

[3] Anchieri, Ettore. *La questione palestinese*, 1915—1939. Milano 1940, 179 pp.

(דער רעצענזענט האָט פּרעטענזיעס, וואָס ס'זײַנען ניט גענוג אַרויסגעהויבן ענגלאַנדס פֿאַרדאַרבערישע ראָלע און די וועלט־באַהערשערישע פּלענער פֿון ציוניזם), אַ בוך וועגן דער השפּעה פֿון ייִדן אין דער עסטרײַכישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע[4] (דער רעצענזענט רעדט ווייכינקע רייד, נאָר די אונטערשטע שורה איז, אַז די טעמע דאַרף נאָך ערשט באַאַרבעט ווערן אויף אַ וויסנשאַפֿט־לעכן שטייגער), אַ בוך וועגן ייִדיש־דײַטשער בלוטמישונג[5] (עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז בײַ געמישטע חתונות איז דער ייִדישער צד סאָציאַל העכער, און אויב קינדער פֿון געמישטע זיוווגים טראָגן אויף זיך אַ גרעסערע ירושה־משׂא איידער די עלטערן, איז אין דעם דאָס רובֿ שולדיק די מוטער, די ד ײַ ט ש ע פֿרוי, ניט דער ייִדישער צד!) און אַ בוך וועגן גענעאַלאָגיע (די טענה צום מחבר איז, אַז ער דערמאָנט גאָרניט די ייִדן־פֿראַגע).

זז' 188—200 גייט אַ פּאָליטישע כראָניק אין שײַכות צו ייִדן, געסדרט לויט לענדער, און זז' 201—206 קומט אַ ביבליאָגראַפֿיע וואָס ווײַזט אַ וווקס פֿון אַנטיסעמיטישער ליטעראַטור ניט נאָר אין דײַטשלאַנד און איטאַליע, נאָר אויך אין האָלאַנד (למשל אַן איבערזעצונג פֿון די פּראָטאָקאָלן פֿון די זקני ציון, 1941), בעלגיע, אונגערן, דענעמאַרק, נאָרוועגיע, סלאָוואַקײַ און אין אָקופּירטן פֿראַנקרײַך; ס'איז ניט שווער צו פֿאַרשטיין, אַז דאָס אַלץ וואַקסט אין זכות און מיטן כּוח פֿון דער נאַצישער אָקופּאַציע. פּוילן איז אַ פּנים ניט ווערט, מען זאָל זי מזכּה זײַן מיט אַנטיסעמיטישער ליטעראַטור (און אפֿשר ווערט דאָס פּשוט ניט רעגיסטרירט), נאָר דערפֿאַר האָט מען אַרויסגעגעבן אין קראָקע אַ דײַטשע באַאַרבעטונג פֿון מיטשינסקיס באַוווסטן אַנטיסעמיטישן פּאַמפֿלעט פֿון 1618: Zwierciadło Korony Polskiej. צוזאַמען מיט ייִדן־פֿרעסערישע אויסגאַבעס זײַנען אויך פֿאַרצייכנט אַרבעטן פֿון נייטראַלע און פֿון ייִדישע מחברים. פֿון די עטלעכע הונדערט טיטלען נעמען מיר אַרויס אַ פּאָר צענדלינג אַנטי־ייִדישע זאַכן:

Seraphim, Peter Heinz. *Die Bedeutung des Judentums in Südosteuropa.* Deutsche Informationsstelle, Berlin, 1941, 88 pp.

[מיט 9 זײַטן בילדער]

Graef, Fritz. "Die Juden in Flensburg". *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 69 (1941), pp. 94—110.

Hahn, Wilhelm. "Judentaufen in Schleswig-Holstein". *Ibidem,* pp. 110—131.

Kayser, E. *Bevölkerungsgeschichte Deutschlands.* 2te erweiterte Auflage. Leipzig 1941; XV, 459 pp. [pp. 285—298: Die Juden als fremde Volksgruppe, ihre Einwanderung und ihre Vertreibung <im Mittelalter>;

---

[4] Gerlach, Aurelie. *Der Einfluss der Juden in der österreichischen Sozialdemokratie.* Wien 1939.

[5] Paul, Alexander. *Jüdisch-deutsche Blutmischung. Eine sozialbiologische Untersuchung.* Berlin 1940, 164 pp.

pp. 342—352: Erneute Niederlassung der Juden; pp. 435—450: Die Verjudung und ihre Abwehr.]

Schmidlin, Walter. "Die Juden in Ulm". *Mitt. des Vereins für Kunst und Altertum in Ulm und Oberschwaben* 31 (1941), pp. 73—87.

Steinmetz, Max. "Die Verschwörung der Juden in der Kurpfalz vom Jahre 1556". *Die Westmark* 8 (1940/41), pp. 723—729.

Zuncke, Walter. *Die Judenpolitik der fränkisch-deutschen Könige und Kaiser bis zum Interregnum.* Jena 1941, 88 pp. = Hanfried, Arbeiten zur mittleren und neueren Geschichte, 3.

[אויך דיסערטאציע פֿון יענער אוניווערסיטעט]

Sommerfeldt, Josef. "Das Schicksal der jüdischen Bauernkolonisation Josefs II. in Galizien". *Die Burg* 2 (1941), Nr. 3, Juli, pp. 29-40.

Sommerfeldt, Josef. "Zur Geschichte der gesellschaftlichen Stellung der Juden im alten Polen". *Deutsche Forschung im Osten* 1 (1941), Nr. 1/2, pp. 17—21.

Wolf, Hans. *Zur Geschichte der Juden im Banat* 1716—1867. Temeschburg [טעמעשוואר] 1940, 23 pp.

Rauch, Georg. "Eine Polemik zur Judenfrage in Kurland [1778—1795]". *Jomsburg* 5 (1941), pp. 84—95.

Bárta, Stefan. *Die Judenfrage in Ungarn.* Budapest [1941], 201 pp.

Lohr, Otto. "Beziehungen zwischen deutschen und jüdischen Einwanderern aus dem Reichsgebiet in den Vereinigten Staaten 1815—1914." *Volksforschung* 4 (1940), Nr. 3, März 1941, pp. 97—122.

Erasmus, Siegfried. *Die Juden in der ersten deutschen Nationalversammlung.* Diss. Jena. Weimar 1941, 104 pp. = Thüringer Untersuchungen zur Judenfrage, Nr. 5 [מיט 11 ביל־דער].

Fekete, L. "Ofener Kaufleute zur Zeit der Türkenherrschaft". *Festschrift Friedrich Giese aus Anlass des 70. Geburtstages überreicht.* Berlin —Leipzig 1941, pp. 98—108.

Jonescu, Radu. *Die Juden in der rumänischen Volkswirtschaft.* Diss. Berlin. Leipzig 1941, 58 pp.

"Die jüdischen Wohnbezirke im Generalgouvernement". *Ostland* 22 (1941), pp. 167—170.

[דער זעלביקער טיטל]. *Deutsches Recht* 11 (1941), p. 1441.

Laubert, Manfred. "Die Juden der Provinz Posen in Branntweinschank und Hausiergewerbe bis zum Gesetz vom 23. Juli 1847. *Deutsche Monatshefte* 7 (1940/41), Nr. 11/12, Mai/Juni, pp. 499—533.

Salvotti, T(roilo). *Juden in Ostasien.* Berlin 1941, 79 pp.

"A Zsidók terfoglalás a Budapesten". *Statisztikai Ertesítö* 3 (1941), pp. 121—133 [די אויסשפרייטונג פֿון ייִדן אין בודאַפּעשט].

Browe, Peter. "Die kirchenrechtliche Stellung der getauften Juden und ihrer Nachkommen". *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 121 (1941), pp. 1—22.

Stark, Johannes und Wilhelm Müller. *Jüdische und deutsche Physik.* Leipzig 1941, 55 pp.

Teichmann, H. "Die rassische Bedingtheit physikalischer Forschungsmethoden". *Jahrbuch des elektrischen Fernmeldewesens* 1940. Berlin 1941, pp. 417—432.

Loidl, Franz. *Abraham a Sancta Clara und das Judentum. Studium über das Judentum in Wien und Österreich im Barock.* Wien 1941, 31 pp.

Bartha, J. "A zsidó áfiumtól elkábított magyarok prófétája". *Adykultusz: magyar öngyilkossag,* Budapest 1941, pp. 7—54.

[דעם אונגערישן פּאָעט אַדי׳ס באַציִונג צום ייִדנטום]

Krieck, Ernst. "Der Rassenkampf in der Geschichte". *Volk im Werden* 9 (1941), pp. 62—71.

[וועגן ברונאָ בויערס אַנאָנימע אַרטיקלען אין וואַגענערס Staats- und Gesellschaftslexikon, 1861 א״וו]

Müller-Jabusch, M. *Die Aussprüche des Berliner Bankiers Carl Fürstenberg, wie sie seine Freunde und die, die ihm weniger gewogen waren, so herumerzählten.* [Berlin 1941 בלעטער; מאַשינשריפֿט 21].

Banniza v. Bazan, H. "Zur Frage der jüdischen Versippung des Staatskanzlers Hardenberg". *Historische Zeitschrift* 164 (1941), pp. 106-107.

Hedderisch, H. F. *Die Gedanken der Romantik über Kirche und Staat.* Gütersloh 1941, 172 pp. = Beiträge zur Förderung christlicher Theologie, Reihe 1, 43, 1. [Friedrich Julius Stahl קאַפּ׳ 5:]

Thomas, Louis. *Les précurseurs. Alphonse Toussenel. Socialiste national antisémitique* (1803—1885). Paris 1941, 184 pp.

מען דאַרף נאָך דערמאָנען די נעקראָלאָגן אויף הערבערט מייערן, אַ יוריסט וואָס האָט 1902 געשריבן וועגן דעם „רעכט פֿון ייִדישן פּאַסער״[6] און אויף ווערנער זאָמבאַרטן. זאָמבאַרטן גיט זעראַפֿים אָפּ כּבֿוד, אַז ער האָט אויפֿגע־וועקט אַ סך געדאַנקען, געטאָן אַ סך קליינאַרבעט און געזען גרויסע ליניעס; נאָר די ראַסן־פֿראַגע האָט ער ניט געוואָלט נעמען ערנצט און אַפֿילו נאָך אין 1933, און ערבֿ זײַן טויט (דעם 19טן מײַ 1941) ווײַטער, האָט ער זיך אַרויסגעזאָגט נעגאַטיוו וועגן דעם גאַנצן ענין ראַסע.

---

[6] Meyer, Herbert. *Entwertung und Eigentum im deutschen Fahrnisrecht.* [זע דאָס קאַפּיטל: Jüdisches Hehlerrecht.]

א באריכט אויף ז' 177 דערציילט, אז פון 27טן ביזן 29טן מארץ 1941 איז אין קראקע פֿאַרנעקומען א קאַנפֿערענץ פֿונעם Institut für deutsche Ost-arbeit, וואָס געהערט צו גובערנאַטאָר פֿראַנק האָט געגרינדעט 1940.

דער דירעקטאָר, ד"ר קאָבליץ,[7] האָט אָפּגעגעבן א דין־וחשבון וועגן דער ביזאיצטיקער טעטיקייט און צעוויקלט די ווייטערדיקע פּלענער. ווי אויף אלע אנדערע פֿעלדער פון לעבן, האָט דער באריכט־אָפּגעבער געזאָגט, קען די דייטשע ווייסנשאַפֿט אויף דער טעריטאָריע (Raum) זיך אויך אויפֿבויען אויף דער בעסטער דייטשער טראַדיציע. דאָ ווערט די דייטשע ווייסנשאַפֿט קאַנצענטרירט, אויספֿלאַנירט און געקערעוועט. די קאַנטורן פון דער פּלאַנירונג צייכענען זיך שוין אָפּ. א תנאי קודם למעשׂה איז, מען זאָל ארבעטן איז אן ענגער פֿאַרבינדונג מיט די אַנדערע פֿאַרש־אינסטיטוטן איז מיזרח, ספּעציעל מיטן נייעם רייך־אוניווערסיטעט אין פּוזן. די וויכטיקסטע אויפֿגאַבע פון זיין אינסטיטוט, האָט געזאָגט קאָבליץ, איז דערלאַנגען דעם פֿאַקטנדיקן מאַטעריאל פֿאַר די פּאָליטישע ציל און פֿאַר שטעלן די אויפֿגאַבעם פון דער דייטשער מלוכה־פֿירונג איז מיזרח. עקאָנאָמישע און נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען שטייען פונקט אזוי אויבן אן ווי פֿראַגעס פון דער גייסטיקער געשיכטע. די פֿראַגע פון מיזרח־יידנטום גייט אויך ארײן אין די אויפֿגאַבעם פון אינסטיטוט, אבער די דאָזיקע פֿראַגע וועט באַארבעט און אויפֿגעקלערט ווערן אין גאָר אן ענגער פֿאַרבינדונג מיטן פֿראַנק־פֿורטער אינסטיטוט אויסצופֿאַרשן די יידן־פֿראַגע.[8] גראָד די דאָזיקע פּראָבלעמס; איין מאָל ווערט ער אָנגערופֿן Reichsamtsleiter. ערב דער מלחמה איז ער געווען הויפּט־רעדאַקטאָר פון א ביבליאָגראַפֿישער אויסגאַבע וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין צענטראַלן פֿאַרלאָג פון דער נאַצי־פּאַרטיי פֿראַנץ עהער אין מינכן:

Das deutsche Rechtsschrifttum. Monatliches Verzeichnis der juristischen Buch- und Zeitschriftenliteratur.

[7] וועָר דער קאָבליץ איז, שטייט ניט; ס'ווערט אָפֿילו ניט דערמאָנט זיין ערשטער נאָמען. נאָר מען קען זיך אָנשטויסן, אַז דאָס איז דער יוריסט וויליהעלם קאָבליץ וואָס האָט באַקומען זיין דאָקטאָר־טיטל אין ערלאַנגען דעם 19טן יולי 1932 און האָט פֿאַרנומען הויכע שטעלעס בײַ די נאַציס; איין מאָל ווערט ער אָנגערופֿן Reichsamtsleiter. ערב דער מלחמה איז ער געווען הויפּט־רעדאַקטאָר פון א ביבליאָגראַפֿישער אויסגאַבע וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין צענטראַלן פֿאַרלאָג פון דער נאַצי־פּאַרטיי פֿראַנץ עהער אין מינכן:

Das deutsche Rechtsschrifttum. Monatliches Verzeichnis der juristischen Buch- und Zeitschriftenliteratur.

[8] אין דער ביבליאָגראַפֿיע איז דערמאָנט:

Rüdiger, Karlheinz. "Das Institut zur Erforschung der Judenfrage in Frankfurt am Main". *Rheinische Blätter* 18 (1941), 5, pp. 193—196.

דער אָרגאַן פון קראָקעווער אינסטיטוט איז Die Burg, זע יחזקאל־בלעטער XVI (1940), 2, זז' 201—203.

פון Deutsche Literaturzeitung ב' 62, (1941), נומ' 15/16, אַפּריל 12, 1941, ווערן מיר געוויר, אַז אַן Institut zur Erforschung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben האָט אַרויסגעגעבן א בוך פון גרונדמאַנען: *Jesus der Galiläer und das Judentum.* Leipzig, Georg Wigand, 1940. 246 pp. דער מחבר, א פּראָפֿעסאָר פון יענער אוניווערסיטעט, ברענגט אויס, אַז ס'פֿירן טאַקע צו יעזוסן פון תנך, פון פּאַרסיזם און פון העלעניזם, אָבער ער איז פֿאַרט א פערזענלעכקייט פֿאַר זיך, א נייס אין תוך, ניט קיין מעכאַנישע קאָמבינאַציע.

מלחמה. בקרובֿ וועלן געעפֿנט ווערן אָפּצווײַגן (Zweigstellen) פֿונעם אינ־סטיטוט פֿאַר דײַטשער מיזרח־אַרבעט אין וואַרשע, ראָדעם און לובלין. דער אינסטיטוט האָט בדעה צו עפֿענען צוגרייטנדיקע קורסן פֿאַר באַאַמטע פֿון דער גענעראַל־גובערניע.

רעפֿעראַטן זײַנען געלייענט געוואָרן: הייזע (בערלין), פֿייט שטאָס, אַ פּיאָניר פֿון דײַטשער קונסט אויף דער מיזרחדיקער טעריטאָריע;[9] לויבערט (בערלין), די פּרײַסישע פּאָליטיק בנוגע פּאָליאַקן אין 19טן י״ה; ראַבל (האַג), גענעראַל־גובערניע און פּראָטעקטאָראַט אין גאַנג פֿון דער קאָנסטיטוציאָנעלער געשיכטע; ראַדיג, אינדאָאייראָפּעער און גערמאַנער אינעם באַסיין פֿון דער ווײַסל; גרויל, דער באַסיין פֿון דער ווײַסל — אַ מיטל־אייראָפּעיִשע לאַנדשאַפֿט; מיינהאָלד, דער באַטײַט פֿון דער ווײַסל פֿאַר קאָמוניקאַציע אויף דער דײַטשער מיזרח־טעריטאָריע; קריסטיאַנזען־וועניגער, די לאַנדווירטשאַפֿט אין ווײַסל־באַסיין, איר מצבֿ ביז דער מלחמה און אירע מיגלעכקייטן צו אַנטוויקלען זיך.

ד״ר זאָמערפֿעלדט,[10] דער רעפֿערענט פֿאַר ייִדן־פֿאָרשונג בײַם קראָקעווער אינסטיטוט פֿאַר דײַטשער מיזרח־אַרבעט, האָט גערעדט אויף דער טעמע: „די פֿראַגע פֿון מיזרח־ייִדן ווי אַ פּראָבלעם פֿון דער פּרײַסישער אַדמיניסטראַציע אין 18טן און 19טן י״ה״. דער רעפֿערענט, שרײַבט זעראַפֿים אין זײַן באַ־ריכט, האָט אין זײַן גרונטיקן רעפֿעראַט אויסגעמאָלט, ווי די צוויי דײַטשע מלוכות עסטרײַך און פּרײַסן האָבן זיך געפּרוווט אַן עצה געבן אין זייער אַדמי־ניסטראַטיווער פּראַקטיק מיט דער פּראָבלעם פֿון די פּוילישע ייִדן. די פּרײַסישע פּאָליטיק אין די מיזרחדיקע גרענעץ־געגנטן, געבויט גאָר אויף אַנדערע הנחות און געפֿירט גאָר אין אַנדערע פֿאַרהעלטענישן ווי הײַנט, האָט אַרויסגעוויזן אינ־טערעסאַנטע סתּירות לגבי דער ייִדישער פּאָליטיק וואָס גילט הײַנט אין דער גענעראַל־גובערניע.

זיכער האָט ניט איין לייענער צוזאַמען מיטן שרײַבער פֿון דעם איצטיקן איבערבליק געהאַט אַ געפֿיל ווי פֿון צורירן זיך צו אַ שרץ. די נאַצישע „ייִדן־קענטעניש״ איז פֿון לכתּחילה אויסן צו דערווײַזן די טעזיסן פֿון דער נאַצישער פּאָליטיק, דעריבער איז דאָס אַ „וויסנשאַפֿט״ נאָר אין גענדזן־פֿיסלעך. אָבער פֿון דעסט וועגן מיין איך, אַז נאָכן איבערלייענען ביזן סוף וועט מען אײַנ־שטימען מיט מיר אין די אויספֿירן:

(1) די נאַצישע „ייִדן־קענערס״ זײַנען בפֿירוש ניט קיין שמאָלע פּראַקטי־קערס. זיי זוכן זייערע טעמעס איבערן גאַנצן שטח פֿון ייִדישן לעבן און פֿון

---

[9] פּאָליאַקן רופֿן דעם דאָזיקן קינסטלער Wit Stwosz. ביז דער מלחמה איז יאָרן אָנגעגאַנגען אַ פּלוגתּא, צי סטוואָש איז געווען אַ פּאָליאַק אָדער אַ דײַטש; איצט ריידן די דײַטשן זייערס מיטן פֿולן מויל, און קיין ענטפֿער איז — דערווײַל — ניט מיגלעך...

[10] די דײַטשע שרײַבונג פֿון די נעמען וואָס ווערן דערמאָנט אין דער איצטיקער רעצענזיע:

Alfred Rosenberg, Hans Hauptmann, Ludwig Deyerling, Peter-Heinz Seraphim, Friedrich Saengle, Reinhart Maurach, Johannes Pohl, Coblitz, Carl Heise, Laubert, Rabl, Radig, Graul, Meinhold, Christiansen-Weniger, Walter Grundmann, Josef Sommerfeldt.

דער יִדישער געשיכטע. זיי אָפּערירן מיט אַ גרויסן מאַטעריאַל און ניצן אויס פֿאַר זייערע רשעות־צילן די מעטאָדן פֿון לײַטישער וויסנשאַפֿט;

(2) די נאַצישע יִדן־קענטעניש איז געפֿערלעך. ניט נאָר וואָס זי גיט הײַנט די כּמו־וויסנשאַפֿטלעכע מאָטיווירונג פֿאַר דער נאַצישער פּאָליטיק און פּראַקטיק, נאָר אירע פֿאַרדאַרבערישע ווירקונגען וועלן נאָך אָנהאַלטן לאַנג נאָך דעם ווי די נאַצישע שליטה איבער אייראָפּע וועט זײַן געענדיקט. דער־מאָנט זיך נאָר די ראָלע וואָס די דײַטשע וויסנשאַפֿט האָט אָפּגעשפּילט אין קאַמף קעגן ווערסאַלער טראַקטאַט און אין כּשרן היטלערס אויפֿשטײַג ביז מינכן! דווקא דאָס וויסנשאַפֿטלעכע מענטעלע פֿון דער יִדן־קענטעניש עפֿנט פֿאַר איר אַ וועג צו אַזוינע אינטעלעקטועלע קרײַזן, ווו דער „שטירמער" רופֿט אַרויס אַ דערווידער און ווו פֿון די זקני ציון לאַכט מען זיך אויס;

(3) דעריבער איז אומזיניק, ווען מען מאַכט אָט די יִדן־קענטעניש אַוועק מיט דער האַנט, און אויך דעם „מוקצה מחמת מיאוס" מוז מען אין זיך גובֿר זײַן. פֿאַראַן נאָר איין ענטפֿער וואָס איז אויף דער הייך פֿון אונדזער אויפֿגאַבע און פֿון אונדזער אַחריות: אַנטקעגן דער כּמו־וויסנשאַפֿט דאַרף מען אַוועקשטעלן אמתע וויסנשאַפֿט.

מ. ווײַנרײַך

א. גאָלדפֿאַדן. געקליבענע דראַמאַטישע ווערק. טעקסט־צוגרייטונג און אַרײַנפֿיר ש. בילאָוו און א. וועלעדניצקי. מעלוכע־פֿאַרלאַג פֿאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין אוסער. קיעוו 1940, 330 זז'.

מיט דער דאָזיקער אויסגאַבע פֿון געקליבענע דראַמאַטישע ווערק פֿון אַבֿרהם גאָלדפֿאַדן, אַרויסגעגעבן צום 100סטן געבוירן־יאָר פֿון דעם מחבר, איז רעאַלי־זירט געוואָרן, הגם נאָר טיילווײַז, אַן אַלטער באַשלוס אַרויסצוגעבן גאָלד־פֿאַדנס ווערק בכלל און די דראַמאַטישע בפֿרט.

דער באַנד באַשטייט פֿון אַן אַרײַנפֿיר, וואָס ער פֿאַרנעמט 60 זײַטן און איז געשריבן פֿון בילאָוון און וועלעדניצקין, און פֿון די ווײַטערדיקע 5 פּיעסעס: 1) די מומע סאָסיע, 2) די באָבע מיטן אייניקל, 3) שמענדריק, 4) די צוויי קונע־לעמלעך און 5) די כּישוף־מאַכערין. לויט וואָסערע אויסגאַבעס די דאָזיקע איבערדרוקן זײַנען געמאַכט געוואָרן ווערט ניט געזאָגט. עס איז אַפֿילו ניט געמאַכט געוואָרן קיין פּרוּוו צו ביבליאָגראַפֿירן די עקסיסטירנדיקע דרוק־אויסגאַבעס פֿון די פֿינף פּיעסעס און מאַכן די נייטיקע תּיקונים; כּידוע איז פֿאַראַן אַ טעקסטוע־לער אונטערשייד צווישן פֿאַרשיידענע דרוקן. אָבער היות ווי דאָס איז אַ פֿאָלקס־אויסגאַבע, קען מען סוף־כּל־סוף ניט האָבן קיין טענות צו די אַרויס־געבערס, אַז זיי האָבן אַזאַ אין תּוך גענומען לײַכטע אויפֿגאַבע ניט דורכגעפֿירט.

בעת ווען די טעקסטן ווערן בכּיוון דערלאַנגט ניט אויף קיין אַקאַדעמישן אופֿן, האָט זיך דער גאָר באַריכותדיקער אַרײַנפֿיר פֿאַרמאָסטן צו געבן אַ היס־טאָרישע אָפּשאַצונג פֿון „די קוואַלן פֿון גאָלדפֿאַדנס טעאַטראַלן סטיל".

די מחברים הייבן אָן מיט דער ליטורגישער „אָדם־ און חווה־שפּיל" פֿון צוועלפֿטן יאָרהונדערט, ווײַל דאָרטן געפֿינט מען שוין די וועלטלעכע טענדענצן וואָס האָבן אַזוי צו זאָגן צעבראָכן די ראַמען פֿון דער ביבלישער טעמאַטיק. דאָס איז אַלץ ריכטיק, אָבער מיט די „קוואַלן פֿון גאָלדפֿאַדנס סטיל" האָט עס גאָרניט צו טאָן, ווײַל גאָלדפֿאַדן האָט וועגן דעם אַפֿילו ניט געהערט.

די מחברים ווילן „צו נישט מאַכן די קאָנצעפּציעס פֿון די ייִדישע בורזשואַז־נאַציאָנאַליסטישע היסטאָריקער" וואָס זאָלן האָבן געטענהט, אַז ייִדן האָבן זיך „אָפּגעצוימט מיט אַ כינעזישער וואַנט פֿון דעם לעבן פֿון אַנדערע פֿעלקער" (ז' 6) און דערפֿאַר האָבן זיי געשריבן, אַז בײַ ייִדן זײַנען קיין וועלטלעכע פֿאַר־געניגנס ניט געווען. יעדער איינער וואָס קען די ליטעראַטור פֿון די „בור־זשואַז־נאַציאָנאַליסטישע היסטאָריקער" ווייסט, אַז עס איז פּונקט דער היפּוך. די דאָזיקע היסטאָריקערס האָבן טייל מאָל שטאַרק מגזם געווען די פֿאַקטן פֿון „וועלטלעכע פֿאַרגעניגנס", כּדי צו האָבן שטאַרקערע ראַיות פֿאַר זייערע אַפּאָ־לאָגעטישע כּוונות. עס איז אַפֿילו ניט כּדאַי צו ברענגען די נעמען פֿון די היסטאָריקערס און זייערע ווערק, זיי זײַנען גוט באַקאָנט.

פֿאַר אַ באַווײַז פֿון חשק בײַ ייִדן צו זען פֿאָרשטעלונגען ברענגען די מחברים דעם באַקאַנטן ציטאַט פֿון גלח טורטשינאָווסקי, וואָס איך האָב געבראַכט אין מײַן אַרבעט וועגן שיפּערס טעאַטער־געשיכטע (פֿילאָלאָגישע שריפֿטן ייִוואָ, II, ז' 219). דערבײַ אָבער ברענגען זיי ניט דעם יאָר, וואָס איז געווען 1775. אַזעלכע פֿאַקטן זײַנען פֿאַראַן אַ סך מער, ניט נאָר אין דער רוסישער ליטעראַטור, נאָר אויך אין דער פּוילישער, טשעכישער און דײַטשער.

די אַנטוויקלונג פֿון דעם וועלטלעכן עלעמענט אין דער פּורים־שפּיל, וואָס פֿון אַן אינטערמעדיע אַנטוויקלט זי זיך בהדרגה אין אַ זעלבשטענדיקער פּיעסע, איז אויך ניט קיין נײַע זאַך. די מחברים שפּאַרן זיך אָן גאָר באַקוועם אויף דער פֿרייִערדיקער ליטעראַטור, אָבער די ליטעראַטור גופֿא פֿאַרשווײַגן זיי אין גאַנצן.

כּדי צו באַווײַזן, אַז עס זײַנען געווען מאָמענטן פֿון קלאַסנקאַמף אין ייִדישן טעאַטער־שפּיל — וואָס קיינער קען ניט פֿאַרלייקענען — ברענגען די מחברים ניט קיין ייִדישן מאַטעריאַל, וואָס דאָס איז פֿאַראַן לרוב, נאָר אַ דאָקומענט פֿון דער געשיכטע פֿון . . . ענגלישן טעאַטער. דער דאָזיקער דאָקומענט ווערט געבראַכט פֿון דעם ענגלישן היסטאָריקער קאָליער[1] אין זײַן בוך „געשיכטע פֿון דער ענגלישער דראַמאַטישער פּאָעזיע", 1830 (די מחברים ציטירן די אויסגאַבע פֿון 1879).

שוין דער מקור גופֿא זאָגט עדות, אַז די מחברים זײַנען זייער רוי אין דער ליטעראַטור וועגן געשיכטע פֿון טעאַטער בכלל און אין ענגלאַנד בפֿרט.

קאָליער (1789—1883) איז באַקאָנט יעדער איינעם וואָס שטודירט ענגלישע טעאַטער־געשיכטע ווי אַ פֿאַלסיפֿיקאַטאָר פֿון טעקסטן. ער ווערט די לעצטע 50 יאָר בכלל ניט ציטירט, הגם די ליטעראַטור וועגן זײַנע

[1] John Payne Collier.

פֿאַלסיפֿיקאַציעס וואַקסט פֿון יאָר צו יאָר (די לעצטע איז פֿון דעם גרויסן קענער פֿון שעקספּיר־טעקסטן ש. טענענבוים אין Modern Language Notes, 1929). וועגן קאָליערן איז פֿאַראַן אַ גאַנצע ליטעראַטור וואָס ווערט אָנגעגעבן אין טשיימבערסעס [2] בוך וועגן שעקספּירן, 1930 (II, 384—393). ניט אויף אַזעלכע „אויטאָריטעטן" ווי קאָליער דאַרף מען זיך שטיצן.

אין דריטן קאַפּיטל פֿון דעם אַרײַנפֿיר רעדט זיך וועגן פּורים־באַשרײַבונגען אין דער יִדישער ליטעראַטור. עס ווערן דערמאָנט שלום־עליכם, מענדעלע און ספּעקטאָר, בעת עס זײַנען פֿאַראַן אַ סך מער, איבער הויפּט אין מעמואַרן פֿון יִדישע שרײַבערס און כּלל־טוערס.

וועגן דעם „קרומען קוק" פֿון דער יִדישער בורזשואַזיע אויף די פּורים־שפּילערס ווערט ציטירט גאָרינס איבערדערציילונג וועגן דעם וואַרשעווער אינ־צידענט פֿון 1837. די נײַסטע ליטעראַטור וועגן דעם ענין איז די מחברים ניט באַקאָנט. (זע: „יִוואָ־בלעטער" XIV, 1—9; „יִדיש טעאַטער", וואַרשע, 1928, בוך 3-4, זז' 288—299.)

דאָס קאַפּיטל: „גאָלדפֿאַדן — דער גרינדער פֿון יִדישן טעאַטער" (זז' 18—40) איז גאַנץ געראָטן, הגם די מחברים האָבן געקענט אַרײַנפֿלעכטן דעם נײַעם מאַטעריאַל וואָס איז דערשינען אין אַמעריקע און אין ראַטן־פֿאַרבאַנד גופֿא.

די קאָמעדיע „די רעקרוטן" ציטירן זיי לויט גאָרינס געשיכטע, בעת זי איז פֿון מיר פּרטימדיק אַנאַליזירט געוואָרן לויט דרײַ האַנטשריפֿטיקע ווערסיעס אין „יִדישע קולטור" (1939, נומ' 6, 67—75). אויף ז' 39 שרײַבן די מחברים, אַז גאָלדפֿאַדנס טעאַטער איז באַזוכט געוואָרן כּמעט אויסשליסלעך פֿון די ברייטע מאַסן. „די רײַכע, די בעל־הבתּישע שיכטן האָבן געווײַכט זײַן טעאַטער". דאָס איז ניט ריכטיק. גענוג צו לייענען די מעמואַרן פֿון דעם פֿראַנצויז טיסאָ, די באַשרײַבונגען פֿון דעם רוס שיגאָרין, פֿון דעם יִדישן משׂכּיל סירקין (אין „יעוורייסקאַיאַ סטאַרינאַ", 1915, ז' 190), פֿון דעם גרויסן איטאַליענישן אַק־טיאָר סאַלוויני און אַ סך אַנדערע, כּדי זיך צו איבערצײַגן, ווי ווײַט אַזאַ פֿעסט־שטעלונג איז פֿון דער היסטאָרישער ווירקלעכקייט.

דאָס לעצטע קאַפּיטל פֿון אַרײַנפֿיר באַהאַנדלט גאָלדפֿאַדנס דראַמאַטורגיע, אַ טעמע וואָס איז די לעצטע יאָרן שטאַרק באַרײַכערט געוואָרן מיט פּרט־אַרבעטן, אַזוי אַז עס לאָזט זיך מאַכן אַ קלאָרע סומירונג. די כאַראַקטעריסטיק פֿון דער „מומע סאָסיע" איז אַ ריכטיקע, און מען מוז אײַנשטימען מיט די מחברים, אַז דאָס איז די בעסטע פּיעסע וואָס גאָלדפֿאַדן האָט אָנגעשריבן.

פֿון פּיעסעס וואָס זײַנען ניט אַרײַן אין דעם באַנד גיבן די מחברים איבער קורצע כאַראַקטעריסטיקעס, דאָס רוב ניט קיין אייגענע, אָבער דער מקור ווערט בדרך־כּלל ניט אָנגעוויזן. ריידנדיק וועגן גאָלדפֿאַדנס היסטאָרישע דראַמעס, וואָס זיי האָבן אַ שם בײַ אַלעמען פֿאַר שוואַכע ווערק, זאָגן די מחברים, אַז „די נאַציאָנאַליסטישע קרײַזן האָבן פֿאַלסיפֿיצירט די אָפּשאַצונג פֿון גאָלדפֿאַדנס

[2] E. K. Chambers.

שאַפֿן, אַרויסשטעלנדיק די דאָזיקע קינסטלעריש־שוואַכערע ווערק . . . פֿאַר די בעסטע ווערק זײַנע.״

עס וואָלט געווען טשיקאַווע צו וויסן, ווער זײַנען דאָס די מענטשן פֿון די „נאַציאָנאַליסטישע קרײַזן״, וואָס האָבן אַזוי געשריבן. היות ווי די מחברים האָבן אַ טבֿע צו ריידן אין אַלגעמיינע שטריכן און גיבן ניט אָן קיין ליטעראַטור וועגן דעם ענין, זײַנען זיי פּטור פֿון דערווײַזן דאָס.

אין סך־הכּל: דער איבערדרוק פֿון די פֿינף פּיעסעס וואָס זײַנען אין די על־טערע אויסגאַבעס הײַנט ניט צוטריטלעך איז אַ גוטער אויפֿטו. דער אַרײַנפֿיר האָט אָבער געמעגט געשריבן ווערן פֿון מער קאָמפּעטענטע מענטשן.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי

אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון דײַטשע ווערק וועגן אַמעריקע ביז 1800

German Works Relating to America 1493—1800. A List Compiled from the Collections of the New York Public Library by Paul Ben Baginsky, German Department, Brooklyn College. New York, The New York Public Library, 1942.

אַ חשובֿע אויסגאַבע קומט דאָ צו צו דער צאָל העלפֿמיטלען וואָס די ניו־יאָרקער עפֿנטלעכע ביבליאָטעק האָט געשאַפֿן ביז איצט און וואָס אָן זיי קען מען זיך ניט באַגיין בײַ וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט. נאָך וויכטיקער איז דער ענין איבער דעם וואָס לויט ווי ס׳האָט זיך געמאַכט אויף דער וועלט און לויט ווי דײַטשע אַמעריקע־ביכער זײַנען צעטיילט איבער די אַמעריקאַנער ביבליאָטעקן וועט מסתּמא די ניו־יאָרקער עפֿנטלעכע ביבליאָטעק אויף אַ לאַנגער צײַט בלײַבן דער הויפּטפּלאַץ צו שטודירן די געשיכטע פֿון דײַטשן אין אַמעריקע און דאָס בילד פֿון אַמעריקע בײַם דײַטשן פֿאָלק.

חסרונות האָבן מיר אויסצוזעצן אי אויף דער קאָנסטרוקציע פֿון ווערק אי אויף פּרטים, אָבער מען דאַרף פֿאַרשטייט זיך געדענקען, אַז קיין ביבליאָגראַפֿיע קען ניט זײַן שלימותדיק און ניט אַלע גרײַזן קען אַ מחבר אויסמײַדן.

באַגינסקי דערפֿירט זײַן אַרבעט ביז 1800. דאָס רופֿט אַרויס שווערע ספֿקות. וואָרעם די יאָרן 1790—1820 זײַנען לפֿי־ערך פּוסט, דורך די גאַנצע דרײַסיק יאָר זײַנען אַרײַן אין לאַנד ניט מער ווי 250,000 מענטשן; איז די היסטאָריאָגראַפֿיע פֿון דער אַמעריקאַנער אימיגראַציע געצוווּנגען מצרף צו זײַן די דרײַ צענדלינג יאָר צום קאָלאָניאַלן פּעריאָד. היות די גרויסע באַאַרבעטונגען (מיינען, שטראַסבורגער, וויטקע) [1] שאַפֿן דעם סטאַנדאַרד פֿאַר דעם גרעסטן טייל ביבליאָגראַפֿישע פֿאַרצייכענונגען, קומט אויס, אַז פֿון איין זײַט גייען די

[1] Emil Meynen, *Bibliography on German Settlements in Colonial North America,* Leipzig 1937; Ralph Beaver Strassburger, *Pennsylvania German Pioneers,* Norristown, Penn., 1934; Carl F. Wittke, *We Who Built America,* New York 1939.

מראה־מקומות פֿון דער וויכטיקסטער פֿאַך־ליטעראַטור אַריבער איבער דער צײַט וואָס ווערט געדעקט אין דער איצטיקער אַרבעט, און פֿון דער צווייטער זײַט פֿאַרשטערט באַגינסקי די איינהייטלעכע פּעריאָדיזירונג פֿון יענע מחברים. שטראַסבורגערס ווערק וועגן די שיפֿלישטעס א שטייגער, וואָס גרייכט ביז 1808, קען מער ניט באַאַרבעט ווערן פֿאַר די יאָרן נאָך 1800.

צי וואָלט זיך די ביבליאָגראַפֿיע שטאַרק פֿונאַנדערגעוואַקסן ווען באַגינסקי זאָל געווען אַרומנעמען נאָך צוואַנציק יאָר? אויפֿן סמך פֿון מײַנע אייגענע פֿאַרצייכענונגען מיין איך, אַז די מורא איז געווען אַן אומזיסטע. דעם בעסטן סימן האָבן מיר דאָך, וואָס דאָ גייט וועגן יאָרן מיט גאַנץ ווינציק געשעענישן אין דער אימיגראַציע.

א גרויסע עוולה איז דעם מחברס נומערירן־סיסטעם. אין פּרינציפּ לאָזט זיך גאָרניט זאָגן קעגן דעם, וואָס צו די 1508 לויפֿיקע נומערן גיט ער נאָך צו וועגן ניט וועגן אותיות a, b, c און שאָפֿט אויף אזא אופֿן בײַנומערן. אָבער באַגינסקי גייט מיטן גאַנג, — און דאָס טויג ניט — אַז אויב א בוך פֿון פֿאַר 1800 איז אַרויסגעגאַנגען אין א נײַער אויפֿלאָגע נאָך 1800, גיט ער דער נײַער אויפֿלאָגע א הויפּטנומער אָפֿילו אויב די ביבליאָטעק פֿאַרמאָגט ניט קיין אויסגאָבע פֿון פֿאַר 1800. א שטייגער נ׳ 2—5 זײַנען דרוקן פֿון סעבאַסטיאַן בראַנטס Narrenschiff (1494) פֿון נאָך 1800, און קיין פֿרײַערדיקע אויסגאָבע פֿאַרמאָגט ניט די ביבליאָטעק. נ׳ 15 איז נאָר א פֿאַטאָסטאַט פֿון נ׳ 14 (אַמעריגא וועס־פּוטשי); וואָלט געווען די־הותר צו געבן א בײַנומער (14a); און אפֿשר וואָלט געווען גענוג א הערה צום טיטל נ׳ 14, וואָרעם מען קען דאָך ניט גלײַכן קיין פֿאַטאָסטאַט צו אַן אויסגאָבע.

דער קרומער גאַנג פֿון נומערירן ברענגט צו דעם, אַז מיר קענען ניט וויסן באָלד, וויפֿל וועלן געדרוקט ביז 1800 געפֿינען זיך באמת אין דער ביבליאָטעק. בכדי צו באַקומען אָט די צאָל דאָרף מען פֿרײַער אויפֿצײַלן אָלע „ניט־עכטע״ הויפּטנומערן און דערנאָך אַראָפּנעמען די סומע פֿון דער אָלגעמיינער צאָל 1508.

אויף צוצוקומען נעענטער צו שלימות וואָלט מען גערפֿט דורכנישטערן אָלע דרוקזאַכן אויף דײַטש און אויסגעפֿינען, צי איז דאָרטן עפּעס פֿאַראַן וועגן דעם ענין אַמעריקע. דער מחבר זאָגט אונדז ניט, צי ער האָט דאָס געטאָן בנוגע די דרוקן ביז 1800. וויזיט אויס, אַז ניט אין גאַנצן, וואָרעם אָט פֿעלט אין דער רשימה Waldeckisches Intelligenz-Blatt פֿון 1777/1776, וואָס די ביב־ליאָטעק פֿאַרמאָגט יאָ; [2] און גראָד איז דאָס א וויכטיקער מקור אויף נאָכצוגיין פֿוסטריט נאָכן גורל פֿון די דײַטשע העלף־חילות אין דער אַמעריקאַנער אומ־אָפּהענגיקייט־מלחמה. וויכטיקע איבערדרוקן פֿון נאָך 1800 האָט דער צונויפֿ־שטעלער אויך פֿאַרזען. לאָמיר דאָ ברענגען א בײַשפּיל וואָס איז חשוב פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון יידישער געשיכטע דאָ אין לאַנד. נ׳ 756 איז דער באַווסטער בריוו פֿון א דײַטשן יודן צום פֿרעזידענט פֿון אַמעריקאַנער קאָנגרעס; ער איז

[2] סימן אין ביבליאָטעק: SAE *.

פֿאַרצייכנט מערניט פֿון Deutsches Museum. פֿעלן פֿעלט דער איבערדרוק פֿון דעם דאָקומענט (וואָס לויט דעם צונויפֿשטעלערס שיטה וואָלט ער אָפֿילו געדאַרפֿט האָבן א הויפּטנומער) וואָס ס׳האָט ארויסגעגעבן די דײַטש־אַמעריקאַנער היסטאָרישע געזעלשאַפֿט פֿון אילינאי; און די אויסגאָבע פֿון 1783, וואָס רופֿט אַז ווי א מחבר משה מענדעלסאָנען — די קאָנגרעס־ביבליאָטעק אין וואַשינגטאָן פֿאַרמאָגט זי — ווערט אָפֿילו אין טעקסט ניט דערמאָנט. אַן אַנדער אויסגאָבע פֿון דער זעלביקער היסטאָרישער געזעלשאַפֿט (נ׳ 505a) ווערט יא פֿאַרצייכנט.

פֿון שטאַנדפּונקט פֿון יידישער קולטור־פֿאָרשונג איז דער שוואַכסטער פּונקט דאָס זוכוואָרט Jew אין אינדעקס; פֿון 1508 הויפּטנומערן און א צאָל בײַנומערן ווערט אָפּגעשיקט נאָר צו 4. נאָר א סך איינסן וואָס האָבן יא א שײַכות צו יידן זײַנען אין אינדעקס אונטער דעם זוכוואָרט ניט דערמאָנט, למשל פּעטער קאָלמס (נ׳ 347) ביז גאָר וויכטיקע באָשרײַבונג פֿון יידן אין ניו־יאָרק.[3] און מען האָט דאָך משמעות יא געלייגט אָבער אויפֿן אינדעקס, ווי באָלד דער מחבר דערמאָנט, אַז איינער פֿון זײַנע מיטהעלפֿערס איז „בנוגע דעם אינדעקס . . . ממש א מיטמחבר״.

אין דער הקדמה גיט אונדז באָגינסקי ווערטיקע אַנווײַזן וועגן דעם, ווי אַזוי ס׳האָבן זיך אַנטוויקלט די פֿאָרשטעלונגען פֿונעם דײַטשן פֿאָלק וועגן אַמעריקע און וועגן פֿראָצעסן, וואָס נאָר פֿון דער דײַטשער אַמעריקע־ליטעראַטור קענען מיר וועגן זיי געווײַר ווערן. א סך ווינציקער איז געראָטן דעם מחבר אונדז צו ווײַזן, אַז די דײַטשן פֿון דער קאָלאָניאַלער צײַט, אָפֿילו די געדונגענע זעלנערס פֿון די העלף־חילות, האָבן זיך עס געפֿלײַסט תּופֿס צו זײַן דעם מהות פֿון דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע. גראָד די מאַטעריאַלן פֿון דער ניו־יאָרקער עפֿנטלעכער ביבליאָטעק, רײַכע ביז גאָר, לאָזן גרינג אויפֿווײַזן, אַז די שרײַבערס און דיסקוטאַנטן צווישן די דײַטשע העלף־חילות האָבן געקוקט קאָלטלעך, און אָפּט מאָל מיט ביטול, אויף די מענטשלעכע פֿראָבלעמען פֿון דער נײַער וועלט; געוג אָפּט האָבן זיי פֿשוט חוזק געמאַכט פֿון די דעמאָקראַטישע פֿראָפּאַגאַנדיסטן וואָס האָבן געפֿרוווט צוקומען צו זיי אויף דײַטש. דער קרײַז אינטערעסן פֿון די דײַטשע אָפּיצירן איז געווען אַזוי ענג, אַז ס׳איז ממש נשתּומם צו ווערן. געווײַנטלעך זײַנען דא אויך געווען אויסנאַמיקע פֿערזענלעכקייטן — צום אינטערעסאַנטסטן איז געווען קאָנראַד דעלא[4] — וואָס האָט זיך מיטן פֿוח פֿון זײַן אייגענעם גײַסט דערשלאָגן צו באַנעמען אויף א בריוטן אופֿן מענטשן און סיטואַציעס אין דער נײַער וועלט.

ד״ר רודאלף גלאנץ

---

[3] דעם עקזעמפּלאַר פֿון דעם דאָזיקן חיבור אין דײַטש האָב איך אַגב געפֿונען אין דער ביבליאָטעק ניט־פֿונאַנדערגעשניטענערהייט . . .

[4] Konrad Döhla.

Bernard Horwich. *My First Eighty Years.*
Argus Books, Chicago 1939. 426 pp.

צו דער קליינער צאָל מעמואַרן פֿון מיזרח־אייראָפּעיִשע יִדן וואָס זײַנען געקומען קיין אַמעריקע ביז דער מאַסן־אימיגראַציע פֿון די אַכציקער יאָרן איז מיט אַ וועלכע דרײַ יאָר צוריק צוגעקומען בערנאַרד הורוויטשעס בוך.

אונדזער מחבר איז געבוירן געוואָרן אין פּאַנימון לעבן קאָוונע און געקומען קיין ניו־יאָרק אין 1879, ווען ער איז אַלט געווען אַרום צוואַנציק יאָר. געקומען איז ער ניט דירעקט פֿון זײַן קליין שטעטעלע, נאָר פֿריִער איז ער אַ שטיקל צײַט געווען אין קיניגסבערג, דײַטשלאַנד. איז ער געקומען קיין ניו־יאָרק שוין ניט ווי קיין קליינשטעטלדיקער אימיגראַנט, נאָר ווי אַ געניטער סוחר, וועמען אַמעריקע האָט ניט אַזוי פּריטשמעליעט ווי אַ קליינשטעטלדיקן יִדן.

בערנאַרד הורוויטשעס מעמואַרן האָבן אַ גרויסע מעלה דערמיט וואָס דער מחבר האָט, מיטן אויסנאַם פֿון די ערשטע פּאָר וואָכן אין ניו־יאָרק, פֿאַרבראַכט די גאַנצע זעכציק יאָר פֿון זײַן זײַן אין אַמעריקע אין שיקאַגאָ; אָט די שטאָט איז מיט זעכציק־זיבעציק יאָר צוריק געווען אַ רעזערוואָר פֿאַר גאָר אַ גרויסן טייל פֿון דער ליטוויש־יִדישער אימיגראַציע.

ווי גרויס ס'איז געווען די אויסוואַנדערונג קיין אַמעריקע פֿון די קליינע ליטווישע שטעטלעך אין די זיבעציקער יאָרן קאָן מען זען דערפֿון וואָס אונדזער בעל־הזכרונות האָט אין די ערשטע עטלעכע טעג פֿון זײַן קומען קיין ניו־יאָרק געטראָפֿן דאָ צוויי יוגנט־חבֿרים; און געקומען איז ער צו אַ פֿעטער וואָס האָט שוין דאָ געהאַט זײַן גאַנצע משפּחה — אַלע פֿונעם שטעטעלע פּאַנימון. אויפֿן וועג קיין האַמבורג איז ער געפֿאָרן מיט אַ גאַנצן צוג יִדישע עמיגראַנטן פֿון דער ליטע. שוין דעמאָלט „זײַנען געווען ספּעציעלע עמיגראַנטן־צוגן וואָס האָבן פֿאַרלאָזט יאַטקון בײַ דער רוסישער גרענעץ און זײַנען געפֿאָרן דורך קיניגסבערג קיין האַמבורג". אַזוי גרויס איז שוין געווען די עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד. דער עולם עמיגראַנטן „איז אָן אַן אויסנאַם געווען אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן" און „דער רובֿ האָט פֿאַרמאָגט זייער ווייניק געלט, קוים גענוג אויף די נייטיקסטע הוצאות" (ז' 106).

די עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד קיין אַמעריקע איז שוין אין די זיבעציקער יאָרן לויט אָפֿיציעלע ציפֿער געווען אַ היפּשע. אַחוץ אַ וועלכע דרײַ־פֿיר טויזנט האָלענדישע מענאָניטן וואָס האָבן אין מיטן פֿון די זיבעציקער יאָרן אויסגע־וואַנדערט פֿון רוסלאַנד (ווו זיי האָבן געלעבט זינט דעם 17טן יאָרהונדערט) איז די אימיגראַציע געווען כּמעט אויסשליסלעך אַ יִדישע. דערצו קאָן מען נאָך צורעכענען אַן אומבאַקאַנטע צאָל פּוילישע און ליטווישע יִדישע אימי־גראַנטן וואָס זײַנען געקומען דורך לאָנדאָן, ווו ס'איז שוין דעמאָלט געווען אַן אָנזעעוודיקער מיזרח־אייראָפּעיִשער יִשובֿ, און געקומען זײַנען די דאָזיקע אי־מיגראַנטן גאַנץ אָפֿט שוין נישט ווי קיין „פּאָליאַקן" אָדער „רוסן".

צווישן די דעמאָלטיקע יידישע אימיגראַנטן זײַנען געווען אַרויסגעשטויסענע העגדלערס וואָס האָבן אין אַמעריקע נאָכגעטאָן זייערע דײַטשע ברידער אָון זיך גענומען צום פּאָקל, געוואָרן פּעדלערס.

פּעדלערײַ איז אין יענע יאָרן אין אַמעריקע געווען ניט נאָר אַ מלאָכה בזויה, נאָר אַ ספּנותדיקע באַשעפֿטיקונג. אַ פּעדלער וואָס האָט באַוויזן אַהיימצוקומען בײַ נאַכט מיט נאָענצע ביינער נאָר אַ טאָג שלעפּן דעם פּאָק אָון קלאָפּן אין פֿרעמדע טירן האָט אָפּגעשניטן זייער גליקלעך. די ווײַסע־חבֿרהניקעס זײַנען אָבער מאָל גרייט געווען דעם פּעדלער „צו באַמבאַרדירן מיט שטיינער, אָון ס׳האָט זיי וויניק וואָס געאָרט, אַז זיי האָבן טײַל מאָל [דעם פּעדלער] שטאַרק צעשעדיקט אַדער אָפּילו אין געוויסע פֿאַלן דערהרגעט וועמען. די טראַמווײַ־קאָנדוקטאָרן . . . האָבן אָפֿט זיך אָפּגעזאָגט אַרויפֿצולאָזן אָונדז [פּעדלערס] אויף אַ טראַמווײַ אָון גאָנץ אָפֿט אָונדז געהייסן פֿאָרלאָזן נאָר דעם ווי מיר זײַנען אַרײַן״. וועגן פּעדלערס פֿלעגן זיך צוזאַמענקומען אין אָוונט, „האָבן זיי זיך איבערגעגעבן, וואָס זיי האָבן פֿאַרקויפֿט, וויפֿל זיי האָבן פֿאַרדינט אָון ספּעציעל וועגן די צרות״ וואָס זיי „האָבן געהאַט אויסצושטיין פֿון די ווײַסע־חבֿרהניקעס אָון פֿון די כולּיגאַנעס״ (ז׳ 123). יידישע פּעדלערס זײַנען אַזוי אָפֿט צעקאָלּיעטשעט געוואָרן (אָון געציילטע אָפּילו דערהרגעט געוואָרן), אַז אין אָנהייב אַכציקער יאָרן האָט זיך געשאָפֿן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט וואָס האָט זיך געוועדט צום שיקאָגער מעיאָר, ער זאָל זען פֿאַרהיטן די יידישע פּעדלערס, וועמענס לעבן עס איז געווען אין סכּנה. שיקאָגא איז אין דעם פּרט ניט געווען קיין יוצא מן הכּלל.

סוף זיבעציקער יאָרן האָט שיקאָגא פֿאַרמאָגט אַן ערך צען טויזנט יידן, דער רובֿ פֿון מיזרח־אייראָפּע, וואָס זײַנען געהאָט געקומען דאָרט אַהין זינט דעם סוף זעכציקער יאָרן. די אַלע ליטווישע, גאַליציאַנער, פּוילישע אָון אויך רומענישע יידן זײַנען געווען זייער אַרעם, אָון די מינאָריטעט רײַכע דײַטשע יידן האָט אויף זיי אַראָפּגעקוקט, זיך אָפּגעטיילט פֿון זיי, ווי אַריסטאָקראַטן פֿון „אומציווילּיזירטע״. לאַנג האָט אָט דער יאָהודימשער סנאָביזם אין שיקאָגא אָבער ניט געקאָנט אָנהאַלטן, ווײַל די מיזרח־יידן האָבן זייער שנעל זיך געזומען אָנזען ניט נאָר מיט זייער צאָל, נאָר אויך מיט זייער אינטערעס אין פֿאַרשיידענע מלאָכות, מיסחר, פּראָפֿעסיעס אָון מיט זייערע געזעלשאַפֿטלעכע אינטערעסן. אונדזער מחבר איז געווען איינער פֿון די וואָס זײַנען געוואָקסן צוזאַמען מיט דער גיך וואַקסנדיקער מיטל־מערבֿדיקער מעטראָפּאָליע — בער־נאָרד הורוויטש איז פֿון אַ פּעדלער געוואָרן אַז אָנגעזעענער סוחר אָון אַ יידישער פּלל־טוער מיט אַ נאָמען אין זײַן סבֿיבֿה.

אין דעם בוך שפּיגלט זיך אָפּ מער ווי זעכציק יאָר יידיש לעבן אין שיקאָגא, ווו בערנאָרד הורוויטש איז געווען אַן אַקטיוואָר אָנטיילנעמער. מיר הערן אויך וועגן מענטשן, ווי דעם מחברס פֿרוי וואָס איז געבוירן געוואָרן אין אַמעריקע מיט אַ וועלכע אַכציק יאָר צוריק, וועגן איר פֿאָטער דעם רבֿ אָניקסטער, מאָקס שוואַרץ, דעם דושאָנק־ (אײַזנבערג)־העגדלער, אָון וועגן נאָך אַ גאַנצער רײַ

מיזרח־יידן וואָס זײַנען געווען פֿון די סאַמע ערשטע פּיאָנירן פֿון מיזרח־אייראָפּעוישן יישובֿ אין שיקאָגאָ.

דער מחבר באַשרײַבט באריכות א צאָל אינטערעסאַנטע געשעענישן אינעם לעבן פֿון די שיקאָגער יידן, וואָס ער האָט אַבסערווירט ווי א נאָענטער, ווי אַז אינעווייניקסטער מענטש.

א חסרון איז דאָס וואָס בײַם לייענען דאָס בוך איז מען אונטער דעם אײַנ־דרוק — צום ווינציקסטן האָט זיך אַזוי אויסגעזען דעם רעצענזענט, — אַז עס איז געשריבן געוואָרן פֿון א פּראָפֿעסיאָנעלן שרײַבער: צו גלאַטיק און ניט ענוג אינטים. עפּעס איז אין די קאַפּיטלען וועגן דעם מחברס לעבן אין פֿאַנימון צו פֿיל דערקלערט און אויפֿגעקלערט.

דאָס בוך זכרונות וואָלט אַן שום ספֿק א סך געווינען ווען ס'וואָלט געשריבן געוואָרן אין יידיש, ווײַל ס'באַשרײַבט, מיט קליינע אויסנאָמען, בלויז די סבֿיבֿה פֿון מענטשן וואָס האָבן געלעבט מיטן יידישן לשון. א סך מאָל פֿילט מען, אַז מען קריגט אין ענגליש בלויז א בלאַסן אָפּשטיין פֿון דעם יידישן אַריגי־נאַל, אַן איבערזעצונג פֿון היימיש־יידישע איבערלעבונגען, וויצן און וויפּוחים.

ניט געקוקט אויף די קליינע חסרונות איז דאָס בוך א גרויסער בײַשטײַער צו אונדזער אַמעריקאַנער מעמואַרן־ליטעראַטור און פֿאַרדינט מער פּירסום ווי ס'האָט געקראָגן.

י. ליפֿשיץ

די יידישע באַפֿעלקערונג פֿון פּיטסבורג

Maurice Taylor, *The Jewish Community of Pittsburgh*, 1941, 195 pp.

Walter A. Lunden, *Statistics on Crime and Criminals*. Stevenson and Foster, Pittsburgh, 1942, 263 pp.

Max H. Weinberg, "Jewish Criminals". *Medical Leaves*, 1939, pp. 174—194.

ד"ר מ. טיילאָר, דירעקטאָר פֿון דער פּיטסבורגער יידישער צדקה־פֿעדע־ראַציע, האָט אין דעצעמבער 1938 געמאַכט א מוסטער־פֿאַרשונג פֿון די דאָר־טיקע יידן. די 5,847 יחידים פֿון 1,540 משפּחות, וואָס ער האָט אויסגעפֿאָרשט, זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן אויף א סעלעקטיוון (צי געגלידערטן) אופֿן. היות יעדע באַפֿעלקערונג באַשטייט פֿון פֿאַרשיידענע פּאָליטישע, עקא־נאָמישע און אַנדערע גרופּעס, זעט דער פֿאָרשער וואָס באַנוצט זיך מיט דעם מעטאָד, אַז יעדע גרופּע זאָל זײַן פֿאַרטרעטן אין דעם מוסטער אין דער זעלביקער פּראָפּאָרציע ווי אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. אויב ער איז למשל פֿאַר־אינטערעסירט אין די מיינונגען פֿון פּאַרטיי־מיטגלידער, וועט ער זען, אַז יעדע פּאָליטישע גרופּע זאָל זײַן רעפּרעזענטירט אין דער זעלביקער פּראָפּאָרציע ווי אין דער באַפֿעלקערונג; מיטן זעלביקן גאַנג גייט מען, ווען מען איז פֿאַראינטע־רעסירט אין די מיינונגען פֿון מענטשן לויט זייער פֿראָפֿעסיאָנעלער, טעריטא־

דיעלער צי אַנדער מין גלידערונג. פּעסטגעשטעלט די פּראָפּאָרציע פֿון יעדער גרופּע, קלייבט מען דערנאָך אויס די יחידים אויף א צופֿעליקן אופֿן. ד״ר טיי־לאָר האָט זיך באַנוצט מיט דעם מעטאָד, כּדי צו האָבן די געהעריקע רעפּרעזענ־טאַנץ פֿון אַלע טיילן פּיטסבורגער יידישע באַפֿעלקערונג.

אין פּיטסבורג האָבן 1938 געלעבט, לויט זײַן חשבון, א 54,000 יידן, אַז ערך 8 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. לויט ד״ר לינפֿילדן זײַנען דאָרט אין 1937 געווען מיט א 2,000 יידן וועניקער.[1] כּמעט א העלפֿט פֿון זיי זײַנען געווען מאַנסבילן. ארום א פֿינפֿטל (20.6 פּראָצ׳) פֿון דער מוסטער־גרופּע זײַנען געווען יונגער ווי 14 יאָר אין פֿארגלײַך מיט א פֿערטל פֿון א מוסטער פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג אין 36/1935; מיר האָבן געהאַט וועניקער אין עלטער פֿון 65 יאָר און העכער איידער די אַנדערע גרופּעס; די יידישע עלטער־גרופּע 25—34 האָט אַבער אויסגעמאַכט 18.9 פּראָצענט און פֿון דער אַלגע־מיינער באַפֿעלקערונג 15.8 פּראָצענט. איבער דעם וואָס מיר האָבן א קלענערע געבורטיקייט און במילא וועניקער יונגווּאַרג ווי אַנדערע, איז אונדזער דורכ־שניטלעכער עלטער העכער און אונדזערע פֿאַמיליעס האָבן געהאַט אין דורכשניט בלויז 3.29 נפֿשות.

פּיטסבורג, פונקט ווי אַנדערע שטעט, האָט יידישע קוואַרטאַלן. לכתּחילה האָבן די יידישע אימיגראַנטן געווויינט אויפֿן בּאָרג, וווּ עס זײַנען איצט פֿאַ־ראַן בלויז א פֿינפֿטל פֿון אַלע יידן. א 12 פּראָצענט געפֿינען זיך אין אָוק־לענד, א געגנט ווו עס וווינען אַרבעטערס און מענטשן פֿון נידעריקערן מיטל־קלאַס. א 17 פּראָצענט זײַנען קאַנצענטרירט אין איסט ענד, א בעל־הבתישער קוואַרטאַל מיט גאַנץ באַקוועמע ווויונגען. אין סקווירל היל און גרינפֿילד (א געגנט, וווּ ס׳האָבן צום ערשטן געווויינט בלויז רעכט יידן און זינט די 1920ער יאָרן קען מען דאָרט אויך טרעפֿן א רעכט בײַסל פֿון אַנ־דערע קלאַסן) זײַנען איצט פֿאַראַן ארום 40 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע יידן. דאָס מיינט, אַז א 90 פּראָצענט פֿון זיי געפֿינען זיך אין פֿיר קוואַרטאַלן. די באַווע־גונג איז געגאַנגען פֿון די ערגערע געגנטן צו די בעסערע.

מיר דערנעענטערן זיך צו דעם „לעצטער מאָהיקאַנער״־מאַמענט אין דער געשיכטע פֿון די יידישע אימיגראַנטן. 62 פּראָצענט פֿון אַלע יידן אין שטאָט זײַנען געווען אַמעריקאַנער געבוירענע, א 37 פּראָצענט פֿון די אימיגראַנטן זײַנען געווען אין לאַנד פֿון 31 ביז 40 יאָר, און 3.6 פּראָצענט זײַנען עריבער־געקומען מיט א צען יאָר צוריק צי שפּעטער. (אין סאַן־פֿראַנציסקא און סין־סינאַטי, לאָמיר באַמערקן אַגב־אורחא, איז דער פּראָצענט פֿון הי־נעבוירענע נאָך גרעסער.)

זייער א וויכטיקער פֿאַקט איז דאָס וואָס 83 פּראָצענט פֿון די וואָס זײַנען געווען יונגער ווי 30 יאָר און האָבן שוין ניט שטודירט האָבן פֿאַרענדיקט א מיטלשול. א זיבעטל (14.2 פּראָצענט) האָבן געהאַט קאַלעדזש־דיפּלאָמען און

[1] *American Jewish Year Book*, 1940/41.

6 פּראָצענט האָבן געהאַט אָנגעהויבן אָבער ניט פֿאַרענדיקט קאַלעדזש. וואָס איז שייך יידישער דערציונג, האָבן א 52 פּראָצענט פֿון דער עלטער־גרופּע 6—16 זיך געלערנט אין א יידישער שול, ס'רובֿ אין זונטאָגשולן.

דער רעפֿעראַט וועגן דער עקאָנאָמישער סטרוקטור און אַרבעטלאָזיקייט פֿאַרנעמט א פֿערטל פֿון בוך. מיר האָבן ווייניקער עקאָנאָמיש אַקטיוּע יוגנט־לעבע ווי אָנדערע און מער אַקטיוּע צווישן די וואָס זיצנען 45 יאָר און עלטער. דאָס נעמט זיך פֿון דעם, וואָס אונדזערע יוגנטלעבע שטודירן און וואָס א רעכט ביסל פֿון אונדזער מיטליאַריקע און עלטערע האָבן אייגענע געשעפֿטן, זיצנען זיי במילא לענגער עקאָנאָמיש אַקטיוו ווי די וועמען ס'קומט אויס צו אַרבעטן בײַ אַנדערע. א דרײַסיק פֿון יענע הונדערט עקאָנאָמיש אַקטיוּע יידן האָבן געאַרבעט פֿאַר זיך. פֿון די 2,506 עקאָנאָמיש אַקטיוּע וואָס טיילאָר האָט אויסגעפֿאַרשט, האָבן 41% זיך פֿאַרנומען מיט קליינהאַנדל (וואָס דאָס איז פֿולל בעלי־בתים און פֿאַרשיידענע אָנגעשטעלטע), א 9% האָבן געהאַט גרויסע געשעפֿטן אַדער געאַרבעט אין אַזוינע אונטערנעמונגען און א 4% האָבן זיך פֿאַרנומען מיט „קאָמערץ און פֿינאַנץ". לויט דער סאָציאַלער גליִדערונג האָבן די פּראָפֿעסיאָנאַלן אויסגעמאַכט 10.8% און לויט דער אינדוסטריעלער 7.3% (לויט דער סאָציאַלער גליִדערונג ווערן פּראָפֿעסיאָנאַלן אין דינסט פֿון דער מלוכה קלאַסיפֿיצירט ווי פּראָפֿעסיאָנאַלן און לויט דער אינדוסטריעלער קלאַסיפֿיקאַציע ווי מלוכה־אָנגעשטעלטע). דער פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג אין האָנדל און אין די ליבעראַלע פּראָפֿעסיעס איז געווען קלענער און פֿון די וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט פּערזענלעכער און הויז־באַדינונג און מיט פֿאַבריק־אַרבעט איז געווען גרעסער.

די סאָציאַלע און אינדוסטריעלע גליִדערונג פֿון א גרופּע 10,401 פּיטסבורגער עקאָנאָמיש אַקטיוּע יידן, וואָס די צדקה־פֿעדעראַציע האָט אויסגעפֿאַרשט אין 1939, איז געווען אָנדערש ווי פֿון די 2,506. בלויז 38.6% פֿון זיי האָבן זיך פֿאַרנומען מיט קליינהאַנדל און א 15% מיט גרויסהאַנדל; די פּראָפֿעסיאָנאַלן האָבן לויט דער סאָציאַלער גליִדערונג אויסגעמאַכט כּמעט 18% און לויט דער אינדוסטריעלער קלאַסיפֿיקאַציע א 13%. שטעלט זיך די פֿראָגע, צי ד"ר טיילאָר האָט באמת געהאַט א רעפּרעזענטאַטיוּע גרופּע און אויף ווי ווייט די רעזולטאַטן פֿון זיין אויספֿאַרשונג גילטן פֿאַר דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון פּיטסבורג. אויך וועט אפֿשר ניט זיין איבעריק צו זאָגן, אַז עס איז א ספֿק, צי 83% פֿון די דאָרטיקע יידן יונגערע ווי 30 יאָר האָבן געקראָגן א מיטלשול־בילדונג, ווי עס איז געווען בײַ דער מוסטער־גרופּע.

פֿון טיילאָרס פֿאָרשונג קען מען זען, אַז מיר אַפּערירן נאָך ניט מיט אַלגעמיין אָנגענומענע און פּרעציזע דעפֿיניציעס. ער האָט פֿאַררעכנט פֿאַר יידן אויך ניט־יידן וואָס האָבן זיך מתחתן געווען מיט יידן און ווילן, אַז מען זאָל זיי באַטראַכטן פֿאַר יידן; פֿאַרקערט האָט ער אויסגעלאָזן די וואָס שטאַמען פֿון יידישע עלטערן און ווילן אָבער ניט, מען זאָל זיי באַטראַכטן פֿאַר יידן. דער ווילן פֿון יחיד איז בכן זײַן קריטעריום. עס איז אמת, אַז אין ביידע פֿאַלן האָבן מיר צו טאָן מיט א

קליינער צאָל מענטשן און במילא איז אין לעצטן סך־הכּל ניטאָ קיין גרויסער חילוק, צי מיר באַטראַכטן די ספֿק־ייִדן פֿאַר ייִדן צי ניט. דאָ גייט אָבער וועגן פּרעציזע דעפֿיניציעס, אַז מיר זאָלן קענען פֿאַרגלײַכן די רעזולטאַטן פֿון פֿאַר־שיידענע אויספֿאָרשונגען. סיסטעמאַטיזירן פֿאַקטן און פֿאָרמולירן כּללים קענען מיר נאָר, ווען יעדער איינער באַנוצט זיך מיט די זעלביקע טערמינען און קאַטעגאָריעס.

עס איז אַ שאָד, וואָס ד״ר טיילאָר האָט ניט אָפּגעדרוקט צי אפֿשר ניט אַנאַליזירט זײַן מאַטעריאַל וועגן דער צוגעהעריקייט צו ייִדישע אָרגאַניזאַציעס. דאָס איז אַן אינטערעסאַנטער און וויכטיקער סאָציאָלאָגישער ענין. דאָ וואָלטן מיר געקאָנט פֿאַרגלײַכן פּיטסבורג מיט קליוולענד, ווו דאָס איז אויסגעפֿאָרשט געוואָרן, און אפֿשר אויך מיט אַנדערע שטעט. מען וואָלט אויך באַדאַרפֿט אויסגע־פֿינען די מיטגלידערשאַפֿט פֿון ייִדן אין ניט־ייִדישע אָרגאַניזאַציעס. אויך וואָלט געווען כּדאַי צו וויסן, אין וועלכע הײַזער ייִדן וווינען, ווי דאָס איז גע־טאָן געוואָרן אין קליוולענד, ווײַל אַ הויז איז אויך אַ סאָציאַלער פֿאַקט; און די אינפֿאָרמאַציע איז גרינג צו קריגן.

די פּיטסבורגער אויספֿאָרשונג איז נאָך אַ באַווײַז, אַז מען קען ניט ריידן וועגן אַמעריקאַנער צי שטאָטישע ייִדן בכלל. טיילאָר ווײַזט אָן אויף דעם חילוק אין דער פּראָפֿעסיאָנעלער גלידערונג פֿון די פּיטסבורגער, דעטראָיטער און סאַן־פֿראַנציסקער ייִדן. יעדע שטאָט, מיט אַנדערע ווערטער, האָט אין אַ געוויסער מאָס אַן אייגנאַרטיקע עקאָנאָמישע און סאָציאַלע סטרוקטור. ס׳איז זייער וויכ־טיק, וואָס דאָס איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן.

ד״ר טיילאָרס מאָנאָגראַפֿיע איז בכלל אַ וויכטיקער צושטײַער צו דער ליטע־ראַטור וועגן אַמעריקאַנער ייִדן. מיר געפֿינען זיך נאָך, קען מען זאָגן, אין דעם בראשית־פּערייאָד פֿון אַזאַ מין פֿאָרשונג. כּל התחלות קשות, אָבער ד״ר טיילאָר האָט ניט בלויז באַרײַכערט אונדזערע ידיעות, נאָר ער האָט אויך געזען צו פֿאַרבעסערן דעם מעטאָד פֿון אַזוינע פֿאָרשונגען, וואָס דאָס איז אַ היפּשער אויפֿטו.

די קרימינאַליטעט פֿון פּיטסבורגער ייִדן איז ניט בלויז אַ סך קלענער ווי פֿון די דאָרטיקע ניט־ייִדן, נאָר מסתּמא קלענער ווי בײַ ייִדן אין אַנדערע מקומות. „הגם אין פּוילן איז די ייִדישע באַפֿעלקערונג אויף דרײַ פֿערטל אַ שטאָטישע און די ניט־ייִדישע אויף פֿיר פֿינפֿטל אַ דאָרפֿישע״, שרײַבט פּראָפֿעסאָר הערש, „איז פֿון דעסט וועגן די ייִדישע סך־הכּלדיקע קרימינאַליטעט מער ווי צוויי מאָל קלענער ווי די ניט־ייִדישע״.[2] י. ב. מאַלער[3] האָט אויסגערעכנט, אַז אין ניו־יאָרק, ווו אַ 27 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג זײַנען אין 1933 געווען ייִדן, האָבן בלויז 17 פּראָצענט פֿון די אַרעסטירטע יוגנטלעכע פֿאַרברעכערס געשטאַמט פֿון ייִדן. די רעזולטאַטן פֿון אַנדערע פֿאָרשונגען באַשטעטיקן עס.

[2] ייִוואָ־בלעטער, באַנד XI, ז׳ 219.

[3] J. B. Maller. *Maladjusted Youth, Report of the Joint Legislative Committee to Investigate Jurisdiction of the Children's Court.* 1939, pp. 124-125.

לאָנדין האָט אויסגערעכנט, אַז אין די יאָרן 1928—1937 זײַנען ניט מער ווי 1.2% פֿון אַלע אַרעסטאַנטן אין דער פּיטסבורגער „וועסטערן פּעניטענשערי" געווען יונג (זע׳ 126—131), בשעת וועגן יונג האָבן אויסגעמאַכט אַרום 8% פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. אין אַ פֿרײַערדיקן בוך וועגן יוגנטלעכע פֿאַרברעכערס (Systematic Source Book in Juvenile Delinquency, p. 184) האָט לאָנדין באַווײַזן, אַז אין די יאָרן 1924—1934 זײַנען בלויז 1.4% פֿון די פּיטסבורגער יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס געווען יידישע. פּיטסבורגער יונג זײַנען אין דעם פֿרט „הינטערשטעליק".

אינטערעסאַנטע פֿאַקטן וועגן יידישע פֿאַרברעכערס אין פּיטסבורגער תּפֿיסות ווערן איבערגעגעבן אין ד״ר ווײַנבערגס אַרטיקל. אַליין אַ נעווראָאָג, האָט ער געמאַכט אַן אינטענסיווע אויספֿאָרשונג פֿון אַלע (22) יידישע קרימינאַליסטן וואָס זײַנען דאָרט געזעסן. ווײַנבערגס טעזיס איז, אַז אַ פֿאַרברעכער איז קודם־כּל אַון מער פֿאַר אַלץ אַ פּסיכאָאַגיש־ביאָלאָגישע פּראָבלעם; אַזאַ יחיד איז פּסיכיש דעפֿעקטיוו, האָט אַ קליינע קעגנשטעל־קראָפֿט, הערט זיך צו צו שלעכטע חבֿרים, און ווערט מיט דער צײַט אַ פֿאַרברעכער. ער ווײַזט אַן למשל, אַז 10 פֿון די 22 סוביעקטן האָבן געלעבט אין אַ שלעכטער סבֿיבֿה, 10 אין אַ גוטער און 2 אין אַ מיטלמעסיקער. פֿאַר וואָס, פֿרעגט ער, האָבן די 10 פֿון דער גוטער סבֿיבֿה זיך נעגומען צו פֿאַרברעכן? זײַן ענטפֿער איז, אַז זיי זײַנען געווארן קרימינאַליסטן מחמת דעם, וואָס זיי זײַנען געווען גײַסטיק אומנאָרמאַל. צי זײַנען אָבער אַלע דעפֿעקטיווע צי פּאָטאַלאָגישע מענטשן פֿאַרברעכערס? דאָס וואָס אַ געוויסער פּראָצענט פֿאַרברעכערס קומען פֿון אַ גוטער סבֿיבֿה איז נאָר דוכט זיך ניט קיין ראָיה, אַז פֿאַרברעכן איז דער עיקר אַ פּסיכאָאַגיש־ביאָלאָגישע פּראָבלעם, פֿונקט ווי דאָס וואָס אַ היפּשע צאָל פֿאַרברעכערס קומען פֿון אַ שלעכטער סבֿיבֿה איז ניט קיין ראָיה, אַז גײַסטיקע אומנאָרמאַלקייט איז די סיבה פֿון זייער פֿאַרברעכערישקייט.

לויט ד״ר ווײַנבערגן וואָלט אויסגעקומען, אַז יידן האָבן אַ לפֿי־ערך קלענערע צאָל פֿאַרברעכערס מחמת דעם וואָס זיי האָבן אַ לפֿי־ערך קלענערע צאָל גײַסטיק דעפֿעקטיווע. צי האָבן מיר טאָקע ווינציקער גײַסטיק קראַנקע ווי אַנדערע עטנישע גרופּעס?

די יידישע פֿאַרברעכערס וואָס ווײַנבערג האָט אויסגעפֿאָרשט זײַנען אין געוויסע פּרטים אַנדערש ווי די ניט־יידישע; זיי האָבן געהאַט אַ העכערן אינטעליגענץ־ווי־פֿאַלער און אַ בעסערע בילדונג. 20 פֿון די 22 זײַנען געווען רעציידיווסטן און 13 פֿון זיי זײַנען באַגאַנגען ערנצטע חטאים.

דאָס אַרטיקל איז אינטערעסאַנט ניט בלויז צוליב די פֿאַקטן, נאָר אויך צוליב די „אַפּיקורסישע" געדאַנקען וואָס דער מחבר זאָגט אַרויס. די פּראָבלעמען וואָס ער שטעלט האָבן אַ גרויס חשיבֿות ניט נאָר פֿאַר אונדז, נאָר פֿאַר דער סאָציאַלער פּסיכאָלאָגיע בכלל.

נ. גאָלדבערג

מאטעריאלן און נאטיצן

דער נאטירלעכער צוואקס בײַ יידן אין ארץ־ישׂראל

די ניט לאנג פאַרפֿנטלעכטע ידיעות וועגן דער נאטירלעכער באפֿעלקערונג־באוועגונג אין ארץ־ישׂראל אנטפלעקן עטלעכע זייער כאראקטעריסטישע שטריכן, אויף וועלכע ס׳איז כדאי זיך אפּצושטעלן.*

דער נאטירלעכער צוואקס בײַ דער יידישער באפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל איז אין די לעצטע 20 יאָר געווען העכער ווי בײַ יידן פֿון וועלכן ס׳ניט איז לאנד אין דער וועלט. ער האָט באטראָפֿן:[1]

פֿון 1922 ביז 1925	דורכשניטלעך אַ יאָר	21.2	פּראָצענט
פֿון 1926 ביז 1930	דורכשניטלעך אַ יאָר	22.6	פּראָצענט
פֿון 1931 ביז 1935	דורכשניטלעך אַ יאָר	21.0	פּראָצענט

דאָס איז געווען אַ נאטירלעכער צוואקס מאָל גרעסער ווי בײַ פּוילישע יידן; דרײַ מאָל גרעסער ווי בײַ רומענישע; פֿיר מאָל גרעסער ווי בײַ טשעכאָסלאָוואקישע; צוויי מאָל גרעסער ווי בײַ יידן פֿון די פֿאַראיניקטע שטאַטן אאַז״ו. מיט די דײַטשע אָדער אונגעריש יידן איז גאָרניט שייך צו פֿאַרגלײַכן, ווײַל בײַ זיי איז געווען די לעצטע יאָרן אַ חסר און ניט קיין עודף.

דאָס איז אָבער אויך געווען אַ גרעסערער צוואקס ווי בײַ אַלע אייראָפּעיִשע פֿעלקער, אַפֿילו בײַ די סאָמע דאָרפֿישסטע וועלכע גיבן בדרך־כלל אַ הויכע געבורטיקייט און כאָטש זיי גיבן אויך אַ הויכע שטאַרביקייט האָבן זיי דאָך אַ הויכן נאַטירלעכן צוואקס. אַזוי האָט באַטראָפֿן דער יאָריקער צוואקס פּראָ 1000 אין דורכשניט פֿון 1931 ביז 1935:[2]

אין ענגלאַנד	3.0
אין פֿראַנקרײַך	0.7
אין דײַטשלאַנד	5.4
אין אונגערן	6.6
אין איטאַליע	9.7
אין פּוילן	13.6
אין בולגאַריע	14.0
אין ארץ־ישׂראל[3]	21.0

צי איז דאָ געשען אַ נס? אָדער אפֿשר איז אַוויראָ דארץ־ישׂראל ניט נאָר מחפּים, נאָר אויך מוליד? קיין ניסים האָבן ניט געטראָפֿן, נאָר ס׳האָבן געווירקט דרײַ וויכטיקע פֿאַקטאָרן. ראשית באַשטייט די יידישע באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל פֿון אַן אײַנגעוואַנדערטער מאַסע, וועלכע גיט געוויינטלעך אַ סך מענטשן אין די מיטלע יאָרן, וואָס דאָס הייסט אין די פֿרוכפּערדיקע יאָרן. שנית איז די אײַנגעוואַנדערטע מאַסע בײַ 1935 אָדער 1936 באַשטאַנען אין איר גרעסטער מערהייט פֿון מיזרח־איראָפּעיִשע יידן וועלכע האָבן אין זייערע אַלטע היימען נאָך געהאַט אַ גאַנץ הויכע געבורטיקייט. שלישית זײַנען די היגיענישע באַדינגונגען אין ארץ־ישׂראל און אויך דער לעבנסגראַד אַזויגע, אַז די שטאַרביקייט איז בײַ די דאָרטיקע יידן אַזוי ווי זי איז געווען בײַ די מערב־איראָפּעיִשע יידן בײַ היטלערן; און די שטאַרביקייט בײַ די מערב־איראָפּעיִשע יידן דעמאָלט איז געווען די נידעריקסטע אין דער וועלט.

---

* זע אויך יוואָ־בלעטער XIX, 2, זז׳ 271—273 און XIX, 3, ז׳ 403. — רעדאַקציע.

[1] ל. הערש, „יידישע דעמאָגראַפֿיע״, אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן, א, פּאַריז 1939, ז׳ 382.

[2] *Wiadomości Statystyczne*, 18 lipca 1939, pp. 254-55.

[3] בײַ יידן.

אָבער מיר מוזן אָנווייזן נאָך אויף איין פּאַקטאָר וואָס שפּילט געוויס ניט קיין קלייניע ראָלע אין דעם הויכן נאַטירלעכן צוואַקס בײַ די ארץ־ישׂראלדיקע יידן. דער יידישער יישוב שטעלט זיך צונויף ניט נאָר פֿון אַשכנזים, דאָס הייסט אייראָפּעיִשע יידן, נאָר עך הָאט אַ גרויסן פּראָצענט אָריענטאַלישע יידן — ספֿרדים, תימנים, קורדישע און אַ סך אַנדערע פֿאַרטרעטערס פֿון די מיזרח־לענדער. די דאָזיקע יידן זײַנען דאָך געראָטן אין זייערע אַראַבישע שכנים און קינדלען אַ סך מער איידער אַפֿילו מיזרח־איראָפּעיִשע יידן. מיר פֿאַרמאָגן גראָד גאָר אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל וועגן דעם ביאָלאָגישן, עקאָנאָמישן, קולטורעלן און גײַסטיקן תּהום וואָס טיילט אָפּ די אָריענטאַלישע יידן פֿון די איראָפּעיִשע. די ציילונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין ירושלים, וואָס איז דורכגעפֿירט געוואָרן פֿונעם זייער טאַלענטפֿולן און געוויסנהאַפֿטן סטאַטיסטיקער ד״ר דוד גורבֿיץ אין 1939, גיט אַ שלל ממש פֿאַרכאַפּנדיקן מאַטעריאַל וועגן דער דאָזיקער טעמע. צו אונדזער ענין וועט זײַן אינטערעסאַנט צו בערעגנען נאָר עטלעכע ציפֿער. די דורכשניטלעכע צאָל נפֿשות אויף איין משפּחה איז געווען בײַ:[4]

אַשכנזים	3.56
ספֿרדים	4.72
תימנים	4.73
איראַקער	5.33
קורדן	5.40

פֿון יעדע הונדערט משפּחות האָבן געהאַט 6 קינדער אָדער מער:[5]

אַשכנזים	11.25
ספֿרדים	32.91
תימנים	34.64
איראַקער	34.71
קורדן	45.81

די דאָזיקע ציפֿער רעדן פֿאַר זיך אַליין.

לאָמיר איצטער אַריבערגיין צו דער טאַבעלע וואָס גיט אונדז דעם מאַטעריאַל פֿאַר דער נאַטירלעכער באַוועגונג בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל פֿאַר די לעצטע צען יאָר — פֿון 1932 ביז 1941 אַרײַנגערעכנט. מיר בערעגנען אויך די אַבסאָלוטע צאָלן פֿון די געבוירענע און געשטאָרבענע, כאָטש מען קאָן פֿון זיי גאָר ווייניק לערנען, ווײַל דער ווקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין לאַנד איז געקומען בעיקר פֿון אינאָנדערונג. אַנאַליזירן וועלן מיר די רעלאַטיוון צאָלן.

נאַטירלעכע באַוועגונג בײַ דער באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל לויט רעליגיע:

יאָר	געבורטן		טויטפֿאַלן		צוואַקס
	יידן	מוסולמענער	יידן	מוסולמענער	יידן
1932	5,281	34,505	1,746	18,542	3,535
1933	6,113	36,018	1,940	17,382	4,173
1934	7,666	34,487	2,420	19,765	5,246
1935	9,867	39,918	2,748	17,823	7,119
1936	11,009	41,543	3,271	15,624	7,738
1937	10,597	40,261	3,003	20,091	7,594
1938	10,263	39,050	3,262	15,461	7,001
1939	9,888	39,383	3,251	14,744	6,637
1940	10,817	41,423	3,730	21,612	7,087
1941	9,714	44,009	3,711	19,133	6,003

[4] יהודי ירושלים, מאת ד״ר דוד גורבֿיץ. ירושלים תש״א, טאַב׳ 15.

[5] דאָרטן.

אויף 1,000 פֿון דער באַפֿעלקערונג:

יאָר	געבורטן		טויטפֿאַלן		צוואַקס	
	יודן	מוסולמענער	יודן	מוסולמענער	יודן	מוסולמענער
1932	29.21	48.96	9.65	36.31	19.56	22.65
1933	29.22	49.78	9.27	24.02	19.95	25.76
1934	30.21	46.56	9.47	26.70	20.74	19.86
1935	30.64	52.54	8.53	23.48	22.11	29.06
1936	29.67	53.13	8.82	19.98	20.85	33.15
1937	26.47	49.82	7.72	24.86	18.75	24.96
1938	26.26	47.25	8.11	18.71	18.15	28.54
1939	23.02	46.42	7.57	17.38	15.45	29.04
1940	23.72	47.42	8.18	24.74	15.54	22.68
1941	20.67	49.22	7.89	21.40	12.78	27.82

ביז 1937, זעען מיר, זיינען די וואַקלונגען פֿון יאָר צו יאָר קלייניע, הייסט עס נאָרמאַלע; זיי טרעפֿן אומעטום און ווערן אַרויסגערופֿן פֿון פֿאַרשיידענע איבערגייענדיקע סיבות. דער דורכשניט־צוואַקס איז ניט נידעריקער פֿון 20 אויף 1,000. פֿון 1937 הייבט זיך אָן אַ ירידה פֿון יידישן צוואַקס, וואָס שטעלט זיך שוין ניט אָפּ און דערגרייכט צו דער טרויעריקער קער ציפֿער פֿון 12.78 אויף 1,000 אין 1941, וואָס דאָס איז שוין באַלד כּמעט צוויי מאָל קלענער ווי אין 1935. לאָמיר לאָזן דאָס אויסנאַמיאָר 1941, ווייל דאָ האָט געווירקט די מלחמה וועלכע איז בייַ יידן באַצייכנט דורך אַ פֿאַלן פֿון דער צאָל געבורטן בעת בייַ די אַראַבער, פֿאַרקערט, זעען מיר אַ וווקס פֿון די געבורטן. מיר האַלטן, אַז דאָס איז גאָנץ נאַטירלעך — די יידישע באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל, וואָס איז אַזוי נאָענט צום פֿראָנט, לעבט אין אַ פּאָניק און האָלט זיך באַוווסטזיניק אָפּ פֿון האָבן קינדער. אַז דער באַוווסטזיין שפּילט ביים מאַדערנעם מענטשן אַ דעצידירנדיקע ראָלע אינעם ביאָלאָגישן פּראָצעס פֿון האָבן קינדער, האָבן מיר איצט אַ גלענצנדיקע אילוסטראַציע פֿון אַמעריקע. דער חודש אויגוסט 1942, הייסט עס דער נייַנטער חודש נאָך פּוירל האַרבאָר, האָט געבראַכט אין ניו־יאָרק מיט אַ פֿערטל מער קינדער ווי דער זעלביקער חודש פֿון 1940. בנוגע צו יידן אין ארץ־ישׂראל האָט געווירקט דער עיקר דער פּחד פֿאַר היטלערס צוקומען צו די טויערן פֿון לאַנד, און חוץ דעם זיינען שוין אין 1940 געווען מאַביליזירט עטלעכע טויזנט יידישע יונגע לייט פֿאַרן פֿראָנט. בייַ די אַראַבער איז געוואַקסן די צאָל געבורטן, ווייל די באַפֿעלקערונג האָט פֿאַרדינט גוט געלט און די צאָל חתונות האָט אַ שפּרונג געטאָן פֿון 7,942 אין 1939 אויף 10,808 אין 1940 און אויף 11,484 אין 1941. די לעצטע דערקלערונג וועגן די אַראַבער איז ניט מיינע, נאָר געזומען פֿון דעם בולעטין פֿון דער ידישער אַגענטור,[6] פֿון וואַנען איך האָב אויך געזומען די ידיעות פֿאַר דער טאַבעלע.

לאָמיר זיך אומקערן צו דער טאַבעלע און צו די יאָרן ביז 1941. מיר זעען, אַז דאָס פֿאַלן פֿון דעם יידישן נאַטירלעכן צוואַקס זינט 1937 איז אַרויסגערופֿן אויסשליסלעך דורך דער קלענערער געבורטיקייט. די טויטפֿאַלן האָבן זיך די גאַנצע צייט געהאַלטן בערך אויף איין מדרגה, כאָטש אויב מיר וועלן נעמען דעם דורכשניט שטאַרביקייט פֿאַר די ערשטע 5 יאָר (1932—1936) פֿונעם יאַרצענדלינג וועט ער זיין גרעסער פֿונעם דורכשניט פֿאַר די לעצטע 5 יאָר (1937—1941). דאָס פֿאַלן פֿון דער שטאַרביקייט האָט אָבער באַאַרמפֿט ברענגען צו אַ שטייגן פֿונעם נאַטירלעכן צוואַקס.

---

[6] *Bulletin of the Economic Research Institute of the Jewish Agency for Palestine.* Jerusalem, 1942, pp. 31-32.

זע אויך: מנחם לינדער, „צו דער נאַטירלעכער באַוועגונג בייַ יידן אין ארץ־ישׂראל", יידישע עקאָנאָמיק, 1939, נומ' 4—6, ז' 250.

ס׳איז קלאָר, אַז די איינציקע סיבה פֿון דער ירידה אינעם יידישן צוזאַקס בלײַבט דאָס פֿאַלן פֿון די יידישע געבורטן: אין דורכשניט זײַנען געבוירן געוואָרן בײַ יידן אין די ערשטע 5 יאָר (1932—1936) קרוב צו 30 קינדער אויף 1,000 פֿון דער באַפֿעלקערונג און אין די לעצטע 4 יאָר (1937—1940) שוין נאָר אַ ביסל וויניקער פֿון 25. טאָ וואָסערע סיבות האָבן עס געקאָנט אַרויסרופֿן די דאָזיקע דערשײַנונג? מיר מיינען, אַז מיר וועלן זײַן גאָר נאָענט צום אמת, אויב מיר וועלן דאָס צושרײַבן דעם וווקס פֿון פּראָצענט יידישע אײַנוואַנדערערס פֿון דײַטשלאַנד לגבי פֿון די אײַנוואַנדערערס פֿון מיזרח־אײראָפּע. דער פּראָצענט דײַטש־יידישע אײַנוואַנדערערס לגבי דער גאַנצער יידישער אײַנוואַנדערונג קיין ארץ־ישׂראל האָט באַטראָפֿן:

1919—1933	1.5
1934	18.6
1935	13.6
1936	29.8
1937	34.2
1938	52.3
1939	57.9

אָט די דאָזיקע טאַבעלע, רעכן אין, איז אַ גאַנץ גוטע דערקלערונג אויף דער ירידה פֿון דער געבורטיקייט אין די לעצטע 5 יאָר.

אינטערעסאַנט זײַנען די ידיעות וועגן די מוסולמענער. פֿאַר די געזונמענע 10 יאָר איז בײַ זיי דער צוואַקס געוואָרן גרעסער, כאָטש ניט ממשותדיק. דער בולעטין מיינט, אַז „די רעגיסטראַציע פֿון די געשטאָרבענע בײַ די אַראַבער איז אין די יאָרן פֿון די אומרוען געווען ניט קאָמפּלעט״ (ז׳ 31). די געבורטיקייט זייערע איז געבליבן בערך די זעלביקע פֿאַר די געזונמענע 10 יאָר; די שטאַרביקייט פֿאַרקערט איז געפֿאַלן. און דאָס איז פֿאַרשטענדלעך — די פֿאַרבעסערטע היגיענישע באַדינגונגען, וואָס דער יידישער יישוב האָט געשאַפֿן אויך פֿאַר די אַראַבער, האָבן שוין געהאַט זייער וויכטיקן און האָבן שוין געבראַכט צו אַ ירידה פֿון שטאַרביקייט, אָבער דער געהויבענער קולטור־ניוואָ איז נאָך ניט דערגאַנגען צו דער מדרגה פֿון רעגולירן די געבורטן. דאָס איז בײַ אַלע פֿעלקער אַ סך אַ שפּעטיקערער רעזולטאַט.

י. ל.

פּוילישע יידן רעזשיסירן פֿון אַמעריקע

אין 1865 איז אין וואַרשע אַרויס אַ דיא געהיימניססע פֿין יענער וועלט אָדער דער תקיעת כף פֿון איינעם גוסטאַוו מאַקמאַן. די דאָזיקע פֿאָרמע וואָס פֿאַרנעמט 140 זײַטן איז, ווי אַ סך אַנדערע ווערק פֿון די „ניט־אָנערקענטע״ יידישע שרײַבערס, פֿאַרזען געוואָרן פֿון דער יידישער ליטעראַטור־פֿאָרשונג. דער ערשטער, און לעת־עתה דער אייניקער, וואָס האָט ריכטיק אָפּגעשאַצט די דאָזיקע פֿאָרמע איז נ. אויסלענדער (ביבליאָגראַפֿישער זאַמלבוך, מאָסקווע, כארקאָוו, מינסק, 1930, זז׳ 180—185).

פֿון דער דאָזיקער פֿאָרמע איז צו זען, אַז מאַקמאַן איז געווען אַ געבילדעטער מענטש, און פֿון זײַן מאָניר שרײַבן איז צו זען, אַז ער האָט גוט געקענט די פּוילישע און די דײַטשע ליטעראַטור. די פֿאָרמע איז דאָס ערשטע ליטעראַרישע ווערק פֿון וואַרשעווער יידישן לעבן אין דער תּקופֿה פֿון צוזאַמענשטויס צווישן חסידות און השׂכּלה (די 40ער און 50ער יאָרן פֿון 19טן י״ה). זי פֿאַרדינט אַ סך אַ פּרטימדיקערע אויספֿאָרשונג, וויל אין טייל געשטאַלטן וואָס ער מאָלט קען מען לײַכט פֿעסטשטעלן די פֿראָטאָטיפּן. מאַקמאַנס רעאַליסטיש־סאַטירישע פֿאָרמע איז אין 1891 אַרויס אין אַ צווייטער אויפֿלאַגע, אַ דערשײַנונג זייער אַ זעלטענע אין יענער צײַט.

איין אויסצוג, וועגן פֿורים־שפּיל אין וואַרשע, האָט שוין פּרילוצקי ציטירט אין 1924, אין „יידישע פֿילאָלאָגיע״ (ו, ז׳ 200). איצט ווייל איך צוגעבן אַן אינטערעסאַנטן ביאָגראַפֿישן פּרט וואָס באַשטעטיקט, אַז מאַקמאַן איז געווען מער וועלטמענטש איידער כּמעט אַלע יידישע מחברים פֿון יענער צײַט.

עס לאָזט זיך אויס, אַז אין 1854 איז מאַקמאַן געווען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אין דעם וואָכנשריפֿט Jutrzenka וואָס איז ארויס אין וואַרשע געפֿינט זיך אַזאַ נאָטיץ (נומער 14, פֿון 4טן אַפּריל 1862):

„ה' גוסטאַוו מאַקמאַן, אונדזערער אַן אמונה־ברודער פֿון וואַרשע, איז אויף די רייזעס וואָס ער האָט געמאַכט אויף דער צווייטער האַלבקויל, געווען געצווונגען צו זוכן הילף אין דעם ייִדישן שפּיטאָל אין ניו־אָרלינז, ווו ער איז צום גליק אויסגעהיילט געוואָרן אַ דאַנק דער זאָרגעוודיקער שטיצע פֿון דעם פֿאָרוואַלטער און פֿון דער גאַנצער קהילה. ער האָט אונדז באַוויזן די באַשײַדנקונג פֿון דעם דאָזיקן שפּיטאָל, וואָס טראָגט אַ חתימה מיט אַן אויפֿשריפֿט אויף העברעיש: חברת משמיע ישועה און אַן ענגלישן אויפֿשריפֿט: Hebrew foreign mission of New Orleans, Incorporated, 10 April 5614 (=1854).

דאָ האָבן מיר פֿאַר זיך זייער אַ זעלטענעם פֿאַל: אַ וואַרשעווער ייִד איז אין 1854 געווען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און איז צוריקגעקומען אַהיים. פֿאַר וואַרשע איז דאָס באמת געווען אַזאַ סענסאַציע, אַז די יוסטענקע האָט וועגן דעם געגעבן אַ נאָטיץ (אפֿשר די טעגלעכע פּוילישע צײַטונגען אויך; דאָס דערף מען ערשט פֿעסטשטעלן); דער בעל־דבֿר דערף ערשט באַוויזן מיט אַ דאָקומענט פֿון דעם ייִדישן שפּיטאָל אין ניו־אָרלינז, אַז ער איז געווען אין „יענע וויַיטע מקומות".

וואָס האָט געטריבן אַזאַ מאַקמאַן אַוועקצופֿאָרן פֿון וואַרשע און צו קומען צוריק? געוויסע השערות זײַנען באַרעכטיקט. ווי ס'ווײַזט אויס איז מאַקמאַן געווען אַ סוחר. אין יענער צײַט זײַנען טאָקע פֿון וואַרשע גופֿא באַנקראָטירטע סוחרים אַנטלאָפֿן קיין אַמעריקע. עס איז ניט אויסגעשלאָסן אַז אויך מאַקמאַן איז געווען אײנער פֿון זיי. אין דער זעלבער יוסטענקע (נומער 25, 1862) געפֿינען מיר אַן אינטערעסאַנטן רמז פֿאַר אונדזער השערה:

„וויַיטער עס באַנקראָטירט דער בלײַבט אַ לאָקאָטאָר אויף לעש נומער 772 [די תּפיסה] אַדער אַ פֿאַסאַזשיר פֿון אַ שיף וואָס פֿאָרט קיין קאַליפֿאָרניע."

אַז מאַקמאַן איז ניט געווען דער ערשטער פּוילישער ייִד וואָס האָט זיך אומגעקערט פֿון אַמעריקע קען מען זען פֿון שלמה עטינגערס שריפֿטן.

עטינגער האָט אַ ניט־פֿאַרענדיקטע פּיעסע וואָס דער אַרויסגעבער [ד"ר מ. ווײַנרײַך] האָט אַ נאָמען געגעבן: דער פֿעטער פֿון אַמעריקע; זי איז ניט דאָטירט. דאָרטן געפֿינען מיר אַ באַשטעטיקונג פֿאַר דעם פֿאַקט פֿון רעזשיסירונג קיין פּוילן. עטינגער איז געשטאָרבן אין 1856, אַזוי אַז די געשטאַלט פֿון דעם פֿעטער בנימין וואָס פֿאָרט קיין אַדעס, ווערט דאָרטן רײַך, און פֿון דאָרטן „לאָזט [ער] זיך גאָר אַראָפּ קיין אַמעריקע", פּאַסט זיך זייער גוט אַרײַן אין די 50ער יאָרן פֿון 19טן ייִ"ה, ווען פּוילישע און גאַליצישע ייִדן האָבן זיך אַ לאָז געטאָן קיין אַדעס זוכן גליקן.

דער „פֿעטער בנימין" האָט אין אַמעריקע, ווי ער דערציילט, אַנגעווויזן זײַנע „עטלעכע גילדן" און „אַפֿילו ניט געהאַט אויף הוצאות אַהיימצוקומען".

אין דער ערשטער סצענקע פֿון דער פּיעסע, נאָך אײדער דער אַמעריקאַנער פֿעטער באַווײַזט זיך, הערן מיר שוין, אַז עס האָט אים [אין אַמעריקע] געטראָפֿן אַן אומגליק. „דאָס פֿאַרמעגן האָט ער אַנגעווויזן און איז געבליבן נאָר אין איין העמד. אַצינד ווײַל ער אַהיימקומען. ער קען דאָרט אין אַמעריקע נישט בלײַבן, ווײַל ער איז געבליבן אַ גרויסער בעל־חוב."[1] דער פֿעטער בנימין דערציילט ניט, וואָס ער האָט געטאָן אין אַמעריקע און ווי אַזוי ער איז געווארן אַזאַ בעל־חוב, אַז ער האָט געמוזט אַנטלויפֿן אַזש צוריק קיין פּוילן. דאָס וואָלט געווען אינטערעסאַנט צו ווײַסן שוין צוליב דעם טעם וואָס עטינגערס פֿאַרצייכענונג איז אַן ספֿק באַזירט אויף אַ מעשׂה־שהיה און דערפֿאַר האָט זי אַ ווערט ווי אַ היסטאָרישער דאָקומענט.

מיט אַגדערע ווערטער, נאָך אין די פֿופֿציקער יאָרן פֿון 19טן ייִ"ה זײַנען געווען פֿאַלן פֿון אומקערן זיך אַהיים פֿון דער ווײַטער אַמעריקע.

---

[1] אַלע פּתבֿים פֿון שלמה עטינגער. אַרויסגעגעבן פֿון מ. ווײַנרײַך. ווילנע 1925. זז' 463, 467, 482.

אין די אַכציקער און נײַנציקער יאָרן, איבער הויפּט נאָכן וואַרשעווער פּאָגראָם פֿון דעצעמבער 1881, האָבן זיך אַ סך פּוילישע ייִדן אַ לאָז געטאָן קיין אַמעריקע. טייל האָבן חרטה געקראָגן און זײַנען צוריקגעפֿאָרן אַהיים.

אין אַן אַנאָנימען ליד פֿון ראַבאַניק, וואָס איז מחמת צענזור־טעמים געדרוקט געוואָרן אין לעמבערג (1882), געפֿינען זיך אַזוינע שורות וועגן דער עמיגראַציע פֿון ייִדן פֿון וואַרשע, אין שײַכות מיטן פּאָגראָם (מאַקמאַן, לאָמיר זיך דערמאָנען, האָט נאָך געלעבט, ווײַל די צווייטע אויסגאַבע פֿון זײַן פּאָעמע האָט ער אַליין אַרויסגעגעבן אין 1891):

„די ייִדן וואָס טוען אַוועק קיין אַמעריקע זענען נאַראָנים.
מען האָט אונדז, געלויבט צו גאָט, פֿון לאַנד ניט פֿאַרטריבן
און די אַנטלויפֿערס קלאָגן זיך נעבעך דאָס פּנים.
זיי האָבן געמיינט, דאָס זיי וועלן זיך דאָרט מאַכן אַ גאַנצן סיים,
האָבן זיי זייער פֿאַרמעגן געסטראַטשעט [פֿאַרלוירן] און זענען אַוועק לער.
הײַנט נעבעך וואָלטן זיי געגערן [!] געקומען אַהיים,
האָבן זיי ניט קיין הילף אויף הוצאות, דאָס זיי זענען נעבעך „נישט אַהין, נישט אַהער."

און דער מחבר אַפּעלירט צו זײַנע לייענער:

„בלײַבט צוריק זיצן אויף אײַערע ערטער."[2]

צי זײַנען נאָך אַ סך ייִדן ביז 1880 געקומען צוריק פֿון אַמעריקע? צי האָט זייער צוריק־קומען געהאַט אַ שײַכות מיט דעם „אַנטיעמיגראַנטישן" גײַסט וואָס איז אין יענער צײַט געווען פֿאַרשפּרייט אין וואַרשע?

ווען אין פּוילן האָבן אָנגעהויבן קומען בריוו פֿון די עמיגראַנטן וואָס זײַנען אַנטלאָפֿן מחמת דעם פּאָגראָם פֿון 1881, האָט דאָס וואָכנבלאַט Tygodnik Powszechny פֿאַרעפֿנטלעכט צוויי באַריכותדיקע אַרטיקלען, געשריבן פֿון זייער אַ באַקאַנטן זשורנאַליסט יוליאַן האָרײַן.[3] וועלכער האָט געלעבט אין אַמעריקע זינט 1877.[4] די דאָזיקע אַרטיקלען אונטערן נאָמען Żydzi polscy w Ameryce זײַנען געווען געדרוקט אין 1882 אין צוויי לאַנגע המשכים (זז׳ 811 און 826) פֿון דעם „טיגאָדניק פּאָוושעכני".

אַז אויך בײַם סוף 19טן י״ה האָבן זיך ייִדן אומגעקערט פֿון אַמעריקע, ווערט באַשטעטיקט אין דער באַוווּסטער פּראָפּאַגאַנדע־בראָשור: דיא אידען פֿראַגע אין רוססלאַנד פֿאַר אַלעקסאַנדער דעם דריטטען. אַ הספּד, וועלכער איז געמאַכט געוואָרען דעם 21 אָקטאָבער 1895 יאָהר [דאַרף זײַן: 1894], געדרוקט אין לעמבערג אין 1896. איר מחבר איז געווען ש. גאָזשאַנ־סקי־לנו. ריידנדיק וועגן דעם, ווי אַזוי ס׳איז ביטער די ייִדן אין די שטעטלעך וואָס אַרום גרענעץ, שרײַבט דער מחבר:

„די אידלאַך האָבען פּשוט ניט געהאַט, וואו אַ הין צו טאָהן זיך. פֿאָהרען אין אַמעריקע? אָבער דאָרטען איז שוין אַוועק די גילדענע צײַטען, און מען פֿאָהרט שוין מאַסען־ווײַז צוריק פֿון אַמעריקע."[5]

עס וואָלט געווען כּדאַי אויסצוגעפֿינען וואָס מער פֿאַקטן וועגן אומקער פֿון אַמעריקע, און ווי מיגלעך אויך וועגן די סיבות. אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער עמיגראַציע איז אַזאַ פֿענאָמען ווי רעעמיגראַציע פֿון ייִדן כּמעט ווי ניט דערמאָנט געוואָרן.

י. ש.

אַהרן טענענבוים, דער ערשטער ייִדישער שאַראַדיסט

פֿון 8טן פֿעברואַר 1867 ביזן 23טן יאַנואַר 1868 איז אין וואַרשע אַרויסגעגאַנגען אַ וואָכנבלאַט רעדאַקטירט פֿון הלל גלאַטשטערן א״נ וואַרשויער יודישע צײַטונג. די אויסגאַבע איז עטלעכע מאָל באַשריבן געוואָרן; לעצטנס האָב איך וועגן איר כאַראַקטער געשריבן אין דער „אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע", באַנד: ייִדן ג, שפּאַלטן 218—222.

---

[2] אויסלייג פֿון די ציטאַטן מאָדערניזירט.

[3] Juljan Horain.

[4] Kurjer Warszawski 1877, No. 191.

[5] ציטירט לויט דעם איבערדרוק אין די היסטאָרישע שריפֿטן יוואָ III, ז׳ 718.

צווישן די מיטאַרבעטערס פֿון דעם דאָזיקן וואָכנבלאַט ווערט דערמאָנט איינער אַהרן טענענבוים. ער האָט אָנגעפֿירט די אָפּטיילונג „פֿאַרשידענעס", וווּ, חוץ כראָניק וועגן די טעטיקייטן אין די בתּי־מדרשים, ידיעות וועגן דער שבתדיקער פּרשה אאַז"וו האָט ער אויך געדרוקט שאַראַדעס, רעבוסן, רעטענישן און שאָך־אויפֿגאַבעס. אין זײַן געשיכטע פֿון דער ייִדישער פּרעסע (I, 82) האָט ציטראָן אים דערמאָנט נאָר מיטן נאָמען ניט געבנדיק קיין שום אַנדערע ידיעות.

טענענבוים איז געווען אַ וואַרשעווער ייִד, אַן אָרטאָדאָקסישער משׂכּיל. ער איז געווען אַן אַגענט פֿון המגיד (נ. סאָקאָלאָוו אין דעם פּאָדלי־שעווסקי־בוך, וואַרשע 1931, ז' 18), און אין דער דאָזיקער צײַטונג האָט ער אַגב אָפּגעדרוקט צוויי מאמרים וועגן היגיענע בײַ ייִדן און וועגן פּרינציפּן וואָס ווערן אָנגעווענדט אין פֿאָרשן („הלכך צריך למימרא מעומד").[1]

טענענבוים איז אויך געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון Kurjer Warszawski, וווּ ער האָט אין די יאָרן 1868—1888 פֿאַרעפֿנטלעכט אַ גרויסע צאָל מאַטעמאַטישע רעטענישן, שאַראַדעס, רעבוסן אאַז"וו. מען האָט אים געהאַלטן פֿאַר אַזאַ וויכטיקן מיטאַרבעטער, אַז אין דעם יובילײ־בוך וואָס די דאָזיקע צײַטונג האָט אַרויסגעגעבן אין 1896 ווערט ער ניט נאָר דערמאָנט, נאָר עס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן זײַנס אַ בילד (דאָס זעלביקע וואָס מיר גיבן דאָ) און אַ באַשרײַבונג פֿון דעם כאַראַקטער פֿון זײַן מיטאַרבעטערשאַפֿט (ז' 532).

היות ווי ער איז אין 1896 געווען אַ בן־שבֿעים, קען מען אויסרעכענען, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אַרום 1825.

דער פּוילישער היסטאָריקער אַלעקסאַנדער קרויזהאַר (1843—1931) האָט אים גוט געקענט. אין זײַנע מעמואַרן וואָס נעמען אַרום דעם פּעריאָד, ווען קרויזהאַר האָט מיטגעאַרבעט אין „קוריער וואַרשאַווסקי", דערציילט ער, אַז „פּאַן אַראָן" איז געווען אַן אָפּנעמער פֿון דער ייִדישער שבֿועה אין די געריכטן.[2] דערבײַ אינפֿאָרמירט אונדז קרויזהאַר, אַז טענענבוימס שאַראַדעס און רעבוסן זײַנען געווען זייער פּאָפּולער אין וואַרשע, שוין צוליב דעם, וואָס דער אַלטער ייִד האָט זיי דווקא געוואָלט האָבן אין גראַמען, כּדי צו ווײַזן, אַז ער קען „פֿלעכטן גראַמען אויף פּויליש".

אין 1874 איז באָלעסלאַוו פּרוס געוואָרן דער פֿעליעטאָניסט פֿון „קוריער וואַרשאַווסקי" און איז געוואָרן גוטע פֿרײַנד מיטן ייִדישן מיטאַרבעטער. שפּעטער האָט ער אין זײַן באַרימטן ראָמאַן Lalka פֿאַראייביקט דעם אייגנאַרטיקן פּויליש־ייִדישן שאַראַדע־שרײַבער אין דער געשטאַלט פֿון שלאַנגבוים.[3]

טענענבוים איז דוכט זיך דער ערשטער שרײַבער וואָס האָט אין דער זעלביקער צײַט געשריבן אין דרײַ שפּראַכן: ייִדיש, פּויליש און העברעיִש. זײַן בילד איז די עלטסטע פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון אַ ייִדישן שרײַבער פֿון פּוילן.

י. ש.

---

[1] M. Schwab, *Répertoire*, 1914—23, 476.

[2] די שבֿועה more judaico איז ערשט אָפּגעשאַפֿט געוואָרן אין קאָנגרעס־פּוילן אין 1862.

[3] A. Kraushar. *Kartki historyczne i literackie*, Kraków 1894, pp. 150-151.

ד"ר יאָזעף ברויער

דעם 23טן סעפּטעמבער 1939 איז אין לאָנדאָן געשטאָרבן זיגמונד פֿרויד. אין שיכות מיט זײַן יאָרצײַט וועלן מיר אין קומענדיקן נומער „יידאָ־בלעטער" ברענגען וועגן אים אַ גרעסערע אַרבעט. דאָ וויל מיר דערמאָנען פֿרויד מיטאַרבעטער פֿון זײַן התחלה־צײַט.

Studien über Hysterie, וואָס מיט זײ האָט זיך אָנגעהויבן פֿרויד וועג צו דיוסנשאַפֿטלעכע הייכן, זײַנען אַרויס 1894 אונטער די ביידע נעמען ברויער און פֿרויד. אָבער אין דעם מאָמענט וען דאָס בוך איז אָפּגעדרוקט געווארן און דערציילט וועגן דעם „קאַטאַרטישן מעטאָד" פֿון צוקומען דורך היפּנאָז צו טיפֿערע שיכטן פּסיכאָפּאַטאָלאָגישע איבערלעבונגען, איז שוין זייער צוזאַמענאַרבעט געווען געענדיקט. פֿרויד איז געבליבן איינער אַליין, און אַ צען יאָר צײַט איז ער ג ע ו ע ן איינער אַליין — ניט קיין פֿאַרגעסענער חלילה, נאָר אַ פֿאַרנאַטער, אַן אַרומגערינגלטער מיט שׂינאה און חוזק. שפּעטער, וען פֿרויד נאָמען האָט זיך צעטראָגן איבער דער גאַנצער גרויסער וועלט, איז ברויער אַזוי וי אַראָפּ פֿון דער סצענע.

אָבי וועט איז ער אויך ניט געווען. ער איז געווען אַן אָנגעזעענער פּראַקטישער דאָקטאָר אין וין, וויכטיקע פּראָפֿעסאָר פֿון אוניווערסיטעט האָבן אים געמומען פֿאַר אַ פֿאַמיליע־דאָקטאָר. ניט געקוקט אויף דער גרויסער פּראַקטיק האָט ער געטאָן וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט אויך, און אָחוץ דעם מעטאָד פֿון אַרויסבאַקומען „פֿאַרגעסענע" געדאַנקנישן דורך היפּנאָז האָט ער אויפֿגעטאָן אין וויסנשאַפֿט צום וויניציקסטן נאָך צוויי זאַכן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט זײַן נאָמען: איינע איז שייך צו רעגולירן די אָטעם־באַוועגונגען, די צווייטע צום לאַבירינט פֿון אויער וויי דער אַרגאַן צו שפּירן די באַוועגונג און די לאַגע. אים, און ניט פֿרוידן, האָט דער באַוווסטער פּראָפֿעסאָר בילראָט געוואָלט פֿאַרלייגן פֿאַר אַן עקסטראָאַרדינאַרן פּראָפֿעסאָר פֿון וינער אוניווערסיטעט; אים, און ניט פֿרוידן, האָט מען 1894 אויסגעקליבן פֿאַר אַ מיטגלידקאָרעספּאָנדענט פֿון דער וינער אַקאַדעמיע פֿון וויסנשאַפֿטן. און אַ דאַנק דעם טאַקע וועלן מיר געווויר אַ ביסל פֿאַקטן וועגן דעם דאָזיקן ענינותדיקן און פֿעיקן מענטשן.

די אַקאַדעמיע איז זיך נוהג צו בעטן אירע מיטגלידער צוצושטעלן איר אַ קורצע אויטאָביאָגראַפֿיע. ברויערן האָט מען אויך געבעטן וועגן דעם אין 1894; אויסגעפֿאַלגט די בקשה האָט ער — אין 1923, וועלן ער איז שוין אַלט געווען 82 יאָר. מיט צוויי יאָר שפּעטער, דעם 23טן יוני 1925, איז ער געשטאָרבן, און יעמאָלט האָבן זײַנע גוטע פֿרײַנד אויסגעפּועלט בײַ דער אַקאַדעמיע די דערלויבעניש אָפּצודרוקן די אויטאָביאָגראַפֿישע סקיצע אין אַ פּריוואַטן דרוק פֿון געציילטע עקזעמפּלאָרן. דורך אַ צופֿאַל האָב איך זיך באַקענט מיט דער אויסגאָבע.

ס׳איז אַ ביכל פֿון 30 זײַטלעך אין קליינעם פֿאָרמאַט מיט גרויסע אותיות, מיטן ענגוות־דיקן טיטל

Dr. Josef Breuer, 1842—1925

און אין די 30 זײַטלעך גייט שוין אַרײַן אַ הספּד וואָס ברויערס אַ פֿרײַנד האָט געהאַלטן אין קרעמאַטאָריום. צוגעגעבן זײַנען בילדער וואָס ווײַזן ברויערן אַזוי וי ער האָט אויסגעזען 1869, 1877, 1905, 1923. מיר זעען פֿאַר זיך אַ בולט יידיש פּנים פֿון אַ תּלמיד־חכם. און ער דערציילט וועגן זײַן יידישקייט באַלד צום אָנהייב פֿון זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע. אָבער וי אַזוי!

אָט וי ס גייען די ערשטע דריטהאַלבן זײַטלעך פֿון דער אויטאָביאָגראַפֿיע:

„איך בין געבוירן געוואָרן דעם 15טן יאַנואַר 1842 אין וין. היות איך האָב פֿון יעמאָלט אָפּגעלעבט 81 יאָר אין מײַן פֿאָטערשטאָט און זי קיין מאָל ניט פֿאַרלאָזן לענגער וי אויף עטלעכע וואָכן וואָקאַציעס, מעג איך דוכט זיך קוקן אויף זיך וי אויף אַן אײַנגעפֿונדעוועסן [1] וויינער.

מײַן טאָטע איז געווען לערער פֿון רעליגיע בײַ דער יידישער קהילה [2] אין וין. זאָל מיר זײַן דערלויבט איבערצוגעבן עפּעס וואָס וועגן דעם לעבנסגאַנג פֿון אָט דעם מאַן, וואָס אים קום איך אַ דאַנק פֿאַר אַלצדינג. איך דערוועג זיך נאָך מער דאָס צו טאָן

[1] bodenständig. [2] Kultusgemeinde.

מחמת די אַנטוויקלונג פֿון ייִדן אין ערשטן דריטל 19טן יאָרהונדערט איז ווערט, דוכט מיר, אַ געוויסן אַלגעמיינעם קולטור־היסטאָרישן אינטערעס.

מײַן פֿאָטער, לעאָפּאָלד ברויער, איז געבוירן געוואָרן 1791 אין מאַטערסדאָרף, ניט ווײַט פֿון ווינער־נוישטאַט, און נאָכן פֿריִען טויט פֿון זײַן פֿאָטער, אַ רופֿא,[3] איז ער אויסגעוואַקסן אין גרויס דחקות. דאָס לערנען זײַנס איז געווען אין חדר (העברעיִש: ביבל) [!]. צו 13 יאָר — אין די יאָרן, ווען אַ ייִד אין מיזרח ווערט פֿוליעריק רעליגיעז און געשעפֿטלעך, איז ער אַוועק קיין פּרעשבורג אין דער ישיבֿה.[4] איך ווייס ניט אין וויפֿל צײַט אַרום, מסתּמא צו 16 יאָר, איז ער מיט אַ חבֿר אַ ישיבֿה־בחור אַוועק צו פֿוס קיין פּראָג; מער ניט ווען ניט ווען האָט אים אַ פֿורמאַן פֿון רחמנות וועגן מיטגענומען אויף אַ פֿור. אין פּראָג האָט זיך אָנגעהויבן דער מעטאַמאָרפֿאָז פֿון דעם ישיבֿה־בחור אין אַ מאַן פֿון 19טן יאָרהונדערט.

לעאָפּאָלד ברויער, ווי דאָס יאָר פֿון זײַן געבוירן זאָגט עדות, האָט געהערט צו דעם דור ייִדן וואָס איז דער ערשטער אַרויס פֿון געטאָ אין דער גײַסטיקער לופֿט פֿון מערבֿ[5] אַרײַן. דאָס האָט זיך אין מיזרח (עסטרײַך־אונגערן) פֿאַרלאָפֿן שפּעטער איידער אין בערלין, פֿון וואַנען דער אימפּולס איז געקומען. איך מיין, אַז מען קען גאָרניט גענוג הויך אָפּשאַצן די גײַסטיקע ענערגיע וואָס יענער דור האָט פֿון זיך אַרויסגעגעבן. דעם זשאַרגאָן האָט מען געדאַרפֿט פֿאַרבײַטן מיט קאָרעקט דײַטש, די אָפּגעלאָזנקייט פֿון געטאָ מיטן געבילדעטן פֿיר פֿון מערבֿ; מען האָט געמוזט אָנהייבן נעמען אַן אָנטייל אין דער ליטעראַטור, פּאָעזיע און פֿילאָסאָפֿיע פֿון דײַטשן פֿאָלק. דאָס אַלץ האָט געפֿאָדערט — אין אָבסערווירן דעם אַרום, אין מיטפֿילנדיקער שטרעבונג צו אַסימילירן זיך,[6] אין שטודירן כּמעט ווי אָן שטיצע — אַזאַ מאַקסימאַלע מאָס גײַסטיקע אָנשטרענגונג וואָס עס קומט איר די גרעסטע פּיעטעט פֿון אונדזער זײַט, די זין און אייניקלעך פֿון יענע פּיאָנירן, וואָס פֿאַר אונדז זײַנען — אָדער זײַנען געווען? — אַלע וועגן אָפֿן.

חיונה האָט מײַן פֿאָטער געצויגן אין יענע יאָרן, ווי דער רובֿ חבֿרים זײַנע, פֿון געבן לעקציעס.[7] ׳ברויט פֿון אָרעמקייט׳ רופֿט די ביבל די מצות וואָס ייִדן עסן אום פּסח, ׳צו געדענקען די באַפֿרײַונג פֿון מצרים, דאָס הויז פֿון קנעכטשאַפֿט׳. אַזוי האָט פֿאַר די דאָזיקע יונגע לײַט דאָס אָרעם ברויט פֿון געבן לעקציעס געפֿירט צו באַפֿרײַען זיך פֿון דער גײַסטיקער קנעכטשאַפֿט פֿון געטאָ, און דערפֿאַר האָט דערין געשטעקט די ברכה.

דער מאַטעריעלער מעמד איז געוואָרן בעסער, בשעת פֿון די איינציקע לעקציעס זײַנען געוואָרן שטעלעס פֿון הויזלערערס[8] און דערמיט האָבן זיך פֿאַר דעם געוויסנדיקן מאַן אַוועקגעשטעלט פּראָבלעמען פֿון ערנצטער פּעדאַגאָגיק. מײַן פֿאָטער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער לערער און דערציִער און האָט געאַרבעט אין דעם פֿאַך אין פּראָג, בודאַפּעשט און ווין, אומעטום אַקטיוו אין פּראָפּאַגאַנדירן די קולטור אונטער זײַנע גלויבנס־ברידער; סוף־כּל־סוף האָט ער זיך מאַטעריעל אַוועקגעשטעלט פֿעסט אויף די פֿיס דורך דעם וואָס ער האָט באַקומען די שטעלע פֿון אַ רעליגיע־לערער בײַ דער יונגער ווינער קהילה (1836).״

ברויער לייקנט חלילה ניט זײַן ייִדישקייט; אָבער ווי אַנדערש פּרעזענטירט ער זי איידער פֿרויד וואָס הייבט אָן זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע מיט די ווערטער: „איך בין אַ ייִד״. פֿרויד דער־מאָנט, אַז זייער משפּחה האָט געשטאַמט פֿון ריין־געגנט, אָבער ער זאָגט אויס, אַז זי איז געקומען דורך ליטע און גאַליציע קיין מערן; ברויער הייבט אָן מיט דעם, אַז ער איז אַ באַדענשטענדיקער ווינער — אַן אויסדרוק וואָס האָט געשפּילט אַ היפּשע ראָלע אין דער אַנטיסעמיטישער אַגיטאַציע אין ווין. מען וואָלט געקענט חושד זײַן באַהאַלטענע איראָ־ניע אין ניצן דעם אויסדרוק, ווען דער קאָנטעקסט וואָלט ניט געוויזן, אַז דער מחבר מיינט עס אויף אַן אמת. דעם וועג פֿון געטאָ קיין איירא̈פּע מאָלט ער 1923 מיט דער זעלביקער זיכערקייט ווי מען וואָלט דאָס געטאָן אין 1875, ניט צו זען די מינדסטע פּראָבלע־מאַטיק; דער איינציקער פֿרעגצייכן זײַנער איז שייך צו דער דויערדיקייט פֿון דער עמאַנצי־פּאַציע, אָבער ניט צו אירע רעזולטאַטן.

---

[3] Dorfchirurg (Bader).

[4] theologische Hochschule.

[5] Abendland.

[6] Anschlussbestreben.

[7] Stunden.

[8] Hofmeisterstellen.

און דאָ אַנטפּלעקט זיך מיט אַ מאָל פֿאַר אונדז דער מהלך צווישן די צוויי שותּפֿים אין די Studien über Hysterie. פֿרויד זאָגט אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע וועגן ברויערן אײַנגעהאַל־טענערהייט: „זײַן צוטרוי צו זיך און זײַן קעגנשטעל־כּוח זײַנען ניט געווען אַזוי פֿול אַנט־וויקלט ווי די רעשט פֿון זײַן גײַסטיקער אָרגאַניזאַציע". אויף ווי ווײַט איך ווייס זײַנען זיי ניט געווען צעריסן; אָבער זיי האָבן ניט געקענט זײַן צוזאַמען, ווײַל איינער איז געווען דער אייביק פֿאָרשנדיקער פֿויסט און דער אַנדערער — דער ניכטערער וואַגנער. מיר מוזן דאָס זאָגן מיט ניט־געמינערטן דרך־ארץ וואָס מיר זײַנען שולדיק דעם פֿעיקן, סימפּאַטישן ברויערן, אָבער אויך מיטן גאַנצן טיפֿן יִראת־הכּבֿוד וואָס מיר קומען דעם גאון פֿרויד.

מ. וו.

אין יִיוואָ

די אייגענע היים פֿון יִיוואָ אין ניו־יאָרק

די 16טע יאָריקע קאָנפֿערענץ פֿון יִיוואָ האָט דעם 11טן יאַנואַר 1942 באַשלאָסן אײַנצושאַפֿן פֿאַרן יִיוואָ אַן אייגענע היים אין ניו־יאָרק. דעם 9טן מײַ 1942 איז אויף אַ שותּפֿישער זיצונג פֿון דער פֿאַרוואַלטונג און פֿון דירעקטאָרן־ראַט אויסגעקליבן געוואָרן אַ ספּעציעלער הויז־קאָמיטעט אין צוזאַמענשטעל פֿון י. באָרנשטיין (פֿאָרזיצער), י. פּערלאָוו (נאמן), ס. בראָדסקי, מ. גורין, ל. געלפּאַר, ס. דינגאָל, ל. מאָיסעיעף, מר״ס א. סעלצער, י. רובינשטיין. דעם 15טן יולי איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן דער קויפֿקאָנטראַקט, דעם 12טן אָקטאָבער 1942, אין קנאַפּע צען חדשים צײַט, איז דער באַשלוס פֿון דער קאָנפֿערענץ דורכגעפֿירט געוואָרן אין לעבן און ס׳איז אונ־טערגעשריבן געוואָרן דער קניה־אַקט. דער יִיוואָ האָט אָפּגעקויפֿט דאָס הויז 531—535 וועסט 123טע גאַס, וואָס דזשייקאָב שיף האָט געהאַט אויפֿגעשטעלט פֿאַרן יִידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר. ס׳איז אַ פֿײַער־זיכערער בנין, צוגעפּאַסט פֿאַרן אינסטיטוט אי לויט זײַן אײַנאָרדענונג אי לויט דעם ראַיאָן, ווו ער געפֿינט זיך. אין משך פֿון נאָוועמבער 1942 וועלן אַלע הכנות זײַן פֿאַרענדיקט, אַזוי אַז צום סוף פֿון דעם חודש וועט זיך דער יִיוואָ שוין קענען אַריבערקלײַבן אין זײַן אייגענער היים.

לוי לעוועס בריוו

מר״ס ד. ע. לעווי אין שיקאַגאָ האָט אַ דאַנק דער פֿאַרמיטלונג פֿון ד״ר אַ. אַ. ראָבאַק און מר״ס ע. בוירנפֿעלד איבערגעגעבן דעם יִיוואָ אַ קאָלעקציע בריוו פֿון איר זיידן, דעם באַוווסטן אָריענטאַליסט און לאַנגיאָריקן סעקרעטאַר פֿון משה מאָנטעפֿיאָרע לוי לעווע (1809—1888). די בריוו האָט לעווע געשריבן פֿון זײַנע נסיעות אין נאָענטן מיזרח צו מיט־גלידער פֿון זײַן משפּחה און ער רירט אָן, אַחוץ משפּחה־ענינים, פֿאַרשיידענע טעמעס פֿון אַלגעמיינעם אינטערעס. אין די „יִיוואָ־בלעטער" וועט זײַן אַ פּרטימדיקער באַריכט וועגן דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער קאָלעקציע בריוו.

ביבליאָטעק

די ביבליאָטעק פֿון יִיוואָ האַלט ווײַטער אין וואַקסן. פֿון זינט דעם לעצטן באַריכט אין די „יִיוואָ־בלעטער" זײַנען צוגעקומען: התקופה (29 בענד), Jewish Chronicle, לאָנדאָן (1869—1898), Jewish Comment, באָלטימאָר (1901—1905), Jeschurun, בערלין (1914—1930), Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, בערלין (1899—1938) און אַ סך אַנדערע ביכער און זשורנאַלן.

פֿון דער רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יִיוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַר־בעטער פֿון די יִיוואָ־אויסגאַבעס.

יוסף גוטמאַן איז געבוירן געוואָרן אין טאַבאָר, טשעכאָסלאָוואַקײַ. ער האָט געענדיקט די העכערע שול פֿאַר סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן אין פּראָג און איז געווען רעדאַקטאָר און מיטאַרבע־

טער פֿון אַ צאָל זשורנאַלן אין טשעכיש. ער האָט אויך אָנגעשריבן אַ טשעכיש בוך וועגן די יסודות פֿון מאַרקס׳ עקאָנאָמישע טעאָריע. אין אַמעריקע איז ער זינט 1941.

רודאָלף גלאָנץ איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

מאָקס ווינריַיך איז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייִוואָ.

יחזקאל לייפֿשיץ איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

לייבוש לעהרער איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ און איר וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר.

באָלעסלאָוו לעווין שטאַמט פֿון פּולן, די לעצטע יאָרן ווויינט ער אין בוענאָס־אײַרעס. ער האָט זיך ספּעציאַליזירט אויף דער געשיכטע פֿון ייִדן אין דרום־אַמעריקע אין דער קאָלאָניאַלער צײַט. איין אַרבעט זײַנע איז געווען געדרוקט אין די „ייִוואָ־בלעטער״ XIX, נומ׳ 2 (מאַרץ־אַפּריל 1942).

יעקבֿ לעשטשינסקי איז אַ מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ און איר וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר.

יעקבֿ שאַצקי איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

תּיקון־טעות

צום אַרטיקל פֿון ב. לעווין, די קאָמיסאָרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס, ייִוואָ־בלעטער XIX, נומ׳ 2.

ז׳ 197 הערה שטייט: *Recopilatión de Leyes de Judias*, I. ס׳דאַרף שטיין: *de Indias*.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

א. גאָלאָמב, אומוועגן און אויסוועג (אַ פּרוּוו צו פֿאָרמולירן אַ ייִדישן וועלטבאַגריף). וויניפּעג, 1942. 88 זײַט.

פֿאָקטן און מיינונגען. חודש־בולעטין פֿונעם פֿאָרשונגס־קאָמיטעט בײַם ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט. יולי 1942.

ירחמיאל ווײַנגאָרטן, אַ וועלט אין פֿלאַמען: מלחמה־איבערלעבונגען. ניו־יאָרק—מאָנטרעאָל, 1942. 240 זײַט.

דער חבֿר. צײַטשריפֿט פֿאַר יוגנט, אַרויסגעגעבן דורך דער „עונג הורים״־אָרגאַניזאַציע פֿון דער ישיבֿה קטנה בײַ דער ליובאַוויטשער „תומכי תמימים״־ישיבֿה אין מאָנטרעאָל. נומ׳ 1, מײַ 1942; נומ׳ 2, יוני 1942.

„דער אָרדן פֿון גרעלן מגן־דוד״ אין בעלגיע. דער ווידערשטאַנד, יולי 1942, ניו־יאָרק. 24 זײַט.

מנשה אונגער, די פּעדעראַציע, וואָס זי איז געווען, וואָס זי איז אין און וואָס זי דאַרף זײַן. אַמעריקאַנער פּעדעראַציע פֿאַר פּוילישע ייִדן, ניו־יאָרק. 36 זײַט.

ש. אַפּטער, דער בונט און אַנדערע דערציילונגען. פֿאָלקס־ביבליאָטעק, שרײַבער־סעקציע בײַם איקוף, ניו־יאָרק, 1942. 93 זײַט.

א. נ. שטענצל, ייִדיש. צוויייטער קונטרוס. לאַנדאַן־ווײַטשפּל, 1942.

א. נ. שטענצל, פֿרילינג, 1942. מײַ 1942. לאַנדאַן.

אין שול אַרײַן. יובילייַ־אַלמאַנאַך, 15 יאָר אָרדן־שולן. מײַ 1942, לאָס־אַנדזשעלעס.

נחמן מײַזיל, פּרץ מאַרקיש דער דיכטער און פּראָזאַיִקער (25 יאָר שאַפֿן). אַרויסגעגעבן פֿון קאָנאַדער איקוף, 1942. 32 זײַט.

די פּאָעזיע. זאַמלשריפֿט פֿאַר ליטעראַטור, קונסט און קריטיק. רעדאַקטאָר אַהרן קאַרלין. ניו־יאָרק, 1942.

די צוקונפֿט. אויגוסט 1942.

ראָכל בראָכעס, אָדלערל אוג שוימעלע. מעלוכע־פֿאַרלאָג „עמעס", מאָסקוע, 1939. 16 זז׳.

שאָלעם־אַלייכעם. פֿאַרגעסענע בלעטלעך אָפּגעזוכט אוג צונויפֿגעזאַמלט פֿון י. מיטלמאַן אוג כ. נאָדעל. מעלוכע־פֿאַרלאָג פֿאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין אוססר, קיעוו, 1939. 338 זז׳.

אורי פֿינקעל, שאָלעם־אַלייכעם 1859—1939. מעלוכע־פֿאַרלאָג „עמעס", מאָסקוע, 1939. 382 זז׳.

טאַראַס שעווטשענקאָ, געקליבענע ווערק. יידיש ד. האָפֿשטיין. מעלוכע־פֿאַרלאָג פֿאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין אוססר, קיעוו, 1939. 257 זז׳.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע. פֿערטער טייל, העפֿט אַכט, נומ׳ 70. „דאָס ווארט״־ביבליאָטעק, נ״י.

יידישע קולטור. יולי־אויגוסט 1942; סעפּטעמבער 1942.

דער אַמעריקאַנער „אָזע" זשורנאַל. מיי־יולי 1942.

פֿאַקטן און מיינונגען. נומ׳ 10, סעפּטעמבער 1942.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע. פֿערטער טייל, העפֿט אַכט, נומ׳ 70. „דאָס ווארט״־ביבליאָטעק, נ״י.

יובל־בוך. פֿערציק יאָר סאַקאַלאַווער אין שיקאַגאָ. אַרויסגעגעבן לכּבוד דעם דרייסיק־יאָריקן יובילעום פֿון דעם אַמעריקאַן סאַקאַלאַווער אינדעפּענדענט פֿעראיין. רעדאַגירט פֿון משה מאַנדלבוים. שיקאַגאָ, 1941. 204 זז׳ יידיש, 60 זז׳ ענגליש.

אונדזער וואָרט. רעדאַגירט פֿון שלמה גאָלדענבערג. ערשטער בוך. פֿאַרלאָג „הספֿר", לאָנדאָן. 64 זז׳.

אונדזער הילף. האַוואַנאַ, קובאַ, יוני 1942.

באָריס קאַדאָר, דערוואַכונג. צווייטע אויפֿלאָגע, פֿאַרלאָג „אַרבעטער־וועלט", שיקאַגאָ, 1941. 105 + 7 זז׳.

העולם. נומ׳ 22, פֿעברואַר 26, 1942; נומ׳ 25, מאַרץ 19, 1942. ירושלים.

ש. אסף, מכתּבים באידיש מירושלים עיר הקודש. [סעפּאַראַט פֿון „ציון".]

יהושע בלוך, ד״ר גוטהרד דיטש. סעפּאַראַט פֿון ספֿר השנה ליהודי אַמריקה. ניו־יאָרק, 1942.

בצרון. שנה ג׳, חוברת ט־י; חוברת יא־יב, ניו־יאָרק.

מ. סקאַטש, נחס קאַסטן. משלים און מעשׂהלעך. צעשינסקיס פֿאַרלאָג, שיקאַגע, 1942. 110 זז׳.

בלעכמאַנס מאַנטעווידעער טאַשן־לוח און וועגווייזער פֿאַר גאַנץ לאַטײַן־אַמעריקע 1942־1943 — 5703, מאַנטעווידעאָ. 76 זז׳.

ס. בראָנשטיין, פֿון ווײַטע וועלטטיילן. קינדער־מעשׂהלעך. פֿאַרלאָג מ. צעשינסקי, שיקאַגאָ, 1936. 214 זז׳.

י. ל. פּרץ, געקליבענע דערציילונגען. בוך 1, ערשטער טייל. פֿאַרלאָג־געזעלשאַפֿט „פֿון קוואַל", וויניפּעג, קאַנאַדע, 1942. 84 זז׳.

אונדזער צייט. צווייטער יאָרגאַנג, נומ׳ 10, אָקטאָבער 1942.

פֿאַקטן און מיינונגען. חודש־בולעטין פֿונעם פֿאָרשונגס־קאָמיטעט בײַם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט, נומ׳ 11, אָקטאָבער 1942. 16 זז׳. [מימעאָגראַפֿירט]

Refugee Economic Corporation, *Report: April 15th, 1942.* New York, 35 pp.

Zionist Review, London, June 5, 1942.

Belgian Congo at War. Belgian Information Center, New York. 64 pp.

France Speaks! July 7, 1942. 9 pp. [מימעאגראפירט]

"General Bibliography on International Organization and Post-War Reconstruction". Prepared by Hans Aufricht. *Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace,* May-June, 1942. 28 pp.

Bulletin of the New York Public Library, July 1942.

German Occupation of Poland. Extract of Note Addressed to the Allied and Neutral Powers. The Greystone Press, New York, and Wydawnictwo "Rój" in Exile, Publishers. X + 240 pp.

Ludwig Lewisohn, *The Answer. The Jew and the World: Past, Present and Future.* Liveright Publishing Corporation, New York, 1939. 342 pp.

Sholem Ash, *What I Believe.* Translated by Maurice Samuel. G. P. Putnam's Sons, New York, 1941. VII + 201 pp.

The Workmen's Circle Call. July 1942.

Robert M. W. Kempner, "Pennsylvania's Mission to Prussia". Reprint from *The Pennsylvania Gazette,* May 1942.

Bibliography of Foreign Language Newspapers and Periodicals Published in Chicago. Chicago Public Library Omnibus Projects, Chicago, 1942. 150 pp.

The Story of the Jews in the United States. Jewish Information Series, No. 1. Jewish Welfare Board and American Association for Jewish Education, 1942. 32 pp.

W. R. Malinowski, "Polish Labor Fights On". Reprinted from *The American Federationist,* July 1942.

Alexander Hertz, "The School in Poland". Reprinted from *American Teacher,* April 1942.

Plymouth Rock and Ellis Island. Summary of a lecture by Louis Adamic. Common Council for American Unity, New York, 1940. 16 pp.

Bernard Dov Weinryb, *Jewish Emancipation under Attack.* Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee; Pamphlet Series, Jews and the Post-War World, No. 2. 95 pp.

The J. D. C. Digest. June, 1942.

Joseph Clissold, *The Slovenes Want to Live.* Jugoslav Information Center, New York. 48 pp.

Walton C. John, *Higher Education, 1936—1940.* Federal Security Agency, U. S. Office of Education. IV + 62 pp.

Ruth A Gray, *Bibliography of Research Studies in Education, 1939—1940.* Federal Security Agency, U. S. Office of Education. XIV + 404 pp.

Cultural Relations among the Democracies. Department of State, United States Government Printing Office, Washington, D. C., 1942. V + 20 pp.

The National Archives. *Seventh Annual Report of the Archivist of the United States for the Fiscal Year Ending June 30, 1941.* United States Government Printing Office, 1942. VII + 96 pp.

The Program of the Department of State in Cultural Relations. United States Government Printing Office, Washington, D. C., 1942. 32 pp.

A. A. Roback, *Psychology through Yiddish Literature.* Sci-Art Publishers, Cambridge, Mass., 1942. 98 pp.

One Year of Soviet Struggle against German Invasion June 22, 1941—June 22, 1942. Embassy of the Union of Soviet Socialist Republics, Washington, D. C., Information Bulletin, Special Supplement. 75 pp.

Headway in War-Time. The Journal of the League of Nations Union, London, July, 1942.

League of Nations Union News Sheet, July 1942.

The Atlantic Charter. League of Nations Union, London, June 1942. 8 pp.

The Minorities Problem. A Report by the Executive Committee of the League of Nations Union to the General Council of the Union, and approved on June 19, 1942, by that Council for study by branches and members of the Union. June, 1942. 8 pp.

The Ghetto Speaks. August 1, 1942. American Representation of the General Jewish Workers' Union of Poland. 5 pp. [מימעאַגראַפירט]

Jewish Social Studies. July, 1942.

Jewish Quarterly Review. July, 1942.

American OSE Review. May-July, 1942.

Bernard Horwich, *My First Eighty Years.* Chicago, Argus Books, 1939. 426 pp.

Development of United States Foreign Policy. Addresses and Messages of Franklin D. Roosevelt. United States Government Printing Office, Washington, D. C., 1942. 150 pp.

"United Nations Agreements and Documents", *Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace,* July, 1942. 12 pp.

An Address by Mr. Jan Stanczyk, Polish Minister of Labor to the Federation of Polish Jews in Great Britain and Ireland. London, 1942. 7 pp. [מימעאַגראַפירט]

Henry A. Wallace, *The Price of Free World Victory. An Address before the Free World Association, New York City, May 8, 1942.* Office of Facts and Figures, Washington, D. C.

Abraham Heschel, "An Analysis of Piety". Reprinted from *The Review of Religion,* February, 1942.

Catalogue of the Hebrew Union College, Cincinnati. 1942-43. 68 pp.

The Menorah Journal, Summer, 1942.

נייע יידישע ביכער. *Recent Yiddish Books Added to the Chicago Public Library,* 1942. 23 pp.
of America. 61 pp.

S. Broches, *Jews in New England. Six Monographs: II, Jewish Merchants in Colonial Rhode Island.* New York Bloch Publishing Company, 1942. 80 pp.

R. Saltzman, *A Crime Against Jewish Unity.* New York, 1942. 23 pp.

"The Jewish Religion in Axis Europe", *Jewish Affairs,* June-August, 1942. 23 pp.

Bulletin of the New York Public Library, September, 1942.

Abraham A. Neuman, *The Jews in Spain: Their Social, Political and Cultural Life during the Middle Ages.* Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1942. Volume I; *A Political-Economic Study,* XXXI + 286 pp.; volume II, *A Social-Cultural Study,* XI + 399 pp.

Albert J. Phiebig, Dr. Frederick Grubel, Elisha M. Friedman and Theodore Lang, *HIAS Survey, 1940-1941.* New York, 1942. III + 105 pp.

Jewish Occupational Bulletin, September, 1942.

Wladimir Eliasberg, "German Philosophy and German Psychological Warfare". Reprinted from *The Journal of Psychology,* 1942, 14.

Louis Finkelstein, "The Meaning of the Word פרס in the Expressions בפרוס הפסח, בפרוס עצרת, פורס על שמע and בפרוס החג. Reprinted from *Jewish Quarterly Review,* New Series, vol. XXXV, No. 4. Philadelphia, 1942.

The Jewish Outlook. September, 1942.

Pulaski Foundation, *Bulletin.* Vol. I, No. 1, August, 1942.

Bulletin of the World Jewish Congress. Vol. I, No. 1, September, 1942.

Blood Bath in Rumania. The Record, New York, United Rumanian Jews

William Grossman, ed., *Jewish Wit in the Hebrew School and Rabbi's Study.* The Columbia Press, Passaic, N. J., 1941. 45 pp.

Contemporary Jewish Record. August 1942.

Psychological Bulletin. July 1942.

Zionews. October 1, 1942. New Zionist Organization of America, New York.

The Protection of Cultural Resources Against the Hazards of War. A Preliminary Handbook. Prepared by the Committee on Conservation of Cultural Resources, National Resources Planning Board, Washington, February 1942. V + 46 pp.

Notes and News. Issued by the Council of Jewish Federations and Welfare Funds. October 2, 1942.

Charles S. Ascher, *Better Cities.* National Resources Planning Board, April 1942. 22 pp.

"Lend-Lease Arrangement and United Nations Administrative Agencies", *Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace,* August-September 1942. 20 pp.

Revista Familiar Israelita del Uruguay. 30 de Junio de 1942. 20 pp.

Judaica, May, 1942. Buenos Aires.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינרייך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, ש. ניגער, י. שאַצקי. רעדאַקטאָר: מ. ווינרייך.

די אַספּיראַנטור און פּראָאַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ
אויפֿן לערניאָר 1943/1942

יולי 1942 זײַנען אין דער ייִוואָ־סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט״ אַרויס צוויי בראָשורן:

נומ׳ 27: שטודירפּלאַן פֿון דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד און פֿון דער פּראָאַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ אויפֿן נאָמען פֿון ברוך כהן־ווירגילי אויפֿן לערניאָר 1942/1943.

נומ׳ 28: די לימודים אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד אויפֿן לערניאָר 1942/1943.

איטלעכע פֿון די צוויי בראָשורן האַלט צו 32 זײַטלעך, העלפֿט ייִדיש און העלפֿט ענגליש.

די אַרבעטפּלענער וואָס זײַנען דאָ אָנגעצייכנט ברענגען מיט זיך אַ היפּשע פּאַר־בריי־טערונג פֿון דער אַספּיראַנטור און פּראָאַספּיראַנטור, און ממילא זײַנען זיי אַ קענטיקער עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונג פֿונעם גאַנצן ייִוואָ. די רעדאַקציע „ייִוואָ־בלעטער״ האָט דעריבער באַשלאָסן צו געבן אירע לייענערס די וויכטיקסטע טיילן פֿון די ביידע בראָשורן.

דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט

דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט (באַווּסט אויך אונטער זײַנע ראָשי־תיבֿות ייִוואָ) איז געגרינדעט געוואָרן 1925 אין ווילנע מיטן ציל צו פֿאָרשן מיט די מעטאָדן פֿון דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט דאָס הײַנטיקע און אַמאָליקע ייִדישע לעבן איבער דער גאַנצער וועלט. דעם זעלביקן יאָר איז געגרינדעט געוואָרן דער אַמעריקאַנער אָפּטייל פֿון ייִוואָ (אַמאָפּטייל) וואָס האָט געהאָלפֿן דעם ייִוואָ מאָטעריעל און אויך אַליין געפֿירט אין אַ געוויסער מאָס אַ פֿאָרשערישע און פֿאָרלעגערישע אַרבעט.

וועגן ס׳איז איבער דער איצטיקער מלחמה געוואָרן אוממיגלעך צו פֿירן ווײַטער די אַרבעט אין אייראָפּע, איז דער צענטער פֿון ייִוואָ איבערגעטראָגן געוואָרן קיין ניו־יאָרק. עס איז אַרויסגענומען געוואָרן אַ נײַער צוגעפּאַסטער טשאַרטער פֿונעם שטאַט ניו־יאָרק, און דער אינסטיטוט פֿירט זײַן טעטיקייט אָן איבערריס. דאָס וואָס דער צענטער געפֿינט זיך איצט אין ניו־יאָרק גיט דעם אינסטיטוט אַ מיגלעכקייט צו לייגן די געהעריקע אַכט אויף פֿאָרשן דאָס לעבן פֿון ייִדן אויפֿן אַמעריקאַנער קאָנטינענט און פֿרײַער פֿאָר אַלץ אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

די ייִדישע סאָציאַלע וויסנשאַפֿט קומט קודם־כּל ווײַזן ייִדן גופֿא די רעאַליטעטן פֿון הײַנטיקן און אַמאָליקן ייִדישן לעבן. אָבער פֿאָרשונגען וואָס זײַנען שייך צו אָזאַ ספּעציפֿישן קיבוץ ווי ייִדן זײַנען וויכטיק אויך פֿאָר די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן אין אַלגעמיין, און אין אונדזער תקופֿה, ווען פּמו וויסנ־שאַפֿטלעכע „ייִדן־קענטעניש״ וועלט אויסגענוצט אונטערצוגראָבן די יסודות

פֿון דעמאָקראַטיע, איז די פּאָרש־טעטיקייט פֿון אָזא אינסטיטוציע ווי דער ייִוואָ ספּעציעל וויכטיק. אָפּילו נאָך דעם ווי דער ייִוואָ ווערט צוריק אויפֿגעשטעלט ווערן אין דער אייראָפּע פֿון מאָרגן, האָט ער גרויסע און פּערמאָנענטע פּאָרש־אויפֿגאָבעס אין צפֿון־ און דרום־אַמעריקע.

דער ייִוואָ 4 וויסנשאַפֿטלעכע סעקציעס: די היסטאָרישע, עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע, פֿילאָלאָגישע און פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישע. איטלעכע סעקציע גיט אַרויס פֿון צייט צו צייט בענד שריפֿטן און מאָנאָגראַפֿיעס. חוץ דעם האָט דער ייִוואָ 2 זשורנאַלן וואָס גייען אַרויס אייַן מאָל אין צוויי חדשים: ייִוואָ־בלעטער, אָרגאַן פֿון אָלע סעקציעס; ייִדישע שפּראַך, אַרויסגעגעבן פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿאַר די פּראָבלעמען פֿון דער ייִדישער כּלל־שפּראַך. עס ווערט צוגעגרייט אָ דריטער זשורנאַל, ייִדישע ווירטשאַפֿט, אָ בולעטין צו אינפֿאָרמירן וועגן אָלע פֿעלדער פֿון ייִדישער פֿאָרשונג. ביז הינט האָט דער ייִוואָ אין זיבנע פֿאָרשיידענע אויסגאָבעס פּובליקירט בײַ 35,000 זײַטן פֿאָרשונגען.

די צענטראָלע ביבליאָטעק און אָרכיוו פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק פֿאָרמאָגט איצט איבער 20,000 קאָטאָלאָגירטע איינס, אָחוץ זשורנאַלן, צײַטונגען און פֿלוגבלעטלעך.

אָ גרופּע פֿרײַנד האָבן געשאַפֿן אָ קאָמיטעט מיטן ציל אײַנצושאַפֿן אָ בנין וואָס זאָל טויגן פֿאַר די אויסגעוואָקסענע באַדערפֿענישן פֿון ייִוואָ. עס איז פֿאראַן אָ האָפֿענונג, אַז בקרובֿ וועט שוין דער ייִוואָ קענען אָריבערגיין אין אַן אייגענער היים.

בראָשורן מיט מער פּרטים וועגן דעם ייִוואָ און זײַן אָרבעט וועלן אָרויסגעשיקט פֿרײַ. אָ ביבליאָגראַפֿישע רשימה פֿון אַלע ביכער, זשורנאַלן, אָרטיקלען, רעצענזיעס אאַז״ו, וואָס דער ייִוואָ האָט פּובליקירט אין די יאָרן 1925—1941 (2,508 טיטלען), קען מען אויסשרײַבן פֿאַר $2.00, פּאָרטאָ פֿרײַ.

אויף צוצוגרייטן דעם וויסנשאַפֿטלעכן נאָכווואָקס האָט דער ייִוואָ געשאַפֿן די אַספּיראַנטור א״נ פֿון ד״ר צמח שאַבאַד און די פּראָאַספּיראַנטור א״נ פֿון ברוך כהן־ווירגילי.

די אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ

די אַספּיראַנטור איז געשאַפֿן געוואָרן אין 1935, ווען די פֿונדאַמענטן פֿון ייִוואָ זײַנען שוין געווען גוט אײַנגעפֿעסטיקט, און זי טראָגט דעם נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד (1864—1935), אָ פֿירער פֿון דער ייִדישער ווילנע און אייגער פֿון די גרינדערס און בויערס פֿון ייִוואָ.

דער דירעקטער ציל פֿון דער אַספּיראַנטור איז אויסצוקוואָליפֿיצירן יונגע פֿאָרשערס אויף פֿאָרשיידענע פֿעלדער פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט. אָבער ניט קיין ענגע ספּעציאַליסטן האָט מען אין זינען. דער געדאַנק איז צו פֿאַרבינדן ספּעציאַליזירונג אין אָ באַשטימטן פֿעלד מיט אָ ברייטער אָלגעמיינער קענטעניש פֿון ייִדישן לעבן. די אַספּיראַנטור דערציט הייסט עס ניט נאָר פֿאָרשערס, נאָר אויך געשולטע כּלל־טוערס און כּלל־פֿירערס פֿון דעם טיפ וואָס אונדזער צײַט פֿאַדערט מער ווי אָלץ: מענטשן וואָס פֿאַרמאָגן ניט נאָר אָ „וואָרעם ייִדיש האַרץ״,

נאָר אויך אַ באַהאַוונטקייט אין דער פּראָבלעמאַטיק פֿון ייִדישן לעבן און פֿון גע־זעלשאַפֿטלעכן לעבן בכלל.

ביז זומער 1940, ווען דער ייִוואָ האָט אויפֿגעהערט פֿונקציאָנירן אין ווילנע, זײַנען דורך דער אַספּיראַנטור אַדורכגעגאַנגען בײַ הונדערט סטודענטן. האַרבסט 1940 איז די אַספּיראַנטור צוריק געעפֿנט געוואָרן אין ניו־יאָרק, געבויט אויף דער רײַכער פּראַקטיק פֿון די ערשטע פֿינף יאָר און צוגעפּאַסט צו די באַדער־פֿענישן פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן.

נאָר אַ קליינער טייל פֿון דער ייִדישער יוגנט אין אַמעריקע באַקומט וועלכע עס איז ייִדישע דערציִונג, און מערניט ווי געציילטע דערגייען צו דעם, אַז זיי זאָלן זעלבשטענדיק שטודירן דאָס ייִדישע לעבן. פֿאַר דער ייִדישער יוגנט אין אַמעריקע איז ייִדישקייט דאָס רובֿ נאָר אַן ענין פֿון געפֿילן, גאַנץ אָפֿט אַ קוואַל פֿון געדריקטקייט און אַפֿילו פֿון פּערזענלעכקייט־קאָנפֿליקטן. דאָס ביסל וואָס מען ווייס וועגן ייִדישקייט האָט מען דאָס רובֿ גענומען פֿון דער פֿרעמד; גאַנץ אָפֿט, אַליין ניט וויסנדיק וועגן דעם, פֿון פֿײַנדלעכע קוואַלן. די אַספּיראַנטור מאַכט פֿון ייִדישקייט אַן אָביעקט פֿון פֿאָרשן און דערקענען: דאָס ייִדישע לעבן פֿון הײַנט און פֿון אַ מאָל ווערט געפֿאָרשט מיט די מעטאָדן פֿון סאָציאַלער וויסנ־שאַפֿט. דאָס איז ניט נאָר אַ מיטל געווויר צו ווערן מער פֿאַקטן; דאָס איז אויך אַ מיטל אויסצושטימען די אייגענע פּערזענלעכקייט, צו פֿאַרשטיין דאָס אייגענע אָרט אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿט און דאָס אָרט פֿון ייִדן צווישן די פֿעלקער. די אַספּיראַנטן באַקומען אַן אַרײַנבליק אין די סאַמע געדיכטענישן פֿון ייִדישע פּראָבלעמען אין אַמעריקע און אויף דער גאַנצער וועלט. די ייִדישע לערנ־שפּראַך איז דאָ ניט נאָר אַ טעכנישער מיטל פֿון פֿאַרשטענדיקונג און פֿון צוקו־מען צו אַ גרויסן סכום מקורים — זי איז אין זיך גופֿא אַ מעדיום צו דערקענען דאָס ייִדישע פֿאָלק ווי אַ לעבעדיקן איינס און די ייִדישע קולטור ווי אַ שאַפֿנ־דיקן כּוח.

אָבער דער ייִוואָ רײַסט ניט אַרויס דאָס ייִדישע לעבן פֿון דעם געוועב פֿון דער גאַנצער וועלט. דורך דעם וואָס ער זעט דאָס ייִדישע לעבן פֿון אַלע צײַטן ווי אַן איינס פֿירט ער צו די אַספּיראַנטן צו די וואָרצלען פֿון דער אוניווערסאַלער קולטור און העלפֿט דערקענען די כּוחות פֿון עבֿר וואָס זײַנען עד־היום אַקטיוו אין דער וועלט. און מיט דעם וואָס דער ייִוואָ ציט זײַן יניקה פֿון די גרויסע ייִדישע ייִשובֿים אין אייראָפּע דערנעענטערט ער די אַספּיראַנטן גײַסטיק צו יענע מקומות, ווו ניט נאָר דאָס אַמעריקאַנער ייִדנטום וועט האָבן גרויסע אויפֿ־גאַבעס נאָך דער מלחמה, נאָר ווו אויך אַמעריקע בכלל וועט שפּילן, האָפֿן מיר, אַן אָנפֿירנדיקע ראָלע בײַם אויפֿשטעלן אַ סטאַביל צוזאַמענלעבן פֿון די פֿעלקער אויף עכט דעמאָקראַטישע יסודות. אַ געהעריקע אויסבילדונג פֿאַר דינענדיקער אינסטרוקטאָרישער טעטיקייט בײַ העלפֿאַרבעט און רעקאָנסטרוקציע נאָך דער מלחמה איז פֿון די גאָר וויכטיקע זאַכן, בפֿרט נאָך ווען מען נעמט אין אַכט, ווי שטאַרק עס איז געטראָפֿן געוואָרן דורך דער מלחמה און דורכן היטלעריזם די ייִדישע אינטעליגענץ אין דער אַלטער היים.

דער ייִוואָ זאָגט ניט צו קיין שום שטעלעס די מענטשן וואָס גייען אַדורך דורך דער אַספּיראַנטור. אָבער עס איז קלאָר, אַז זייערע שאַנסן אָנצוווענדן זייערע כּוחות אין ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס ווערן אַן אַ שיעור גרעסער דורך דער אויסבילדונג וואָס די אַספּיראַנטור גיט זיי. אין יעטווידער פֿאַסיקן פֿאַל ווערט דער ייִוואָ קומען צו הילף ווי ווײַט ער ווערט נאָר קענען.

אויפֿנעם פֿון אַספּיראַנטן

אויף דער אַספּיראַנטור ווערן אָנגענומען פּערזאָנען וואָס האָבן דעם באַקאַלאַווער־גראַד (Bachelor's degree) פֿון אַן אָנערקענטן אַמעריקאַנער קאָלעדזש אָדער אוניווערסיטעט, אויב דער קורס וואָס זיי זײַנען דורכגעאָנגען ווערט אָנער־קענט דורך דער קוואַליפֿיצירן־קאָמיסיע פֿאַר צוגעפּאַסט און אויב זיי ווילן בײַ אַ פֿאַרהער אַרויסווײַזן מינימום־קענטנישן אין ייִדיש, אין העברעיִש, אין ייִדישער געשיכטע און אין אַקטועלע ייִדישע פּראָבלעמען.

צו דער אַפּלikאַציע דאַרף דער קאַנדידאַט בײַלייגן אַ פֿולע קאָפּיע פֿון די דאָקומענטן וועגן זײַן שטודיום נאָך הײַסקול, און אויך געהעריקע באַשטעטיקונגען וועגן זײַן לערנען אין ייִדישע שולן, אויב ער איז אין אַזוינע שולן געגאַנגען.

אַ רשימה פֿון די מינימום־פֿאַדערונגען אין ייִדיש, אין העברעיִש, אין ייִדישער געשיכטע און אין אַקטועלע ייִדישע פּראָבלעמען ווערט אַרויסגעשיקט פּרײַ.

אין אויסנאָמיקע פֿאַלן, לויט אַ ספּעציעלן באַשלוס פֿון דער קוואַלי־פֿיצירן־קאָמיסיע, מיטן הסכם פֿונעם דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור און מיט דער באַשטעטיקונג פֿון דער אספּיראַנטור־אַנפֿירונג, קענען אָנגענומען ווערן פֿאַר אַספּיראַנטן פּערזאָנען וואָס האָבן ניט קיין אָמעריקאַנער באַקאַלאַווער־גראַד, נאָר זיי פֿאַרמאָגן אייראָפּעיִשע צײַגנישן פֿון אַן ענלעכן כאַראַקטער אָדער אַן אויס־בילדונג וואָס איז עקוויוואַלענט צו דער וואָס ווערט געפֿאָדערט.

דאָס שטודיום אין דער אַספּיראַנטור

די ווײַטערדיקע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, אין זייער אָנווענדונג אויף ייִדן, ווערן לעת־עתּה שטודירט אין דער אַספּיראַנטור: סאָציאָלאָגיע, עקאָנאָמיק, סטאַ־טיסטיק, געשיכטע (אַרײַנגערעכנט אָקטועלע פּראָבלעמען), שפּראַך־וויסנשאַפֿט, לִיטעראַטור־געשיכטע, פֿאָלקלאָר און עטנאָגראַפֿיע, פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק. נײַע דיסציפּלינען קענען צוגעגעבן ווערן דורכן דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור מיטן הסכם פֿון דער אַספּיראַנטור־אַנפֿירונג.

אַ באַשרײַבונג פֿון די לימודים אין דער אַספּיראַנטור אויפֿן לערניאָר 1942/1943, מיט ראָשי־פּרקים פֿונעם אינהאַלט פֿון די קורסן, סעמינאַרן אאַז"ו, ווערט אָפּגעדרוקט באַזונדער און מען קען זי באַקומען פּרײַ.

באָלד בײַם אָנקומען אין דער אַספּיראַנטור קלײַבט זיך דער אַספּיראַנט אויס, מיטן הסכם פֿונעם דירעקטאָר, אײַנע פֿון די דערמאָנטע וויסנשאַפֿטן פֿאַר אַ הויפּטפֿאַך. ניט שפּעטער ווי ביזן סוף פֿון ערשטן זמן קלײַבט ער זיך אויס, מיטן הסכם פֿונעם דירעקטאָר, צום ווינציקסטן איין בײַפֿאַך.

דאָס שטודיום פֿון אַספּיראַנט לאָזט זיך אײַנטיילן אין דרײַ ספּערעס, וואָס זיי זײַנען אָבער געקניפּט און געבונדן צווישן זיך: (א) אײַנשאַפֿן זיך קענטענישן; (ב) באַהערשן די מעטאָדן; (ג) טאָן אייגענע פֿאָרשאַרבעט.

יעטווידער אַספּיראַנט אינדיווידועל שטעלט צונויף פֿאַר זיך זײַן שטודיר־פּלאַן פֿון די קורסן, פּראָסעמינאַרן און סעמינאַרן וואָס ווערן געגעבן אין משך פֿון זמן. דער פּלאַן דאַרף באַשטעטיקט ווערן פֿונעם דירעקטאָר.

די הויפּטוואָג אין דעם אַספּיראַנטס שטודיום ווערט געלייגט אויף זײַן אַרבעט אויף אַ באַשטימטער טעמע, געוענומען פֿון אײַנער פֿון די דערמאָנטע וויסנשאַפֿטן. די טעמע ווערט אויסגעקליבן באַלד פֿון דער התחלה דורך אַ הסכם צווישן דעם אַספּיראַנט און דעם דירעקטאָר, און וואָס ווײַטער ווערט אַלץ קלענער דער סכום צײַט וואָס דער אַספּיראַנט גיט אַפּ אויף הערן קורסן און אַלץ גרעסער ווערט דער סכום צײַט וואָס ער גיט אַפּ אויף זײַן אַספּיראַנטור־טעמע. איבער הויפּט אויף זײַן אייגענער טעמע לערנט זיך אויס דער אַספּיראַנט צונויפֿ־צונעמען מאַטעריאַל און אַפּצושיידן אין די מקורים דעם עיקר פֿונעם טפל; דאָ לערנט ער זיך שאַצן מעטאָדן און אַרבעט זיך אויס זײַן אייגענעם צוגאַנג.

דער דאָזיקער דרך פֿון אינטענסיוור און אָנגעצילטער אַרבעט איז מיגלעך מחמת די צאָל אַספּיראַנטן איז אַ באַגרענעצטע, קודם־כל אָבער איבער דעם וואָס די אַספּיראַנטור איז אַן אָרגאַנישער טייל פֿון אַן אײַנגעשטעלטער וויסנשאַפֿט־לעכער אינסטיטוציע מיט אַ פֿעסטער פֿאָרשעריישער, זאָמלערישער און פֿאָרלע־גערישער פּראָגראַם. פֿון אָנהייב אָן האָט דער אַספּיראַנט רעגולערע קאָנסול־טאַציעס, צום וויניציקסטן איין מאָל אַ וואָך, מיטן דירעקטאָר אָדער אַ ספּעציעל באַשטימטן דאָצענט, און נאָכן ערשטן זמן ווערט ער אַ „חבר" בײַ איינעם פֿון די מיטגלידער פֿון די וויסנשאַפֿטלעכע סעקציעס, לויט דער ספּעציאַליטעט, און גענויסט פֿון זײַן כּסדרדיקער הדרכה. ווען ס'איז מיגלעך, גיט די אָנפֿי־רונג דעם אַספּיראַנט קאָנטאַקט מיט אָנדערע ספּעציאַליסטן אין דעם פֿעלד. ווען ס'מאַכט זיך אַ געלעגנהייט, ווערט דער אַספּיראַנט דערלאָזן צו מיטאַרבעט בײַ איינער פֿון די גרעסערע פֿאָרש־אונטערנעמונגען פֿון אינסטיטוט.

אין די פּראָסעמינאַרן באַקענען זיך די אַספּיראַנטן מיט די וויכטיקסטע מקורים און העלפֿמיטלען און מיט די יסודותדיקע מעטאָדן. די סעמינאַרן גע־ווינען צו צו אָן אינטענסיוור פֿאָרשונג פֿון אייגנציקע פּראָבלעמען. אויך קומען פֿאָר סיסטעמאַטיש באַריכט־זיצונגען פֿון אָלע אַספּיראַנטן אונטער דער אָנפֿירונג פֿון די דאָצענטן, טייל מאָל מיטן אָנטייל פֿון ספּעציעל פֿאַרבעטענע געלערנטע. די טעמעס פֿון די אַספּיראַנטן זײַנען טאָקע ניט ווײַט פֿון איין פֿאַך, אָבער די גאַנצע אַרבעט פֿון דער אַספּיראַנטור איז אויפֿגעבויט אויפֿן פּרינציפּ, אַז דער עיקר אין פֿאָרשונג זײַנען ניט אײַנגעגליווערטע פֿאַכן, נאָר פּראָבלעמען; און ווי באַלד אַזוי ווײַזן זיך אָפּט מאָל אַרויס פֿאַר זייער נאָענט ענינים, וואָס אין פֿלוג געהערן זיי צו פֿאָרשידענע פֿעלדער פֿון וויסנשאַפֿט. אָט פֿאַר וואָס איטלעכער אַספּיראַנט לערנט אָפּ אַזוי פֿיל פֿאַר זײַן אײַגענער פּראָבלעם דורך דעם וואָס ער ווערט געווויר וועגן די דערגרייכונגען און ספּקות פֿון קאָלעגן וואָס אַרבעטן אויף שכנישע פֿעלדער.

צום ווינציקסטן איין מאָל אין זמן האָבן די אַספּיראַנטן אַ געלעגנהייט בייצו־זײַן בײַ אַ סימפּאָזיום וואָס ווערט אײַנגעאָרדנט וועגן אַ וויכטיקער פּראָבלעם פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, פֿון דער לייטעראַטור אאַז״וו מיטן אַנטייל פֿון אויטאָ־ריטעטע פּערזענלעכקייטן אויף דעם פֿעלד.

פֿאַרעכענונגען

וועגן דעם אופֿן פֿון פֿאַרעכענען די נייטיקע צאָל פונקטן אויפֿן סמך פֿון זייער זעלבשטענדיקער אַרבעט און פֿון הערן די קורסן דאַרפֿן זיך די אַספּיראַנטן פֿאַרשטענדיקן מיט דער אַנפֿירונג בײַם אויסאַרבעטן זייער שטודירפּלאַן.

דאָס אייגענע איז שייך צו די פּראָאַספּיראַנטן וואָס טוען אַרבעט אין גלוי פֿון דער אַספּיראַנטור.

דאָס פֿאַרענדיקן די אַספּיראַנטור

די אַספּיראַנטור איז אײַנגעטיילט אין צוויי שטאַפּלען, א און ב.

אויף צו פֿאַרענדיקן דעם שטאַפּל א און צו באַקומען די געהעריקע צײַגע־ניש דאַרף דער אַספּיראַנט:

(א) אָפּזאָגן אויפֿן שטאַפּל א ניט ווינציקער ווי 4 זמנים.

(ב) באַקומען דורך דער צײַט צום ווינציקסטן 30 פונקטן קרעדיט.

(ג) ווײַזן, אַז ער איז בכוח צו לייענען וויסנשאַפֿטלעכע טעקסטן פֿון זײַן הויפּטפֿאַך אויף אייניער פֿון די ווײַטערדיקע שפּראַכן: דײַטש, פֿויליש, פֿראַנצייזיש, רוסיש.

(ד) אַנשרײַבן אַן אַרבעט אין זײַן הויפּטפֿאַך, וואָס זאָל אַנערקענט ווערן פֿאַר צופֿרידנשטעליק דורך אַ דאָצענט וואָס איז באַשטימט געווארן פֿאַר אַ ממונה אויף איר דורכן דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור. די אַנגענומענע אַרבעט ווערט אַן אייגנס פֿון יִוואָ און קען גענוצט ווערן נאָר אין דער יִוואָ־ביבליאָטעק. פּובליקירט ווערן מחוץ די אויסגאַבעס פֿון יִוואָ מעג די אַרבעט נאָר מיטן בפֿירושן הסכם פֿונעם דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור, און דערבײַ דאַרף דער יִוואָ דערמאָנט ווערן אין אַ פֿאָרם וואָס דער דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור ווועט אָנווײַזן.

די אַרבעט דאַרף צוגעשטעלט ווערן דעם שייכדיקן דאָצענט ניט שפּעטער ווי דעם 15טן נאָוועמבער, אויב דער אַספּיראַנט האָט בדעה צו באַקומען זײַן צײַגעניש אין ערשטן זמן, און ניט שפּעטער ווי דעם 15טן אַפּריל, אויב ער האָט בדעה צו באַקומען זײַן צײַגעניש אין צווייטן זמן.

אויף צו פֿאַרענדיקן דעם שטאַפּל ב און צו באַקומען די געהעריקע צײַגעניש דאַרף דער אַספּיראַנט:

(א) פֿאַרמאָגן אַ צײַגעניש פֿונעם שטאַפּל א.

(ב) אָפּזאָגן אויפֿן שטאַפּל ב ניט ווינציקער ווי 4 זמנים.

(ג) באַקומען דורך דער צײַט צום ווינציקסטן נאָך 30 פונקטן קרעדיט צו די וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט פֿונעם שטאַפּל א.

(ד) ווײַזן, אַז אַחוץ אין ייִדיש, העברעיִש און ענגליש איז ער בכוח צו לייענען וויסנשאַפֿטלעכע טעקסטן אין זײַן הויפּטפֿאַך אויף צוויי פֿון די ווײַטער־דיקע שפּראַכן: דײַטש, פּויליש, פֿראַנצייזיש, רוסיש.

(ה) דורכגיין דעם פֿאַרהער אין דעם אויסגעקליבענעם בײַפֿאַך (אָדער די אויסגעקליבענע בײַפֿאַכן).

(ו) אָנשרײַבן אַן אַרבעט אין זײַן הויפּטפֿאַך, וואָס זאָל זײַן אַ זעלבשטענ־דיקע פֿאָרשונג און אַ צושטײַער צום פֿעלד, צו וועלכן זי איז שייך. די טעמע דאַרף זײַן באַשטעטיקט פֿון אַ קאָמיסיע דאָצענטן לויטן פֿאָרשלאָג פֿון אַ דאָצענט וואָס איז באַשטימט געוואָרן פֿאַרן ממונה דורכן דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור. די אַרבעט דאַרף צוגעשטעלט ווערן אין פֿיר מאַשין־קאָפּיעס, און זי ווערט אַן אייגנס פֿון יִוואָ. אַרבעטן וואָס זײַנען שוין געווען פּובליקירט פֿריִער ווערן ניט אָנגענומען. פּובליקירט ווערן מחוץ די אויסגאַבעס פֿון יִוואָ מעג די אַרבעט נאָר מיטן בפֿירושן הסכּם פֿון דער אָנפֿירונג פֿון דער אַספּיראַנטור, און דערבײַ דאַרף דער יִוואָ דערמאָנט ווערן אין אַ פֿאָרם וואָס די אָנפֿירונג פֿון דער אַספּי־ראַנטור וועט אָנווײַזן.

די אַרבעט דאַרף צוגעשטעלט ווערן דעם שייכדיקן דאָצענט ניט שפּעטער ווי דעם 1טן אָקטאָבער, אויב דער אַספּיראַנט האָט בדעה צו באַקומען זײַן צײַגע־ניש אין ערשטן זמן, און ניט שפּעטער ווי דעם 1טן מאַרץ, אויב ער האָט בדעה צו באַקומען זײַן צײַגעניש אין צווייטן זמן.

אין אויסנאַמיקע פֿאַלן, אויב אַ ספּעציעלע קאָמיסיע דאָצענטן באַשליסט אַזוי און דער באַשלוס ווערט באַשטעטיקט דורכן דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור און באַקומט דעם הסכּם פֿון דער אָנפֿירונג פֿון דער אַספּיראַנטור, קען דער מינ־מאַלער טערמין פֿון לערנען אויף איטלעכן שטאַפּל רעדוצירט ווערן ביז 3 זמנים.

מיטן הסכּם פֿונעם דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור קענען אַנשטאָט דײַטש, פּויליש, פֿראַנצייזיש, רוסיש סובסטיטויִרט ווערן אַנדערע שפּראַכן, אין וועלכע ס׳איז פֿאַראַן אַן אָנזיכטיקע ליטעראַטור וועגן ייִדישע ענינים.

פֿונאַנדערבוי פֿון דער אַספּיראַנטור

ווי נאָר די צײַט וועט זײַן מסוגל, וועט דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינ־סטיטוט זיך ווענדן צו די געהעריקע אויטאָריטעטן וועגן אָנערקענען די אַספּיראַנטור ווי אַ יִוואָ־אייבערשול פֿאַר ייִדישע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן און וועגן אַן אויטאָ־ריזאַציע צו געבן אַקאַדעמישע גראַדן.

שׂכר־לימוד

דער שׂכר־לימוד אין דער אַספּיראַנטור, וואָס דאָס באַרעכטיקט צו אַ פֿולן קורס לימודים, צום אָנטייל אין די באַריכט־זיצונגען און קאָנסולטאַציעס, צום ניצן די ביבליאָטעק און דעם אַרכיוו אאַז״וו, איז $30 אַ זמן.

באַפֿרײַונג פֿון שׂכר־לימוד

אַספּיראַנטן, וואָס זייערע פּעולות אין לערנען שטײַגן אַריבער דעם דורכ־שניט, קענען אַפּליקירן פֿאַר באַפֿרײַונג פֿון שׂכר־לימוד.

אַפּלִיקאַנטן מיט געהעריקע רעקאָמענדאַציעס קענען באַפּרייט ווערן פֿון שכר־לימוד אויפֿן ערשטן זמן אויך.

סטיפּענדיעס

דער יִוואָ קען אויסטיילן אויפֿן לעוניאָר 1943/1942 פֿופּצן סטיפּענדיעס, איטלעכע צו 270$ א יאָר, אויסצוצאָלן צו 30$ א חודש.

פֿאַר אַ סטיפּענדיע קענען אַפּלִיקירן קאַנדידאַטן, וואָס

(א) זייערע פּעולות אין לערנען זײַנען זייער גוטע;

(ב) פֿאַרמאָגן אַ הויכן גרייסטיקן ניוואָ און מען קען זיך ריכטן, אַז זייער אַרבעט וועט ברענגען גוטע רעזולטאַטן;

(ג) גיבן אָפֿ אויף זייער אַרבעט אין דער אַספּיראַנטור לכל־הפּחות 30 שעה א וואָך.

אַפּלִיקאַנטן וואָס האָבן די געהעריקע רעקאָמענדאַציעס קענען באַקומען די סטיפּענדיע אויפֿן ערשטן זמן אויך.

די סטיפּענדיע ווערט געגעבן ניט ווי א באַלוינונג פֿאַר לערנען, נאָר בכדי גרינגער צו מאַכן דאָס לערנען פֿאַר די וואָס קענען זיך אַנדערש קיין עצה ניט געבן. ממילא קען די סטיפּענדיע צוריקגעצויגן ווערן אין מיטן זמן, אויב דער אַספּיראַנט ווײַזט ניט אַרויס געניג התמדה אַדער אויב ער קען זיך ניט אַרײַנפּאַסן אין דער אַרבעט.

די פּראָאַספּיראַנטור פֿון יִוואָ

אין 1938 איז בײַ דער אַספּיראַנטור פֿון יִוואָ געשאַפֿן געוואָרן א צו־גרייט־שטאַפּל, די פּראָאַספּיראַנטור. זי טראָגט דעם נאָמען פֿון דעם באַוווסטן כּלל־טוער ברוך כהן־ווירגילי, איינער פֿון די גרינדערס און בויערס פֿון יִוואָ. אין 1941 איז די פּראָאַספּיראַנטור באַנײַט געוואָרן אין ניו־יאָרק.

אויפֿנעם פֿון פּראָאַספּיראַנטן

אויף דער פּראָאַספּיראַנטור ווערן אָנגענומען פּערזאָנען וואָס האָבן שטודירט לכל־הפּחות צוויי יאָר אין אַן אָנערקענטן אַמעריקאַנער קאָלעדזש, אויב דער קורס וואָס זיי זײַנען דורכגעגאַנגען ווערט אָנערקענט דורך דער קוואָליפֿיציר־קאָמיסיע פֿאַר צוגעפּאַסט און אויב זיי וועלן בײַ א פֿאַרהער אַרויסווײַזן מינימום־קענטנישן אין ייִדיש, אין העברעיש, אין ייִדישער געשיכטע און אין אַקטועלע ייִדישע פּראָבלעמען.

צו דער אַפּלִיקאַציע דאַרף דער קאַנדידאַט בײַלייגן א פֿולע קאָפּיע פֿון די דאָקומענטן וועגן זײַן שטודיום נאָך הײַסקול און אויך געהעריקע באַשטעטיקונגען וועגן זײַן לערנען אין ייִדישע שולן, אויב ער איז אין אַזוינע שולן געגאַנגען.

א רשימה פֿון די מינימום־פֿאָדערונגען אין ייִדיש, אין העברעיש, אין ייִדישער געשיכטע און אין אַקטועלע ייִדישע פּראָבלעמען ווערט אַרויסגעשיקט פּרײַז.

אין אויסנאָמיקע פֿאַלן, לויט א ספּעציעלן באַשלוס פֿון דער קוואָליפֿיציר־קאָמיסיע און מיטן הסכם פֿונעם אָנפֿירער פֿון דער פּראָאַספּיראַנטור, קענען אָנגענומען ווערן פֿאַר פּראָאַספּיראַנטן פּערזאָנען וואָס זײַנען ניט געגאַנגען אין קיין אָנערקענטן אַמעריקאַנער קאָלעדזש, נאָר זיי פֿאַרמאָגן אייראָפּעיש צײַגענישן

פֿון אַן ענלעכן כאַראַקטער אָדער אַן אויסבילדונג וואָס איז עקוויוואַלענט צו דער וואָס ווערט געפֿאָדערט.

דאָס שטודיום אין דער פּראָאַספּיראַנטור

די פּראָאַספּיראַנטן פֿירן זייער שטודיום לויט אַ ספּעציעלער פּראָגראַם פֿון אַ צוגרייטנדיקן כאַראַקטער, אָבער אויפֿן סמך פֿון קענטענישן און אינטערעס קענען זיי אויך דערלאָזן ווערן צו די קורסן און פּראָסעמינאַרן פֿון דער אַספּי־ראַנטור, אויף וויפֿל דאָס וועט ניט שטערן די רעגולערע אַרבעט פֿון די אַספּי־ראַנטן.

די פּראָאַספּיראַנטן קענען אויך באַקומען צערטיפֿיקאַטן פֿאַר אַרבעט וואָס זיי טוען אָפּ אין גבֿול פֿון דער אַספּיראַנטור, אָבער ניט מער ווי 5 פּונקטן אַ זמן, און פֿאַררעכנט ווערן קענען די קרעדיטן ערשט נאָך דעם ווי דער פּראָאַספּיראַנט איז אַרײַן אין דער אַספּיראַנטור.

פּראָאַספּיראַנטן קענען אָנגענומען ווערן אין דער אַספּיראַנטור לויט די אַלגעמיינע אויפֿנעם־באַשטימונגען (זע ז׳ 5). אין קיין פֿאַל קען דאָס ניט געשען איידער זיי וועלן אָפּזײַן אין דער פּראָאַספּיראַנטור צום ווינציקסטן צוויי זמנים.

שׂכר־לימוד

דער שׂכר־לימוד אין דער פּראָאַספּיראַנטור, וואָס דאָס באַרעכטיקט אויך צום אָנטייל אין אַלע דערלאָזלעכע קורסן און פּראָסעמינאַרן פֿון דער אַספּיראַנטור, צום ניצן די ביבליאָטעק און דעם אַרכיוו אאַז״וו, איז $15 אַ זמן.

באַפֿרײַונג פֿון שׂכר־לימוד

פּראָאַספּיראַנטן, וואָס זייערע פּעולות אין לערנען שטײַגן אַריבער דעם דורכשניט, קענען אַפּליקירן פֿאַר באַפֿרײַונג פֿון שׂכר־לימוד.

אַפּליקאַנטן מיט געהעריקע רעקאָמענדאַציעס קענען באַפֿרײַט ווערן פֿון שׂכר־לימוד אויפֿן ערשטן זמן אויך.

סטיפּענדיעס

דער ייִוואָ קען אויסטיילן אויפֿן לערניאָר 1943/1942 צען סטיפּענדיעס, איטלעכע צו $135 אַ יאָר, אויסצוצאָלן צו $15 אַ חודש.

פֿאַר אַ סטיפּענדיע קענען אַפּליקירן קאַנדידאַטן, וואָס

(א) זייערע פּעולות אין לערנען זײַנען זייער גוטע;

(ב) פֿאַרמאָגן אַ הויכן גײַסטיקן ניוואָ און מען קען זיך ריכטן, אַז זייער אַרבעט וועט ברענגען גוטע רעזולטאַטן;

(ג) גיבן אָפּ אויף זייער אַרבעט אין דער פּראָאַספּיראַנטור לכל־הפּחות 18 שעה אַ וואָך.

אַפּליקאַנטן וואָס האָבן די געהעריקע רעקאָמענדאַציעס קענען באַקומען די סטיפּענדיע אויפֿן ערשטן זמן אויך.

די סטיפּענדיע ווערט געגעבן ניט ווי אַ באַלוינונג פֿאַר לערנען, נאָר בכדי גרינגער צו מאַכן דאָס לערנען פֿאַר די וואָס קענען זיך אַנדערש קיין עצה ניט

געבן. ממילא קען די סטיפּענדיע צוריקגעצויגן ווערן אין מיטן זמן, אויב דער פּראָפֿאַספּיראַנט ווייזט ניט אַרויס גענוג התמדה אָדער אויב ער קען זיך ניט אַריינפּאַסן אין דער אַרבעט.

ספּעציעלע סטודענטן

אויף וויפֿל דאָס איז ניט קיין שטער פֿאַר דער אַרבעט פֿון די אַספּיראַנטן און פּראָפֿאַספּיראַנטן, קענען צו געווינסע קורסן דערלאַנגן ווערן אויך ספּעציעלע סטודענטן. אויב די דאָזיקע ספּעציעלע סטודענטן ווילן באַקומען באַשטעטיקונגען, אַז זיי האָבן דורכגעמאַכט דעם אָדער יענעם קורס, מוזן זיי פֿרייער דורכגיין אַ פֿאָרהער בײַם געהעריקן דאָצענט.

די לימודים וואָס זײַנען רעזערווירט פֿאַר אַספּיראַנטן און פּראָפֿאַספּיראַנטן זײַנען אין דער רשימה לימודים באַצייכנט מיט אַ שטערנדל.

קרעדיטן

ס׳וועלן געמאַכט ווערן די געהעריקע אַפּליקאַציעס, אַז פֿאַר קורסן אין דער אַספּיראַנטור זאָלן געגעבן ווערן alertness credits פֿון דער בראָד אָוו עדיוקיישן און אַז די קורסן זאָלן אָנערקענט ווערן פֿון דער סיוויל סוירוויס קאָמישן פֿון דער שטאָט ניו־יאָרק.

אָפּצאָל

דאָס געצאָלט פֿאַר ספּעציעלע סטודענטן איז $1 פֿאַר 4 שעה לעקציעס, צו באַצאָלן פֿאַרויס. מען קען זיך אויך פֿאַרשרײַבן אויף 25 שעה פֿאַר אַ געצאָלט פֿון $4, צו באַצאָלן פֿאַרויס. דאָס געצאָלט פֿאַר ניט־באַזוכטע לעקציעס ווערט ניט אומגעקערט.

דאָס געצאָלט פֿאַר אַ פֿאָרהער איז $2.

אָפּענע קורסן

די קורסן וואָס זײַנען אין דער רשימה לימודים באַצייכנט מיט צוויי שטערנדלעך זײַנען אָפֿן פֿאַר אַלעמען אָן געצאָלט.

קאָנסולטאַציע

די דאָצענטור פֿון דער אַספּיראַנטור איז גרייט אויסצוהעלפֿן מיט עצות און אָנווײַזונגען אַלע פּערזאָנען וואָס זײַנען אַרײַנגעטאָן אָדער ווילן זיך אַרײַנטאָן אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט אויף איינעם פֿון די פֿעלדער וואָס ווערן באַאַרבעט אין יִוואָ.

אָרט פֿון די לעקציעס

אין דער צײַט ווען די איצטיקע בראָשורן גייען אַרויס — סוף זומער 1942 — געפֿינט זיך דער יִוואָ אויף 425 לאַפֿאַיעט־גאַס, ניו־יאָרק. מיר ריכטן זיך אָבער, אַז אין אָקטאָבער 1942 וועט זיך דער יִוואָ אַריבערקלײַבן אין זײַן אייגענער היים, 535 וועסט 123סטע גאַס, ניו־יאָרק, און פֿון יענעם אָן ווערט די גאנצע אַרבעט, ממילא אויך די אַספּיראַנטור, אַריבערגעטראָגן אַהין.

אַרײַנפֿיר-קורסן

1. אַרײַנפֿיר אין באַנוץ פֿון יידישע זאַמלונגען אין אַמעריקאַנער ביבליאָטעקן. 4 שעה. י. בלאָך.

ביכער און כּתבֿ־יד פֿון אַ יידישן אינהאַלט אין יידיש און אַלגעמיינע זאַמלונגען. געשיכטע פֿון די זאַמלונגען. די מיגלעכקייט צו ניצן זיי אין פֿאַרבינדונג מיט די אַלגעמיינע און אַנדערע ספּעציעלע זאַמלונגען אין די גרויסע ביבליאָטעקן.

2. די וויכטיקסטע יידישע ביבליאָגראַפֿיעס. 4 שעה. מ. קאַסאָווער.

ביז שטיינשנײַדערן. שטיינשנײַדערס אויפֿטו. שטיינשנײַדערס תּלמידים. בן־יעקבֿ. ביבליאָגראַפֿיעס פֿון אונדזער דור. פּרט־ביבליאָגראַפֿיעס. ביבליאָגראַפֿישע זשורנאַלן.

3. יידישע ענציקלאָפּעדיעס. 4 שעה. י. שאַצקי.

Jewish Encyclopaedia, Еврейская Энциклопедия, Encyclopaedia Judaica, Jüdisches Lexikon, אַלגעמיינע יידישע ענציקלאָפּעדיע, Universal Jewish Encyclopedia. קלענערע ווערק.

סאָציאָלאָגיע, עקאָנאָמיק

4. אַרײַנפֿיר אין דער דעמאָגראַפֿיע פֿון יידן אין אַמעריקע. 30 שעה.

נ. גאָלדבערג.

דער קורס איז אויסן: א) צו געבן אינפֿאָרמאַציע וועגן די עיקרדיקע פֿאַקטן, ב) צו באַהאַנדלען מעטאָדאָלאָגישע פּראָבלעמען, ג) צו געבן אַ קריטישן איבערבליק איבער דער לי־טעראַטור אין דעם פֿאַך. — אָחרון באַפֿעלקערונג־באַוועגונג וועט דער קורס אַרומנעמען: עקאָנאָ־מישע סטרוקטור; יידן אין די אַמעריקאַנער שולן פֿון פֿאַרשיידענע שטאַפּלען; אינטעליגענץ פֿון יידישע סטודענטן; פֿאַרבראַכערישקייט; פֿאַרמען פֿון יידישער קהלשער אָרגאַניזאַציע אאַז״ו.

5. דאָס אויספֿאָרשן יידישע קהילות אין אַמעריקע. 6 שעה. ש. קעניג.

גרויסע, מיטלע און קליינע קהילות. יסודותדיקע פּראָבלעמען פֿאַרן פֿאָרשער. אָנאַליז און דיסקוסיע פֿון אַ צאָל אַרבעטן. אויסבליקן פֿאַר דער פֿאָרשונג.

6. עקאָנאָמישע טענדענצן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און זייער ווירקונג אויף דער לאָגע פֿון יידן. 4 שעה. נ. רײַד.

וואָס וויסן מיר וועגן דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פֿון אַמעריקאַנער יידן. הויפּטטענדענצן אין דער אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק פֿאַר די לעצטע פֿופֿציק יאָר. מיגלעכע ווירקונגען פֿון עקאָנאָמישע שינויים אויפֿן סטאַטוס פֿון יידן.

7. רעליגיעזע שטרעמונגען אין אַמעריקאַנער יידישן לעבן. 6 שעה.

א. נ. דוקער.

דער הינטערגרונט. די וויכטיקערע ריכטונגען, זייער אָנטוויקלונג, אָרגאַניזאַציע און אָרט אינעם יידישן קיבוץ. טעאָריעס וועגן דער אַרײַנפֿאַסונג פֿון דער יידישער רעליגיע אין אַמע־ריקאַנער לעבן.

8. יידישע סאָציאַלע אַרבעט אין אַמעריקע. 6 שעה. מ. סאָלטעס.

התּחלה און עוואָלוציע פֿון יידישן „סאָציאַלן דינסט״ אין אַמעריקע. פֿאַרנעם און טיפּ פֿון די אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס. טענדענצן אין דער אָנטוויקלונג.

*

****9. די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פֿון דייַטשע ייִדן אין דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט.** 6 שעה. י. לעשטשינסקי.

די ייִדישע בורזשואַזיע אין 18טן י״ה; אירע פּריווילעגיעס ביז דער עמאַנסיפּאַציע און זייער ווירקונג אויף דער עמאַנסיפּאַציע. די עקאָנאָמישע סטרוקטור פֿון דייַטשלאַנד אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה און די פּרנסות פֿון ייִדן. דער עקאָנאָמישער אויפֿשטייַג פֿון דייַטש־לאַנד און דער אָנטייל פֿון ייִדן אין אים.

*

10. די ווירטשאַפֿטלעכע און סאָציאַלע געשיכטע פֿון פּוילישע ייִדן אין 20טן יאָרהונדערט. 4 שעה. א. אַלעקסאַנדראָוויטש.

רוסיש־פּוילן, גאַליציע, פּויזענער קאַנט ביז 1918. די שינויים אין דער ווירטשאַפֿטלעכער סטרוקטור פֿון ייִדן אונטער דער ווירקונג פֿון דער נייַער פּאָליטישער אָרדענונג. שינויים אין דער סאָציאַלער סטרוקטור. דאָס בילד ערב דער איצטיקער מלחמה. אויסבליקן.

11. ייִדישע עמיגראַציע פֿון 1881 ביזן סוף פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. 4 שעה. א. דיזשור.

עמיגראַציע בייַ די אומות־העולם און בייַ ייִדן. פֿיר תּקופֿות אין דער ייִדישער עמיגראַציע. כאַראַקטעריסטישע דערשיינונגען אין דער ייִדישער עמיגראַציע. די תּקופֿה 1881—1914. די צייַט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויספֿירן.

12. ייִדישע עמיגראַציע פֿון פּוילן 1919—1939. 6 שעה. אַ. טאַרטאַקאָווער.

עמיגראַציע ביז 1919. סיבות פֿון ייִדישער עמיגראַציע פֿון דער פּוילישער רעפּובליק. פֿאַרגלייַך צווישן ייִדישער און ניט־ייִדישער עמיגראַציע. גלידערונג פֿון דער עמיגראַציע לויט עלטער, געשלעכט, פֿאַכן, פּראָווינצן, אימיגראַציע־לענדער. הילף פֿאַרן עמיגראַנט. אויסבליקן.

13. די פּראָבלעמאַטיק פֿון ייִדיש־וועלטלעכן שולוועזן אין פּוילן 1919—1939. 4 שעה. ש. מענדעלסאָן.

דער היסטאָרישער הינטערגרונט. דער סאָציאַלער באַזיס. די שול פּעדאַגאָגיש און געזעל־שאַפֿטלעך. מקורים פֿון שוואַכקייט און מקורים פֿון שטאַרקייט. סך־הכּלען.

*

14. די ארץ־ישׂראלדיקע קבֿוצה ווי אַ סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער פֿענאָמען. 4 שעה. ש. ווורם.

דער מענטשן־מאַטעריאַל און דער היסטאָרישער הינטערגרונט. עקאָנאָמישע פֿונקציעס. גלייַכהייט און אויטאָריטעט. מאַן און פֿרוי. קינדער. אידעאַליזם און רעאַליזם. די קבֿוצה אין פֿאַרגלייַך מיט אַנדערע קאָמונעס.

געשיכטע

15. דער אויפֿקום פֿון ייִדישן גלויבן. 4 שעה. אַ. מענעס.

מידבר און אַקערלאַנד. נזירים און לוויים. די תּקופֿה פֿון אליהו און אלישע. דער אָנהייב פֿון דער ליטעראַרישער נבֿואה.

*

16. דער הייַנטיקער שטאַנד פֿון דער כּוזרים־פּראָבלעם. 4 שעה. י. ברוצקוס.

איבערבליק איבער דער געשיכטע פֿון דער כּוזרישער מלוכה. אַראַבישע מקורים. ייִדישע מקורים. די כּוזרים־פֿראַגע אין דער היסטאָרישער ליטעראַטור.

*

17. די עקאָנאָמישע געשיכטע פֿון פּוילישן יידנטום ביזן סוף 18טן יאָרהונדערט. 12 שעה. ר. מאַהלער.

נאָך אַן איבערבליק איבער די הויפּטפֿאַזעס פֿון דער אַנטוויקלונג ווערן אין יעדער תּקופֿה באַזונדער באַטראַכט די ווירטשאַפֿטלעכע פּראָבלעמען: סאַציאַל־עקאָנאָמישער און פּאָליטישער מצב פֿון לאַנד; אימיגראַציע, צאָל און צעשפּרייטונג פֿון יידן; עקאָנאָמישע און סאַציאַלע סטרוקטור פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג; די ראָלע פֿון יידן אין עקאָנאָמישן לעבן פֿון לאַנד.

18. די השׂכּלה אין רוסיש־פּוילן פֿון 1800 ביז 1880. 4 שעה. י. שאַצקי.

דירעקטע באַקאַנטשאַפֿט מיט מענדעלסאָנס חיבורים און מיט די מיטגלידער פֿון זײַן קרײַז. השפּעה פֿון דער דײַטשער פּראָקטישער השׂכּלה אויף די בילדונגס־פּראָגראַמען פֿון דער רעגירונג און פֿון די משׂכּילים. פֿאַרשיידענע ריכטונגען: קאָנסערוואַטיזם, נעאָ־אָרטאָדאָקסישע, מעסיק ראַציאָנאַליסטישע, ראַדיקאַל רעפֿאָרמיסטישע. די שפּראַכן־פֿראָגע. די רוסיש־פּוילישע השׂכּלה אין פֿאַרגלײַך מיט דער גאַליצישער און ליטווישער.

19. די פּוילישיידישע באַציִונגען 1919—1939. 6 שעה. ש. סעגאַל.

די סיטואַציע פֿון יידן בײַם אָנהייב פֿון דער פּוילישער אומאָפּהענגיקייט. עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און קולטורעלע פּראָבלעמען. ביז דער מיי־איבערקערעניש (1926); די „אוגאָדע". די אָנטוויקלונג אונטער פּילסודסקין (1926—1935). פֿון פּילסודסקיס טויט ביז דער מלחמה (1935—1939).

*

20. די אינסטיטוציע פֿון חרם בײַ יידן. 6 שעה. י. לעווין.

אין די עלטסטע צײַטן. אין דער תּקופֿה פֿון תּלמוד. די אָנטוויקלונג אין מיטל־עלטער. מינים חרם: קלייניגער (נידוי, שמתא) און גרויסער; דער חרם latae sententiae און ferendae sententiae אין פֿאַרגלײַך מיט דער קלויסטערשער עקסקאָמוניקאַציע. דער חרם אין דער נײַער צײַט. דער חרם וויִ דער יסוד פֿון דער יידישער אויטאָנאָמיע.

*

21. געשיכטע פֿון דער יידישער אימיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן ביז 1880. 12 שעה. ר. גלאָנץ.

די קאָלאָניאַלע אימיגראַציע און די אימיגראַציע פֿון 19טן י״ה. וואָס האָט געטריבן צו אויס־וואַנדערונג. פֿון וואַנען און מיט וואָס איז מען געקומען. אַמעריקע וויִ אַן אימיגראַציע־לאַנד. וויִ האָבן זיך באַזעצט די אימיגראַנטן און וויִ אַזוי האָבן זיי זיך אײַנגעאָרדנט אין די ערשטע סטאַדיעס. די יידישע אימיגראַציע אויפֿן פֿאָן פֿון דער אַלגעמיינער אימיגראַציע. ערבֿ דער גרויסער מאַסן־אימיגראַציע פֿון די 80ער יאָרן.

*

22. דער אויפֿקום פֿון מאָדערנעם נאַציאָנאַליזם. 6 שעה. ק. פּינסקער.

באַטײַט און וויכטיקייט פֿון נאַציאָנאַליזם אין הײַנטיקן לעבן. סאַציאָלאָגישער אַנאַליז פֿון די פֿאַקטאָרן פֿון נאַציאָנאַליזם. פֿרוכטן פֿון דעפֿינירן. נאַציאָנאַליזם — אייביק אָדער הײַנט־צײַטיק?

****23. יידן אין דער רוסלענדער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין דער צווייטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט.** 6 שעה. א. טשערי־קאָווער.

דער סאַציאַל־פּאָליטישער הינטערגרונט. נאָראָדניקעס, נאָראָדאָוואָלצעס און די פּאָנירן פֿון מאָסקסיזם. יידן אין די „אָלגעמיינע" באַוועגונגען. יידישער סאַציאַליזם. ליבערמאַן און זײַן קרײַז.

24. די אָנהייבן פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. 4 שעה.

פּ. קורסקי.

דער ציקל וועט באַהאַנדלען דעם היסטאָרישן פֿאָן, אויף וועלכן עס איז אויפֿגעקומען די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג אין אייראָפּע, און וועט דערפֿירן דעם איבערבליק ביזן מיטן פֿון די 90ער יאָרן.

25. אַחד־העם און זײַן שיטה. 4 שעה. בן־אַדיר.

אַחד־העמס שיטה אויפֿן פֿאָן פֿון דער חיבת־ציון־באַוועגונג. ייִדן און ייִדישקייט. די ראָלע פֿון לאַנד און פֿון שפּראַך. דער נאַציאָנאַלער גײַסט. אַחד־העם דער שרײַבער און דער פֿירער.

*

26. ייִדישע סימבאָליק. 6 שעה. פּ. ראָמאַנאָף.

אָפּשטאַם און וווקס. פֿיזישע און מעטאַפֿיזישע סימבאָליק אין דער תּנכישער, תּלמודישער, נאָכתּלמודישער תּקופֿה. רעליגיעז־נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער באַטײַט פֿון דער ייִדישער סימבאָליק. עטישע און עסטעטישע ווערטן. ייִדישע סימבאָליק הײַנט צו טאָג און דאָס זוכן נײַע אויסדרוקן און פֿאָרמען. — דער קורס וועט זײַן אילוסטרירט.

פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן

27. די מיעוטים־טראַקטאַטן פֿון ווערסאַל. 4 שעה. מ. ווישניאַק.

די געשיכטע פֿון די טראַקטאַטן. געזעץ־געבערישע און אַדמיניסטראַטיווע פּראַקטיק אין די וויכטיקסטע מלוכות. דעפֿעקטן פֿון פֿאָרמולירונג און דעפֿעקטן פֿון דורכפֿירונג.

28. די קולטור־אויטאָנאָמיע אין עסטלאַנד. 4 שעה. י. ראָבינזאָן.

געשיכטע און אַנאַליז פֿון געזעץ פֿון 1925. דער גרונטגעדאַנק וועגן אָפּטיילן קולטור פֿון פּאָליטיק. פֿאַרגלײַך מיט פֿרי̇ערדיקע געזעץ־געבערישע אַקטן (אוקראַי̇נע, ליטע). דאָס געזעץ און דער דײַטשער מיעוט. דער ייִדישער מיעוט. דאָס אָנקומען פֿון נאַציזם און די בהדרגהדיקע ירידה. אָפּשאַצונג פֿון געזעץ אין שײַן פֿון כמעט 15 יאָר פּראַקטיק.

29. דער אויפֿקום און די אַנטוויקלונג פֿון בריטישן מאַנדאַט אויף ארץ־ישׂראל. 6 שעה. מ. לאַזערסאָן.

דער באַגריף מאַנדאַט אין פֿעלקערערכט. מינים מאַנדאַטן. דער ארץ־ישׂראל־מאַנדאַט; מאַנדאַט און קאָנסטיטוציע; די ייִדישע אַגענטור; די אַראַבער און דער מאַנדאַט. די ווײַסביכער און אַנדערע אַרויסזאָגונגען ווי פּירושים אויפֿן מאַנדאַט. געריכט־מוסדות און דער מאַנדאַט. די שטענדיקע מאַנדאַטן־קאָמיסיע פֿון פֿעלקערבונד.

פּסיכאָלאָגיע, פֿילאָסאָפֿיע

****30. נעגאַטיווע באַציִונגען פֿון ייִדן צו ייִדן.** 6 שעה. ל. לעהרער.

די פּסיכאָלאָגישע און סאָציאָלאָגישע זײַט פֿון דער פּראָבלעם. די טעאָריעס וואָס זײַנען פֿאָרגעלייגט געוואָרן צו דערקלערן די דערשײַנונג. אַ פּרוּוו קלאָר צו מאַכן די אַספּעקטן פֿונעם ענין, וואָס די פֿרי̇ערדיקע טעאָריעס האָבן ניט גענומען אין אַכט.

31. פּסיכיאַטרישע פּראָבלעמען בײַ ייִדן הײַנט צו טאָג. 4 שעה. מ. ווײַנבערג.

די ראָלע פֿון פֿאַרשטאַרקטע רדיפֿות ווי אַ סיבה פֿון גײַסטיקע קראַנקייטן. עקאָנאָמיש ווילזײַן ווי אַ סיבה פֿון אומסטאַבילקייט אינעם יונגן ייִדישן דור. אַדאַפּטירונג ווי אַ מיטל אויפֿצוהאַלטן דאָס ייִדישע פֿאָלק אין דער נאָכמלחמהדיקער תּקופֿה. — דער דאָצענט וועט ברענגען אילוסטראַטיווע פֿאַלן פֿון זײַן פּסיכיאַטרישער פּראַקטיק.

32. פּראָסעמינאַר פֿון פּעדאַגאָגישער פּסיכאָלאָגיע. 12 שעה. ב. טומאַרין.

די אַנטוויקלונג פֿון פּערזענלעכקייט בײַם קינד און איר אָפּהענגיקייט פֿון קולטורעלע און סאָציאַלע פֿאַקטאָרן. — אַ היפּשער טייל צײַט וועט אָפּגעגעבן ווערן אויף דיסקוטירן פֿאַלן וואָס די צוהערערס וועלן ברענגען.

*

33. קוואַלן פֿון מורא אין דעם נעגערס לעבן. 2 שעה. ד. דאַלאַרד.

די קוואַלן פֿון מורא אין דעם נעגערס לעבן: וואָס די דערצי̇ונג איז גורם; וואָס קומט פֿון דעם נעגערס ספּעציפֿישער פּאָזיציע אין דעם ברייטערן כלל.—די לעקציע וועט געלייענט ווערן אין ענגליש.

*

34. פֿילאָן און זײַן פֿילאָסאָפֿיע. 4 שעה. ח. זשיטלאָווסקי.
אַן אַנאַליז פֿון פֿילאָנס פּערזענלעכקייט און פֿון זײַן שיטה אויפֿן פֿאָן פֿון דער תּקופֿה.

ליטעראַטור-פֿאָרשונג

35. אַרײַנפֿיר אין שמואל־בוך. 4 שעה. נ. זיסקינד.
געשיכטע פֿון דער פֿאָרשונג. דאָס אָרט פֿון שמואל־בוך אין דער אַלט־ייִדישער ליטע־ראַטור. שפּראַך און סטיל. מעטריק. השערות וועגן דעם מחבר און דער אויפֿקומצײַט.

36. די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור ביז 1900. 4 שעה. ש. ניגער.
המשך פֿון דער אַלטהיימישער ליטעראַטור און ליטעראַטור פֿון אַ נײַעם לאַנד. די פֿאַר־שיידנקייט אינעם אָפּשטאַם פֿון די אימיגראַנטן און זייער סאָציאַלע דיפֿערענצירונג. ווי אַזוי די ביידע פֿאַקטאָרן האָבן געווירקט אויף דער ליטעראַטור. די ערשטע און די צווייטע העלפֿט פֿון דעם 30יעריקן פּעריאָד. סאָציאַל־עטישע און קינסטלערישע ליטעראַטור־ווערטן.

37. פּרצעס דראַמעס. 4 שעה. ש. ביקל.
אַנאַליז און אינטערפּרעטאַציע פֿון „די גאָלדענע קייט", „אין פּאָליש אויף דער קייט" און „בײַ נאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק".

38. דער אימפּרעסיאָניזם אין דער ייִדישער ליטעראַטור. 4 שעה.
נ. ב. מינקאָוו.
היסטאָרישער הינטערגרונט פֿון אימפּרעסיאָניזם אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אימפּרע־סיאָניזם ווי אַ לעבנס־געפֿיל און ווי אַ שיטה אין קונסט. דער ייִדישער אימפּרעסיאָניזם אין רוסלאַנד, גאַליציע און אַמעריקע.

*

39. יהודה הלוי. 4 שעה. אַ. רעגעלסאָן.
אַנאַליז און אינטערפּרעטאַציע פֿון די לידער און פֿון „כּוזרי".

*

40. היינריך היינע, דער קינסטלער און דער מענטש. 4 שעה. ש. ליפּצין.
ביאָגראַפֿיע: פֿאַקטן און לעגענדעס. דער פּראָזאַיִקער און פּאָעט. דער דענקער און קעמפֿער. דער דײַטש און דער ייִד. היינעס קוק אויף ייִדישער געשיכטע און אויף ייִדישקייט.

41. ייִדישע פּראָבלעמען אין דער פֿראַנצייזישער ליטעראַטור. 6 שעה.
אַ. ספּיר.
זאַנגווילס השפּעה אין דער פֿראַנצייזישער ליטעראַטור. די ברידער טאַראָ. זשאַק דע לאַקרעטעל. מאַרסעל פּרוסט. אַנרי פֿראַנק. אַנרי הערץ. עדמאָן פֿלעג. זשאַן־רישאַר בלאָק און די עלזאַסער ייִדן. אַרמאַן לונעל און די ייִדן פֿון קאָמטאַ־ווענעסען. זשאָרזש קעסעל. אירענע נעמיראָווסקי. עליזע רײַס און דאָס אַלזשירער ייִדנטום. אויספֿירן. — 3 שעה לעקציעס, 3 שעה פֿראַגעס און דיסקוסיע. די לעקציעס וועלן געלייענט ווערן אין פֿראַנצייזיש.

שפּראַך-וויסנשאַפֿט

42. ייִדיש א. 66 שעה. י. מאַרק.
איבערבליק איבער די יסודות פֿון גראַמאַטיק. קאָמפּאָזיציע, דיסקוטירן בעל־פּה. דער קורס האָט אין זינען אויסצוגלעטן שפּראַכדעפֿקטן בײַ די צוהערערס.

43. ייִדיש ב. 35 שעה. י. מאַרק.
המשך פֿון טעאָריע און פּראַקטיק איז קאָמפּאָזיציע און אין ריידן עפֿנטלעך.

44. ייִדיש ג. 35 שעה. י. מאַרק.

העכערער קורס אין קאָמפּאָזיציע און אין ריידן, מיט אַ ספּעציעלן טראָפּ אויף וויסנשאַפֿטלעכער שפּראַך. — יעדער אַספּיראַנט און פּראָאַספּיראַנט נעמט אָנטייל אין איינער פֿון די ייִדיש־גרופּעס.

45. העברעיִש א. 35 שעה. מ. קאָסאָווער.

גרונטפֿאָרמען און גראַמאַטישע פּרינציפּן פֿון דער שפּראַך. לייענען און שרײַבן גרינגע העב־רעיִשע טעקסטן.

46. העברעיִש ב. 35 שעה. מ. קאָסאָווער.

מיטעלער קורס. אינטענסיוו לייענען, אויסשפּראַך, איבערבליק איבער דער גראַמאַטיק, קאָמפּאָזיציע. דער קורס דאַרף געבן די צוהערערס אַ פֿעיִקייט צו לייענען פֿליסיק ניט קיין צו האַרבן העברעיִשן טעקסט. — יעדער אַספּיראַנט נעמט אָנטייל אין איינער פֿון די צוויי העברעיִש־גרופּעס.

*

47. ייִדישע גראַמאַטיק, I: פֿאָנעטיק. 16 שעה. י. אַ. יאָפֿע.

פֿאָנעטיק און פֿאָנאָלאָגיע. פֿאָנעמע. רייד־אַפּאַראַט. שטימיקע און אָנשטימיקע קלאַנגען; מוילקלאַנגען; נאָזקלאַנגען; וואָקאַל און קאָנסאָנאַנט. אָפּשטאַם פֿון ייִדיש; קלאַנגען וואָס ייִדיש האָט אַרײַנגענומען פֿון די פֿאַרשיידענע באַשטאַנד־עלעמענטן. ייִדישע קאָנסאָנאַנטן, ייִדישע וואָקאַלן. טראַף. אַקצענט. קלאַנגלעכע ענדערונגען אין וואָרט און זאַץ.

****48. גרונטפּראָבלעמען פֿון דער ייִדישער קולטורשפּראַך.** 6 שעה. מ. וויַנרײַך.

דער בײַט אין דער סאָציאַלער פּאָזיציע און פֿונקציע פֿון ייִדיש זינט אָנהייב 19טן י״ה. די פּראָבלעמען פֿון דער ייִדישער קולטורשפּראַך אילוסטרירט אויף מענדעלען, שלום־עליכמען און פּרצן. די ראָלע פֿון דײַטש און די פּראָבלעם דײַטשמעריש. די באַציִונג צום העברעיִש־אַרמישן עלעמענט. סלאַוויזמען. אַנגליציזמען. אַמעריקאַנער ייִדיש. ווי אַזוי אויסצונוצן די אינעווייניקסטע שאַף־כּוחות פֿון ייִדיש. לעבנס־ספֿערעס און שטאַפּלען.

*

49. חומש־טײַטש. 4 שעה. ש. נאָבל.

דער טײַטש אין דער אַלט־ייִדישער ליטעראַטור. גלאָסאַרן און איבערזעצונגען. העלפֿ־ביכער. עבֿרי־טײַטש־חומשים. חדר־טײַטשן. אומגאַנגשפּראַך און טײַטששפּראַך; כאַראַקטע־ריסטיק פֿון די טײַטשווערטער. פּראָבלעמען און מעטאָדן פֿון פֿאָרשן.

50. מערבֿ־ייִדיש. 6 שעה. מ. וויַנרײַך.

שפּאַלטונג צווישן מערבֿדיקן און מיזרחדיקן ייִדיש; פֿאַקטן ביזן 18טן י״ה. מערבֿ־ייִדיש אין 18טן י״ה. דיאַלעקטישע גלידערונג. אַנאַליז פֿון עטלעכע טעקסטן. מערבֿ־ייִדיש אין 19טן און 20טן י״ה.

*

51. דער סלאַווישער שיכט אין דער שפּראַך־געשיכטע פֿון ייִדן. 4 שעה. ר. יאַקאָבסאָן.

לשון כּנען ווי די מיטל־עלטערישע שפּראַך פֿון טשעכישע ייִדן. שפּראַך און אָרטאָגראַפֿישע באַזונדערקייטן פֿון די טשעכישע גלאָסעס אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. פֿאַרגלײַך מיט די לועזים און די גלאָסעס אין לשון אַשכּנז. די שפּראַך פֿון פּוילישע און רוסישע ייִדן אין פֿרייִקן מיטל־עלטער. די עקספּאַנסיע פֿון ייִדיש צווישן די ייִדן פֿון די סלאַווישע לענדער. די סלאַווישע עלעמענטן אין ייִדיש.

די דאָצענטור

איגנאַץ אַלעקסאַנדראָוויטש סאָציאָלאָגיע

שטודירט רעכט אין קראָקעווער אוניווערסיטעט, פֿילאָסאָפֿיע און סאָציאַלע געשיכטע אין די אוניווערסיטעטן פֿון קראָקע און לעמבערג, סטאַטיסטיק און סאָציאָלאָגיע אין ווינער אוני־ווערסיטעט; דאָקטאָר פֿון רעכט פֿון קראָקעווער אוניווערסיטעט. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ, ווילנע. מיטגליד פון פֿאָרש־קאָמיטעט פֿאַר נאָכמלחמהדיקע פּראָבלעמען בײַם ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט, נ״י.

שלמה ביקל ליטעראַטור־פֿאָרשונג

שטודירט אין טשערנאָוויצער אוניווערסיטעט; דאָקטאָר פֿון רעכט. מחבר פֿון אַ בוך קריטישע אַרטיקלען און אַ צאָל שטודיעס וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור.

יהושע בלאָך ביבליאָטעק־קענטעניש

תלמודישע אויסבילדונג, ליטע; היברו יוניאָן קאַלעדזש, סינסינאַטי; ייִדישער טעאָלאָגישער סעמינאַר, נ״י; דראַפּסי־קאַלעדזש, פֿילאַדעלפֿיע; ניו־יאָרק־יוניווירסיטי (M. A.); דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון ניו־יאָרק־יוניווירסיטי. הויפּט פֿון ייִדישן אָפּטייל פֿון דער ניו־יאָרקער עפֿנטלעכער ביבליאָטעק. רעדאַקטאָר פֿון דזשוירנאַל אָוו דזשוויש ביבליאָגראַפֿי. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

יוליוס ברוצקוס מיטל־עלטערישע געשיכטע

געענדיקט מעדיצין אין מאָסקווער אוניווערסיטעט; דאָצענט אויף די העכערע ייִדישע קורסן, פּעטראָגראַד. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס אין געשיכטע און אַנטראָפּאָלאָגיע.
מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ניסן גאָלדבערג סאָציאָלאָגיע

סיטי־קאַלעדזש, נ״י, פּיטסבורגער אוניווערסיטעט (M. A.). שטודירט סאָציאָלאָגיע און פּסיכאָלאָגיע אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט און אין דער נײַער שול פאַר סאָציאַלער פֿאָרשונג, נ״י. שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־בלעטער.
וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ.

רודאָלף גלאַנץ סאָציאַלע געשיכטע

שטודירט געשיכטע, פּעדאַגאָגיק און רעכט אין ווינער אוניווערסיטעט; דאָקטאָר פֿון רעכט און מלוכה־וויסנשאַפֿטן. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ, ווילנע. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס.
וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פון ייִוואָ.

דזשאַן דאַלאַרד סאָציאַלע פּסיכאָלאָגיע

יוניווירסיטי אָוו וויסקאַונסין, מאַדיסן (B. A.); יוניווירסיטי אָוו שיקאַגאָ (M. A.). דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון יוניווירסיטי אָוו שיקאַגאָ. פּראָפֿעסאָר פֿון אַנטראָפּאָלאָגיע אין יעיל־אוניווערסיטעט, ניו־הייוון. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

אַבֿרהם ג. דוקער נײַע געשיכטע

סיטי־קאַלעדזש, נ״י (B. A.); שטודירט געשיכטע אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י; סטיפּענדיאַט פֿון דער מילער־פֿונדאַציע. רעדאַקטאָר פֿון פֿאָרש־אינסטיטוט פֿאַר שלום־ און נאָכמלחמה־פּראָבלעמען בײַם אַמעריקאַנער ייִדישן קאָמיטעט. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

אליהו דיזשור סאָציאָלאָגיע

שטודירט רעכט און סאָציאָלאָגיע אין די אוניווערסיטעטן פֿון ציריך און פּעטערבורג; געענדיקט רעכט אין קיִעווער אוניווערסיטעט און די אייבערשול פאַר פּאָליטיק, בערלין. גענעראַל־סעקרעטאַר פֿון דער צענטראַלער ייִדישער עמיגראַציע־געזעלשאַפֿט (הי̇אַס־ייִקאַ). מחבר פֿון אַ בוך וועגן מיגראַציע־פּראָבלעמען און אַ צאָל שטודיעס.

שלום ווורם סאָציאָלאָגיע

צוואַנציק יאָר טעטיק אין קבֿוצות אין ארץ־ישׂראל. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס וועגן די פּראָבלעמען פֿון דער קבֿוצה.

מאַקס ה. ווײַנבערג פּסיכיאַטריע

געענדיקט מעדיצין אין פּיטסבורגער אוניווערסיטעט; שטודירט, נאָך דער גראַדוִירונג, פּסיכיאַטריע און נעווראָלאָגיע אין קאָרנעל־אוניווערסיטעט, איטהאַקע, יוניווירסיטי אָוו פּענסילווייניע, פֿילאַדעלפֿיע, א״אַנד. אַרבעט אין אַ צאָל שפּיטאָלן; קאָנסולטאַנט פֿאַר פּסי־כישע און גײַסטיקע קראַנקייטן בײַם פּיטסבורגער פֿעדעראַלן געריכט. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס.

מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

מאַקס ווײַנרײַך שפּראַך־וויסנשאַפֿט

שטודירט פילאָלאָגיע, געשיכטע און פּסיכאָלאָגיע אין די אוניווערסיטעטן פֿון פּעטראָגראַד, בערלין און מאַרבורג; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון מאַרבורגער אוניווערסיטעט. מיטגליד פֿון אינטערנאַציאָנאַלן סעמינאַר פֿאַר קולטור און פּערזענלעכקייט בײַם יעיל־אוניווערסיטעט ווי אַ סטיפּענדיאַט פֿון דער ראָקעפֿעלער־פֿונדאַציע. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

מאַרק ווישניאַק פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן

געענדיקט רעכט אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. פּראָפֿעסאָר פֿון עפֿנטלעכן רעכט אין מאָסקווער פּעדאַגאָגישן אינסטיטוט און אין דער אָפּטיילונג פֿון רוסישן רעכט בײַם אינסטיטוט פֿאַר סלאַווישע פֿאָרשונגען אין פּאַריז; דאָצענט אין דער אַקאַדעמיע פֿאַר אינטערנאַציאָנאַלן רעכט אין האַג. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

נתן זיסקינד אַלטע ליטעראַטור

ישיבֿת ר׳ יצחק אלחנן, נ״י; סיטי־קאַלעדזש, נ״י (M. S. E.); מיט אַ סטיפּענדיע פֿון סיטי־קאַלעדזש שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פון מאַרבורג, ווין, בערלין, דעברעצען; טיטשערז־קאַלעדזש פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון ניו־יאָרק־יוניוויר־סיטי מיט אַ דיסערטאַציע וועגן שמואל־בוך. אינסטרוקטאָר און אונטערפֿאָרזיצער פֿון דײַטשן אָפּטייל, שול פֿון געשעפֿט און ציווילער אַדמיניסטראַציע בײַם סיטי־קאַלעדזש, נ״י.

חיים זשיטלאָווסקי פֿילאָסאָפֿיע

שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פון ציריך און בערן; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון בערנער אוניווערסיטעט. פּיאָניר פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט אין ייִדיש. רעדאַקטאָר פֿון דאָס נײַע לעבן, נ״י, מיטרעדאַקטאָר פֿון אַ צאָל אַנדערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס; געזאַמלטע שריפֿטן, 24 בענד.

אַריה טאַרטאַקאָווער סאָציאָלאָגיע

שטודירט אין ווינער אוניווערסיטעט; דאָקטאָר פֿון רעכט און מלוכה־וויסנשאַפֿטן. דאָצענט פון ייִדישער סאָציאָלאָגיע אין אינסטיטוט פֿאַר יודאַיִסטישע וויסנשאַפֿטן, וואַרשע. אָנפֿירער פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר מיגראַציע און קאָלאָניזאַציע אין אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

בתיה טומאַרין פּעדאַגאָגישע פּסיכאָלאָגיע

שטודירט פּסיכאָלאָגיע אויף די בעסטוזשעווער קורסן, פּעטערבורג. פּסיכאָאַנאַליטישע אויסבילדונג אין פּסיכאָאַנאַליטישן אינסטיטוט, בערלין. לערערין און שול־דירעקטאָר אין ריגע. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ, ווילנע.

אליהו טשעריקאָווער נײַע געשיכטע

שטודירט געשיכטע און רעכט אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ, ווילנע. רעדאַקציע־מיטגליד פֿון דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

יודאַ א. יאָפֿע שפּראַך־וויסנשאַפֿט

קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י (B. A.); שטודירט קלאַסישע פֿילאָלאָגיע, אינדאָ־איראַנישע שפּראַכן, דערצִיונג־וויסנשאַפֿט, פֿאָנעטיק און היסטאָרישע ענגלישע גראַמאַטיק אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י. געוו׳ לעקטאָר פֿון רוסיש אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט און אין סיטי־קאַלעדזש. אָנפֿירער פֿון דעם אָפּצווייַג פֿאַר יִדיש אין אינסטיטוט פֿאַר מיזרחדיקער און סלאַ־ווישער פֿילאָלאָגיע בײַ דער פֿראַנצייזישער שול פֿאַר הויכן שטודיום, נ״י. רעדאַקטאָר פֿון אַ צאָל ווערטערביכער. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס.
מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ.

ראָמאַן יאַקאָבסאָן שפּראַך־וויסנשאַפֿט

שטודירט לינגוויסטיק, געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע אין די אוניווערסיטעטן פֿון מאָסקווע און פּעטראָגראַד; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון פּראָגער אוניווערסיטעט. פּראָפֿעסאָר אין ברינער אוני־ווערסיטעט. מיטגליד פֿון דער נאָרוועגישער אַקאַדעמיע פֿון וויסנשאַפֿטן. פּראָפֿעסאָר אין דער פֿראַנצייזישער שול פֿאַר הויכן שטודיום, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

מאַקס לאַזערסאָן פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן

שטודירט מלוכה־רעכט און אינטערנאַציאָנאַל רעכט אין די אוניווערסיטעטן פֿון פּעטער־בורג און היידלבערג; געענדיקט מיט אַ זילבערנעם מעדאַל דעם פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. דאָצענט אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט; פּראָפֿעסאָר אין קאָמערץ־אינסטיטוט, ריגע; דאָצענט אין דער הויכשול פֿאַר יוריספּרודענץ און עקאָנאָמיק, תּל־אָבֿיבֿ. אָנפֿירער פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר רעכט און פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן אין אינסטיטוט פֿאַר יִדישע ענינים, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

סאָל ליפּצין ליטעראַטור־פֿאָרשונג

סיטי־קאַלעדזש (B. A.); קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י (M. A.); שטודירט אין בער־לינער אוניווערסיטעט; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט. אַסאָצִיִרטער פּראָ־פֿעסאָר פֿון דײַטשער און פֿאַרגלײַכיקער ליטעראַטור אין סיטי־קאַלעדזש, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

לייבוש לעהרער פּסיכאָלאָגיע

קלאַרק־קאַלעדזש, וווּסטער (B. A.); שטודירט פּסיכאָלאָגיע און דערצִיונג־וויסנשאַפֿט אין קלאַרק־אוניווערסיטעט, וווּסטער (M. A.). מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.
וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ.

יצחק לעווין רעכט־געשיכטע

געענדיקט רעכט אין די אוניווערסיטעטן פֿון לעמבערג און ווין; דאָקטאָר פֿון רעכט פֿון ווילנער אוניווערסיטעט. דירעקטאָר פֿון פֿאָרש־אינסטיטוט פֿאַר מלחמה־פּראָבלעמען פֿון רעליגיעזן יִדנטום, נ״י. מיטגליד פֿון דער יורידיש־עקאָנאָמישער קאָמיסיע פֿון פּוילישן אינסטיטוט פֿון קונסטן און וויסנשאַפֿטן, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

יעקבֿ לעשטשינסקי עקאָנאָמיק, סטאַטיסטיק

תּלמודישע אויסבילדונג, רוסלאַנד; שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פֿון בערן און צירך. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פון יִוואָ, ווילנע. אָנפֿירער פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר עקאָנאָ־מיק און סטאַטיסטיק אין אינסטיטוט פֿאַר יִדישע ענינים, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.
וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון יִוואָ.

רפֿאל מאַהלער מיטל־עלטערישע און נייַע געשיכטע

שטודירט פֿילאָסאָפֿיע, סאָציאָלאָגיע און געשיכטע אין ווינער אוניווערסיטעט; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פון יִוואָ, ווילנע. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.
מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ.

יודל מאַרק שפּראַך־וויסנשאַפֿט

שטודירט פֿילאָלאָגיע און געשיכטע אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. רעדאַקטאָר פֿון יִוואָ־זשורנאַל יִדישע שפּראַך. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס.
מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ.

נחום־ברוך מינקאָוו ליטעראַטור־פֿאָרשונג

סיטי־קאָלעדזש און קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י; באַקאַלאַווער פֿון „ניו־יאָרק־לאָ־סקול״. דיסטער און עסעיִסט. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

שלמה מענדעלסאָן סאָציאָלע געשיכטע

שטודירט מעדיצין און רעכט אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט; געענדיקט דעם העכערן פֿעדאַגאָגישן אינסטיטוט אין וואַרשע. זינט 1922 מיטגליד פֿון עקזעקוטיוו פֿון דער צענטראָלער ייִדישער שול־אָרגאַניזאַציע אין פּוילן.

אַברהם מענעס אָלטע געשיכטע

ישיבה, מיר; שטודירט אין בערלינער אוניווערסיטעט. רעדאַקציע־מיטגליד פֿון דער אָלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.
מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

שלמה נאָבל שפּראַך־וויסנשאַפֿט

ישיבת ר׳ יצחק אלחנן און הרצליה, נ״י, היברו קאָלעדזש, באָלטימאָר; שטודירט אין ניו־יאָרק־יוניווערסיטי, יוניווערסיטי אָו פּענסילוועניע, פֿילאָדעלפֿיע, און אין ציריכער אוניווערסיטעט. דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון אָהיאָ־סטייט־יוניווערסיטי מיט אַ דיסערטאַציע וועגן חומש־טיטש.

שמואל ניגער (טשאַרני) ליטעראַטור־פֿאָרשונג

ישיבה, מינסק; שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פֿון בערלין און בערן. רעדאַקטאָר פֿון ייִדישע וועלט און פֿון יאָרבוך דער פּנקס; מיטרעדאַקטאָר פֿון אַ צאָל זשורנאַלן. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.
מיטגליד פֿון דער פילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

מרדכי סאָלטעס סאָציאָלע ארבעט

געענדיקט די ישיבה עץ חיים, נ״י. דיפּלאָם פֿון אַ שול־סופּערינטענדענט, סיטשערז־קאָלעדזש, קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט מיט אַ דיסערטאַציע וועגן דער ייִדישער פּרעסע אין אַמעריקע. מיטגליד פֿון דער אָנפֿירונג פֿון נעשאָנעל דזשוויש וועלפֿער־בּאָרד. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

שמעון סעגאָל פֿאָליטישע וויסנשאַפֿטן

געענדיקט דעם אוניווערסיטעט און די פֿרייַע שול פֿאָר פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן, פּאַריז; דאָקטאָר פֿון רעכט פֿון פּאַריזער אוניווערסיטעט. סטיפּענדיאַט פֿון דעם אינסטיטוט פֿאָר אינטערנאַציאָנאַלע באַציונגען, זשענעוו, און פֿון דער קאָרנעגי־דאָטאַציע פֿאָר אינטערנאַציאָנאַלן שלום. מיטאַרבעטער פֿון פֿאָרש־אינסטיטוט פֿאָר שלום־ און נאָכמלחמה־פּראָבלעמען בײַם אַמעריקאַנער ייִדישן קאָמיטעט. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

אַנדרע ספּיר ליטעראַטור־פֿאָרשונג

דאָקטאָר פֿון רעכט; דיפּלאָם פֿון דער שול פֿאָר פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן, פּאַריז. פּאָעט און עסעיִסט. פּראָפֿעסאָר אין דער פֿראַנצייזישער שול פֿאָר הויכן שטודיום, נ״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

קאָפּל פּינסאָן נייַע געשיכטע

יוניווערסיטי אָו פּענסילוועניע (B. A.); שטודירט אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט. רעדאַקטאָר פֿאָר געשיכטע אין דער „ענציקלאָפּעדיע פֿאָר סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן״. געהילף־פּראָפֿעסאָר פֿאָר געשיכטע, קווינז־קאָלעדזש. מיטרעדאַקטאָר פֿון דזשוויש סאָושל סטאַדיז. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

מרדכי קאַסאָווער העברעיש

געלערנט אין דער ייִדישער רעאַל־גימנאַזיע, ווילנע. געענדיקט בית מדרש למורים עברי, ירושלים; שטודירט אָריענטאַליש שפּראַכן, געשיכטע און סאָציאָלאָגיע אין ירושלימער אוניווערסיטעט און אין דראַפּסי־קאָלעדזש, פֿילאָדעלפֿיע. מיטאַרבעטער פֿון דער אָלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע. מיטגליד פֿון פּאָרש־קאָמיטעט פֿאָר נאָכמלחמהדיקע פּראָבלעמען בײַם ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט, נ״י.
שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

פֿראַנץ קורסקי (מ. בלומין־קורסקי) געשיכטע

שטודירט פֿילאָסאָפֿיע און עקאָנאָמיק אין די אוניווערסיטעטן פֿון בערן און בערלין. אין משך פֿון העכער דרײַ צענדלינג יאָר פֿאָרוואָלטער פֿון בונדישן אַרכיוו. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג.
מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

שמואל קעניג סאָציאָלאָגיע

מאַרקעט־אוניווערסיטעט, מילוואָקי (Ph. B.); שטודירט אין ייִעל־אוניווערסיטעט, ניו־הייוון (M. A.); דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון ייִעל־אוניווערסיטעט. אינסטרוקטאָר פֿון סאָציאָלאָגיע און אַנטראָפּאָלאָגיע, ברוקלין־קאָלעדזש. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס.

יעקבֿ ראָבינזאָן פֿאָליטישע וויסנשאַפֿטן

געענדיקט רעכט אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. יוריסקאָנסולט פֿון ליטווישן מיניס־טעריום פֿאַר אויסווייניקסטע ענינים; ליטווישער קאָנסולטאַנט בײַם שטענדיקן אינטערנאַציאָנאַלן טריבונאַל, האָג. דירעקטאָר פון אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים, ג״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

אַבֿרהם ראָזין (בן־אָדיר) סאָציאָלע געשיכטע

תּלמודישע אויסבילדונג, רוסלאַנד; שטודירט אין דער רוסישער הויכשול, פּאַריז. לעקטאָר וועגן סאָציאָלע פּראָבלעמען. רעדאַקציע־מיטגליד פֿון דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס.
מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

פּאָל ראָמאַנאָף געשיכטע פֿון קונסט

תּלמודישע אויסבילדונג, רוסלאַנד; שטודירט אין רוסלאַנד, דײַטשלאַנד, פֿראַנקרײַך און אין ירושלים׳ער אוניווערסיטעט; יוניווערסיטעט אָו פּענסילוועיניע, פֿילאָדעלפֿיע; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון דראָפּסי־קאָלעדזש, פֿילאָדעלפֿיע; נאָך דער גראַדויִרונג פֿעלאָו אין ייִעל־אוניווערסיטעט, ניו־הייוון. קוראַטאָר פֿון ייִדישן מוזיי, ג״י. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

נתן רײַך עקאָנאָמיק

תּלמודישע אויסבילדונג, פּוילן; שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פֿון לעמבערג און פּראָג, אין מעק־גיל־אוניווערסיטעט, מאָנטרעאָל, אין יוניווערסיטי אָו שיקאָגאָ, אין ברוקינגס־אינסטי־טיושן, וואַשינגטאָן און אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, נ״י; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט. מחבר פֿון אַ בוך וועגן אַרבעטער־באַצוגען אין דײַטשלאַנד און פֿון אַ צאָל שטודיעס. געהילף־פּראָפֿעסאָר פון עקאָנאָמיק אין האָנטער־קאָלעדזש, נ״י.

אַבֿרהם רעגעלסאָן העברעישע ליטעראַטור

ישיבֿת רבינו יעקבֿ יוסף און אַלגעמיינע שולן, ניו־יאָרק. ביבליאָטעקער; לערער פֿון העברעישער ליטעראַטור. העברעישער דיכטער און עסעיִסט. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

יעקבֿ שאַצקי נײַע געשיכטע

שטודירט געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע אין די אוניווערסיטעטן פֿון לעמבערג, ווין, בערלין און וואַרשע; דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון וואַרשעווער אוניווערסיטעט. פֿאָרש־ביבליאָטעקער אין ניו־יאָרקער שטאַטישן פּסיכיאַטרישן אינסטיטוט. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.
מיטגליד פון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור: מאָקס ווײַנרײַך.

סעקרעטאָר: ליבע שילדקרעט.

לוח

ערשטער זמן, אָקטאָבער 6, 1942 — פֿעברואַר 4, 1943.

צווייטער זמן, פֿעברואַר 7, 1943 — יולי 31, 1943.

1942

* סעפּטעמבער 29 לעצטער טאָג צוצושטעלן צו באַשטעטיקן דעם שטודירפּלאַן אויפֿן ערשטן זמן.

אָקטאָבער 6 אָנהייב פֿון די לימודים.

נאָוועמבער 26—דעצעמבער 17 ערשטע סעריע בעריכטן.

דעצעמבער 22 אָנהייב פֿון די ווינטער־וואַקאַציעס.

1943

יאַנואַר 3 סוף פֿון די ווינטער־וואַקאַציעס.

יאַנואַר 8—10 17טע יאָריקע קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ.

יאַנואַר 14—פֿעברואַר 4 צווייטע סעריע בעריכטן.

* יאַנואַר 31 לעצטער טאָג צוצושטעלן צו באַשטעטיקן דעם שטודירפּלאַן אויפֿן צווייטן זמן.

פֿעברואַר 4 סוף פֿון ערשטן זמן.

פֿעברואַר 7 אָנהייב פֿון צווייטן זמן.

פֿעברואַר 11 באַגעגעניש פֿון די אַספּיראַנטן און פּראַספּיראַנטן מיט דער פּאָר־וואַלטונג און דער דאָצענטור.

מאַרץ 24 גרינדונגסטאָג פֿון ייִוואָ: עפֿנטלעכע ווייסנשאַפֿטלעכע זיצונג.

אַפּריל 17—27 פּסח־וואַקאַציעס.

יוני 9—10 שבֿועות־וואַקאַציעס.

יוני 23 סיום־זיצונג.

* די דאָטעס זײַנען נישט שייך צו ספּעציעלע סטודענטן (זע ז׳ 3). ספּעציעלע סטודענטן קענען זיך פּאַרשרײַבן אין משך פֿון לעריאָר אויך.

צייט פֿון די לעקציעס אין דער אַספּיראַנטור

די לעקציעס אין דער אַספּיראַנטור קומען פֿאָר מאָנטאָג, דינסטאָג, מיטוואָך און דאָנערשטאָג פֿון 6 ביז 10 אַ זייגער אין אָוונט.

צום 25טן פֿון יעדער חודש גייט אַרויס אַ שעהען־פּלאַן אויפֿן גאַנצן קומעדיקן חודש, מיט אַ פּינקטלעכן אָנווייז, וואָסערע לעקציעס עס ווילן געלייענט ווערן אין וואָסער טאָג און אין וואָסער שעה. דער דאָזיקער שעהען־פּלאַן ווערט רעגולער צוגעשיקט ווערן פֿרײַ צו יעדערן וואָס ווערט דאָס פֿאַרלאַנגען.

אויב עמעצער איז פֿאַראינטערעסירט נאָר אין באַשטימטע קורסן, ווערט מען אים אויך געבן צו וויסן דורך פּאָסט די דאָטעס, ווען זיי ווילן געלייענט ווערן.

ווי־נשאָפֿטלעכע זיצונגען אין יידאָ

איין מאָל אין חודש, יעדער לעצטן מיטוואָך, קומט פֿאָר אַ ווי־נשאָפֿטלעכע זיצונג, וווּ רעפֿעראַנטן באַקענען די צוהערערס מיט רעזולטאַטן פֿון זייערע פֿאָרשונגען. אַרײַנגאַנג פֿרײַ; אַספּיראַנטן, פּראָאַספּיראַנטן און ספּעציעלע סטודענטן זײַנען ספּעציעל פֿאַרבעטן.

ווי־נשאָפֿטלעכע זיצונגען ווילן פֿאָרקומען

אין 1942: דעם 28טן אָקטאָבער, דעם 25טן נאָוועמבער;

אין 1943: [דעם 8טן, 9טן און 10טן יאַנואַר אויף דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ], דעם 24טן פֿעברואַר, דעם 24טן מאַרץ, דעם 28טן אַפּריל, דעם 26טן מײַ.

גלעזלעך טיי בײַם יידאָ

איין מאָל אין חודש, יעדער צווייטן מיטוואָך, קומט פֿאָר אַ גלעזל טיי, וווּ ס׳ווערן, נאָך אַן אַרײַנפֿיר־וואָרט פֿון אַ פֿאַרבעטענעם רעדנער, דיסקוטירט פֿראַבלעמען פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט, לִיטעראַטור אאַז״וו. מיטגלידער און פֿרײַנד פֿון יידאָ זײַנען געבעטן צו פֿאַרשרײַבן זיך אויף די גלעזלעך טיי אין סעקרעטאַריאַט פֿון יידאָ.

גלעזלעך טיי ווילן פֿאָרקומען

אין 1942: דעם 11טן נאָוועמבער, דעם 9טן דעצעמבער;

אין 1943: דעם 13טן יאַנואַר, דעם 10טן פֿעברואַר, דעם 10טן מאַרץ, דעם 14טן אַפּריל, דעם 12טן מײַ.

ABSTRACTS

THE URBAN POPULATION OF POLAND, 1921-1931

By JACOB LESTCHINSKY

(Pp. 1—29)

In 1931 only 27.2 percent of the population in Poland was urbanized. The proportion of Jews in the cities was 27.4%, of non-Jews only 8.5%. By 1931, however, the position of the Jews in the urban districts was becoming weaker. The Polish population increased in all urban districts as a result of organized public opinion and the Polonizing government policy. The Polish drive into the cities grew particularly in periphery districts, and most intensively in the White Russian region.

HISTORICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS IN INTRA-JEWISH RELATIONS

By LEIBUSH LEHRER

(Pp. 29—53)

The author undertakes to show that negative attitudes of Jews toward Jews arise from a multitude of varying sources. Using the group as the social unit, he classifies members in three categories: (1) those whose standards of life are represented by the ideals of the group, (2) the typical followers who are open to other influences and standards, (3) those on the periphery whose standards and judgments are derived from other than their own group. On the basis of this classification, the author analyzes various literary sources, particularly biblical literature in the *muser* tradition and comes to the conclusion that negative attitudes of Jews toward Jews are an integral part of Jewish tradition.

THE JEWS IN THE CZECH REVOLUTION OF THE 15th CENTURY

By JOSEF GUTTMAN

(Pp. 54—85)

The Hussitic revolution was, despite its religious appearance, a social upheaval. The liberal and radical ideas of the Hussitic movement led to a friendly attitude on the part of the Hussites toward the Jews, and as a result, evoked sympathy and most probably aid from the Jews for the Hussites. The author supports his thesis with Jewish, Czech and German materials.

WAS COLUMBUS A JEW?

By B. LEWIN

(Pp. 86—100)

The author presents the many theories formulated on the meager evidence available concerning Columbus' birthplace and the closely linked problem of whether or not Columbus was a Jew. Many hypotheses are analyzed. The author comes to the conclusion that a definitive answer to the question is not justifiable on the basis of the evidence at hand.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

MISCELLANEA

J. L.
The Natural Increase of Jews in Palestine 1

J. S.
Re-emigration of Polish Jews from America 1

J. S.
Aaron Tenenbaum, the First Jewish Rebus Composer 1

M. W.
Dr. Josef Breuer 1
At the Yivo 1
Editorial Notes 1
Erratum, B. Lewin, *Yivo Bleter*, XIX, 2 1
Books Received 1
Supplement: The Aspirantur and Proaspirantur of the Yivo for the Academic Year 1942/43 1

STATEMENT OF THE OWNERSHIP, MANAGEMENT, CIRCULATION, ETC., REQUIRED BY THE ACTS OF CONGRESS OF AUGUST 24, 1912, AND MARCH 3, 1933

Of YIVO BLETER published bi-monthly except July and August at New York, N. Y., for October 1st, 1942.

State of New York.

County of New York.

Before me, a Notary Public in and for the State and county aforesaid, personally appeared Nathan Feinerman, who, having been duly sworn according to law, deposes and says that he is the business manager of the YIVO BLETER and that the following is, to the best of his knowledge and belief, a true statement of the ownership, management (and if a daily paper, the circulation), etc., of the aforesaid publication for the date shown in the above caption, required by the Act of August 24, 1912, as amended by the Act of March 3, 1933, embodied in section 537, Postal Laws and Regulations, printed on the reverse of this form, to wit:

1. That the names and addresses of the publisher, editor, managing editor, and business managers are: Publisher Society of Friends of the Yiddish Scientific Institute, 425 Lafayette St., N. Y. C. Editor Dr. Max Weinreich, 425 Lafayette St., N. Y. C. Managing Editor NONE. Business Manager Nathan Feineman, 425 Lafayette Street, New York City.

2. That the owner is: (If owned by a corporation, its name and address must be stated and also immediately thereunder the names and addresses of stockholders owning or holding one per cent or more of total amount of stock. If not owned by a corporation, the names and addresses of the individual owners must be given. If owned by a firm, company, or other unincorporated concern, its name and address, as well as those of each individual member, must be given.)

Society of Friends of the Yiddish Scientific Institute, Inc., American Branch, 425 Lafayette St., N. Y. C., L. Lehrer, Pres., Dr. Jacob Shatzky, Treas., Nathan Feinerman, Secy., all of 425 Lafayette Street, N. Y. C.

3. That the known bondholders, mortgagees, and other security holders owning or holding 1 per cent or more of total amount of bonds, mortgages ,or other securities are: (If there are none, so state.) NONE.

4. That the two paragraphs next above, giving the names of the owners, stockholders, and security ho ders, if any, contain not only the list of stockholders and security holders as they appear upon the books of the company but also, in cases where the stockholder or security holder appears upon the books of the company as trustee or in any other fiduciary relation, the name of the person or corporation for whom such trustee is acting, is given; also that the said two paragraphs contain statements embracing affiant's full knowledge and belief as to the circumstances and conditions under which stockholders and security holders who do not appear upon the books of the company as trustees, hold stock and securities in a capacity other than that of a bona fide owner; and this affiant has no reason to believe that any other person, association, or corporation has any interest direct or indirect in the said stock, bonds, or other securities than as so stated by him.

NATHAN FEINERMAN

Sworn to and subscribed before me this 25th day of September 1942.

(Seal.) JOSEPH MALITZ

(My commission expires March 20, 1944.)

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XX **SEPTEMBER-OCTOBER, 1942** **No. 1**

TABLE OF CONTENTS

J. LESTCHINSKY
The Urban Population of Poland, 1921-1931 1

L. LEHRER
Historical-Psychological Factors in Intra-Jewish Relations 29

J. GUTTMAN
The Jews in the Czech Revolution of the 15th Century 54

B. LEWIN
Was Columbus a Jew? 86

REVIEWS

M. WEINREICH
Weltkampf. Die Judenfrage in Geschichte und Gegenwart 101

J. SHATZKY
A. Goldfaden, *Geklibene Dramatishe Verk* 109

R. GLANZ
P. B. Baginsky, comp., *German Works Relating to America* 1493—1800 112

E. LIFSCHUTZ
Bernard Horwich, *My First Eighty Years* 115

N. GOLDBERG
M. Taylor, *The Jewish Community of Pittsburgh;* W. A. Lunden, *Statistics on Crime and Criminals;* M. H. Weinberg, "Jewish Criminals" 117

(Continued on Inside Cover)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....160

YIVO BLETER—September-October, 1942—Vol. XX, No. 1

Published bi-monthly except July and August by the

SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH

425 Lafayette Street, New York, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.

צו דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק

8טן — 10טן יאַנואַר 1943

ייִוואָ בלעטער

שריפֿט פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

פּראָפֿ׳ דזשאַן דאָלאַרד
פֿרויד און די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן 161

פּראָפֿ׳ ל. הערש
ייִדישע און ניט־ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן 1932—1937 181

נ. גאָלדבערג
די שולן פֿון ייִדישן ייִשובֿ אין ארץ־ישׂראל 199

טאָני עלסנער
די ייִדישע געטאָ פֿון אַ מאָל 223

ד״ר יצחק פֿיין
אַן אויספֿאָרשונג פֿון אַ ייִדישער קהילה אין נייַ־ענגלאַנד 243

פּראָפֿ׳ מ. לאַזערסאָן
די עטישע פֿילאָסאָפֿיע פֿון סעדיה גאון 257

ה. מייקסין
וואָס קאָנען מיר אָפּלערנען פֿון די צענזוסצאָלן וועגן מוטערשפּראַך? 264

ד״ר יוסף קיסמאַן
מאַטעריאַלן וועגן דער ייִדישער עמיגראַציע פֿון רומעניע 276

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זייַט הילע)

באַנד XX. נומ׳ 2 — נאַוועמבער־דעצעמבער, 1942

מ. וו.
בן־אַדיר 285
מ. וו.
מנחם לינדער 286
ר א מ א ן י א ק א ב ס א ן
פֿראַנץ באַאַז 289
ר ע פֿ ע ר א ט ן א ון ר ע צ ע נ ז י ע ס :
מ. ווי נ ר י ך
נאָך וועגן דער נאַצישער יידן־קענטעניש 292
ד״ר ד ו ד ר א ד נ י ק
נעגער־סטודענטן אין ווייסע קאָלעדזשן 302
פראָפֿ׳ מ א ר ק ו י ש נ י א ק
John S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion* 305
מ א ט ע ר י א ל ן א ון נ א ט י צ ן :
א. מ ע נ ע ס
א פֿאָר באַמערקונגען וועגן קידוש־השם און חילול־השם 308
ז. ש י ק א ו ו ס ק י
א בינטל פֿאַקטן וועגן עזאַסער יידן אין אַמעריקע 312
ג ר ש ם ב א ד ע ר
מענדעלע און דער „יידישער פֿאָלקס־קאָלענדער״ 318
וועגן עטלעכע סאָציאַל־פסיכאָלאָגישע טערמינען 319
אין ייוואָ 320
פֿון רעדאַקציע 320
אָנגעקומען אין רעדאַקציע 322
ענגלישע קיצורים 324

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן וואָס וועלן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון ייוואָ טראָגן די מחברים גופֿא

אין הײַנטיקן נומער צווישן די זײַטן 316 און 317 געפֿינט זיך דער אינהאַלט פֿון באַנד xx „ייוואָ־בלעטער״ אין ייִדיש און ענגליש. בײַם אײַנבינדן דעם דאָזיקן באַנד דאַרף מען דעם ייִדישן טייל אינהאַלט אַרויסנעמען און אײַנבינדן אין אָנהייב פֿון באַנד און דעם ענגלישן טייל אין סוף פֿון באַנד.

פֿרויד און די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן

צו זיגמונד פֿרוידס דריטן יאָרצייט

פֿון פּראָפֿעסאָר דזשאָן דאָלאַרד

פֿרויד איז געשטאָרבן אין העמסטעד, ענגלאַנד, דעם 23טן סעפּטעמבער 1939. ער איז געשטאָרבן, קען מען זאָגן, בײַ זײַנע פֿולע כּוחות, בשעת ער האָט וויטער געפֿירט די וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט וואָס האָט אים פֿאַרנומען דאָס גאַנצע לעבן. ער האָט זיך מער ווי איין מאָל אָפּגעזאָגט צו פֿאַרלאָזן עסטרײַך ביז וואַנען דער ביטערער סוף איז געקומען, און ער האָט אַן חשק אָנגענומען דעם וואַרעמען ברוך־הבא וואָס מען האָט אים געגעבן אין ענגלאַנד. מערניט די בקשות פֿון זײַנע פֿרײַנד און אַ פֿאַרשטענדלעכע זאָרג פֿאַר דעם וווילזײַן פֿון זײַן משפּחה האָבן סוף־כּל־סוף גורם געווען, ער זאָל זיך אַ הייב טאָן פֿון אָרט. פֿרויד איז געווען אַ שטאַרקער כאַראַקטער, געפֿורעמט אין אַ האַרטער וועלט און ביכולת צו טראָגן די שווערסטע עולן. זײַן טוץ בענד געקלײבענע ווערק האָט ער געשריבן ס׳רובֿ בײַ נאַכט, נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט בײַ פּסיכאָאַנאַליז. אַ סך יאָרן, צום סוף פֿון זײַן לעבן, האָט ער געליטן פֿון אַ געפֿערלעכער קראַנקייט, און ער איז געשטאָרבן אָן טענות, אָן דער הילף פֿון נאַרקאָטיקן צו פֿאַרשטיל̈ן דעם ווייטיק. ער איז געווען גיסטיק פֿראָדוקטיוו אָן אויסערגעוויינטלעך לאַנגע צײַט, פֿופֿציק יאָר לפּחות, און זײַן גיסט איז געווען קלאָר און שאַרף כּמעט ביז אין טויט אַרײַן.

איך האָב תּמיד הנאה געהאַט פֿון דער אויסגעצייכנטער וויציקייט, וואָס ווײַזט זיך אָזוי בולט אַרויס אין פֿרוידס שרײַבן. איך וועל קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן די הנאה זואָס איך האָב געהאַט, בשעת איך האָב זיך באַקענט מיט זײַן בוך *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* און מיט אַ סך פֿון די אַנעקדאָטן וואָס ער דערציילט דאָרטן. דאָרטן איז פֿאַראַן איין מעשׂה וועגן פֿרויען. צוויי מענער האָבן גערעדט וועגן פֿרויען. איינער האָט געהאַט אַ סך טענות: „מען קען ניט לעבן מיט זיי און מען קען ניט לעבן אָן זיי״. זײַן פֿרײַנד איז געווען מער פֿילאָסאָפֿיש לגבי דער פּראַבלעם, אויב ניט מער טאָלעראַנט, און האָט געזאָגט: „יאָ, אָבער זיי זײַנען דאָס בעסטע פֿון דעם מין וואָס מיר האָבן״. פֿרוידס אינטימע פֿרײַנד דערציילן מיר, אַז ער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער דערציילער פֿון אַנעקדאָטן, לעבעדיק און פֿרעציז. ער האָט פֿינקטלעך געוווסט ווי אָזוי אָפּצווועגן די עלעמענטן אין אַ וויציקער מעשׂה און זיי איבערגעבן אָזוי, אַז עס זאָל טרעפֿן אין פּינטל.

מען קען וועגן אים זאָגן, אַז ער איז געווען אַ גוטער פֿרײַנד און אַז ער האָט געהאַט אַ ברייטן קרײַז אינטימע פֿרײַנד און קאָרעספּאָנדענטן, אַז ער איז געווען אַ מענטש מיט דער העכסטער איבערגעבנקייט צו זײַן פּרינציפּ, וואָס האָט

זיך ניט געבויגן פֿאַר קיין שום אָפּאָזיציע, אָן עפּנטלעכער צי אַ פּריוואַטער, אַז ער איז געווען אַ שטאַרקער שׂונא וואָס האָט קיין מאָל ניט מוחל געווען זײַנע אַראָפּרײַסערס, און אַז רעאַליטעט איז בײַ אים געווען פֿון די העכסטע זאָכן.

יידן מעגן אויך שטאַלצירן מיט דעם וואָס ער איז געווען אַ שטאַלצער און וויסיקער יוד. ער הייבט אָן זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע מיט די ווערטער Ich bin ein Jude און גיט צו מיט אַ טרויעריקן רעאַליזם, אַז די סבֿיבֿה האָט אויף אים אַרויפֿגעצוונגען דעם געפֿיל פֿון זײַן אַ יוד. ער איז גרייט געווען, מען זאָל אים אָננעמען ווי אַ וויסנשאַפֿטלער און ווי אַן אָנטיילנעמער אין דער דײַטשער קולטור, וואָס אירער אַ טרעגער איז ער געווען. אָבער דאָס האָט מען אים ניט פֿאַרגונען, און ער איז צוריקגעקומען צו אַ שטאַרקער קיבוץ־אידענטיפֿיצירונג מיט זײַן פֿאָלק. עס איז אַן איראָנישער פֿאַקט, וואָס דער דאָזיקער מענטש, געזעלשאַפֿטלעך אָפּגעשטויסן פֿון די אוניווערסיטעטישע פֿאָזיציעס אין זײַן אייגענעם לאַנד, איז געוואָרן איינער פֿון די גרויסע באַגלייקערס פֿון דער מענטשהייט און איינער פֿון די ליכטיקסטע שטערן אויף דעם דײַטש־ווינסנשאַפֿטלעכן הימל. איך ווייס, אַז ער איז געווען אַ מיטגליד פֿון דעם קוראַטאָריום פֿון דעם יידישן ווינסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט און מיט זײַן גרויסן נאָמען האָט ער געגעבן זײַן הסכמה אויף דער אַרבעט וואָס דער יִוואָ טוט.

דאָס דאָזיקע אַרטיקל קען ניט זײַן קיין אויסשפּיקער איבערבליק אין־בער פֿרוידס אידעעס. זייער צאָל איז צו גרויס און זיי זײַנען צו וויכטיק. איך וויל רעדן דער הויפּט וועגן יענע אידעעס וואָס זײַנען שייך דער אַרבעט פֿון דעם סאָציאָלן ווינסנשאַפֿטלער. מען קען ניט זאָגן, אַז מען האָט, בײַ דער איצ־טיקער צײַט, אַ סך אויסגעניצט פֿרוידס צושטײַער צו דער סאָציאָלער ווינס־נשאַפֿט, און איך וועל בכן מוזן מער אַרומריידן וואָס מען קען טאָן מיט זײַן אַרבעט אייגנטלעך דאָס וואָס מען האָט געטאָן צי וואָס מען טוט. אינעם רובֿ גרויסע צענטערס פֿון שטודיום אין סאָציאָלער ווינסנשאַפֿט איז נאָך די קעגנערשאַפֿט צו פֿרוידן אַלץ ניט איינגעשטילט געוואָרן. מען איז זיך נוהג צו זאָגן, אַז די אָפּאָ־זיציע ווערט קלענער. הלוואי וואָלט עס אמת געווען. אויב זי ווערט טאַקע קלענער, איז דאָס מיט אַזאַ פּאַמעלעכן גאַנג, אַז מען קען דאָס קוים באַמערקן מיטן נאַקעטן אויג. מיר דוכט, אַז עס וועט זײַן די אויפֿגאַבע פֿון אַ נײַעם דור פֿאָרשערס אויפֿן פֿעלד פֿון סאָציאָלע ווינסנשאַפֿטן אַרײַנצוברענגען די נייטיקע פֿאָרשטענדעניש פֿאַר פֿרוידס אַרבעט און איבערצונעמען דאָס וואָס פֿרוידן קען זיי געבן. איינע פֿון די דרינגלעכסטע באַדערפֿענישן אין פּסיכאָאַנאַליטישער אויסביל־דונג הײַנט צו טאָג איז צו שאַפֿן די מכשירים אויף צו געבן סאָציאָלע ווינסנשאַפֿטלערס די פּאַסיקע הדרכה. דעם אמת רײַדנדיק איז שווער צו זאָגן, אַז דער קבֿלת־פּנים וואָס זיי האָבן ביז איצטער געגעבן פֿרוידן זאָל האָבן געווען, אַז ס׳איז טאָקע פֿאַראַן אַ באַדערפֿענישן אין אַזאַ אויסביל־דונג. דער נאָכפֿרעג וועט פֿון דעסט וועגן קומען, און יעמאָלט קענען מיר נאָר האָפֿן, אַז וועט אונדזערע סאָציאָלע ווינסנשאַפֿטלערס וועלן אָנקלאָפֿן אין דער פֿרוידישער טיר, וועלן זיי ניט מוזן אַוועקגיין מיט לײַדיקע הענט.

איך וועל פֿאַרבײַגיין בתכלית־הקיצור פֿרוידס רעוואָלוציאָנערע אויפֿטוען אין זײַן היימישן פֿעלד פֿון פסיכיאַטריע. נאָך דעם ווי ער האָט שטודירט בײַ די פֿראָגרעסיווע פֿראָנצויזישע פסיכיאַטערס פֿון זײַן צײַט און באַווײזן אַ פֿאַרבײַגיי־ענדיקן אינטערעס אין היפּנאָז, האָט ער אויסגעפֿונען, ווי אַזוי צו וואַרפֿן אַ נײַ ליכט אויף די פֿראָבלעמען פֿון נעוראָז און פסיכאָז. צום סוף האָט ער זיי געזען ניט ווי בלויז פֿיזישע אַנאָמאַליעס, וואָס זייער סיבה איז ניט באַוווסט, נאָר ווי פֿראָדוקטן פֿון דער לעבנס־געשיכטע פֿון די קראַנקע יחידים. ער האָט אַנטוויקלט דעם גלענצנדן גאַנג באַגריפֿן: פֿאַרלאַנג, פּחד, פֿאַרשטויסונג און רע־גרעסיע, וואָס זיי זײַנען די סימנים־מובהקים פֿון אַן אויפֿגעקלערטער און פֿרא־גרעסיווער פסיכיאַטריע הײַנט צו טאָג. ער האָט באַווײזן, אַז דער חלום איז דער דרך־המלך צום וויסקן גײַסטיקן לעבן און אויפֿגעדעקט דעם באַהאַלטענעם מיין פֿון סימפּטאָם, פֿון דער געשטרויכלטער טוונג און פֿון סימבאָל. ער האָט אויסגע־פֿונען די אַנאַליטישע לאָגראַטאָריע, וואָס זי איז אַזוי פשוט אין איר אַפּאַראַט און אַזוי קאָמפּליצירט און טיף אין די שײַכותן וואָס זי שטעלט אויף צווישן דעם אַנאַליטיקער און דעם אַנאַליזירטן. ער איז אפֿשר געווען דער ערשטער וואָס האָט אַזוי טיף אַרײַנגעקוקט אין דער פסיכיק פֿון אַן אַנדער מענטשן מיט איר פֿולער קאָמפּליצירטקייט, מיט איר גאַנצער שוואַכקייט און געמיינקייט, מיט איר גאַנצער גאווה און ברוטאַליטעט, מיט איר גאַנצער געהויבנקייט און שיינקייט, — און איז אַרויס מיט אַ באַריכט וואָס פֿאַרמישפּט ניט און באַשיינט ניט. ער האָט אַרײַנגעטראָגן אין דעם לשון פֿון דער וויסנשאַפֿט דאָס וואָס אַזעלכע קינסט־לערס ווי שעקספּיר און דאָסטאָיעווסקי האָבן געווּסט, און ער האָט זיך ניט געשעמט און האָט ניט מורא געהאַט צו קומען פּנים־אל־פּנים מיט דעם מענטשן ווי ער איז און אים באַשרײַבן. אָט די פּיינלעכע באַשרײַבונג האָט עס תּיכף אַרויסגערופֿן אַ געשריי קעגן אים בשעתו און האָט פֿאַראינטערעסירט אַ טייל פֿון די בעסטע קעפּ פֿון זײַן דור.

די אָפּאָזיציע צו פֿרוידן, לכלל־הפּחות אין דעם פֿעלד פֿון סאָציאַלע וויסנ־שאַפֿטן, איז אין אַ גרויסער מאָס געבויט אויף עם־הארצות. נאָר עטלעכע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס, מסתּמא ניט מער ווי אַ צענדלינג בײַ הײַנטיקן טאָג, זײַנען באַקאָנט פֿון דער ערשטער האָנט מיט די פסיכאָאַנאַליטישע מעטאָדן פֿון אַרבעטן. דאָס קענען פֿרוידן פֿון לייענען אַליין איז אַוודאי נוציק, נאָר דאָס מאַכט ניט אַ מענטשן מסוגל צו זײַן אַ קריטישער מבֿין אויף פֿרוידן. עס איז כּמעט אַזוי נוציק צו קענען פֿיזיק פֿון לייענען. אין פֿיזיק, ווי אין פסיכאָ־אַנאַליז, דאַרף מען האָבן לאָבאָראַטאָרישע רגילותן און געניטשאַפֿטן, ניט נאָר באַגריפֿן. קריטיק פֿון פֿרוידן איז מיגלעך און צײַטיק און מען דאַרף זי ניט אָפּלאָזן, נאָר בכדי אים צו קריטיקירן מוז מען שוין האָבן טיילווײַז אָנגענומען זײַן אופֿן פֿאַרשן און באַנעמען.

ס׳איז דאָ למשל די באַווּסטע און קינדערשע טענה, אַז פֿרויד גיט זיך צו פֿיל אָפּ מיט סעקס. דאָס קען זײַן אמת אָדער ניט, אָבער עס זײַנען פֿאַראַן ווייניק פֿון זײַנע קריטיקערס וואָס זײַנען אין שטאַנד צו ווּיסן, צי דאָס איז אַזוי צי ניט.

אפֿשר וואָלט בעסער געפּאַסט צו זאָגן, אַז די געזעלשאַפֿט גיט זיך אָפּ צו ווייניק מיט סעקס, איידער אַז פֿרויד שרייבט צו דעם סעקס צו אַ גרויסע ראָלע אין מענטשלעכע ענינים.

פֿרויד ווירקונג אויף דער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט, ווי איך האָב געזאָגט, האָט זיך ניט זייער גענערקט ביז דער איצטיקער צייט. אַ גענויסע צאָל פֿון זײַנע באַגריפֿן האָט מען איבערגענומען און, אינעם רובֿ פֿאַלן, פֿאַרקרימט. אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער סיסטעם קען מען ניט זײַן איבערקלײַבעריש, וואָסערע באַגריפֿן מען וויל איבערנעמען. ס׳איז למשל נאַריש צו דערקלערן, אַז מען האָט אָנגענומען פֿרויד׳ס באַגריף פֿון פֿאַרשטויסונג, אויב מען באַנוצט ניט אין דער זעלביקער צייט דעם קאָאַרדינירטן און נייטיקן באַגריף פֿון דאָס פֿאַרשטויסענע. אַ סך מענטשן נוצן אַ וואָרט ווי פֿאַרשטויסונג נאָר ווי אַ ווערטערלעכן סימן וואָס ווײַזט, אַז זיי זײַנען טאָלעראַנט. פֿרויד דאַרף ניט האָבן, מען זאָל צו אים זײַן טאָלעראַנט. אים איז מער געווען צום האַרצן, מענטשן זאָלן פֿאַרגלײַכן זייער באַנעמען מיט זײַן באַנעמען און אויסגעפֿינען, צי זיי קענען זען דאָס וואָס ער האָט געזען.

עס איז אפֿשר כדאַי בקיצור אַרומצוריידן, פֿאַר וואָס פֿרויד׳ס אויפֿטו האָט ניט געהאַט קיין גרעסערע השפּעה אויף דער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט. איך מיין, אַז אייגע פֿון די סיבות איז דאָס וואָס ער איז אַרויסגעקומען אונטערן סימבאָל פֿון פּסיכיאַטריע. פֿרויד איז געווען אַ מעדיקער, און וואָס קען אַ מעדיקער האָבן צו זאָגן וועגן די פּראָבלעמען פֿון דער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט? עס איז גרינג געווען זיך אַרויסצודרייען פֿון דעם כּוח פֿון זײַן אויפֿטו דורך מבֿטל זײַן אים: דאָס איז שייך צו יענעמס גבֿול, דאָס איז אַן עסק פֿאַר אַן אַנדער פּראָפֿעסיאָנעלער גרופּע.

אַ צווייטע סיבה איז בלי־ספֿק, וואָס ביז דער הײַנטיקער צייט און אַפֿילו איצטער טראָגט פֿרויד׳ס דאָקטרין אַ ספּנה אין זיך. זײַנע פֿאַרשונגען וואָס שייך סעקס און אַגרעסיע וועקן אויף די טיפֿסטע פּחדים, און עס לוינט אַ סך בעסער אַוועקצולויפֿן פֿון זײַנע דערקענטנישן איידער זיי איבערצונעמען.

דער וועלט־אַרער טעות, אַז פֿרויד פֿרייַדיקט סעקסואַלע הפֿקרות האָט אויך געשפּילט זײַן ראָלע אין אָפּשטויסן אַ סך מענטשן פֿון פֿאַרשן זײַן אַרבעט. אין דער אמתן האָט פֿרויד נאָר געפֿרווט געבן דעם טעוות פֿון סעקס דאָס וואָס אים קומט, און, אויף וויפֿל איך קען זען, מער ניט.

אַ דריטער טעם פֿאַר דער פּאָמעלעכקייט אין אָננעמען פֿרוידן אין דער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט איז בלי־ספֿק דאָס וואָס נאָכצוגיין נאָך אים פֿאַדערט אינצושאַפֿן זיך אַ שווערע, נײַע געניטשאַפֿט. די דאָזיקע געניטשאַפֿט מוז מען באַקומען דורך פֿאַרשן דאָס אייגענע לעבן און דורך כסדר איבערפֿרווון פֿרויד׳ס גאָנג אויף דעם מענטשנס אייגענער מאָטיוואַציע. דערנאָך מוז קומען דאָס פֿאַרשן אָנדערע, אַ לאָנגע אַרבעטצײַט ווי אַ לערן־אָנאַליטיקער און אַ שלל פּראָקטיק מיט נעוראָטיש אָנגעירטע מענטשן. פּנים אל פּנים מיט אַזוינע פֿאַדערונגען געפֿינען אַ סך מענטשן, אַז עס איז גרינגער צו פּסלען פֿרוידן איידער זיך פֿון אים צו לערנען.

פֿערטנס איז מסתּמא אויך אמת, אַז פֿרוידס באַוועגונג האָט געליטן ביז אַ געוויסער מדרגה פֿון די זעלביקע אַנטיסעמיטישע פֿאַראורטיילן וואָס האָבן געטראָפֿן דעם מענטשן גופֿא. ביי גלייכע באַדינגונגען איז גרינגער צו געפֿינען חשיבֿות אין אונדזער געזעלשאַפֿט דורך אינטעלעקטועל זיך פֿאַר אַ פסיכאָלאָגיע וואָס שטאַמט פֿון אַ ניט־יידן איידער פֿאַר אַזאַ וואָס קומט פֿון אַ יידן. דאָס איז אַ טרויעריקער פֿאַקט וואָס ווײַזט, ווי אַזוי געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַראורטיילן גילטן אַפֿילו אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער סבֿיבֿה. וועלן מען קען אַ מענטשן ניט דערלאַנגען איבערן קאָפּ מיט וויסנשאַפֿטלעכע ראַיות, וועלט מיגלעך, אַז ס׳וואָלן אַרײַנקומען דער פֿאַראורטייל. אין די נאַטור־וויסנשאַפֿטן איז מיגלעך צו דערלאַנגען אי־בערן קאָפּ מיט ראַיות; אין די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן איז דאָס נאָר אַלץ שוועער.

און לסוף, זײַנען סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס געווען פֿאַרנומען מיט אַן אַנדער קאָמפּלעקס פֿראָבלעמען וואָס זײַנען געווען געשטעלט פֿון אַ שטרענג סאָציאָלאָגישן קוקווינקל. מחמת דעם דאָזיקן צוגאַנג זייערן האָבן זיי מבֿזה געווען געוויסע פֿראָבלעמען וואָס זײַנען דירעקט שייך צו זייער פֿעלד. עס איז כּמעט ניט געווען קיין אינטערעס אין דעם יחיד און זײַן סאָציאַליזאַציע, און דווקא אין דער ספֿערע מוז מען זיך צוהערן צו פֿרוידן. הייסט עס דורך אַ קאָמבינאַציע פֿון פֿאַרנומענקייט און פֿון דוחק אין אינטערעס האָט מען זיך קנאַפּ אַרײַנגעטאָן אין אויסגעפֿינען וויסנשאַפֿטלעכע באַגריפֿן וואָס שייך דער אַנטוויקלונג פֿון דעם יחיד אין דער געזעלשאַפֿט. ערשט ביי דער איצטיקער צײַט הייבט מען אָן זען אַ קלייענעם ווינקל פֿון אינטערעס פֿאַר דעם ענין.

איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל מוז מען זאָגן, אַז פֿרויד האָט אונדז געגעבן אַ סאָציאָלע פסיכאָלאָגיע וואָס איז באמת סאָציאָל און באמת פסיכאָלאָגיש. די סאָציאָלע פסיכאָלאָגיע פֿון דער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט באַטאָנען שארף די סאָציאָלע עלעמענטן, אָבער זיי זײַנען שוואַך אַנטוויקלט אין הילכות פסיכאָלאָגיע און זײַנען ניט בכוח זיך אַן עצה צו געבן מיט די ממשותדיקע פֿראָבלעמען וואָס מענטשן האָבן פֿאַר זיך. די סאָציאָלע פסיכאָלאָגן ווידער וואָס קומען פֿון דער פסיכאָלאָגישער זײַט האָבן אַפֿט אויסגעצייכנטע באַריכטן פֿון דעם מענטשלעכן לעבן, נאָר זייער חסרון איז, וואָס זיי לאָזן ארויס פֿון אויג סאָציאָלע פֿאַקטאָרן און זען די לעבנספֿאַקטן ריין עמפּיריש. פֿרוידס פסיכאָלאָגיע איז באמת סאָציאָל דערפֿאַר וואָס זי רעכנט זיך מיטן קיבוץ־לעבן, מיט אַסורס און מותרס. זי איז פסיכאָלאָגיש דערפֿאַר וואָס זי האָט אַ ספּעציעלע סיסטעם וואָס באַהאַנדלט דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿון דעם מענטשן ווי עס עקסיסטירט אין דער נאַטור. דווקא איר אויפֿטוקייט אין די ביידע פרטים מאכט זי אפֿשר פֿאַר אַזאַ רעטעניש הן אין דער סאָציאָלאָגישער הן אין דער פסיכאָלאָגישער וויסנשאַפֿט, וווּ פֿאַרטיישט באַצויונגען און באַטאָנונגען זײַנען אַ דבֿר בכל יום. סאָציאָלע וויסנשאַפֿטלערס זײַנען געווען אויסערגעווינטלעך בילדן צו דער בפועל־ממשדיקער פֿונקציאָנירונג פֿון קולטורעלע פֿאַקטאָרן אין פֿרוידס געדאַנק, ווי מיר האָבן אים הינט פֿאַר זיך.

פֿרויד וויזט בולט, אפֿשר בולטער איידער ווער עס איז אַן אַנדערער, אַז פּחד

איז טאַקע אַ ביאַלאָגישער פֿאַקט, אָבער די שטראָפֿן און הפֿסדים וואָס זײַנען אים גורם זײַנען סאָציאַל. אויף יעדער שטאַפּל אין אָנטוויקלונג ווײַזט ער דעם פֿינגער־צייכן פֿון דער געזעלשאַפֿט וואָס איז טיף אײַנגעקריצט אין דעם מענטשנס נשמה. זײַן לשון בײַם אָנווײַזן די סאָציאַלע פֿאַקטאָרן קען אָפֿט קלינגען פֿרעמד פֿאַר די סאָציאָלאָגן, נאָר זײַן אײַנבליק איז פֿעסט און קלאָר. ער האָט קיין מאָל ניט געפֿרוווט אָוועקמאַכן דעם צײַטיקן מענטשן ווי נאָר אַ בעל־חי וואָס ווערט געטריבן פֿון עפּעס אַ סכום יצרים ניט איבערצוקומען.

עס איז כּדאַי צו באָטראַכטן בכלל, וואָס מיר ווייסן, בפֿרט אין דער סאָציאַלאָגיע, און וואָס עס פֿעלט אין אונדזער סאָציאַלער וויסנשאַפֿט. אפֿשר נאָר נאָכן שטודירן פֿרוידן באַקומט מען אַ לעבעדיקע השגה, ווי פֿיל ס׳פֿעלט באמת. אָבער לאָמיר אַנהייבן מיט אונדזערע פֿאַזיטיווע דערגרייכונגען. מיר ווייסן אַ סך ווײַטער אַנדערע געזעלשאַפֿטן אָנהויב אונדזער אייגענער, און אונדזער קענטשאַפֿט אין דעם פֿעלד קלײַבט זיך אַן וואָס ווײַטער גיכער. עס איז קלאָר געווארן, דער הויפּט דורך דער אַרבעט פֿון באַאַזן און זײַנע תּלמידים, ווי שטאַרק רעלאַטיוו און היסטאָריש פֿאַרקניפּט ס׳זײַנען די סאָציאַלע געווויינטשאַפֿטן בײַ איין געוויסער צײַט אויף איין געוויסן אָרט. די דערקענטעניש האָט אונדז באַפֿרײַט פֿון אונ־דזער קולטורעלן עגאָטיזם און אונדז געוויזן, אַז עס זײַנען פֿאַראַן אַ סך אופֿנים ווי אַזוי צו פֿירן אַ לעבן — אַ סך רעצעפּטן פֿאַר סאָציאַלער געווויינטשאַפֿט — און אַז אין זיי אַלע שטעקן אי מעלות אי שוועריקייטן. מענטשן זענען אויס גלײַך פֿונעם ביאַלאָגישן קוקווינקל. וואָס עס בײַט זיך איז דער קאָפּריזער קאָמפּלעט סאָציאַלע פֿורעמס, אין וועלכן מענטשן וואָקסן אָדער עופּעלעווײַז.

גוט אויסגעמאָלירט אין די קאָנטורן איז אַ צוויי פֿעלד פֿון טעאָריע, דאָס פֿעלד פֿון געזעלשאַפֿטלעכער אָנטוויקלונג.

פֿון דער אַרבעט פֿון סאָמנער און קעלער באַקומען מיר אַ פּערספּעקטיוו פֿון די שײַכותן פֿון מענטשן צו לאַנד, פֿון אויפֿקום פֿון מינהג דורכן פּרוווּ צו דיסציפּלינירן די ביאַלאָגישע יצרים און צוזופֿאַסן זיי צום קיבוץ־לעבן, אַ קיבוץ־לעבן וואָס איז אַליין אַ צוהילף צום געזעלשאַפֿטלעכן קיום. מען זעט מענטשן, ווי זיי דרייען זיך אין ווייטאָגדיקע סיטואַציעס, ווי זיי מאַטערן זיך צו געפֿינען פֿאַרענטפֿערונגען פֿון זייערע פֿראַבלעמען אויף צו פֿאַרקלענערן דעם וויײַטאָג, ווי זיי נעמען אָן אין הורט יענע פֿאַרענטפֿערונגען וואָס פֿאַרמינערן דעם יחידס אומאַנגענעמלעכקייט. דאָ איז פֿאַראַן אַ נוציקער, אינטעלעקטועלער אויסבליק אויף דער טבע פֿון מענטשלעכן מינהג, זײַן אַנהייב און די סיבות פֿאַר זײַן קיום.

דריטנס הייבן מיר אָן בולטער זען די ראָלע פֿון סאָציאַלער שיכטונג אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אַ דאַנק דער אַרבעט פֿון ו. ז. ווארנער און זײַנע קאָלעגן. פֿון די פֿאַרשונגען באַקומען מיר אַ פּערספּעקטיוו איבערן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, בפֿרט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, און מיר זעען אײַן, אַז עס איז אַרגאַניזירט אין סאָציאַלע קלאַסן (ניט צו פֿאַרבײַטן מיטן באַגריף פֿון עקאָנאָמישן קלאַס). די דאָזיקע קלאַסן באַשטימען אין אַ גרויסער מאָס די געווויינטשאַפֿטן פֿון קינדער וואָס ווערן אַרײַנגעבאָרן אין זיי. די קלאַסן גופֿא זײַנען „אָנטייל־קיבוצים״,

וווּ מיטגלידערשאַפֿט איז באַשטימט ניט פֿון אַ וויסנשאַפֿטלערס אַנאַליז, נאָר פֿון פֿאַקטישן אָנערקענטן אָנטייל. אויך איז פֿאַראַן אין אַמעריקע אַ קאָמבינאַטאָר־סטרוקטור וואָס באַשטימט סאָציאַלע שאַנסן, בפֿרט פֿאַר די נעגערס, און גיט זיי אַן אײַנגעבויטן אונטערשטאָל אין אונדזער סאָציאַלן לעבן. מען דאַרף נאָך ערשט צוקומען צו אַלץ וואָס איז געדרונגען פֿון דער אַרבעט וועגן סאָציאַלן קלאַס, אַבער די אויספֿירן וועלן בלי־ספֿק זײַן וואָגיקע און וועלן פֿאַרנעמען אַ גאַנץ היפּשן פּלאַץ אין אונדזער סאָציאַלער טעאָריע.

נאָך אַ גוט אָנטוויקלט פֿעלד איז סאָציאַלע דעמאָגראַפֿיע. דאָ האָט מען געמאַכט אַ סך פֿראָגרעס, בפֿרט אין באַפֿעלקערונג־פֿאַרשונגען און אין דער סטאַטיסטיק פֿון סאָציאַלע טענדענצן. מיר האָבן זיך אינטים באַקענט מיט די כאַראַקטעריסטישע סימנים פֿון געווײַסע שטחים אין אונדזערע גרויסע שטעט און מיר האָבן זיך אויסגעלערנט צו זען די שוכות־וישן שטח און דעם טיפּ סאָציאַלן לעבן וואָס עקסיסטירט דאָרטן. אַ דאַנק דער אַרבעט פֿון פֿאָרק, אָגבוירן, בוירדזשעס, מעקענזי און אָנדערע זײַנען וווּנדערלעך אָנגעצייכנט געוואָרן דער־מאָגראַפֿישע און עקאָלאָגישע ריכטונגען. אָבער (און דאָס איז דער קריטישער פֿונקט) — עס איז ניט בנימצא אין די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן קיין טעאָריע פֿון מענטשלעכער סאָציאַליזאַציע וואָס זאָל ווערט זײַן דעם נאָמען. מיר וווּיסן אין אַלגעמיינע שטריכן, אַז קינדער זײַנען פֿיל־וויניציק געגליכן צו זייערע עלטערן, אָבער ווי אַזוי זיי ווערן ענלעך צו זיי איז נאָך אַלץ אַ סוד. מיר וווּיסן, אַז קולטור ווערט איבערגעגעבן פֿון איין דור צום צווייטן, אָבער די מעכאַניק פֿון דער איבערגעבונג איז אונדז נאָך אַלץ ניט קלאָר. ווי אַזוי מענטשן וואָקסן אויף אין אונדזער און אין אַנדערע געזעלשאַפֿטן איז נאָך אַלץ פֿאַרהוילן, אויף וויפֿל דאָס איז נוגע די סאָציאַלאַגן. דאָ קען און דאַרף אַרײַנקומען פֿרויד. מיר קענען איבערמאַכן אַן אַלט ווערט: אויב פֿרויד וואָלט ניט געלעבט, וואָלט מען אים געדאַרפֿט אויסטראַכטן. מיר ווײַזן אויס, אַז עס וואָלט בעסער געלוינט פֿאַר סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס זיי זאָלן פֿרוידן אָננעמען איידער אים נעמען אויס־טראַכטן נאָך אַזאַ לאַנגער צײַט.

די אָנטוויקלונג פֿון אַ טעאָריע פֿון סאָציאַליזאַציע, אין וואָס פֿרויד האָט שוין היפּש אַרײַנגעאַרבעט, וועט העלפֿן אין פֿאַרענטפֿערן אַ סך פֿראָבלעמען וואָס מאַטערן אונדז איצטער. זי וועט בלי־ספֿק וואַרפֿן אַ שײַן אויף דער פֿראָגע פֿון קולטורעלן שינוי, מחמת די נייַסן וואָס זײַנען נייטיק צו אַזאַ שינוי וועלן דאָך — ווי דען אָנדערש — געמאַכט פֿון יחידים. אונטער וואָסערע פֿסיכישע אומשטאָנדן, איז דעריבער אַ פֿראָגע, פֿירן מענטשן אײַן נייַסן? פֿונקט אַזוי וויכטיק וועט זײַן צו דערגיין, אונטער וואָסערע אומשטאָנדן מענטשן נעמען נאָכטאָן בשעת דער אַקט פֿון אויפֿטון נייַס איז שוין אָפּגעטאָן געוואָרן פֿון אַן אָנדער מענטשן. נאָך ווײַטער: מיר דאַרפֿן וויסן ווי אַזוי מינהגים פֿון דרויסנדיקע גרופּעס ווערן איבערגענומען און וואָס ס׳זײַנען די פּסיכאָלאָגישע, ווי אויך די סאָציאַלע אומשטאָנדן פֿון אַזעלכע איבערנעמונגען. ס׳ווײַזט אויס, אַז אַן אויס־שעפֿיקער אַנאַליז פֿון די דאָזיקע פֿראָבלעמען וועט זײַן אוממיגלעך ביז וואָגען

מיר וועלן ניט פֿאַרמאָגן אַ גוט אויסגעאַרבעטע טעאָריע פֿון וויסנשאַפֿטלעכער סאָציאַליזאַציע.

לאָמיר איצטער אַריבערגיין צו באַטראַכטן, וואָס פֿרויד קען געבן דער סאָציאַלער וויסנשאַפֿט, ווי באַלד מיר באַשליסן בײַ זיך, אַז מיר וועלן נהנה זײַן פֿון אים. דער עיקרדיקער צושטײַער איז אפֿשר, ווי לאָסווע האָט געזאָגט, אַ מעטאָד פֿון פֿאָרשן, דער אַזוי געפֿעלנער אינטערוויו מיט אַרײַנבליק. קיין פֿאַראַלגע צו דעם מעטאָד איז ניט פֿאָראַן בײַ דער איצטיקער צײַט אין דער סאָציאַלער וויסנשאַפֿט און אָפֿילו ניט קיין בערך צופֿרידנשטעלליקער במקום דער־פֿאָר. פֿרויד צושטײַער איז בכן העכסט אַריגינעל און סטימולירנדיק. דער פּסיכאַנאַליטישער אינטערוויו וועלט אַזוי אָפֿט באַטראַכט נאָר ווי אַ טעראַפּעווטישע סיטואַציע, אַז עס איז כּדאַי צו באַטאָנען זײַנע פֿאָרשערישע מיגלעכקייטן. אין דעם דאָזיקן אינטערוויו ווייסט דער מענטש, אַז ער וועלט געפֿאָרשט, און אין דעם שטעקט דער אונטערשייד, אַ שטייגער, פֿון דעם מעטאָד פֿון אָנטיילנעמע־רישער אָבסערוואַציע, ווי ער וועלט גענוצט בײַם פֿאָרשן די סאָציאַלע קלאַסן־סטרוקטור. אויך האָט דער אינטערוויו אַ חשובֿן ציל פֿאַר דעם מענטשן וואָס וועלט אינטערווירט. דער ציל איז קענען זיך אַליין, אײַנגעווויקלען אין פֿאַר־שטיין זיך אַליין. דער געדאַנק איז צו ברענגען אַזוי פֿיל ווי מיגלעך פֿון דעם פֿעלד פֿון קאָנקורירנדיקע געווויקלטשאַפֿטן צום קלאָרן וויסיקן אויפֿמערק, וווּ די רעזולטאַטן פֿון פֿאָרשיידענע ריכטונגען פֿון טוונג קענען וועלן ווערן עקזאַמענירט און וווּ ס׳קען אָפּגעקלײבן וועלן די בעסטע פֿאַרענטפֿערונג. וואָס דער פּסיכאָ־אַנאַליטיקער טוט פֿאַר זײַן פּאַציענט, וועלן מיר מאָכט גוט זײַן אַרבעט, איז אָט וואָס: ער העלפֿט אים אַנטוויקלען די דאָזיקע געווויקלטשאַפֿט פֿון דערקענען זיך אַליין. עס איז אַגב פֿאָראַן אויך אַ מיטל אויסצופֿרווון די וויכטיקייט פֿון דעם דאָזיקן מין אינטערוויו מיט אַרײַנבליק: אויב ער איז וויכטיק, איז ער בכוח צו פֿאַרקלענערן פּחד, און בפֿרט איראַציאָנאַלן פּחד. די דאָזיקע פֿאַרקלענערונג פֿון פּחד איז גורם, אַז דער מענטש נעמט אַרײַנקוקן אין זײַן אייגענעם אויפֿפֿיר, און סוף־כּל־סוף קומט ער דערצו, אַז פֿראַבלעמען וואָס זײַנען פֿריער פֿאַרענט־פֿערט דורך פֿאַרשטויסונג און סימפּטאָם ווערן איצטער פֿאַרענטפֿערט דורך פֿאַקטישן אויפֿפֿיר. דער פּסיכאָאַנאַליטיקער, וויל אַ דינער פֿון זײַן געזעלשאַפֿט, פֿרווווט ניט רעדוצירן פּחד ביז אַ נידעריקערן פונקט אײדער די געזעלשאַפֿט גופֿא האָט געגעבן דערויף איר הסכמה. אָבער ער פרווווט יאָ, פֿון דעסט וועגן, פֿאַר־קלענערן אומבאַגרינדעטע פּחדים, די וואָס שטערן דעם יחיד זיך אַרײַנצופּאַסן וויל ס׳געהער צו זײַן אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. להיפוך, פֿרווווט מען ניט רעדוצירן ביז נול דעם פּחד וואָס אַ מענטש לעבט איבער וועלן ער טראַכט וועגן דערהרגענען אַ צווייטן.

די גרונטפֿראָבלעם בײַם באַנוצן דעם דאָזיקן אינטערוויו איז, פֿאַרשטייט זיך, די צוריקסאָציאַליזאַציע פֿון דעם יחיד, ניט נאָר אַ מעכאַנישער בײַט אין דער נערוון־סטרוקטור. דאָ קען מען זאָגן, אַז רעדנדיק וועגן נעווראָזן האָט פֿרויד אַנגע־נומען די אַריגינעלע שפֿראַך פֿון פּסיכאָטריע, נאָר ער האָט געביטן איר אינהאַלט.

נעוראָז מיינט שוין בכלל אים ניט קיין שעדיקונג פֿון עפּעס אַ באַשטימטן נערוון־
געוועב; נייַן, ער וואָקסט אַרויס פֿון אַ קאָמף צווישן דעם יחידס אימפּולסן־לעבן
און דער אָפּאָזיציע וואָס שטעלט זיך אָקעגן דעם דאָזיקן לעבן מצד זײַן סאָציאַלן
קיבוץ. בשעת מען ניצט די אינטערוויו־טעכניק, קען מען רעקאָנסטרויִרן די
סאָציאַליזאַציע פֿון דעם געפֿאָרשטן מענטשן און מען קען צוזען, ווי ער ווערט
בהדרגה צוריק סאָציאַליזירט. דער פֿאָקט טאָקע מאַכט עס דעם פּסיכאָאַנא־
ליטישן אינטערוויו פֿאַר אַ מכשיר, וואָס אַן אים קען מען זיך אין סאָציאַל־
וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונגען גאָרניט באַגיין. דורכן אינטערוויו קומט מען צו
דירעקט צו קולטורפֿאָקטן, מען זעט די פֿאַרלאַנגען אין זייער פֿונקציאָנירונג
און מען קוקט זיך אײַן, ווי אַזוי עס בויען זיך אויף אינעם יחיד געווויינטשאַפֿטן
און מוראס. מען קען זאָגן, אַז דעם אַנאַליטיקערס אויפֿגאַבע איז אָט וואָס: ער
דאַרף אין זײַנע באַציונגען מיטן אַנאַליזירטן געבן אים אַ מער ליבעראַלע,
אַ מער פֿרײַנדלעכע אויסטײַטשונג פֿונעם סאָציאַלן מינהג אײדער ד׳ענע
אויסטײַטשונג וואָס דער סובייקט האָט באַקומען קינדווײַז. דאָס מיינט ניט
הפֿקרות, נאָר עס מיינט די פֿעיקייט אויסצונוצן אין דער פֿולער מאָס יענע
געלעגנהייטן פֿאַר גליקלעכקייט וואָס די געגעבענע געזעלשאַפֿט קען אונטער־
טראָגן. מען זעט אפֿשר קיין מאָל ניט אַזוי קלאָר די וואָג פֿון קולטורעלער
השפּעה ווי בשעת מען זעט זי אין קאָנטראַסט צו די ביאָלאָגישע יצרים וואָס
טרײַבן דעם מענטשן. געוויינטלעך קען מען באַקומען בערך דעם זעלביקן
רעזולטאַט, ווען מען פֿאָרשט די געווויינטשאַפֿטן פֿון אַ פֿרעמדן קיבוץ, וואָס זיי
גייען זיך שארף פֿונאַנדער מיט אונדזערע אייגענע געווויינטשאַפֿטן. נאָר ווען
מען אַרבעט אינעווייניק אין אונדזער אייגענער געזעלשאַפֿט קען מען צוקומען
בערך צום זעלביקן קאָנטראַסט דורך אַכטונג געבן אויף דער צווישנשפּיל פֿון
יצר און פֿון קולטורעלן איסור אין אַ ספּעציפֿישן יחיד. מען זעט, אַזוי צו
זאָגן, קולטור און אימפּולס אויף רוי — די געפֿילן פֿון שוואָכקייט, מיט וועלכע
קינדער האָבן אָפּגעענטפֿערט אויף די מעכטיקע נייטונגען מצד טאָטע־מאַמע,
די שרעק פֿאַרן יצר־לעבן, וואָס ברענגט דעם פּאַציענט צום וויכן פֿון יעטווידער
יצר־אַרויסווײַזונג מיט אַ דאָגמאַטיזם, פֿון וועלכן עס גרוילט, און די מורא פֿאַר
זײַן אייגענער אַגרעסיע און פֿאַר יענעמס אַגרעסיע. עס איז אפֿשר ניטאָ קיין
צווייט אָרט אין די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, וווּ מען זאָל קענען זען די בײַטעוו־
דיקע עלעמענטן פֿון קולטור אַזוי קלאָר ווי בשעת מען דערקענט זייער ווירקונג
אויפֿן בלײַענדיקן אימפּולסן־לעבן פֿון קינדער אָדער ווען מען איז ביכולת צו
מאָדיפֿיצירן די פּריוואָטע קולטור פֿון אַ שלעכט אַרײַנגעפּאַסטן דערוואַקסענעם
יחיד.

ווײַטער ווײַזט דער אינטערוויו מיט אַרײַנבליק, וואָסערע באַהעפֿטנדיקע
כוחות די פֿונקציאָנירנדיקע געזעלשאַפֿט פֿאַרמאָגט. מיר זעען די פֿאַזיטיווע
לײַבשאַפֿט־טענדענצן פֿון איינעם צום אַנדערן, וואָס האָלטן אויף די געזעלשאַפֿט.
אויך זעען מיר דעם ספּעציפֿישן אופֿן, ווי אַזוי פֿאַזיטיווע בינדונגען פֿאַרדעקן אָפּט
מאָל און קאָמפּענסירן פֿאַר די פֿרײַנדלעכקייטן וואָס זײַנען פֿאַרבאַהאַלטן אין יע־
דערן פֿון אונדז לגבי די וואָס פֿאַרשאַפֿן אונדז שווערקייטן. פֿאַראַן אַ גאַנץ

געוועב עמאָציאָנעלע באַציִונגען וואָס וועבט זיך פֿון יחיד צו יחיד, פֿון כּנופֿיא צו כּנופֿיא, פֿון קלאַס צו קלאַס, פֿון פֿאָלק צו פֿאָלק, און אָט די בינדונגען זײַנען עס דער אמתער סאָציאַלער צעמענט. דאָס דאָזיקע געוועב אַנטפּלעקט זיך אין דער מיקראָסקאָפּישער באַציִונג צווישן דעם אַנאַליטיקער און דעם אַנאַלי־זירטן; אָבער ווען ניט דער מיקראָסקאָפּ, קען מען האָבן מערניט אַ גאַנץ מטושטשע השגה וועגן דער טבֿע פֿון די דאָזיקע בינד־כּוחות אין דער געזעלשאַפֿט און מען מוז יוצא זײַן מיט אויסטײַטשונגען וואָס איבערצײַגן ניט אַזוי שטאַרק.

אַחוץ אַ וואָגיקן פֿאָרשמעטאָד האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען פֿרוידן אַ טעאָריע וואָס אי זי האָט מחדש געווען אי זי פֿאַרחידושט: אַ טעאָריע וועגן די קינ־דערשע יאָרן און וועגן די באַטײַטיקע פֿאַזעס אין וווקס פֿון קינדער. אַוודאי קען מען ניט זאָגן, אַז ביז אים האָט קיינער ניט געוווּסט, וואָסערע פֿאַזעס אין דער סאָציאַליזירונג פֿון קינדער ס׳זײַנען חשובֿ: מוטערס און דינסטן צו קינדער האָבן דאָס געוווּסט פֿון קדמונים אָן; אָבער ס׳איז ניט מער ווי רעכט צו זאָגן, אַז וו י ס נ ש אַ פֿ ט ל ע ר ס האָבן ניט געוווּסט די פֿאַקטן וואָס זײַנען שייך צום וואַקסן פֿון קינדער. על רגל אַחת קען מען פֿרוידס קוק פֿאָרמולירן אַזוי, אַז דאָס ערשטע לערנען פֿון מענטשן איז דאָס וויכטיקסטע לערנען; איצט איז שוין דאָס דערוויזן דורך עקספּערימענטעלער פֿאָרשונג, לכל־הפּחות אויף בעלי־חיים. פֿרייִקע געוווינטשאַפֿטן זײַנען וויכטיק ביז גאָר, און אָפֿט דעצידירנדיק פֿאַר דעם יחידס פּערזענלעכקייט אויף זײַן גאַנצן לעבן. פֿרויד האָט אויפֿגעוויזן, אַז די פֿרייִקע סאָציאַליזאַציע איז ניט קיין פּעריאָד פֿון שלום־ושלווה, נאָר פֿאַרקערט — אַ וווּלקאַנישער סעקטאָר פֿון איבערלעבונגען פֿאַר יעטווידער יחיד. ס׳איז דער ערשטער און דער העכסטער טריט אין לערנען, וואָרעם מען הייבט דאָך אָן כּמעט ווי מיט גאָרניט.

ווען ווער עס איז ביז פֿרוידן וואָלט געפֿרעגט בײַ די וואָס האָבן כּסדר צו טאָן מיט קינדער די זעלביקע פֿראַגעס וואָס ער פֿרעגט, וואָלט ניט שווער געווען אויסצוגעפֿינען יענע דרײַ וויכטיקע פֿאַזעס אין סאָציאַליזיר־פּראָצעס, וואָס ער ווײַזט אונדז. ער מאַכט ניט אַוועק מיט דער האַנט קיין שום מאַטעריאַל, ווי נישטיק ער זאָל ניט אויסקוקן. עס אַרט אים ניט, טאָמער וועט מען אים אויסלאַכן פֿאַר דערמאָנען זאַכן וואָס זײַנען פֿריִער ניט געווען קיין ענין פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכער באַהאַנדלונג. ער הייבט אָן פֿאַרשטייט זיך מיטן אײַנלערנען וואָס איז שייך צום עסן, ער ווײַזט אָן אויף דער גוואַלדיקער פּראַקטיק וואָס קינדער האָבן דורכצומאַכן בײַם אײַנשטעלן זייג־געוווינטשאַפֿטן און ער ברענגט אַרויס די שווערקייטן פֿון איבערבײַטן אָט די געוווינטשאַפֿטן אויף אַנדערע, וואָס די דערוואַקסענע וועלט פֿאַרלאַנגט זיי. ער האָט דערזען, אַז פֿון דעם דאָזיקן פּעריאָד קען אַ מענטש אַרויסגיין מיט אַ כראָנישן ריכטן זיך אויף הפֿסד אָדער, פֿאַרקערט, מיט אַ כאַראַקטעריסטישן פֿאָרויסזען, אַז ס׳וועט שוין זײַן גוט; און די דאָזיקע שטריכן קען מען אויסגעפֿינען שפּעטער אין דעם מענטשנס דערוואַקסענעם אויפֿפֿיר. ס׳איז קלאָר, אַז פֿרויד האָט זיך דער עיקר אינ־טערעסירט מיט די ד ו ר כ ג ע פֿ אַ ל ע נ ע פֿאַלן פֿון אײַנלערנען, דאָס הייסט

מיט אַזוינע מענטשן וואָס האָבן אין זייער דערוואַקסענעם לעבן אַרויסגעווויזן שלעכט צופֿאַסעוודיקע געווינטשאַפֿטן וואָס וואַקסן פֿון זייערע פֿרי־יקן יאָרן.

פֿרויד האָט אין גאַנצן אַנערקענט דעם עלעמענט פֿון תענוג, אַדער פֿאַר־שטאַרקונג, וואָס גייט האַנט בײַ האַנט מיט הצלחהדיקן זייג־אויפֿפֿיר, און צום סוף האָט ער דערקענט, אַז דער דאָזיקער תענוג איז אינעם טונקעלן עמאָציאָנעלן לעבן פֿונעם קינד נאָר אַ טייל פֿון אַן אַלגעמיינעם זוכן באַפֿרידיקונג.

אַן אַנדער וויכטיקן שיידוועג אינעם סאָציאַליזיר־פֿראָצעס האָט ער דערקענט אין דער אַנאַלער פֿאָזע, וואָס מען קען זי אויך אַנרופֿן די פֿאָזע פֿון רענטלעכקייט. צום ערשטן מאָל באַגעגנט זיך דאָ דאָס קינד מיט אַ שטרענגן טאַבו אויף זײַנע נאַטירלעכע אָקטן, און זײַן אויפֿפֿיר בנוגע די דאָזיקע אָקטן מוז דאָס קינד היפֿש גרונטיק איבערַאַנדערשן. אָט די קלײַנלעכע פֿאָקטן פֿון קינדער־צימער האָט פֿרויד געזומען אַזוי ערנצט, וויבאַלד זיי לאָזן אויך איבער זייער פּסיכאָלאָגישן אָפּזאָץ. די אײַנגעגעסענע עקשנות, מיט וועלכער דער טאַבו וועלט אַרויפֿגע־צוווּנגען, וויזט זיך אָפֿט אַרויס אין דעם דערוואַקסענעמס כאַראַקטער, און דער צו־לכעיס, מיט וועלכן דאָס קינד שטעלט זיך קעגן אײַנגעלערנען רענטלעכקייט, האָלט זיך אָפֿט ביז אין דערוואַקסענעם לעבן אַרײַן און וועלט אַריבערגעטראָגן אויף אַנדערע רעגולאַטאָרישע פֿאָדערונגען פֿון דער געזעלשאַפֿט. וועגן אָט די קינדערשע געווינטשאַפֿט וואָלט זיך ניט געהאַלטן אַזוי גוואַלדיק פֿעסט, ווי פֿרויד האָט אויסגעפֿונען, וואָלט ניט כּדאַי געווען צו לייגן אַזוי פֿיל אַכט אויף דעם אײַנגעלערנען וואָס שפּילט זיך אָפּ אין קינדער־צימער.

לסוף האָט פֿרויד אין דער אוידיפּוס־פֿאָזע פֿון אַנטוויקלונג דערקענט, אַז דעם קינדס אָפּהענגיקייט פֿון זײַנע עלטערן דאַרף געבראַכן ווערן און אַז עס מוז איבערַאַרבעטן אין זיך די טאַבוען קעגן ערַאָטישע געפֿילן לגבי דעם טאַטן אַדער דער מאַמען. ער האָט דערקענט, אַז די דאָזיקע ערַאָטישע געפֿילן וואָס קומען אויף ספּאָנטאַן מתוך דער ביאַלאָגישער נאַטור פֿונעם קינד האָבן אַ טבע נאָכצופֿאָלגן נאָך אַנדערע איבערלעבונגען פֿון באַפֿרידיקונג. אין פֿאַל פֿונעם יינגל אַ שטייגער האָבן זיי אַ טענדענץ צו באַוועגן זיך פֿאָזע די שוין אײַנגע־שטעלטע קאָנפֿליקט פֿון באַפֿרידיקונג, ד״ה אין דער ריכטונג צו דער מוטער. פֿרויד האָט דערזען, אַז אין אָט דעם פֿערזאָד פֿון לעבן מוז זיך יעדער איינער „שטעלן אויף זײַנע אייגענע פֿיס״ אַדער, אויב ער פֿאַלט אַדורך אין דעם דאָזיקן פֿרוו זײַנעם, בלײַבט ער מער אַדער וויניקער עמאָציאָנעל אָפּהענגיק פֿון אַנדערע. אָט דער פֿאַקט אין דער אוידיפּוס־פֿאָזע איז קריטיש פֿאַר דער כּאַראַקטערַלאַגישער אַנטוויקלונג.

בײַם פֿאַרשן דערוואַקסענע האָט פֿרויד פֿעסטגעשטעלט, אַז עס איז ניט מיגלעך אַרויסצופֿירן זייערע עיקרדיקע כאַראַקטער־שטריכן פֿון די אוממיטל־באַרע סביבֿהדיקע סיטואַציעס אַרום זיי: מען דאַרף צוריקגיין ווײַטער און מען קען זיך ניט אָפּשטעלן פֿריִער ווי בײַ דער פֿריסטער סאָציאַליזירונג. ער האָט פֿאַרצייכנט, אַז די ספּעציפֿישע און פֿונדאַמענטאַלע כאַראַקטער־שטריכן אונדזערע, לויט וועלכע אונדזערע מיטמענטשן דערקענען אונדז, קומען פֿון הינטער יענער

זכרון־פּינצטערניש וואָס דעקט צו אונדזערע גאָר פּריוואָטע קינדערשע יאָרן. ווי באָלד אָזוי האָט ער זיך מיט אַ האַרטער לאָגישער אויסגעהאָלטנקייט אַ לאָז געטאָן אויסצופּאָרשן יענע גאָר פּריוואָטע פּאָזעס פֿון סאָציאָליזירונג, כּדי געווויר צו ווערן, וואָסערע ווירקונגען זיי קענען האָבן אויפֿן כאַראַקטער.

נאָכן פּאָרענדיקן מיט הצלחה דעם אוידיפוס־קאָמפּלעקס איז דעם מענטשנס כאַראַקטער אינגעשטעלט. ער האָט רעזיגנירט פֿון זיין קינדערשער האָפֿענונג אויפֿצוהיטן די עמאָציאָנעלע באַציונגען וואָס זיינען פֿאָראַן אין דער פֿאַמיליע און האָט זיך אַ לאָז געטאָן קעמפֿן פֿאַר ליבע און לעבן מחוץ דעם גבול פֿון דער אינצעסט־גרופּע מיט אירע טאָבועס. וועט פֿרויד זאָגט, אַז דאָס עיקרדיקסטע לערנען קומט פֿאָר ביזן פֿינפֿטן אָדער זעקסטן יאָר, מיינט ער ניט, אַז נאָך דעם איז שוין קיין לערנען ניטאָ. ער מיינט מערניט, אַז די הויפּטלעיניעס זיינען שוין אויסגעמאָרקירט און אַז נייע צופֿאָסונגען וועלן גיכער ווי אַלץ גיין לויט דער דוגמא פֿון די אָלטע.

די סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן נייטיקן זיך גאָר שטאַרק אין דער דאָזיקער טעאָריע (אָדער אין אירער אַ מאָדיפֿיקאַציע) וועגן דער וויכטיקייט פֿון די פּרויקע קינדערשע יאָרן און וועגן די באַטײַטיקע פֿאָזעס אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער קינדהייט. אין קיין שום אַנדער פּסיכאָלאָגיע איז ניטאָ גאָרניט וואָס זאָל זיך קענען גלײַכן דערצו, ניטאָ גאָרניט וואָס זאָל זיין אָזוי בפּירוש אַרויס־געזאָגט אָדער זאָל זיך אָזוי לייגן אויפֿן שכל אָדער זאָל זיין געשטיצט דורך אָזוי פֿיל דירעקטן אָדער אַרויסגעדרונגענעם דערוויז־מאַטעריאַל. איינע פֿון די שלאָגנדיקסטע באַשטעטיקונגען פֿון זיין היפּאָטעז איז דאָס וואָס בײַ נעוראָטישע, פּסיכאָטישע און פּערווערסע מענטשן באַווײַזן זיך איבער אַ נײַס די קינדערשע אופֿנים פֿון באַפֿרידיקונג. די פּערווערסע ווײַזן אָפֿט אַרויס אין זייער ליבע־לעבן די אויפֿפֿיר־מעכאַניזמען וואָס זיי האָבן געניצט אין זייער קינדהייט; די נעוראָטיקערס איפֿוסטרירן זייער גוט, אין זייער כראַנישער מורא און אָפּהענגיקייט, דעם אויפֿפֿיר פֿונעם אַנגעשראָקענעם קינד, וועמען די פֿאַמיליע־קולטור האָלט אומברחמנותדיק פֿעסט אין אירע הענט; און וועגן פּסיכאָטיקערס וויסן מען, אַז זיי זאָגן אַרויס מיט אַ פֿולן מויל די לאַנג אַוועקגעוואָרפֿענע פֿאָר־לאַנגען פֿון זייערע פֿריסטע קינדערשע טעג. מחולק זיין מיט פֿרוידן קען מען נאָר וועט מען ווי זיך ניט אינקוקן אין דעם דערוויז־מאַטעריאַל און אין די ראָיות. פֿאָראַן נאָך אַלץ אַ סך מענטשן וואָס פֿרעגן אַפּ פֿרוידן אויף דעם אופֿן ווי די קעגנערס פֿונעם אויסגעפֿינער פֿון מיקראָסקאָפּ האָבן זיך נוהג געווען — מען זאָגט זיך פּשוט אַפּ אַרײַנצוקוקן. וועט מען גיט אָבער יאָ אַ קוק אַרײַן אין מיקראָסקאָפּ, דערזעט מען, אַז פֿרויד האָט אַנגעטאָפּט די טעאָרעטישע הויפּ־ליניעס פֿון דעם סאָציאָליזיר־פּראָצעס אין אונדזער געזעלשאַפֿט. אַן אַ טעאָ־ריע פֿון סאָציאָליזאַציע, וואָס זאָל טויגן, קענען מיר ניט אויסטײַטשן קולטורעלן פּראָטעסט, נייע אויפֿטוען, צעשפּרייטונג פֿון קולטור־עלעמענטן אָדער איבערבײַט, וואָרעם פֿאָר די אַלע זאָכן דאַרפֿן מיר פֿאַרשטיין דעם מהות פֿון דעם יחידס ראָלע אין דער געזעלשאַפֿט.

לאָמיר זיך ניט לאָזן פֿאַרפֿירן פֿונעם פֿאַקט, וואָס טייל נעמען, מיט וועלכע פֿרויד האָט באַצייכנט זײַנע וויכטיקע געדאַנקען, שמעקן מיט פּאָעזיע. למשל דער נאָמען אוידיפּוס־קאָמפּלעקס. מען קען דאָ גרינג אַרײַנפֿאַלן, און אַ סך מענטשן האָבן טאַקע געהאַט דעם טעות. אין זײַן פּריוואַטן לעבן מעג זיך פֿרויד יאָ זײַן אָדער ניט זײַן אַ פּאָעט, אָבער געוויס איז ער ניט קיין פּאָעט אין זײַן פּסיכאָאַנאַליטישער טעאָריע. ער קומט ניט אַרויסצורופֿן עמאָציעס דורך ניצן סימבאָלן, נאָר ער שטרעבט מיט דער גרעסטער קפּדנות אויפֿצודעקן די רעאַלי־טעט. צו זײַנע קענטענישן איז ער צוגעקומען דורך גרויסער אָנשטרענגונג בײַ רעאַלע שווערִיקייטן פֿון לערנען, ד״ה ווען ער האָט געהאַט צו טאָן מיט פֿאַק־טישן נעוואָטישן אויפֿפֿיר. ער האָט נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל איבערגע־פּרוווט זײַנע טעאָריעס אין דער אַנאַליטישער לאַבאָראַטאָריע און, ווי ס׳איז באַוווּסט, האָט ער זיי מאָדיפֿיצירט מיט אַ קרעפֿטיקער אַליין־קריטיק. די מסקנות און פֿאָרמולירונגען וואָס ער דערלאַנגט אונדז זײַנען רעזולטאַטן פֿון פֿאָר־שונג וואָס איז שווער אָנגעקומען, און מען דאַרף דאָס ניט גלײַכן צו קיין שרײַב־טיש־רעקאָנסטרוקציעס פֿון פּערזענלעכן לעבן אָדער צו סתם ספּעקולאַציעס וועגן פּערזענלעכקייט.

עס איז כּדאַי אַ טראַכט צו טאָן, ווי אַזוי פֿרוידס געדאַנקען קענען אויף להבא אָנגעווענדט ווערן אין סאָציאַלן לעבן גופֿא. עס איז באַוווּסט, אַז ווען מען פּראַקטיקירט דאָס ווי ס׳געהער צו זײַן איז פּסיכאָאַנאַליז זייער נוציק בײַם קורירן קראַנקע. אָבער ס׳קאָן געמאָלט זײַן נאָך אַ פֿעלד פֿון אָנווענדן פֿרוידס וויסן.

פֿרויד האָט אונדז געגעבן אַן אומאָפּהענגיקן מעסטער פֿון סאָציאַלער אויפֿ־טויקייט — אומאָפּהענגיק פֿון די קולטור־נאָרמעס וואָס גילטן אויף דעם שטח, ווו דער מענטש לעבט. ער איז דערגאַנגען, אַז אויב אַ מענטש מוז טראָגן מיט זיך אַן איבערמאָס פֿון פּחד — אַ פּחד וואָס פֿאַרשטערט דעם נאָרמאַלן סאָציאַלן אויפֿפֿיר און לאָזט ניט דעם מענטשן אויספֿירן זײַן סאָציאַלע ראָלע — קאָן אָט דער יחיד ניט זײַן געזונט. דער פּחד קאָן שטײַגן ביז אַ פּונקט, ווען דער יחיד איז ניט בכּוח צו זײַן אין זײַן קיבוץ אַ מיטגליד וואָס טראָגט צו גלײַך מיט אַלעמען די משׂא. אין דעם פֿאַל ווערט אָט דער יחיד אַ מין „אויפֿפֿיר־פּראָבלעם״. אָט דאָ קומט אַרײַן פֿרוידס טעאָריע פֿון סאָציאַליזירונג. וואָרעם פּחד (וואָס ער קומט פֿון באַשטראָפֿונג, פֿון סטראַשען מיט באַשטראָפֿונג אָדער פֿון אַ הפֿסד) קומט אויף אין אונדז בשעת אונדזער ערשטיקער סאָציאַליזירונג, ד״ה כּל־זמן מיר זײַנען קינדער. די פֿאַרשיידענע מעטאָדן פֿון האָדעווען קינדער ברענגען צו פֿאַרשיי־דענע גראַדן פּחד אין זיי. מען דאַרף האָבן אין זינען, אַז אונדזער „קינדקולטור״, ד״ה אונדזער דרך אין באַגיין זיך מיט קינדער, איז אַ היסטאָרישער פּראָדוקט פּונקט ווי יעדער אַנדער סאָציאַלע געוווינטשאַפֿט אונדזערע. נאָכגייענדיק נאָך סאָמנערן און קעלערן קענען מיר זאָגן, אַז די „קינדקולטור״ ווערט אַנטוויקלט אין דער געשיכטע פֿון איטלעכן סאָציאַלן קיבוץ בשעת ער פֿאַרענטפֿערט זײַנע קיבוצדיקע פּראָבלעמען. ס׳ווײַזט אויס, אַז פֿריִער בײַטן די דערוואַקסענע זייער

אויפֿפֿיר און דערנאָך בייטן זיי זייער דרך אין באַגיין זיך מיט די קינדער, אַזוי אַז די קינדער וועלן מקבל זיין די נייע דערוואַקסענע געווויינטשאַפֿטן וועלכע זיי מוזן איבערנעמען.

אָבער סאָציאַלע דיפֿעמעס בייטן זיך, און די פֿאַרענטפֿערונגען וואָס האָבן אַ מאָל יאָ געטויגט טויגן שוין אפֿשר הײַנט ניט. טייל אויפֿפֿיר־פֿורעמס, און בתוכם אַזוינע וואָס זיינען שייך צו אונדזער דרך אין האָדעוועון קינדער, זיינען שוין הײַנט פֿאַרעלטערט. אַמאָליקע צייטן אַ שטייגער האָט יאָ געקאָנט זיין נייטיק צו לאָזן די קינדער אָפּקומען אין דער אַראָלער פֿאָזע פֿון זייער אָנט־וויקלונג. הײַנט, מיט אונדזער נייער טעכנאָלאָגיע, קאָנען מיר אפֿשר צוקלערן אַ קינדקולטור וואָס זאָל פֿאָקטיש זיין פֿרי פֿון אָפּקומען אין דער דאָזיקער ספֿערע. אַמאָליקע צייטן האָט מען אפֿשר אָפּילו געדאַרפֿט באַשטראָפֿן קינדער, זיי זאָלן דווקא ווערן אַגרעסיווע באַשעפֿענישן, אָנגעפּילט מיט פֿיינדלעכע מחשבות לגבי דעם אָרום. אָבער הײַנט קען געמאָלט זיין, אַז מיר קומען צו צו אַזאָ צייט אין דער אָנטוויקלונג פֿון אונדזער קולטור, וועו באַשטראָפֿונג איז שוין ניט אַזוי וויכ־טיק אין קינדער־דערציונג ווי זי איז געווען אַ מאָל. וויטער האָט אונדזער געזעלשאַפֿט בלי־ספֿק צו טראָגן אויף זיך אַ גרויסע משא אין דער פֿערזאָן פֿון נעוראָטיקערס, וואָס זיי זיינען אַ רעזולטאַט פֿון אונדזערע הײַנטיקע מעטאָדן פֿון האָדעוועון קינדער. אפֿשר קאָנען מיר, מיט דער הילף פֿון פֿרוידס פֿריי־ציפֿן, בודק זיין אונדזער גאַנצן גאַנג סאָציאַלע געווויינטשאַפֿטן אין אונדזער באַ־גיין זיך מיט קינדער און היפֿש פֿאַרבעסערן דעם טיפּ דערוואַקסענע וואָס אונ־דזער געזעלשאַפֿט ברענגט אַרויס. עס קאָן זיך מאָכן, מיר זאָלן אויסגעפֿינען, אַז מען קאָן יוצא זיין מיט אַ סך וויניציקער פּחד וויי מען פֿלעגט באַשאַפֿן בייַ קינ־דער ביז איצטער און אַז קינדער וואָס מען וועט ניט האָדעוועון אַזוי אינטענסיוו וועלן שפּעטער, דערוואַקסענערהייט, קענען טראָגן די סאָציאַלע משא פֿון דער־וואַקסנשאַפֿט אַ סך בעסער.

ווי דאָס זאָל ניט זיין, זעט מען ספּעציעל אין דעם פֿעלד פֿון האָדעוועון קינ־דער, ווי אַזוי די ראַציאָנאַלע פּסיכאָאָגיע וואָס פֿרוידס האָט אויסגעאַרבעט קען אונדז דינען בײַם רעווידירן בר־דעתדיק אונדזער קינדער־דיסציפֿלין. אָבער פֿרוידס איז געווען צו קלוג, ער זאָל הייסן נאָכגעבן די קינדער אין אַלצדינג. ער האָט זיך ניט גענאַרט און געווווסט, אַז די שטאַרק געבאַלעוועטע קינדער קענען זיך ניט גוט אַרײַנפּאַסן אין דערוואַקסענעם לעבן. די פֿראָגע איז הייסט עס ניט, צי באַשטראָפֿונג זאָל בכלל געניצט ווערן, נאָר ווען און ווי אַזוי. דאָס איז אַ וויסנשאַפֿטלעכע פֿראָבלעם, וואָס סוף־כל־סוף קאָנען מיר זיך כאָטש נעמען צו איר מיט דער הילף פֿון פֿרוידס באַגריפֿן.

ווען מען רעדט וועגן פֿרוידס צושטייער צו די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, קען מען ניט פֿאַרבײַגיין פֿאַרבײַ זיינע געדאַנקען וועגן סעקסועלן לעבן. ער האָט אונדז צום ערשטן מאָל געגעבן אַן אויסגעהאַלטענע טעאָריע פֿון עראָטישן אויפֿפֿיר. פֿון פּסיכאָאַנאַליז קומט די טעאָריע וועגן דער אייניהייט פֿון די עראָטישע אָקטן און געווויינטשאַפֿטן און וועגן די באַציונגען צווישן ליבע־מאַניפֿעסטאַציעס פֿון

אַלע טיפּן. ספּעציעל בריליאַנט בײַ פֿרוידן איז דאָס וואָס ס׳איז אים געראָטן צוצוציען דעם וויסנשאַפֿטלעכן אינטערעס צום פּערווערסן אויפֿפֿיר און צו ווײַזן זײַן באַציונג צום נאָרמאַלן סעקסועלן לעבן. פּערווערסקייטן, האָט אונדז פֿרויד אויסגעלערנט, זײַנען ניט סתּם ווילדקייטן פֿון ביאָלאָגישע חושימניקעס וואָס זײַנען אָן האָפֿענונג פֿאַרמישפּט צו פּערווערסיע, נאָר גיכער קענטלעכע אָפּווײַ־כונגען פֿונעם נאָרמאַלן סעקסועלן אויפֿפֿיר און איבערטרײַבונגען פֿון געוויסע שטריכן פֿון אָט דעם נאָרמאַלן אויפֿפֿיר. אין אַנדערע פֿאַלן איז אַ דאַנק פֿרוידן אַפֿילו מיגלעך געוואָרן זיך צו נעמען צו די פּערווערסקייטן טעראַפּעווטיש.

בײַם פֿאָרשן דעם סעקסועלן אויפֿפֿיר האָט פֿרויד געפֿונען, אַז פֿאַרשיידענע מינים אַקטן, וואָס פֿריִער פֿלעגט מען זיי ניט אַרײַנרעכענען צווישן סעקסועלע, זײַנען כאַראַקטעריזירט דורך דעם זעלביקן מין תּענוג. דעם דאָזיקן כּוח וואָס זיי האָבן בשותּפֿות און וואָס פֿירט צו תּענוג האָט פֿרויד באַצייכנט מיטן נאָמען ליבידאָ, און די פּסיכאָאַנאַליטישע שיטה לאָזט קיין מאָל ניט אַרויס פֿון אויג די ליבידינעזע דראַנגען אינעם מענטשן. ס׳קען גרײַלעך זײַן, אַז ווען עס איז וועט מען געפֿינען אַ בעסערן אופֿן צונויפֿצונעמען אין איין סיסטעם באַגריפֿן אַלע אַקטן פֿון באַפֿרידיקונג, אָבער ס׳איז קיין שום ספֿק ניט, אַז פֿרויד האָט דאָ אָנגעטאַפּט אַ פּראָבלעם אַ וויכטיקע ביז גאָר. אויך האָט ער צוגעהאָלפֿן אַרויסצו־ברענגען דאָס דיסקוטירן סעקסועלע ענינים אויף דער ליכטיקער שײַן, און דורך דעם האָט ער געהאָלפֿן אַ סך אומגליקלעכע מענטשן וואָס זײַנען פֿריִער געווען פֿאַרמישפּט צו שווײַגן וועגן רעאַלע פּראָבלעמען.

בײַ מיר איז זייער אַ גרויסער ספֿק, צי עס איז ריכטיק די טענה וואָס מען הערט אָפֿט, אַז פֿרויד האָט עס געהאָלפֿן מאַכן ליבעראַלער די סעקסועלע אײַנפֿירן פֿון אונדזער צײַט. ראשית בין איך מסופּק אין דער גאַנצער מעשׂה, אַז זיי האָבן זיך אַזוי שטאַרק געביטן, הגם ר י י ד ן וועגן סעקסועלע ענינים רעדט מען איצט פֿרײַער איידער מיט פֿופֿציק יאָר צוריק. אויף וויפֿל זיי האָבן זיך יאָ געביטן זײַנען פֿאַראַן אַנדערע סיבות וואָס איך וואָלט וועלן אַרויסהייבי מענטשן זײַנען מער אורבאַניזירט געוואָרן; די קאָנטראַצעפּטיווע מיטלען זײַנען בעסערע; אונדזער אַלגעמיינער נאַטוראַליסטישער קוק אויף וויסנשאַפֿטלעכע ענינים האָט גורם געווען אַ מער נאַטוראַליסטישן צוגאַנג צו סעקס אויך. פֿרויד אַליין האָט באַהאַנדלט סעקסועלע פּראָבלעמען מיט אַן עכטן רעאַליזם, אָבער אויך מיט אַזאַ צניעות פֿון צוגאַנג, אַז זײַנע שריפֿטן זײַנען ווײַט פֿון קיצלדיקייט כּרחוק מיזרח ממערב.

עס איז קלאָר, אַז אין איין פּונקט קענען די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס קומען צו הילף פֿרוידן בײַם שאַפֿן אַ בעסערע השׂגה וועגן דער וויכטיקייט פֿון פֿאַרשיידענע יצרים. בײַ אונדז קען ס ע ק ס קיין מאָל ניט זײַן דער באַ־הערשנדיקער יצר. פֿריִער פֿאַר אים מוזן קומען ה ו נ ג ע ר און א ו י ס מ ײַ־ד ו נ ג פֿ ו ן וו י י ט אָ ג. דעם צווייטן האָט פֿרויד געוויינטלעך באַהאַנדלט ווי ס׳געהער צו זײַן און שיין אונטערן נאָמען פּחד; מער ווי דאָס, פּחד איז דער פּאָלאַרער באַגריף אין זײַן סיסטעם, און ער ווײַזט אויף, אַז ווען נאָר סעקסועלע

יצרים מוזן קאָנקורירן מיט אַ שטאַרקן פּחד, זײַנען זיי שוואַך. אָבער אין דעם ענין הונגער לאָזט זיך פֿרויד ניט אַזוי אַרײַן — טיילווײַז לכל־הפּחות מחמת דעם וואָס אין זײַן קלאַס פֿון אונדזער געזעלשאַפֿט האָט מען תּמיד געהאַט די מיטלען צו באַפֿרידיקן הונגער. אַ סך מער מענטשן (לכל־הפּחות פֿון דעם קלאַס, מיט וועלכן פֿרויד האָט זיך באַגעגנט) לײַדן פֿון די סעקסועלע אײַנפֿירן פֿון אונדזער געזעלשאַפֿט אײדער פֿון דוחק אין עסנוואָרג אָדער ענלעכע נייטיקייטן. אויב דער הונגער־יצר איז רעדוצירט ווי ס׳גהעהער צו זײַן, האָט אַ שאַנס אַרויסצוקומען דער צווייטער צו אים אין חשיבֿות, און דערפֿאַר מסתּמא זײַנען די סעקסועלע אימפּולסן אַזוי רעשדיק, אַז מען מוז זיך מיט זיי גאַנץ שטאַרק אָפּגעבן אין אַזאַ שיטה ווי פֿרוידס.

פֿרויד האָט געוואָרפֿן אַ שײַן אויף עטלעכע פֿון די וויכטיקסטע פֿראָבלעמען וואָס זײַנען פֿאָרבונדן מיט סעקסועלן אויפֿפֿיר. ער האָט אונדז געוויזן, ווי אַזוי מענטשן גייען אויס פֿון סעקסועלן הונגער, כאָטש עס קען זיך דוכטן, אַז זיי האָבן די מיטלען פֿון באַפֿרידיקונג און ס׳איז פֿאַראַן דערויף דער פֿולער סאַציאַלער היתּר אויך. ער האָט באַלויכטן דעם אימהדיקן אימפּולס פֿון אייפֿערזוכט און געוויזן אירע טיפֿע וואָרצלען אין די אינטימקייטן פֿון פֿאַמיליע־לעבן. ער האָט געוויזן, פֿאַר וואָס אַזוי פֿיל מענטשן וואָס פֿאַלן דורך אין דעם ענין זײַנען נוטה דווקא צו באַטאָנען סעקס איבער דער מאָס און זיצן כסדר פֿאַרזונקען אין טרוימען וועגן באַפֿרידיקונגען, צו וועלכע זיי קענען ניט זוכה זײַן. אַרום און אַרום קענען מיר זאָגן, אַז פֿרויד האָט אונדז געגעבן דיסטאַנץ און רעאַליזם לגבי אָט דעם שטורעמדיקן אימפּולס.

אָבער סעקס איז ניט דער אײַנציקער פֿאַקטאָר, און אַפֿילו ניט דער הויפּט־פֿאַקטאָר, אין זײַן פּסיכאָלאָגיע. ווי וויכטיק ער זאָל ניט זײַן, דאַרף מיר ניט אַרויסלאָזן פֿון אויג, אַז פֿונקט אַזוי האָט פֿרויד זיך אָפּגעגעבן מיט דעם וואָס עס מאַכט מענטשן מאַרשיש. דער פּסיכאָאַנאַליטיקער איז אַן אויפֿהער אַרײַנגעטאָן אין דעם כּוח פֿונעם מאַראַלישן אימפּולס, וואָס טייל מאָל געווען־ טיקט ער אַכזריותדיק איבער דער פּערזענלעכקייט. פֿרויד האָט אַ נאָמען פֿאַר אָט דעם פּערזענלעכקייט־פֿאַקט; ער רופֿט אים איבעראיך (געוויסן). דער איבעראיך איז דער רעזולטאַט פֿון די מאָראַלישע כוחות אין דעם קינדס סביבֿה און בלײַבט עקסיסטירן נאָך דעם ווי דאָס קינד האָט אַרײַנגענומען אין זיך אָט די כּוחות און די באַשטראָפֿונגען וואָס גייען מיט זיי. אַגב־אורחא מעגן מיר פֿאַרצייכענען: אַ סימן, אַז דער איבעראיך אַרבעט, איז דאָס וואָס עס אַנטוויקלט זיך פּחד. פּחד אין זיך, ווי פֿרײַער דערמאָנט, איז אַ ביאָלאָגישער פֿאַקטאָר, אָבער דער אויפֿפֿיר, צו וועלכן ער בינדט זיך צו, איז באַשטימט דורך פֿאַקטן פֿון אַ סאַציאַלן כאַראַקטער. אונדזער געזעלשאַפֿט איז גוזר אַ שטרענגן טאַבו אויף סעקסועלן אויפֿפֿיר ביים קליינעם קינד. אַן אַנדער געזעלשאַפֿט וועט אַרויפֿלייגן אַ האַרבן איסור אויף שרײַען בײַ נאַכט, טאָמער וועלן חלילה שׂונאים דערהערן. נאָר אַן אַנדער קיבוץ קען צום שטרענגסטן פֿאַרווערן די קינדער צוצוגיין נאָענט צו געפֿערלעכע ערטער. אָבער וואַסערע טאַבוען עס זאָלן

ניט אַרויפֿגעלייגט ווערן, אַלע מאָל ווערט דער טאַבו אַ טייל פֿונעם קינדס איבעראיך, און וועט עס באַווייזט זיך עפּעס אַ נטיה „עובֿר צו זײַן אויפֿן לאָוו", נעמט רײַדן דער איבעראיך, דאָס הייסט דער מענטש דערשפּירט אַ פּחד וואָס האָמעווטע אים. פֿון דעם וואָס איך האָב דאָ געזאָגט איז קלאָר, אַז די השפּעה פֿון געזעלשאַפֿטלעכן דרוק ווערט גאָר שטאַרק געגומען אין אָכט אין פֿרוידס שיטה, הגם אַ סך סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס זעען דאָס נאָך הײַנט ניט.

טאָקע בײַם באַהאַנדלען די סאָציאַלע מאַראַל קומט פֿרויד צו צום נאָענטסטן צום קוק פֿון איינעם פֿון די גרעסטע אַמעריקאַנער סאָציאַלע וויסנשאַפֿטלערס. וויליאַם גראַהאַם סאָמנער האָט זיך אויך טיף אַרײַנגעטאָן אין אַנאַליזירן דאָס מאַראַלישע לעבן פֿונעם מענטשן אין דער געזעלשאַפֿט. ער האָט געשאַפֿן אַ נאָמען, אײַנפֿירן; דאָס מיינט יענע מינהגים, וועגן וועלכע די געזעלשאַפֿט האָט געפּסקנט, אַז אַזוי איז דאָס און מען פֿרעגט קיין קשיות ניט, ווײַל מען האָט אַ געפֿיל, אַז די דאָזיקע מינהגים זײַנען געבונדן מיטן ווילזײַן פֿונעם קיבוץ. פֿרויד האָט די דאָזיקע אײַנפֿירן אָנגערופֿן איבעראיך. דאָס איז אַ נאָמען וואָס שטימט מיט זײַן גאַנג פּסיכאָאַנאַליש באַגריפֿן. איינער פֿון אונדזערע גרעסטע סאָציאָלאָגן און איינער פֿון אונדזערע גרעסטע פּסיכאָלאָגן האָבן זיך אַרײַנגעטיפֿט אין דעם מענטשנס מאַראַלישן לעבן און האָבן אין זייער פֿאָרשונג אָנטוויקלט פֿאַסיקע טערמינען צו באַשרײַבן די מאַראַליזירנדיקע פֿאַקטאָרן אין קולטור און פּסיכאָלאָגיע. מיר האָבן דאָ אַן אויסגעצייכנטן נאָטירלעכן אײַנשטים צווישן פֿרוידס און סאָמנערס באַגריפֿן און אַ בריק וואָס פֿירט פֿון סאָמנערס סאָציאָלאָגיע גלײַך צום האַרץ פֿון פֿרוידס פּסיכאָלאָגישער סיסטעם.

מען דאַרף אָבער קענען פֿרוידס שיטה דורך און דורך, כדי תּופֿס צו זײַן, ווי שטאַרק ער האָט אין זײַן פּסיכאָלאָגיע אונטערגעשטראָכן סאָציאַלע פֿאַקטן; אָפֿט צעטומלען זײַנע טערמינען דעם סאָציאַל־פֿאַרשער. אָבער פֿון הינטער זײַן ספּעציאַליזירטן לשון זעט מען קלאָר און בפֿירוש אַרויס די אָנערקענונג פֿון בײַטעוודיקע סאָציאַלע גרייסן. קיין איין אַנאַליטיקער וואָלט הײַנט ניט געקאָנט טאָן זײַן אַרבעט, ווען ער זאָל ניט עמפּיריש אָנערקענען די ראָלע פֿון סאָציאַלע אינסטיטוציעס בײַם אָנטוויקלען די פֿערזענלעכקייט.

פֿרויד אַליין האָט זיך עטלעכע מאָל אַרײַנגעלאָזט אין דער טעאָריע פֿון סאָציאָלער וויסנשאַפֿט. זײַן בוך *Totem und Tabu* פֿרווווט געבן אַ טעאָריע פֿון סאָציאָלן בראשית. בײַ אים קומט אויס, אַז סאָציאַלע קאָאָפּעראַציע און קיבוץ־לעבן זײַנען לכתּחילה אַרויסגעוואַקסן פֿון דער נייטיקייט צו קאָנטראָלירן דעם סעקסועלן אימפּולס און די אַגרעסיוויע און חרטהדיקע טענדענצן וואָס רינג־לען אים אַרום. מתּוך די שולדגעפֿילן פֿון די זין פֿאָר דערהרגענען זייערע פֿאָטערס קומען אויף אָט די טענדענצן צונויפֿצונעמען זיך אין איינעם און מוותר צו זײַן אויף אינצעסטיקער באַפֿרידיקונג; דאָס האָט געפֿירט צו דער אויס־פֿורעמונג פֿון סאָציאַלע קאָלעקטיוון.

פֿרוידס היפּאָטעז איז ניט אָנגענומען געוואָרן פֿון די אַנטראָפּאָלאָגן; זיי האַלטן, אַז הײַנטיקן טאָג איז ניטאָ קיין מיגלעכקייט צוצוקומען ווי עס איז

זיכער צום רעאַלן בראשית פֿון סאָציאַלן לעבן. די וואָס ספּעקולירן יאָ וועגן דער פֿראַגע, וואָס עס האָט געבראַכט מענטשן זיך צונויפֿצונעמען אין קיבוצים, וועלן זיכער לייגן מער וואָג איידער פֿרויד אויף דער באַדערפֿעניש אין פֿאַר־טיידיקן זיך בשותפֿות און אויף דעם צוואַנג צו זוכן שפּייַז בחבֿרותא. ווייַזט אויס, אַז אויף פֿרוידן האָט געמאַכט צו אַ גרויסן רושם די ספּעציעלע פֿאָרם וואָס פֿאָטער־זון־באַציִונגען נעמען אָן אין אונדזער אייגענער געזעלשאַפֿט, האָט ער זיך פֿאַרגונען צו שטאַרק צוריקצופּראָיעקטירן אָט די דילעמע אין דעם ווייַטן עבֿר אַרייַן. ווען מען האָט אים קריטיקירט דערפֿאַר, האָט ער אַליין מודה געווען, אַז זייַן טעאָריע איז געווען אַ וויסנשאַפֿטלעכע פֿאַנטאַזיע, און פֿאַרענטפֿערט האָט ער זיך: אויב מען קען דערפֿון עפּעס אָפּלערנען, איז גוט; אויב ניט, בלייַבט דאָס אָפּגעפֿרעגט.

צווישן פֿרוידס אַנדערע עקסקורסן אין סאָציאַלער טעאָריע אַרייַן לאָמיר ניט פֿאַרזען זייַן בוך *Das Unbehagen in der Kultur*. דאָ האָט ער זיך באַנוצט מיט זייַנע מעכטיקע פּסיכאָלאָגישע מכשירים, כּדי צו אַנאַליזירן אונדזער הייַנ־טיקע געזעלשאַפֿט, און דערויף איז ער אַוודאי געווען מער באַרעכטיקט איידער אויפֿן בוך וואָס האָט געהאַנדלט וועגן פּרימיטיווע מינהגים. דער תּמצית פֿון זייַן קוק לאָזט זיך דוכט זיך אַרויסברענגען אַזוי: אונדזער געזעלשאַפֿט ספּעציעל פֿאָדערט פֿון אירע מיטגלידער זייער שטאַרק, זיי זאָלן מוותּר זייַן אויף אימ־פּולסן, און פֿון דעם דאָזיקן מוותּר זייַן וואַקסט אַרויס אונדזער באַמערקווערדיקע טעכנישע צופּאַסונג און די כּסדרדיקע אויסשפּרייטונג פֿון די גרופּירונגען. וואָס גרעסער די מיטגלידערשאַפֿט אינעם קיבוץ, אַזוי האַלט ער דוכט זיך, אַלץ גרע־סער דער גראַד פֿון מוותּר זייַן אויף אימפּולסן, בפֿרט אין דער ספֿערע פֿון אַגרע־סיע. אָבער מוותּר זייַן אויף אימפּולסן איז ווייטאָגדיק, וואָרעם דאָס רופֿט אַרויס אַ ווייטאָגדיקן צושטאַנד אינעם אָרגאַניזם גופֿא. דער דאָזיקער ווייטאָגדיקער צושטאַנד פֿון מוותּר זייַן ברענגט ווידער אַ מאָל צו אַגרעסיע. ווען מען זאָל געווען קענען אַרויסווייַזן די אַגרעסיע, וואָלט גרינגער געוואָרן; אָבער מען מוז פֿאַר־שטויסן אָט די אַגרעסיע אויך. און ווידער אַ מאָל, וואָס ברייטער דער קיבוץ, אַלץ קלענער ווערט די צאָל אָביעקטן, וואָס אַנטקעגן זיי מעג זיך ווענדן די אַגרעסיע. הייסט עס אויך אין דער ספֿערע פֿון אַגרעסיוון אויפֿפֿיר בויט זיך אויף אַ ווייטאָגדיקע שפּאַנונג פֿון ניט־אַרויסגעבראַכטן אימפּולס, וואָס דער מענטש מוז זי טראָגן מיט זיך. פֿון די דאָזיקע וואָרצלען, האַלט פֿרויד, וואַקסט די אַלגעמיינע אומצופֿרידנקייט אין אונדזער געזעלשאַפֿט, און מיט אַן עצבֿותדיקן רעאַליזם גיט ער אונדז צו פֿאַרשטיין, אַז פֿולע גליקלעכקייט קען ניט געמאָלט זייַן אין אונדזער סאָציאַלער וועלט און וועט מסתּמא אויך ניט דערגרייכט ווערן בייַ אַ נייַער אָרדענונג: די אומצופֿרידנקייט וועט זידן אין דעם מענטשנס נשמה אַזוי לאַנג ווי עס לוינט אים צוזאַמענצואַרבעטן מיט וואָס ווייַטער אַלץ גרעסערע צאָלן מיטמענטשן.

עס איז כּדאַי צו פֿאַרגעדענקען, אַז דאָס איז בייַ פֿרוידן אויך אַ דאָקטרין וואָס איז חל אויף אַלע קולטורן, וואָרעם געוועלטיקן איבער די אימפּולסן

מוז מען אין יעטווידער געזעלשאַפֿט, ניט נאָר אין אונדזער געזעלשאַפֿט. דער טיפּ געוועלטיקן איז פֿאַרשיידן פֿון קיבוץ צו קיבוץ, אָבער אומעטום איז די שליטה גאָר אַ שטאַרקע. ווי באַלד דער מענטש מוז טיילווײַז מוותר זײַן אויף זײַן אַגרעסיע און אויף אַרויסברענגען זײַנע יצרים, קען זײַן גליקלעכקייט אויך זײַן נאָר אַ טיילווײַזע און אַ באַגרענעצטע. פֿרוידס פּראָקטישע עצה איז: ווי אומעטיק דאָס זאָל ניט זײַן, מוז מען עס אַננעמען פֿאַר ליב, — וואָרעם אַ ברירה האָט מען?

לאָמיך נאָך זאָגן צום סוף אַ פּאָר ווערטער וועגן אינטעגרירן פּסיכאָאַנאַליז מיט די אַנדערע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן. אַזאַ אינטעגראַציע וועט מוזן פֿאָרקומען, מחמת עס זײַנען פֿאַראַן וויסנשאַפֿטלעכע דיסציפּלינען וואָס גיבן זיך אָפּ מיט די זעלביקע פּראָבלעמען ווי פֿרוידן, און טייל פֿון זיי אָפּילו מיט מער התמדה איידער ער איז געווען ביכולת. די פֿרוידישע פּסיכאָאַגיע דאַרף מען ניצן אין סאָציאָלאָגיע, אַנטראָפּאָלאָגיע, פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן, געשיכטע, קונסט און אַנדערע סאָציאַלע דיסציפּלינען. אָבער דאָס אַנווענדן קען ניט קומען פֿון פּסיכאָאַנאַליטיקערס וואָס פֿאַרנעמען זיך מעשה דיקעטאַנטן מיט אַ פֿרעמדן פֿאַך. אויב די אַרבעט זאָל האָבן אַ ממשות און זאָל זײַן חשוב, דאַרף זי געטאָן ווערן דורך ספּעציאַליסטן אין יעטווידער צוזיג וויסנשאַפֿט. מיר מוזן האָבן אַנאַליטישע ספּעציאַליסטן וואָס פֿאַראייניקן אונטער זייער שארבן פֿרוידס טיפֿן אַרײַנבליק און די ספּעציאַליסטישע אויסשולונג פֿון זייער פֿאַך. יעמאַלט וועלן זיך די קאָלעגן מוזן צוהערן, און זיי וועלן זיך צוהערן.

עס איז דערייבער קלאָר, אַז ספּעציאַליסטן אין פֿאַרשיידענע צוויגן סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן וועלן מוזן איבערנעמען פֿרוידיש וויסן און פֿרוידישע אויסשולונג. און ווי באַלד אַזוי קענען מיר זיך ריכטן, אַז פֿון אַריבערגיין אין די הענט פֿון אַנדערע ספּעציאַליסטן וועט פֿרוידס ווערק אי בלײַבן ניט־געביטן אי ס׳וועט זיך בײַטן. דער מהות וועט בלײַבן. אָבער ס׳קאָן זײַן, אַז מען וועט דערגיין צו נײַע סיסטעמאַטיזירונגען וואָס וועלן פֿאַראייניפֿאַכן און קלערער מאַכן פֿרוידס אַרבעט. דער אמת איז דאָך, אַז פֿרוידס אַליין האָט פֿאַרויסגעזען, אַז ס׳קען קומען אַ גרויסע אַנטוויקלונג אין דער וויסנשאַפֿט פֿון פּסיכאָאַנאַליז, און וויזוז אויס, אַז ער האָט געקוקט דערויף מיט צוטרוי.

לעת־עתה וואָלט מען געקאָנט אַנרופֿן לכל־הפּחות דרײַ דיסציפּלינען וואָס קאָנען געוינסן פֿון פֿרוידס לערע און קאָנען, אין דער זעלביקער צײַט, העלפֿן פֿונאַנדערבויען זי אין אַ מער סיסטעמאַטישער סאָציאָלער פּסיכאָלאָגיע.

איין מאָל מוז דאָס ווערן אַ „צוויש נקולטורי קע״ פּסיכאָלאָגיע: זי דאַרף קאָנען אַנגעוועגדט ווערן אין יעטווידער געזעלשאַפֿט; אונדזער סאָציאָלע פּסיכאָלאָגיע, פֿונקט ווי יעדער אַנדער וויסנשאַפֿט, קען ניט זײַן געבונדן דורך די ספּעציפֿישע שטריכן פֿון איין קולטור. די דאָזיקע אויפֿגאַבע מוזן נעמען אויף זיך גוט געשולטע אַנטראָפּאָלאָגן, קיין שום אַנדערע ספּעציאַליסטן קאָן מען זי ניט אַנגעטרויען.

ווײַטער מוז מען אויסשטימען פֿרוידס שיטה מיט די פֿאָרשונגען וועגן סאָציאָלן קלאַס אין אונדזער געזעלשאַפֿט. פֿון דעם וואָס די ביזאיצטיקע פֿאָרשונג האָט אַרויסגעבראַכט וואָלטן מיר זיך געריכט צו הערן, אַז פֿאַרשיידענע קלאַסן אַנטוויקלען אַ ביסל פֿאַרשיידענע כאַראַקטער־טיפּן. די הײַנטיקע פֿרוי־דיסטישע וויסנשאַפֿט זאָגט אונדז וועגן דעם קיין וואָרט ניט. אַוודאי קאָן גע־מאָלט זײַן, אַז עס זײַנען טאַקע ניטאָ אַזעלכע אונטערשיידן אין די כאַראַקטער־טיפּן, אָבער על־כל־פּנים מוז מען זיי זוכן אין שײַן פֿון אונדזער הײַנטיקן מאַטע־ריאַל וועגן קלאַסנדיקער שיכטונג.

און לסוף דאַרף מען פֿאַרשטיין, אַז די פֿאָרשונגען פֿון יענע פּסיכאָלאָגן, וואָס זיי האָבן זיך ספּעציעל אָפּגעגעבן מיטן לערנען בײַ בעלי־חיים און מענטשן, דאַרפֿן אינטעגרירט ווערן מיטן פּסיכאָאַנאַליטישן וויסן. פֿאַראַן איצ־טער אַ פּרעכטיקער אוצר וויסן וועגן דעם מעכאַניזם פֿון לערנען, וואָס וואַקסט פֿון דער טעטיקייט פֿון פּאַוולאָוון, טאָרנדײַקן, האָלן. אין דעם פּרט איז די פֿרוידישע פּסיכאָלאָגיע בפֿירוש הינטערשטעליק. זי רופֿט אונדז אָן די וויכטיקע פֿאַזעס פֿון לערנען, אָבער זי האָט קנאַפּ וואָס צו זאָגן וועגן דעם, ווי אַזוי דאָס לערנען קומט פֿאַקטיש פֿאָר. ווען דער פּסיכאָאַנאַליז וועט זיך אויפֿטרעפֿן מיט דער פּראָבלעם פֿון לערנען און די ביהייוויאָריסטן וועלן זיך אויפֿטרעפֿן מיט פּסיכאָאַנאַליז, קענען מיר זיך ריכטן אויף אַ נײַער און לעבנס־פֿולער אינטעגראַציע, כאָטש זי וועט פֿון פֿרוידס גרויסקייט ניט מינערן קיין האָר.

[דער מחבר האָט גערעדט אויף דער טעמע פֿון דעם דאָזיקן אַרטיקל אויף דער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק אין יאַנואַר 1940. איצט פֿאַרן דרוקן האָט ער דעם רעפֿעראַט איבערגעקוקט און רעווידירט. — אַזוי ווי אין דעם אַרטיקל ווערט עטלעכע מאָל אָנגערירט די פּראָבלעם ייִדישקייט, איז אפֿשר וויכטיק אָנצומערקן, אַז דער מחבר איז ניט קיין ייִד. — רעדאַקציע.]

ייִדישע און ניט־ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן
1937—1932

צום סך־הכּל פֿון אַ היסטאָרישער תּקופֿה

פֿון פּראָפֿעסאָר ל. הערש

1. די פֿראַגע

די מלחמה האָט ביד חזקה אַ סוף געמאַכט צו אַ וויכטיקן קאַפּיטל פֿון דער פּוילישער היסטאָריע, און דערמיט גופֿא אַ סוף געמאַכט אויך צו אַן אייגנאַרטי־קער תּקופֿה פֿון דער ייִדישער געשיכטע אין פּוילן. און ניט נאָר בײַ ייִדן. אין ספֿר הזכרונות פֿון דער מענטשלעכער געשיכטע האָט זיך ווידער איבער־געקערט אַ בלאַט, און ווי שטענדיק — און אפֿשר נאָך מער ווי ביז אַהער — האָט זיך דערמיט איבערגעקערט אַ בלאַט אויך אין דער ייִדישער געשיכטע, אַ בלאַט וואָס דערציילט וועגן איבערמענטשלעכע צרות און גרויסע שטרעבונגען, וועגן שרעקלעכע מפּלות און אומצעשטערלעכע אויפֿטוען. ניט איין מאָל וועט נאָך אויסקומען זיך אומצוקערן צו אָט דעם פּעריאָד צווישן די ביידע גרויסע מלחמות, פֿעסטצושטעלן די פֿאַקטן, זיי צו אַנאַליזירן, אָפּצושאַצן זייער פּאָזיטיוון אָדער נעגאַטיוון ווערט, צו מאַכן סך־הכּלען און אויך צו מישפּטן פּערזענלעכקייטן און מאַסן, געזעלשאַפֿטלעכע שטרעמונגען און סאָציאַל־פּאָליטישע רעזשימען, מדינות און פֿעלקער.

אין געוויסע פּרטים וועט די אונטערשטע שורה פֿונעם פֿאַרענדיקטן פּעריאָד קענען אונטערגעפֿירט ווערן ערשט אין דער צוקונפֿט; אין געוויסע אַנדערע פּרטים קען ווייניקסטנס די פֿאַקטישע זײַט שוין איצט פֿעסטגעשטעלט ווערן, לכל־הפּחות אויף אַזוי פֿיל, אַז שפּעטערדיקע ידיעות זאָלן קיין וויכטיקע שינויים אין די איצט באַקאָנטע פֿאַקטן שוין מער ניט אַרײַנטראָגן. צו אַזעלכע פּרטים בנוגע דעם פֿאַרגאַנגענעם פּעריאָד געהער אויך די גרייס און דער כאַראַקטער פֿון דער ייִדי־שער פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער. ווי עס ווײַזט אויס, זײַנען דאָ שוין קיין סורפּריזן מער ניט מעגלעך. קיין אַנדערע מאַטעריאַלן וועגן דעם פֿאַרגאַנגענעם פּעריאָד ווי די וואָס זײַנען ביז איצט פֿאַר־עפֿנטלעכט געוואָרן וועלן בלי־ספֿק שוין ניט זײַן, און דאָס בילד וואָס עס גיבן די פֿאַראַנענע מאַטעריאַלן וועט שוין וועגן אָט דער תּקופֿה בלײַבן אַן ענדגיל־טיקס.

דער וויכטיקסטער מאַטעריאַל, סײַ לויט זײַן ברייטן פֿאַרנעם און סײַ לויט זײַן אויספֿירלעכקייט, וועגן דער ייִדישער פֿאַרברעכערישקייט אין דער פּוילי־שער רעפּובליק פֿון נאָך דער וועלט־מלחמה בלײַבט שוין אויף שטענדיק די

גרויסע צווייבענדיקע אַפּיציעלע פּוילישע „קרימינאַל־סטאַטיסטיק" בנוגע די יאָרן 1924 און 1925.[1] דערצו קומען נאָך צו די פּריער פֿאַרעפֿנטלעכטע און אַ סך וויניקער פּרטימדיקע אַפּיציעלע פּוילישע ידיעות פֿאַר די יאָרן 1923 און 1926—1928. די אַלע מאַטעריאַלן האָט דער מחבר פֿונעם איצטיקן אַרטיקל באַריכות אַנאַליזירט אין ספּעציעלע אַרבעטן, וואָס זיינען אַרויס אי אין יידיש (אויסגאַבעס פֿון ייוואָ) אי אין ענגליש, פֿראַנצייזיש, פּויליש און אוקראַיניש.[2]

לויט אָט די אַפּיציעלע מאַטעריאַלן האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ניט גע־קוקט אויף דעם, וואָס יידן זיינען בראשם ורובם אַ שטאַטישע באַפֿעלקערונג, בעת ניט־יידן אין פּוילן זיינען בעיקר אַ דאָרפֿישע, און וואָס די שטאָט האָט אין פּוילן אַ ווייט גרעסערע קרימינאַליטעט ווי דער דאָרף, איז פֿון דעסט ווועגן די יידישע פֿאַרברעכערישקייט אַ סך קלענער, אַ סך גרינגער און וויניקער ברוטאַל ווי די ניט־יידישע. דערבײַ האָט זיך די יידישע קרימינאַליטעט לגבי דער ניט־יידישער אַרויסגעוויזן באַזונדער קליין גראָד אין דער הויפּטשטאָט וואַרשע, אין דעם אייניציקן אָרט, ווו מען האָט געקענט פֿאַרגלײַכן אַ שטאָטישע יידישע באַפֿעלקערונג מיט אַ ניט־יידישער באַפֿעלקערונג אויף אַ שטאָטישער.

עס האָבן זיך אויף אָזאַ אופֿן באַקומען אויספֿירן, וואָס אין אונדזערע טעג פֿון אַלוועלטלעכן מבול רכילות אויף דער „פֿאַרברעכערישער יידישער ראַסע" האָבן זיי — בעיקר טאָקע אין פּוילן גופֿא — געמאַכט דעם אינדרוק פֿון אַ סענסאַציע.[3] די פֿעסטקייט פֿון די דאָזיקע אויספֿירן איז אַנערקענט געוואָרן פֿון אַזעלכע גרויסע ספּעציאַליסטן קרימינאַלאַגן ווי פּראָפֿ׳ באַנגער פֿון אַמסטערדאַם אַדער פּראָפֿ׳ שעלדן גליק פֿון האַרוואַרד־אוניווערסיטעט. אַפֿילו דער נאַציאַנאַליסטישער קריטיקער פֿונעם פּויזענער דרײַמאַנאַטלעכן זשורנאַל Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny (דריטער קוואַרטל 1939), וואָס האָט ווי אַ שטן מקטרג מיט גראָבער קונצן־מאַכערײַ געזוכט צו דערווײַזן דעם היפּוך, האָט פֿון דעסט ווועגן געמוזט בעל כרחו זאָגן אָמן און צוגעבן, אַז פֿאַר די יאָרן 1923—1928, וואָס זיינען גענומען געוואָרן אין באַטראַכט אין אונדזערע אַרבעטן, זיינען אונדזערע אויספֿירן „בכלל געגומען ריכטיק", און בכן אַז „די קלענערע פֿאַרברעכערישקייט בײַ יידן איז דאָקומענטאַל פֿעסטגעשטעלט דורך די ציפֿער פֿון דער [פּוילישער] קרימינאַל־סטאַטיסטיק".

דער דאָזיקער קריטיקער, ווי אויך געוויסע אַנדערע, האָבן אָבער אונטער־גענומען די מיינונג, אַז די לעצטע יאָרן באַווײַזן די פּוילישע סטאַטיסטיק גראָד פֿאַרקערט, אַז בײַ יידן איז די פֿאַרברעכערישקייט גרעסער ווי בײַ ניט־יידן. דערבײַ גלײבן זיי צו קענען זיך שטיצן אויף די סומאַרישע ציפֿער, וואָס געפֿינען זיך אינעם פּוילישן קליינעם סטאַטיסטישן יאָרבוך[4] פֿאַר די לעצטע יאָרן.

---

[1] Statystyka Kryminalna, 1930 (אַרויס אין פּויליש און פֿראַנצייזיש).

[2] הערש, ל., עקאָנאָמישע שריפֿטן יוזוא II, זז׳ 174—200; הערש, ל., פֿאַרברעכערישקייט פֿון יידן און ניט־יידן אין פּוילן, ווילנע 1937, 49 זז׳.

[3] זע למשל דאָס וויבטיקסטע פּוילישע וואָכנבלאַט „ויאַדאָמאָשצי ליטעראַצקיע" פֿון 29טן מײַ 1938.

[4] Mały Rocznik Statystyczny.

וואָלט די זאַך אין אמתן אַזוי געווען, וואָלט די ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן די לעצטע יאָרן טאַקע געוואָרן גרעסער אַפֿילו ווי די ניט־ייִדישע, וואָלט דאָס על־כּל־פּנים אָבער ניט געביטן דעם פֿאַקט, אַז פֿריִער איז די ייִדישע קרימינאַליטעט געווען אַ סך קלענער ווי די ניט־ייִדישע. און פֿון דעם וואָלט מען מוזן דרינגען, אַז די גרעסערע ייִדישע קרימינאַליטעט פֿון די לעצטע יאָרן ליגט ניט אין דער טבֿע פֿון ייִדן, אין זייער „ראַסע", נאָר זי איז אַרויסגערופֿן געוואָרן דורך דעם געביטענעם מצבֿ פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן אין דער לעצטער צײַט. די גרעסערע קרימינאַליטעט וואָלט בכן געקענט זײַן אַן אַרגומענט ניט קעגן ייִדן, נאָר קעגן דער פּאָליטיק פֿון פֿאַרשאַרפֿטן באָיקאָט, פּאָגראָמען און כּלערליי אַנדערע נגישות, וואָס האָבן די לעצטע יאָרן אַזוי פֿאַרפֿינצטערט און פֿאַרביטערט דאָס ייִדישע לעבן אין פּוילן.

צי האָט אָבער אין די לעצטע יאָרן ביז דער מלחמה די ייִדישע קרימינאַליטעט באמת אַריבערגעשטיגן די ניט־ייִדישע? די פֿראַגע איז אינטערעסאַנט אויפֿצוקלערן אומאָפּהענגיק פֿון די אָדער אַנדערע פּאָליטישע אויספֿירן וואָס מען וועט שפּעטער דערפֿון מאַכן. עס איז נאָך באַזונדער אינטערעסאַנט דאָס אויפֿצוקלערן צוליב דעם, וואָס מיט די לעצטע יאָרן — ווי מיר האָבן עס אויבן אונטערגעשטראָכן — האָט זיך פֿאַרענדיקט אַ קאַפּיטל געשיכטע. עס גייט וועגן דעם גײַסטיקן פּנים פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין אַ געוויסן היסטאָרישן פּעריאָד: צי האָט זיך אָט דער פּנים אין אַ געוויסן מאָמענט פֿון דעם באַצייכנטן פּעריאָד, אונטער דער השפּעה פֿון געוויסע אומשטאַנדן, מיט אַ מאָל ראַדיקאַל געביטן, אָדער בנוגע צו פֿאַרברעכערישקייט האָט די ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון פּוילן בעיקר אײַנגעהאַלטן די אייגנאַרטיקייט וואָס מיר האָבן בײַ איר פֿריִער פֿעסטגעשטעלט?

אָט דאָס טאַקע ווילן מיר אויפֿקלערן אין אונדזער איצטיקן אַרטיקל.

2. אַ קרומער שפּיגל

קודם־כּל, וואָס פֿאַר אַ סטאַטיסטישער מאַטעריאַל איז פֿאַראַן וועגן דער ייִדישער פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן פֿאַר די שפּעטערדיקע יאָרן ווי די וואָס מיר האָבן פֿריִער באַאַרבעט?

פֿאַר די יאָרן 1929—1931 זײַנען קיין שום ידיעות וועגן דער פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן ניט פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן. פֿאַר די יאָרן 1932 און 1933 איז בנוגע ייִדן (ווי בכלל וועגן דער רעליגיע פֿון די פֿאַרברעכערס) פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין „קליינעם סטאַטיסטישן יאָרבוך" (פֿון 1934 און 1935) בלויז די סך־הכּלדיקע צאָל פֿאַרמישפּטע אין די דרײַ הויפּטראַיאָנען פֿון פּוילן, אָן אַ וועלכער ניט איז ידיעה וועגן דער נאַטור פֿון די פֿאַרברעכנס. אין די יאָרביכער פֿון 1936—1938 געפֿינט מען שוין אַ האַלב זײַטעלע וועגן געוויסע מינים פֿאַרברעכנס בײַ די פֿאַרמישפּטע פֿון פֿאַרשיידענע רעליגיעס אין די יאָרן 1934—1936. בלויז פֿאַרן יאָר 1937 גיט דאָס „קליינע סטאַטיסטישע יאָרבוך" (פֿונעם לעצטן יאָר 1939, זז' 365־366) אַ ביסל פּרטימ־

דיקערע ידיעות וועגן דער פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן לויט מינים פֿאַרברעכנס און די רעליגיעס פֿון די פֿאַרמישפּטע. אָט דאָס איז אַ ל ץ, וואָס מיר פֿאַרמאָגן וועגן דער פֿאַרברעכערישקייט בײַ ייִדן און בײַ אַנדערע אמונות אין פּוילן און וואָס איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן נאָכן אַרויסגיין פֿון דער דערמאָנטער אויספֿיר־לעכער Statystyka Kryminalna.

מען מוז נאָך באַזונדער אונטערשטרײַכן, אַז דער פֿאַרנעם פֿון די חטאים, וואָס די פּוילישע סטאַטיסטיק האָט גענומען אין באַטראַכט, איז די לעצטע יאָרן געווען גאָר אַן אַנדערער ווי פֿריִער. ווי עס וואָרנט בפֿירוש דאָס „קליינע סטאַ־טיסטישע יאָרבוך" (1934, ז' 194, און אַנדערע יאָרגענג), זײַנען די נײַע סטאַ־טיסטישע ידיעות „גאָרניט צו פֿאַרגלײַכן מיט די פֿריִער פֿאַרעפֿנטלעכטע", מחמת די פֿריִערדיקע זײַנען געווען שייך צו פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿאַרברעכנס ממש, בשעת ווען אין די נײַע ציפֿער זײַנען אַרײַנגערעכנט געוואָרן אַ ל ע, וואָס זײַנען דורך געריכטן צוגעמישפּט געוואָרן צו אַ וועלכער ניט איז שטראָף, ד"ה אויך געמישפּטע פֿאַר עובֿר זײַן (איבערשפּרײַזן) פֿאַרשיידענע אַדמיניסטראַטיווע פֿאַראָרדענונגען. דערבײַ דאַרף מען וויסן, אַז אַזעלכע פּשוטע איבערשפּרײַזן[5] זײַנען אָן אַן ערך גרעסער אין צאָל ווי פֿאַרברעכנס ממש. ציילט מען צוזאַמען פֿאַרברעכנס מיט איבערשפּרײַזן, באַקומט מען דעמאָלט אויסטערליש פֿונאַנדער־געבלאָזענע ציפֿער וואָס שטעלן פֿאָר די פֿאַרברעכערישקייט ווי אין אַ קרומען שפּיגל. אויב אין איין אָרט (אָדער בײַ איין גרופּע באַפֿעלקערונג) זײַנען פֿאַראַן למשל צוויי מאָל ווייניקער פֿאַרברעכנס ממש, אָבער טאָפּל אַזוי פֿיל פּשוטע איבערשפּרײַזן ווי אין אַן אַנדער אָרט (אָדער בײַ אַן אַנדער גרופּע באַפֿעלקע־רונג), וועט אויסזען, אַז אין ערשטן פֿאַל איז די פֿאַרברעכערישקייט אַ סך אַ גרעסערע ווי אין צווייטן. אַנדערש וואָלט נאַטירלעך געווען, ווען מען וואָלט געהאַט ציפֿערדיקע ידיעות באַזונדער וועגן די פֿאַרברעכנס ממש און באַזונדער מכּוח די איבערשפּרײַזן; אין די סומאַרישע ידיעות פֿונעם „קליינעם סטאַטיסטישן יאָרבוך" וועגן דער פֿאַרברעכערישקייט אין די לעצטע יאָרן זײַנען אָבער ביידע אַרײַנגעוואָרפֿן אין איין זאַק און געציילט צוזאַמען.

ווי ווײַט די פֿאַרברעכנס ממש ווערן דערבײַ פֿאַרשווונדן אין דער מאַסע „איבערשפּרײַזן", קען מען למשל זען פֿון פֿאַרגלײַכן די צאָל פֿאַרמישפּטע אין די צענטראַלע און מיזרחדיקע וואָיעוואָדשאַפֿטן (ד"ה אין די פּראָווינצן פֿון אַמאָליקן רוסיש־פּוילן) לויט דער סטאַטיסטיק פֿון די יאָרן 1923—1928 און לויט דער סטאַטיסטיק פֿון 1932: לויט דער ערשטער (בעת מען האָט גענומען אין באַטראַכט טאַקע נאָר די פֿאַרברעכנס ממש) האָט דאָרטן די צאָל פֿאַרמישפּטע (ניט־ייִדן און ייִדן צוזאַמען) זיך געוואַקלט צווישן 49 און 60 טויזנט אַ יאָר און אין דורכשניט אויף אַ יאָר באַטראָפֿן 54 טויזנט; אין 1932, ווען מען האָט אַרײַנגערעכנט אויך די איבערשפּרײַזן, האָט זיך מיט אַ מאָל באַקומען די צאָל 473 טויזנט, ד"ה נײַן מאָל אַ גרעסערע ווי פֿריִער. אַזאַ שפּרונג פֿון דער

[5] דער אָפֿיציעלער פּוילישער טערמין איז przekroczenia.

פֿאַרברעכערישקייט איז אין דער ווירקלעכקייט, פֿאַרשטייט זיך, ניט אין פּוילן און ניט ערגעץ אַנדערש ניט פֿאַרגעקומען. מען האָט דאָ פּשוט צו טאָן מיט ניט־פֿאַרגלײַכלעכע צאָלן. אין דער צאָל פֿון 1932 איז די פֿאַרברעכערישקייט ממש בטל־בששים צווישן די איבערשפּרײַזן.

וואָס פֿאַר אַ באמת פֿאַרקריפּלט בילד פֿון דער פּוילישער באַפֿעלקערונג עס גיט דער קרומער שפּיגל פֿון אַזעלכע פֿונאַנדערגעבלאָזענע ציפֿער קען מען זען נאָך אויף אַזאַ אופֿן: לויט דער פֿאָלקסציילונג פֿון סעפּטעמבער 1931 זײַנען אין די וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿון אַמאָליקן רוסיש־פּוילן געווען בסך־הכּל 14 מיליאָן 82 טויזנט אײַנוווינערס אין עלטער פֿון 10 יאָר און מער; אין 1932, ווי געזאָגט, זײַנען דאָרטן געווען 473 טויזנט פֿאַרמישפּטע, ד״ה אין איין יאָר 336 פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 אײַנוווינערס אין אָנגעגעבענעם עלטער. לויט דער פּוילישער שטאַר־ביקייט־טאַבעלע פֿון 32/1931 קען מען אויסרעכענען, אַז דער דורכשניטלעכער ווײַטערדיקער לעבנס־געדויער פֿון דער באַפֿעלקערונג אין עלטער פֿון 10 יאָר און מער באַטרעפֿט דאָרטן אַ $34\frac{1}{4}$ יאָר. עס באַקומט זיך אויף אַזאַ אופֿן, אַז לויט דער קרימינאַליטעט פֿון 1932 וואָלטן אין משך פֿון זייער ווײַטערדיקן לעבן יעדע 10,000 אײַנוווינערס אין עלטער פֿון צען יאָר און מער צוגעשטעלט 11,500 פֿאַר־מישפּטע ($336 \times 34\frac{1}{4} =$), ד״ה די גאַנצע באַפֿעלקערונג וואָלט באַשטאַנען פֿון פֿריִערדיקע אָדער שפּעטערדיקע „פֿאַרברעכערס״, און דערבײַ וואָלטן נאָך 15 פּראָצענט געדאַרפֿט זײַן רעצידיוויסטן!

ווי עס ווײַזט אויס, האָט זיך דער פּוילישער סטאַטיסטישער הויפּטאַמט (אָדער דאָס יוסטיץ־מיניסטעריום) אַליין געכאַפּט, וואָס פֿאַר אַן אומזין עס איז צוצורעכענען אַזעלכע קאָלאָסאַלע צאָלן קליינע איבערשפּרײַזן צו דער פֿאַר־ברעכערישקייט ממש. פֿאַר די ווײַטערדיקע יאָרן זײַנען טאַקע די אָנגעגעבענע צאָלן כּסדר אַלץ קלענער, בלי־ספֿק דורך אַרויסלאָזן די גאָר קלייניטשקע איבער־שפּרײַזן. דאָס „קליינע סטאַטיסטישע יאָרבוך״ ווײַזט טאַקע בפֿירוש אָן (1939, ז׳ 363), אַז אַפֿילו צווישן זיך זײַנען די ציפֿער פֿאַר די איינצלנע יאָרן 1932—1937 ניט אין גאַנצן פֿאַרגלײַכלעך.

די פּוילישע סטאַטיסטיק פֿון די פֿאַרמישפּטע אין די לעצטע יאָרן (1932—1937) גיט בכן ניט קיין זיכערע פֿאַרשטעלונג ניט וועגן דעם צושטאַנד פֿון דער פֿאַרברעכערישקייט אין די איינצלנע יאָרן, ניט וועגן די שינויים וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען לגבי די יאָרן 1923—1928, און ניט וועגן דער אַנטוויקלונג אין משך פֿון די לעצטע יאָרן גופֿא.

דאָס הייסט פֿון דעסט וועגן ניט, אַז די צאָלן בנוגע די לעצטע יאָרן און ספּעציעל בנוגע דעם לעצטן יאָר (1937, פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1939) האָבן קיין שום ווערט ניט. דאָס ווײַזט אָבער, ווי לײַכט עס איז צו קומען צו פֿאַלשע אויס־פֿירן אויפֿן סמך פֿון די דאָזיקע צאָלן, דער הויפּט ווען מען פֿאַרגעסט, אַז נאָך מער ווי פֿאַרברעכנס ממש נעמען זיי אַרום פּשוטע איבערשפּרײַזן.

ספּעציעל בנוגע דער יִ ד י ש ע ר פֿאַרברעכערישקייט שטעלט זיך דאָ

אַזאַ פֿראַגע: וואָס פֿאַר אַ ווירקונג מוז האָבן דאָס אַרײַנרעכענען די אומגעהײַערע צאָל „איבערשפּרײַזן" אויף דער כּלומרשטיקער הייך פֿון דער ייִדישער קרימי־נאַליטעט אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער?

אויפֿן סמך פֿון די פּרטימדיקע ידיעות פֿון דער פּוילישער „קרימינאַל־סטאַטיסטיק", וואָס מיר האָבן אַנאַליזירט אין אונדזערע פֿריִערדיקע אַרבעטן, זײַנען מיר צווישן אַנדערע פֿעסטשטעלונגען געקומען אויך צום אויספֿיר, אַז בדרך־כּלל וואָס האַרבער עס איז אַ מין אָדער אַ סאָרט פֿאַרברעכן, אַלץ קלענער איז די ייִדישע קרימינאַליטעט אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער: באַזונדער קליין איז די ייִדישע קרימינאַליטעט אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער בנוגע די שווערערע פֿאַרברעכנס, און פֿאַרקערט בײַ גרינגערע חטאים דערנעענטערט זיך די ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט צו דער ניט־ייִדישער און שטײַגט זי אָפֿט מאָל אַפֿילו נאָך אַריבער. פֿון דעם קען מען אויף פֿאָרויס דרינגען, אַז צווישן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר פּשוטע איבערשפּרײַזן דאַרפֿן ייִדן באַטרעפֿן אַ גרעסערן פּראָצענט ווי צווישן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿאַרברעכנס ממש. קומט שוין ממילא אויס, אַז אַרײַנרעכענענדיק אומגעהײַערע צאָלן פֿאַרמישפּטע פֿאַר איבערשפּרײַזן, דאַרף מען באַקומען ציפֿער, בײַ וועלכע די ייִדישע קרימינאַליטעט זעט אויס אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער העכער, ווי בעת מען נעמט אין באַטראַכט נאָר די פֿאַרברעכנס ממש. וואָס מער (און וואָס קלענערע) איבערשפּרײַזן עס ווערן אַרײַנגערעכנט אין די סטאַטיסטישע סך־הכּלען, אַלץ גרעסער דאַרף אויס־זען די ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט לגבי דער ניט־ייִדישער; פֿאַרקערט, וואָס מער די קרימינאַל־סטאַטיסטיק באַגרענעצט זיך מיט פֿאַרברעכנס ממש, אַלץ קלענער דאַרף זיך אַרויסווײַזן די ייִדישע קרימינאַליטעט לגבי דער ניט־ייִדישער. אַפֿילו אָן שום שינויים אין דער פֿאַרברעכערישקייט האָט מען דעריבער געדאַרפֿט לכתחילה פֿאָרויסזען, אַז בײַ דעם נײַעם אופֿן ציילן פֿאַרמישפּטע וועט די ייִדישע קרימינאַליטעט אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער אויסזען אַ סך העכער ווי אין די פֿריִערדיקע יאָרן.

ווי ס'זעט טאַקע אויס די ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט לויט דער פּוילישער סטאַטיסטיק פֿון די לעצטע יאָרן וועלן מיר באַלד זען.

3. די סך־הכּלדיקע קרימינאַליטעט

די סך־הכּלדיקע צאָל פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן בײַ ייִדן און בײַ ניט־ייִדן אין דער פּוילישער רעפּובליק אין יעטווידער יאָר פֿון די יאָרן 1932—1937 איז געבראַכט אין טאַבעלע I. פֿון אָריענטירונג וועגן איז דערבײַ אָנגעוויזן אויך די דורכשניטלעכע יאָריקע צאָל פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿאַר־ברעכנס ממש במשך פֿון די יאָרן 1923—1928. לאָמיר נאָך צוגעבן, אַז צווישן דער באַפֿעלקערונג פֿון דער פּוילישער רעפּובליק האָבן ייִדן באַטראָפֿן 10.5 פּראָ־צענט לויט דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1921 און 9.8 פּראָצענט לויט דער ציילונג פֿון 1931.

טאַבעלע I

בסך־הכל פֿאַרמישפּטע אַ יאָר אין דער פוילישער רעפובליק אין די יאָרן 1932—1937

	אַבסאָלוטע צאָלן			% יודן צווישן די פֿאַר־מישפּטע	פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 אינוו׳ (קרימינאַליסטן)		יידישע קרימינאַליסטן אין % פֿון דער ניט־יידישער
	יודן	ניט־יודן	צוזאַמען		בײַ יודן	בײַ ניט־יודן	
1923—1928 (פֿאַרברעכנס ממש)	8,981	171,056	180,037	5.0	31.6	70.3	45.0
פֿאַרברעכנס און איבערשפּריזן							
1932	95,578	654,708	750,286	12.7	306.9	227.3	135.0
1933	65,515	577,176	642,691	10.2	210.4	200.4	105.0
1934	63,266	605,051	668,317	9.5	203.2	210.1	96.7
1935	56,557	565,494	622,051	9.1	181.6	196.3	92.5
1936	42,473	483,603	526,076	8.1	136.4	167.9	81.2
1937	23,131	334,905	358,036	6.5	74.3	116.3	63.9

ווי געזאגט, דאַרף מען פֿון דער טאַבעלע ניט דרינגען, אַז די פֿאַרברעכערישקייט, אין פּוילן בכלל און בײַ יידן בפֿרט, זאָל אין 1932 האָבן מיט איין מאָל אומגעהײַער געשטיגן און אַז זי זאָל פֿון יעמאָלט אָן האָבן כסדר געפֿאַלן: די ציפֿער זײַנען פֿשוט צווישן זיך ניט פֿאַרגלײַכלעך צוליב דער פֿאַרשיידענער צאָל איבערשפּריזן וואָס מען האָט אין פֿאַרשיידענע יאָרן געזומען אין חשבון. מיר קענען אָבער פֿעסטשטעלן (ספּעציעל לויט דער לעצטער רובריק):

(1) אין די יאָרן 1932—1937, וועלן די פֿאַרברעכנס ממש זײַנען אַזוי צו זאָגן צעשוווּמען געוואָרן אין דער מאַסע איבערשפּריזן, האָט די יידישע (פֿאַרוואָסערטע) קרימינאַליטעט לגבי דער ניט־יידישער טאַקע אויסגעזען גרעסער ווי אין די פֿריערדיקע יאָרן (1923—1928), בעת מען האָט געהאָט געזומען אין באַטראַכט נאָר די פֿאַרברעכנס ממש.

(2) וואָס מער פֿונאַנדערגעבלאָזן עס איז געווען די צאָל פֿאַרמישפּטע דורך אַרײַנרעכענען איבערשפּריזן (למשל אין 1932), אַלץ גרעסער האָט די יידישע קרימינאַליטעט אויסגעזען לגבי דער ניט־יידישער; וואָס ווייניקער זי איז געווען פֿונאַנדערגעבלאָזן, וואָס מער די אָנגעגעבענע צאָל פֿאַרמישפּטע איז געווען שייך צו פֿאַרברעכנס ממש (למשל אין 1936 און 1937), אַלץ קלענער האָט זיך די יידישע פֿאַרברעכערישקייט אַרויסגעוויזן אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־יידישער. די ציפֿער פֿאַר די יאָרן 1932—1937 באַשטעטיקן אויף אַזאַ אופֿן דאָס וואָס מען האָט געקענט בדרך־כלל פֿאַרויסזען אויפֿן סמך פֿון די פֿעסטגעשטעלטע פֿאַקטן פֿאַר די פֿריערדיקע יאָרן.

(3) אינעם לעצטן יאָר, פֿאַר וועלכן עס זײַנען פֿאַראַן אָפֿיציעלע פּוילישע סטאַטיסטישע ידיעות (1937), וועלן מען האָט נאָך געזומען אין באַ־

---

* פֿאַר העם פֿעריאָד 1923—1928 איז געזומען אין באַטראַכט די צאָל פֿון דער באַפֿעלקערונג לויט דער ציילונג פֿון 1921, פֿאַר די יאָרן 1932—1937 — לויט דער ציילונג פֿון 1931.

טראַכט כמעט אַ צוויי מאָל גרעסערע צאָל פֿאַרמישפּטע ווי אין דורכשניט פֿון די יאָרן 1923—1928, אַרײַנרעכענענדיק אויף אַזאָ אופֿן פֿון 160 ביז 180 טויזנט (ייִדן און ניט־ייִדן) פֿאַרמישפּטע פֿאַר פּשוטע איבערשפּרײַזן, האָט זיך נאָך אַלץ די סך־הכּלדיקע ייִדישע קרימינאַליטעט אַרויסגעוויזן אויף אַ דריטל קלענער ווי די ניט־ייִדישע (64 פּראָצענט פֿון דער ניט־ייִדישער אויף אַ גלײַכער צאָל אײַנוווינערס).

פֿאַר דעם זעלביקן יאָר האָט דאָס לעצטע „קליינע סטאַטיסטישע יאָרבוך" (1939, ז' 365) אַליין אויסגערעכנט די סך־הכּלדיקע קרימינאַליטעט (פֿאַר־מישפּטע אויף 10,000 אײַנוווינערס) בײַ די פֿאַרשיידענע אמונות אין פּוילן און האָט דערבײַ געפֿונען: 113 בײַ די רוימיש־קאַטוילן, 127 בײַ די גריכיש־קאַטוילן און בלויז 72 בײַ ייִדן. און דאָס איז, ווי געזאָגט, שוין נאָך דעם ווי מען האָט צוגערעכנט אַזאַ גרויסע צאָל איבערשפּרײַזן.

4. די דרײַ קרימינעלע הויפּט־קאַטעגאָריעס

ווי מיר האָבן שוין באַמערקט, האָט דאָס לעצטע „קליינע סטאַטיסטישע יאָרבוך" געגעבן אַ ביסל מער באַריכותדיקע ידיעות וועגן דער פֿאַרברעכעריש־קייט אין פּוילן לויט דער רעליגיע פֿון די פֿאַרמישפּטע (אין 1937). האָבן מיר הייסט עס די מעגלעכקייט אַ ביסל נעענטער זיך צו באַקענען מיט דער ייִדישער פֿאַרברעכערישקייט אויך צום סוף פֿון דער איצט שוין פֿאַרענדיקטער תקופֿה. מיר וועלן זיך דעריבער אין אָט די ציפֿער אַ ביסל אײַנקוקן. דערבײַ וועלן מיר זיך האַלטן ווי ווײַט מעגלעך בײַ דער זעלביקער אײַנטיילונג פֿונעם מאַטעריאַל, וואָס מיר האָבן דורכגעפֿירט אין אונדזערע פֿריִערדיקע אַרבעטן. מיר וועלן קודם אונטערשיידן דרײַ קרימינעלע הויפּט־קאַטעגאָריעס: ערשטנס, פֿאַרברעכנס קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט (פּאָליטישע פֿאַרברעכנס, אויסנוצן לרעה די מאַכט, שוחד, פֿעלשונגען און אַנדערע); צווייטנס, פֿאַרברעכנס קעגן דער מענטשלעכער פּערזאָן (קעגן לעבן, קעגן געזונט, קעגן פּערזענלעכער פֿרײַהייט, קעגן פֿאַמיליע און געשלעכט־מאָראַל); דריטנס, פֿאַרברעכנס קעגן אייגנס (גנבֿה, האַנדל מיט געגנבֿעטע חפֿצים, אָפּנאַרערײַ, רויבערײַ אד"גל). — בפֿרטיות דעם אינהאַלט פֿון די דרײַ קרימינעלע קאַטעגאָריעס וועלן מיר זען אַ ביסל ווײַטער, ווען עס וועט קומען צו רייד וועגן יעדערער פֿון זיי באַזונדער.

אין טאַבעלע II, רובריק 8 געפֿינט מען בײַ ייִדן אַ ביסל אַ גרעסערע קרימי־נאַליטעט ווי בײַ ניט־ייִדן (אויף 14 פּראָצענט) בלויז קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט, אַ קאַטעגאָריע חטאים וואָס (ווי מיר האָבן עס שוין געזען אין אונדזערע פֿריִער־דיקע אַרבעטן) איז גאַנץ באַזונדער פֿאַרשפּרייט אין שטאָט און זייער ווייניק אין דאָרף; פֿאַרקערט, קעגן פּערזאָן און קעגן אייגנס איז די קרימינאַליטעט בײַ ייִדן געבליבן אַ סך קלענער ווי בײַ דער ניט־ייִדישער באַפֿעלקערונג: קעגן אייגנס איז די ייִדישע קרימינאַליטעט געבליבן צוויי מאָל קלענער און קעגן דער מענטשלעכער פּערזאָן אַפֿילו דרײַ מאָל קלענער ווי די ניט־ייִדישע (אויף אַ

טאַבעלע II

די פֿאַרמישפּטע אין 1937 לויט די דרײַ קרימינעלע הויפּט־קאַטעגאָריעס

פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן	אַבסאָלוטע צאָלן			% יִדן צווישן די פֿאַר־מישפּטע	פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 אײַנוו׳ (קרימינאַליטעט)		יִדישע קרימינאַליטעט אין % פֿון דער ניט־יִדישער	פֿון 100 פֿאַרמישפּטע האָבן געהערט צו יעדער קאַטעגאָריע	
	יִדן	ניט־יִדן	צוזאַמען		בײַ יִדן	בײַ ניט־יִדן		בײַ יִדן	בײַ ניט־יִדן
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט	10,099	81,605	91,704	11.0	32.4	28.3	114	43.6	24.4
קעגן פּערזאָן	1,705	47,975	49,680	3.4	5.5	16.7	33	7.4	14.3
קעגן אייגנס	11,327	205,325	216,652	5.2	36.4	71.3	51	49.0	61.3
בסך־הכּל	23,131	334,905	358,036	6.5	74.3	116.3	64	100.0	100.0

טאַבעלע III

די פֿאַרמישפּטע אין 1937 פֿאַר פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט לויט די וויכטיקערע מינים פֿאַרשולדיקונגען

פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן	אַבסאָלוטע צאָלן			% יִדן צווישן די פֿאַר־מישפּטע	פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 אײַנוו׳ (קרימינאַליטעט)		יִדישע קרימינאַליטעט אין % פֿון דער ניט־יִדישער
	יִדן	ניט־יִדן	צוזאַמען		בײַ יִדן	בײַ ניט־יִדן	
1	2	3	4	5	6	7	8
פּאָליטישע פֿאַרשולדיקונגען	3,130	37,556	40,686	7.7	100	130	77
פֿאַרברעכעריש אויסנוצן די מלוכה־מאַכט	682	8,808	9,490	7.2	22	31	71
פֿעלשן דאָקומענטן, געלט, ווערטפּאַפּירן, וואָג	1,042	6,759	7,801	13.4	33	23	143
פֿאַרשולדיקונגען קעגן וואַלוטע־פֿאַראָרדענונגען	1,395	3,112	4,507	31.0	45	11	409
פֿאַרברעכנס געפֿערלעכע פֿאַרן כּלל	46	4,812	4,858	0.9	1.5	17	9
אַנד׳ פֿאַרשולדיקונגען קעגן דער עפֿנטלעכער אָרדענונג	3,804	20,558	24,362	15.6	122	71	172
צוזאַמען	10,099	81,605	91,704	11.0	324	283	114

גלײַכער צאָל אײַנווינערס נאַטירלעך). בעת ייִדן האָבן אין פּוילן באַטראָפֿן גענויע 10 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, זײַנען זיי געווען 11 פּראָצענט פֿון די פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט, אָבער בלויז 5 פּראָצענט פֿון די פֿאַרמישפּטע פֿאַר חטאים קעגן אייגנס און נאָר 3 פּראָצענט פֿון די פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿאַרברעכנס און עוולות קעגן פּערזאָן (רובריק 5).

דער צוזאַמענשטעל פֿון דער פֿאַרמישפּטער מאַסע איז בכן בײַ ייִדן ווײַט ניט דער זעלביקער ווי בײַ ניט־ייִדן. אמת, בײַ ייִדן ווי בײַ ניט־ייִדן פֿאַלט אויס דער גרעסטער פּראָצענט אויף פֿאַרמישפּטע פֿאַר חטאים קעגן אייגנס: ניט אומזיסט לעבן מיר דאָך אין דער קאַפּיטאַליסטישער אָרדענונג. דערנאָך גייען בײַ ביידן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר עבֿרות קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט, און דאָ ווידער זעט מען די ווירקונג פֿון דעם אַזוי קאַטאַסטראָפֿאַל פֿאַרשווונדענעם פּוילישן מלוכה־רעזשים און פֿון דער זעלביקער קאַפּיטאַליסטישער אָרדענונג. דעם קלענסטן פּראָצענט האָבן בײַ ביידן באַטראָפֿן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר זינדיקן קעגן דער מענטשלעכער פּערזאָן. פֿון דעסט וועגן האָט מען געקענט קאָנסטאַ־טירן (לויט די רובריקעס 9 און 10), אַז בײַ ייִדן האָבן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר עבֿרות קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט באַטראָפֿן כמעט אַ העלפֿט (44 פּראָצענט) פֿון אַלע פֿאַרמישפּטע, בעת בײַ ניט־ייִדן האָבן זיי אויסגעמאַכט בלויז אַ פֿערטל; פֿאַרקערט, בעת ווען בײַ ניט־ייִדן איז אויף חטאים קעגן אייגנס אויסגעקומען שיִער ניט צוויי דריטל (61 פּראָצענט) פֿון אַלע פֿאַרמישפּטע, איז בײַ ייִדן אויף זייער חלק אויסגעפֿאַלן אַ קנאַפּע העלפֿט (49 פּראָצענט); בײַ ניט־ייִדן איז יעדער זיבעטער פֿאַרמישפּטער (14 פּראָצענט) באַגאַנגען אַ פֿאַרברעכן אָדער אַן עוולה קעגן פּערזאָן, בײַ ייִדן בלויז יעדער פֿערצנטער (7 פּראָצענט).

זינט די יאָרן 1923—1928 האָבן זיך די אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָלן פֿון די פֿאַרמישפּטע געביטן אי בײַ ייִדן אי בײַ ניט־ייִדן. ניט געקוקט אָבער אויף דעם, און ניט געקוקט אויך אויף דער אומגעהײַערער צאָל אַרײַנגערעכנטע אי־בערשפּרײַזן, געפֿינט מען פֿון דעסט וועגן אינעם אָנטייל פֿון די ייִדישע און פֿון די ניט־ייִדישע פֿאַרמישפּטע לויט די דרײַ קרימינעלע הויפּט־קאַטעגאָריעס בעיקר די זעלביקע ענלעכקייטן און די זעלביקע אייגנאַרטיקייטן ווי אין די פֿריִערדיקע יאָרן.

5. פֿאַרשיידענע מינים פֿאַרברעכנס

יעדערע פֿון די דרײַ קרימינעלע הויפּט־קאַטעגאָריעס נעמט אָבער אַרום חטאים פֿון גאַנץ פֿאַרשיידענע מינים. אויף וויפֿל דער פֿאַראַנענער סטאַטיסטי־שער מאַטעריאַל דערלויבט, וועלן מיר זיך צוקוקן צו זיי נעענטער. אמת, אַזוי ווי אַ ביסל אַ פּרטימדיקערע סטאַטיסטיק איז פֿאַראַן בלויז פֿאַר איין יאָר (1937), וועלן מיר זיך ניט קענען אָפּשטעלן אויף איינציקע סאָרטן פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן, וואָס נעמען אַרום בלויז אַ קליינע צאָל פֿאַרמישפּטע אָדער וואָס שיידן זיך ווייניק אונטער פֿון אַנדערע סאָרטן חטאים פֿונעם זעלביקן מין.

די וויכטיקערע מינים קענען מיר פֿון דעסט וועגן יאָ באַטראַכטן באַזונדער. לאָמיר אָנהייבן מיט יענער קאַטעגאָריע חטאים, ווו די ייִדישע קרימינאַליטעט איז לויט דער אָפֿיציעלער סטאַטיסטיק געווען גרעסער ווי די ניט־ייִדישע:

א. פֿאַרברעכערישקייט קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט

די ידיעות פֿונעם „קליינעם סטאַטיסטישן יאָרבוך 1939" גיבן אונדז די מעגלעכקייט אונטערצושיידן די ווײַטערדיקע וויכטיקערע מינים פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט: פּאָליטישע חטאים (מלוכה־פֿאַרראַט, חטאים קעגן עפֿנטלעכע קערפּערשאַפֿטן, קעגן רעליגיעזע געפֿילן, אָנטייל אין אומאָרדענונגען און אומלעגאַלע פֿאַרזאַמלונגען, קעגנשטעל קעגן דער מאַכט, באַליידיקן די מאַכט און מלוכה־באַאַמטע, אַנדערע חטאים קעגן דער מלוכה און די מאַכטאָרגאַנען), פֿאַרברעכעריש אויסנוצן די מלוכה־מאַכט (פֿאַרברעכנס פֿון באַאַמטע, נעמען אָדער געבן כאַבאַר, אַליין זיך נעמען מאַכט, פֿאַלש עדות זאָגן, פֿאַלש באַשולדיקן און אַנדערע חטאים אויפֿן געביט פֿון געריכט), פֿעלשן (דאָקומענטן, געלט, ווערטפּאַפּירן, וואָג), חטאים קעגן וואַלוטע־פֿאַראָרדענונגען, פֿאַרברעכנס געפֿערלעכע פֿאַרן כלל (אונטערצינדן, אויפֿרײַסן אד"גל) און אַנדערע פּינקטלעכער ניט באַצייכנטע חטאים „קעגן דער עפֿנטלעכער אָרדענונג".

די פֿאַרברעכערישקייט פֿון די אַלע מינים אינעם לעצטן יאָר איז אָנגעגעבן אין דער טאַבעלע III (ז' 189).

די לעצטע, פּינקטלעכער ניט באַצייכנטע גרופּע פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן „קעגן דער עפֿנטלעכער אָרדענונג" איז אַן אמתער מישמאַש פֿון די פֿאַרשיידנסטע מינים חטאים. אַהער גייען אַרײַן: עובֿר זײַן אויף פּרעסעגעזעצן — און שנאָרערײַ; וווינען אָן פּערזענלעכע דאָקומענטן — און אײַנאָרדענען פֿאַרבאָטענע שפּילן; קאָנטראַבאַנדע און האַנדל מיט גאָלד און זילבער אָן פּראָבעס, און אַ גאַנצע ריי פֿאַרשיידענע אַנדערע פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן; וועגן דער דאָזיקער גרופּע לאָזט זיך דעריבער קיין שום באַשטימטע זאַך ניט זאָגן. די איבעריקע צוויי גרופּעס, ווו די ייִדישע קרימינאַליטעט איז גרעסער (און טאַקע אַ סך גרעסער) ווי די ניט־ייִדישע — פֿעלשן דאָקומענטן, געלט, ווערטפּאַפּירן און עובֿר זײַן אויף וואַלוטע־תּקנות — שטעלן זיך צונויף גראָד פֿון חטאים וואָס ווערן בעיקר באַגאַנגען דורך באַשעפֿטיקטע מיט האַנדל. אַזוי ווי דער פּראָצענט באַשעפֿטיקטע מיט האַנדל איז לויט דער לעצטער פֿאָלקסציילונג (1931) אין פּוילן בײַ ייִדן געווען דרײַצן מאָל אַ גרעסערער ווי בײַ ניט־ייִדן (2.8 פּראָצענט בײַ דער ניט־ייִדישער באַפֿעלקערונג און 36.6 בײַ דער ייִדישער), הייסט עס, אַז נעמענדיק אין באַטראַכט די צאָל באַשעפֿטיקטע אין האַנדל, געפֿינט מען אַפֿילו אָט די חטאים בײַ ייִדן בערך זעלטענער ווי בײַ ניט־ייִדן. און באמת טאַקע, הגם לויט דער לעצטער פֿאָלקסציילונג האָבן ייִדן באַטראָפֿן כמעט דרײַ פֿיפֿטל (59 פּראָצענט) פֿון דער גאַנצער האַנדלס־באַפֿעל־

קערונג פֿון פּוילן, האָבן זיי באַטראָפֿן ווייניקער ווי אַ דריטל (31 פּראָצענט) פֿון די פֿאַרמישפּטע פֿאַר עובֿר זײַן אויף וואַלוטע־תּקנות און ווייניקער ווי אַ זיבעטל (13.4 פּראָצענט) פֿון די פֿאַרמישפּטע פֿאַר פֿעלשן געלט, ווערטפּאַפּירן, דאָקומענטן, וואָג אד״גל.

די איבעריקע מינים חטאים קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט, וואָס זײַנען אויסגערעכנט אין אונדזער טאַבעלע III, זײַנען בכלל בײַ ייִדן ווייניקער פֿאַרשפּרייט ווי בײַ ניט־ייִדן. באַזונדער וואַרפֿט זיך דאָ אין די אויגן דער אומגעהײַערער אונטערשייד צווישן דער ייִדישער און ניט־ייִדישער באַפֿעלקערונג בנוגע די פֿאַרברעכנס געפֿערלעכע פֿאַרן כלל (אונטערצינדן, אויפֿרײַסן אד״גל); אָט דער מין פֿאַרברעכנס איז צווישן ייִדן געווען עלף מאָל זעלטענער ווי צווישן ניט־ייִדן; צווישן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר דעם מין פֿאַרברעכנס אין פּוילן האָבן ייִדן באַטראָפֿן ווייניקער ווי איין פּראָצענט.

עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז אין דעם לעצטן יאָר (ווי מיר האָבן עס קאָנסטאַטירט פֿאַר די פֿרי̇ערדיקע יאָרן אויך) האָט זיך די פּאָליטישע קרימינאַליטעט ווידער אַ מאָל אַרויסגעוויזן בײַ ייִדן היפּש קלענער ווי בײַ ניט־ייִדן (אויף 23 פּראָצענט). און ווי אין די פֿרי̇ערדיקע יאָרן, האָט מען אויך דאָס מאָל געקענט קאָנסטאַטירן אַ וויכטיקן אויסנאַם: אינעם פּרט פֿון מלוכה־פֿאַרראַט, צו וואָס עס איז אין פּוילן פֿאַררעכנט געוואָרן די צוגעהעריקייט צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, איז בײַ ייִדן די קרימינאַליטעט היפּש גרעסער ווי בײַ ניט־ייִדן (בעיקר דאָרפֿישע אײַנוווינערס): בײַ ניט־ייִדן 9 און בײַ ייִדן 15 פֿאַרמישפּטע אויף 100,000 אײַנוווינערס. פֿאַרקערט, פֿאַר קעגנשטעל קעגן דער מלוכה־מאַכט זײַנען פֿאַרמישפּט געוואָרן אויף 100,000 אײַנוווינערס בײַ ניט־ייִדן 36 און בײַ ייִדן בלויז 27; פֿאַר באַליידיקן די מלוכה־מאַכט און אירע פֿאַרשטייערס 45 בײַ ניט־ייִדן און 23 בײַ ייִדן; פֿאַר אָנטיילנעמען אין אומאָרדענונגען 6 בײַ ניט־ייִדן און בלויז 1 בײַ ייִדן.

בײַ געביטענע ציפֿער, געפֿינען מיר אויף אַזאַ אופֿן אינעם לעצטן יאָר אויך בנוגע די פֿאַרשיידענע מינים חטאים קעגן מלוכה און געזעלשאַפֿט די זעלביקע אייגנאַרטיקייטן פֿון דער ייִדישער קרימינאַליטעט ווי די וואָס מיר האָבן געהאַט פֿעסטגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון דער קרימינאַל־סטאַטיסטיק פֿאַר די פֿרי̇ערדיקע יאָרן.

ב. פֿאַרברעכערישקייט קעגן אייגנס

ווי מיר האָבן געזען אין דער טאַבעלע II, איז די פֿאַרברעכערישקייט קעגן אייגנס בכלל גענומען בײַ ייִדן געווען צוויי מאָל קלענער ווי בײַ ניט־ייִדן. עס זײַנען פֿון דעסט וועגן פֿאַראַן געוויסע מינים פֿאַרברעכנס פֿון אָט דער קאַטעגאָריע, וואָס מען האָט גראָד בײַ ייִדן געפֿונען אָפֿטער. אַ באַגריף וועגן דעם גיט אונדז די טאַבעלע IV.

טאַבעלע IV

די פֿאַרמישפּטע אין 1937 פֿאַר פֿאַרברעכנס און איבערשפּרייַזן קעגן אייגנס לויט די וויכטיקערע מינים פֿאַרשולדיקונגען

...עכנס און איבערשפּרייַזן	אַבסאָלוטע צאָלן			% ייִדן צווישן די פֿאַר־מישפּטע	פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 אײַנוו׳ (קרימינאַליטעט)		ייִדישע קרימינאַליטעט אין % פֿון דער ניט־ייִדישער
	ייִדן	ניט־ייִדן	צוזאַמען		בײַ ייִדן	בײַ ניט־ייִדן	
1	2	3	4	5	6	7	8
...דל־ און קרעדיט־באַציִונגען	1,747	11,394	13,141	13.3	56	40	140
...ערײַ	3,811	25,590	29,401	13.0	122	89	137
...ן לרעה צוטרוי	626	6,164	6,790	9.2	20	21	95
...מיט געגנבֿעטע חפֿצים	1,746	19,552	21,298	8.2	56	68	82
...ן פֿרעמד אייגנס	174	2,580	2,754	6.3	6	9	67
	2,719	124,852	127,571	2.1	87	433	20
...ײַ	25	1,459	1,484	1.7	0.8	5.1	16
...חטאים קעגן אייגנס	479	13,734	14,213	3.4	15	48	31
צוזאַמען	11,327	205,325	216,652	5.2	364 .	713	51

אָפֿטער ווי בײַ ניט־ייִדן געפֿינט מען בײַ ייִדן בלויז שולדיקע אין פֿאַר־ברעכנס אויפֿן פֿעלד פֿון האַנדל און קרעדיט און אין אויסנאַרערײַ. אַזוי ווי די דאָזיקע חטאים זײַנען בעיקר נוגע מענטשן וואָס זײַנען באַשעפֿטיקט מיט האַנדל, איז קלאָר, אַז די דאָזיקע גרעסערע פֿאַרברעכערישקייט צווישן ייִדן נעמט זיך פֿון דעם ווײַט גרעסערן פּראָצענט הענדלערס בײַ ייִדן און ניט פֿון דעם, אַז דער ייִדישער הענדלער זאָל זײַן מער נוטה צו פֿאַרברעכן ווי דער ניט־ייִדישער. פֿאַרקערט, אויב מיר דערמאָנען זיך דאָ נאָך אַ מאָל, וואָס מיר האָבן אויבן געזאָגט (בנוגע פֿעלשן ווערטפּאַפּירן און וואַלוטע־חטאים) וועגן דעם פּראָצענט ייִדן צווישן די הענדלערס און צווישן די פֿאַרמישפּטע, קאָנסטאַ־טירן מיר, אַז בשעת ווען צווישן די הענדלערס אין פּוילן זײַנען ייִדן כמעט 60 פּראָצענט, באַטרעפֿן זיי צווישן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר די דערמאָנטע צוויי בעיקר הענדלערישע פֿאַרברעכנס בלויז 13 פּראָצענט (רובריק 5). עס קומט בכן אויס, אַז דער ייִדישער הענדלער איז היפּש וויי ניקער פֿאַרברעכעריש ווי דער ניט־ייִדישער. — אין דעם פּרט איז באַזונדער אינטערעסאַנט, אַז אַן אַנדער חטא וואָס איז נוגע כמעט נאָר הענדלערס, דער האַנדל מיט געגנבֿעטע חפֿצים, איז בײַ ייִדן געווען בכלל זעלטענער ווי בײַ ניט־ייִדן, ניט געקוקט דערויף וואָס בײַ ייִדן אין פּוילן איז געווען 13 מאָל מער הענדלערס ווי בײַ ניט־ייִדן.

אויך איז כדאַי צו באַמערקן, אַז בעת בײַ ניט־ייִדן פֿאַרנעמט גנבֿה דעם ווײַט ברייטסטן פּלאַץ (העכער 60 פּראָצענט) צווישן די פֿאַרמישפּטע פֿאַר חטאים קעגן אייגנס און אויף אויסנאַרערײַ פֿאַלט שוין אַ 4־5 מאָל קלענערע צאָל פֿאַר־מישפּטע, פֿאַרנעמען בײַ ייִדן פֿאַרקערט די אויסנאַרערס דעם ערשטן פּלאַץ און די גנבֿים קומען ערשט דערנאָך. לויט די ציפֿער פֿאַר די פֿריִערדיקע יאָרן האָט מען אַזאַ גרויסן אונטערשייד ניט געקענט קאָנסטאַטירן, הגם אויך דע־

מאָלט האָט מען בײַ יידן געפֿונען מער אויסנאַרערס און אַ סך ווייניקער גנבֿים ווי בײַ ניט־יידן. דורך דעם צורעכענען די קלענערע איבערשפרײַזן האָט זיך שטאַרק אויפֿגעהויבן בײַ יידן די צאָל אַרײַנגערעכנטע פֿאַרמישפּטע פֿאַר קלייניע אויסנאַרערײַען און בײַ ניט־יידן די צאָל פֿאַרמישפּטע פֿאַר קלייניע גנבֿות. דער אונטערשייד צווישן יידן און ניט־יידן בנוגע גנבֿה איז דעריבער לויט די ציפֿער פֿונעם לעצטן יאָר נאָך אַ ביסל גרעסער ווי פֿריִער: פֿאַרמישפּטע פֿאַר גנבֿה זײַנען צווישן יידן געווען פֿינף מאָל זעלטענער ווי צווישן ניט־יידן.

גאָר אַ יקר־המציאות איז דער באַרימטער „יידישער גזלן": דעם ברוטאַלסטן מין פֿאַרברעכן קעגן אייגנס, רויבערײַ, וואָס איז אָפֿט פֿאַרבונדן מיט גוואַלד־מעשׂים קעגן דער מענטשלעכער פּערזאָן, האָט מען נאָטירלעך בײַ ניט־יידן אויך געפֿונען לפּי־ערך זעלטן (80 מאָל זעלטענער ווי גנבֿה), צווישן יידן אָבער נאָך זעקס מאָל ווייניקער ווי צווישן ניט־יידן (100 מאָל זעלטענער ווי גנבֿה בײַ יידן).

ג. פֿאַרברעכערישקייט קעגן פּערזאָן

די פֿאַרברעכערישקייט קעגן דער מענטשלעכער פּערזאָן איז געווען און געבליבן בײַ יידן אַ סך קלענער ווי בײַ ניט־יידן. דאָס איז ריכטיק בכלל, דאָס איז ריכטיק אויך בנוגע די אייניציקע וויכטיקערע מינים פֿאַרברעכנס פֿון אָט דער קאַטעגאָריע, ווי דאָס איז צו זען פֿון דער טאַבעלע v.

דער אונטערשייד צווישן דער יידישער און ניט־יידישער קרימינאַליטעט איז אין לעצטן יאָר געווען צום קלענסטן בנוגע חטאים קעגן סעקסועלער מאָראַל און פֿאַמיליע־געזעצן; אין דעם פּרט האָט די יידישע פֿאַרברעכערישקייט כּמעט דערגרייכט צו דער זעלביקער הייך ווי די ניט־יידישע. לויט די ציפֿער פֿאַר די פֿריִערדיקע יאָרן איז די דאָזיקע פֿאַרברעכערישקייט בײַ יידן געווען אַ סך קלענער ווי בײַ ניט־יידן (צוויי מאָל קלענער אין גאַליציע און כּמעט פֿיר מאָל קלענער אין אַמאַליקן רוסיש־פּוילן). און הגם די צאָלן פֿאַרן לעצטן יאָר, ווי מיר האָבן שוין אויבן געזאָגט, זײַנען טאַקע ניט פֿאַרגלײַכלעך מיט די פֿריִערדיקע, איז פֿון דעסט ווענען שווער אָנצונעמען, אַז אָזאַ גרויסער שינוי אין דער יידישער קרימינאַליטעט לגבי דער ניט־יידישער זאָל שטאַמען בלויז פֿונעם צורעכענען די איבערשפרײַזן. עס איז דעריבער זייער מעגלעך, אַז די פֿאַרברעכערישקייט אויפֿן סעקסועלן און פֿאַמיליע־געביט האָט זיך לעצטע צײַט בײַ יידן אין אַ געוויסער מאָס טאַקע אויפֿגעהויבן און זיך דערנענטערט צו דער ניט־יידישער. — פֿון די איינצלנע סאָרטן חטאים אויף דעם פֿעלד בײַ יידן איז אין לעצטן יאָר, ווי פֿריִער, לפּי־ערך צום מערסטן פֿאַרשפּרייט דער וואָס איז פֿאַרבונדן מיט האַנדל, און צום ווייניקסטן דער וואָס איז פֿאַרבונדן מיט גוואַלד־מעשׂים: פֿאַר האַנדל מיט פֿראָסטיטוציע (סוטענערײַ און פֿאַרמיטלערײַ) זײַנען אין 1937 בײַ יידן פֿאַרמישפּט געוואָרן 25 אויף אַ מיליאָן אײַנוווינערס, פֿיר מאָל מער ווי בײַ אַ גלײַכער צאָל ניט־יידן; פֿאַר מאָנס זײַן זײַנען בײַ יידן געוואָרן פֿאַרמישפּט בלויז 4 פֿון אַ מיליאָן אײַנוווינערס, אָדער כּמעט פֿיר מאָל ווייניקער ווי בײַ אַ גלײַכער צאָל ניט־יידן.

טאבעלע V

די פֿאַרמישפּטע אין 1937 פֿאַר פֿאַרברעכנס און איבערשפּריזן קעגן דער מענטשלעכער פּערזאָן לויט די וויכטיקערע מינים פֿאַרשולדיקונגען

פֿאַרברעכנס און איבערשפּריזן	אַבסאָלוטע צאָלן			% יחוס צווישן די פֿאַר־מישפּטע	פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 אינוו׳ (קרימינאַליטעט)		יחושע קרימינאַליטעט אין % פֿון דער ניט־יחושער
	יחוס	ניט־יחוס	צוזאַמען		בני יחוס	בני ניט־יחוס	
מערדערי	22	1,308	1,330	1.7	0.7	4.5	16
אַנד׳ פֿאַרשולדיקונגען קעגן לעבן און געזונט	454	26,479	26,933	1.7	15	92	16
פֿאַרשולדיקונגען קעגן פּערזענלעכער פֿרייהייט	988	17,768	18,756	5.3	32	62	52
פֿאַרשולדיקונגען קעגן מאָראַל און פֿאַמיליע־געזעצן	241	2,420	2,661	9.1	7.7	8.4	92
צוזאַמען	1,705	47,975	49,680	3.4	55	167	33

טאבעלע VI

רעצידיוויסטן צווישן די דערוואַקסענע[1] פֿאַרמישפּטע אין 1937

דערוואַקסענע רעצידיוויסטן	אַבסאָלוטע צאָלן			% יחוס צווישן די רעצי־דיוויסטן	רעצידיוויסטן אויף 100 דערוואַקסענע פֿאַרמישפּטע (רעצידיוויזם בני די פֿאַרמישפּטע)		יחושער רעצידיוויזם פֿון די פֿאַרמישפּטע אין % פֿונעם ניט־יחושן	רעצידיוויסטן אויף 10,000 דערוואַק־סענע אינווינערס (רעצידיוויזם בני דער באַפֿעלקערונג)		יחושער רעצידיוויזם פֿון דער באַפֿעלקערונג אין % פֿונעם ניט־יחושן
	יחוס	ניט־יחוס	צוזאַמען		בני יחוס	בני ניט־יחוס		בני יחוס	בני ניט־יחוס	
פֿריִער בלויז 1 מאָל פֿאַרמישפּטע	2,398	45,676	48,074	5.0	10.6	14.0	76	23.5	42.8	55
פֿריִער שוין 2 אָדער מער מאָל פֿאַרמישפּטע	2,306	57,898	60,204	3.8	10.2	17.7	58	22.6	54.3	42
צוזאַמען	4,704	103,574	108,278	4.3	20.8	31.7	66	46.2	97.0	48
דערונטער פֿרויען:										
פֿריִער בלויז 1 מאָל פֿאַרמישפּטע	352	4,547	4,899	7.2	7.2	8.4	86	7.0	8.6	81
פֿריִער שוין 2 אָדער מער מאָל פֿאַרמישפּטע	197	4,540	4,737	4.2	4.0	8.4	48	3.9	8.6	45
צוזאַמען	549	9,087	9,636	5.7	11.2	16.8	67	10.9	17.2	63

[1] אין עלטער פֿון 17 יאָר און מער.

ווי אין די פֿרײַערדיקע יאָרן, איז דער אונטערשרייב צווישן דער ייִדישער און ניט־ייִדישער קרימינאַליטעט געבליבן צום שטאַרקסטן בנוגע פֿאַרברעכנס קעגן לעבן און גענוגט: פֿון זעקס ביז זיבן מאָל קלענער בײַ ייִדן ווי בײַ ניט־ייִדן. דערבײַ איז מערדערײַ געבליבן בײַ ייִדן אַ פֿאַרברעכן אַ זעלטענער ביז גאָר: 7 פֿאַלן אויף אַ מיליאָן אינווווינערס (בײַ אַ גלײַכער צאָל ניט־ייִדן — 45). זייער זעלטן זײַנען בײַ ייִדן געווען און געבליבן אויך די פֿאַרמישפּטע פֿאַר זייער שוועכע קערפּער־שעדיקונגען: 8 אויף אַ מיליאָן ייִדישע אינווווינערס און 25 אויף אַ גלײַכער צאָל ניט־ייִדן. פֿאַר שוועכע קערפּער־שעדיקונגען זײַנען פֿאַרמישפּט געווָארן: בײַ ייִדן 44 און בײַ ניט־ייִדן 213 אויף אַ מיליאָן אינווווי־נערס.

6. פֿרויען, יוגנטלעכע און רעצידיוויסטן צווישן די פֿאַרמישפּטע

פֿרויען האָבן בכלל אַ סך אַ קלענערע און גרינגערע קרימינאַליטעט ווי מאַנסלײַט. בײַ דער ייִדישער פֿרוי אין פּוילן האָט מען לויט דער פֿרטימ־דיקער פֿרײַערדיקער „קרימינאַל־סטאַטיסטיק" געפֿונען אַ סך אַ קלענערע קרי־מינאַליטעט (ווייניקער ווי אַ העלפֿט) ווי בײַ דער ניט־ייִדישער. אויב בײַ די ייִדישע פֿרויען איז דערבײַ באַזונדער קלײַן די צאָל שוועכע פֿאַרברעכנס און לפּי־ערך אָפּט זײַנען גראָד גרינגע חטאים, וואָלט מען זיך געדאַרפֿט ריכטן, אַז מיטן אַרײַנרעכענען די פֿאַרמישפּטע פֿאַר פּשוטע איבערשפּרײַזן וועט זיך דער פֿראָצענט ייִדישע פֿרויען צווישן די פֿאַרמישפּטע אויפֿהייבן, ד״ה די ייִדישע וויבלעכע קרימינאַליטעט וועט אין פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־ייִדישער דעמאָלט אויסזען גרעסער ווי פֿרײַער. אַזוי איז טאַקע געשען.

דאָס „קלײַנע סטאַטיסטישע יאָרבוך" פֿאַר 1939 גיט צום ערשטן מאָל פֿאַר דער לעצטער צײַט ווידער ידיעות וועגן געשלעכט פֿון די פֿאַרמישפּטע. בסך־הכּל זײַנען אין 1937 פֿאַרמישפּט געווָארן אין דער פּוילישער רעפּובליק פֿאַר פֿאַרברעכנס און איבערשפּרײַזן 59,671 פֿרויען, פֿון זיי 4,936 ייִדישע און 54,735 ניט־ייִדישע. די ייִדישע האָבן בכן באַטראַפֿן 8.3 פּראָצענט פֿון אַלע פֿאַר־מישפּטע פֿרויען. אויף 10,000 ייִדישע אינווווינערס באַטרעט דאָס 30 פֿאַרמישפּטע, אויף אַ גלײַכער צאָל ניט־ייִדישע אינווווינערס — 37. די ייִדישע וויבלעכע קרימינאַליטעט האָט אויף אַזאַ אופֿן באַטראַפֿן פֿינף זעקסטל פֿון דער ניט־ייִדישער, ד״ה טאַקע היפּש מער ווי פֿרײַער, בעת מען האָט די איבערשפּרײַזן ניט אַרײַנגערעכנט; אָבער אַפֿילו מיט די איבערשפּרײַזן האָט זי אַלץ נאָך באַ־טראַפֿן אויף אַ זעקסטל ווייניקער ווי די ניט־ייִדישע וויבלעכע קרימינאַליטעט.

בנוגע די פֿרויען, ווי אויך בנוגע די יוגנטלעכע, גיט צום באַדויערן דאָס „קלײַנע סטאַטיסטישע יאָרבוך" קיין שום ידיעות ניט וועגן די פֿאַרשיידענע קא־טעגאָריעס און מינים פֿאַרברעכנס. מיר מוזן דעריבער זיך באַנוגענען מיט אָט דעם פֿאַרגלײַך צווישן דער סך־הכּל־דיקער קרימינאַליטעט פֿון די ייִדישע און ניט־ייִדישע פֿרויען.

די ידיעות וועגן דער יוגנטלעכער פֿאַרברעכערישקייט לויט די אמונות, וואָס מען געפֿינט אינעם לעצטן „קליינעם סטאַטיסטישן יאָרבוך", זיינען בכלל אַ נייס אין דער פּוילישער (און ניט נאָר פּוילישער) קרימינאַל־סטאַטיסטיק. לויט אָט די ידיעות זיינען אין 1937 יוגנטלעכע פֿון ביידע געשלעכטן (ביזן עלטער פֿון פֿאַרענדיקטע 17 יאָר) בסך־הכל פֿאַרמישפּט געוואָרן 8,380, פֿון זיי 462 יידישע און 7,918 ניט־יידישע. די יידישע יוגנטלעכע פֿאַרמישפּטע האָבן בכן באַטראָפֿן בלויז $5\frac{1}{2}$ פּראָצענט פֿון די פֿאַרמישפּטע (אַנטקעגן $10\frac{1}{2}$ צווישן דער באַפֿעלקערונג). אויף 100,000 יוגנטלעכע איינווינערס האָבן די פֿאַרמישפּטע באַטראָפֿן בײַ ניט־יידן 44 און בײַ יידן בלויז 22. די יידישע יוגנטלעכע קרימינאַליטעט איז אויף אַזאַ אופֿן געווען צוויי מאָל קלענער ווי די ניט־יידישע. — דערבײַ איז נאָך כּדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז בײַ יידן ווי בײַ ניט־יידן איז די מיידלשע יוגנטלעכע קרימינאַליטעט געווען אַן ערך צען מאָל קלענער ווי די יינגלשע (בײַ יידן: 4.4 פֿאַרמישפּטע בײַ די מיידלעך אַנטקעגן 42 בײַ די יינגלעך אויף 100,000 יוגנטלעכע איינווינערס פֿון זעלביקן געשלעכט).

אַ נייס זיינען אויך אינעם לעצטן „קליינעם סטאַטיסטישן יאָרבוך" די קורצע ידיעות מפּוח דער צאָל דערוואָקסענע רעצידיוויסטן צווישן די פֿאַרמישפּטע לויט זייער אמונה. פֿאַרגלײַכן מיר די דאָזיקע צאָלן מיט די צאָלן פֿון די פֿאַרמישפּטע און פֿון דער באַפֿעלקערונג, באַקומען מיר די טאַבעלע VI (ז׳ 195).

מיר קומען אויף אַזאַ אופֿן צו די ווײַטערדיקע אויספֿירן:

(1) בײַ יידן ווי בײַ ניט־יידן איז רעצידיוויזם בײַ פֿרויען אַ סך אַ זעלטענערע דערשיינונג ווי בײַ מאַנסלײַט.

(2) רעצידיוויסטן צווישן די פֿאַרמישפּטע זיינען בײַ יידן היפּש זעלטענער ווי בײַ ניט־יידן, סײַ בײַ מאַנסלײַט סײַ בײַ פֿרויען. אין 1937 איז דער פּראָצענט רעצידיוויסטן צווישן די יידישע פֿאַרמישפּטע, אי בײַ מאַנסלײַט אי בײַ פֿרויען, געווען בלויז צוויי דריטל (66־67 פּראָצענט) פֿונעם פּראָצענט בײַ ניט־יידישע פֿאַרמישפּטע.

(3) נאָך זעלטענער איז צווישן די יידישע פֿאַרמישפּטע לגבי די ניט־יידישע — דער מערקליקער רעצידיוויזם: דער פּראָצענט רעצידיוויסטן וואָס זיינען שוין פֿריער צוויי אָדער מער מאָל פֿאַרמישפּט געוואָרן איז געווען צווישן די יידישע פֿאַרמישפּטע אַ ביסל מער ווי אַ העלפֿט פֿון דעם וואָס מען האָט געפֿונען בײַ ניט־יידן. מען האָט הייסט עס געקענט פֿעסטשטעלן, אַז באַטרעפֿנדיק 9.8 פּראָצענט צווישן דער באַפֿעלקערונג, האָט דער פּראָצענט יידן אין 1937 באַטראָפֿן צווישן די פֿאַרמישפּטע 6.5, צווישן די איינמאָליקע רעצידיוויסטן 5.0 און צווישן די מערמאָליקע רעצידיוויסטן בלויז 3.8 פּראָצענט.

(4) היות ווי די יידישע קרימינאַליטעט (די צאָל פֿאַרמישפּטע אויף 10,000 איינווינערס) איז אַליין אויך היפּש קלענער ווי די ניט־יידישע, און אַזוי ווי צווישן די פֿאַרמישפּטע גופֿא זיינען בײַ יידן די רעצידיוויסטן אויך

זעלטענער ווי בײַ ניט־יידן, קומט שוין ממילא אויס, אַז אין הילכות רעצידיוויזם איז דער אונטערשייד צווישן דער יידישער און ניט־יידישער באַפֿעלקערונג נאָר גרעסער ווי צווישן די יידישע און ניט־יידישע פֿאַרמישפּטע: דער רעצידיוויזם פֿון דער באַפֿעלקערונג (רעצידיוויסטן אויף 10,000 דערוואַקסענע אינווויינערס) איז אין לעצטן יאָר בײַ יידן געווען בלויז 48 פּראָצענט פֿון דעם וואָס מען האָט קאָנסטאַטירט בײַ ניט־יידן; דער יידישער מערמאָליקער רעציידיוויזם פֿון דער באַפֿעלקערונג איז געווען בלויז 42 פּראָצענט פֿונעם ניט־יידישן.

אויך אין פּרט פֿון רעצידיוויזם קענען מיר בכן פֿעסטשטעלן, אַז די יידישע פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן האָט זיך אַרויסגעוויזן ניט בלויז קלענער אין כּמות, נאָר אויך גרינגער אין איכות.

*

די אַפּיציעלע פּוילישע קרימינאַל־סטאַטיסטיק, וואָס זי איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן סאָמע ערב דער מלחמה, בײַ פֿאַרגלײַכונג לעבנס־באַדינגונגען פֿון די יידישע מאַסן און בײַ אַ געביטענעם פֿאַרנעם פֿון די אין באַטראַכט געוואָרענע חטאים, באַשטעטיקט אויף אַזאַ אופֿן און דערגאַנצט אין געוויסע פּרטים די וויכטיקערע אויספֿירן, צו וועלכע מיר זײַנען געקומען אויפֿן סמך פֿון די סטאַטיסטישע ידיעות וועגן די פֿרײַערדיקע יאָרן. די פֿיל קלענערע און גרינגערע פֿאַרברעכערישקייט לגבי דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג בלײַבט בכן אָן ענדגילטיק פֿעסטגעשטעלטער כאַראַקטער־שטריך פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אומאָפּהענגיקן פּוילן.

זשענעוו, נאָוועמבער 1939.

די שולן פון יידישן ישוב אין ארץ־ישראל

פון נ. גאלדבערג

1

די איצטיקע ארבעט וויל געבן אן איבערבליק איבער דער אנטוויקלונג פון דער ארץ־ישראלדיקער שול צווישן די צוויי וועלט־מלחמות און איבער אירע סאציאלאגישע פראבלעמען. דער אנאליז איז באזירט אויף די יאריקע רעפארטן פון מלוכישן בילדונג־דעפארטמענט און אויף די באריכטן פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע צו אירע קאנגרעסן.

ארץ־ישראל האט יידישע שולן, אבער ניט קיין יידישע שול. אחוץ דער עפנטלעכער שולסיסטעם („החנוך של כנסת ישראל" איז די אפיציעלע באצייכענונג, אין די באריכטן פון דער ארץ־ישראל־רעגירונג אנגערופן Hebrew Public System) זיינען פארן תלמוד־תורות און אויך פריוואטע שולן וואס ווערן אויסגעהאלטן פון אויסלענדישע יידישע ארגאניזאציעס (פרטים ווייטער). די עפנטלעכע שולסיסטעם ווידער שטעלט זיך אויך צונויף פון דרei טיפן שולן: אלגעמיינע („בתי־ספר כללים", General), מזרחי־שולן און ארבעטער־שולן (פון דער הסתדרות).

פון וואנען קומט אזא צעברעקלונג? איינע פון די סיבות איז דאס, וואס עס נעמט א רעכט ביסל צייט, ביז מענטשן באפרייען זיך פון זייערע דורות אלטע טראדיציעס און אידעאלאגיעס, ספעציעל ווען עס גייט ווענן רעליגיע. אין ארץ־ישראל זיינען נאך עד־היום פארן אזוינע יידן ווי אין 1856, ווען מען האט זיך אפגעזאגט צו שיקן קינדער אין דער ערשטער מאדערנער שול, וואס עליזע פאן הערץ־לעמל האט געהאט געעפנט אין ירושלים. די ירושלימער אשכנזים האבן יעמאלט דערקלערט, אז זייערע קינדער זיינען ברוך־השם געזונט און שטארק און דארפן ניט האבן קיין שום פיזישע אויסבילדונג און אז די אלטע לימודים וועלן מוזן פארבליבן ביז משיח וועט קומען, ווייל די נייע פירן צו אפיקורסות.[1] אין 1939 זיינען אן ערך 1,900 ירושלימער קינדער,[2] כמעט א דריטל פון דער דארטיקער יידישער שול־באפעלקערונג, געגאנגען אין זייער פרימיטיווע שולן, ווו מען האט זיי אפילו ניט געלערנט, ווי דער אויספארשער גיט אן, לייענען און שרייבן.

אויך האט ארץ־ישראל א רעכט ביסל סאציאלע איבערבליבסן. אויסלענדישע

---

[1] ד. קמחי, ספר היובל של הסתדרות המורים, ירושלים. ד' 268.

[2] משה בריל, ילדי הרחוב בירושלים. סירוב פון זיי זיינען געווען קינדער פון אריינטאלישע יידן.

ייִדן וואָס זײַנען ניט געווען פֿאַראינטערעסירט ניט אין ציוניזם און ניט אין העב־רעיִשער קולטור זײַנען געווען די פּיאָנירן פֿון וועלטלעכע שולן אין לאַנד. די אַליאַנס (געגרינדעט 1860 אין פּאַריז) האָט 1870 געעפֿנט די אַגריקולטור־שול „מקוה ישׂראל״ און אין 1882 אַ פֿאַכשול אין ירושלים; דערנאָך האָט זי אויך אָנגעהויבן אויסצוהאַלטן לערן־אַנשטאַלטן פֿאַר אַלגעמיינער בילדונג. אין אירע שולן איז פֿראַנצייזיש לכתחילה געווען די אָפֿיציעלע שפּראַך. וואָס שייך העברעיִש, פֿלעגן די חובֿבֿי־ציון צאָלן די לערערס פֿון העברעיִש אין די אַליאַנס־שולן. אין די שולן פֿון דער אַנגלאָ־ייִדישער אַסאָציאַציע (אָרגאַניזירט געוואָרן 1871 אין לאָנדאָן מיט דעם געדאַנק צו העלפֿן דער אַליאַנס) איז ענגליש גע־ווען די אָנערקענטע שפּראַך; אין די שולן פֿון דעם הילפֿספֿאַראיין פֿון די דײַטשע ייִדן פֿלעגט מען לערנען אויף דײַטש. הייסט עס בײַם אָנהייב פֿון איצטיקן יאָרהונדערט האָבן ייִדן אין ארץ־ישׂראל געהאַט פֿראַנצייזישע, דײַטשע, ענגלישע און אַנדערע שולן. אויסלענדישע ייִדן האָבן, ווי מיר וועלן זען, איבער געוויסע טעמים אויסגעהאַלטן שולן אַפֿילו אין די יאָרן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

ווײַטער דאַרף מען זיך אויך רעכענען מיט דעם, אַז די ארץ־ישׂראל־רעגירונג האָט נאָך ביז איצט ניט געזען צו באַזאָרגן יעדער איינעם מיט אַ מינימום בילדונג. דאָס גיט די פֿאַרשיידענע פּאָליטישע און רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס אַ מיגלעכ־קייט צו האָבן אייגענע שולן. דאָס יאָ: דער בילדונג־דעפּאַרטעמענט פֿון דער רעגירונג האָט אַ געוויסע יוריסדיקציע אי איבער די שולן וואָס ער סובסי־דירט אי איבער די אַנדערע. ער האָט אַ ספּעציעלן ייִדישן אָפּטייל און אינ־ספּעקטאָרן. אַ פֿאָרשטייער פֿון דעפּאַרטעמענט באַטייליקט זיך אין די זיצונ־גען פֿון שול־קאָמיטעט פֿון ועד־הלאומי. די שולן דאַרפֿן צושטעלן געוויסע אינ־פֿאָרמאַציע וואָס ווערט דערנאָך אָפּגעדרוקט אין די יאָריקע רעפּאָרטן פֿון דע־פּאַרטעמענט. ער גיט אויך געוויסע אָנווײַזונגען. אַזוי למשל שטייט אין דעם מלוכה־רעפּאָרט פֿאַרן שוליאָר 40/1939 (ז׳ 6), אַז די ייִדישע שולן לײַדן פֿון פּאָליטיק און אויך פֿון דעם וואָס זיי האָבן נאָך ניט קיין גוטע צענטראַלע אָרגאַ־ניזאַציע. פֿאַראַן אַפֿילו געוויסע זאַכן, וואָס די ייִדישע שולן קענען ניט טאָן אָן דער הסכּמה פֿון דער מלוכה.

די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן אַקטיוו אויף דעם שולגעביט ערבֿ דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַרויסגעקומען איז עס צוליב דעם וואָס די פֿאָרשטייערס פֿון הילפֿספֿאַראיין פֿון דײַטשע ייִדן האָבן געוואָלט ניט אַנדערש, אַז די נאַטור־וויסנשאַפֿטן אין דעם חיפֿהר טעכניקום (געגרינדעט מיט דער פֿינאַנציעלער הילף פֿון דעם רוסישן ייִד וויסאָצקי, דעם אַמעריקאַנער ייִד דזשייקאָב שיף, קרן־קימת און הילפֿספֿאַראיין) זאָלן נאַטור־וויסנשאַפֿטן גע־לערנט ווערן אין דײַטש. עס האָט זיך תּיכּף אָנגעהויבן אַ פּראָטעסט־באַוועגונג קעגן גערמאַניזירן דעם נײַעם טעכניקום און מען האָט גענומען קוקן מיט חשד אַפֿילו אויף קינדערשולן פֿון הילפֿספֿאַראיין. לערערס און תּלמידים האָבן אין דעצעמבער 1913 דערקלערט אַ באָיקאָט אויף די דאָזיקע שולן. דער סיכסוך האָט זיך געענדיקט מיט דעם וואָס די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט אָרגאַני־

טאַבעלע 1

פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון די יאָריקע שעהען

לימוד	אַלגעמיינע שולן	מזרחי־שולן	הסתדרות־שולן
העברעיש (שפּראַך און ליטעראַטור)	17.1	14.1	16.3
תנך, רשי	16.1	22.2	9.5
משנה, תלמוד	2.1	19.2	0.9
תפילות, דינים	–	7.7	–
נאַטור־חיסנשאַפטן	12.4	9.0	11.8
סאָציאַלע חיסנשאַפטן	6.7	5.5	12.3
אַריטמעטיק, אַלגעברע	13.5	11.5	13.2
צייכענען	4.1	1.3	5.0
געזאַנג	3.1	1.7	3.6
האַנטאַרבעט, אַגריקולטור	11.3	–	16.4
פיזישע דערציונג	5.2	1.7	5.5
ענגליש	8.3	6.0	5.5
סך־הכל	99.9	99.9	100.0

טאַבעלע 2

וווקס פֿון דער ייִדישער שול־באַפֿעלקערונג און איר פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג[א]

טיל א. צאָל קינדער אין די שולן					טיל ב. פּראָצ' פֿאַר־טיילונג לוים שולן		
שוליאָר	אין אַלע	ועד־לאומי	אַנדערע ייִדישע	נים־ייִדישע	ועד־לאומי	אַנד' ייִדישע	נים־ייִדישע
1926/1925	26,849	17,174	9,211	464	64.0	34.3	1.8
1927/1926	27,040	17,688	8,803	549	65.4	32.6	2.0
1928/1927	28,844	18,233	9,929	682	63.2	34.4	2.4
1929/1928	29,073	18,705	9,696	672	64.3	33.4	2.3
1930/1929	31,418	20,368	10,535	515	64.8	33.5	1.6
1931/1930	34,154	22,059	11,447	648	64.6	33.5	1.9
1932/1931	35,228	22,476	11,958	794	63.8	33.9	2.3
1933/1932	38,337	24,175	13,206	956	63.1	34.4	2.5
1934/1933	44,829	28,216	15,665	948	62.9	34.9	2.1
1935/1934	52,326	34,063	17,271	992	65.1	33.0	1.9
1936/1935	61,173	41,135	19,052	986	67.2	31.1	1.7
1937/1936	68,191	47,280	19,976	935	69.3	29.3	1.4
1938/1937	72,403	49,907	21,448	1,048	68.9	24.6	1.4
1939/1938	79,217	ב 53,334	ב 25,123	779	67.3	31.7	1.0
1940/1939	83,478	ג 56,900	ג 25,701	899	68.1	30.7	1.1

א. Palestine Educational Department, Annual Report.

ב. בולל 19 נים־ייִדישע תלמידים; עס חערם נים געבראַכט, צי זי האָבן געלערנט אין די ועד־לאומי־שולן צי אין אַנדערע.

ג. אין די ייִדישע שולן האָבן זיך געלערנט 22 נים־ייִדישע תלמידים.

17.0	24.9	58.1	1935/1934	6.5	30.7	62.8	1928/1927
16.7	24.4	58.9	1936/1935	6.5	30.7	62.7	1929/1928
17.2	23.9	58.9	1937/1936	7.2	30.4	62.4	1930/1929
17.8	24.2	58.0	1938/1937	8.0	30.1	61.9	1931/1930
18.3	24.5	57.3	1939/1938	9.2	29.5	61.3	1932/1931
19.1	24.3	56.7	1940/1939	11.7	27.7	60.6	1933/1932
				14.8	24.0	61.2	1934/1933

א. אויסגערעכנט אויפן סמך פון די יאָריקע רעפּאָרטן פון בילדונג־דעפּאַרטעמענט פון דער ארץ־ישראל־רעגירונג.

טאַבעלע 4

פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון די תּלמידים אין די שולן פֿון ועד־לאומי לויט שטאַפּלען[א]

	1934/1933			1935/1934			1938/1937			1939/1938		
	ציוניס־טישע	מזרחי	הסתּד־רות	ציוניס־טישע	מזרחי	הסתּד־רות	ציוניס־טישע	מזרחי	הסתּד־רות	ציוניס־טישע	מזרחי	הסתּד־רות
קינדער־גאָרטן	60.9	15.2	23.8	58.0	12.8	29.2	56.4	12.1	31.5	56.8	10.7	32.5
עלעמענטאַרע שול	55.8	32.4	11.7	55.5	31.2	13.3	54.4	28.8	16.8	53.1	29.2	17.7
מיטלשול	94.2	5.8	–	93.7	6.3	–	92.3	4.9	2.7	89.4	8.6	2.0
לערער־סעמינאַר	63.9	36.1	–	59.1	40.9	–	46.0	54.0	–	47.0	53.0	–
פּאַכשול	94.6	5.4	–	95.0	5.0	–	52.8	9.7	37.5	47.8	9.4	42.8

א. באַזירט אויף די רעפּאָרטן פֿון דער עקזעקוטיווע פֿון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע צום 19טן קאָנגרעס (ז׳ 397) און 21טן קאָנגרעס (ז׳ 473). פֿאַראַן אַ קל־נער חילוק אין דער צאָל קינדער צווישן די רעפּאָרטן פֿון דער מלוכה און דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע.

טאַבעלע 5

גלידערונג פֿון די תּלמידים אין די שולן פֿון ועד־לאומי לויט שטאַפּלען.[א]

	1928/1929	1929/1930	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1938/1939	1939/1940
קינדער־גאָרטן	21.9	22.3	22.3	22.3	20.5	19.0	18.2	15.9	14.9	15.0	14.5	13.8
עלעמענטאַרע שול	64.8	65.6	67.1	67.4	67.3	69.6	71.7	73.5	72.9	73.5	72.2	72.3
מיטלשול	7.0	7.0	6.6	6.6	6.9	7.2	6.5	9.0	9.7	9.2	10.1	10.8
לערער־סעמינאַר	2.5	2.5	2.2	1.7	1.5	1.3	1.3	1.2	1.4	1.4	1.6	1.5
פּאַכשול	3.8	2.5	1.7	2.0	3.7	2.9	2.3	0.4	1.0	0.9	1.7	1.6
סך־הכּל	100.0	99.9	99.9	100.0	99.9	100.0	100.0	100.0	99.9	100.0	100.1	100.0

א. באַזירט אויף די רעפּאָרטן פֿון בילדונג־דעפּאַרטעמענט פֿון דער ארץ־ישראל־רעגירונג.

	1934/1933	1935/1934	1936/1935	1937/1936	1938/1937
קינדער־גאָרטן	17.5	16.9	13.7	14.8	14.4
עלעמענטאַרע שול	61.6	63.9	64.8	62.4	62.1
מיטלשול	8.1	7.5	10.1	10.7	11.4
פאַכשול	4.4	4.0	2.6	2.7	3.5
לערער־סעמינאַר	0.8	0.8	0.8	1.1	1.1
תלמוד־תורה[ב]	7.4	6.6	7.2	7.5	6.6
שול פאַר דעפעקטיחע	0.2	0.2	0.7	0.8	0.8
סך־הכל	100.0	99.9	99.9	100.0	99.9

א. אויסגערעכנט אויפן סמך פון די רעגירונג־רעפאָרטן. דאָס איז נים כולל די קינדער חאָס האָבן געלערנט אין מלוכה־שולן.

ב. פאַראַן אַ קליינער חילוק צווישן די פּראָצענטער און די חאָס זיינען אָנ־געגעבן געוואָרן אין טעקסט, צוליב דעם חאָס דאָ רעדט זיך בלויז חעגן די חאָס האָבן זיך געלערנט אין ידישע שולן.

טאַבעלע 7

עלטער־גלידערונג פון די תלמידים אין די שטאָטיקע שולן פון ועד־לאומי[א]

	ינגלעך								מידלעך							
עלטער	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938
אונטער 6	15.8	15.1	14.6	13.0	12.2	12.4	10.8	10.6	19.3	17.2	15.2	14.0	13.6	13.2	11.0	10.3
6־7	9.7	10.4	11.1	11.8	9.5	9.3	7.8	7.6	11.0	10.7	11.1	10.6	10.1	10.0	8.2	8.0
7־8	11.1	10.5	11.1	11.4	12.3	11.1	10.5	9.5	12.7	11.9	11.4	11.7	11.4	10.9	10.4	9.9
8־9	10.7	11.0	9.3	10.1	12.0	12.1	10.6	10.2	11.5	11.9	11.2	11.2	11.8	11.7	11.2	10.7
9־10	10.3	9.6	10.3	9.8	10.9	11.7	11.0	10.2	9.1	10.5	10.7	10.7	10.9	10.9	10.3	10.3
10־11	8.4	9.2	9.3	11.3	10.5	11.0	11.0	10.2	8.5	8.8	9.4	10.3	8.8	10.1	10.3	10.1
11־12	8.5	8.8	9.4	9.0	9.4	9.1	9.7	10.1	6.3	7.8	8.3	8.5	8.9	9.2	9.4	9.8
12־13	6.8	7.7	7.6	7.9	7.6	9.0	9.0	9.3	4.8	6.2	6.8	7.0	7.7	8.1	8.3	8.5
13־14	4.6	5.7	6.5	5.7	6.5	5.6	8.1	8.3	4.1	4.0	4.9	5.5	6.1	6.0	7.6	7.7
14־15	3.7	3.7	3.8	4.1	4.0	3.6	4.9	6.3	3.7	3.3	3.7	3.7	4.4	4.0	5.7	6.4
15־16	2.8	2.7	2.2	2.3	2.4	2.0	2.9	3.5	2.8	2.3	1.9	2.5	2.5	2.6	3.1	3.9
16־17	2.4	2.1	1.7	1.4	1.2	1.7	1.7	2.1	2.0	1.9	1.5	1.4	1.4	1.3	2.0	2.0
17־18	2.2	1.7	1.1	1.1	0.7	0.6	1.2	1.1	2.1	1.5	1.4	1.1	0.9	0.9	1.1	1.3
18 און עלטער	2.9	1.7	1.9	1.2	0.9	0.7	1.0	1.1	2.1	2.1	2.4	1.9	1.4	1.1	1.3	1.1
סך־הכל	99.9	99.9	99.9	100.1	100.1	99.9	100.2	100.1	100.0	100.1	99.9	100.1	99.9	100.0	99.9	100.0

א. אויסגערעכנט לוים די רעגירונגס־רעפאָרטן.

	עלעמענטארע שולן								יונגלער								
	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	
1	18.5	18.4	21.3	19.8	19.9	20.6	18.5	16.1	23.9	20.7	21.8	20.0	21.6	22.0	21.1	18.0	
2	18.2	16.7	17.1	18.8	19.6	17.2	17.3	17.1	20.3	19.4	17.0	18.3	16.3	17.6	17.6	17.9	
3	17.7	17.4	15.7	16.8	17.3	17.8	17.1	16.8	17.6	18.0	17.7	16.4	16.8	15.4	15.4	16.1	
4	18.4	16.3	16.0	13.7	14.6	15.6	15.6	15.4	12.7	13.9	14.1	14.8	14.3	15.4	13.7	14.5	
5	12.1	14.1	11.7	13.1	12.2	12.7	13.9	14.8	11.6	12.2	12.8	12.4	13.0	12.3	13.3	12.8	
6	9.1	10.1	10.7	9.7	9.6	9.5	9.8	11.9	7.2	9.8	9.5	10.4	10.3	9.7	10.5	11.8	
7	6.0	7.0	7.5	8.0	6.7	6.6	7.9	8.4	6.7	6.1	7.6	7.7	7.6	7.6	8.3	9.0	
סך־הכל	100.0	100.0	100.0	99.9	99.9	100.0	100.1	100.0	100.0	100.1	100.0	100.0	99.9	100.0	100.1	100.1	
	מיטלשולן																
1	28.9	50.0	35.8	40.5	41.3	26.6	33.8	37.9	34.5	35.7	33.9	37.0	41.1	37.0	34.0	37.1	
2	18.2	17.7	20.2	20.9	26.6	25.8	24.5	19.7	18.7	14.3	21.9	22.6	22.1	26.0	24.4	22.1	
3	19.8	19.2	15.8	16.3	13.5	20.0	18.9	18.3	20.7	15.9	16.3	17.6	16.5	16.5	19.9	18.0	
4	19.2	16.7	15.5	12.3	10.5	9.9	14.2	14.4	16.3	19.2	14.7	13.5	11.8	11.6	12.2	14.2	
5	13.8	14.4	12.7	10.0	8.1	7.3	8.7	9.7	9.9	14.9	13.3	9.3	8.5	8.9	9.5	8.6	
סך־הכל	99.9	100.0	100.1	100.0	100.1	100.1	100.0	100.0	100.1	100.0	100.1	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

א. באזירט אויף די רעפארטן פון בילדונג־דעפארטמענט פון דער ארץ־ישראל־רעגירונג.

טאבעלע 9

פראצענטועלע פארטיילונג פון דער הכנסה פון די וועד־לאומי־שולן[א]

	קינדער־גארטן					עלעמענטארע שול					מיטלשול				
	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938
שכר־לימוד	23.5	18.4	19.2	18.2	25.2	16.6	16.9	18.4	19.0	20.4	91.0	92.2	94.7	95.7	96.3
מוניציפאַלע לימטן	71.4	80.3	79.6	80.6	72.2	50.2	57.5	59.6	59.2	57.8	5.8	6.1	3.8	3.5	2.7
צענטראַלע קערפערשאפטן	5.1	1.3	1.2	1.1	2.6	33.2	25.6	22.0	21.9	21.7	3.2	1.7	1.5	1.1	1.1
סך־הכל	100.0	100.0	100.0	99.9	100.0	100.0	100.0	100.0	100.1	99.9	100.0	100.0	100.0	100.1	100.1

א. אויסגערעכנט לויט די רעגירונגס־רעפארטן.

זירט אַ ועד־החנוך, און ער האָט באַלד איבערגענומען צוועלף שולן פֿון די דײַטשע ייִדן. דער מרכז־המורים און ועד־החנוך האָבן גענומען רעאָרגאַ־ניזירן און העברעיִזירן די דאָרטיקע שולן, און די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט צוגעזאָגט אויסצוהאַלטן אָדער סובסידירן זייערע שולן.

דאָס איז געווען דער אָנהייב פֿון דער ציוניסטישער אָדער ריין העברעיִשער שולסיסטעם אין ארץ־ישׂראל. הגם די אַדעסער חובֿבֿי־ציון האָבן אין 1894 אי־בערגענומען די יפֿוער שול פֿאַר מיידלעך, וואָס די אַליאַנס האָט געהאַט גע־עפֿנט, האָט אָבער די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין די יאָרן פֿון 1894 ביז 1914 ניט געהאַט קיין אייגענע שולסיסטעם. במשך דער צײַט האָט זי בלויז געזען, אַז אין די שולן פֿון דער אַליאַנס, פֿון דער אַנגלאָ־ייִדישער אַסאָציאַציע און פֿון הילפֿספֿאַראיין זאָלן געלערנט ווערן געוויסע ייִדישע לימודים אין העברעיִש.

פֿון אָט דעם באַשיידענעם אָנהייב איז די ציוניסטישע שול־אָרגאַניזאַציע געוואָרן אין די יאָרן נאָך דער מלחמה די וויכטיקסטע ייִדישע שולסיסטעם אין פּאַלעסטינע. די ציוניסטישע עקזעקוטיווע האָט יעמאָלט אָרגאַניזירט אַ בילדונג־דעפּאַרטעמענט, און די שול האָט אויפֿגעהערט צו זײַן אַ בײַזאַך. דער קרן־היסוד האָט איבערגענומען דאָס פֿינאַנציעלע אַחריות פֿאַר די שולן און האָט אין די יאָרן 1922—1932 אויסגעגעבן אויף זיי כּמעט 4,000,000 דאָלאַר (785,426 פּאַלעסטינער פֿונט); דאָס האָט אויסגעמאַכט 61.4 פּראָצענט פֿון דעם שולבו־דזשעט.[3] דער פֿינאַנציעלער מצבֿ פֿון די עפֿנטלעכע שולן האָט אָנגעהויבן ווערן ערגער צוליב דעם באַשלוס פֿון 15טן ציוניסטישן קאָנגרעס (1927) צו רעדוצירן זײַן צושטײַער.[4] דעריבער איז דער שול־אַדמיניסטראַציע אויסגעקומען צו מאָנען מער שׂכר־לימוד, צו פֿאַרקלענערן אירע הוצאות אויף דעם חשבון פֿון די לערערס צו ניצן טייל מאָל ניט קיין פּאַסיקע בנינים און צו פֿאַרמאַכן עטלעכע שולן. ווערט טאַקע כּמעט אין יעדן יאָריקן מלוכה־רעפּאָרט אָנגעוויזן, אַז ניט אַלע העברעיִשע שולן האָבן די נייטיקע מכשירים, אַז די לערערס קריגן ניט די גאַנצע צוגעזאָגטע שׂכירות און אַז פֿון צײַט צו צײַט ווילן זיי סטרײַקן, אַז מען עפֿנט די שולן שפּעטער, וכדומה.

זינט 1932 איז דער ועד־הלאומי דער אָפֿיציעלער ממונה איבער די עפֿנטלעכע שולן. ניט געקוקט אויף דעם וואָס די מאַנדאַטמאַכט האָט אָנער־קענט בלויז אָט די שולן פֿאַר די אָפֿיציעלע ייִדישע שולן, לערנען אָבער, ווי מיר וועלן זען, אַ דריטל קינדער אין ניט־עפֿנטלעכע לערן־אַנשטאַלטן.

די ועד־הלאומי־שולן קענען פֿון אַ פֿינאַנציעלן שטאַנדפּונקט אײַנגעטיילט ווערן אין דרײַ קאַטעגאָריעס. פֿאַראַן שולן וואָס ער אַליין האַלט אויס, אַנדערע סובסידירט ער; און געוויסע שולן געפֿינען זיך אונטער זײַן השגחה און השפּעה, הגם ער טראָגט ניט קיין שום פֿינאַנציעלע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט. דער ועד־הלאומי האָט ניט קיין שום יוריסדיקציע איבער די תּלמוד־תּורות, אַליאַנס־שולן

[3] A. Ulitzur, *Two Decades of Keren Hayesod*, p. 117.

[4] דער קאָנגרעס האָט יעמאָלט פֿאַרקלענערט זײַן שולבודזשעט אויף 21,600 פּאַלעסטינער פֿונט.

און אַנדערע שולן וואָס ווילן זיין אומאָפּהענגיק. די אַדמיניסטראַציע פֿון די עפֿנטלעכע שולן געפֿינט זיך אין די הענט פֿון אַ שול־דירעקטאָר און אינספּעק־טאָרן. דער ועד־החנוך, וואָס ער פֿאַרנעמט זיך בלויז מיט פּעדאַגאָגישע ענינים, שטעלט זיך צונויף פֿון זיבן פֿאַרשטייערס פֿון אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי און הסתדרות, דרײַ פֿון לערער־פֿאַרבאַנד (אַגודת־המורים) און איינעם פֿון בילדונג־קאָמיטעט.

אינעם כּלל עפֿנטלעכע שולן גייען אַרײַן דרײַ טיפּן: אַלגעמיינע, מזרחי און הסתדרות־שולן. דער ועד־הלאומי האָט אין אָקטאָבער 1938 איבערגענומען די פֿי־נאַנציעלע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר די הסתדרות־שולן וואָס פֿלעגן ביז יעמאָלט קריגן בלויז אַ יאָריקע סובסידיע. אין דער ציוניסטישער עלעמענטאַר־שול לערנט דאָס קינד 241 יאָר־שעהען,[6] אין דער מזרחי־שול 257 און אין דער הסתדרות־שול 278. דער עיקר חילוק צווישן די דרײַ שולן איז אָבער אַן אידעאָ־לאָגישער. אין דער מזרחי־שול ווערט אַרום אַ העלפֿט פֿון דער צײַט אָפּגעגעבן אויף תּנך, רשי, משנה, תּלמוד, תּפֿילות און דינים; אין דער הסתדרות־שול ווידער פֿאַרנעמען מער צײַט ווי אין די אַנדערע שולן סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן (יידישע און אַלגעמיינע געשיכטע, געשיכטע פֿון ציוניזם און סאָציאַלע שמועסן), האַנטאַרבעט און אַגריקולטור. אין די אַלגעמיינע שולן ווערט מער צײַט אָפּגעגעבן אויף דעם לימוד פֿון ענגליש. וואָס שייך העברעיש, ווערט אין די מלוכה־רעפֿאָרטן באַ־מערקט, אַז בײַם קלאַסיפֿיצירן די קינדער רעכנט מען זיך משמעות מער מיט דעם, וויפֿל זיי קענען העברעיש, אײדער מיט זייערע אַלגעמיינע ידיעות און אַז דער איבערגאַנג פֿון זייער מוטערשפּראַך צו העברעיש בײַ אײנגעוואַנדערטע קינדער איז פֿאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן.

די טאַבעלע 1 (ז׳ 201) גיט אַ השׂגה וועגן די לימודים אין די עפֿנטלעכע און הסתדרות־שולן, אָנהייבנדיק מיט דעם דריטן קלאַס, און אין די מזרחי־שולן פֿון צווייטן קלאַס אָן. אין די גאָר יונגע קלאַסן זײַנען די לימודים ניט סיסטע־מאַטיזירט, און דעריבער זײַנען זיי אויסגעלאָזט געוואָרן פֿון חשבון. עס דאַרף פֿאַרשטאַנען ווערן, אַז די טאַבעלע איז באַזירט אויף זייערע פֿראַגראַמען, וואָס זיי ווערן אפֿשר ניט תּמיד אות־באות אָפּגעהיט, און אַז אין אַ גרויסער צאָל ניט־מזרחי־שולן לערנט מען תּנך פֿון „ספֿורי המקרא״.

ס׳איז כּדאַי צו וויסן, ווען מען הייבט אָן לערנען דעם אָדער יענעם לימוד. אין די מזרחי־שולן הייבט מען אָן לערנען חומש אין צווייטן קלאַס, נ״ך אין דריטן, רשי און משנה אין פֿערטן און תּלמוד אין פֿינפֿטן; אין די עפֿנטלעכע שולן ווערט משנה געלערנט בלויז אין די לעצטע צוויי קלאַסן. אין די מזרחי־שולן לערנט מען שוין אין 4טן קלאַס געאַגראַפֿיע, אין די אַנדערע צוויי הייבט מען עס אָן אין פֿינפֿטן. צייכענען לערנט מען אין דריטן קלאַס פֿון די הסתדרות־שולן, בעת אין די אַנדערע הייבט מען עס אָן מיט אַ יאָר שפּעטער. אין די

[6] אַ שול־שעה איז פֿון 45 ביז 50 מינוט. אַ יאָר־שעה איז אַ שול־שעה וואָס דאָס קינד לערנט אין משך פֿון אַ געוויסער צאָל וואָכן אין יאָר; דהיינו: צען יאָר־שעהען מיינט, אַז דאָס קינד לערנט צען שול־שעהען יעדע וואָך במשך דעם שוליאָר וואָס איז אַרום פֿערציק וואָכן.

מזרחי־שולן ווערט ענגליש געלערנט בלויז די לעצטע דרײַ יאָר, אין די אַנדערע ווערט עס געלערנט פֿיר יאָר. פֿון דעם אַלעם איז צו זען, אַז דער חילוק צווישן די מזרחי־שולן און די אַלגעמיינע שולן איז אַ סך גרעסער ווי צווישן די אַלגעמיינע און די הסתּדרות־שולן.

2

די צאָל ייִדישע קינדער אין די שולן פֿון ארץ־ישׂראל איז פֿון 1926 ביז 1939 געוואַקסן בערך אין דער זעלביקער פּראָפּאָרציע ווי די ייִדישע באַפֿעלקערונג אין לאַנד. די ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון אַ 150,000 אין 1926 אויף אַ 430,000 אין 1939; יש אומרים, אַז אין סעפּטעמבער 1940 זײַנען געווען אַ 489,000 ייִדן.[6] דאָס מיינט, אַז ערבֿ דער צווייטער וועלט־מלחמה זײַנען דאָרט געווען אַ דרײַ מאָל (לויט די שאַצונגען פֿון דער מלוכה 2.9 און לויט דער ייִדישער אַגענטור 3.3 מאָל) מער ייִדן ווי אין 1926. אין משך פֿון די יאָרן זײַנען אַרײַנגעקומען 245,000 ייִדישע אימיגראַנטן. דערבײַ דאַרף מען אין זינען האָבן, אַז די אַריבערגעקומענע זײַנען בדרך־כּלל געווען דערוואַקסענע און אַז דער פּראָצענט קינדער אימיגראַנטן איז געווען קלענער ווי דער פּראָצענט קינדער אין אַ נאָרמאַלער באַפֿעלקערונג. אין די יאָרן 1919—1928 האָבן קינדער אונטער 16 יאָר באַטראָפֿן בלויז 22% פֿון די אײַנגעוואַנדערטע און אין די יאָרן 1935—1938 האָבן קינדער אונטער 15 יאָר באַטראָפֿן 18.2% פֿון די אימיגראַנטן.[7] די ארץ־ישׂראלדיקע ייִדן האָבן אָבער אין יענע יאָרן געהאַט אַ גרעסערע געבורטן־ראַטע און נאַטירלעכן צוואַקס ווי די אַמעריקאַנער און מערבֿאייראָפּעיִשע ייִדן. אַ דריטל פֿון זיי זײַנען בעת דעם צענזוס פֿון 1931 געווען ייִנגער ווי 15 יאָר, בעת אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט די עלטער־גרופּע באַטראָפֿן אין 1930 בלויז 29.4% פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג; אין 1939 האָט די עלטער־גרופּע 5—14 אויסגעמאַכט, לויט אַן אויספֿאָרשונג פֿון דער ייִדישער אַגענטור, 22.3% פֿון די ירושלימער ייִדן. פֿון דעם איז צו זען, אַז מיר דאַרפֿן זיך רעכענען מיט צוויי פֿאַקטן: פּראָצענט פֿון אימיגראַנטן אין שולעלטער (אָדער עלטער־גלידערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג) און מיט דעם נאַטירלעכן צוואַקס.

אין שוליאָר 1926/1925 זײַנען געווען 26,849 קינדער אין די שולן און אין 1940/1939 האָבן געלערנט 83,478,[8] וואָס דאָס מיינט 3.1 מאָל אַזוי פֿיל.

---

[6] Palestine Government, *Statistical Abstract of Palestine,* 1940, p. 3; A. Ulitzur, *o. c.*

דער חילוק צווישן די צוויי שאַצונגען נעמט זיך משמעות פֿון דעם וואָס די ייִדישע אַגענטור רעכנט אויך אַרײַן די אַרײַנגעקומענע אויף אַן „אומלעגאַלן" אופֿן.

[7] Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August, 1929 (W. Shaw Report), p. 101; Palestine Government, *Statistical Abstract of Palestine,* p. 38.

[8] דאָס איז כּולל תּלמידים אין לערער־סעמינאַרן, אָבער ניט די וואָס האָבן שטודירט אין אוניווערסיטעטן און ניט ישיבֿה־בחורים.

די רעלאַטיווע צאָל פֿון דער „שול־באַפֿעלקערונג" האָט זיך אין די יאָרן פֿאַרגרע־סערט פֿון 18% פֿון אַלע ייִדן ביז 19.5%.

דאָס איז געווען אַ ביסל קלענער ווי אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וווּ עס איז געווען, ווי מיר ווייסן שוין, אַ לפֿי־ערך קלענערע צאָל קינדער ווי אין ארץ־ישׂראל; פֿון דער אַמעריקאַנער באַפֿעלקערונג האָט זיך 1930 געלערנט אין די עלעמענטאַרע און מיטל־שולן 20.9%, און 19.9% אין 1938,[9] ווען דער נאַטירלעכער צוואַקס איז געווען, מחמת דעם עקאָנאָמישן קריזיס און אויך צוליב אַנדערע טעמים, קלענער ווי אין די 1920ער יאָרן. דער חילוק צווישן די צוויי לענדער ווערט אַ סך גרעסער, ווען מיר פֿאַרגלײַכן די רעלאַטיווע צאָל תּלמידים אין הײַסקול; פֿון 4.5 ביז 5 פּראָצענט פֿון דער אַמעריקאַנער באַפֿעלקערונג געפֿינט זיך אין די הײַסקולן, בעת די צאָל תּלמידים אין די ארץ־ישׂראלדיקע ייִדישע מיטלשולן באַטרעפֿט בלויז אַ צוויי פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג. דאָס נעמט זיך פֿון דעם, וואָס ארץ־ישׂראל האָט נאָך ניט אַזוינע געזעצן וועגן אַ מוז־מינימום יאָרן וואָס אַ קינד דאַרף פֿאַרברענגען אין שול. צווייטנס, מען דאַרף אויך נעמען אין אַכט, אַז אין ארץ־ישׂראל דאַרף מען צאָלן שׂכר־לימוד; וועגן דעם וועט נאָך אויסקומען צו ריידן.

ייִדן האָבן לפֿי־ערך אַ גרעסערע צאָל קינדער אין די שולן ווי אַראַבער; ייִדישע קינדער האָבן 1940/1939 אויסגעמאַכט אַ 47% פֿון אַלע תּלמידים און תּלמידות, בעת בלויז אַ 30% פֿון דער באַפֿעלקערונג זײַנען געווען ייִדן.

די שול־באַפֿעלקערונג האָט זיך אין געוויסע יאָרן פֿאַרגרעסערט אַ סך מער ווי אין אַנדערע. פֿון טאַבעלע 2 (ז' 201) קען מען זען, אַז אין פּעריאָד 1934/1933—1936/1935 זײַנען יעטווידער יאָר געווען מיט אַ 17 פּראָצענט מער תּלמידים ווי אין פֿריִערדיקן יאָר און אַז דערנאָך איז דער צוואַקס געפֿאַלן. די סיבה ווערט קלאָר, ווען מיר פֿאַרגלײַכן די אײַנוואַנדערונג אין די 1930ער יאָרן מיט דעם יאָריקן צוואַקס פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג, וואָס איז צונויפֿגענומען אין טאַ־בעלע 2. די אימיגראַציע אין משך פֿון דער צײַט איז געווען:[10]

יאָר	צאָל אימיגראַנטן	יאָר	צאָל אימיגראַנטן
1932	9,553	1936	29,727
1933	30,327	1937	10,536
1934	42,359	1938	12,868
1935	61,854	1939	16,405

אָט דער ניט־רעגלמעסיקער צוואַקס פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג האָט גע־פֿירט צו געוויסע פֿינאַנציעלע, אַדמיניסטראַטיווע און פּעדאַגאָגישע פּראָבלעמען. מען האָט באַדאַרפֿט געפֿינען אַ וועג, ווי אַזוי צו דעקן די הוצאות וואָס האָבן געהאַלטן אין איין וואַקסן; מען האָט אויך באַדאַרפֿט געפֿינען, צי בויען, פּאַסיקע שול־בנינים און פֿאַרגרעסערן דעם לערערשן פּערסאָנאַל. די קינדער וואָס זײַ־נען געקומען פֿון דײַטשלאַנד און פֿון אַנדערע לענדער האָבן ניט געקענט קיין העברעיִש און זײַנען מסתּמא געווען הינטערשטעליק אויך אין אַנדערע ייִדישע לימודים. אונטער אַזוינע אומשטאַנדן איז גאָר קיין חידוש ניט, וואָס קלאַסן ווערן געהאַלטן אין פֿעלדשטיבלעך, הײַזקעס אָדער אין אַנדערע געבײַען וואָס זײַנען

[9] *Statistical Abstract of the U. S.*, 1940, p. 108.

[10] Palestine Government, *o. c.*, 1940, p. 31.

ניט פאַסיק פאַר אַ שול.[11] און אַז די שולן האָבן כּמעט תמיד אַ דעפיציט. מיט איין וואָרט, פאַר די שולן איז געווען שווער צו אַבסאָרבירן דעם כסדרדיקן צופלוס פון קינדער.

פון טאַבעלע 2 קען מען אויך זען, אַז יידישע קינדער לערנען זיך בלויז אין יידישע שולן. אין 1928/1927 זיצנען בלויז 72, 0.2% פון דער יידישער שול־באַפעלקערונג, געגאַנגען אין די מלוכה־שולן, און אין די שפּעטערדיקע יאָרן נאָך וויניקער; אין 1938/1937 האָבן בלויז 5 פון 72,400 יידישע קינדער געלערנט אין אַזוינע שולן. די צאָל יידישע קינדער אין די אַזוי גערופענע „קריסט־לעכע" שולן איז אויך זייער קליין; זיי מאַכן אויס פון 1 ביז 2 פּראָצענט פון דער יידישער שול־באַפעלקערונג. דאָס זעלביקע איז אויך ריכטיק וועגן די אַראַבער; זיי שיקן ניט זייערע קינדער אין יידישע שולן.

די פּראָצענטועלע פאַרטיילונג האָט זיך אין משך פון דער צייט אַ ביסל געביטן. איצט לערנען אין די וועד־לאומי־שולן, אַבסאָלוט און רעלאַטיוו, מער קינדער ווי אַנהייב דעם פערציקער. 1926/1925 למשל זיצנען 64% פון דער שול־באַפעלקערונג געווען אין אָט די שולן און אין 1940/1939 68.1%; די צאָל קינדער האָט זיך פאַרגרעסערט פון 17,174 אויף אַ 56,900 (אויף 3.3 מאָל). די רעלאַטיוו צאָל קינדער אין די ניט־עפּנטלעכע שולן ווידער איז געפאַלן פון 34.3% אין 1926/1925 אויף 30.7% אין 1940/1939; זייער אַבסאָלוטע צאָל קינדער האָט זיך פאַרגרעסערט פון 9,211 אויף אַ 25,700 (אויף 2.79 מאָל). דאָס איז משמעות צוליב דעם, וואָס דער עולם שיקט וואָס ווייטער ווינציקער קינדער אין די תּלמוד־תּורות. אין 1926/1925 האָבן 12.8% קינדער געלערנט אין די תּלמוד־תּורות, און אין די 1930ער יאָרן וויניקער, ווי מען קען זען פון די ווייטערדיקע ציפֿער.[12]

יאָר	% אין תּלמוד־תּורות	יאָר	% אין תּלמוד־תּורות
1931/1930	11.2	1935/1934	6.5
1932/1931	11.3	1936/1935	7.1
1933/1932	10.2	1937/1936	7.4
1934/1933	7.3	1938/1937	6.5

עס איז זייער מיגלעך, אַז דאָס וואָס די תּלמוד־תּורות האָבן זינט 1933 אַרייַנגעקראָגן וויניקער קינדער ווי די אַנדערע שולן האָט געהאָט צו טאָן מיט דעם פאַקט וואָס אַזאַ גרויסע צאָל אינוואַנדערערס זיצנען געווען דייטש יידן.

די אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָל תּלמידים אין די אַנדערע ניט־עפּנטלעכע שולן — אַליאַנס, אַנגלאָ־יידישע אַסאָציאַציע און נאָך עטלעכע — האָט זיך אין

[11] Jewish Agency for Palestine, *The Establishment in Palestine of the Jewish National Home*, 1938, p. 32.

דאָס איז דער אָפּיציעלער רעפּאָרט פון דער אַנענטור צו דער מאַנדאַטן־קאָמיסיע פון פֿעלקערבונד.

[12] פאַר די יאָרן 1939/1938—1940/1939 ווערט די צאָל קינדער אין תּלמוד־תּורות ניט געבראַכט.

משך פֿון דער צייט פֿאַרגרעסערט: אין 1926/1925 האָבן אין זיי געלערנט 21.6% פֿון די יידישע קינדער, און זינט 1934/1933 פֿון 23.2% ביז 27.7%.

כּמעט אַ העלפֿט שול־באַפֿעלקערונג איז באַשטאַנען פֿון מיידלעך. דער מינימום איז געווען 45.9% (אין 1934/1933) און דער מאַקסימום 49.6% (אין 1938/1937). אין אַכט פֿון די פֿופֿצן יאָר האָבן זיי אויסגעמאַכט מער ווי 48% פֿון די שולקינדער. אין ארץ־ישׂראל ווערן געבוירן אַרום 107 יינגלעך פֿער 100 מיידלעך, און דאָס איז מסתּמא איינע פֿון די טעמים פֿאַר וואָס עס זיצנען דאָרט פֿאַראַן מער תּלמידים ווי תּלמידות. אין די עפֿנטלעכע שולן איז אַבער געווען פֿונקט דער היפֿוך: פֿון 51.5 ביז 53.8 פֿראָצענט פֿון זייערע קינדער זיצנען געווען מיידלעך. דאָס איז צולויב דעם וואָס אַ געוויסער פֿראָצענט יינגלעך האָט געלערנט אין תּלמוד־תּורות. דערבײַ איז אינטערעסאַנט דער פֿאַקט, וואָס דער פֿראָצענט יינגלעך אין די ניט־עפֿנטלעכע שולן (בתּוכם אויך תּלמוד־תּורות) איז געפֿאַלן פֿון 64.2% אין 1926/1925 אויף 58.4% אין 1938/1937. דאָס מיינט, אַז די רעלאַטיוו צאָל יינגלעך אין תּלמוד־תּורות האָלט אין פֿאַלן.

3

די תּלמוד־תּורות זיצנען ניט געווען די אייניקע וואָס האָבן צוגעקראָגן לפּי־ערך אַ קלענערע צאָל קינדער ווי די אַנדערע עפֿנטלעכע שולן. געפֿאַלן איז אויך די רעלאַטיוו צאָל קינדער אין די מזרחי־שולן, ווי מען קען זען פֿון טאַבעלע 3 (ז׳ 202). די אַבסאָלוטע צאָל האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון 5,744 אין 1928/1927 אויף 13,816 אין 1940/1939 (אויף 2.41 מאָל). זיי האָבן אַבער צום ערשטן אויסגעמאַכט 30.7% פֿון אַלע קינדער אין די ועד־לאומי־שולן און דערנאָך בלויז 24.3%. מיר קענען עס אויך אויסדריקן אויף אַן אַנדער אופֿן: 1928/1927 האָבן זיך געלערנט אין די מזרחי־שולן 19.9% פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג, 1939/1938 און 1940/1939 בלויז צו 16.5%.

דער צוואָקס פֿון דער צאָל קינדער אין די אַלגעמיינע שולן איז אויך געווען קלענער ווי אין אַנדערע שולן. אין זיי האָבן זיך 1928/1927 געלערנט 11,725 קינדער און 1940/1939 — 32,279, וואָס דאָס מיינט 2.75 מאָל אַזוי פֿיל ווי אַנהייב דעם פֿערציקסטן. זיי האָבן אַבער לכתּחילה געהאַט 62.8% פֿון די קינדער אין די ועד־לאומי־שולן און אין 1940/1939 בלויז 56.7%. אין דעם יאָר האָבן 38.7% פֿון אַלע יידישע קינדער געלערנט אין די ציוניסטישע שולן לגבי 40.6% אין 1928/1927. זיי האָבן אַבער געהאַט אַ גרעסערן צוואָקס ווי די תּלמוד־תּורות און מזרחי־שולן.

אין משך פֿון דער צייט האָבן די הסתּדרות־שולן צוגעקראָגן לפּי־ערך אַ גרעסערע צאָל קינדער אי ווי די אַנדערע ועד־לאומי־שולן אי ווי די ניט־עפֿנטלעכע שולן. 1940/1939 האָבן זיי געהאַט 8.9 מאָל אַזוי פֿיל קינדער ווי אין 1928/1927, וועו 1,211 תּלמידים און תּלמידות האָבן דאָרט געלערנט. אין משך פֿון דער צייט האָט זיך דער פֿראָצענט פֿון אַלע קינדער אין די הסתּדרות־שולן פֿאַרגרעסערט פֿון 4.2 אויף 12.9; די צאָל קינדער אין די ועד־לאומי־שולן (בכלל

לאָמיר געדענקען, אַז אויך די סתּדרות־שולן זײַנען אַ טייל פֿון דער ועד־לאומי־סיסטעם) פֿון 6.5% אויף 19.1%. לגבי די אַנדערע טיפּן שולן האָבן אָבער די סתּדרות־שולן נאָך אַלץ געהאַט אַ קלײַנע צאָל קינדער. עס איז אַ סברא, אַז ניט אַלע מיטגלידער פֿון דער סתּדרות, וואָס מאַכן אויס כּמעט אַ פֿערטל פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער באַפֿעלקערונג,[13] שיקן זייערע קינדער אין אַט די שולן. די סתּדרות־שולן האָבן אין משך פֿון דער צײַט אויך געלײַטן פֿון דוחק אין געלטמיטלען. פֿון די 311,122 פֿונט וואָס די סתּדרות האָט אין די יאָרן 1918—1937 געקראָגן פֿון די אַמעריקאַנער געווערקשאַפֿטן־קאַמפּיינען, זײַנען בלויז אַ 13% אויסגעגעבן געוואָרן אויף קולטורעלער אַרבעט און ספּאָרט.[14]

די שולן פֿון דער סתּדרות געפֿינען זיך דער עיקר אין די קבּוצות; זי האָט ווייניק שולן אין די שטעט. דאָס איז מסתּמא איינע פֿון די טעמים, פֿאַר וואָס זי האָט לפּי־ערך אַ גרויסע צאָל קינדער אין אירע קינדער־גערטנער. ווי עס ווײַזט טאַבעלע 4 (ז׳ 202), האָט אין 1934/1933 די סתּדרות געהאַט כּמעט אַ פֿערטל (23.8%) פֿון די קינדער אין די ועד־לאומי־גערטנער, אין 1939/1938 קרוב צו אַ דריטל (32.5%), בעת אין אַלע שטאַפֿלען פֿון די סתּדרות־שולן האָבן אין די יאָרן געלערנט בלויז 14.8 און 18.3 פֿראָצענט פֿון אַלע קינדער אין די ועד־לאומי־שולן. מען דאַרף געדענקען, אַז אַ רעכט ביסל פֿון די מוטערס אין די קבּוצות אַרבעטן — מוז מען האָבן מער קינדער־גערטנער.

די סתּדרות האָט ביז איצט געהאַט בלויז קינדער־גערטנער און עלעמענטאַרע שולן. פֿון טאַבעלע 4 קען מען זען, אַז זי האָט ניט געהאַט אַפֿילו קיין 3% פֿון די קינדער אין די מיטלשולן פֿון דעם ועד־לאומי. 1938/1937 האָט די סתּדרות געהאַט בלויז 124 תּלמידים אין אירע מיטלשולן, וואָס האָבן אויסגעמאַכט 1.4% פֿון איר גאַנצער שול־באַפֿעלקערונג; אַ יאָר שפּעטער ניט מער ווי 101, אָדער 11 פֿון יעדע טויזנט קינדער אין אירע שולן. די מזרחי־מיטלשולן האָבן אויך ניט געהאַט קיין סך תּלמידים; 1939/1938 האָבן אין זיי געלערנט בלויז 427 קינדער וואָס האָבן אויסגעמאַכט 3.2% פֿון דער גאַנצער מזרחי־שול־באַפֿעלקערונג. אין די אַלגעמיינע מיטלשולן האָבן יעמאָלט געלערנט 4,443 — 14.8% פֿון אַלע קינדער אין אָט די שולן און אַ נײַן צענטל פֿון אַלע תּלמידים אין די ועד־לאומי־מיטלשולן.

דער אַלגעמיינער לערער־סעמינאַר און דער מזרחי־סעמינאַר האָבן לעצטנס געהאַט כּמעט די זעלביקע צאָל תּלמידים. 1938/1937 האָט דער ציוניסטישער סעמינאַר געהאַט 325 סטודענטן און דער מזרחי 381; אַ יאָר שפּעטער זײַנען אין דעם לעצטן סעמינאַר געווען 389 און אין ציוניסטישן מיט 44 וווייניקער. די סתּדרות האָט יעמאָלט ניט געהאַט קיין אייגענעם סעמינאַר.

אין טאַבעלע 5 (ז׳ 202) ווערט איבערגעגעבן די פֿאַרטיילונג פֿון די תּלמידים אין אַלע ועד־לאומי־שולן לויט די פֿאַרשיידענע שטאַפֿלען, דהיינו: קינדער־

---

[13] סתּדרות הכּללית של העוֹבדים העברים בארץ ישׂראל, סיכּומים, 1941, ז׳ 4.

[14] א. אוליצור, ההון הלאומי ובנין הארץ, ז׳ 235.

גאַרטן, עלעמענטאַרע שול, אאז"ו, אין די יאָרן 1929/1928 — 1940/1939. אין משך פֿון דער צייט זײַנען פֿאַרגעקומען שינויים אין דער גליִדערונג פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג. די רעלאַטיוו צאָל תּלמידים אין די קינדער־גערטנער איז געפֿאַלן פֿון אַ 22 אויף אַ 14 פּראָצענט. איין סיבה איז משמעות דאָס, וואָס אין די 1930ער יאָרן, ווען די אימיגראַציע איז געווען דער עיקר פֿון דייטש־לאַנד, זײַנען אַרײַנגעקומען לפּי־ערך וויניקער יונגע קינדער־אימיגראַנטן ווי פֿריִער. דער פּראָצענט אימיגראַנטן אונטער 15 יאָר איז געפֿאַלן פֿון 20 אין 1935 אויף 14 אין 1938.[15] אַ צווייטע סיבה: אין עטלעכע ערטער זײַנען די קינדער־גערטנער פֿאַרמאַכט געוואָרן איבער פֿינאַנציעלע שווערקייטן. דער ועד־לאומי האָט געמוזט פֿאַרקלענערן זײַן קינדער־גאַרטן־בודזשעט; ער האָט גליִכצייטיק געגומען פֿאַרלאַנגען, ווי מיר וועלן זען, אַז מער עלטערן זאָלן צאָלן שכר־לימוד.

די רעלאַטיוו צאָל קינדער אין די עלעמענטאַרע שולן האָט זיך אין דער צייט פֿאַרגרעסערט פֿון אַ 65% ביז אַ 72%. דאָס איז מסתּמא געווען אַ פּועל־יוצא פֿון די שינויים אין דער עלטער־גליִדערונג פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג, וואָס מיר האָבן דערמאָנט. ניט געקוקט אויף דעם וואָס ס׳קומט אויס צו צאָלן שכר־לימוד, שיקן אָבער יידישע עלטערן זייערע קינדער לכל־הפּחות אין אַן עלעמענטאַרער שול.

אין די ועד־לאומי־מיטלשולן האָט אויך לעצטנס געלערנט לפּי־ערך אַ גרעסערע צאָל תּלמידים ווי אין די 1920ער יאָרן. זיי האָבן אויסגעמאַכט 7% פֿון אַלע קינדער אין די ועד־לאומי־שולן אין 1929/1928 און כּמעט 11% אין 1940/1939. די רעלאַטיוו צאָל מיטלשול־תּלמידים האָט זיך אין די לעצטע יאָרן פֿאַרגרעסערט, — משמעות איבער דער אינוואַנדערונג פֿון די דייטשע יידן, וואָס אי זיי האָבן געוואָלט, זייערע קינדער זאָלן קריגן אַזאַ בילדונג, אי זיי האָבן געקענט צאָלן שכר־לימוד.

וואָס שייך פֿאַכשולן, איז נאָך קיין סך ניט דערגרייכט געוואָרן. זיי האָבן אין 1940/1939 געהאַט בלויז 1.6% פֿון די תּלמידים אין די ועד־לאומי־שולן. אַן אויספֿאַרשונג וואָס איז געמאַכט געוואָרן 1940 אין תּל־אָבֿיבֿ האָט באַוויזן, אַז פֿון 431 יינגלעך אין עלטער פֿון 12 ביז 17 יאָר האָבן בלויז 12, ד״ה 2.8%, זיך געלערנט אַ פֿאַך.[16]

אין די שולן וואָס אויסלענדישע יידן האָבן אויסגעהאַלטן — אַליאַנס, אַנגלא־יידישע אַסאָציאַציע און אַנדערע — האָט מען זיך מיט פֿאַכבילדונג פֿאַר־נומען מער ווי אין די ועד־לאומי־שולן. 3.5% פֿון דער גאַנצער ארץ־ישׂראלדי־קער שול־באַפֿעלקערונג האָבן זיך 1938/1937 געלערנט אין פֿאַכשולן (טאַבעלע 6, ז׳ 203), און פֿון די תּלמידים אין די ועד־לאומי־שולן בלויז 0.9%. אין די יאָרן 1934/1933—1938/1937 האָבן פֿון 57 ביז 89 פּראָצענט פֿון אַלע תּלמידים אין

[15] Palestine Government, *o. c.*, p. 38.

[16] י. פּעטערזיל, ארץ־ישׂראל אין צווייטן וועלטקריג, ז׳ 73.

פֿאַכשולן זיך געלערנט אין שולן, איבער וועלכע דער וועד־לאומי איז ניט געווען קיין ממונה.

טאַבעלע 6 גיט אונדז אַ השׂגה וועגן דער גלידערונג פֿון דער גאַנצער ארץ־ישׂראלדיקער שול־באַפֿעלקערונג אין די יאָרן 1934/1933—1938/1937. אין משך פֿון דער צייט איז די רעלאַטיווע צאָל פֿון דער קינדער־גאָרטן־באַפֿעלקערונג געפֿאַלן פֿון 17.5 ביז 14.4 פּראָצענט. די צאָל תּלמידים אין די עלעמענטאַרע שולן האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון אַ 27,000 ביז 44,300, אָבער זייער רעלאַטיווע צאָל האָט זיך כּמעט ניט געביטן. די מיטלשולן האָבן צוגענומען לפּי־ערך אַ גרעסערע צאָל תּלמידים ווי די אַנדערע שטאַפֿלען; אין 1934/1933 האָבן זיי געהאַט אַ 3,550 און אין 1938/1937 אַן ערך 8,100 קינדער, און דער פּראָצענט פֿון דער גאַנצער שול־באַפֿעלקערונג, וואָס האָט זיך אין זיי געלערנט, האָט זיך אַ הייב געטאָן פֿון 8.1 אויף 11.4. די פֿאַכשולן און תּלמוד־תּורות האָבן געהאַט אַ קלענערן צוואָקס. מחמת דעם כּסדרדיקן וווקס פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג קומט אויס צו פֿאַרגרעסערן דעם לערער־פֿערזאָנאַל, און במילא איז די צאָל תּלמידים אין די לערער־סעמינאַרן פֿאַרגרעסערט געוואָרן פֿון 366 אין 1934/1933 אויף 820 אין 1938/1937, וועון זיי האָבן אויסגעמאַכט 1.1% פֿון דער גאַנצער שול־באַפֿעלקערונג. די אויסלענדישע ייִדן האָבן אויך געהאַט שולן פֿאַר דעפֿעקטיווע קינדער, אין וועלכע עס האָבן לעצטנס גערעכנט 0.8% פֿון דער גאַנצער שול־באַפֿעלקערונג.

4

ניט אַלע ייִדישע קינדער אין ארץ־ישׂראל האָבן אַ מיגלעכקייט צו ענדיקן אַפֿילו אַן עלעמענטאַרע שול. 88.9% (וואָס דאָס איז געווען דער מאַקסימום) פֿון אַלע 9יאָריקע ייִדישע קינדער אין ירושלים האָבן אין 1939 באַזוכט אַ שול (לגבי 95.6% פֿון אַלע אַמעריקאַנער 9יאָריקע אין 1930). פֿון די 16יאָריקע ווידער האָבן בלויז 46% פֿון די ירושלימער (לגבי 66.3% פֿון אַלע אַמעריקאַנער) זיך געלערנט. דער חילוק נעמט זיך דער עיקר פֿון דעם, וואָס די אָריענטאַלישע ייִדן האָבן אַנדערע סאָציאַלע סטאַנדאַרדן און קולטורווערטן ווי די וואָס זיצנען אָריבערגעקומען פֿון איראָפּע. צוויי דריטל (66.5%) פֿון די 16יאָריקע אַשכנזים אין ירושלים זיצנען אין 1939 געווען אין אַ שול לגבי 30.2% פֿון די דאָרטיקע אָריענטאַלישע ייִדן.[17] אַן אויספֿאָרשונג וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין 1940 אין תּל־אָביב האָט אָבער אָרויסגעבראַכט דעם פֿאַקט, אַז אַ העלפֿט פֿון 1,093 קינדער אין שולעלטער זיצנען ניט געגאַנגען אין קיין שול.[18]

פֿון די רעפֿארטן פֿון דער רעגירונג קען מען זען, אַז אַ רעכט ביסל קינדער פֿאַרענדיקן ניט די עלעמענטאַרע שול. אונטער נאָרמאַלע באַדינגונגען וואָלטן באַדאַרפֿט זיצן אין די שולן כּמעט אַזוי פֿיל 11יאָריקע ווי 10יאָריקע, און 12יאָריקע כּמעט אַזוי פֿיל ווי 11יאָריקע.

---

[17] משה בריל, דצ״ו, ז׳ 45, און
U. S. Census Bureau, *Abstract of the 15th Census*, p. 262.

[18] י. פּעטערזיל, דצ״ו, ז׳ 73.

אַזוי איז געווען אין אַמעריקע אין 1930; אין דעם צענזוס־רעפּאָרט פֿאַר יענעם יאָר ווערט אָנגענעבן, אַז עס זײַנען געווען אין די שולן 2,427,254 יידישקע און 2,260,735 יינגלעך, אַ פֿאַרקלענערונג פֿון אַ 7 פּראָצענט; 2,408,623 מיידלעך, מיט 6.6% מער ווי 11יאָריקע און כּמעט אַזוי פֿיל ווי 10יאָריקע; 2,242,053 12יאָריקע, כּמעט אַזוי פֿיל ווי 13יאָריקע; 2,212,825 14יאָריקע, אאַז״ו.

אין די שטאָטיקע שולן פֿון ועד־לאומי זײַנען אין 1938/1937 געווען 1,683 יינגלעך אין עלטער פֿון 11 און 12, 1,538 12—13יאָריקע, אַ פֿאַרקלענערונג פֿון 8.6%; 1,379 אין עלטער פֿון 13 און 14 יאָר, מיט 10.3% ווייניקער ווי די פֿריִערדיקע גרופּע; 1,039 14—15יאָריקע, מיט 24.7% ווייניקער ווי די גרופּע פֿון 13—14; 586 אין עלטער פֿון 15 און 16. אַן ערך דאָס אייגענע איז געווען מיט מיידלעך. ס׳זײַנען יענעם יאָר געווען מיט 14% ווייניקער מיידלעך אין עלטער פֿון 12 און 13 ־ און 11 ־ און 12יאָריקע, מיט 9% ווייניקער 13 ־ און 14יאָריקע ווי די פֿריִערדיקע עלטער־גרופּע; מיט 17.5% ווייניקער 14 ־ און 15יאָריקע ווי אין עלטער פֿון 13 און 14; מיט 38.3% ווייניקער 15 ־ און 16יאָריקע ווי די פֿריִער־דיקע גרופּע.

דיאַגראַם 1

עלטער־גלידערונג פֿון די תּלמידים אין די שטאָטיקע שולן פֿון ועד־לאומי 1934/1933 — 1938/1937.

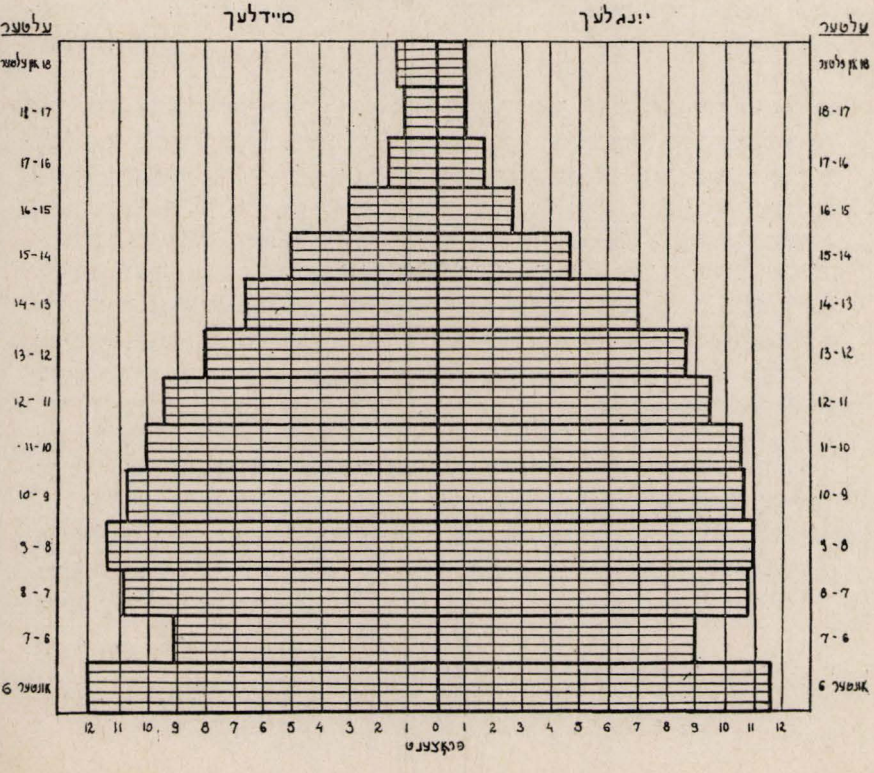

אין טאַבעלע 7 (ז׳ 203) ווערט דאָס זעלביקע איבערגעגעבן אויף אַן אַנדער אופֿן פֿאַר די יאָרן 1931/1930—1938/1937. דער פּראָצענט 12—13יאָריקע יינגלעך און מיידלעך איז אין משך פֿון דער צייט געווען קלענער ווי פֿון 11—12יאָריקע, די רעלאַטיוו צאָל 13—14יאָריקע איז געווען נאָך קלענער. מיט איין וואָרט, אַ היפּש ביסל קינדער האָבן אויפֿגעהערט גיין אין די שטאָטיקע ועד־לאומי־שולן אַרום דער צייט ווען זיי האָבן דערגרייכט זייער צוועלפֿטן געבוירן־טאָג. עס איז אַ סבֿרא, אַז אין די ניט־עפֿנטלעכע שולן הערט מען אויך אויף צו גיין אין שול אין זעלביקן עלטער.

דאָס מיינט, אַז די ארץ־ישׂראלדיקע שולן האָבן אַ הויכע אָפּקום־ראַטע. ד״ר א. דושקין וואָס האָט אויסגעפֿאָרשט דאָס גיין אין די שולן אין ירושלַים, תּל־אָביבֿ און חיפֿה אין די יאָרן תּרצב—תּרצו קומט צום אויספֿיר, אַז אַן ערך אַ פֿערטל פֿון די שטאָטיקע קינדער גייען וויניקער ווי דרײַ יאָר אין שול, אַרום אַ העלפֿט — פֿון דרײַ ביז פֿינף יאָר, און פֿון אַ פֿיפֿטל ביז אַ פֿערטל פֿאַרענדיקן די עלעמענטאַרע שול. ער פֿאַרגלײַכט דאָס מיט אַמעריקע, ווו 40% האָבן געקראָגן זייער דיפּלאָם פֿון דער עלעמענטאַרער שול אין 1907 און 77% אין 1930.[19]

דיאַגראַם 2

גלידערונג פֿון די תּלמידים פֿון די שטאָטיקע עלעמענטאַרע שולן פֿון ועד־לאומי לויט קלאַסן, 1934/1933 — 1938/1937.

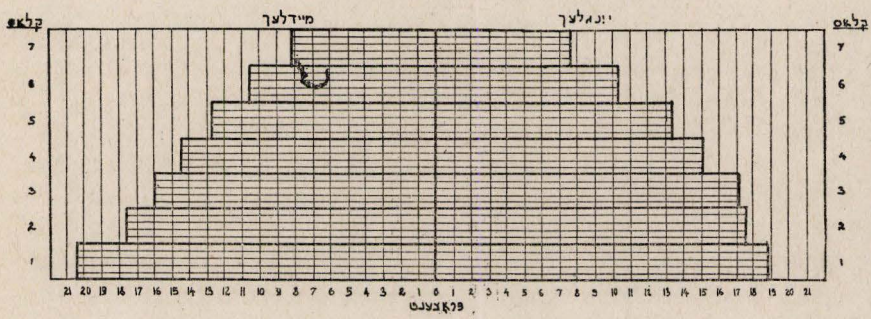

די גלידערונג פֿון דער שטאָטיקער ועד־לאומי־שול־באַפֿעלקערונג וועדלט די קלאַסן האָט זיך אין די 1930ער יאָרן קיין סך ניט געביטן, ווי מען קען זען פֿון טאַבעלע 8 (ז׳ 204). אין יעדער איינעם פֿון די יאָרן האָבן זיך אין די העכערע קלאַסן פֿון די עלעמענטאַרע שולן געלערנט אַ רעכט ביסל וויניקער קינדער ווי אין די ערשטע דרײַ קלאַסן. דערבײַ איז די קאָנצענטראַציע פֿון תּלמידות אין די נ י ד ע ר י ק ע ר ע קלאַסן געווען גרעסער ווי פֿון די תּלמידים; אין די העכערע קלאַסן איז געווען פֿונקט דער היפּוך. אַזוי למשל האָבן 52% פֿון די מיידלעך אין 1938/1937 זיך געלערנט אין די ערשטע דרײַ קלאַסן לגבי

[19] א. מ. דושקין ומ. ברייל, מדת החנוך שמקבלים ילדינו, ז׳ 5 און 10.

50% יינגלעך. דאָס נעמט זיך משמעות פֿון דעם, וואָס פֿון תכלית וועגן שיקט מען די זין לענגער אין שול ווי די טעכטער. אויך איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז געוויסע עלטערן שיקן זייערע יינגלעך לכתחילה אין אַ חדר צי תלמוד־תורה און דערנאָך אין אַ ועד־לאומי־שול.

פֿון דעם וואָס עס איז ביז איצט געזאָגט געוואָרן וועגן דער אָפּקום־ראַטע איז קלאָר, אַז די מיטלשולן קענען ניט האָבן קיין גרויסע צאָל תלמידים. 1938/1937 האָבן זיי אויסגעמאַכט בלויז 11.4% פֿון דער גאַנצער שול־באַפֿעלקערונג (טאַבעלע 6). אין אַמעריקע איז אין 1938 געווען אייַן תלמיד אין הייסקול אויף איטלעכע 3.3 אין קינדער־גאָרטן און עלעמענטאַרער שול. לויט דער פּראָפֿאַרציע וואָלט ארץ־ישׂראל געהאַט אַ מיטלשול־באַפֿעלקערונג פֿון אַ 16,550, אַנשטאָט 8,111 אין מיטלשולן און 2,516 אין פֿאַכשולן.

די ארץ־ישׂראלדיקע מיטלשולן האָבן געווייניקער מער אַן אָפּגעקלײַבענעם עלעמענט ווי די עלעמענטאַרע שולן. זיי האָבן אויך אַ הויכע אָפּקום־ראַטע. עס איז אויסגערעכנט געוואָרן, אַז בלויז 72.4% פֿון די תלמידים אין פֿינפֿטן קלאַס גימנאַזיע גייען אין זעקסטן, 55.2% אין זיבעטן, און אַז ניט מער ווי 39.8% פֿון פֿינפֿטן קלאַס ענדיקן.[20]

פונקט ווי די עלעמענטאַרע שולן, אַזוי האָבן אויך די אונטערשטע מיטלשול־קלאַסן מער תלמידים אייַדער די העכערע. די ערשטע צוויי קלאַסן האָבן אין 1938/1937 געהאַט 58.4% פֿון אַלע תלמידים לגבי 41.6% אין די איבעריקע דריי. די קאָנצענטראַציע אין די דאָרטיקע אָנהייבקלאַסן ווערט געבראַכט אין טאַבעלע 8.

די קלאַסן־גלידערונג אין די אַמעריקאַנער הייסקולן איז אין 1938 געווען אַזאַ: 31.2% אין ערשטן יאָר, 27.1% אין צווייטן, 22.6% אין דריטן און 19% אין לעצטן.

פונקט ווי די אַמעריקאַנער הייסקולן האָבן אויך די ועד־לאומי־מיטלשולן געהאַט מער תלמידות ווי תלמידים.

ניט אַלע וואָס ענדיקן די מיטלשולן האַלטן אויס דעם אַזוי גערופֿענעם „מאַטורע״־עקזאַמען (בחינת הבגרות). פֿון 905 תלמידים האָבן 76.1% באַלד אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען, און 8.7% האָבן אויסגעהאַלטן בײַם צווייטן מאָל; 15.2% האָבן ניט מצליח געווען אָדער מען האָט זיי בכלל ניט דערלאָזט צום עקזאַמען.[21] לויט די מלוכה־רעפֿאָרטן איז דער פּראָצענט פֿון די וואָס האָבן ניט אויסגעהאַלטן געווען:

1936/1935	—	25.0%	פֿון 169 תלמידים
1937/1936	—	20.0%	„ 247 „
1938/1937	—	37.5%	„ 80 „
1939/1938	—	13.7%	„ 386 „
1940/1939	—	18.1%	„ 448 „

[20] אליעזר ריגר, החנוך העברי בארץ ישראל, II, ז׳ 218.

[21] דאָרט, ז׳ 219. די ווייטער דערמאָנטע מלוכה־רעפֿאָרטן זײַנען:
Government of Palestine, *Annual Report of the Department of Education*, 1935/1936, p. 43; 1936/1937, 1938/1939, p. 10; 1939/1940, p. 8.

זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער פּראָצענט, אַז אַ 40% פון די מיטלשול־תּלמידים לערנען זיך וויטער אין אַן אייבערשול.[22]

5

אין די רעגירונגס־רעפּאָרטן ווערט אָפט באַטאָנט, אַז דער וועד־לאומי קען ניט באַלאַנסירן זײַן שולבודזשעט, און אויך אין די רעפּאָרטן פון דער ציוניס־טישער עקזעקוטיווע ווערט דערמאָנט, אַז די שולן לײַדן פון פינאַנציעלע שווערי־קייטן. אין דעם מלוכה־רעפּאָרט פֿאַרן יאָר 1940/1939 (ז׳ 6) לייענען מיר, אַז קיין שום ראַדיקאַלע רעפֿאָרם האָט נאָך ניט אָפּגעשטעלט די פּאַרעראַרונג פון דעם פינאַנציעלן מצבֿ פון די וועד־לאומי־שולן און אַז דער וועד־לאומי איז אַ גרויסער בעל־חובֿ. ניט זײַענדיק ביכולת צו קריגן די נייטיקע סומעס, זעט דער וועד־לאומי צו פֿאַרקלענערן זײַן הוצאה. ער האָט אין 1940/1939 אויפֿ־געהערט צוצוטראָגן זײַן חלק צום פּענסיעפֿאָנד פֿאַר לערערס; ער קומט זיי שכירות, און איבער דעם טרעפֿן פון צײַט צו צײַט סטריקן פון לערערס; ער עפֿנט זײַנע שולן שפּעטער ווי ער דאַרף. אין דעם רעפּאָרט פון דער ציוניסטי־שער עקזעקוטיווע צום 21טן קאָנגרעס ווערט דערקלערט, אַז עס זײַנען ניטאָ געניג קינדער־גערטנער. די פֿאַרמעגלעכע, לייענען מיר, שיקן זייערע קינדער אין אַ פּריוואַטן קינדער־גאָרטן; אָבער די אָרעמע, וואָס זיי נייטיקן זיך אין אָזאַ אינסטי־טוציע אַ סך מער ווי די פֿאַרמעגלעכע, קענען זיך דאָס ניט פֿאַרגינען. וויטער ווערט דאָרט געזאָגט, אַז די דורכשניטלעכע צאָל תּלמידים אין אַ קלאַסצימער איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן פון 37.5 אין 1937/1936 אויף 40, און אין געוויסע ערטער אַפֿילו אויף 43.5, אין 1939/1938. היות כּמעט אַ העלפֿט פון די שולן עפֿענען זיך אין געדונגענע בנינים מיט קליינע קלאַסצימערן, איז די דורכשניטלעכע צאָל געוועון צו גרויס. דערנאָך שטייט דאָרט, אַז אַפֿילו תּל־אָבֿיבֿ, וואָס זי לאָזט זיך קאָסטן אַ סך מער געלט אויף חינוך ווי אַנדערע שטעט, האָט ניט גענוג שולן און ניט אַלע שול־בנינים אירע זײַנען באמת צוגעפּאַסט. די עקזעקוטיווע גיט אויך צו, אַז דער וועד־לאומי האָט ניט גענוג פּאַסיקע שולמעבל און אויך ניט גענוג שול־חפּצים און מכשירים.[23] די ציוניסטישע עקזעקוטיווע, ווי עס איז צו זען, באַשטעטיקט דאָס וואָס עס שטייט אין די מלוכה־רעפּאָרטן וועגן דעם פינאַנציעלן מצבֿ פון די וועד־לאומי־שולן.

אייניג פון די עיקרדיקע סיבות, פֿאַר וואָס דער וועד־לאומי קען ניט באַלאַנ־סירן זײַן שולבודזשעט, איז דאָס וואָס ער קריגט ניט גענוג געלט פון דער מלוכה־קאַסע. די ארץ־ישׂראל־רעגירונג האָט 1938/1937 אויסגעגעבן 303,294 פונט אויף אירע שולן, וואָס דאָס האָט אויסגעמאַכט 6% פון איר גאַנצן בודזשעט; צוויי יאָר שפּעטער, ניט געקוקט וואָס די צאָל תּלמידים האָט זיך פֿאַרגרעסערט, האָט

[22] א. ריגר, דצ״ו, ז׳ 220.

[23] *Report of the Executives of the Zionist Organization and of the Jewish Agency for Palestine, Submitted to the XXI Zionist Congress*, 1939, pp. 456, 458-459.

זי אויסגעגעבן ניט מער ווי 296,033 פֿונט, אָדער 4.7% פֿון איר בודזשעט. די וועד־לאומי־שולן קריגן פֿון דעם בלויז אַ געווינסן פּראָצענט, לויט דער צאָל יידישע קינדער אין עלטער פֿון 5—15 יאָר. 1939/1938 איז די פּראָפּאָרציע געווען 24.9:100, און מיט אַ יאָר שפּעטער 25.7:100, וואָס דאָס האָט באַטראָפֿן אַ 50,000 פֿונט. הייסט עס די ארץ־ישׂראל־רעגירונג רעכנט זיך ניט מיט דעם פֿאַקט וואָס יידן אָבן אָנדערע טראָדיציעס, אָמביציעס און קולטורווערטן, אַן אָנדער עקאָנאָמישע סטרוקטור ווי די אָראָבער; זי רעכנט זיך אויך ניט מיט דעם וואָס די הוצאה אויף אַ יידישן קינד איז גרעסער ווי אויף אַן אָראָבישן, מחמת דעם וועד־לאומי קומט אויס צו צאָלן מער שכירות זינען לערערס און מער דירה־געלט פֿאַר זינען שולן אין שטעט. אָזוי למשל האָט דעם וועד־לאומי אין 1938/1937 געקאָסט דאָס אויסהאַלטן 49,900 קינדער 320,400 פֿונט לגבי 256,774 פֿונט וואָס די רעגירונג האָט אויסגעגעבן אויף 49,400 תלמידים אין אירע (אָראָבישע) שולן. אויך רעכנט זי זיך ניט מיט דעם פֿאַקט וואָס יידן מאַכן אויס איבער 40% פֿון דער שול־באַפֿעלקערונג (1940/1939 47%), און במילא האָבן זיי יעמאָלט באַדאַרפֿט קריגן ניט 50,000, נאָר לכל־הפּחות 100,000 פֿונט.

אַ סך וויכטיקער איז אָבער דאָס וואָס בלויז די וועד־לאומי־שולן קריגן אַ סובסידיע פֿון דער מלוכה און די אָנדערע יידישע שולן אָפּילו דאָס ניט. די רעגירונג האָלט אויס די אָראָבישע שולסיסטעם, אין וועלכער עס מעגן גיין (אָבער ס׳גייען ניט) יידישע קינדער,[24] בעת די וועד־לאומי־שולן גיט זי בלויז אַ סובסידיע. אין די יאָרן פֿון 1934/1933 ביז 1938/1937 האָבן די מלוכה־סובסידיעס אויסגעמאַכט ניט מער ווי 11.7% פֿון דעם וועד־לאומים שולבודזשעט. היות ווי כמעט אַ דריטל האָט זיך געלערנט אין ניט־עפֿנטלעכע שולן, קומט אויס, אַז די סובסידיעס פֿון דער רעגירונג האָבן באַטראָפֿן אַ סך ווייניקער ווי 11.7%. יידן גיבן אויס מער געלט אויף זייערע שולן ווי די רעגירונג. אין דעם פערזפּעקטיוו 1934/1933—1938/1937 האָט דער וועד־לאומי אויסגעגעבן מיט אַ 350,000 פֿונט מער ווי די מלוכה; וויפֿל די ניט־עפֿנטלעכע שולן האָבן אויסגעגעבן איז ניט באַווווסט. הייסט עס יידן קומט אויס אין אַ היפּשער מאָס אויסצוהאַלטן זייערע שולן. די רעגירונג רעכנט זיך נאָר מיט דער פּראָפּאָרציע פֿון יידן צו אָראָבער: זי נעמט ניט אין אַכט די פּראָפּאָרציע שולקינדער און אויך ניט די פּראָצענטואַלע פֿאַרטיילונג פֿון איר הכנסה לויט עטנישע גרופּעס. יידן צאָלן דעם גרעסטן טייל שטײַערן, און חוץ דעם דאַרפֿן זיי אין אַ גרויסער מאָס אַליין אויסהאַלטן זייערע שולן. אַז דאָס קומט טייל מאָל אָן זייער שוער, קענען מיר זען פֿון צוויי אויספֿאַרשונגען וועגן דעם לעבנס־ניוואָ פֿון יידישע אַרבעטערס. איין אויספֿאַרשונג וואָס האָט אַרומגענומען עטלעכע הונדערט משפּחות האָט אַרויסגעבראַכט דעם פֿאַקט, אַז די דורכשניטלעכע מינימום־הוצאות פֿון אַן אַרבעטער זינענען מיט 14.2% גרעסער ווי זינען דורכשניטלעכע הכנסה; און פֿאַרט קומט אים אויס אַוועקצוצאָלן 3.4% פֿון זינען גאַנצער הכנסה אויף שכר־לימוד פֿאַר

[24] זע טאַבעלע 2 וועגן פּראָצענט פֿון יידישע קינדער אין ניט־יידישע שולן.

זײַנע קינדער.[25] לויט אַ צווייטער אויספֿאַרשונג גיט אויס אַ דורכשניטלעכע שטאַטישע משפחה 4.2% און אַ דאַרפֿישע 2.9% פֿון איר הכנסה אויף שכר־לימוד.[26]

וואָס זײַנען בכן די הכנסה־קוואַלן פֿון די ועד־לאומי־שולן? קודם־כל דאַרפֿן מיר אין זינען האַבן, אַז ער האָט ניט קיין פֿרײַע מיטלשולן. אין דעם פֿערײאָד 1934/1933—1938/1937 האָט שכר־לימוד (אַרום 25 פֿונט אַ יאָר) געדעקט פֿון 91 ביז 96 פּראָצ׳ (טאַבעלע 9, ז׳ 204). צווייטנס, ער האָט כּמעט ניט קיין פֿאַכשולן, און זייער אַ קלײנע צאָל סטודענטן לערנען אין זײַנע לערער־סעמינאַרן (זע טאַבעלע 5). ער דאַרף דער עיקר זאָרגן וועגן קינדער־גאָרטן און עלעמענטאַרע שול. אויף אויסצוהאַלטן זײַנע אַלע שולן קריגט ער, ווי מיר וועלן שוין, יאַריקע סובסידיעס פֿון דער מלוכה, פֿון דער ייִדישער אָגענטור און פֿון נאָך עטלעכע אָרגאַניזאַציעס; דאָס איז דער צושטײַער פֿון צענטראַלע קער־פּערשאָפֿטן. די שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען באַמיען זיך צו דעקן אַ טייל הוצאות פֿון זייערע לאָקאַלע שולן. תּל־אָבֿיבֿ למשל האָט אין 1934/1933 צוגעטראָגן 22,100 פֿונט און פֿיר יאָר שפּעטער 25,360 פֿונט. דער צושטײַער פֿון אַנדערע שטעט האָט זיך אין משך פֿון דער צײַט פֿאַרגרעסערט פֿון 6,375 אויף 12,694 פֿונט. דער דריטער מקור איז שכר־לימוד.

אין דעם פֿערײאָד 1934/1933—1938/1937 איז דער צושטײַער פֿון די צענטראַלע קערפּערשאַפֿטן געפֿאַלן פֿון 27% אויף 19.3%, הגם די אַבסאָלוטע סומע האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון אַן ערך 54.300 ביז 76,800 פֿונט. זײ האָבן לכתּחילה געגעבן 1,442 פֿונט פֿאַר די קינדער־גערטנער, וואָס דאָס האָט אויסגעמאַכט 5% פֿון זייער בודזשעט, און אין 1938/1937 בלויז 1,232 פֿונט, אָדער 2.5% פֿון דעם בודזשעט פֿון די קינדער־גערטנער. ניט געקוקט אויף דעם וואָס זייער סומע פֿאַר די עלעמענטאַרע שולן האָט זיך אין משך פֿון דער צײַט אַ הייב געטאָן פֿון 36,824 ביז 52,443 פֿונט, איז אָבער זייער רעלאַטיווער צושטײַער געפֿאַלן פֿון 35% ביז 22%. די מיטלשולן האָבן 1934/1933 געקראָגן פֿון זײ 970 פֿונט און אין 1936/1935—1938/1937 צו 780, אָדער 1% פֿון זייער הכנסה. די אָבסאָלוטע סומע פֿאַר די לערער־סעמינאַרן האָט זיך ווינציק געביטן: די צענטראַלע קערפּערשאַפֿטן האָלטן, אַז זיי דאַרפֿן באַזאָרגן די שולן מיט לערערס, און במילא האָבן זיי אין די לעצטע עטלעכע יאָר געדעקט פֿון 45 ביז 50 פּראָצענט פֿון דעם בודזשעט פֿון די סעמינאַרן.

די לאָקאַלע פֿאַרוואַלטונגען האָבן אין 1938/1937 געטראָגן אַ גרעסערע פֿינאַנציעלע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר זייערע שולן ווי אין 1934/1933. זיי האָבן לכתּחילה צוגעטראָגן 41% און אין 1938/1937 כּמעט 46%. זיי האָבן דער עיקר פֿאַרגרעסערט זייער צושטײַער צו די עלעמענטאַרע שולן, ווי מען

---

[25] שולמית משקה, הוצאות צבור הפועלים בארץ למסים, תרומות ולשאר מטרות בלתי צרכניות, ז׳ 10.

[26] דצ״ו, זז׳ 11 און 19, און המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית לארץ ישׂראל, בולטין 12, ,,רמת החיים של הפועל השכיר בעיר ובכפר״, זז׳ 10 און 12.

קען זען פון טאַבעלע 9; זייער בודזשעט פאַר מיטלשולן האָבן זיי פאַר־קלענערט. אויך האָבן זיי פאַרגרעסערט זייער בודזשעט פאַר די לערער־סעמינאַרן און פאַר די פאַכשולן.

די עלטערן איז אין 1938/1937 אויסגעקומען צו צאָלן מער שכר־לימוד ווי פריער. די הכנסה פון די ועד־לאומי־שולן פון דעם מקור איז געווען:

1934/1933	31.0%
1935/1934	30.2%
1936/1935	30.4%
1937/1936	33.3%
1938/1937	35.0%

פון טאַבעלע 9 קען מען זען, אַז דער חלק פון שכר־לימוד אין בודזשעט פון די עלעמענטאַרע שולן האָט זיך כסדר פאַרגרעסערט, אַזוי אַז אין 1938/1937 האָט די פאָזיציע באַטראַפן אַ פיפטל פון אַלע הוצאות לגבי אַ זעקסטל אין 1934/1933. אין 1938/1937 האָט שכר־לימוד אויך געדעקט אַ פערטל פון דעם בודזשעט פון די קינדער־גערטנער און 96% פון די הוצאות פון די מיטלשולן.

אין דיאַגראַם 3 (ז׳ 221) ווערט געבראַכט דער דורכשניטלעכער צושטייער פון די צענטראַלע קערפערשאַפטן, מוניציפאַליטעטן און עלטערן צום אויסהאַלטן די קינדער־גערטנער, עלעמענטאַרע און מיטלשולן אין די יאָרן 34/1933—1938/1937. די עלטערן האָבן געדעקט 21% פון די הוצאות פון קינדער־גאָרטן, 19% פון דער עלעמענטאַרער שול און 94% פון דער מיטלשול. אין משך פון דער צייט האָבן זיי צוגעטראָגן כּמעט אַ דריטל (32.3%) צום בודזשעט פון אַלע ועד־לאומי־שולן; דער צושטייער פון די מוניציפאַליטעטן האָט באַטראַפן 47.3% און פון די צענטראַלע קערפערשאַפטן 20.4%.

6

די סאָציאַלאָגישע פראָבלעמען פון די ארץ־ישׂראלדיקע שולן, וואָס זײַנען דאָ באַטראַכט געווארן, זײַנען אָן אָפשפיגלונג פון דער אַנטוויקלונג פון יישוב. דאָס לאַנד איז אין די יאָרן צוויישן די צוויי וועלט־מלחמות געווען אין אַ מין בראשית־פּעריאָד פון זײַן עקאָנאָמישער, פּאָליטישער און סאָציאַל־קולטורעלער אַנטוויקלונג. עס זײַנען אַריבערגעקומען הונדערטער טויזנטער אימיגראַנטן וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין אַרבעט און אויסהאַלטונג. מען האָט אײַנגעקויפט און קולטיווירט ערד, געבויט הײַזער און פאַבריקן, אַנטוויקלט די לאָקאַלע אינדוסטריעס, געעפנט געשעפטן און בענק און באַזאָרגט די וואַקסנדיקע באַפעלקערונג מיט די נייטיקע מאַדערנע טראַנספאָרט־ און קאָמוניקאַציע־מיטלען. אונטער אַזוינע אומשטאַנדן טראַכט מען צו ערשט וועגן די דרינגלעכסטע באַדערפענישן. דער עם־הספר איז אין דעם פּרט ניט געווען קיין יוצא־מן־הכלל, ווי מען קען עס זען פון די בודזשעטן פון קרן־היסוד און פון די באַשלוסן פון די ציוניסטישע קאָנגרעסן צו פאַרקלענערן די פינאַנציעלע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר די שולן.

אַ צווייטער וויכטיקער מאָמענט איז געווען דער פּאָליטישער סטאַטוס.

דיאגראם 3

הכנסה־מקורים פון די וועד־לאומי־שולן אין פראָצענטער
1934/1933 — 1938/1937.

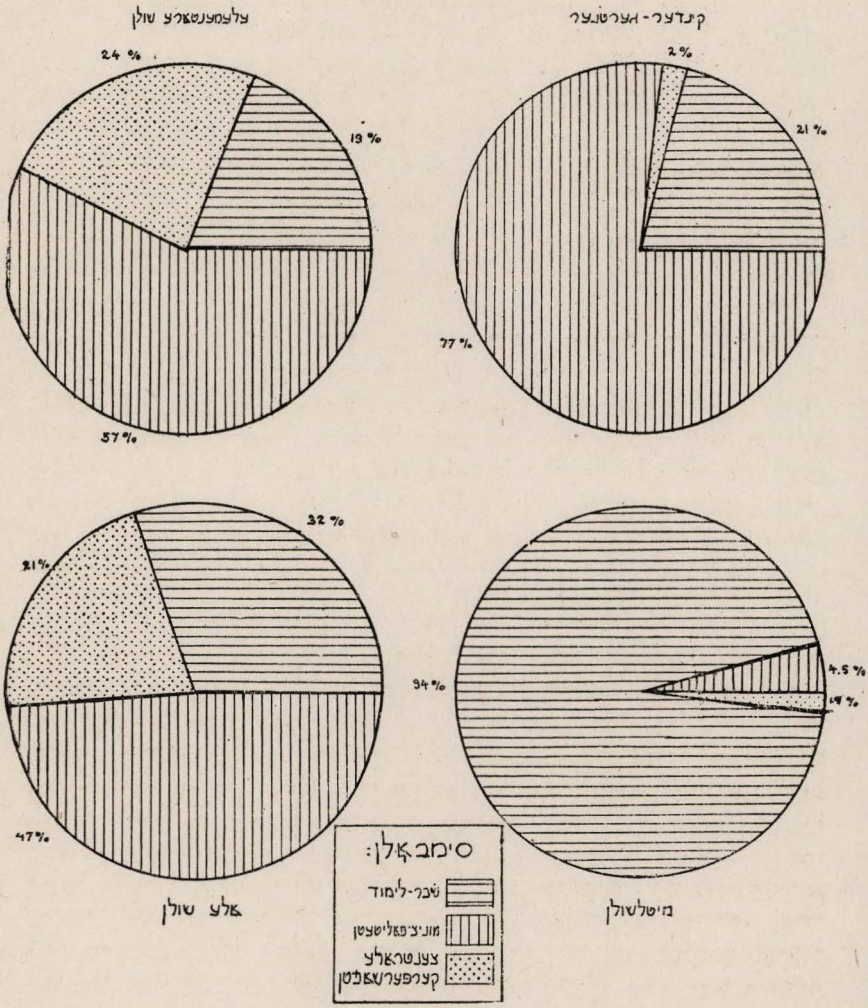

די רעגירונג, האָבן מיר געזען, האָט ניט געגומען אויף זיך די פֿינאַנציעלע פֿאַר־אַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר די יידישע שולן און אירע סובסידיעס זײַנען באַזירט אויף דער פּראָפּאָרציע פֿון די אַראַבער צו יידן אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקע־רונג, ניט אויף דער פּראָפּאָרציע אין דער שול־באַפֿעלקערונג און ניט אויפֿן יידישן חלק אין בודזשעט פֿון דער רעגירונג.

דער פֿאַרטיי־באַוווסטזײַן שפּילט אין ארץ־ישׂראל נאָך אַ וויכטיקערע ראָלע ווי בײַ אַנדערע פֿעלקער און אין אַנדערע לענדער. בכלל איז נאָך דאָ די צע־ברעקלטקייט זייער גרויס. ארץ־ישׂראל האָט נאָך ניט, פֿון אַ ריין קולטורעלן שטאַנדפּונקט, קיין האָמאָגענע יידישע באַפֿעלקערונג. אַריענטאַלישע יידן זײַנען גאָר אַנדערש ווי די עולים פֿון אייראָפּע; און אַפֿילו צווישן די אייראָפּעישע אימי־גראַנטן גופֿא זײַנען פֿאַראַן טיפֿע אונטערשיידן.

אין די שולפּראָגראַמען שפּיגלט זיך אויך אָפּ די שטעלונג צו יידישע פּראָבלעמען און צו די אַראַבער. יידיש און יידישע ליטעראַטור ווערט ניט גע־לערנט אין קיין אייניער פֿון די שולן. ענגליש ווערט געלערנט, אַראַביש ניט.

די עקאָנאָמישע באַדינגונגען ברענגען דערצו, אַז די אָפּקום־ראַטע אויף די העכערע שולשטאַפּלען איז אַ גרויסע.

שינויים אין דער עקאָנאָמישער, סאָציאַלער און פּאָליטישער סטרוקטור פֿון יישובֿ און אין זײַנע קולטורווערטן וועלן בלּתי־ספֿק גורם זײַן סאָציאַלאָגישע שינויים אין דער שולסיסטעם. אין ארץ־ישׂראל, פֿונקט ווי אומעטום, איז די שול אַ קינד פֿון דער געזעלשאַפֿט.

די ייִדישע געטאָ פֿון אַ מאָל

אילוסטרירט אויף דער געשיכטע פֿון דער פֿראַנקפֿורטער „ייִדישער גאַס"

פֿון טאָני עלסנער

אין דער פּערספּעקטיוו פֿון דער עמאַנציפּאַציע האָט זיך געשאַפֿן אַ פּאָפּו־לער בילד, אַז די גאַנצע ייִדישע געשיכטע פֿון מיטל־עלטער און ביז אין 19טן יאָרהונדערט אַרײַן האָט זיך אָפּגעשפּילט אין געטאָ. דעם טערמין נעמט מען ווי אַ כוללדיקן סימבאָל פֿון דער ייִדישער באַזונדערקייט ביז דער עמאַנציפּאַציע און מען לייגט די הויפּטוואָג אויף דער אָפּגעזונדערטקייט כלפּי־חוץ. דערבײַ מאָלט מען די געטאָ אין די טונקלסטע קאָלירן שטיצנדיק זיך אויף פֿאַקטן פֿונעם ירידה־פּעריאָד, ווען די געטאָס זײַנען, מחמת ספּעציפֿישע היסטאָרישע סיבות, שוין געווען איבערגעפּאַקט.

דאָס פּאָפּולערע בילד איז ווײַט פֿון אמת. אין דער אמתן זײַנען די געטאָס פֿון שפּעטיקן מיטל־עלטער און פֿון נאָכקומענדיקן פּעריאָד נאָר אַ קליינער סעקטאָר פֿון דעם ייִדישן לעבנספּלאַץ אין יענער תקופֿה. פֿאַר דײַטשלאַנד פֿון 17טן און 18טן י״ה איז אין גאַנצן זיכער, אַז דער גרעסטער טייל ייִדן האָבן געוווינט אויפֿן ייִשובֿ, ד״ה מחוץ די געטאָס וואָס אין די שטעט; און אויב מיר באַגרענעצן אונדזער טעזיס נאָר אויף דײַטשלאַנד און נאָר אויף אָט דער צײַט, איז דאָס בלויז דערפֿאַר ווײַל מיר ווילן ניט אַוועקגיין פֿון אונדזער דירעק־טער טעמע.

ווײַטער: ווי מיר קענען אָפּלערנען פֿון דער געשיכטע פֿון איינציקע געטאָס, זײַנען זיי ניט אַלע פֿון דער התחלה געווען ענג, פֿאַראומערט און איבערגעפּאַקט. ערשט ווען מען האָט דערזען, אַז די וועלט פֿון שטאַנדישער אָפּגעשלאָסנקייט איז אַ מניעה פֿאַר דער ליבעראַלער אַנטוויקלונג, האָט מען גענומען קוקן אויף דער געטאָ ווי אויף אַן אַנאַכראָניזם. יעמאָלט האָבן עס די אָרעמע געהאַט אויס־צושטיין צרות, דער עיקר פֿון דער שטיקעניש, יעמאָלט האָט מען גענומען חוזק מאַכן פֿון די גבֿירים וואָס זיצן דאָרטן. געטאָ גענומען ווי אַ סימבאָל פֿון ייִדי־שער אָפּגעשלאָסנקייט און באַזונדערקייט העלפֿט אונדז ניט קיין סך צו פֿאַרשטיין די ייִדישע סיטואַציע אין די פֿריִערדיקע יאָרהונדערטער.

מען דאַרף האָבן אין זינען, אַז די געטאָס זײַנען אויפֿגעקומען אין אַ צײַט, ווען ס׳איז אין אַלגעמיין געווען אַ טענדענץ אויסצושליסן פֿרעמדע סוחרים[1] פֿון דער נאַציאָנאַלער אָדער פֿון דער שטאָטישער עקאָנאָמיק וואָס האָט זיך גע־

---

[1] למשל לאָמבאַרדער אין דרום־דײַטשלאַנד, עסטרײַך, פֿראַנקרײַך, גענועזער בענק און וואָלפֿירמעס אין ענגלאַנד.

האַלטן אין אַנטוויקלען.[2] דורך די געטאָס האָבן ייִדן באַקומען אַ מיגלעכקייט צו באַזעצן זיך און אויפֿצושטעלן קהילות. אין דער באַזונדערער יורידישער פּאָזיציע, וואָס זי איז געווען באַזירט אויף פּריווילעגיעס פֿון די קיסרים, האָט זיך אין תּוך קיין סך ניט געביטן דורך דעם פֿאַקט וואָס מען האָט ייִדן צוגעטיילט באַזונדערע קוואַרטאַלן מחוץ דער שטאָטישער טעריטאָריע ממש, אָדער וואָס מען האָט אָפּגעצאַמט די פֿריִערדיקע ייִדישע גאַס דורך אַ וואַנט און דורך טויערן. ס׳זײַנען דורך דעם ניט געמינערט געוואָרן די עיקרדיקע ייִדישע באַרעכטיקונ־גען: שוץ פֿאַר דער פּערזאָן און פֿאַרן פֿאַרמעגן, שוץ בשעת נסיעות, פֿרײַהייט צו האַלטן ייִדישקייט, מיגלעכקייט צו פֿאַרנעמען זיך מיט געלטהאַנדל. דער רעלי־גיעזער קעגנאַנאַנד אין קריסטלעכן מיטל־עלטער איז לכתּחילה ניט געווען גע־ווענדט אויף אויסראָטן ייִדן. דער מיטל־עלטערישער אוניווערסאַליזם פֿון דער קריסטלעכער וועלט האָט אויך אָנערקענט די אוניווערסאַלקייט פֿונעם ייִדישן שטאַנדיש־רעליגיעזן קיבוץ. אין דער שטאַפּלונג פֿון שטאַנדן און קאָרפּאָראַ־ציעס האָבן ייִדן גענאָסן פֿון אייגענע פּריווילעגיעס און באַגרענעצונגען; די אָפּשליסונג אין געטאָ האָט געשאַפֿן אַן עקסטעריטאָריאַלקייט אין יעטווידער מקום באַזונדער און אונטערגעשטראָכן די פֿרעמדקייט פֿון ייִדן אין דער קריסט־לעכער וועלט, אָבער פֿאַר איינס האָט זי פֿאַרפֿעסטיקט די אינטערטעריטאָריאַלע איינהייט פֿון ייִדן.[3]

ווען ייִדן זײַנען נאָך די גירושים פֿון 49/1348 צוריק אַרײַן אין דײַטשע שטעט, זײַנען זיי דאָס רובֿ דערלאָזן געוואָרן נאָר אויף אַ צײַט, משפּחותווײַז, אויף אַ באַגרענעצטן שטח און אין געדונגענע דירות,[4] אין דער צײַט וואָס פֿריִער האָבן זיי פֿאַרמאָגט ערדבאַזיץ אין די שטעט און זײַנען געווען בירגערס, זאָל זײַן נאָר פּאַסיווע בירגערס. דער פֿרעמדער וואָס האָט געוווינט אין שטאָט נאָר ווי אַ שכן האָט זיך גענייטיקט אין שוץ. פֿון אָט דער דרגא ביז צוטיילן ייִדן באַזונדערע וווינדיסטריקטן מחוץ „אַלטשטאָט״ איז שוין ניט געווען קיין ווײַטער מהלך, מחמת געשיצטע האָבן אָפֿט געקענט דינגען דירות בלויז אין דרויסנדיקע דיסטריקטן אָדער אין דערפֿער וואָס האָבן געהערט צו די שטעט. אַ היפּשע צאָל „ייִדישע גאַסן״ אין 14טן י״ה אין דײַטשלאַנד (ניט אַלע נאָך אין גאַנצן אָפּגע־שלאָסן פֿון די קריסטלעכע וווינדיסטריקטן) און אין 16טן י״ה אין איטאַליע זײַנען אין גרונט נאָר געווען די ערשטע טריט אַרויסצושטופּן ייִדן פֿון די שטעט אין גאַנצן. אין אַ סך פֿאַלן, אַ שטייגער אין די ביסקופּשע שטעט, האָט דאָס ניט געמיינט קיין גירוש פֿון דער מדינה, נאָר אָפּגעשטופּט ווערן צו די דאָרפֿישע ייִשובֿים פֿון די פֿירשטנשאַפֿטן. די קליינע טעריטאָריעס פֿון די פֿרײַע אימפּע־

---

[2] Cf. Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte,* 1923, p. 193.

[3] Salo W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews,* New York 1936, II, pp. 86—89.

[4] Cf. Alexander Pinthus, "Studien über die bauliche Entwicklung der Judensiedlungen in den deutschen Städten". *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland* 2 (1930/31), p. 104.

רישע ריטערשאַפֿטן און פֿון די מאָנאַסטירן האָבן אויך געגעבן יידן שוצרעכט.[5] מערניט געציילטע שטעט האָבן איבערגעלאָזן געטאָס אין זייערע מויערן (הגם טענדענצן אַרויסצוטרייבן יידן זענען געווען דאָרטן אויך). אין די דאָזיקע שטעט האָבן זיך אויפֿגעהיט שטאָטישע יידישע קהילות ווי צענטערס פֿון יידישן לעבן. זיי האָבן אויסגעהאַלטן דעם גאַנצן פּעריאָד פֿון שפּעטיקן מיטל־עלטער, בשעת יידן זענען בדרך־כלל געווען אַרויסגעשטופּט פֿון די שטעט, און האָבן דערצויגן ביז דער צייט פֿון די טעריטאָריאַלע מלוכות, פֿון די אָנהייבנדיקע נאַציאָנאַלע מלוכות און פֿון מערקאַנטיליזם, ווען מען האָט אָנגעהויבן איבער אַ נייס אַרײַנ־נעמען „הויפֿיידן" און בכלל פֿריוויליקגירטע יידן. די נייַ אויפֿקומענדיקע קהילות האָט מען שוין ניט אַרײַנגעשטופּט אין קיין אָפּגעצאַמטע געטאָס, כאָטש אַליין־פֿאַרוואַלטונג האָבן זיי יאָ געהאַט.

אויב אין אַ שטאָט האָט זיך יאָ אויפֿגעהיט אַ געטאָ, האָט דערצו גורם געווען אַ צוזאַמענטרעף פֿון ספּעציפֿישע מאַכטפֿאַקטאָרן מיט עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן. אין וועניציע, די איינציקע איטאַליענישע שטאָט־רעפּובליק וואָס האָט געהאַט אַ קיום, האָט זיך אויפֿגעהיט די געטאָ אויך. אויפֿגעקומען איז זי אין פֿאַר־שיידענע עטאַפּן: פֿריער, 1516, האָט מען אַרײַנגעשטופּט אין געטאָ די אַשפּנזישע יידן, 1541 די לעוואַנטינישע יידן אין אַ שכנישן דיסטריקט. ביידע גרופּעס האָבן באַקומען דערלויבעניש, אַזוי ווי פֿאַרשיידענע שטאָדן, צו פֿאַרנעמען זיך מיט פֿאַרשיידענע פּרנסות: דײַטשע יידן האָבן געמעגט האַנדלען מיט אַלטע מלבושים און מיט אַלטוואַרג בכלל און האַלטן לײַבעניק; לעוואַנטינישע יידן האָט מען דערלויבט פֿאַרנעמען זיך מיט מיסחר אין הורט און אויף עקספֿאָרט, דער עיקר מיט מיטלענדישן און אָקעאַנישן מיסחר. יידן זענען טאָקע אַריבער אין געטאָ, ווען די גזרות זענען אַרויס, אָבער זייער אָנטייל אין די דערמאָנטע צווייגן געשעפֿט האָט זיך בשום־אופֿן ניט פֿאַרקלענערט; אויך האָט דאָס גייסטיקע לעבן אין וועניציאַנער געטאָ אין 16טן און טיף אין 17טן י״ה אַרײַן נאָך געטראָגן אויף זיך דעם חותם פֿון איטאַליענישן שפּעטיקן רענעסאַנס. אין 1633 איז געשאַפֿן געוואָרן די נייַסטע געטאָ:[6] דאָ האָט מען באַזעצט גרויסע סוחרים מאַראַנען וואָס האָבן זיך צוריק מגייר געווען. מיט אַנדערטהאַלבן צענדלינג יאָר שפּעטער, נאָך גזרת ת״ח, האָבן זיך דאָ באַוויזן פּליטים פֿון פוילן, אַזוי אַז אין געטאָ האָבן געלעבט פֿיר פֿאַרשיידענע יידישע „נאַציעס". נאָך אין יאָר 1700 האָבן יידן געהאַט אַ היפּשן חלק אין דער זייד־אינדוסטריע און ס׳האָבן בײַ זיי אין געטאָ געאַרבעט 4,000 קריסטלעכע אַרבעטערס.

דער באַראַראַפּ פֿון יידן אין וועניציע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן מיטן באַרג־אַראַפּ פֿון וועניציע בכלל. די גרויסע סוחרים האָבן בעסער עמיגרירט אין

---

[5] Cf. Ismar Elbogen, *History of the Jews after the Fall of the Jewish State*, Cincinnati 1926, p. 133; Toni Oelsner, "Three Jewish Families in Modern Germany. A Study of the Process of Emancipation", *Jewish Social Studies* IV, 3, pp. 247, 254/55.

[6] Ghetto Nuovissimo.

די גרויסע מיסחר־צענטערס פֿון מערב־אייראָפּע און אַמעריקע. אויף די וואָס זײַנען געבליבן האָט מען אַרויפֿגעלייגט אַלץ שוועריקע חומרות, פֿאַרנעמען זיך מיט זײַד־אינדוסטריע האָט מען זיי פֿאַרווערט. די פֿינצטערע און נעבעכדיקע שטריכן פֿון וועגעציאַנער געטא־לעבן, וואָס מען רעדט וועגן זיי אַזוי אָפֿט, זײַנען בעצם שייך נאָר צום פּעריאָד פֿון ירידה, וען די אינגעשרומפּענע קהילה איז ניט געווען בכוח צו צאָלן די הויכע קאָלעקטיוות שטײַערן און איז פֿאַראַרעמט געוואָרן; צום אָנהייב איז געווען גאָר עפּעס אַנדערש.[7]

די עקסיסטענץ פֿון דער געטא אין וועגעציע איז הייסט עס געקניפּט און געבונדן מיט עטאַפּן אין דער געשיכטע פֿון דער וועגעציאַנער רעפּובליק. די לאַנגע געשיכטע פֿון פּראָגער געטא וואָקסט פֿון אַנדערע פֿאַקטאָרן. יידן זײַנען געווען אַ גרופּע פֿאַר זיך אין דעם קאַמף פֿון טשעכן און דײַטשן פֿאַר דער נאַציאָנאַלער אייבערהאַנט און אין דעם סאָציאַלן קאַמף פֿון אַדלײַט און בירגערס.[8] די יידנשטאָט, טיילווײַז אויף דער טעריטאָריע פֿון אַלטשטאָט, איז געווען אַ באַזונדערער שטאָטטייל מיט אַן אייגענער פֿאַרוואַלטונג, מיט מיסטערשאַפֿט־בית־דינס וואָס האָבן אָפּגעהאַלטן זייערע זיצונגען אין יידישן ראַטהויז, מיט ישיבֿות און אַ גרויסער צאָל שולן.

אין שײַכות מיט דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פֿון דער שטאָט און מיט מלחמה־געשעענישן האָט מען געביטן און אויסגעברייטערט דעם שטח פֿון דער יידנשטאָט און איבערגעזעצט די וואַנט (תחילת אַ נייטיקע שוץ קעגן איבערפֿאַלן פֿון שׂונא), אָבער דער יידישער וווינדיסטריקט איז געבליבן. בעת דאָס בירגערטום האָט אין 16טן י״ה געפֿרוווט אַרויסשטופּן יידן פֿון שטאָט, האָט זיך דער קיסר עשעטעלט אויפֿן צד פֿון יידן און געפּועלט, אַז דער גירוש פֿון 1559 איז געווען נאָר אַ דערוויילקער. יעקב באַסעווי, פֿינאַנצירער און אַרמיי־צושטעלער אין דער דרײַסיקיאָריקער מלחמה, איז געווען דער ערשטער הויפֿיד, וועמען מען האָט געמאַכט פֿאַר אַן אַדלמאַן. אַ שול מיט אַ „הויף״, וואָס ער האָט אויסגעבויט אין דער פּראָגער יידנטשטאָט, זאָגט עדות אויף זײַן מעמד.

פּאַראַלעל צום געלט־מיסחר און צום גרויס־מיסחר מיט סחורה האָבן זיך בײַ פּראָגער יידן אין 17טן י״ה אַנטוויקלט מלאָכה און אינדוסטריע: בוכדרוקערײַ, גאַרבערײַ, רימערײַ, טופּיצערײַ. אַ סך יידן וואָס האָבן געאַרבעט ווי „הויזיידן״ פֿאַר די באַדערפֿענישן פֿון די ביימישע פּריצים האָבן אַרויסבאַקומען פֿון זייערע „פּאַטראָנען״ שוצרעכט אין די מאַיאָנטקעס, כדי אויף אַזאַ אופֿן אויסצובריי־טערן דעם שטח, ווו זיי זאָלן קענען זוכן פּרנסה. ס׳איז געווען אַ מיגלעכ־

[7] Cf. Cecil Roth, *Venice.* Jewish Publication Society, Philadelphia 1930, pp. 39-40, 332—358.

[8] פּ״גל יוסף גוטמאַן, „יידן אין דער טשעכישער רעוואָלוציע פֿון 15טן יאָרהונדערט״, יוהאַ־בלעטער XX (1942), זז׳ 54—85.

ווען דער שפּעטערדיקער אַנטוויקלונג אין פּראָג פּ״גל:

Michael Rachmuth, "Zur Wirtschaftsgeschichte der Juden in Prag, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslovakischen Republik* V, 1935.

קייט צו באַקומען דאָס רעכט צו באַזעצן זיך מחוץ דער געטאָ. צעפֿאַלן געוואָרן איז די געטאָ ביסלעכווײַז דורך שרפֿות סוף 17טן און אין מיטן 18טן י״ה.[9] טײל יידן זײַנען באַלד געבליבן און שטאָט, אַנדערע האָבן זיך שפּעטער אַרײַנגעקליבן אין שטאָט באַצאָלנדיק מער דירה־געלט. געבליבן זײַנען סוף־כּל־סוף אין דער אײַנפֿאַלנדיקער געטאָ נאָר אַרעמעלײַט,[10] ביז וואַנען יידן האָבן 1849 אָפּיציעל באַקומען דאָס רעכט צו באַזעצן זיך אין גאַנץ שטאָט וווּ זיי ווילן. כאָטש די פּראָגער יידנטשטאָט איז געווען אַ קלײינע שטאָט פֿאַר זיך, איז זי קיין מאָל ניט געווען אַזוי שאַרף אָפּגעשיידט פֿון די אַרומיקע דיסטריקטן ווי אַ שטייגער די יידישע גאַס אין פֿראַנקפֿורט־מײַן.

אויף דער פֿראַנקפֿורטער געטאָ איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן באַריכות. איר געשיכטע ציט זיך פּסדר, כּמעט אָן אַן איבעררײַס, דורך הונדערטער יאָרן ביז די מלחמות פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע. חוץ דעם איז פֿאַראַן גאָר אַ רײַכער אָקטן־מאַטעריאַל אי פֿון יידישע אי פֿון שטאָטיקע מקורים, וואָס דאָס גיט אונדז אַ מיגלעכקייט נאָכצופֿאָלגן נאָך דער געשיכטע פֿון דער יידישער גאַס און נאָך דער פֿאַרבינדונג פֿון אירע קריזיסן מיטן גורל פֿון דער גאַנצער שטאָט.

די פֿראַנקפֿורטער געטאָ האָט זיך אַנגעהויבן מיט אַ באַפֿעלקערונג פֿון דרײַ הונדערט נפֿשות און איז דערגאַנגען ביז דרײַ טויזנט (דאָס איז די פֿאַר־רעגיסטרירטע צאָל; וויפֿל עס זײַנען געווען פֿאָקטיש ווייסן מיר ניט). אין דער צײַט וואָס די קהילה איז אויסגעוואַקסן צען מאָל, האָט זיך דער שטח פֿון דער געטאָ אויסגעבריטערט סך־הכּל אויף צוויי פֿיפֿטלעך. די דרויסנדיקע געשיכטע פֿון געטאָ איז באַשטימט דורך דרײַ קעגנאַנאַנדיקע כּוחות: קיסר, שטאָטישער פֿאַטריציאַט, בעלי־מלאָכות (קלײינבירגערטום). די באַציונגען צווישן דעם קיסר (די העכסטע אימפּעריש מאַכט) און דער פֿרײַער אימפּעריישער שטאָט האָבן צום מערסטן גורם געווען דערצו, אַז יידן זאָלן אין פֿראַנקפֿורט גענייסן פֿון רעלאַטיוער זיכערקייט; אין דער זעלביקער צײַט האָבן די בעלי־מלאָכות, אַליין אײַנגעצאַמט דורך די צער־תקנות, געפֿאָדערט אײַנצאַמונגען פֿאַר יידן. פֿראַנק־פֿורט איז געווען די שטאָט, וווּ מען האָט געקליבן דעם קיסר און וווּ מען האָט געקריינט דעם קיסר; פֿראַנקפֿורט האָט געהאַט אַ שטענדיקן יריד;[11] זײַן אין גוטע באַציונגען מיטן קיסר איז דעריבער געווען זייער וויכטיק פֿאַר דער שטאָט. די ראָלע וואָס יידן האָבן געשפּילט אויף די יריד האָט ווײַטער געבראַכט דערצו, אַז צײַטנווײַז האָט זיך דער שטאָטישער ראַט[12] גאָר שטאַרק אין זיי געניטיקט. די אַלע פֿאַקטאָרן אין איינעם קענען אונדז געבן צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס די

---

[9] 1744 איז געווען אַ געגנראַלער גירוש, באַלד נאָך דעם זײַנען יידן דערלאַזן געוואָרן צוריק, און באַלד נאָך דעם איז געווען די גרויסע שׂרפֿה.

[10] Cf. František Rubik, "Drei Beiträge zur Entwicklung der Judenemanzipation in Böhmen. Die Verhandlungen über die Erweiterung der Judenstadt in der 1. Hälfte des 19. Jhdts", *Jahrbuch* ... V, 1935, pp. 339, 343, 370.

[11] Messe.

[12] די עצה איז געווען דער יידישער טערמין; פּ״גל מגילת ווינץ.

געשיכטע פֿון פֿראַנקפֿורטער געטאָ האָט אָנגעהאַלטן אַזוי לאַנג און געהאַט לפּי־ערך ווינציק שטערונגען.

ביזן מיטן 15טן י״ה איז דער יידישער דיסטריקט געווען אין צענטער שטאָט: די ווינונגען מיט דער שול און מיט די קהל־הײזער זײנען געווען צום מײַן צו, די קראָמען זײנען געווען בײַ דער קאַטעדרע.[13] דרײַסיק יאָר האָט די שטאָט געווארט ביז וואַנען זי האָט אויסגעפֿאַלגט די פֿילמאַליקע פֿאַדערונגען פֿונעם פּויפּס און פֿונעם קיסר און געלאָזט וויסן די יידן, אַז זיי דאַרפֿן פֿאַרלאָזן זייערע ערטער און אַריבערטראָגן זיך אין אַ דרויסנדיקן דיסטריקט אַרײַן. דאָס וואָס דער ראָט האָט זיך געזאָמט אַזוי לאַנג דערקלערט זיך, צווישן אַנדערע טעמים, מיט דעם וואָס מען האָט מורא געהאַט, אַז יידן וועלן אין גאַנצן אַוועק פֿון פֿראַנקפֿורט. ווען דער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן, האָבן שוין קיין טענות־ומענות מצד יידן ניט געהאָלפֿן, אָבער דער ראָט איז גרייט געווען צו קומען זיי אָנטקעגן בײַם אײַנשטעלן די נײַע קוואַרטירן; אויך האָט מען זיי געגעבן אַ מיגלעכקייט אָפּצוזאָגן זיך פֿון די פֿראַנקפֿורטער קיומים[14] און צו פֿאַרלאָזן די שטאָט.

די ערשטע אומדירעקטע מקורים ווערן דער פֿראַנקפֿורטער יידישער קהילה זײַנען שייך, ווי באַווּסט, צום מיטן 11טן י״ה; וועגן צאָלן ווייסן מיר דאָ גאָרניט. 1390 זײַנען פֿאַרצייכנט 22 משפחות וואָס צאָלן שטײַערן, 1410 — 24 און 1440 ניט מער ווי 8 אַזוינע משפחות. בעת מען האָט זיך 1460 אַרײַנגעקליבן אין דער נײַער יידישער גאַס זײַנען פֿאַרצייכנט געווארן 10 משפחות וואָס צאָלן שטײַערן, און מיט צוויי יאָר שפּעטער הערן מיר די זעלביקע צאָל.[15] פֿון אַ שפּעטערדיקן בקשה־בריוו פֿון דער קהילה קענען מאַנען דעם Opferpfennig, אַ קייזערלעכן קאָפּשטײַער, הערן מיר, אַז בײַם אײַנארדענען די יידישע גאַס האָבן די „באַהייביקסטע און פֿאַרמעגלעכסטע״[16] יידן פֿאַרלאָזן די שטאָט.[17] פֿאַרקערט איז די אָפּגעזונדערטקייט פֿונעם יידישן ווינדיסטריקט ניט געווען קיין מניעה, אַז 1463 זאָלן זיך אין פֿראַנקפֿורט נײַ באַזעצן פֿינף יידישע משפחות, צווישן זיי Hochmeister Simon — רבי שמעון הכהן וואָס איז אַוועק פֿון מײַנץ איבער די דאַרטיקע רדיפֿות אויף יידן.

די נײַע יידישע גאַס איז געלעגן ניט אין דער אינעווייניקסטער שטאָט, וווּ ס׳האָבן געווינט די שטאָטישע קצינים און וווּ ס׳איז געווען צום בעסטן צו פֿירן מיסחר, נאָר מחוץ דער ערשטער שטאָטישער באַפֿעסטיקונג. די געגנט האָט מען גערופֿן Wollgraben[18] ס׳איז אַ טייל פֿון דער צווייטער שטאָטישער באַפֿעסטיקונג, אויף מערבֿ אָפּגעטיילט דורך דער אַלטער שטאָטישער מויער פֿון

[13] Dom.

[14] דער דײַטשער טערמין איז Der Juden Stedikeit אָדער Stättigkeit.

[15] K. Bücher, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen 1866, p. 549/50.

[16] hebbigste und nahrhaftigste.

[17] I. Kracauer, *Geschichte der Juden in Frankfurt am Main*, I, p. 241.

[18] דאָס מיינט Wallgraben.

געהאַט אייגענע וווינערטער. אין 13טן יאָרהונדערט האָט פֿראַנקפֿורט שוין ערטער־נעמען ווי inter calcifices (שוסטערגאַס), inter piscatores (פֿישער־גאַס) אאַז״וו, און נאָך הײַנט דערמאָנען אין דעם גאַנג אַזוינע פֿראַנקפֿור־טער גאַסן־נעמען ווי Metzgergasse, Bendergasse, Mörsergasse, Buchgasse.

די הײַזער אין דער ייִדישער גאַס זײַנען געבליבן דאָס אייגנס פֿון שטאָט. ממילא איז דער שטאָטישער ראַט געווען, ווי באַלד די ערד האָט געהערט צו אים, דער שיצער[22] פֿון דער גאַס, און די שכנים און אײַנוווינערס פֿון דער גאַס זײַנען געווען נאָר געשיצטע, אָן בירגעררעכט. די באַרעכטיקונגען פֿון ייִדן זײַנען געווען אויסגעלייגט אין די קיומים וואָס דער ראַט האָט אָפּגעשריבן מיט די פּרנסים.

די עובֿדא פֿון די פּרנסים איז אויך געווען אײַנצומאָנען און אַרײַנצו־טראָגן די ייִדישע שטײַערן.[23] די קיומים זײַנען געווען אָפּגעמאַכט נאָר אויף דרײַ יאָר. אָבער דאָס וואָס שטאָט האָט געהאַט אינוועסטירט אין בויען אַזאַ גרויסע סומע, אַרום 6,300 פֿלאָרין,[24] האָט געבראַכט דערצו, אַז מען האָט ניט געהאַט קיין חשק בטל צו מאַכן די קיומים נאָך די דרײַ יאָר. אין די סאָציאַלע קאַמפֿן פֿון די בעלי־מלאָכות און העלפֿאַרבעטערס קעגן שטאָט־ראַט ערבֿ און בעת דער רעפֿאָרמאַציע האָט די פֿראַגע ייִדן אויך געשפּילט אַ ראָלע; אָבער מען האָט ניט בטל געמאַכט די קיומים, נאָר מערניט אַראָפּגע־נידערט דעם פּראָצענט וואָס ייִדן זײַנען באַרעכטיקט צו נעמען. ווען די פֿאַר־אָרעמטע קליינבירגערס און ניט־בירגערס[25] האָבן זיך אין דער צײַט פֿון די פּויערים־מלחמות אַ קער געטאָן קעגן דער גײַסטלעכקייט און אַרײַנגעכאַפּט אַ פֿרײַען מאָלצײַט אין דאָמיניקאַנער מאָנאַסטיר, האָבן זיי געמיינט, אַז זיי וועלן קענען געניסן פֿון די עשירותן פֿון דער ייִדישער גאַס אויך; אָבער בירגערוואַכן בײַ די טויערן האָבן ניט דערלאָזן צו ראַבירן. די אימפּערישע שטאַנדן פֿון מערבֿ־ און מיטל־דײַטשלאַנד, וואָס האָבן זיך אויפֿגעקליבן אין פֿראַנקפֿורט 1516, האָבן אַרומגערעדט די פֿראַגע וועגן אַרויסשיקן אַלע ייִדן פֿון דער גאַנצער ריין־מײַן־געגנט; אָבער אַן אַסיפֿה פֿון רבנים אין וואָרמס האָט זיך געווענדט צום קיסר מאַקסימיליאַן, און דער קיסר האָט אינטערווענירט. ס׳קען גרײַלעך זײַן, אַז ווען דער קיסר האָט פֿאַרווערט אויפֿצורופֿן ווײַטער די אימפּערישע שטאַנדן אין פֿראַנק־פֿורט, האָט ער אויך געהאַט אין זינען אײַנצופֿונדעווען זײַן אויטאָריטעט אַנט־קעגן זיי.

---

[22] Schutzherr.

[23] דער אַדמיניסטראַטיווער טערמין פֿאַר די פּרנסים איז געווען Judenbaumeister, משמעות ווײַל דער ראַט האָט זיך מיט זיי שואל־עצה געווען בײַם בויען און פֿאַרדינגען די הײַזער.

[24] I. Kracauer, "Die Geschichte der Judengasse in Frankfurt am Main," *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Philanthropins,* Frankfurt am Main 1904, p. 308.

[25] Beisassen.

די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג ווייזט, אַז די שטאָט פֿראַנקפֿורט האָט תחילת ניט געמאַכט קיין שווערקייטן פֿאַר די יידן וואָס האָבן געהאָט קיומים, זי האָט אַפֿילו דערלאַנגט, אַז נאָך די גירושים פֿון דרום־, מיטל און מערב־דייטשע שטעט זאָלן אַרייַנשטראָמען נייע יידן. די צאָל יידן אין פֿראַנקפֿורט בײַם אַרייַנקלייבן זיך אין דער יידישער גאַס מיר דערמאָנט פֿריִער; דערנאָך איז די יידישע באַפֿעלקערונג אין שטאָט פֿאַמעלעך, אָבער כסדר געוואַקסן — פֿון 1463 ביז 1552 מער ווי אין פֿירן. אָט זײַנען די צאָלן:[26]

1473	146	יידישע נפֿשות
1497	200	„ „ [27]
1509	240	„ „
1542	419	„ „

פֿון 1552 אָן האָט מען געזונדן בויען הייזער אויף דער מערב־זייט פֿון דער אַלטער שטאָטישער מויער, צו די מאַנאַסטירן צו, און ערשט פֿון יעמאָלט באַ־ווייזט זיך דער טערמין יידישע גאַס. אָזוי ווי די יידישע באַפֿעלקערונג איז גיך געוואַקסן, האָט מען ביז 1580 דורכגעפֿירט נאָך עטלעכע אויסבעסערונגען; דאָס הינטערשטע טויערל (Wallgrabenpförtchen) האָט מען אַריבערגעבראָכט ווײַ־טער אויף דרום, צום מײַן צו, אָזוי אַז די גאַס האָט שוין איצט געהאַלטן 1,096 פֿוס.[28] אויף דרום האָט מען אויסגעבויט נאָך עטלעכע הייזער, 62 פֿוס די לענג. די גראָבנס צווישן די שורות הייזער און דעם מיזרחדיקן און מערבדיקן שטאָט־גראָבן האָט מען פֿאַרשאָטן און אויפֿן צוגעקומענעם שטח אויסגעבויט הינטער־שטיבער. חוץ דעם האָט מען צוגענומען די שטאָלן און שפּייכלערס און אַנשטאָט זיי אַוועקגעשטעלט שטיבלעך.

פֿון 1552 ביז 1612 האָט זיך די יידישע באַפֿעלקערונג אין פֿראַנקפֿורט פֿאַרגרעסערט אויף זיבן מאָל, ד״ה ביז 2,800 נפֿשות. פֿאַר איינס האָט אַרײַנ־געשטראָמט אַן אַנדער גרופּע, קאַלוויניסטן פֿון די נידערלאַנדן. זיי האָבן אויך געבראַכט מיט זיך אַן אייגענע רעליגיע, אַן אייגענעם שטייגער לעבן און אַן אייגענעם עקאָנאָמישן גאַנג. זייערע מעטאָדן פֿון פֿאַבריקאַציע האָבן געבראַכן דעם אײַנגעשטעלטן פּיר פֿון די צעכן און גורם געווען אַ טיפֿן איבערבייט אין דער עקאָנאָמישער געשיכטע פֿון פֿראַנקפֿורט; האָט מען קעגן זיי אויך געזוכט אַ תרופֿה.

דעם צושטראָם פֿון יידן האָט שטאָט צום אָנהייב געפֿרווט פֿאַרהאַלטן. 1557, הערן מיר, איז זיך דער ראַט מישבֿ, „ווי אָזוי אויף אַן אמת פּטור צו ווערן פֿון יידן״.[29] נאָך מיט עטלעכע יאָר פֿריִער האָט דער ראַט אָפּגעזאָגט עטלעכע משפחות די קיומים מיט דער מאָטיווירונג, אַז די יידישע גאַס איז איבערגעפֿאַקט;

---

[26] Friedrich Bothe, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Reichsstadt Frankfurt*, Leipzig 1906.

[27] בתוכם 15 „פֿרעמדע״.

[28] I. Kracauer, *Die Geschichte . . .*, p. 325.

[29] Bothe, *o. c.*: "... wie man der Juden mit Fug abkommen könne."

נאָר אַ דאַנק דער אינטערוועניץ פֿון קיסר קאַרל V האָט מען זיי פֿאַרלענגערט די קיומים, און 1552 האָט מען געמומען אויסברייטערן די יידישע גאַס.

אויפֿן רײַכסטאָג אין שפּייער 1544, ווו דער שתדלן יאָסל פֿון ראָסהיים האָט זיך געקלאָגט אויף די עוולות וואָס מען טוט יידן, האָט קאַרל V אַרויסגעגעבן אַ נײַעם פּריוילעגיע־בריוו פֿאַר יידן, וואָס האָט באַקרעפֿטיקט די פֿריערדיקע פּריוילעגיעס פֿון די קיסרים און פּופּסן; אָט דער בריוו איז אויפֿגעהיט געווארן אי אין אַרכיוו פֿון דער שטאָט פֿראַנקפֿורט, אי אין אַרכיוו פֿון דער יידישער קהילה. די שפּעטערדיקע קיסרים האָבן בײַ דער קרייננונג אויך באַנײַט אָט די פּריוילעגיעס. וועג 1595 איז אַרויס אין אַ נײַער אויפֿלאַגע לוטערס פּאַשקעווילס Von den Juden und ihren Lügen און מען האָט דאָס פֿאַרקויפֿט אין פֿראַנקפֿורט אויפֿן ירידן, האָבן פֿראַנקפֿורטער יידן געבעטן דעם קיסר אינטערווענירן, און עס איז אַרויס אַ פֿאַראַרדענונג צו קאַנפֿיסקירן אָט דאָס ärgerliche, schmähliche Schambuch.[30] מען זעט פֿון די פֿאַקטן, אַז יידן האָבן ניט איין מאָל געפֿונען שוץ בײַם קיסר.

די רעוואָלוציאָניזירנדיקע פּרי־קאַפּיטאַליסטישע מאַנופֿאַקטור־מעטאָדן פֿון די נידערלענדער האָבן געבראַכט אַן אויפֿשטייג אין עקאָנאָמישן לעבן. דאָס איז געווען אַ גרויסער שאַנס פֿאַר יידן אויך, און טייל פֿון זיי זײַנען אַריבער (ס'רובֿ האָלב בשתּיקה, ווארעם מען האָט ניט געטאָרט) צום סחורה־האַנדל. די קלײַנע־ענדלערס האָבן זיך געפֿלײַסט אַריבערצוגיין פֿון האַנדל מיט אַלטע קלײדער צו אויסאַרבעטן נײַע קלײדער, אָפּט מאָל אַרבעטנדיק מיט כאַלופּניקעס; די בעסטע ראַיה דערויף זײַנען די מער ווי איין מאָל איבערגעחזרטע באַגרענעצונגען און פֿאַרבאָטן פֿון די צעכן אויפֿן שוועל פֿון 16טן/17טן י״ה.[31] נאָך גרעסער זײַנען די חומרות אויף יידישער מלאָכה: אין דער ערשטער צײַט האָט זיך יאָ געטראָפֿן פֿון צײַט צו צײַט מלאָכה אין דער קלײנער קהילה אין גאָטא,[32] איצט האָט מען דאָס פֿאַרצאָמט כּמעט אין גאַנצן.

די קעפּ פֿונעם יידישן האַנדלסקלאַס זײַנען געווען די צוויי ברידער יוסף און משה אָפּענהיים; פֿון 1575 זײַנען זיי פֿאַררעכנט פֿאַר Handelsgesellschafter, און 1590 האָבן זיי געצאָלט די העכסטע קהילה־שטײַערן, 8,000 און 9,000 פֿלאָרין.[33] אַ גרויסע פֿינאַנץ־פֿיגור איז יוסף (גאָלדשמיד) zum goldenen Schwan.[34] ער איז געווען אַן אָגענט פֿון די פֿוגערס און פֿון אַנדערע גרויסע אויגסבורגער

---

[30] I. Kracauer, *o. c.*

[31] באָטא, דצ״וו, ז׳ 89.

[32] צוישן די ערשטע הײַזער אויף דער יידישער גאַס איז געווען דאָס swartzferberhus, וווּ מען רופֿט עס אין די אַקטן, און נאָך אַ לענגערע צײַט נאָך דעם האָט מען זיך פֿאַרנומען מיט פֿאַרבערײַ. וויטער הערן מיר פֿון אַ גלעזער, אַ געוואַנט־מאַכער (Zeugmacher) און אַ גאָלדשמיד.

[33] Dietz, *Stammbuch der Frankfurter Juden*, Fr. a. M. 1901, pp. 211, 413.

[34] איינער משה פֿון נירנבערג, וואָס האָט אין דער היים זיך אויסגעלערנט גאָלדשמידערײַ, איז פֿאַרשריבן אין די פֿראַנקפֿורטער שטײַער־רשימות אונטערן נאָמען גאָלדשמיד און האָט אַריבערגעטראָגן דעם נאָמען אויף זײַנע קינדער און קינדסקינדער.

האנדל־פירמעס אויף די פראנקפורטער יריד; ווי א פינאנציסט און באנקיר האט ער געארבעט פאר א צאל פירשטן און פאר דער שטאט פראנקפורט און זיי אויסגע־האלפן אין זייערע פינאנציעלע שוועריקייטן; געשטארבן איז ער 1572 אין תפיסה אונטער דער ניט־דערווייזענער באשולדיקונג פון פאלשע מאניפולאציעס אין גע־שעפט. אכט און דרייסיק משפחות האבן אין דער צווייטער העלפט 16טן י״ה גע־צאלט שטייערן פון 10,000 פלארין יעדערע, א העלפט פון איבער 15,000 פלארין יעדערע.[35] די דאזיקע סוחרים האבן געדונגען לאגערס און קראמען מחוץ דער געטא און געהאלטן דארט זייער סחורה.

די פארגרעסערטע זילבער־צירקולאציע פון 16טן י״ה האט געבראכט דערצו, אז ס׳זיינען אויסגעוואקסן שווע־ריקייטן בנים בייטן געלט. דער ראט האט דערי־בער איבערגעגעבן יידן צו בייטן אין דער צייט פון די יריד־ן פרעמדע געלטן אויף גאלדענע פלארינען; אויך האט מען אויף זיי ארויפגעלייגט דאס אויסבייטן קלייניגעלט אויף גרעסערע גייקע מטבעות. דאס איז געווען זייער א נייטיקע פונקציע אין יענער צייט, נאר ס׳האט מיטגעהאלפן צו שאפן א נייעם בילבול אויף יידן: די פארערגערונג פון דער וואלוטע האט גורם געווען אינפלאציע, און די פאר־ארעמטע בעלי־מלאכות האבן געזען נאר איינס: אז מען שלעפט אין דער יידישער גאס ארײן „פעסער מיט געלט״.

פונעם בייטגעשעפט זיינען אנדערע יידן אריבער צו א נייעם פעלד — צום האנדל מיט טייערע מעטאלן.

וועו עקאנאמישע סיבות און רעליגיעזע באגרענעצונגען האבן סוף 16טן י״ה געבראכט דערצו, אז די נידערלענדער זיינען אוועק, האט אין פראנקפורט אויס־געבראכן א שווערער קריזיס מיט א גרויסער ארבעטסלאזיקייט. דער ראט האט ניט געטראכט וועגן אראפלאזן פון די אומדירעקטע אפצאלן, וועגן בעסער העלפן די ארעמע־לייט אדער וועגן וועלכע עס איז אנדערע הילפאקציעס. באקעמפן דעם קריזיס האט מען זיך געמוען ביד חזקה: אינזעצן אין תפיסה פאר חובות, ארויס־שיקן אומפארמעגלעכע פון שטאט, ניט דערלאזן קיין נייע אומפארמעגלעכע אין שטאט ארײן. דער אליגארכישער רעזשים איז געבליבן ווי געווען. מחמת די דערמאנטע סיבות האט זיך דער אלגעמיינער בראך אפגערופן אויף יידן ווינ־ציקער איידער אויף די בעלי־מלאכות און העלפארבעטערס. פלוצלינג זמן די נידער־לענדער זיינען געווען, האט זיך א טייל שינאה צו פרעמדע געווענדט קעגן זיי; איצטער זיינען יידן געבליבן דער אייניקער אביעקט פון שינאה, בפרט נאך אז דער עולם האט געזען אין יידן נאר די מלווים אויף משכנות; איבער דעם אייגענעם דלות האט מען ניט געזען, אז דווקא די מלווים זיינען די ארעמערע צווישן יידן. צו אלע צרות האט זיך נאך אנהייב 17טן י״ה פארשפרייט א טיפוס־עפידעמיע, איז די לאגע אין שטאט געווארן נאך מער אנגעצויגן.

בלויז אויף אט דעם הינטערגרונט קענען מיר פארשטיין פעטמילכס אויפ־שטאנד 1612—1616. פונדאמענטאלע דעמאקראטישע און סאציאלע פאדערונגען פון דער בירגערשאפט (אנטייל אין דער שטאטישער פארוואלטונג, מינערן די

[35] דיץ, דצ״ו, זז׳ 413/412.

אומדירעקטע אָפּצאָלן, אײַנאַרדענען אַן עפּנטלעכן קאָרנמאַרק) האָבן זיך אויף אַ טראָגישן אופֿן צונויפֿגעגאָסן מיט אַ כסדר וואַקסנדיקער אַנטי־יידישער האַלטונג. די פֿאָרקאָפּיטאַליסטישע „מורא פֿאָרן ביסן ברויט" ווײַזט זיך אַרויס אויפֿן סאָמע פּרימיטיוון שטייגער: זאָלן זײַן וואָס וויניציקער מײַלער; און אַזוי ווי יידן זײַנען פֿרעמדע, דאַרף מען פּטור ווערן פֿון די פֿרעמדע מײַלער. באַלד אין דער ערשטער בקשה צום ראָט זײַנען אַרויסגעשטעלט געווארן צוויי פֿאַדערונגען: דערווײַטערן די איבעריקע יידן (וואָס דאָס איז געלעגן אויף דער ליניע פֿון דער שטאָטישער פֿאָליטיק פֿון באַגרענעצן דאָס באַזעצן זיך) און אַראָפּלאָזן דעם פּראָצענט.

די גאַנצע צוויי יאָר (1612—1614), וואָס די בירגערס האָבן זיך אַרגאַניזירט און דער ראָט האָט געפֿרוווט יוצא זײַן מיט אײַנגעהאַלטענע קאָמפּראָמיסן, זײַנען יידן געווען אין איין ציטערניש פֿאַר אַ גירוש:

איבר אונז האָטן זיא אר גיהלָטן ראָט,
אויש דר קהילה אונז צו פֿר טרייבן;
דאש זעלביג האָט אונז גיבראכט אין גרושי נוט...[36]

די צווייטע פֿאַדערונג, אַראָפּלאָזן דעם פּראָצענט, האָט זיך אויסגעגאָסן אין אַן אַגיטאַציע, מען זאָל אין גאַנצן אויפֿהערן צאָלן די חובֿות וואָס מען קומט יידן, אַזוי אַז אַ סך יידן זײַנען געבליבן אין נויט און האָבן געמוזט פֿאַרקויפֿן זייערע כּלי־בית. די אומזיכערקייט אין שטאָט איז געווארן אַלץ גרעסער,[37] און בײַ וועמען צו קלאָגן זיך איז ניט געווען.[38] דער וואַקסנדיקער קאָנפֿליקט צווישן דעם ראָט און די בירגערס איז, נאָכן קלאָסישן רעצעפּט, אויסגעדרייט געווארן אין אַ קאַמף קעגן יידן, אין אַ געוויסער מאָס דורך דער פּראָוואָקאַציע פֿון די פּאַטריציערס גופֿא.[39] וועגן דער גירוש איז געקומען (1614), זײַנען די יידן אַוועק אין שיפֿלעך, וועגענער און אויך צו פֿוס אין די שכנישע דערפֿער און שטעטלעך, און „מיר טעטן וואונען, וואו מיר וואלטן" ניט געקוקט אויף די סטראָשונקעס פֿון די מורדים.[40] אין ווײַטערדיקן גאַנג פֿון קאָנפֿליקט האָבן ווינץ האָנס פֿעטמילך און נאָך אַ צאָל מורדים באַצאָלט מיט זייערע קעפּ.

נאָך אין 1615 פֿאַר ראָש־השנה האָבן זיך 40 משפּחות אומגעקערט קיין פֿראַנקפֿורט אויפֿן סמך פֿון דעם קיסרס אַ באַפֿעל, און 1616 האָט מען מיט אַ גרויסן צערעמאָניאַל (וואָס ווערט באַריכות באַשריבן אין מגילת ווינץ) צוריק אַרײַנגעפֿירט יידן אין דער יידישער גאָס. מיר קענען זיך דאָ ניט אַרײַנלאָזן

---

[36] מגילת ווינץ, סטראָפֿע ד. זע מ. ווײַנרײַך, שטאָפּלען, ד' 165.

[37] „וואו מן אים מקום יהודים האט דער ווישט, / עש זייא גרוש אודר קלייני, / האבן זיא זיך אויף זיא גירישט, / גישלאגן אודר גיוואלפן מיט שטייני. / אך נוך גיוואלפן ליים אוני קוט, / אוני און ניצי וואלט אוני קללות, / אוני נוך גירופן פֿריא אוני שפאט, / כּלבים אוני זונשט אנדרי נבלות". מגילת ווינץ, סטראָפֿע ט.

[38] „...מיר האבן גיהט קיין שׂררה, / דש מן איינן דער פֿאר העט קענן פֿר קלאגן. / די מורדים האבן גיהט די איבר האנט..." מגילת ווינץ, סטראָפֿע ח.

[39] Friedrich Bothe, *Geschichte der Stadt Frankfurt am Main*, Fr. a. M. 1923, pp. 136/137.

[40] מגילת ווינץ, סטראָפֿע ס.

אין די אַלגעמיינע שינויים וואָס די בירגער־רעוואָלוציע 1612—1616 האָט גע־בראַכט אין פֿראַנקפֿורט; ייִדן האָבן באַקומען נײַע קיומים וואָס זײַנען געווען אויף אַזוי פֿיל בעסער, וואָס זיי זײַנען שוין געווען אויף שטענדיק, ניט אויף אַ טערמין. פֿון דער אַנדער זײַט האָבן די קיומים געהאַט אין זיך האַרבע באַגרע־נעצונגען: די מאַקסימאַלע צאָל ייִדישע משפּחות איז באַשטימט אויף 500; חתונות מעגן זײַן נאָר 12 אין יאָר און נאָר פֿונעם קרײַז תּוּשבֿים; מערניט ווי 6 נײַע ייִדן, מיט אַן אײַנקויפֿגעלט פֿון 1,000 פֿלאָרין, קאָנען באַקומען „דאָס עירנות" אין דער קהילה אַלע יאָר; די ייִדישע גאַס טאָר ניט פֿאַרברייטערט ווערן און ייִדן טאָרן ניט קויפֿן קיין הײַזער מחוץ דער גאַס;[41] ייִדן מעגן זיך רופֿן נאָר Schutzangehörige פֿון שטאָט, ניט בירגערס.

ווײַטער ברענגען די קיומים פּרטימדיקע תּקנות, ווי אַזוי ייִדן דאַרפֿן זיך פֿירן אויף דער ייִדישער גאַס און אין שטאָט.

אי מענער אי פֿרויען מעגן אַרויסגיין פֿון דער ייִדישער גאַס אין שטאָט אַרײַן צוליב געשעפֿט. זיי דאַרפֿן זען זיך ניט פֿאַרהאַלטן דערבײַ מער ווי נייטיק; אָבער ס'איז בפֿירוש באַמערקט, אַז זיי מעגן זיך „אַנידערזעצן און אָפּרוען". ווײַטער דאַרפֿן ניט מער ווי צוויי ייִדן גיין אין איינעם — אַן אַלטע תּקנה וואָס מען האָט משמעות ניט שטאַרק אויסגעפֿאָלגט, וואָרעם גראָד אין דער צײַט פֿון די פֿעטמילך־מהומות הערן מיר, אַז פֿון נגישה וועגן פֿאָדערט מען דאָס אָפּצוהיטן; שפּעטער הערן מיר פֿאַרקערט וועגן דעם, אַז ייִדישע פֿינאַנציסטן טרעפֿן זיך בײַ דער בערזע און אַז ייִדישע מיידלעך און פֿרויען שפּאַצירן שבת גרופּעסווײַז אויף די פּלעצער אין שטאָט.

געשעפֿטסלײַט וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מחוץ פֿראַנקפֿורט האָבן געמעגט אונטערנעמען זייערע נסיעות אויפֿן סמך פֿון די אַלגעמיינע באַשטימונגען וועגן פֿאָרן, נאָר זיי האָבן נאָך געמוזט צאָלן ווי אַ צוגאָב אַ פּערזענלעכן שטײַער (Leibzoll). אויב זיי האָבן געוואָלט אַרויספֿאָרן אום שבת אָדער זונטאָג — אין די טעג האָט מען נאָר בתּורת אויסנאַם געמעגט אַרויסגיין פֿון דער ייִדישער גאַס — האָבן זיי געמוזט באַקומען אַ דערלויבעניש פֿונעם בירגערמײַסטער. כּדי זיי זאָלן ניט זײַן אויסגעשטעלט אויף נגישות, האָט מען ייִדן אין וועג באַ־פֿרײַט פֿונעם חיובֿ צו טראָגן דעם ייִדישן סימן. אויף דער ייִדישער גאַס האָבן זיי דעם סימן אויך ניט געדאַרפֿט טראָגן, אין שטאָט יאָ; נאָר ווי ס'ווײַזט דער באַשלוס פֿון אימפּערישן הויפֿראַט פֿון 1728, איז אָט דער חיובֿ שפּעטער בטל געוואָרן.[42]

„פֿרעמדע ייִדן" האָבן געמעגט אין משך פֿון צוויי וואָכן וווינען אויף דער ייִדישער גאַס ווי געסט אָדער פֿון געשעפֿט וועגן; אויב זיי האָבן געוואָלט בלײַבן לענגער, האָבן זיי געמוזט אַרויסנעמען אַ דערלויבעניש פֿון ראָטהויז. אויף בײַ נאַכט,

---

[41] 1587 און 1592 האָבן ייִדן אָפּגעקויפֿט דרײַ נחלאות אויף דער גאַס וואָס גרענעצט זיך אויף מיזרח מיט דער ייִדישער גאַס. איצט האָט מען געהייסן פֿאַרמויערן זיי פֿון דער דרויסנ־דיקער זײַט.

[42] Cf. I. Kracauer, *Geschichte . . .*, II, p. 153.

און דאָס אייגענע אום זונטאָג און אין חגאות, האָבן די טויערן געדאַרפֿט זײַן פֿאַר־שלאָסן און נאָר די קליינע טירן האָבן געמעגט געניצט ווערן אין אַ נויטפֿאַל. שפּעטער זײַנען טיילווײַז אײַנגעפֿירט געוואָרן פֿאַרגרינגערונגען, און מען האָט זיך געמאַכט ניט וויסנדיק, ווען די ייִדישע יוגנט האָט שפּאַצירט אין שטאָט. שפּאַצירן מחוץ די טויערן פֿון שטאָט איז ייִדן געווען שטרענג פֿאַרווערט.

די אַלגעמיינע טענדענץ איז הייסט עס געווען, אַז נאָר פֿון געשעפֿט וועגן מעגן ייִדן אַרויסגיין פֿון זייער גאַס. דערפֿון נעמט זיך די תקנה, אַז ישיבֿה־בחורים, וואָס זיי קומען דאָך נאָר לערנען אין פֿראַנקפֿורט אין דער ישיבֿה און ווערן פֿאַררעכנט פֿאַר געשיצטע אויף דער ווײַלע, טאָרן ממש ניט פֿאַרלאָזן די ייִדישע גאַס, און טאָמער דאַרף איינער פֿון זיי יאָ אַרויסגיין אין שטאָט, זאָל ער שוין אָפּטאָן נאָך שליחותן אויך. ערשט סוף 18טן י״ה האָבן ייִדן אויסגעפּועלט געוויסע פֿאַרברייטערונגען אין זייער רעכט צו באַוועגן זיך אין שטאָט.[43]

מיט אַ באַזונדערער דערלויבעניש האָבן ייִדן געמעגט האַלטן קרעמלעך אין שטאָט (אַז זיי פֿלעגן אָפֿט דינגען שפּײַכלערס און קעלערס אין שטאָט איז שוין געווען דערמאָנט), און זיי האָבן אויך געהאַט דאָס רעכט אָן אַ שטער צו טראָגן זייער סחורה דורך דער שטאָט.[44] אָט דער פּאַראַגראַף ווײַזט אונדז, אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן דער קליינהאַנדל און די טענדלערײַ זײַנען געפֿירט גע־וואָרן; אויך פֿרויען־זיצערינס זײַנען געווען לרובֿ. די קיומים לאָזן אונדז בכלל הערן, ווי אַזוי ס׳האָט זיך פֿון אויסלײַען אויף משכּנות און פֿון געלטבײַטן אַנט־וויקלט דער סחורה־האַנדל. פֿאַר ייִדן זײַנען געווען אָפֿן אַזוינע צווײַגן: האַנדלען מיט זײַדנס און געוואַנט אין הורט, מיט גאָלד, טײַערע שטיינער, צין, געווירצן. ווײַן און קאָרן וואָס מען האָט זיי געגעבן אין משכּון און ניט אויסגעקויפֿט האָבן זיי געמעגט פֿאַרקויפֿן ווײַטער; זיי האָבן געמעגט פֿאַרקויפֿן פֿאַרזעצטע מלבושים אָדער באַשטעלן נײַע בײַ „מײַסטערס־תּושבֿים אין פֿראַנקפֿורט אָדער בײַ זייערע אַלמנות״; דער פּראָצענט איז באַשטימט געוואָרן על־פּי „יושר״[45] (8—10 פּראָ־צענט), און נעמען פּראָצענט פֿון פּראָצענט איז פֿאַרווערט געוואָרן.

אַכטונג געבן אויף אָפּהיטן די תקנות האָט מען אויפֿגעגעבן די פּרנסים (אַ פֿעסטע קאָלעגיע וואָס לכתּחילה איז זי געווען אויסגעקליבן פֿון קהל און דער־נאָך האָט זי זיך אַליין דערגאַנצט פֿון צווישן אַ צאָל נגידישע משפּחות) צוזאַמען מיט די רבנים. זיי האָבן אויך געדאַרפֿט אויפֿמאָנען און אײַנצאָלן די שטײַערן און רעגולירן די אינעווייניקסטע ייִדישע קהלשע ענינים. קלענערע קאָנפֿליקטן זײַנען געווען אונטער דער יוריסדיקציע פֿון די רבנים אָדער די פּרנסים. אַחוץ אַרײַנלייגן אין חרם האָבן זיי אויך געקענט צופּסקענען קנס; דאָס געלט האָבן זיי געמוזט אַרײַנטראָגן אין דער שטאָטישער קאַסע. די שטראָפֿן פֿאַר עובֿר זײַן אויף די קיומים זײַנען בדרך־כּלל געווען נידעריקע, פֿון ½ ביז 2 פֿלאָרין.

---

[43] I. Kracauer, *Die Geschichte der Judengasse . . .*, p. 419.

[44] §75: "...unbenommen, ihre Feilschaft durch die Stadt und Gasse ungehindert zu tragen."

[45] Billigkeit.

הייסט עס די קיומים האָבן אויך אײַנגעשטעלט די אַליין־פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ייִדישער קהילה אין גבֿול פֿון שטאָטישן רעזשים. באַלד נאָך דער מעשׂה פֿעטמילך איז אין דער קהילה אויפֿגעקומען אַן אָפּאָזיציאָנעלע באַוועגונג קעגן דער תּקיפֿות פֿון געציילטע משפּחות פֿון די פּני, וואָס זײַנען אַלע געווען צווישן זיך קרובֿים און מחותּנים; ס׳איז געווען אַזוי ווי אַן אָפּקלאַנג פֿון דעם פֿאַקט וואָס אין דער זעלביקער צײַט האָבן דעם קיסרס קאָמיסאַרן אַראָפּגעזעצט עטלעכע תּקיפֿים פֿונעם שטאָטישן ראַט. 1627 זײַנען, נאָך פֿאַרהאַנדלונגען פֿון שיי־נע עטלעכע יאָר, אַרויס נײַע תּקנות וואָס האָבן פֿאַרויסגעזען, אַז די מנהיגים ווערן געקליבן אויף דרײַ יאָר. דאָס איז אָבער ניט געווען קיין סגולה, אַז די פּאָסטנס וועלן ניט צוריק מאָנאָפּאָליזירט ווערן פֿון די עטלעכע משפּחות, און כך־הווה: אַחוץ וואָס די תּקיפֿים האָבן זיך געריסן צווישן זיך האָבן אַרום מיטן 18טן י״ה אויסגעבראָכן נײַע מהומות. 1754 איז, מיט דער מיטווירקונג פֿון שטאָטישן ראַט, אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ נײַע קאָנסטיטוציע. ס׳איז רעגולירט געוואָרן די פֿאַרוואַלטונג פֿון די פֿאַרשיידענע צווײַגן קהילה־טעטיקייט: געריכטן; פּאָליצייִשע פֿונקציעס (אַכטונג געבן אויף דער גאַס און האַלטן זי ריין); פֿאַרזאָרגונג פֿון אָרעמעלײַט, יתומים און קראַנקע; פֿינאַנצן; פֿאַרזאָרגונג מיט פֿלייש און קאָרן (קאָרן האָט מען געהאַלטן אויף דער ייִדישער גאַס אין שפּײַכ־לערס). דאָס וואַלרעכט איז געווען אָפּהענגיק פֿון אַ פֿאַרמעגן־צענז. ספּע־ציעלע באַאַמטע האָבן דאָס רעכט אַרײַנצוקוקן אין דער בוכהאַלטעריע, אין קאַסע און אין פּנקס פֿון קהל; דאָס איז געווען אַ וויכטיקע הנחה, וואָס אויך די שטאָטישע בירגערשאַפֿט האָט אַזוינס געהאַט אויסגעקעמפֿט ערשט דאָ ניט לאַנג.

200 בעלי־בתּים, פֿערציק פּראָצענט פֿון דער קהילה, וואָס האָבן געהאַט ווינציקער פֿון 1,000 פֿלאָרין אַ יאָר הכנסה, זײַנען נאָך אַלץ געבליבן אָן אַ דעה אין קהל (דאָס איז אויך געווען אין הסכּם מיט דער אַלגעמיינער סיטואַציע אין שטאָט). אַנטקעגן זיי זײַנען געשטאַנען 100 בעלי־בתּים מיט אַ יאָריקער הכנסה פֿון 1,000 און 112 מיט 2,000 — 5,000 פֿלאָרין; די איבעריקע 15% זײַנען עס די גרויסע גבֿירים, צווישן זיי 49 מיט אַ יאָריקער הכנסה פֿון 6,000 ביז 10,000 פֿלאָ־רין און 44 מיט 10,000 פֿלאָרין און העכער. מיט פֿערציק יאָר שפּעטער, 1789, איז די לעצטע גרופּע געוואָרן גרעסער אויף 10 משפּחות.[46]

אָט די „סמעטענע״, אַרום 10% פֿון דער באַפֿעלקערונג פֿון דער ייִדישער גאַס, איז נתעשר געוואָרן אין 18טן י״ה. טיילווײַז זײַנען דאָס געווען הויפֿ־פֿאַקטוירים, פֿינאַנציסטן און מיליטער־ליוועראַנטן פֿון קליינע דײַטשע הערשערס, אַנדערע האָבן זיך אַרויפֿגעאַרבעט אין האַנדל מיט געוואַנט אָדער טײַערע שטיינער און אין געלטבײַטן; אָפֿט מאָל זײַנען פֿאַקטערײַ און מיסחר געווען פֿאַרבונדן. קרובֿישאַפֿט און מחותּנימשאַפֿט האָט זיי פֿאַרקניפּט מיט די גרויסע ייִדישע פֿינאַנצלײַט פֿון דער צײַט, די אָפּענהיימערס און די ווערטהיימערס (דער אייבערהויפֿפֿאַקטער שמואל אָפּענהיימער אין ווין איז אַליין געווען אַ געבוירענער פֿון פֿראַנקפֿורט). די וואַקסנדיקע וואָג פֿון דער פֿראַנקפֿורטער

[46] Kracauer, *Geschichte . . .*, II, pp. 200, 209.

בערזע האָט זיי צוגעטראָגן אָלץ נעבע פֿאַרבינדונגען און פֿאַרשטאַרקט זייער פֿאָיציע אין דער פֿינאַנצוועלט. דער סאָמע באַווויסטער צווישן די באַנקירן וואָס זענען אַרויסגעוואָקסן פֿון דער פֿראַנקפֿורטער ייִדישער גאָס איז געווען מאיר אַנשל ראָטשילד, וואָס אָנגעהויבן האָט ער ווי אַ חלפֿן.

ס׳האָט זיך באַקומען הייסט עס אַ לאָגע, אַז כאָטש די דאָזיקע באַנקירן זענען פֿאַרמעלט ניט געווען קיין „בירגערס״,[47] כאָטש עס זענען געווען באַגרענעצונגען בײַם באָזעצן זיך אין שטאָט און בכלל אין שטייגער לעבן, האָט די פֿראַנקפֿורטער ייִדישע גאָס געהאָט לפּי־ערך אַ היפּשע צאָל גבירים.

ווען די ייִדישע גאָס האָט 1711 אָפּגעברענט, זענען אַ סך ייִדן פֿון די אָרע־מערע געבליבן ווויינען אין די דערפֿער בײַם מיין און בכלל אין דער אומגעגנט, וואָרעם דאָרטן זענען געווען קלענער אי דאָס דירה־געלט אי די אָפּצאָלן.

דורך דער נאָרמע וואָס די קיומים האָבן אײַנגעשטעלט איז די ייִדישע באַ־פֿעלקערונג פֿון פֿראַנקפֿורט געבליבן אין דורכשניט בײַ 3,000 נפֿשות.[48] די מיידלעך פֿלעגן פֿרי חתונה האָבן אין אַנדערע קהילות אַרײַן, אַזוי אַז מען האָט געהאַלטן אַ גרויסע צאָל דינסטן און משרתים (473 דינסטן און 46 משרתים אין 1709). היות ס׳זענען יעמאָלט געווען 505 בעלי־בתים, וואָלט דאָס אויסגע־מאַכט איין באַדינער אויף איטלעכער בעל־הבתישקייט, אַזוי ווי ס׳איז גע־שטאַנען אין די תקנות; אין דער אמתן האָבן אָבער רײַכערע לײַט געהאַלטן מער ווי איין באַדינער און די אָרעמערע, פֿאַרקערט, זענען גאָר אַליין געגאַנגען צוואַרבעטן בײַ האַקן האָלץ און דאָס גלײַכן.

די גאָס איז געווען ברוקירט, כאָטש מסתּמא זייער שלעכט, וואָרעם אין די אַקטן וועט גאָנץ זעלטן דערמאָנט וועגן פֿאַררײַכטן דעם ברוק.

יעדער הויז האָט געהאַט אַ שילד וואָס איז אַראָפּגעהאַנגען איבערן ערשטן גאָרן אויף אַ שטאַנג. לויט די שילדן האָט מען אָנגערופֿן די הײַזער, און טיילס אַזוינע בײַנעמען זענען שפּעטער געבליבן ווי פֿאַמיליע־נעמען.

כאָטש די גאָס איז געווען ענג, און אפֿשר גראָד דערפֿאַר, זענען אין ווויינען אויך געווען שאַרפּע אונטערשיידן. טייל הײַזער זענען אין זייער רחבֿותדיקער און קינסטלערישער אינעווייניקסטער אײַנאַרדענונג געווען געגליכן צו פּאַטרי־ציש הײַזער, און געווויינט האָט דאָרטן ניט מער ווי איין משפּחה.[49] קראָקויער באַשרײַבט אַ זעקסטיליקן האָלצפּאַנעל מיט סצענעס פֿון שופּטים און מלכים. אויף הויזישילדן און בײַשטידלען האָט מען אָפֿט געזען רעליעפֿן אין באַראָקסטיל; אין די פֿענצטער פֿון די ענגע הײַזער זענען געשטאַנען בלומענטעפּ. בויען אַ שטיינהויז אין גלאַטן באַראָק — דאָס איז בכלל נאָך געווען אַ חידוש — האָט מען דערלויבט נאָר איין מאָל, אין 1717, שמשון ווערטהיימערס שטיפֿזון.

---

[47] „זייער געבוירן־שטאָט איז זיי . . . פֿרעמדער . . . ווי יעטווידער אויסלאַנד״, שרײַבט לודוויג בערנע (*Gesammelte Schriften*, 1840, V, ז׳ 144). אויסלאַנד איז יעמאָלט געווען יעטווידער פּיצעלע דײַטש מדינהלע בשכנות.

[48] על־כל־פּנים אַזוי פֿיל זענען געווען פֿאַררעגיסטרירט. וועגן דער צאָל „נעלמים״ לאָזן זיך נאָר מאַכן השערות.

[49] Cf. A. Freimann and F. Kracauer, *Frankfort*, Philadelphia 1929, pp. 152/53.

דער רובֿ יידן האָבן געווינט צונויפֿגעשטיקט. די היזער האָט מען מער ווי איין מאָל געמוזט איבערטיילן און אַרײַנרוקן צווישנדיקע וועגט. ווײַטער האָט מען זיך געזוכט אַן עצה צו געבן דורך דערבויען גאַרנס, דורך אַרויסרוקן אַ גאַרן און דורך אַרויפֿזעצן אויף די דעכער היזער אין דער קווער — אַ שטייגער בויען וואָס איז טיפיש פֿאַר פֿראַנקפֿורט. די שטאַלן און שחיטה־היזער האָט

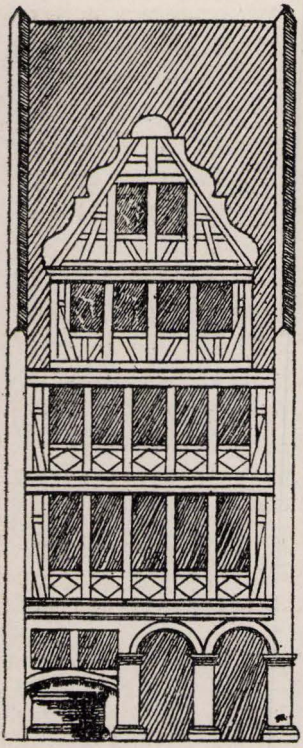

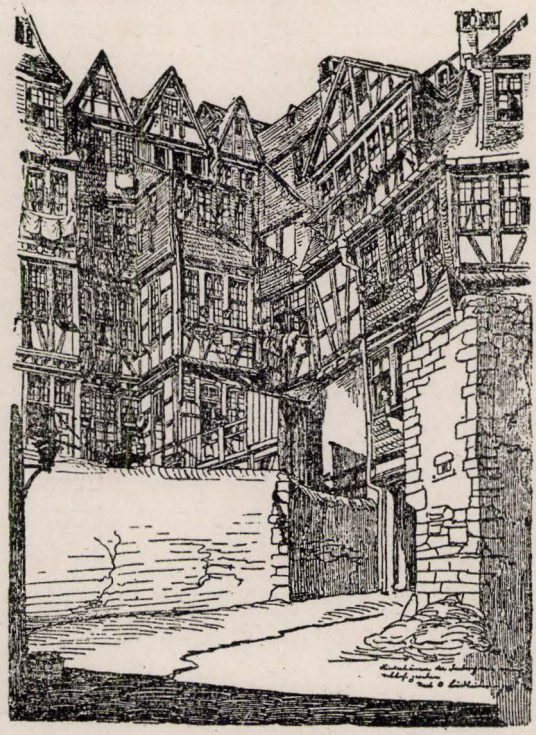

רעכטס — הינטערשטע היזער אויף דער יידישער גאַס. לינקס — די קלויז.
(פֿון: קראַקויער, ... *Die Geschichte*)

מען אַרויסגעטראָגן אויף דרום, אויף יענער זײַט פֿונעם הינטערשטן טויער; צוויי שפּיטעלער האָט מען אויסגעבויט אויפֿן נאָענטן בית־עלמין. אויף דער יידישער גאַס גופֿא איז יעטווידער ברעקעלע אָרט געווען פֿאַרפֿולט. אויפֿן שולֿ־הויף איז געווען אַ מאַרק פֿאַר כשר עסן, און דאָרטן האָבן אויך געהאַנדלט קריסט־לעכע זיצערינס. נאָך דער שרפֿה האָבן קינדער זיך געשפּילט אויף אַן אויס־געברענטן פּלאַץ, אָבער די אויפֿזערס אויף דער יידישער גאַס איז דאָס אויסגע־קומען אומפּאַסיק, האָבן זיי אָפּגעצאָמט דעם פּלאַץ מיט אַ וואָנט. אַ סך היזער האָבן געהאַט צו עטלעכע בעלי־בתים וואָס פֿלעגן זיך בײַטן אין די ווינטונגען אַלע עטלעכע יאָר. ס׳רובֿ האָט מען די צימערן געניצט אי אויף ווינטן בײַ טאָג

אי אויף שלאָפֿן. אויף אײַנצושפּאָרן אָרט האָט מען געניצט באַנקבעטלעך, מלבושים האָט מען געהאַלטן אין פֿעסער אָדער קאַסטנס; רײַכע לײַט האָבן גע־לאָזט אַרײַנבויען אַלמערס אין די ווענט. די מעבל זײַנען געווען דאָס רובֿ פֿון סאָסנע, בײַ רײַכערע אויך פֿון נוס אָדער דעמב. געפֿאָרבן האָט מען דאָס רובֿ אויף גרין. מרחץ און מיקווה האָבן אַ סך מיטגעהאָלפֿן צו פֿאַרהיטן פֿון עפּי־דעמיעס וואָס האָבן גרינג געקאָנט געמאָלט זײַן בײַ אַזאַ ענגשאַפֿט. קהל גופֿא האָט געדאַרפֿט האַלטן ריין די גאַס, די שטאָט האָט נאָר פֿאַר אַ געוויסן געצאָלט אַרויסגעפֿירט דאָס מיסט. דעם אָפּגאַנג־גראָבן האָט אויך שטאָט געדאַרפֿט אויס־ליידיקן.

אַ גרויסער טייל פֿון טאָג־טעגלעכן לעבן האָט זיך אָפּגעשפּילט מחוץ די טויערן פֿון דער גאַס. די גרויסע געשעפֿטסלײַט האָבן געהאַט זייערע קראָ־מען אָדער לאַגערס „אין שטאָט", די קליינהענדלערס און טענדלערס זײַנען אויך געגאַנגען אַהין האַנדלען. וועגן זיי ווערט איבערגעגעבן: „זיי זײַנען שטענדיק אַקטיוו און לויפֿן אַרום פֿון פֿרי ביז שפּעט צווישן די קריסטן האַנדלען און לעבן פֿונעם פּראָפֿיט. דעריבער איז אָט דער רירעוודיקער טייל געזונט... וועגן דעם געזונט־צושטאַנד פֿון די אַנדערע זײַנען די באַריכטן גאָרניט קיין פֿריילעכע. די פּנימער זײַנען טויט בלאַס, זייער פֿיל ייִדן לײַדן פֿון קרעץ און געשווירן, די ריחות אויף דער גאַס זײַנען שווערע.[50]

פֿון דעסט וועגן איז דאָס לעבן זיך געגאַנגען מיט זײַן גאַנג. קהל האָט גע־זאָרגט, אַז דאָס לערנען פֿון ייִנגלעך זאָל אָנגיין אין גאַנצן רעגולער; פֿון 1675 זײַנען געווען בפֿרטיותדיקע תקנות וועגן לערנען. אַרום די רבנים האָבן זיך קאָנצענטרירט ישיבֿה־בחורים לרובֿ; פֿונעם סוף 17טן י״ה האָבן רײַכע ייִדישע משפּחות אויפֿן שטייגער פֿון די פֿאַרמעגלעכע קריסטן געהאַלטן צו זייערע קינ־דער פּריוואַטע הויזלערערס וואָס האָבן מיט זיי געלערנט פֿרעמדע שפּראַכן.[51]

דער וואָכעדיקער האַנדל־וואַנדל איז געווען אײַנגעשלאָסן אין דעם רינג פֿון שבת און יום־טובֿ, פֿון חתונות און בריתן. פּורים און חנוכּה האָט מען געשפּילט מכירת־יוסף, אַחשורוש־שפּיל און אַנדערע שפּילן. געווען צוויי ווערטסהייַזער, ווו מען האָט זיך געווײַלט און געשפּילט אין קאָרטן און אין שאָך. ווי ס׳ווײַזן אונדז מיטצײַטישע באַריכטן, איז די מחיצה צווישן דער ייִדישער און קריסטלע־כער באַפֿעלקערונג ניט געווען אַזוי שאַרף ווי מען שטעלט זיך אַ מאָל פֿאָר; קריסטלעכע געסט פֿלעגן קומען אין דער ייִדישער גאַס אַרײַן. געטע דער־ציילט, אַז ייִנגלווײַז האָט ער זיך געוואָלט באַקענען מיט ייִדישע פֿירונגען, איז ער געגאַנגען אין שול אַרײַן און האָט זיך געלאָזט פֿאַרבעטן אין אַ סוכּה און אויף אַ ברית.[52] אין קיין שום מקור דורך די אַלע הונדערטער יאָרן איז בכלל ניטאָ קיין שום סימן, אַז פֿאַר ניט־ייִדן זאָלן זײַן געווען וועלכע עס איז שטערונגען בײַם אַרײַנגיין אין געטאָ.

---

[50] I. Kracauer, *Die Geschichte der Judengasse...*, p. 413.

[51] Freimann and Kracauer, *o. c.*, p. 160/161.

[52] דצ״וו, ז׳ 138.

כאָטש די ייִדישע גאַס איז געווען איבערגעפּאַקט און די סאָציאַלע היפּוכים זײַנען געווען שאַרפֿע, האָט אָבער צדקה געהאַט אַ פּעולה: די אָרעמקייט איז אויף דער ייִדישער גאַס ניט געווען אַזוי שוידערלעך ווי צווישן גרויסע טיילן פֿון דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג אין שטאָט.

אײַנגעפּרעסט צווישן די אַלטע שטאָטישע מויערן איז די געטאָ אין פֿראַנק־פֿורט געווען אַן איבערבלײַב פֿון אַן אַוועקגייענדיקער צײַט. ווען די ייִדישע גאַס איז נאָך אַ מאָל אָפּגעברענט געוואָרן בײַם אַרײַנמאַרש פֿון די פֿראַנצייזישע רעוואָלוציאָנערע חילות 1796, האָבן זיך די ניט־ייִדישע אײַנוווינערס פֿון דער דערבײַיקער גאַס משתּדל געווען וועגן אַראָפּנעמען די שטאָטישע מויער: „דאָס גאַנצע האָט אַ פּנים פֿון אַ תּפֿיסה און פֿאַרשאָטנט בײַ פֿרעמדע אין די אויגן די שיינקייטן פֿון אונדזער שטאָט.“ [53]

היינריך היינע וואָס איז 1827 געגאַנגען מיט בערנען דורכן Wollgraben, האָט געשריבן וועגן זײַנע אײַנדרוקן פֿון דער ייִדישער גאַס:

„די הײַזער פֿון יענער גאַס האָבן מיך אָנגעקוקט ווי זיי וואָלטן וועלן מיר דערציילן אומעטיקלעכע געשיכטעס, געשיכטעס וואָס מען ווייס יאָ נאָר מען וויל זיי ניט וויסן, אָדער וואָס מען וואָלט זיי בעסער פֿאַרגעסן איידער דערמאָנען זיך אין זיי.“ [54]

אָט די געפֿילן — אַרויסגעזאָגט בשעת די איבערלעבונגען פֿון געטאָ זײַנען נאָך געווען פֿריש אין זכּרון — קען מען פֿאַרשטיין; אָבער דער היסטאָרישער אַנאַליז האָט אונדז געוויזן, וואָס די געטאָ איז געווען אויף אַן אמת. עס איז געווען גענוג שלעכט, אָבער געמאַטערטערהייט האָט מען פֿאָרט ווי עס איז געלעבט. דאָס גיט אונדז אַן אויסבליק אויף הײַנט. אין דער פּאָליטיק און אין דער פּראָפּאַ־גאַנדע פֿון די נאַציס שפּילט מיטאָס אַ גרויסע ראָלע; זיי ניצן אים אויס, כּדי מיט די בילדער פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט צו באַרעכטיקן דאָס וואָס זיי טוען אָפּ. מיר האָבן געזען, אַז די געטאָס וואָס די נאַציס האָבן געשאַפֿן זײַנען כּמעט נאָר אין נאָמען געגליכן צו די געטאָס פֿון מיטל־עלטער.

---

[53] Kracauer, *Geschichte*..., II, p. 231.

[54] Heines *Werke*, Bong & Co., Berlin 1908, 14 ("Ludwig Börne"), p. 28.

אַן אויספֿאָרשונג פֿון אַ יידישער קהילה אין ניי־ענגלאַנד

אַ פֿרעגבויגן מיט אַ מאַטיווירונג

פֿון ד״ר יצחק פּינס

דער מחבר פֿירט איצט אָן אַן אויספֿאָרשונג פֿון אַ יידישער קהילה אין ניי־ענגלאַנד. רעכענענדיק זיך מיט דער וויכטיקייט פֿון אויפֿקלערן די טעאָרעטישע יסודות און די מעטאָדן פֿון אַזוינע פֿאָרשונגען, האָט די רעדאַקציע „יִוואָ־בלעטער״ געבעטן ד״ר פּינען פֿובליקירן און מאָטיווירן דעם פֿרעגבויגן וואָס ער ניצט. מיט דעם איצטיקן אַרטיקל טוט ד״ר פּינס אונדזער פֿאַרלאַנג. ער וויל זיך אָבער דערבײַ באַווּאָרענען, אַז „דער פֿרעגבויגן איז דער וויכטיקסטער אינסטרומענט אין דער אויספֿאָרשונג, ער איז אָבער ניט דער אייניציקער. אַחוץ דעם וועט מען אויך דאַרפֿן האָבן לענגערע שמועסן וועגן די אַלע ענינים מיט אַ קלענערער צאָל מענטשן, מען וועט אויך דאַרפֿן קריגן אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון נאָך אַ קלענערער צאָל. חוץ יחידים וועט מען אויך דאַרפֿן אויספֿאָרשן אינסטיטוציעס און אַרגאַניזאַציעס; אָנהייבן דאָרף מען פֿון אַזוי פֿרי ווי מיגלעך, כּדי מיר זאָלן האָבן אַ בילד אי פֿון דער דיטשער אימיגראַציע אי פֿון דער מיזרח־אייראָפּעיִשער.״ — רעדאַקציע.

דער פֿרעגבויגן איז אַ גרויס בלאַט פּאַפּיר, 12¼X19 צאָל. די פֿראַגעס פֿאַרנעמען 5½ צאָל אויף דער לינקער העלפֿט בלאַט. די רעכטע העלפֿט, רעזערווירט פֿאַר אַרײַנשרײַבן די ענטפֿערס, איז צעטיילט אויף 5 סלופּיקלעך: מאַן, פֿרוי, דאָס ערשטע קינד, דאָס צווייטע קינד, דאָס דריטע קינד. דאָס הייסט, אַז ווי ווײַט מיגלעך וועט מען וועגן יעטווידער פּונקט פֿרעגן יעטווידער מיטגליד פֿון דער פֿאַמיליע.

מיר ברענגען דאָ דעם טעקסט פֿון אײַנע גרופּעס פֿראַגעס (I—XV). נאָך איטלעכער גרופּע גיבן מיר די דערקלערונג.

I. נאָמען, עלטער

1. פֿאַמיליע־נאָמען, עלטער (בײַם לעצטן געבוירן־טאָג).
2. דעם פֿאַטערס פֿאַמיליע־נאָמען.
3. ערשטער נאָמען: א) ענגלישער, ב) יידישער.
4. דער ערשטער נאָמען ווי ער ווערט געניצט אין וועגן זיך צו אַדער בײַם דערמאָנען מיטגלידער פֿון דער פֿאַמיליע.

1, 2. די פֿראַגעס ווערן געשטעלט כּדי אויסצופֿינען, וואָס פֿאַר אַ שינויים ס׳קומען פֿאָר אין די פֿאַמיליע־נעמען. דאָס ווערט גענוצט דורך פֿאַרגלײַכן דעם נאָמען פֿון דעם אינטערוויוירטן מיט זײַן פֿאַטערס פֿאַמיליע־נאָמען. אויף ווי ווײַט מיר ווייסן, קומען פֿאָר אַזוינע דרײַ מינים שינויים:

א. דער נאָמען ווערט געביטן צולײַב אייפֿאַנישע אַדער אויסלייג־טעמים, אַדער ביידע. „בראָאָוויטש״ ווערט געביטן אויף בראַקאָוו, ווײַל „ס׳קלינגט בע־

סער״ און ס׳איז לײַכטער צו „ספּעלן״; פֿון „כאַזאַנאָוויטש״ ווערט, מחמת די זעלביקע טעמים, כאַזאַנאָוו אָדער טשאַזאַנאָוו, פֿון „שאַצקין״ — שאַץ, פֿון „קאַ־צענעלסאָן״ — נעלסאָן אאַז״וו. אויך אין די פֿאַלן איז געוויס אַחוץ אייפֿאָניע און אויסלייגן פֿאַראַן נאָך אַ טעם. פֿאַרן ייִדישן אויער קלינגט שאַצקין ניט ערגער ווי שאַץ, און זיכער איז קאַצענעלסאָן נעענטער ווי נעלסאָן, און דאָס אויסלייגן איז אויך ניט גוואַלדיק שווער. ניט מער דאָ רעדט זיך ניט וועגן ייִ ד י ש ן אויער. ווען מע רעדט וועגן אייפֿאָניע, האָט מען אין זינען דעם ניט־ייִדן. עס איז „באַקוועמער״ צו הייסן טשאַזאַנאָוו ווי כאַזאַנאָוויטש, און זיכער איז נעלסאָן אַ „בעסערער״ נאָמען ווי קאַצענעלסאָן. מיט אייפֿאָניע און אויסלייגן פֿאַרענט־פֿערט מען אָפֿט דאָס בײַטן דעם אַלטן פֿאַמיליע־נאָמען אויף אַ „מער אַמעריקאַ־נער״ נאָמען.

ב. דער אַלטער נאָמען ווערט געביטן אָ ן תירוצים. דאָ נעמט מען שוין אַן „עכטן״ אַמעריקאַנער נאָמען. פֿון „באָראָכאָוויטש״ ווערט שוין בוירק, פֿון כאַזאַנאָוויטש — טשייסין, און אפֿשר גאָר טשיים אאַז״וו. אויף דער מדרגה פֿאַר־בלײַבט נאָך אָבער פֿאָרט עפּעס פֿון דעם אַלטן נאָמען.

ג. די דריטע מדרגה באַשטייט אין אָננעמען אַ „גוטן״ אַמעריקאַנער נאָ־מען אין גאַנצן ניט גערעכנט זיך מיטן אָריגינעלן נאָמען. פֿון „עפּשטיין״ אָדער „פֿעלדמאַן״, פֿון „פֿרידמאַן״ צי פֿון „סילווערשטיין״ ווערט סמיט אָדער ווי־ליאַמס, עדעמס אָדער פֿעריס.

3. דאָ ווילן מיר אויסגעפֿינען די שינויים וואָס קומען פֿאָר אין די ע ר ש ט ע נעמען.

בדרך־כלל האָבן מיר פֿינף מינים ייִדישע נעמען בײַ ייִדן אין אַמעריקע:

א. דער ייִדישער נאָמען אין זײַן ניט־געביטענער פֿאָרם. לייב בלײַבט Leib, חיים בלײַבט Hayim. דאָס אייגענע מיט ביבלישע נעמען: אַבֿרהם איז Abraham, שׂרה איז Sarah, יחזקאל איז Ezekiel, אאַז״וו.

ב. נעמען, וואָס הגם זיי שטאַמען פֿון תּנכישע, ווערן זיי אָבער באַטראַכט פֿאַר באַזונדערע: אייב, דזשעק, דזשאָו, סעם, סאָל אאַז״וו. זיי דאַרפֿן ניט באַ־טראַכט ווערן ווי פֿאַרקירצטע ביבלישע נעמען. זייערע טרעגערס ווייסן אָפֿט ניט דעם אָפּשטאַם פֿון די נעמען און זיי ווערן פֿון קיינעם מיטן תּנך ניט אַסאָ־צייִרט. מען קוקט אויף זיי ווי אויף „אַמעריקאַנער״ נעמען.

ג. נעמען וואָס ווערן באַטראַכט ווי די קאָרעקטע „איבערזעצונג״ פֿונעם ייִדישן נאָמען. „חיים״ ווערט „איבערגעזעצט״ אויף האַרי, האַראָלד אָדער טשאַרלי; פֿון „משה״ ווערט מאַרווין; פֿון „רחל״ — ראָוז; פֿון „חווה״ — עוועלין.

ד. נעמען, אין וועלכע ס׳איז פֿונעם ייִדישן געבליבן ניט מער ווי דער ערשטער אות אָדער קלאַנג. פֿון „שאול״, „שלמה״, „שמשון״, „שמואל״ אאַז״וו ווערט אין דעם פֿאַל סטיואַרט, סטענלי, סטענטאָן, שערוווד, שעלדאָן אאַז״וו.

ה. סתּם „גוטע אַמעריקאַנער" נעמען, אָן וועלכער ס'איז שײַכות צום ייִדישן נאָמען. אין דעם פֿאַל קאָן פֿון „אַבֿרהם" ווערן עליאָט, פֿראַנקלין, פֿון „שׂרה" — איידריען, באַרבאַרע אאַז"וו.

אַחוץ דער פֿראַגע וועגן דער אָפֿטקייט פֿון די קאַטעגאָריעס נעמען גופֿא זײַנען מיר פֿאַראינטערעסירט אין געוויסע שײַכותן. וואָס איז די שײַכות צווישן נאָמען און דער צאָל יאָרן וואָס איינער איז אין אַמעריקע? צווישן נאָמען און באַשעפֿטיקונג, צווישן נאָמען און בילדונג? צי רופֿן אימיגראַנטישע עלטערן זייערע קינדער בײַם ייִדישן נאָמען אָדער בײַם ענגלישן? צי האָבן די קינדער בכלל ייִדישע נעמען? צי ווייסן די קינדער זייערע ייִדישע נעמען, די ייִדישע נעמען פֿון זייערע עלטערן, פֿון זייערע ברידער און שוועסטער? צי איז אין די אַלע פּרטים פֿאַראַן אַן אונטערשייד צווישן די עלטערע און ייִנגערע קינדער אין דער זעלביקער משפּחה?

די גרופּע I גיט אונדז נאָך ענטפֿערס וועגן דעם דורכשניט עלטער בײַ ייִדן אין אונדזער שטאָט, וועגן דער געשלעכט־פֿאַרטיילונג, וועגן דער גרייס פֿון אַ ייִדישער משפּחה און וועגן דער צאָל יאָרן צווישן איין קינד און דעם צווייטן. די ענטפֿערס וועלן מיר באַטראַכטן אין שײַכות מיט דער פֿראַגע וועגן געבוירן־לאַנד (גרופּע III) און זיך דערוויסן וועגן דעם אונטערשייד אין דער צאָל קינדער בײַ הי געבוירענע עלטערן, בײַ עלטערן־אימיגראַנטן און אין יענע משפּחות ווו איינער פֿון די עלטערן איז אַן אימיגראַנט און דער צווייטער אַ הי געבוירענער. אין פֿאַרבינדונג מיט דער פֿראַגע ווי לאַנג ס'איז נאָך דער חתונה (גרופּע IV) וועלן מיר דערגיין, ווי לאַנג ס'געדויערט אין דורכשניט פֿון דער חתונה ביז דעם געבוירן ווערן פֿונעם ערשטן קינד. אויפֿן סמך פֿון די ענטפֿערס וועגן געבוירן־לאַנד און צאָל יאָרן וואָס איינער איז אין לאַנד (גרופּע III) קאָן מען פֿעסטשטעלן די אונטערשיידן אין דעם פּרט צווישן אימיגראַנטן און הי געבוירענע.

ווי אין אַלע ווײַטערדיקע פֿראַגעס דאַרף מען אויך דאָ אין זינען האָבן, אַז דער טערמין „אימיגראַנט" מוז קוואַליפֿיצירט ווערן דורך דער צאָל יאָרן וואָס איינער איז אין לאַנד. טעכניש איז איינער וואָס איז געבראַכט געוואָרן קיין אַמעריקע ווי אַ פּיצל קינד אויך אַן אימיגראַנט; אָבער לעבן לעבט ער מסתּמא מער מעשׂה אַמעריקאַנער.

די אַלע פּראָבלעמען דאַרפֿן באַטראַכט ווערן אין שײַכות מיט באַשעפֿטיקונג (גרופּע V) און גראַד בילדונג (גרופּע VII) פֿון דעם אינטערוויוירטן.

II. אַדרעס

1. היימאַדרעס: א) אייגן הויז, ב) שכן. טעלעפֿאָן־נומער. פֿאַרדינגט צימער(ן).
2. פֿריִערדיקע אַדרעסן בײַ אונדז אין שטאָט. צאָל יאָרן אין איטלעכער דירה.
3. געשעפֿט־אַדרעס, דער בנין: א) אייגענער, געדונגענער. טעלעפֿאָן־נומער.

4. פֿרִיערדיקע געשעפֿט־אַדרעסן, יאָרן אויף איטלעכן פּלאַץ.
5. אויב וווינט פֿאַר זיך: סיבות פֿאַר ניט זײַן אין איינעם מיט פֿאַמיליע.

דאָ ווילן מיר אויסגעפֿינען, צי איז די טענדענץ צו לעבן צווישן ייִדן אָדער פֿאַרקערט אַוועקצוגיין פֿון ייִדן.

עס איז אַ גאַנץ אָפֿטע דערשײַנונג, אַז רײַכע ייִדן, אָפֿט אַליין פֿירערס פֿון ייִדישע אָרגאַניזאַציעס, ווילן ניט וווינען אין אַ ייִדישן געגנט. זיי קלײַבן זיך אַריבער צווישן קריסטן. אין אַ קורצער צײַט ציִען זיך אין דעם געגנט אַריבער נאָך „חשובֿע״ ייִדן. קריסטן הייבן זיך אָן אַרויסצוקלײַבן, און עס ווערט גע־שאַפֿן אַ נײַע געטאָ, אַ גבֿירישע, אַ „באַגילטע געטאָ״.[1]

פֿאַרשטייט זיך, דער פֿאַקט, אַז אַ ייִד ציט זיך נ י ט אַרויס פֿונעם ייִדישן געגנט, אָדער אַ קריסט פֿון דער נײַ געשאַפֿענער געטאָ, מיינט בשום אופֿן ניט, אַז זיי וואָלטן עס ניט וו ע ל ן טאָן. אָבער אויב מיר האָבן פֿאַר זיך דעם פֿאַקט פֿון בײַטן דעם געגנט, דאַרפֿן מיר קיין אַנדערע באַווײַזן אויף דער באַציִונג ניט זוכן.

דאָ האָבן מיר אויך צו טאָן מיט דער עקאָנאָמישער לאַגע און סאָציאַלער פּאָזיציע פֿון דעם אינטערוויוִירטן. דער פֿאַקט, אַז איינער וווינט אין אַן אייגן הויז פֿון אַזאַ אָדער אַנדערן ווערט, אָדער אין שכנות, אַז מען צאָלט אַזוי פֿיל און אַזוי פֿיל דירה־געלט, אַז מען פֿאַרדינגט אַ צימער, קאָן דינען ווי אַ טיילווײַזע אָנצוהערעניש אויף דער עקאָנאָמישער לאַגע. די ענטפֿערס דאַרפֿן באַטראַכט ווערן אין שײַכות מיט די אַנדערע פֿראַגעס וואָס האָבן צו טאָן מיט עקאָנאָמישע פּראָבלעמען (V).

דער פֿאַקט, וואָס איינער האָט אַ טעלעפֿאָן אָדער אַפֿילו אַן אייגן הויז, איז ניט קיין סימן פֿון עקאָנאָמישן ווויליזײַן אָדער אַז דער מענטש פֿאַרנעמט אַ וויכ־טיקן פּלאַץ אין דער געזעלשאַפֿט. האָט אָבער איינער ניט קיין טעלעפֿאָן, איז קיין ספֿק ניט, אַז ער שפּילט ניט קיין געזעלשאַפֿטלעכע ראָלע. מיר דאַרפֿן דאָס וויסן, כדי מיר זאָלן קאָנען אויסגעפֿינען די שײַכותן צווישן עקאָנאָמישן ווויליזײַן, גראַד בילדונג אד״גל מיט דער געזעלשאַפֿטלעכער פּאָזיציע.

2. דאָ ווילן מיר פֿעסטשטעלן די ט ע נ ד ע נ צ ן בנוגע דעם געגנט, אין וועלכן ס׳פֿירן אָן זייערע געשעפֿטן ייִדישע געשעפֿטסלײַט און פּראָפֿעסיאָנאַלן: צי איז די טענדענץ צו פֿאַרבלײַבן אין ייִדישן געגנט, אַוועקצוגיין אין אַ געגנט פֿון אַן אַנדער עטנישער גרופּע אָדער צו באַזעצן זיך אין געגנטן וואָס זײַנען ניט אָנגעוויזן אויף אַ באַשטימטער גרופּע. פֿון די אַלטע געשעפֿט־אַדרעסן דערוויסן מיר זיך אויך, אויף וויפֿל פֿלעגן פֿריש אימיגרירטע ייִדן זוכן פּרנסה צווישן זייערע קריסטלעכע לאַנדסלײַט פֿון דער אַלטער היים.[2]

די ווײַטערדיקע פֿראַגעס וועגן געשעפֿט העלפֿן באַשטימען, ווי וויכטיק ס׳איז דאָס געשעפֿט אָדער דער פּראָפֿעסיאָנאַל. דאָ, ווי אויבן בײַ דעם באַ־

[1] gilded ghetto.

[2] י. לעשטשינסקי, „דאָס סאָציאַלע פּנים פֿון אַמעריקאַנער ייִדנטום״, ייִוואָ־בלעטער XVII, מאַרץ־אַפּריל 1941, זז׳ 115־116.

שטימען די סאַציאַלע פֿאַזיציע פֿון דעם אינטערוויוּרטן, גילט גיכער דער נעגאַטיוועך סימן. דאָס ניט האָבן קיין טעלעפֿאָן איז אַ גוטער צייכן פֿון אומוויכטיקייט.

III. געבוירן־אָרט און עקאָנאָמישער הינטערגרונט

פֿאַר אמעריקאַנער געבוירענע:

1. שטאָט, שטאַט.
2. פֿון וואָסער לאַנד קומט די פֿאַמיליע, ווי לאַנג אין די פֿ״ש.
3. פֿרוּערדיקע באַשעפֿטיקונגען.

פֿאַר אויסלענדיש געבוירענע:

4. געבוירן־לאַנד, בירגערשאַפֿט: א) פֿרעמדע, ב) נאַטוראַליזירט.
5. אין וואָסער שטאָט געווויינט אין אויסלאַנד. באַשעפֿטיקונג.
6. וויפֿל יאָר אין פֿ״ש. אין וואָסער פֿאַרט אָנגעקומען.
7. ערשטע באַשעפֿטיקונג אין די פֿ״ש.

פֿאַר ביידע גרופּעס:

8. אין וואָסערע שטאָט געווויינט ביז אונדזער שטאָט.
9. וויפֿל יאָר אין אונדזער שטאָט. צוליב וואָס געקומען אהער.
10. ערשטע באַשעפֿטיקונג ביי אונדז אין שטאָט.

דאָ שטעלן מיר פֿעסט דאָס געבוירן־לאַנד און די בירגערשאַפֿט. אפֿשר וועלן מיר קענען אויסגעפֿינען, צי ס׳זײַנען פֿאַראַן עיקרדיקע אונטערשיידן אין די באַשעפֿטיקונגען ביי יידן וואָס שטאַמען אָפּ פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. ווי שטאַרק איז די ווירקונג פֿון דעם מיטגעבראַכטן מאַטעריעלן און סאַציאַל־קולטורעלן פֿאַרמעג און ווי שפּיגלט ער זיך אָפּ ביי דעם צווייטן, הי געבוירענעם, דור?[3]

פֿון די ענטפֿערס אויף דער פֿראַגע וועגן בירגערשאַפֿט דערוויסן מיר זיך, ווי גרויס איז דער פּראָצענט „אויסלענדערס״. נעמט מען אין באַטראַכט דאָס אָפּשטאַמלאַנד, קאָנען מיר פֿעסטשטעלן די אונטערשיידן אין דער פֿראַגע ביי אימיגראַנטן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. די רעזולטאַטן וועט זײַן וויכטיק צו פֿאַרגלײַכן מיט ענלעכע פֿאַרשונגען ביי אַנדערע עטנישע גרופּעס.

ביי אַמעריקאַנער געבוירענע ווילן מיר וויסן, פֿון וואַנען די משפּחה שטאַמט און ווי לאַנג צוריק זי האָט אײַנגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

וויסן מיר דעם נאַמען פֿון דער שטאָט, אין וועלכער איינער האָט געלעבט מעבֿר־לַים, וויסן מיר געווויינטלעך די גרייס און דעם כאַראַקטער פֿון דער שטאָט. דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע וועט העלפֿן פֿעסטשטעלן, צי איז דאָ אַ שייכות צווישן יענעם וווינאָרט און דער צופֿאַסעוודיקייט צו נײַע לעבנס־באַדינגונגען.

די פֿראַגע וועגן דער באַשעפֿטיקונג מעבֿר־לַים וואָלט בעצם געדאַרפֿט געשטעלט ווערן אין דער גרופּע V, נאָר זי קומט דאָ מחמת פּסיכאָלאָגישע טעמים. רעדנדיק וועגן יענער זײַט ים איז נאַטירלעך צו פֿרעגן, מיט וואָס מען האָט זיך דאָרט באַשעפֿטיקט. ווערט דער ענטפֿער באַטראַכט אין צוזאַמענהאַנג מיט

[3] דאָרט, ד׳ 113.

III—7, די ערשטע באַשעפּטיקונג אין אַמעריקע, און מיט V, די איצטיקע באַ־שעפּטיקונג, באַקומט זיך אַ בילד פֿון די עקאָנאָמישע גילגולים פֿון דעם אינ־טערוויוירטן.

דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע 6 דאַרף העלפֿן אויפֿקלערן די שוויכותן צווישן פֿאַרשיידענע פֿאַקטן און דער צאָל יאָרן וואָס אייגער געפֿינט זיך אין לאַנד.

פֿראַגע 8 דאַרף באַשטימען די וואַנדער־טענדענצן. באַטראַכט מען דאָס אין פֿאַרבונד מיטן געבוירן־לאַנד, קאָן מען אפֿשר צוקומען צו אונטערשיידן צווישן הי געבוירענע און אימיגראַנטן אין דעם פּרט. נעמט מען אין באַטראַכט גרופּע V, קאָן מען זען די שוויכות צווישן וואַנדערונגען און באַשעפֿטיקונג.

דער ענטפֿער אויף פֿראַגע 9 דאַרף באַווייזן דעם גראַד אינגעזעלשאַפֿטלעכער בי־אונדז אין שטאָט ווי אויך די סיבות וואָס פֿירן צום קומען אין אַ נייער שטאָט אַרײַן.

IV. פֿאַמיליע־סטאַטוס

1. ניט חתונה געהאַט, חתונה געהאַט (ווי לאַנג), אַלמן, אַלמנה, צעשיידט.
2. אויב געמישטער זיווג, צי אַנגענומען נייע אמונה; פֿרוערדיקע אמונה.

אין פֿאַרבונד מיט I—1 (עלטער) האָבן מיר דעם ענטפֿער אויף דער פֿראַגע, אין וועלכן עלטער האָבן אונדזערע יידן חתונה און ווי לאַנג עס געדויערט פֿון דער חתונה ביזן געבוירן פֿון ערשטן קינד.

ווי אומעטום אין פֿרעגבויגן דאַרף אויך דאָ דורכגעפֿירט ווערן אַ פֿאַרגלײַך צווישן מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע עקאָנאָמישע אומשטאַנדן, פֿון פֿאַרשיידענעם גראַד בילדונג, מיט אַ פֿאַרשיידענער צאָל יאָרן אין לאַנד. ווי גרויס איז דער פּראָצענט פֿון געמישטע חתונות? ווי אָפֿט איז מען זיך מגייר, אַז מען האָט חתונה מיט אַ יידן? (צו דער שמד־פּראָבלעם אין פֿאַל פֿון געמישטע חתונות קאָנען מיר דאָ ניט צוקומען.) וועלכע קריסטלעכע גרופּעס האָבן אַ גרעסערן פּראָצענט געמישטע חתונות מיט יידן? בי־ווועלכע יידישע גרופּעס קומען אָפֿ־טער פֿאָר געמישטע חתונות?

אין שוויכות מיט די ווייטערדיקע גרופּעס פֿראַגעס וועלן מיר קענען דערגיין, צי שאָפֿט זיך אין פֿאַל פֿון געמישטע זיווגים אַ נעענטערע פֿאַרבינדונג מיט קריסטן צי פֿאַרקערט (XV); צי קריגן די קינדער אַ יידישע דערציונג, צי באַ־זוכן די מענטשן אַ סינאַגאָגע, צי באַלאַנגען זיי צו יידישע קלובן אאַז״ו (VII, IX, XI); צי ווערט מען אַליין אָפּגערעכנט פֿון יידישן לעבן, צי פֿאַרקערט, מען ווילל דווקא באַווייזן געטריישאָפֿט צו יידישע אַרגאַניזאַציעס.

V. באַשעפֿטיקונג

1. א) באַשעפֿטיקט אַרבעטערס, ב) אַרבעט פֿאַר זיך, ג) אין פֿאַמיליע־געשעפֿט אָן געצאָלט, ד) אַרבעטער, ה) אַרבעט שוין ניט, ו) אָפּהענגיק (אַרבעט, אַרבעט ניט).

2. טיפּ אַרבעט: א) קוואַליפֿיצירט, ב) ניט־קוואַליפֿיצירט; פּאָזיציע.
3. טיפּ געשעפֿט, צאָל אַרבעטערס.
4. באַשעפֿטיקונג־אָמביציעס: א מאָל, איצט.

די פֿראָגעס 1—3 רייַדן פֿאַר זיך.

4. עס איז ווייניק צו וויסן, מיט וואָס אייניער באַשעפֿטיקט זיך. מיר דאַרפֿן אויך אויסגעפֿינען, וואָס ער האָט געוואָלט זײַן און וואָס ער וואָלט איצט וועלן זײַן.

די פֿראָגע איז פֿון גאָר גרויס וויכטיקייט, ווען מען פֿאַרגלײַכט די ענט־פֿערס פֿון די עלטערן מיט די ענטפֿערס פֿון די קינדער. דאָ זעען מיר וואָס עלטערן ווילן זייערע קינדער זאָלן זײַן און וואָס די קינדער ווילן זײַן. דאָ זעען מיר אויך, וואָס עלטערן האָבן געוווּנטשן זייערע קינדער זאָלן זײַן, וואָס ס׳איז מקום געווען אָן צי זײַנען זיי מיט דעם צופֿרידן. עס איז קיין ספֿק ניט, אַז געגנוג עלטערן האָבן חרטה אויף זייער טרײַבן דעם זון דווקא צו ווערן אַן אַדוואָקאַט. צי קומט פֿאַר אַ שינוי אין די וווּנטשן פֿון די עלטערן אין דעם פֿרט? אין וואָס באַשטייען די שינויים? פֿון דער צווייטער זײַט איז וויכטיק צו זען, וואָס איז די שטימונג בײַ דער יוגנט בנוגע באַשעפֿטיקונג. ווי אַזוי רעאַגירן די ייִנגערע מיטגלידער פֿון דער פֿאַמיליע אינעם ליכט פֿון דער באַ־שעפֿטיקונג פֿון אַן עלטערן ברודער אָדער שוועסטער? צי מערקן זיך טענ־דענצן בײַם צווייטן דור אַוועקצוגיין אין אַנדערע עקאָנאָמישע צווײַגן וויַ די, אין וועלכע זייערע עלטערן זײַנען באַשעפֿטיקט? צי גייט אָט דער צווייטער און דריטער דור ווידער אַוועק אין איין צווײַג אָדער אין גאָר פֿאַרשיידענע צווײַגן?

VI. פֿאַרווײַלונגען

1. איצטיקע פֿאַרווײַלונגען.
2. פֿאַראינטערעסירט אין: א) לעקציעס, ב) דראַמע, ג) קונסט, ד) מוזיק, ה) גימנאַסטיק, ו) טאַנצן, ז) געזעלשאַפֿטן, ח) לײַבהאַבעריַען (אויס־רעכענען), ט) אַנדערע (אויסרעכענען).

דאָ האָבן מיר די מיגלעכקייט צו זען, אויף וויפֿל זײַנען פֿאַראַן שותפֿותדיקע פֿאַרווײַלונג־אינטערעסן צווישן עלטערן און קינדער. ווי אַזוי איז אין דעם פֿרט אין אימיגראַנטן־משפּחות און בײַ הי געבוירענע אָדער אַמעריקאַניזירטע. וואָס איז די שייכות צווישן פֿאַרווײַלונג־אינטערעסן און פּאָליטישער צוגעהעריקייט (XII).

ווי אומעטום איז אויך אין דעם פֿאַל פֿון פֿאַרווײַלונג וויכטיק צו וויסן ניט נאָר דעם צושטאַנד ווי ער איז, נאָר אויך די טענדענצן, די פֿאַרלאַנגען פֿון די אויסגעפֿאַרשטע. דערויף דאַרף אונדז ענטפֿערן פונקט 2. דאָ דערוויסן מיר זיך אויך, ווי אַזוי די עלטערן ווילן, אַז זייערע קינדער זאָלן פֿאַרברענגען און וואָס איז דער ווילן פֿון די קינדער גופֿא, די אונטערשיידן צווישן קינדער פֿון פֿאַרשיידענע היימען, צי האָט די ייִדישע דערציונג אַ וויַרקונג אויף די פֿאַרווײַלונג־אינטערעסן אַזוי־וו.

VII. בילדונג

י ד י ש ע :

1. געלערנט אין: א) חדר, ב) תּלמוד־תּורה, ג) ישיבֿה, ד) סאַנדייסקול, ה) יודישע שול, ו) פּריוואַט. עלטער: א) וואָן אַנגעקומען, ב) וואָן אויפֿגעהערט.
2. לערנט איצט (נאָמען פֿון שול), קלאַס, מדרגה.
3. פֿאַר וואָס אויסגעקליבן די שול.
4. חבֿרים גייען (אַנרופֿן די שול).
5. האָט געוואָלט קענען: א) העברעיש, ב) יודיש. טעמים.
6. וויל איצט קענען: א) העברעיש, ב) יודיש. טעמים.
7. פֿאַרשלאָגן וועגן יודישער בילדונג אויפֿן סמך פֿון פּערזענלעכער פּראַקטיק.

א ל ג ע מ י נ ע :

8. געלערנט אין: פֿאַבליקסקול, חיסקול, פֿאַכשול, קאַלערזש (נאָמען, אָרט).
9. געענדיקט מיטן גראַד . . . . טעמים פֿאַר ספּעציאַליזירן זיך.
10. לערנט איצט אין: פֿאַבליקסקול, חיסקול, פֿאַכשול, קאַלערזש (נאָמען, אָרט). יאָר, מדרגה.

דאָס רובֿ פֿראַגעס ריידן פֿאַר זיך און דאַרפֿן ניט אויסגעטיטשט ווערן. נאָר עטלעכע צוגאַב־פּירושים: צי שיקט מען די יינגערע קינדער אין אַנדערע אַנ־שטאַלטן ווי מען האָט געשיקט די עלטערע? צי שטיצט אָדער פֿאַלט די צאָל יאָרן וואָס די קינדער קריגן אַ יידישע דערציונג?

אין 2 רעדט זיך נאָר וועגן די וועלכע באַזוכן איצט אַ יידישע דערציונג־אינסטיטוציע. דער נאָמען פֿון דער שול וועט העלפֿן פֿעסטשטעלן, וואָסער אינ־סטיטוציע ס׳איז מער פּאָפּולער, צי קינדער פֿון דער זעלביקער משפּחה באַזוכן ניט פֿאַרשיידענע טיפּן אינסטיטוציעס (עס איז דאָך אַ גאַנץ אָפּטע דערשיינונג, אַז אַ מיידל זאָל גיין אין אַ יידישער שול און אַ יינגל פֿון דער זעלביקער משפּחה אין אַ תּלמוד־תּורה). נעמען מיר אין אַכט דעם עלטער, זעען מיר, ווי־פֿל קינדער גייען אין תּלמוד־תּורה נאָך בר־מיצווה. נעמען מיר אין באַטראַכט די עקאָנאָמישע, סאָציאַלע אאז״ו לאָגע פֿון די עלטערן, קאָנען מיר זען, צי אַ געוויסער טיפּ שול איז נעענטער צום האַרצן אַ געוויסן שיכט באַפֿעלקערונג אָדער מען שיקט דאָס קינד אין דער „היברו״ וואָס איז צום נעענטסטן צום הויז.

דער קלאַס און די מדרגה וואָס דער תּלמיד פֿאַרנעמט אין זיין קלאַס גיט אונדז די מיגלעכקייט צו פֿאַרגלייכן זיין אַרבעט אין דער יידישער שול און אין דער אַלגעמיינער (VII—10). וואָר לערנט זיך בעסער, יינגלעך אָדער מיידלעך?

מיר וועלן זען צוזוקומען צו די לערערס פֿון די קינדער און אויסצוגעפֿינען, „צי איז די קוואַליטעט פֿון די קינדערס שולאַרבעט פֿאַרבונדן מיטן מין היים פֿון וועלכער זיי קומען״ און „צי איז דאָס טאַקע אמת, אַז וואָס עלטער קינדער זיינען, אַלץ קלענער ווערט די צאָל וואָס ווײַזן אַרויס וואַרעמע פֿאַראינטערעסירטקייט אין יידישער דערציונג״?*

---

* ל. לעהרער, „פֿאַרשפֿראָבלעמען אין יידישער דערציונג״, יוּוא־בלעטער XVI, נאָוועמבער־דעצעמבער 1940, זז׳ 97—104.

3. דאָ דערוויסן מיר זיך, צי ווייסן די עלטערן די אונטערשיידן צווישן די פֿאַרשיידענערלײַ יידישע דערציונג־אַנשטאַלטן. פֿון די קינדערס ענט־פֿערס אויף דער זעלביקער פֿראַגע זענען מיר, צי ווייסן זיי, וועגן וואָס ס׳האַנדלט זיך. אין וועלכן עלטער הייבן זיי אָן צו פֿאַרשטיין, אַז ס׳זײַנען דאָ אונטערשיידן, און ווי אַזוי פֿאַרשטייען זיי די אַנדערשקייטן?

4, 5. פֿון די עלטערן דערוויסן מיר זיך ערשטנס, צי זיי אַליין האָבן גע־וואָלט קענען העברעיש אָדער יידיש און פֿאַר וואָס זיי האָבן עס געוואָלט. צווייטנס זענען מיר פֿון זייערע ענטפֿערס וועגן די קינדער, צי האָבן זיי געוואָלט, אַז זייערע קינדער זאָלן קאָנען אונדזערע שפּראַכן. צי האָט זיך זייער באַציונג צו דער פֿראַגע געביטן אין לויף פֿון די יאָרן? צי האָט ניט למשל אַ פֿאַרבעסערטע עקא־נאָמישע לאָגע געווירקט נעגאַטיוו אויפֿן וועלן לערנען די קינדער יידיש? צי האָבן ניט אַנדערע סיבות, למשל קנאָפּע פּעולות פֿון די עלטערע קינדער, גע־פֿירט דערצו, מען זאָל די יינגערע קינדער ניט וועלן לערנען קיין העברעיש? צי שטײגט אָדער פֿאַלט בײַ די עלטערן דער וויל֯ן צו לערנען די קינדער איינע אָדער ביידע שפּראַכן?

פֿון די קינדערס ענטפֿערס וויידער געפֿינען מיר אויס, וואָס איז זייער באַ־ציונג צו די שפּראַכן. צי קומען בײַ זיי פֿאַר שינויים און וואָסערע? צי איז ניט למשל אַ דאַנק דעם ציוניזם געשטיגן דער חשק צו לערנען העברעיש? ווי אַזוי האָט געווירקט די יידישיסטישע אויפֿקלער־אַרבעט אויף די קינדער?

דער גראַד אַלגעמיינע בילדונג פֿון דעם אינטערוויוירטן איז נייטיק, כדי אויסצופֿינען די שטיכותן צווישן בילדונג און אַ גרויסער צאָל פֿראַבלעמען, וואָס ווערן באַהאַנדלט אין פֿרעגבויגן.

9. וואָס פֿירט צום ספּעציאַליזירן זיך? צי איז דאָס דער אינטערעס אין דעם לימוד, דאָס שטרעבן צו אַ קאַריערע צי גאָר דער וויל֯ן פֿון די עלטערן. דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע דאַרף באַטראַכט ווערן אין שטיכות מיטן ענטפֿער אויף V—4 וועגן אַמאָליק און איצטיקע באַשעפֿטיקונג־אַמביציעס.

10. אויב דער אינטערוויוירטער לערנט נאָך, וויל֯ן מיר וויסן, וווּ און ווי אַזוי ער לערנט. מען דאַרף פֿעסטשטעלן, וואָסער פּראָצענט יידן פֿאַרענדיקט די פּאָליסקסקול, וואָסער פּראָצענט לערנט זיך אין הײַסקול, אין די קאָלעדזשן און אין די פֿאַכשול֯ן? דאָ האָבן מיר אויך אַ מעגלעכקייט צו זען, צי קומען פֿאַר שינויים אין די לימודים, אין וועלכע אונדזער יוגנט ספּעציאַליזירט זיך. צי ווערט למשל גרעסער די צאָל אינזשענירן איידער די צאָל אַדוואָקאַטן, כעמי־קערס איידער לערערס? צי איז פֿאַראַן אַ שטיכות צווישן דער סאָציאַל־עקאָנא־מישער לאָגע פֿון די עלטערן און די פֿאַכן, אין וועלכע זייערע קינדער ספּעציא־ליזירן זיך?

אַן אַנדער קאָמפּלעקס פֿראַגעס:

צי קאָן מען אָנווײַזן אויף געוויסע גרופּעס יידן, וועמענס קינדער ס׳לערנען זיך בעסער? צי הענגען די פּעולות אָפּ פֿון עקאָנאָמישע אומשטאַנדן? אין פֿאַל

פֿון איינעם וועלכער באַזוכט נאָך אַ ייִדישע שול דאַרף מען, ווי ס׳איז שוין אויבן אָנגעוויזן געוואָרן, זען, צי דאָס באַווירקט די פּעולות אין דער אַלגעמיינער שול. אויב ס׳זאָל זיך אַרויסווײַזן, ווי מען זאָגט טייל מאָל, אַז די תלמידים פֿון די ייִדישע שולן לערנען זיך אין די אַלגעמיינע שולן בעסער ווי די וואָס לערנען ניט אין אַ ייִדישער שול, האָבן מיר אַ גוטן ענטפֿער צו די עלטערן וועלכע שיקן ניט זייערע קינדער אין ייִדישע שולן, ווײַל זיי האָבן מורא, ס׳זאָל זיי ניט שטערן אין זייער לערנען אין די אַלגעמיינע שולן.

VIII. שפּראַך

1. שמועסשפּראַך מיט פֿאַמיליע־מיטגלידער.
2. וואָסערע שפּראַכן קענט איר: א) פֿאַרשטיין, ב) רעדן, ג) לייענען, ד) שרײַבן.

1. פֿון דעם ענטפֿער אויף דער פֿראַגע דאַרפֿן מיר זיך דערוויסן, ניט נאָר ווי ס׳האַלט בײַ אונדז מיט דער שפּראַכן־פֿראַגע, נאָר אויך וועגן די טענ־דענצן אין דעם פּרט. צי רעדן עלטערן־אימיגראַנטן אויף דער זעלביקער שפּראַך צו די עלטערע און ייִנגערע קינדער? אויף וואָסער שפּראַך רעדן די קינדער צו די עלטערן? צי איז אין דעם פּרט פֿאַראַן אַן אונטערשייד צווישן די עלטערע און די ייִנגערע קינדער? אויף וואָסער שפּראַך רעדן די קינ־דער צווישן זיך? צי איז פֿאַראַן אַן אונטערשייד צווישן קינדער וועלכע האָבן געלערנט אין אַ ייִדישער שול און די וועלכע האָבן אין אַזאַ שול ניט געלערנט?

2. די ענטפֿערס אויף די פֿראַגעס דאַרפֿן געבן אַ באַגריף, וואָס זײַנען די דורכשניטלעכע פּעולות אין העברעיִש און ייִדיש פֿון די ייִדישע דערציִונגס־אַנשטאַלטן. די ידיעות אין לייענען, שרײַבן, פֿאַרשטיין און רעדן וועט מען דאַרפֿן קלאַסיפֿיצירן לויט דער צאָל יאָרן וואָס איינער האָט געלערנט העברעיִש אָדער ייִדיש. צי איז, לאָמיר זאָגן, פֿאַראַן אַן אונטערשייד אין די ידיעות, מיט יאָרן נאָכן אַרויסטרעטן פֿון שול, צווישן איינעם וועלכער האָט געלערנט צוויי יאָר און אַ צווייטן וועלכער האָט געלערנט זעקס יאָר? ווי אַזוי פֿאַרגלײַכט זיך העברעיִש מיט ייִדיש? אאַז״וו.

IX. רעליגיע

1. מיטגליד פֿון סינאַגאָגע (נאָמען).
2. פֿריִער אַ מיטגליד פֿון (נאָמען).
3. טעם פֿאַר אַרײַנטרעטן אין דער איצטיקער סינאַגאָגע.
4. גייט אין סינאַגאָגע: א) אַלע טאָג, ב) שבת, ג) ימים־נוראים.
5. א) שומר־שבת, ב) פֿליישיק און מילכיק געפֿעס, ג) כשר אין דער היים, מחוץ דער שטוב, ד) מזוזות, ה) ליכט פֿרײַטאָג צו נאַכטס, ו) פֿאַסט יום־כיפּור, ז) ריכט אָפּ אַ סדר, ח) בר־מיצווה, ט) יאָרצײַט.
6. אַרבעט ניט, גייט ניט אין שול אום (אויסרעכענען, אין וועלכע יום־טובֿים).
7. קרקע (נאָמען פֿון בית־עולם).

דאָ געפֿינען מיר אויס די רעלאַטיווע שטאַרקייט פֿון די פֿאַרשיידענע סינאַגאָגעס. וואָס איז די שײַכות צווישן עלטער, בילדונג, עקאָנאָמישע אומ־

שטאַנדן, סאָציאַלן הינטערגרונט, ייִדישער דערציִונג און דעם באַלאַנגען צו איין מין סינאַגאָגע אָדער אַ צווייטן? ווייסן מיר די סינאַגאָגע, פֿון וועלכער איינער איז פֿריִער געווען אַ מיטגליד, קריגן מיר אַ בילד פֿון „סינאַגאָגאַלע וואַנ־דערונגען" אין ייִדישן לעבן, מיר דערוויסן זיך, וואָס זײַנען די טענדענצן אין דעם פּרט.

ווי אָפֿט גייט מען אין שול אַרײַן? וויפֿל „שבת־יום־טובֿדיקע ייִדן" האָבן מיר? וואָסער פּראָצענט מיטגלידער אין יעדער סינאַגאָגע גייען אין שול אַרײַן אַלע טאָג, שבת, יום־טובֿ, בלויז ימים־נוראים?

ווי אַזוי האַלט מיט אָפּהיטן געוויסע מיצוות? וואָס ווערט מער און וואָס ווייניקער אָפּגעהיט? ניט דאַוונען און ניט אָפּהיטן שבת מיינט נאָך ניט, אַז מען האָט ניט קיין פֿליישיק און מילכיק געפֿעס; ניט עסן קיין טרייפֿס אין הויז מיינט נאָך ניט, אַז מען טוט דאָס ניט מחוצן הויז; ניט אָפּהיטן קיין איינע פֿון די אויסגערעכנטע מיצוות מיינט געוויס ניט, אַז מען פּראַוועט ניט קיין סדר, אאַז"וו. וואָס פֿאַר אַ שינויים קומען פֿאָר אינעם טראַדיציאָנעלן ייִדישן לעבן? ווי אַזוי שפּיגלען זיי זיך אָפּ אין פֿאַרשיידענע גרופּעס? וואָס זײַנען די אונטערשיידן צווישן יונג און אַלט אין די זעלביקע משפּחות? צי איז דער אונטערשייד צווישן אימיגראַנטן־עלטערן און זייערע קינדער דער זעלביקער ווי צווישן די גע־בוירענע עלטערן און זייערע קינדער? אאַז"וו.

וועלכע יום־טובֿים היטן די עלטערן און קינדער אָפּ דורך ניט אַרבעטן אָדער ניט גיין אין סקול אַרײַן, און ניט בלויז דורך עסן אַנדערע מאכלים? וואָס איז די שײַכות צווישן אָפּהיטן יום־טובֿ און אַרבעטפּלאַץ? צווישן אָפּהיטן יום־טובֿ און דעם קלאַס („גרייד"), אין וועלכן מען לערנט אין סקול? (עס איז אַ גאַנץ אָפֿטע דערשײַנונג, אַז קינדער פֿון די נידעריקערע קלאַסן זאָלן ניט גיין אין סקול אַרײַן בשעת די קינדער פֿון די עלטערע קלאַסן אין דער זעלביקער משפּחה גייען יאָ.) צי איז פֿאַראַן אַ שײַכות צווישן אָפּהיטן יום־טובֿ און דער רעליגיע־זער דערציִונג וואָס מען האָט באַקומען קינדווײַז?

אַזוי ווי דער בית־עולם געפֿינט זיך געוויינטלעך אין רשות פֿון אַ סינאַ־גאָגע, איז די פֿראַגע פּסיכאָלאָגיש אויפֿן ריכטיקן פּלאַץ. די כּוונה איז דאָ אויסצוגעפֿינען, צי קינדער, ווען זיי הייבן זיך אָן צו באַזאָרגן מיט קרקע, קלײַבן אויס דעם בית־עולם וועלכן זייערע עלטערן האָבן. ווי אַזוי זעט עס אויס בײַ הי געבוירענע לגבי אימיגראַנטן? וויפֿל קינדער פֿון עלטערן וועלכע באַלאַנגען צו ראַדיקאַלע פֿראַטערנאַלע אָרדנס מיט אַן אייגענעם בית־עולם באַזאָרגן זיך מיט אַ קבֿורה־פּלאַץ אויף דעם זעלביקן בית־עולם?

X. צײַטונגען, זשורנאַלן, ביכער

1. צײַטונגען וואָס מען לייענט: א) ייִדישע, ב) אַלגעמיינע.
2. זשורנאַלן וואָס מען לייענט: א) ייִדישע, ב) אַלגעמיינע.
3. ביכער פֿון אַ ייִדישן אינהאַלט וואָס מען לייענט: א) אויף ענגליש, ב) אויף ייִדיש, ג) אויף העברעיִש.

דאָ ווילן מיר פֿעסטשטעלן די לייען־אינטערעסן בײַ פֿאַרשיידענע גרופּעס. וויפֿל און ווער לייענט ייִדישע צײַטונגען? ווער לייענט ענגליש־ייִדישע זשור־נאַלן און וועלכע? אַ לאָקאַלן זשורנאַל לייענט מען געוויינטלעך צוליב דער „סאָסײַעטי פּיידזש"; לייענט מען אָבער אַ צענטראַלן זשורנאַל, האָט מען אַן אינ־טערעס אין ייִדישע פּראָבלעמען. ווער לייענט ביכער אויף ייִדישע טעמעס? ייִדישע ביכער? העברעיִשע ביכער? צי שפּיגלט זיך דאָ אָפּ די ווירקונג פֿון דער ייִדישער דערציִונג־אינסטיטוציע, אין וועלכער מען האָט געלערנט קינדווײַז?

XI. צוגעהעריקייט צו אָרגאַניזאַציעס

1. מיטגליד פֿון ייִדישע אָרגאַניזאַציעס: א) לאָקאַלע, ב) נאַציאָנאַלע.
2. מיטגליד פֿון אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציעס: א) לאָקאַלע, ב) נאַציאָנאַלע.

דאָ געפֿינען מיר אויס די רעלאַטיווע שטאַרקייט פֿון פֿאַרשיידענע אָרגאַ־ניזאַציעס. וויפֿל מענטשן באַלאַנגען צו אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן ניט קיין שײַכות צווישן זיך און אָפֿט מאָל זײַנען זיי גאָר קעגנעריש איינע צו דער צווייטער (אַרבעטער־רינג — חסד של אמת־חבֿרות; ציקאָ — איקוף; נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַרבאַנד — אַד פֿעלאָוס; אאַז"וו)? אָבער ווי דאָס זאָל ניט זײַן, דער פֿאַקט פֿון צוגעהעריקייט צו אַ ייִדישער אָרגאַניזאַציע זאָגט בכל־אופֿן עדות, אַז מען איז פֿאַרבונדן מיטן ייִדישן לעבן. ווי אַקטיוו זײַנען ייִדן אין אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציעס? וואָסערע אָרגאַניזאַציעס זײַנען דאָס? וועלכע גרופּעס ייִדן זײַנען אַקטיוו? וואָס איז די שײַכות צווישן אַקטיווקייט אין ריין ייִדישע און אין אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציעס?

XII. פּאָליטישע צוגעהעריקייט

1. א) מיטגליד, ב) סימפּאַטיקער פֿון (נאָמען פֿון פּאָליטישער פּאַרטיי).
2. פֿריִערדיקע פּאָליטישע צוגעהעריקייט.

דאָ רעדט זיך ניט וועגן שטימען פֿאַר דעם אָדער יענעם קאַנדידאַט; אַזאַ מאָס קאָן אין אַמעריקע ניט גילטן, אַ ראַדיקאַלער רעפּובליקאַנער און אַ רעאַק־ציאָנערער דעמאָקראַט זײַנען ניט קיין זעלטנהייט. דאָ רעדט זיך דערפֿאַר וועגן סימפּאַטיעס מיט פּראָגראַמען. צי קומט די ראַדיקאַלע ייִדישע יוגנט פֿון ראַדיקאַלע היימען, אָדער גאָר פֿאַרקערט, די קינדער פֿון ראַדיקאַלן זײַנען בדרך־כּלל גאַנץ קאָנסערוואַטיוו? ווי אַזוי איז די ווירקונג פֿון דער ראַדיקאַ־לער ייִדישער שול אין דעם פּרט? צי האָט זי בכלל געהאַט אַ ווירקונג?

מיר ווילן אויך אויסגעפֿינען דעם פּאָליטישן גילגול וואָס אונדזערע ייִדן האָבן דורכגעמאַכט. ווי גרויס איז די צאָל היימישע סאָציאַליסטן וועלכע האָבן איצט סימפּאַטיעס מיט קאַפּיטאַליסטישע פּאַרטייען? וואָס פֿאַר אַ שײַכות איז צווישן פּאָליטישע סימפּאַטיעס און עקאָנאָמישן מעמד? אאַז"וו.

XIII. בײַשטײַערונגען

1. אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס: א) ייִדישע, ב) אַלגעמיינע.

בײַשטײַערונגען פֿאַר די אָדער יענע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס דאַרפֿן דינען ווי נאָך אַ צייכן פֿון זייער רעלאַטיווער וויכטיקייט פֿאַר דער

פּערזאָן. אַ סך ייִדן, ווי באַקאָנט, גיבן „אויפֿן משכּן און אויפֿן עגל״, זיי גיבן אָבער פֿאָרט מער אויף זאַכן וואָס זײַנען זיי נעענטער צום האַרצן. וועלכע גרו־פּעס גיבן פֿאַר דער אָדער אַ צווייטער זאַך? צי גיבן ייִדן אויף ניט־ייִדישע אָר־גאַניזאַציעס? ווער און אויף וועלכע אָרגאַניזאַציעס? אאַז״וו.

XIV. ייִדישע פּראָבלעמען און פֿירערשאַפֿט

1. אַנטיסעמיטיזם אין די פֿ״ש דאַרף באַקעמפֿט ווערן דורך אָרגאַניזאַ־ציעס: א) ייִדישע, ב) אַלגעמיינע.
2. ציוניזם איז אַ פֿאַרענטפֿערונג פֿון דער ייִדישער פּראָבלעם: א) מעבֿר־לים, ב) אין די פֿ״ש, ג) בכלל.
3. די וויכטיקסטע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס: א) ייִדישע, ב) אַלגעמיינע.
4. פּראָמינענטע פֿירערס וואָס פֿאַרטרעטן אײַער קוק אין ענינים: א) ייִדי־שע, ב) אַלגעמיינע.
5. יחידים און אָרגאַניזאַציעס וואָס דאַרפֿן פֿאַרטרעטן דאָס אַמעריקאַנער ייִדנטום אויף דער שלום־קאָנפֿערענץ.

1. דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע וועגן מעטאָדן פֿון קאַמף קעגן אַנטיסע־מיטיזם דאַרף באַווײַזן, צי איז פֿאַראַן אַ שרעק צו קעמפֿן אָפֿן קעגן די שׂונאים. ווי שטאַרק זײַנען אָט די שרעקעדיקע אין ייִדישן לעבן? פֿון דער צווייטער זײַט, ווי גרויס איז די צאָל פֿון די וואָס האָבן פֿאַרלוירן דעם צוטרוי צו ניט־ייִדן און ווילן זיך אויף זיי אין גאַנצן ניט פֿאַרלאָזן און גלייבן ניט אין דער שותּפֿות מיט זיי?

2. דאָ ווילן מיר אויסגעפֿינען די רעלאַטיווע שטאַרקייט פֿון די גרופּעס וועלכע האָבן אַ באַשטימטן קוק אויף פֿאַרענטפֿערן די ייִדישע פֿראַגע. וויפֿל זעען די פֿאַרענטפֿערונג אין דער עטאַבלירונג פֿון אַ ייִדישן היימלאַנד? און וואָס מיינען זיי מיט „פֿאַרענטפֿערונג״?

3. אויב צוגעהעריקייט צו אַן אָרגאַניזאַציע אָדער אינסטיטוציע (און אַפֿילו בײַשטײַערונגען וואָס איינער מאַכט פֿאַר זיי) קלערט ניט אויף אין גאַנצן די באַצִיונג צו זיי, דאַרף די פֿראַגע, ספּעציעל ווען מען נעמט אין באַטראַכט צו־געהעריקייט און בײַשטײַערונגען, פֿאַרענטפֿערן, ווי שטאַרק מען האַלט פֿון דער אָדער יענער אינסטיטוציע אָדער אָרגאַניזאַציע. דאָ רעדט זיך שוין ניט וועגן „באַלאַנגען״, נאָר וועגן עפּעס וואָס איז פֿיל, פֿיל וויכטיקער: וועגן באַצִיונג. ווען איינער רופֿט אָן ניט סוגערירטערהייט די אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס וועלכע ער האַלט פֿאַר די וויכטיקסטע, רופֿט ער געוויס אָן די וועלכע ער באַטראַכט פֿאַר אמת וויכטיק, הגם ער אַליין איז אפֿשר דאָרט קיין מיטגליד ניט.

4. די פֿראַגע וועגן פֿירערס וועט ווידער אַרויסהעלפֿן צו באַשטימען דעם וועלטבאַנעם פֿון דעם אינטערוויוירטן. ספּעציעל וויכטיק איז די פֿראַגע וועגן ייִדישער פֿירערשאַפֿט. צי האָט יעדע געזעלשאַפֿטלעכע גרופּע אַרויסגעגעבן אָנערקענטע פֿירערס? וועלכע געזעלשאַפֿטלעכע גרופּירונג האָט מער אַזעלכע

פֿירערס? וועמען באַטראַכט אַ ציוניסט, אַ סאָציאַליסט, אַ פּועלי־ציוניסט אאַז״וו פֿאַר זײַנע פֿירערס? צי האָבן מיר בכלל אָנערקענטע ייִדישע פֿירערס? וועלכע גרופּעס מער, וועלכע ווייניקער?

5. די פֿראַגע וועגן אָנזען פֿון די פֿירערס און אָרגאַניזאַציעס קומט בולטער צום אויסדרוק אין דעם פּונקט. איינער קאָן טאַקע באַטראַכט ווערן ווי אַ וויכ־טיקער פֿירער, נאָר צי איז ער אָבער וויכטיק גענוג, מען זאָל אים וועלן גע־טרויען די פֿאַרטרעטערשאַפֿט בײַ דער שלום־קאָנפֿערענץ? צי האָבן אַלע געזעלשאַפֿטלעכע ריכטונגען אַרויסגעגעבן פֿירערס, וואָס זייערע אייגענע מענטשן זאָלן זיי געטרויען אַזאַ שליחות? אַחוץ דער פֿראַגע וועגן יחידים ווערט דאָ אויך באַהאַנדלט די פֿראַגע פֿון אָרגאַניזאַציעס. ווי אַזוי שטימען אײַן די צוויי? ווי אָפֿט וועט מען אָנווײַזן אַ מענטשן פֿון איין שיטה און אַן אָרגאַ־ניזאַציע פֿון אַן אַנדער שיטה?

XV. געזעלשאַפֿטלעכע באַציִונגען מיט ניט־ייִדן

1. ספּעציפֿישע פֿאַלן פֿון געזעלשאַפֿטלעכן קאָנטאַקט.

באַמערקונגען און צוגאָבן

די עטישע פילאָסאָפיע פון סעדיה גאון

פון פראָפעסאָר מ. לאזערסאן

אין דער קריסטלעכער ליטעראטור פון מיטל־עלטער ביז אראפ צום 19טן י״ה האָט געהערשט דער קוק, אז יידן זײנען געווען און געבליבן אומפעיק צו שאפן און קריטיש צו שאצן פאזיטיוו רעכט. אויסגעטײטשט האָט מען דאָס אזוי: פאר צײטן אין זייער אייגענעם לאנד האבן יידן געהאט א שטרענג טעאקראטישן סדר — אן איבערוואג פון די כהנים איבער די מלכים, און פון רעליגיעזן רעכט איבערן וועלטלעכן; שפעטער זײנען דאך אוודאי אלע געזעצן געווען בײ יידן רעליגיעז סאנקציאנירט דורך דער געשריבענער תורה און דורך דער תורה שבעל־פה פונעם תלמוד. בײ אנדערע פעלקער שטעלט מען אריוס דאָס נאטירלעכע, גערעכטע רעכט קעגן דעם פארעלטערטן, אומגערעכטן פאזיטיוון רעכט פון די מלוכישע געזעצן. בײ א קיבוץ וואָס האָט קיין מאל ניט געהאט קיין וועלטלעכן רעכטלעכן סדר און קיין וועלטלעך רעכט האָט נאטירלעך רעכט וואָס שטעלט זיך קריטיש קעגן דעם געשריבענעם געזעץ געמוזט אויסקומען ווי א חילול־הקודש.

דער דאזיקער קוק באקומט זײן אויבנאויפיקע באשטעטיקונג אין דעם פאקט, אז אפילו די עוואנגעליע, וואָס זי איז דאך אויפגעשטאנען אין אן אפענעם רעוואלט קעגן דער טראדיציאנעלער יידישקייט, האָט אויך געפונען פאר נייטיק צו דערקלערן, אז קריסטוס איז „געקומען אויסצופאלגן דאָס געזעץ, ניט עס פארשטערן״.

אין גאנצן ריכטיק איז אבער דער קוק פארט ניט. אמת, א דאנק די באזונדערע תנאים פון יידישן לעבן זײנען בײ אונדז ניט אויפגעקומען קיין באזונדערע ווערק וואָס זאלן זײן אין גאנצן אפגעגעבן צו פראגעס פון פאליטיק, מלוכה, געזעלשאפטלעכן יושר און רעכט־פילאסאפיע. אבער א גרויסער רעכטלערער־פאליטישער מאטעריאל איז אויסגעשפרייט אין תנך, איבער הויפט אינעם ספר שופטים, בײ די גרעסערע נביאים, אין ספר איוב. אויך אין תלמוד געפינט זיך אן אוצר צעזייטע געדאנקען וועגן סאציאלער און מלוכישער עטיק, וועגן די מיצוות בין אדם לחברו, וועגן די מיצוות בני־נח, וואָס זײנען א מוז פאר יעטווידער גר וואָס וויל זיך באזעצן צווישן יידן. די אנטקעגנשטעלונג פון די יידישע עשרת־הדברות צו די זיבן אינטערנאציאנאלע נאָרמעס פון די בני־נח בלײבט ביז היינטיקן טאג דער בולטסטער אויסדרוק פון דעם אלטיידישן רעכטלעכן גדאנק. אט דאָס מוז מען האבן אין זינען, כאטש עס איז א פאקט, אז דאָס איז אלץ געווען ארײנגעגאנגען אין דעם סאנקציאנירטן אוצר יידישע

רעליגיעזקייט, אז אפילו דער רעוואלוציאנערער ספר איובֿ און די מיצוות פון די בני־נח זיבנען אינקארפארירט געווארן אין רעליגיעזן רעכט.

אין דעם אפשניט פארן כפתובֿ איז אויך געווען באהאלטן, אונטער אלע שאלעכצן פון אויסווייניקסטער נאַרמאַטיווקייט, אן אינעווייניקסטע נטיה צו קריטיקירן דאס געזעץ. אפילו די אינטעליגנג גופא אין צווייערליי מיצוות, צווישן מענטש און גאט און צווישן מענטש און מענטש, האלט אין זיך אויך אַ קוואל פון אַ קריטישן אנטקעגנשטעל. אַ מער אינטענסיווע קריטישע ארבעט האט זיך אנגעהויבן שפעטער, בפרט נאך דעם ווי די סיסטעם יידישע עטיק האט זיך צונויפגעשטויסן מיט אנדערע עטישע סיסטעמען פונעם פריִיקן מיטל־עלטער און ס׳איז געווען אַ ספּנה צו פארלירן גלייביקע יידן צו אנדערע רעליגיעס. און דאַ האט זיך נאך אַ מאל אנטפלעקט דער כלל: וואס נעענטער געווייסע באַנעמען זיבנען געשטאנען צו יידישקייט, אלץ שארפער האט מען זיך געדארפט אפשיידן פון אזעלכע באַנעמען. דער כלל גיט אונדז צו פארשטיין די שארפקייט פון סעדיה גאונס קאמף קעגן די קראים.

זיבן קוק אויף די גרונטפראגעס פון עטיק האט סעדיה אנטוויקלט אין ספר האמונות והדעות, און זיבן הויפטטעזיס איז די פרי ה י ט פון ווילן. סעדיה האט ניט געדארפט פאר דעם טעזיס זיך סומך זיבן אויף דער ארבישער פילאסאפיע פון זיבן צייטן; ער איז שוין געווען לאנג פארפעסטיקט אין תלמוד, ווו דער אויסגאנגפונקט איז בחירה: דער יחיד האט שטענדיק די מיגלעכקייט פרַי אויסצוקלייבן זיבנע מעשים און זיך צו באשליסן, וואס פאר אַ וועג און וואס פאר אַ הנהגה ער געפינט פאר ריכטיק. דער תלמוד האט דאס אויסגעדריקט אין די ווערטער, אז אלץ איז באשטימט פון גאט, אחוץ דער רצון פונעם מענטשן זיך אונטערצוואַרפן די געזעצן און מיצוות אדער ניט (הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים).

אבער סעדיה איז געגאנגען אַ סך וויטער פארן טראדיציאנעלן תלמודישן באגעם וועלכער האט פון דעסט וועגן דערלאזן געוויסע וואריאציעס אין דעם פרט. בנוגע צו דער מיגלעכקייט, וואס גאט האט געגעבן דעם מענטשן פרַי אויסצוקלייבן זיבנע מעשים, זאגט סעדיה אט וואס:

„דער בורא נעמט ניט אויף זיך קיין שום השגחה איבער די מעשים פון מענטשן און ער צווינגט זיי ניט צו טאן זיי אדער ניט צו טאן. דער מענטש שטעלט זיך פאר אין זיבן נשמה, אז ער קען ריידן אדער שווייגן, וואס ניט איז נעמען אדער לאזן ליגן, און ער שטעלט זיך ניט פאר, אז עס איז פאראן אן אנדער כוח וועלכער קען אים אפהאלטן פון זיבן שטרעב בכלל. דאס הייסט ניט אנ־דערש ווי דאס, אז דער מענטש פירט זיבן טבֿע מיט זיבן שכל [שהוא מנהיג טבֿעו בשכלו]... אויב דער בורא וואלט אים געצווונגען, וואלט דאך ניט געווען קיין זינען צו באפעלן אדער וואַרענען דעם מענטשן. און אויב גאט וואלט אים געצווונגען אויף אַ געוויסן אקט, וואלט ניט געווען געראטן דערנאך צו שטראפן דעם מענטשן דערפאר. און נאך מער: אויב מענטשן וואלטן זיבן געצווונגען אין זייערע מעשים, וואלט דעם לוין געדארפט באקומען סיי דער

גאָטספֿאָרכטיקער סיי דער כּופֿר, ווײַל יעדערער פֿון זיי האָט דאָך געטאָן וואָס מען האָט אים באַפֿוילן״.[1]

לויט סעדיהס באַגעם איז דער מענטש אַ פֿרײַער [בן־חורין]. אָבער די פֿרײַהייט פֿאַרשטייט ער ניט נאָר אויף אַ נעגאַטיוון אופֿן, אַז דער פֿרײַער מענטש איז נ י ט געפֿענטעט דורך אַ כּוח וואָס שטייט איבער אים, אַ מענטשלעכן אָדער אַפֿילו אַ געטלעכן. בײַ סעדיה גאון האָט די פֿרײַהייט אַ פֿאַזיטיוון אינהאַלט, דער מענטש איז מסוגל צו געוועלטיקן איבער זיין טבֿע, איבער זײַנע נאַטיר־לעכע שטרעבן.

בעצם האָבן די רעפֿאָרמאַטאָרן וואָס האָבן געלייגט דעם יסוד פֿאַר דער מאָדערנער רעכטלעכער מלוכה געניצט די זעלביקע אַרגומענטן, בשעת זיי האָבן זיך געוואָלט סומך זײַן אויף דער פֿרײַהייט פֿון ווילן. באַזונדער איז דאָס געווען וויכטיק פֿאַר דעם קרימינעלן רעכט. אייגנער פֿון די ערשטע וועלכע האָבן דאָס באַגרינדעט איז געווען דער בארימטער איטאַליענישער דענקער טשע־זאַרע בעקאַריאַ, דער מחבר פֿונעם ווערק „וועגן די פֿאַרברעכנס און די שטראָפֿן״ (1764). נאָך הײַנט גילט אין קרימינעלן רעכט דער פּרינציפּ, אַז שולדיקייט און שטראָף קענען געמאָלט זײַן נאָר בײַ אַ פֿרײַען ווילן; ווער ס׳איז געווען געצוווּנ־גען (פֿיזיש אָדער פּסיכיש) וואָס ניט איז צו טאָן, דער קען ניט ווערן באַשול־דיקט פֿאַר זײַנע מעשׂים.

די פֿרײַע בחירה פֿון דעם פֿרײַען מענטשן דאַרף זײַן במציאות אײַדער אַ געוויסע האַנדלונג איז אָפּגעטאָן געוואָרן. דער מענטש, זאָגט סעדיה, קען גאָרניט ניט טאָן, אויף וואָס ער האָט זיך ניט פֿרײַ באַשלאָסן. דערפֿאַר מוז דער מענטש האָבן די מיגלעכקייט פֿרײַ אויסצוקלײַבן זײַנע האַנדלונגען. אָט פֿאַר וואָס די תורה שטראָפֿט ניט דעם, ווער ס׳האָט געזינדיקט בשוגג, ניט אָפּגעבנדיק זיך קיין חשבון וועגן דעם, וואָס אַזוינס ער טוט.[2] באַשטראָפֿט ווערט דער יחיד נאָר דערפֿאַר וואָס ער האָט ניט געווויסט זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין גוטס און אין שלעכטס.

סעדיה האַלט, אַז דער יחיד איז מסוגל אָפּצושאַצן זײַנע מעשׂים און צו באַשליסן וועגן זיי אויף אַ פֿרײַען אופֿן. ריידנדיק אינעם לשון פֿון עמנואל קאַנט איז שוין בײַ סעדיהן דער אײַנצלנער מענטש אויטאָנאָם אין זײַן עטישן אויסקלײַבן צווישן גוטס און שלעכטס.

אין זײַן שטרעבן צו פֿאַרבעסערן דעם מענטשן גייט סעדיה זייער ווײַט און שטעלט אָפֿילו אַרויס דעם אידעאַל פֿון אַ שלימותדיקן מענטשן. שלימותדיק איז דער וועלכער פֿירט אויס אַלע מיצוות. וואָס מען זאָל קענען דעם ניט זאָגן, איז די עקסיסטענץ פֿון אַזאַ מענטש מיגלעך. סעדיה דערגייט אַזוי ווײַט, אַז ער זוכט אויסצוטיטשן אין דעם גיסט עטלעכע פּסוקים פֿון דער תורה, וואָס לויט זייער נוסח קען זיך דוכטן, אַז זיי לייקענען די שלימות פֿון אַ בשר־ודם.[3]

---

[1] זע האמונות והדעות, מאמר 4, פּרק 3.

[2] דאָרטן גופֿא, מאמר 4, פּרק 2.

[3] דאָרטן גופֿא, מאמר 5, פּרקים 3 און 4.

*

נאך אַ גרעסער חשיבות האָט די נייע אינטייטונג וואָס סעדיה גאון האָט געמאכט אין די עטישע נאָרמעס (מיצוות).

אויב אין זיין טעאָריע איבער דער פֿרייַער בחירה האָט סעדיה געהאָט אַ דירעקטן אַנשפּאָר אין דעם תלמוד און אין דער גאַנצער יידישער רעליגיעז־עטישער טראַדיציע, איז ער אין דעם צווייטן ענין אַ סך ראַדיקאַלער און מער זעלבשטענדיק.

דער געביט נעמט אַרום זיין גאַנצן ראַציאָנאַליסטישן צוגאַנג. די אַראַבישע טעאָלאָגיע האָט אין יענע צייטן אין דער פּערזאָן פֿונעם דענקער אחארי אַנטווייקלט אַן אַנטראָפּאָמאָרפֿיזם, אַריינטראָגנדיק אין רעליגיע (און עטיק) אייגנשאַפֿטן פֿון דעם מענטשן. להיפוך דערצו האָט סעדיה אַרויסגעשטעלט דעם ריינעם ראַציאָנאַליזם, פֿאַר וועלכן ער האָט געקענט געפֿינען גענוג אַנשפּאָר אין עטלעכע נטיות פֿון דעם יידישן רעליגיעזן געדאַנק.[4] אָבער ער איז געגאַנגען נאָך ווייטער, ער האָט געהאָט דעם מוט צו דערקלערן, אַז יענע ערטער אין תנך, וועלכע ווייזן אויס צו שטיין אין אַ סתירה צום שכל, זאָל מען ניט תופֿס זיין לויט זייער אות. דער דאָזיקער סקעפּטיציזם צו דעם אות און צו דעם קוצו של יוד אין דער תורה נעמט זיך טיילווייז בייַ סעדיהן פֿון זיין קאַמף קעגן די קראים מיט זייער פֿאַרגעטערן דעם אות פֿון דער תורה.

אָבער וווּ מיר זאָלן ניט זוכן דעם מקור פֿון סעדיהס באַגייסטערונג פֿאַרן שכל, איז קלאָר, אַז אַן אַזאַ ראַציאָנאַליסטישער טענדענץ וואָלט סעדיה ניט געווען ביכולת אַרויסצורוקן דעם שכל אויף אַזאַ וויכטיקן אָרט, ווי ער האָט דאָס געטאָן.

דער גרויסער נאָוואַטאָרישער פֿאַרדינסט זיינער באַשטייט אין דעם, וואָס ניט האָבנדיק קיין דירעקטן אויטאָריטעט אָדער מקור פֿאַר זיין לגמרי נייער קלאַסיפֿיקאַציע אין דער גאָרער רעליגיעז־עטישער טראַדיציע,[5] טיילט ער אײַן אָלע נאָרמעס אין צוויי קאַטעגאָריעס: 1) מצוות שכליות און 2) מצוות שמעיות. דער ערשטער מין מיצוות איז באַגרינדעט אויפֿן שכל וועלכער קען אָליין אָנווייזן, וואָס דער מענטש מעג און וואָס ער טאָר ניט טאָן. דער צווייטער מין מיצוות איז געבאָטן געוואָרן פֿון גאָט אָליין.[6]

ווי אַ משל פֿאַר די שכלדיקע מיצוות ברענגט סעדיה די ווייטערדיקע פֿיר קאַטעגאָריעס: 1) דער פֿאַרבאָט פֿון הרגענען אַ מענטשן; 2) פֿאַרבאָט פֿון גנבֿה; 3) פֿאַרבאָט פֿון זנות; 4) פֿאַרבאָט פֿון יעטווידער פֿאַלשקייט און לייגן־זאָגן. שפּיכת־דמים, דערקלערט דער ראַציאָנאַליסטישער מחבר, דאַרף מען אָסרן עלפּי־שכל, ווייל אויב מען זאָל דאָס צולאָזן אומבאָשטראָפֿט, וועט איין טייל מענטשן פֿאַרניכטן דעם אַנדערן, אָחוץ וואָס דאָס געפֿינט פֿון צער קען דאָס ניט דערלאָזן.

[4] M. Ventura, *La philosophie de Saadia Gaon*. Paris 1934, p. 298.

[5] אמת, ד. ניימאַרק האָט קורץ אָנגעוויזן (השלח, VI, ד' 71), אַז די דאָזיקע קלאַסיפֿיקאַציע איז באַגרינדעט אויפֿן תלמוד, אָבער ער האָט דאָס ניט דערווייזן.

[6] האמונות . . . מאמר 3, פרקים 2 און 3.

גנבֿה דאַרף זײַן פֿאַרבאָטן, ווײַל אויב ניט, וועט יעדערער פֿרוון אָוועקגנבֿענען בײַם צווייטן, דער יחיד וועט ניט מער וועלן האָבן קיין אייגנס, קיין געלט־אויסקער וועט ניט זײַן מיגלעך (ולא יקנו ממון); ענדיקן וועט זיך דאָס מיט אַן אַלגעמיינער פֿאַראָרעמונג, און קיינער וועט מיט דער צײַט ניט האָבן מער וואָס צו גנבֿענען בײַם צווייטן. זנות דאַרף זײַן פֿאַרבאָטן, ווײַל מענטשן טאָרן ניט זײַן ווי בהמות, און אָחוץ דעם וועט קיינער ניט וויסן, ווער זײַן פֿאָטער איז, קיין שום סדר פֿון ירושה וועט ניט זײַן מיגלעך, אויב אויסגעלאָסנקייט זאָל באַ־הערשן די מענטשלעכע באַציונגען. וואָס ס׳איז נוגע לײַגן־זאָגן איז דער שכל גופֿא מחייבֿ צו זאָגן דעם אמת, אַזוי ווי יעטווידע זאָך איז. דער אמת באַשטע־טיקט זיך אין דער ווירקלעכקייט, און לײַגן גיט אַ פֿאַלש בילד פֿון אַלע זאַכן.

אויב מען דערמאָנט זיך, אַז עטלעכע פֿון סעדיהס פֿאַרגרונטעוועטע מצוות שכליות געהערן בעצם צו די עשרת הדברות וועלכע זײַנען לויט דער טראַדיציע געגעבן געוואָרן אַן שום ראַציאָנעלע דערקלערונגען, נאָר פשוט ווי גאָטס וואָרט פֿון באַרג סיני: לא תרצח (דו זאָלסט ניט הרגענען); לא תגנבֿ (דו זאָלסט ניט גנבֿענען); לא תנאף (דו זאָלסט ניט מזנה זײַן), דעמאָלט ערשט קען מען באַנע־מען, וואָס פֿאַר אַ באמת רעוואָלוציאָנערע ראָלע אַזאַ אַריבערפֿירן פֿון רעליגיעזער אויטאָריטאַרישקייט צו ריין הומאַניסטישער עטיק האָט געדאַרפֿט האָבן אין נײַנטן יאָרהונדערט, ווען די גאַנצע עטיק איז נאָך געווען אײַנגעוויקלט אין הויל־ער הייליקייט.

דאָס צווייטע געביט זײַנען די מצוות שמעיות, די געטלעכע נאָרמעס. זיי זײַנען אָבלִיגאַטאָריש, ווײַל זיי זײַנען הייליק און אומבאַרירלעך, ווײַל זיי זײַנען געגעבן פֿון גאָט. עס וועלן קומען מענטשן, זאָגט סעדיה, וועלכע וועלן זאָגן, אַז אַ געטלעך אַנטפלעקטע געזעץ־געבונג פֿאַר די מענטשלעכע האַנדלונגען איז גאָרניט נייטיק, אויב דער שכל אַליין קען אַנווײַזן דעם מענטשן זײַן ריכטיקן אויפֿפֿיר.[7] די ראַיה זייערע פֿאַלט אָבער אָפּ, אויב מען נעמט אין באַטראַכט, אַז די געטלעכע אַנטפלעקונג דאַרף ניט נאָר איבערגעבן די מענטשן יענע טראַ־דיציאָנעלע געזעצן, וווּ דער שכל בלײַבט אין אַ זײַט, נאָר אויך אויפֿקלערן דעם מענטשן אַלע פּרטים פֿון יענע שכלדיקע מיצוות, וואָס דער שכל ווייס נאָר פֿון זייערע אַלגעמיינע כּללים, אָבער ניט בפֿרטיות.

דווקא די וויכטיקייט פֿון די שכלדיקע מיצוות פֿאַר פֿאַרבעסערן און דער־ציען דעם מענטשן פֿירט, לויט סעדיהן, צו באַרעכטיקן די נויטוועניקייט פֿון באַזונדערע שלוחים און נבֿיאים, וואָס זיי דאַרפֿן פֿונקציאָנירן ווי געזעץ־געבערס פֿאַר דעם געריכטן ראַציאָנאַלן רעכט.[8]

און דאָ קומען מיר צו אַ וויכטיקן אויספֿיר. דורך זײַן קלאָסיפֿיצירן די געזעצן אין צוויי קאַטעגאָריעס האָט סעדיה גאון אַרויסגעבראַכט אַן אייגנאַרטיקע און אָריגינעלע יידישע טעאָריע פֿון נאַטירלעכן רעכט.

---

[7] דאַרטן גופֿא, מאמר 3, פֿרק 3.

[8] זע מײַן בוך הפילוסופיה המשפטית של הרמב״ם, תל־אָביב 1939, ז׳ 23.

די פאליטישע השגות פון סעדיהן געפינען זייער אויסדרוק אינעם לעצטן מאמר פון זיין ספר,* וועלכער באשעפטיקט זיך מיט די פסיכאלאגישע נטיות פונעם מענטשן. דא פילט זיך די השפעה פון אריסטאטעלעסן. סעדיה שטרייכט אונטער, אז פאר א סך מענטשן בלייבט דער עכסטער שטרעב דער שטרעב צו מאכט, אויטאריטעט און גדולה. עס לאזט זיך ניט לייקענען, אז דער רצון זיך צו דערהייבן איבער אנדערע מענטשן איז שטארק אין דער נשמה (הנפש תטה אחר הגדולה ותראה שקשה עליה השפלות אל אדם ולהתודות לו), אבער זיך אונטערווארפן איין מענטשן וואס דערהייבט זיך איבער אנדערע ווילט זיך אויך ניט דעם מענטשן. סעדיה געפינט דעם מיטלווועג וועלכן מיר וואלטן אין אונדזערע צייטן אנגערופן דעם דעמאקראטישן מיטלווועג. ער זאגט, אז אן מאכט און אן א הערשער און הערשאפט קען דער מענטשלעכער סדר ניט באשטיין. עס איז נייטיק, אז די מלכים אין פארשיידענע לענדער זאלן פירן די מלחמות, אז די ריכטערס זאלן פארמישפטן פארברעכערס און אז די אויספירמאכט זאל באשיצן דאס לאנד. אבער די מאכט פון דער מלוכה קען זיך ניט האלטן אויף א הפקרדיקער מאכט וואס באטראכט זיך אליין העכער פאר אלעמען (ויראה עצמו כאלו הוא יחיד לעצת כל אדם). די מאכט פון דער מלוכה דארף זיך האלטן ניט אויפן גייסט פון געוועלטיקן און הערשן, נאר גיכער אויף דער חכמה פון די באהערשטע. און דא ברענגט סעדיה מיט התלהבות די פסוקים פון ישעיה, הושע און אנדערע נביאים וועלכע זיינען שארף אנגעפאלן אויף דער הפקרות און דער גאווה פון די אייגענע און פרעמדע מאנארכן. די באהערשטע מענטשן וועלן שטענדיק געפינען אין גאטס געראטקייט דעם כלי־זיין קעגן די אומ־גערעכטע מעשים פון די הערשערס. דער שטרעב צו דער מאכט גופא איז אונטער די מערסטע אומשטאנדן א בייזע מידה וואס פירט צו זייער שלעכטע רעזולטאטן.

סעדיה גאון האט געהאט בכי אונדז נאר איין דירעקטן יורש. דאס איז געווען בחיה אבן פקודה וואס האט געלעבט אין שפאניע אין דער ערשטער העלפט 11טן י״ה און איז באווויסט אונטערן נאמען רבינו בחיי. אין זיין בארימטן ספר חובות הלבבות (1040) פירט ער ווייטער סעדיהס דאקטרין און שטיצט אויף זייער א פארטיפטן אופן דעם גרונדאנק פון יידישן נאטוררעכט כלפי דעם געשרי־בענעם רעכט. דער רמבם שטעלט זיך בפירוש קעגן סעדיהס קלאסיפיקאציע אין שכלדיקע און געטלעכע געזעצן; אבער אויך בייַם רמבם בלייבט די פרייַע בחירה דער יסוד פון זיין רעכט־פילאסאפיע.

די גינציקע סביבה פון נייַנטן—צוועלפטן יארהונדערט האט זיך שוין ניט איבערגעחזרט. די אקערשט דערמאנטע דרei גרויסע האבן געהאט די מיגלעכ־קייט צו באקענען זיך, אין ארבישע איבערזעצונגען, מיט פלאטאנען און אריס־טאטעלעסן עטלעכע הונדערט יאר פריַער אייידער די גריכישע דענקערס זיינען געווארן פמעט ווי אבליגאטאריש פאר דער קריסטלעכער אירופע. סעדיה,

* האמונות . . . מאמר 10, פרק 3.

דער בחיי און דער רמבם האָבן סינטעזירט די יידישע עטישע פֿילאָסאָפֿיע פֿון תנך און תלמוד מיטן פֿרייַקן אַראַבישן רענעסאַנס וואָס איז עלטער פֿאַרן איירא־פּעישן. אין די ווייטערדיקע תקופֿות פֿון דער יידישער פֿילאָסאָפֿיע האָבן די דרײַ געפֿונען גאָר אַ שוואַכן אָפּקלאַנג. אָבער סעדיהס דאָקטרין ווײַזט אַרויס שטריכן וואָס האָבן זיך איבערגעחזרט מיט אַ פֿינף־זעקס הונדערט יאָר שפּעטער אין דער ראַציאָנאַליסטישער באַוועגונג פֿון 17טן און 18טן י״ה.

סעדיהס רעכט־פֿילאָסאָפֿיע אַליין איז דערִיבער די בעסטע ראַיה אויף דער אומריכטקייט פֿון יענעם אַלטן קוק, אַז נאָר אַזוינע פֿעלקער ווי די גריכן און רוימער האָבן געקאָנט אַרויסרוקן דעם דערהויבענעם געדאַנק פֿון נאַטירלעכן רעכט. געווייסע פֿרוווון צו שמידן די קייט פֿון רעכטלעכן און פֿאַליטישן געדאַנק בײַ יידן זײַנען געמאַכט געוואָרן ווײַטער אויך; געגנוג צו דערמאָנען אַ שטייגער דון יצחק אַברבנאלן. דער וועקנדיקער געדאַנק פֿון רעכטלעכער און עטישער קריטיק איז טאַקע געווען שוואַך. אָבער דווקא דערפֿאַר איז אַזוי וויכטיק פֿאַר אונדזער נײַער יידישער וויסנשאַפֿט אויסצופֿאָרשן מיט מאָדערנע מיטלען דאָס דאָזיקע פֿאַרלאָזענע פֿעלד.

וואָס קאָנען מיר אָפּלערנען פֿון די צענזוסצאָלן וועגן מוטערשפּראַך ?

פֿון ה. מייקסין

דער מחבר מאַכט דאָ אַ פּרוּוו אָנצוּווײַזן אַ פֿאָרמל, ווי אַזוי צו מעסטן די האַפֿ־טיקייט פֿון דער ניט־ענגלישער מוטערשפּראַך (אָדער, פֿון דער צווייטער זײַט געזען, די דינאַמיק פֿון שפּראַכיקער אַסימילאַציע) בײַ קינדער און קינדסקינדער פֿון אימי־גראַנטן. דער גאַנג רופֿט אַרויס געוויסע ספֿקות, ווי ס׳ווײַזן אַגבֿ ה. מייקסינס באַוואָ־רענישן גופֿא. אָבער אַזוי ווי דער ענין איז אין גאַנצן אַ נײַער, און ניט נאָר אין ייִדיש אָדער בנוגע ייִדיש־ריידערס, דרוקן מיר דאָס אַרטיקל מיט פֿאַרגעניגן און מיר בעטן פֿאַכלײַט זיך אַרויסצוזאָגן וועגן ה. מייקסינס באַטראַכטונגען. — רעדאַקציע.

ווען דאָס וואַשינגטאָנער צענזוס־ביוראָ האָט מיט אַ קורצער צײַט צוריק פֿאַרעפֿנטלעכט די ערשטע כּוללדיקע דאַטעס וועגן די פֿאַרשיידענע שפּראַכן וואָס די אײַנוווינערס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן אָנגעוויזן פֿאַר זייער מוטערשפּראַך בעת דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1940, האָט מען די צאָל מענטשן וואָס האָבן אָנגעוויזן ייִדיש (אַ מיליאָן מיט דרײַ פֿערטל, דערפֿון כּמעט אַ העלפֿט אַמערי־קאַנער געבוירענע) לכתּחילה אויסגעטײַטשט ווי די צאָל ייִדיש־ריידערס אין לאַנד. דער טעות האָט זיך באַלד אויפֿגעקלערט. די פֿאָלקסציילונג האָט ניט געפֿרעגט אויף ריידן ייִדיש. ווען מיר טראַכטן וועגן מוטערשפּראַך, האָבן מיר אין זינען די שפּראַך וואָס איז דעם מענטשן זײַן נאָענטסטע, זײַן ליבסטע, וואָס אויף איר רעדט ער און טראַכט ער, און פֿאַרשטייט זיך, אַז אויך דאָס ענגלישע וואָרט mother tongue וואָס דער צענזוס האָט געניצט קען האָבן דעם טײַטש. אָבער די ציילערס פֿונעם צענזוס האָבן געהאַט אַ בפֿירושע אינ־סטרוקציע, אַז זיי זאָלן פֿרעגן אויף עפּעס אַנדערש. זיי האָבן בלויז געדאַרפֿט דערגיין, וואָס עס איז געווען

„די הויפּטשפּראַך וואָס מען האָט באַנוצט בײַ דער פּערזאָן אין דער היים, ווען ער איז געווען נאָך גאָר אַ קליין קינד".[1]

בײַם צענזוס פֿון 1930, ווען מען האָט אויף מוטערשפּראַך געפֿרעגט נאָר בײַ געבוירענע אין אויסלאַנד, איז די פֿאָרמולירונג געווען נאָך אַ פּשוטערע: מו־טערשפּראַך איז

---

[1] Bureau of the Census. *Sixteenth Census of the United States.* Series P-15, No. No. 1, 2, 3, 4.

"Mother tongue is defined as the principal language spoken in the home of the person in his earliest childhood; English was reported as the mother tongue only if no foreign language was spoken."

וועגן דער דעפֿיניציע וועט נאָך קומען צו רייד.

„די שפּראַך וואָס מען האָט געווויינטלעך באַנוצט אין די היימען פֿון די אימיגראַנטן איידער זיי האָבן אימיגרירט".[2]

די דאָזיקע דעפֿיניציעס פֿון מוטערשפּראַך מערקן אָן די גרענעצן פֿון דעם וואָס די צענזוס־דאַטעס אין דער פֿראַגע קאָנען באַטרעפֿן. זיי זאָגן ניט עדות וועגן דער צאָל מענטשן אין אַמעריקע, וואָס רעדט הײַנט ייִדיש. זיי כאַראַק־טעריזירן נאָר די סבֿיבֿה, אין וועלכער עס איז אויסגעוואַקסן אַ געוויסער טייל פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער באַפֿעלקערונג. מוז מען זיך אָפּגעבן אַ דין־וחשבון, אַז ווען מיר זאָגן אין די טאַבעלעס פֿון דער פֿאָלקסצייִלונג די צאָל 773,680 אַמעריקאַנער געבוירענע (פֿון עלטערן־אימיגראַנטן), וואָס זייער מוטערשפּראַך איז ייִדיש, מיינט עס נאָר, אַז זייערע עלטערן, די אימיגראַנטן האָבן געראַדט ייִדיש. די פֿראַגע וועגן דער שפּראַך, וואָס די היגע געבוירענע באַנוצן, בלייבט אָפֿן. אָפּילו די דאַטעס וועגן די 52,980 הי געבוירענע פֿון אַמעריקאַנער געבוירענע עלטערן, וואָס האָבן אַנגעגעבן, אַז זייער מוטערשפּראַך איז ייִדיש, זאָגן אָפּשפּיגלונגען ניט פֿון זייער אייגענער שפּראַך, נאָר פֿון דער שפּראַך, וואָס זייערע עלטערן — די אַמעריקאַנער פֿונעם צווייטן דור — האָבן באַנוצט, ווען זיי, דער דריטער דור, זאָגן געווען קליינע קינדער.

מיט אַנדערע ווערטער, די גאַנצע סטאַטיסטיק איז שייך ניט אַזוי פֿיל צו דעם הײַנטיקן מאָמענט, ווי צו דעם נעכטן, צום פֿריִערדיקן דור.

אָבער אָפּילו מיט דער וויכטיקער באַגרענעצונג, זאָגן די דאָזיקע דאַטעס אינטערעסאַנט און אינסטרוקטיוו.

פֿריִער פֿון אַלץ דערלויבן זיי צו מאַכן דעם אויספֿיר, אַז לכלל־הפּחות ניט וויניקער ווי אַ דריטל פֿונעם אַמעריקאַנער ייִדנטום — אימיגראַנטן און ניט־אימיגראַנטן כּמעט אין אַ גלייכער צאָל — זאָגן אויסגעוואַקסן אין אַ ייִדישלעך־כער סבֿיבֿה. זייערע טאַטע־מאַמע, עלטערע ברידער אאַז"וו האָבן געראַדט ייִדיש; זיי אַליין האָבן, הייסט עס, אין זייער פֿריִער יוגנט זיך באַנוצט מיט דער דאָזיקער שפּראַך — זיי פֿאַרשטייען זי, דערִיבער, און אַ געוויסער פּראָצענט פֿון זיי קען רעדן ייִדיש ביז הײַנט, אַזוי אַז זייערע קינדער האָבן אַ שאַנס צו הערן ייִדיש.

מיר דוכט, אַז אויף אַן אומדירעקטן אופֿן גיבן די דאַטעס פֿון דער פֿאָלקס־צייִלונג אויך די מיגלעכקייט אָפּצושאַצן (צום ווינציקסטן אַן ערך) די צאָל מענטשן, וואָס רעדן טאַקע באמת ייִדיש.

נאָר פֿריִער נאָך אַ פּאָר וועגן דער עצם דאַטעס פֿונעם צענ־זוס. אין 1940 האָט די פֿאָלקסצייִלונג צום ערשטן מאָל געפֿרעגט ייִדיעות וועגן מוטערשפּראַך פֿאַר דער גאַנצער (ווײַסער) באַפֿעלקערונג, דאָס הייסט

---

[2] Bureau of the Census. *Fourteenth Census of the United States*, II, p. 967:

"... the language of customary speech in the homes of the immigrants prior to immigration."

סײַ פֿאַר די געבוירענע אין אויסלאַנד, סײַ פֿאַר די געבוירענע אין אַמעריקע, פֿונעם צווייטן דור און פֿון די ווײַטערדיקע דורות.[3]

אין די פֿריִערדיקע פֿאָלקסציילונגען (צום ערשטן מאָל איז די פֿראַגע וועגן מוטערשפּראַך אויפֿגעקומען בײַם צענזוס פֿון 1910), פֿלעגט מען אויף מוטער־שפּראַך פֿרעגן נאָר בײַ דער באַפֿעלקערונג פֿון פֿרעמדן אָפּשטאַם.[4] אין 1930 האָט מען דעם קרײַז נאָך מער פֿאַרשמעלערט, און די דאַטעס וועגן מוטערשפּראַך זײַנען אין 1930 טאַבעלירט געוואָרן נאָר פֿאַר די אימיגראַנטן פֿונעם ערשטן דור.

איבער 22 מיליאָן אײַנוווינערס (ווײַסע) פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן אין 1940 דעקלאַרירט אַ ניט־ענגלישע מוטערשפּראַך. $8\frac{1}{2}$ מיליאָן פֿון די דאָזיקע פֿרעמדשפּראַכיקע זײַנען אימיגראַנטן; 11 מיליאָן זײַנען אַמעריקאַנער געבוירענע, וועמענס עלטערן (איינער אָדער ביידע) זײַנען אימיגראַנטן; אַרום 3 מיליאָן זײַנען קינדער פֿון אַמעריקאַנער געבוירענע.

ייִדיש געהער צו די 6 גרעסטע לינגוויסטישע גרופּעס, וואָס איטלעכע פֿון זיי ציילט איבער אַ מיליאָן מענטשן. דאָס זײַנען די ווײַטערדיקע שפּראַכן:[5]

דײַטש	4,949,780
איטאַליעניש	3,766,820
פּויליש	2,416,320
שפּאַניש	1,861,400
ייִדיש	1,751,100
פֿראַנצייזיש	1,412,060

אויף ווי ווײַט זײַנען די דאָזיקע ציפֿער פֿולקום? דאָס צענזוס־ביוראָ האָט זיך על־כל־פּנים געפֿלײַסט אַרויסצובאַקומען וואָס פֿולערע דאַטעס. דעריבער איז באַשטימט געוואָרן, ווי מען קען זען פֿון דער דעפֿיניציע וואָס מיר ברענגען אין הערה 1, אַז ענגליש קאָן באַצייכנט ווערן ווי מוטערשפּראַך נאָר אין דעם פֿאַל, אויב קיין אַנדער שפּראַך איז בכלל ניט באַנוצט געוואָרן אין דער פֿאַמיליע. אַזאַ אינטערפּרעטאַציע האָט זיכער פֿאַרגרעסערט די צאָל פֿרעמדשפּראַכיקע, וואָס בײַ אַנדערע באַדינגונגען וואָלטן זיי זיך צוגערעכנט צו דער ענגלישער גרופּע. אָבער אויך מיט דער באַוואָרענונג איז ניט קיין ספֿק, אַז אַ געוויסער פּראָצענט פֿרעמד־שפּראַכיקע האָבן זיך געהייסן אַרײַנרעכענען אין דער גרופּע פֿון ענגלישער מו־טערשפּראַך. באַזונדער שטאַרק מוז זײַן די דאָזיקע טענדענץ צו „פֿאַרגעסן", אַז די מאַמע האָט ניט גערעדט קיין ענגליש, צווישן די הי געבוירענע.

וואָס שייך ייִדיש, ווייסן מיר פֿון אונדזער קענטעניש פֿון ייִדישן לעבן, אַז אַ טייל פֿון איר „טעריטאָריע" ווערט פֿאַרכאַפּט ניט נאָר פֿון ענגליש, נאָר אויך פֿון אַנדערע פֿרעמדע שפּראַכן: רוסיש, פּויליש, דײַטש. דאָס צענזוס־ביוראָ האָט עס אויך פֿעסטגעשטעלט מיט אַ לענגערער צײַט צוריק. אין דעם אַנאַליז פֿון

---

[3] לויט דער טערמינאָלאָגיע פֿון דער אַמעריקאַנער דעמאָגראַפֿישער סטאַטיסטיק: Native of foreign or mixed parentage און Native of native parentage.

[4] די באַצייכענונג איז: foreign white stock, ד"ה אימיגראַנטן און קינדער פֿון אימי־גראַנטן (ווײַסע).

[5] Bureau of the Census. *Sixteenth Census of the U.S.* Series P-15, No. 4.

די רעזולטאַטן פֿון דער פֿאָלקסציילונג 1930 זאָגט דער מחבר פֿונעם שייכדיקן אַרטיקל:

„א סך יודן וואָס זינען געבוירן געווארן אין אויסלאַנד גיבן אָן דיטש, רוסיש אָדער אַנדערע שפּראַכן פֿאַר זייער מוטערשפּראַך. די דאָזיקע טעם וועגן רוסישער מוטערשפּראַך אין 1920 זינען מסתמא באַזונדער איבערגעטריבן אויפֿן חשבון פֿון יידיש".[6]

נאָך איין פֿאַקטאָר דאַרף דערמאָנט ווערן, וואָס האָט געמוזט באַאיינפֿלוסן אין אַ געוויסער מאָס די רעזולטאַטן פֿון דער צייילונג אין 1940. דאָס מאָל איז די פֿראָגע וועגן מוטערשפּראַך געשטעלט געווארן טאָקע בנוגע דער גאַנצער וויסער באַפֿעלקערונג, אָן אונטערשייד פֿון געבוירן־לאַנד, אָבער די צאָלן זינען באַקומען געווארן ניט אויפֿן סמך פֿון אַ אַלגעמיינער צייילונג, נאָר מיט דער טעכניק וואָס מען רופֿט מוסטערונג (sampling). מערניט ווי בײַ 5 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג האָט מען ג ע פּ ר ע ג ט, וואָס איז געווען זייער מוטערשפּראַך. די באַקומענע רעזולטאַטן האָט מען דערנאָך פּשוט געכפּלט אויף 20, און דאָס זינען די צאָלן וואָס וואַשינגטאָן גיט אונדז פֿאַר דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. אמת, די 5פּראָצענטיקע מוסטערונג איז אַרגאַניזירט געווארן אַזוי, אַז די יאָ אויסגעפֿרעגטע זאָלן זינען פֿאַרטיילט איבערן גאַנצן לאַנד און איבער פֿאַרשיידענע באַפֿעלקערונגס־גרופּעס מיט צייל, אַז די 5 פּראָצענט זאָלן זינען אַ רעפּרעזענטירנדיקער דורכשניט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. אָבער ניט געקוקט דערויף זינען אומפֿאַרמיידלעך געוויסע פֿון יענע צאָלן וואָס מען וואָלט באַקומען בײַ אַ הונדערטפּראָצענטיקער צייילונג. אויפֿן סמך פֿון שפּעטערדיקע קאָנטראָלן בײַ מוסטערונגען איז פֿעסטגעשטעלט געווארן, אַז פֿאַר אירע 10,000 איז דער פֿעלער קיין מאָל ניט גרעסער פֿון 5 פּראָצענט. פֿאַר צאָלן צווישן 5,000 און 10,000 איז שוין מיגלעך אַ פֿעלער ביז 10 פּראָצענט, בײַ נאָך קלענערע צאָלן קאָן מען זיך ריכטן גאָר אויף גרויסע אָפּנייגן פֿונעם פֿאַקטישן צושטאַנד. אָבער אַזוי ווי די צאָל מענטשן מיט יידישער מוטערשפּראַך איז גאָר אַ היפּשע, און אַפֿילו בײַ דעטאַלירטע טאַבעלירונגען ווערן זיי געציילט אין די צענדלינגער טויזנטער, קאָן מען זינען זיכער, אַז די רעזולטאַטן פֿון דער מוסטערונג זינגען אין דעם פּרט זייער נאָענט צום אמת.

עס איז כדאַי צו פֿאַרגלייכן דעם צוזאַמענשטעל פֿון דער יידיש־גרופּע לויט דעם אָפּשטאַם פֿון די אויסגעפֿרעגטע — און אויסגעפֿינען די שינויים, וואָס זינען פֿאַרגעקומען פֿאַר דער צייט פֿון די פֿיר ציילונגען (1910, 1920, 1930, 1940), בײַ וועלכע די פֿראָגע מוטערשפּראַך איז בכלל געשטעלט געווארן; דערבײַ וועלן מיר אַנאַליזירן די לאָגע אין אַנדערע שפּראַכגרופּעס אויך.

פֿון דער באַפֿעלקערונג מיט יי ד י ש ע ר מוטערשפּראַך זינגען, לויט צענזוס פֿון 1940, 52.8 פּראָצענט געבוירן געווארן אין אויסלאַנד; 44.2 פּראָצענט זינגען קינדער פֿון אימיגראַנטן (צווייטער דור); און בלויז 3.0 פּראָצענט זינגען קינדער פֿון געבוירענע אין אַמעריקע (דריטער דור).

---

[6] *Fifteenth Census of the U. S., Population*, vol. II.

גאָר אַנדערע שטריכן פֿאַרמאָגן אָבער שפּראַכן־גרופּעס ווי פֿראַנצויזיש און שפּאַניש. 25.5 פּראָצענט פֿון די, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז פֿראַנצויזיש, זענען אימיגראַנטן; 37.8 פּראָצענט זענען צווייטער דור און 36.7 פּראָצענט דריטער און ווייטערדיקע דורות. בײַ די שפּאַניש־רעדנדיקע איז די פֿאַרטיילונג: 23.0 פּראָצענט אימיגראַנטן; 38.4 פּראָצענט צווייטער דור; 38.6 פּראָצענט דריטער דור.

אויך בײַ דײַטשן, פֿאָליאַקן און טשעכן איז דער פּראָצענט פֿון הי געבוירענע, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז ניט ענגליש, לפּי־ערך גרויס. פֿון דײַטש־רעדנדיקע זענען 49.2 פּראָצענט צווייטער דור און 18.7 פּראָצענט דריטער אָדער ווייטערדיקע דורות. בײַ פֿוילישן — 59.1 און 7.7 פּראָצענט; בײַ טשעכישן — 53.6 און 15.7.

אַן ענלעכער צוזאַמענשטעל ווי בײַ יידיש־רעדנדיקע מערקט זיך בײַ דער איטאַליענישער שפּראַכגרופּע: 41.4% פֿון די וואָס האָבן אָנגעוויזן איטאַליעניש ווי זייער מוטערשפּראַך זענען אימיגראַנטן; 55.2% — צווייטער אַמעריקאַנער דור; 3.3% — דריטער און ווייטערדיקער דור.

*

צו לאָזט זיך עפּעס אָפּלערנען וועגן דעם גראַד האָפּטקייט פֿון דער מוטערשפּראַך בײַ פֿאַרשיידענע שפּראַכיקע גרופּעס, אויב מען זאָל פֿאַרגלײַכן די דאַטעס פֿון 1910, 1920, 1930 און 1940?

לאָמיר אַ קוק טאָן אויף די ידיעות וועגן יידיש אין דעם פּערספּעקטיוו:

טאַבעלע 1

אימיגראַנטן און קינדער פֿון אימיגראַנטן מיט מוטערשפּראַך יידיש, 1910—1940

דור	1910	1920	1930	1940
סך־הכל פֿון פֿרעמדן אָפּשטאַם	1,676,762	2,043,613	[1]	1,698,120
אימיגראַנטן (ערשטער דור)	1,051,767	1,091,820	1,222,658	924,440
קינדער פֿון אימיגראַנטן (צווייטער דור)	624,995	951,793	[1]	773,680

די דעקאַדע 1930—1940 האָט, הייסט עס, לויט די צענזוס געבראַכט אַ שאַרפּע פֿאַרקלענערונג פֿון דער אַבסאָלוטער צאָל אימיגראַנטן, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז יידיש — אַ פֿאַרקלענערונג פֿון אַן ערך 25%. די זעלביקע דערשיינונג מערקט זיך אויך בײַ אַנדערע שפּראַכגרופּעס: פֿאַרקלענערונגען פֿון אײַן פֿערטל ביז צוויי פֿינפֿטל זענען פֿאַרגעקומען אין די גרופּעס מיט שפּאַניש, פֿראַנצייזישער און דײַטשער מוטערשפּראַך. אַ פֿאַרקלענערונג, אָבער ניט אין אַזאַ פֿאַרנעם, איז פֿאָרן אויך בײַ איטאַליענער און פּאָליאַקן.

---

[1] די ציילונג פֿון 1930, לאָמיר זיך דערמאָנען, האָט געפֿרעגט אויף מוטערשפּראַך נאָר בײַ אימיגראַנטן.

פֿון 1920 ביז 1940 איז די צאָל אַמעריקאַנער פֿון צווייטן דור, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז ייִדיש, געפֿאַלן אויף אַן ערך אַ 20%. בײַ דײַטשן איז די פֿאַרקלענערונג אין דעם זעלביקן פּעריאָד אַן אַ שיעור אַ שטאַרקערע: די צאָל קינדער פֿון אימיגראַנטן מיט דײַטשער מוטערשפּראַך איז פֿאַר דער צײַט געפֿאַלן פֿון אַרום 6 מיליאָן ביז קנאַפּע 2½. בײַ איטאַליענער, פֿאַרקערט, איז די צאָל געוואַקסן פֿון 1,700,000 אין 1920 ביז איבער 2 מיליאָן (1940). אויך בײַ פֿאַליאַקן מערקט זיך אַ געוויסער צווואַקס.

אויב מען וויל זיך ניט פֿאַרטיפֿן אין דער פֿראַגע און מען באַנוגנט זיך מיט קאַנסטאַטירן דעם פֿאַקטישן צושטאַנד, זײַנען די דאָזיקע צאָלן זייער וויכטיק. מען קאָן פֿון זיי זען, וועלכע שפּראַכגרופּעס ס׳האָבן גאָר אַ קליינע פּערספּעריע, בײַ וועמען די פּערספּעריע פֿאַרקלענערט זיך, בײַ וועמען זי וואַקסט. אָבער דאָס ביליד איז אומפֿאַרמײדלעך אַ סומאַרישס, וווּ אַלע פֿאַקטאָרן און ווירקונגען זײַנען פֿאַרמישט און וווּ עס איז אוממיגלעך מיט כאָטש אַ מינימאַלער פּינקטלעכקייט פֿעסטצושטעלן, וואָסער ראָלע די באַזונדערע פֿאַקטאָרן שפּילן.

די פֿאַקטאָרן זײַנען אויסערגעווײנטלעך גרויס אין צאָל און פֿאַרשיידן אין מין: דער פֿאַרנעם פֿון אימיגראַציע פֿון די שייכדיקע שפּראַכגרופּעס; די שטאַרביקייט־ראַטע; די צאָל קינדער אין אַ פֿאַמיליע; די צאָל חתונות; דער פּראָצענט געמישטע חתונות אאַז״וו — בײַ דעם הויפּטמאָמענט (בײַ די הי געבוירענע עלכ־כל־פּנים): די האָפֿטיקייט אָדער ניט־האָפֿטיקייט פֿון דער אַלטער שפּראַך אין דער שייכדיקער גרופּע שוין ווי אַ פּסיכאָלאָגישע און סביבהדיקע דערשײַנונג.

דער לעצטער מאָמענט איז בלי־ספֿק דער וויכטיקסטער. בײַ פֿאַרשיידענע שפּראַכיקע גרופּעס איז די דאָזיקע האָפֿטיקייט פֿון דער אַלטער שפּראַך פֿאַרשיידן, אָבער פֿאַר יעדער גרופּע מוז עס זײַן אין אַ געוויסער מאָס אַ שטענדיקער, קאַנסטאַנטער פֿאַקטאָר וואָס בײַט זיך פֿון יאָרצענדלינג צו יאָרצענדלינג מיט אַ געוויסער רעגלמעסיקייט, ווײַזנדיק די ריכטונג פֿון סעקולאַרער אַנטוויקלונג (secular trend).

די אויבן געבראַכטע פֿאַרגלײַכן צווישן דער פּראָצענטואַלער פֿאַרהעלטעניש פֿון די פֿאַרשיידענע דורות אין יעדער שפּראַכיקער גרופּע גיבן אַ געוויסע השגה וועגן דעם גראַד שפּראַכיקע אַסימילאַציע בײַ באַזונדערע פֿעלקער. ווי געזאָגט, איז אָבער דאָס בילד סטאַטיש, עס גיט ניט און קאָן ניט געבן קיין דירעקטע אַנווײַזונגען אויף דער דינאַמיק. ווען דער צענזוס־באַריכט זאָגט אונדז, אַז פֿון אַלע וואָס דעקלאַרירן ייִדיש פֿאַר זייער מוטערשפּראַך זײַנען 52.8% אימיגראַנטן, 44.2% אַמעריקאַנער געבוירענע פֿון אימיגראַנטן („צווייטער דור״) און 3.0% הי געבוירענע, וועמענס עלטערן ס׳זײַנען אויך אַמעריקאַנער געבוירענע („דריטער דור״), גיט דאָס בעצם נאָר אַ מער פּינקטלעכע פֿאַרמולירונג פֿון פֿאַקטן וואָס מען וווּיס פֿון טאָג־טעגלעכער אָבסערוואַציע אויך. קיין מאָס מיט וואָס צו מעסטן, כאָטש בערך, די גיכקייט פֿון דעם פּראָצעס און פֿעסטשטעלן, וואָס פֿאַר

אַ ראָלע עס שפּילט דער מאָמענט פֿון נייגונג צו אַסימילאַציע, אומאָפּהענגיק פֿון אַ ריי אַנדערע, דעמאָגראַפֿישע, מאָמענטן — האָבן מיר ניט אין די צענזוס־צאָלן פֿון איין יאָר. צוליב דעם ווערן פֿאַרנעפּלט אויך די פֿאַרגלײַכן מיט אַנדערע שפּראַכגרופּעס. אויב בײַ איטאַליענער איז די שייכדיקע פּראָצענטועלע פֿאַרהעלטעניש 41.4% (אימיגראַנטן), 55.2% (צווייטער דור) און 3.3% (דרי־טער דור) טאָ צי איז דאָס אַ ראַיה, אַז זיי, די איטאַליענער, האַלטן זיך פֿעסטער בײַ זייער שפּראַך איידער ייִדן, אָדער עס איז אפֿשר נאָר אַ פּועל־יוצא פֿון דער צאָל קינדער אין אַן איטאַליענישער פֿאַמיליע, פֿון דער צאָל געמישטע חתונות אאַז״וו?

לאָמיר פּרוּוון אַרויסשיילן דעם מאָמענט פֿון שטאַנדהאַפֿטיקייט קעגן אַסי־מילאַציע (אָדער: נייגונג צו אַסימילאַציע) אַזוי ווי זי שפּיגלט זיך אָפּ אין דער באַוועגונג.

מיר ווילן מאַכן אַ פּרוּוו אויסצודריקן די דאָזיקע דינאַמיק מאַטעמאַטיש — פֿעסטשטעלן אַ מין קאָעפֿיציענט פֿון האַפֿטיקייט בײַ באַזונדערע שפּראַכגרופּעס. פֿון אָנהייב אָן מוז מען אָבער וואָרענען, אַז די מאַטעמאַטישע אויסרעכענונגען וועלן האָבן נאָר דעם אויסזען פֿון פּינקטלעכע. אין דער אמתן זײַנען זיי פֿון אָנהייב אָן געשטערט דורך עטלעכע פֿאַקטאָרן. (1) די עצם ציפֿער פֿון די ציילונגען זײַנען ניט פֿולקום: עס איז באַוווּסט, אַז אַ גרויסער פּראָצענט ייִדן למשל פֿאַרלייקענען, אַז זייער מוטערשפּראַך איז ייִדיש, אַפֿילו ווען עס איז אַזוי; דאָס אייגענע איז אויך בײַ אַנדערע שפּראַכגרופּעס. (2) דער מהלך צווישן דער ערשטער פֿאָלקסציילונג, ווו מען האָט געשטעלט די פֿראַגע וועגן מוטערשפּראַך (1910) ביז דער פֿאָלקסציילונג 1940 איז ניט גענוג גרויס, כּדי עס זאָל מיגלעך זײַן צו מאַכן גאָר זיכערע אויסרעכענונגען וועגן די גרונטמאָמענטן פֿון דער דינאַמיק פֿון אַסימילאַציע, באַפֿרײַענדיק זיי פֿון די זײַטיקע פֿאַקטאָרן.

דאָך לוינט צו מאַכן דעם דאָזיקן פּרוּוו און טאַקע אויף צו באַרעכענען אַ קאָעפֿיציענט, ניט קיין אַבסאָלוטע צאָלן. דאָס קען אונדז געבן, מיין איך, אַ מין אָריענטיר־ציפֿער, אַ דערווײַליקע אַרבעט־פֿאָרמל, ביז ווײַטערדיקע פֿאָרשונגען מיט נײַעם מאַטעריאַל וועלן אַרײַנברענגען די נייטיקע קאָרעקטיוון. בײַם פֿעסט־שטעלן אַזעלכע קאָעפֿיציענטן ווערט טיילווײַז נייטראַליזירט דער מאָמענט פֿון „זאָגן ליגן״ וועגן מוטערשפּראַך: ווען אַן אימיגראַנט פֿאַרלייקנט, אַז זײַן מוטער־שפּראַך איז ייִדיש למשל, איז עס דאָך ניט נאָר אַ „סטאַטיסטישע״ דערשײַנונג (עס פֿעלט אַן „איינס״ אין דער ציילונג) — עס איז אויך אַ באַווײַז פֿון זײַן פּסיכאָלאָגישן צושטאַנד און זײַן באַציִונג צו דער שפּראַך. דער דאָזיקער מענטש וועט זיכער פּרוּוון דערציִען זײַנע קינדער ניט אין ייִדיש, און אַזוי אַרום וועט זיך דאָס, אַזוי צי אַנדערש, אָפּרופֿן אויף די סטאַטיסטישע דאַטעס פֿאַרן צווייטן דור אאַז״וו.

וואָס שייך דער קורצקייט פֿונעם משך צײַט 1910—1940, איז פֿאָרט 30 יאָר אַ צאָל יאָרן וואָס קומט צו זייער נאָענט צו דער סטאַנדאַרדצײַט וואָס מען באַ־צייכנט מיטן נאָמען דור. זײַנען דעריבער די דאַטעס פֿאַר 1910 און 1940

פּאָרט מער אָדער ווייניקער צוגעפּאַסט צו דינען ווי סלופּעס וואָס מערקן אַן דעם דורכגעמאַכטן וועג.

וועלן מיר פֿרוווון דערגיין, ווי גרויס עס איז די האָפּטיקייט פֿון יעטווידער ניט־ענגלישער שפּראַך דאָ אין לאַנד, איז די אויפֿגאַבע: עלימינירן פֿון דעם בילד וואָס עס גיט דער צענזוס לויט מיגלעכקייט אַ גרעסערע צאָל ווירקנדיקע מאַמענטן — אַזוי, אַז דער מאַמענט פֿון האָפּטיקייט קעגן אַסימילאַציע אָדער נייגונג צו איר זאָל בלייבן אין וואָס אַ ריינערער פּאָרם.

איין זאַך מוז מען דערבײַ קלאָר מאַכן: די אימיגראַנט־גרופּע פֿון 1910 און די גרופּע פֿון אימיגראַנטישע קינדער אין 1940 זײַנען ניט קיין צוויי דורות: די צווייטע גרופּע איז פּשוט אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דער ערשטער — נאָר אַלע גילגולים פֿאַר 30 יאָר. מיר האָבן שוין אויפֿגעקלערט, אַז וועגן אַ זון פֿון אַן אימיגראַנט זאָגט הײַנט, אַז זײַן מוטערשפּראַך איז ייִדיש, איז עס נאָר אַן אָנווײַזונג, אַז זײַנע טאַטע־מאַמע, די אימיגראַנטן פֿון ערשטן דור, האָבן געערעדט ייִדיש. ער רעדט דאָ ניט וועגן זיך, נאָר וועגן דעם פֿריערדיקן דור. פֿון דער אַנדער זײַט, וועלן אַן אימיגראַנט (אין 1910 אַזוי גוט ווי 1940) האָט געזאָגט, אַז זײַן מוטערשפּראַך איז ייִדיש, האָט דאָס געמיינט, אַז ניט נאָר זײַן מאַמע, נאָר טאַקע ער אַליין רעדט אויף דער דאָזיקער שפּראַך — אַניט וואָלט ער אַנגעגעבן רוסיש צי פּויליש. עס לייגט זיך ווינציק אויפֿן שכל, אַז אַ מענטש וואָס איז אַזוי אַסימילירט שוין פֿון דער היים, אַז ער קאָן קיין ייִדיש ניט, וועט זיך דערמאָנען זײַן גאָר פֿריִקע יוגנט, וועלן בײַ אים אין שטוב האָט מען יאָ געערעדט ייִדיש, אוּן טאַקע דאָס דערציילן דעם ציילער.

מיט אַנדערע וועריאַבלען, די ציפֿער אין די רובריקן a אוּן a^1 (זע טאַבעלע 2) זײַנען שייך צו דער זעלביקער באַפֿעלקערונג־גרופּע — די אימיגראַנטן פֿונעם ערשטן דור. דער אונטערשייד צווישן זיי כאַראַקטעריזירט די שינויים וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין דער גרופּע פֿאַר די 30 יאָר — ניט סתּם אין צאָל, נאָר אויך אין דער סטרוקטור פֿון די פֿאַמיליעס וואָס זיי האָבן געשאַפֿן. דאָ ווירקן, הייסט עס, אַלע אויבן דערמאָנטע פֿאַקטאָרן: צופֿלוס פֿון נײַע אימיגראַנטן, שטאַרביקייט, צאָל קינדער אין אַ פֿאַמיליע, פֿראָצענט שפּראַכיק געמישטע חתונות אאַז״וו; אָבער די ווירקונג פֿון דירעקטער אַסימילאַציע איז אָדער גאָרניט פֿאָרן, אָדער זי איז אַ מינימאַלע.

קאָן מען דעריבער אָננעמען, אַז די דאָזיקע שינויים זײַנען, אַזוי צו זאָגן, די „נאָרמאַלע״ פֿראָצעסן וואָס זײַנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער שייכדיקער באַפֿעלקערונג־גרופּע. אין אַ געוויסער מאָס מעג מען אָננעמען, אַז די זעלביקע מאַמענטן ווירקן אויך אין דעם צווייטן דור. וואָלט, הייסט עס, ניט געווירקט דער פֿאַקטאָר פֿון אַסימילאַציע, וואָלט די באַצײכונג b צו b^1 (אין טאַבעלע 2), וואָס רעפּרעזענטירט די אַנטוויקלונג פֿונעם צווייטן דור, געדאַרפֿט זײַן אידענטיש מיט דער באַצײכונג a צו a^1.

וועלן דער מאַמענט פֿון אַסימילאַציע איז עלימינירט, וואָלטן מיר אַנ־

שטאָט b^1 געהאָט אַן אָנדער צאָל b^{11}, וואָס איר פֿאַרהעלטעניש צו b וואָלט געוועזן די זעלביקע ווי פֿון a^1 צו a:

$$\frac{b^{11}}{b} = \frac{a^1}{a}$$

טאַבעלע 2

מוטערשפּראַך און „קאַעפֿיציענט פֿון האַפּטיקייט" פֿאַר פֿאַרשיידענע שפּראַכיקע גרופּעס

מוטערשפּראַך	1910		1940		קאַעפֿיציענט פֿון האַפּטיקייט
	אימיגראַנטן	אמעריקאַנער געבוירענע פֿון עלטערן אימיגראַנטן	אמעריקאַנער געבוירענע פֿון עלטערן אימיגראַנטן	אמעריקאַנער געבוירענע פֿון הי געבוירענע עלטערן	
	a	b	a^1	b^1	p
דײַטש	2,759,032	6,058,239	2,435,700	925,040	17.3
פּויליש	943,781	763,859	1,428,820	185,820	15.7
יידיש	1,051,767	624,995	773,680	52,980	11.5
איטאַליעניש	1,365,110	786,312	2,080,680	125,040	10.4

דערפֿון קאָנען מיר באַקומען די פֿאַרהעלטעניש פֿון דער אימאַגינערער צאָל צו דער פֿאַקטישער:

$$\frac{b^{11}}{b^1} = \frac{a^1 b}{a b^1}$$

די דאָזיקע גלײַכונג דריקט אויס דעם קאַעפֿיציענט פֿון שפּראַכיקער האַפּטיקייט פֿון דער געגעבענער שפּראַך. אויסגעדריקט אין פּראָצענטער וועלן מיר באַקומען, אַז

$$p = \frac{100\, ab^1}{a^1 b}$$

וווּ p איז דער פּראָצענט הי געבוירענע, וועמענס עלטערן עס האָבן געעדט אַ ניט־ענגלישע שפּראַך און וואָס בלײַבן בײַ דער דאָזיקער שפּראַך, אַזוי אַז אויך זייערע קינדער וואָקסן אין דער שייכדיקער לינגוויסטישער סביבה.[8]

מיר מוזן דאָ נאָך אַ מאָל וואַרענען קעגן דער מאָטאַמאַטישער כּמו־פֿינקטלעכקייט פֿון די פֿאָרמלען. זייער איינטײַטשקייט וועט מיגלעך נאָר דורך דעם וואָס מיר איגנאָרירן אַ רײַ ניואַנסן וואָס עקסיסטירן אין דער וירקלעכקייט.

[8] אויב מען קוקט אויף דעם זעלביקן ענין פֿון דער פֿאַרקערטער זײַט, קען מען קאָנסטרוירן די פֿאָרמל אַנדערש און פֿעסטשטעלן פֿאַר יעטווידער שפּראַכיקער גרופּע דעם קאַעפֿיציענט פֿון שפּראַכיקער אַסימילאַציע, וואָס ער וועט זײַן:

$$p^1 = 100 - \frac{100\, a\, b^1}{a^1 b}$$

למשל אין אַזאַ קורצן משך צײַט ווי 30 יאָר ווירקן די פֿאַקטאָרן פֿון אימיגראַציע ניט אין דער זעלביקער פּראָפּאָרציע אין דעם ערשטן און אין דעם צווייטן דור אאַז״וו. בײַ פּינקטלעכערע אויסרעכענונגען וואָלטן געמוזט געמאַכט ווערן אויסבעסערונגען אין דעם פּרט. מיר ווילן אָבער די דאָזיקע פֿאָרמל ניצן נאָר פֿאַר לפֿי־ערכדיקע שאַצונגען און פֿאַרגלײַכן. קיין פּינקטלעכע ציפֿער גיט אונדז די פֿאָלקסציילונג סײַ ווי סײַ ניט. דעריבער האַלט איך, אַז די דאָזיקע „רויע״ פֿאָרמל איז גענוג פֿאַר אַרבעטצוועקן.

ווען מיר ווענדן אָן די דאָזיקע פֿאָרמל אויף די באַזונדערע שפּראַכגרופּעס, באַקומען מיר אַן אינטערעסאַנט בילד פֿון פֿאַרשיידענער שפּראַכיקער האַפֿטיקייט. אַזוי ווי די „זײַטיקע״ מאָמענטן זײַנען דאָ אין אַ גרויסער מאָס עלימינירט געוואָרן, האָבן מיר צו טאָן מיט אַ מין מאָס פֿון אינעווייניקסטער האַפֿטיקייט פֿון אַ שפּראַך — צוליב קולטור־טראַדיציעס, נאַציאָנאַלער אַקטיווקייט אאַז״וו.

פֿאַר ייִדיש וואָלט דער קאָעפֿיציענט פֿון האַפֿטיקייט געווען:

$$p = \frac{100 \,.\, 1{,}051{,}767 \,.\, 52{,}980}{624{,}995 \,.\, 773{,}680} = 11.5$$

דאָס הייסט: 11.5 פּראָצענט פֿון די הי געבוירענע קינדער פֿון אימיגראַנטן, וואָס זייערע טאַטע־מאַמע האָבן גערעדט ייִדיש, בלײַבן אַליין בײַ דער דאָזיקער שפּראַך.

אין דער לעצטער רובריק פֿון דער טאַבעלע 2 האָבן מיר אויך געגעבן די קאָעפֿיציענטן פֿאַר אַנדערע גרעסערע שפּראַכגרופּעס, אויסגערעכנט לויט דער זעלביקער פֿאָרמל. ווי מען האָט זיך געקאָנט ריכטן, איז די האַפֿטיקייט גרויס בײַ דײַטשן און בײַ פּאָליאַקן, און בײַ די איטאַליענער איז זי נאָך קלענער ווי בײַ ייִדן. מאַקסימאַלע ראַטעס וואָלטן זיך באַקומען בײַ פֿראַנצויזן און בײַ שפּאַניער, אָבער פֿאַר די שפּראַכיקע גרופּעס קען מען די ציפֿער פֿאַר אימיגראַנטן און פֿאַר הי געבוירענע ניט פֿאַרגלײַכן, ווײַל זיי זײַנען שייך צו גאָר פֿאַרשיידענע באַפֿעלקערונג־גרופּעס. בײַ די פֿראַנצייזיש־ריידערס למשל זײַנען די אימיגראַנטן צום מערסטן געקומענע פֿון קאַנאַדע, און דער צווייטער דור האַלט שוין אין זיך אי די קינדער פֿון קאַנאַדער עמיגראַנטן, אי לויזיאַנער פֿראַנצויזן וואָס לעבן שוין דאָ דורות לאַנג.

ווידער אַ מאָל נאָר ווי אַן אַרבעט־היפּאָטעז, קען מען אויפֿן סמך פֿון אונדזער פֿאָרמל אָפּשאַצן אַן ערך די צאָל מענטשן וואָס ריידן באמת ייִדיש הײַנט צו טאָג אין אַמעריקע לויט די דאַטעס פֿון דעם לעצטן צענזוס.

די 924,440 אימיגראַנטן וואָס האָבן בײַ דער ציילונג 1940 דעקלאַרירט, אַז זייער מוטערשפּראַך איז ייִדיש, קאָן מען אַלעמען פֿאַררעכענען פֿאַר אַזעלכע וואָס קאָנען אַליין אויך ריידן ייִדיש.

פֿון די 773,680 הי געבוירענע פֿונעם צווייטן דור וואָס האָבן קינדווײַז גערעדט ייִדיש זײַנען, לויט אונדזער פֿאָרמל, נאָר 11.5% (אָדער 88,973) גע־

בליבן בײַ דער שפּראַך און האָבן זי ניט פֿאַרגעסן. אויב מען ווענדט אָן דעם זעלביקן קריטעריום צום דריטן דור, גיט עס אַרום 5,000. דאָס מאַכט אויס איבער אַ מיליאָן (1,018,400) מענטשן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, בײַ וועמען ייִדיש איז ביז הײַנט די הויפּטשפּראַך. די דאָזיקע צאָל איז זיכער אַ מינימום, ווײַל ווי איך האָב שוין אָנגעוויזן, זײַנען בײַ דער פֿאָלקסציילונג אַ סך מענטשן פֿון ייִדישער מוטערשפּראַך פֿאַרלוירן געוואָרן לטובֿת ענגליש און אַנדערע שפּראַכן.

די קאָעפֿיציענטן פֿון שפּראַכיקער האַפֿטיקייט, ווי זיי זײַנען געבראַכט אין דער טאַבעלע 2, זײַנען פֿאַרשטייט זיך אַלגעמיינע אָפּשאַצונגען פֿאַר די שייכדיקע שפּראַכגרופּעס ווי גאַנצע, אין לאַנדפֿאַרנעם. עס איז קלאָר, אַז דער דאָזיקער קאָעפֿיציענט קאָן אַ מאָל זײַן ניט דער זעלביקער פֿאַר פֿאַרשיידענע טיילן פֿון איין שפּראַכיקער גרופּע. למשל אורבאַניזירטע איטאַליענער האָבן אפֿשר אַן אַנדער קאָעפֿיציענט ווי איטאַליענער וואָס האָבן זיך אין אַמעריקע באַזעצט אין דאָרפֿישע פּונקטן. אויך קאָנען זײַן אונטערשיידן צווישן שפּאַ־ניער, לאָמיר זאָגן, פֿון וועסט־אינדיע און שפּאַניער פֿון נײַ־מעקסיקאָ. אין אַ געוויסער מאָס וועט זיך דער אונטערשייד אַרויסזען, ווען מיר וועלן האָבן די פֿולע רעזולטאַטן פֿונעם לעצטן צענזוס שטאַטנווײַז. צום באַדויערן זײַנען דער־ווײַל פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן דאַטעס לויט די שטאַטן און פֿאַר גרעסערע שטעט נאָר פֿאַר דער דײַטשער, איטאַליענישער און שפּאַנישער שפּראַך. אַנאַליזירנדיק די דײַטשע שפּראַכיקע גרופּע באַקומט מען אַ מוראדיקע אַמפּליטודע — פֿון 3% (קאָעפֿיציענט פֿון האַפֿטיקייט אין קאָנעטיקאָט) ביז 42% (אין פּענסילווייניע). אַזוי אַרום איז דער קאָעפֿיציענט פֿון האַפֿטיקייט פֿאַר דער גאַנצער דײַטשער גרו־פּע (17.3%) ניט מער ווי אַ מיטלצאָל וואָס באַקומט זיך פֿון אַן אויסגלײַך פֿון עקס־טרעמען. די פּענסילווייניע־דײַטשן[9] זײַנען, ווי באַוווּסט, אַן אויסערגעוויינטלעך האַפֿטיקע לינגוויסטישע גרופּע.[10] וואָס שייך די איבעריקע שטאַטן, איז דער קאָעפֿיציענט פֿון האַפֿטיקייט בײַ דײַטשן חידושדיק קליין אין די שטעט (אַרום 4% אין ניו־יאָרק און שיקאַגאָ) און לפֿי־ערך גרויס אין די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע ראַיאָנען — וויסקאָנסין (20%), טעקסאַס אאַז״וו.

אַ סך איינהייטלעכער איז די איטאַליענישע גרופּע. דער קאָעפֿיציענט פֿון האַפֿטיקייט אין פֿאַרשיידענע שטאַטן מיט גרעסערער איטאַליענישער באַפֿעל־קערונג זעט אויס אַזוי:

מאַסאַטשוסעטס	7.7
קאָנעטיקאָט	6.6
ניו־יאָרק	9.2
ניו־דזשוירזי	8.3

[9] Pennsylvania Dutch.

[10] דער קאָעפֿיציענט קומט דאָ אַרויס נאָך גרעסער דערפֿאַר, ווײַל אין דער גרופּע „קינדער פֿון אַמעריקאַנער״ קומט אַרײַן ניט נאָר דער דריטער דור, נאָר אויך אַ ריי ווײַטער־דיקע דורות.

פּענסילוועניע 13.5
אילינאי 7.7

די אַמפּליטודע איז פֿון 7—9 פּראָצענט, און נאָר פּענסילוווייניע טיילט זיך אויס מיט אַ ספּעציעל הויכער האַפּטיקייט פֿון דער אַלטער שפּראַך בײַ דער אַרטיקער איטאַליענישער גרופּע — ווידער אַ מאָל אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דעם באַוווסטן פֿאַקט, אַז ניט־אורבאַניזירטע גרופּעס האַלטן אײַן זייער אַלטע שפּראַך לענגער ווי אורבאַניזירטע. וועג מען נעמט די איטאַליענישע באַפֿעלקערונג פֿון די גרויסע שטעט, גיפֿינט מען דאָרטן טאַקע אַ ביסל קלענערע קאָפּיציענטן פֿון האַפּטיקייט (ניו־יאָרק — 7%, שיקאָגאָ — 6%, פֿילאַדעלפֿיע — 9%).

בײַ יידן קאָן מען זיך ריכטן גאָר אויף אַן אַנדער בילד — דער קאָפּיציענט פֿון האַפּטיקייט וועט מסתּמא זײַן העכער אין די גרויסע צענטערס און קלענער אין די פֿאָרוואָרפּענע ווינקלעך פֿון לאַנד. צו די דאָטעס וועט מען זיך דאָרפֿן אומקערן, ווען דאָס צענזוס־ביורא וועט זיי פֿאַרעפֿנטלעכן.

מאַטעריאַלן וועגן דער ייִדישער עמיגראַציע פֿון רומעניע*

פֿון ד״ר יוסף קיסמאַן

רעאַקציע אויף פּיישאָטאָס עמיגראַציע־פּלאַן

אַלע באַקאָנטע ייִדישע כּלל־טוערס האָבן זיך אַרויסגעזאָגט קעגן דעם עמיגראַציע־פּראָיעקט פֿונעם אַמעריקאַנער גענעראַל־קאָנסול אין רומעניע פֿ. ב. פּיישאָטאָ (זע זז׳ 163־164 פֿון אַרטיקל). מיט די טענות וואָס זײַנען אויפֿגעהויבן געוואָרן קעגן דעם דאָזיקן פּראָיעקט באַקענען מיר זיך פֿון אַן אָפֿענעם בריוו (פֿון 12טן סעפּטעמבער 1872) פֿון סער פֿרענסיס ה. גאָלדסמיטה צו פֿ. ב. פּיישאָטאָ.

מיר גיבן דאָ איבער אויסצוגן פֿון דעם בריוו:[1]

„... ס׳איז אין מײַנע אויגן אַ סתּירה צו אַלע כּללים פֿון טאַקטיק צו רעקאָמענ־דירן אַ לאַנד וואָס איז ניט איבערבאַפֿעלקערט, אַז אַ פֿלײַסיקער טייל פֿון זײַן באַפֿעלקע־רונג זאָל אויסוואַנדערן. פֿון דעסט וועגן, ווען רומעניע וואָלט פֿאַרמאָגט ניט מער ווי עטלעכע טויזנט ייִדן, וואָלט זיך אפֿשר נאָך געלוינט זיי אַרויסצונעמען און צו פּטרן אַלע צרות... אויב עס ווערט אָבער פֿאָרגעלייגט אַזאַ פּלאַן פֿאַר אַ מאַסע וואָס ווערט געשאַצט אויף 200 ביז 250 טויזנט נפֿשות, ווײַזט מיר אויס אָט דער פֿאָרשלאָג — איך מוז מודה זײַן — לחלוטין אומפּראַקטיש און אַ פֿעלער אויך פֿון פּרינציפּיעלן שטאַנדפּונקט. אײַער פֿאָרשלאָג צום מיניסטער, אין זײַן ווערטערלעכן באַטײַט, מיינט די עמיגראַציע פֿון דער גאַנצער מאַסע, און אַזוי האָט זיך טאַקע געלוינט פֿאַר די ייִדישע שׂונאים אים אויסצוטײַטשן. אין אײַער בריוו צו מיר ווײַזט איר אָן, אַז איר האָט בדעה אַרויסצונעמען פֿון רומעניע ניט מער ווי בערך 50 טויזנט ייִדן, אָבער איך פֿאַרשטיי ניט די פּראַקטישקייט דערפֿון און איך פֿאַרשטיי אויך ניט, ווי אַזוי דאָס וואָלט „פֿאַר־זיכערט בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר די איבעריקע״, אויב דער פּלאַן וואָלט אַפֿילו דורכגעפֿירט געוואָרן.

„אײַער פֿאָרשלאָג, אַז די געזעץ־געבערישע קערפּערשאַפֿטן זאָלן זאָרגן פֿאַר אַ טייל הוצאות פֿון דער עמיגראַציע, זעט מיר אויס ווי אַ דירעקטע אָנערקענונג, אַז די עמיגראַציע וואָלט געבראַכט נוצן דעם לאַנד; און איך האַלט, אַז ס׳איז פּונקט פֿאַרקערט. בכלל האָב איך פֿאָרויסגעזען פֿון ערשטן מאָמענט אָן, ווען איך האָב זיך נאָר דערוווּסט וועגן פּלאַן, אַז אונדזערע שׂונאים וועלן זיך אָנכאַפּן אין אים ווי אין אַ באַשטעטיקונג פֿון זייערע אייגענע געדאַנקען און ווי אין אַ מיטל אָפּצוציִען די עפֿנטלעכע אויפֿמערק־זאַמקייט פֿון דעם אַבסאָלוטן רעכט פֿון די רומענישע ייִדן — וואָס שטיצט זיך אויף די פּרינציפּן פֿון גערעכטיקייט און אויף בפֿירושע תּנאים פֿון אָפּמאַכן — צו פֿאַר־נעמען זיך מיט אַלע באַשעפֿטיקונגען און צו געניסן די געזעצלעכע זיכערקייט פֿון זייער פּערזאָן און פֿון זייער אייגנס. ס׳איז אונדז גענוג שווער אָנגעקומען צו דער־גרייכן פֿאַר זיי די אָנערקענונג פֿון אָט די רעכט, און איך בין איבערגעצײַגט, אַז עס וואָלט גיכער געווען אין הסכּם מיט אָט דעם פּרינציפּ און פֿאַקטיש ווייניקער האָפֿענונג־לאָז צו פֿאַרבלײַבן בײַ אָט דער פֿאָדערונג איידער אַוועקצוגיין אין דער זײַט, צו אַ גיגאַנטישן עמיגראַציע־פּלאַן״.

---

* צו מײַן אַרטיקל „די ייִדישע עמיגראַציע פֿון רומעניע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה״, יוואָ־בלעטער, מאַרץ־אַפּריל 1942, באַנד XIX, נומ׳ 2.

[1] דער בריוו איז געדרוקט געווען אין *Jewish Chronicle*, צוזאַמען מיט אַ באַריכט פֿון אַ מיטינג פֿונעם רומענישן קאָמיטעט אין לאָנדאָן (וועמענס פֿאָרזיצער גאָלדסמיטה איז געווען). אויפֿן מיטינג זײַנען געלייענט געוואָרן עטלעכע בריוו פֿון פּיישאָטאָן, און נאָך דעם ווי דער קאָמיטעט האָט דיסקוטירט די פֿראַגע וועגן דער רומענישער עמיגראַציע, האָט ער אויסגעדריקט זײַן הסכּמה צו סער פֿרענסיסעס ענטפֿער. מיר ציטירן פֿון:

The Jewish Times, IV, No. 37, New York, November 8, 1872.

די בריסעלער קאָנפֿערענץ וועגן פּיישאָטאָס פּלאַן

אין דער בריסעלער קאָנפֿערענץ (זע ז׳ 164 פֿון אַרטיקל) דעם 29טן און 30טן אָקטאָבער 1872 האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פֿון: פּאַריז, בערלין, ווין, לאָנדאָן, אַמסטערדאַם, בריסל און אויך פֿון רומעניע גופֿא. אין אָפֿיציעלן באַריכט[2] ווערט, צווישן אַנדערע, געזאָגט:

„...אַלע רעדנערס זײַנען געווען אײַנשטימיק אין דער מיינונג, אַז די רומע־נישע פֿראַגע זאָל ניט באַטראַכט ווערן ספּעציעל פֿונעם רעליגיעזן שטאַנדפּונקט, וואָרעם די טרויעריקסטע זײַט פֿון אָט דער פֿראַגע געהער צום געביט פֿון מענטשנרעכט, דאַרף באַטראַכט ווערן לויט די געזעצן פֿון מאָראַל, לויטן גרויסן קאָדעקס פֿון מענטשלעכ־קייט בכלל... די רומענישע דעלעגאַטן האָבן אַרײַנגעטראָגן אַ פֿאָרשלאָג, אין וועלכן עס ווערט אויסגעדריקט דער פֿאַרלאַנג פֿון די רומענישע ייִדן צו נעמען די איניציאַטיוו איידער עס ווערן אָנגענומען וועלכע ס׳איז אַנדערע מיטלען. די סעסיע פֿון די לעגיס־לאַטיווע קערפּערשאַפֿטן פֿון זייער לאַנד דאַרף געעפֿנט ווערן דעם 27טן נאָוועמבער אין בוקאַרעשט. ווילן די רומענישע ייִדן אַרײַנטראָגן אַ פּעטיציע מיט דער פֿאָדערונג, מען זאָל זיי צוריקגעבן, ווי לאָיאַלע קינדער פֿונעם רומענישן פֿאָטערלאַנד, די ביר־גערלעכע און פּאָליטישע רעכט וועלכע זײַנען זיי פֿאַרזיכערט געוואָרן דורך די לעצטע טראַקטאַטן, כּדי זיי זאָלן דאַרפֿן פֿאַרדאַנקען דאָס דערגרייכן די דאָזיקע רעכט דער פֿרײַנדלעכקייט און דעם יושר פֿון זייערע מיטבירגערס. די קאָנפֿערענץ האָט האַרציק צוגעשטימט צו דעם דאָזיקן פֿאָרשלאָג וועלכער איז אי קלוג אי פּאַטריאָטיש, מחמת די רומענישע ייִדן ווילן דערגרייכן זייערע רעכט אָן אויסלענדישער אינטערווענץ, אַפּע־לירנדיק צו די רעפּרעזענטאַנטן פֿון זייער לאַנד וואָס זײַנען געוויילט דורך זייערע מיטבירגערס... נאָך דעם ווי ס׳איז אָנגענומען געוואָרן דער פֿאָרשלאָג וועגן אַ פּע־טיציע[3] צו די געזעץ־געבערישע אינסטאַנצן און נאָך דעם ווי ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן

---

[2] *L'Univers Israélite*, XXVIII, No. 6, Paris, 15 Nov. 1872; *The Jewish Times*, V, No. 12, New York, May 16, 1873.

די קאָנפֿערענץ האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין דער ייִדישער וועלט. פֿול מיט התפּעלות שרײַבט אַן אָנטיילנעמער אין ניו־יאָרקער *Jewish Messenger* פֿון 22טן נאָוועמבער 1872, אַז דאָס איז געווען „אַ צונויפֿקום פֿון סאַמע העכסטן ייִחוס פֿון אַלע ייִדן אין אייראָפּע — די גרעסטע, די געלערנטסטע, די רײַכסטע אויף דער וועלט. אַ צונויפֿקום, קריסטלעך אין דער פֿאָרם, אין דער שיינקייט און באַשיידנקייט, ייִדיש אין האַרץ, אין געפֿיל, אין גײַסט און אין אָריענטאַלישן התלהבֿות״. עס האָט אויך ניט געפֿעלט אַ ביסל הינטערקוליסן־פּאָליטיק אַרום דער קאָנפֿערענץ. אַזוי ווי די איניציאַטיוו איז געקומען פֿון בערלין (פּראָפֿ׳ לאַצאַרוס), האָט ס. בלאָך, דער אַרויסגעבער פֿון *L'Univers*, חושד געווען, אַז עס גייט דאָ וועגן אַ „סטראַטעגיע אַ־לאַ־מאָלטקע״, מיט וועלכער בערלין וויל אַרויסרײַסן די אָנפֿירונג פֿון דער „אַליאַנס״ פֿון פּאַריז און זי „אַנעקסירן אַזוי ווי עלזאַס״ (געווען דעמאָלט באַלד נאָך דער פּרײַסיש־פֿראַנצייזישער מלחמה). די קאָנפֿערענץ האָט דער „אַליאַנס״ קיין שום שאָדן ניט געבראַכט, גיכער פֿאַרקערט, אָבער איין מאָל געוואָרפֿן אַן אומחן אויף דער „בערלינער סטראַ־טעגיע״, איז שוין בלאָך געבליבן דערבײַ, אַז די קאָנפֿערענץ איז געווען אַ דורכפֿאַל. זע:
L'Univers Israélite, l. c.

וועגן דעם באַטײַט פֿון דער קאָנפֿערענץ זע אויך:

Archives Israélites, XXXIII, No. 2, Paris, 1 Nov. 1872.

[3] פֿון דער פּעטיציע וועלכע האָט געזאָלט פֿאָרגעלייגט ווערן אין פּאַרלאַמענט צו דער עפֿענונג פֿון דער סעסיע דעם 27טן נאָוועמבער 1872 הערן מיר מיט אָנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער, אין אַ בוקאַרעשטער קאָרעספּאָנדענץ אין *Jewish World*, איבערגעדרוקט אין דער *Jewish Times* פֿון 13טן מאַרץ 1874. עס ווערט דערציילט, אַז די פּעטיציע איז פֿאַרטיק צוגעגרייט, זי איז אונטערגעשריבן דורך 5,000 ייִדן פֿון אַלע וויכטיקערע שטעט אין רומעניע און אַז „עס וועלן זיך זיכער באַלד אָנהייבן הייסע דעבאַטן אין פּאַרלאַמענט, אויב די מיניסטאָרן וועלן ניט זײַן קיין פּחדנים און ניט פֿאַרהאַלטן אָט דעם וויכטיקן דאָקומענט״. אָבער עטלעכע וואָכן שפּעטער לייענען מיר אין אַ באַריכט פֿונעם „באָרד אָוו דעלעגייטס אָוו אַמעריקען איזראַעלײַטס״ אין *Jewish Times* פֿון 29טן מײַ 1874, אַז די פּעטיציע איז ניט פֿאָרגעלייגט געוואָרן, מחמת „דער מיניסטער האָט דערקלערט, אַז ער נעמט ניט אויף זיך קיין שום פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט״ (אויף דעם פּשט פֿון דעם ענטפֿער מוז מען זיך אָנשטויסן אַליין). דער טעקסט פֿון דער פּעטיציע איז אָפּגעדרוקט אין *Jewish Times* פֿון 13טן מאַרץ 1874 און אין:
Publications of the American Jewish Historical Society, No. 24, 1916, Appendix I.

צו קלײַבן אַן עקזעקוטיוו־קאָמיטעט אויף צו בויען שולן, האָט די קאָנפֿערענץ אײַנ־שטימיק אָפּגעוואָרפֿן אַלע פֿאָרשלאָגן וועגן שטיצן די עמיגראַציע פֿון רומעניע. די אידעע פֿון עמיגראַציע איז באַטראַכט געוואָרן ממש ווי אַ זינד, ספּעציעל פֿון די רומענישע דעלעגאַטן וועלכע האָבן בשעת די באַראַטונגען מאַניפֿעסטירט זייער איבער־געגעבנקייט צו זייער לאַנד. די פֿאַרזאַמלונג האָט אויסגעדריקט די מיינונג, אַז אויב עס וואָלט געמאַכט געוואָרן אַ פּראָיעקט פֿון עמיגראַציע, וואָלט דאָס אַרויסגערופֿן דעם אײַנדרוק, אַז ייִדן שטעלן אונטער אַ חשד דעם יושר פֿון די קריסטלעכע רומענער וועלכע זײַנען זייערע ברידער און מיט וועלכע זיי מוזן צוזאַמען אַרבעטן, כּדי צו פֿאַר־זיכערן און צו פֿאַרפֿעסטיקן דאָס וווילזײַן פֿון זייער אַלעמענס לאַנד...״

אַ פּאָלעמיק וועגן עמיגראַציע

באַלד נאָך דעם ווי ס׳איז באַקאָנט געוואָרן פּיישאָטאָס עמיגראַציע־פּראָיעקט האָט מען די ייִדיש־רומענישע עמיגראַציע, וואָס איז דעמאָלט שוין אָנגעגאַנגען קיין אַמעריקע, גענומען באַטראַכטן ווי דעם אָנהייב פֿון אַ גרויסער אָרגאַניזירטער וואַנדער־באַוועגונג.

די בוקאַרעשטער דײַטשע צײַטונג Rumänische Post וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן פֿון פּיישאָטאָן פֿאַר אינפֿאָרמירן די ייִדישע וועלט וועגן דער לאַגע פֿון ייִדן אין רומעניע, האָט דעמאָלט געמאָלדן,[4] אַז עס זײַנען שוין „גרייט צו דער עמיגראַציע 2,000 ייִדישע פֿאַמיליעס פֿון בוקאַ־רעשט, בראַיִלע, גאַלאַץ, באָטאָשאַן, באַקאַו, בערלאַד און קראַיאָווע״.

אין דער ווינער Neue Freie Presse געפֿינען מיר (דעם 30טן מײַ 1874, נאָך דעם ווי פּיישאָטאָס פּלענער זײַנען שוין געווען דורכגעפֿאַלן) אַ בריוו פֿון אַן אַמעריקאַנער ייִד, מיטן נאָמען בערגער. די אַמעריקאַנער „גלויבנס־גענאָסן״, שרײַבט ער, נעמען אײַן בושות מיט די ייִדישע אימיגראַנטן פֿון רומעניע. זיי לאָזן זיך ניט מאָדערניזירן אין קיין שום פּרט; ניט זיי ווילן עסן טריפֿות, ניט זיי ווילן זיך צעשיידן מיט זייערע פּאות. זיי האָבן נאָר ליב זייער שובעץ (?), און צו דעם אַלעם ווילן זיי ניט אַרבעטן... האָט אויף דעם דאָזיקן בריוו גע־ענטפֿערט דער וויצעפּרעזידענט פֿון דער ייִדישער קהילה אין בוקאַרעשט, א. בוכנער. ער האָט זיך אַפֿילו ניט גענומען די טירחה צו פֿאַרטיידיקן די ייִדישע עמיגראַנטן, דערפֿאַר אָבער איז ער אַרויסגעטרעטן מיט דער גאַנצער שאַרפֿקייט קעגן פּיישאָטאָס פּראָיעקט:

„...די אומגליקלעכע אידעע איז געבוירן געוואָרן אין קאָפּ פֿון אַ געוויסן ב. פֿ. פּ. [=בענדזשאַמין פֿרענקלין פּיישאָטאָ]. זי איז ענערגיש באַקעמפֿט געוואָרן פֿון די היגע איזראַעליטן. אַזוי ווי עס האָבן זיך ניט געפֿונען קיין בעלנים אויף עמיגראַציע, האָט מען זיך גענומען אַרבעטן מיט צוזאָגעכצן און מיט פֿאַרנאַרענישן. עס האָט גע־הייסן, אַז יעדער ייִד וועט באַקומען הוצאות־הדרך און אין אַמעריקע וועט יעדערער נאָך באַקומען דרײַ הונדערט דאָלאַר מזומן. אַזוי האָבן זיך געמאָלדן מענטשן אומ־פֿעיִקע צו אַרבעט און אומוויליקע צו אַרבעט, וואָס האָבן דאָ אין לאַנד ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט זיך צו פֿאַרדינען אויף ברויט... דער קאָנטינגענט עמיגראַנטן באַ־שטייט פֿון שלעכטע און אומאינטעליגענטע עלעמענטן...״[5]

---

[4] *Jewish Messenger*, No. 17, November 18, 1872.

[5] ביידע בריוו זײַנען איבערגעדרוקט אין:

Allgemeine Zeitung des Judentums, 38, No. 29, 14. Juli 1874.

לאָמיר פֿאַרצייכענען, אַז אין אַמעריקע האָט מען צײַטנווײַז אַפֿילו געלויבט דעם מענטשן־מאַטעריאַל פֿון רומעניע. אַזוי ווערט למשל געזאָגט אין דער פֿאַרבעטונג צו דער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג פֿונעם רומענישן העלף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק (אָפּגעדרוקט אין *Jewish Messenger* פֿון 22טן נאָוועמבער 1872): „די עמיגראַנטן וואָס זײַנען אָנגעקומען ביז אַהער זײַנען פֿלײַסיקע מענטשן, זיי קענען טיילווײַז מלאָכה־פֿאַכן, זיי פֿאַרלאַנגען ניט קיין נדבֿות, נאָר אַ העלפֿנדיקע האַנט״. פֿאַרקערט — „די ייִדישע געזעלשאַפֿט אין אַמעריקע האָט ניט אַרויסגעוויזן קיין באַזונדערע גרייטקייט, קיין פֿרײַגיביקייט אין דער העלפֿאַרבעט״, קלאָגט זיך דער „מעסענדזשער״ (14טן פֿעברואַר 1873). וועגן נויט און פֿאַרצווייפֿלונג צווישן די עמיגראַנטן, וואָס טייל פֿון זיי האָבן זיך געמוזט אומקערן אַהיים, זע אַ בוקאַרעשטער קאָרעס־פּאָנדענץ אין:

Allgemeine Zeitung des Judentums, 37, 16. September 1873.

קלאַנגען וועגן גרינדן יידיש־רומענישע קאָלאָניעס אין אַמעריקע

דעם 31סטן אָקטאָבער 1872 האָט די גרויסע טאָגעצײַטונג New York Herald געמאָלדן:[6]

„דער אַלגעמיינער לאַנדאָפֿיס האָט באַקומען אַ בריוו, אין וועלכן עס ווערט אי־בערגעגעבן, אַז ס׳ווערט געפֿירט אַ באַוועגונג פֿון אייראָפּעישע יידן צו שאַפֿן אַ קאָלאָניע פֿון רומענישע און צענטראַל־איראָפּעישע יידן אין אַמעריקע. עס הייסט, אַז ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן אַ געזעלשאַפֿט מיט אַן איינגעצאָלטן קאַפּיטאַל פֿון 1,500,000 דאָלאַר, וואָס פֿראָיעקטירט אַריבערצוברענגען אַהער בערך 8,000 פֿאַמיליעס, אַרום 40,000 נפֿשות. איצט פֿרעגט מען אַן בײַם אַלגעמיינעם לאַנדאָפֿיס, צי איז די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן גרייט צו געבן דער געזעלשאַפֿט פֿאַר אָט דעם צוועק אַ טיטל אויף אַ שטח לאַנד — 250,000 אַקער — בתנאי, אַז אַלע יאָר זאָלן באַזעצט ווערן אַזוי פֿיל פֿאַמיליעס, ווײַל ס׳איז פֿאַראַן אַ ווונטש צו שאַפֿן איין איינציקן ישובֿ. מ״ר ו. ו. קוירטיס, דער אַמטירנדיקער קאָמישאָנער, ענטפֿערט, אַז ס׳איז ניטאָ קיין געזעץ וואָס זאָל פֿאָרויסזען די באַנוצונג פֿון מלוכישער ערד פֿאַר אַזאַ מין צוועק, אָפֿילו ווען עס וואָלט זיך געפֿונען אַזאַ גרויסער שטח ערד, און ער ווײַזט אָן, וווּ אַזוי דער אייגנס־טיטל קאָן איינגעשאַפֿט ווערן פֿון די איינצלנע פֿאַמיליע־פֿאַרשטייערס אונטער די עקסיסטירנדיקע געזעצן. אין דער זעלביקער צײַט האָט ער געשיקט דעם בריושרײַבער די נייטיקע צירקולאַרן וועגן מלוכישער ערד פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן...״

די מעלדונג איז געווען אָפּגעדרוקט אין אַן עמוד מיט אָפּיציעלע מעלדונגען פֿון דער רעגירונג אין וואַשינגטאָן. פֿון וועמען ס׳איז געמאַכט געוואָרן דער אָנפֿרעג אין לאַנדאָפֿיס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן ווערט ניט איבערגעגעבן. ס׳איז באַרעכטיקט די מיינונג, אַז דער בריוו איז געשיקט געוואָרן פֿון פּיישאָטאָן ערב דער בריסעלער קאָנפֿערענץ. אַ געזעל־שאַפֿט פֿאַר מאַסן־עמיגראַציע, מיט אַזאַ קאַפּיטאַל אין איר רשות, האָט ניט עקסיסטירט ניט דעמאָלט און ניט שפּעטער. אַ פּנים האָט דער בריושרײַבער גערעדט וועגן אַ פּראָיעקט צו שאַפֿן אַזאַ געזעלשאַפֿט.

מיט אַ יאָר שפּעטער האָבן זיך אויף ס׳נײַ געזומען פֿאַרשפּרייטן קלאַנגען וועגן דער שאַפֿונג פֿון אַ קאָלאָניע פֿון רומענישע יידן, דאָס מאָל אין נעבראַסקא. מעלדונגען וועגן דעם זײַנען געווען געדרוקט אין דער יידישער פּרעסע און אויך אין גרויסע אינטערנאַציאָנאַלע צײַטונגען ווי די Journal de Débats און Times.[7]

אַמעריקאַנער באַריכטן וועגן יציאת רומעניע

דער באַריכט וועלכן עס האָט אָפּגעגעבן דער ספּעציעלער דעלעגאַט פֿון דער אַמעריקאַנער רעגירונג ראַבערט וואַטשאָרן[8] (זע זז׳ 182–183 פֿון דעם אַרטיקל) גיט אַ בילד וועגן דעם קאָלאָסאַלן פֿאַרנעם פֿון דער עמיגראַציע־באַוועגונג און וועגן דער גוואַלדיקער אויפֿרודערונג, וואָס עס האָט אַרויסגערופֿן אין לאַנד ספּעציעל די פּוסגייער־באַוועגונג. אָט נאָר איין קורצער אויסשניט פֿונעם באַריכט:

„דעם לעצטן אָפּריל און מײַ זײַנען געשאַפֿן געוואָרן געזעלשאַפֿטן פֿון בעלגים אויף עמיגראַציע. מען האָט זיי געפֿירט אין דעמאָנסטראַטיוו פֿאַראַדן דורך די

---

[6] *New York Herald*, October 31, 1872: "Threatened Exodus of Rumanian Jews to the U. S."

אויף מאָרגן האָט דער העראַלד געבראַכט אַ גרויסן אַרטיקל, אין וועלכן ער האָט וואַרעם באַגריסט די קומענדיקע יידישע מאַסן־אימיגראַציע פֿון רומעניע, וואַרענדיק אָבער אין דער זעלביקער צײַט די רומענישע יידן פֿאַר קאָלאָניזאַציע, וואָרעם „יידן האָבן מצליח געווען אין אַמעריקע ניט ווײַל זיי האָבן זיך איינאָלירט פֿון זייערע קריסטלעכע בריידער, נאָר ווײַל זיי האָבן זיך פֿאַרמישט מיט זיי...״

[7] Cf. *Archives Israélites*, XXIV, No. 11, 1 Juin 1873; *Allg. Zeitung des Judentums*, 37, 3. Juni 1873.

[8] *The American Hebrew*, LXVII, No. 23, 24, New York, October 19, October 26, 1900.

פֿון דאָרט איז דער באַריכט איבערגעזעצט און איבערגעדרוקט געוואָרן אין:

Dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift, XVIII, No. 7, Wien, 15. Februar 1901; *L'Univers Israélite*, 56, No. 24, 25, Paris, 1 Mars, 8 Mars 1901.

ייִדישע קיבוצים. זיי זײַנען געגאַנגען ניט מיטן דירעקטן וועג, נאָר אויף זײַטיקע לענגערע וועגן, אַרויסרופֿנדיק אומעטום אַ געפֿיל פֿון אַלגעמיינעם אומרו. צי קאָן מען פֿאַראיבל האָבן אויף אַרעמע ייִדן — אין אַ לאַנד, ווו זיי מוזן בלײַבן פֿרעמדע, אָפּהאַנגיק פֿונעם חסד פֿון זייערע [קריסטלעכע] שכנים — וואָס זייער אומרו איז געווען קיין הערנדיק קלינגען די נשמה־באַוועגנדיקע טענער פֿון „וואַנדערנדיקן ציון", וואָס זײַנען געזונגען געוואָרן פֿון זייערע רעליגיע־חבֿרים אויפֿן וועג צום געלויבטן לאַנד?..."

און אָט איז אַ קורצע שילדערונג פֿון דער באַוועגונג, פֿון דער זעלביקער צייט, פֿונעם דירעקטאָר פֿון דער ניו־יאָרקער Educational Alliance דוד בלוישטיין, וועלכער איז געווען אין רומעניע אין יאָר 1900 און האָט נאָך זײַן צוריקקומען קיין אַמעריקע געשריבן:[9]

„... אין די קאָפּפֿעען [וועגן וועלכע דער שרײַבער האָט זייער אַ שלעכטע מיינונג] זײַנען עס געשאַפֿן געוואָרן די מאַרשירנדיקע מחנות וואָס האָבן זיך פֿלוצעס באַוויזן אין איטלעכן דערפֿל ביז דער אונגעריישער גרענעץ. פֿראָפּאַגאַנדיסטן האָבן זיך געמוסן באַשרײַבן די גדולות פֿונעם גאָלדענעם לאַנד פֿון האָפֿענונג. זייערע ווערטער זײַנען אַרײַנגעדרונגען אין אויערן וואָס זײַנען שוין געשטימט אויף דעם טאָן, אַז רומעניע איז ניט זייער לאַנד. אָט די פּראָפּאַגאַנדיסטן האָבן אַ וויסקונג אויפֿן ייִדישן טעאַטער, אַזוי אַז די לידלעך וואָס ווערן דאָרטן געזונגען זײַנען אינספּירירט פֿונעם געדאַנק „קיין מערב, הייו!" אין יעדער שטאָט זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿלענער פֿאַר דער „יציאת רומעניע". זיי האָפֿן אויפֿצושטורעמען די וועלט מיט זייער געוואָגטקייט... פֿון זינט דער טערקיש־רוסישער מלחמה זײַנען די קהילות ניט געווען אָזוי אויפֿגערו־דערט. ווי באַלד זיי האָבן זיך נאָר גלעזאָט אין וועג אַרײַן, האָט זיך געדוכט, אַז די וועלדער זײַנען פֿאַרפֿולט געווען מיט די מחנות, וואָרעם זיי האָבן ניט געוואַנדערט דירעקט צו דער גרענעץ. זיי האָבן אויפֿגעמונטערט די אַרעמסטע טאַרבע־טרעגערס וועלכע האָבן פֿרײַער ניט געהאַט קיין ברעקל מוט אַפֿילו בײַ די שווערסטע רדיפֿות. די וואַנדערנדיקע מחנות זײַנען אומעטום אויפֿגענומען געוואָרן מיט הלל און מיט אויפֿמונטערנדיקע אויסרופֿן, אַפֿילו מיט געלטזאַמלונגען, און הייסט רעדעס זײַנען געהאַלטן געוואָרן וועגן דער ליכטיקער צוקונפֿט פֿון די מוטיקע וואַנדערערס".

די עמיגראַנטן אין וועג

איינער פֿון די גרעסטע צענטערס פֿון דער מאַסן־וואַנדערונג (אַחוץ די אייראָפּעיִשע פֿאַרשטשטע) איז געווען ווין.[10] זומער 1900, ווען די צאָל צוזאַמענגעשטראָמטע ייִדישע עמי־גראַנטן אין ווין איז געווען אַזאַ גרויסע, אַז ס׳איז אַלץ שווערער געוואָרן זיי צו פֿאַראָרגן, האָט די וויגער „אַליאַנץ" זיך געוועגדט צו דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג אין בודאַפּעשט מיטן פֿאַרלאַנג, זי זאָל זיך משתדל זײַן בײַ דער אונגעריישער רעגירונג, אַז עס זאָל פֿאַרמאַכט ווערן די גרענעץ פֿאַר ייִדישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע. די בודאַפּעשטער קהילה־פֿאַרוואַלטונג האָט געענטפֿערט מיט דעם וויטערדיקן בריוו:[11]

$$\frac{1039}{900}\ \text{sz.}$$

צו דער חשובֿער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער איזראַעליטישער אַליאַנץ, ווין.

אין שייכות מיט אייער חשובֿן בריוו פֿון 10טן יולי האָבן מיר דעם כּבֿוד אויס־צודריקן אונדזער מיינונג, אַז ס׳איז פּשוט אויסגעשלאָסן, אַז מיר, ווי אַ ייִדישע אינסטיטוציע, זאָלן פֿאַרלייגן אונדזער רעגירונג, זי זאָל אָנווענדן קעגן אונדזערע רומענישע בריידער מאַסמיטלען צו באַגרענעצן זייער פֿרײַע באַוועגונג. דאָס וואָלט געווען ממש אַן אומגליקלעכער אויפֿטו, אויף וועלכן די שׂונאים פֿונעם ייִדישן פֿאָלק וואָלטן יעטווידער מאַל אָנגעוויזן. מיר בעטן אײַך צו פֿאַרשטיין דעם דאָזיקן שטאַנד־פּונקט אונדזערן און זײַן איבערגעצײגט, אַז מיר נעמען אויף זיך אַלע מי און

---

[9] *The American Hebrew*, LXVIII, No. 23, New York, October 19, 1900.

[10] אינטערעסאַנט שילדערונגען וועגן דעם לעבן פֿון די עמיגראַנטן אין ווין זײַנען גע־דרוקט געווען אין *Die Welt* פֿון 13טן און 20טן יולי 1900.

[11] דער בריוו איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין *Die Welt* פֿון 2טן נאָוועמבער 1900 און האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסן טומל אין דער ייִדישער עפֿנטלעכקייט. זע *Die Welt* פֿון 9טן נאָוועמבער, 7טן און 21טן דעצעמבער 1900 און *Dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift* פֿון 30טן נאָוועמבער 1900.

קרבנות, פּדי צו העלפֿן בײַם דורכפֿאָרן פֿון אונדזערע גלויבנס־בריידער. אין אָט דעם זינען האָבן מיר אויך געשריבן צו די יידישע קהילות פֿון די גרענעצערטער.

די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער פּעסטער איזראַעליטישער רעליגיעזער קהילה.
בודאַפּעשט, דעם 13טן יולי 1900.
(געחתמעט) בוימגאַרטן, פֿאָרזיצער.

מאַקס נאָרדוי וועגן בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר רומענישע יידן

אין דער פֿראַגע וועגן פּאָליטישע רעכט פֿאַר רומענישע יידן [12] האָט זיך אויך אַרויסגעזאָגט מאַקס נאָרדוי.

דער רומענישער זשורנאַל Noua Revista Română האָט דעמאָלט אָנגעפֿירט אַ שאַרפֿע קאַמפּאַניע פֿאַר יידישער גלײַכ־באַרעכטיקונג. האָט זיך דער רעדאַקטאָר, פּראָפֿעסאָר מ. מאַזרו (זע ז׳ 181 פֿון אַרטיקל), געוועגדט מיט אַן אָנקעטע צו אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן אין אויסלאַנד וועגן זייער מיינונג. די ענטפֿערס זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין זשורנאַל. צווישן אָנדערע זײַנען אַרויסגעקומען מיט וואָרעמע פֿאָרעורנגען פֿאַר פֿולער גלײַך־באַרעכטיקונג: עמיל זאָלאַ און דער פּרעזידענט פֿון דער ליגע פֿאַר מענטשנרעכט אין פֿראַנקרײַך טראַריע. נאָרדוים ענטפֿער איז געווען אַ נעגאַטיווער. ער האָט געשריבן:

„איר האָט געהאָט די פֿרײַנדלעכקייט מיך צו פֿרעגן, צי וואָלט געווען מײַן עצה צו די רומענער, אַז זיי זאָלן געבן יידן פֿולקומע גלײַכהייט פֿון בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט. טאָ ענטפֿער איך קאַטעגאָריש „ניין!“ איך וואָלט אײַך דאָס ניט געעצהט, לכל־הפּחות ניט אין איצטיקן מאָמענט, און דאָס סײַ אין אײַער אינטערעס, סײַ אין אינטערעס פֿון די יידן, מײַנע ברידער“.

בלויז בירגערלעכע רעכט האָט ער געפֿאָדערט פֿאַר יידן, אָבער פּאָליטישע רעכט וואָלטן לויט זײַן מיינונג, געמוזט פֿירן צו אַ פֿאַרשאַרפֿונג פֿונעם אַנטיסעמיטיזם. [13]

פֿרוווון פֿון קאָלאָניזאַציע אין אַנאַטאָליע און אויפֿן אינדזל קיפּראָס

אין דער צײַט פֿון דער יידישער „יציאת רומעניע“ איז אָנגעגאַנגען אַן עמיגראַציע־באַוועגונג אויך פֿון טערקישע באַווינערס פֿון רומעניע (פּראָווינץ דאָברודזשע) קיין אַנאַטאָליע. די טערקישע רעגירונג האָט אויפֿגענומען די מוסולמענישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע ווי צוריקגעקומענע ברידער פֿון דער פֿרעמד (אויף טערקיש: מוכאַזשיר), זי האָט זיי געגעבן אומזיסטע ערד אין אַנאַטאָליע און מיט אַ ברייטער האַנט געשטיצט זייער קאָלאָניזאַציע. האָבן אויך יידן פֿון רומעניע זיך אָנגעהויבן צינען קיין טערקיי ווי אַמאָליקע „אונטערטאַנער פֿון סולטאַן“. דער אָנפֿירער פֿון דער אַנאַטאָלישער קאָלאָניזאַציע־אונטערנעמונג איז געווען אַ יידּ מיטן נאָמען בערגער, באַזיצער פֿון אַ קאָפּע אין טולטשעע (Tulcea) דאָברודזשע, וועלכער האָט אַ געוויסע צײַט געהאַט געדינט ווי אַ קאָנדוקטאָר אויף דער נײַער אָנאַטאָלישער אײַזנבאַן. די אונטערנעמונג איז געמאַכט געוואָרן אַן געלט און אַן צוגרייטונג. נאָך דעם ווי עס זײַנען אָנגעקומען די ערשטע טראַנספּאָרטן יידן קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, האָט מען זיך משתדל געווען בײַ דער רעגירונג און געפּועלט, אַז די יידישע קאָלאָניסטן זײַנען אָנגענומען געוואָרן מיט די זעלביקע פּריווילעגיעס ווי די מאָכמעדאַנישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע. אין באַריכטן אין דער יידישער פּרעסע ווערט געשאָגט די צאָל

---

[12] אַן אַרטיקל וועגן דעם ענין איז געדרוקט אין:
L'Univers Israélite, 55, No. 46, 3 Août 1900.

[13] נאָרדוים ענטפֿער אין בוקאַרעשטער זשורנאַל (מיר גיבן אים איבער לויט זײַן אייגענער איבערזעצונג אין *Die Welt* פֿון 23טן נאָוועמבער 1900) האָט געמאַכט אַ שוועריגרושם אין דער יידישער עפֿנטלעכקייט. ס׳האָבן פּראָטעסטירט אַ סך רומענישע ציוניסטן. נאָרדוי האָט געענטפֿערט מיט אַ פּעסטשטעלונג אין *Die Welt* (דעם 26טן אָקטאָבער 1900), אַז ער אַלײן טראָגט דאָס אַחריות פֿאַר דעם אַרטיקל, ניט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע. ער האָט פֿאַרענטלעכט נאָך אַרטיקלען אין דער פּראָגע אין *Die Welt* פֿון 30טן נאָוועמבער און 14טן דעצעמבער 1900. זע אויך *Dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift* פֿון דטן, 14טן, און 21טן דעצעמבער 1900.

רומעניש־ייִדישע קאָלאָניסטן אין אַנאַטאָליע אויף אַרום טויזנט.[14] עס האָבן זיך אָבער געלאָזט אין וועג אַרײַן עטלעכע טויזנט. איין מאָל געפֿינען מיר אַפֿילו אַ באַריכט וועגן אַ גאַנצן שיפֿטראַנספּאָרט מיט ייִדן אין גאַלאַצער פּאָרט.

באַלד ווי עס זײַנען נאָר אָנגעקומען די ערשטע קאָלאָניסטן אין אַנאַטאָליע, האָט זיך באַוויזן אין דער ייִדישער פּרעסע[15] אַן אויפֿרוף צו העלפֿן דער קאָלאָניזאַציע, אָבער קיין הילף איז ניט געקומען. זומער 1900 ברענגט די שפּאַניאָלישע צײַטונג פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל על מיעמפּאָ אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון באָרוסע, אין וועלכער עס ווערט געמאָלט אַזאַ בילד פֿון דער ייִדישער קאָלאָניע בעוויליק אַכיר:

„הונדערט צוואַנציק ייִדישע קאָלאָניסטן האָבן ניט קיין דאַך איבערן קאָפּ און זײַנען אויסגעשטעלט אויף אַלע סכּנות פֿון די קומעדיקע האַרבסטוועטערן; מאַסן קינ־דער שטאַרבן פֿון הונגער בפּועל־ממש, און זעקס הונדערט דערוואַקסענע זײַנען אין סכּנה פֿון הונגערטויט; העכער הונדערט קאָלאָניסטן זײַנען קראַנק, און ס׳איז נישטאָ ניט קיין דאָקטאָר, ניט קיין שום מעדיצינישע הילף...“

אין דער זעלביקער צײַט איז געפֿירט געוואָרן אַ קאָלאָניזאַטאָרישע אונטערנעמונג אויפֿן אינדזל קיפּראָס. די פּרעסע רופֿט אָן די צאָל פֿון: 60, 259, 360 פּערזאָן און איין מאָל די צאָל 52 פֿאַמיליעס, וואָס זײַנען געפֿאָרן קיין קיפּראָס. אַזוי ווי די רעגירונג האָט געפֿאָדערט, די עמיגראַנטן זאָלן ווײַזן, אַז זיי פֿאַרמאָגן לכל־הפּחות פֿינף פֿונט אָדער דרײַסיק דאָלאַר און זייער ווייניק עמיגראַנטן האָבן פֿאַרמאָגט אַזוי פֿיל געלט, האָט מען דעם גרעסטן רוב צוריקגעשיקט. אין גריכישן פּאָרט פּירעוס האָט זיך באַלד אָנגעקליבן אַ היפּשע צאָל צוריק־געשיקטע עמיגראַנטן פֿון קיפּראָס. די לאַגע פֿון די אַרײַנגעלאָזטע איז אויך געווען אַ טרויעריקע. לויט באַריכטן אין דער ייִדישער פּרעסע האָבן זיי געמוזט טאָן די שווערסטע אַרבעטן ווי האַקן שטיינער אד״גל פֿאַר זייער נידעריקע לוינען.

דער דורכפֿאַל פֿון דער „קאָלאָניזאַטאָרישער עקספּעדיציע“ קיין קיפּראָס האָט אַרויס־גערופֿן אַ גרויסן טומל אין דער עפֿנטלעכקייט. פֿאַר דעם שולדיקן האָט מען געהאַלטן דייוויס טריטש, פֿון וועלכן עס איז געקומען דער גאַנצער פּראָיעקט. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון בוקאַרעשט[16] ווערט דערציילט, אַז „טריטש, דער פּראָמאָטאָר פֿון דער קאָלאָניזאַציע אין קיפּראָס, האָט גערעטעוועט זײַן כּבֿוד און פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד מיט אַ טאָג פֿריִער, איידער ס׳איז אָנגעקומען דער אַרויסשיק־באַפֿעל [פֿון דער רומענישער רעגירונג]...“ די רעדאַקציע פֿון דער צײַטונג גיט צו פֿון זיך, אַז טריטש איז נאָר וואָס געקומען אין לאָנדאָן און לייקנט די קלאַנגען, מען זאָל אים האָבן אַרויסגעשיקט פֿון לאַנד.[17]

אַרום יולי 1900 האָבן זיך באַוויזן וואָרענונגען פֿון טריטשן אין דער ייִדישער פּרעסע, מען זאָל זיך ניט לאָזן קיין קיפּראָס אָן געלט און אָן אָרגאַניזאַציע. מיט עטלעכע חדשים שפּעטער האָט טריטש אָפּגעדרוקט אַ גרעסערן אַרטיקל,[18] קענטיק ווי אַ פֿאַרטיידיקונג. ער שילדערט דעם קיפּראָס־פּראָיעקט ווי אַן אידעע, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין זײַן מוח, בשעת ער האָט דערפֿילט, אַז די איסטסײַד אין ניו־יאָרק איז שוין איבערגעפּאַקט מיט ייִדן. הגם ער איז ניט געווען באַהאַוונט אין ייִדישע ענינים, איז ער פֿאָרט געקומען צום באַשלוס, אַז די פֿאַרענטפֿערונג פֿון דער ייִדן־פֿראַגע דאַרף זײַן עמיגראַציע קיין אָריענט. אַזוי ווי ער האָט פֿון דער פֿריסטער יוגנט אַ שוואַכקייט פֿאַר אינדזלען, און דעמאָלט זײַנען אומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז ענגלאַנד וויל זיך אָפּזאָגן פֿון קיפּראָס, איז אים געקומען דער געדאַנק, אַז דאָס

---

[14] *Ost und West*, 3, März 1901.

[15] *Jewish Chronicle*, February 9, 1900.

[16] *Jewish Chronicle*, January 23, 1900.

[17] דער אַמעריקאַנער ייִד דוד בלוישטיין וועלכער האָט אין יענער צײַט באַזוכט רומעניע שטעלט פֿאַר אין זײַן באַריכט (זע: הערה 9) די קאָלאָניזאַטאָרישע עקספּעדיציע קיין קיפּראָס ווי אַ לײַכטזיניקע אונטערנעמונג פֿון דייוויס טריטשן. טריטש האָט דאָס געטאָן, מיינט ער, ווײַל ער איז „אויפֿגעטראָגן אויפֿן ציוניסטישן עקזעקוטיוו־קאָמיטעט, ווי מען זאָגט, מחמת דעם וואָס מען האָט אים פּוגע־בכּבֿוד געווען אויפֿן לעצטן ציוניסטישן קאָנגרעס...“

[18] Davis Trietsch, "Die Cypernfrage", *Allg. Zeitung des Judentums*, 64, No. 41 Oktober 1900.

איז דאָס פּאַסיקע אָרט פֿאַר ייִדישער קאָלאָניזאַציע. האָט ער געשאַפֿן אַ קאָמיטעט אין בערלין פֿון באַרימטע ייִדישע כּלל־טוערס (די נעמען ווערן ניט אָנגערופֿן) אאַז״וו.

אַ דערקלערונג פֿון רומענישן פּרעמיער־מיניסטער אין 1903

די באַוווּסטע נאָטע פֿונעם שטאַט־סעקרעטאַר דזשאָן היי (פֿון 11טן אויגוסט 1902) וועגן דער לאַגע פֿון ייִדן אין רומעניע איז געווען געווענדט צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿונעם בערלינער טראַקטאַט, ניט צו רומעניע דירעקט. מיט אַ יאָר שפּעטער האָט רומעניע געגעבן אַן אומדירעקטן ענטפֿער אויף דער דאָזיקער נאָטע, אין אַ שמועס פֿונעם פּרעמיער־מיניסטער סטורדזאַ מיטן אַמעריקאַנער אַמבאַסאַדאָר אין בוקאַרעשט דזשאָן ב. דזשאַקסאָן. וועגן דעם דאָזיקן שמועס וועלכער האָט ניט געהאַט קיין שטרענג אָפֿיציעלן, נאָר גיכער אַ פּרי־וואַטן כאַראַקטער, האָט דער אַמבאַסאַדאָר אַרײַנגעשיקט אַ באַריכט קיין וואַשינגטאָן, פֿון וועלכן מיר נעמען אַרויס עטלעכע וויכטיקע אָפּשניטן:[19]

„איך האָב דעם כּבֿוד אײַך צו מעלדן, אַז דער רומענישער פּרעמיער־מיניסטער מ״ר סטורדזאַ האָט נעכטן אין אַ שמועס באַריכות גערעדט וועגן דער צירקולאַר־„נאָטע״ פֿון 11טן אויגוסט 1902 און וועגן דער ייִדישער פֿראַגע. ער האָט געזאָגט, אַז עס זײַנען פֿאַראַן צווייערליי ייִדן אין רומעניע: די שפּאַנישע ייִדן, וואָס זיי געהערן צו אַ העכערן קלאַס, און די ייִדן וועלכע מען באַגעגנט בעיקר אין מאָלדעווע (און אין די שכנותדיקע טיילן פֿון עסטרײַך און רוסלאַנד) און וועלכע זײַנען, לויט ווי ער זאָגט, לחלוטין ניט קיין איזראַעליטן, נאָר מאָנגאָלן וואָס האָבן זיך מגייר געווען מיט יאָרהונדערטער צוריק. פֿון אָט די ייִדן איז נאָר אַ קליינע צאָל פֿאַרן יאָר 1828 געווען אויף דער טעריטאָריע וואָס איז הײַנט רומעניע, און די וואָס זײַנען דאָרט געווען אין יענער צײַט האָבן פֿאַרמאָגט די שוץ אָדער פֿון עסטרײַך אָדער פֿון רוסלאַנד. ביזן טראַקטאַט פֿון פּאַריז האָט קיין ייִד, טערק אָדער אַרמענער ניט געקענט באַזיצן קיין ערד אין לאַנד. פֿון דעמאָלט אָן אָבער האָבן זיך די אַרמענער ראָמאַניזירט, איז ניט געווען קיין שום מניעה צום שינוי וואָס איז געמאַכט געוואָרן 1856, אַז יעדער קריסט קאָן באַזיצן ערד. שפּעטער, ווען דאָס לאַנד איז געוואָרן זעלבשטענדיק, איז געמאַכט געוואָרן אַ ווײַטערדיקער שינוי, און יעדער „רומענער״ האָט באַקומען דאָס רעכט צו באַזיצן ערד. לסוף, נאָכן טראַקטאַט פֿון בערלין 1878, איז די פֿולקומע אומאָפּהענגי־קייט פֿון רומעניע אָנערקענט געוואָרן פֿון די אייראָפּעיִשע מלוכות... פֿון יענער צײַט אָן שטייט רומעניע ניט מער אונטער דער אַפּוטרופּסות פֿון די טראַקטאַט־מלוכות און איצטער אָנערקענט זי ניט מער זייער רעכט זיך אַרײַנצומישן...

מ״ר סטורדזאַ האָט געזאָגט... אַז ניט צוליב דעם האָט רומעניע זיך באַפֿרײַט פֿון דער טערקישער סוווערעניטעט, כּדי צו נעמען אויף זיך די סוווערעניטעט פֿון ייִדן. רומעניע האָט מעכטיקע שכנים, זי מוז טאָן אַלץ אין אירע כּוחות . . . צו דערהאַלטן און צו אַנטוויקלען איר נאַציאָנאַליטעט. ער האָט געזאָגט, אַז כּדי צו געבן ייִדן פּאָליטישע רעכט אָדער צו נאַטוראַליזירן זיי אין מאַסן, — אַפֿילו ווען דאָס וואָלט געווען גע־וווּנטשן — וואָלט זיך געפֿאָדערט אַ שינוי אין דער קאָנסטיטוציע, און ער איז ניט קיין פֿרײַנד פֿון אָפֿטע שינויים אין אַ זאַך וואָס דאַרף זײַן פֿון אַ פּערמאַנענטן און מער ווייניקער הייליקן כאַראַקטער. ער האָט געזאָגט, אַז דאָ שפּילן רעליגיעזע פֿאָר־אורטיילן קיין שום ראָלע ניט. ער האָט דערמאָנט מערערע פֿאַלן פֿון ייִדן וואָס זײַ־נען געוואָרן רומענער און האָבן זיך נאַטוראַליזירט און דערגרייכט פּראָמינענטע פּאָליטישע שטעלעס סײַ אונטער ליבעראַלע סײַ אונטער קאָנסערוואַטיווע רעגירונגען. איין פֿאַל האָט ער דערמאָנט, ווען ער און אַנדערע מיניסטאָרן זײַנען בײַגעווען אין דער סינאַ־גאָגע אין בוקאַרעשט „אין פּאַראַד־אוניפֿאָרם און מיט מעדאַלן״, ווי אַן אויסדרוק פֿון רעספּעקט צו אַ מאַן וואָס האָט חתונה געמאַכט זײַן טאָכטער. ער האָט אָבער געזאָגט, אַז ייִדן באַטראַכטן זיך אַליין ניט ווי רומענער, אַז זיי באַטראַכטן זיך ווי צוגעהעריקע צו אַ „ייִדישער נאַציע״, אַז זיי האַלטן זיך פֿאַר אַ העכערער ראַסע ווי די קריסטן, און אַז זיי האָבן זיך זייערע אייגענע געוווינטשאַפֿטן, שפּראַך און אַמביציעס און אַז ניט זיי קענען ניט זיי ווילן זיך אַסימילירן מיט די געבוירענע רומענער. זיי ווילן נאַטוראַ־ליזירט ווערן (אָדער ריכטיקער: מען וויל, אַז זיי זאָלן נאַטוראַליזירט ווערן) כּדי צו דערגרייכן פּאָליטישע רעכט און פֿאַרמאָגן ערדבאַזיץ. דאָס איז אַגבֿ ניט בלויז אַ פֿראַגע פֿון די ייִדן וואָס געפֿינען זיך שוין אין רומעניע, נעמענדיק אין אַכט, אַז מחמת פֿיל

[19] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Washington 1903, p. 704.

סיבות איז זייער לאַגע אַ סך אַ בעסערע ווי פֿון זייערע רעליגיע־חבֿרים אין עסטרײַך און רוסלאַנד, און אויב מען וואָלט אָפּגעשאַפֿט די באַגרענעצונגען, וואָלט געווען אַ גרויסער צופֿלוס פֿון אָט די לענדער. אין רומעניע איז נישטאָ קיין רעליגיעזע פֿאַר־פֿאָלגונג, דאָ זײַנען ניט פֿאָרגעקומען קיין שחיטות און דאָ זײַנען ניט נייטיק קיין פּאַספּאָרטן פֿאַר רײַזעס אינעווייניק אין לאַנד. ייִדן טאָרן אין אַלגעמיין ניט וווינען אין דאָרפֿישע דיסטריקטן, ווײַל די פּראַקטיק האָט געוויזן, אַז זעלטן ווען ווערן זיי ערדאַרבעטערס, אפֿשר בכלל ניט, נאָר זיי ווילן בלויז עקספּלואַטירן די אַרבעטערס ווי אונטערנעמערס אאַז״וו אָדער זיי האַלטן אַכסניות אָדער קרעטשמעס.

נאָך דער דאָזיקער אַלגעמיינער שילדערונג איז מ״ר סטורדזאַ צוגעטראָטן צו באַשרײַבן די ספּעציעלע אומשטאַנדן וואָס האָבן געפֿירט צו דער פֿאַרשטאַרקטער ייִדי־שער עמיגראַציע מיט עטלעכע יאָר צוריק. ער האָט געזאָגט, אַז די רעגירונג האָט קיין מאָל ניט געשטיצט אַזאַ עמיגראַציע און האָט ניט געהאַט דעם פֿאַרלאַנג אַרויסצו־טרײַבן ייִדן פֿונעם לאַנד. די עמיגראַציע, האָט ער געזאָגט, איז פֿאָרגעקומען איבער דער שווערער צײַט וואָס האָט געהערשט מחמת פֿאַרשיידענע סיבות, ספּעציעל אָבער מחמת דער טריקעניש און די שלעכטע גערעטענישן. העכער אַ יאָר צײַט איז די אַרבעטער־באַפֿעלקערונג פֿון רומעניע ניט געווען ביכולת זיך אַליין צו דערהאַלטן. די רעגירונג און די ערד־באַזיצערס האָבן געטאָן אַלץ וואָס ס׳איז געווען אין זייערע כוחות, אָבער עס זײַנען געווען פֿיל צרות און לייד. די שלעכטע צײַט האָט מען באַקומען צו פֿילן ספּעציעל אין די שטעט, ווײַל די בויאַרבעט האָט זיך אָפּגעשטעלט און מענטשן האָבן קיין געלט ניט געהאַט צו קויפֿן אין די קלייטן. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַ סך מענטשן איז געקומען אויפֿן געדאַנק אויסצוואַנדערן, ספּעציעל צווישן ייִדן וואָס האָבן וויינייק צובונד צו זייער וווינאָרט, און באַלד האָט מען אָט דער באַוועגונג געגעבן אַ פּאָליטישן כאַראַקטער. אַנשטאָט צו פֿאָרן מיט דער אײַזנבאַן האָבן ייִדן אָנגעהויבן מאַכן דעמאָנסטראַטיווע מאַרשן איבערן לאַנד, זינגענדיק און שטערנדיק די רו אויף אַנדערע אופֿנים. פֿיל צווישן זיי האָט מען ניט דערלויבט צו גיין ווײַטער ווי ביז בודאַפּעשט אָדער ווין, אַ סך צווישן זיי האָבן פֿיל געליטן, אָבער מער אָדער וויינייקער איז דאָס אַלץ געווען איבעריק. יענע וואָס מען האָט ניט אַרײַנגעלאָזן האָט די רומענישע רעגירונג צוריקגעבראַכט אויף אירע הוצאות און זי האָט אויסגעגעבן אויף אָט דעם צוועק עטלעכע הונדערט טויזנט פֿראַנק. דאָס לאַנד איז דעמאָלט געווען אין נויט, און מען האָט אָנגעווענדט פֿרעמדן אײַנפֿלוס, כדי עס צו דיסקרעדיטירן. ווען מען וואָלט געווען געצוווּנגען דאָס לאַנד צו געבן ייִדן פּאָליטישע רעכט, וואָלטן פֿיל רומע־נער געצוווּנגען געוואָרן צו פֿאַרקויפֿן זייער פֿאַרחובֿעטן ערדבאַזיץ, אָבער צוליב דעם וואָלט זיך ניט פֿאַרבעסערט די לאַגע פֿון ייִדן, ספּעציעל פֿונעם אָרעמען קלאַס״.

צום סוף פֿון זײַן רעפּאָרט גיט דזשאַקסאָן איבער וועגן זײַן נסיעה איבערן לאַנד, ווו ער האָט געטאָן „דאָס מעגלעכסטע זיך צו אינפֿאָרמירן וועגן דער אמתער לאַגע״, און ער פֿאַרענדיקט:

„דער אַלגעמיינער אײַנדרוק איז, אַז די נאַטוראַליזאַציע פֿון ייִדן מוז זײַן אַ זאַך פֿון פּאַמעלעכער אַנטוויקלונג — אויף ווי ווײַט ייִדן ווערן דערצויגן צו זײַן רומענער״.

בן־אַדיר
1942/XI/14—1878/I/26

דער יידישער ווייסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט האָט פֿאַרלוירן אַ מיטגליד פֿון זײַן עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע; די אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע האָט פֿאַרלוירן אַ מיטגליד פֿון איר רעדאַקציע און אַ שפּעריש מיטאַרבעטער; די טערמינאָלאָגיסטן האָבן פֿאַרלוירן זייער טעאָרעטיקער, דעם רעדאַקטאָר פֿון זייער זשורנאַל אויפֿן שוועל. די וועלט האָט פֿאַרלוירן אַ פּערזענלעכקייט.

וועגן בן־אַדירן וועט מען נאָך דאַרפֿן שרײַבן אַ סך. זײַן ראָלע אין אויס־פֿורעמען אונדזער הײַנטיקן יידישן געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק, און ספּעציעל די טעאָריע פֿון אויטאָנאָמיזם, איז אַזוי אָנגעוווּדיק, אַז ניט אין אַ נעקראָלאָג קען מען זי אויסשעפּן. נאָר עטלעכע ווערטער זאָלן אָנצייכענען די קאָנטורן.

צי איז פֿאַראַן עמעצער וואָס קען אונדז איבערגעבן, פֿאַר וואָס אַבֿרהם ראָזין האָט אויסגעקליבן דעם פּסעודאָנים בן־אַדיר? זיכער איז אַ פּסעודאָנים ניט קיין צופֿאַל אין דער פֿערזענלעכקייט פֿון אַ מענטשן, בפֿרט אַ פּסעודאָנים, בײַ וועלכן דער שרײַבער האָלט זיך זײַן גאַנץ לעבן. כּל־זמן מען מוז זיך באַגנוגענען מיט אַ השערה, וואָלט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז אין דעם פּסעודאָ־נים זײַנעם האָט אַבֿרהם ראָזין אַרײַנגעלייגט אַ שטריך, נאָך וועלכן ער האָט געבענקט, ניט קיין שטריך וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט. קיין זאָך האָט אים אָזוי ניט געפּעלט ווי מעכטיקייט אַרויפּצוצוינגען אויף עמעצן זײַן ווילן. און דאָס איז דער טעם, פֿאַר וואָס דער דאָזיקער וווּנדערלעך שיינער מענטש — דער איידלסטער און דער צניעותדיקסטער צווישן אונדז, ווי זלמן רייזען האָט אים אָנגערופֿן אין אַ באַנקעטאָסט אויף דער ווילנער יובֿל־קאָנפֿערענץ אין 1929 — האָט געהאָט ניט גענוג געזעלשאַפֿטלעכע השפּעה אין פֿאַרגלײַך מיט זײַנע גרויסע מאַראַלישע און אינטעלעקטועלע קוואַליטעטן.

וען אַבֿרהם ראָזין וואָלט נאָך געהאָט אין זיך מעכטיקייט אויך, וואָלט ער געקאָנט ווערן אַ צענטראַלע פֿיגור אין אונדזער יידישן לעבן. אָפֿילו אין קרײַזן וואָס זײַנען גאָר ווײַט פֿון אונדז האָט מען געקענט און אָפּגעשאַצט זײַן דענ־קערישן אימפּעט. אַ מענטש מיט אַ שאַרפֿן אַנאַליטישן שכל, געשולט אויף דער גמרא און מיכלאָווסקין מיט מאַרקסן, האָט ער געהאָט אַן איבערדורכשניטלעכן כּוח אַרויסצוזען דאָס אַלגעמיינע פֿון צווישן אַ וועלט מיט פֿרטים. ווי זעלטן ווער האָט ער געקענט דעם אַנטוויקלונגס־וועג פֿון דער בלאָנדזשענדיקער יידישער אינטעליגענץ. קיינער האָט זיך ניט געקענט גלײַכן צו אים אין זײַן פֿעיקייט איבערצוגעבן זיך צו זײַן אמת אין גאַנצן, ווײַל קיינער האָט ניט געהאָט אַזעלכע כּזיתדיקע גשמיותדיקע באַדערפֿענישן ווי ער. קיינער האָט זיך ניט געלאָזט אָזוי ווינציק אָפּשרעקן פֿון דער גלײַכגילטיקייט פֿון די אַרומיקע, אויב ער אַליין איז נאָר געווען זיכער, אַז ער טוט וואָס מען באַדאַרף.

מענטשן פֿון אַזאַ שניט צייגן זיך ניט צום „רוב עם", ס׳איז זיי אַזוי ווי באַשערט צו בלײַבן אין דער מינאָריטעט. בן־אַדיר איז אַלע מאָל געווען מיט לפּי־ערך אַ קלײנער מחנה: אַמאָליקע יאָרן צווישן די יידישע סאָציאַליס־טישע גרופּירונגען, לעצטנס מיט זײַן טעריטאָריאַליזם. אָבער — און דאָ ווײַזט זיך אַרויס די גרויסקייט פֿון דעם מענטשן: אַפֿילו די וואָס זײַנען ניט געגאַנגען מיט אים האָבן אים אַנטקעגנגעטראָגן דעם גרעסטן רעספּעקט. דער רעספּעקט איז געקומען ניט דערפֿון וואָס ער פֿלעגט ניט טשעפּען קיינעם. ניט ער איז געווען דער מענטש וואָס פֿלעגט פֿאַרבייגן עפּעס, טאָמער האָט ער גע־האַלטן אַנדערש. און ער האָט אויך ניט געהאַט קיין טבֿע צו וויקלען וועלטער אין וואַטע, ער פֿלעגט רײַדן שטרענג און אָפֿט מאָל אַגרעסיוו. אָבער ווי ענערגיש ער זאָל ניט געווען זיך אַרויסזאָגן, האָט ער קיין מאָל ניט אַטאַקירט פּערזענלעך. אַ ריטערישקייט האָט אַרויסגעשטראָלט פֿון אים, און ריטעריש האָבן אים אַלע באַהאַנדלט. מען האָט געקאָנט זײַן קעגן בן־אַדירס מיינונגען; קיינער איז ניט געווען קעגן בן־אַדירן.

אַ דור אַ גאַנצער האָט זיך געשפּיגלט אין דעם מענטשן: מיט די וואָרצלען טיף אין אונדזער לומדישער טראַדיציע פֿון הונדערטער יאָרן; דורכגעגאַנגען דורך דער נאַווער סכסמאַטישקייט פֿון דער השׂכּלה און דורכגעזאָפּט זיך מיטן רוסישן אידעאַליזם; געבויט די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג און כּסדר, וואָס ווײַטער אַלץ דורכדרינגלעכער, געזען די נאַקעטע טראַגיק פֿונעם יידישן קיום. אין גרונט האָט זיך דער גאַנצער דור אַרויסגעווײַזן פֿאַר צו שוואַך צו פֿורעמען דאָס יידישע לעבן, און אין דעם פּרט האָט בן־אַדיר פֿאַרקערפּערט די אייגנשאַפֿטן פֿון דעם קריזיס, פֿון וועלכן ער איז אַרויסגעוואַקסן. אָבער פֿונקט אַזוי האָט ער פֿאַרקערפּערט דאָס שענסטע וואָס דער שטורעם־דור פֿון 1905 האָט געבראַכט, און ער וועט בלײַבן אין דער יידישער געשיכטע ווי אַ סימבאָל פֿון דעם דאָזיקן דור.

מ. ו.

מנחם לינדער

ווידער איז פֿון הינטער דער וואַנט וואָס פֿאַרשטעלט דעם גרויסן דערגאַנגען צו אונדז אַ בייזע בשׂורה וועגן דעם סוף פֿון אַ נאָענטן מענטשן. מנחם לינדער איז מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע. ווי אַלע ידיעות פֿון יענער זײַט איז אויך די ידיעה פֿאַרשטיקט און מטושטש. ניטאָ קיין דאָטע; אַלץ וואָס מען ווייס איז, אַז אַרום אַפּריל 1942 איז דאָס געשען. ניטאָ קיין אָרט: מיר ווייסן נאָר, אַז ער איז די גאַנצע צײַט פֿון דער מלחמה געווען אין וואַרשע און אַז נאָך מיט אַ קנאַפּן יאָר צוריק פֿלעגן קומען פֿון אים גרוסן. ניטאָ אַפֿילו קיין אינפֿאָר־מאַציע ווי אַזוי ער איז אַוועק פֿון דער וועלט. פֿון די אומקלאָרע אַנצוהערענישן, געשיקט אויף אַרומיקע וועגן, קאָן מען דרינגען, אַז אומגעקומען איז ער ניט מיט

זײַן טויט. הייסט עס ניט קיין „קרבן פֿון דער צײַט", נאָר אײנער פֿון די הונדערטער טויזנטער קרבנות פֿונעם מערדער.

לינדער איז געווען אײנער פֿון די סאָמע צוזאָגנדיקע יונגע וויסנשאַפֿטלערס וואָס דאָס יידישע פּויליִן צווישן די צוויי מלחמות האָט אַרויסגעגעבן. אונדז אין יענע איז ער געווען ספּעציעל ליב, ווײַל ער איז געווען אַן אונדזערקער. ער איז געקומען צו אונדז אין 1935, אין ערשטן טורנוס פֿון דער אַספּיראַנטור אַרײַן, באַלד נאָך דעם ווי ער האָט געהאַט געענדיקט דעם לעמבערגער אוניווערסיטעט, מיט אַ באַהאַוונטקייט אין פּויליש־ער, פֿראַנצייזישער, דײַטשער וויסנשאַפֿטלעכער לייטעראַטור, מיט אַ גוטער קענטעניש פֿון העברעיש. ער האָט געהאַט אויסגעצייכנט געענדיקט אויף יורי און דיפֿלאָמאַטיע, און אַן אַנדערער מיט זײַן דיפֿלאָם און זײַנע בריליאַנטע פֿעיקייטן וואָלט זיך געלאָזט יאָגן נאָך אַן „אַגעמיינער" קאַריערע. אָבער ניט לינדער. נאָך אין זײַנע גימנאַזיסטישע יאָרן איז ער געווען אַ מיטגליד פֿון יידישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, אין זײַנע סטודענטישע יאָרן האָט ער זיך שוין ערנצט אינטערעסירט מיט פּראַבלעמען פֿון יידישער עקאָנאָמיק, און נאָך ווי אַ סטודענט טאָקע האָט ער געהאַט געווונגען אַ פּרעמיע פֿון דער צענטראַלע פֿאַר גמילת־חסדים־קאַסעס (צעקאָבע) אין ווארשע פֿאַר אַ סאָציאַל־עקאָנאָמישער באַשרײַבונג פֿון זײַן היימשטאָט סניאָטין, בײַם פּויליש־רומענישן גרענעץ. ער איז געבליבן אין דער יידישער סביבה ניט ווײַל אַנדערע וועגן זײַנען געווען פֿאַר אים פֿאַרשלאָסן, נאָר ווײַל ער האָט געוואָלט זײַן אין דער היים. צום אַנהייב האָט ער נאָך, ווי ס'איז געווען דער שטייגער בײַ פּויליש־יידישע געענדיקטע יוריסטן, געפּרוווט האַלטן אָפֿן דעם וועג צו אַדוואָקאַטור: ער האָט געפֿונען אַן אַדוואָקאַט וואָס האָט אים צוגעשריבן צו זיך, און דאָס האָט געמיינט אַ שמץ פֿון אַ האָפֿענונג, אַז לעתיד־לבֿוא וועט ער אפֿשר אַליין קענען ווערן אַן אַדוואָקאַט. אָבער מיט אַ באַשלאָסנקייט וואָס האָט אונדז יעמאָלט בײַ אַזאַ יונגן בחור פֿאַרחידושט האָט ער באַלד אָפּגעשניטן אין גאַנצן און האָט אָפּגעפּסקנט פֿאַר זיך אַליין: איך בלײַב בײַ יידישער וויסנשאַפֿט, איך וועל מיר מײַן שטעטל באַשטיין.

זײַן אַספּיראַנטור־טעמע איז געווען אַ האַרבע: „דער זעמשערפֿאַך אין ווילנע". פֿון זײַן זיכערקייט אין אָנטאָפֿן דעם מאַטעריאַל און שטעלן די פּראָבלעמען, פֿון זײַן פֿעיקייט צו פֿאַראינטערעסירן די אינפֿאָרמאַנטן זײַנען מיר באַלד פֿון אָנהייב נתפּעל געוואָרן; אין זײַן באַציונג צו אונדזער ווילנער נוסח איז ער אונדז תּחילת אויסגעקומען פֿרעמדלעך. כאָטש ער איז געקומען פֿון אַ יידישער שטוב, איז דאָס אָבער געווען אַ ווינקל פֿון מיזרח־גאַליציע, וווּ יידיש איז געווען כּמעט נאָר אַ פֿאַקט, ניט קיין עלעמענט פֿון אידעאַלאָגישער באַוווסטזיניקער שטרעבונג. ער איז דורכגעגאַנגען דורך אַן עקסט העברעיסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע, און אַ געוויסע צײַט איז ער געווען אין אַ פּאָליטישן לאָגער, וווּ מען האָט פֿון „נוסח ווילנע" קנאַפּ וואָס געהאַלטן. אָבער ער איז אַרײַן צו אונדז מיט אַן אָפּן האַרץ, און טאָמער האָבן מיר אויף וועמען עס איז געזען די יידיש אַסימילירנדיקע ווירקונג פֿון יענע און פֿון ווילנע בכלל, איז דאָס געווען אויף לינדערן. זײַן

ייִדיש האָט זיך אויסגעשלײַפֿט און איז געוואָרן אייגן, און ווען ער איז מיט אַ יאָר שפּעטער געוואָרן דער סעקרעטאַר פֿון דער וואַרשעווער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ, איז ער דאָרטן געווען דער ווילנער. נאָך אַ צובונד האָט זיך גע־שאַפֿן: אין ווילנע האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ מיידל וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך אַ ווילנער ייִדישער גימנאַזיע, און זייער שטוב אין וואַרשע איז געווען ווי אַ המשך פֿון דער ווילנער אינטעליגענטישער ייִדישער סבֿיבֿה.

די לעצטע עטלעכע יאָר ביז דער מלחמה איז לינדער געווען דער שליסל־מענטש פֿון דער ייִוואָ־אַרבעט אין וואַרשע. ער האָט זיך אַנטפּלעקט פֿאַר אַ גוטן אָרגאַניזאַטאָר אויך: ער איז געווען אַ בריה אויף אָנקניפּן נײַע קאָנטאַקטן, ער האָט געקאָנט מיט טאַקט אַוועקמאַכן אָדער אויסגלײַכן סיכסוכים, ער איז געווען אַ לאָיאַלער מיטאַרבעטער, אַ גוטער חבֿר וואָס איז אַלע מאָל גערן געווען צו טאָן אַ טובֿה, און מיט זײַן שײַנענדיק שיין און ענערגיש פּנים האָט ער מעורר געווען מידע צו דער אַרבעט און געמאָנט אַרבעט בײַ אַזוינע וואָס האָבן זיך אונטער־געפֿוילט.

פֿאַר איינס איז ער געוואַקסן וויסנשאַפֿטלעך. עס זײַנען געווען די יאָרן, ווען יעקבֿ לעשטשינסקי האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע און דאָרטן צעוויקלט די אַרבעט פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ און אַרויסגע־געבן דעם זשורנאַל ייִדישע עקאָנאָמיק. לינדער איז געווען דער סעקרעטאַר פֿון דער רעדאַקציע. אָבער ער האָט אויך אַליין געשריבן און געדרוקט דאָרטן אַ סך, און כאָטש ער האָט נאָך חוץ דעם געפֿירט די גאַנץ פֿאַרצווײַגטע טעטיקייט פֿון דער וואַרשעווער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ, האָט ער אויך געטאָן ברייטערע פֿאָרשערישע אַרבעט: צווישן אַנדערע האָט ער, מיט דער הילף פֿון די פּראָפֿעסיאָ־נעלע פֿאַראיינען, געמאַכט אַ וויכטיקע אויספֿאָרשונג וועגן דעם אָנטייל פֿון ייִדן אין דער לאָדזשער טעקסטיל־אינדוסטריע. זײַן וויסנשאַפֿטלעכער בליק און זײַן אָריענטאַציע אין אַלגעמיינע פּראָבלעמען איז געוואָרן כסדר ברייטער, און כאָטש ער איז יעמאָלט נאָך געווען אין די צוואַנציקער (ער איז געבוירן געוואָרן דעם 8טן יולי 1911) האָט זיך געשפּירט אין אים אַ צײַטיקייט וואָס האָט באַרעכטיקט צו די שענסטע האָפֿענונגען.

ס׳האָט געהאַלטן דערבײַ, ער זאָל קומען קיין אַמעריקע. ערבֿ דער מלחמה האָט זיך דאָס דורך עפּעס אַ צופֿאַל פֿאַרהאַקט. דערנאָך, אין דער קורצער צווישנשפּיל ווען ווילנע איז געווען אין אַ נייטראַלער מלוכה ליטע, האָט דער ווילנער ייִוואָ געזען צו באַקומען פֿאַר אים די מיגלעכקייט דורכצופֿאָרן דורך שוועדן. ס׳איז ניט געראָטן.

בײַם אָרגאַניזירן דאָס ייִדישע לעבן, ווען וואַרשעווער ייִדן זײַנען אַרײַנ־געשטופּט געוואָרן אין דער געטאָ, האָט ער געשפּילט אַן אַקטיווע ראָלע. די גערוסן פֿון אים זײַנען געוואָרן אַלץ זעלטענער, אָבער דער טאָן איז אַלץ געווען אַ קלאָרער, און מיר האָבן געהאַט אַ האָפֿענונג, אַז ער, דער יונגער, דער פּסיכיש און פֿיזיש געזונטער, וועט ניט פֿאַרברענט ווערן אין דעם גיהנום און ער וועט זײַן איינער פֿון די וואָס וועלן בויען ווײַטער.

וועמען וועלן מיר נאָך בכלל געפֿינען נאָך דעם ווי די מויערן וועלן פֿאַלן? ווער קען אָנרופֿן אַן עונש וואָס זאָל באַצאָלן פֿאַר אַלע מוטוויליק פֿאַרשניטענע לעבנס?

מ. וו.

פֿראַנץ באָאַז
(1942—1859)

דעם 21טן דעצעמבער איז אין ניו־יאָרק פּלוצלינג געשטאָרבן פֿראַנץ באָאַז. מיט אים איז אַוועק בלי שום ספֿק דער גרעסטער און דער באַרימטסטער פֿון די מאָדערנע אַמעריקאַנער געלערנטע, און פֿאַר איינס דער לעצטער גרויסער פֿאָרשטייער פֿון יענעם מעכטיקן און קעמפֿערישן דור וועלט־געלערנטע וואָס איז אַ שטייגער אין די סלאַווישע לענדער געווען רעפּרעזענטירט דורך אַזעלכע גדולים ווי מאַסאַריק, באָדוען דע קורטענע, פּאַוולאָוו און אַזוי פֿיל אַנדערע גלענצנדע מוטיקע פּיאָנירן פֿון דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט און פֿון מאָדערנעם געדאַנק בכלל. וואָס עס רופֿט אַרויס אַ ספּעציעלע התפּעלות ווען מען קוקט זיך צו צו אָט דעם דור פֿאָרשערס איז די איבערמענטשלעכע שאַפֿערישע אומ־פֿאַרמאַטערלעכקייט, דאָס ריטערשע דינסט צו גײַסטיקע אידעאַלן, דער גלויבן אָן גרענעצן, דער שטרענגער, ממש רעליגיעזער פֿאַנאַטיזם פֿון פֿרײַדענקעריש־קייט. ניט נאָך זיי, ניט ביז זיי האָט קיין שום דור ניט אַרויסגעוויזן אַזאַ סטי־כישן און פֿולקומען פֿאַרשטאַנד פֿאַרן מהות פֿון הומאַניטעט, ווי אָט די אַזוי צו זאָגן „רעאַליסטישע" אַלוועלטלעכע אמת־זוכערס. באָאַז איז געווען אַן עכטע פֿאַרקערפּערונג פֿון אָט די פּאָזיטיווע אַרויסווײַזונגען פֿון זײַן תּקופֿה.

ער איז אַלע מאָל געגאַנגען באַהאַרצט און אויסגעהאַלטן צו זײַן אידעישן ציל, צו דעם וואָס ער האָט געהאַלטן פֿאַר דער ריכטיקייט, און ס'האָט אים ניט געאַרט דער קעגנשטעל פֿון זײַן סבֿיבֿה און פֿונעם ברייטערן אַרום. אין גרונט פֿון באָאַזעס אַלע איבערצײַגונגען און מעשׂים איז געלעגן אַן אויסגעאיידל־טע מענטשלעכקייט, אַ זעלטענע ביז גאָר אויפֿן פֿאָן פֿונעם אוממענטשלעכן הײַנט. און דווקא אָט דער דורכגעטראַכטער און דורכגעפֿילטער גאַנג פֿון מענטשלעכקייט האָט באַשטימט זײַן שעפֿערישן וועג פֿון אַ געלערנטן: פֿונעם אײַנגעפֿאָרענעם נאַטור־וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג צו אַ ריין סאָציאַלן באַנעם. די סאָציאַלע פֿאַקטאָרן זײַנען וואָגיקער ווי די ביאָלאָגישע ירושה, דער קולטו־רעלער קיבוץ איז שטאַרקער איידער די פּשוטע לײַבלעכע קרובֿישאַפֿט — דאָס איז דער נאַטירלעכער אויסגאַנגפּונקט פֿון יענער וויסנשאַפֿט וועגן מענטשן (אַנטראָפּאָלאָגיע אין דעם אמתן פּשט פֿון וואָרט), וואָס באָאַז האָט זי געשאַפֿן און וואָס פֿאַר איר האָט ער קאָנסעקווענט געקעמפֿט. אָט די סאָציאַל־קולטורעלע אײַנשטעלונג האָט אים געבראַכט דערצו, ער זאָל צו נישט מאַכן די מיטאָסן, אַז ראַסעס זײַנען די טרײַב־כּוחות פֿון דער מענטשהייט, און ער זאָל אָפּלייקענען מיט די שטאַרקסטע ראַיות די כּמו וויסנשאַפֿטלעכע אויסטראַכטענישן וועגן דער

ריינקייט און דער אומגלײַכקייט פֿון ראַסעס. עס איז קלאָר, אַז די עקסטרעמע פֿאַרשאַרפֿונג פֿון די דאָזיקע מיטאָסן בײַ די נאַציס האָט געמוזט געפֿינען אין באָאַזן דעם שאַרפֿסטן קעגענער, און אַ וויסנשאַפֿטלעך באַוואָפֿנטן ווי קיין איינער ניט.

אויפֿבויען אַ נײַע וויסנשאַפֿט וועגן דעם מענטשן האָט געפֿאָדערט די גרונ־טיקסטע קענטענישן וועגן די פֿעלקער פֿון דער גאַנצער וועלט. אין זײַן בקיאות אין פֿעלקער־קענטעניש האָט באָאַז צו זיך קיין גלײַכן ניט געהאַט. זײַן געניאַלער זכרון האָט אים קיין מאָל ניט פֿאַרלאָזט ביזן לעצטן טאָג פֿון זײַן לעבן. מיט אַ חידושדיקער גרונטיקייט האָט ער זיך געשאַפֿט מיט דעם גאַנצן מאַטעריאַל פֿון דער אַמעריקאַנער עטנאָגראַפֿישער וועלט, מיט איר וווּנדערלעכער קאָלירנ־דיקייט פֿון אָן אַ שיעור אינדיאַנער לשונות און איר כל־המינימדיקייט פֿון גײַס־טיקע און מאַטעריעלע קולטורן. עס איז גענוג געווען אַ פֿרעג צו טאָן בײַ באָאַזן וועגן דער געאָגראַפֿישער אויסשפּרייטונג פֿון דעם אָדער יענעם שפּראַכיקן אָדער שטייגערישן פּרט אויפֿן אַמעריקאַנער קאָנטינענט, פֿלעגט דער 84יאָרי־קער זקן אויף אויסנווייניק געבן אַ פּינקטלעכן איבערבליק, וואָס אין געדרוקטע ביכער וואָלט מען דאָס געזוכט אומזיסט. ער איז בעצם דער באַשאַפֿער פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער אַמעריקאַניסטיק, וואָס פֿאַר אַ צווײַג פֿונעם לעבן פֿון די אינדיאַנער מיר זאָלן ניט נעמען: שפּראַך אָדער רעליגיע, מעשׂהלעך אָדער בילדערקונסט אָדער סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּראָבלעמען.

באָאַז האָט געמאַכט רײַזעס, אָרגאַניזירט און אָנגעפֿירט רײַזעס פֿון זײַנע תּלמידים און מיטאַרבעטערס. ער האָט געוווּסט ווי צו ווערן גוטע פֿרײַנד מיט די אינדיאַנער, און זיי האָבן אים צוגעשטעלט שפּראַכיקן און עטנאָגראַפֿישן מאַטעריאַל בשלימות. ער האָט געשריבן מאָנאָגראַפֿיעס און אַרטיקלען אָן אַ צאָל, ער האָט זאָרגעוודיק געקליבן און אַרויסגעגעבן טעקסטן. אָן אַן איבעררײַס און קריטיש האָט ער נאָכגעפֿאָלגט נאָך דער גאַנצער אַמעריקאַניסטישער ליטע־ראַטור. ער איז געווען אַ געניטער רעדאַקטאָר פֿון זשורנאַלן און קאָלעקטיווע האַנטביכער. ער איז געווען אַ מאדים אויף געפֿינען מיטאַרבעטערס און פֿאַר־געבן זיי די געהעריקע אויפֿגאַבעס, און דערנאָך פֿלעגט ער ניט איין מאָל אַרויסגיין קעגן זייערע אַרבעטן מיט אַ גרונטיקער קריטיק. עס איז אַ זינד ניט מוחל צו זײַן, וואָס די לעצטע יאָרן האָט ער ניט געהאַט מער קיין מיגלעכקייט ווײַטערצופֿירן די דאָזיקע פּובליקאַציעס, ספּעציעל דעם Handbook of American Indian Languages.

באָאַז פֿלעגט כסדר מאָנען נײַע און נײַע וויסנשאַפֿטלעכע פֿאַקטן: זאָל מען רעגיסטרירן נאָך און נאָך פֿאַקטן, כל־זמן זיי זײַנען נאָך ניט פֿאַרשוווּנדן געוואָרן. ער איז געווען צוגעבונדן צו די פֿאַקטן און האָט מורא געהאַט פֿאַר צוגעאײַלטע גענעראַליזירונגען. ער איז געווען אַ בריה אָפּצופֿרעגן מיט בײַסיקער קריטיק אַזוינע פּרווון פֿון סינטעטישע השערות דורך אויפֿווײַזן פֿאַקטן פֿון אַ היפּוכ־דיקן כאַראַקטער. אָבער אויב אין דער טעאָריע פֿון עטנאָגראַפֿישע דערשײַנונ־גען איז זײַן אויפֿטו גיכער אַ נעגאַטיווער, דער אויפֿטו פֿון אַ שאַרפֿאויגיקן קרי־

טיקער, איז ער געווען אַ גרויסער פּאָזיטיווער אויפֿטוער אין הילכות טעכניק פֿון באַשרײַבן. אי אין עטנאָגראַפֿיע אי אין לינגוויסטיק האָט זײַן טעכניק, אַ שטאַרק פֿאַרפֿײַנערטע און פֿאַרפּינקטלעכטע לגבי זײַנע פֿאָרגייערס, געבראַכט וויכטיקע פּאָזיטיווע אימפּולסן פֿאַר דער דעסקריפּטיווער אַרבעט פֿון די הײַנטיקע אַמע־ריקאַנער אַנטראָפּאָלאָגן און לינגוויסטן. דער עיקר האָט ער געוואָרנט קעגן אַרײַנטראָגן דרויסנדיקע קריטעריומס אין באַשרײַבן אינדיאַנישע קולטורעלע און שפּראַכיקע סיסטעמען. נאָך אין דער לעצטער עפֿנטלעכער לעקציע זײַנער, וואָס ער האָט געלייענט מיט אַ פּאָר חדשים פֿאַר זײַן טויט אין דער אַמעריקאַנער אַנטראָפּאָלאָגישער געזעלשאַפֿט, האָט ער מיט דער חכמה פֿון געניטשאַפֿט גערופֿן, מען זאָל פּינקטלעך אויפֿקלערן די גבֿולים פֿון די באַטײַטן, וואָס זײַנען ספּעציפֿיש פֿאַר יעטווידער לשון וואָס מען פֿאָרשט. די חידושים וואָס באָאַזעס דירעקטע תּלמידים (סאַפּיר, בלומפֿילד אַ״אַנד) האָבן אַרײַנגעטראָגן אין באַשרײַבן די אַמעריקאַנער לשונות זײַנען נאָר אַ ווײַטערדיקער טראָט אויף דעם וועג וואָס דער רבי האָט דורכגעלייגט.

אַרבעט פֿון אַזאַ טיפֿקייט און אַזאַ פֿאַרנעם האָט געפֿאָדערט, חוץ אַלעמען, האָרעוואַניע. אָן וואַקאַציעס און אָן יום־טובֿים האָט ער קאָנצענטרירטערהייט שטודירט זײַן גאַנץ לעבן: אַזוי אין זײַנע יונגע רײַזנדערשע יאָרן במשך פֿונעם פּאָלאַרן ווינטער אין אַן עסקימאָסישער יורטע, און אַזוי הײַנטיקס יאָר נאָך צווישן די בענד פֿון זײַן גרויסער ביבליאָטעק אָדער אינעם קליינעם צימערל זײַנעם אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט. „גאַנצע צען טעג האָב איך ניט געקענט אַרבעטן״, האָט ער זיך געקלאָגט, ווען ער איז געקומען צו זיך פֿון אַ שווערער גריפּע. ער האָט נאָך דעם לעצטן טאָג געאַרבעט אויף זײַן גמר־ווערק וועגן דעם אינדיאַנער שבֿט קוואַקיוטל, וואָס אויף דעם האָט ער אָפּגעגעבן אַ סך צענדלינגער יאָרן. דערנאָך האָט ער געהאַט אַ צונויפֿקום מיט גוטע פֿרײַנד און תּלמידים. ער האָט געהאַלטן אין דערציילן זיי וועגן אַ דאָ ניט לאַנג אַרויס־געגאַנגענער אַרבעט וואָס באַשטעטיקט זײַן קוק אויף די בײַטעוודיקע ראַסנדיקע סימנים בײַ רוסישע ייִדן — און אין מיטן זאַץ האָט זיך איבערגעהאַקט זײַן לעבן.

דאָס איז געווען אַן אמתער העלד פֿון אַרבעט. בײַ אים איז ניט געווען קיין צווישנשייד צווישן וויסנשאַפֿט און לעבן. ער האָט ניט געקאָנט שלום מאַכן מיטן פֿאַקט, אַז געוויסע השפּעהדיקע קרײַזן קוקן אויף וויסנשאַפֿט ווי אויף אַ לוקסוס, שיִער ניט ווי אויף אַן איבעריקער זאַך. ער האָט זײַן גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן דער וויסנשאַפֿט, נאָר אין דער זעלביקער צײַט האָט ער לײַדנשאַפֿט־לעך אַרײַנגעטראָגן די וויסנשאַפֿט אין לעבן אַרײַן, אין קאַמף פֿאַר אַ בעסערן לעבן. ער האָט געגלייבט אין דעם דאָזיקן בעסערן לעבן. אין אַ בריוו וועגן די טשע־כישע געלערנטע וואָס זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן צו דער געשטאַפּאָ האָט ער אַנומלט געשריבן: „ווען מען זאָל שוין קענען זען דעם גוטן סוף פֿון דער אימה. עס טאָר ניט זײַן קיין אַנדער סוף ווי דער נצחון פֿון מענטשלעכקייט״.

ראָמאַן יאַקאָבסאָן

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

נאָך וועגן דער נאַצישער ייִדן־קענטעניש

נאָך דעם ווי ס'איז שוין געווען אָפּגעדרוקט אין „ייִוואָ־בלעטער" XX, 1 די רעצענזיע אויף נומער 3 פֿון נאַצישן *Weltkampf. Die Judenfrage in Geschichte und Gegenwart* (אָקטאָבער־דעצעמבער 1941), האָב איך אין דער ביבליאָטעק פֿון אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים באַקומען דעם נומער 2/1 (אַפּריל־סעפּטעמבער 1941). ברענג איך דאָ נאָך אינפֿאָרמאַציע פֿון דעם דאָזיקן זשורנאַל און איך בין דאָס ממלא מיט ידיעות פֿון אַנדערע מקורים וועגן דער „וויסנשאַפֿט" און די „וויסנשאַפֿט־לײַט" פֿון די נאַציס. וואָס מער מיר ווייסן וועגן דעם, אַלץ גרינגער צו דערזען, מיט וואָס פֿאַר אַ געווער מען האָט זיך אויף אונדז פֿאַרמאָסטן.

קודם וועגן דעם Institut zur Erforschung der Judenfrage. דער אינסטיטוט איז טאַקע אַן אָפּצווײַג פֿון דער Hohe Schule, ווי ס'איז געשטאַנען אין יענער רעצענזיע, נאָר די „האָהע שולע" גופֿא איז נאָך גאָר ניטאָ במציאות. ס'איז נאָך ערשט אַ חלום היטלערס, אַז בײַם קימזיי, די גרעסטע און שענסטע אָזערע אין בײַערן, אַ וואָסערע 30 מײַל פֿון בערכטעסגאַדן, וועט אויפֿגעשטעלט ווערן אַן אינסטיטוציע וואָס זאָל פֿאַרשײַנען די אויגן מיט איר גרייס און איר פּראַכט, און זי וועט זײַן „דאָס צענטראַלע אָרט פֿאַר נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישן פֿאָרשן, לערנען און דערציִען". דאָס דאַרף זײַן לעתיד־לבֿוא; איידער וואָס ווען ווערן געשאַפֿן די דרויסנדיקע אָפּצווײַגן (Aussenstellen) פֿון דער אינסטיטוציע, און איינער פֿון זיי איז טאַקע דער פֿראַנקפֿורטער אינסטיטוט, וואָס עקסיסטירן עקסיסטירט ער שוין פֿון פֿריִער, נאָר איצטער האָט ער זוכה געווען אײַנגעשלאָסן צו ווערן אין דער גראַנדיעזער פֿאַטאַ מאָרגאַנאַ. אַזוי טרעט דאָ אויך אַרויס היטלערס גוואַלדיקע פֿעיִקייט אַרײַנצופֿלעכטן אַ רעאַליסטישן פּרט אין אַ מאַניאַקאַלישן דמיון־בילד און דורך דעם צו שאַפֿן אַ פּראַקטיש־רעאַלן אָנשטעל.

די „עפֿענונג" פֿונעם עולה־לגדולהדיקן פֿראַנקפֿורטער אינסטיטוט דעם 26טן מאַרץ 1941 האָט געגעבן אַ געלעגנהייט צונויפֿצורופֿן אַ דרײַטאָגיקע קאָנפֿערענץ מיטן אָנטייל פֿון גאָר הויכע נאַצישע שׂררות (4 גאַולייטערס; אַ רעפּרעזענטאַנט פֿונעם שעף פֿון דער אייבער־קאָמאַנדע פֿון דער אַרמיי גענעראַל קייטעל, „וואָס דורך זײַן בײַזײַן קומט ספּעציעל צום אויסדרוק דער אינטערעס פֿון דער אַרמיי אין די וועלטבאַנעם־פּראָבלעמען פֿון דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער באַוועגונג"; פֿאָרשטייערס פֿונעם שטאַבשעף פֿון דער ס"אַ, פֿון הימלערן און פֿון עטלעכע מיניסטעריומס) און פֿון אויסלענדישע דעלעגאַטן, וואָס וועגן זיי וועט נאָך קומען צו רייד. געוויינטלעך האָבן ניט געפֿעלט רעקטאָרן

פֿון דײַטשע אוניווערסיטעטן און אַנדערע „בארימטע" געלערנטע, בתוכם ניט נאָר דער היסטאָריסטישער ראָסיסט פּ. ק. גינטער, נאָר אויך אויגען פֿישער, דער פֿאָרשער פֿון ירושהדיקייט, וואָס איז מפֿורסם געוואָרן נאָר אין ווילהעלמס צײַטן.

בײַם באַטראַכטן די קאָנפֿערענץ דאַרף מען האָבן אין זינען, אַז זי איז פֿאָר־געקומען מיט דרײַ חדשים פֿאַרן אָנפֿאַל אויפֿן סאָוועטן־פֿאַרבאַנד; דערײַבער איז דאָרטן געווען שאָן־שטיל וועגן „יידישן באָלשעוויזם".

דער באַריכט פֿונעם אָנפֿירער פֿון אינסטיטוט ווילהעלם גרוי[1] דערנאָנצט די אינפֿאָרמאַציע וואָס איז שוין געווען צו אונדז דערגאָנגען פֿרײַער. ווי די וויכטיקסטע אויפֿגאָבעס פֿונעם אינסטיטוט האָט ער אָנגערופֿן אַרויסצוגעבן, אָחוץ דעם „וועלטאָמפּף": (1) די געשיכטע פֿון די אָנטי־יידישע באַוועגונ־גען איז 19טן און 20טן י"ה; (2) א גרויסע ענציקלאָפּעדיע וועגן דער יידן־פֿראַגע, מען זאָל פּטור ווערן פֿון די יידישע ענציקלאָפּעדיעס וואָס די נאָנצע וועלט ניצט נאָר איצט בלית־ברירה. דאָס יידנטום מיינט, זאָגט גרוי, אַז אויפֿן וויכטיקסטן פֿעלד איז דער קאַמף קעגן דײַטשלאַנד גרינגער; און עס איז פֿאַראַן א ספֿנה, אַז אויב אין אונדזער דור וועלן יידן אָפּילו אַרויסגעפֿירט ווערן פֿון אייראָפּע, וועט דער קומעדיקער דור שוין פֿאַרגעסן אַלע יידישע עוולות און יידן וועלן איבער א נײַם זיך דאָרטן באָזעצן. דאַרף מען ניט דערלאַנג, אַז מען זאָל פֿאַרגעסן, און דאָס איז די אויפֿגאָבע פֿון זײַן אינסטיטוט, זאָגט גרוי.

געווײַנטלעך מוז די אַרבעט זײַן שטרענג וויסנשאַפֿטלעך, פֿרײַ פֿון דילע־טאַנטישקייט און פֿעלקיעטאַנזיזם. נאָר אין 1936 האָט ער, גרוי, געמאַנט אויף א צוזאַמענפֿאַר פֿון דײַטשע היסטאָריקערס אין קאַרלסרוע, מען זאָל ווי א באַזים פֿאַר פֿאָרשונג שאַפֿן א געהעריקע ביבליאָטעק און אַרכיוו.[2] דורך דער צײַט איז דער ציל דערגרייכט געוואָרן. דער אינסטיטוט האָט איבערגענומען די גאַנצע יודאַיקא־ און העברַאַיקא־אַפּטײלונג פֿון דער שטאָטישער ביבליאָטעק אין פֿראַנקפֿורט־מײַן, אײַנע פֿון די רײַכסטע יידישע זאַמלונגען אין דער וועלט. אין גאַנג פֿון דער מלחמה, האָט אַלפֿרעד ראָזענבערג געהייסן איבערגעבן דעם אינסטיטוט וויכטיקע ביכער־זאַמלונגען, עפּנטלעכע און פּריוואָטע, צו דער יידישער פֿראַבלעם, אַזוי אַז אין פֿרילינג 1941 איז די ביבליאָטעק זײַנע שוין געווען דערגאָנגען ביז 350,000 בענד, צווישן זיי הונדערטער מאַנו־סקריפּטן, אינקונאַבלען און ערשטדרוקן. אויך איז צונויפֿגענומען דער רײַכ־סטער א ר כ י ו צו דער יידן־פֿראָגע: אַלע אַרכיוון פֿון דער פֿאַמיליע ראָטשילד, דער אַרכיוו פֿון אַליאַנס ביז 1933, א צאָל אַרכיוון פֿון יידישע געזעלשאַפֿטן און

---

[1] דאָ דאַרף מען פֿאַרריכטן דעם אָנווײַז אויף ז' 101 אין פֿאַרגאָנגענעם נומער: ראָזענבערג איז Leiter der Aussenstelle בכלל, אָבער Reichsleiter איז גרוי.

[2] Grau, W. "Die Geschichte der Judenfrage und ihre Erforschung". *Blätter für deutsche Landesgeschichte.* Herausgegeben vom Gesamtverein deutscher Geschichts- und Altertumsvereine 83 (1937), 3, pp. 163—173.

פֿאַר אָט דעם Gesamtverein האָט עס גרוי געלייענט זײַן רעפֿעראַט.

ייִדישע פֿירערס. גרוי האַלט, אַז אָט דער אַרכיוו איז נאָך וויכטיקער ווי די ביבליאָטעק. אין געלט איז קיין מניעה ניט. עס אַרבעט אַ שטאַב געלערנטע ביבליאָטעקערס און אַרכיוויסטן, אַלצדינג ווערט קאַטאַלאָגירט פֿון דאָס נײַ אויף די מאָדערנסטע פּרינציפּן, פֿאַר פֿאָרשאַרבעטן האָט מען אָנגעשטעלט אַ גענוגע צאָל הויך קוואַליפֿיצירטע געלערנטע. דער בודזשעט ווערט געדעקט דורך דער פּאַרטיי און דורך דער שטאָט פֿראַנקפֿורט. כּדי צו זען, מיט וואָסערע סומעס מען אָפּערירט, איז גענוג צו זאָגן, אַז די שטאָט האָט, חוץ אַלע זאַכן, געגעבן אַן איינמאָליקע סובסידיע פֿון 160,000 מאַרק אויף אײַנצוקויפֿן די וויכטיקסטע האַנטביכער און ענציקלאָפּעדיעס פֿאַרן לייענזאַל.

אין אַ צווייטן רעפֿעראַט, „די היסטאָרישע פּרוּוון צו פֿאַרענטפֿערן די ייִדן־פֿראַגע", האָט גרוי אַרויסגעבראַכט, אַז ייִדן האָבן קיין מאָל ערנצט ניט געטראַכט וועגן גלײַך־באַרעכטיקונג; זיי האָבן תּמיד געוואָלט פּריווילעגיעס און פּאָליטישע מאַכט איבער ניט־ייִדן. דורכן ציוניזם האָבן ייִדן נאָך געהאַט בדעה זיך צו שאַפֿן אַ ספּעציעלע מאַכט־פּאָזיציע אין ארץ־ישׂראל. איצט איז אויס עמאַנציפּאַציע; ס'איז נאָר געווען איין יאָרהונדערט קעגן נײַנצן יאָרהונדערטער. קיין אַנדער וועג פֿון פֿאַרענטפֿערונג ווי עוואָקויִרן[3] אַלע ייִדן פֿון אייראָפּע איז ניטאָ. דערבײַ האָט ער זיך אויך סומך געווען אויף אַן ענלעכן פּראָיעקט פֿון 1516 וואָס איז פֿאָרגעלייגט געוואָרן פֿונעם מײַנצער קלײַבפֿירשט אַלבערט פֿון בראַנדענבורג און איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן פֿונעם קייסער.[4]

דער צווייטער רעפֿערענט איז געווען ג. ווירזינג, רעדאַקטאָר פֿון דער צײַטשריפֿט *Die Tat*, וואָס זינט 1938 הייסט זי *Das zwanzigste Jahrhundert*. „די טאַט" האָט אַדורכגעמאַכט פֿאַרשיידענע גילגולים, נאָר עס איז וויכטיק צו געדענקען, אַז אָט דער זשורנאַל, געגרינדעט 1909 ווי אַ „סאָציאַל־רעליגיעזע מאָנאַטשריפֿט פֿאַר דײַטשער קולטור", איז זינט 1914 געווען פֿאַרבונדן מיטן פֿאַרלאַג אויגען דידעריכס אין יענאַ. דער וואָס וויל צוקומען צו די קוואַלן פֿון נאַציזם וועט פֿאַרבײַ דעם דאָזיקן פֿאַרלאַג און זײַנע פּובליקאַציעס ניט קאָנען פֿאַרבײַגיין. ווירזינג איז פֿון דעם יונגן דור היטלעריסטישע טעאָרעטיקערס: ווען היטלער האָט איבערגענומען די מאַכט, איז ער אַלט געווען אין גאַנצן 27

---

[3] Aussiedlung.

[4] גרוי ציטירט:

Schaab, K. A. *Diplomatische Geschichte der Juden zu Mainz und dessen Umgebung.* Mainz 1855, pp. 148—163.

אָבער ער זאָגט צו, אַז דער „וועלטקאַמפּף" וועט ברענגען וועגן דעם בקרוב אַן אייגענע אַרכי־וואַלישע שטודיע פֿון Dr Fritz Zschaeck.

ס'איז כּדאַי צו פֿאַרצייכענען פֿון גרויס אָפּגעדרוקטן רעפֿעראַט נאָך עטלעכע ביבליאָגראַ־פֿישע איינסן. פֿון זײַן מינכענער דיסערטאַציע פֿון 1934 (זע פֿאַרגאַנגענעם נומער ייִוואָ־בלעטער, ז' 102) איז אין 1939 אַרויס אין בערלין אַ צווייטע אויפֿלאַגע. ער ציטירט זײַנע אַן אַנדער אַרבעט:

Die Judenfrage als Aufgabe der neuen Geschichtsforschung, Hamburg 1935.

אויך דערמאָנט ער אַ נײַע נאַצישע אַרבעט וועגן דער געשיכטע פֿון ייִדן אין היילבראָן:

Krusemarck, Götz. *Die Juden in Heilbronn,* Heilbronn 1938. = Veröffentlichungen des Archivs der Stadt Heilbronn, Heft 1.

יאר. אָבער ער איז פֿון די שרעקבערס, מיט וועלכע דײַטשלאַנד וועט זיך פֿאָר לעצטן: די German Library of Information אין ניו־יאָרק האָט אַרויסגעגעבן זײַנעם א פֿראָפֿאַגאַנדע־בוך שוין בעת דער איצטיקער מלחמה, און א צווייט בוך זײַנעם האָט אַרויסגעגעבן דאָ אין אַמעריקע אין 1941 (!) דזשאַרדזש סילווועסטער ווירעק.

א מומחה אין דער יידן־פֿראָגע איז ווירזינג געווען דורך זײַן בוך וועגן ארץ־ישׂראל, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן 1938.[5] אויף דער קאָנפֿערענץ האָט ער גערעדט וועגן דער „יידן־פֿראָגע אין נאָענטן מיזרח", ד״ה ווידער א מאָל וועגן ציוניזם, אַראָבער און ענגלאַנד. אָבוץ וואָס ער טײַטשט פֿאָקטן לויט זײַן אינזען ברענגט ער אויך „רעוועלאַציעס", א שטייגער:

בשעת ענגלאַנד האָט פֿאַרגעלייגט דעם ציוניסטישן קאָנגרעס אוגאַנדע, איז באַלפֿור געווען מיניסטער פֿאַר אויסווייניקסטע ענינים; הערצל האָט אָנגעשטעלט ווי אַן אַדוואָקאַט פֿאַרן יידישן צד לאידזשאַרדזשן; און אין 1917 האָבן לאידזשאַרדזש דער פֿרעמיער און באַלפֿור דער מיניסטער געגעבן די באַלפֿור־דעקלאַראַציע.

ווייצמאַן האָט א שטיקל צײַט געהאָט בדעה צו ווערן א דײַטשער בירגער.

וועג ער, ווירזינג, האָט אין ארץ־ישׂראל געשמועסט מיט באָאַמטע פֿון דער ענגלישער אַדמיניסטראַציע, האָט ער בײַ זיי נאָכן דריטן גלאָז וויסקי אויסגעפֿונען א היפּשן דערווידער קעגן יידן, און א מאָל בפֿירושן אַנטיסעמיטיזם.

זומער 1940 האָבן די דײַטשן אין פּאַריז געפֿונען אין ציוניסטישן ביורא דאָקומענטן וואָס ווײַזן, אַז דאָס יידנטום בכלל און די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע בפֿרט האָבן געשפּילט א היפּשע ראָלע בײַם צוגרייטן די מלחמה.

יידן ווילן אין ארץ־ישׂראל אויפֿבויען אַן אייגענעם וואַטיקאַן.

פֿון א סך אַן ערנצטערן שניט איז געווען דער רעפֿעראַט פֿון ק. שיקערטן: „די יידישע עמאַנציפּאַציע אין דרום־מיזרח־אייראָפּע און איר סוף". אַז ער איז בקי אין דעם מאַטעריאַל וואָס איז שייך צו יענער גאַנצער טעריטאָריע האָט מען געזען נאָר פֿון זײַן אַרבעט וועגן יידן אין אונגערן פֿון 1937.[6] דאָ גיט ער אַן איבערבליק איבער דער אַנטי־יידישער געזעץ־געבונג אין אונגערן, רומעניע און בולגאַריע און קומט צום באַשלוס, אַז דורכפֿירן די טאַטאַלע אויסוואַנדע־

[5] Wirsing, Giselher. *Engländer, Araber und Juden.* Berlin 1938. 280 pp.

[6] Schickert, Klaus. *Die Judenfrage in Ungarn. Jüdische Assimilation und antisemitische Bewegung im 19. und 20. Jahrhundert.* 1937, 201 pp. = Die Juden im Leben der Völker. Schriften zur Judenfrage der Gegenwart. Herausgegeben vom Institut zum Studium der Judenfrage in Berlin, Band I.

וועגן דעם דאָזיקן בוך (צום באַדויערן די אייַנציקע פֿאַרשונג וועגן דער יידישער אַסימילאַציע אין אונגערן) וואָלט מען געדאַרפֿט געבן אַ פֿרטימדיקן באַריכט.

דעם אינסטיטוט וואָס האָט אַרויסגעגעבן שיקערטס בוך טאָר מען ניט פֿאַרבײַטן מיטן פֿראַנקפֿורטער אינסטיטוט. צי דער אינסטיטוט אין בערלין עקסיסטירט נאָך, וויים איך ניט. אין 1937 איז דער דירעקטאָר זײַנער געווען ד״ר ווילהעלם ציגלער, וואָס ער האָט נאָך זײַנע 1924 פֿאַרנומען זיך מיט אַפֿלייקענען דעם „ליגן" וועגן דײַטשלאַנדס שולד אין יענער מלחמה און דעריבער איז פֿאַר אים געווען ווי אַנגעמאַסטן צו וועלן אַ כּל־ולך בײַ די נאַציס.

רונג פֿון ייִדן קאָנען די דאָזיקע מלוכות נאָר אויב זיי וועלן זיך אָנשפּאַרן אין דײַטשלאַנד און אַרבעטן לויט אַן איינהייטלעכן פּלאַן.

וועגן „די פּאָפּולאַציאָניסטישע און עקאָנאָמישע פּראָבלעמען פֿון פֿאַרענט־פֿערן די ייִדן־פֿראַגע אין אַ כּלל־אייראָפּעיִשן פֿאַרנעם" האָט גערעדט פּעטער היינץ זעראַפֿים, דער מחבר פֿונעם גרויסן בוך וועגן מיזרח־ייִדנטום.[7]

זעראַפֿים וואַקסט פֿון אַ פֿאַמיליע מיט וויסנשאַפֿטלעכע טראַדיציעס. אַ צווייטער ברודער, האַנס ייִרגען, איז אויך אַן עקאָנאָמיסט; זײַן פֿאָטער ערנסט און זײַן פֿעטער אויגוסט זײַנען געווען היסטאָריקערס פֿון די באַלטישע פּראָ־ווינצן, אַליין דײַטשע באַלטן; זיי זײַנען אַוועק קיין דײַטשלאַנד נאָך יענער מלחמה. זעראַפֿים קען די מיזרח־אייראָפּעיִשע שפּראַכן, און אויך ייִדישע און העברעיִשע מקורים זײַנען אויסגענוצט אין זײַן בוך. אַ גאַנצער שטאַב מענטשן האָט אים געהאָלפֿן בײַ דער אַרבעט, און ער האָט זיך ניט באַנוגנט מיט שרײַבטיש־שטודיום, ער האָט געמאַכט צוליב דעם בוך גרויסע רײַזעס אויך. צווישן די וואָס ער דאַנקט אין דער הקדמה איז פֿאַראַן גוסטאַוו פּאַפּראָצקי, דירעקטאָר פֿון אינסטיטוט פֿאַר נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען אין וואַרשע, וואָס האָט געשטעלט אין זײַן רשות די מאַטעריאַלן פֿון אָט דעם אינסטיטוט. דאָס וואָס פּאַפּראָצקי האָט אַליין געשטאַמט פֿון ייִדן און וואָס דער אינסטיטוט זײַנער איז אויפֿגעהאַלטן געוואָרן פֿון דער פּוילישער רעגירונג, כּדי אונטערצושטיצן די פּאָליטיק פֿון דער רעגירונג כּלפּי די מינאָריטעטן, וואַרפֿט אַ טראַגישע שײַן אויף דער גע־שיכטע פֿון מיזרח־אייראָפּע אין די יאָרן פֿון גרויסן בין־השמשות. און נאָך טראַגישער איז דאָס וואָס מיר מוזן מודה זײַן, אַז דאָס איינציקע כּוללדיקע פֿאַקטנבוך וועגן מיזרח־אייראָפּעיִשן ייִדנטום האָט געשריבן אַ נאַצי, און זיכער וועלן צו דעם דאָזיקן קוואַל אָנקומען — וואָרעם ווער האָט זיי געגעבן עפּעס בעסערס? — אַפֿילו מענטשן פֿון די פֿאַראייניקטע פֿעלקער בײַם ליקווידירן די מלחמה.

זעראַפֿים איז אַזוי געפֿערלעך דווקא ווײַל ער רעדט קיל און ווײַל ער ווייס פֿאַקטן און גיט אָן אַ שיעור הערות און ווײַל ער וועבט אַרײַן זײַנע שמד־שטיק אין דעם טראַדיציאָנעלן געוועב פֿון דער דײַטשער וויסנשאַפֿט, צו וועלכער די גאַנצע וועלט האָט נאָך הײַנט דרך־ארץ, כאָטש די נאַציס זײַנען אירס אַ לײַבלעך קינד. אין דער סיטואַציע פֿון 1938, ווען מען האָט זיך נאָך געדאַרפֿט רעכענען מיט דער וועלט, האָט ער בלויז „וויסנשאַפֿטלעך" (ווי גרוי פֿאַרלאַנגט: ניט דילעטאַנטיש און פֿעליעטאָניסטיש) אַרויסגעבראַכט, אַז אַנטיסעמיטיזם אויף אַ רעליגיעזן און אַפֿילו אויף אַן עקאָנאָמישן באַזיס, ווי מען זעט אים אין מיזרח־אייראָפּע, קען קיין מאָל ניט האָבן די פֿולע שטויסקראַפֿט; מען מוז זיך שטעלן

---

[7] Seraphim, Peter Heinz. *Das Judentum im osteuropäischen Raum.* Herausgegeben unter Mitwirkung des Instituts für osteuropäische Wirtschaft an der Universität Königsberg. Verlag Essener Verlagsanstalt, Essen 1938. 736 pp.

אין דעם נומער 2/1 „וועלטקאַמפּף" זז' 113—118 איז פֿאַראַן אַ באַריכותדיקע רעצענזיע אויף דעם בוך פֿון ר. מויראַכן.

אויפֿן ראָסענדיקן שטאַנדפּונקט, האָט ער געלערנט די רומענישע און פּוילישע אַנטיסעמיטן. יעמאָלט זינען זיי נאָך געווען פֿאַר אים קאָנטראָהענטן, הינט קען ער זיי דיקטירן. אין זינן רעפֿעראַט פֿון 1941 איז ער נאָך אויך קאַלט, — א קאַלטער גזלן. לכתחילה ווייזט אויס, אַז ער רעדט ווי א בר־דעת. די יידן־פֿראַגע אין מיזרח־אייראָפּע איז א מאַסן־פֿראַגע, דעריבער קען מען פֿון יידן ניט פּטור ווערן דורך א גירוש. אַרויסזעצן יידן פֿון די מיזרח־אייראָפּעישע שטעט קען מען נאָר אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל עס זינען פֿאַראַן פֿאַרבייטערס פֿון צווישן ניט־יידן. דער דרוק פֿון דער באַפֿעלקערונג בײַ ניט־יידן אין מיזרח־אייראָפּע איז אַזוי גרויס, אַז וועט מען זאָל אָפּילו צונעמען אַלע יידן ביז איינעם, וועלן נאָך אַלץ ווייט ניט אַלע ניט־יידן זיך קענען אײַנאַרדענען. אָבער דערנאָך קריכט אַרויס די אַל פֿון זאָק. פֿון צווישן די דרײַ מעטאָדן פֿון פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראַגע: דיסימילירונג, געטאָאיזירונג און דערווייטערונג פֿון אייראָפּע רעקאָמענדירט ער דעם דריטן וועג; די ערשטע צוויי וועלן זינן האַלבע אַרבעט. דער־מיט, ענדיקט ער, גיסט זיך אַרײַן די אייראָפּעישע יידן־פֿראַבלעם אין דער גרויסער פֿראַגע פֿון איבערפֿאַרטיילן די קאָלאָניעס און איבערפֿורעמען די וועלט. דאָס, דאַרף מען שוין אַליין פֿאַרשטיין, „לאָז מיד".

לאָמיר נאָך פֿאַרציכענען, אַז וועגן דער נאַצי־געטאָ לגבי דער געטאָ פֿון א מאָל רעדט זעראָפּים קלאָרע דיבורים:

„... די געטאָ פֿון מיטל־עלטער איז לויט איר אינעווייניקסטן תּוכן געווען בעצם א פֿרײַוויליקער ווויז־קיבוץ, וואָס ער האָט אָפֿט בשום־אופֿן ניט אויסגעשלאָסן קיין געשעפֿטלעכע קאָנטאַקטן פֿון יידן און ניט־יידן . . . די הינטיקע געטאָ, אַז זי זאָל האָבן א זינען, וואָלט געווען הייסט עס . . . א צוואַנגגעטאָ, אַז א קאָנטאַקט־אָדער קאָנטאַקטיר־מינלעכקייט מיט ניט־יידן. פֿראַקטיש מיינט דאָס ניט נאָר אויפֿשטעלן א געטאָוואָנט, נאָר שטענדיק באַוואַכן פֿאַלי־ציייש דעם נאָנצן געטאָ־גרענעץ, פֿאַרווערן ניט־יידן ארײַנצוגיין אין געטאָ אָדער דערנענטערן זיך צו איר. די געטאָ קומט דאָ צו נאָענט צום טיפּ פֿון א יידישער איזאָליר־זאָנע, ווי א שטייגער דער פּרוּוו (אָבער בפֿירוש מעשׂה איבערנאָנג) צו שאַפֿן א געטאָ פֿאַר יידן אין ליצמאַנשטאָט [לאָדזש]. אויף וויפֿל עס וועלן ניט געשאַפֿן אָדאָ שטרענג געשלאָסענע געטאָ, און ס'וועלן מערניט אויפֿגעשטעלט א געטאָוואָנט (ווי למשל אין ווארשע), נאָר א צאָל וויכטיקע אמטן בלײַבן וויטער אין דעם טייל שטאָט וואָס איז פֿראַקאַמירט פֿאַר א געטאָ און דורך דער געטאָ גייען הויפּטדורכפֿאָר־גאַסן, — דאָס הייסט מען קען ניט דערגרייכן, מען זאָל אָהין ניט אַרײַנגיין — איז די געטאָ פֿאַקטיש אין זייער א גרויסער מאָס ניט עפֿעקטיוו..."

ווי אַנדערש זינען אָט די ברוטאַלע רייד פֿון דעם נאַציש־ליגן וואָס מען האָט אונטערגעטראָגן דער וועלט מיט יאָרן צוריק און וואָס סײַ יידן סײַ חסידי אומות העולם האָבן עס נאָכגעזאָגט, אַז „מיט שאַפֿן די געטאָ האָבן די נאַצים צוריק אויפֿגעלעבט די פֿינצטערע צײַטן פֿון מיטל־עלטער"! אַז מען איז צו שוואַך קעגן א שׂונא, איז אַן אומגליק; אָבער אַז מען עסט גיסטיק דעם

שׂונאס פֿאַרסמט ברויט ביז וואַנען ע ר האַלט שוין פֿאַר איבעריק צו באַהאַלטן דעם אמת — דאָס איז אַ ווייטאָגדיקע חרפּה. איצטער נעמט מען שוין בײַ אונדז פֿאַרשטיין; אָבער ווען? בשעת די וואַרשעווער און לאָדזשער געטאָס פֿון 1940 הייבן שוין באַלד אָן אויסזען ווי אַן אידיליע לגבי דעם וואָס דאָרטן טוט זיך אָפּ הײַנט...

דער לעצטער רעפֿערענט אויף דער פֿראַנקפֿורטער קאָנפֿערענץ איז גע־ווען וואַלטער גראָס. ער איז שוין איבער 60, אַן אַלטער דאָצענט אין דער Deutsche Hochschule für Politik אין בערלין און פּראָפֿעסאָר פֿון אוניווערסי־טעט; אָבער די נאַציס האָבן אים אָנגעטרויט די אָנפֿירונג פֿון Rassenpolitisches Amt der N. S. D. A. P. זײַן טעמע איז געווען: „די ראַסן־פּאָליטישע הנחות פֿון פֿאַרענטפֿערן די ייִדן־פֿראַגע". דער רעפֿעראַט פֿאַרנעמט צוועלף גרויסע זײַטן, אָבער נײַ אין אים איז דוכט זיך נאָר, מען זאָל ניט ניצן דאָס וואָרט אַנטיסעמיטיזם, וואָרעם די באַוועגונג איז געווענדט ניט קעגן די סע־מיטן (אַראַבער זײַנען אויך סעמיטן), נאָר קעגן ייִדן.[8]

נאָך די רעפֿערענטן האָט מען געלאָזט קומען צום וואָרט די „ווערדיקע פֿאָרשטייערס", ווי גרוי האָט זיי טיטולירט, פֿון 8 אייראָפּעיִשע לענדער: דײַטשלאַנד („אָבערבערײַכסלייטער" שירמער), נאָרוועגיע (קוויסלינג אַליין; ער האָט שטאַרק אונטערגעשטראָכן דעם אַנטיקריסטלעכן שטאַנדפּונקט אויך), האָלאַנד (גענעראַל־פּראָקוראָר פֿאַן כענעכטען; בײַגעווען איז אויך מוסערט, דער פֿירער פֿון די נידערלענדישע נאַציס), רומעניע (געאָרג קוזאַ),[9] אונגערן (קאָוואַטש),[10] בולגאַריע (דעפּוטאַט שישקאָף), דענעמאַרק („שטאַבסגרופּענ־לייטער" האַלאַס), פֿלאַנדריע (אַדוואָקאַט לאַמבריכטס). טייל האָבן גערעדט לענגער, טייל קירצער; נאָר אַלע האָבן געהויבן אין הימל אַרײַן דײַטשלאַנד און איר פּאָליטיק קעגן ייִדן; דער דײַטש האָט נאָך מוסיף געווען, אַז „ענגלאַנד שטייט ערבֿ איר פֿאַרטיליקונג"; און דער פֿלאַנדריער האָט געענדיקט זײַנע צען זאַצן מיטן אויסרוף „הײַל היטלער!"

בײַם באַטראַכטן דאָס צעטל אויסלענדישע קרעאַטורן, וועמען מען האָט אַראָפּגעבראַכט צו דער קאָנפֿערענץ, וואַרפֿט זיך מער אין די אויגן, ווער עס איז ניט געווען. פֿון די נייטראַלע לענדער (שוועדן, שווייץ, פּאָרטוגאַל) און פֿון די האַלב נייטראַלע (שפּאַניע) האָט זיך קיינער ניט געוויזן. ס'זײַנען ניט

---

[8] אין דעם נומער איז אויך פֿאַראַן זז' 100־101 אַ נאָטיץ פֿון אַ. פּויל, אַז דאָס וואָרט arisch טויג אויך ניט, והאָ ראַיה: אין די נירנבערגער געזעצן רעדט זיך נאָר וועגן Staatsangehörige deutschen und artverwandten Blutes. אמת, „אַריש" איז נאָך אַלץ ריכטיקער איידער „סעמיטיש" פֿאַר ייִדן, אָבער אין גרונט מיינט עס נאָר די איראַנער און אינדיער און דעריבער דאַרף מען נעמען קלערן וועגן אַ בעסערן אויסדרוק.

דער זעלביקער מחבר שרײַבט זז' 101—106 וועגן משה רבינו אין שײַן פֿון איראַנישע לעגענדעס און וועגן דער לעגענדע פֿון אַ געזעץ־געבער בײַ אַנדערע אינדאָאייראָפּעיִשע פֿעלקער.

[9] ניט צו פֿאַרבײַטן מיטן אַלטן פּראָפֿעסאָר אַלעקסאַנדער קוזאַ.

[10] אַזוי שטייט אויף ז' 92; אויף ז' 111 ווערט געמאָלדן, ווײַזט אויס על־פּי־טעות, אַז גערעדט האָט קולטצאַר.

געווען קיין פֿאָרשטייערס פֿון דער פּוילישער און פֿון דער טשעכישער אַנטיסע־מיטישער באַוועגונג. ס'איז נ י ט געווען סלאָוואַקיי, ס'איז ניט געווען איטאַ־ליע; און כאָטש ס'איז פֿרילינג 1941, האָט מען נ י ט אַראָפּגעבראַכט קיינעם פֿון פֿראַנקרייך. מיר ווייסן ניט די סיבה, און פֿאַר פֿאַרשיידענע „פֿאָרשטיי־ערס" זײַנען מסתּמא געווען פֿאַרשיידענע סיבות ניט צו קומען; אָבער זיכער איז ניט קיין צופֿאַל, וואָס אַזוי פֿיל האָבן געפֿעלט און וואָס דער גאַנצער קאַמופֿלאַזש פֿון „אייראָפּע קעגן יִדנטום" לאָזט זיך ממילא דערקענען אויף אַ מײַל. אין דעם קען קיין זאַך ניט בײַטן דער פֿאַקט, וואָס „לויטן פֿאַרלאַנג פֿון דער רומענישער רעגירונג" איז דער גאַנצער באַריכט־נומער „וועלטקאַמפּף" אַרויס אויך אויף רומעניש.

בכדי צו פֿאַרענדיקן מיטן אינהאַלט פֿונעם נומער, דאַרף מען נאָך זאָגן, אַז ער האָט אַ גאַנץ רײַכע כראָניק (געסדרט לויט לענדער) פֿון 1טן יאַנואַר ביזן 31טן מאַרץ 1931[11] און אַ רעצענזיע פֿון י. פּאָלן וועגן דער דרײַצנטער אויפֿלאַגע פֿון אַ בוך קעגן תּלמוד.[12] די שׂינאה פֿונעם רעצענזענט צו יִדן איז ניט קלענער ווי די שׂינאה פֿונעם מחבר, אָבער ער ווײַזט אויף, אַז דעם מחברס מקורים טויגן ניט: למשל אין דעם בוך פֿונעם אונגער לוזענסקי,[13] אויף וועלכן ער איז זיך סומך, איז די שטאָט רוים (Rom) צעפּלאָנטערט מיט דער דרוק ראָם אין ווילנע.

דער ראָש־המדברים בײַ דער פֿראַנקפֿורטער קאָנפֿערענץ איז געווען, ווי מען קען זיך אָנשטויסן, אַלפֿרעד ראָזענבערג, וואָס אים האָט היטלער נאָך מיט יאָרן צוריק באַשטימט פֿאַרן אייבערמשגיח אין אַלע פֿראַגעס וואָס זײַנען שייך צו דער גײַסטיקער און אידעיִשער שולונג און דערציִונג פֿון דער נאַצישער פּאַרטיי. אים האָט מען מער ווי אַלעמען געדאַנקט און געזונגען שבֿחים, ער האָט די קאָנפֿערענץ געעפֿנט און געשלאָסן. ער האָט אויסגענוצט די געלעגנ־הייט אַרײַנצוזאָגן פּרעזידענט ראָוזעוועלטן, וואָס ער איז אַ שפּילכל בײַ יִדן אין די הענט, און חוזק געמאַכט פֿון דער אַמעריקאַנער קולטור וואָס קען זיך ביז הײַנטיקן טאָג מיט קיין איין מלוכישער אָפּערע ניט באַרימען אין דער צײַט וואָס אין „כּלומרשט באַרבאַרישן דײַטשלאַנד" שטרעבט יעטווידער מיטעלע שטאָט צו האָבן אַ דראַמאַטישן טעאַטער און אַן אָפּערע. מיטן שלעכטן געוויסן פֿון דעם, וועמען עס ציט צום אָרט פֿון זײַן פֿאַרברעך, האָט ראָזענבערג זיך דערמאָנט:

„אונדזערע קעגענערס זאָגן שוין פֿון יאָרן, אַז דורך פּאָליטישע מאַכט־מיטלען פֿאַרשטאָפּן מיר דאָס מויל דער פֿרײַער פֿאָרשונג". פֿאַרשטייט זיך,

---

[11] מיר געפֿינען דאָ פֿאַרצייכנט, אַז אַ יִדישער וווינדיסטריקט אין לובלין איז אײַנגעפֿירט געוואָרן דעם 31/30טן מאַרץ, אַ יִדישער וווינדיסטריקט אין פּרעשבורג דעם 31טן מאַרץ.

[12] Fasolt, Walter. *Die Grundlagen des Talmud. Der nichtjüdische Standpunkt.*[13] Berlin [1939]. 198 pp.

[13] Luzsénszky. *Chesronoth haschschischa sedarim. Ausgelassenes aus den sechs Traktaten des Talmuds und seiner Erklärungen.* Budapest [אַרום 1937].

אז דאָס איז ניט מער ווי א בילבול. דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליזם איז אויסן דורכצוליינען א פֿרײַען וועג פֿאַר א נײַער פֿאַרשונג. פֿאַרקערט, די דעמאָקראַטיעס זײַנען געבויט אויף דער דאָגמע, אַז די אָפּשטימונג פֿון מיליאָנען ברענגט אַרויס דעם אמת, און ניט אין די אַמעריקאַנער, ניט אין די ענגלישע אוניווערסיטעטן קען מען ניט אַרויסגיין מיט קיין אַנדערע מיינונגען אָחוץ די וואָס זײַנען ניחא די מיליאָנערן. „דער מיליטעריישער קאַמף פֿון עטלעכע גרויסע דעמאָקראַטיעס [דאָס איז געוואָגט געוואָרן מיט נײַן חדשים פֿאַר פּוירל האַרבאָר] קעגן דער אויפֿוואַכנדיקער אייראָפּע איז נאָר דער לעצטער פֿרוּוו צו דערשטיקן א נײַעם וועלטבאַנעם און א נײַע פֿאַרשונג וואָס קענען וועלן א ספּנה פֿאַר דער ממשלה פֿון גאָלד".

מען דאַרף דאָ פֿאַרפֿיקסירן דאָס בינטל נײַע פֿאַקטן וואָס מיר געפֿינען אין דעם נומער 2/1 „וועלטקאָמפּף" וועגן דעם „אינסטיטוט אויסצופֿאָרשן די יידישע השפּעה אויפֿן דײַטשן קלויסטערשן לעבן"; אין אונדזער ערשטער רעצענזיע האָבן מיר נאָר געהאַט וועגן דעם א פּאָר וואָרטער. געגרינדעט געוואָרן איז דער אינסטיטוט דעם 4טן אַפּריל 1939 durch eine Anzahl Landeskirchen, און דעם 6טן מײַ יענעם יאָר האָט ער זיך יום־טובֿדיק געעפֿנט אויף דער וואָרט־בורג. ס'זײַנען געלייענט געוואָרן 8 רעפֿעראַטן וואָס זײַנען אַרויס פֿון דרוק אונטער דער רעדאַקציע פֿון פּראָפֿעסאָר וו. גרונדמאַן פֿון יענא.[14]

פֿון 3טן ביזן 5טן מאַרץ 1941 איז געווען א צווייטע קאָנפֿערענץ, אויך אויף דער וואָרטבורג. אין אַלע באַגריסוואָרטער, שרײַבט דער באַריכט אין „וועלטקאָמפּף", „האָט מען אָנערקענט די נייטיקייט צו באַזײַטיקן פֿון דער קריסטלעכער לערע אַלץ וואָס ס'איז יידיש אָדער ס'איז באַאײַנפֿלוסט פֿון יידנטום און צו געפֿינען א פֿעסטע בינדונג צום גערמאַנישן גײַסט און צום דײַטשן לעבן". בײַ א גאָטסדינסט איז אַן אייזענאַכער קירך האָט מען געלייענט פֿון „גאָטס בשׂורה";[15] דאָס איז, לאָזט אונדז וויסן דער באַריכט־אָפּגעבער, א נײַע באַרבעטונג פֿונעם נײַעם טעסטאָמענט, פֿון וואָנען ס'איז, זאָגט מען, צוגענומען אַלץ וואָס איז יידיש. דער לאָנדביסקופּ שולץ האָט אין זײַן רעדע געשטעלט אין צענטער פֿון הײַנטצײַטיקן קלויסטערשן לעבן דאָס גערמאַנישע דײַטשע און אין שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן יענעם מין טעאָלאָגיע וואָס האָט דאָס ביז איצטער ניט דערלאָזט.

אָט איז א רשימה פֿון די רעפֿעראַטן בײַ דער צווייטער קאָנפֿערענץ אויף דער וואָרטבורג. פּראָפֿ' אײַזענהוט (יענא): גערמאַנישע, יידישע און קריסטלעכע גאָט־אידעע; דאָצענט אויליער (גיסן): ראַסנדיקע געשיכטע פֿון נאַענטן מיזרח און די וויסנשאַפֿט פֿון אלטן טעסטאָמענט; פּראָפֿ' קעפּ (גרייפֿסוואַלד): פֿונעם וואַרשטאָט פֿון א גלויבנס־געשיכטע פֿון דער גערמאַנישער נשמה; פּראָפֿ' בערטראַם (גיסן): יאָסעפֿוס און די מערבֿדיקע היסטאָרישע אידעע; פּראָפֿ' גרונד־

[14] *Christentum und Judentum, Studien zur Erforschung ihres gegenseitigen Verhältnisses.* Leipzig, Georg Wigand, 1940.

[15] *Gottes Botschaft.*

מאַן: דאָס אפּאָקאַליפּטישע געשיכטע־בילד און דער דײַטשער היסטאָרישער געדאַנק; פּראָפֿ׳ מייער־ערלאַך (ענגא): דער פֿאַלקישער פּרצוף פֿון קריסטנטום אין די צפֿונדיקע לענדער; פּראָפֿ׳ לייפּאָלט (לײַפּציג): די איבערלעבונג פֿון טויט בײַ גריכן און יודן; פּראָפֿ׳ העמפּעל (בערלין): די אויפֿגאַבע פֿון טעאָלאָגיע און קלויסטער פֿון שטאַנדפּונקט פֿון פֿראָנט; ד״ר וואָגענפֿירער (יענא): דער באַגריף קלויסטער אין נײַעם טעסטאַמענט. אַלע רעפֿעראַטן דערפֿון אַרויסגיין אין אַ זאַמלבוד. — פּאַסטאָר ד״ר הונגער האָט אויף אַ באַזונדערן אוונט געלערנט אויף דער טעמע: יידישער פּסיכאָאַנאַליז און דײַטשע פּאָסטאָרשאַפֿט, און פּראָפֿ׳ גרונדמאַן האָט געמאַלדן, אַז אינעם אינסטיטוט האָט זיך געשאַפֿן אַ ספּעציעלע גרופּע פֿון פּסיכאָלאָגן, יוריסטן אאַז״וו, וואָס וועט זיך אָפּגעבן מיט אַנוועندן דײַטשע פֿאָרשונגען אויפֿן פֿעלד פֿון פּסיכאָאַנאַליז און קרוֹישע וויסנשאַפֿטן.

דעם 15טן — 17טן אַפּריל 1941 האָט געפֿונדן זײַן, דאָס מאָל אין הײַדלבערג, אַ דריטע קאָנפֿערענץ פֿון אָט דעם אינסטיטוט מיט רעפֿעראַטן פֿון לעפֿלער (אָנפֿירער פֿון אינסטיטוט), גרונדמאַן (וויסנשאַפֿטלעכער אָנפֿירער פֿון אינסטיטוט), אַדענוואַלד, לייפּאָלט, וואָגענפֿירער, מייער־ערלאַך און זיבער.[16]

צי דאַרף מען נאָך אַלץ האָבן ראַיות, אַז מיר טאָרן ניט מבֿטל זײַן אָט די גיגאַנטישע כוואַליע שׂינאה און שמוץ, און אַז סתּם שרײַען קענען דעם „ליגן״ איז אַזוי ווי שרײַען אויף דער האַק וואָס לאָזט זיך אַראָפּ אויף אײַער קאָפּ?

אַוודאי: פֿלעזמן עס האָקט די האַק איז אַלץ איינס דער פּסוק וואָס דער מערדער זאָגט דערבײַ. אָבער דער פּסוק וועט אָנהאַלטן און אונדז שעדיקן לאַנג נאָך דעם ווי די האַק וועט שוין זײַן צעבראָכן. ניט אומזיסט האָט גרוי זיך באַרימט, אַז די יודן־קענטעניש שטיצט זיך אויף די בעסטע טראַדיציעס פֿון דער דײַטשער וויסנשאַפֿט און באַנוצט זיך מיט זיי. איך חזר איבער פֿון די אויפֿירן וואָס איך האָב געמאַכט אין פֿאַרגאַנגענעם נומער „יוואָ־בלעטער״: אַנטקעגן דער פּמו־ וויסנשאַפֿט מוזן מיר אַוועקשטעלן אמתּע וויסנשאַפֿט — אַ וויסנשאַפֿט וואָס זאָל אין טעמאַטיק זײַן נאָך ברייטער ווי די נאַציש „יידן־קענטעניש״, אין דער באַגרינדונג טיפֿער פֿון איר און אין אַרגומענטירפֿוח לכל־הפּחות ניט שוואַכער פֿון איר. מיר זײַנען ביכולת דאָס צו טאָן, אָבער ניט אַנדערש ווי מיט אַן אַנשפּאַנונג פֿון אַלע פֿוחות.

מ. ווײַנרײַך

---

[16] מיר וועלן דאָ אויך געבן די דײַטשע שרײַבונג פֿון די דערמאָנטע נעמען, אין דעם סדר ווי זיי וועלן געבראַכט אין דער רעצענזיע:

F. K. Günther, Eugen Fischer, Wilhelm Grau, Giselher Wirsing, Klaus Schickert, Wilhelm Ziegler, Peter Heinz Seraphim, Reinhold Maurach, Hans Jürgen Seraphim, Walter Gross, Otto Paul, August Schirmer, van Genechten, Mussert, Kovács, Kultzar, George Cuza, Peter Schischkoff, Erling Hallas, René Lambrichts, Johannes Pohl, Walter Grundmann, Schultz, Eisenhuth, Euler, Koepp, Bertram, Meyer-Erlach, Leipoldt, Hempel, Wagenführer, Hunger, Leffler, Odenwald, Süber, Alfred Rosenberg.

נעגער־סטודענטן אין ווײַסע קאָלעדזשן

1. William H. Boone, "Problems of Adjustment of Negro Students at a White College", *The Journal of Negro Education* XI, 4 (October, 1942), pp. 476—483.

2. Edythe Hargrave, "How I Feel as a Negro at a White College", *ibidem*, pp. 484—486.

1. דאָס ערשטע אַרטיקל גיט איבער בקיצור אַ מאַגיסטער־טעזיס וואָס דער מחבר האָט צוגעשטעלט אין 1940 דעם „יוניוווירסיטי אָוו מישיגאַן". זײַן אויפֿגאַבע איז געווען אויסצוגעפֿינען, אויף וויפֿל די שווערקייטן, מיט וועלכע עס באַגעגענען זיך נעגער־סטודענטן פֿון דעם קאָלעדזש, זײַנען אַ רע־זולטאַט פֿון זייער אָפּשטאַם־סבֿיבֿה; דערבײַ האָט ער זיך ניט אונטערגענומען אַרײַנצוגיין אין פּרטים וועגן זייער ספּעציפֿישער „מינאָריטאַרער" סיטואַציע. בכדי צו באַקומען זײַן מאַטעריאַל האָט ער אויסגעפֿרעגט מיט דער הילף פֿון אַ פֿרעגבויגן 50 נעגער־סטודענטן פֿון דעם דערמאָנטן אוניווערסיטעט, בערך אַ העלפֿט פֿון אַלע נעגערס וואָס האָבן 40/1939 שטודירט אין יענעם אוניווער־סיטעט אויף אַן אַלגעמיינער צאָל פֿון אַ 5,000 סטודענטן. דער בויגן האָט אַרומגענומען פֿראַגעס וועגן עקאָנאָמישער אײַנאָרדענונג, פּעולות אין לערנען, געזעלשאַפֿטלעכע קאָנטאַקטן, רעליגיע און געזונט, כדי אויסצוגעפֿינען, ווי אַזוי נעגער־סטודענטן פּאַסן זיך אַרײַן אין דעם ווײַסן אַרום אין איטלעכן פֿון די דאָ־זיקע פּרטים.

צום באַדויערן איז די אַרבעט נאָר לפּנים אַ וויסנשאַפֿטלעכע, אין דער אמתן איז דער ענין באַהאַנדלט גיכער מעשׂה עדיטאָריאַל. וואָס מיר ווערן געווויר פֿון אים איז:

(1) אַ ווײַסער קאָלעדזש איז טײַערער ווי אַ נעגערשער, און פֿאַר אַ דורכשניטלעכן נעגער־סטודענט (אַזאַ קומט פֿון אַ פֿאַמיליע מיט אַ יאָריקער הכנסה פֿון 1,000—2,000 דאָלאַר אַ יאָר, לויט ווי די שטודיע ווײַזט) איז זייער שווער זיך אַן עצה צו געבן. מיגלעכקייטן צוצופֿאַרדינען זײַנען אויך זייער באַגרענעצטע פֿאַר נעגערס.

(2) נעגער־סטודענטן שפּירן זיך געפֿאַלן, ווען זיי לערנען אין איינעם מיט ווײַסע. אויף דער פֿראַגע, פֿאַר וואָס זיי נעמען ניט קיין אָנטייל אין דיסקו־סיעס אין קלאַס, האָבן די אויסגעפֿרעגטע געענטפֿערט: „איך מיין, אַז איך... וואַרף זיך צו שטאַרק אין די אויגן, ווײַל יעדער איינער גיט זיך אַ קער אויס און גלאָצט אויף מיר, ווען איך זאָג עפּעס". „איך מיין, אַז איך פֿאַרהאַלט דעם קלאַס, ווען איך פֿרעג פֿראַגעס". „שווײַגן איז גאָלד... איך האָב מורא, אַז איך וועל מאַכן אַ גרײַז". אַנדערע לייגן די שולד אויף די דאָצענטן. „ווײַזט אויס, דער דאָצענט וויל ניט, אַז סטודענטן־נעגערס זאָלן אָנטיילנעמען".

(3) נעגערס האָבן ווינציק געלעגנהייטן פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע קאָנ־טאַקטן צווישן ווײַסע סטודענטן.

אין א ווײַסן קאָלעדזש וועט דער נעגער־סטודענט געפֿינען „דעם קאָנקרעטן דערוועג, אז אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע איז דעם ווײַסנס דעמאָקראַטיע — דאָס אייגענע וואָס ער וויל שוין פֿון טאָג־טעגלעכן לעבן". ווײַטער „וועט ער מסתּמא געווינען, ווען, אז דאָס וואָס זיי פֿאַרמאָגן א העכערע בילדונג ברענגט בײַ א סך ווײַסע ניט דווקא צו דעם, זייער טאָלעראַנץ צו נעגערס זאָל ווערן גרעסער, נאָר זי ווערט אָפּט געניצט אויף צו מאַכן זייער אומטאָלעראַנץ מער עפֿעקטיוו".

דאָס איז אָלץ ריכטיק, און פּובליציסטיש איז וויכטיק דאָס אַרויסצוברענגען, כּדי אָט די אומטאָלעראַנץ אָפּצושוואַכן. אָבער פֿון א ווײַסנשאָפֿטלעכער אַרבעט וואָלטן מיר וועלן הערן א ווײַסנשאָפֿטלעכע פֿרעזענטאַציע מיט ווײַניק ניט איז חידושים.

2. דאָס צווייטע אַרטיקל איז אַן א שיעור אינטערעסאַנטער, און ס'וועט ספּעציעל אינטערעסירן דעם יידישן לייענער. מיט האַרגרייוו שרײַבט וועגן אירע איבערלעבונגען אין מיאַמי־אוניווערסיטעט אין אָקספֿאָרד, אָהיאָ.

זי איז אַרײַן אָהין אַן אילוזיעס. זי האָט געוואָסט, אז קיין נעזעלשאַפֿטלעכע קאָנטאָקטן מיט די ווײַסע סטודענטן וועט זי כּמעט ניט האָבן. מען האָט איר געהאָט געזאָגט, אז פֿראָפֿעסאָרן שטעלן נעגערס ערגערע מיינונגען נאָר פֿאַר זייער נעגערישקייט. אָבער „איך בין אַרײַן אין ווײַסן קאָלעדזש מיט א פֿעסטן באַשלוס צו שטעלן זיך אָנטקעגן די אָלע ווײַסע פֿנימער דאָרטן און צו ווײַזן זיי, אז איך קען זײַן אייגע פֿון זיי אין לערנען, כּאָטש מײַן קאָליר איז אַן אַנדערער, כּאָטש איך וואָרף זיך אין די אויגן". זי האָט באַשלאָסן בײַ זיך צו זײַן א גוטע סטודענטין און זיך אַוועקגעשטעלט אין א פּאָזיציע פֿון דווקא. אַזוי ווי קיין נעזעלשאַפֿטלעכע אָנערקענונג בײַם טאָנצן, בײַ עקסקורסיעס, בײַ די לעקציעס פֿון גימנאַסטיק האָט זי ניט געקאָנט באַקומען, האָט זי אָפּגעמאַכט בײַ זיך, אז זי מוז זיך אַרויסווײַזן אינטעלעקטועל: יעמאָלט וועט זי פֿילן, אז זי איז אויפֿן וועג צו באַקומען דאָס חשיבֿות וואָס זי פֿאַרמאָגט ניט לעת־עתּה. אין קלאָס „... האָב איך זיך געלאָזט הערן; זאָלן מײַנע פֿראָפֿעסאָרן פֿאַרשטיין, אז איך קען רײַדן, אז איך קען גוט ניצן די ענגלישע שפּראַך, אז איך האָב אויך צוגעגרייט מײַן לעקציע".

אין אירע באַציונגען מיט די פֿראָפֿעסאָרן ווידער דאָס אייגענע. „איך בין דער אײַנציקער נעגער אין מײַנע קלאָסן. דעריבער פֿאַרגעסן אָלע פֿראָפֿעסאָרן מײַן נאָמען; און איך האָב אויסגעפֿונען, אז דער רוב פֿון זיי רופֿן מיך אַרויס אָפּט, טײַל אויף צו זען, וואָס איך וויל פֿאַקטיש, און אַנדערע צו לאָזן מיך פֿילן, אז זיי אינגאַנצן מיך ניט. איך זע, אז זיי האָבן צו מיר גאָר א סך איידלקייט און דרך־ארץ; מען רעדט מיט מיר אָלע מאָל. נאָר איך האָב אָלע מאָל מורא געהאָט, אפֿשר אומגערעכטערהייט, אז א פֿראָפֿעסאָר קען מיך צו גרינג קלאַסיפֿיצירן אין דער גרופּע C און דערנאָך 'א טאָפּ טאָן', צי בין איך ניט א האָר העכער אַדער נידעריקער פֿון דער קאַטעגאָריע. אפֿשר קומט אַזא געפֿיל פֿון דעם נעגערס שׂינאה צו שקלאַפֿערײַ, צו ווערן פֿאַרערבנט פֿאַר א

דערונטערדיקן; אָבער איך שטעל זיך אַלע מאָל דעם ציל צו וועזן מיינע פּראָפּע־סאָרן, אַז איך קען גוט״.

אַז די מחברטע איז ניט גליקלעך אין איר ראָלע ניט געקוקט אויף אירע איבערקאָמפּענסאַציעס, זעט מען פֿון אירע כּמעט נעוראָטישע רעאַקציעס לגבי די וועסע סטודענטן אַרום איר. וועז וועסע באַקאַנטע באַצוגן זיך צו איר צו פֿרײַנדלעך, מײַדט זי זיי אויס. ״עפּעס האָבן זיי א געפֿיל, אַז ס׳איז זייער חובֿ צו גיין ביז לעצט אין באַגיין זיך מיט מיר פֿרײַנדלעך גראָד דערפֿאַר וואָס איך בין א נעגערין. אפֿשר האָבן זיי רחמנות אויף מיר; איך וויים ניט״. ס׳האָט א פּנים ווי זי וואָלט מורא געהאַט, אַז איר מאַסקע פֿון אַגרעסיוויטייט וועט אַראָפּפֿאַלן און יעמאָלט וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז ס׳איז פֿאַראַן בײַ איר א שטאַרקע טענדענץ צו טאָן דאָס, וואָס וויסיק לויפֿט זי דערפֿון: זיך אַוועקצושטעלן אין דער קאַנוועניאַנעלער פּאָזיציע פֿון א דערונטערדיקן נעגער פֿלפּי העכערע וועסע. אין גרונט, וועזט אויס, פֿילט זי זיך נאָר אַלע סאָציאַל דערונטערדיק, הגם זי פֿלעסט זיך מיט אַלע פֿוחות איבערצוקאָמפּענסירן.

זי ראַציאָנאַליזירט (און וויים ניט, אַז זי טוט דאָס) אין א צווייטן פֿאַל אויך. ״איך גיי ניט אַרום איבער דעם אוניווערסיטעט־קאָמפּוס טאָג פֿאַר טאָג און שעה פֿאַר שעה מיטן געפֿיל, אַז איך בין א נעגערין און אַז מען באַגייט זיך ניט גוט מיט מיר... איך בין דאָ אין קאַלעדזש ניט צוליב סימפּאַטיע, נאָר צוליב גרויסע פּעולות און צוליב דרך־ארץ, ווי אַן אַנדער קאַלעדזש־סטודענט... מײַן ציל איז צו פֿאַרגעסן דעם קאָליר פֿון מײַן הויט, אויסצומײַדן צו ווערן צעקאַכט, ווײַל מען באַהאַנדלט מיך שלעכט, ווײַל איך ווארף זיך אין די אויגן. איך וואָלט געווען א נאָר, ווען איך זאָל לאָזן די דאָזיקע אומצײַטיקע וועסע סטו־דענטן רוינירן מײַן שאַנס פֿאַר א קאַלעדזש־בילדונג. איך מוז גיין פֿאָרויס״.

נאָר איין זאַך איז זועלן פֿאַרגעסן און עפּעס אַנדערש איז פֿאַרגעסן. ״עס איז אמת, אַז איך וואָלט הנאה געהאַט פֿון לאָזן אַראָפּהענגען מײַנע ברוינע פּיס פֿון איינעם פֿון יענע לאַנגע משא־אויטאָס וואָס פֿירן עווען בחורים און מיידלעך אויף שפּאַציר־ן און פּיקניקן, אָבער איך האָב זיך צוגעפּאַסט צו ניט בײַזײַן בײַ אַזוינע אונטערנעמונגען. איך בין קיין מאָל ניט געווען קיין טייל פֿון זיי, פֿעלן זיי מיר ניט״. אָבער ווי זי זאָל דאָס ניט אָפּשטופּן, רײַסט זיך עס אַדורך. איין מאָל איז זי, איין נעגערין צווישן דרײַ הונדערט וועסע מיידלעך, געווען אויף א טאַנץ. די לערערין און נאָך א מיידל האָבן פֿון יוצא וועגן איין מאָל אָפּגעטאַנצט מיט איר אין דער צײַט וועז אַלע אַנדערע מיידלעך האָבן ווי וויילדע געהאַלטן אין איין טאַנצן איבערן זאָל. זי האָט מען געלאָזן שטיין ״מערניט דערפֿאַר וואָס איך בין א נעגערין, א ברוינע פּערזאָן וואָס וואַרפֿט זיך אין די אויגן. יעמאָלט בין איך אַוועק אַהיים און האָב זיך אַוועק־געווארפֿן אויף מײַן בעט און געשרײַען, געשרײַען ביז איך בין געוואָרן אויסגע־שעפּט. יעמאָלט האָב איך פֿלוצעט געהאַט א וויסן קאַלעדזש״.

מען מעג זען זיכער, אַז גראָד דאָס וואָס זי וויל אויסמײַדן און אָפּשטופּן איז דווקא שטאַרק אין איר פּערזענלעכקייט. דער מעלאָדראַמאַטישער זאַץ: ״איך

מוז גיין פֿאָרויס״, וואָס מיר האָבן פֿריִער געבראַכט, איז אַן אינטערעסאַנטער שליסל צו איר פּסיכאָלאָגישער נאַיִווקייט און אויך צו איר נײַ געפֿונענעם יצר פֿון אַמביציע.

„מיך נאַרט מען ניט״, זאָגט זי מיט שטאָלץ, ווען אַ ווײַסער בחור ווערט מיט איין מאָל צו גוט מיט איר, כּדי צו קענען איבערשרײַבן אירע זאָרגעוודיק צוגעגרייטע לעקציעס; זי נעמט ווײַכן פֿון אים. צי דער ווײַסער איז דאָס טאַקע אויסן געווען אָדער ס׳האָט זיך איר אָפּגעדוכט איז אַלץ איינס; וויכטיק איז דאָ איר פֿלײַסן זיך צו ווײַזן, אַז ס׳זײַנען דאָ ווײַסע וואָס זײַנען גײַסטיק נידערי־קער פֿון איר. אויך האָט זי שוין איצט „צו פֿיל שׂכל״ נתפּעל צו ווערן, ווען אין געשיכטע קומט צו רייד וועגן שקלאַפֿערײַ און עמאַנציפּאַציע אָדער ווען מען באַגעגנט אויף אַמעריקאַנער ליטעראַטור אין טוויינס האַקלבערי פֿין כּסדר דעם זידל־נאָמען ניגגער. דאָ קאָנען געמאָלט זײַן צוויי זאַכן. אָדער זי פּרוּווט זיך אָפּרײַסן פֿון איר נעגערשער אידענטיטעט, שטעלנדיק זיך אין דער פּאָזיציע פֿון אַ ווײַסער, אָדער זי דעקט זיך צו מיט אַ דעקטוך פֿון אַ כּלאַחר־יד׳יקער אָביעקטיווקייט, כּדי זי זאָל קאָנען אויסוואַקסן גוואַלדיק גרויס אין אירע אייגענע אויגן. אַזוי ווי זי האָט אַ געפֿיל, אַז די ווײַסע באַ־קאָנטע לאַכן פֿון איר הינטער די אויגן אָדער אַז זיי ווילן עפּעס אַרויסבאַקומען פֿון איר, בין איך נוטה צו דער צווייטער השערה.

עס איז באמת אַ גרויסער שאָד, וואָס דאָס אַרטיקל איז אַזוי קורץ, וואָרעם דאָס וואָס די מחברטע באַשרײַבט איז אומגעהײַער אינטערעסאַנט: זי גיט אונדז אַ מיגלעכקייט צו פֿאַרשטיין די שינויים וואָס קומען פֿאָר אין דער פּערזענלעכקייט פֿון הײַנטיקע געבילדעטע נעגערס. פֿון אַזוינע פֿאַלן קען מען אָפּלערנען, וואָס פֿאַר אַן אָרט אַמביציע פֿאַרנעמט אין דער פּסיכיק פֿון אַמערי־קאַנער נעגערס.

אַזאַ אַרטיקל האָט אויך געקאָנט שרײַבן, מיין איך, אַ ווײַסער יחיד וואָס האָט געליטן שטאַרקע דורכפֿאַלן, אָדער אַ מיטגליד פֿון אַ ווײַסן מינאָריטעטן־קיבוץ.

ד״ר דוד ראָדניק

John S. Curtiss. *An Appraisal of the Protocols of Zion.* Columbia University Press, New York, 1942. 118 pp. $1.—

קוירטיסעס ביכל איז ניט קיין זעלבשטענדיקע אויספֿאָרשונג. ער גיט איבער געוויסנדיק, וואָס אַנדערע פֿאָרשערס האָבן אויסגעפֿונען, און פּרוּווט אי־בער זייערע אַרגומענטן. פֿון דעסט וועגן האָט ער אָפּגעטאָן אַ נוציקע אַרבעט. אויף די וואָס הערן זיך אײַן, דער עיקר, ווער עס רעדט, קען האָבן אַ ווירקונג קוירטיסעס כאַראַקטעריסטיק וואָס מיר לייענען אין דער הקדמה: ער איז פֿון אַן אַלטער יענקי־פֿאַמיליע, ער קען רוסיש און האָט שוין פֿריִער געמאַכט עטלעכע פֿאָרשונגען פֿון דער רוסישער געשיכטע אין אָנהייב 20טן יאָרהונדערט. ווײַ־טער האָבן 13 אָנגעזעענע אַמעריקאַנער פּראָפֿעסאָרן פֿון געשיכטע, קיין איינער

פֿון זיי ניט קיין ייִד, געלייענט דעם כּתבֿ־יד און געגעבן אויף אים זייער פֿולע הסכּמה: „יעדערער פֿון זיי באַשטעטיקט און שטיצט זײַן [קוירטיסעס] מסקנא וואָס צעשטערט ביזן גרונט דעם גלויבן אין דער היסטאָרישקייט פֿון די פּראָ־טאָקאָלן און שטעלט פֿעסט מחוץ יעטווידער ספֿק, אַז זיי זײַנען אַן עקלדיקע און פֿאַרדאַרבערישע פֿעלשונג". קוירטיסעס אַרבעט באַקומט דורך דעם דעם כאַראַקטער פֿון אַ מין אָביעקטיווער קאָלעקטיווער עקספּערטיזע, און דאָס הייבט איר ווערדע.

אַז די פּראָטאָקאָלן זײַנען אין צווייען געפֿעלשט — אי לגבי דעם באַזעלער ציוניסטישן קאָנגרעס אי לגבי זשאָלים פּאַמפֿלעט — איז שוין אַן אַלטע מעשׂה. נאָר ווען איז דאָס אָפּגעטאָן געוואָרן? קוירטיס איז נוטה אײַנצושטימען מיט די וואָס האַלטן, אַז די פּראָטאָקאָלן זײַנען צונויפֿגעשטוקעוועט געוואָרן שוין נאָך דעם ווי לובע איז אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַר אַ פּרעזידענט פֿון דער פֿראַנ־צייזישער רעפּובליק, ד"ה ניט פֿריִער ווי 1899. אויב מען זאָל אָבער אָננע־מען, אַז דער תּחילתדיקער טעקסט איז עטלעכע מאָל איבערגעמאַכט געוואָרן, מוז מען אַפֿיררוקן די צײַט אויף פֿינף, און אפֿשר אויף מער יאָר צוריק. און ווער איז געווען דער פֿעלשער, אָדער די קאָמפּאַניע פֿעלשערס? קוירטיס דער־מאָנט אַפֿילו ניט מיט איין וואָרט די סבֿרא וואָס איך האָב געבראַכט אין די „ייִוואָ־בלעטער" XVII (1941), 1, זז' 77—81 אין מײַן רעצענזיע אויף אַנרי ראָלען, *L'Apocalypse de notre temps*: אַז אין דעם שטיקל אַרבעט האָט געהאַט אַ חלק דער פּראָפֿעסאָר איליאַ ציאָן (Sion, Cyon). אויך זאָגט קוירטיס גאָרניט וועגן דעם פּאַריזער סאַלאָן פֿון זשיליעטע אַדאַן, פֿון וואַנען (אָדער וווהין) ס'פֿירן אַ סך פֿעדעם צו די צונויפֿבראָקערס און פֿאַרשפּרייטערס פֿון דעם „ווערק" וואָס האָט אויסגעהאַלטן 70 אויסגאַבעס אויף 15 פֿאַרשיידענע שפּראַכן.

אַז מען רעדט וועגן די חסרונות פֿון דעם ביכל, דאַרף מען נאָך אויפֿוואַרפֿן דעם מחבר, אַז ער רעדט טייל מאָל האַלבע ווערטער בײַם פֿאָרמולירן די אויספֿירן. אַזוינע זאַצן ווי: „ס'איז מוטל־בספֿק, צי די פּראָטאָקאָלן זײַנען דער פּראָדוקט פֿון די ציוניסטישע פֿירערס" אָדער „די ראַיות גיבן ווייניק גרונד צו גלייבן, אַז ייִדישע פֿירערס האָבן געשריבן די פּראָטאָקאָלן" פֿאַרקלענערן נאָר די פּאָליטישע ווערדע פֿון דער אַרבעט, און קיין וויסנשאַפֿטלעכקייט קומט איר ניט צו פֿון אַזאַ מין כּמו אָביעקטיווער אָפּגעהיטקייט. מיר האָבן אויך באַמערקט עטלעכע אומפּינקטלעכקייטן (למשל בײַם כאַראַקטעריזירן עטלעכע עדות אין בערנער פּראָצעס, אין נאָמען פֿונעם געריכט פֿון דער ערשטער אינסטאַנץ וכו'), אָבער אַלץ חלילה ניט קיין גרויסע זאַכן.

קוירטיס ענדיקט דאָס ביכל מיט אַ ציטאַט פֿון די פֿאַרהאַנדלונגען אין בערנער געריכט וואָס האָט 1935 באַטראַכט די פֿראַגע וועגן פֿאַרשפּרייטן די „פּראָטאָקאָלן פֿון די זקני ציון" אין שווייץ. רעזומירנדיק דעם ענין האָט דער פֿאָרזיצער פֿון געריכט מייער געזאָגט: „איך פֿאַרהאָף, אַז עס וועט קומען אַ צײַט, ווען קיינער וועט מער ניט קענען פֿאַרשטיין, ווי אַזוי ס'האָבן זיך אין יאָר 1935 אַ טוץ בדרך־כּלל גאַנץ מיושבֿדיקע און בר־דעתדיקע מענטשן געקענט

צוויי וואָכן נאָך אַנאַנד ברעכן דעם קאָפּ פֿאַר אַ בערנער געריכט וועגן דער עכט־קייט אָדער ניט־עכטקייט פֿון די דאָזיקע אַזוי גערופֿענע פּראָטאָקאָלן, פֿון די 'פּראָטאָקאָלן', וואָס בײַם גאַנצן שאָדן וואָס זיי האָבן אָנגעטאָן און וועלן נאָך אפֿשר אָנטאָן זײַנען זיי ניט מער ווי אַ לעכערלעכער שטות''.

אין דער אמתן, אויב די פּראָטאָקאָלן קענען יאָ באַשטעטיקן עמעצנס אַ פֿאַר־שווערונג, איז דאָס אַ פֿאַרשווערונג פֿון די נאַציס. אַלעקסאַנדער שטיין (אַ שאָד, וואָס קוירטיס דערמאָנט אים ניט) האָט אין זײַן אַרבעט *Adolf Hitler, Schüler der Weisen von Zion* (אָפּגעדרוקט 1936 אין טשעכאָסלאָוואַקײַ), אויסגעלייגט, ווי פּעדאַנטיש היטלער אַליין פֿירט דורך דאָס וואָס ס'האָבן, לויט די פּראָטאָקאָלן, כּלומרשט יִידן צוגעטראַכט. גענוג צו פֿאַרגלײַכן „מײַן קאַמפּף'' און היטלערס באַצִיונג צו די מאַסן, צו דער פֿראַגע פֿון גוואַלד־מעשׂים, צו אַ מאָנאָפּאָל איבער דער פּרעסע, צו ליגן „וואָס קען אַרויסרופֿן צוטרוי, אויב ער איז גענוג שטאַרק'' אאַז''וו.

איך בין בײַגעווען בײַם בערנער פּראָצעס ווי אַ ספּעציעלער קאָרעספּאָנדענט פֿון „פּאָסלעדנִיע נאָוואָסטי'' וואָס איז געגאַנגען אין פּאַריז אונטער פּ. מיליו־קאָווס רעדאַקציע, און איך געדענק גוט די אַלע פֿאַקטן וואָס האָבן געבראַכט דעם ריכטער מייער צו זײַן אײַנדרוק. מיליוקאָוו אַליין איז אויך געווען אַרויסגע־רופֿן ווי אַן עדות. ער האָט דערקלערט: „אַן אינטעליגענטער מענטש קען ניט גלייבן אין די פּראָטאָקאָלן''. אויף דער פֿראַגע, צי מען קען פֿון היסטאָרישן שטאַנדפּונקט דערלאָזן דעם געדאַנק, אַז די פּראָטאָקאָלן זײַנען אויטענטיש, האָט ער געענטפֿערט: „ניין, פֿאַר אַ היסטאָריקער איז דאָס אויסגעשלאָסן. איך בין אַליין אַ היסטאָריקער''.

אָבער דווקא דערפֿאַר וואָס די זאַך איז אַזוי בולט קלאָר ווי דער טאָג קומט אויס נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל צו דערווײַזן, אַז די פּראָטאָקאָלן זײַנען שקר־וכּזבֿ. ווען מען האָט אויפֿגעוויזן באַשײַמפּערלעך, אַז די פּראָטאָ־קאָלן זײַנען נאָר אַ וואַריאַנט פֿון דעם פּאַמפֿלעט וואָס מאָרים זשאָלי האָט אָפּ־געדרוקט נאָך 1865 קעגן נאַפּאָלעאָן III, זײַנען די אַנטיסעמיטן ניט נתפּעל גע־וואָרן, און אַלפֿרעד ראָזענבערג האָט געלאָזט וויסן, אַז זשאָלי איז אויך געווען אַ יִיד, דעריבער שטימען די דיאַלאָגן פֿון 1865 מיט די פּראָטאָקאָלן פֿון 1897! אויב אַנטיסעמיטן וועלן נאָך דער איצטיקער מלחמה האָבן אַ שאַנס צו פֿירן ווײַטער זייער טעטיקייט, קען מען זײַן זיכער, אַז זיי וועלן היטלערן, נאָך זײַן מפּלה, אויך שטעמפּלען פֿאַר אַ יִידן: אַ סימן האָט איר דאָך, אַלץ וואָס ער האָט אָפּגעטאָן איז דאָך שוין געשטאַנען אין די פּראָטאָקאָלן...

פּראַפֿ' מאַרק ווישניאַק

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

אַ פּאָר באַמערקונגען וועגן קידוש־השם און חילול־השם

דאָס רוב באַנוצט מען דעם אויסדרוק קידוש־השם צו באַצייכענען דעם פּאַל, ווען אַ יידּ גייט אויף מסירת־נפֿש צוליב זײַן גלויבן. אָבער דער באַגריף פֿון הייליקן נאָמען, איינער פֿון די עיקרים פֿון דער יידישער אמונה, איז גאָר אַ ברייטער באַגריף. אין תּוך וענ־מען איז דער יידּ זײַן גאַנץ לעבן מקדש השם דורך דעם עצם פּאַקט וואָס ער בלײַבט אַ יידּ און היט אָפֿ גאָטס געבאָט. אין די ווײַטערדיקע שורות וועלן מיר ריידן וועגן די מאָטיוון פֿון קידוש־השם און חילול־השם נאָר אויף וויפֿל זיי האָבן געהאַט אַ השפּעה אויף די באַצוונגען צווישן יידן און ניט־יידן, דער עיקר אין געשעפֿטלעכע ענינים. מיר וועלן דאָ בכן האָבן צו טאָן ניט מיט די קדושים וואָס זײַנען געשטאָרבן על קידוש־השם, נאָר מיט די יידן וואָס האָבן געלעבט על קידוש־השם און האָבן זיך ספּעציעל געהיט, אַז דורך זייערע מעשׂים זאָל חס־ושלום גאָטס נאָמען ניט פֿאַרשוועכט ווערן.

דער באָווסטער סאָציאָלאָג מאַקס וועבער שרײַבט אין דעם אַרײַנפֿיר צו זײַן בוך :Das antike Judentum

„וואָס זײַנען יידן בעצם געווען, באַטראַכט סאָציאָלאָגיש? אַ פֿאַריער־פֿאַלק. דאָס הייסט, ווי מיר ווייסן עס פֿון אינדיע: אַ גאַסטפֿאַלק וואָס איז ריטועל, פֿאַרמעל אַדער פֿאַקטיש, אָפּגעזונדערט פֿון דער אַרומיקער וועלט. אַלע כאַראַקטעריסטישע שטריכן אין זייער האַלטונג לגבי דער אַרומיקער וועלט, קודם־כל דער פֿאַקט וואָס זיי האָבן זיך פֿרײַוויליק געשאַפֿן אַ געטאָ־לעבן נאָך איידער זיי זײַנען דערצו געווען געצוווּנגען און דער דוּאַליזם פֿון אינעווייניקסטער און דרויסנדיקער מאָראַל אַזוי זיך דורך דעם דערקלערן".

אין פֿלוג קען אויסקומען, אַז וועבער איז אין גאַנצן געראָטן מיט זײַן טעזיס וועגן דעם „דוּאַליזם פֿון אינעווייניקסטער און דרויסנדיקער מאָראַל". מיר געפֿינען באמת סײַ אין דער תּורה, סײַ אין תּלמוד, סײַ אין דער פּוסקים־ליטעראַטור אַ סך ערטער, ווו עס ווערט געמאַכט אַ שאַפֿער אונטערשייד בנוגע באַהאַנדלען יידן און ניט־יידן. עס איז ספּעציעל באַקאַנט דער כלל פֿון טעות גוי מותר: אויב אַ ניט־יידּ האָט אַ טעות אין חשבון, איז דער יידּ ניט מחויב אים אָפּצוגעבן צוריק דאָס געלט.

ניט געקוקט דערויף קען אָבער ניט געלייקנט ווערן דער פּאַקט, אַז די הצלחה פֿון יידן אין האַנדל און עקאָנאָמישן לעבן בכלל איז גאָר אָפֿט געווען אַ רעזולטאַט פֿון זייער באַזונ־דערער ערלעכקייט אין געלט־עסקים מיט ניט־יידן. יידישע סוחרים האָבן ניט זעלטן באַקומען געשעפֿטן גראָד דערפֿאַר ווײַל מען האָט זיך אויף זיי געקענט פֿאַרל אָז ן. קריסטלעכע רײַזענדערס דערמאָנען למשל אָפֿט ווען דעם, אַז דער זיכערסטער פּלאַץ איבערצולאָזן אַ ווערטפֿולן פּקדון איז בײַ אַ יידן. אויך די פּשוטע דאָרפֿספּויערים האָבן זיך מערסטנס באַצויגן מיטן גרעסטן צוטרוי צו זייערע יידישע שכנים, צו די יישובֿניקעס. און דער דאָזיקער צוטרוי, דאָרף מען פֿאַרשטיין, איז אינעם רוב פֿאַלן געווען אַ כשר פֿאַרדינטער; די גאַנצע יידישע עקסיסטענץ אין גלות וואָלט ניט געווען מיגלעך, אויב יידן וואָלטן זיך ווירקלעך תּמיד געהאַלטן בײַם כלל פֿון „טעות גוי מותר". אין דעם פּרט האָט דער מאָטיוו פֿון אויסמײַדן חילול־השם געשפּילט גאָר אַ גרויסע ראָלע.

פֿאַראַלעל מיט יענע ערטער, ווו עס ווערט געמאַכט אַ שאַפֿער חילוק צווישן יידן און ניט־יידן, באַגעגענען מיר אין דער רבנישער ליטעראַטור אויך אַ סך אַרויסזאָגונגען, ווו עס ווערט ספּעציעל באַטאָנט די נייטיקייט זיך אָפּצוהיטן פֿון דער מינדסטער שפּור פֿון רמאות אין

געלטגעשעפֿטן מיט ניט־יידן, ווי ס׳ל דאָס איז אַ חילול־השם. ווען „גוים״ זענען, אַז יידן פֿירן זיך אויף ניט־אַרנטלעך, וועלן דורך דעם פֿאַרשוועכט די יידישע אמונה און גאָטס נאָמען. טייל ספֿרים שטרײכן אַפֿילו אונטער, אַז באַעולען אַ ניט־יידן איז אַ גרעסערע עבֿרה ווי באַעולען אַ יידן, ווײל דאָס ברענגט צו חילול־השם, וואָס קיין שום תשובֿה איז אויף דעם ניט מכפּר.

דעם געדאַנק, אַז דער יחיד מוז זיך אין זײַנע מעשׂים און אין זײַן גאַנצער אויפֿפֿירונג רעכט־נען מיט דעם וואָס די ניט־יידישע וועלט וועט וועלן אים טראַכטן, געפֿינען מיר שוין אין חומש. אַזוי למשל לייענען מיר אין דבֿרים קאַפּ׳ ד׳:

ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. (און איר זאָלט אָפּהיטן און מקיים זײַן די אַלע מיצוות, ווײל דערין וויזט זיך אַרויס אײַער חכמה און אײַער פֿאַרשטאַנדיקייט אין די אויגן פֿון אַלע אומות, וואָס אַז זיי וועלן הערן וועלן די אַלע געזעצן, וועלן זיי זאָגן: ווי קלוג און פֿאַרשטאַנדיק איז דאָס דאָזיקע גרויסע פֿאָלק).

יידן זײַנען די אייניקיקע רעפֿרעזענטאַנטן פֿון דעם גלויבן אין יהוה, דעם אייניקן גאָט, און זיי זײַנען דערפֿאַר מחויב אָפּצוהיטן דעם כּבֿוד פֿון זײַן היילקן נאָמען.

טיילווײַז האָט דער מאָטיוו פֿון קידוש־השם געהאַט אַ ריין פּראַקטישן, אָפּאַרטוניסטישן צוגאַנג. יידן מוזן זיך גוט אויפֿפֿירן, כדי ניט צו אַרויסצורופֿן קעגן זיך קיין שׂינאה מצד דער ניט־יידישער באָפֿעלקערונג. דאָס איז געווען אַ מין פּראָפֿאַמאַדע מיט מעשׂים קעגן אַנטיסעמיטיזם. אַזוי למשל לייענען מיר אין שולחן ערוך חושן משפּט, סימן רס״ו:

אבדת העובד כוכבים מותרת שנאמר אבדת אחיך... ואם החזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח. ובמקום שיש חילול השם אבידתו אסורה וחיב להחזירה. (די אָבֿדה פֿון אַ געצן־דינער איז מען ניט מחויב אומצוקערן, ווײל עס שטייט געשריבן אין דער תּורה: דו מוזסט אָפּגעבן צוריק די אָבֿדה פֿון דײַן ברודער... און אויב אַ ייד קערט אום די אָבֿדה פֿון אַ ניט־יידן צוליב קידוש־השם, כדי זיי זאָלן רימען יידן און זיי זאָלן ווײַסן, אַז יידן זײַנען בעלי־אמונה, הרי זה משובח. און דאָרטן, ווו עס קען זײַן אַ חילול־השם,[1] איז זײַן אָבֿדה אָסור און מען איז מחויב אים אָפּצוגעבן צוריק).

אין עטלעכע צענזורירטע אויסגאָבעס פֿון שולחן־ערוך איז דער סעיף וועגן אָבֿידת עכו״ם אויסגעלאָזן. דער געבראָכטער טעקסט פֿון חושן משפּט איז אביערגענומען כּמעט וואָרט בײַ וואָרט פֿון רמב״ם (הלכות גזלה ואבידה, י״א). אין רמבמס יד החזקה ווי אין שולחן־ערוך ווערט אָחוץ דעם נאָך צוגעגעבן:

ובכל מקום מכניסין כליהם מפני הגנבים ככלי ישראל מפני דרכי שלום. (און אומעטום נעמט אַרײַן זייערע כּלים ווי די כּלים פֿון יידן אָפּצוהיטן פֿון גנבֿים, כדי עס זאָל זײַן שלום צווישן יידן און ניט־יידן).

אָט דער מאָטיוו מפּני דרכי שלום ווערט אָפֿט באַנוצט אין דער תּלמודישער און רבנישער ליטעראַטור. אַ באַווײַסטע מימרא אין תּלמוד זאָגט: מפּרנסין עניי עכו״ם עם עניי ישׂראל ומבקרין חוליהן עם חולי ישׂראל וקוברין מתיהן עם מתי ישׂראל מפני דרכי שלום. אין פֿרט פֿון הילף פֿאַר אַרעמע און קראַנקע איז בכן אַ מיצווה ניט צו מאַכן קיין חילוק צווישן יידן און ניט־יידן.

וואָס שייך גנבֿה און גזלה, וועלן אין שולחן־ערוך בפֿירוש באַטאָנט, אַז עס איז ניטאָ קיין חילוק צווישן יידן און ניט־יידן. אין הלכות גנבֿה (חושן משפּט, שמ״ח) שטייט בפֿירוש: „יעדערער וואָס גנבֿעט עפּעס וואָס איז אָפֿילו ווערט ניט מער ווי אַ פּרוטה איז עובֿר אויפֿן לאָו פֿון לא תגנובֿ און איז מחויבֿ צו באַצאָלן, סײַ וויפֿל עס גנבֿעט יידיש געלט, סײַ אויב אײַנער גנבֿעט געלט בײַ אַ ניט־יידן״. לויטן דין פֿון שולחן־ערוך איז אויך פֿאַרוועדט אָפּצונאַרן אַ ניט־יידן אין מאָס אַדער אין וואָג (חושן משפּט, רל״א: המודד

---

[1] אויב למשל דער ניט־ייד קען געווויר ווערן, אַז יידן האָבן געפֿונען זײַן אָבֿדה און זי אים ניט אָפּגעגעבן.

או שוקל חסר לחבירו אפילו לעכו״ם עובר בלאו דלא תעשו עול במדה במשקל ובמשורה). דער כלל פֿון „טעות גוי מותר״ איז לויטן רמבם און דעם רובֿ פּוסקים גילטיק נאָר ווען ער מאַכט אַליין דעם טעות, מען טאָר אים אָבער ניט אָפּנאַרן בכוונה (והוא שטעה מעצמו אבל להטעותו אסור). דער באר הגולה אַקעגן פּסקנט, אַז אַפֿילו ווען דער ניט־ייִד האָט אַליין געמאַכט דעם טעות, מוז מען אים אָפּגעבן דאָס געלט צוריק.

אין דעם רובֿ פֿאַלן אָבער, ווו עס רעדט זיך וועגן חובֿ פֿון קידוש־השם, איז מיט דעם טאַקע געמיינט קידוש־השם אין פֿולן זינען פֿון וואָרט. ייִדן דאַרפֿן דורך זייער אויפֿפֿירונג דינען ווי אַ מוסטער פֿאַר אַנדערע פֿעלקער. ייִדן זיינען געווען די ערשטע וואָס האָבן זיך אין דער אַלטער וועלט פֿאַרנומען מיט רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע.[2] ייִדן האָבן אויך אין דעם פּרט סיי דירעקט סיי אומדירעקט דערגרייכט די גרעסטע רעזולטאַטן, ווי עס באַווייזט די פֿאַרשפּרייטונג פֿון קריסטנטום און איסלאַם. אין תּלמוד ווערט בפֿירוש אָנגעוויזן אויף דער וויכטיקייט פֿון קידוש־השם אין פּרט פֿון רעליגיעזער פּראָ־פּאַגאַנדע. אויף דער פֿראַגע, ווי קומט עס, וואָס דוד האָט באַשטראָפֿט די קינדער פֿון שאול המלך פֿאַר די זינד פֿון זייער פֿאָטער, בעת עס שטייט דאָך אין דער תּורה: לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו? ענטפֿערט ר׳ חייא בר אַבא אין נאָמען פֿון רבי יוחנן: „עס איז בעסער, עס זאָל אויסגעמעקט ווערן איין אות פֿון דער תּורה, כּדי גאָטס נאָמען זאָל ניט פֿאַרשוועכט ווערן פֿאַר דער וועלט״.

שאול המלך האָט באַעוולט די גבֿעונים וועלכע האָבן געשלאָסן אַ בונד מיט ישׂראל. דוד האָט דערפֿאַר געהאַלטן פֿאַר נייטיק צו ווייזן דער וועלט, אַז ייִדן האַלטן הייליק זייערע צוזאָגן. ווען די שכנים פֿון ישׂראל האָבן דערזען, ווי האַרב דוד האָט באַשטראָפֿט די בני שאול, ווערט דערציילט אין גמרא יבֿמות, ע״ט, האָבן זיך באַלד 150,000 מענטשן מגייר געווען (מיד נתוספו על ישראל מאה וחמשים אלף).

וועגן דער וויכטיקייט זיך אָפּצוהיטן פֿון חילול־השם אין משׂא־ומתּן מיט ניט־ייִדן ווערט ספּעציעל אַ סך גערעדט אין דער מוסר־ליטעראַטור. אַזוי ווערט געזאָגט אין ספֿר חסידים (13טן י״ה):

„פּונקט ווי דו דאַרפֿסט זיך אויפֿפֿירן אָרנטלעך מיט ייִדן, אַזוי דאַרפֿסטו זיך אויך אויפֿפֿירן אָרנטלעך מיט ניט־ייִדן. און אויב דער ניט־ייִד האָט אַ טעות, מוז מען אים אָפּגעבן דעם טעות צוריק. און אַפֿילו ווען אימעצער האָט גאָר ווייניק געלט, איז בעסער, ער זאָל אָנקומען צו צדקה, איידער ער זאָל נעמען פֿרעמד געלט און זאָל אַנט־לויפֿן מיטן געלט און גאָטס נאָמען זאָל דורך אים פֿאַרשוועכט ווערן, די פֿרעמדע [נכרים] זאָלן זאָגן אויף די ייִדן, אַז זיי זיינען גנבֿים און רמאים״ (תתרפ״ה).

אין אַ צווייטן אָרט לייענען מיר אין ספֿר חסידים:

„גאָט נעמט זיך אָן פֿאַר די באַעוולטע, סיי ייִדן, סיי ניט־ייִדן, דעריבער זאָל קיי־נער ניט גנבֿענען אַפֿילו ביי אַ פֿרעמדן, כּדי גאָטס נאָמען זאָל דורך אים ניט פֿאַר־שוועכט ווערן״ (תרס״א).

לויט דער מיינונג פֿון ספֿר חסידים איז אַ ייִד אַפֿילו מחויבֿ, אויב ער זעט, אַז אַ ניט־ייִד טוט אַן עבֿרה, אים צו וואָרענען, וואָרעם „צוליב דעם טעם האָט גאָט געשיקט דעם נבֿיא יונה אין נינוה, כּדי זיי זאָלן תּשובֿה טאָן״ (תתש״ל).

גאָר באַריכות רעדט וועגן דעם ענין דער ספֿר ארחות צדיקים (אין 15טן י״ה), פֿון וועלכן מיר האָבן אויך אַן אַלטע ייִדישע אויסגאַבע אונטערן נאָמען ספֿר מידות (1542). מיר ברענגען דאָ פּאַראַלעלע אויסצוגן פֿון העברעיִשן און ייִדישן טעקסט (קאַפּ׳ 23):

ומאד מאד יש לכל אחד מישראל להבדל מהבלי העולם ולאחוז בחותמו של הקב״ה שהוא אמת ולקדש עצמם אף במותר להם ושלא ישקר לא לישראל ולא לאינו יהודי ולא אך זול מן מיט קיינם גוי מיט שקר אודר מיט רמאות אום גין דען עז איז איין חילול השם · דען ווען דיא גוים זעהן דז דיא יודן מיט שקר אום גין זא גיווינן זיא דיא יודן

---

[2] מיר לאָזן דאָ אין אַ זייט די לענדער פֿון ווייטן מיזרח — אינדיע, כינע אאַז״וו — וואָס מוזן באַטראַכט ווערן אין גאַנצן באַזונדער.

להטעותם בשום ענין שנאמר שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. ועוד כתיב וזרעתיה לי בארץ, כלום אדם זורע כור אחד אלא למצוא כמה כורים כך זרע הקב״ה ישראל בארצות כו׳. וכל זמן שהם מתנהגים עמהם בלא מרמה ידבקו בהם. והנה הקב״ה הקפיד על גזל של רשעים שנאמר ותמלא הארץ חמס. ומעשה בר׳ שמעון בן שטח שקנה חמור מישמעאל אחד, הלכו תלמידיו ומצאו אבן טובה תלויה בצוארו. אמרו לו חביריו: „ברכת השם היא תעשיר״, אמר להם: חמור קניתי, אבן טובה לא קניתי. הלך והחזירה לאותו ישמעאל. קרא הישמעאל: ברוך יהוה אלהי שמעון בן שטח. וכן יש בירושלמי אנשים חכמים וזקנים קנו חפים מן אנשים אחרים ומצאו בו צרור של מעות והחזירו להם, אמרו האנשים: ברוך אלההון דיהודאי. וכן יש הרבה מעשים שהחזירו מפני קידוש השם.

וויינט אונ׳ שפרעכן אזו אז וואל אז דיא יודן מיט שקר אום גין אונ׳ האנדלן אז וואל איז איר אמנה אך שקר דא מיט איז מן מחלל השם ית׳ וועז מן איינם גוי שקר טוט אונ׳ מן קאן ניט וואל תשובה דרוף טון · אז מיר הר נוך וועלן שרייבן אין דער מדה פון דער תשובה וועז מיר דראן האלטן · דען דער בורא ית׳ קאן ניט שקר ליידן אודר רמאות צו סרייבן אפילו מיט גוים וער אבר מיט וואריהייט אונ׳ באמונה מיט גוים האנדלט דער איז מקדש השם ית׳ אונ׳ היליגט זיין היליגן נאמן · אונ׳ דיא גוים אוינז דר דורך ליב האבן אונ׳ זיא וועלן ורום דר דורך אז דיא גוים וועז זיא זהען דער יודן גירעכטיקייט דז מן אזו וואראהפטיג מיט אינן האנדלט זא זאגן זיא ויא ורום זיין זיא אונ׳ ויא איין גוטי אמנה האבן זיא דא מיט איז ער מקדש השם ית׳ דרום זאל מן מיט גוים גלייך אז וואל מיט וואריהייט האנדלן אז מיט יודן אונ׳ מיט קיינם שקר אודר קיינם רמאות [3]

די וויכטיקייט פֿון קידוש־השם וועלט דאָ פֿאַרמולירט און באַגרינדעט אַ ביסל אַנדערש וויִ אין העברעישן טעקסט. דער העברעישער טעקסט ברענגט אַחוץ דעם נאָך אַרויס דעם געדאַנק, אַז יידן זײַנען פֿאַרטריבן געוואָרן, כדי זיי זאָלן פֿאַרשפּרייטן זייער אמונה צווישן די פֿעלקער. אָט די אידעע פֿון רעליגיעזער שליחות („מיסיע״) האָט פֿידוע שפּעטער געפֿונען אַ סך אַנהענגערס צווישן די חכמי־ישׂראל אין מערב־איראָפּע.

עס איז דאָ נייטיק צו באַמערקן, אַז הגם יידן האָבן סוף מיטל־עלטער פֿמעט ניט געהאַט קיין שום מיגלעכקייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט רעליגיעזער פֿראָפּאַגאַנדע, האָבן זיי זיך אַבער קיין מאָל ניט אָפּגעזאָגט פֿון דעם רעיון, אַז די יידישע אמונה וועט אַ מאָל ווערן דער גלויבן פֿון אַלע פֿעלקער. יידן האָבן זיך דערפֿאַר אויך קיין מאָל ניט באַטראַכט וויִ אַ „פֿאַריער־פֿאַלק״, וויִ וועבער דריקט זיך אויס, נאָר זיי האָבן פֿאַרקערט אויף זיך געקוקט וויִ אויף די פֿיאָנירן פֿון דעם איין־אייניקן אמתן גלויבן. דרכי מאָל אַ טאָג האָט יעדער יִד געבעטן גאָט, „ער זאָל פֿאַרשפּרייטן זײַן ממשלה איבער דער וועלט און אַלע באַשעפֿענישן זאָלן רופֿן אין זײַן נאָמען, עס זאָלן זיך ווענדן צו אים אַלע רשעים פֿון דער ערד״. אויך אין דער ימים־נוראימדיקער תּפֿילה ובכן תּן פּחדך האָט דער יִד מתפלל געווען, „אַלע מעגטשן זאָלן ווערן איין אַגודה און זיי זאָלן טאָן גאָטס ווילן מיטן גאַנצן האַרצן״ (ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם). מיר האָבן ניט קיין שום ערנצטן גרונד צו צוויי־פֿלען, אַז אָט די אידעאָס וועלכע באַגעגענען זיך אַזוי אָפֿט אין דער יידישער רעליגיעזער ליטעראַטור האָבן אויך געהאַט אַ געוויסע וויכטיקייט אין פֿראַקטישן לעבן.

מיט דעם וויל מיר לחלוטין ניט זאָגן, אַז דער מאָטיוו פֿון קידוש־השם האָט באַהערשט דאָס יידישע לעבן. אייגנער פֿון די חשובֿסטע תלמידי־חכמים אין פּוילן, דער מהרש״א, קלאָגט זיך אויף די גבֿירים פֿון זײַן דור (סוף 16טן און אָנהייב 17טן י״ה) בזה־הלשון:

ורבים בדור הזה שמקבצין עושר שלהם שלא באמונה ובחילול השם בגזלת עכו״ם ואח״כ מתנדבים מאותו ממון להיות להם כבוד בכל שנה ולתת להם ברכת מי שברך להיות להם שם ותפארת ואין זה אלא מצוה הבאה בעבירה ואין לעושר הזה מלח וקיום.

---

[3] דעם יידישע טעקסט ברענגען מיר לויט דעם כתב־יד פֿון יידישן ספֿר מידות (פֿון 1571), וואָס געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר.

(„עס זײַנען פֿאַראַן אַ סך אין אונדזער דור, וואָס קלײַבן אויף זייער עשירות ניט אויף קיין אַרגשלעכן וועג און דורך חילול־השם, דורך באַגזלענען ניט־יידן, און שפּעטער גיבן זיי פֿון דעם גאָלט נדבות, זיי זאָלן האָבן כּבוד אַ גאַנץ יאָר און מען זאָל זיי בענטשן מיט אַ „מי שברך", זיי זאָלן האָבן אַ נאָמען און כּבוד. דאָס איז אָבער ניט מער ווי אַ מיצווה וואָס קומט דורך אַן עבֿירה, און אַזאַ עשירות קען ניט האָבן קיין האַפֿט און קיין קיום" (חידושי אגדות צו כתובות ס"ז).

פֿון די פּוסקים פֿון 17טן י"ה טרעט באַזונדער שארף אַרויס קעגן יעדער מין פֿון באַ־עזלען אָדער אָפּנאַרן ניט־יידן דער באר הגולה. אַפֿילו דער כּלל אבֿידת עכו"ם מותרת איז לויט זײַן מיינונג הײַנטיקע צײַטן ניט גילטיק (זע חושן משפּט, סימן רל"א, רס"ו און שמ"ח). אויך ר' יצחק לאַמפּרונטי (בעלעבט אין איטאַליע סוף 17טן און אַנהייב 18טן י"ה) שרײַבט אין זײַן ספֿר פּחד יצחק (זע זוכווארט טעות גוי):

„און איך שרײַב דאָס פֿאַר די קומענדיקע דורות:

איך האָב געזען אַ סך, וואָס זיי זײַנען גרויס און רײַך געוואָרן דערפֿון וואָס זיי האָבן אָפּגענאַרט גוים. זיי האָבן אָבער קיין הצלחה ניט געהאַט און פֿון זייער עשירות איז גאָרנישט געוואָרן... און אַ סך וואָס האָבן מקדש השם געווען און זיי האָבן אומ־געקערט צוריק די טעותן וואָס ניט־יידן האָבן געמאַכט זײַנען געוואָרן גרויס און רײַך, האָבן געהאַט הצלחה און האָבן איבערגעלאָזן עשירות פֿאַר זייערע קינדער".

פֿון דער נײַסטער צײַט ווילן מיר דאָ ברענגען ווי אַ קליינע אילוסטראַציע די געשיכטע וואָס דער באַקאַנטער העברעישער דיכטער י"ל־ג דערציילט ווען זײַן פֿאָטער.[4] י. ל. גאָרדאָנס פֿאָטער האָט געהאַלטן אַן אַכסניא, און איין מאָל האָט פֿאַסירט, אַז אַ פּוילישער דאָקטאָר וואָס האָט בײַ זיי געעכטיקט האָט איבערגעלאָזן אין זײַן צימער אַ בײַטעלע מיט 800 רובל, — מיט הונדערט יאָר צוריק אַ גאַנצער פֿאַרמעגן. — ווען דער דאָקטאָר איז מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער געקומען צוריק זוכן זײַן אַבדה האָט אים י"ל־גס פֿאָטער אָפּגעגעבן דאָס געלט. אַ וואָך שפּעטער, דערציילט י. ל. גאָרדאָן, זײַנען געקומען 3 דעלעגאַטן פֿון דער יידישער קהילה אין ווילקאָמיר און האָבן גאָדאָנקט זײַן פֿאָטער, „ווײַל ער האָט געהייליקט ברבים דעם נאָמען פֿון ישׂראל". זיי האָבן איבערגעגעבן, אַז דער דאָקטאָר איז פֿרײַער געווען אַ שׂונא־ישׂראל און זיי האָבן פֿון אים געהאַט אויסצושטיין אַ סך צרות. זינט דער געשיכטע מיט די 800 רובל האָט ער זיך אָבער אין גאַנצן איבערגעביטן און ער דערקלערט עס מיט דעם וואָס צו זײַן גרעסטן חידוש איז ער געווויר געוואָרן, אַז אויך בײַ יידן זײַנען פֿאַראַן ערלעכע מענטשן. מיר גלייבן, אַז אין אַ געוויסן זינען קען אויך דער קאָמף וואָס דער יידישער יישוב אין אַרגענטינע האָט אין משך פֿון אַ סך יאָרן געפֿירט קעגן די אַזוי גערופֿענע טמאים באַטראַכט ווערן ווי אַ מין קאָמף קעגן חילול־השם, אָדער בכל־אופֿן קעגן חילול שם ישׂראל.

דער יידישער כּלל האָט אָפּט געמוזט טראָגן די אַחריות פֿאַר די עוולות וואָס יידן זײַנען באַגאַנגען ווי יחידים. דאָס האָט בײַ יידן געמוזט שטאַרקן די שפּירעוודיקייט לגבי אַלע מיני עבֿרות וואָס האָבן געקענט גורם זײַן שינאה צו יידן און זײַנען געווען עלול צו פֿאַרשוועכן דעם כּבוד פֿון דער יידישער אמונה.

א. מענעס

א בינטל פֿאַקטן וועגן עלזאַסער יידן אין אַמעריקע

1

נאָך לאַנג פֿאַר 1870־71 האָבן יידן פֿון דער פֿראַנצייזישער פּראָווינץ עלזאַס־לאָטרינג אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע; פֿון די אַנדערע פֿראַנצייזישע פּראָווינצן איז די יידישע אויס־וואַנדערונג קיין אַמעריקע געווען אַ גאַנץ קליינע. אין פֿאַרשיידענע מקורים קען מען געפֿינען אַ סך מאַטעריאַלן וועגן דער עמיגראַציע, און עס וואָלט כּדאַי געווען צו אויסצופֿאָרשן. מיר ברענגען דאָ בלויז אַ פּאָר בײַשפּילן. אין „אַרשיוו איזראַעליט" האָבן זיך געדרוקט קא־

[4] רשומות, באַנד א, ז' 64.

רעספּאנדענצן פון אַ פֿראַנצייזישן יוד A. Chailly פון „בני־ברית“,[1] דניאל לעווי[2] (זע וויטער) א״אנד. אין 1852 שרייבט די צייטשריפֿט, אַז פון דעם פֿראַנצייזישן פּאַרט האָבן איז אַפּגעפֿאַלן אַ שיף מיט עמיגראַנטן קיין קאַליפֿאָרניע, בתוכם מערערע עמיגראַנטן פון פּאַריז.[3] אין 1860 האָט אַן עלזאַסער יוד פון טעקסאַס צוגעשיקט צו דער צייטשריפֿט אַ בריוו וועגן באַזעצן יידן אויף ערדאַרבעט אין טעקסאַס.[4] אַ ניו־יאָרקער ראַבינער, ד״ר בלום, דערציילט אין אַ בריוו צו דעם „אוניווער איזראַעליט“, אַז אין ניו־יאָרק האָט אין 1850 געווינט דער עלזאַסער יוד לאַזאַר שטראָוס, אַן אייניקל פון אַ רב וואָס האָט אַנטיילגענומען אין סנהדרין. זײַן זון אָסקאַר שטראָוס איז געווען אַמעריקאַנער קאַנסול אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.[5] אין אַ קאַליפֿאָרניער צייטונג פון 13טן מײַ 1853 וועלט למשל דערציילט, אַז עס איז אָנגעקומען אַ שיף מיט אַ סך עלזאַסער אימיגראַנטן. צווישן זיי געפֿינט מען ס׳רובֿ אַזוינע יידישע נעמען ווי: לעווי, בלאָך, גודשאָ, ווײַל אאַז״ו.[6] אין דער פֿראַנצייזישער פּרעסע און אין קאַלענדאַרן פון אַמעריקע געפֿינט מען אַ סך יידישע נעמען. אַ שטייגער אין אַ קאַלענדאַר פון 1866 געפֿינען מיר די עלזאַס־יידישע נעמען קאָן, מײַער אאַז״ו און אויך כאַראַקטעריסטישע נעמען פון דרום־פֿראַנצייזישן יידן: מענדעס, בריזאַק.[7] אין אַ צייטונג פון 1838 געפֿינט זיך אַ מודעה פון פֿראַנצייזישן קאַנסולאַט אין ניו־יאָרק, אַז אַ געוויסער זשאַקאָב בלום זאָל זיך מעלדן אין קאָנסולאַט.[8] אין די מאַגאַזאַפֿיעס וועגן יידן אין פֿאַרשיידענע קהילות אין פֿראַנקרײַך געפֿינט מען אויך אַ ביסל ידיעות. אין באַיאָן למשל האָט אָנהייב 19טן י״ה געלעבט אַ יוד, וואָס מען האָט אים געראָפֿן „דער אַמעריקאַנער“, ווײַל ער איז בעת דער רעוואָלוציע געקומען פון אַמעריקע.[9] אויך די שיינע ליטעראַטור קען צו מאָל דינען ווי אַ מקור. אין אַ באַקאַנטן ראָמאַן פון די עלזאַסער שרײַבער ערקמאַן־שאַטריאַן וואָס איז — ווי מען פֿאַרזיכערט — אַ מעשׂה שהיה פֿון 1814, דערציילט דער יידישער העלד, אַז ער האָט צוליב מילימעטער־דינסט אַוועקגעשיקט זײַנע צוויי זין קיין אַמעריקע.[10]

פֿון עלזאַס־לאָטרינג איז צוליב דער שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגע כסדר פֿאָרגעקומען אַן אויסוואַנדערונג. שוין פֿאַר 1870 האָט מען דאָרט געזונגען דאָס לידל:

Nous voulons quitter la France
Pour aller en Amérique.[11]

(מיר ווילן פֿאַרלאָזן פֿראַנקרײַך
צו גיין קיין אַמעריקע.)

אויך צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג אין עלזאַס־לאָטרינג איז די נויט געווען גרויס. נאָר אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה האָבן גאָנצע מחנות בעטלערס זיך אַרומגעשלעפּט איבער די יידישע קהילות, און פֿון די באַזעסענע יידן האָט אויך אַ גרויסער פּראָצענט גע־

---

[1] *A. I.* (=*Archives Israélites*), vol. 13, 1852, pp. 155, 578.

[2] דאָרט, 1856־57.

[3] דאָרט, 1852, ד׳ 483.

אין האָוור האָבן די מיסיאָנערן געזוכט קרבנות צווישן די יידישע עמיגראַנטן קיין אַמע־ריקע. זע:

L'Ami d'Israél, Strasbourg, v. 2, 1841, pp. 165-66.

[4] דאָרט, ב׳ 21, 1860, זד׳ 574—76.

[5] *U. I.* (=*Univers Israélite*), 1898, p. 760.

[6] *L'Alsace Française,* 21 mai 1927, p. 412.

[7] *Almanach et directorium Français des Etats-Unis pour l'année 1866;* p. 88, 93, 97, 99.

[8] *L'Estafette,* N. Y., 1838, p. 100.

[9] Léon, H., *Histoire des Juifs de Bayonne;* Paris 1893, p. 385.

[10] Erckmann, Chatrian, *Le Blocus,* 1867; 10e éd., pp. 1-2.

[11] Bruneau, Ch., „La chanson populaire lorraine". *Pays lorrain,* 1931, pp. 129-130.

מוזס אָנקומען צו צדקה.[12] אָזאָ לאָגע האָט במילא געשטויסן אַ סך יידן אויסצוואַנדערן אין די אָנדערע טיילן פֿראַנקרייך און אויך קיין צפֿון־ און דרום־אַמעריקע.[13]

עס איז אַפֿילו געווען אַ פֿרוי דורכצופֿירן אַן אַרגאַניזירטע אויסוואַנדערונג פֿון עלזאַסער יידן קיין אַמעריקע. אין 1854 האָט זיך געשאַפֿן אין שטראַסבורג אַ „חברה צו פֿאַוואַריזירן די עמיגראַציע פֿון אַ טייל עלזאַסער יידן אין דער נייער וועלט".[14] די מחברים פֿון דעם פּראָיעקט זײַנען געווען אַזוינע חשובֿע יידן און געזעלשאַפֿטן ווי דער באַראָן אַלפֿאָנס דע ראָטשילד, פֿירער פֿון די יידישע קאָנסיסטאָריעס אין פֿראַנקרייך; די שטראַסבורגער יידישע קאָנסיסטאָריע; אַשיל ראָטיסבאָן, פֿרעזידענט פֿון אַ חברה פֿאַר דער מאָראַלישער און מאַטע־ריעלער פֿאַרבעסערונג פֿון יידן; הירש, מיטגליד אין קאָנסיסטאָריע־ראַט פֿון נידער־ריין א״אַנד. ווי עס איז צו זען פֿון אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „אַרשיוו איזראַעליט", האָט די חברה אין 1854 שוין געהאַט אַוועקגעשיקט עמיגראַנטן וואָס האָבן פֿון אַמעריקע געשריבן דאַנקבריוו.[15] קעגן דער חברה איז שארף אַרויסגעטראָטן דער כּלל־טוער לעאָן ווערט (1795—1877)[16] וואָס האָט יאָרן לאַנג זיך פֿאַרנומען מיטן פֿאַרשפּרייטן בילדונג און מלאָכה צווישן עלזאַסער יידן.[17] די חברה, האָט געשריבן ווערט, איז ניט באַקאַנט אין דער עפֿנטלעכקייט און עס איז נאָך ניט געקומען די צייט פֿאַר עמיגראַציע; דער קאָמיטעט וויל בלויז פּטור וועלן פֿון אַ טייל עלזאַסער יידן און זאָרגט זיך ניט וועגן זייער וויטערדיקן גורל; זאָל מען זיך בעסער פֿאַרנעמען מיטן פֿאַרשפּרייטן אַגריקולטור צווישן יידן.[18] מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין ידיעות וועגן דעם, וואָס פֿון דער חברה איז געוואָרן.

אַ פֿאַרגרעסערונג פֿון עמיגראַציע־שטראָם איז געקומען נאָך דער מלחמה 1870—71, וועגן עלזאַס־לאָטרינג איז אַנעקסירט געוואָרן דורך דײַטשלאַנד. עלזאַס־לאָטרינגער יידן זײַנען געווען שטאַרק פּאַטריאָטיש,[19] און נאָך דער מלחמה האָט אַ גרויסער פּראָצענט במשך פֿון אַ פּאָר צענדלינג יאָר געהאַלטן פּסדר אין פֿאַרלאָזן זייערע היימען. טייל זײַנען אַריבער אין ניט־אָקופּירטן פֿראַנקרייך, אַנדערע האָבן אויסגעוואַנדערט אין די פֿראַנצייזישע קאָלאָניעס, קיין אַמעריקע, אין דער שכנותדיקער שווייץ אאַז״ו.

2

בעת די פֿראַנצייזישע אימיגראַנטן פֿון פֿראַנקרייך אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, בעיקר עלזאַס־לאָטרינגער, האָבן דאָ אַרגאַניזירט אַ קאָמפּאַניע קעגן דער דײַטשער אַנעקסיע פֿון עלזאַס־לאָטרינג, האָט די היפּשע צאָל יידישע אימיגראַנטן פֿון עלזאַס־לאָטרינג געגומען גאָר אַ שטאַרקן אָנטייל אין דער אַקציע. דער „אַרשיוו איזראַעליט" (פּאַריז) שרײַבט וועגן דער פֿראַנצייזישער קאָלאָניע אין סאַן פֿראַנציסקאָ, וווּ דער פּראָטעסט קעגן דײַטשלאַנד איז געווען באַזונדער שטאַרק, אַז „דער גרעסטער טייל פֿון דער קאָלאָניע באַשטייט פֿון אַ יידישן

---

[12] פֿרטים זע: שניקאָווסקי, ז., „די רעוואָלוציע פֿון 1848 און די אינעוויניקסטע קאָמפּן אין פֿראַנצייזישן יידנטום", יידן אין פֿראַנקרייך, אויסגאַבע פֿון יוהאָ, ניו־יאָרק 1942, ב׳ 1, זז׳ 210־211.

[13] אין אַ רשימה פֿון עלזאַסער עמיגראַנטן קיין בראַזיל געפֿינען מיר יידישע נעמען: *Le Journal Populaire*, 18טן מײַ 1871.

[14] "Société fondée à Strasbourg pour favoriser l'émigration d'une partie des Israélites alsaciens pour le Nouveau-Monde" (*A. I.*, 1854, pp. 597-598).

[15] דאָרט.

[16] וועגן אים זע: אַרשיוו איזראַעליט, ב׳ 38, 1877, זז׳ 661־662.

[17] Werth, L., *Création d'une colonie agricole pour la jeunesse israélite de l'Alsace et d'autres contrées de la France;* Colmar [1869]. — Ginsberger, M., *L'école de travail à Strasbourg;* Strasbourg, 1935, pp. 38—40.

[18] *A. I.*, 1854, pp. 514, 656.

[19] שניקאָווסקי, ז., „יידן און די פּאַריזער קאָמונע", יידן אין פֿראַנקרייך, ב׳ 2, זז׳ 106־107.

עלעמענט״.[20] אין דער פּרעסע, און בעיקר אין אַ בוך פֿון עלזאַסער ייִד דניאל לעווי וועגן פֿראַנצויזן אין קאַליפֿאָרניע,[21] געפֿינען מיר אַ סך פּרטים וועגן אָנטייל פֿון די ייִדישע עמי־גראַנטן פֿון פֿראַנקרייַך, בעיקר עלזאַסער, אין דער אַקציע פֿאַר זייער פֿאָטערלאַנד.

דניאל לעווי (1826—1910) איז געווען איינער פֿון די ערשטע ייִדישע לערערס פֿון עלזאַס־לאָטרינג, וואָס זייַנען אין די 30ער — 40ער יאָרן פֿון לעצטן י״ה געשיקט געוואָרן צו פֿאַרשפּרייטן בילדונג צווישן ייִדן אין דער קאָלאָניע אַלזשיר באַלד נאָך דעם ווי זי איז פֿאַרנומען געוואָרן פֿון פֿראַנקרייַך.[22]. אין אַלזשיר האָט לעווי זיך פֿאַרנומען אַ ביסל אויך מיט ליטעראַרישער טעטיקייט,[23] שפּעטער האָט ער עמיגרירט קיין אַמעריקע און זיך באַזעצט אין סאַן פֿראַנציסקאָ, פֿון וואַנען ער האָט געשיקט קאָרעספּאָנדענצן צום „אַרשיוו איזראַעליט״ וועגן לעבן פֿון ייִדן אין אַמעריקע.[24]

עלזאַסער ייִדן זייַנען געווען צווישן די פֿירערס פֿון די פֿראַנצייזישע געזעלשאַפֿטן אין סאַן פֿראַנציסקאָ (און אויך אין אַנדערע אַמעריקאַנער שטעט), ווי די Société Française de Bienfaisance Mutuelle.

בראָש פֿון דער פּאַטריאָטישער Ligue Nationale Française וואָס האָט אָנגעפֿירט מיט דער אַקציע קעגן דער דייַטשער אַנעקסיע פֿון עלזאַס־לאָטרינג איז געשטאַנען איר גרינדער Alexandre Weil, שעף פֿון אַ באַקאָנטער באַנק (Lazard frêres). ווייַל האָט שפּעטער זיך אומגעקערט קיין פּאַריז און אָנטייל גענומען אין קאַמף פֿאַר דרייפֿוסן; אין 1905 האָט ער געגעבן אַן אַנאָנימע מתּנה פֿון 50,000 פֿר׳ פֿאַר די גערודפֿטע ייִדן אין רוסלאַנד. ער איז געשטאָרבן אין פּאַריז (1906) אין עלטער פֿון 72 יאָר.[25] סעקרעטאַר פֿון דער ליגע איז געווען דניאל לעווי. בעת אַ פֿראַנצייזישע צייַטונג פֿון סאַן פֿראַנציסקאָ האָט אָפּגעדרוקט אַ פּאַטריאָטישע דרשה פֿון אַן עלזאַסער ראַבינער, האָט די ליגע געשיקט דעם ראַבינער אַ באַגריסונג.[26] טשיקאַווע איז, אַז דער דייַטשער ראַבינער עלקאַן קאָן האָט דעם 15טן נאָוועמבער 1870 געהאַלטן אויף פֿראַנצייזיש אַ הספּד בעת דער לוויה פֿון עלזאַסער ייִד עלי אַלעקסאַנדער; די לוויה איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּאַטריאָטישער פֿראַנצייזישער מאַניפֿעסטאַציע, מחמת דער פֿאַרשטאָרבענער איז געווען אַן אָפֿיציר פֿון Gardes Lafayette אין סאַן פֿראַנציסקאָ.[27] דניאל לעווי האָט געשריבן נאָך אין 1856, אַז די עלזאַסער ייִדן אין אַמעריקע האָבן ניט גע־שאַפֿן קיין באַזונדערע קהילות, נאָר אין רעליגיעזע ענינים האָבן זיי זיך אויסגעמישט „אין דער מאַסע פֿון זייערע נאָענטסטע שכנים״,[28] וואָס דאָס מיינט: דייַטשע ייִדן.

---

[20] *A. I.*, v. 33, 1872, p. 427.

[21] Lévy, Daniel, *Les Français en Californie;* San Francisco, 1884.

[22] *A. I.*, v. 71, 1910, p. 94.

[23] ער האָט איבערגעזעצט און אַרויסגעגעבן אין פֿראַנצייזיש יון מצולה:
Messoula Javan, quatre années de guerre . . .; Tlemcen 1855.

ד. לעווי איז אויך געווען דער פֿראַנצייזישער איבערזעצער פֿון מסעות בנימין השני. זע:
Israél-Joseph Benjamin, *Un an de séjour aux Indes Orientales (1849—1850).* Traduit de l'hébreu par D[aniel] L[évy]; Alger 1854.

פֿאַראַן אין דער ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ.

עס זייַנען פֿאַראַנען פֿון אים אינטערעסאַנטע זכרונות פֿון אַלזשיר:
„Souvenirs de l'Algérie" (*A. I.*, v. 20, 1859, pp. 384, 464, 702).

[24] *A. I.*, 1856, pp. 23—25; 1857, p. 146; 1893, pp. 266—269, 283-84, 301-2, 308-9, 321—23, 339-40.

[25] זע וועגן אים דצ״וו פֿון דניאל לעווי און:
A. I., v. 33, 1872, pp. 426-27; v. 67, 1906, p. 207. — *L'Alsace Française*, 21 mai 1927.

[26] *A. I.*, v. 33. 1872, p. 654.

[27] דצ״וו פֿון דניאל לעווי, ז׳ 247.

[28] *A. I.*, 1856, p. 25.

אַגב וויסן מיר, אַז די דײַטשע יידן אין אַמעריקע האָבן שטאַרק געפֿײַערט ביסמאַרקס נצחון איבער פֿראַנקרײַך.

אַ ביסל שפּעטער האָט אין אַמעריקע און אין פֿראַנקרײַך געמאַכט אַ שטאַרקן רושם דער אַרויסטריט פֿונעם עלזאַסער יידּ זשאָזעף אַראָן[29] וואָס האָט געלעבט אין ניו־יאָרק און גע־ארבעט אין דער שוין דערמאָנטער באַנק פֿון די ברידער לאַזאַר.[30] שפּעטער האָט לאַזאַר זיך אומגעקערט קיין פּאַריז און פֿאַרעפֿנטלעכט אַ פּאָר ביכער, דערונטער איינס קעגן דעם בא־רימטן אַנטיסעמיט דרומאָן,[31] בעת עס איז געשטאַרבן דער פּרעזידענט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן גראַנט (1822—1885), האָט דער ניו־יאָרקער מעיאָר פֿאַרבעטן אויך זשאָזעף אַראָנען אין אַ קאָמיטעט צו שטעלן אַ דענקמאָל דעם פֿאַרשטאַרבענעם פּרעזידענט. גראַנט האָט אָבער געהאַט באַגריסט ביסמאַרקן; ער האָט דערמיט זיך געוואָלט נוקם זײַן אין פֿראַנקרײַך צוליב אירע אָפּעטיטן אויף מעקסיקע אָנהייב די 60ער יאָרן. די באַזיגטע פֿראַנצויזן האָבן גיט געקענט מוחל זײַן גראַנטן זײַן אַרויסטריט קעגן פֿראַנקרײַך אין דער מלחמה מיט דײַטשלאַנד. וויקטאָר הוגאָ האָט דעמאָלט געשריבן, אַז „אַמעריקע האָט דערשטאָכן פֿראַנקרײַך“[32] און געזידלט דעם פּרעזידענט. זשאָזעף אַראָן האָט עפֿנטלעך זיך אָפּגעזאָגט אָנטיילצונעמען אינעם קאָמיטעט צו שטעלן גראַנטן אַ דענקמאָל. ער האָט וועגן דעם מודיע געווען אין דער פּרעסע און דורך אַן אויפֿרוף. זײַן אַרויסטריט האָט אַרויסגערופֿן סימפּאַטיע אין פֿראַנקרײַך; וויקטאָר הוגאָ האָט אין די לעצטע טעג פֿון זײַן לעבן געשריבן וועגן דעם, און דער באַרימטער עלזאַסער שרײַבער שאַטריאַן, אַ געוועזענער לערער פֿון זשאָזעף אַראָן, האָט געשריבן צו זײַן אַמא־ליקן תּלמיד: „איר האָט גוט געטאָן . . . דער גענעראַל גראַנט איז אַ שׂונא פֿון אונדזער [פֿראַנצויזישער] ראַסע“. אין ניו־יאָרק ווידער זײַנען די דײַטשן (למשל די צײַטונג New Yorker Staatszeitung) און אויך אַמעריקאַנער אָנגעפֿאַלן אויף אַראָנען. ער האָט גיט געשוויגן און איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ רעדע בײַ דער האַלב מיליטעריישער אָרגאַניזאַציע פֿון פֿראַנצויזן אין ניו־יאָרק Bataillon des Gardes Lafayette, געגרינדעט אין 1855. אין 1885 האָט זשאָזעף אַראָן פֿאַרעפֿנטלעכט אין פֿראַנצייזיש און עגליש אַ בוך וועגן דעם ענין.[33]

3

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז אַ טייל פֿון דער עמיגראַציע פֿון עלזאַסער יידן איז גע־גאַנגען קיין אַמעריקע. אַזוי למשל שרײַבט דער „אַרשיוו איזראַעליט“ (1872), אַז „די יינגסטע און צום מערסטן אוניאָנטוריסטישע פֿאָרן קיין אַמעריקע“.[34] די „רעווי אירראַעליט“ דערציילט, אַז 200 יידישע יונגע לײַט פֿון עלזאַס זײַנען אָנגעקומען מיט אַ מאָל קיין פּאַריז און זיי

[29] Joseph Aron.

[30] לויט אַ רשימה פֿון מנדבֿים אין:

Premier rapport annuel de la bibliothèque de la Ligue Nationale Française de San Francisco; 1877, p. 12.

[31] זײַנע וויכטיקסטע אַרבעטן וואָס זײַנען אַרויס אין פּאַריז:

Canada, Transval . . . avec une adresse . . . à l'empereur d'Allemagne; 1896. — *Les deux Républiques sœurs, France et Etats-Unis. Grant, Bancroft, Bismarck;* 1885. — *History of a Great Work* (Comstock tunnel) . . .; 1896. — *Mon pauvre Drumond;* 1896. — *Questions juives de 1896. Un agent provocateur;* 1896.

[32] „Et, peuples, l'Amérique a poignardé la France" (*L'Année terrible,* „Le message de Grant". 23e éd., pp. 81—83).

[33] Aron, Joseph, *Alsace-Lorraine, Monument to Grant;* New York, 1885. 119 pp. + 119 pp.

זײַן ערשטער אויפֿרוף איז טיילווײַז איבערגעדרוקט דאָרט, זז׳ 19־20. סג״ל: ארשיוו איזראַעליט, 46 (1885), ז׳ 268 און זײַן פֿרײַער ציטירט בוך וועגן דעם ענין, פּאַריז 1885.

[34] *A. I.* v. 33, 1872, p. 655.

ייווא בלעטער

שריפט פון יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט

צוואַנציקסטער באַנד

(סעפּטעמבער—דעצעמבער)

ניו־יאָרק, 1942

Printed in U. S. A.

J. Kissman: Materials concerning Jewish Emigration from Rumania ..... 276—284
English Abstract 323
Erratum: B. Lewin, The Commissioners of the Inquisition in Buenos Aires, *Yivo Bleter*, XIX, 2 132
B. Lewin: Was Columbus a Jew? ..... 86—100
English Abstract 160
Toni Oelsner: The Jewish Ghetto of the Past ..... 223—242
English Abstract 324
J. S.: Re-emigration of Polish Jews from America ..... 125—127
Z. Szajkowski: Some Facts about Alsatian Jews in America ..... 312—318
Mark Vishniak: John S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion* ..... 305—307

4. LINGUISTICS:

On Some Socio-Psychological Terms ..... 319—320

5. LITERARY AND DRAMATIC HISTORY:

Gershom Bader: Mendele Moikher-Sforim and the *Yidisher Folks-Kalender* ..... 318—319
J. S.: Aaron Tenenbaum, the First Jewish Rebus Composer ..... 127—128
J. Shatzky: A Goldfaden, *Geklibene Dramatishe Verk* ..... 109—112

6. PHILOSOPHY, RELIGION:

M. Laserson: The Ethical Philosophy of Saadya Gaon ..... 257—263
English Abstract 323
A. Menes: Notes on *Kidush-Hashem* and *Khilul-Hashem* ..... 308—312

7. PSYCHOLOGY AND EDUCATION

John Dollard: Freud and the Social Sciences ..... 161—180
English Abstract 324
L. Lehrer: Historical-Psychological Factors in Intra-Jewish Relations ..... 29—53
English Abstract 160
David Rodnick: William H. Boone, "Problems of Adjustment of Negro Students at a White College," *The Journal of Negro Education*; Edythe Hargrave, "How I Feel as a Negro at a White College," *ibidem* ..... 302—305

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

The Aspirantur and Proaspirantur of the Yivo for the Academic Year 1942-43 ..... 137—159
At the Yivo 131, 320
Books Received ..... 132—136, 322—323
Editorial Notes ..... 131—132, 320—322
Roman Jakobson: Franz Boas (Obituary) ..... 289—291
E. Lifschutz: Bernard Horwich, *My First Eighty Years* ..... 115—117
M. W.: Ben-Adir (Obituary) ..... 285—286
M. W.: Dr. Josef Breuer ..... 129—131
M. W.: Menakhem Linder (Obituary) ..... 286—288
M. Weinreich: *Weltkampf. Die Judenfrage in Geschichte und Gegenwart* ..... 101—109
M. Weinreich: More about Nazi "Jewish Science" ..... 292—301

2. ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

Isaac Fein: A Study of a Jewish Community in New England ..... 243—256
English Abstract 323
N. Goldberg: Jewish School Systems in Palestine ..... 199—222
English Abstract 324
N. Goldberg: M. Taylor, *The Jewish Community of Pittsburgh*; W. A. Lunden, *Statistics on Crime and Criminals*; M. H. Weinberg, "Jewish Criminals" ..... 117—121
L. Hersch: Jewish and Non-Jewish Criminality in Poland, 1932-1937 ..... 181—198
English Abstract 324
J. L.: The Natural Increase of Jews in Palestine ..... 122—125
J. Lestchinsky: The Urban Population of Poland 1921-1931 ..... 1—28
English Abstract 160
H. Meiksin: What Can Be Learned from the Census Data on Mother-Tongue? ..... 264—275
English Abstract 323

3. HISTORY:

R. Glanz: P. B. Baginsky, comp., *German Works Relating to America, 1493-1800* ..... 112—114
J. Guttman: The Jews in the Czech Revolution of the 15th Century ..... 54—85
English Abstract 160

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XX – 1942

SEPTEMBER-DECEMBER

NEW YORK, 1942

אינהאלט

1. אלגעמיינס:

אין יִיווָאָ 131, 320

אַנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 132—136, 322—323

די אַספּיראַנטור און פּראָספּיראַנטור פֿון יִיווָאָ אויפֿן לערניאָר 1943/1942 ..... 137—159

מ. ו. — בן־אַדיר ..... 285—286

מ. ו. — ד״ר יאָזעף ברויער ..... 129—131

מ. ו. — מנחם ליגדער ..... 286—288

מ. ווַיינרַיך — צו דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דער נאַצישער „יידן־קענטעניש״: *Weltkampf. Die Judenfrage in Geschichte und Gegenwart* ..... 101—109

מ. ווַיינרַיך — נאָך וועגן דער נאַצישער יידן־קענטעניש ..... 292—301

ראָמאַן יאָקאָבסאָן — פּראָנץ באָאַז ..... 289—291

י. לִיפּשיץ — Bernard Horwich, *My First Eighty Years* ..... 115—117

פֿון דער רעדאַקציע ..... 131—132, 320—322

2. געשיכטע:

יוסף גוטמאַן — יידן אין דער טשעכישער רעוואָלוציע פֿון 15טן יאָרהונדערט .. 54—85

רודאָלף גלאַנץ — אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון דײַטשע ווערק וועגן אַמעריקע ביז 1800: P. B. Baginsky, comp., *German Works Relating to America 1493—1800* ..... 112—114

מאַרק וישניאַק — John S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion* ..... 305—307

ב. לעווין — צי איז קאָלומבוס געווען אַ יִיד? ..... 86—100

טאַני עלסנער — די יידישע געטאָ פֿון אַ מאָל ..... 223—242

יוסף קיסמאַן — מאַטעריאַלן וועגן דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע ... 276—284

י. ש. — פּוילישע רעעמיגראַנטן פֿון אַמעריקע ..... 125—127

ז. שײַקאָווסקי — אַ בינטל פּאַקטן וועגן עלזאַסער יידן אין אַמעריקע ..... 312—318

תּיקון־טעות צו: ב. לעווין, די קאָמיסאַרן פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס, יִיווָאָ־בלעטער, XIX, 2 132

3. ליטעראַטור־פֿאַרשונג, טעאַטער־פֿאַרשונג:

גרשם באַדער — מענדעלע און־דער „יידישער פֿאָלקס־קאָלענדער״ ..... 318—319

י. ש. — אַהרן טענענבוים, דער ערשטער יידישער שאַראַדיסט ..... 127—128

יעקבֿ שאַצקי — אַ. גאָלדפֿאַדן. געקליבענע דראַמאַטישע ווערק ..... 109—112

4. עקאנאמיק און סטאטיסטיק; סאציאלאגיע:

ג. גאלדבערג — די יידישע באפעלקערונג פון פיטסבורג:
M. Taylor, *The Jewish Community of Pittsburgh;* W. A. Lunden, *Statistics on Crime and Criminals;* M. H. Weinberg, "Jewish Criminals" ..... 121—117

נ. גאלדבערג — די שולן פון יידישן ישובֿ אין ארץ־ישׂראל ..... 222—199

ל. הערש — יידישע און ניט־יידישע פאַרברעכערישקייט אין פוילן 1932—1937 .. 198—181

י. ל. — דער נאַטירלעכער צוווּאַקס בני יידן אין ארץ־ישׂראל ..... 125—122

יעקבֿ לעשטשינסקי — די שטאַטישע באפעלקערונג אין פוילן 1921—1931 . 28—1

ה. מייקסין — וואָס קאָנען מיר אפּלערנען פון די צענזוסצאָלן וועגן מוטערשפּראַך? 275—264

יצחק פּײַן — אַן אויספֿאָרשונג פון אַ יידישער קהילה אין ניו־ענגלאַנד ..... 256—243

5. פסיכאלאגיע און פעדאגאגיק:

דזשאַן דאַלאַרד — פֿרויד און די סאָציאַלע ויסנשאַפֿטן ..... 180—161

לייבוש לעהרער — היסטאָריש־פסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן אין צווישניידישע באַציונגען ..... 53—29

דוד ראַדניק — William H. Boone, "Problems of Adjustment of Negro Students at a White College", *The Journal of Negro Education;* Edythe Hargrave, "How I Feel as a Negro at a White College", *ibidem* ..... 305—302

6. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאַרשונג:

מ. לאַזערסאָן — די עטישע פֿילאָסאָפֿיע פון סעדיה גאון ..... 263—257

אַ. מענעס — אַ פּאָר באַמערקונגען וועגן קידוש־השם און חילול־השם ..... 312—308

7. שפּראַך־וויסנשאַפֿט:

וועגן עטלעכע סאָציאַל־פסיכאָלאָגישע טערמינען ..... 319—320

ענגלישע קיצורים ..... 160, 323—324

פֿאָרן אַלע אָפּ דורך דעם פֿראַנצייזישן פּאָרט האַוור קיין וואַשינגטאָן [?].[35] אין ניו־יאָרק האָט זשאָזעף סטראָס[36] געשאַפֿן אַ ספּעציעלן קאָמיטעט צו העלפֿן די ייִדישע אימיגראַנטן פֿון עלזאַס־לאָטרינג. אַ גרופּע פֿריש אָנגעקומענע עלזאַס־לאָטרינגער ייִדן וואָס האָבן געוווינט אויף דער איסטסייַד פֿלעגן זיך פֿאַרזאַמלען אין אַ קאַפֿע, ווו מען האָט זיך דערציילט זכרונות פֿון דער אַלטער היים.[37] נאָך פֿול מיט בענקשאַפֿט צו זייער פֿאַרלוירן פֿאָטערלאַנד, האָבן זיי געגרינדעט דעם 23טן נאָוועמבער 1873 אַ חבֿרה פֿון פֿראַנצייזישע ייִדן Société israélite française de secours mutuels de New York.[38]

אין 1874 האָט די חבֿרה געציילט ס״ה 12 מיטגלידער. עס האָבן אַגבֿ ניט געפֿעלט קיין רײַסענישן צווישן די מיטגלידער. אין 1877 איז די חבֿרה רעאָרגאַניזירט געוואָרן מיט 40 מיטגלידער און אַ קאַפּיטאַל פֿון 231 דאָלאַר. אין 1898 האָט די חבֿרה געציילט קנאַפּע 200 מיטגלידער, אין 1913 — 180. די חבֿרה עקסיסטירט נאָך עד־היום און איז גאַנץ אַקטיוו.[39]

אין דער ליטעראַטור געשריבן אין עלזאַס־לאָטרינגער ייִדישן דיאַלעקט ווערט צו מאָל באַרירט די ייִדישע עמיגראַציע קיין אַמעריקע, למשל בײַם פּאָפּולערן מחבר פֿון קאָמעדיעס אין עלזאַסער ייִדיש מאיר וואָג.[40]

מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין ידיעות וועגן דער צאָל פֿראַנצייזיש־ייִדישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע. ס׳איז אָבער זיכער, אַז ס׳רובֿ אימיגראַנטן האָבן געשטאַמט פֿון עלזאַס־לאָטרינג. דניאל לעווי שרײַבט אין 1892, אַז אַחוץ פֿון עלזאַס־לאָטרינג זײַנען אין ניו־יאָרק פֿאַראַן ווייניק ייִדן פֿון אַנדערע פֿראַנצייזישע פּראָווינצן.[41] וועגן דער צאָל עלזאַס־לאָטרינגער בכלל אין אַמעריקע זײַנען פֿאַראַנען השערות, אַז זייער צאָל דערגרייכט 125,000, שוין אַרײַנגערעכנט די קינדער וואָס זײַנען געבוירן אין אַמעריקע.[42]

אַ קאָרעספּאָנדענט פֿון יוסטאָן (טעקסאַס) דערציילט אין 1875, אַז ס׳רובֿ פֿון די 123 ייִדן פֿון דער קהילה שטאַמען פֿון עלזאַס־לאָטרינג.[43] אין אַ סך קהילות פֿון דײַטשע ייִדן געפֿינט מען אויך ניט ווייניק עלזאַסער ייִדן, אַפֿילו צווישן די דײַטשע רבנים אין אַמעריקע.

ניט דאָ איז דאָס אָרט אויסצורעכענען די גרויסע צאָל עלזאַסער ייִדן וואָס זײַנען אין אַמעריקע געוואָרן גרויסע סוחרים, פֿאַבריקאַנטן אאַז״וו.[44] מיר ווילן דאָ בלויז באַמערקן, אַז עלזאַסער ייִדן האָבן זינט 1870 געשפּילט גאָר אַ וויכטיקע ראָלע אין דעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פֿון פֿראַנצויזן אין אַמעריקע. מיר געפֿינען ייִדן בראָש פֿון די וויכטיקסטע פֿראַנצייזישע אינסטיטוציעס און פֿון דער פֿראַנצייזישער פּראָפּאַגאַנדע אין אַמעריקע.[45] ייִדן זײַנען אויך געווען צווישן די וויכטיקסטע מנדבֿים פֿאַר די פֿראַנצייזישע פֿילאַנטראָפּישע געזעלשאַפֿטן

---

[35] *Revue Israélite,* 1872, p. 553.

[36] Joseph Strauss.

[37] אַזוי למשל האָבן עלזאַסער ייִדן אין אַמעריקע אַרויסגעלאָזט אַ פּאָסטקאַרטל מיטן בילד פֿון משהלע זעווילער, אַ פּאָפּולערער ייִדישער בעטלער פֿון עלזאַס. זע:
Meiss, Honel, *Choses d'Alsace.* Nice 1913, p. 159.

[38] די גרינדער פֿון דער חבֿרה זײַנען געווען Salomon Werdenschlag און Prosper Siesel.

[39] אינפֿאָרמאַציעס פֿון סעקרעטאַר און:
U. I., 1898, p. 760. — *Israelitische Wochenschrift* (Strasbourg), Beilage, 18. Dezember 1913, No. 51, p. 90.

[40] Woog, Mayer, *Zum Zeitvertreib,* 1895 (pp. 3—8: „Schuhmacherfasel in Amerika").

[41] *A. I.,* v. 53, 1892, p. 268.

[42] *L'Alsace Française,* 21 mai 1927, p. 402.

[43] *A. I.,* v. 36, 1875, pp. 211-12.

[44] פּרטים זע אין דצ״וו פֿון דניאל לעווי און ל׳אַלזאַס פֿראַנסעז. זע אויך:
Jeager, J. A., "L'Alsace à l'étranger" *(L'Alsace depuis son retour à la France;* Stg. 1932, pp. 637—642).

[45] דאָרט.

אויף דער עמיגראַציע. וויזט אויס, אַז די פֿראַנצויזן האָבן ווי געהעריק אָפּגעשאַצט דעם פּאָטריאָטיזם פֿון זייערע יידישע לאַנדסלײַט און עס אָפּן אַרויסגעוויזן. אין 1891 האָט די Société Française de bienfaisance de N. Y. (געגרינדעט אַנהייב 19טן י״ה) עפֿנטלעך געפֿײַערט אין ניו־יאָרק דעם 100יאָריקן יובֿל פֿון דער יידישער עמאַנציפּאַציע אין פֿראַנק־רײַך.[46]

עלזאַסער יידן האָבן אויך ניט פֿאַרגעסן אין דער אַלטער היים און האָבן געשיקט גרע־סערע סומעס געלט פֿאַר די יידישע קהילות אין זייער היימלאַנד.[47] ניט זעלטן האָבן עלזאַ־סער יידן זיך אומגעקערט פֿון אַמעריקע צוריק אין דער אַלטער היים, ווי די פֿרײַער דערמאָנטע אַלעקסאַנדער וויל און זשאָזעף אַראָן. אָפֿט זײַנען עס געווען שוין דאָ געבוירענע. אין 1895 האָבן געווינט אין שטראַסבורג 14 יידן געבוירענע אין אַמעריקע און אין יאָר 1931 — 41.[48]

ז. שײַקאָווסקי

מענדעלע און דער „יידישער פֿאָלקס־קאַלענדער"

אין יידישע שפּראַך II, 4 (יולי־אויגוסט 1942) איז געווען דערמאָנט, אַז מענדעלע מוכר ספֿרימס אַ סגולה צו די יידישע צרות — אַ יידישלעכע איבערזעצונג פֿון פּינסקערס *Autoemanzipation* — איז געווען געדרוקט אין 1884 און איז דער־נאָך, מיט שינויים, געווען געדרוקט אין לעמבערג אין גרשם באַדערס יידישער פֿאָלקסקאַלענדער תרנ״ט. בכדי אויסצוגעפֿינען, בײַ וואָסערע אומשטאַנדן מענדעלעס אַרבעט איז איבערגעדרוקט געוואָרן, האָט זיך די רעדאַקציע געווענדט צו ה׳ באַדערן מיט אַן אָנפֿרעג, און אָט איז די תשובֿה וואָס ער האָט אונדז פֿרײַנדלעך צוגעשיקט אונ־טער דער דאַטע פֿון ג׳ דחול המועד סופות, תש״ג. — רעדאַקציע.

וועגן מײַנע פֿאַרבינדונגען מיט מענדעלען קען איך אײַך אַזוי פֿיל מודיע זײַן, אַז דאָס האָט זיך אָנגעהויבן אין 1897 און אונדזער קאָרעספּאָנדענץ האָט אָנגעהאַלטן ביז 1903. עס וועט אײַך אויך אפֿשר אינטערעסירן צו וויסן, אַז מיר האָבן כסדר קאָרעספּאָנדירט אין העברעיש.

די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ האָב איך אין 1911 איבערגעגעבן צו אַ געוויסן לייזער אײַזנשטיין אין לעמבערג, וועלכער האָט יאָמאָלט געהאַלפֿן צוגרייטן די גרינדונג פֿון אַ יידישן מוזיי. שפּעטער האָב איך געהערט, אַז ער איז אין דער מלחמה פֿון 1914 אומגעקומען. דער מוזיי האָט דעמאָלט, ווי איך האָב געהערט, עקסיסטירט אין לעמבערג. עס זײַנען דאָרט אויך געווען פֿיל פֿון מײַנע זאַכן וואָס איך האָב זיי געהאָט געגעבן.

דעם קאַלענדער מײַנעם האָב איך אַרויסגעגעבן אין משך פֿון 17 יאָר, און איך האָב דעמאָלט יעדעס יאָר פֿאַרלוירן אַ היפּשע סומע פֿון מײַן אייגענעם געלט. די הכנסה פֿונעם פֿאַרקויף צוזאַמען מיט די אַנאַנסן האָט קיין מאָל ניט געדעקט די הוצאות. האָב איך אָבער שטענדיק געהאָט פֿאַר מײַנע אויגן דעם אידעאַל פֿון פֿאַרשפּרייטן קולטור צווישן די פֿאָלקס־מאַסן און גלײַכצײַטיק צו פּראָפּאַגאַנדירן דעם ציוניזם אַזוי ווי איך האָב אים פֿאַרשטאַנען, איז מיר קיין קרבן ניט געווען צו טײַער און איך האָב מיך פֿשוט מאָטעריעל רוינירט. האָב איך וועגן דעם געשריבן צו מענדעלען, האָט ער מיר פֿאַרן דריטן יאָרגאַנג פֿון מײַן קאַלענדער צוגעשיקט דאָס ערשטע קאַפּיטל פֿון זײַן „שלמה רב חיימס". (דעם מאַנוסקריפּט, געשריבן פֿון מענדעלעס אייגענער האַנט, האָב איך אַוועקגעגעבן דעם אויבן דערמאָנטן אײַזנשטיין צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע כּתבֿים פֿון פֿאַרשיידענע שרײַבער.)

אַ יאָר שפּעטער האָב איך געפֿונען אין אַ לעמבערגער בוכהאַנדלונג זײַן סגולה צו די יידישע צרות. האָב איך אויסגעפֿונען, אַז דאָס איז מער אַ באַאַרבעטונג פֿון פּינסקערן ווי אַן איבערזעצונג, איז מיר געפֿעלן געוואָרן צו מאַכן אין מענדעלעס אַרבעט געוויסע ענדערונגען,

---

[46] *U. I.*, v. 47, pp. 302-303.

[47] *A. I.*, 1924, p. 102; *U. I.*, 1898, p. 760.

[48] Schnurman, *La population juive en Alsace;* Paris—Strasbourg 1936, p. 21.

צוצופּאַסן דאָס וועלק צו מײַנע פּראָפּאַגאַנדיסטישע אידעען. האָב איך דאָס געטון מיט מענדעלעס צושטימונג.

מענדעלע אַליין האָט מיר דעמאָלט געשריבן אַ לאַנגן בריוו מיט זײַן מיינונג וועגן פּינסקערן, פֿון וועלכן עס איז געווען צו זען, אַז ער האָלט גאָרניט פֿון דער גאַנצער אידעע, שפּעטער האָט מענדעלע פֿון מיר פֿאַרלאַנגט, איך זאָל אים דעם דאָזיקן בריוו אָפּשיקן אָדער פֿאַרברענען, ווײַל ער וויל ניט, עס זאָל אַ מאָל עפּעס פֿון דעם דאָזיקן בריוו פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן. דערבײַ האָט ער מיר אויך געשריבן, אַז כאָטש ער האָט לכתחילה געגעבן זײַן הסכמה צו די אַלע ענדערונגען וואָס איך האָב געמאַכט אין זײַן סגולה צו די יודישע צרות, האָט ער אין גאַנצן חרטה, וואָס ער האָט געלאָזט די אַרבעט איבערדרוקן.

אַ יאָר שפּעטער האָב איך איבערגעזעצט זײַנע „נשׂרפֿים" פֿון העברעיש. איז אים מײַן איבערזעצונג ניט געפֿעלן געווארן. אָבער אַזוי ווי ער איז געווען אויף אַ האַטשע בשעת איך האָב אים דעמסטמאָל צוגעשיקט די קאָרעקטורן פֿון דער דערציילונג, איז די דערציילונג גע־דרוקט געווארן בײַ מיר אָן זײַנע אויסבעסערונגען.

דערנאָך האָב איך איבערגעזעצט אַ קאַפּיטל פֿון זײַן בעמק הבכא און איך האָב אים צוגעשיקט מײַן איבערזעצונג אין מאַנוסקריפּט. האָט ער אויסגעבעסערט, צוגעגעבן דערבײַ אַ גרויסן נײַעם פּאַראַגראַף און אַ נאָמען געגעבן דער דערציילונג „קרבנות". איך האָב זי געדרוקט אין זעקסטן יאָרגאַנג פֿון מײַן קאָלעגדער און אויך געמאַכט דערפֿון עטלעכע הונדערט סעפּאַראַט קאָפּיעס פֿאַר מענדעלן.

אַ יאָר שפּעטער האָב איך איבערגעזעצט אַן אַנדער קאַפּיטל פֿונעם בעמק הבכא. מענדעלע האָט עס אַפּראָבירט און צוגעגעבן בײַם אָנהייב צוויי נײַע פּאַראַגראַפֿן. איך האָב דאָס אַ נאָמען געגעבן: „אַ פֿרימאָרגן אין גלופּסק".

נאָך שפּעטער האָב איך מענדעלן פֿאַרגעלייגט אַרויסצוגעבן אַ נײַע באַאַרבעטונג פֿון דער קליאַטשע, נאָר ער האָט דערויף ניט אײַנגעשטימט. אין דער זעלבער צײַט האָב איך בײַ מײַנע קאָלעגדאָרן געלייגט מער אָבט אויף אַרײַנצוקריגן נײַע יידישע שרײַבער, און אין רוסלאַנד האָט מען שוין דעמאָלט געהאַט דעם פֿרײַנד — זײַנען מײַנע פֿאַרבינדונגען מיט מענדעלען איבערגעריסן געווארן.

גרשם באדער

וועגן עטלעכע סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע טערמינען

בײַם צוגרייטן צום דרוק פּראָפֿ׳ דאָלאַרד אַרטיקל אינעם איצטיקן נומער יוואָ־בלעטער האָט דער איבערזעצער זיך אָנגעשטויסן אויף עטלעכע שפּראַכפּראָבלעמען וואָס קאָנען אינטע־רעסירן ניט נאָר אים. פֿאַראַן טערמינען, וואָס זייער באַנוץ אין יידיש איז שוין פֿיל־חינציק אײַנגעשטעלט און רופֿט ממילא ניט אַרויס קיין ספֿקות: פֿאַר behavior ניצן מיר שוין לאַנג אין די יוואָ־אויסגאַבעס behavior pattern, טײַטשן מיר דער אויפֿפֿיר־פֿורעם, drive זעצן מיר איבער מיט דער יצר, לשון רבים יצרים; פֿרוידס Fehlleistung גיבן מיר איבער מיט געשטרויכלטע טונג. אַנדערע אויסדרוקן זײַנען וויניקער אײַנגעשטעלט. מיר גיבן דאָ דעריבער, אין אַן אַלפֿאַבעטישן סדר, די ענגלישע ווערטער און זייער יידישן עקוויוואַלענט, און דווקא אין דעם זעלביקן נומער, אין וועלכן דאָלאַרדס אַרטיקל דרוקט זיך. אויב עס וועלן זײַן באַמערקונגען וועגן דעם ענין — און דאָס וואָלט געווען זייער אָנגעלייגט — וועלן מיר דעם שמועס וועגן דעם אַריבערטראָגן אין זשורנאַל יודישע שפּראַך.

anxiety	פּחד
behavior	אויפֿפֿיר
cleanliness	רעינטלעכקייט
coercion	נייטונג
custom	מינהג
deprivation	הפֿסד
drive	יצר

קיבוץ	group
געוווינטשאַפֿט	habit
אינטערוויו מיט אַרטיִנבליק	insight interview
אינגפֿירן	mores
אַנטיילנעמערישע אָבסערוואַציע	participant observation
פֿורעם	pattern
תּענוג	pleasure
רעגרעסיע	regression
פֿאַרשטאַרקונג	reinforcement
פֿאַרשטויסונג	repression
באַטײַטיק	significant
רייד־טעות	slip of tongue
איבעראיך	super ego
אינגלערנען	train
טענדענץ	trend
פֿאַרלאַנג	wish

א י ן י י ו ו א

אין משך פֿון דעצעמבער 1942 איז דער ייִוואָ אַריבער אין זײַן אייגענער היים, 531—535 וועסט 123טע גאַס, ניו־יאָרק.

דער קאָנקורס אויף דער בעסטער אויסאַבײַגראַפֿיע פֿון אַ ייִדישן אימיגראַנט (זע ייִוואָ־בלעטער XIX, 2) האָט זיך פֿאַרענדיקט דעם 31טן דעצעמבער. ס׳זײַנען אַרײַנגעקומען העכער 200 אַרבעטן. דער פּסק־דין פֿון דער זשורי און אַ פּרטימדיקער באַריכט ווילן ווערן געדרוקט אין איינעם פֿון די נאָענטסטע נומערן ייִוואָ־בלעטער.

די אַרבעט אַרום דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וואָס דער ייִוואָ גיט אַרויס, האָט זיך אַזוי פֿונאַנדערגעוואַקסן, אַז אַנשטאָט די געפּלאַנטע דרײַ בענד וועט די אויסגאַבע פֿאַרנעמען 5, און אפֿשר 6 בענד. דער ערשטער באַנד: היסטאָריש־הינטערגרונט און סאָציאל־עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן, אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. טשעריקאָווער, גייט אַרויס פֿון דרוק אין איינעם מיט דעם נומער צו דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ; ער האָלט 420 זײַטן, מיט 37 אילוסטראַציעס און רעפֿראַדוקציעס. דער צווייטער באַנד, וואָס ער נעמט אַרום די באַוועגונג ביז 1903, איז שוין העכער האַלב אויסגעצויגן און דאַרף אַרויסגיין נאָך אין משך פֿון ווינטער 43/1942.

צו דער 17טער קאָנפֿערענץ גייען אויך אַרויס אין דער סעריע „ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ״ די ווײַטערדיקע צוויי ביכער:

ד״ר יעקבֿ שאַצקי: ייִדישע שול־פּאָליטיק אין קיניגרײַך פּוילן 1806—1866.

ד״ר שלמה נאָבל: חומש־טײַטש.

אין דער סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער ייִדישער ווירקלעכקייט״ גייט אַרויס:

ייִוואָ־ביבליאָגראָפֿיע 1925—1941. די ביבליאָגראָפֿיע האָלט 212 זײַטן און גיט אַ רשימה פֿון אַלע ביכער, זשורנאַלן, אַרטיקלען, רעצענזיעס אאַז״וו, וואָס דער ייִוואָ האָט פּובליקירט אין די ערשטע 17 יאָר פֿון זײַן עקסיסטענץ.

פֿון דער רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

גרשם באַדער איז אַ פּיאָניר פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פּרעסע אין גאַליציע, מיטאַרבעטער, אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר פֿון אַ גרויסער צאָל זאַמלביכער און צײַטונגען, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער, ספּעציעל צו דער געשיכטע פֿון ייִדן. 1912 האָט ער זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק. ער איז אַ רעדאַקציאָנעלער מיטאַרבעטער פֿון „מאָרגן־זשורנאַל״.

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַר־בעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

דזשאָן דאָלאָרד איז פּראָפֿעסאָר פֿון יעיל־אוניווערסיטעט אין ניו־הייוון, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן סאָציאַלער פּסיכאָלאָגיע. אין 1939 איז ער געווען פֿאַרבעטן ווי אַ דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ און איז שוין געווען אין פֿראַנקרייַך אויפֿן וועג קיין ווילנע, ווען ס׳האָט אויסגעבראָכן די מלחמה. ער איז איצט אַ דאָצענט פֿון דער אַספּי־ראַנטור פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק.

ליבמאַן הערש, פּראָפֿעסאָר פֿון סטאַטיסטיק אין אוניווערסיטעט פֿון זשענעוו, שווייץ, איז אַ מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

מאַקס וויינרייַך איז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייִוואָ.

מאַרק וויש־ניאָק איז געווען מיטגליד פֿון יורידישן פֿאַקולטעט בײַם אינסטיטוט פֿאַר סלאַווישע שטודיעס אין פּאַריז און לעקטאָר אין דער אַקאַדעמיע פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט אין האַג. זינט זומער 1940 געפֿינט ער זיך אין ניו־יאָרק. אין 1942 האָט דער ייִוואָ אַרויס־געגעבן זײַנס אַ בוך: דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען ווי אַ מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעם פֿון מינאָריטעטן.

ראָמאַן יאַקאָבסאָן איז געבוירן געוואָרן אין מאָסקווע. ביז מינכן איז ער געווען פּראָפֿע־סאָר פֿון שפּראַך־וויסנשאַפֿט אין אוניווערסיטעט אין ברין, טשעכאָסלאָוואַקיי; זינט 1940 מיט־גליד פֿון דער נאָרוועגישער אַקאַדעמיע פֿון וויסנשאַפֿטן. זינט 1941 געפֿינט ער זיך אין ניו־יאָרק. ער איז אַ פּראָפֿעסאָר אין דער פֿראַנצייזישער „פֿרײַער שול פֿאַר הויכן שטודיום״ און אַ דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ. אַ גרעסערע אַרבעט זײַנע, וועגן דער שפּראַך פֿון טשעכישע ייִדן אין מיטל־עלטער, וועט זײַן געדרוקט אין דעם נאָענטסטן באַנד פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ.

מאַקס לאַזערסאָן איז ביז 1934 געווען פּראָפֿעסאָר פֿון דער הויכשול פֿאַר עקאָנאָמיק אין ריגע; פֿון 1935 געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון דער שול פֿאַר רעכט און עקאָנאָמיק אין תּל־אָבֿיבֿ. זינט 1939 אין ניו־יאָרק. ער איז אָנפֿירער פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר רעכט און פּאָליטישע וויסנשאַפֿטן אין דעם אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע עניינים, ניו־יאָרק.

הירש מייקסין איז געבוירן געוואָרן אין דענעבאָרג, לעטלאַנד. ער איז אַ סטאַטיסטיקער פֿון פֿאַך; זײַן וויסנשאַפֿטלעכע אויסבילדונג האָט ער געקראָגן אין ריגע, פּראָג און פּאַריז. זינט 1940 איז ער אין ניו־יאָרק.

אַבֿרהם מענעס איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

יצחק פֿיין שטאַמט פֿון אוקראַיִנע, האָט געענדיקט פֿילאָסאָפֿיע אין ווינער אוניווערסיטעט און האָט געמאַכט זײַן דאָקטאָראַט אין דראַפּסי־קאַלעדזש, פֿילאַדעלפֿיע. אין משך פֿון יאָרן איז ער געווען אַ לערער פֿון ייִדישע שולן אין קאַנאַדע און אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, איצט טוט ער פֿאַרשאַרבעט און איז דער דירעקטאָר פֿון אַ „קאָמיוניטי״־צענטער.

יוסף קיסמאַן איז אַ ד״ר יורי פֿון ווינער אוניווערסיטעט, געווען אַדוואָקאַט און געזעל־שאַפֿטלעכער טוער אין טשערנאָוויץ. זינט 1938 וווינט ער אין ניו־יאָרק. ער איז דער סעקרע־טאַר פֿונעם פֿאָרש־קאָמיטעט פֿון ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט.

דוד ראָדניק איז געבוירן געוואָרן אין ניו־הייוון, קאָנעטיקאָט, און איז אַ ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון יעיל־אוניווערסיטעט; ער איז עדוואַרד סאַפּירס אַ תּלמיד. איצט איז ער אַ פֿעדעראַלער באַאַמטער אויפֿן פֿעלד פֿון מוזיי־פֿאַרוואַלטונג.

ז. שייַקאָווסקי איז אַן אַספּיראַנט פֿון ייִוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

דער נעקראָלאָג אויף פֿראַנץ באָאַזן

אין איצטיקן נומער ייִוואָ־בלעטער גיט אַ קלאָרע השׂגה וועגן דעם גרויסן מאַן און וועגן זײַן פּלאַץ אין דער וויסנשאַפֿט. אונדזערע לייענערס זײַנען אָבער באַרעכטיקט צו הערן מער בפֿרטיות וועגן צוויי זײַטן פֿון באָאַזעס שאַפֿן, און מיר ריכטן זיך צו קענען ברענגען די

געהעריקע ארבעטן בקרוב. ערשטנס איז פֿאַר אונדז וויכטיק צו האָבן אַ סך־הכל פֿון יענע אַנטראָפּאָלאָגישע פֿאַרשונגען פֿון באַאַזן, וואָס האָבן אַ דירעקטע אַדער אַן אומדירעקטע שייכות צו יידן. צווייטנס איז מכּמה טעמים נייטיק זיך צו מאַכן אַ בילד פֿון זײַן שטעלונג צו יידן, צו דער יידישער פּראָבלעם. אין דעם דאָזיקן צוזייטן פֿונקט איז באַאַז מער אַן אָביעקט איידער אַ סובּיעקט פֿון פֿאָרשונג; אָבער וען אַ גרויסע פּערזענלעכקייט איז דער אָביעקט, קענען מיר זיך ריכטן אויף אַ בולטערן אויספֿיר.

לאָמיר נאָך דערמאָנען, אַז דער יוהאָ האָט שוין געהאַלטן אין אַרויסגעבן, מיט דעם מחברס הספּם, באַאַזעס The Mind of Primitive Man אין ד״ר מעריסאָנס יידישער איבערזעצונג. די מלחמה האָט דעם פֿלאָן צעשטערט.

צוואַנציק בענד יוהאָ־בלעטער

וועלן פֿאַרענדיקט מיט דעם איצטיקן נומער פֿון זשורנאַל. דער ערשטער נומער איז אַרויס אין יאָנואַר 1931. וען אונדזער צענטראַלע פֿאַרוואַלטונג האָט אָנגענומען דעם באַשלוס אַרויסצוגעבן, חוץ די זאַמלבענד „שריפֿטן״ און די מאָנאָגראַפֿיעס, אויך אַ חודשדיקן זשורנאַל, איז ניט געווען קיין אַבסאָלוטע זיכערקייט, אַז מיר וועלן מצליח זײַן. דורך די יאָרן האָט טאָקע דער זשורנאַל, ווי דער יוהאָ גופֿא, געהאַט צו קעמפֿן אי מיט רעדאַקציאָנעל־פֿאַרשעריישע אי מיט פֿינאַנציעלע שוועריקייטן. אָבער דער יוהאָ עקסיסטירט און וואָקסט, און אויך די יוהאָ־בלעטער עקסיסטירן און וואָקסן. בײַם אָפּשליסן דעם באַנד טראַכטן מיר חבֿריש וועגן אַלע מיטאַרבעטערס פֿונעם זשורנאַל אין משך פֿון די יאָרן, און מיט אַ באַזונדערער ליבשאַפֿט דערמאָנען מיר זיך אין יענע גרונטלייגערס זײַנע, וואָס זײַנען איצטער ווײַט פֿון אונדז און וואָס מיר האָפֿן זיך צו זען מיט זייער אַ נײַס בײַ דער אַרבעט.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

יידישע ביכערווּאָך. שבוע הספר היהודי. יאָרבוך. ספר השנה. 1942. יידיש 68 זז׳; העברעיש מב זז׳; ענגליש 81 זז׳.

א. נ. שטענצל, יידישע קולטור־אַרבעט. לאָנדאָן־ווינטשעפּל, 15טן אָקטאָבער 1942. 12 זז׳. יידישע קולטור. אָקטאָבער 1942.

זלמן קאָטלער, מנחם־מענדל אוסישקין, זײַן לעבן און שאָפֿן. העברעיש־בראָזיליאַנער צענטער, סאַן־פּאָולאָ, בראָזיל. תש״ב 1942. 64 זז׳.

ביאַליסטאָקער פֿרײַנד. ניו־יאָרק. אָקטאָבער 1942.

די צוקונפֿט. אָקטאָבער 1942.

יידן נאָך דער מלחמה. באַריכט פֿון דער ערשטער קאָנפֿערענץ פֿון פֿאַרשונגס־קאָמיטעט בײַם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט. יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, ניו־יאָרק 1942. 80 זז׳.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע. פֿערטער טייל, העפֿט צוין. „דאָס וואָרט״־ביבליאָטעק, ניו־יאָרק, אָקטאָבער 1942.

אָרט־ידיעות. נאָוועמבער 1942.

יידישע קולטור. נאָוועמבער־דעצעמבער 1942.

קינדער־צײַטונג. דעצעמבער 1942.

ה. גאָלדאָוסקי, זינגט אַ ווען. לאָס־אַנגעלעס 1942. 71 זז׳.

פֿאָקטן און מיינונגען. חודש־בולעטין פֿונעם פֿאַרשונג־קאָמיטעט בײַם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט. דעצעמבער 1942. 16 זז׳. [מימעאָגראָפֿירט]

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער יידישער געשיכטע. פֿערטער טייל, העפֿט עלף. „דאָס וואָרט״־ביבליאָטעק, ניו־יאָרק, נאָוועמבער 1942.

די צוקונפֿט. דעצעמבער 1942.

A STUDY OF A JEWISH COMMUNITY IN NEW ENGLAND

By ISAAC FEIN (Pp. 243—256)

The author is now in charge of an investigation of a Jewish community in New England. He presents the questionnaire which he uses, with detailed motivation for each item. The questionnaire covers name, age, address, family background, marital status, occupation, entertainment, education, language, religion, reading habits, organizational and political affiliations, financial contributions, attitude toward Jewish problems.

THE ETHICAL PHILOSOPHY OF SAADYA GAON

By M. LASERSON (Pp. 257—263)

Since the Middle Ages it has been generally accepted that the Jews have been unable to create natural law or appraise it critically, principally because of the dominance of the religious law. This is not necessarily true as evidenced by the work of Saadya Gaon. His main thesis was based on the concept of freedom of will. Saadya Gaon further introduced new distinctions in ethic norms on a rationalistic basis by distinguishing between human and divine norms.

WHAT CAN BE LEARNED FROM THE CENSUS DATA ON MOTHER-TONGUE?

By H. MEIKSIN (Pp. 264—275)

Following an interpretation of the concept "mother-tongue" in the United States Census, the author attempts to establish a formula to determine the number of persons actually speaking other languages than English.

MATERIALS CONCERNING JEWISH EMIGRATION FROM RUMANIA

By J. KISSMAN (Pp. 276—284)

As an addition to a detailed paper published in the *Yivo-Bleter*, XIX, 2, the author presents letters, reports and official statements dealing with the emigration of Jews from Rumania.

אליעזר צבי רבל, המסורת בספרי הרמב"ם (פרק: הלכה למשה מסיני). ניו־יאָרק, תש"ב. 28 זז'.

יקותיאל יהודה גרינוואַלד, אוצר נחמד. ניו־יאָרק, תש"ב. 128 זז'.

Frederick Haussman, *"World Oil Control: Past and Future."* Peace Research Project of the Graduate Faculty of Political and Social Science Organized under The New School for Social Research. *Studies on War and Peace*, no. 20.

Solomon B. Freehof, *The Small Sanctuary: Judaism in the Prayerbook.* The Union of American Hebrew Congregations, Cincinnati, 1942. XV, 302 pp.

David P. Boder, "Nazi Science." Reprinted from *The Chicago Jewish Forum*, Fall, 1942.

Jews in the Armed Forces. A Preliminary Statement for the Information of Community Leaders. Army and Navy Public Relations Committee, National Jewish Welfare Board, New York, March, 1942. 24 pp.

Everett R. Clinchy, *The Growth of Good Will. A Sketch of American Protestant-Catholic-Jewish Relations.* The National Conference of Christians and Jews, New York. Human Relations Pamphlet, no. 2. 64 pp.

Bulletin of the New York Public Library. October, 1942.

Contemporary Jewish Record. October, 1942.

"Lend-Lease Arrangements and United Nations Administrative Agencies," *Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace*, New York. August-September, 1942.

Psychological Bulletin. October, 1942.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, ש. ניגער, י. שאַצקי. רעדאַקטאָר: מ. ווינריך.

ABSTRACTS

FREUD AND THE SOCIAL SCIENCES

By JOHN DOLLARD (Pp. 161—180)

Freud has given us a social psychology which is genuinely social as well as genuinely psychological: social in that it counts with group life and its taboos and permissive factors; psychological in that it has a special system which deals with the inner life of man as it exists in nature. His basic contribution is that of a method of research—the insight interview. In addition to this, he has presented us with a novel theory of the significant phases in the growth of children and an independent critique of social efficiency. We may learn also from his consistent theory of erotic behavior, a factor neglected in social science. Eventually Freudian psychology must be used in sociology, anthropology, political science, history, the arts and other social disciplines, and will have to be applied by analytic specialists in each group.

JEWISH AND NON-JEWISH CRIMINALITY IN POLAND, 1932-1937

By L. HERSCH (Pp. 181—198)

The present war ends one phase of the life of the Jews in Poland, and makes possible certain conclusions about this phase in various fields, of which criminality is one. Official Polish statistics on crime of 1923 and 1926-1928 showed that though the Jews were largely an urban population, Jewish criminality was much smaller, less serious and less brutal than non-Jewish. An analysis of the pertinent facts was published by the author in several publications of the Yiddish Scientific Institute and also in *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1936-1937. No such detailed statistics exist for the later years. In 1934 and later, materials were published on both crime and delinquency. The indiscriminate inclusion of the latter requires a careful analysis of the figures. The author arrives at the following conclusions: Jews are more evident in crimes against the state (11%), much less in crimes against property (5%) and still less in crimes against life and person (3%); there were fewer women, juvenile delinquents and recidivists among Jews than non-Jews. Thus the smaller and less serious criminality of the Jews as compared to the entire population in the Republic of Poland remains an established fact.

JEWISH SCHOOL SYSTEMS IN PALESTINE

By N. GOLDBERG (Pp. 199—222)

There are three types of Jewish schools in Palestine under the Hebrew public school system: the general schools, the Mizrachi schools and the labor schools, conducted by the Histadrut. These are controlled by the Zionist Organization. In addition there are also private schools and Talmud Torahs. The number of the schools in the public system is increasing each year. The rate of attendance falls in the upper grades and in the high schools. The schools suffer financially because of insufficient governmental subsidies. Detailed analyses of the curricula, attendance and budgets of the various schools are given.

THE JEWISH GHETTO OF THE PAST

By TONI OELSNER (Pp. 223-242)

Using the ghetto of Frankfurt-on-the-Main as an illustration, the author gives a detailed picture of Jewish life, showing up the popular conception of the ghetto of the Middle Ages as false. Not all ghettos were at the start close and overcrowded. The purpose of the ghetto was not to exterminate the Jews; it rather provided for a limited living place for them and thus allowed them to preserve their religion and culture. The author describes the street, the structure of the houses, the population, the economic, social and religious life of the Jews there. The Nazi ghettos of to-day have little more in common with the old ones than the mere name.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

DAVID RODNICK

William Boone, "Problems of Adjustment of Negro Students at a White College," *Journal of Negro Education*; Edythe Hargrave, "How I Feel at a White College," *ibidem* 302

MARK VISHNIAK

John S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion* 305

MISCELLANEA

A. MENES

Notes about *Kidush Hashem* and *Khilul Hashem* 308

Z. SZAJKOWSKI

Some Facts about Alsatian Jews in America 312

GERSHOM BADER

Mendele Moikher-Sforim and the *Yidisher Folks-Kalender* 318

On Some Socio-Psychological Terms 319

At the Yivo 320

Editorial Notes 320

Books Received 322

The table of contents of Volume XX of the YIVO BLETER is printed in this issue between pages 316 and 317. In binding, the table of contents should be removed and the Yiddish section placed at the beginning of the volume and the English at the end.

פּאַריש־פּרעס, 11 בּאַרראָו סטריט, ניו־יאָרק 10

Presented to the 17th Annual Conference of the Yiddish Scientific Institute in New York, January 8-10, 1943

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XX **NOVEMBER-DECEMBER, 1942** **No. 2**

TABLE OF CONTENTS

JOHN DOLLARD
Freud and the Social Sciences 161
L. HERSCH
Jewish and Non-Jewish Criminality in Poland, 1932-1937 181
N. GOLDBERG
The Jewish School Systems in Palestine 199
TONI OELSNER
The Jewish Ghetto of the Past 223
ISAAC FEIN
A Study of a Jewish Community in New England 243
M. LASERSON
The Ethical Philosophy of Saadya Gaon 257
H. MEIKSIN
What Can Be Learned from the Census Data on Mother-Tongue? 264
J. KISSMAN
Materials concerning Jewish Emigration from Rumania 276
M. W.
Ben-Adir (Obituary) 285
M. W.
Menakhem Linder (Obituary) 286
ROMAN JAKOBSON
Franz Boas (Obituary) 289
REVIEWS
M. WEINREICH
More about Nazi "Jewish Science" 292

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....324

YIVO BLETER—Nov.-Dec., 1942—Vol. XX, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the

SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123 Street, New York, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.